PONTICA

XLI

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA
2008

PONTICA

XLI

2008

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ŞI ARHEOLOGIE
CONSTANȚA

PONTICA

I	1968
II	1969
III	1970
IV	1971
V	1972
VI	1973
VII	1974
VIII	1975
IX	1976
X	1977
XI	1978
XII	1979
XIII	1980
XIV	1981
XV	1982
XVI	1983
XVII	1984
XVIII	1985
XIX	1986
XX	1987
XXI-XXII	1988 - 1989
XXIII	1990
XXIV	1991
XXV	1992
XXVI	1993
XXVII	1994
XXVIII-XXIX	1995 - 1996
XXX	1997
XXXI	1998
XXXII	1999
XXXIII-XXXIV	2000 - 2001
XXXV-XXXVI	2002 - 2003
XXXVII-XXXVIII	2004 - 2005
XXXIX	2006
XL	2007

Colegiul de redacție:

ALEXANDRU AVRAM – Université du Maine, Le Mans (Franța)
LIVIA BUZOIANU – *redactor responsabil;*
Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie Constanța
CONSTANTIN CHERA - Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie Constanța
GABRIEL CUSTUREA - Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie Constanța
MIHAI IRIMIA – Universitatea „Ovidius" Constanța
MANFRED OPPERMANN – Universitatea „Martin Luther", Halle/Sa. (Germania)
ŞERBAN PAPACOSTEA – Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti;
membru corespondent al Academiei Române
ALEXANDRU SUCEVEANU – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti

ISSN 1013-4247
ISBN 973-7951-29-8

© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

SUMAR
SOMMAIRE
CONTENTS

STUDII ŞI COMUNICĂRI
ETUDES ET COMMUNICATIONS

VALENTINA VOINEA, GEORGE NEAGU
Archaeological Research at Hamangia III Settlement from Cheia (2004-2008) …… 9

BARTŁOMIEJ SZYMON SZMONIEWSKI, RĂZVAN PETCU
Preliminary Report from the New Excavation in Baba Cave, Grădina Village, Constanța County …….. 35

ADRIAN BĂLĂŞESCU
Considerații cu privire la exploatarea mamiferelor în aşezarea Hamangia III de la Cheia …… 49
Considerations on the Mammals Management at Cheia (Hamangia Culture)... 56

VALENTIN RADU
Studiul materialului faunistic (moluşte, peşti, țestoase şi păsări) prelevat din nivelul Hamangia III de la Cheia (jud. Constanța) …….. 57
The Study of the Faunistic Material (Mollusks, Fish, Turtoises, Birds) taken from III Level of Hamangia from Cheia (Constanța County)…… 64

DIMITAR CHERNAKOV
Eneolithic Ceramic Tablets (Altars) from Bulgaria …….. 65

MIHAI IRIMIA
Sceptre de piatră inedite din județul Constanța şi unele considerații privind legăturile zonei vest-pontice cu spațiul egeean în Bronzul târziu…… 79
Sceptres en pierre inédits du département de Constantza et quelques remarques concernant les liaisons entre la zone ouest-pontique et l'espace égéen à l'époque du Bronze tardif…… 115

PETRE ALEXANDRESCU
Însemnări arheologice histriene . Ornamente de căpăstru achemenide la Istros. Perşi, sciţi şi saci..... 119
Notes archéologiques histriennes. Décorations d'harnais achéménides à Istros. Perses, Scythes et Saces..... 143
PIERRE DUPONT, VASILICA LUNGU, S. B. OKHOTNIKOV
Vases lydiens de Bérézan au Musée Archéologique d'Odessa 145
DECEBAL NEDU
Rome, Tarentum and the Defection of the Lucanian League, 326-298 B.C. 151
MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, ZAHARIA COVACEF
Milestones from Dobruja in the Collections of the Museum for National History and Archaeology Constanța 169
CONSTANTIN BĂJENARU, CĂTĂLIN DOBRINESCU
Săpături de salvare în necropola romană a Tomisului 189
Excavations in the Roman Necropolis of Tomis..... 199
RADU OTA
Sarcofagele romane din piatră descoperite la Apulum..... 209
The Stone Roman Coffins Discovered at Apulum..... 216
DAN ELEFTERESCU
Obiecte din os de la Durostorum. I...... 219
Bone Objects from Durostorum .I...... 297
VASILE MĂRCULEȚ
Un problème de géopolitique de la politique danubienne du Constantin le Grand (324-337): la reconquête et la domination de la Dacie méridionale..... 299
CONSTANTIN NICOLAE, DANIELA BĂNOIU, VLAD NICOLAE
Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârşova (jud. Constanța) 313
New Considerations on the Topography of the Fortress of Hârşova (Constantza County)..... 341
VALERI YOTOV
Le thème byzantin, la Thrace, Iôannoupolis et la question des terres bulgares du nord-est à la fin du Xe – premières années du XIe siècles..... 345

NOTE
NOTES

CRISTINA CRĂCIUN
Structuri antice descoperite prin fotointerpretarea imaginilor aeriene..... 357
Structures antiques découvertes par photointerprétation archéologique... 392
GHIORGHE PAPUC, VITALIE BODOLICĂ
Despre amplasarea metopelor de la monumentul triumfal Tropaeum Traiani... 393
About the Way the Metopes of Tropaeum Traiani Monument Were Placed..... 399

CRISTINA PARASCHIV-TALMAȚCHI, GABRIEL CUSTUREA
Brăzdare de plug medievale din colecția Muzeului de Istorie Națională şi Arheologie Constanța…….. 403
Medieval Plough Coulters from the Collection of the Museum for National History and Archaeology Constanța……..…….... 409
GABRIEL CUSTUREA
Capsule de teriac descoperite în Dobrogea……..... 415
Capsules of Theriac Discovered in Dobrudja …….. 417

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE
RECHERCHES INTERDISCIPLINAIRES

SERGIU HAIMOVICI
Transgresiunea uriaşă şi vijelioasă a apelor Mării Negre din neoliticul timpuriu dobrogean, având ca urmare apariția a două specii acvatice mediteraneene: *spondylus gaederopus* şi *sparus aurata* la litoralul românesc al acestei mări……..…. 421
The Huge and Fast Black Sea Transgression in the Early Dobrogea Neolithic Resulting in Two Species *spondylus gaederopus* and *sparus aurata* on the Romanian Sea –Shore…… 441
LEONID CĂRPUȘ, CORNELIA CĂRPUȘ
Analiza de laborator a unor artefacte provenite din situl arheologic de la Satu Nou – „Vadu Vacilor" (com. Oltina, jud. Constanța)……. 443
Laboratory Analysis of Artifacts from Archaeological Site Satu Nou – „Vadu Vacilor" (Oltina com., Constanța County)……. 448

NUMISMATICA
NUMISMATIQUE

GABRIEL TALMAȚCHI, GHEORGHE ANDREESCU
Monede de „tip scitic" aflate într-o colecție particulară din Constanța…….... 451
„Scythian type" Coins From a Private Collection in Constanța……..... 472
GABRIEL TALMAȚCHI
Aspecte ale prezenței monedelor geto-dacice în teritoriul pontic prin prisma noilor descoperiri ……..... 473
Aspects of the Presence of the Gethian-Dacian Coins on the Pontic Territory in the Light of the New Discoveries …….. 530

GABRIEL CUSTUREA
Noi descoperiri monetare bizantine din Dobrogea (sec. V-VII)…… 533
New Byzantine Monetary Discoveries in Dobrudja (5th – 7th cent.)…….. 562

RECENZII
COMPTES RENDUS

Rome and the Black Sea Region. Domination, Romanisation, Resistance, Black Sea Studies 5, edited by Tønnes Bekker-Nielsen, Aarhus University Press, 2006, 186 p. (Irina NASTASI)…….. 565
ALIX BARBET, *La peinture murale en Gaule romaine*, Ed. Picard, Paris, 2008, 391 p., 565 photos couleur + carte (Radu CIOBANU)…….. 570

IN MEMORIAM

CONSTANTIN PREDA (1 noiembrie 1925 – 28 martie 2008)
(Gabriel TALMAȚCHI)……..…… 575

STUDII ŞI COMUNICĂRI

ETUDES ET COMMUNICATIONS

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT HAMANGIA III SETTLEMENT FROM CHEIA (2004-2008)

Valentina VOINEA,
George NEAGU

Archaeological research undertaken in the last decade along the Casimcea Valley pointed out the outstanding scientific potential of this microregion[1], which was signaled even from the 50's and 60's by researchers who have done stratified soundings in the grotas and caves of the carstic Central Dobrudjean Plateau.

The archaeological diggings at Hamangia settlement from Cheia – the village hearth, proved itself to be an inspired one, because, a rich and wealthy material was discovered, constructive details[2] were identified, complex pluridisciplinary analyses[3] were made, which all completed the old, deficient type of settlement from Hamangia. As a result, we considered necessary to present the results obtained in the 2004-2008 archaeological campaigns, the new information enriching the preliminary report (VOINEA, DOBRINESCU 2002-2003; BĂLĂŞESCU, RADU, 2002-2003).

Until nowadays, a surface of approximately 585 mp was excavated, representing the following sections and soundings S.B. (4 x 12 m) / 2001, S.C. (37 x 3 m) / 2002, S.D (2 x 16 m) / 2004, S.E. (6 x 18 m) / 2004 – 2006 (fig. 2/1), S.G. (8 x

[1] Between 1984-1985 surface investigations in the Histrian territory were undergone along the Gura Dobrogei affluents, Grădina and Râmnic (ALEXANDRESCU *et alii*, 1986). Between 2001-2008, saving diggings were made in the late Roman settlement, when the gas pipe and the improvements of the Casian cave pond were constructed. (BĂJENARU, 2002; 2003).The systematic research from Hamangia settlement, Cheia – the hearth village, added into a vaster research theme that aims at Neo-Neolithic from the West-pontic seashore, a project financed by The Cults and Culture Ministry (*The co-evolution of man and environment in the Black Sea basin. The impact of the climatic and geo-morphological changes over the neo-neolithic communities along the West-pontic seaside region* - the segment between Mangalia and Tasaul / 2007-2010).

[2] The application of the microstatified method allowed the capturing of some unburned down dwelling places.

[3] Until nowadays, the Cheia settlement offers the richest faunistic lot for the Hamangia sites. The gathering of the archaeo-zoological and ichtyological material form certain archaeological contexts make possible the seasonal analysis, the identification of some detail elements related to paleoeconomy and diet of the Hamangia communities.

16 m) / 2007 (fig. 2/2), S.F. (4 x 12 m) / 2008 (fig. 2/3), the soundings S.2 (1 x 20 m) şi S.3 (1 x 10 m) / 2007 in the interior of the settlement, S.A. (2 x 10 m) / 2001), S.1 (1 x 10 m) / 2007 in the exterior and ST.1 (1 x 30 m), ST.2 (2 x 10 m), in the area of the tumulus situated at aprox. 100 m NW from the settlement (Fig. 1).

Stratigraphy

The impossibility of research on a larger surface[4], as well as the scatered character of the settlements made difficult the establishing of a general statigraphy. Until nowadays, we identified most dwelling sequences in the SE and SG sections. The cronological succesion of archaeological complexes investigated in the two sections are as follows:

- in the first moment of dwelling the oven was built C.20 (-2,60 / -3,55 m; Fig. 6 - 7).

- the second sequence corresponds the dwelling L.2 (-1,20 / -1,80 m; Fig. 9/2), the holes C.11, C.12, C.13;

-the third section was marked by several holes of larger dimensions C.1, C.2, C.5 (SC), C.8 (SE; Fig.10: 4-6), C.7(SD), C.9, C. 10 (SE; -0,90 /-2,25 m; Fig. 10/1-3).

- the dwelling L.1(-0,30 / -0,70 m; Fig.3/1; 4/1) and the exterior hearth C.21 (0,50 / 0,70 m) correspond to the last dwelling sequence.

Archaeological complexes

The majority of holes of larger dimensions were formed by clay extraction; their irregular outline and the fingerprints kept in negative demonstrated their forming method. (Pl. 10/4,6). Later on, the irregular clay cavities were discovered containing food remains, the filling being made of several layers of sedimentary sediments with heterogenous compositions, very rich in archaeological material (C.8 – Fig./10:5). In many preliminary reports previously published, the large holes were mistakenly considered mud house settlements. Yet, the large sizes of these holes do not represent a sufficient criterion to define the living space inside the mud house. The lack of interior improvements (such as floor, hearth), the irregular outline of larger holes (D >1,50 m) - C.1, C.2, C.5, C.8, C.9, C.22, C.24 determine us to frame them in the categories of clay extraction.

Another category of smaller, circular holes (D < 1,50 m), with a „bell" profile are situated in the vecinity of some combustion structures used for household purposes. Their filling contains ash, coal, hearth tiles. The holes C.3 (D = 0,80 m) and C.10 (D = 1,25 cm), situated inside dwelling L1, cut the first dwelling level and they are covered by the later floor repair (fig. 10/1-3). The hole C.31 (D = 1,15 cm) disturbed the exterior hearth C17 (Fig.5/2).

Out of five investigated hearths, the only preserved one appeared in section SF, at a depth of 0,50 m: the exterior hearth C.21, square-shaped (1,20 x 1,20 m), with rounded edges and a wide-mouthed chime, with no repairs, the thickness of burned tiles being of only 3-5 cm (Fig. 4/2). Other three hearths were detected in profiles:

-hearth C.4, in the south profile of section SC, at a depth of 0,20-0,30 m, situated inside dwelling L1; gravel was used for the improvement bed and for the level of reconstruction (2 constructive phases); L = 1,70 m.

[4] Most sections were made on private property, that is why, at the end of each campaign, those sections were covered.

-the hearth C.17, in the south profile of the SE section, at a depth of 1,75 m, cut by the holes C.8 and C.31; dimensions: 1,30 x 0,90 m (Fig. 5/1-2).

-the hearth C.25, in the south profile of the SE section, at a depth of 1,65 m, situated inside dwelling L2; L = 0,85 m. Also, inside dwelling L 2, at a depth of 1,50 m, (SG) we discovered a very disturbed hearth C.26.

The stove C.20 was arranged in a ditch of aprox. 1 m deep, carved in leoss, detected in the north profile of the SE section (Fig. 7/1-3) and the south profile of the SG section (its basis reaching until - 3,60 m as opposed to the actual treading level). In the open panel in the south profile of SG section (Fig. 6/1-2), the remains of the stove (very disturbed), streched on a surface of 2,30 x 1,60 sqm. In the upper side of the destruction level several fragments from the collapsed ceilling were detected.

The dwelling L1, outlined in the sections S.C., S.E. and SG, at a depth of only 0,30 m, was very disturbed after the abandonment and its constructive details were detected only fragmentary, especially on the profiles (Fig. 4/1). As a result, on the north profile of the SE section and on the south profile of the SG section a foundation ditch was identified C.27 / US. 3127, section SG. (Fig. 3/2-3) and C.29/US. 3070, section SE, destined for a partition wall, which alters our initial observation, the dwelling being partitioned and not unicellular. Fragments from the partition wall (on a length of aprox. 0,80 m) were detected in the SE section (Fig. 3/1). Also, on the profile, four remending of the floor were identified. Later improvements of the dwelling could only have been detected in the shape of a very disturbed hearth C.4, situated in the south side of the dwelling (SC). The archaeological inventory is rich and varied: ceramics, flint microliths, small stone axes and chisels, rings, idols, bone pearls.

The dwelling L 2, partially superposed by dwelling L 1, has a very uneven floor, and underneath the stove C.20 was discevered. The very small and sinked treading level inside the dwelling marks four succesive remakings. The destruction level, under the shape of an adobe mass, occupies a surface of aprox. 60 sqm. In the abandonment level, very rich in faunistic remains, the hearth apeared at a depth of 1,50 m (US 3097).

As in the case of dwelling L 1, the walls have not been burnt, after the abandonment being gradually destroyed, which makes impossible the attempt to mark the limits of the construction. The only constructive details that have been detected on the north profile of SG section are : underneath the partition wall between rooms a foundation ditch was delimited (C.30/3088). At its basis, in an alveolate area (C.16) we discovered a ritual sediment – bones coming from a young bovid together with bones from other species (Fig. 8:1-2). The investigation of the dwelling L2 provided us with even greater surprises: on the entire surface skulls and parts of skulls were discovered, coming from species such as: *Equus hydruntinus, Bos primigenius, Bos taurus, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Ovis aries, Capra hircus, Canis familiaris* (Fig. 9/1-2; BĂLĂŞESCU 2008). Just as surprising was the archaeological inventory of this layer (US. 3079, 3081, 3094, 3096): together with usual pieces such as ordinary practice vessels, microlyths, flint nuclei, axes and chisels, needles and stitchers, rings, bone beads, cult pieces, some of them unique for the Hamangia culture were discovered. Among these, an idol, a Spondylus anthropomorphous amulet, with its belly area marked by an

opening (Fig. 17/11) and a schematic representation of clay, its fragmentary state making us unable to identify the silhouette.

The lithic industry surprises through the typological variety and through the microlithism. In terms of percentage, the flint tools and weapons represent the largest category so far, being discovered over 2000 pieces. Most of the pieces were cut in brown-beige local flint, also called „Balkanic" flint. Rarely (under 5%), we encounter the microliths made of grey-black flint, similar to those discovered in eneolithical sites in the Varna – Beloslav lakes region.[5] The „domestic" character of the lithic industry is suggested by the large number of nuclei and chipping splinters. The microlithic pieces obtained through indirect percution – especially the long and thin blades (aprox. 5 mm) – point out the craftmanship of the people in the Cheia settlement. Typologically speaking, we find all categories signaled in the other Hamangia sites: vielle arrow points, dihedral burins, blades, micro-graters, blade-graters, splinter graters, knives, geometrical microliths (Fig 12-13; HAŞOTTI, 1997, p. 34; SIRAKOV, 2002; GUROVA, 2002;). The blades used for the sickles have a strongly polished active part (Fig.13/2). Green-gray axes made of granite (brought most likely from north of Dobrudjea) and chisels carefully cut from shale, gritstone and calcite (local rocks) are scarcer (Fig. 13/3-4). Stone perforated pieces are missing. Portable mills and plungers, discovered especially inside the settlements, together with carbonized cereals, complete the picture of household activities linked to the cereal growing.

The industry of hard materials, especially of animal origin was considered for a long time to be not so well developed at Hamangia populations. These objects did not stand out either through their number or through the typological variety (HAŞOTTI 1997, p. 35). The research of Cheia from the 2001-2002 campaigns had not changed this situation (VOINEA, DOBRINESCU 2002-2003, p.12). In return, in the 2004-2008 campaigns, a very rich lot, but not so varied, of bone tools, has been discovered. Their number exceeded 100, being, by far, the most representative sample for the Hamangia culture. This thing may owe also to the research method used as well as to the washing out of a large quantity of archaeological deposit.

The largest category is formed of stitchers (Fig 14/1). Morphologically speaking (after the form of the distal part), they can be categorized into several subgroups: needles with a linear longitudinal section, simple or with head and point, most of them in large sizes, with triunghiular longitudinal section. The ratio between the 2 subgroups is aprox. 5 to 1.

The length of the needles varies between 3 to 17 cm, most of them could be framed between 5-10 cm. Due to their frailty, most of them being already broken for a long time, it is impossible to establish their initial sizes. The distal part of the small pieces (3 to 6 cm in length) is sharpener, thinner, with important traces of blunting from the handles in which they were fixed. Most of the points have been made from animal rib. Two pieces with their proximal side cut uneven: the distal half is thin, with the thickness like most of the stitchers from this group, while the

[5] In a recent study, L. Manolakakis considered that the grey-black flint, discovered mostly in the flooded regions in the lake Varna settlements, was formed through the alteration of beige muddy flint, the light coloured core being kept in the larger pieces (MANOLAKAKIS 2008, p. 117).

other half remained unfinished. One may think that the thicker part could have been spared to serve as handle. Rarely, round bones, empty on the inside, have been used as stitchers, their point being made through oblique cut and sharpening.

The polishers and the spatulae, made of cow ribs and astragali of ovi-caprine, were used for polishing the vessels.

From the category of intermediary pieces we can mention the handles, cut very often from bones with medullary canal (bovine, ovicaprine). A less usual piece, probably of the same category, was made of an equine phalanx through the circular perforating of the wall (Fig.14/3).

The *jewellry* made of *Dentalium, Spondylus* and *Cardium* shell are exquisite: necklaces, tubular pearls, an anthropomorphous amulet. The same holds good for bone rings, in the course of finishing and stylization (Fig 14/2, 4).

The ceramics

The Cheia ceramics corresponds to the classical phase Hamangia III, best represented by the so far discoveries. The vessels were mostly hand made, the large ones made by the soldering of some clay stripes, whereas the small ones by the moulding of a piece of clay. A singular category is made of objects simetrically shaped, with thin walls, which, suggests, through their quality, the existence of a speed wheel with slow rotation.

The vessels with bottom hollow are very interesting. One can notice, traces of knitting / mats, presumably coming from during the drying process. The profundity of the vegetal prints, especially in the case of smaller vessels, could be explained only through a powerful pressing, the vessel being held on a knitted mat during moulding (Fig. 15/12).

In order to establish the ceramic categories two elements have been taken into consideration – the structure of the paste and the type of burning. As a result 3 groups have been identified:

-A category - homogenous paste, completely burnt;

-B category – paste with impurities, well tempered, completely burnt;

-C category – paste with a lot of impurities, insufficiently tempered and burnt, often exfoliated (VOINEA, NEAGU 2006a, p.11).

On an exhaustive analysis we have noticed that the ceramics discovered in the holes C.1, C.2 and C.3 belongs to the B category (aprox 2 thirds from each of the analised complexes). Although it was not large in number, the A category ceramics stands out through its wonderful quality. The clay was carefully prepaired, well tempered, and they used sand as main degreasing substance, and sometimes well pounded fine clay. Exceptionally, mica also appears but it has not been specified if it was added during the technological process or it could have been found in the natural clay deposits. The ceramic objects belonging to the third category are fewer that the other ones.(usually under 10%) (VOINEA, NEAGU 2006a, p.30).

The stylization of the vessels was made with care, the vessels being covered in fine quality engobe, mostly of dark shades from scarlet to black with metalic shine. The ratio between the polished and the non polished vessels is favourable to the former category.

Generally speaking, the colour of the Cheia ceramics proves an uniform, good quality burning. Dark colours predominate, which suggests a closed medium for burning. The discovery of the ceramics in the unburnt complexes excludes the posibility of accidental burning. As a result, the traces of secondary burning appear frequently only on the sphere shaped vessels, covered on the exterior in slurry or incisions, used for food making.

The shapes are those used in the contemporary settlements: shapes with harmonious proportions, balanced ratio between different parts of the vessels, the preference for middle or small sizes. The most frequent open shapes are bowls, and rarely fruit dish with stem. The profiles are close to letter S, the margins being arched towards the exterior, rarely straight or arched towards the interior. The closed shapes, more varied, includes bitronconic vessels (from miniature cups to large, deep bowls), tronconic ones (from glasses to vessels of 20-30 cm in height) and cylindrical vessels (especially glasses – Fig. 15/3), large vessels – pythoi – with the inferior part sphere-shaped, thin neck and the rim arched towards the exterior. This type of vessels has been discovered in the Durankulak necropolis having sometimes prosomorphous lids (*Durankulak* 2002, Teil 2, tabl. 161/3, 196/1). Several fragments of lids have also shown up in the Cheia settlement – „hood" lids (Fig. 15/8), as well as conic, simple or with knobs.

The ornament is impressive through its minuteness. The lines of dots, lines, triangles are organized harmoniously and simetrically. With simple motifs, lines, triangles, rarely with meanders, the potterer proved his artistic craftmanship; through lines of vertical hollows he managed to amplify the gratious line of the closed vessels in „S", with the large upper side, largely widen out at the mouth (glasses, vessels with necks) and through its radial ornament he created the illusion of rotation for circular surfaces (bowls, fruit dish, lids, salvers). Fine, parallel or concentrical folds create the impression of a painting (Fig. 16). On a ceramic fragment one can notice a human silhouette (Fig. 15/11). This is one of the few anthropomorphous representations from Durankulak necropolis (prosopomorphous lids).

The analysis of the ceramic material from Cheia, starting from typological and stratigraphical observations, points out its uniformity. Although the settlement has at least four dwelling sequencies, we cannot notice variations in the technology of vessel making or in their shape or ornament.

Varia. The clay weights used for the weaving looms have a longitudinal ditch just on the gripping opening, which is an unusual form until nowadays in the Hamangia culture (Fig. 14/5). The miniature vessels like glasses and long-necked vessels, are associated with the ritual practices, similar pieces being discovered in necropoles (Fig. 15/1-2).

Plastics. During archaeological research from Cheia settlement between 2004-2008, a large number of anthropomorphous figures have been discovered. The minimum number of figures exceeds 30, which can be added to those discevered between 2001-2002, and they offer a total number of 40, representing the richest lot offered by a Hamangia settlement. If some of the figures can be seen as classical ones, as defined by D. Berciu (BERCIU 1960) and nuanced by P. Haşotti (HAŞOTTI 1986), others are exquisite representations, unique even, in the general picture of those communities. Those objects have been found not only in the

inside but also in the exterior of the settlement complexes – holes, dwellings.

Most figures have been made of clay, with the exception of Spondylus amulet. The paste differs from one figure to the other, there were figures made of dense, well tempered clay, whereas in the case of others a porous, non-homogenous, crumbly paste has been used. As degreasing substance fine clay and sand had been used. In the case of fragmentary pieces, technological details have been noticed – the moulding has been made through the succesive adding of clay layers. This is a very interesting aspect from a certain point of view: the origin of the plastic Hamangia culture has several times been traced in the Hacilar tradition. If shape had been one of the arguments in favour of this hypothesis, which is very unlikely, as long as representations similar to Hamangian canons are spread on large areas during the Neolithic period, the moulding of the pieces is totally different, pleading thus in favour of the existence of different roots. The Hacilar figures were made of one sculpted piece of clay (MUSCARELLA 1971, p. 77-78).

The surfaces of most of the pieces has been treated with care, being covered with black or dark brown, polished slips. With few exceptions, the burning process was well made, uniform, contrasting with those figures discovered in necropoles, that were so broken that it made their reconstruction impossible.

Although most figures fall into the three classical categories of the Hamangia plastics, standing, sitting, and with realistic moulded head, the existence of canons is far from hindering the creativity of old artists. New discoveries from Cheia enrich the already known artistic repertory. A 4 cm figure stands out, moulded of crumbly paste, its surface being neglectfully treated. The burning does not seem to be of a good quality. We can only assume what it represents. It may be the image of a character dressed in a long dress and underneath it we can vaguely see its legs. It looks as if it is wearing a mask, and its posture might suggest that of a person taking part in a ceremony. Yet, these are only suppositions.

A figure with *bell-dress* is different (Fig. 17/12), unique so far in the Hamangia area. The way in which it was made brings it nearer to the Boian culture; it could have been imported, but a precise analogy has not been found yet.

Another important piece is an anthropomorphous amulet made of *Spondylus gaederopus* shell (Fig. 17/11). Similar pieces have been discovered in the Durankulak necropolis (VAJSOV, 2002, p. 261 – 262, Abb.255; Durankulak 2002, Teil 2, tabl 105/17).

If we cannot draw relevant conclusions taking into account the discovery context, more elements come to illustrate special practices in which those figures were used.

One first clue is illustrated by the crumby state in which they can be found nowadays. The breaking of the head, hands and legs is an unlikely hypothesis. Traces of hittings are visible on a large number of them and the favourite area seems to be the stomach. Furthermore, halves of torso have been found, which might be the result of strong, intentional hitting.

The second element that comes to illustrate the using of figures in some special practices is the discovery of lower halves of some figures, which presented

in the genital area evident traces of red ochre.

Conclusions

The results of the researches in the Cheia settlements allow us to complete with new data the type of Hamangia habitat. Situated on the south side of the plateau near the Casimcea river, the settlement has been protected by strong winds and, at the same time, it has had a good visibility, controlling the entrance in the Dobrudja gorge. The wealth of the natural riches allowed the Hamangia communities from here to live for a long time, a proof to sustain this idea are the four stratigraphic sequences. The stratigraphic differences between the sequences suggest the scattered character of the settlement and the succesive recurrence of the communities, after short periods of abandonments, the explored regions for clay being later on inhabited. The archaeozoological analyses confirm the field observations: the pastoral character of the economy is showed by the high percentage of domestical animals, especially bovine and ovicaprine. The meat requirements was completed with hunted animals, especially large ones. (equines and cervids).

Apart from the economic level, the animals also played an important role in the religious life of the Hamangia communities. The preference for animal offerings (especially skull parts) exceeds the funeral domain (Cernavoda and Durankulak necropoles), the ritual deposit discovered under the wall of dwelling L2 being related to the foundation rituals.

The mobility of the Hamangia communities along the Casimcea valley – a passage way between the central Dobrudjean karstic zone and the west-pontic zone – is proven by the presence, in the Cheia settlement, of fish and marine mollusks as well as that of grey-black flint, specific for Varna region. The intercultural exchanges Hamangia – Boian, mentioned from the 60's due to the soundings in the La Izvor and La Baba caves, have been confirmed by the discovery, in the Cheia settlement, of some Boian- Vidra imports: ceramic fragments (Fig. 15/13) and most probably, a figure with a „bell" dress (Fig 17/12); (VOINEA, NEAGU 2006b; CĂRPUŞ C., CĂRPUŞ L., 2006; 2007).

The absolute date for a sample of Bos bone (US 3010) obtained at the Belfast University laboratory UB-7276 / 6020 ± 43 BP; (1 sigma) cal BC 4977 – 4975; (2 sigma) cal BC 5020 - 4797[6] relates to the cronology of the Hamangia III phase (5000 – 4700 BC).

The expanding of the archaeological research in the caves and shelters of the Casimcea Valley region will allow, in the future, a better understanding of the living strategies in close connection to the area natural resources. Thus, the living dynamics of the Hamangia communities will be looked upon through the perspective of co-evolution man-environment, of the changes of the microrelief (the Casimcea flow, the configuration of the Tasaul lake, the marine transgression), all these traits could be indirectly found in the type of habitat and economy.

[6] The date was obtained in a project ECONET, coordinated by Anne TRESSET – CNRS, and Adrian Bălăşescu - MNIR.

BIBLIOGRAPHY

ALEXANDRESCU *et alii*, 1986 – E. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II),* Pontica 19 (1986), p. 243-252.

BĂJENARU, 2002 – C-tin Băjenaru, *Casian, com Târguşor, jud Constanța, punctul Gazoduct,* vol. Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001, CIMEC 2002, p. 88-89.

BĂJENARU, 2003 – C-tin Băjenaru, *Casian, com Târguşor, jud Constanța, punctul Gazoduct,* vol. Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002, CIMEC 2003, p. 77.

BĂLĂŞESCU, 2008 – A. Bălăşescu, 2008. *Considerații cu privire la exploatarea mamiferelor în aşezarea Hamagia III de la Cheia,* Pontica 41 (2008), p. 49-56.

BĂLĂŞESCU, RADU, 2002-2003 – A. Bălăşescu, V. Radu, *Studiul arheozoologic preliminar al materialului faunistic de la Cheia (jud. Constanța). Campania 2001,* Pontica 35-36, (2002-2003), p. 25 – 31.

BERCIU, 1960 – D. Berciu, *Deux chefs – d'oeuvre de l'art néolithique en Roumanie: le „couple" de la civilisation de Hamangia*, Dacia N.S., 4 (1960), p. 423 – 441.

CĂRPUŞ C., CĂRPUŞ L., 2006 – C. Cărpuş, L. Cărpuş, *Aşezarea eneolitică de la Cheia – Studiu ceramologic,* Pontica 39 (2006), p. 35 – 62.

CĂRPUŞ C., CĂRPUŞ L., 2007 – C. Cărpuş, L. Cărpuş, *Analiza ceramologică a unor fragmente aparținând culturilor Hamangia şi Boian din situl eneolitic de la Cheia - jud. Constanța,* Pontica 40 (2007), p. 533 – 540.

Durankulak 2002 – *** *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder von Durankulak*, Deutsches Archäologisches Institut, Teil I – II.

GUROVA, 2002 – *Mobilier en silex de la nécropole Dourankulak – analyse fonctionelle*, vol. *Durankulak, Band II*, Teil I, Deutsches Archäologisches Institut, 2002, p. 247 – 256.

HAŞOTTI, 1986 – P. Haşotti, *Observații asupra plasticii culturii Hamangia*, Pontica, 19 (1986), p. 9-18.

HAŞOTTI, 1997 – P. Haşotti, *Epoca neolitică în Dobrogea,* Constanța.

MANOLAKAKIS, 2008 – L. Manolakakis, *Le mobilier en silex taillé des tombes de Varna I,* in *The Varna Eneolithic necropolis ans problems of prehistory in Southeast Europe*, Acta Musei Varnensis 6 (2008), p. 115 – 137.

MUSCARELLA O.W, 1971 – O.W. Muscarella, *Hacilar Ladies: Old and New, The Metropolitan Museum of Art Bulletin,* New Series, Vol. 30, No. 2.(Oct. – Nov., 1971), p. 74-79.

SIRAKOV, 2002 – N. Sirakov, *Flint artifacts in prehistoric grave-good assemblages from the Durankulak necropolis,* vol. *Durankulak, Band II*, Teil I, Deutsches Archäologisches Institut, 2002, p. 213 – 246.

VAJSOV, 2002 – I. Vajsov, *Die Idole dem Gräberfeld von Durankulak, in Durankulak, Band II*, Teil I, Deutsches Archäologisches Institut, 2002, p. 257 – 266.

VOINEA, DOBRINESCU, 2002-2003 – V. Voinea, C. Dobrinescu, *Aşezarea Hamangia III de la Cheia. Campaniile 2000-2001* (Raport preliminar), Pontica 35-36 (2002-2003), p. 9-22.

VOINEA, NEAGU 2006a – V. Voinea, G. Neagu, *Ceramica Hamangia III,* Pontica 39 (2006), p. 9 - 34.

VOINEA, NEAGU 2006b – V. Voinea, G. Neagu, *Inceputul eneoliticului in Dobrogea: intre prejudecati si certitudini,* Studii de Preistorie 3 (2006), p.149 – 161.

VOINEA *et alii,* 2006 – V. Voinea, C. Dobrinescu, G. Neagu, A. Bălăşescu, V. Radu, *The Hamangia settlement at Cheia, Costantza County, Romania,* The European Archeologist, Issue no. 26: Winter 2006/2007, p.10-11.

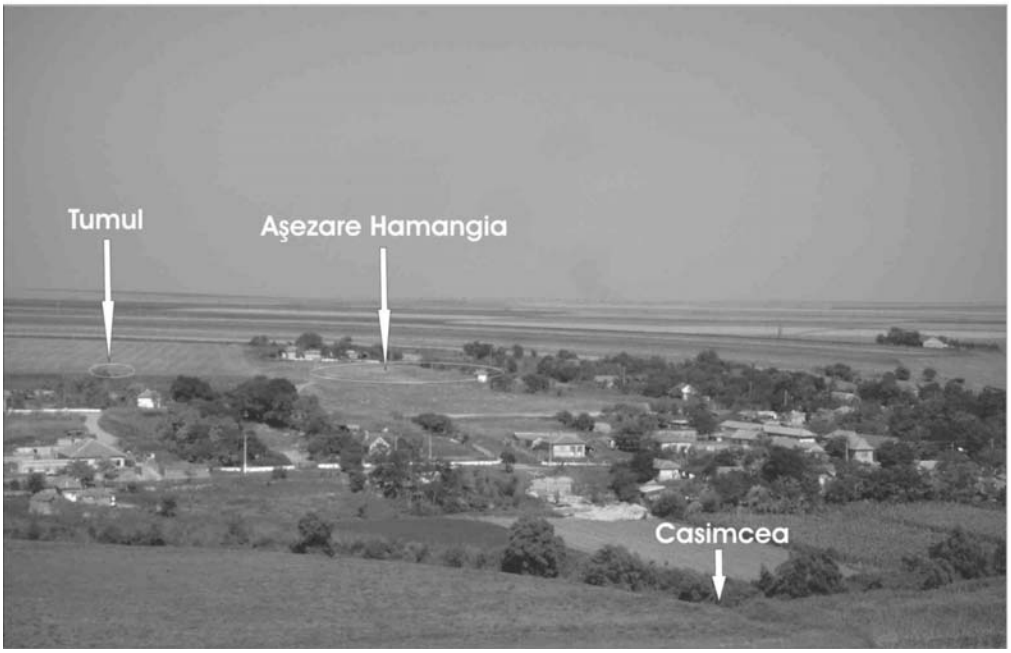

Fig.1 - The Hamangia III settlement from Cheia (Grădina village, county of Constanța).

Fig.2 / 1 – Section SE, view from W; 2 – section SG, view from E; 3 – section SF, view from W.

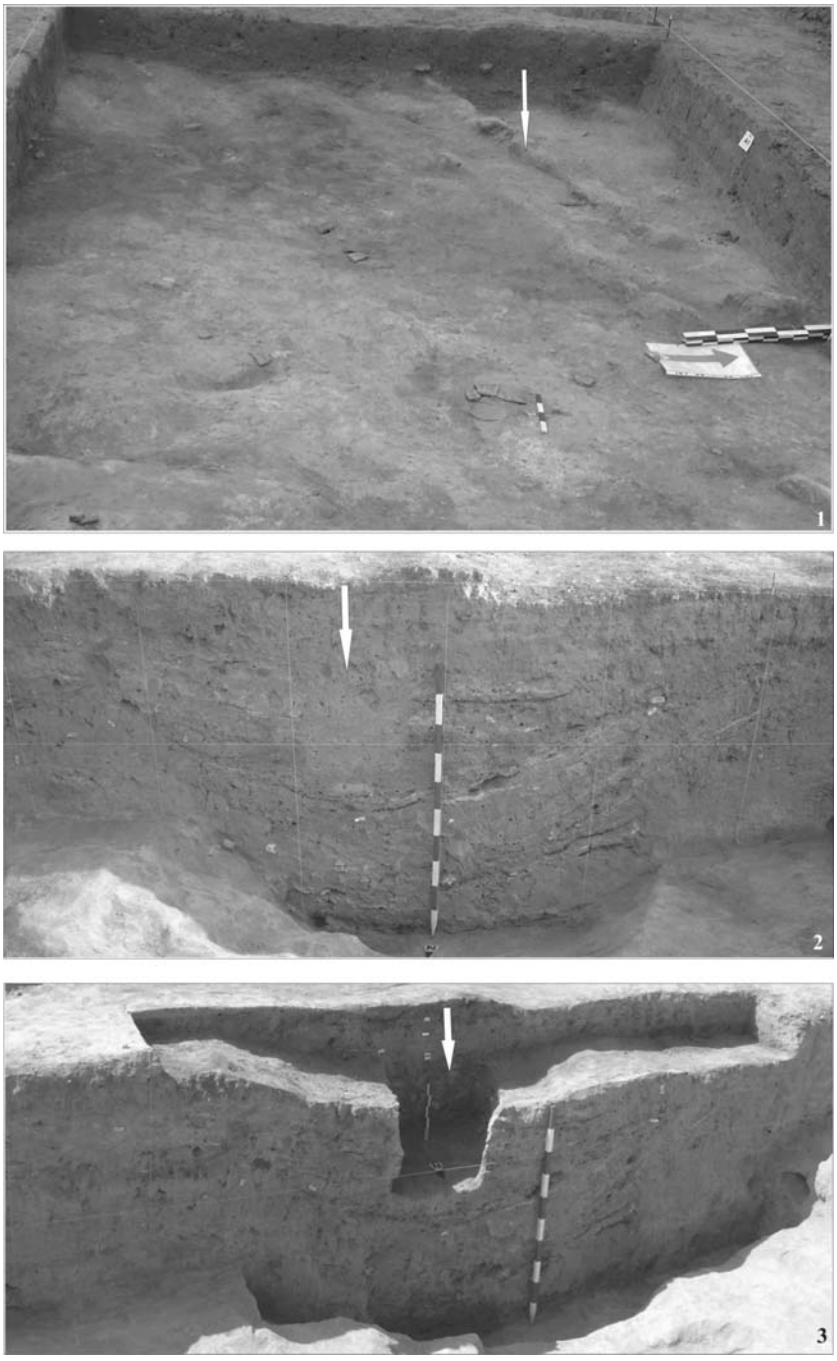

Fig.3/ 1 – Partition wall C.27 inside the dwelling L.1, SE section , view from E; 2 and 3 – The foundation ditch C.29 of the partition wall C.27 inside the dwelling L.1, the S profile of the SG section, view from N.

Fig.4/ 1 – Agglomeration of hearth tiles inside the dwelling L.1, section SE, view from S; 2 – Exterior hearth C.21, section SG, view from NW.

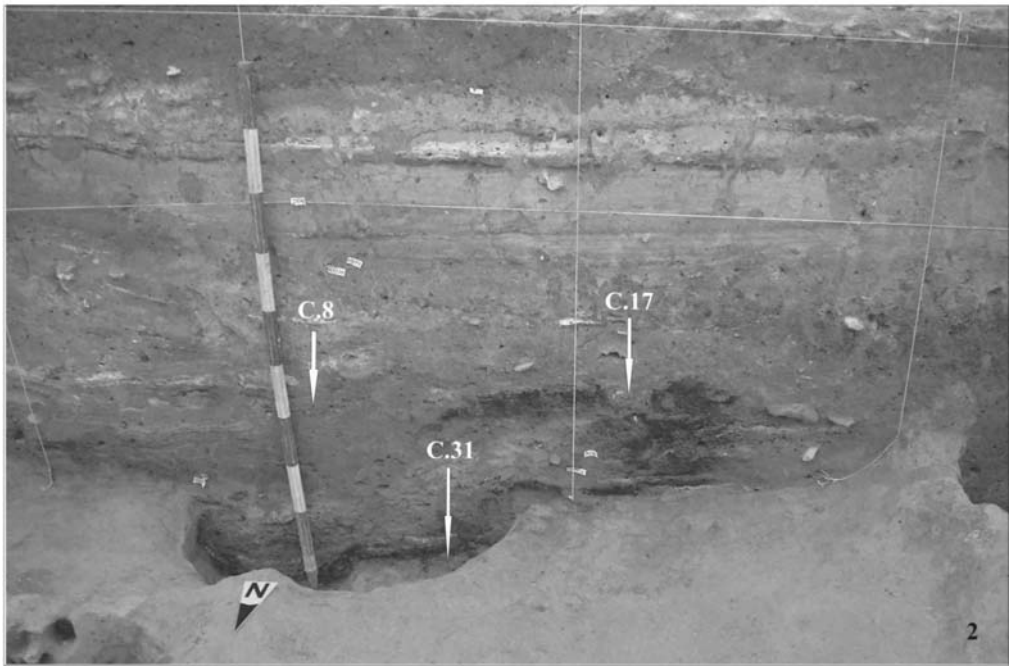

Fig.5/ 1 and 2 – Exterior hearth C.17, section SE, view from NE (1) şi N(2).

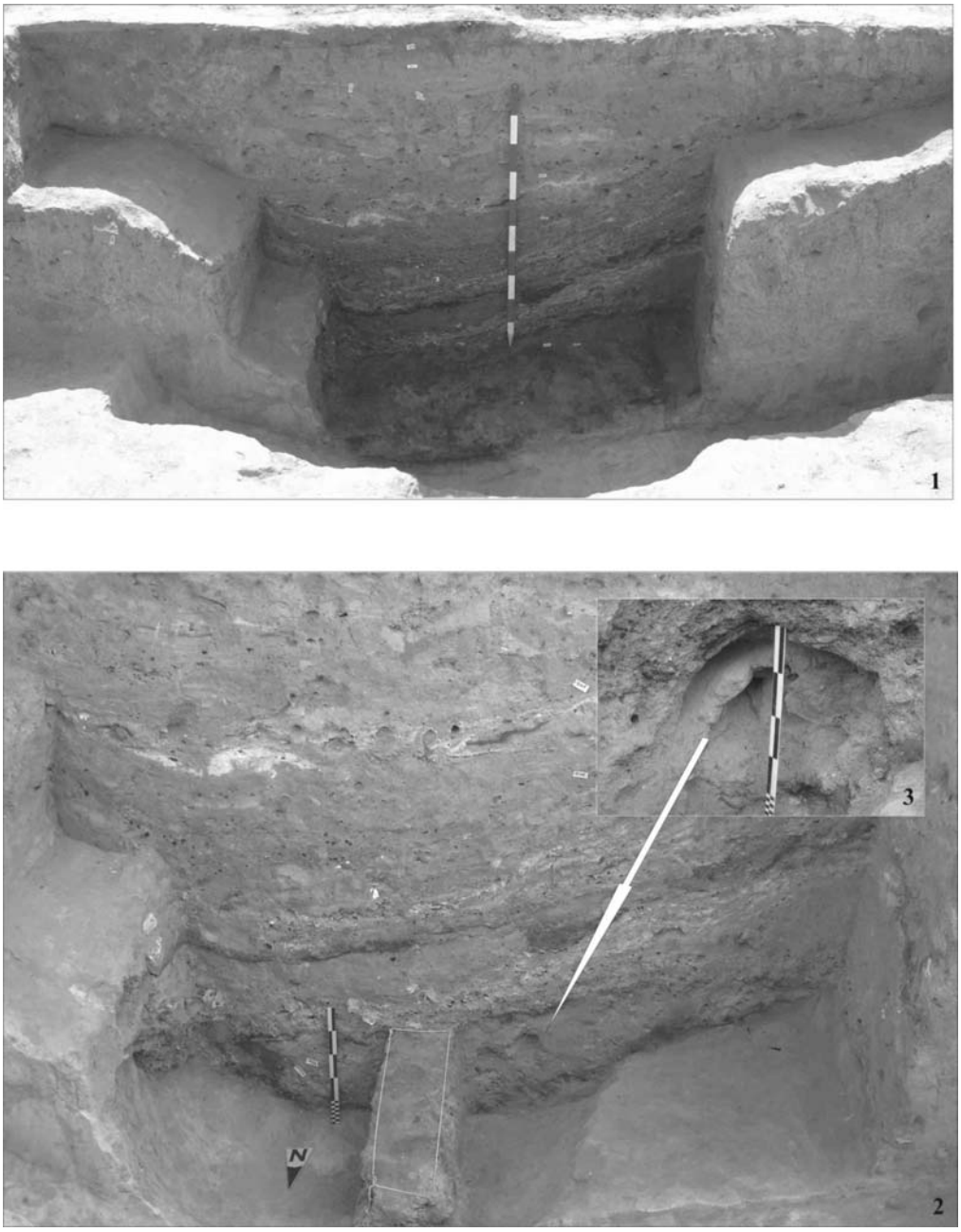

Fig.6/ 1 – 3 - The kiln C.20, section SG, view from N.

Fig. 7/ 1 – 3 - The kiln C.20, section SE, view from S (1) and E (2 and 3).

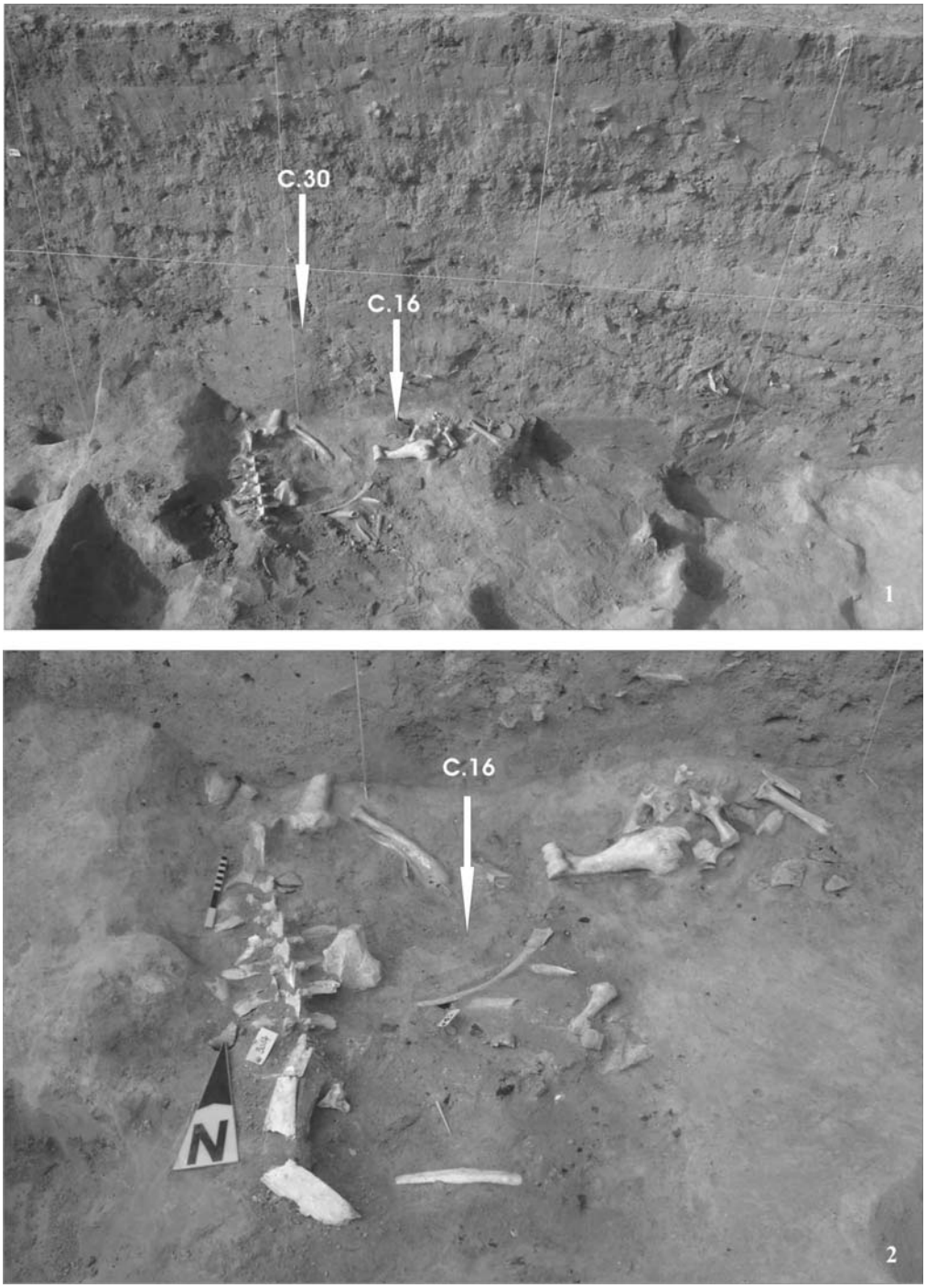

Fig.8/ 1 and 2 – Ritual deposit C.16 under the foundation ditch C.30 of the partition wall, dwelling L.2, section SE, view from S.

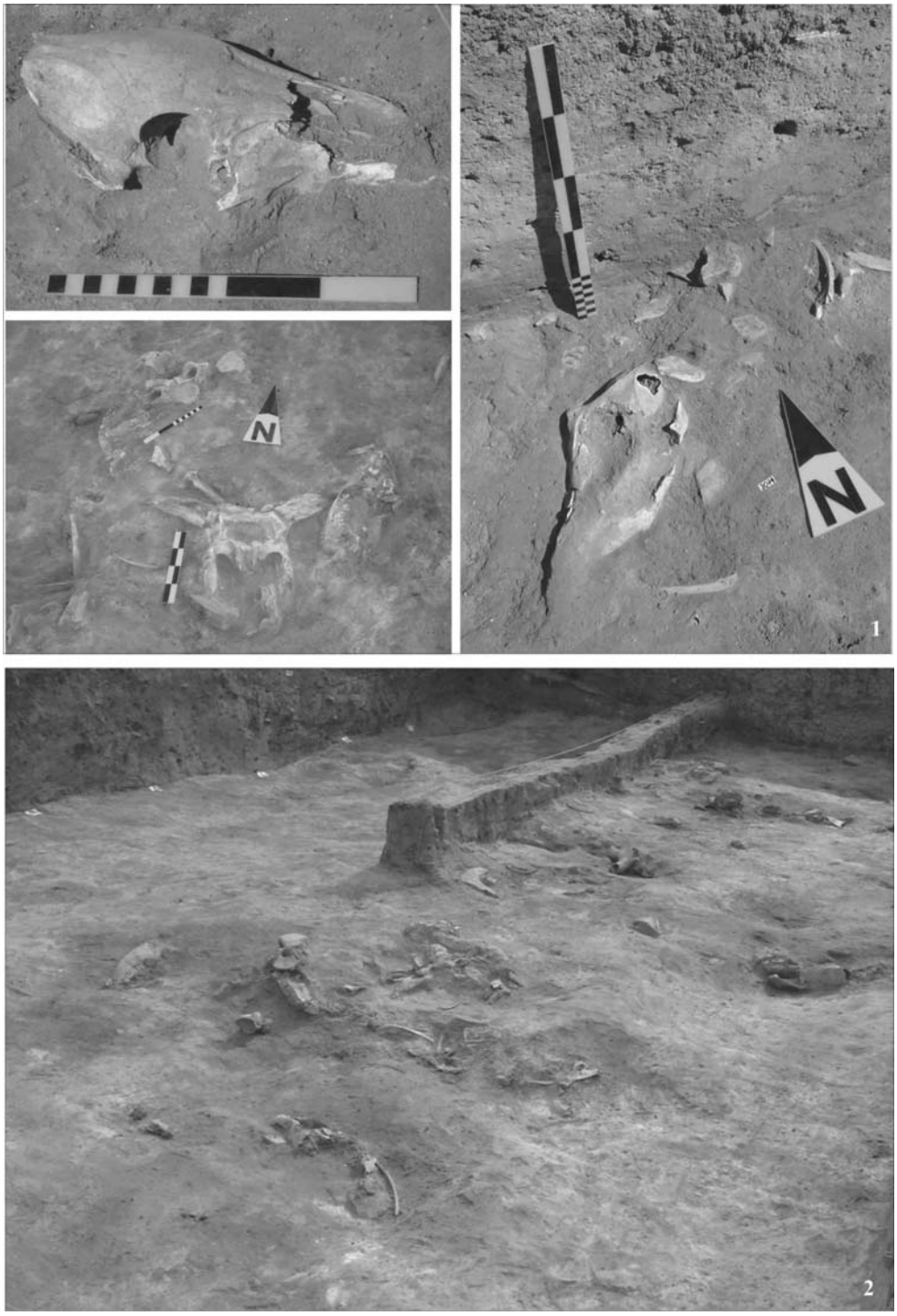

Fig.9 / 1 and 2 – Skulls inside dwelling L.2 (US. 3094), view from SW (2).

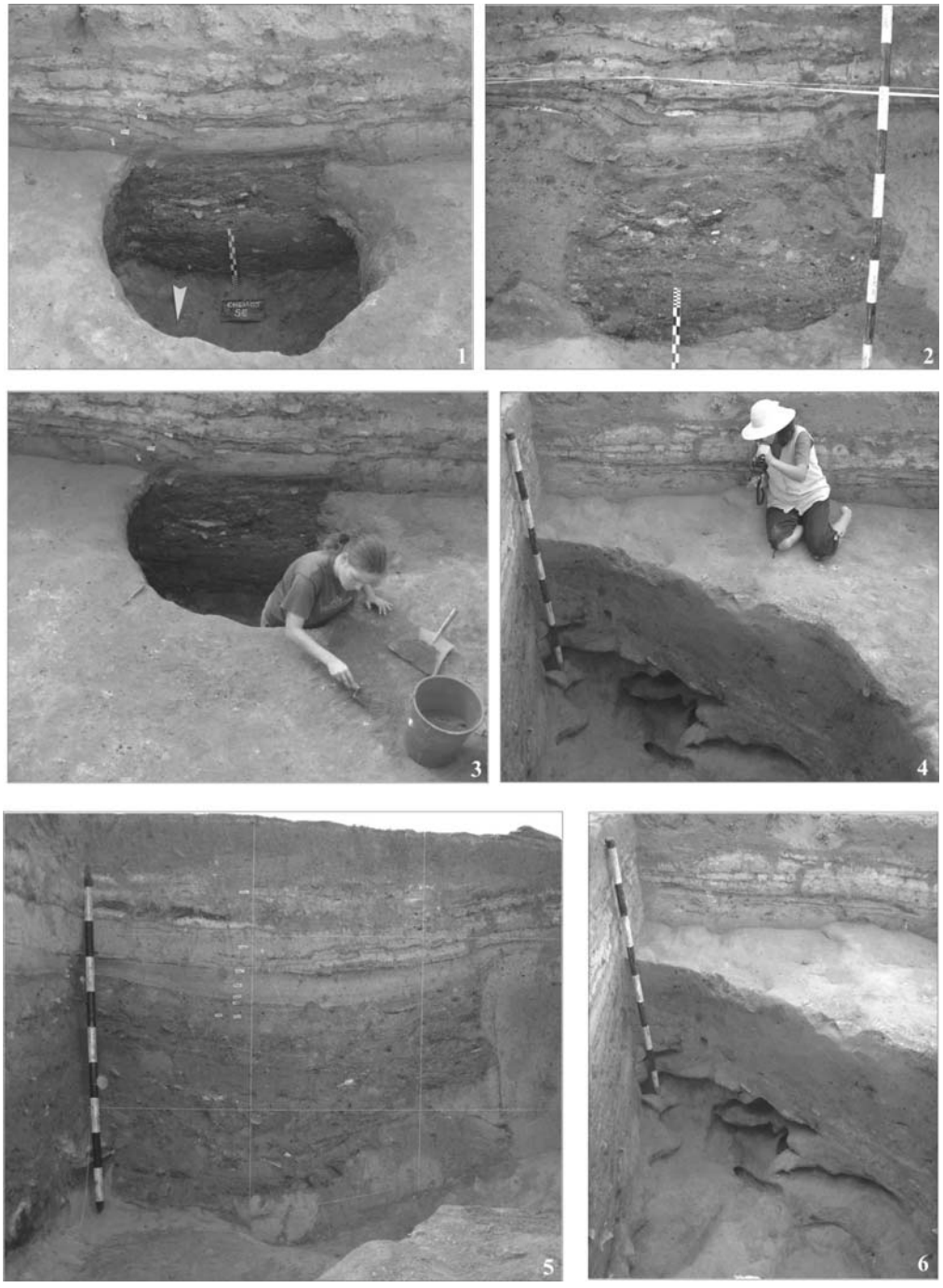

Fig.10 / 1 – 3 - Hole C.10, view from N; 4 – 6 Hole C.8, view from N (4, 6) and W (5).

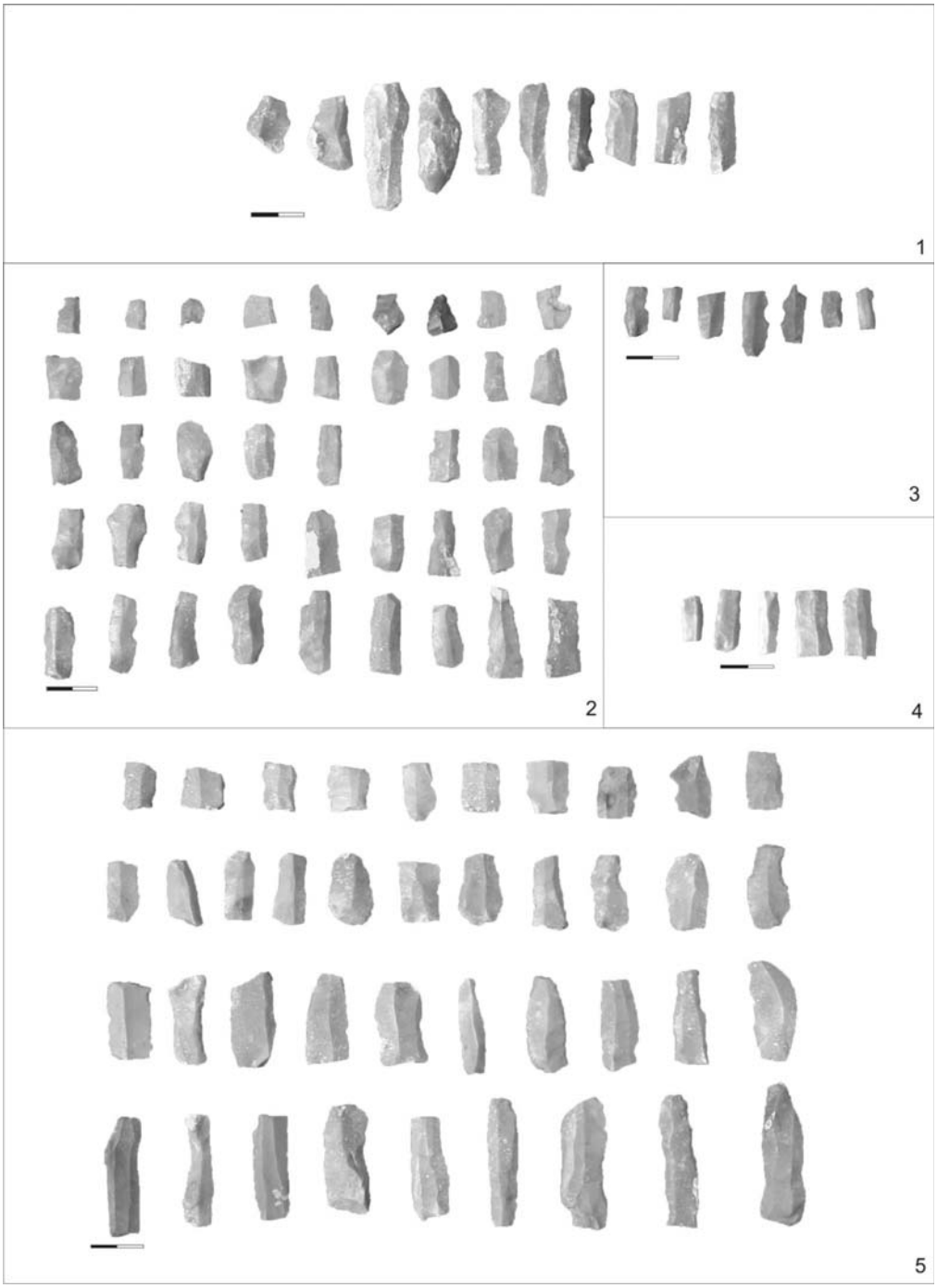

Fig.11/ 1- 5 - Flint pieces: microlith blades.

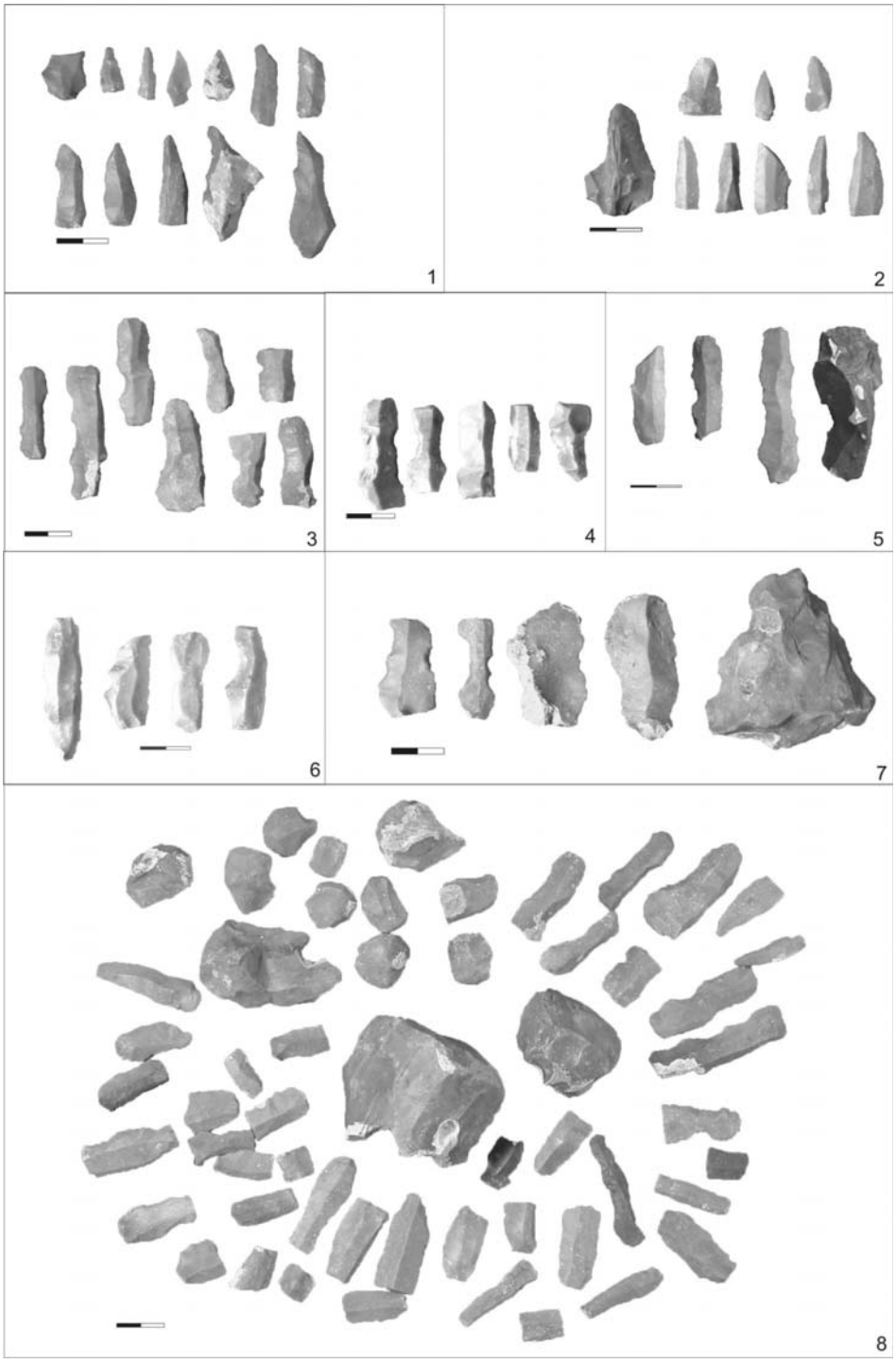

Fig.12/ 1 – 8 - Flint pieces: points, blades, burins, blade grators, nuclei.

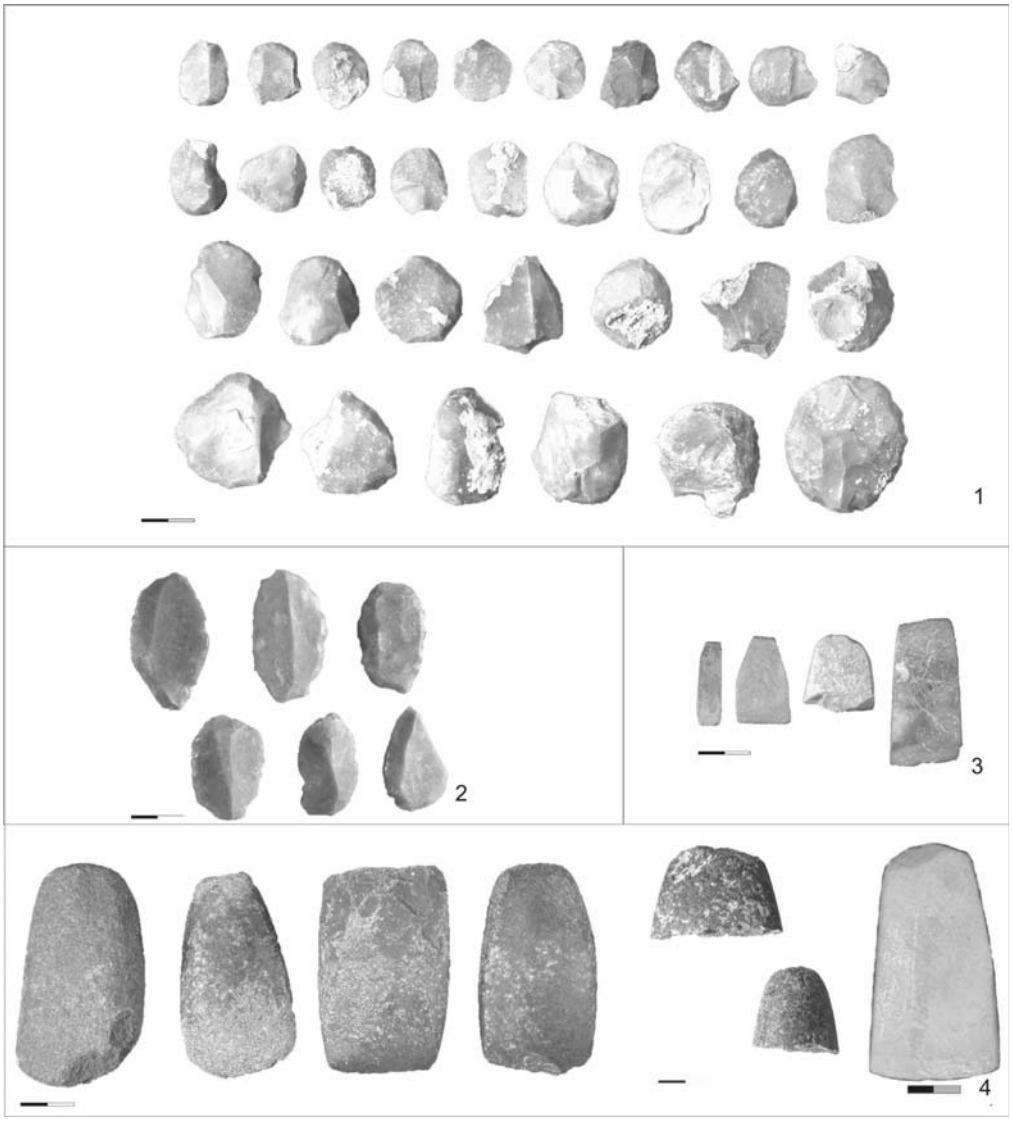

Fig.13/ 1 – 2 - Flint pieces: microliths grators, sickle blades; 3 – 4 stone axes and chisels.

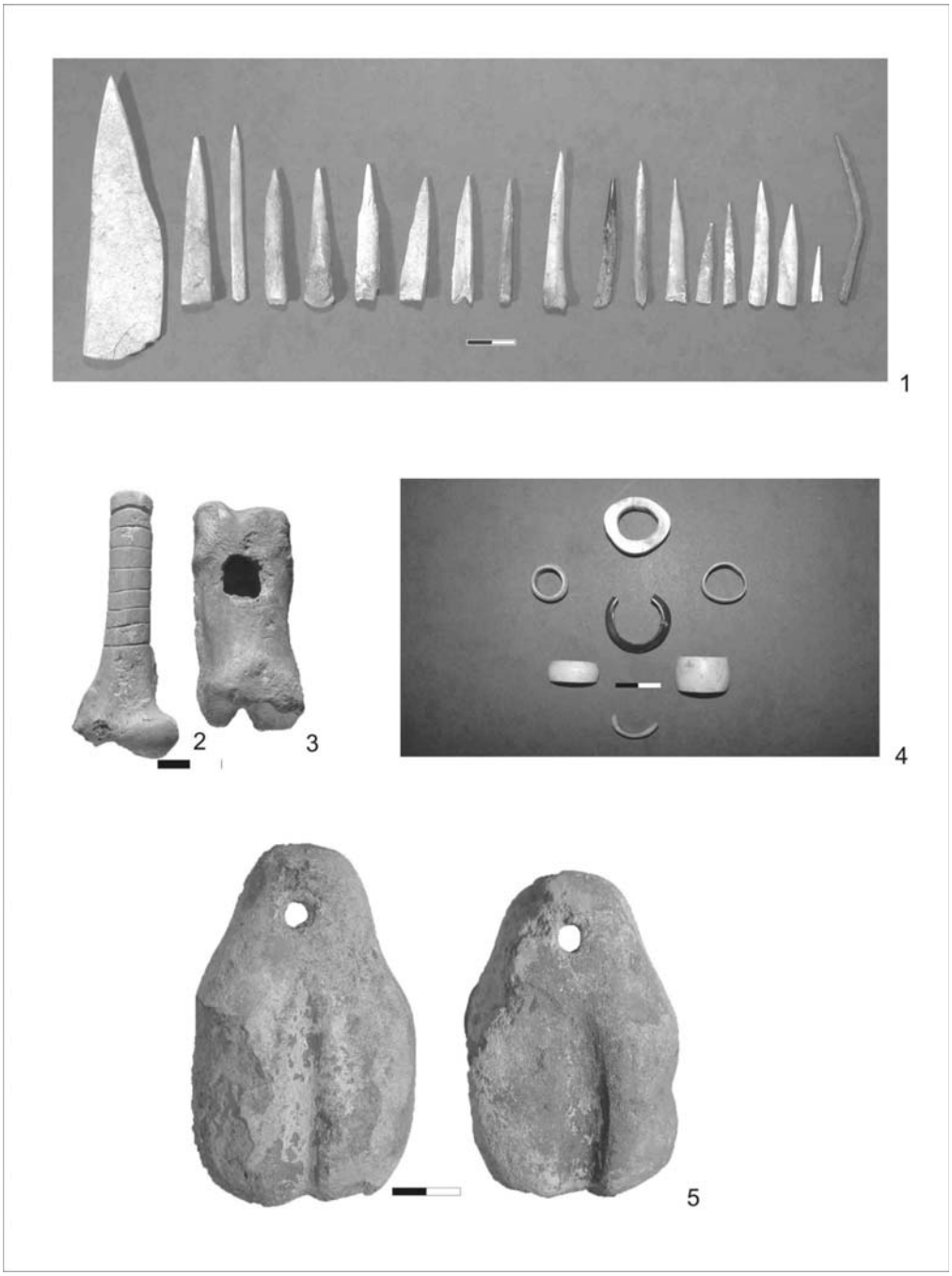

Fig.14/ 1 – Points; 2 – rings in the process of working; 3 – perfored methapod; 4 – bone rings, 5 – weight for the weaving loom.

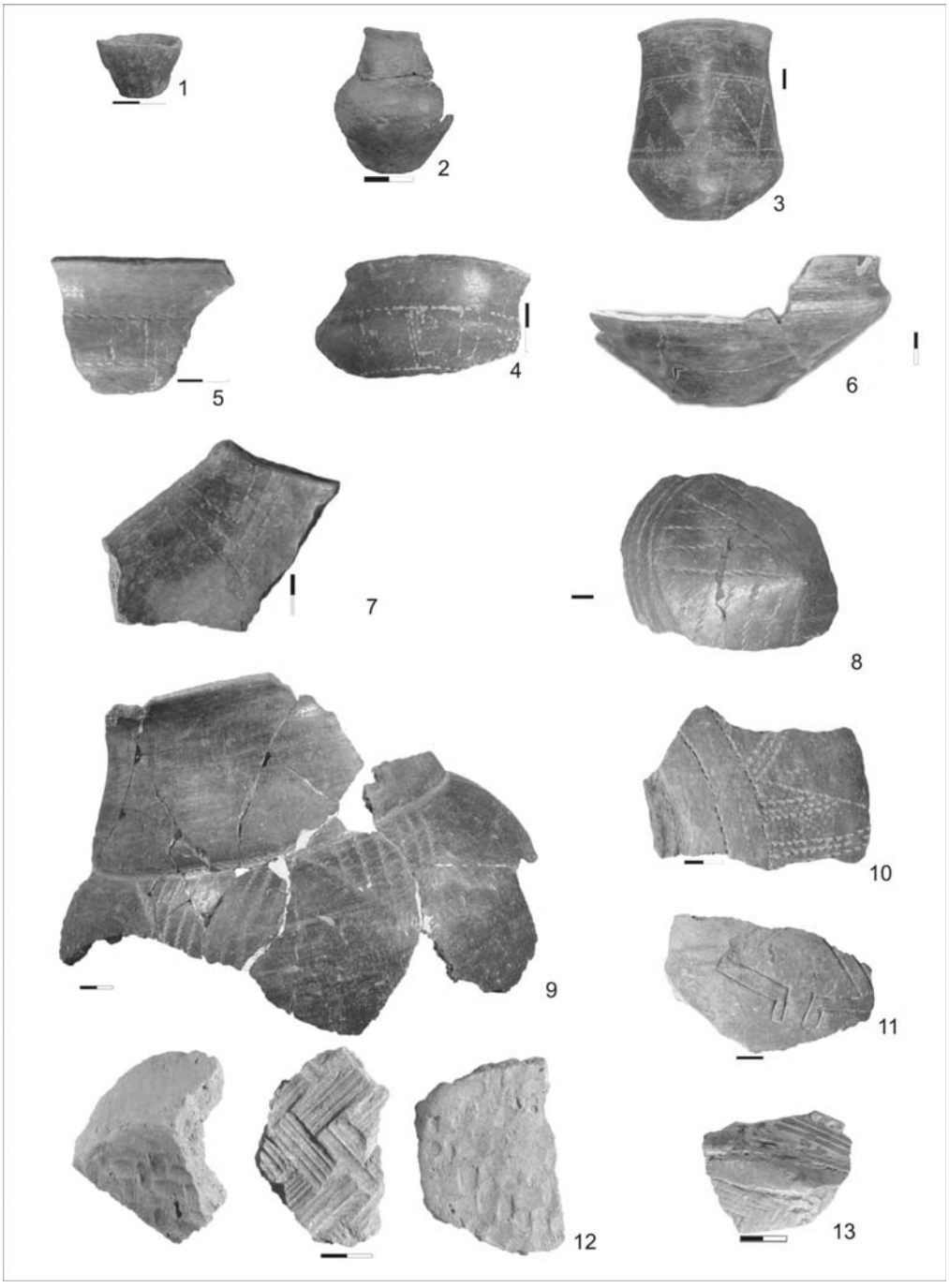

Fig.15 - Pottery; vegetal prints on vessels.

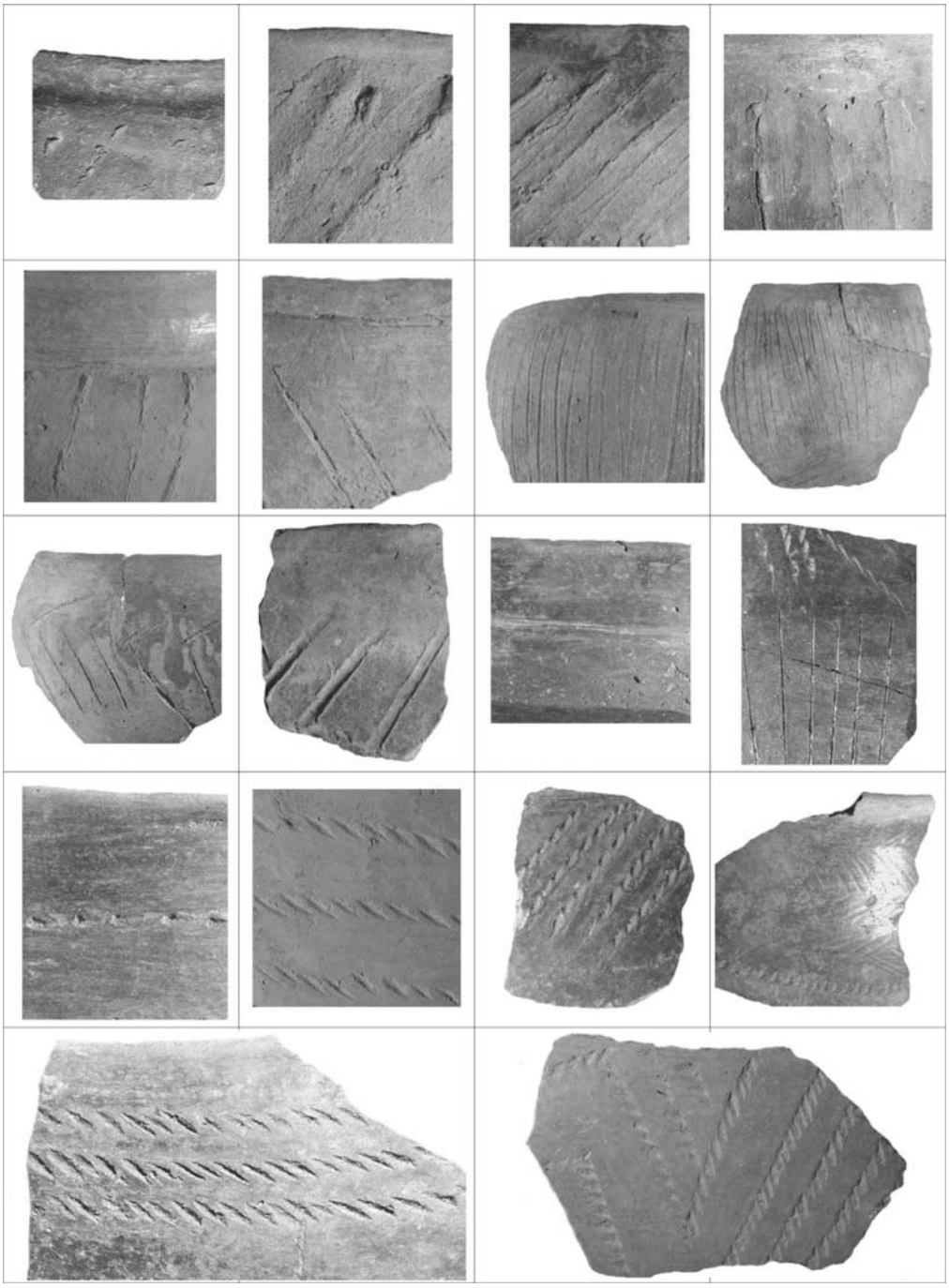

Fig.16 - The decoration of the pottery.

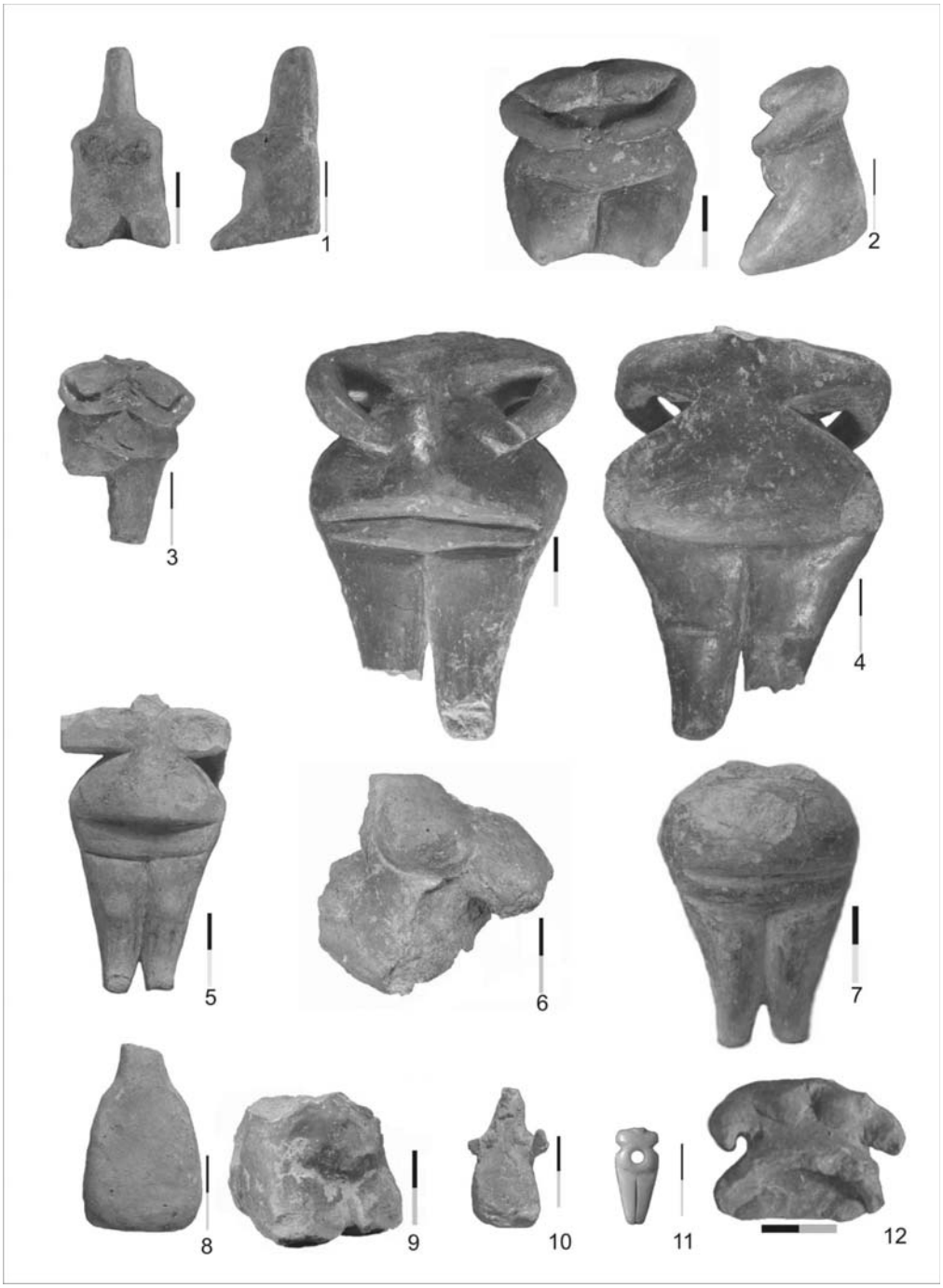

Fig.17 - Anthropomorphic figures: 1-10, 12 clay figures; 11 *Spondylus* figures.

PRELIMINARY REPORT FROM THE NEW EXCAVATION IN BABA CAVE, GRĂDINA VILLAGE, CONSTANȚA COUNTY

Bartłomiej Szymon SZMONIEWSKI (Polonia),
Răzvan PETCU

In July 2008 the Baba Cave also known as "La pământul galben" (see BORONEANȚ 2000, p. 52) was excavated (Fig. 1-3).

The Baba Cave is, in reality, a large rock shelter, 13 meters long, corridor – shaped, ending in a round wall. The width of the cave oscillates between 1,20 to 2,65 meters. Its entrance (Fig. 3), narrow, low and east facing, is in the calcareous Cheile Dobrogei hills, about 100 meters above sea level, near the valley of Cheia River (Valea Seacă) which is a tributary of the Casimcea River. This zone is very rich in caves and rock shelters (see BORONEANȚ 2000, p. 52-53, PĂUNESCU 1999).

Only one excavation in the Baba Cave, occasioned by the Paleolithic research in Dobrudja was realised in 1957 by Alexandru Păunescu and Nicolae Harțuchi (NICOLAESCU-PLOPŞOR, PĂUNESCU, HARȚUCHI, 1959, p. 48). Unfortunately, the authors had only written very short reports without a plan of the cave and not detailing the place were the archaeological trench was located. According to Păunescu's and Harțuchi's report, there were three levels with fireplaces found in the cave. Two of them were connected with the Gumelnița Culture and the other had later chronological position. Pottery dating to the Roman and the medieval period was also found. In further papers, written by N. Harțuchi (1973, p. 248 and 1976, p. 18) the chronology of the levels from the Baba Cave has been precised. The author dated the levels to the Gumelnița I C – II A phases and also provided information about the fragments of pottery ornamented with the cord specific to Cernavoda I, and about the level from the 2nd and 3rd c. AD (HARȚUCHI 1976, p. 18, Fig. 5). The profile published in 1976 of the archeological trench made in the Baba Cave in 1957 did not, however, mark in the plane of the cave and so it is very difficult to verify (see HARȚUCHI 1976, Fig. 5).

The excavation in 2008 has verified the oldest data and has also yielded new and unexpected results. In the largest part of the cave there was lodged a rectangular trench with dimensions of: 2,80 x 1,60 meters. In the lower part of the trench (0,80 meters) an edge of the excavation from 1957 was found (Fig. 4). After

the finish of the rectangular trench, a small part of the cave in the northern area was excavated. The trench was documented with three cross sections (profiles), drawings and photos. Observations at levels between 10-15 cm have also been documented with plans, color drawings of cross-sections and photos. Stone, iron and bronze artifacts were localized in the distinguished layers. Pottery, animal and human bones as well as charcoal were separately documented from different fireplaces. The earth from the fireplaces and grave pit was sieved.

The stratigraphy of the excavated part of the cave is as follows (see profile A-A`- Fig. 5): the bedrock was about 1,70 meters below point "0" (ground surface) located in the upper part of the trench; in the gaps between the big stones from (1,70 – 1,45 m) - culturally sterile deposits of the yellow loess with small stones and fossils; this layer was overlain by the next one, 0,55 – 0,60 m (1,45 – 0,90/0,85 meters) thick, rich in Neolithic micro levels and the fireplace cultural levels (Fig.5); in the following level, 0,10 – 0,15 m. (0,90/0,85 – 0,80/0,70 meter) thick, the different size stones, with pottery and animal bones between them, were found (Bronze Age, Hallstatt); the next level (0,80/0,70 – 0,30 meters) which is partly destroyed by the medieval or modern pits, had a fireplace with Roman pottery (0,60 m) and there was evidence of Romano-Byzantine pottery (0,45 m); the upper levels close to ground surface were composed of thin micro-levels 0,45 m (0,45 – 0 m) thick which can be dated to late medieval and modern times.

The Neolithic level with its fireplaces was very rich in pottery. The chronological stages are as follow: Hamangia culture pottery, Gumelnița culture pottery and in the same level Cernavoda pottery and Cucuteni C. Stone artifacts; an axe (Fig. 7/1), a basalt mallet with ochre traces (Fig. 7/2), a longitudinal pendant (Fig. 7/3) and stone tools such as retouched blades have been found. The presence of human hand bones was observed as well animal bones and a small amount of shells. In the upper part of this Neolithic level, close to the level with stones, one piece of pottery with cord was found. The Neolithic materials correspond with the finds from "La Izvor" Cave and the site located in Cheia village (Harțuchi 1976, p. 17, Fig. 8/5-7; VOINEA, DOBRINESCU, 2002-2003, p. 9-22; VOINEA, DOBRINESCU, NEAGU, BĂLĂŞESCU, RADU, 2006-2007, p. 10-11). Hamangia pottery (with black engobe and ornamented with vertical equal rows of dots) can be dated to III phase of the Hamangia Culture (Fig. 8/1, VOINEA, NEAGU, 2006, 12-13). Gumelnița pottery forms are analogical to the following types: open forms: - I. 2 (dishes), closed forms - II. 15 (bowls) II. 16 (bi-tronconical vessels with an inward rim) and 31 (lids) according to Valentina Voinea's typology, and can be dated to Gumelnița A1 and A2 (Fig. 8/2-5; VOINEA 2005, p. 37-39, see tables with pottery forms).

In the stone level the animal bones, Bronze age and Hallstatt pottery were found. The fragments of the thick hand made pottery with the plastic strip are especially interesting. An analogical vessel – *phytos* – has been found in close vicinity to Baba Cave in Grădina (IRIMIA, BARDAC 1995-1996, p. 13, Fig. 1, Fig. 3/1). According to the authors this vessel can be connected with the Sabatinovka culture and dated to the late and middle Bronze Age (IRIMIA, BARDAC, 1995-1996, p. 14, 20-21). In "La Izvor" Cave and in the vicinity of Cheile Dobrogei, other materials dated to the Late Bronze Age and Hallstatt have been found

(HARȚUCHI 1976, 17; ALEXANDRESCU *et alii*, 1986, 244, Fig. 6; IRIMIA 2003, 37-38, Fig. 4).

It was partly in this level, in the upper part of the northern zone of the cave that an inhumation grave was unearthed (Fig. 4,9). The skeleton, partly preserved - no legs from the knees down - was located from 50 cm to 80 cm below the ground level. Typical nomadic grave goods were found in the grave pit, listed as follows: one iron stirrup, bone elements from a bow, two bronze buckles, steels (a device for kindling fire), iron, simple pieces of belts, knifes and a partly preserved horse bit. Also found in the grave was a partly preserved saber. The skull was deformed. Based on preliminary analysis of the metal, the finds can be connected with early medieval nomadic period.

The upper levels dated to the Roman and Romano-Byzantine time had two fireplaces which have been partly destroyed by younger pits. In these pits Bronze Age, Hallstatt, Hellenistic and Romano-Byzantine pottery was observed. In the microregion Cheia, traces of intensive Roman, Romano-Byzantine and Early Middle Age settlements were observed (HARȚUCHI 1976, 17, ALEXANDRESCU *et alii*, 1986, 244-247, Fig. 4).

The 2008 campaign has brought forward new data about Neolithic cultural differentials of the presented zones. It is confirmation of the presence of the Cernavoda pottery and Cucuteni C (Fig. 8/6) – unknown before in the analysed zone. People who used the shape in style Cucuteni C are related to communities settled in the northern periphery of Cucuteni-Tripolye and moved south under the pressing of another population (DODD- OPRIȚESCU, 1980, 554). The closest finds are known from the excavation realized by dr. Valentina Voinea on the "La Ostrov" Island on Taşaul Lake (MARINESCU-BÎLCU *et alii*, 2000-2001).

The most surprising discovery was, however, the nomadic grave. This is the first inhumation grave found in a cave in Dobrudja which can be dated to the Early Medieval period (compare SPINEI 1999, Fig. 33). It is the first archeological find of a nomadic grave in the aforementioned territory. A detailed analysis of the grave is in preparation.

BIBLIOGRAPHY

ALEXANDRESCU *et alii*, 1986 – E. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)*, Pontica 19 (1986), p. 243-252.

BORONEANȚ 2000 – V. Boroneanț, 2000. *Arheologia peşterilor şi minelor din România*, Bucureşti.

DODD-OPRIȚESCU 1980 – A. Dodd-Oprițescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, SCIVA 31 (1980), 4, p. 547 – 557.

HARȚUCHI 1971 – N. Harțuchi, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, Pontica 4 (1971), p. 247-261.

HARȚUCHI 1976 – N. Harțuchi, *Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peșterile Dobrogei*, Pontica 9 (1976), p. 13-21.

IRIMIA, BARDAC 1995-1996 – M. Irimia, A.Bardac, *Noi descoperiri din epoca bronzului la Grădina (jud. Constanța)*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 13-21.

IRIMIA 2002-2003 – M. Irimia, *Observaţii privind stadiul cercetării bronzului timpuriu în Dobrogea*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 33-51.

MARINESCU-BÎLCU *et alii* 2000-2001 – S. Marinescu-Bîlcu, V. Voinea, S. Dumitrescu, C. Haită, D. Moise, V. Radu, *Aşezarea eneolitică de pe Insula "La Ostrov", lacul Taşaul (Năvodari, jud. Constanţa).Raport preliminar – campaniile 1999-2000,* Pontica 33-34 (2000-2001), p. 123 – 170

NICOLĂESCU-PLOPŞOR *et alii* 1959 – C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, N. Harţuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea,* Materiale 6 (1959), p. 1-8.

PĂUNESCU 1999 – Al. Păunescu, *Paleoliticul şi Mezoliticul pe teritoriul Dobrogei II, 1999,* Bucureşti.

SPINEI 1999 – V. Spinei, *Marile migraţii din estul şi sud-estil Europei în secolele IX- XIII*, 1999, Iaşi.

VOINEA, DOBRINESCU 2002-2003 – V. Voinea, C. Dobrinescu, *Aşezarea Hamangia III de la Cheia. Campaniile 2001-2002 (Raport preliminar),* Pontica 35-36 (2002-2003), p. 9-22.

VOINEA 2005 – V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelniţa-Karanovo VI. Fazele A1 şi A2, 2005,* Constanţa.

VOINEA 2006 – V. Voinea, G. Neagu, *Ceramica Hamangia III,* Pontica 39 (2006), p. 9-34.

VOINEA *et alii,* 2006-2007 – V. Voinea, C. Dobrinescu, G. Neagu, A. Bălăşescu, V. Radu, *The Hamangia settlement at Cheia,* Constantza County, Romania (by), TEA, – Issue no. 26: Winter 2006-2007, p.10 -11.

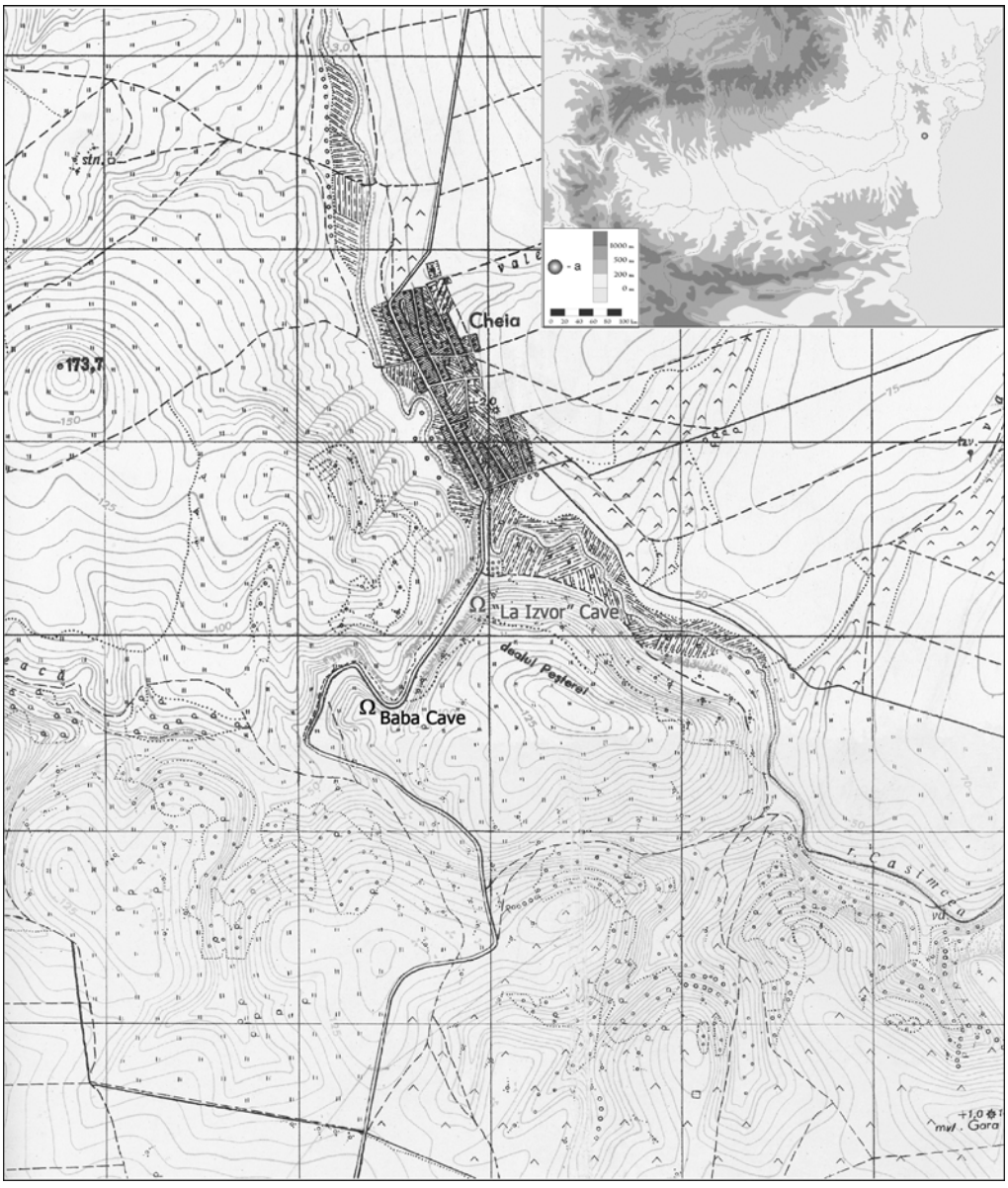

Fig. 1 – Location of the Baba Cave.

Fig. 2 – General view of the Baba Cave area.

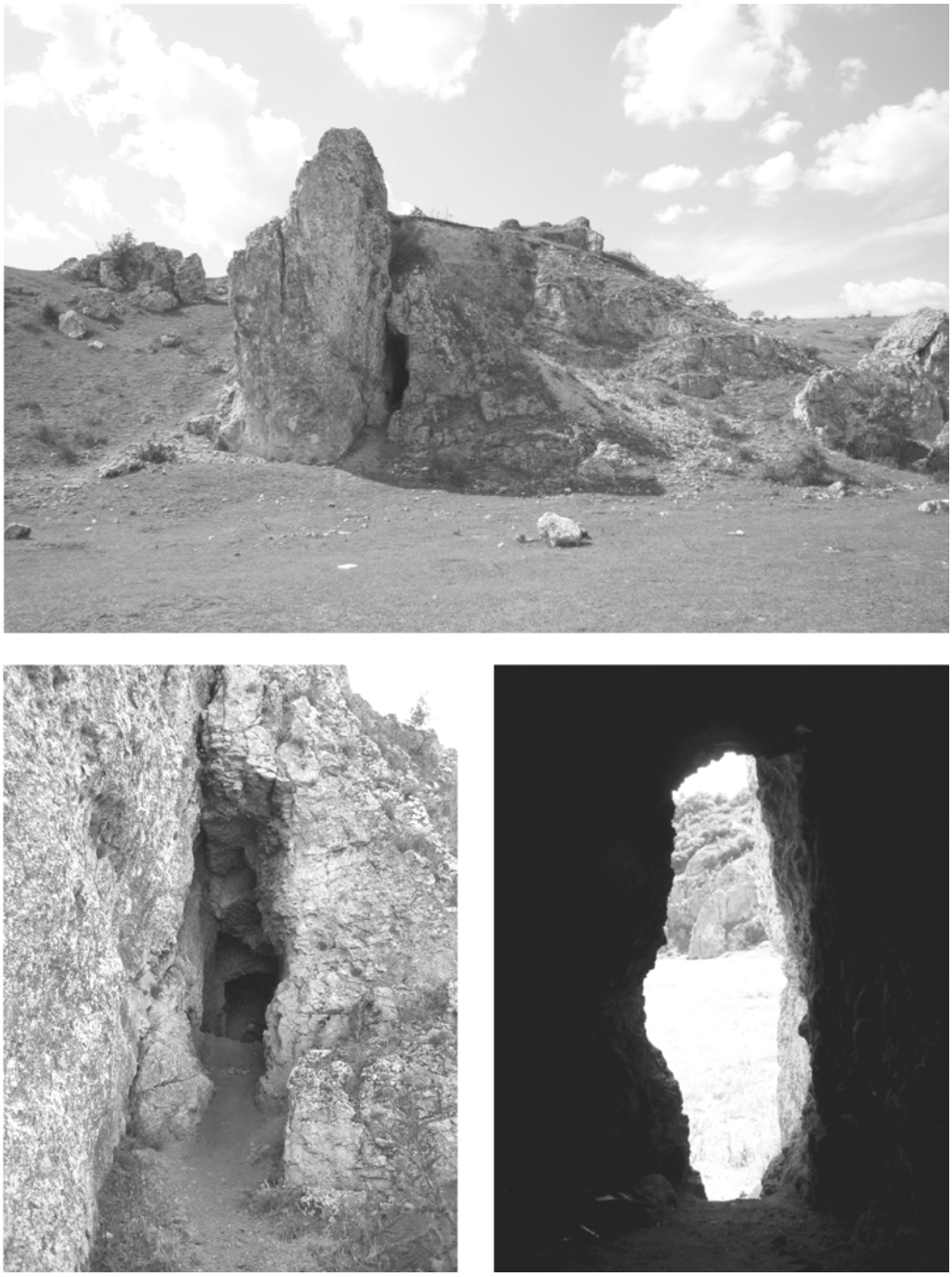

Fig. 3 – The Baba Cave – a) General view; b) The entrance – view from outside; c) The entrance – view from inside.

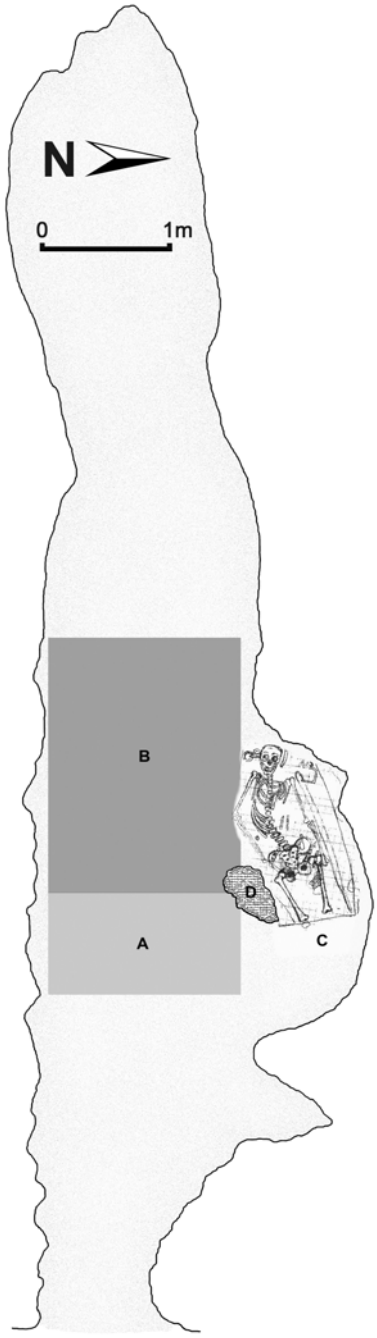

Fig. 4 – The plan of the Baba Cave: A – Part of the old archaeological trench made in 1957; B – The new archaeological trench; C – The nomadic inhumation grave; D – Large piece of rock.

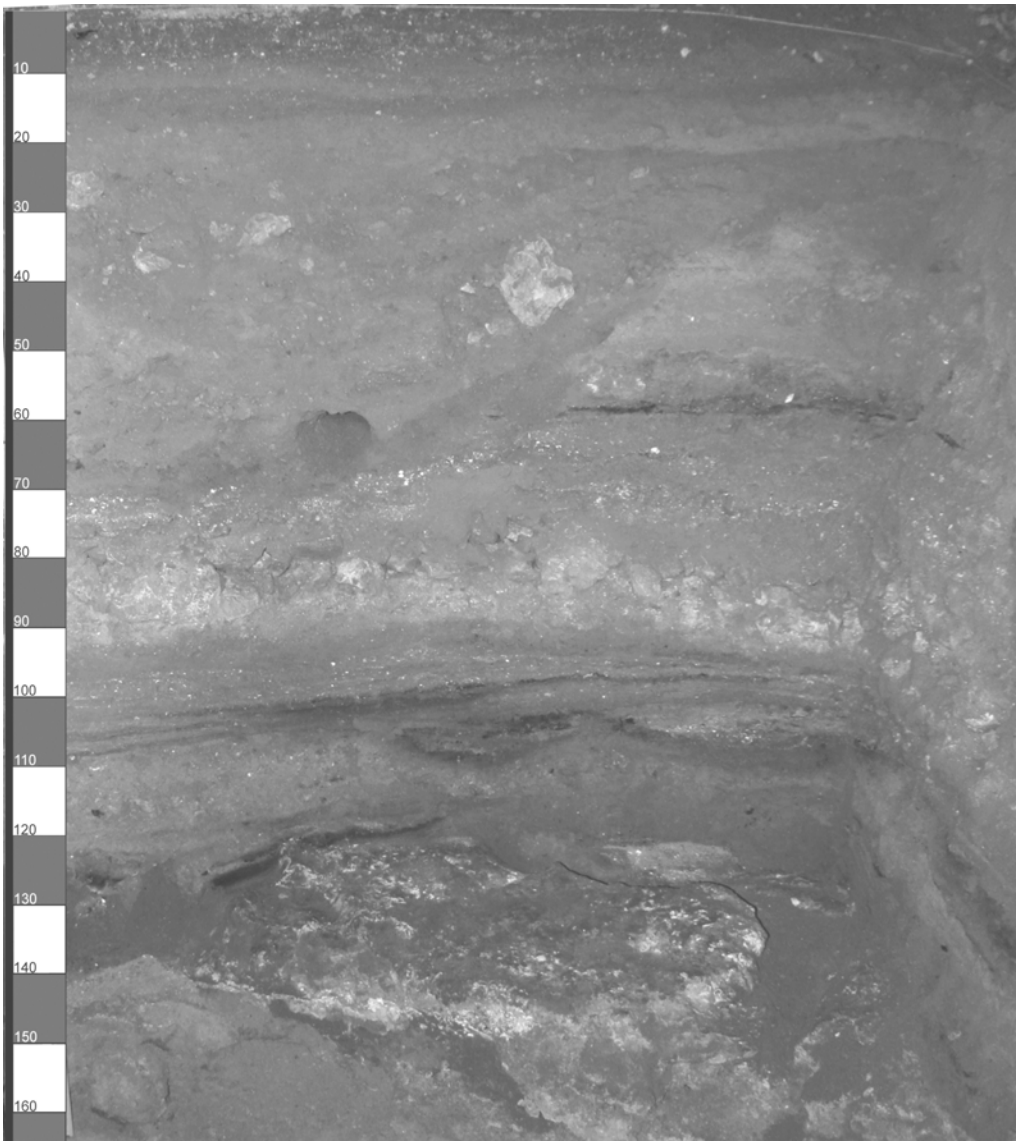

Fig. 5 – Cross section A - A`.

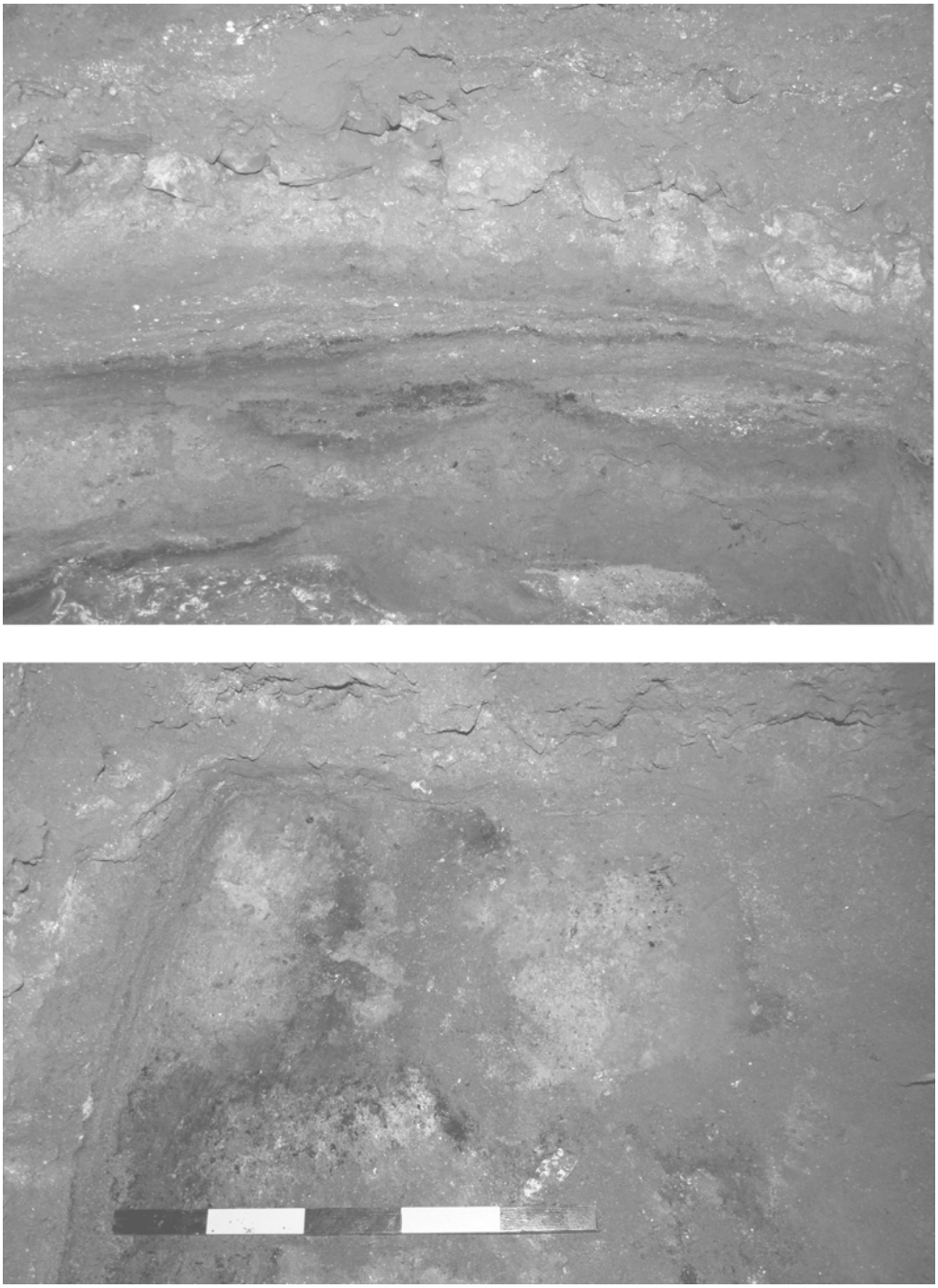

Fig. 6 – Remains of the Neolithic fireplaces (details).

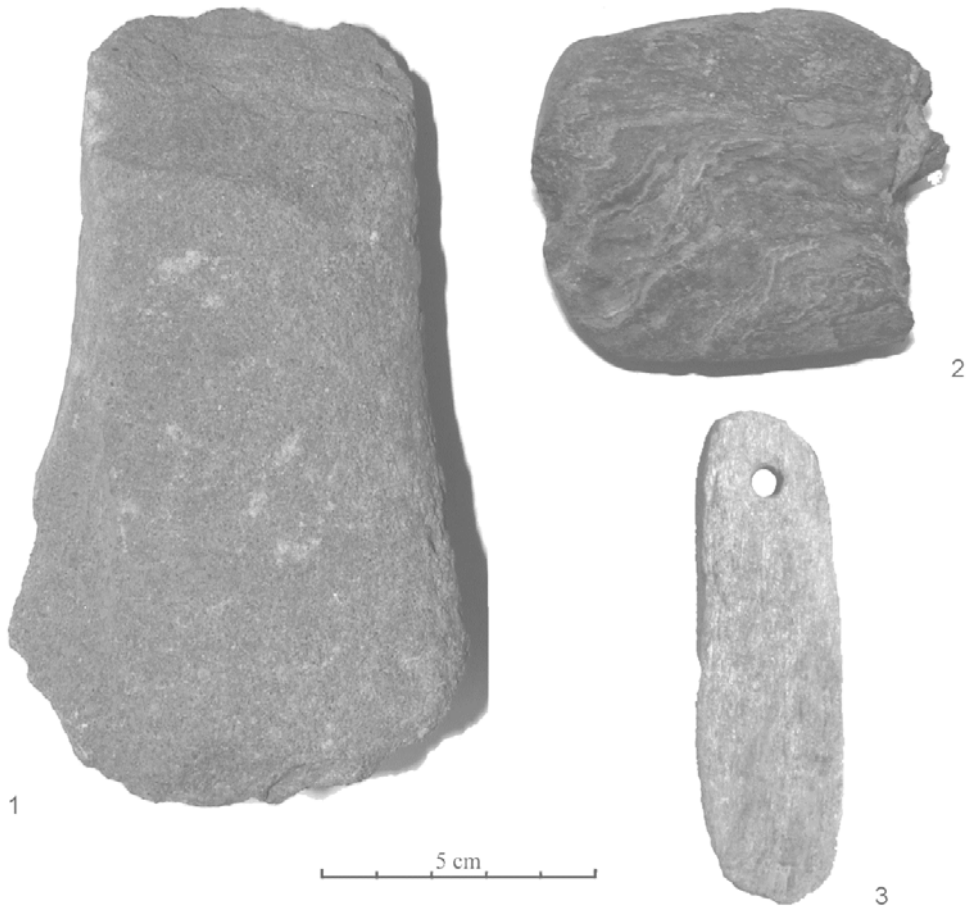

Fig. 7 – Stone artifacts from Neolithic level: 1- axe, 2 - basalt muller, 3 - pendant.

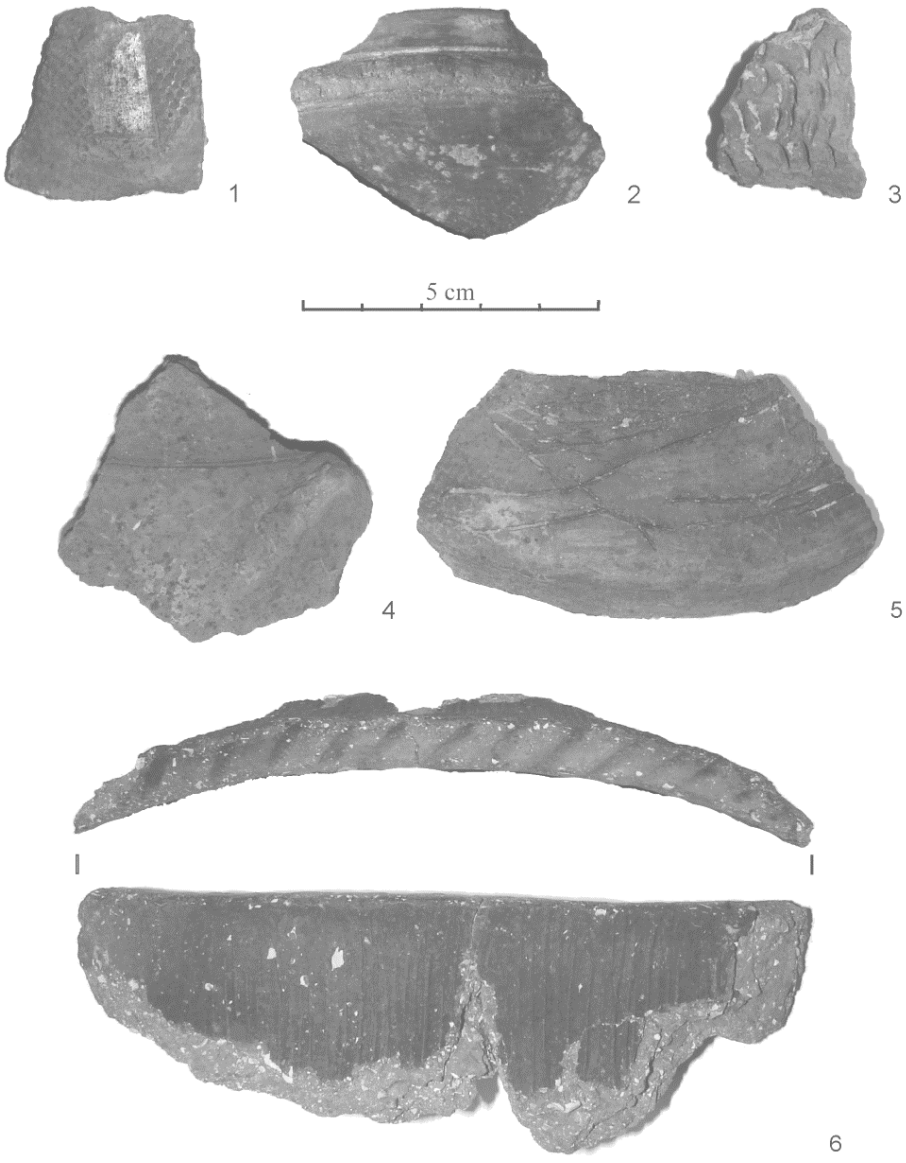

Fig. 8 – Pottery from Neolithic level: 1 - Hamangia culture, 2-5 – Gumelnița culture, 6 - Cucuteni C.

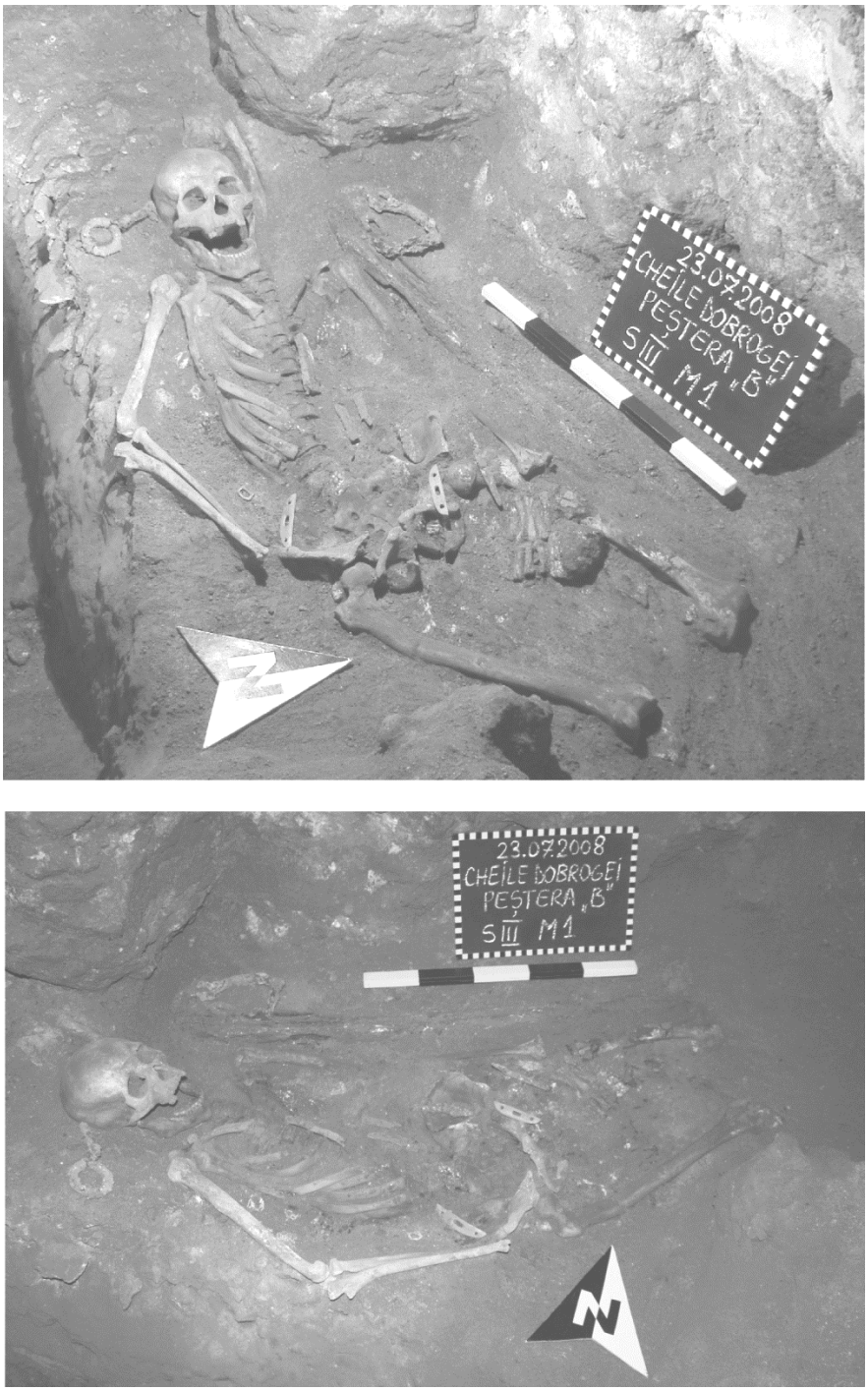

Fig. 9 – The nomadic inhumation grave.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA EXPLOATAREA MAMIFERELOR ÎN AŞEZAREA HAMANGIA III DE LA CHEIA

Adrian BĂLĂŞESCU

Aşezarea eneolitică de la Cheia (județul Constanța) a furnizat în ultimii ani o cantitate impresionantă de faună, ceea ce face ca acest sit să dispună, în prezent, de cel mai mare eşantion faunistic pentru cultura Hamangia (BĂLĂŞESCU, RADU 2004). Respectiva aşezare a mai făcut obiectul unei analize arheozoologice preliminare în urmă cu patru ani (BĂLĂŞESCU, RADU 2003). Articolul de față se constituie, de asemenea, într-un studiu preliminar al faunei de aici, dar va puncta analiza unei singure unități stratigrafice - 3094 - care reprezintă ultimul nivel ocupațional al locuinței L.2.

Metodologie

Fauna destul de bogată aparține atât nevertebratelor (scoici şi melci) cât şi vertebratelor (peşti, reptile, păsări şi mamifere), dintre care mamiferele sunt predominante. Determinările anatomice şi taxonomice ale mamiferelor au fost realizate o bună parte din ele pe teren şi atunci când au fost probleme de identificare taxonomică s-a apelat la colecțiile osteologice de anatomie comparată ale Laboratorului de Arheozoologie din cadrul Centrului Național de Cercetări Pluridisciplinare din Muzeul Național de Istorie a României. De asemenea au fost consultate lucrările metodologice ale lui BARONE 1986 şi SCHMID 1972 pentru mamifere. Discriminarea dintre oaie (*Ovis aries*) şi capră (*Capra hircus*) a fost făcută pe bază de schelet post-cranian după criterile lui BOESNECK şi colab., 1964, testate de CLUTTON-BROCK şi colab., 1990 şi PRUMMEL şi FRISCH 1986; pentru resturile dentare, noi am utilizat lucrările lui PAYNE 1985, HELMER 2000, HALSTEAD şi colab., 2003, BALASSE şi AMBROSE 2005.

Noi am estimat vârstele de abataj (de sacrificare) după erupțiile dentare apelând la lucrarea lui SCHMID 1972, iar pentru uzurile dentare am apelat la lucrările lui DUCOS 1968 şi GRANT 1982 pentru bovine şi PAYNE 1973 şi HELMER 2000 pentru ovicaprine.

Profilele de abataj pe baza numărului de dinți (Nd) au fost construite după metoda lui VIGNE 1988, HELMER 1992 şi HELMER şi VIGNE 2004. Ținând cont de importanta distrugere diferențială a oaselor de animale tinere în raport cu adulți, noi am preferat să nu utilizăm estimările de vârstă care reies din diferitele

grade de epifizare şi care sunt foarte sensibile la conservarea diferențială (VIGNE 1988, p. 34-35).

Descrierea materialului faunistic

Unitatea stratigrafică (US) 3094 a furnizat o cantitate impresionantă de resturi faunistice, din care au fost analizate până în acest moment doar circa două treimi, mai precis 7604 resturi din care au fost determinate până la nivel de specie 2506 (32,9%). Dat fiind faptul că acest US şi complexul din care provin nu au fost epuizate din punct de vedere al analizei faunistice am evitat în acest moment estimarea numărului minim de indivizi (NMI).

Studiul arheozoologic a dus la identificarea pe lângă speciile domestice, clasice eneoliticului românesc: vita domestică (*Bos taurus*), oaia (*Ovis aries*), capra (*Capra hircus*), câinele (*Canis familiaris*), şi la descoperirea a 12 specii sălbatice: măgarul sălbatic din Pleistocen (*Equus hydruntinus*), bourul (*Bos primigenius*), cerbul (*Cervus elaphus*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), mistreţul (*Sus scrofa*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*), pisica sălbatică (*Felis silvestris*), bursucul (*Meles meles*), iepurele de câmp (*Lepus europaeus*), castorul (*Castor fiber*) şi ariciul (*Erinaceus europaeus*). După cum se observă lista speciilor de mamifere față de studiul anterior (BĂLĂŞESCU, RADU 2003) s-a îmbogățit cu noi taxoni, mai ales sălbatici (Tabel 1).

Raportul dintre mamiferele domestice şi cele sălbatice este de 86,2% la 13,8% ceea ce ar sugera că activitatea de creştere a animalelor joacă un rol foarte important pentru comunitatea eneolitică de la Cheia.

Specia	**NR**	**%**
Bos taurus	1190	48,06
Ovis aries	122	4,93
Capra hircus	34	1,37
Ovicaprine	784	31,66
Canis familiaris	4	0,16
Total domestice	**2134**	**86,19**
Equus hydruntinus	74	2,99
Felis silvestris	2	0,08
Canis lupus	2	0,08
Meles meles	1	0,04
Vulpes vulpes	56	2,26
Bos primigenius	42	1,70
Cervus elaphus	68	2,75
Capreolus capreolus	14	0,57
Sus scrofa	49	1,98
Lepus europaeus	30	1,21
Castor fiber	1	0,04
Erinaceus europaeus	3	0,12
Total sălbatice	**342**	**13,81**

Specia	NR	%
Total determinate	**2476**	**100**
Total indeteterminate	**4098**	
Total mamifere	**6574**	
Bos taurus/Bos primigenius	10	
Sus domesticus/Sus scrofa	20	
corn *Capreolus*	2	
corn *Cervus*	8	

Tabel 1. Repartiția numerică şi procentuală a resturilor faunistice pe specii de mamifere descoperite la Cheia.

În cadrul activității de creştere a animalelor, exploatarea bovinelor pare să joace un rol important, lucru dovedit de cantitatea mare de resturi care a fost descoperită (48%). Acestea sunt urmate de resturile de ovicaprine care se apropie de 38%. Printre cornutele mici mai numeroase par a fi resturile de ovine care se află într-un raport de circa 3,6 la 1 față de resturile de caprine. Studiul de față confirmă în continuare absența porcului, care în cadrul paleoeconomiei acestei comunități este se pare pentru moment necunoscut sau extrem de slab exploatat. Nu eliminăm posibilitatea de a avea în eşantionul analizat şi resturi de porc dacă ținem seama de faptul că avem o serie de resturi (20) de suine (*Sus domesticus*/*Sus scrofa*) cărora nu li s-a putut stabili o diagnoză foarte precisă, dat fiind vârsta relativ redusă a animalelor de la care provin.

Vânatul este slab reprezentat ca pondere, dar extrem de bogat ca număr de taxoni, noi identificând 12 specii. Ponderea cea mai mare în cadrul acestui eşantion o au speciile de talie medie şi mare, cum ar fi: măgarul sălbatic din Pleistocen sau hydruntinul (2,99%), cerbul (2,75%), mistrețul (1,98%) şi bourul (1,70%), la care se mai adaugă şi o serie de specii de talie mică, cum ar fi vulpea (2,26%), binecunoscută pentru antropofilia sa şi iepurele de câmp (1,21%).

Eşantionul de resturi (74) de hydruntin este în acest moment cel mai numeros din România pentru o aşezare neolitică şi cu siguranță acesta va creşte în viitor.

Strategii de exploatare a animalelor domestice

După cum am precizat şi mai înainte, pentru această analiză arheozoologică preliminară nu am considerat necesar să evaluăm numărul minim de indivizi (NMI), deoarece cercetările arheologice continuă şi în felul acesta evităm o supra- sau subevaluare a NMI. În plus, în condițiile unei fragmentarități accentuate şi distrugeri diferențiate, am considerat că este mult mai pertinentă o analiză a curbelor de abataj pe baza numărului de dinți (Nd), metodă elaborată de VIGNE 1988 şi utilizată de către noi.

Clasele de vârstă ale bovinelor domestice sunt reprezentate în figura 1 si ele au fost realizate după DUCOS 1968. Interpretarea curbelor de abataj ale bovinelor s-a efectuat după HELMER 1992 şi pe baza lucrărilor privind sistemul de creştere al bovinelor în neoliticul din nordul Franței (BALASSE şi colab., 2000; BALASSE şi TRESSET, 2002). Astfel, pe baza acestor lucrări, putem observa o exploatare a

laptelui care se evidenţiază printr-o sacrificare a animalelor între 0 şi 6 luni (animale neînţărcate sau un abataj post-lactaţie evidenţiat pe baza analizei izotopice a dinţilor de bovine) şi a celor între 4 şi 9 ani; exploatarea cărnii se caracterizează prin sacrificarea indivizilor tineri cu vârstă între 6 luni şi 2 ani ceea ce determina obţinerea unei cărni fragede, dar şi a celor între 2 şi 4 ani (în special spre 3-4 ani), când animalele au atins o greutate ponderală maximă ceea ce permitea realizarea unui randament sporit la tăiere; exploatarea forţei de muncă se observă atunci când în cadrul profilului de abataj există un număr mare de indivizi de vârstă mare (9-11,5 ani şi peste 11,5 ani) care se găsesc la declinul forţei lor de muncă.

Asfel, pe baza curbei de abataj a bovinelor de la Cheia se observă ca 50,9% dintre indivizi erau crescuţi pentru producţia de carne, restul pentru lapte (41,1%) şi un procent foarte mic de indivizi (8%) este posibil să fi fost utilizaţi pentru muncă (tracţiune ??). Această ipoteză, în ceea ce priveşte utilizarea la tracţiune, vom încerca să o verificăm în viitor prin analiza metapodiilor (metacarpiene şi metatarsiene) şi a falangelor (1, 2 şi 3), după metodologia extrem de laborioasă elaborată de BARTOSIEWICZ şi colab., 1997.

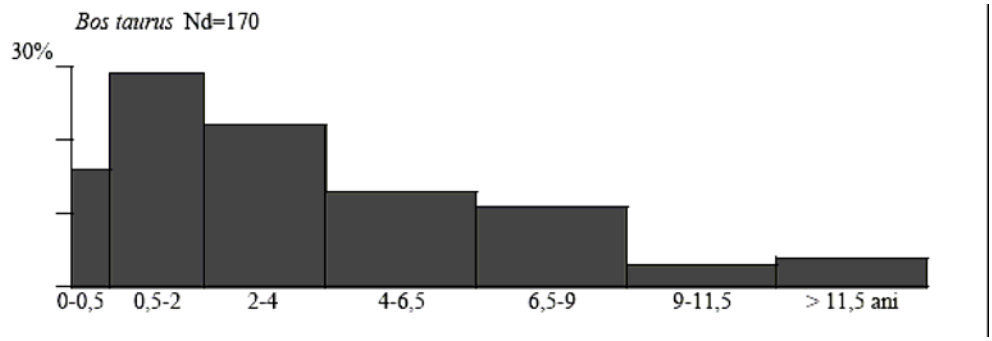

Figura 1. Curba de abataj a bovinelor domestice descoperite la Cheia (clasele de vârstă sunt după DUCOS, 1968).

În ceea ce priveşte ovicaprinele, interpretarea profilelor de abataj (Figura 2) şi a modurilor (tehnicilor) de exploatare a acestor mamifere s-a realizat pe baza lucrărilor lui HELMER 1992 şi HALSTEAD 1992, 1998 şi mai ales pe studiile recente ale lui HELMER şi VIGNE 2004. Astfel, pentru exploatarea cărnii se disting două tipuri, tipul A care constă în sacrificarea unor indivizi cu vârste cuprinse între 6 luni şi 1 an, animalele furnizând o carne fragedă (clasa C conform lui PAYNE 1973), tipul B care este reprezentat de sacrificarea într-un număr mare a indivizilor cu vârstă cuprinsă între 1 şi 2 ani, animalele atingând maximum de greutate ponderală (clasa D conform lui PAYNE). În ceea ce priveşte exploatarea laptelui, se observă, de asemenea, două tipuri: tipul A, care se evidenţiază printr-un abataj al indivizilor cu vârste între 0 şi 2 luni (clasa A dupa PAYNE) şi tipul B care se individualizează prin sacrificarea femelelor la vârsta reformei şi anume între 2-4 ani (clasa EF după PAYNE) şi 4-6 ani (clasa G după PAYNE).

Pentru exploatarea lânii, este dificilă formularea unei concluzii dacă ne gândim că, apariţia firelor subţiri care constituie lâna, reprezintă un proces de

selecție ce a luat sfârşit, probabil, în epoca bronzului. Pentru neo-eneolitic putem vorbi, mai degrabă, de o exploatare a părului de oaie şi capră, posibil obținut prin pierierea acestuia în perioadele de năpărlire sezonieră. O astfel de exploatare a părului nu necesită sacrificarea animalului, dar acest tip de activitate este extrem de dificil de pus în evidență. Teoretic, practicarea exploatării „lânii" se observă atunci când crescătorii sacrifică animalele în momentul în care acestea îşi pierd din calitatea firului de păr. O astfel de exploatare este vizibilă când, în profilele de abataj, avem procente extrem de ridicate pentru indivizi de vârstă foarte mare (clasele G şi mai ales HI). În general, acest tip de exploatare a animalelor este dificil de relevat dacă ne gândim ca el se poate superpoziționa parțial cu tipul de exploatare a laptelui de tip B (HELMER, VIGNE 2004).

La Cheia, în cazul ovicaprinelor se observă că principala utilizare a acestora este pentru producția de carne (clasa C – 68,7 % şi D – 12,4 %), secundar observându-se şi o exploatare pentru producția de lapte de tip B (clasa EF – 7,7 % si G – 4 %). Cât despre exploatarea părului indicii care să o ateste sunt extrem de slabi, dacă avem în vedere procentajul de 4 % de animale din clasa G şi de 0,3% din clasa HI (Figura 2).

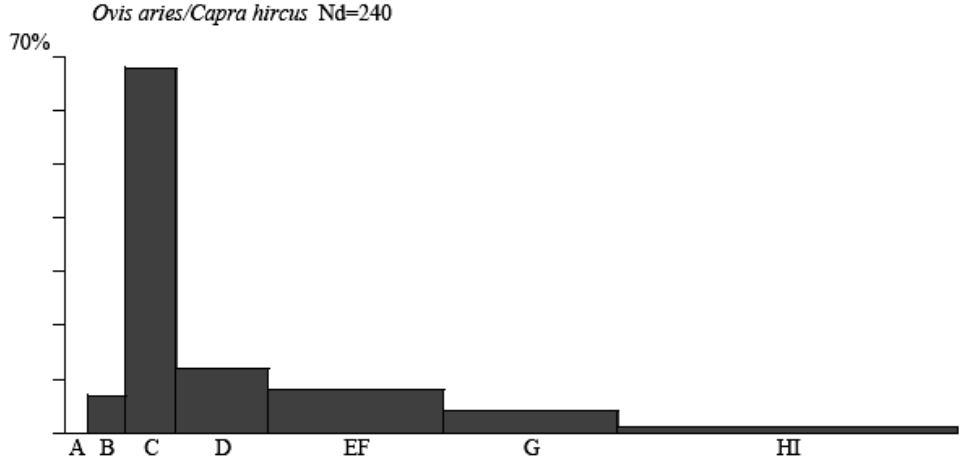

Figura 2. Curba de abataj a ovicaprinelor descoperite la Cheia (clasele de vârstă sunt după Payne, 1973: A - 0-2 luni; B - 2-6 luni; C – 6-12 luni; D – 1-2 ani; EF - 2-4 ani; G - 4-6 ani; HI - mai mare de 6 ani).

Ceea ce este extrem de interesant în acest moment al analizei noastre este faptul că majoritatea indivizilor din categoria C de vârstă după Payne, adică între 6 şi 12 luni, sunt de fapt indivizi cu vârsta cuprinsă între 9 şi 12 luni, ceea ce ar sugera un abataj mai degrabă sezonier. Acest raționament porneşte de la premisa că ovicaprinele, crescute extensiv, prezintă perioada de naştere primăvara, cu precădere între februarie şi aprilie. Dacă am considera luna martie ca o medie, am putea presupune că perioada de sacrificare a ovicaprinelor ar fi în principal între luna decembrie şi februarie (*in extenso* ar putea fi între octombrie şi martie), deci în timpul sezonului rece. O astfel de strategie de exploatare permitea consumul

unor animale ce prezentau o carne fragedă şi gustoasă, dar pe lângă aceste calităţi culinare nu trebuie să omitem că o altă cauză ar putea fi şi lipsa de furaje pentru animale şi de ce nu, o posibilă penurie de produse alimentare pentru comunitate în această perioadă mai grea a anului.

În viitor ne propunem o analiza mult mai pertinentă asupra dinţilor deciduali şi mai precis asupra lui dP_4 care se constituie, în prezent, într-un eşantion relativ numeros. Acestui dinte i se va măsura înălţimea vestibulară a coroanei la nivelul lobului medial (GOURICHON 2004; HELMER şi colab., 2005), care este transformată într-o vârstă ce se va exprima în luni. Precizia acestei metode merge de la 1 la 3 luni (+/- 1,5 luni). Utilizarea lui dP_4, care are o durată de viaţă extrem de mică, ca mijloc de estimare a vârstei se datorează faptului că acest dinte este puţin hypsodont şi din această cauză el descreşte regulat cu vârsta din momentul în care el intră în funcţiune în jur de 2 luni şi cade între 18 si 22 de luni (18-20 luni la *Capra hircus* şi 20-22 luni la *Ovis aries*).

Concluzii

Studiul preliminar al faunei de mamifere de la Cheia relevă că activitatea de creştere a animalelor joacă un rol important pentru comunitatea de aici. Bovinele în primul rând şi apoi ovicaprinele sunt exploatate mai ales pentru producţia lor de carne. În ceea ce priveşte creşterea acestor animale pentru producţia de lapte, indicii sunt mult mai prezenţi (relevanţi) în cazul bovinelor şi mai discreţi în cazul ovicaprinelor.

Vânatul, deşi reprezintă 13,8%, este bine certificat ca număr de specii, ceea ce ar sugera că această activitate se constituie într-o ocupaţie secundară de suplimentare şi completare a alimentaţiei carnate. Pe lângă această funcţie, probabil că vânătoarea permitea şi eliminarea unor specii dăunătoare turmelor de animale sau a suprafeţelor cultivate.

În viitor, analiza noastră arheozoologică sperăm să se îmbogăţească cu noi eşantioane care să ne permită observarea mai în detaliu a exploatării mamiferelor de către comunitatea Hamangia de la Cheia.

BIBLIOGRAFIE

BALASSE, TRESSET, BOCHERENS, MARIOTTI, VIGNE 2000 – M. Balasse, A. Tresset, H. Bocherens, A. Mariotti, J.-D. Vigne, *Un abattage «post-lactation» sur des bovins domestiques néolithiques. Étude isotopique des restes osseux du site de Bercy (Paris, France),* in *B. Bassano, G. Giacobini et V. Peracino éds., La gestion démographique des animaux à travers le temps – Animal management and demography through the ages*, Ibex Journal of Mountain Ecology, 5 – Anthropozoologica (2000) 31, p. 39-48.

BALASSE, AMBROSE 2005 – M. Balasse, S.H. Ambrose, *Distinguishing sheep and goats using dental morphology and stable carbon isotopes in C4 grassland environments*, Journal Archaeological Science, vol. 32 (2005), p. 691-702.

BALASSE, TRESSET 2002 – M. Balasse, A. Tresset, *Early weaning of Neolithic domestic cattle (Bercy, France) revealed by intra-tooth variation in nitrogen isotope ratios,* Journal of Archaeological Science, vol. 29 (2002), p. 853-859.

BARTOSIEWICZ, VAN NEER, LENTACKER 1997 – L. Bartosiewicz, W. Van Neer, A. Lentacker, *Draught cattle: their osteological identification and history*. Musée Royal de l'Afrique Centrale Tervuren, Belgique, Annales Sciences Zoologiques, vol. 281 (1997).

BĂLĂŞESCU, RADU 2003 – A. Bălăşescu, V. Radu, *Studiul arheozoologic preliminar al materialului faunistic de la Cheia (jud. Constanța). Campania 2001*. Pontica 33-34 (2003), p. 25-30.

BĂLĂŞESCU, RADU 2004 – A. Bălăşescu, V. Radu, *Omul şi animalele. Strategii şi resurse la comunităţile Hamangia şi Boian.* Biblioteca Muzeului Național, Seria Cercetări Pluridisciplinare, 9, Bucuresti, 2004.

BARONE 1986 – R. Barone, *Anatomie comparé des mammifères domestiques*. 3e éd., Paris, vol. I, 1986.

BOESSNECK, MULLER, TEICHERT 1964 – J. Boessneck, H. H. Muller, M. Teichert, *Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (Ovis aries Linnaeus) und Ziege (Capra hircus Linnaeus)*, Kuhn-Archiv,78, 1964, p.1-129.

CLUTTON-BROCK, DENNIS-BRYAN, ARMITAGE, JEWELL 1990 – J. Clutton-Brock, K . Dennis-Bryan, P.A. Armitage, P.A. Jewell, *Osteology of the Soay Sheep*, Bulletin British Museum Natural History, 56 (1990), 1-56 p.

DUCOS 1968 – P. Ducos, *L'origine des animaux domestique en Palestine,* Bordeaux, Publications de l'Institut de l'Université de Bordeaux, 6, 1968.

GOURICHON 2004 – L. Gourichon, *Faune et saisonnalité : l'organisation temporelle des activités de subsistance dans l'Epipaléolithique et le Néolithique précéramique du Levant Nord (Syrie)*. Thése de doctorat. Université Lumière, Lyon 2, Lyon, 2004.

GRANT 1982 – A. Grant, *The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates,* in C. Wilson, Grigson, S. Payne, *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*. B, British Archaeological Reports, British Series, 109 (1982) p. 91-108.

HALSTEAD 1992 – P. Halstead, *From reciprocity to redistribution : modeling the exchange of livestock in Neolithic Greece,* Anthropozoologica 16 (1992), p. 19-30.

HALSTEAD 1998 – P. Halstead, *Mortality models and milking: problems of uniformitarism, optimality and equifinality reconsidered*, Anthropozoologica 27 (1998), p. 3-20.

HALLSTEAD, COLLINS, ISAAKIDOU 2003 – P. Hallstead, P. Collins, V. Isaakidou, *Sorting the sheep from the goats : morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult Ovis and Capra*, Journal of Archaeological Science, vol. 29, n. 5 (2003), p. 545-554.

HELMER 1992 – D. Helmer, *La domestication des animaux par l'homme préhistorique*. Paris, 1992.

HELMER 2000 – D. Helmer, *Discrimination des genres Ovis et Capra à l'aide des prémolaires inférieures 3 et 4 et interprétation des âges d'abattage: l'exemple de Dikili Tash (Grèce)*, Ibex Journal of Mountain Ecology 5 - Anthropozoologica 31 (2000), p. 29-38.

HELMER, VIGNE 2004 – D. Helmer, J.-D. Vigne, *La gestion des cheptels de caprinés au Néolithique dans le Midi de la France,* in P. Bodu, C. Constantin (dir.), *Approches fonctionnelles en Préhistoire* (Actes du XXVe Congrès Préhistorique de France, Nanterre, 24-26 nov. 2000), Paris, Société Préhistorique Française (2004), p. 397-407.

HELMER, GOURICHON, SIDI MAAMAR, VIGNE 2005 – D. Helmer, L. Gourichon, H. Sidi Maamar, J.-D. Vigne, *L'élevage des caprinés néolithiques dans le sud-est de la France : saisonnalité des abattages, relations entre grottes bergeries et sites de plein air*, Anthropozoologica 40(1) (2005), p. 167-189.

PAYNE 1973 – S. Payne, *Kill-off patterns in sheep and goat: the mandibles from Asvan Kale*, Anatolian Studies, 23 (1973), p.281-303.

PAYNE 1985 – S. Payne, *Morphological distinction between the mandibular teeth of young sheep, Ovis and goats, Capra*, Journal of Archaeological Science, vol. 12 (1985), p. 139-147.

PRUMMEL, FRISCH 1986 – W. Prummel, H.J. Frisch, *A Guide for the distinction of Species, Sex and Body in Bones of Sheep and Goat*, Journal of Archaeological Science, vol. 13 (1986), p. 567-577.

SCHMID 1972 – E. Schmid, *Atlas of Animal Bones*, Amsterdam-London-New York, Elsevier Publishing Company, 1972.

VIGNE 1988 - J.-D. Vigne, *Les mammifères post-glaciares de Corse. Etude archéozoologique*, Gallia Préhistoire, supplement, n. 26, CNRS, Paris (1988).

CONSIDERATIONS ON THE MAMMALS MANAGEMENT AT CHEIA (HAMANGIA CULTURE)

Abstract

The Cheia Eneolithic settlement has provided over the last years an impressive fauna quantity, which makes this site to have presently the largest faunistic sample for the Hamangia culture. The present article can be looked upon as a preliminary study which will point out the analysis of one single stratigraphical unity (US), that is US 3094, that belongs to the dwelling 2 (L2).

The archaeozoological study led to the identification of 12 wild species: the Pleistocene wild donkey (*Equus hydruntinus*), the aurochs (Bos primigenius), the red deer (*Cervus elaphus*), the roe deer (*Capreolus capreolus*), the wild pig (*Sus scrofa*), the wolf (*Canis lupus*), the fox (*Vulpes vulpes*), the wild cat (*Felis silvestris*), the badger (*Meles meles*), the hare (*Lepus europaeus*), the beaver (*Castor fiber*) and the hedgehog (*Erinaceus europaeus*) (Table 1), apart from the domestic, classical species belonging to the Romanian Neolithic: the domestic cattle (*Bos taurus*), the sheep (*Ovis aries*), the goat (*Capra hircus*), the dog (*Canis familiaris*).

The ratio between the domestic and the wild mammals is 86,2% to 13,8% which would suggest that animal breeding played an important role for the Cheia Eneolithic community.

Within the activity of animal breeding, the bovine operation seems to play a prevalling role, a thing proven by the large number of remains that was discovered (48%). This was followed by ovicaprine remains which reaches 38%. Within the small horned animals, the most seem to be the sheep remains which are in a ratio of 3,6 to 1 as opposed to the goat ones. Bovine firstly and then ovicaprine are exploited especially for their meat production. Regarding the breeding of these animals for the milk production, indications are more present (relevant) in the case of bovine (Figure 1) and more discrete in the case of ovicaprines (Figure 2). The present study confirms the absence of pig, which in the paleoeconomy of the community was, at that moment, unknown or not so much exploited.

Although the hunting represents 13,8%, it is well certified as a number of species, which would suggest that this activity is a secondary suplimentary one and also one of completion for meat nourishment. The largest importance in this sample has the medium and large sized species, such as: the hydruntinum (2,99%), the red deer (2,75%), the wild pig (1,98%), the aurochs (1,70%) and to this category we can also add a series of smaller sized species such as the fox (2,26) well known for its anthropophily and the hare (1,21%).

We hope that in the future our archaeozoological analysis could be enriched with new samples which would allow a detailed characterization of animal paleoeconomy of the Hamangia community of Cheia.

STUDIUL MATERIALULUI FAUNISTIC (MOLUŞTE, PEŞTI, ŢESTOASE ŞI PĂSĂRI) PRELEVAT DIN NIVELUL HAMANGIA III DE LA CHEIA (JUD. CONSTANŢA)

Valentin RADU

Prezentul studiu continuă cercetările privind fauna descoperită în nivelul cultural Hamangia III de la Cheia (BĂLĂŞESCU *et* RADU 2003). Materialul analizat provine din structuri arheologice ce au avut legătură cu locuinţele L1 şi L2. Au fost studiate un număr de 1867 resturi faunistice (Tabel 1) ce au apartinut taxonilor Mollusca (moluşte), Pisces (peşti), Chelonia (ţestoase) şi Aves (păsări). Dintre acestea cele de peşti sunt cele mai numeroase (circa 60%), urmate de cele de păsări (26%).

	L1		**L2**		**Total L1+L2**	
Taxon	NR	NR%	NR	NR%	**NR**	**NR%**
Mollusca	91	7,83	44	6,24	**135**	**7,23**
Pisces	793	68,24	324	46	**1117**	**59,83**
Chelonia	63	5,42	63	8,94	**126**	**6,75**
Aves	215	18,50	274	38,9	**489**	**26,19**
Total	**1162**	100	**705**	100	**1867**	**100**

Tabel 1. Numărul de resturi ale taxonilor identificaţi în locuinţele L1 şi L2

Moluştele. Dintre moluşte, scoicile sunt cel mai bine reprezentate (Planşa.1, a-c). Astfel, genul *Unio* (scoica de râu) este prezent cu speciile *Unio tumidus* şi *U. pictorum*. Scoica de lac *Anodonta cygnaea* este mai rară, valvele acesteia fiind prezente doar în locuinţa L1 cu 6 resturi. La fel şi scoica marină *Cardium* sp., care a fost identificată în locuinţa L2. Valvele de *Cardium* sunt în cele mai multe cazuri

fragmentare, dar cu toate acestea se mai observă perforația de la nivelul umbonelului, indicându-ne utilizarea ei pentru realizarea de podoabe. Dintre valvele de *Unio*, 10 prezintă urme de şlefuire pe marginea inferioară (a mantalei), de la o anumita utilizare a acestora.

Peştii. Au fost identificate 1117 resturi de peşte şi determinați doar 9 taxoni (Planşa 1, d-i): sturioni, păstrugă (*Acipenser stellatus*), ştiucă (*Esox lucius*), plătică (*Abramis brama*), crap (*Cyprinus carpio*), babuşcă (*Rutilus* sp.), Cyprinidae, somn (*Silurus glanis*) şi şalău (*Sander lucioperca*).

Cele mai importante ca număr de resturi sunt Cyprinidele (75%), urmate de Percide (17%). În cadrul Cyprinidelor, în locuința L1 se observă dominanța crapului (40%) şi a babuştii (16%) ca număr de resturi, în timp ce în locuința L2 crapul (32%) este secondat de plătică (8.33%), babuşca fiind slab reprezentată (1,67%). Sturionii prezintă o bună frecvență în locuința L1 (9,36%); în locuința L2 este reprezentat doar de un rest (0,83%).

Reconstituirea dimensiunilor[1].

Sturionii sunt de talii mici şi medii.

Ştiuca (*Esox lucius*) este reprezentată doar de un singur individ de talie medie Lt (lungime totală) = 659 mm (2143 g).

Plătica (*Abramis brama*) prezintă doi indivizi de talie medie de 254 mm (183 g) şi 417 mm (909 g) şi unul de talie mare 555 mm (2336 g).

Crapul (*Cyprinus carpio*) este certificat prin douăzeci de indivizi (Fig. 1) cu Lt cuprinsă între 296 şi 820 mm (0,37-7,5 kg). Dintre aceştia 14 (70%) au avut talii cuprinse între 500 şi 800 mm (1,7-7 kg).

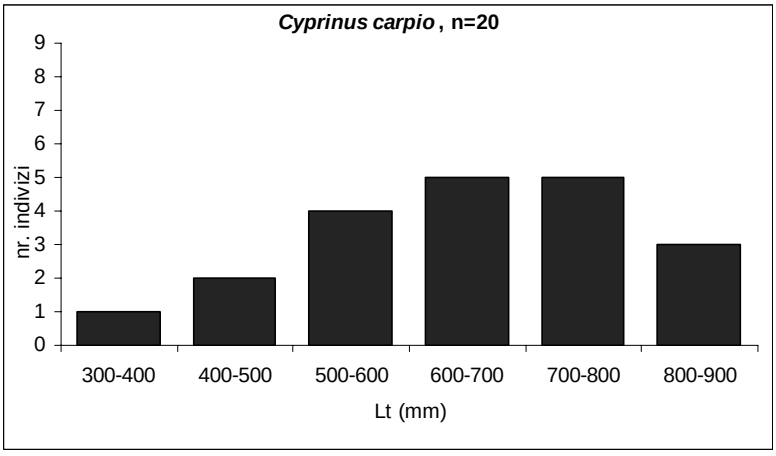

Fig. 1. Repartiția indivizilor de crap (*Cyprinus carpio*) pe clase de dimensiuni.

Babuşca (*Rutilus* spp.) este prezentă cu trei indivizi de talii cuprinse între 290-330 mm (351-540 g) şi trei între 400-650 mm (2-4 kg). Este probabil ca indivizii de talie mare să aparțină speciei *Rutilus frisii*. *R. frisii* este o specie marină care doar pentru reproducere (martie, aprilie) intră în fluvii şi râurile mari. În Dunăre

[1] Datele utilizate pentru reconstituirea dimensiunilor au fost preluate din BRINKHUIZEN 1989 şi RADU (inedit).

nu sunt consemnări că această specie ar migra (BĂNĂRESCU 1964, 312).

Somnul (*Silurus glanis*). În cazul somnului s-au reconstituit dimensiunile pentru 3 indivizi, unul de talie mică de 914 mm (5 kg) şi doi de talie foarte mare 1800 mm (40 kg).

Şalăul (*Sander lucioperca*) este atestat cu douăzeci de indivizi (Fig. 2) de talii medii şi mari cuprinse între 614-835 mm (2-5,4 kg). Dintre aceştia 15 (75%) aveau talii cuprinse între 600-800 mm (2-5 kg).

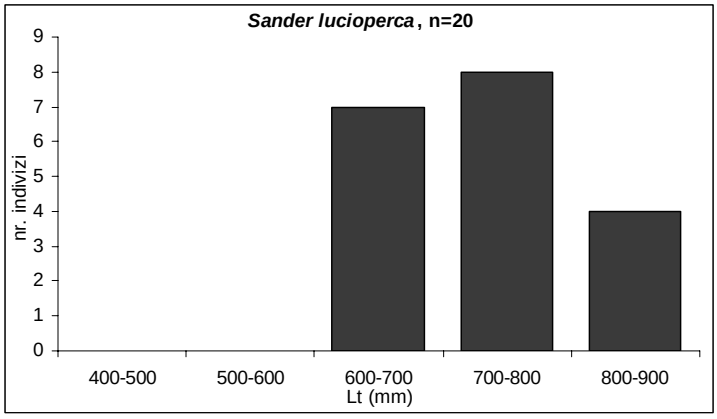

Fig. 2. Repartiția indivizilor de şalău (*Sander lucioperca*) pe clase de dimensiuni.

În total cei 52 indivizi prezentau o masă aproximativă de 250 kg, cu o medie de 4,5 kg pe individ. Mediile pe individ în cadrul fiecărei specii depăşesc 1 kg, excepție făcând doar plătica şi babuşca.

Țestoasele. Resturile a două specii comune în împrejurimile aşezării de la Cheia au fost identificate: țestoasa de stepă (*Testudo graeca*) cu 98,5% din resturi în locuința L1 şi 100% în locuința L2 şi cea de apă (*Emys orbicularis*) cu doar 1 rest (1,5%) în locuința L1. Este de remarcat că dintre resturile de carapace circa 90% aparțin jumătății anterioare. De altfel, în câteva situații am reuşit să reconstituim fragmente din plăcile pleurale care prezentau urme de şlefuire (Planşa 2, a-c). Din elementele constitutive ale carapacei, doar plăcile neurale şi cele pleurale în conexiune cu placa nucală sunt prezente. La nivelul nucalei se observă că suprafața de inserție cu plăcile periferale este, de asemenea, şlefuită (Planşa 2, a şi c). Ansamblul format din cele trei tipuri de plăci a făcut parte dintr-un obiect realizat de locuitorii aşezării, urme foarte fine de utilizare surprinzându-se pe partea internă a acestora (Planşa 2, c stânga). Menționăm că forma acestui obiect (?) a fost realizată utilizându-se suturile naturale ale carapacei ososе.

La nivelul plastronului au fost observate spărturi cauzate de forța cu care s-a acționat în vederea detaşării lui de carapace, cel mai probabil imediat dupa moartea animalului, pentru recuperarea părților moi în vederea consumului acestora.

Păsările. În cadrul eşantioanelor studiate, păsarile sunt pe locul doi ca număr de resturi ososе. Din punct de vedere anatomic sunt prezente oase de la nivelul întregului schelet, craniul fiind însă mai puțin reprezentat, fapt datorat în special fragilității oaselor de la acest nivel. În unitatea stratigrafică US 3070, sub

locuința L1, specia care atinge 85% din totalul numărului de resturi determinate este cormoranul *Phalacocorax* sp. (Planşa 2, d-e). În acest US au fost identificați un număr de şapte indivizi; după gradul de osificare se observă că majoritatea au fost tineri.

Comentarii şi concluzii

Speciile identificate în acest studiu se încadrează în spectrul faunistic al regiunii Dobrogea. O parte din taxoni credem că au fost capturați/culeşi în imediata vecinătate a sitului aşa cum e cazul moluştelor din genurile *Unio* şi *Anodonta*, peştilor, țestoaselor sau chiar a cormoranilor. Observăm, însă, şi prezența unor taxoni de origine marină precum a valvelor de *Cardium* sau a sturionilor şi babuştii de mare (*Rutilus frisii*) care pot proveni din schimburi cu populațiile stabilite în zona litorală. Analiza dimensiunilor peştilor ne arată că, în general, indivizii prezenți sunt de talii mari şi foarte mari. În acest stadiu al analizei, lipsa indivizilor de talie mică ne confirmă faptul că avem de a face cu o selecție dimensională, cel mai probabil realizată prin schimb de produse. Analizând resturile de peşti, am realizat o comparație cu nivelul Gumelnița de la Năvodari (Radu, 2001) iar rezultatele au fost surprinzător de asemănătoare (fig. 3). Totuşi, se observă şi unele diferențe: percidele par să fi fost mult mai importante la Năvodari, fapt explicabil dacă avem în vedere că lacul Taşaul este mult mai propice dezvoltării percidelor, iar accesul locuitorilor de aici la sursele piscicole era mult mai facil decât al celor de la Cheia. Prezența doradei (*Sparus aurata*) la Năvodari ne arată că lacul Taşaul sau cel puțin o parte din el avea legături cu Marea Neagră, situație întâlnită şi în cultura Hamangia la Techirghiol (BĂLĂŞESCU *et* RADU, 2004). Până în prezent, dorada nu a fost descoperită în aşezarea de la Cheia. Prezența speciilor lagunare precum *R. frisii*, sturionilor sau a doradei ne confirmă faptul că lacul Taşaul avea încă o legătură activă cu Marea Neagră în perioada cât comunitățile Hamangia de la Cheia şi Gumelnița de la Năvodari au trăit în această regiune.

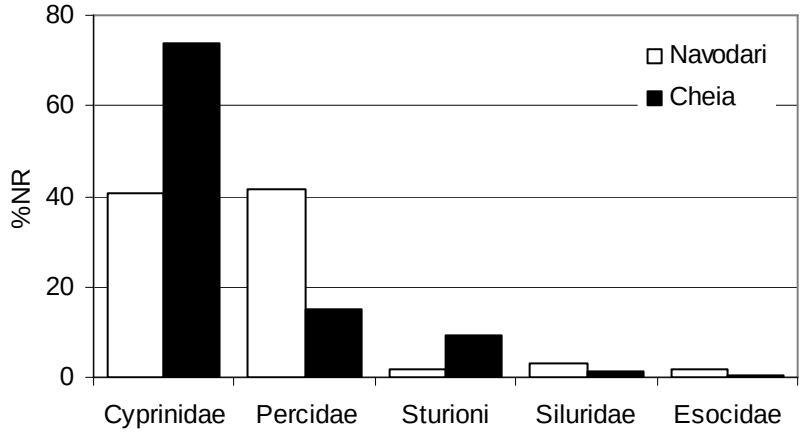

Fig 3. Comparație între frecvența resturilor de peşti analizate în siturile de la Cheia (Hamangia) şi Năvodari (Gumelnița).

Importanța alimentară a acestor taxoni este greu de cuantificat. Notăm aici interesul pentru peşti şi, probabil, pentru scoici şi țestoasa de stepă. Nu ştim deocamdată dacă cormoranii erau consumați, dar faptul că mare parte din indivizi sunt tineri având carnea mai fragedă şi fiind uşor de capturat, pot fi argumente în sprijinul consumului acestei specii. Multe din resturile analizate prezintă urme de prelucrare. Este cazul valvelor de *Unio* care au fost utilizate pentru a şlefui alte materiale, partea inferioară a cochiliei fiind uzată. Astfel de valve de *Unio* sunt întâlnite frecvent în siturile neo-eneolitice de la Marea Mediterană până în estul Carpaților Orientali (BĂLĂŞESCU, RADU 2004, 226). Multe din resturile carapacei țestoasei de stepă prezintă modificări ceea ce demonstrează că aceasta a fost transformata întrun obiect a cărui utilizare ne scapă pentru moment. În concluzie, materiile dure animale nu erau aruncate, în totalitate, ca deşeuri, o mare parte fiind utilizate ca obiecte sau transformate în unelte, podoabe, etc.

Materialul studiat ne oferă, chiar şi în acest stadiu preliminar al cercetărilor, informații care pot contura paleoeconomia animalieră a comunității de la Cheia. Exploatarea resurselor din vecinătatea sitului asigura, în perioada estivală, cantități suplimentare de proteină, provenite de la diverse animale precum moluşte, peşti, țestoase şi cormorani. O altă sursă de hrană, în special peşti, era procurată prin schimburi de produse cu populațiile din zona litorală. Aceste schimburi pot fi consecința unui seminomadism, o parte din crescătorii de animale (bovine şi ovicaprine) având o mai mare mobilitate şi contacte mult mai dese cu populațiile din regiunea litorală.

Toate aceste caracteristici ale locuirii Hamangia de la Cheia, observate prin prisma cercetărilor arheozoologice, sunt confirmate şi completate de cercetările arheologice întreprinse în microregiunea Văii Casimcea.

BIBLIOGRAFIE

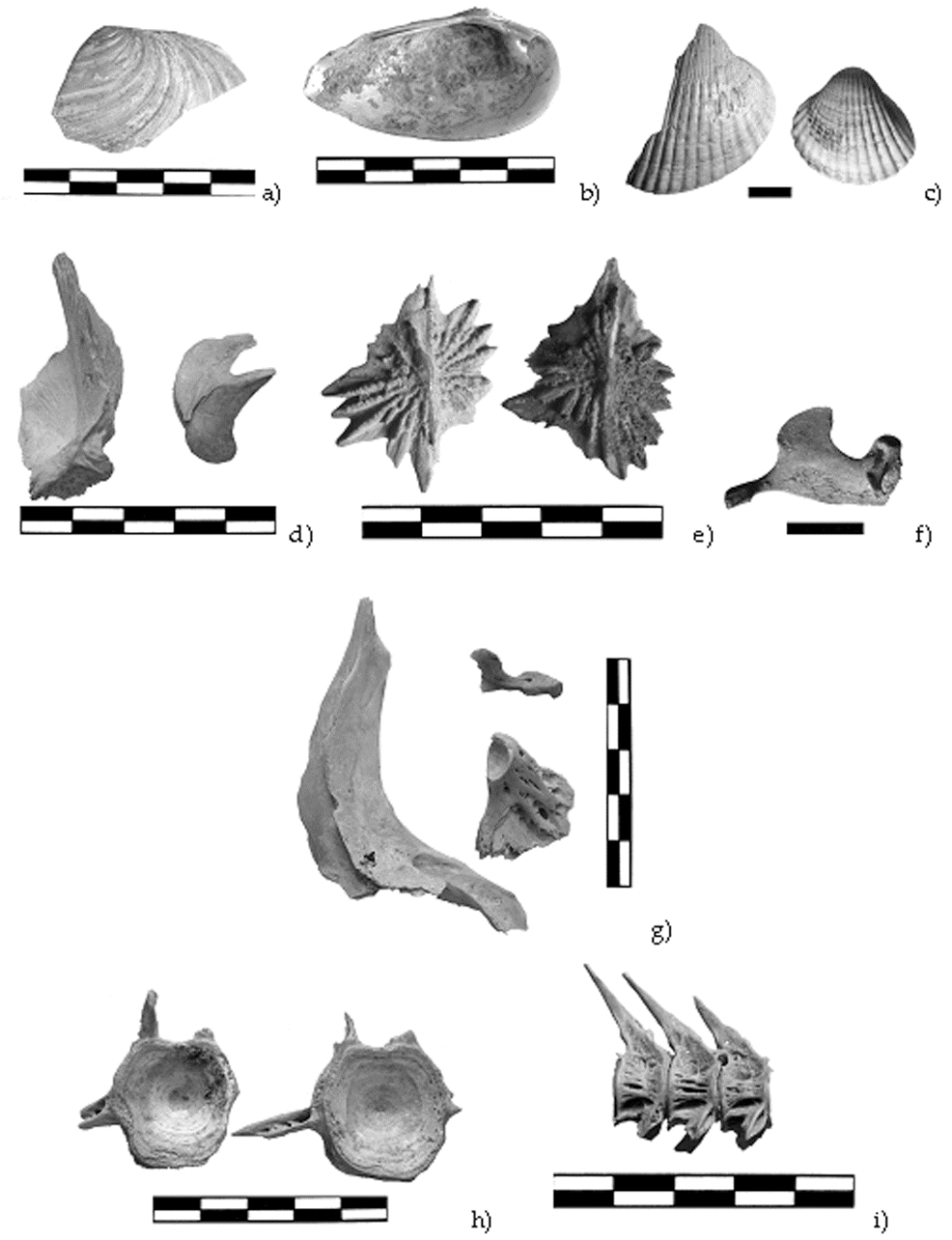
BĂLĂŞESCU, RADU 2003 – A. Bălăşescu, V. Radu, *Studiul arheozoologic preliminar al materialului faunistic de la Cheia (jud. Constanța). Campania 2001*, Pontica 33-34 (2003), 25-30.

BĂLĂŞESCU, RADU 2004 – A. Bălăşescu, V. Radu, *Omul şi animalele. Strategii şi resurse la comunitățile Hamangia şi Boian,* Biblioteca Muzeului Național, Seria Cercetări Pluridisciplinare, 9, Bucureşti, Târgovişte.

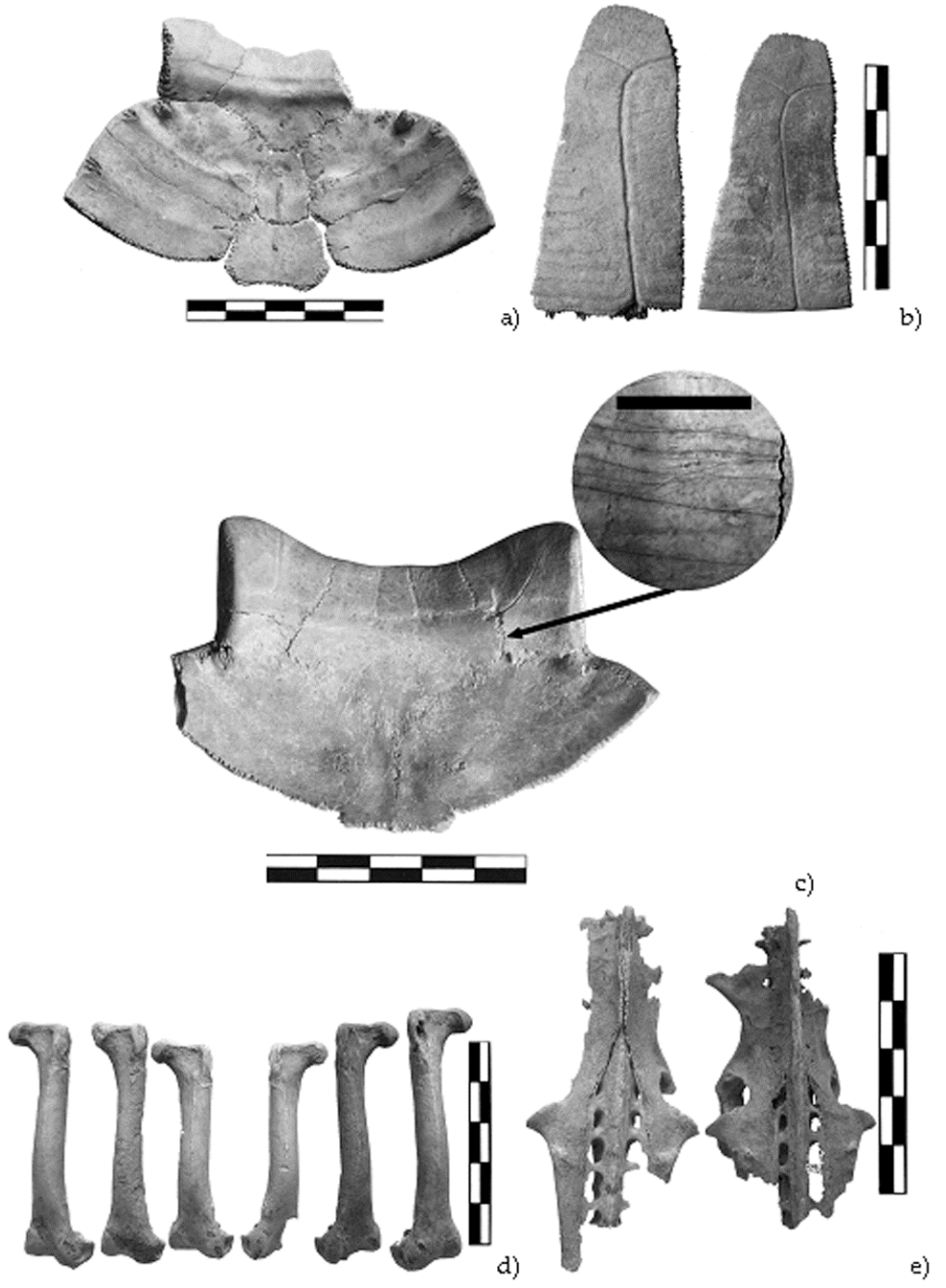
BĂNĂRESCU 1964 – P. Bănărescu, *Fauna Republicii Populare Romîne, Pisces - Osteichthyes (peşti ganoizi şi osoşi)*, vol. 13, Bucureşti, 1964.

BRINKHUIZEN 1989 – D. C. Brinkhuizen, *Ichthio-Archeologisch onderzoek: methoden en toepassing aan de hand van romeins vismaterial uit Velsen (Nederland)*. Ph. D., Rijksuniversiteit Groningen, 1989.

RADU 2001 – V. Radu, *Aşezarea eneolitică de pe insula „La Ostrov", Lacul Taşaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar - Campaniile 1999-2000. Studiul materialului arheoihtiologic*, Pontica 33-34 (2001), p. 65-170.

Plansa 1. a) *Anodonta* sp.; b) *Unio* sp.; c) Cardium; d-e) Plăci osoase de sturioni; f) maxilar de plătică (*Abramis brama*); g) Cleitrum, opercular şi dentar de crap (*Cyprinus carpio*); h) Vertebre precaudale de somn (*Silurus glanis*); i) Vertebre precaudale de şalău (*Sander lucioperca*).

Planşa 2. a-c) Carapace de ţestoasă de stepă (*Testudo graeca*); în foto b) stânga placă pleurală ce prezintă inferior marginea detaşată natural şi dreapta placa prelucrata; în foto c) stânga sus urme fine rezultate de la utilizarea carapacei; d) femur de cormoran (*Phalacrocorax* sp.); e) sinsacrum şi pelvis de cormoran (*Phalacrocorax* sp.).

THE STUDY OF THE FAUNISTIC MATERIAL (MOLLUSKS, FISH, TURTOISES, BIRDS) TAKEN FROM III LEVEL OF HAMANGIA FROM CHEIA (CONSTANȚA COUNTY).

Abstract

The present study continues the research regarding the fauna discovered in the Hamangia III cultural level from Cheia (Constanța county).

The analysed material comes from archaeological structures that connected with the 2 dwellings discovered at Cheia: L1 and L2.

A number of 1867 faunistic remains belonging to the Mollusca (mollusks), Pisces (fish), Chelonia (turtoises) and Aves (birds) taxonomy have been studied. Out of these remains the fish ones are most numerous (around 60% from NR) followed by those of birds (26%). The species identified in this study can be framed into the faunistic spectrum of the Dobrodjea region.

The exploitation of the resources in the neighbourhood of the site by the inhabitants of the Cheia settlement guarantees suplementary sources of protein during the summer period coming from different animals such as fish, mollusks and cormorant. The analysis of the faunistic material emphasizes the exchange of products, especially of fish, with the seaside inhabitants around the Taşaul lake.

ENEOLITHIC CERAMIC TABLETS (ALTARS) FROM BULGARIA

Dimitar CHERNAKOV (Bulgaria)

Whenever a research on various prehistoric sites has been carried – findings of non-utility comprise a considerably large share of the overall objects discovered. Such objects are mostly made of ceramics and represent cult tables, chairs, stamps, etc. Among the findings generally different in terms of form and purpose one small group of objects does attract attention and is comparatively unexplored. The group of objects mentioned comprises ceramic tablets of polygonal or oval shape, with extended bottom part, interpreted by some explorers as „altars", due to their resemblance of the pediment building facade (TODOROVA 1983, 91). Up to now there is no typology published regarding such objects except for several preliminary studies (TAKOROVA 2006). Separate publications have been developed concerning the ornamentation and purpose of such objects. The present study aims at developing certain taxonomy of the publications regarding the eneolithic ceramic tablets from Bulgaria.

The different types have been defined based on their general form whereas for the sub-types the definition is made based on the presence or absence of additional components. The typology suggested is based on the principles of the abovementioned typology pattern (TAKOROVA 2006, 28 - 30).

The tablets have been crafted from a piece of clay shaped to the desired form whereas ornamentation has been added via different ornamentation techniques. The tentacle-type details at the upper part of the tablets have been formed and shaped through pinching. The basis of the tablets is slightly broadened which is achieved by taking away clay from the middle part of the tile and adding it to the bottom part of the tile. This leads to tablets being less thick at their upper end. The tablets have been baked under different conditions, most commonly – in a non homogenous environment.

The ceramic tablets included feature objects from the eneolithic layers of archeological sites in Bulgaria – 30 objects in total. Most of them explored (12 objects), they were discovered during the excavations of Ruse tell (40% of all objects).

Formal typology

Type 1. Includes tablets of pentagonal form

▪ *1.1.* These are tablets of pentagonal forms with no additional components. (Fig. 1).

The pentagonal tablets comprise 6 objects (20% from all) discovered at Deneva tell, Salmanovo village[1] (Fig. 1/*6*) (POPOV 1908, 667), Kodjadermen tell - 2 objects (Fig. 1/*2,3*), (POPOV 1909, 561, Pl. XXII - Fig. 10; Pl. XV, Fig. 9) and Sultan tell (Fig. 1/4), (MIKOV 1922-1925, 46, Pl. 83). The height/length proportions of the well-preserved or restorable objects is 1:1,2 and 1:1,3. Most of the objects are richly ornamented with paint, carved and inlaid ornamentation except for the tablets from Kodjadermen tell. The tablets from Kodjadermen feature a rough surface, barely definable inlaid ornamentation on one of them and admixtures in the clay dough. The object from Deneva tell features miniature size of 4 cm in length and 3,1 cm and differs from the other objects in the sub-type and is unique for the whole group. The piece is decorated with red and black paints organized in parallel vertical bands. The other two objects are discovered in Ovcharovo tell, 5th level (Fig. 1/1), (TODOROVA 1983, Pl. 90, 13) whereas there is an object discovered at the Gudjova Tell, Madrets village, dated in Late Eneolithic (Fig. 1/5), (Leshtakov *et alii* 2001, fig. 23 e). The object discovered at Gudjova tell features inlaid ornament as a means to add anthropomorphous features to the object.

▪ *1.2. T*ablets of pentagonal shape with additional components (Fig. 2; Fig. 3).

1.2.1 These are the objects featuring bud-like growths in their upper end edges (Fig. 2/1-4). There are 4 objects of this kind (13,3%) whereas two of them are discovered at Ruse tell, late eneolithic horizons (GEORGIEV, ANGELOV 1952, 161, Pl. 146; Popov 2002, 553 Pl. 13:3) (Fig. 2/1,2). The height/length proportion is 1:1,15-1,2. The ornamentation features inlaid white and red ochre. An object that can be classified to this type of altars has been discovered at Drama - Merdjumekia tell (Fig. 2/3) and in particular in the Karanovo V level (LICHARDUS *et alii* 2001, Pl. 22, 1), another object that belongs to the sub-type is a tablet discovered at Okol-Glava tell, Gniljane village, Sofia district (PETROV 1933, 136-137; PETROV 1950, 161, Pl. 95; Fig. 23, 2), (Fig. 2/4).

1.2.2 These are tablets of prolonged and evenly cut central upper edge. Only one object under this pattern is present and is discovered at Ruse tell (POPOV 2002, Pl. 13:1), (Fig. 2 5) featuring height equal to the length and is richly decorated with inlaid ornamentation. This variant is 3 % of all objects.

1.2.3 Tablets featuring bud-like growths at their upper edges – represented by objects discovered at Ruse tell, late eneolithic horizons (Fig. 3/1), (GEORGIEV, ANGELOV 1952, 162, Pl. 147), Sultan tell (Fig. 3/2), (MIKOV 1922-1925, 46, Pl. 83) and Kurttepe tell, (DETEV 1965, 71, Pl. 12, *2*), (Fig. 3/3). The tablets are decorated with inlaid ornamentation. This variant is 10% of all objects.

The two fragments featuring (6,6%) central upper edges are discovered at Ruse tell (POPOV 2002, 553, Pl. 13 : 2; 554, Pl. 14 : 1), (Fig. 3/4,5) and can not be assigned to any of the two subtypes due to their preservation condition.

[1] Thanks to my colleague Svetlana Venelinova for the assistance for the publication of the find.

Type 2. Ceramic tablets of quadrangular form

- *2.1* These objects have no additional components. The category is represented by 3 objects (10%): from Ovcharovo tell – a part from a „Cult scene" (TODOROVA *et alii* 1983, Pl. 89: 3), (Fig. 4/2), from the prehistoric settlement at Telish village, Redutite area (GERGOV 1992, 29, Pl. 3), (Fig. 6/2), as well as an object similar in its features to the abovementioned, discovered at Ruse tell, XIII horizon, Late Eneolithic (CHERNAKOV 2006, 22), (Fig. 4/1). The height/maximum length is 1:1,5. The object from Telish is the largest from all the rest discovered. Its dimensions are 1,28 m width, 0,60 m height and 0,12 m thickness. The decoration features red ochre ornaments. The object was discovered in a house, II horizon, dated in Late Eneolithic.

2.1.1 The subclass includes an object from Ovcharovo tell (Fig. 4/3) and is also a part from the „Cult scene" (TODOROVA *et alii* 1983, Pl. 89:1). The upper end is round whereas a decoration of red paint is laid on the front and back side of the tile. This variant is 3% of all objects.

2.1.2 The subclass includes an object from Vaksevo (Fig. 6/1). The upper end is round, the two upper edges on each other sides are parallel of the base. The tablet is fragmented and decorated with a couple of arc fluting filled with white paint (ČEOHADJIEV 2001, 168, 177, Fig. 95). This variant is 3% of all objects.

- *2.2.* Objects featuring additional components.

2.2.1 This particular subclass relates to objects with two growths pinched in their upper end and a third one pinched from the center of the upper edge. The three objects discovered are from Kodjadermen tell (POPOV 1916-1918, 148, Pl. 159) (Fig. 4/5), Ovcharovo tell (Fig. 4/4), (TODOROVA *at alii* 1983, Pl. 89:2) – part of the „cult scene", and a fragment of a similar object found in Kurttepe tell at Ruen village (DETEV 1965, 71, Pl. 12:1), (Fig. 4/6). The height/length proportions are respectively 1:1,1 and 1:1,5. The tablet from Kodjadermen has no decoration; the one from Ovcharovo is ornamented with red ochre and the last one features inlaid decoration. This variant is 10% of all objects.

2.2.2 The subclass features one object discovered at Ruse tell (GEORGIEV, ANGELOV 1952, 163, Pl. 148:3), (Fig. 4/7) with two growths pinched from the upper edges. The height/length proportion is 1:0,9 – it is the only object with length smaller than its height. This variant is 3% of all objects.

Type 3. These are tablets of round, semicircular shape and even base end.

- *3.1* Objects featuring no additional components.

There are two objects from Ruse tell, late eneolithic horizons (GEORGIEV, ANGELOV 1952, 163, Pl. 148: 1, 4), (Fig. 5/1, 2). Their height/maximum length proportion is 1:1,3. The objects are ornamented with inlaid decoration. The common feature is a spiral element on the one side and a combination of vertical lines on the other. This variant is 6,6% of all objects.

- *3.2* Objects with additional components.

This group includes one tablet from Ruse, 15th construction level. There are growths pinched in the upper ends. There are four small legs pinched from the bottom, whereas the bottom itself is even and slightly thickened. The object is ornamented on both sides by inlaid spiral motives. (POPOV 2002, 533. Taf. 13 : 4), (Fig. 5/3). This variant is 3% of all objects.

Type 4. Unclassified. The subclass includes fragmented ceramic tablets which based on their preserved parts cannot be related to any of the three classes mentioned above. This is the reason why these objects are classified under a different object type. This variant is 6,6% of all objects.

The category includes two fragments of ceramic tablets with lower end parts. The objects are discovered at Podgoritza tell (TAKOROVA 2006, cat. № 105, Fig. 20, 5) and Ruse tell (GEORGIEV, ANGELOV 1952, 163, Pl. 148:2), (Fig. 5/4). The objects feature inlaid decoration.

Ornamental motives on the eneolithic ceramic tablets.

1. Vertical fields – these are filled with sidelong, horizontal or crossed cuts and lines. In one case the lines form V shaped motives. The technique features carving and in other case painting. This particular model is typical for tablets type 1.

2. Spiral – This ornamentation pattern is related to tablets type 1 and 3. The pattern is usually the only decoration for the tile and in only one case it is combined with other ornamentation motives. The ornamentation is made through carving and with one of the tablets the model is placed on both sides of the tile.

3. Spiral - meander – this is the model related to objects type 2. The pattern is placed on the tablets in combination with other motives through carving.

4. Concentric circles – four cases as a central motive. It is always placed in combination with other motives. The technique features painting with red paint. The model features only on the tablets from the so called „Ovcharovo" cult scene.

5. Circles – the model is present solely on one tile (type 1) and features on other tablets in complex combination of multiple motifs.

6. Semicircles – this pattern features only on the tile from Gudjova Mogila, type 1, whereas the pattern is used to add anthropomorphic features (eyes) to the object. The pattern is laid through carving.

7. Concentric bows– it is a single case related to the tile discovered at Sultan settlement tell. The tile is type 1 and the model is laid through carving. Due to the fragmented matter of the finding it can not be ultimately defined whether the model is used solely or in combination with other motives.

8. Angular model – the motif features in 7 cases. The pattern is always laid in combination with other motifs. The motif is typical for all tablets from the Ovcharovo cult scene. The technique of ornamenting includes painting with red painting or carving.

9. Complex patterns – 7 cases featuring inlaid and painted motifs. It is the typical pattern for objects classified type 1 and 2.

10. Vertical lines, crossed with sidelong diaper-pattern lines found in 4 cases whereas the lines are carved. In one case - a tile type 2 from Ruse the motif is present on both sides of the tile. The pattern does not feature in combination with other motifs.

11. A dot in the centre of the ornamental composition is a motif featuring in 3 cases of the tablets from the Ovcharovo cult scene. The pattern is laid via painting with red paint.

12. Vertical and sidelong lines are a motif featuring in two cases type 1 and 2 respectively. It is a stand alone motif placed via carving.

13. Vertical and horizontal lines forming a net of small quadrants is a motif featuring in one case (type 1 object from Ruse tell) placed via carving.

There are repetitive combinations on both sides of the ceramic tablets: two type 3 objects from Ruse settlement tell featuring spiral on one side and fields of vertical cuts on the other. Two type 4 objects from Podgoritza and type 2 from Ruse feature spiral and vertical lines crossed by sidelong lines on the other.

Based on the objects explored in this particular study there is no dependency between the form and the ornamentation motifs.

Quite often the motifs on the objects are interpreted as sign compositions (NIKOLOV 1991, 97 – 102; RADUNCEVA 2003, 284; CHERNAKOV 2003, 217 - 219). Other scientists define the findings as decoration (DETEV 1965, 65) or classify them as objects of unidentified purpose (GEORGIEV, ANGELOV 1952, 59). Such objects are typical for the last levels of the so far explored eneolithic settlements. Similar objects have been discovered in much earlier neolithic exploration sites (KÎNCEVA – RUSEVA 2000, 61; ILCEVA 2002, 68).

Various research and classification systems have been developed in regard to the semantics and meaning of certain purposely repeated ornaments on prehistoric findings. S. Winn collected samples mostly from the area of Vinča whereas his exploration and conclusions have been documented and published. (WINN 1973; WINN 1981). M. Gimbutas who prepared one of the first catalogues of „sacred symbols" of various prehistoric ages and regions, formulates her own concept regarding symbolic readings (GIMBUTAS 1991). Similar issues have been also explored by I. Paul (PAUL 1990), G. Lazarovici (LAZAROVICI 2000), N. Vlassa (VLASSA 1976), J. Makkay (MAKKAY 1969, MAKKAY 1984).

H. Todorova supports the thesis that the concentric circles, the spiral and the spiral - meander reflect general concepts related to the cosmogony of the prehistoric people. The continuity of the spiral - meander maybe linked to the perceptions of cyclic recurrence of the main events in agriculture and nature in general (TODOROVA 1986, 210).

In one of his studies V. Nikolov interprets the spiral - meander ornament on pottery discovered in the early neolithic settlement near the town of Rakitovo as „The garland of fertility", closely related to the movement of the sun. The author presents the hypothesis that the ornament is actually a graphical interpretation of the annual path of the sun (NIKOLOV 1987, 19-20). It should be accentuated on the fact that the spiral - meander is widely used as an ornamental motif during the neolithic and especially during the eneolithic.

Russian explorer B. Rybakov states his own interpretation of some ornamental motifs typical for the findings of various prehistoric ages. In his view the vertical and sidelong lines symbolize the rain. Such motifs are found on the side of the ceramic tablets object of the present study (Fig. 4/1). Rybakov interprets the spiral as a symbol of the time flow (RÎBAKOV 1965, 38 – 44).

V. Gergov explains the geometrical pattern of ornamenting as an evidence of a definite rule present in prehistoric art and life. The magical force encoded in the painting could have been defined by certain priests leading and practicing a religious cult. (GERGOV 1992, 30).

The ornamentation on the tablets that is similar to the one from the group of the so called cult objects and the fact that objects have been discovered in the

same area and context (Ovcharovo cult scene) are evidence that these objects were somehow connected to the ancient cults. In case we support these hypotheses we should point out that the ornamental compositions on the ceramic tablets are in fact symbols related to the concept of fertility. The objects were most probably used in ancient cult rituals dedicated to Mother - Goddess (CHERNAKOV 2006, 22).

Based on the archeological data available such findings can be related to the Early Eneolithic. In the end of the said age their diffusion has undergone popularization. The largest number of such objects is concentrated on the territory of North Bulgaria (83,4%). Only 5 object are discovered in South Bulgaria (16,6%), (Fig. 7).

BIBLIOGRAPHY

CHERNAKOV 2003 - Д. Чернаков, *Календарно изображение върху керамичен олтар от Русенската селищна могила*, in *Юбилеен сборник в чест на проф. Йордан Йорданов*, Велико Търново, 2003, 217 – 220.

CHERNAKOV 2006 – Д. Чернаков, *Праисторическа керамична находка от Русе*, in *Сборник "Ессенни четения, Сборяново"*, 3 (2005), 17 – 22.

CHOHADJIEV 2001 – С. Чохаджиев, *Ваксево. Праисторически селища*, Велико Търново 2001.

DETEV 1965 - П. Детев, *Модели за украса от каменно-медната епоха*, Археология, 4 (1965), 65-73.

GEORGIEV, ANGELOV 1952 - Г. Георгиев, Н. Ангелов, *Разкопки на селищната могила до Русе през 1948-1949 г*, *ИАИ*, 18 (1952), 119-195.

GERGOV 1992 - В. Гергов, *Глинен олтар от праисторическото селище при Телиш, Плевенско*, in *Известия на музеите от Северозападна България*, 18 (1992), 29-33.

GIMBUTAS 1991 - M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess,* Harper. San Francisco 1991.

ILCEVA 2002 - В. Илчева, *Две интересни находки от късноенолитното селище Хотница - Орловка, Великотърновско*, in *Годишник на Археологически музей Пловдив*, IX/1, 68 – 73.

KINCEVA-RUSEVA 2000 - Т. Кънчева-Русева, *Орнаментирани керамични предмети от праисторическото селище Хлебозавода – Нова Загора*, in *Тракия и съседните райони през неолита и халколита*, София, 2000, 61-67.

LAZAROVICI 2000 - Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Z. Maxim, *The Eagle - the Bird of death, regeneration resurection and messenger of Godds. Archaeological and ethnological problems*, Tibiscum, 2000, 57-68; Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Z. Maxim, *The eye - symbol, gesture, expression*, Tibiscum, 2000, 115-128.

LESHTAKOV *et alii* 2001 - Kr. Leshtakov, T. Kancheva-Russeva, St. Stoyanov, *Prehistoric studies. Settlement sites. – "Maritsa-Iztok"*, Archaelogical Research, 5, Radnevo, 2001, 15-69.

LICHARDUS *et alii* 2001 - Я. Лихардус, А. Фол, Л. Гетов, Ф. Бертемес, Р. Ехт, Р. Катинчаров, И. Илиев, *Изследвания в микрорегиона на с. Драма 1983-1999 г.*, София, 2001.

MAKKAY 1969 - J. Makkay, *The Late Neolithic Tordos Group of Signs*. Alba Regia, 10 (1969), 9-50.

MAKKAY 1984 - J. Makkay, *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Budapest, 1984.

MIKOV 1922-1925 - В. Миков, *Селищната могила при с. Султан, Поповско*, ГНМ, 1922-1925, IV, 23-49.

NIKOLOV1987 - В. Николов, *Картината на света в ранноеолитна орнаментация от Ракитово*, ИБИД, 39 (1987), 5 – 29.

NIKOLOV 1991 - В. Николов, *Календарна интерпретация на култовата сцена от Овчарово*, ИИ, 18 (1991), 97 – 103.

PAUL 1990 - I. Paul, *Mitograma de acum opt milenii*, Atheneum, 1 (1990), p. 28.

PETROV 1933 - Н. Петков, *Могилата Окол-глава при с. Гниляне. Годишник на Народния музей*, V. София 1933.

PETROV 1950 - Н. Петков, Селищната могила Окол-глава, ИАИ, 17 (1950), 157-171.

POPOV 1908 - Р. Попов, *Принос към предисторията на България. Могилата Бакаджи при с. Салманово (Шуменско)*, Периодично списание на Българското книжовно дружество, 69 (1908), 641-670.

POPOV 1909 - Р. Попов, *Коджа-Дерменската могила. Принос към предисторията на България*, Периодично списание на Българското книжовно дружество, 70 (1909), 503-562.

POPOV 1916-1918 - Р. Попов, *Коджа-Дерменската могила при гр. Шумен*, ИБАД, 6 (1916-1918), 71-157.

POPOV 2002 - V. Popov, *Die plastischen Darstellungen aus dem Siedlungshügel bei Ruse*, in *Beiträge zu Jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien*, red. M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov – Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 74 (2002), 529-555.

RADUNEVA 2003 - А. Радунчева, *Късноеолитното общество в българските земи*, РП, 32, София, 2003.

RÎBAKOV 1965 - Б. А. Рыбаков, *Космогония и мифология земеделцьев энеолита*, СА, 1 (1965).

TAKOROVA 2006 - Д. Такорова, *Глинени предмети с неутилитарен характер от Североизточна България*, София 2006 (Магистърска теза, СУ «Климент Охридски»).

TODOROVA *et alii* 1983 - Х. Тодорова, В. Василев, З. Янушевич, М. Ковачева, П. Вълев, *Овчарово*, РП, 9, София, 1983.

TODOROVA 1986 - Х. Тодорова, *Каменно-медната епоха в България*, София, 1986.

VLASSA 1976 - N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Bibliotheca Musei Napocensis, 3 (1976), Cluj-Napoca.

WINN 1973 - Sham M. Winn, *The Sings of the Vinča Culture*, 1973.

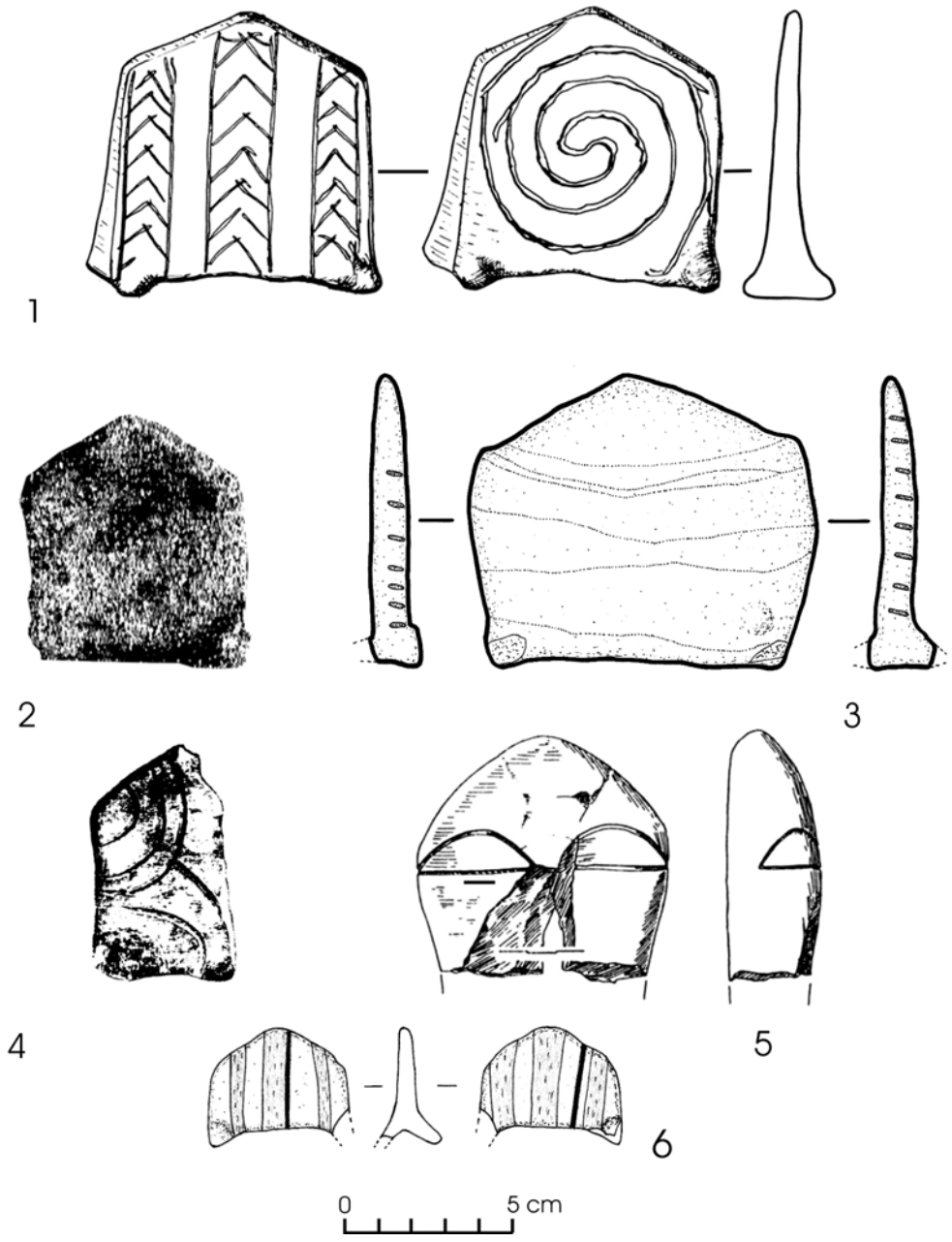

Fig. 1 - Eneolithic ceramic tablets from Bulgaria. Type 1.1.
1 - Ovcharovo tell; 2, 3 - Kodjadermen tell; 4 - Sultan tell;
5 - Madrets village, Gudjova tell; 6 - Deneva tell, Salmanovo village.

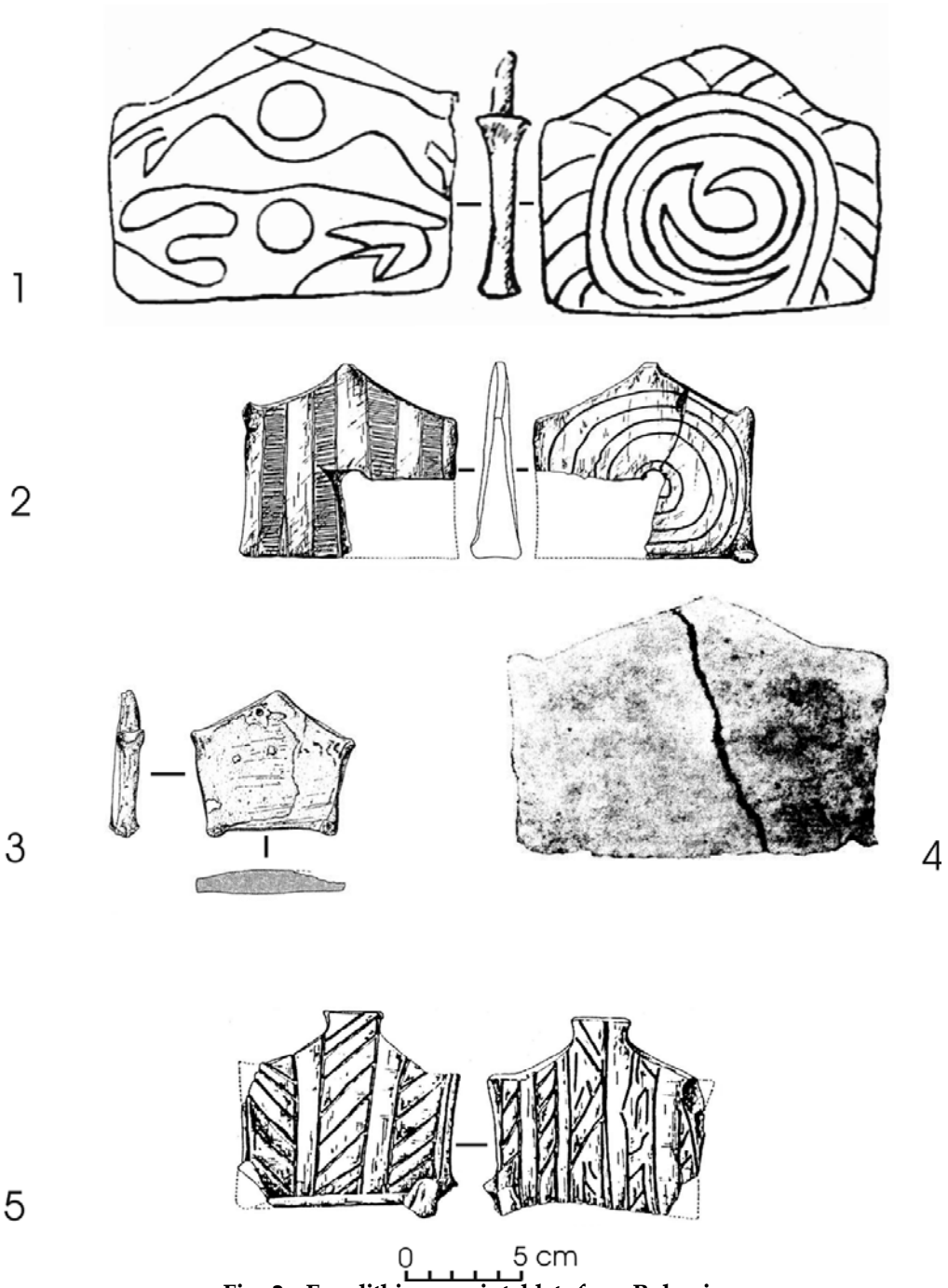

Fig. 2 - Eneolithic ceramic tablets from Bulgaria.
Type 1.2.1 - (1 – 4); Type 1.2.2 - (5); 1,2,5 - Ruse tell; 3 - Drama – Merdjumekia tell; 4 - Okol glava tell, Gniljane village.

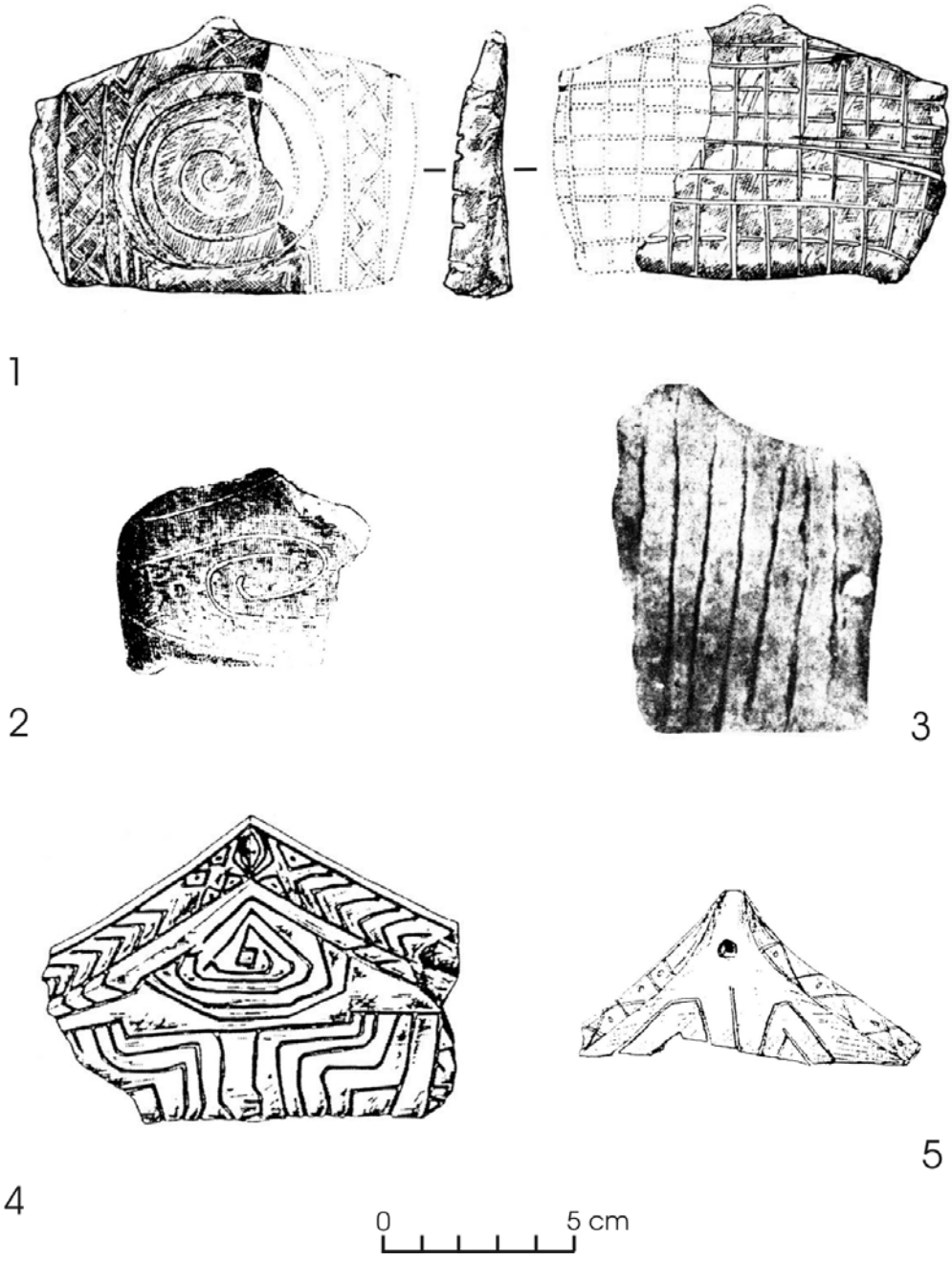

Fig. 3 - Eneolithic ceramic tablets from Bulgaria.
Type 1.2.3 - (1-3); Type 1.2 - (4-5); 1, 4, 5 - Ruse tell; 2 - Sultan tell; 3 - Ruen, Kurttepe tell.

Fig. 4 - Eneolithic ceramic tablets from Bulgaria.
Type 2.1 - (1 - 2); Type 2.1.1 - (3); Type 2.2.1 - (4-6); Type 2.2.2 - (7);
1, 7 - Ruse tell; 2,3,4 - Ovcharovo tell, a part of „Cult scene"; 5 - Kodjadermen;
6 - Ruen village, Kurttepe tell.

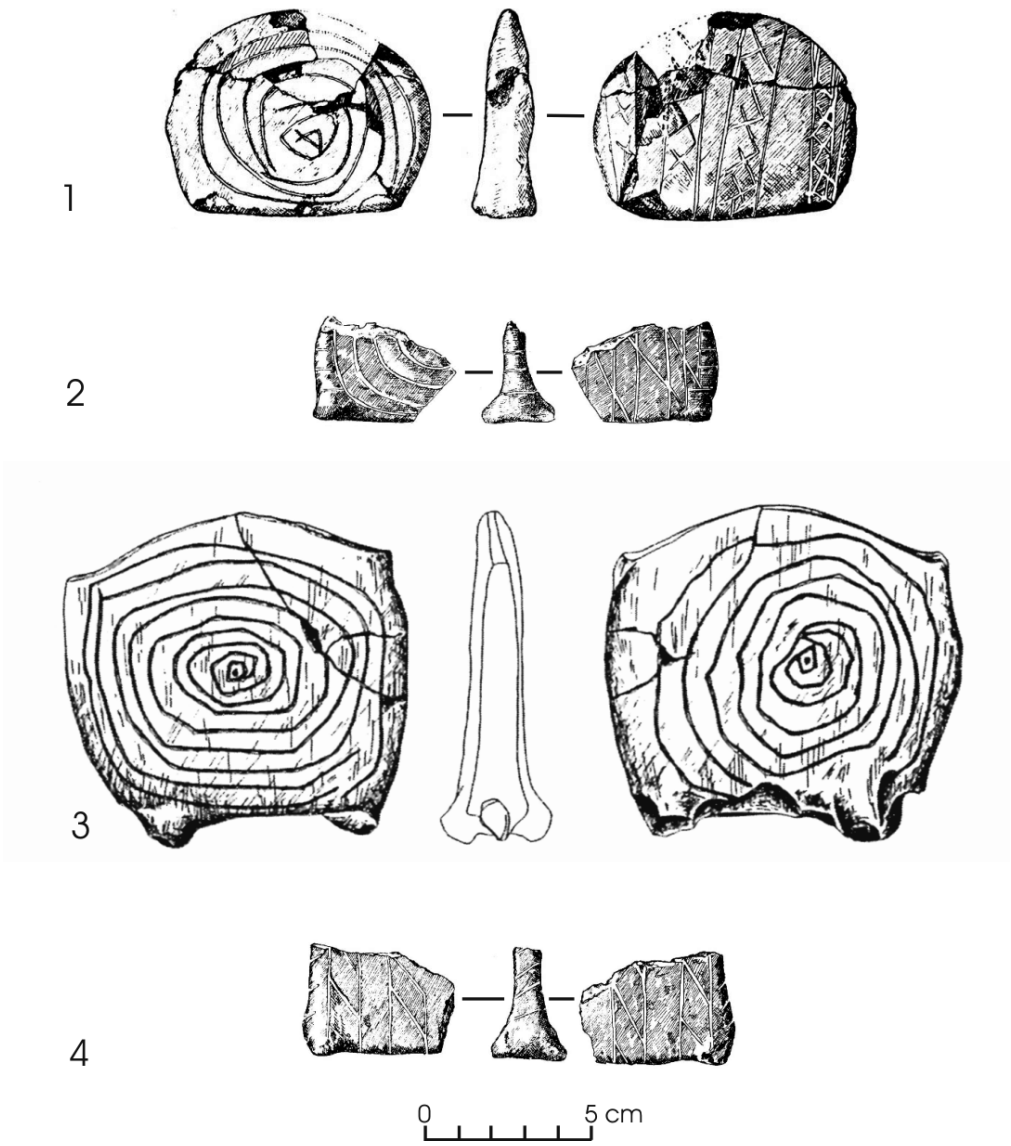

Fig. 5 - Eneolithic ceramic tablets from Bulgaria. Type 3.1 - (1,2); Type 3.2 - (3); Type 4- (4); 1-4 Ruse tell.

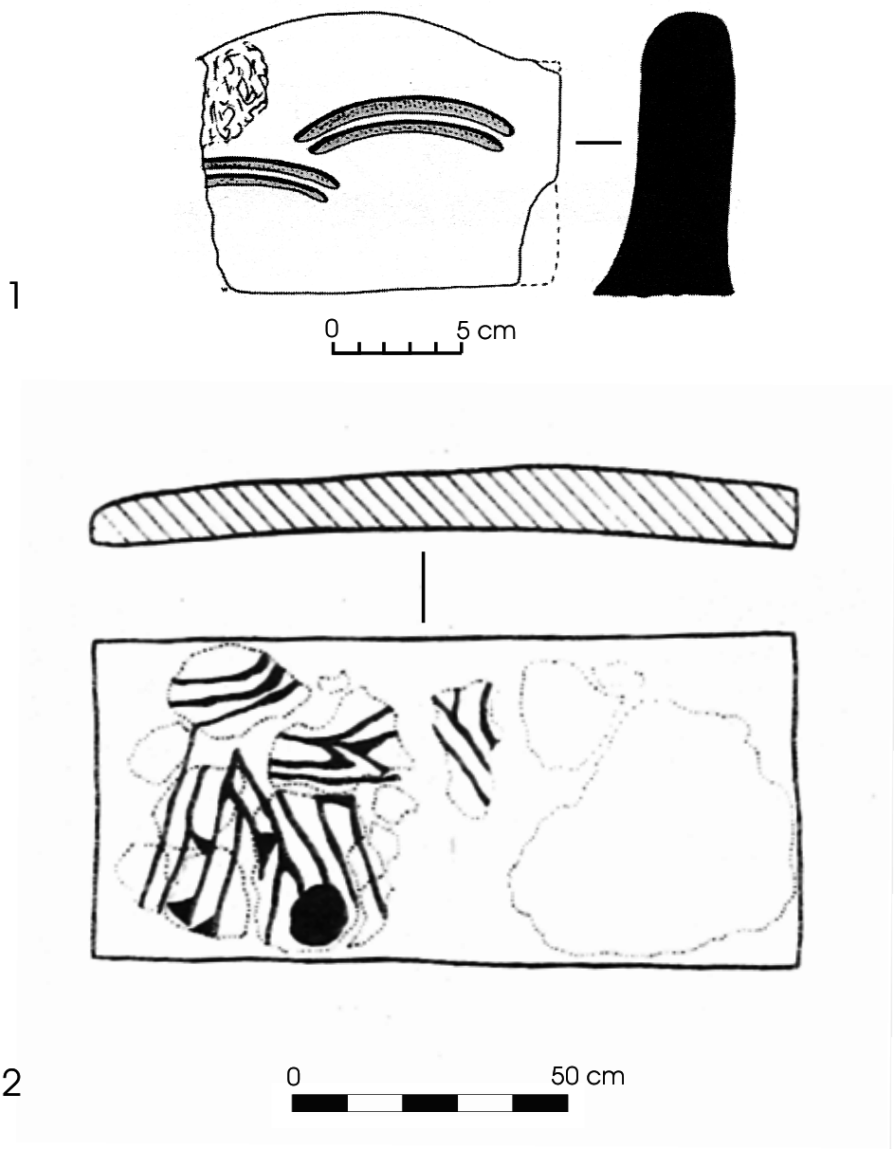

Fig. 6 - Eneolithic ceramic tablets from Bulgaria. Type 2.1.2 - (1); Type 2.1 - (2); 1- Vaksevo; 2 - Telish.

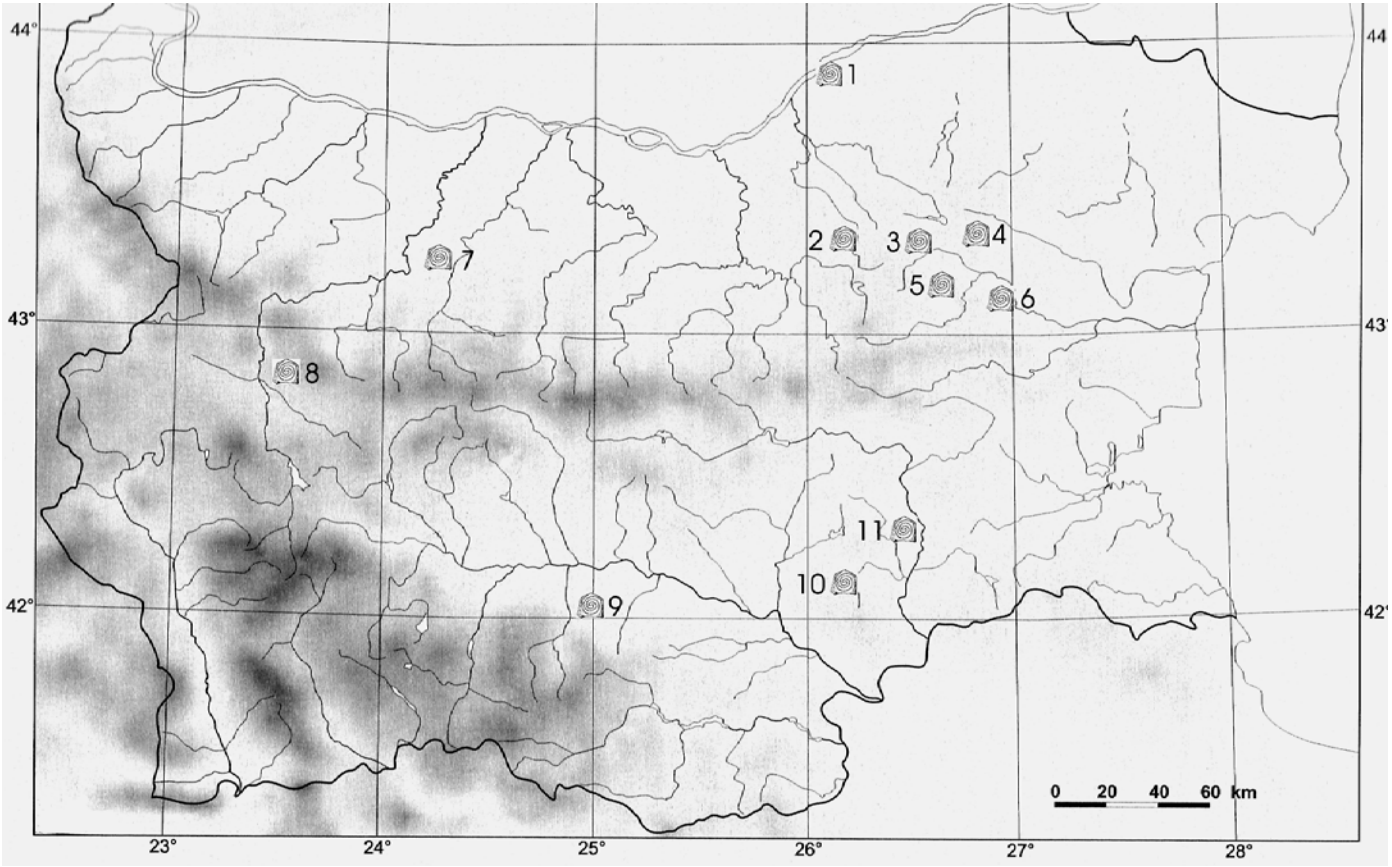

Fig. 7 - The currency of eneolithic ceramic tablets from Bulgaria. 1 - Ruse tell; 2 - Sultan tell; 3 - Podgoritza tell; 4 - Shumen, Kodjadermen tell; 5 - Ovcharovo tell; 6 - Salmanovo, Deneva tell; 7 - Prehistoric settlement at Telish - Redutite; 8 - Gniljane, Okol glava tell; 9 - Ruen, Kurttepe tell; 10 - Madrets, Gudjova tell; 11 - Tell Drama-Merdjumekja.

SCEPTRE DE PIATRĂ INEDITE DIN JUDEȚUL CONSTANȚA ŞI UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND LEGĂTURILE ZONEI VEST-PONTICE CU SPAȚIUL EGEEAN ÎN BRONZUL TÂRZIU

Mihai IRIMIA

Cuvinte cheie :
Sceptru; complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni; Lanurile; Pantelimon de Sus; Rasova; Satu Nou; Uluburun; Ljulin; tipar; Bronzul târziu; civilizație egeeană/micenian; Dunărea de Jos; carpato-balcanic.

În categoria obiectelor cu valoare simbolică întâlnite în epoca bronzului intră şi sceptrele. Câteva asemenea piese s-au descoperit şi în Dobrogea, făcând obiectul preocupărilor unor specialişti. Astfel, sceptre de piatră s-au descoperit la Măcin şi Parcheş, com. Somova (jud. Tulcea)[1], Capidava (jud. Constanța)[2] şi, eventual, la Păcuiul lui Soare, com. Ostrov (jud. Constanța)[3]. Acestora le adăugăm patru piese inedite, toate descoperite în jud. Constanța.

1. LANURILE (com. Mereni)[4].

Sceptru fragmentar, cu corpul aproximativ tronconic, spart din vechime la ambele capete. Avea suprafața perfect lustruită, prin şlefuire. La partea superioară se observă un început de evazare, care ar putea sugera terminarea piesei printr-un cap îngroşat sau butonat. Aici spărtura este oblică, mărginită de mai multe ciobituri; capătul rămas a fost mai apoi şlefuit parțial, pentru a i se da o formă regulată, oarecum rotunjită. Capătul inferior, spart asimetric, cu numeroase ciobituri laterale, a fost de asemenea parțial şlefuit, dându-i-se, în plan transversal, o suprafață aproape plată. Sceptrul are patru butoni dispuşi în cruce,

[1] LĂZURCĂ 1977, p. 303-304 şi pl. I/3, 4; BASOC 1981, p. 24 (pentru Parcheş); SAVA 1987, fig. 2/2; ŞERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/11; 12 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 85, cat. 60; p. 87, cat. 80.

[2] CIOS 1986, p. 239-241; ŞERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2, 2 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 79, cat. 14.

[3] MUNTEANU 1991, p. 407 şi fig. 4. Starea fragmentară a piesei nu permite stabilirea sigură a tipului: sceptru (?) sau topor (?).

[4] Piesa ne-a fost pusă la dispoziție de colegul G. Custurea. Ea se află în prezent într-o colecție particulară, urmând a fi achiziționată de muzeul din Constanța. Nu avem alte informații privind locul şi contextul arheologic al descoperirii.

spre capătul lui superior. Şlefuirea parțială a piesei la ambele capete, după spargere, reprezintă o încercare de refolosire a ei (eventual ca frecător?) într-o perioadă ulterioară.

Gresie silicioasă cuarțo-feldspatică de culoare cenuşie-verzuie. Obiectul a fost lucrat, probabil, din galeții remaniați în aluviunile grosiere ale Dunării[5]. Dimensiuni: înălțimea actuală 8,2 cm; diametrul maxim al capătului inferior 4,5 cm; diametrul capătului superior 3,4 cm. Fig. 1/1; 6/1.

2. PANTELIMON DE SUS – „Moară" (com. Pantelimon).

În zona localității Pantelimon de Sus, punctul „Moară", aflat la circa 700-800 m sud de sat, s-a descoperit în anul 2006 un sceptru de piatră[6]. Descoperirea este izolată, într-un loc aflat la circa 150 m est de şoseaua Mireasa-Pantelimon de Sus, în apropierea unui pârâu, într-o zonă în care apar sporadic fragmente ceramice elenistice[7].

Sceptrul are partea principală a corpului asemănătoare, într-o anumită măsură, cu a topoarelor de luptă din piatră. Ceafa este de forma unei lentile bombate, rotunjite, iar gâtul are profilul concav. Umărul piesei este îngroşat, pentru a permite eventuala ei perforare. De altfel, pe umăr se află două alveolări opuse, care sugerează fie un început de perforare, la care ulterior s-a renunțat, fie, mai puțin probabil, mici lăcaşuri pentru prinderea piesei într-un sistem mai complex. În continuarea umărului, sceptrul are corpul aproape cilindric pe un mic sector, după care se arcuieşte şi se lățeşte brusc spre vârf, sugerând un cioc de pasăre răpitoare stilizat (vultur? acvilă?). O porțiune din marginea cefei este spartă din vechime; de asemenea, pe o latură sceptrul prezintă o secțiune triunghiulară adâncă, practicată tot din vechime[8]. După ce i s-a dat forma actuală, sceptrul a fost finisat parțial, fără a mai fi lustruit prin şlefuire, ca alte piese din aceeaşi categorie.

Gresie cuarțoasă grosieră de culoare cenuşie, cu ciment silicios. Conține granule rotunjite de cuarț şi feldspați (parțial alterați) şi cu totul subordonat, granule rotunjite de piroxeni şi amfiboli. Datorită cimentului silicios, duritatea materialului din care s-a lucrat piesa este mare. Sursă posibilă: formațiunile liasice din dealul Denis Tepe aflat între localitățile Babadag şi Mihail Kogălniceanu (jud. Tulcea), la vest de şoseaua Constanța-Tulcea.

---

[5] Rocile din care au fost lucrate sceptrele menționate în acest studiu şi sursa posibilă a provenienței lor au fost stabilite de conf.univ.dr. Glicherie Caraivan, de la Universitatea „OVIDIUS" din Constanța; îi mulțumim şi cu prilejul de față.

[6] Informații amabile oferite de colegii Gh. Papuc şi L. Lungu, membri ai colectivului ştiințific de la muzeul din Constanța, care în anul 2004 a reluat săpăturile la cetatea Ulmetum; le exprimăm întreaga noastră gratitudine.

[7] Conform aceloraşi informații, zona este bogată în descoperiri din alte epoci. Astfel, la vest de şosea, în apropierea unei viroage, la circa 1 km SV de cetatea Ulmetum s-au descoperit trei morminte cu materiale greceşti şi indigene din sec. IV-III a. Chr., dintre care două erau de incinerație şi unul de înhumație. Mormintele au apărut în urma prăbuşirii malurilor, în timpul inundațiilor din anii 2005-2006.

[8] Vechimea mare atât a spărturii, cât şi a secțiunii triunghiulare este demonstrată de depunerea calcaroasă care le-a acoperit. Este posibil ca tocmai din cauza acestor intervenții (produse, eventual, pe parcursul confecționării piesei), sceptrul să nu mai fi fost finisat complet (perforat şi lustruit).

Dimensiuni: lungimea 17,8 cm; diametrul cefei 6,7 cm; grosimea maximă în zona umerilor 5,2 cm. Inv. 45558. Fig. 2; 5.

3. RASOVA – „Malul Roşu" (com. Rasova).

Sceptru fragmentar, descoperit în anul 1972, în S_5, caroul 2; -0,50 m. Piesa este ruptă din vechime la ambele capete; corpul este aproape cilindric, cu un început de evazare spre partea inferioară. Are umărul îngroşat lin, din care porneşte gâtul cu profilul aproape cilindric (puțin concav). Ceafa, sub formă de lentilă bombată sau de ciupercă, obişnuită la asemenea tipuri de piese, lipseşte tot din vechime. Sceptrul a fost foarte bine lustruit prin şlefuire.

Gresie silitică, dură, cenuşie-negricioasă, cu ciment silicios, cu particule subrotunjite de cuarț şi minerale melanocrate: piroxeni, amfiboli, biotit. Conținutul mineralelor melanocrate este mai mare.

Sursă posibilă: aluviunile Dunării, având ca provincie distributivă aria carpatică. Dimensiuni: înălțimea maximă păstrată 6 cm; diametrul maxim în zona umărului 4,2 cm; diametrul gâtului în zona spărturii 3,2 cm. Inv. 21266. Fig. 1/3; 6/2.

Piesa a apărut într-un nivel arheologic cu materiale romano-bizantine (sec. V-VI), destul de consistent în această parte a sitului, fiind purtată aici cu siguranță din complexele mai vechi, din epoca bronzului, existente în zonă[9].

4. SATU NOU – „Valea lui Voicu" (com. Oltina).

Sceptru descoperit în anul 2001, în SIc; caroul 17 N, în nivelul hallstattian[10].

Piesă fragmentară, cu corpul probabil uşor tronconic sau cilindric. Ceafa de forma unui bulb semiglobular rotunjit (ca o ciupercă), separată printr-un prag de corpul propriu-zis al piesei. Sceptrul a fost foarte bine lustruit prin şlefuire.

Gresie silitică cenuşie cuarțoasă, cu ciment silicios, cu particule subrotunjite de cuarț şi minerale melanocrate: piroxeni, amfiboli, biotit.

Sursă posibilă: dealul Denis Tepe sau din galeții din albia Dunării, ori din depozitele nisipoase-grezoase din formațiunile de vârstă pliocenă (dacian şi ramanian) care aflorează în zonă (atât pe malul Dunării, cât şi pe malul lacului Oltina). Dimensiuni: înălțimea actuală 5,7 cm; diametrul bulbului semisferic al cefei 4,8 cm; diametrul minim al piesei, sub bulb – 3,3 cm. Inv. 43368. Fig. 1/2; 6/3.

*

* *

[9] În aşezarea de la Rasova – „Malul Roşu", secțiunea S_5 (de 14 x 2 m), orientată N-NE-S-SV ($22,5^0$ – $202,5^0$) a fost amplasată la circa 150 m spre sud de zona cercetată compact (secțiunile S_1 – S_3, cu casetele adiacente), pe un platou din apropierea malului abrupt al Dunării. Săpătura de aici a avut un caracter de salvare, în vederea cercetării complexelor din zonă, aflate în pericol de iminentă prăbuşire (îndeosebi resturi de locuințe romano-bizantine cu ziduri de piatră şi un canal pluvial). S-au descoperit, de asemenea, şi materiale ceramice mai vechi, în special hallstattiene, din complexe deranjate, în cea mai mare parte, de locuirea ulterioară, romano-bizantină. Pentru rezultatele preliminare ale săpăturilor, inclusiv pentru descoperirile hallstattiene şi din epoca bronzului, vezi IRIMIA 1974, p. 75-137.

[10] Descoperirile hallstattiene şi din epoca bronzului de la Satu Nou – „Valea lui Voicu", la IRIMIA, CONOVICI 1989, p. 129; IRIMIA, CONOVICI 1993, p. 51-114; IRIMIA 2004, p. 295-302.

Sceptrele de piatră s-au bucurat de atenţia specialiştilor datorită mai ales semnificaţiei lor ca obiecte de prestigiu, ca piese pentru schimburile dintre comunităţi şi ca elemente pentru stabilirea ierarhiilor politice şi sociale în cadrul unor comunităţi umane. Sunt considerate în general sceptre sau, uneori, pisăloage, pentru regiunile nordice şi vestice ale Mării Negre, obiectele de piatră de forma unor coloane aproximativ conice, care au, de cele mai multe ori, capătul superior ca un buton în formă de ciupercă, iar dedesubt, pe corp, prezintă alţi butoni mai mici, dispuşi simetric. De obicei, asemenea piese sunt bine lustruite, ceea ce dovedeşte că ele nu erau folosite pentru uzul zilnic, ci funcţionau ca sceptre. Ele de datează, cel mai adesea, în Bronzul mijlociu şi târziu.

Pe teritoriul României şi în zonele învecinate, sceptrele de piatră din epoca bronzului sunt relativ cunoscute, ele făcând obiectul preocupărilor mai multor specialişti care au propus, totodată, şi atribuirea lor anumitor culturi sau orizonturi culturale.

Dacă lăsăm în afara discuţiei cunoscutele sceptre zoomorfe eneolitice, putem aminti, printre cele mai timpurii topoare-sceptre de piatră cu ceafa aproape conică sau discoidală, convexă, un exemplar de la Piatra Neamţ[11], fără o atribuire culturală sigură[12] şi un altul de la Sarauad (jud. Satu Mare), care după forma sa şi a cefei este considerat ca rezultat al unor evoluţii din cultura Bodrogkeresztur[13]. S-a presupus că topoarele-sceptre de piatră sunt imitaţii ale topoarelor de metal[14].

„Sceptrele", „sceptrele-pisăloage", „coloanele miniaturale" şi „phalli" din piatră au fost publicate începând din secolul al XIX-lea în diferite studii privind epoca bronzului din Europa şi Asia. Relativ recent s-au întocmit o tipologie şi un catalog al acestor descoperiri[15]. În special după forma lor, aceste piese au fost împărţite în cinci mari tipuri, cu mai multe variante. S-a constatat că sceptrele de piatră sunt răspândite din zona Carpaţilor până în vestul Siberiei, iar către sud până la marginea de vest a văii Indusului, cu unele lacune în zona Mării Caspice, explicate prin stadiul cercetării şi publicării lor. Asemenea piese s-au descoperit în contexte culturale diferite.

În zona vestică a imensei lor arii de răspândire se întâlnesc îndeosebi tipurile I şi II de sceptre, cu variantele lor.

Tipul I cuprinde exemplarele de forma unei coloane uşor conice, cu proeminenţe dispuse simetric pe corp, sub capătul superior. Varianta I a are butonul din capăt sub formă de ciupercă. Varianta I b are butonul rotunjit.

Tipul II desemnează o coloană uşor conică cu capătul îngroşat sub formă de ciupercă. În cadrul variantei II a, sub capătul şi sub gâtul piesei, partea conică a corpului are un profil marcat în formă de umăr. Varianta II b prezintă sub buton,

[11] MĂTASĂ 1959, p. 731, fig. 9/2.

[12] MÜLLER-KARPE 1974, pl. 685/B6. Prezenţa exemplarului de la Piatra Neamţ pe aceeaşi planşă cu piese care aparţin culturii amforelor sferice lasă să se înţeleagă că, potrivit opiniei specialistului german, toporul-sceptru în cauză ar aparţine acestei culturi, ceea ce este posibil, dar fără a fi sigur.

[13] SĂLCEANU 1999, p. 306-311.

[14] PATAY 1974-1975, p. 13. Vezi şi SĂLCEANU 1999, p. 307, pl. I şi III; apropierea pe care acesta o face între ceafa în formă de lentilă a unor piese de metal şi proeminenţele în formă de lentilă de pe unele vase ceramice este forţată.

[15] BOROFFKA, SAVA 1998, p. 17-113, cu bibliografia.

de jur împrejur o profilatură triunghiulară sau de forma unei benzi în relief; uneori, între capătul sub formă de buton şi profilatură este marcat şi gâtul piesei.

Tipul III este reprezentat de o coloană uşor conică, simplă, cu capătul îngroşat sub formă de ciupercă.

Tipurile IV şi V nu interesează în discuția de față.

Sceptrul de la Lanurile aparține, fără îndoială, tipului I. Lipsa capătului superior nu permite stabilirea variantei căreia i-ar putea fi atribuit (I a sau I b). Sceptre corespunzătoare variantei I b (cu capătul rotunjit) s-au descoperit la Capidava (jud. Constanța)[16] şi Ghindeşti (r. Floreşti, Republica Moldova)[17], dar şi în regiuni mai îndepărtate[18]. Varianta I a, care nu poate fi exclusă cu totul pentru piesa în discuție, este relativ des întâlnită atât în spațiul extracarpatic şi al Dunării de Jos, cât şi în regiunile răsăritene nord-pontice şi nord-caucaziene[19]. Ea reprezintă, de altfel, una dintre cele mai frecvente categorii de sceptre din aria vastă de răspândire a lor.

Referindu-ne la sceptrele de la Rasova şi Satu Nou, constatăm că, din păcate, ambele sunt fragmentare, ceea ce face dificilă încadrarea lor tipologică.

Totuşi, prin puținele elemente păstrate, ambele se apropie de unele exemplare atribuite tipurilor I-III. Am putea, totuşi, elimina din discuție apartenența lor la tipul I, datorită absenței de pe ambele exemplare a proeminențelor dispuse simetric, sub un capăt.

Piesa fragmentară de la Rasova, individualizată îndeosebi prin umărul îngroşat lin şi printr-un început de evazare a corpului, se apropie parțial de sceptrele de la Măcin (jud. Tulcea)[20], şi Vlădicească (jud. Ilfov)[21], corespunzătoare tipului II a[22], precum şi de cele de la Voineşti[23] (jud. Vaslui), Găiceana (jud. Bacău)[24], şi din muzeul din Kiev[25], corespunzătoare tipului II b[26].

---

[16] *Supra*, n. 2.

[17] MELIUKOVA 1961, fig. 11, 12; SAVA 1987, fig. 1, 2, 3; ŞERBĂNESCU 1993, p. 159; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 82, cat. 34.

[18] La Vradievka (reg. Nikolaev) şi Zmievka (reg. Cherson), ambele în Ucraina şi la Anau (Turkmenistanul de Sud); *apud* BOROFFKA, SAVA, p. 19 şi cat. 4, 131, 133.

[19] BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19 şi catalogul, cu bibliografia. Printre descoperirile mai apropiate de piese aparținând acestei variante pot fi menționate cele de la Ruse (Bulgaria), Galați (jud. Galați), Băieşti sau Băieşti-Aldeni (jud. Buzău) etc.

[20] LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. I 3; 2/6 (harta); SAVA 1987, fig. 2/12; SAVA 1998, fig. 22/1; ŞERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/11 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 20, 85, cat. 60 şi fig. 6/5.

[21] OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147, fig. 67/1; ŞERBĂNESCU, TROHANI 1978, p. 32, nr. 55, fig. 9/1; BASOC 1981, p. 24; SAVA 1987, fig. 2/8; MITREA 1987-1989, p. 28; ŞERBĂNESCU 1993, p. 157, pl. 1/2, 3; 2/15; 16.

[22] BOROFFKA-SAVA, p. 19.

[23] MITREA 1969, p. 311, fig. 1; 3/1; OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 148, fig. 67, 6; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 1/10; MITREA 1987-1989, p. 27-36; FLORESCU 1991, p. 144, nr. 605; p. 330; fig. 158/6; ŞERBĂNESCU 1993, pl. 2/17-19 (harta); MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224, fig. 5/4; BOROFFKA-SAVA 1998, p. 20, 93, cat. 127, fig. 7/2.

[24] LĂZURCĂ 1977, p. 304, pl. 2/7 (harta); BASOC 1981, p. 24; ŞERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/8 (harta); BOROFFKA-SAVA 1998, p. 81, cat. 31 şi fig. 7/7.

[25] BOROFFKA, SAVA 1998, p. 20, 86, cat. 68 şi fig. 6/7.

[26] *Ibidem*, p. 20.

Sceptrul de la Satu Nou, prin bulbul terminal semiglobular rotunjit şi detaşat clar de corp se aseamănă în parte cu exemplarele de la Nikonii (reg. Odessa, Ucraina)[27], Michajlovka (reg. Cherson, Ucraina)[28], Vlădicească (jud. Ilfov)[29], corespunzătoare tipului II a, ca şi cu cel de la Veremievka (reg. Čerkassy, Ucraina)[30], aparţinând tipului II b. Dintre sceptrele fragmentare atribuite larg tipurilor I-III, fără alte posibilităţi de încadrare, piesa de la Satu Nou se apropie, tot prin forma bulbului terminal, de două exemplare izolate, care au apărut departe de zona principală de concentrare a lor, la Novo-Kizganovo (raionul Buraevsk, Baškiria)[31]. Dar toate exemplarele amintite au bulbul în formă de ciupercă, mai mult sau mai puţin aplatizat, deosebindu-se de bulbul terminal al sceptrului de la Satu Nou, care este mai bombat. Analogiile cele mai evidente pentru piesa de la Satu Nou se constată la un sceptru fragmentar cu aceeaşi formă a bulbului terminal de la Elhovo – „Lozjata"[32] şi la un altul de la Haskovo[33], ambele descoperiri situate în sud-estul Bulgariei. Pentru sceptrul de la Rasova nu am găsit analogii certe în bibliografia consultată, lucru firesc dacă avem în vedere arealul atât de întins în care se întâlnesc asemenea piese şi culturile relativ numeroase cărora ele le aparţin.

S-a precizat că tipurile I şi II pot fi considerate forme întâlnite în zona vestică a marii arii de răspândire a sceptrelor de piatră[34]. Tipul III poate fi urmărit în întreaga arie de prezenţă a sceptrelor, iar concentrarea pieselor din această categorie în zona de NV a Mării Negre şi în Asia Centrală a fost pusă pe seama stadiului cercetărilor şi al publicării lor[35].

Sceptrele conice de piatră, ca şi coloanele miniaturale, s-au răspândit într-o regiune foarte întinsă şi în contexte culturale diferite. Printre culturile în care au

---

[27] SAVA 1987, fig. 1/24; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 87, cat. 74 şi fig. 6/2.

[28] SAVA 1987, fig. 2/10; SAVA 1998, fig. 21/6; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 86 (cat. 74).

[29] OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147, fig. 67/1; ŞERBĂNESCU-TROHANI 1978, p. 32, nr. 55, fig. 9/1; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/8; MITREA 1987-1989, p. 28; ŞERBĂNESCU 1993, p. 157, pl. 1/2; 3; 2/15, 16; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 93, cat. 126 şi pl. 6/6, 7.

[30] SAVA 1987, fig. 2/11; SAVA 1989, fig. 22/3; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 20, 93, cat. 123 şi fig. 7/8.

[31] SAVA 1987, fig. 2/19, 20; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 75, cat. 75 şi fig. 7/4 şi 8/1.

[32] LICHARDUS *et alii* 2002, p. 158-160, fig. 16/2.

[33] *Ibidem*, fig. 16/1.

[34] BOROFFKA, SAVA 1998, p. 57 şi fig. 33, 34. Pentru tipul I limita de vest a acestor descoperiri este marcată de piesele din România de la Davideni (jud. Neamţ), Cândeşti (jud. Vrancea); Voineşti (jud. Vaslui) şi din Bulgaria, de la Ruse, pe malul Dunării; limita estică este marcată, până acum, de descoperirea de la Danilovka (rai. Komyšinsk, reg. Volgograd), în vestul fluviului Volga. Pentru tipul II de sceptre limita vestică este marcată de descoperirile din România de la Găiceana (jud. Bacău), Mănăstioara-Fitioneşti (jud. Vrancea), Voineşti (jud. Vaslui), Măcin (jud. Tulcea9 şi Vlădicească (jud. Ilfov); limita estică se află aproximativ în zona Niprului (marcată de descoperirile de la „Muzeul din Kiev", Michajlovka (reg. Cherson), Vermievka (reg. Čerkassy), Privdennoe (reg. Odessa), în Ucraina, cu o descoperire mai îndepărtată în regiunea Prekuban (Rusia), aflată în muzeul din Krasnodar şi un exemplar mult mai departe la Novo-Kizganovo (rai. Buraevsk, Baškiria), pe Volga Superioară, într-o aşezare din faza Čerkaskul a culturii Andronovo.

[35] *Ibidem*, p. 57 şi fig. 35.

apărut asemenea piese, inclusiv cele asemănătoare, într-o anumită măsură, exemplarelor de la Lanurile, Rasova şi Satu Nou, sunt menționate Katakombnaja, Andronovo, Srubnaja, Mnogovalikovaja (denumită recent Delacău-Babino[36]), Monteoru (târzie), Sabatinovka, Noua, Coslogeni, Belozerka[37] etc.

Cele mai timpurii descoperiri sunt în regiunile estice ale arealului în care ele apar.

Sceptrele descoperite până în prezent în România au fost atribuite, după mediul specific, mai multor culturi. Astfel, culturii Monteoru (târzie) i-ar aparține exemplarele de la Băieşti – sau Băieşti-Aldeni[38] şi Năeni-Zănoaga[39] (ambele jud. Buzău), Mănăstioara-Fitioneşti (jud. Vrancea)[40], iar Voineşti (jud. Vaslui)[41] – culturii Monteoru sau Noua. În medii culturale Noua au fost descoperite sceptrele de la Andrieşeni (jud. Iaşi)[42], Cândeşti (jud. Vrancea)[43], Davideni (jud. Neamț)[44]. Culturii Coslogeni i-au fost atribuite sceptrele de la Capidava (jud. Constanța)[45], Coțofanca[46] şi Vlădiceasca (jud. Ilfov)[47], Dorobanțu[48] şi Lacul Gălățui[49], com. Nicolae Bălcescu (ambele jud. Călăraşi), eventual Măcin[50] şi Parcheş[51] (jud. Tulcea).

---

[36] PÂSLARU 2007.

[37] BOROFFKA, SAVA 1998, p. 59-61.

[38] OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147 şi fig. 67/4; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/5; MITREA 1987-1989, p. 28; MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 şi fig. 5/6; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 78, cat. 6.

[39] MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 şi fig. 5/7; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 86, cat. 72.

[40] MITREA 1969, p. 314 şi fig. 3/2; OANCEA 1976, p. 220; LĂZURCĂ 1977, p. 304, pl. 2/3 (harta); MORINTZ 1978, p. 148 şi fig. 67/7; BASOC 1981, p. 24; BOBI 1981, p. 53, fig. 23/3; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 1/2; MITREA 1987-1989, p. 28; ŞERBĂNESCU 1993, p. 158 şi fig. 2/6 (harta); MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 şi fig. 5/5; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 93, cat. 30.

[41] MITREA 1969, p. 311 şi fig. 1; 3/1; OANCEA 1976, p. 220; LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. 2/2 (harta); MORINTZ 1978, p. 148 şi fig. 67/6; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 1/10; MITREA 1987-1989, p. 27-32; FLORESCU 1991, p. 144, nr. 605; p. 330, fig. 158/6; MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 şi fig. 5/4; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 93, cat. 127.

[42] FLORESCU 1991, p. 25, nr. 15; p. 330, fig. 158/3; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 78, cat. 5.

[43] FLORESCU/FLORESCU 1983, p. 119; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 79, cat. 12.

[44] MITREA 1987-1989, p. 28; DUMITROAIA 1992, p. 127, nr. 15; ŞERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/4 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 80, cat. 24.

[45] *Supra*, n. 2.

[46] OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147 şi fig. 67/2; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/3; MITREA 1987-1989, p. 28; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 79-80, cat. 17.

[47] OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147 şi fig. 67/1; ŞERBĂNESCU, TROHANI 1978, p. 32, nr. 35, fig. 9/1; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/8; MITREA 1987-1989, p. 28; MUNTEANU 1991, p. 407 şi fig. 2; ŞERBĂNESCU 1993, p. 157-163, pl. I/2, 3 şi II/15, 16 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 93, cat. 126.

[48] OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 126, 147 şi fig. 67/3; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/17; MITREA 1987-1989, p. 28; FLORESCU 1991, p. 148, nr. 623; p. 330, fig. 158/1; ŞERBĂNESCU 1993, pl. 2/5 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 81, cat. 26.

[49] ŞERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/9 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 81, cat. 33.

[50] LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. 1/3; 2/6 (harta); SAVA 1987, fig. 2/12; SAVA 1998, fig. 22/1; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 85, cat. 60.

Existența unor asemenea piese în aria culturii Monteoru din perioada ei târzie, în culturile Noua şi Coslogeni, atestă legăturile dintre populațiile care foloseau asemenea obiecte în ariile unor culturi răsăritene, ca Mnogovalikovaja, Sabatinovka, iar mai târziu Belozerca, cu cele din spațiul est carpatic şi vest pontic. Alte sceptre, descoperite întâmplător, în afara unor situri, nu pot fi încadrate mai precis din punct de vedere cultural şi cronologic.

Exemplarele în dicuție de la Rasova şi Satu Nou, pot fi atribuite fără rezerve culturii Coslogeni, un argument reprezentându-l şi prezența în ambele stațiuni a unor materiale specifice culturii amintite.

Sceptrul de la Lanurile aparține, foarte probabil, tot culturii Coslogeni, chiar dacă până în prezent nu avem nici o informație privind locul şi contextul descoperirii lui.

„Sceptre-pisăloage" din epoca bronzului s-au descoperit şi în sud-estul Bulgariei, pe Tundža inferioară, în regiunea pre-Strandža şi în zona aflată la nord de Burgas.

Două exemplare descoperite la Meden Rudnik[52] (raionul Burgas) aparțin tipului II/b (după clasificarea BOROFFKA, SAVA 1998). Alte cinci exemplare, între care trei descoperite la Malomirovo (raionul Burgas), unul la Željazkovo-Momina Cărkva (acelaşi raion) şi un altul cu locul descoperirii necunoscut[53] (aflat la muzeul din Yambol) au fost atribuite tipului III (conform aceleiaşi clasificări). Alte două piese, de la Meden Rudnik şi Kubadin (raionul Burgas) sunt considerate exemplare hibride între tipurile II şi III[54], iar un exemplar fragmentar, din care s-a păstrat doar o parte din capătul inferior, descoperit la Drama „Kajrjaka"[55] nu poate fi atribuit unui tip anume. Lor li se adaugă sceptrele de la Elhovo – „Lozjata" şi Haskovo, amintite mai sus[56]. Sceptrele în cauză au fost puse în legătură cu relațiile complexe stabilite cu spațiul nord-pontic în Bronzul târziu, fiind considerate drept mărturii ale pătrunderii influențelor nord-pontice în zonă prin comunitățile grupului cultural Sabatinovka – Noua - Coslogeni[57]. De altfel, dintr-o aşezare din Bronzul târziu de la Ruse, din nordul Bulgariei, provine un sceptru de piatră de tipul I a[58], iar cele cinci exemplare corespunzătoare tipului III din sud-estul Bulgariei au cele mai clare analogii cu sceptrul de la Coțofanca (jud. Ilfov), descoperit în vecinătatea unei aşezări de tip Coslogeni[59]. Sceptrele amintite

[51] LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. 1/4; 2/5 (harta); BASOC 1981, p. 24; SAVA 1987, fig. 2/2; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 87, cat. 80.

[52] LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 96 şi fig. 2/2, 3.

[53] LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 96 şi fig. 1/1-5; CHRISTOV, ILIEV 2000, p. 27-32, fig. 2/1-5; 3/a-e.

[54] LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 96-97 şi fig. 2/1; 3/2.

[55] *Ibidem*, p. 97 şi fig. 3/3; *Die Thraker* 2004, p. 103-104, cat. 157/a, sceptru-pisălog de la Momina Cărkva (datat, însă, în secolele VIII-VII a. Chr!).

[56] *Supra*, notele 32-33.

[57] Pentru legăturile complexe şi îndelungate cu spațiul amintit vezi şi PANAIOTOV 1992, p. 28-32, cu bibliografia anterioară; LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 95-110; LÁSZLÓ 1998, p. 358-368, cu bibliografia.

[58] GEORGIEV, ANGELOV 1957, p. 50, fig. 13; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 88-89, cat. 90 şi fig. 1/22.

[59] MORINTZ 1978, p. 147 şi fig. 67/2.

de pe valea Tundžei Inferioare au fost lucrate din rocă locală[60].

Influența complexului cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni în nord-estul Bulgariei a fost constatată, între altele şi prin prezența ceramicii de tip Coslogeni în aşezarea de la Durankulak – „Golemiya Ostrov". De altfel, această aşezare a fost considerată o extindere spre sud a comunităților Sabatinovka-Coslogeni[61]. Alte descoperiri asemănătoare s-au semnalat într-un număr mare de aşezări situate în zona dintre Ruse şi Varna – la Jagnilo, Sava-Zonevo, Ezerovo, Blaškovo, Komarevo, Bazovek, Orljak, Novograd, Malak-Preslavek[62] etc. Se remarcă descoperirile de cenuşare („zolniki") tipice pentru complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni la Sava şi Orljak[63]. S-au putut preciza, astfel, raporturile dintre nord-estul Bulgariei şi complexul cultural amintit. În sud-estul Bulgariei această legătură s-a stabilit cu cultura Asenoveč[64].

Sceptrul de la Pantelimon de Sus se deosebeşte net de cele amintite anterior, reprezentând, cum aminteam mai sus, un unicat. Piese oarecum apropiate ca formă, din piatră sau din bronz sunt rare, dar răspândite pe o arie întinsă.

Un exemplar excepțional s-a descoperit în epava de la Uluburun, în apropiere de Kasch, pe coasta sudică a Turciei[65]. Este vorba de o navă scufundată cândva la puțin timp după anul 1306 a. Chr., sau aproximativ în perioada de tranziție dintre LH III A_2 – LH III B_1, după cum a dovedit-o, între altele, şi datarea prin metoda dendrocronologică a unei mostre de lemn[66].

Sceptrul de piatră face parte dintr-un lot de circa 18 000 de obiecte care au aparținut epavei. Asocierea unei multitudini de obiecte din spații culturale diferite (cipriot, micenian, canaanit, sirian, egiptean, nubian, nord-balcanic, baltic,

[60] CHRISTOV, ILIEV, *loc. cit*.

[61] TODOROVA, DIMOV 1985, p. 21-26.

[62] TODOROVA 1984, p. 23-71.

[63] TONČEVA 1982, p. 176 şi urm.; LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 102.

[64] LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV, *loc. cit*.; TONČEVA 1982, p. 181.

[65] Epava a fost recuperată prin cercetări subacvatice începând din anul 1984 de o echipă coordonată de Georges Bass şi Cemal Pulak; vezi PULAK 1988, p. 1-37; BASS *et alii* 1989, p. 1-29; PULAK 1997, p. 233-262; PULAK 1998, p. 188-224; BASS 1998, p. 183-191; BUCHHOLZ 1999, p. 68-78.

[66] PULAK 1997, p. 250, 257, *Addendum*; PULAK 1998, p. 213-214, cu o discuție mai amplă în legătură cu datarea navei şi cronologia Orientului Apropiat pentru perioada în cauză. Perioada de tranziție dintre LH III A – LH III B a fost datată între 1320-1295 a. Chr.; Nava în discuție nu se putea scufunda înainte de domnia lui Tutankamon-1319-1309 a. Chr. (PULAK 1997, p. 250). Eşantioanele studiate, prelevate din lemnul aflat la bord, raportate la curba dendrocronologică egeo-anatoliană (pentru care s-a ținut seama şi de aproximația plus/minus în ani a acestor calcule), a indicat ca interval cronologic ultimele decenii ale secolului al XIV-lea a. Chr. Cele mai târzii mostre de lemn au fost datate la început în 1317 + 2 sau 1316+ 2 a. Chr. În urma reexaminării materialului lemnos, au mai fost identificate 10 (sau 12) inele anuale care s-au adăugat numărului inițial. Ultimul inel a fost datat la 1306 + 2 a. Chr., iar tăierea arborelui a avut loc, cel mai probabil, în anul 1305 a. Chr.; nava s-a scufundat la puțin timp după această dată (PULAK 1997, p. 249, 250, 257; BASS 1998, p. 184; LÁSZLÓ 2006, p. 130-131). Într-un studiu anterior obținerii rezultatelor dendrocronologice, întocmit pe baza ceramicii miceniene târzii din etapele LH III A_2 – III B, a numeroaselor lingouri de cupru şi staniu, a unor sigilii siriene şi amulete egiptene, precum şi a unui scarabeu de aur al Nefertitei, Imma Kilian a propus ca dată pentru scufundarea navei intervalul cuprins între 1345/35 – 1336/18 a. Chr., iar ca dată convențională pentru începutul etapei LH III B anii 1340/30 a. Chr. (cf. KILIAN 1995, p. 351).

vechi babilonian, cassit, asirian, din estul Orientului Apropiat şi posibil sicilian) într-un complex închis, databil, lasă să se întrevadă rezultatele substanțiale ale cercetării întreprinse în ceea ce priveşte aspectele general istorice, tipologice, economice şi chiar tehnice din perioada corespunzătoare Bronzului târziu în care a fost folosită nava în discuție.

Sceptrul reprezintă un obiect care în mod sigur nu aparținea mărfii comercializabile şi a fost interpretat drept o piesă privată destinată să asigure purtătorului ei însemnul puterii şi al prestigiului. S-a precizat că până la descoperirea sceptrului în cauză nu mai apăruse o astfel de piesă în zona Mării Egee, în Cipru şi nici pe țărmurile levantine[67].

După opinia lui Hans-Günter Buchholz, sceptrul din epava de la Uluburun ar fi fost lucrat dintr-o rocă specifică Peninsulei Balcanice[68], reprezentând o dovadă a legăturilor - chiar indirecte – dintre regiunile nord şi nord-vest balcanice cu lumea egeeană şi est-mediteraneană. El vede originea acestui tip de piesă în Europa de SE. În cadrul acestei posibile rețele de legătură au fost aduse în discuție un ac de bronz şi mai multe vârfuri de lance care făceau parte, de asemenea, din încărcătura navei naufragiate la Uluburun. După analizarea opiniilor diferite ale specialiştilor privind originea tipului de ac descoperit în epavă, C. Pulak consideră că analogiile cele mai bune pentru acul în discuție se află în regiunile nord – şi nord-vest balcanice, unde asemenea piese erau frecvente în perioada în care s-a scufundat nava[69]. El apreciază chiar că exemplarul de la Uluburun reprezintă un ac originar din regiunile nord-balcanice şi că aparține unui tip care mai târziu a jucat un anumit rol în evoluția acelor lungi greceşti[70].

O altă conexiune dintre nava de la Uluburun şi lumea nord-vest balcanică a fost sugerată şi de cel puțin şase vârfuri de lance de bronz care făceau parte din încărcătura vasului. Nord-vestul Balcanilor ar fi avut chiar o relație genetică cu Grecia în privința vârfurilor de lance de un anumit tip, prezent prin mai multe piese, chiar dacă cele mai multe exemplare sunt locale[71].

Din punct de vedere tipologic sceptrul, prin forma sa elegantă, sugerează mai degrabă un târnăcop, decât o pană de topor, cu vârful rulat spre interior şi ornamentat cu caneluri paralele aplicate longitudinal. Capătul este reprezentat de un buton în formă de ciupercă, incizat oblic.

Forma de târnăcop şi îndeosebi rularea spre interior a vârfului piesei, străină acestui tip de material – piatra – lasă să se înțeleagă clar că sceptrul a fost copiat în piatră după un model metalic. Aceeaşi situație se poate presupune şi pentru piesa de la Pantelimon.

H.G. Buchholz consideră că sceptrele de metal cu un capăt spiralat îşi au originea în Orientul Apropiat (în Persia), unde prezența lor a fost semnalată la sfârşitul mileniului III a. Chr.[72]. În sud-vestul Iranului actual au fost descoperite

[67] PULAK 1998, p. 220; BUCHHOLZ 1999, p. 74.
[68] BUCHHOLZ 1999, *loc. cit.*.
[69] PULAK 1997, p. 254-255.
[70] *Ibidem*.
[71] *Ibidem*.
[72] BUCHHOLZ 1999, p. 76-77 şi fig. 4/c.

mai multe asemenea piese, din ultimul sfert al mileniului III a. Chr., dar care au un pieptene sau dinți la ceafă. O reprezentare a unui sceptru de acest tip apare pe un sigiliu de la Tell Asmar, din Akkadianul III. Topoare funcționale cu dinți, conuri, țepi sau pieptene la ceafă au apărut în Luristan[73]. Sceptrelor citate de specialistul german li s-a adăugat un alt exemplar, descoperit la Susa, datat în epoca akkadiană (sec. XXIV-XXIII a. Chr.)[74]. Dar, în pofida asemănărilor cu unele sceptre din Bronzul târziu din Bulgaria, din spațiul est-carpatic şi nord-vest pontic, care sugerează doar o înrudire funcțională, între cele două grupuri de piese nu există nici o legătură, datorită distanței mari în spațiu şi a diferenței cronologice de circa 1000 de ani dintre ele[75].

Un topor-sceptru în formă de cap de pasăre de apă (lebădă?, rață sălbatică?) s-a descoperit la Butimanu-„Sterianu Fermă" (jud. Dâmbovița), într-o aşezare Tei III. Ținîndu-se seama de formă şi de butonii semisferici de pe corp, tipul de sceptru căruia îi aparține această piesă a fost situat în relație cronologică cu măciucile sferice de piatră cu butoni, întâlnite în ariile culturilor Tei, Verbicioara, Wietenberg, dar şi cu spada de bronz din depozitul de la Apa, din aria Otomani[76] . Însă toporul-sceptru de la Butimanu se deosebeşte clar ca formă de exemplarul de la Pantelimon de Sus.

Apropierea tipologică dintre sceptrul de la Pantelimon şi cel de la Uluburun se poate face doar pentru partea superioară a ambelor piese, deoarece exemplarul de la Pantelimon nu are capătul rulat, ci lățit şi puțin arcuit, ca un cioc de pasăre. Ambele piese sunt însă îngroşate în zona orificiului pentru coadă.

Pentru exemplarul de la Uluburun s-au căutat analogii, printre altele, în grupul Inguleț din Ucraina, în mormintele căruia există topoare de piatră ornamentate, datate în Bronzul mijlociu[77].

Tot pentru sceptrul de la Uluburun s-a considerat că poate fi presupus ca prototip direct un exemplar de bronz din depozitul de la Drajna de Jos (jud. Prahova). Astfel, în cunoscutul depozit de aici, din Bronzul târziu, se află un sceptru de bronz aproximativ asemănător, cu vârful rulat spre interior, tub transversal pentru mâner şi bulbul în formă de ciupercă, incizat oblic la partea superioară în mai multe registre[78]. În depozit se află şi două topoare de luptă cu discul ornamentat asemănător[79]. Topoare de luptă de tip Drajna (cu discul simplu, mai rar ornamentat), sunt cunoscute şi din depozitele de bronzuri ori din descoperirile izolate de la Bicaz I, Bicaz II, Ungureni (al doilea depozit), Ciceu-Corabia, Târşolț, Dăbâca, Oarța de Sus, Perişor, Lăpuş, Târgu-Lăpuş, Şanț, Larga

[73] BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005, p. 151-152.

[74] LÁSZLÓ 2007, p. 45 şi fig. 3/3 (cu bibliografia).

[75] BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005, loc. cit.

[76] BORONEANȚ, BORONEANȚ 1992, p. 91-108. LEAHU, 2003, P. 86-87.

[77] BUCHHOLZ 1999, p. 55. Autorul menționează, citându-l pe A Häusler, un topor cu un buton-ceafă în formă de ciupercă, asemănător tipologic doar prin acest element sceptrului de la Uluburun. Comparația se opreşte doar la butonul amintit, deoarece piesa în cauză este un simplu topor şi nu are capătul rulat ca al sceptrului de la Uluburun.

[78] ALEXANDRESCU, 1966, R 15 a/5; VULPE 1970, p. 99-100, nr. 563-565 şi pl. 41; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 78-79 şi pl. 91/3.

[79] PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 78 şi pl. 91/1, 2.

etc.[80]. Tipul de topor în cauză (numit în germană *Nackenknaufaxt*, *Kugelknaufaxt* sau *Nackenkugelknaufaxt*[81]) este răspândit mai ales în bazinul superior al Tisei, considerat regiunea în care s-au produs aceste piese. Topoarele descoperite în afara regiunii amintite, inclusiv exemplarele de la Drajna de Jos, sunt socotite obiecte de import sau, eventual, imitații locale[82]. S-a afirmat, de asemenea, că există legături strânse între săbiile şi vârfurile de lance din depozitul de la Drajna de Jos cu unele arme miceniene de pe insula Kos[83].

La Pobit Kamăk[84], la nord de Razgrad (Bulgaria) s-a descoperit în două etape distincte (în anii '20 ai sec. XX şi în 1963) un ?/ două ? depozit/ depozite de tipare în care se aflau şi două tipare bivalve de piatră pentru sceptre de bronz de tipul cu vârful rulat spre interior[85]; bulbul terminal în formă de ciupercă se turna separat şi se cupla printr-un ax subțire, aflat în capăt, turnat împreună cu piesa propriu-zisă. Un sceptru de bronz cu vârful rulat spre interior, asemănător celui reprezentat de tiparul de la Pobit Kamăk s-a descoperit în depozitul Lozova II (Rep. Moldova)[86]; depozitul de bronzuri din care face parte sceptrul se datează în Bronzul târziu. Depozitul de tipare de la Pobit Kamăk a fost datat în Bronz D – sec. XIII a. Chr.[87], ca şi depozitul de bronzuri de la Drajna de Jos. Referindu-se la cele patru sceptre cunoscute până acum (două piese finite – de la Drajna de Jos şi Lozova – şi două tipare – de la Pobit Kamăk) şi constatând, pe bună dreptate, că acestea sunt total diferite de topoarele de luptă cu care au fost asociate multă vreme (tipul *Nackenknaufaxt*, *Kugelknaufaxt* sau *Nakenkugelknaufaxt*), fiind considerate doar o variantă a acestora, A. Lázló le-a grupat într-un tip separat, pentru care a propus termenul de *sceptru cu tăişul spiralat/Spiralschneidezepter (de tip Drajna)*[88].

Prezența sceptrului de piatră în epava de la Uluburun, ca şi a altor descoperiri din bronzul egeean (în special din insula Kos), a determinat şi o

[80] KACSÓ 1980, p. 296; KACSÓ 2003, p. 268-300 şi pl. I/1; VII/1-2, 4-5; VULPE 1970, p. 99-101, nr. 566-570 şi pl. 41; BADER 1996, p. 269, fig. 11, 3; p. 274-275, n. 47 şi fig. 18, 19.

[81] BADER 1996, p. 274-275, cu discuțiile asupra răspândirii acestui tip în România, Ungaria, Slovacia, Ucraina carpatică şi cu variantele lui; KACSO 2003, *passim*; LÁSZLÓ 2007, p. 45-46, cu denumirile menționate şi bibliografia.

[82] *Iidem*. LÁSZLÓ 2007, p. 45 şi fig. 1/2 menționează un topor de luptă asemănător de la Dodone (în Epir, Grecia), considerat de unii specialişti un produs local (o imitație).

[83] SANDARS 1983, p. 43 şi urm.

[84] Până în anul 1934 localitatea s-a numit Dikili Tasch.

[85] ČERNYCH 1978, p. 254-260, nr. 1 şi fig. 67/7. La fig. 69/2 este ilustrată o valvă a unui alt tipar descoperit în anii '20 în aceeaşi localitate şi aflată la Institutul de Arheologie al Academiei Bulgare de Ştiințe (CERNYCH 1978, p. 256, nr. 18), iar la fig. 69/1 o copie după o valvă de tipar din Muzeul din Razgrad, unde se păstrează piesele care formează depozitul de tipare descoperit în anul 1963 (cf. CERNYCH 1978, *loc. cit.* şi BUCHHOLZ 1999, p. 75, n. 17 şi fig. 6). În catalogul expoziției *Die Thraker*, p. 88-89, nr. 139-140 sunt publicate două tipare bivalve complete (primul aflat în colecția Institutului de Arheologie din Sofia, al doilea din colecția Muzeului de Istorie din Razgrad), care redau două sceptre foarte asemănătoare între ele, ambele cu capătul spiralat. Depozitul de tipare a fost atribuit culturii Zimnicea (Simnič!) – Plovdiv, din Bronzul târziu.

[86] DERGACEV 1975, p. 13-18, fig. 5/12.

[87] ČERNYCH 1978, p. 257.

[88] LÁSZLÓ 2007, p. 46.

anumită reconsiderare a cronologiei Bronzului D din spațiul carpato-dunărean. Depozitul de la Drajna de Jos este considerat contemporan cu seria de bronzuri Uriu-Domăneşti/Dragomireşti (-Ópályi), atribuită în principal fazei Reinecke Bronz D şi se datează mai ales în sec. XIII a. Chr.[89]. S-a afirmat uneori că depozitul amintit ar aparține unei etape mai târzii a seriei menționate şi că ar coincide parțial cu faza Hallstatt A_1[90], sau că s-ar data chiar în Hallstatt A_1 – sec. XII a. Chr.[91].

A. László consideră că dacă se acceptă ideea că sceptrul de la Uluburun reprezintă o imitație în piatră a unui exemplar de metal, trebuie admis ca prototipul (reprezentat, eventual, de sceptrele din depozitele de la Drajna de Jos, Lozova sau Pobit Kamăk) să fi avut o vechime mai mare. Ținându-se seama de datarea momentului naufragiului navei, amintită mai sus, prototipul sceptrului de la Uluburun, respectiv sceptrele menționate, trebuiau să fie în circulație, cu aproximație, cel puțin pe la mijlocul secolului al XIV-lea a. Chr. În consecință, din punct de vedere al cronologiei absolute, începutul acumulării obiectelor care au format depozitele de la Drajna de Jos, Lozova şi Pobit Kamăk, ca şi ale altor depozite care aparțin seriei Uriu-Domăneşti/Dragomireşti (- Ópályi) nu poate fi ulterior mijlocului celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea a. Chr., chiar dacă ascunderea/depunerea lor rituală s-a produs mai târziu[92]. Pe baza unor descoperiri arheologice, a datelor radiocarbon şi dendrocronologice, se poate presupune, astfel, datarea Bronzului D central-european şi în sec. XIV[93]. Totodată există indicii pentru datarea anumitor descoperiri „din faza Bronz D", inclusiv din România, în prima jumătate a sec. XII a. Chr., deci la începutul fazei Hallstatt A_1[94]. A. László consideră, în consecință, că faza Bronz D a durat nu doar circa o sută de ani, cum s-a crezut, ci cel puțin două secole, de la jumătatea secolului al XIV-lea până la jumătatea secolului al XII-lea a. Chr., în limitele fazelor L H III A_2 – III B – III C din zona egeeană[95].

Prin tipurile de piese ilustrate de tiparele care formează depozitul de la Pobit Kamăk, acesta a fost corelat îndeosebi cu descoperirile din zona Ingultk-Krasnyj Majak, deşi nu sunt omise nici similitudinile constatate cu bronzurile din spațiul transilvan (îndeosebi pentru o spadă, asemănătoare tipului Hajdùsámson-Apa, din Bronzul mijlociu şi pentru o piesă de podoabă)[96]. Referindu-se la sceptrul de bronz din depozitul de la Drajna de Jos şi la tiparul de la Pobit Kamăk, N. Sandars considera că este vorba de un hibrid dintre tipuri specifice Bronzului mijlociu şi târziu, iar toporul de luptă cu gaură de înmănuşare reprezintă un produs final transmis din Bronzul mijlociu[97].

[89] ALEXANDRESCU 1966; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 19-22; 78-79 etc.
[90] SANDARS 1983, p. 57.
[91] HÄNSEL 1976, p. 25-47.
[92] LÁSZLÓ 2006, p. 131; LÁSZLÓ 2007, p. 46-47.
[93] *Ibidem*, p. 48, cu bibliografia.
[94] HOCHSTETTER 1981, *passim*; LÁSZLÓ 1997, *passim* etc.
[95] LÁSZLÓ 2007, p. 48.
[96] ČERNYCH, 1978, p. 256-257.
[97] SANDARS 1983, p. 57.

Este cunoscută şi o altă armă ceremonială din piatră, care reprezintă tot un sceptru cu capătul puțin îndoit, la Ljulin (raionul Yambol, Bulgaria)[98]. Sceptrul a fost lucrat din piatră gri-verzuie densă, cu caracteristici tipologice asemănătoare doar în parte celor prezentate de piesa de la Uluburun. În schimb, sceptrul de la Ljulin, cu vârful arcuit spre interior şi cu bulbul terminal ca o ciupercă, neornamentat, se apropie mai mult de exemplarul de la Pantelimon de Sus. Față de acesta din urmă, piesa de la Ljulin are atât orificiul pentru mâner complet, cât şi două proeminențe laterale tot în zona îngroşată pentru mâner, în vederea unei prinderi mai sigure a acestuia; de asemenea, corpul propriu-zis al sceptrului este ornamentat din zona proeminențelor până la vârf prin câte trei caneluri pe fiecare parte, element ce lipseşte de pe exemplarul de la Pantelimon.

Atât sceptrele de la Uluburun şi Ljulin, cât şi cel de la Pantelimon, sunt din piatră şi nu pot fi puse în legătură directă cu piesele de bronz, de care se apropie, într-o anumită măsură. Ele au fost lucrate, probabil, de pietrari specializați. Pe baza rocilor din care au fost lucrate, piesele de la Ljulin şi Pantelimon par să fi fost realizate în zonele în care ele s-au descoperit. Pentru sceptrul de la Uluburun s-a presupus proveniența lui tot din spațiul carpato-balcanic. S-a pus întrebarea, cui aparține sceptrul de pe nava de la Uluburun, fără să se poată da un răspuns convingător. S-a atras atenția asupra faptului că încărcătura navei, ca şi tipul propriu-zis de ambarcațiune, nu permit stabilirea precisă a originii acesteia, ori a proprietarului ei. S-a presupus, cu o anumită probabilitate, că proprietarul şi/sau căpitanul ar fi putut avea o origine nord-siriană, fără a se exclude şi o posibilă origine „levanto-helladico-micenianã" a acestuia sau a echipajului/ călătorilor. Aceştia nu pot fi excluşi complet ca posibili proprietari ai sceptrului de piatră[99].

S-a constatat că printre materialele descoperite în epavă se aflau şi două seturi de obiecte de factură micenianã, ceea ce i-a sugerat lui C. Pulak posibilitatea ca la bordul navei să se fi aflat doi „egeeni străini" de rang înalt, emisari ai unuia dintre regatele miceniene, având ca misiune supravegherea/achiziționarea încărcăturii şi însoțirea vasului spre destinație. Totodată, s-a afirmat că pe vas se afla şi un alt străin, anume posesorul sceptrului de piatră care, pe baza echipamentului său, ar fi avut un statut social special; el putea fi un mercenar originar dintr-o regiune învecinată cu nordul Greciei şi ar fi fost angajat de cei doi micenieni de la bord[100]. A. László consideră ipoteza plauzibilă şi apreciază că descoperirea în cauză reprezintă încă un argument în favoarea contactelor de natură diversă dintre cele două arii de civilizație – egeeană şi balcano-dunăreano-pontică-, putând fi admisă chiar prezența efectivă a unor reprezentanți ai nordului în zona egeeană, opinie privită cu scepticism de unii specialişti. S-ar putea admite chiar implicarea reprezentanților complexului cultural Sabatinovka-Noua-Coslogeni în aceste evenimente, însă rolul lor real va trebui mai bine clarificat în viitor[101]. Probabil personajul în cauză de pe navă – „mercenarul" - a tras foloase de pe urma acestui obiect original, ca şi din

[98] BUCHHOLZ 1999, p. 76, fig. 6/a; *Die Thraker* 2004, p. 87, cat. 134.
[99] *Ibidem*, p. 77.
[100] PULAK 2004 (*apud* LÁSZLÓ 2007, p. 48-49).
[101] LÁSZLÓ 2007, p. 49.

semnificația sceptrului de simbol al puterii şi al onoarei. O semnificație asemănătoare se poate presupune şi pentru sceptrul de la Pantelimon.

Oricum s-ar interpreta apariția singulară a sceptrului de la Uluburun, ca şi a celorlalte sceptre de piatră de la Ljulin şi Pantelimon, ori a exemplarelor de bronz sau a unor tipare pentru ele, prezența lor în zona carpato-balcanică dovedeşte existența unor contacte între partea orientală a Mării Mediterane, Marea Egee şi regiunile din jurul Mării Negre. Nu se poate stabili prin câte mâini a trecut sceptrul de la Uluburun până a ajuns la ultimul proprietar. Prezența lui pe nava scufundată nu poate fi interpretată ca reprezentând o dovadă că nava în cauză ar fi fost vreodată în Marea Neagră. Dar având în vedere ultimele descoperiri din zonă, inclusiv unele materiale ceramice, arme, lingouri de metal şi ancore de piatră miceniene[102] , acest lucru nu a fost respins. În legătură cu tranzitul prin Dardanele şi Bosfor în epoca bronzului, ca şi cu rolul Troiei în acest proces cercetările au pus în evidență mai multe aspecte noi[103].

Referitor la raporturile lumii est-europene (inclusiv carpato-balcanice) cu cea egeeană/micenian ă, descoperirile din ultimele decenii au determinat formularea unor opinii importante.

Unele dintre acestea privesc legăturile regiunilor egeene cu spațiul tracic şi pontic. Astfel, un număr semnificativ de bunuri (ceramică, arme, lingouri de metal) şi motive ornamentale dovedesc existența unor contacte în Bronzul târziu mai întâi între spațiul egeean şi SE Bulgariei. Aceste legături se puteau realiza prin combinarea drumului pe mare cu cel pe uscat. Drumul pe uscat pornea, probabil, de la litoralul nord-egeean peste regiunile din bazinele Mariței inferioare şi Tundžei inferioare către nordul Bulgariei şi de acolo, de-a lungul Dunării de Jos, ajungea în bazinul carpatic. Cea de a doua rută, pe mare, străbătea Marea de Marmara, pătrundea în Marea Neagră şi ajungea în zonele ei de coastă, de unde bunurile importate erau răspândite şi în interiorul regiunii[104]. Existența unor asemenea legături cu spațiul est-egeean este demonstrată arheologic de jur-împrejurul Mării Negre – pe coasta nord-anatoliană, pe cea vest-pontică, pe coasta ucraineană şi în Crimeea. În ceea ce priveşte regiunea nord-pontică, aceste legături sunt documentate cel puțin pentru perioada corespunzătoare culturii Mnogovalikovaia şi pentru etapa timpurie a culturii Sabatinovka[105]. Semnificativ pentru raporturile mai timpurii ale regiunilor nord-vest pontice cu lumea egeeană este, între altele, tezaurul de la Borodino din sudul Basarabiei[106]. Existența unor legături complexe ale comunităților culturii Sabatinovka cu civilizația micenian ă este ilustrată şi de toporul de corn de la Dudarkov, ori de maxilarul de bovină de la Putivl din Ucraina, ambele ornamentate cu numeroase motive simbolice

[102] *Ibidem*. Pe baza acestor descoperiri, ca şi a faptului că sceptrul de piatră şi chihlimbarul de la bordul navei nu aparțin categoriei de mărfuri orientale, se consideră că ele ar dovedi existența unor relații cu Marea Neagră şi dincolo de ea, că nava în cauză ar fi avut chiar planificată o escală pe casta de vest a Mării Negre; cf. BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005, p. 152.

[103] KORFMANN 1995, p. 173-234.

[104] LICHARDUS *et alii* 2002, p. 168.

[105] *Ibidem*; LICHARDUS 2001, p. 75-76, 87.

[106] O prezentare detaliată a tezaurului de la Borodino şi a semnificației sale la KAISER 1997.

specifice[107]. Importurile şi influenţele culturale miceniene sunt, de asemenea, bine reprezentate şi în zona carpato-dunăreano-pontică[108].

Prezenţa materialelor arheologice egeene, între care unele reprezentau obiecte de prestigiu, a fost explicată prin practicarea unui comerţ la distanţă sau prin contactele stabilite cu elitele societăţii locale. Totodată, răspândirea acestor piese de prestigiu (cum ar fi pumnalele şi spadele miceniene, sau chiar imitaţiile lor) indică şi dezvoltarea unei elite independente în lumea „barbară". Pentru existenţa unor forme mai ample de manifestare a influenţelor egeene în unele regiuni (ex. Ucraina), care nu se rezumă doar la folosirea unor bunuri materiale străine procurate prin schimb şi la utilizarea lor de către elitele societăţii s-a propus o explicaţie mai complexă. Astfel, J. Lichardus apreciază că în spatele acestor realităţi materiale se poate presupune şi existenţa unei puternice presiuni egeene-miceniene exercitate în unele regiuni. Ucraina ar trebui considerată, în acest context, drept regiunea nord-estică extremă pentru eforturile miceniene de a câştiga influenţă la nord de Marea Egee[109]. Calea care traversa Marea Neagră ar fi jucat un rol important. Pornind tocmai de la această opinie privind impactul timpuriu al civilizaţiei egeene/miceniene asupra regiunilor interioare circumpontice, s-a apreciat că impactul amintit ar permite o înţelegere mai exactă a contextului istoric în care comunităţile complexului cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni au pătruns într-o etapă mai târzie către sud-estul Europei, prin Bulgaria de sud-est şi apoi în zona Mării Egee şi în nivelul Troja VII b_1. De altfel, prezenţa elementelor culturale balcano-dunărene la Troja, cunoscută de multă vreme, este completată şi cu o statuetă antropomorfă descoperită în stratul Troja VII b[110]. Aceasta are analogii în Bulgaria la Sava-Zonevo, în apropiere de Varna, unde s-au descoperit cinci piese asemănătoare, considerate de G. Tončeva ca reprezentându-l pe „Zeul Soare"; ele au apărut într-o clădire de cult ce aparţine culturii pe care autoarea descoperirii o numeşte „Yagnilo-Coslogeni-Noua" şi o datează în intervalul dintre secolele XIII-XI a. Chr. în primul studiu şi către sfârşitul sec. XIV sau începutul sec. XIII a. Chr. în corelare cu datarea statuetei de la Troia, în cel de-al doilea studiu citat[111]. Alte două statuete de acelaşi tip s-au descoperit la Nicoleni (jud. Harghita) în România, într-o aşezare din faza Noua I[112]. Această pătrundere nord-pontică, distrugătoare pentru civilizaţia micenianã, n-ar fi avut loc într-un teritoriu necunoscut, ci într-un spaţiu care anterior influenţase comunităţile complexului cultural în cauză şi care, într-o anumită măsură, le era cunoscut[113]. Totuşi, trebuie luate în considerare şi diferenţele dintre unele comunităţi în care au pătruns produsele miceniene sau în care ele au interacţionat. În zonele în care culturile Bronzului mijlociu şi târziu erau destul de puternice (la Dunărea de Mijloc, în spaţiul intracarpatic, la nord de munţii Stara

[107] BEREZANSKAJA 1982, p. 181-182; BEREZANSKAJA *et alii* 1986, fig. 6/20; LICHARDUS 2001, p. 75-94 şi fig. 1; 3.

[108] Pentru bogata literatură consacrată acestei probleme vezi, între alţii, SÎRBU, SCHUSTER 1997, p. 302-324, cu bibliografia.

[109] LICHARDUS 2001, p. 87.

[110] BLEGEN et alii 1958, fig. 256/37-659/a-b-c.

[111] TONČEVA 1985, p. 297-306; TONČEVA 1991, p. 29-42.

[112] FLORESCU 1991, p. 97-98, nr. 376 şi fig. 95/2, 3.

[113] LICHARDUS 2001, *loc. cit*.

Planina) comunitățile în cauză au rezistat la impactul mai profund al civilizației egeene/miceniene, formând chiar un contracurent nordic, atras de fascinația lumii sudice[114]. Cu toată larga răspândire a artefactelor miceniene şi a imitațiilor lor, ca şi a unor modele artistice şi simboluri[115], Epirul, Macedonia şi Tracia au fost considerate ca formând linia nordică de apărare a lumii miceniene propriu-zise, o barieră reală sau imaginară. Prin poziția sa geografică, zona învecinată cu Marea Neagră, Stara Planina, pasajul Vardar-Morava, precum şi regiunea Dunării de Jos sunt considerate ca reprezentând o placă turnantă/zonă tampon în procesul de distribuire şi redistribuire a unor elemente culturale între lumea egeo-anatoliană şi o bună parte a Europei (îndeosebi Europa de Est şi Centrală)[116]. Pe baza descoperirilor arheologice, influențele directe ale culturilor egeene au fost recunoscute doar în Balcanii de Sud. Pentru spațiul dintre Balcani-Dunăre se acceptă doar prezența unor elemente caracteristice care pătrund din lumea sudică prin zona tampon aflată de-a lungul câtorva linii de contact, cum ar fi Struma şi valea acesteia, bazinul Mariča-Mesta şi valea Vardar-Morava. Dar aceste trăsături culturale sudice nu au reuşit să afecteze culturile Noua şi Coslogeni din estul şi sud-estul României[117]. De altfel, râul Mesta este considerat o barieră naturală în calea extinderii spre est şi nord-est a prezenței miceniene propriu-zise[118].

Dinamica interioară a proceselor culturale din spațiul nord-pontic, din bazinul Dunării de Jos şi din interiorul Balcanilor era diferită de cea din zona Mării Egee şi din regiunile învecinate. Datorită poziției geografice a acestor regiuni, în circumstanțe noi au avut loc deplasări de populații către vest şi sud, care aparțineau în primul rând complexului cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni. Totodată, zona Dunării Mijlocii şi o parte a regiunii Dunării de Jos au fost supuse presiunilor exercitate de comunitățile marelui complex cultural al câmpurilor cu urne din Europa centrală.

Alte opinii importante exprimate în ultimele decenii privesc tocmai complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni.

Dacă ne referim chiar la „sceptrele-pisăloage" de piatră amintite mai sus, descoperite pe un vast teritoriu care include şi sud-estul Bulgariei, constatăm că ele au fost puse în legătură cel mai adesea cu complexul cultural Sabatinovka – Noua - Coslogeni[119]. O anumită ceramică lucrată cu mâna şi ornamentată cu elemente plastice, semnalată în SE Bulgariei la Drama – „Kajrjaka", la Kabyle şi în mai multe locuri de pe Tundža inferioară, ori în alte aşezări din regiune, a fost de asemenea corelată cu complexul cultural amintit. Ceramica grosieră în discuție de la Drama – „Kajrjaka" a fost considerată chiar de tip Coslogeni, ca şi o parte a

[114] BOLOHAN 2005, p. 162-163.

[115] BOUZEK 1985, *passim*; BADER 1990, p. 181-208; VULPE 1997, p. 33-47; VULPE 2001, p. 9-21; ILIEV 2002, p. 127-136. Pentru asemenea simboluri, vezi şi studiile cuprinse în volumul ***Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), 2004-2005, dintre care menționăm: Genz 2004-2005; Genz, Jarecki 2004-2005; Jung 2005.

[116] BOLOHAN 2005, p. 167.

[117] *Ibidem*, p. 168-169.

[118] BOLOHAN 2006, p. 435 şi n. 7.

[119] Nu a fost exclusă nici prezența lor în alte culturi: Katakombnaja, Andronovo, Mnogovalikovaja, Monteoru (târzie), Belozerka; vezi mai sus.

ceramicii de acelaşi fel din stratul Troja VII b_1. Această categorie ceramică a fost semnalată, de asemenea, în numeroase descoperiri din Grecia (Athena, Perati, Delphi, Mykene, Lefkandi, Tiryns, Korakou), în etapa LH III C[120]. Materialele apărute în câteva complexe funerare din zona Tundžei inferioare, precum şi din Tracia litorală au fost considerate asemănătoare, din punct de vedere tipologic, ceramicii Coslogeni. De asemenea, o parte a inventarului ceramic din necropola de la Kastri (insula Thasos) prezintă unele relaţii tipologice cu ceramice de tip Coslogeni şi cu alte culturi anterioare de la Dunărea de Jos, evidenţiind existenţa unor legături între Thasos şi unele culturi nordice[121]. Astfel, aici ceramica de tipul Zimnicea-Plovdiv (= Čerkovna) apare în faza I a a necropolei, datată în LH III B[122]. În Macedonia (la Assiros, Kastanas etc.) infiltrările din Tracia încep cu elementele culturii Zimnicea-Plovdiv (= Čerkovna) în perioada LH III B şi sunt urmate de cele ale complexului cultural Sabatinovka-Noua-Coslogeni către sfârşitul perioadei LH III B şi începutul perioadei LH III C[123]. La Kastanas ceramica de tipul Zimnicea-Plovdiv (Čerkovna) a fost descoperită în nivelurile 17-14 a, datate în limitele perioadei LH III B. În nivelurile 14 b-12, datate din a doua jumătate a perioadei LH B III până în LH III C a fost observată şi prezenţa unei ceramici de tip Noua-Coslogeni[124]. De altfel, în nivelul 13 b de la Kastanas s-a descoperit şi un ac de os cu patru protuberanţe, specific culturii Noua, împreună cu ceramică timpurie LH III C[125]. Ceramică „barbară" s-a descoperit de asemenea la Mycene în aşa numitul Citadel House, care aparţine fazei a VII-a din aria respectivă, interval de timp cuprins între un posibil cutremur şi o amplă distrugere prin incendiere, databilă între sfârşitul perioadei LH III B şi prima parte a LH III C, precum şi la Tiryns (unde a fost datată între sfârşitul perioadei LH III B şi sfârşitul primei părţi a perioadei LH III C), ca şi la Menelaion-Sparta, unde ea apare după distrugerea majoră care a afectat aşezarea la sfârşitul perioadei LH III B_2 şi aparţine unei scurte perioade din LH III C[126]. O situaţie asemănătoare se întâlneşte şi în alte aşezări din nordul Greciei. Dar pe de altă parte s-a arătat că răspândirea pe o arie atât de vastă a olăriei „barbare" (*Barbarian Ware*) la sud de munţii Stara Planina, inclusiv în aşezările amintite din centrul şi sudul Greciei nu mai poate fi pusă în legătură cu lumea nord-est balcanică şi nord-dunăreană. Analizele chimice şi petrografice efectuate pe loturi ceramice importante din mai multe situri, inclusiv pe un lot de la Menelaion şi pe un altul aparţinând categoriei *Knobbed Ware* din nivelul Troia VII b_2, au arătat posibila origine locală a unei părţi importante a ceramicii în cauză. Rezultatele analizelor ar sugera existenţa în zonele amintite mai ales a unor împrumuturi tehnologice şi nu a importurilor directe. Totodată s-a constatat că o parte a categoriei *Knobbed Ware* a putut ajunge la Troia în urma

[120] LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 103 cu bibliografia.

[121] *Ibidem*, p. 103-104.

[122] KOUKULI-CHRYSANTHAKI 1993, vol. B, p. 658, 820, fig. 158 (*apud* LÁSZLÓ 1997, p. 359 şi n. 7); LICHARDUS *et alii* 2002, p. 136-154.

[123] LÁSZLÓ 1997, p. 360; LÁSZLÓ 1999, p. 28-29.

[124] HOCHSTETTER 1984, Text, p. 203-232; Planşe, pl. 11-96.

[125] HÄNSEL 1982, p. 1-38, fig. 1; HOCHSTETTER 1981, p. 239-259.

[126] LÁSZLÓ 1997, p. 359-360, cu bibliografia; LÁZLÓ 1999, p. 29-30.

infiltrării unor grupuri de populații străine[127]

Influențele nord-pontice în sud-estul Bulgariei şi în alte zone învecinate sunt ilustrate şi de diferite tipuri de piese de os şi de bronz (celturi, vârfuri de lance, pumnale, ace cu capul în formă de placă rombică sau de tipul „Warzennadel") asemănătoare celor din culturile Sabatinovka, Noua şi Coslogeni[128]. Sud-estul României, inclusiv Dobrogea, iar mai departe regiunile de nord-est şi de sud-est ale Bulgariei, până spre țărmul vest-pontic, au jucat rolul unui pasaj cultural, permițând accesul şi circulația comunităților umane şi/sau a unor obiecte de metal, precum şi a „sceptrelor-pisăloage" de piatră de origine nord-pontică.

În contextul acestor interpretări privind raporturile complexe dintre lumea egeeană/miceniană şi cea nord – şi vest pontică se consideră că încă nu este clar dacă unele însemne ale puterii – respectiv sceptrele de piatră şi de metal din Bronzul târziu, îşi au originea în spațiul sud-est european sau, eventual, în cel est-egeic[129]. Această incertitudine ar fi determinată de faptul că forme premergătoare, comparabile, de sceptre de piatră nu sunt cunoscute, încă, nici în SE Europei şi nici în spațiul nord-pontic[130].

Referitor la semnificația unor sceptre reamintim că exemplarul de la Butimanu a fost considerat ca înfățişând un cap de pasăre de apă - palmiped. Forma în discuție a fost asociată cu cultul soarelui, considerându-se că reprezintă o dovadă a prezenței cultului amintit în nordul Câmpiei Române, în arealul culturii Tei[131]. În cazul în care capătul arcuit şi lățit brusc spre vârf al sceptrului de la Pantelimon de Sus sugerează într-adevăr un cioc de pasăre răpitoare - vultur? acvilă? - putem considera că semnificația piesei este mai complexă. „Rege" al păsărilor, vulturul este considerat simbol al dominației şi al puterii. Totodată, vulturul simbolizează şi soarele, considerat cel mai mare astru; este simbolul celest, al marelui zeu, pasăre psihopompă şi sacră. Imaginea vulturului este întâlnită pe numeroase monumente religioase şi funerare, iar simbolistica lui are un trecut multimilenar în arii largi ale lumii antice[132]. Vulturul reprezintă şi o încarnare, un substitut sau mesager al celei mai reprezentative divinități uraniene şi a soarelui[133]. El apare şi ca emblemă a multor divinități supreme. Voința zeului în alegerea regelui, manifestată prin intermediul vulturului-simbol al puterii

[127] BOLOHAN 2006, p. 438-440, cu prezentarea rezultatelor analizelor şi a bibliografiei.

[128] LÁSZLO 1997, *loc.cit.*; LÁSZLO 1999, *loc.cit.*;HOCHSTETTER 1981, p. 239-259; HÄNSEL 1982, p. 1-38; VULPE 1982, p. 321-328; VULPE 1997, p. 33-47.

[129] LICHARDUS *et alii* 2002, p. 160.

[130] *Ibidem*.

[131] BORONEANȚ, BORONEANȚ, 1992, P. 102.

[132] SANIE 1999, p. 154 şi n. 464; SÎRBU, FLOREA 1997, p. 80. Zoroastrismul sugera să se abandoneze vulturilor cadavrele pentru a nu întina elementele sacre care sunt pământul, apa şi focul. În mitologia germană un vultur stătea pe copacul Yggdrasil, tot aşa cum la iranieni un vultur numit Sinamru stătea pe copacul Jad-besh, situat în centrul lumii - cf. VERTEMONT 2000, p. 334, s. v. *vultur* (*acvilă*).

[133] CHEVALIER, GHEERBRANT 1995, p. 275-280. Referindu-se la reprezentarea vulturului cu corn pe unele piese de artă tracă, P. Alexandrescu menționează: „Atribut de la divinité assise, l'oiseau apparaît sur les frises zoomorphes soit comme messager, soit comme épiphanie de cette même divinité masculine dans son hypostase animale" (ALEXANDRESCU, 1999, p. 244).

supreme - se întâlneşte în legenda frigiană despre Gordios[134], care din agricultor devine stăpânitor. Pasăre de pradă, vulturul sugerează, totodată, rapiditate, precizie, rapacitate, cutezanță, curaj - trăsături necesare unui bun războinic - şi care ar puteau fi reprezentate de sceptrul de la Pantelimon de Sus.

Deşi unele sceptre de metal şi de piatră, amintite mai sus, se apropie de topoarele de luptă din aceeaşi perioadă, caracteristica lor de armă a trecut în plan secundar față de semnificația lor de piesă de reprezentare. Sceptrul a devenit un simbol al statutului social al posesorului său. El era înțeles ca semn material al rangului; atât în cazul utilizării lui în domeniul politic, profan, cât şi în cel cultic, sceptrul sugera puterea purtătorului lui, pe care, totodată, i-o consolida. Alte concepții mai profunde, religioase, ale sceptrului, cum ar fi cele legate de animism, ca în cazul pieselor de mai târziu, din Hallstatt, care înfățişează capete de cai sau păsări rămân încă nedesluşite[135]. De altfel, unele sceptre descoperite în aşa-zisul „cerc traco-cimerian" sunt considerate ca derivând din prototipuri specifice Bronzului târziu (cum ar fi tocmai cele de la Pobit Kamăk, Drajna de Jos şi Lozova II)[136].

În legătură cu apartenența culturală şi încadrarea cronologică a sceptrului de la Pantelimon de Sus nu există încă elemente sigure. După cum aminteam, sceptrul în cauză reprezintă, deocamdată, o descoperire singulară. Însă în zonă, în localitatea Grădina, aflată la circa 7 km spre est, s-au semnalat descoperiri de tipul Sabatinovka - Coslogeni[137]. Pe de altă parte, apropierea de exemplarul de la Uluburun, de cel de la Ljulin, de piesele ilustrate de tiparele de la Pobit Kamăk, ca şi de sceptrele de bronz de la Drajna de Jos şi Lozova, asigură încadrarea largă a sceptrului de la Pantelimon de Sus spre sfârşitul secolului al XIV-lea – secolul XIII a. Chr. De altfel, se consideră, pe bună dreptate, că sceptrele amintite, cu capătul spiralat (rulat) din teritoriile extracarpatice şi nord-vest pontice au circulat într-o perioadă care corespunde evoluției culturilor Noua târzie şi Coslogeni[138]. Chiar în absența unor materiale arheologice specifice, putem atribui şi sceptrul în cauză, ca şi exemplarele de la Lanurile, Rasova şi Satu Nou, tot culturii Coslogeni. Sceptrul de piatră de la Pantelimon, ca şi alte exemplare amintite mai sus, sugerează, prin analogiile existente, şi fenomenul de imitare a unor piese de metal, însă nu, neapărat, şi o contemporaneitate obligatorie a celor două categorii de obiecte.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1966 – A.D. Alexandrescu, *Dépôt de l'âge du bronze tardif*. Inventaria Archaeologica. Roumanie, Fascicule 2 (R 15-16, Drajna de Jos, Olteni), Bucarest 1966.

ALEXANDRESCU 1999 – P. Alexandrescu, *L'aigle et le dauphin. Études d'archéologie pontique*, Bucarest-Paris 1999.

[134] Strabon, *Geografia*, XII, 5-7; Arrianus, *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*, II, 3.
[135] METZNER-NEBELSICK 2002, p. 462-468.
[136] HÄNSEL 1976, I, p. 39-41; II, pl. 1/1, 2; METZNER-NEBELSICK 2002, p. 465-466.
[137] IRIMIA 2002, p. 137-147.
[138] LÁSZLÓ 2006, p. 134.

BADER 1990 – T. Bader, *Bemerkungen über die Ägäischen Einflüsse auf die Alt-und Mittelbronzezeitliche Entwicklung im Donau-Karpatenraum*, in *Orientalisch- Ägäischen Einflüsse in der Europäischen Bronzezeit. Ergebnisse eines Kolloquiums, Monographien/Römisch Germanischen Zentralmuseum*, 15, 1990, p. 181-208.

BADER 1996 – T. Bader, *Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien*, in *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und die benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, Hrsg. T. Kovács, Budapest 1996, p. 265-301.

BASOC 1981 – I. Basoc, *Cercetări perieghetice pe teritoriul comunei Țepu, județul Galați*, Danubius 10 (1981), p. 23-30.

BASS 1998 – G. Bass, *Sailing between the Aegean and the Orient in the second millenium*, Aegeum 18 (1998), p. 183-191.

BASS *et alii* 1989 – G. Bass, C. Pulak, D. Collon, J. Weinstein, *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign*, AJA 93 (1989), p. 1-29.

BEREZANSKAJA 1982 – S.S. Berezanskaja, *Severnaja Ukraina v epohu bronzî*, Kiev, 1982.

BEREZANSKAJA *et alii* 1986 – S.S. Berezanskaja, V.V. Otroşenko, N.N. Čeredničenko, I.N. Scharafutdinova, *Kul'turi epohi bronzî na territorii Ukrainî*, Kiev 1986.

BLEGEN *et alii* 1958 – C.V. Blegen, C.G. Boulter, J.L. Caskey, M. Rawson, *Troy, vol. IV. Settlements VII a, VII b and VIII*. Part 2, Princeton 1958.

BOBI 1981 – V. Bobi, *Descoperiri din epoca bronzului pe teritoriul județului Vrancea*, Vrancea. Studii şi comunicări 4 (1981), p. 47-77.

BOLOHAN 2005 – N. Bolohan, *The Danube, Balkans, and Northern Aegean. Trade Routes, Influences and buffer Zones in the Late Bronze Age*, în *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean* (éd. R. Laffineur, E. Greco), Aegeum 25, Liège 2005, p. 161-171 şi pl. XXXVI-XLII.

BOLOHAN 2006 – N. Bolohan, *Civilizațiile de la sfârşitul epocii bronzului din spațiul sud-carpatic al României şi relațiile lor cu cele din sud-estul Europei*, Teză de doctorat, Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi, Facultatea de istorie, 2006 (în manuscris).

BOROFFKA, SAVA 1998 – N. Boroffka, E. Sava, *Zu den steinernen „Zeptern/Stössel-Zeptern", „Miniatursäulen" und „Phalli" der Bronzezeit Eurasiens*, Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan, 30 (1998), Berlin, p. 17-113.

BORONEANȚ, BORONEANȚ 1992 – C. Boroneanț, V. Boroneanț, *Considerații asupra topoarelor „sceptru" din piatră, epoca broonzului, pe baza descoperirilor de la Butimanu*, Cercetări arheologice în Bucureşti 4 (1992), p. 91-108.

BOUZEK 1985 – J. Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B. C.*, Götteborg-Prague, 1985.

BUCHHOLZ 1999 – H. G. Buchholz, *Ein aussergewöhnliches Steinzepter im östlichen Mittelmeer*, PZ 74 (1999), 1, p. 68-78.

BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005 - H. G. Buchholz, G. Weisgerber, *Prominenz mit Steingerät*, în *Das Schiff von Uluburun, Welthandel vor 3000 Jahren*, Katalog der Austellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom 15. Juli 2005 bis 16. Juli 2006 (Hrsg. Ü. Yalçin, C. Pulak, R. Slotta), Bochum 2005, p. 149-153.

ČERNYCH 1978 – E. N. Černych, *Gornoe delo i metallurgija v drevneišej Bolgarii*, Sofia, 1978.

CHEVALIER, GHEERBRANT 1995 – j. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, II, Bucureşti 1995.

CHRISTOV, ILIEV 2000 – H. Christov, I. Iliev, *Severnopontijski kamenni „sciptričjukalki" ot bronzovata epoha v dolinata na Dolna Tundža*, Archeologija 2000, 1-2, p. 27-32.

CIOS 1986 – I. Cios, *Un sceptru aparținând epocii bronzului descoperit în cetatea feudală timpurie de la Capidava*, Pontica 19 (1986), p. 239-241.

*** *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24.

April 2005.

DERGACEV 1975 – V. A. Dergacev, *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n. e. iz Dnestrovsko-Prutskogo meždurec'ja*, Chişinev, 1975.

*** *Die Thraker 2004* - *** *Die Tracher. Das goldene Reich des Orpheus*. 23. Juli bis 28. November 2004 Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.

DUMITROAIA 1992 – Gh. Dumitroaia, *Cultura Noua pe teritoriul județului Neamț*, Carpica 23 (1992), p. 119-141.

FLORESCU 1991 – A. C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Aşezări şi necropole*, CCDJ 9 (1991), p. 5-414.

FLORESCU/FLORESCU 1983 – M. Florescu şi A. Florescu, *Cercetările arheologice de la Cândeşti-Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea), în perioada 1976-1980 (necropola aparținând purtătorilor culturii Monteoru, aşezarea de la sfârşitul epocii bronzului-cultura Noua şi resturi de locuire hallstattiene)*, Materiale 15-A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Muzeul județean Braşov 1981 (1983), p. 112-123.

GENZ 2004-2005 – H. Genz, *Griechische Lanzenspritzen in Mitteldeutschland?*, în *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24. Aprilie 2005.

GENZ, JARECKI 2004-2005 – H. Genz, H. Jarecki, *Von der Levant bis nach Frankreich? zum Phänomen der Schleifennadeln*, în *** Der *geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24. April 2005.

GEORGIEV, ANGELOV 1957 – G. I. Georgiev, I. Angelov, *Razkopki na selistnata mogila do Ruse prez 1950-1953 g.*, Izvestija-Sofia 21 (1957), p. 41-194.

HÄNSEL 1976 – B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, I-II, Berlin 1976.

HÄNSEL 1982 – B. Hänsel, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, (Hrsg. B. Hänsel), PAS 1 (1982), p. 1-38.

HOCHSTETTER 1981 – A. Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezit im Karpatenbecken*, Germania 59 (1981), p. 239-259.

HOCHSTETTER 1984 – A. Hochstetter, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze – und Eisenzeit Makedoniens 1973-1979. Die handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1*, PAS, Band 3 (1984).

ILIEV 2002 – I. Iliev, *Ägäische Einflüsse an der Unteren Tundža während der Karanovo-IV-Zeit*, în *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Thrace and the Aegean*, Sofia-Yambol 25-29 September 2000 (2002), I, p. 127-136.

IRIMIA 1974 – M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova – „Malul Roşu". Raport preliminar. (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7 (1974), p. 75-137.

IRIMIA 2002 – M. Irimia, *Funde aus der späten Bronzezeit in der Dobrudscha und einige Betrachtungen, die Coslogeni-Kultur betreffend*, în *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Thrace and the Aegean*, Sofia-Yambol 25-29 September 2000 (2002), I, p. 137-147.

IRIMIA 2004 – M. Irimia, *Unelte agricole de corn din epoca bronzului descoperite în Dobrogea*, MemAntiq 23 (2004), p. 295-302.

IRIMIA, CONOVICI 1989 – M. Irimia, N. Conovici, *Aşezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu" (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, Thraco-Dacica 10 (1989), p. 115-154.

IRIMIA, CONOVICI 1993 – M. Irimia, N. Conovici, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, Pontica 23 (1993), p. 51-114.

JUNG 2004-2005 – R. Jung, *Mykene und der Norden: Transfer von Artefakten-Transfer von Religion?*, în *** *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600*

Jahren (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24. April 2005.

KACSÓ 1980 – C. Kacsó, *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz (jud. Maramureş)*, SCIVA 31 (1980), 2, p. 293-303.

KACSÓ 2003 – C. Kacsó, *Der zweite Depotfund von Ungureni*, în *Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten*. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag, Baia Mare 10.-13. Oktober 2001, (Hrsg. C. Kacsó),Baia Mare 2003, p. 267-300.

KAISER 1997 – E. Kaiser, *Das Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet*, Bonn, 1997.

KILIAN 1995 – I. Kilian, *Überlegungen zum spätbronzezeitlichen Schiffswrack von Ulu Burun (Kaş)*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 40 (1993), 1, Meinz, 1995, p. 333-352.

KORFMANN 1995 – M. Korfmann, *Troia. A Residential and Trading City at the Dardanelles*, în: R. Laffineur, W.-D. Niemeier (ed.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Âge. Proceedings of the 5th International Aegean Conference Heidelberg 1995*, Aegeum 12, Liège 1995, p. 173-234.

KOUKOULI-CHRYSANTHAKI 1993 – Ch. Koukoli-Chrysanthaki, *Proto-Histoire Thasos: the Cemeteries of the Kastri Settlement* (în greacă), 1993, vol. B (*apud* LÁSZLÓ 1997).

LÁSZLÓ 1997 – A. László, *On Relationships between the Lower Danube Region and the Aegean-Anatolian Area at the End of the Bronze Age and the Beginning of the Iron Age*, în *Préhistoire au Bas Danube*, CCDJ 15 (1997), p. 358-368.

LÁSZLÓ 1999 – A. László, *La fine de l'âge du bronze au Bas Danube et le monde Mycénien. Relations et chronologie*, în *He Periphereia tou Mykinaïkou Kosmou*. A Diephnes Diepistïmoniko Symposio, Lamia, 25-29 Septembriou 1994, Lamia 1999, p. 27-33.

LÁSZLÓ 2006 – A. László, *Über die Beziehugen, die kulturelle und chronologische Lage der Bronzefunde von typ Ópályi-Uriu-Drajna de Jos-Lozova-Pobit Kamăk*, în *Bronzezeitliche Depotfunde-Problem der Interpretation*, Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczky zum 175. Geburtstag, Ushhorod 5.-6. Oktober 2005 (Hrsg. J. Kobal), Ushhorod 2006, p. 124-143.

LÁSZLÓ 2007 – A. László, *Drajna de Jos-Lozova-Pobit Kamăk-Uluburun. Sur les relations à longue distance dans l'âge tardif du bronze*, Studia Antiqua et Archaeologica 12 (2006) – Al V-lea Colocviu româno-italian, Iaşi-Tulcea, 19-25 septembrie 2004, Iaşi (2007), p. 43-55.

LĂZURCĂ 1977 – E. Lăzurcă, *Mărturii din epoca bronzului pe teritoriul din nordul Dobrogei*, Pontica 10 (1977), p. 301-305.

LEAHU 2003 – V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, Bibliotheca Thracologica 38, Bucureşti 2003.

LICHARDUS 2001 – J. Lichardus, *Die Geweihaxt von Dudarkov und die spätmykenischen Einflüsse im ukrainischen Raum*, Eurasia Antiqua 7 (2001), p. 75-94.

LICHARDUS *et alii* 2002 – I. Lichardus, R. Echt, I. K. Iliev, Ch. J. Christov, *Die Spätbronzezeit an der unteren Tundža und die ostäegäischen Verbindungen in Südbulgarien. Mit Beiträgen von W.-R. Thiele und J.S. Becker*, Eurasia Antiqua 8 (2002), p. 135-184.

LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999 – J. Lichardus, I.K. Iliev, Ch.J. Christov, *Die spätbronzezeitlichen „Steinströssel-Zepter" in Südbulgarien und die Frage der nordpontischen Vebindungen zur Ägäis*, Eurasia Antiqua 5 (1999), p. 95-110.

MĂTASĂ 1959 – C. Mătasă, *Descoperiri arheologice în raionul Piatra Neamț*, Materiale 5 (1959), p. 723-734.

MELIUKOVA 1961 – A.I. Meliukova, *Kul'turî predskifskogo perioda v lesostepnoi Moldavii*, în *Pamjatniki epohi bronzî i rannego jeleza v Severnom Pricernomor'e*, MIA 96, Moskva 1961, p. 5-52.

METZNER-NEBELSICK 2002 – C. Metzner-Nebelsick, *Der „thraco-Kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder-und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, I,

Rahden/Westf. 2002.

MITREA 1969 – I. Mitrea, *Un sceptru de piatră descoperit la Voineşti (jud. Vaslui)*, MemAntiq 1 (1969), p. 311-317.

MITREA 1987-1989 – I. Mitrea, *Sceptre din epoca bronzului descoperite la Voineşti, judeţul Vaslui*, Acta Moldaviae Meridionalis 9-11 (1987-1989), p. 27-32.

MORINTZ 1978 – S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic*, Bucureşti 1978.

MOTZOI-CHICIDEANU 1995 – I. Motzoi-Chicideanu, *Fremdgüter im Monteoru-Kulturraum*, în B. Hänsel (Hrsg.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze-und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. Südosteuropa-Schriften, 17, PAS 11, München-Berlin (1995), p. 219-242.

MUNTEANU 1991 – M. Munteanu, *Topoare şi alte piese de piatră din epoca bronzului din sud-estul României*, Pontica 24 (1991), p. 407-418.

MÜLLER-KARPE 1959 – H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte. Dritter Band, Kupferzeit*, München, 1974.

OANCEA 1976 – A. Oancea, *Unele observaţii cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cârlomăneşti, jud. Buzău*, Cercetări Arheologice 2 (1976), p. 191-237.

OANCEA 1981 – A. Oancea, *Considérations sur l'etape finale de la culture de Monteoru*, Dacia, NS 25 (1981), p. 131-194.

PANAIOTOV 1992 – I. Panaiotov, *Periodizaţija na bronzovata epoha v Severoiztoč'na Bălgarija*, Helis I, Sofia 1992, p. 28-32.

PATAY 1974-1975 – P. Patay, *Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztur-Kultur*, Budapest, 1974-1975, p. 13.

PÂSLARU 2007 – I. Pâslaru, *Cultura Delacău-Babino*, Mangalia 2006.

PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977 – M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977.

PULAK 1988 – C. Pulak, *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign*, AJA 92 (1984), 1988, p. 1-37.

PULAK 1997 – C. Pulak, *The Uluburun Shipwreck*, în *Res Maritimae. Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity*, Proceedings of the Second International Symposium „Cities on the Sea", Nicosia, Cyprus, October 18-22, 1994 (ed. S. Swiny, R.L. Hohlfelder, H.W. Swiny), Atlanta, Georgia 1997, p. 233-262.

PULAK 1998 – C. Pulak, *The Uluburun Shipwreck: an Overview*, The International Journal of Nautical Archaeology 27 (1998), 3, p. 188-224.

PULAK 2004 – C. Pulak, *Who were the Mycenaeans aboard the Uluburun Ship?* 10th International Aegean Conference „Emporia. Aegeans in Central and Eastern Mediterranean", Athens, 14-18 April 2004, Abstracts, p. 96. Actele simpozionului au fost publicate în Aegeum 25, 2005 (*apud* LÁSLÓ 2007).

SANDARS 1983 – N.K. Sandars, *North and South as the End of the Mycenean Age, Aspects of an Old Problem*, Oxford Journal of Archaeology 1983, 2, 1, p. 43-67.

SANIE 1999 – S. Sanie, *Din istoria culturii şi religiei geto-dace*[2], Iaşi 1999.

SAVA 1987 – E.N. Sava, *K voprosu o pestah-skipetrah epohi pozdnei bronzî iz Severnogo Pričernomor'ja*, IANMSSR-Serija obščestvennâh nauk 1, 1987, p. 62-71.

SAVA 1998 – E. Sava, *Die Rolle der „östlichen" und „westlichen" Elemente bei der Genese der Kulturkomplexes Noua-Sabatinovka (nach den Materialien des Prut-Dnestr-Zwischenstromlandes)*, în B. Hänsel/J. Machnik (Hrsg.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturautauch in der vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.)*, Südosteuropa-Schriften 20, PAS 12 – Rahden (1998), p. 267-312.

SĂLCEANU 1999 – I. Sălceanu, *Un topor de luptă descoperit la Sarauad (judeţul Satu Mare)*, Studia Universitatis „Vasile Goldiş" Arad, seria B, 9 (1999), p. 306-311.

SÎRBU, FLOREA 1997 – V. Sîrbu, G. Florea, *Imaginar şi imagine în Dacia preromană*, Brăila 1997.

SÎRBU, SCHUSTER 1997 – V. Sîrbu, Chr. Schuster, *Mykenische Importe und Einflüsse im Donau-Karpaten-Schwarzmeerraum. Ein Überblick*, în *Préhistoire du Bas Danube*, CCDJ 15 (1997), p. 302-324.

ŞERBĂNESCU 1993 – D. Şerbănescu, *„Sceptres" of the Bronze Age discovered within the Mostiştea Valley*, în *International Colloquy „Archaeological research regarding the populations of the Late Bronze – Noua – Sabatinovka – Coslogeni cultural complex"*, 15-19 October 1991, Călăraşi, Slobozia, Brăila, Galaţi, CCDJ 10 (1993), p. 157-163.

ŞERBĂNESCU, TROHANI 1978 – D. Şerbănescu, G. Trohani, *Cercetări arheologice pe Valea Mostiştei*, Ilfov – File de Istorie, 1978, p. 17-42.

TODOROVA 1984 – H. Todorova, *Dobroudža prez praistoričeskaia epocha* în A. Fol (ed.) *Istorija na Doubroudža* I, 1984, p. 23-71.

TODOROVA, DIMOV 1985 – H. Todorova, T. Dimov, *Selišce ot kăsnata bronzova epoha na Golemija Ostrov pri selo Durankulak, Tolbuh'ii*, 1982 (Sofia 1985), p. 21-26.

TONČEVA 1982 - G. Tončeva, *Thracia Pontica à l'âge du bronze récent*, Thracia Pontica 1, 1982, p. 176-182.

TONČEVA 1985 – G. Tončeva, *Problèmes de l'art et de l'âge du bronze récent en Bulgarie de Nord-Est*, Thracia Pontica 2 (1985), p. 297-306.

TONČEVA 1991 – G. Tončeva, *Problèmes de la plastique miniature de l'âge du bronze récent en Bulgarie de Nord-Est*, Pontica 24 (1991), p. 29-42.

VERTEMONT – J. Vertemont, *Dicționar al mitologiilor indo-europene*, (traducere Doina Lică şi Lucian Pricop), Timişoara 2000.

VULPE 1970 – A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, (PBF IX, 2), München, 1970.

VULPE 1982 – A. Vulpe, *Beitrag zu den bronzezeitlichen Kulturbeziehungen zwischen Rumänien und Griechenland*, în B. Hänsel (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS 1 (1982), p. 321-328.

VULPE 1997 – A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian şi Europa sud-estică în lumina unei revizuiri a cronologiei epocii bronzului*, în Memoriile Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologice, seria 4, tom 21, 1996 (1997), p. 33-47.

VULPE 2001 – A. Vulpe, *The Aegean-Anatolian and South-Eastern Europe in the Light of a Revision of the Bronze Age Chronology*, în *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare. 7.-10. Oktober 1998*, Bibliotheca Marmatia 1, (Hrsg. C. Kacsó), Baia Mare, 2001, p. 9-21.

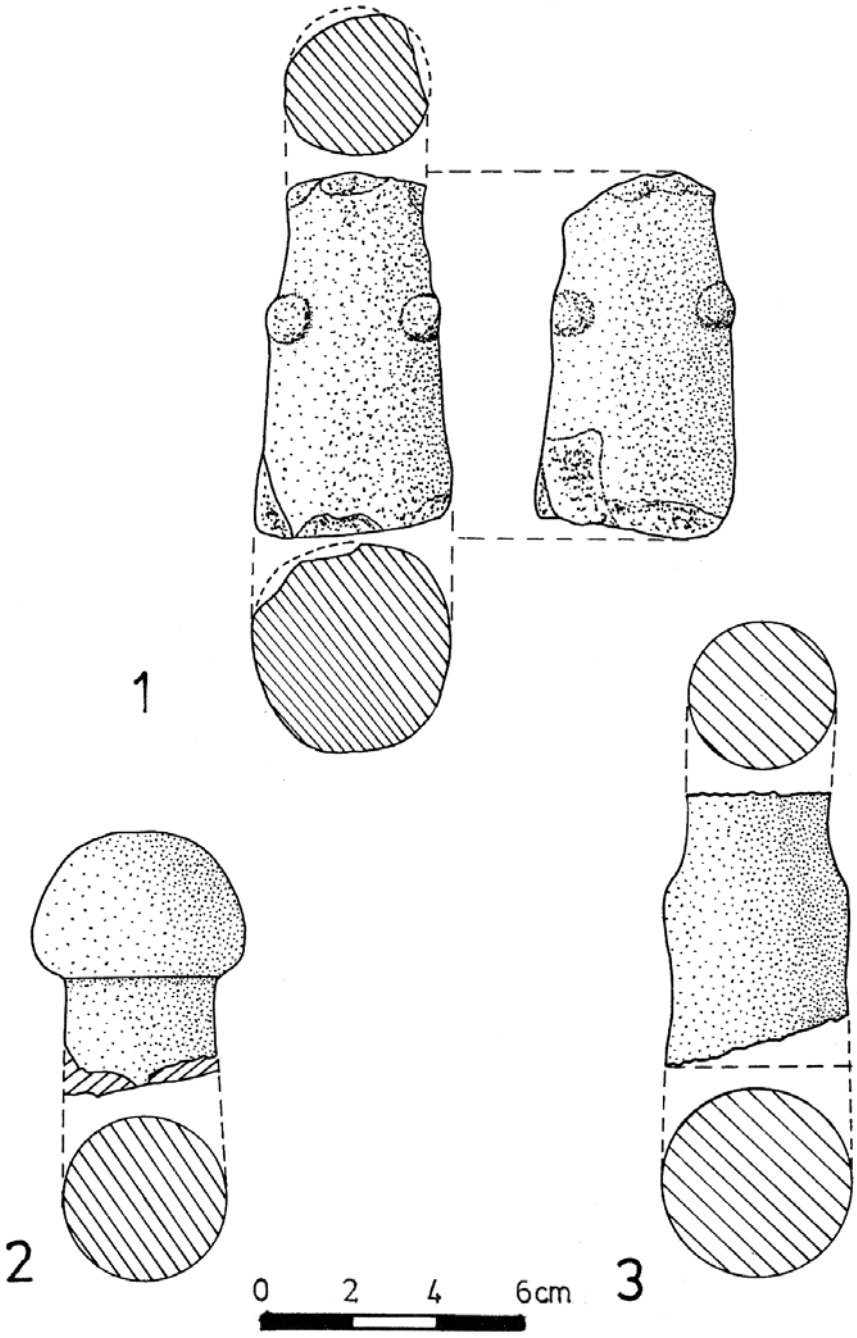

Fig. 1 - Sceptre de piatră: 1 – Lanurile; 2 – Satu Nou – „Valea lui Voicu"; 3 – Rasova – „Malul Roşu".

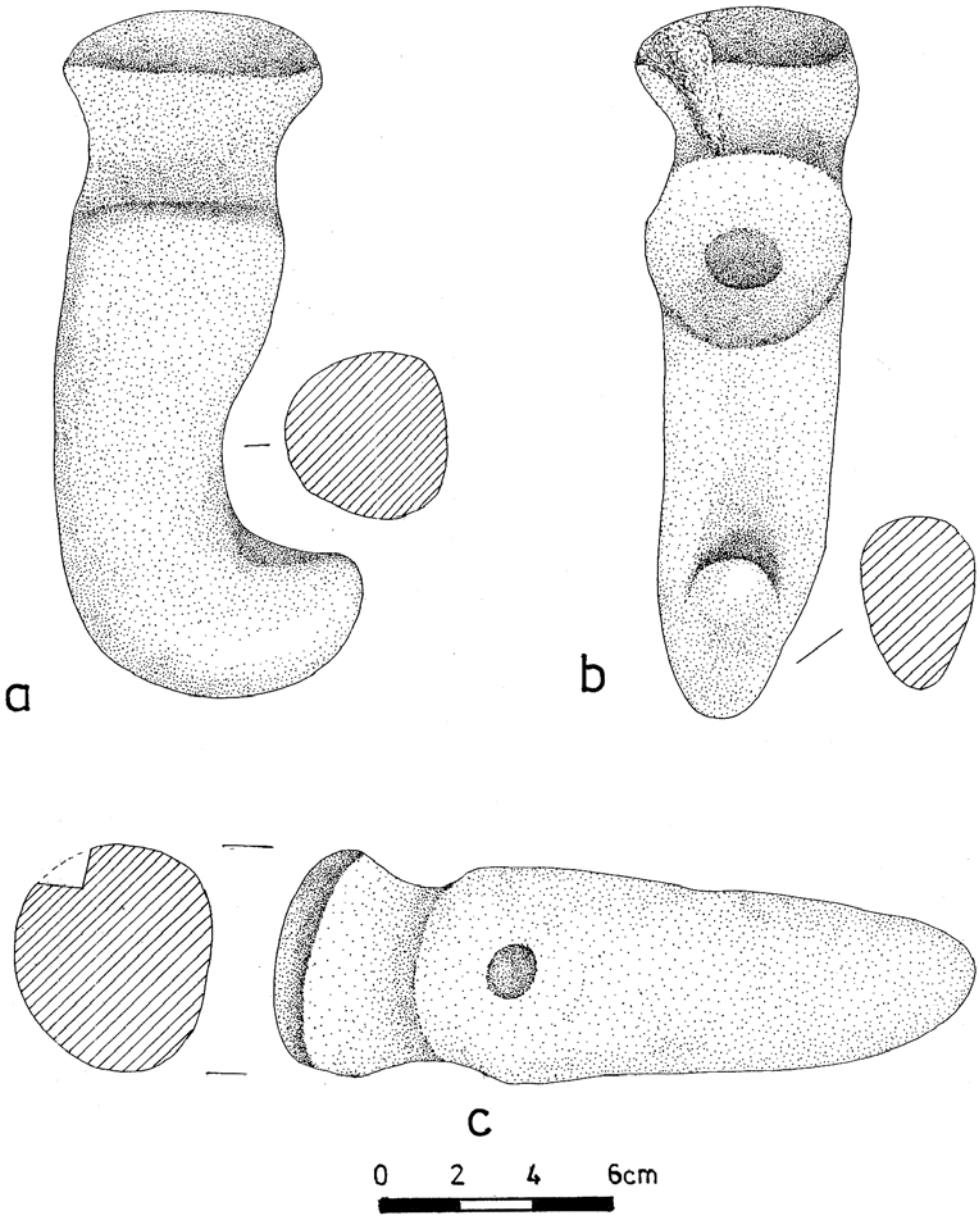

Fig. 2 - Sceptrul de piatră de la Pantelimon de Sus – „Moară":
a – vedere laterală; b – vedere dinspre partea ventrală; c – vedere dinspre partea dorsală.

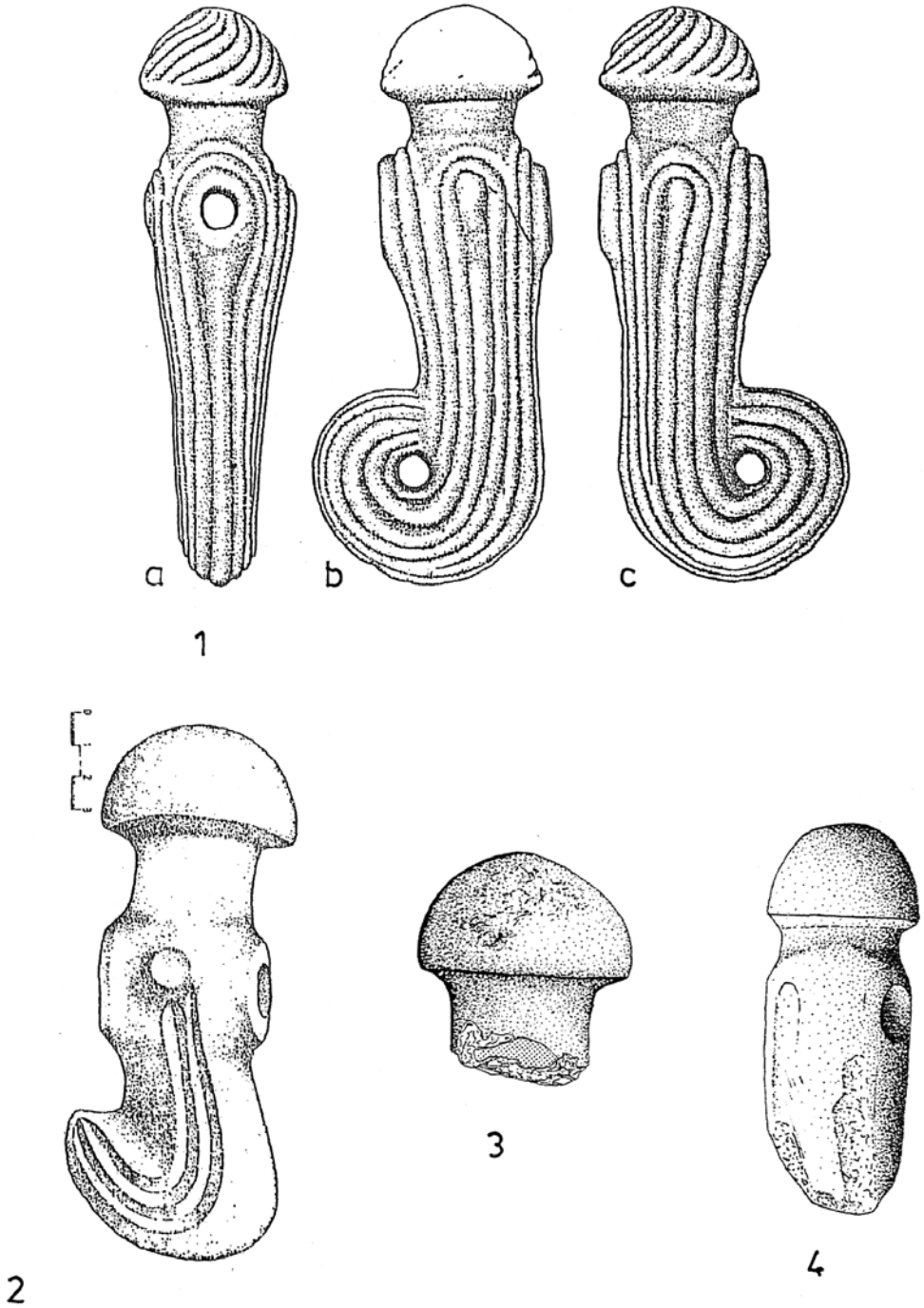

Fig. 3 - Sceptre de piatră: 1 (a, b, c) – Uluburun; 2 – Ljulin; 3 – Elhovo; 4 – Haskovo (1-2 – *apud* BUCHHOLZ 1999; 3-4 – *apud* LICHARDUS *et alii* 2002). Scări diferite.

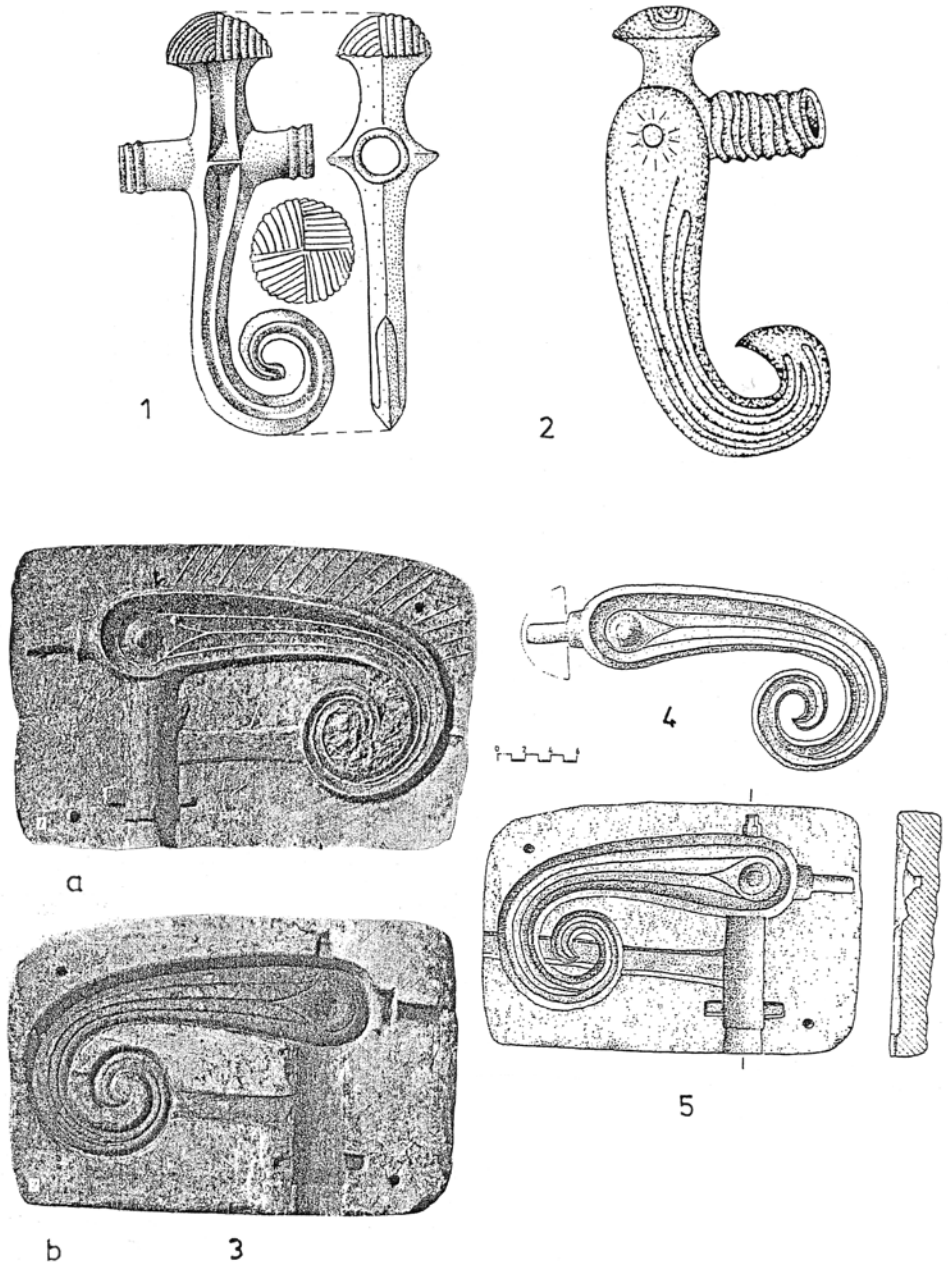

Fig. 4 - 1 – seceptrul de bronz de la Drajna de Jos; 2 – sceptrul de bronz de la Lozova; 3/a, b – valve de tipar pentru sceptre de la Pobit Kamăk (= Dikili Tasch); 4 – desen – reconstituire a sceptrului turnat în valva 3/b; 5 – desenul valvei de tipar 3 b (1 – *apud* PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977; 2 – *apud* DERGACEV 1975; 3/a, b – *apud* ČERNYCH 1978; 4-5 – *apud* BUCHHOLZ 1999).

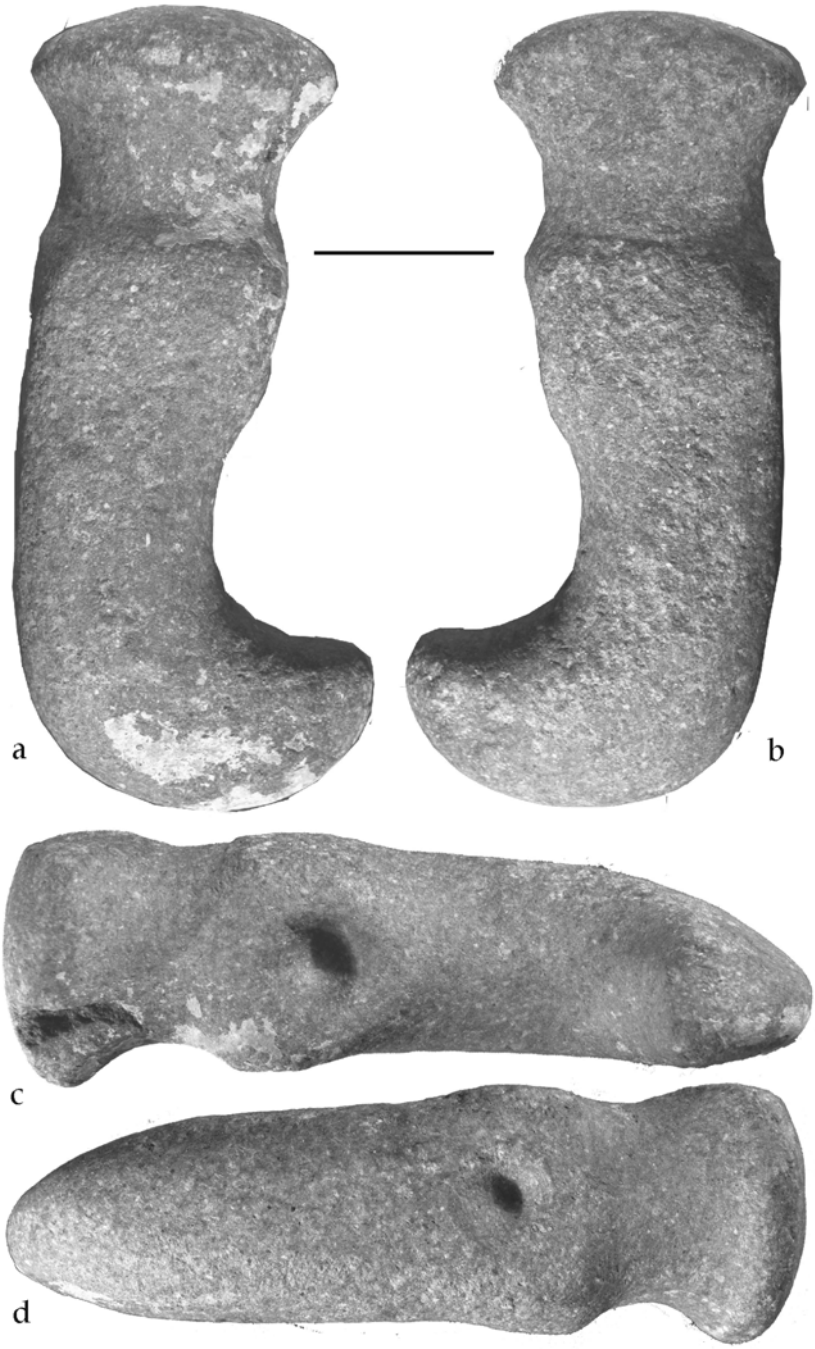

Fig. 5 – Sceptrul de piatră de la Pantelimon de Sus (fotografii):
a, b – vedere laterală; c – vedere dinspre partea ventrală; d – vedere dinspre partea dorsală.

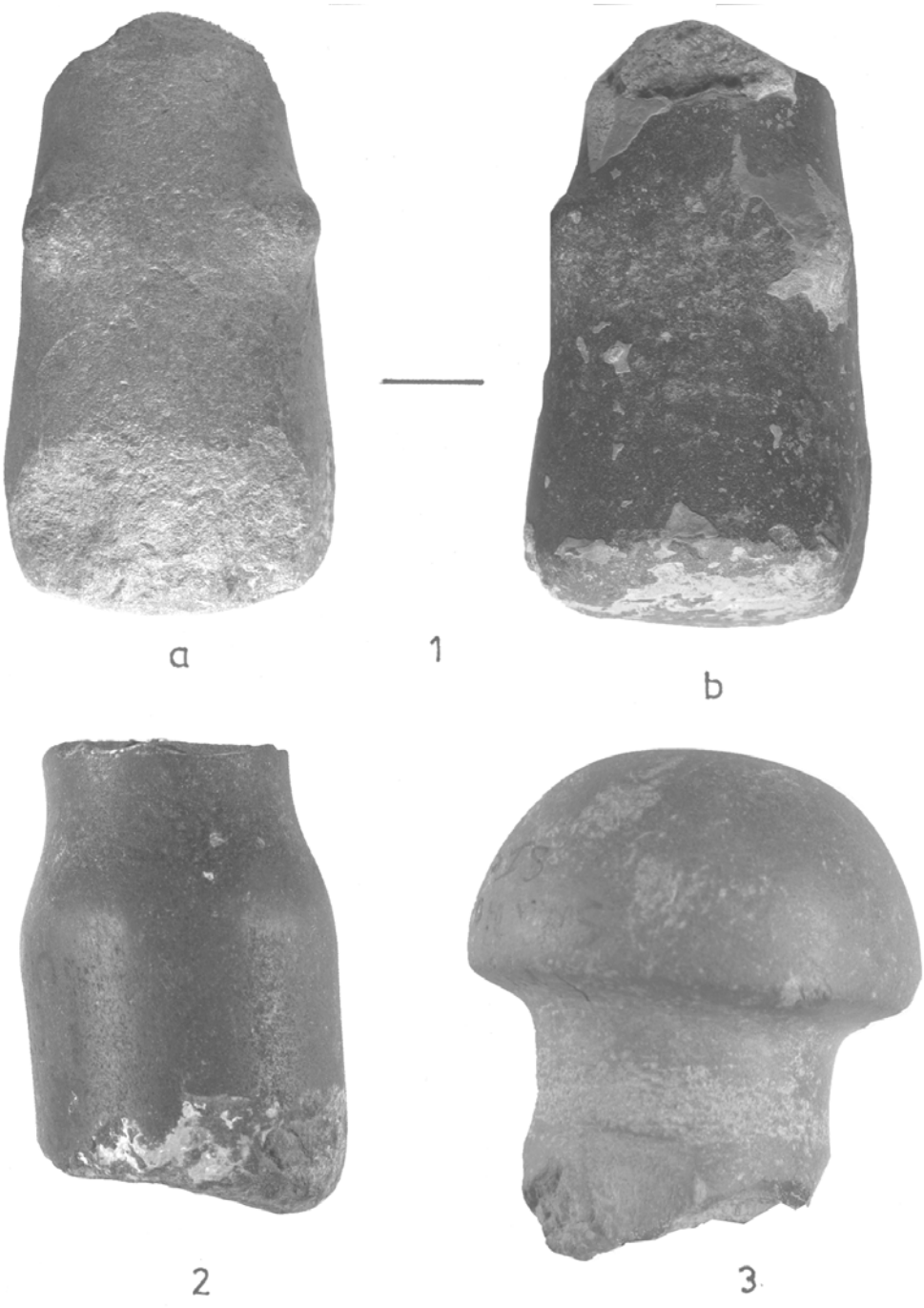

Fig. 6 – Sceptre de piatră (fotografii); 1/a, b – Lanurile; 2 – Rasova – „Malul Roşu"; 3 – Satu Nou – „Valea lui Voicu".

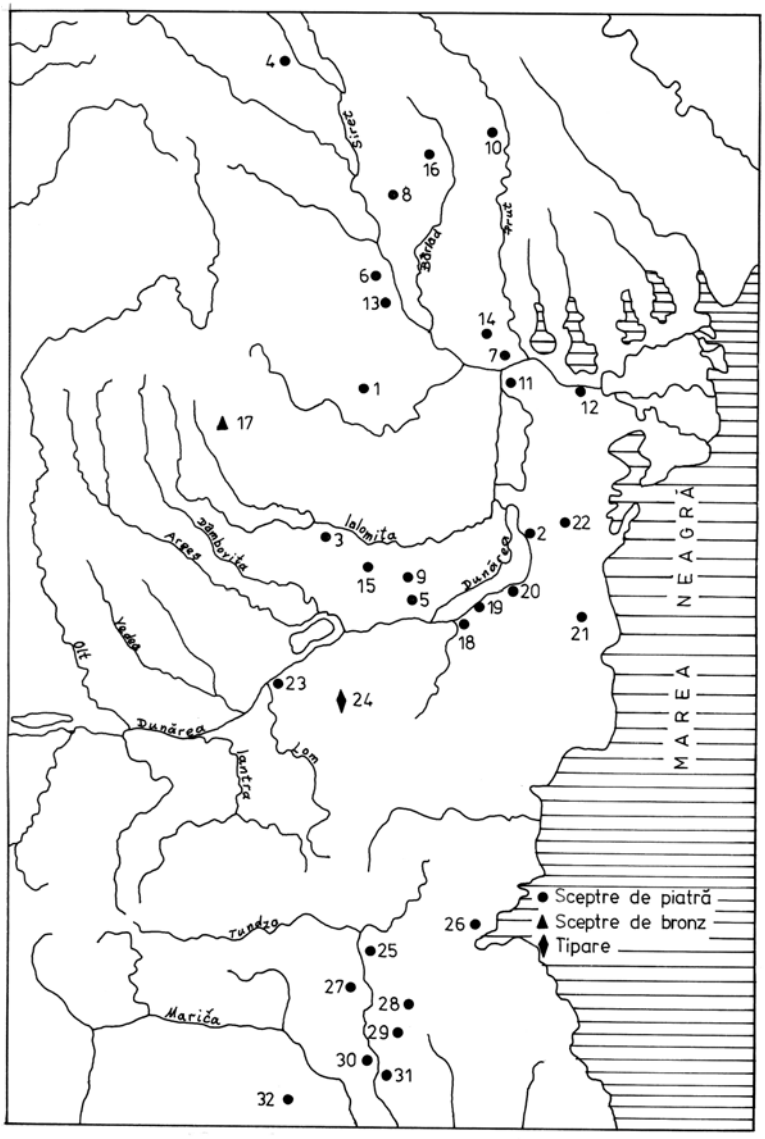

Fig. 7 - Descoperiri de sceptre de piatră, de bronz şi tipare pentru sceptre în zona extracarpatică a României, în nord-estul şi sud-estul Bulgariei. 1 – Băieşti-Aldeni; 2 – Capidava; 3 – Coţofanca; 4 – Davideni; 5 – Dorobanţu; 6 – Mănăstioara-Fitioneşti; 7 – Galaţi; 8 – Găiceanca; 9 – Gălăţui; 10 – Huşi; 11 – Măcin; 12 – Parcheş; 13 – Ţepu; 14 – Vânători; 15 – Vlădiceasca; 16 – Voineşti; 17 – Drajna de Jos; 18 – Dervent (?); 19 – Satu Nou; 20 – Rasova; 21 – Lanurile; 22 – Pantelimon de Sus; 23 – Ruse; 24 – Pobit Kamăk (= Dikili Tasch); 25 – Ljulin; 26 – Meden Rudnik; 27 – Drama; 28 – Kubadin; 29 – Željazkovo-Momina Cărkva; 30 – Malomirovo; 31 – Elhovo; 32 – Haskovo (1-16 – *apud* ŞERBĂNESCU 1993; 23-32 – *apud* LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999).

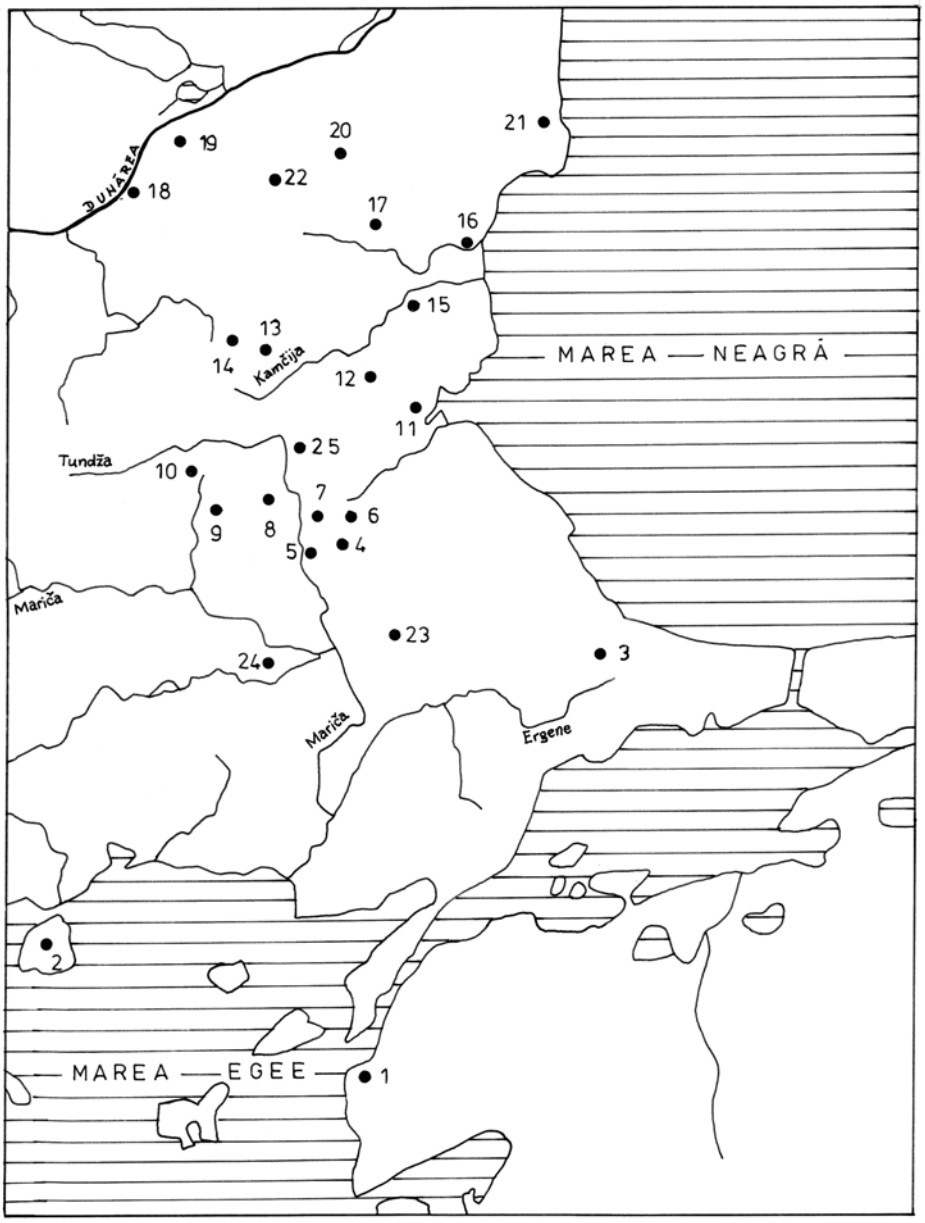

Fig. 8 - Descoperiri din Bronzul târziu aflate în legătură cu complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni (selectiv): 1 – Troja; 2 – Kastri; 3 – Safaalan; 4 – Željaskovo-Momina Cărkva; 5 – Malomirovo; 6 – Kubadin; 7 – Popovo; 8 – Drama; 9 – Goljama Detelina; 10 – Asenovek; 11 – Meden Rudnik; 12 – între Ruen şi Jabalčevo; 13 – Šumen; 14 – Vasil Levski; 15 – Sava-Zonevo; 16 – Varna; 17 – Jagnilo; 18 – Ruse; 19 – Mălak Preslavec; 20 – Orljak; 21 – Durankulak; 22 – Pobit Kamăk (= Dikili Tasch); 23 – Elhovo; 24 – Ljulin (1-21 – *apud* LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999).

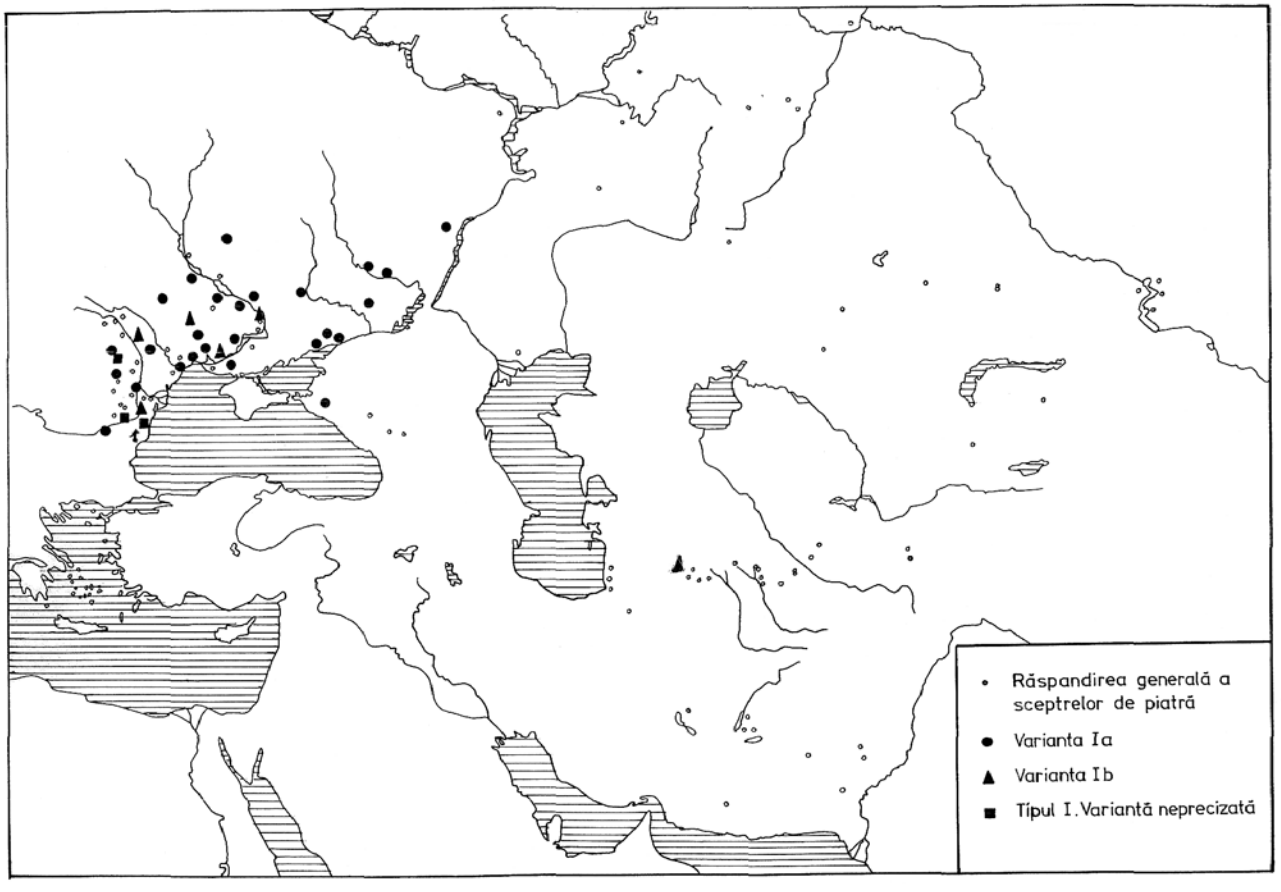

Fig. 9 - Răspândirea sceptrelor de piatră de tipul I (*apud* BOROFFKA, SAVA 1998). Descoperiri noi: 1 – Lanurile.

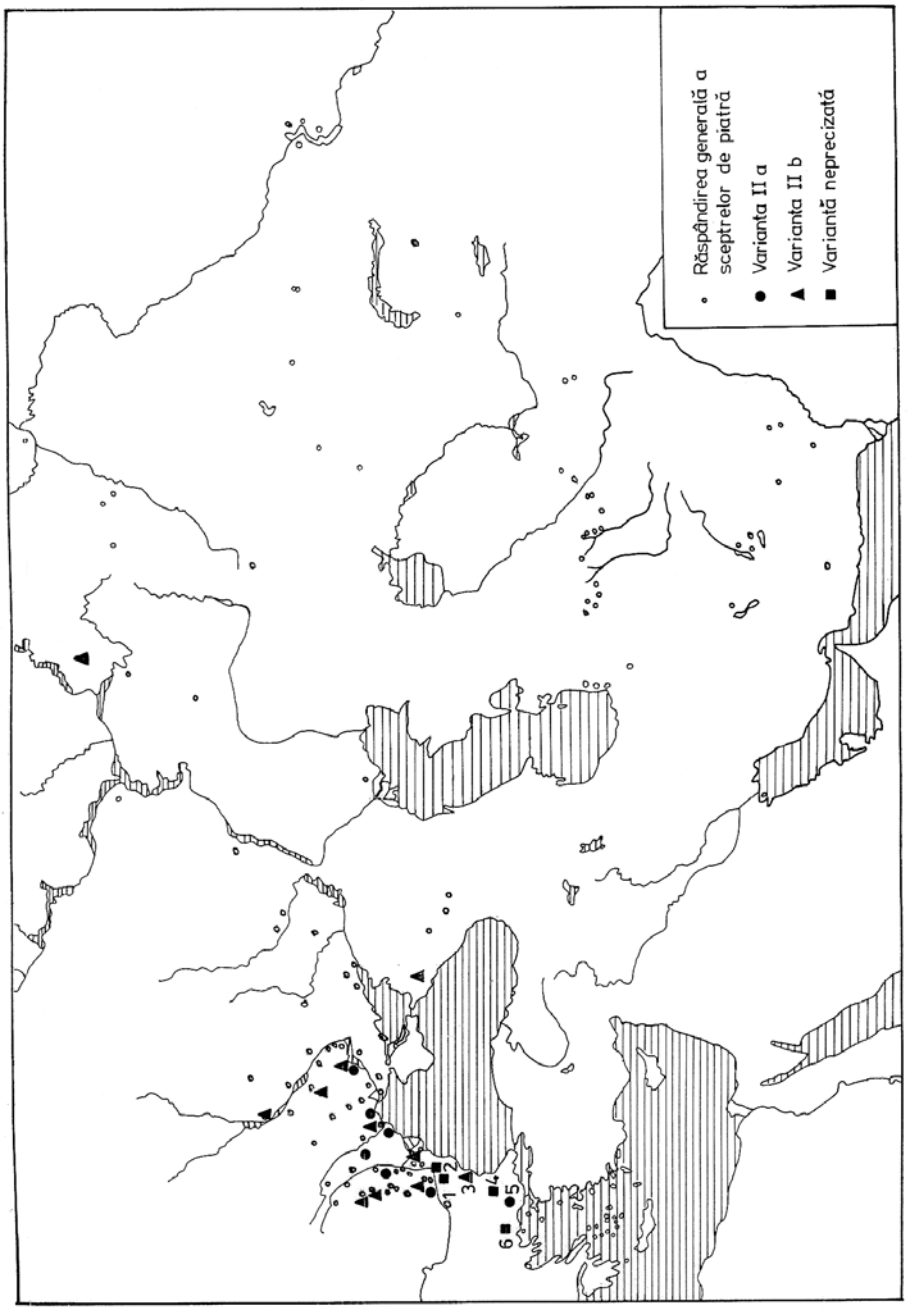

Fig. 10 - Răspândirea sceptrelor de piatră de tipul II (*apud* BOROFFKA, SAVA 1998).
Descoperiri noi: 1 – Satu Nou; 2 – Rasova; 3 – Meden Rudnik; 4 – Kubadin; 5 – Elhovo; 6 – Haskovo.

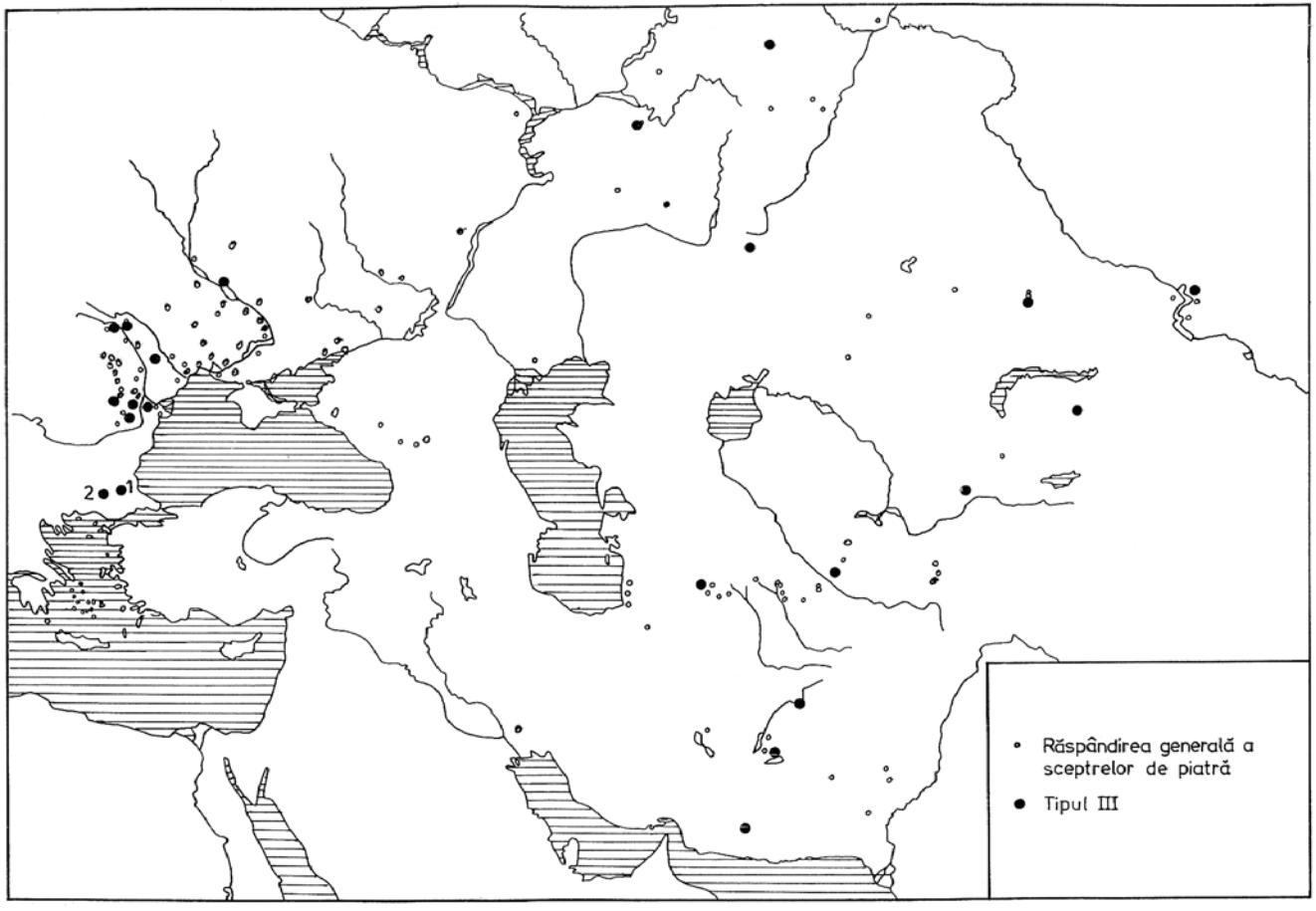

Fig. 11 - Răspândirea sceptrelor de piatră de tipul III (*apud* BOROFFKA, SAVA, 1998). Descoperiri noi: 1 – Želiazkovo-Momina Cārkva; 2 – Malomirovo.

SCEPTRES EN PIERRE INEDITS DU DEPARTEMENT DE CONSTANTZA ET QUELQUES REMARQUES CONCERNANT LES LIAISONS ENTRE LA ZONE OUEST-PONTIQUE ET L'ESPACE EGEEN A L'EPOQUE DU BRONZE TARDIF

Résumé

L'auteur présente quatre sceptres en pierre inédits du Bronze tardif.

1. LANURILE (comm. de Mereni).

Sceptre fragmentaire avec le corps approximativement tronconique, cassé du temps jadis à ses deux extrémités. Au niveau de la partie supérieure, on observe un petit évasement qui pourrait suggérer le bout de la pièce en tant qu'une tête épaisse ou un bouton. Toujours sur la partie supérieure, il y a quatre boutons disposés en forme de croix. La surface du sceptre était parfaitement ciselée par polissage.

2. PANTELIMONUL DE SUS – „Moară" (comm. de Pantelimon).

Sceptre ayant la nuque en forme de lentille bombée, arrondie, le cou à profil concave, l'épaule épaisse et le corps brusquement élargi vers le pic, tout en suggérant un bec d'oiseau (vautour? aigle?) stylisé.

3. RASOVA – „Malul Roşu" (comm. de Rasova).

Sceptre fragmentaire, cassé du temps jadis à ses deux extrémités; le corps en est quasi cylindrique, avec un petit évasement vers la partie inférieure. La nuque du sceptre, ayant la forme d'une lentille bombée ou de champignon, habituelle pour de tels type de pièces, manque depuis très longtemps. La surface en est parfaitement ciselée par polissage.

4. SATU NOU – „Valea lui Voïcu" (comm. d'Oltina).

Sceptre fragmentaire, cassé du temps jadis, ayant, selon toutes les probabilités, ou cylindrique. La nuque, en forme de bulbe semiglobulaire (tel un champignon), en est séparée du corps proprement – dit de la pièce. La surface en est parfaitement ciselée par polissage.

*

* *

Pour l'encadrement du point de vue typologique des sceptres de Lanurile, Rasova – „Malul Roşu" et Satu Nou – „Valea lui Voïcu", l'auteur se sert de la typologie élaborée par BOROFFKA-SAVA 1998. Conformément à celle-ci, le sceptre de Lanurile appartient au type I, sans pouvoir à en établir aussi la variante (I a ou bien I b). L'état fragmentaire des sceptres de Rasova et Satu Nou rend difficile leur encadrement typologique. Ils semblent appartenir au type II ou III. Quant à l'exemplaire de Satu Nou, les analogies les plus claires se rapportent aux sceptres découverts à Elhovo -„Lozjata" et Haskovo (SE de la Bulgarie), qui appartiennent au type III. Les types I et II se retrouvent dans la zone ouest de la grande aire de dispersion des sceptres en pierre. On rencontre le type III dans toute l'aire de dispersion des sceptres, avec une plus grande concentration dans la zone NO de la Mer Noire et dans l'Asie Centrale, situation qui est due au stade des recherches et de la publication de ces sceptres.

Les sceptres des types mentionnés se sont répandus dans plusieur cultures du Bronze moyen et tardif ainsi qu'au début de l'époque du Fer. Sur le territoire de la Roumanie, quand on a pu établir le contexte de leur découverte, on a constaté qu'ils avaient apparu dans les cultures Monteoru (la période tardive), Noua et Coslogeni.

Les sceptres de Rasova et Satu Nou peuvent être attribués sans réserve à la culture Coslogeni, étant douné que, dans les deux sites, on a découvert, parmi d'autres, des matériels spécifiques à la culture mentionnée. Le sceptre de Lanurile appartient, très probablement, toujours à la culture Coslogeni, bien qu'il n'y ait, jusqu'à présent, aucune information concernant le lieu et le contexte de cette découverte.

L'auteur se réfère aussi, brièvement, aux découvertes de sceptres du même type du NE et du SE de la Bulgarie, considérés par la plupart des chercheurs, des témoignages de la pénétration des influences nord – et ouest – pontiques dans ces zones, notamment de l'aire du complexe culturel Sabatinovka – Noua - Coslogeni. On a remarqué la présence de certaines découvertes du type Coslogeni dans de nombreux sites du NE de la Bulgarie, qui reflètent les rapports existants entre cette région et le complexe culturel mentionné.

Les sceptre de Pantelimonul de Sus représente une unicité. Les pièces rapprochées en quelque sorte comme forme, en pierre ou en bronze, sont rares et répandues sur une vaste aire. L'auteur mentionne un exemplaire bien semblable découvert dans l'épave d'Uluburun (Turquie).

Certains spécialistes considèrent que ce sceptre est originaire de l'Europe de SE, éventuellement de la Péninsule Balkanique, représentant une preuve des relations entre les régions nord-balkaniques et le monde égéen/est-méditerranéen. Le sceptre en discussion n'appartenait pas à la marchandise commercialisée; il représentait, comme toutes les pièces de ce type, un signe du pouvoir et du prestige de celui qui le détenait. Selon l'hypothèse de C. Pulak, que A. László considère plausible, le sceptre en pierre de l'épave d'Uluburun aurait appartenu à un mercenaire originaire d'une région avoisinée au nord de la Grèce.

Le rapprochement typologique entre le sceptre de Pantelimonul de Sus et celui d'Uluburun se limite à la partie supérieure des deux pièces, car l'exemplaire de Pantelimon a l'extrémité inférieure épaisse tandis que celui d'Uluburun a extrémité inférieure en spirale. On y mentionne aussi d'autres pièces qui ont servi d'analogies pour le sceptre d'Uluburun: les sceptres en bronze de Drajna de Jos (départ. de Prahova – Roumanie) et Lozova (République de Moldavie), les moules en pierre pour couler des sceptres de Pobit Kamăk (Bulgarie) et le sceptre en pierre de Ljulin.

L'apparition singulière du sceptre d'Uluburun, des pièces de Ljulin et Pantelimonul de Sus ou bien des sceptres en bronze et des moules pour de telles pièces dans l'aire carpato-balkanique prouve l'existence des relations entre la partie orientale de la Mer Méditerranée, la Mer Egée et les régions carpato-balkaniques ou nord-pontiques. Les relations mentionnées se rapportent d'une part à certains aspects de l'impact récent de la civilisation égéenne/micénienne sur les régions circumpontiques et est-européennes et, d'autre part, aux formes de manifestation et aux conséquences de la pénétration des communautés/des

influences du complexe culturel Sabatinovka – Noua – Coslogeni dans la Bulgarie de SE et même plus loin en Grèce et dans la zone de la Mer Egée. Le SE de la Roumanie – y inclusiv la Dobroudja, le NE et le SE, de la Bulgarie, jusque vers le littoral ouest-pontique, ont eu le rôle de passage culturel, permettant l'accès et la circulation de certaines communautés et/ou de certains objets, entre lesquels les sceptres en pierre d'origine nord-pontiques.

Tous les quatre sceptres présentés ont été travaillés en roches qui se trouvent dans différentes zones de la Dobroudja ou, unes d'entre elles, même dans les alluvions du Danube.

Bien que le sceptre de Pantelimonul de Sus représente une découverte isolée, sans un certain contexte archéologique, l'auteur considère qu'il pourrait être attribué toujours à la culture Coslogeni, présente dans une zone relativement proche (la localité Grădina, départ. de Constantza). Le sceptre en discussion, ainsi que les exemplaires d'Uluburun et Ljulin, suggère, par les analogies existantes, le phénomène de l'imitation en pierre de certaines pièces en métal, sans que acela représente une contemporanéité obligatoire des deux catégories d'objets.

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE HISTRIENE
ORNAMENTE DE CĂPĂSTRU ACHEMENIDE LA ISTROS. PERŞI, SCIŢI ŞI SACI

Petre ALEXANDRESCU

În amintirea colaboratoarei şi prietenei mele Suzana Dimitriu, a lui Georg Kossack, profesorul şi prietenul, şi a lui Homer Thompson, graţie căruia am putut lucra ca *fellow* în 1981 în magnifica bibliotecă de la Institute for Advanced Study de la Princeton, unde amintirea lui Ernest Herzfeld era încă vie.

Acum mai bine de 50 de ani publicam primul meu studiu de istorie antică, întitulat *Izvoarele greceşti despre retragerea lui Darius din expediţia scitică*[1]. La apusul carierii mele, revin, după sporadice incursiuni în Iranistică, la aceleaşi preocupări, de data aceasta cu o cercetare arheologică.

În campania de săpături de la Histria din 1956, Suzana Dimitriu a descoperit în punctul *X*, în groapa *α* din nivelul III arhaic de pe platoul aşezării civile, un grup de piese de harnaşament achemenide, pe care mi le-a încredinţat spre publicare.

Contextul arheologic. Groapa *α* este una dintre cele mai bogate ale nivelului. Dimitriu a publicat în *Histria II* inventarul ceramic al acestei gropi[2], care se compune din fragmente din Grecia de Est, printre care piese Fikellura, ca de pildă cunoscuta *situla*, clazomeniene, corintice târzii, ceramica de uz curent şi cenuşie. Fragmentele attice cu figuri negre sunt cele mai numeroase şi reprezintă reperele cronologice ale complexului. Sunt înregistrate fragmente de *lekythoi*, *skyphoi*, cupe ale Micilor Maeştrii (cel mai vechi este un fragment, de *lip cup* (cat. 793)[3]; fragmente de *band cups* (cat. 807, 808[4], 809, 810, 813[5], 815, 817, 818);

[1] ALEXANDRESCU 1956, p. 319-342. Două mici încercari de lîngvistică românească sunt ceva mai vechi, în activitatea mea ştiinţifică: *Despre acordul predicatului cu subiectul*, Limba româna 3 (1954), p. 222-26; şi *Câteva observaţii cu privire la sufixele –ator şi -or /-er*, Studii şi cercetări lingvistice, 1-2 (1955), p. 79-81 precum şi colaborarea la *Gramatica Limbii Române*, Bucureşti, 1954 şi la *Dicţionarul Limbii Române Literare Contemporane*, vol. I, Bucureşti, 1955.

[2] SUZANA DIMITRIU, în *Histria II*, Bucureşti, 1966, p. 30.

[3] Numerele de catalog sunt cele din *Histria II*, din studiul Suzanei Dimitriu.

[4] *Histria IV*, Bucureşti, 1978, cat. 403.

[5] ALEXANDRESCU,1978, cat. 403.

cupe Droop (cat. 823[6], 825[7]) . Cele mai recente sunt cupele cu decor floral (cat. 833[8], 834[9], 835, 856) şi skyphoi din grupa CHC sau înrudit (cat. 772[10], 777[11], 779, 780). Ele datează din jurul anului 500 a. Chr .[12].

Setul pe care îmi propun să îl prezint se compune din 13 piese de harnaşament de bazalt şi de os (Fig. 1 şi 2):

1. *Passe-guides*[13] în formă de colţ de mistreţ (în. 48 mm) (inv. V 9314 E), din bazalt negru-verzui[14], în bună stare de conservare, şlefuit în exterior; interiorul neşlefuit, dar neted. Decorat pe o parte, pe toată lungimea lui până în vârf, cu 3 caneluri adânci verticale, iar pe faţa laterală cu 5 caneluri în arc de cerc. Piesa este străbătută în partea inferioară de două canale în unghi drept (diam. 8 mm) care străbat piesa de la un capăt la celălalt, şi cu un canal central circular adânc (diam. 6 mm) pornit de pe faţa inferioară, care comunică cu celelalte două.

2. *Passe-guides* în formă de mosor circular, îngustat la mijloc (în. 21 mm) (înv. V 9314) din corn de cerb[15], şlefuit în exterior, interiorul neted. Pe suprafaţa superioară (diam. 33,8 mm), ornamentat cu două cercuri concentrice şi un punct care marchează centrul (a servit poate la trasarea cercurilor concentrice). Pe muchie, două cercuri concentrice apropiate incizate. Pe faţa laterală concavă (diam. minim 28,7 mm), două canale (diam. 9,5 mm) diametral opuse, care trec dintr-o parte în alta, unindu-se în unghi drept cu canalul central (diam. 9,5 mm) pornit de pe suprafaţa inferioară. Şănţuire fină orizontală la mijloc. Două şănţuiri circulare apropiate pe muchia superioară. Suprafaţa inferioară (diam. 32,3), mai rugoasă, cu urme de uzură; în centrul canalului (diam. aprox. 10 mm), cu marginile mâncate de uzură; către interior, în dreptul celor două canale laterale, urme a 5, 11, 5 crestături verticale slabe.

3. *Passe-guides* în formă de mosor, identic cu precedentul (în. 21,5 mm) (inv. V 9314 B) din os şlefuit în exterior, interiorul neted. Pe suprafaţa superioară (diam. 32,4 mm) două cercuri concentrice incizate, închise de o şănţuire circulară; în centru, mic orificiu superficial înconjurat de un relief circular slab conturat. Pe muchie, două linii circulare apropiate. Pe faţa laterală concavă (diam. 25,9 mm), două canale circulare care străbat piesa în unghi drept dintr-o parte în cealaltă (diam. 8 mm), unindu-se în interior cu canalul central pornit de pe faţa inferioară; linie circulară incizată orizontală pe mijlocul feţei. Suprafaţa inferioară mai rugoasă, cu urme de uzură şi scrijelituri; în centru, canal circular adânc (diam. aprox. 9 mm) cu marginile erodate către interiorul acestuia; slabe crestături verticale, 5, 9, 5 în dreptul canalelor de pe faţa laterală.

---

[6] *Ibid*., 415, groupe I B „late".

[7] *Ibid*., cat. 434.

[8] *Ibid*., cat. 428.

[9] *Ibid*., cat. 429.

[10] *Ibid*. cat. 352, vers 500 a. Chr.

[11] *Ibid.* cat. 347, classe E 2.

[12] La o concluzie asemănătoare ajunsese deja SCHAUS 1986, p. 286-288, oarecum pe baza aceloraşi fragmente ceramice din groapa α.

[13] Termenul este utilizat de GHIRSHMAN 1963, *passim*.

[14] Rocă bazică sau ultrabazică, conţine mica, magnetit şi pirită în cantitate mică (dr. Adolf Baltreş de la Institutul geologic şi dr. Nicolae Ionel de la Institutul de Geo-fizică).

[15] Cervideu de talie mare (dr. Adrian Bălăşescu de la Muzeul National de Istorie). Din acelaşi material sunt şi piesele cat. 2-5, 7-13.

4. *Passe-guides* în forma de mosor (în. 22 mm) (înv. V 9314 C) din os şlefuit în exterior, neted în interior. Pe suprafaţa superioară (diam. 33,8 mm), două cercuri concentrice incizate, închise de o şănţuire circulară; în centru, mic orificiu superficial, înconjurat de un relief circular slab conturat. Pe muchie, două cercuri concentrice incizate apropiate. Pe faţa laterală concavă (diam. 28,7 mm), două canale circulare (diam. 10 mm) diametral opuse, care străbat piesa, unindu-se în interior cu canalul perpendicular de pe faţa inferioară. Pe suprafaţa inferioară (diam. 32,3 mm) canal central, cu marginile deformate de uzură, înconjurat de un slab relief circular; 5 crestături verticale spre interior; centru distrus.

5. *Passe-guides* în formă de mosor (în. 23 mm) (inv. V 93414 D) din os lustruit, neted în interior. Pe suprafaţa superioară (diam. 33,4 mm), adâncitură circulară, în centru mic orificiu superficial; pe faţa laterală concavă (diam. 28,7) două canale circulare adânci diametral opuse (diam. 8,5 mm) care străbat piesa, unindu-se în interior cu canalul perpendicular de pe suprafaţa inferioară. Suprafaţa inferioară (diam. 32,9 mm) cu urme de scrijelituri neregulate; în centru orificiu circular adânc cu marginile deformate de uzură (diam. aproximativ 9 mm).

6. *Passe-guides* tronconic (în. 38 mm) (inv. V 9314 F) din bazalt, asemănătoare cu cat. 1[16]. Starea de conservare: cioplituri lângă vârf şi către bază. Suprafaţa exterioară lustruită, cea interioară netedă. La bază, două canale diametral opuse, adânci. Suprafaţa inferioară (diam. 31,2 mm) mai puţin lustruită.

7-13. Şapte bastonaşe cu cap de ciupercă (inv. V 9314 G-O) din os lustruit pe toate părţile. Starea de conservare: pe unele, lustrul s-a deteriorat sau s-a şters complet (în. 10.5, 13.2, 13.2, 16.2, 17.0, 17.2, 17.5 (diam. 7,5 mm).

Toate piesele, de factură similară, aparţineau aceleiaşi garnituri de harnaşament, canalele lor având diametre similare, folosite doar pentru căpestre foarte subţiri. Unele dintre ele poartă clare urme de uzură, în special pe suprafaţa inferioară şi în jurul marginii canalelor de pe această suprafaţă.

Piesele serveau la fixarea căpăstrului pe capul calului şi prezintă tipuri diferite: 6 dintre ele sunt *passe-guides*, dintre care primul în formă de colţ de mistreţ, 4 rotunde şi al şaselea de formă tronconică. Piesele cat. 7-13 sunt în formă de bastonaşe.

Piesa cat. *1* este un *passe-guides* în formă de colţ de mistreţ[17]. Dispunem de o fericită ilustrare pe reliefurile Apadanei de la Persepolis, săpate în bazalt, redând procesiunea delegaţiilor provinciilor persane care se prezentau Marelui Rege, în timpul ceremoniilor sacre ale Anului Nou persan[18] (Fig. 2 şi 3) Delegaţiile prezentau, cu această ocazie, printre alte daruri specifice, cai înhămaţi şi împodobiţi în chip sărbătoresc cu hamuri ornate la căpăstru cu podoabe scumpe şi cu acelaşi tip de *passe-guides* ca şi cei care trăgeau atelajele imperiale.

Passe-guides de lângă bot primea căpăstrul conducătorului şi „distribuia" legătura cu psalia şi cu căpăstrul tâmplă-frunte, cum vedem, de pildă, pe relieful

[16] Rocă bazică de culoare neagră-verzuie,cu insule de feldspat de 1-2 mm diam., larg diseminate. Posibil bazalt (dr. A. Baltreş, Institutul geologic).

[17] Termenul *Riemenverteiler, strap crossi loops, passeguides*, a fost introdus şi descris pentru prima dată de E. Herzfeld, care le-a definit drept colţ de mistreţ.

[18] GHIRSHMAN 1963, p. 154 urm. Pentru frizele de la Persepolis am consultat excelentele fotografii din acest volum.

reprezentând un personaj din delegația armeană (Fig. 3, 5). Celălalt *passe-guides* de la tâmplă „distribuia" căpăstrul care venea de la bot şi cel de la frunte şi de la creştet.

Acest tip de *passe-guides* apare deja în tumulul necropolei regale de la Ardjan, regiunea Tuva, Siberia de Sud-Vest, la sfârşitul sec. IX - începutul sec. VIII a. Chr.[19], sub forma tipului simplu[20], nedecorat. Mai târziu, în Altaiul central, în kurganul Tuekt, a fost utilizat chiar un colț de mistreț[21]. Acest *passe-guides* îl întâlnim la Kamennomostkoye (Nal'cik)[22], (Fig. 7/5) împreună cu o sabie bimetalică din sec. VIII a. Chr., dar şi în regiunea Tagar, Krasnojarsk[23] şi Ujgarak[24], în ținutul sacilor. Celelalte exemplare sunt din sec. VII a. Chr., din regiunea Cuban, Stanița Podgornaya[25], (Fig. 7/15) şi din Urartu, Karmir Blur[26] (Fig. 7/4) şi Stavropolskij[27] (Fig. 7/8) sau din sud-estul Anatoliei, la Norşun-Tepe[28] şi în tezaurul de la Zywiye (două piese) [29] în timp ce cele din zona Niprului, Başova[30] şi din munții Altai, Bas Adar, Bijsk[31] (Fig. 7/12, 13) sunt contemporane cu cele descoperite la Persepolis.

La Persepolis asemenea *passe -guides* au apărut în săpăturile arheologice. Primele, din piatră, au fost identificate de E.Herzfeld[32]. În camera tezaurului au fost descoperite 4 piese din diverse feluri de piatră (Fig. 8). În afara platformei Palatului, A. Tadjvidi a descoperit piese de os simple[33]. Remarcabil, din punctul nostru de vedere, este înregistrarea la Persepolis a unui *passe-guides* din calcar, decorat pe latura dorsală cu 5 caneluri verticale[34], asemănător cu *passe-guides* descoperit la Istros.

După părerea lui Calmeyer şi Kossack, acest tip de *passe-guides*, absent mai înainte în Iran, a fost importat în vremea Achemenizilor, cel mai probabil prin intermediul Urartu, deoarece este bine reprezentat la Karmir-Blur (Fig. 7/2, 3, 9, 10).

Passe-guides în formă de colț de mistreț avea şi o semnificație ritual-magică,

---

[19] GRJAZNOV 1980, p. 27, fig. 14.3; KOSSACK 1987, p. 118-119. Săpături recente: PARZINGER 2003, p. 876-995.

[20] Un alt tip de *passe-guides*, nereprezentat în garnitura de la Istros, era decorat cu capete de vite, de grifoni sau de cai.

[21] RUDENKO 1960, p. 18 fig. 8/b, dar şi la kurganele Černovoj, pl. 20, 1 şi 2, sau Bas-Adar, pl. 49, 6 .

[22] KOSSACK 1987, p. 118.

[23] ČLENOVA 1967, pl. 17, 29.30; KOSSACK 1987, p. 118.

[24] VIŞNEVSKAYA 1973, pl. I, I; KOSSACK 1987, p. 119.

[25] KOSSACK, 1987, p. 119.

[26] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 35-36, CALMEYER 1985, p. 137, fig. 2.

[27] IL'INSKAYA&TERENOJKIN, 1983, p. 43

[28] HAUPTMANN 1983, p. 259, fig. 2-6.

[29] GODARD 1950, p. 101; IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 42. Apartenența unor piese la acest tezaur a fost contestată de MUSCARELLA 2003, *passim*.

[30] IL'INSKAYA &TERENOJKIN 1983, p. 105.

[31] KOSSACK 1987, *loc. cit*.

[32] HERZFELD 1941, p. 271; un exemplar a ajuns la Chicago la Oriental Institute, SCHMAND-BESSERAT *et alii* 1978, p. 25, cat. 11.

[33] CALMEYER 1985, p. 128, care nu crede că toate aceste piese erau neapărat persane; ele au putut aparține şi cavaleriei mede sau ca daruri ale delegațiilor.

[34] SCHMANDT-BESSERAT *et alii*, 1978, p. 25, nota 28; HAUPTMANN 1983, p. 259, fig.5.10. Alte exemplare decorate, la nota 21.

evidentă prin însuşi animalul de la care provenea originalul: dârzenia şi forţa în luptă. Materialul din care era fabricată piesa din ganitura de la Istros, o rocă din familia bazaltului, indica valoarea piesei şi ne aminteşte roca din famili*a* bazaltului[35] din care s-au lucrat frizele delegaţiilor de pe palatul de la Persepolis.

Celalalt tip *de passes-guide* în formă de mosor, utilizat în acelaş mod, este reprezentat pe reliefurile Apadanei (Fig. *3*). Piesa primea căpăstrul de la bot şi „distribuiau" căpăstrul de pe frunte şi pe cel care urca la creştet, ca pe relieful reprezentând un sirian sau un lydian (Fig. 4). Îl regăsim la Karmir Blur[36], dar mai înainte, pe reliefurile asiriene de la Khorsabad (sec. VIII a. Chr.) (Fig. 6/1), Ninive (sec. VII a. Chr.) (Fig. 6/2) sau Tell Basşib[37], aşa cum ne reaminteşte J.K.Galanina, care a propus, pornind de la acestea, reconstituiri ale harnaşamentului calului 13 din kurganul I/V de la Kelermes din Cuban (Fig. 6/3), a harnaşamentelor din kurganul de la Volkovci (Fig. 6/4), regiunea Posul', şi din bogatul kurgan Tol'staya (Fig. 6/5). *Passe-guides* în formă de mosor a ajuns până în veacul IV a. Chr. [38]. De altfel, o piesă de aur se găsea şi în celebrul tezaur din Oxus[39].

Ambele tipuri aveau aceeaşi funcţie.

Peter Calmeyer a analizat reprezentările lor[40] pe reliefurile de la Apadana, după regiunile şi provinciile imperiului persan. Cele care reprezentau delegaţi ce ofereau Marelui Rege cai înhămaţi şi decoraţi în chip sărbătoresc cu curele ornate la căpăstru, cu *passes-guides* în formă de colţ de mistreţ şi cu psalii cu capete de *phallos,* în acelaşi mod cu cei înhămaţi la atelajele imperiale, se grupează în centrul imperiului (mezi, asargati, cappadocieni, armenieni, saci)[41]. El denumeşte această garnitură de harnaşament *vest-iraniană*[42]. În afara acestui 'nucleu' vest-iranian, la apusul şi în Nord-Estul imperiului, se afla celălalt tip, caracterizat prin căpăstrul lat, format din trei fâşii, *passes-guides* rotunde, în formă de mosor, şi psalii aniconice, ca la delegaţiile lydiene, libyene şi delegaţia XIX[43] în Vest şi cele din Soghdiana- Horezm în Nord-Estul imperiului[44].

Al şaselea *passes-guides,* deşi este mai rar întâlnit în literatură, apare totuşi la Karmir Blur[45] (Fig. 7/2, 3, 9, 10.) şi la Stavropolskij Kurgan (Fig. 7/8) în Caucazul de Nord, împreună cu ambele tipuri de *passe*-guides[46]. De asemenea, în kurganul

[35] În Muzeul arheologic de la Teheran, am văzut în 1997, pe lângă asemenea piese din piatră (marmoră?), şi una din fildeş.

[36] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 37.

[37] PARROT 1961, *Assur*.

[38] GALANINA 1985, p. 94, fig. 4.

[39] DALTON 1964 (CALMEYER 1985, fig. 5).

[40] CALMEYER 1985, p. 125-144, pl. 38.3-50; vezi şi JACOBS 2002, p. 345-397.

[41] Totuşi prezenţa sacilor (înrudiţi cu sciţii) pe această listă ne îndeamnă să ne gândim şi la un posibil izvor de inspiraţie venit direct din lumea sacilor-sciţilor, de vreme ce Darius şi înaintea lui Cyrus au susţinut importante campanii în Nord, între Aral şi marea Caspică; JACOBS 2007, p. 157 (vezi mai jos, partea a treia a acestui studiu).

[42] CALMEYER 1985, *passim*. Această decoraţie la capetele de psalii apare şi în Pont, de pildă la tumulul 11 de la Jurovka, IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 243.

[43] Identificarea acestei delegaţii, care poartă numărul XIX pe friza de la Persepolis, cu cea a tracilor anatolieni nu este sigură. Ea a fost respinsă atât de CALMEYER 1985, p. 134, nota 71, cât şi de JACOBS 2002, p. 376.

[44] CALMEYER 1985, *passim*.

[45] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 37.

[46] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 31.

2/V de la Kelermes[47] (Fig. 4/3), şi în kurganul nr. 411 de la Jurovka (Tjasmîn)[48].

Bastonaşele cu capete în formă de ciupercă serveau la fixarea căpăstrului pe creştetul calului (Fig. 1/2. 5). Cele mai vechi exemplare, cunoscute de Kossack, se aflau într-un mormânt princiar de la Gori (Georgia), sec XIII a. Chr. şi făceau parte dintr-o garnitură de harnaşament[49]. David Stronach[50] a descoperit bastonaşe din os la Pasargadae, iar E. Schmidt a găsit asemenea piese din bronz, în formă de potcoavă, chiar la Persepolis[51]. Primul care a recunoscut funcţia lor a fost tot E. Herzfeld, care a propus analogii din Luristan[52]. Asemenea bastonaşe au apărut la Sud şi la Nord de Caucaz, în inventare funerare din sec. IX-VIII a. Chr., în sec. VII în tumulul de la Temir Gora din Crimeea[53], ca şi în lumea sacilor în timp ce în stepa pontică sunt atestate abia în sec. VII-VI a. Chr.[54]. Totuşi E. Cernenko le socoteşte ca ajutătoare de *gorytos*, pe baza unor descoperiri de la Matusov[55] (Fig. 5/9). Este posibil ca aceste piese, destul de simple, să fi avut mai multe întrebuinţări.

Întorcându-ne la garnitura descoperită la Istros în ansamblul ei, remarcăm faptul că diverse categorii de piese din acest set formează un ansamblu omogen. Analogiile pe care le propun sunt destul de evidente. Ele apar, în proporţii diferite, în Iranul achemenid, fie pe reliefurile Apadanei din vremea lui Darius şi ale succesorilor Marelui Rege, dar şi în forma concretă chiar la Persepolis şi Pasargadae. Originea şi proveniența lor este diferită. Unele, ca *passe-guides* în formă de colţ de mistreţ, atestate pentru prima dată în lumea sacilor, în Siberia de Sud-Vest, în necropola regală de la Ardjean şi apoi în lumea sacilor în perioada scitică veche, sau la Axiutînskij[56] (Fig. 7/5), Jurovka[57] şi apoi în regiunea Sula, Basovka[58] (Fig. 7/16), dar şi în Altai, Bash Adar[59] (Fig. 7/14), Bijsk[60], (Fig. 7/12-13), Tuekta[61], contemporane cu piesele de la Persepolis, au fost poate introduse în Iran prin Urartu, după părerea lui Calmeyer şi Kossack (dar vezi la noi, mai jos, partea a III-a).

Însă cercetările recente, atât arheologice cât şi istorice, au pus în evidenţă importanţa lumii şi civilizaţiei sacilor, o altă ramură a sciţilor care ocupau un întins teritoriu la răsărit de marea Caspică, până în munţii Altai. Moda scitică-sacică a putut ajunge în Iran şi în urma campaniilor îndelungate şi sângeroase ale lui Darius şi ale predecesorului său, Cyrus, care şi-a pierdut şi viaţa în ţinuturile

[47] GALANINA 1985, p. 105, fig. 9.
[48] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 243.
[49] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 121, cu bibliografia problemei.
[50] STRONACH 1978, p. 236, fig. 103.4.
[51] KOSSACK 1985, p. 119.
[52] HERZFELD 1941, p. 142.
[53] MYRZIN 1984, p. 19, fig. 5/11.
[54] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 94.5 (Temir Gora), p. 249 (Repjahovskaya moghila).
[55] CERNENKO 1981, p. 34, fig. 20, 39, 24.
[56] IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 331.
[57] IL'INSKAYA 1975, pl. 12.2.
[58] IL'INSKAYA&TERENOKJIN 1983, p. 331.
[59] RUDENKO 1960, p. 49, 6.
[60] KOSSACK 1985, p. 119.
[61] RUDENKO 1960, p. 110, 6.7, pl. 77, 5-9.

sacilor dintre Aral şi Caspica. În această zonă relația dintre saci şi sciți – două ramuri ale aceluiaşi popor, era vie. Persoane de origine sacă, identificate după numele lor, au pătruns şi în administrația persană până la nivel de satrapi[62].

Cea de a doua categorie de *passe-guides,* rotunde în formă de mosor, avea o altă istorie şi o difuziune largă. Hamurile cailor de pe reliefurile şi pe picturile murale asiriene de la Khorsbad (Fig. 6/1), Ninive (Fig. 6/2) sau Tell Bassib[63] sunt împodobite cu asemenea *passe-guides*. De origine mesopotamiană, ele apar în Anatolia de Nord-Est şi în Urartu, pentru ca să fie utilizate apoi în Iran. Pe reliefurile persane sunt reprezentate la delegațiile din vestul imperiului *(3),* dar şi la aceea din Sogdiana (Horezm). În lumea scitică, *passe-guides* rotund a fost mai târziu frecvent întrebuințat[64].

Cât despre bastonaşele cu cap de ciupercă (ca şi celelalte simple), par să fi fost produse mai întâi în Caucaz, dar, dat fiind utilizarea lor multi-funcțională, ar putea fi şi mai vechi.

Toate elementele prezente în garnitura descoperită la Istros, s-au regăsit în ornamentele de paradă achemenide. Cu excepția *passe-guides*-urilor în formă de colț de mistreț care nu mai apar după apusul civilizației achemenide, celelalte piese vor avea o durată de utilizare variabilă, dar mai lungă.

//

Cronologia setului descoperit la Istros este strâns determinată de contextul gropii *α* de pe platoul aşezării civile, unde *terminus ante quem* este o dată în jurul anului 500 a. Chr. Întrebarea care se pune în chip necesar: care este legătura dintre acest set şi cunoscuta expediție a regelui Darius în Sciția?

Cum acest context este un reper destul de clar pentru datarea distrugerii cartierului civil histrian, mi se pare util de reamintit câteva constatări din zone învecinate. Cea mai la îndemână este, desigur, Zona Sacră a oraşului, spectaculos atinsă de o distrugere, datată aproximativ în aceeaşi vreme[65], dar şi aşezări din teritoriul rural histrian, de pildă aceea de la Tariverde, unde cele mai vechi piese sunt două vase attice care atestă întreruperea locuirii: un fragment de skyphos de tip CHC, clasa C 2[66], şi unul de cupă proto A, din grupul „Leafless", în jurul anilor 500-490 a. Chr.

Nu putem trece cu vederea nici importanta descoperire din necropola tumulară a Istros-ului, efectuată în anul 1957 în tumulul XII[67]. Este vorba de un mormânt de incinerație cu ardere pe loc, datat cu ceramică greacă: o *lekythos* attică din „classe d'Athènes 581", aproape de Grupul Leagros (510-490 a. Chr.), o hydrie-kalpis attică din aceeaşi vreme. La marginea suprafeței funerare se găseau două gropi superficiale în care fuseseră îngrămădiți, fără inventar funerar, unele

[62] JACOBS 2007, p. 161.

[63] PARROT 1961, Tell Bassib, sec. VII a. Chr., frontispiciu (pictura murală).

[64] Vezi mai sus, nota 37.

[65] Discuția cu privire la cauzele istorice ale acestor distrugeri, în ALEXANDRESCU *et alii*, *Histria VII*, p. 93-103.

[66] Vezi, URE 1927, p. 62.

[67] ALEXANDRESCU, *Necropola tumulară. Histria II* (ed. E. Condurachi), Bucureşti 1966; *idem*, 1999, p. 117-137.

peste altele, 35 de cadavre umane (dintre care au putut fi determinați 24 bărbați, două femei şi restul nedeterminabili ca sex), amestecate cu bucăți de cai şi de măgari.

Au putut fi determinate paleoantropologic, în vederea unei reconstituiri grafice, numai 5 schelete umane, după valorile standard recomandate de M.M. Gherasimov. Un individ (m. 3) împreună cu alți 10, prezentau, după etajul mijlociu al feței, caractere irano-afgane, iar m. 7 afinități cu tipul pamiro-fergan. (Fig. 9). „În orice caz, este cert ca în tumulul XII avem de-a face cu luptători. Majoritatea sunt bărbați, care prezintă indicii morfo-funcționale sigure; cei mai mulți au făcut lungi deplasări pe jos, iar cei ca tipul m. 4 au fost călăreți vreme îndelungată. Cel puțin o parte dintre ei au murit pe câmpul de luptă, cu cel puțin 3-4 zile înainte de a fi transportați şi depuşi ca ofrandă umană împreună cu cei sacrificați, în vecinătatea mormântului principal de incinerație[68]. Cât despre tipurile de equidee, Alexandra Bolomey[69] crede că „aducerea cailor şi măgarilor din Asia Anterioară este interpretarea cea mai bună". Cadavrele lor au fost îmbucătățite. Tumulul ca atare a fost determinat de curând ca aparținând aristocrației histriene, după ritualul funerar de tip homeric[70]. Este deci probabil ca persoana incinerată în centru şi căreia îi aparține mormântul să fie un personaj conducător, ucis în lupta împotriva celor care apoi au fost sacrificați. Este de asemenea probabil ca aceştia să fi făcut parte dintr-un detaşament din armata persană.

Determinările antropologice şi studiile asupra resturilor de equidee, asupra poziției lor, îngrămădiți şi amestecați unii peste alții în poziții dezordonate, animalele ciopârțite, cu toții aduşi după mai multe zile de la deces, au condus pe cercetători la ipoteza transportului lor în urma unei lupte, ca ofrande în cinstea personajului incinerat, poate mort el însuşi în acele împrejurări. De vreme ce există indicii antropologice ale apartenenței unora dintre indivizii depuşi în cele două grămezi de cadavre, la tipul facial irano-afgan şi pamiro-fergan, iar equideele, cai şi asini, denotau o proveniență asiatică, este firesc să facem legătura cu prezența în regiune a armatelor regelui Darius, în drum către Sciția sau, mai de grabă, la întoarcerea sa.

Rezumând şi reluând o discuție mai veche, constatam că în jurul datei de 500 a. Chr. – după indiciile arheologice-, cel puțin două evenimente războinice au avut loc la Istros şi în teritoriul său rural. Un puternic şi distrugător atac, ocuparea şi jaful oraşului şi a teritoriului său, provocând distrugerea unor temple din zona sacră şi a zidului de incintă de chirpic, care împrejmuia aşezarea civilă şi arderea acesteia. O luptă între histrieni şi un detaşament (?) de trupe persane, a avut ca urmare depunerea în tumulul XII a unui număr relativ ridicat (35) de cadavre umane şi de animale, ca ofrandă unui personaj din aristocrația oraşului.

Am fost tentat, într-o vreme, să atribui aceste evenimente incursiunii scitice de răzbunare, produsă la câțiva ani după expediția ratată a lui Darius din 513 a. Chr. Un scurt pasaj din Herodot IV, 40, mi-a permis presupunerea unei incursiuni a sciților către oraşele din Strâmtori[71].

---

[68] DARDU NICOLĂESCU-PLOPŞOR, în *Histria II*, p. 354-381; CANTEMIR RISCUȚIA, DARDU NICOLĂESCU-PLOPŞOR, *ibid.*, p. 383-385.

[69] BOLOMEY, în *Histria II*, p. 387-396.

[70] ALEXANDRESCU 1999, p. 117-137.

[71] Comentarea textului se găseşte la ALEXANDRESCU 1956, p. 330-332.

Apariția garniturii persane de harnaşament, publicată abia acum, mi-a permis însă să pun integral în ecuație abia acum şi rezultatele colegilor mei paleoantropologi şi paleozoologi, dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor şi dr. Alexandra Bolomey -, cărora le aduc omagiul meu de recunoştință pentru devotamentul şi profesionalismul lor. Putem să interpretăm toate aceste indicii ca semne ale jafului armatelor persane asupra cetății de pe malurile lacului Sinoe. Deşi niciunul din izvoarele literale nu amintesc, nici direct nici indirect, un atac persan asupra oraşului şi a teritoriului rural, urmele arheologice şi antropo-zoologice ne îndeamnă către o asemenea interpretare.

Se iveşte astfel o uşoară discrepanță cronologică între data de 513 a. Chr.[72], atribuită expediției regelui Darius împotriva sciților, şi deci a trecerii armatelor sale prin dreptul Istros-ului, şi atacul devastator al coloniei milesiene, şi cronologia arheologică, oferită de datarea unitară a ceramicii attice în jurul anului 500 a. Chr., prezentă în majoritatea contextelor cercetate. După cum rămâne încă incert istoric atacul distrugător al sciților, potrivit ipotezei anterioare. Dar evenimentele de la sfârşitul secolului al VI-lea îşi arată astfel poate mai pregnant dramatismul lor.

///

„Perşii numesc saci (Σάκαι) pe toți sciții" Herodot VII, 64

Dar În cursul povestirii apar numai sciții (poate cu excepția IX, 113). Este evidentă folosirea numai a termenului cunoscut de greci.

Într-o serie de lucrări recente începe să fie revalorată importanța istorică şi arheologică a sacilor în istoria antică şi medievală, până de curând luați drept rudele sărace ale sciților. Dintre acestea remarc monografia lui Iaroslav Lebedynsky, *Les Saces. Les Scythes d'Asie,* Paris 2006 şi studiile lui W. Nagel, *Frada, Skuncha und der Saken-Feldzug des Darius I, Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenide,zeit und ihr Fortleben,* MAI(T) Ergb. 1983, şi B. Jacobs, *Achämenidische Kunst – Kunst im Achämenidenreich*, AMIT 34, 2002, p. 345-397.

Sacii ocupau un vast teritoriu dintre marea Caspică şi munții Tien-şan. Cele mai vechi documente «scitice« se situează pe teritoriul lor, începînd cu necropola regală de la Ardjan, de la sfârşitul secolului al IX-lea. Cea mai veche cultură scito-sacă, deja structurată social, venea din Orient, ceea ce a făcut pe unii cercetători să presupună că civilizația scitică însăşi este rezultatul migrației unui grup de saci din răsărit către stepele nord-pontice. Oricum, sacii au dat mult de furcă perşilor, începînd cu Cyrus, care a dat mai multe lupte cu aceştia, ultima, in care şi-a perdut viața, a fost deosebit de sângeroasă: „Dintre toate bătăliile contra

[72] Asupra acestei date nu există încă un acord al cercetării. Determinantă este lectura din 1948 a inscripției de la Behistun a lui G. CAMERON, JCSt 5, 1951, p. 53 urm. cu întregirile lui R. KENT, *ibid*., p. 56 urm. şi *Old Persian Texts*, New Haven 1953, p. 135; vezi şi G. CAMERON, *Ancient Iran 4*, Monumentum N.S. Nyberg, p. 77 urm. Observațiile lui J.M. BALCER din Harvard Studies in Classical Philology 76 (1972), p. 77 urm. nu mai sunt valabile, prin critica lui W. NAGEL, *Frada, Skuncha und der Saken-Feldzugug des Darius I*, MAIT, Ergb.1, 1983, p. 169 urm. Aşadar, pentru moment ne menținem la datarea convențională. La aceeaşi concluzie a ajuns şi Pierre BRIANT, *Histoire de l'empire perse de Cyrus à Alexandre*, Fayard, 1996, p. 513.

barbarilor, aceasta a fost cea mai violentă" (Herodot I, 214). Conflictele au continuat sub Darius I,care a fost învingătorul lor, aşa cum se vede şi pe inscripţia de pe monumentul de la Behistun.

Expediţa sctică a lui Darius trebuie înţeleasă tot în cadrul ansamblului politicii persane împotriva acestor migratori, de decenii marii adversari ai achemenizilor. Astfel, pe inscripţia de la Behistun se relatează un episod din prima campanie a lui Darius împotriva „sacilor cu capişon ascuţit": *„Darius Rege spune, apoi (după victoria asupra elamiţilor), am plecat către sacii purtători de capişon ascuţit. Aceşti saci au fugit de mine. Când am ajuns la fluviu (?) l-am trecut împreună cu toată armata. Apoi i-am pedepsit dur pe saci.Am capturat un alt şef ; acesta a fost adus înaintea mea şi l-am ucis. Pe şeful lor, nunit Skunkha, ei l-au prins şi l-au adus înaintea mea. Atunci am numtit un altul în fruntea lor, după dorinţa mea. Apoi ţara a devenit a mea. O Darius Rege spune : Aceşti saci erau fără credinţă şi Ahura Mazdà nu era venerat de ei. Însă eu mă închinam la Ahura Mazdà. Prin graţia lui Ahura Mazdà le-am făcut ceea ce am dorit*" (DB.'col. 5, după Lebedynsky).

Deşi lipsit de indicaţii geografice, textul e important. Fuga nomazilor din faţa armatelor persane anunţa aceeaşi tactică utilizată şi mai târziu, în a doua expediţie a regelui Darius I din 519, în regiunea dintre Syr Daria şi Amu Daria, din vestul Turchestanului, tot împotriva sacilor. Dar episoadele se repetă în expediţia impotriva sciţilor din stepele ucrainiene (al treilea razboi impotriva „sacilor", nereuşit probabil şi din motive geografice). Darius urmărea poate o amplă mişcare de invăluire, pentru a-i prinde pe saci pe la spate.

Traversarea cu armata întreagă a fluviului (probabil Syr Daria sau Amu Daria) a fost o repetiţie a marii treceri a Dunării de mai tîrziu.

Sacii erau grupaţi în trei neamuri. „Sacii cu capişon ascuţit" (*Sakã tigraxaydã*) erau cei pe care Herodot îi numea Massageţi, între Syr Daria şi Amu Daria[73]. Împotriva lor se luptase Cyrus I. Sacii *hamavargã* poartă acest nume după băutura rituală *hauma*. Ei se aflau către răsărit, fiind numiţi în unele inscripţii „sacii de dincolo de Sogdiana" (teritoriu care marchceză limita către NV a imperiului). În sfîrşit, *Sakã paradraya* „sacii de dincolo de apă", plasaţi de unii cercetători în nordul Mării Negre. Nu este imposibil ca *draya-* , dincolo de care, să fi fost marea Caspică sau chiar unul din marile fluvii Amu Daria sau Syr Daria[74].

Pătrunderea sacă în Persia a fost puternică, în special în societatea mai înaltă achemenidă. Personalităţi ca Artaphernes, Pharnabazos sau Tissaphernes, cu numele lor sace, erau reprezentanţi ai acestei grupări etnice[75].

Achemenizii preţuiau forţa militară a sacilor, in special cavaleria lor, cum remarca Herodot. Este, aşadar, probabil ca prin cavaleria acestora să fi pătruns unele piese de harnaşamant regale sau princiare până la nivelul protocolului persan imperial şi al ritualului acestuia, ca, de pildă, acei *passes guides* în formă de colţi de mistreţ.

Revalorificarea surselor istorice şi arheologice privind ponderea istorică a sacilor a permis, aşadar, deschiderea unei lumini noi asupra lumii Asiei Centrale.

---

[73] În izvoarele persane numele massageţilor nu apare. Populaţiile composite numite astfel de catre greci erau luate de perşi ca grupare sacă (Lebedynsky).

[74] După Lebedynsky, prin *draya* în vechea persană se înţelegea fie marea fie un fluviu.

[75] Transformările consonantice Kv –f contează ca tipice; JACOBS, 2007, p. 158-161.

din sec. VI-V a. Chr.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1956 – P. Alexandrescu, *Izvoare greceşti despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, SCIV 7 (1956), 3-4, p. 319-341.

ALEXANDRESCU 1978 – P. Alexandrescu, *Histria* IV, Bucureşti.

ALEXANDRESCU 1999 – P. Alexandrescu, *Un rituel funéraire homérique à Istros, în L'Aigle sur le Dauphin*, Bucarest-Paris, p. 117-137.

ANDERSON 1961 - J. A. Anderson, *Ancient Greek Horsemanship*, Berkeley.

CALMEYER 1985 - P. Calmeyer, *Zur Genese altiranischer Motive IX, Verbreitung des, west-iranisken Zaumzeng im Achaimenichereih*, AMIT 18.

CERNENKO 1861- E.V.Cernenko, *Skifskie lučniki*.

ČLENOVA 1967- N.Členova, *Proischozdenie i rannaja plemen Tagarskoj kul'tury*.

DALTON 1964 - O. M. Dalton, *The treasure of the Oxus with other exemples of oriental Metal-Work*.

DIMITRIU 1956 – S. Dimitriu, în *Histria* I (red. Em. Condurachi), Bucureşti.

GALANINA 1985 - I.K. Galanina, *Frühskythische Zaumzeuggarnituren,* AMIT, 18.

GHIRSHMAN 1963 – R. Ghirshman, *Perse, Protoiraniens, Mèdes,* Paris.

GODARD 1950 - Godard, *Le trésor de Ziwiye (Kurdistan),* Haarlem.

GRJAZNOV 1980 - M.P. Grjaznov, *Ardjan. Carskij kurgan raneskifckogo vremeni*, Leningrad.

HAUPTMANN 1983 - H. Hauptmann, *NeueFunde eurasiatischer Steppennomaden in Kleinasien,* în *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz.

HERZFELD 1941 – E. Herzfeld, *Iran in the Near East* , Princeton.

IL'INSKAJA 1975 - V. A. Il'inskaya, *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tjasmin*.

IL'INSKAYA, TERENOJKIN 1983 - V.A. Il'inskaya, A.I. Terenojkin, *Skifija VII-IV vv. do n.e.*, Kiev.

JACOBS 2002 – B. Jacobs, *Achaimenidiche Kunst – Kunst im Achaem*enidenreiches, AMIT, 34.

JACOBS 2007- B. Jacobs, *Saken und Skythen aus persischer Siecht în Im Zeichen des goldenen Greifen. Königs Gräber der Skythien*, München, Berlin, New York, p. 158-161.

KOSSACK 1987 – G. Kossack, *Fremdlinge in der Fars,* AMIT, 20.

MUSCARELLA 2003 - O.W. Muscarella, *The Forgery of Ancient Near Eastern Cultere*.

MYRZIN 1984 - V.IO. Myrzin, *Skifskaja arhaika severnogo Pricernomorja,* Kiev.

PARROT 1961 – A. Parrot, *Assur*, Paris.

PARZINGER 2003 – H. Parzinger, *Le tumulus funéraire d'un prince scythe d'Ardjan 2 dans la région de la Touva (Russie)*, CRAI, p. 876-995.

RUDENKO 1960 - S.I. Rudenko, *Kul'tura naselenija Central'nogo Altaja v skifskoe vremja,* Moscova-Leningrad.

SCHAUS 1986 - G.P. Schaus, *Two Fikellura Vase Painters*, BSA 81 (1986).

SCHMAND-BESSERAT *et alii* 1978 – D. Schmand-Besserat *et alii*, *Ancient Persia. The Art of an Empire*, Austin, Baltimore.

STRONACH 1978 - D. Stronach, *Pasargadae. Report on the Excavations conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to1963,* Londra.

TILIA - A.B. Tilia, *Studies and Reconsytuction at Persepolis and other Sites*.

URE 1927 - P.N. Ure, *Sixth and Fifth Century Pottery from Ritsona*.

VIŞNEVSKAYA 1973 - O.A. Visnevskaja, *Kul'tura Saksickich plemen Nizov'-ev Syrdary v VII-V* vv. do n.e.

Fig. 1 - Ornamente de căpăstru (photo M. Alexandrescu Vianu).

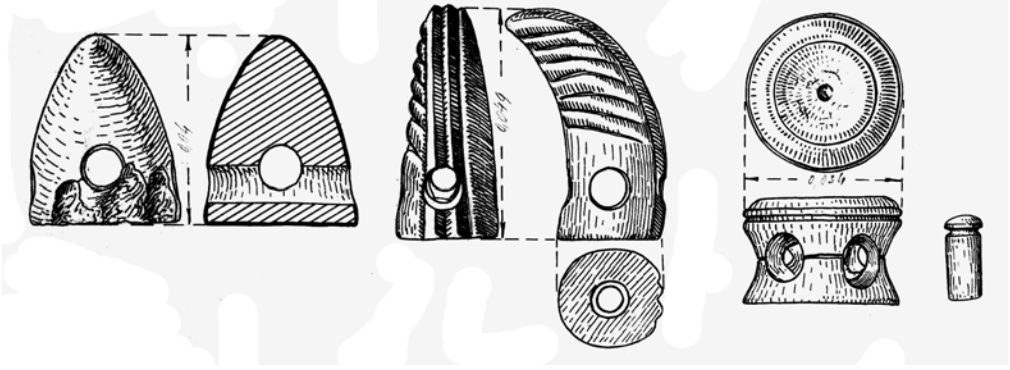

Fig. 2 - Desen (de A. Epure).

Fig. 3 - Persepolis. Scara de Est a Apadanei. Delegatul armean, (după Ghirshman, pl. 222).

Fig. 4 - Persepolis. Scara de Est a Apadanei. Delegatul sirian sau lydian (după Ghirshman, pl. 224).

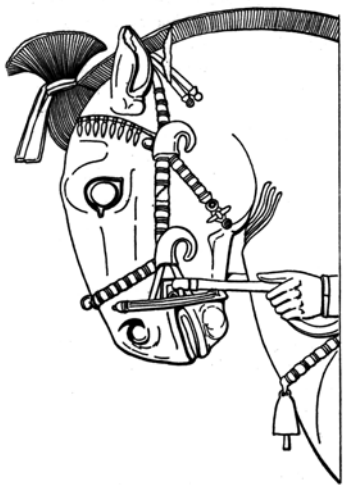

Fig. 5 - Persepolis. Apadana; fațada de Est (după Kossack, fig. 6).

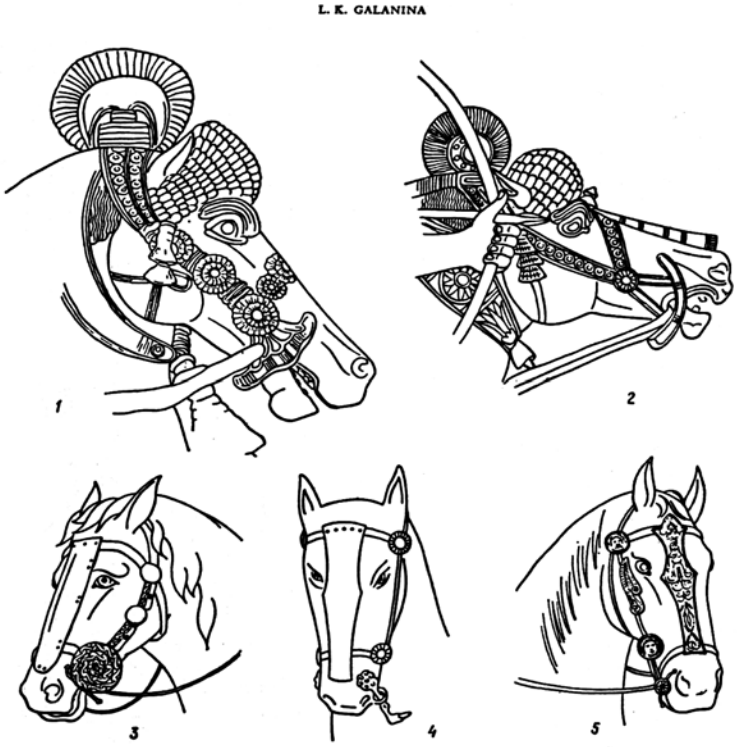

Fig. 6 - *Passe-guides* în formă de mosor. 1. Reprezentare de căpăstru pe relieful asirian de la Khorsabad. 2. Reprezentare de căpăstru pe un releif de la Ninive. 3. Reconstituire a căpăstrului calului 13 din kurganul I/V de la Kelermes. 4. Reconstituire a căpăstrului din kurganul 4 de la Volkovțy, regiunea Posul. 5. Reconstituire a căpăstrului din kurganul Tolstaya Moghila, regiunea Dniepropetrovsk (după Galanina, fig. 6).

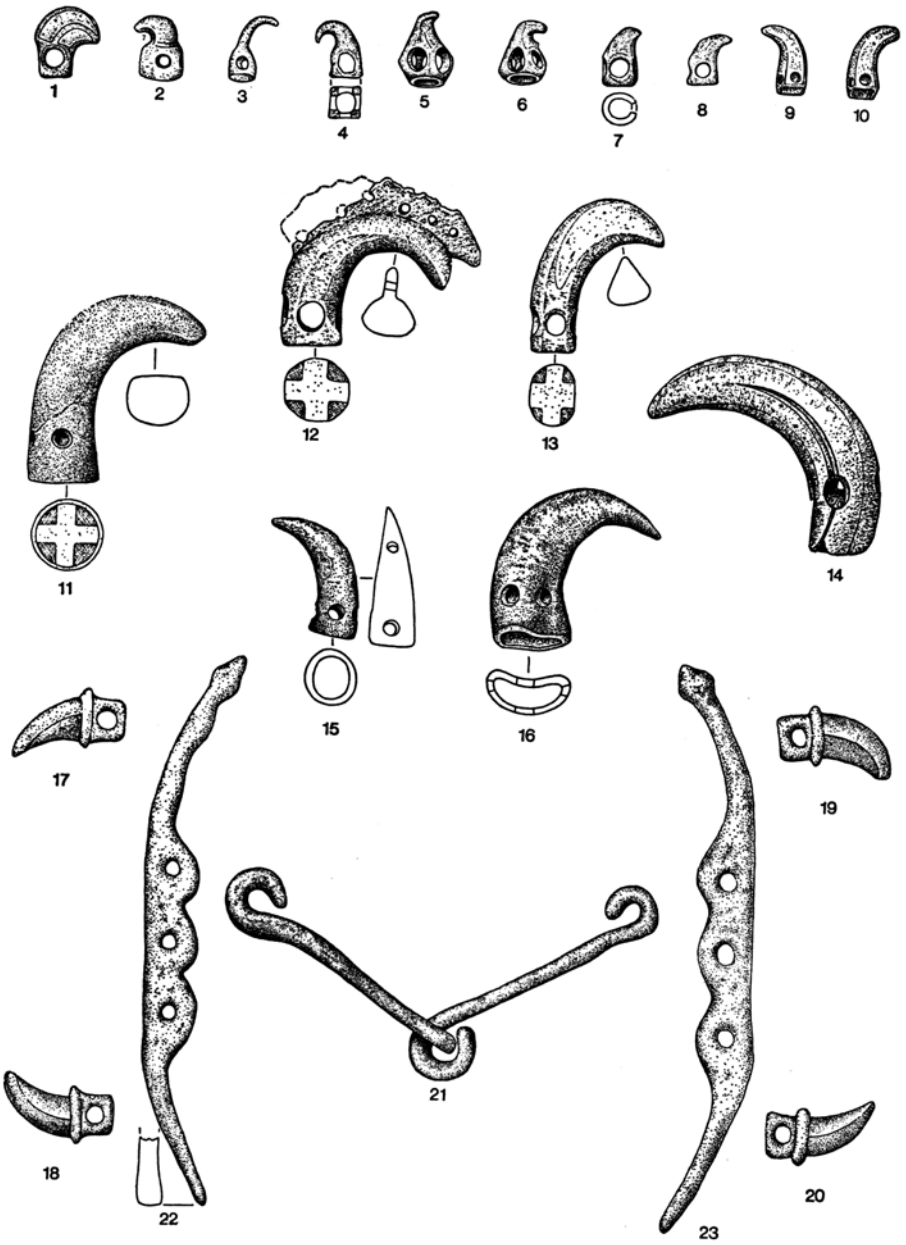

Fig. 7 - *Passe-guides* în formă de colț de mistreț. 1. Iran; 2. 3. 9, 10 Karmir - Blur, cetate; 4. Nal'cik, lângă Piatigorsk, (mormânt), sec. VIII, etapa Novocerkas; 5. Aksiutyncy, lângă Romny, kurganul 466; 6. Volkovțy lângă Romny, kurgan 478; 7. Kelermes, kurganul 2 Veselovskij ; 8. Stavropol, Krasnoe Znamia, kurgan 1; 11. Persepolis; 12-13. Bijsk, Altai, mormânt; 14. Baš-Adar, Altai, kurgan 2; 15. *Stanica Podgornaja, regiunea Krasnodar*; 16. Bašovka lângă Romny, kurganul 497; 17-23. Abano-Zichiana, Georgia, mormînt (după Kossack, fig. 6).

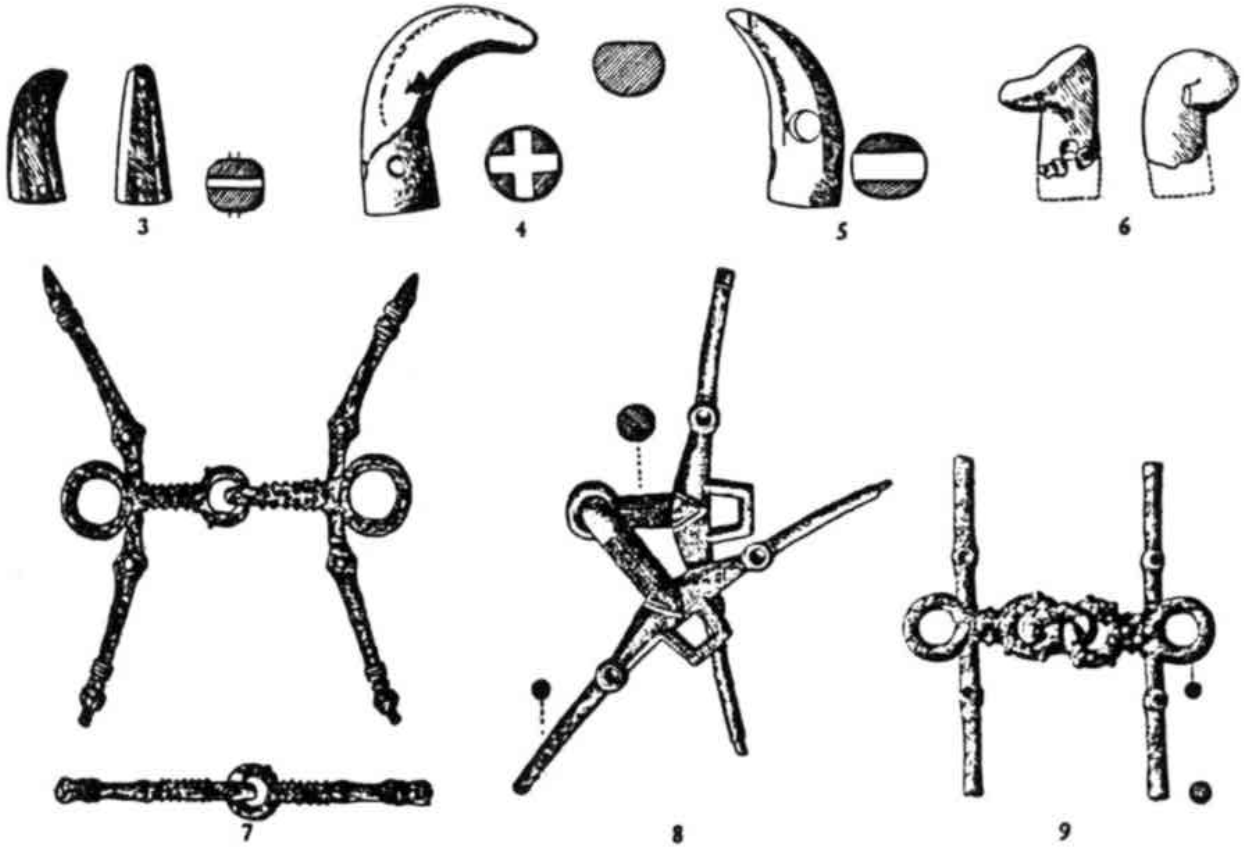

Fig. 8 - *Passe-guides* de piatră şi zăbale de bronz din Tezaur (3-6.8) şi din „Cartierul Garnizoane" (7) de la Persepolis (după Calmeyer, fig. 2).

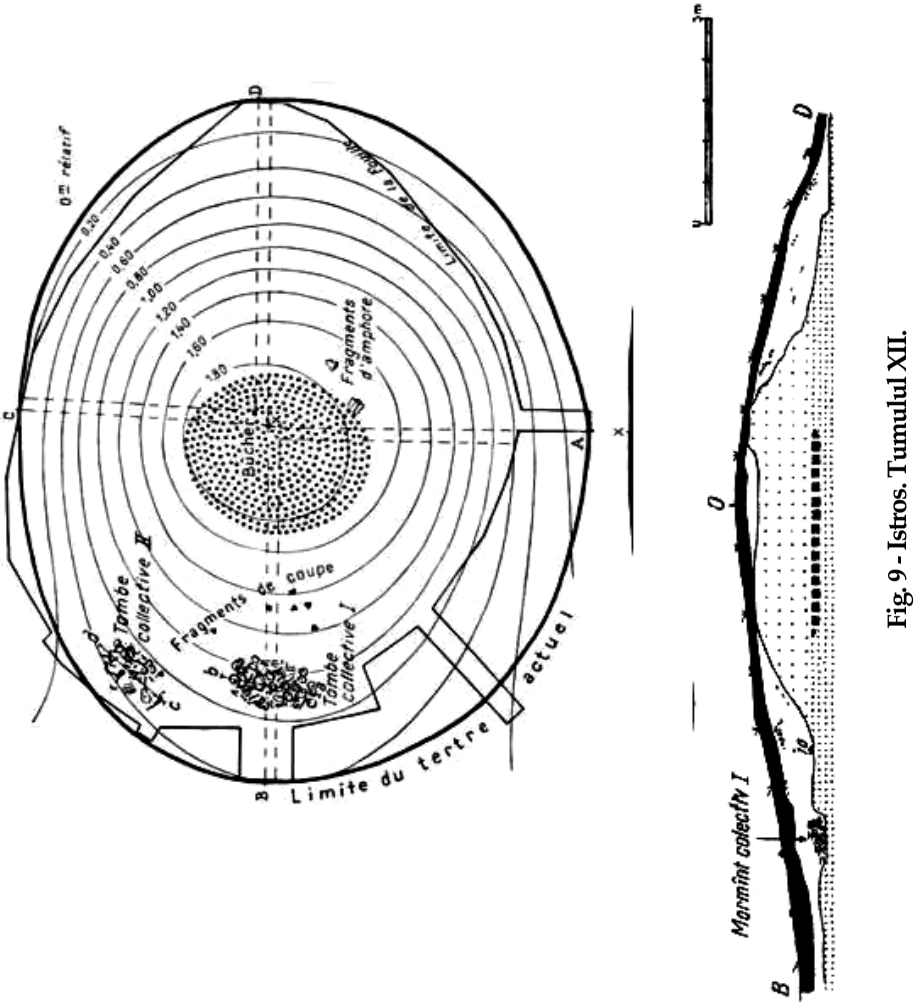

Fig. 9 - Istros. Tumulul XII.

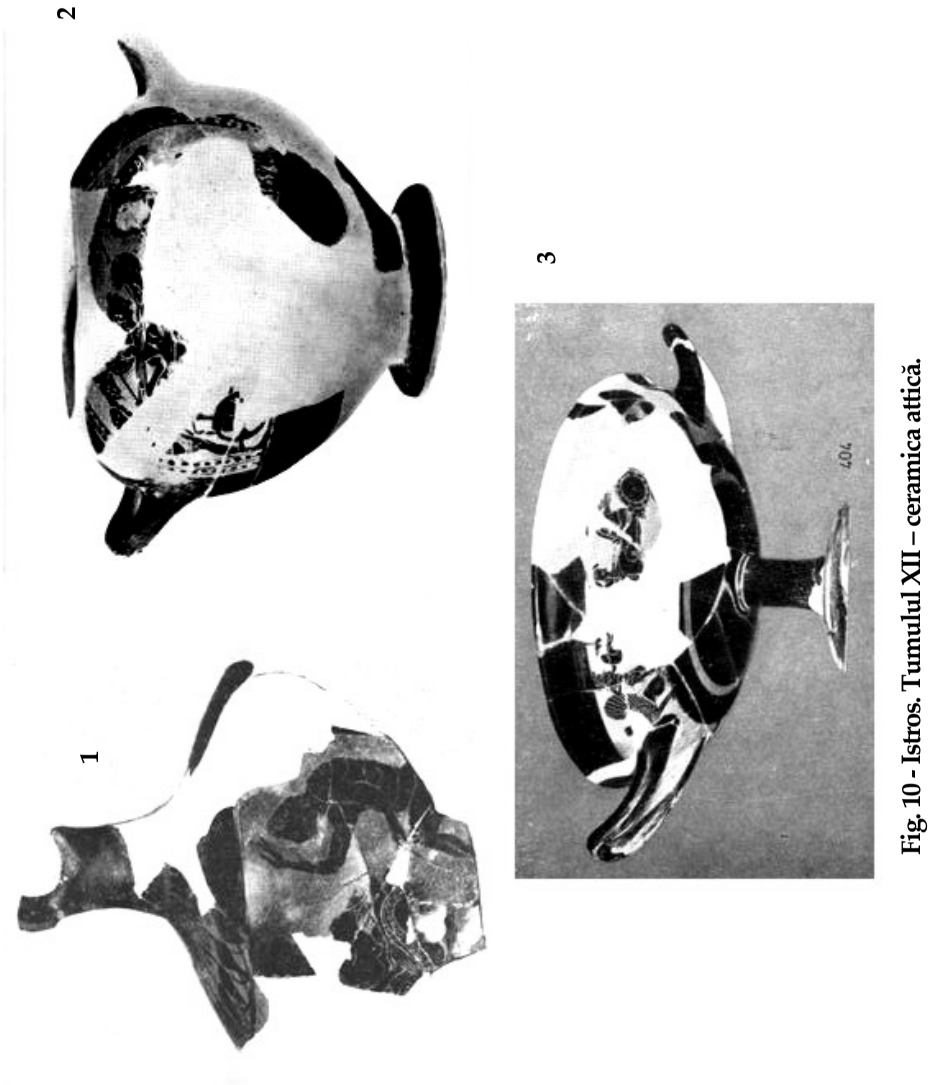
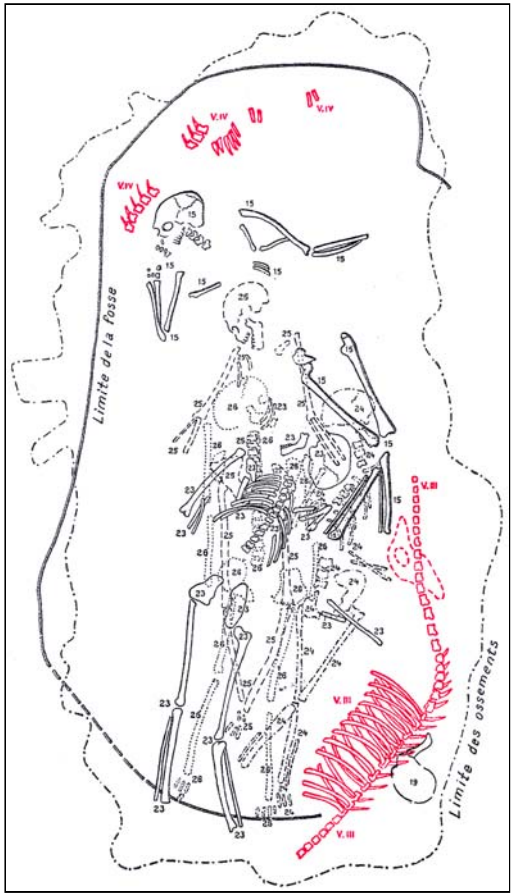

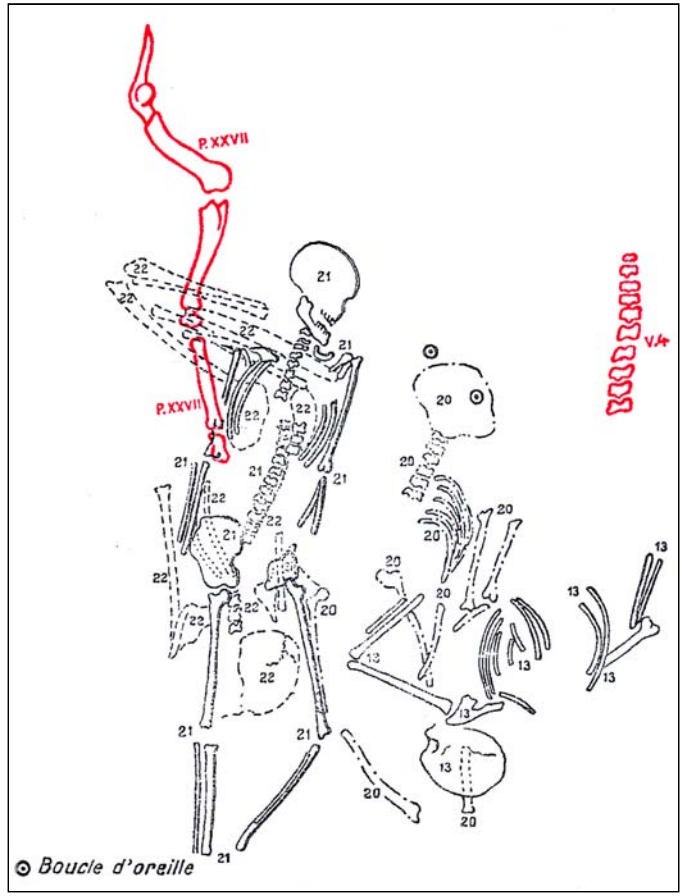
Fig. 10 - Istros. Tumulul XII – ceramica atică.

Fig. 11 - Istros. Tumulul XII – mormântul colectiv I.

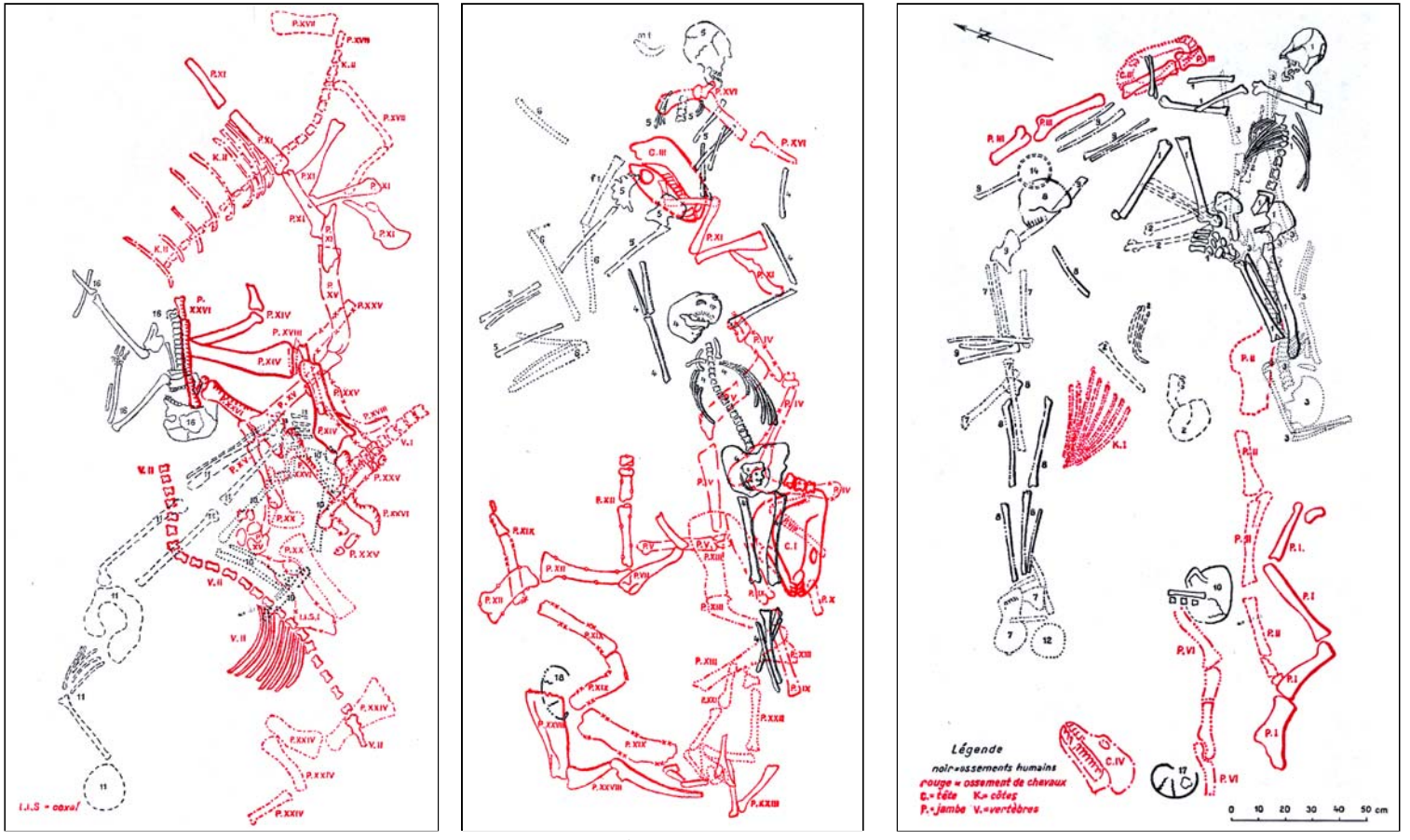

a.

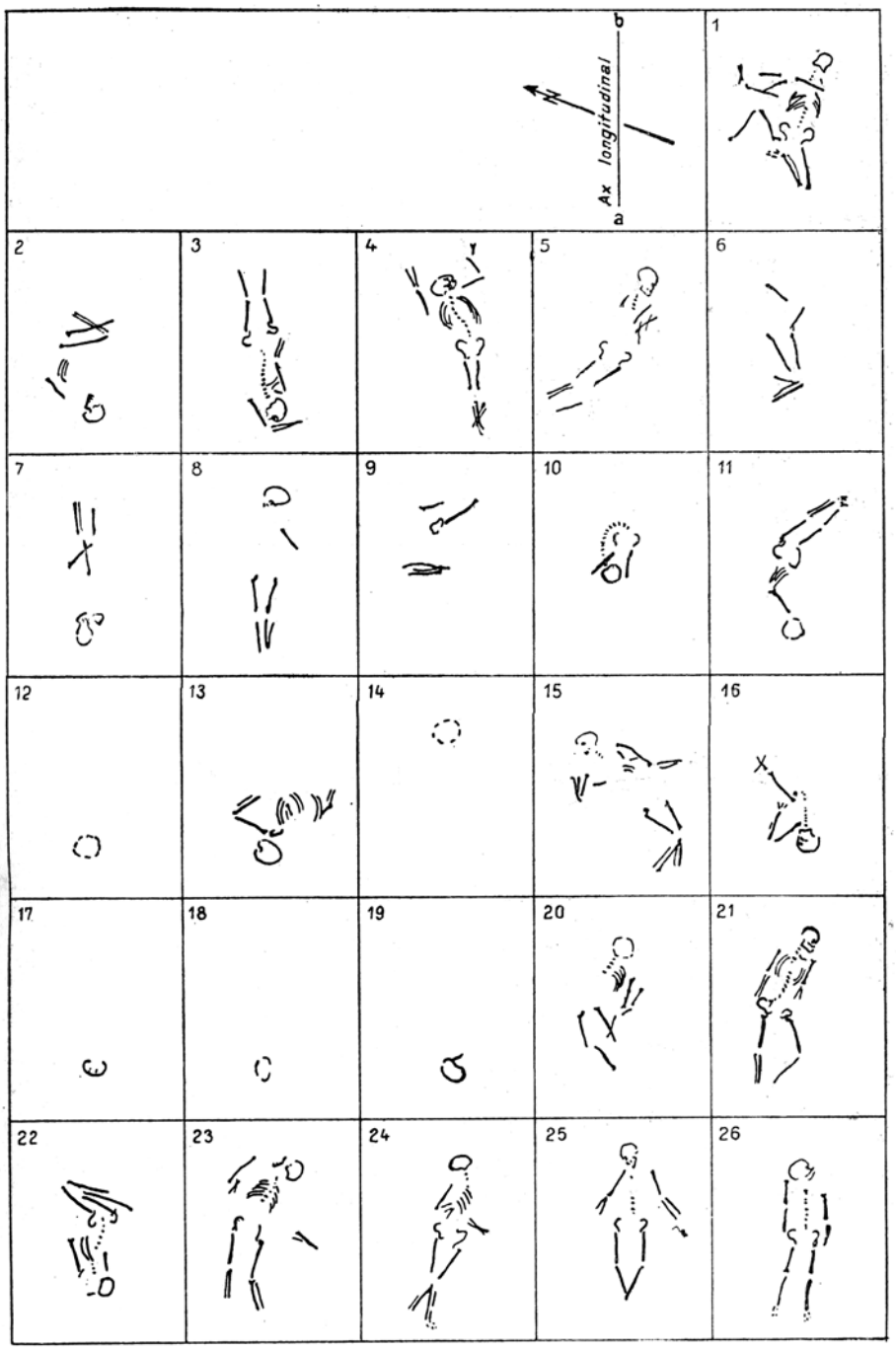
b.

Fig. 12 a-e - Istros. Tumulul XII – releveu pe straturi ale mormântului colectiv I. (imagini după Alexandrescu, 1999, Fig. 9.4 – 9.8; în culoare roşie, schelete de cai).

c. d. e.

Fig. 12 a-e - Istros. Tumulul XII – releveu pe straturi ale mormântului colectiv I.

f.

Fig. 12 f – Schiță prezentând poziția scheletelor umane din tumulul XII, mormântul colectiv I.

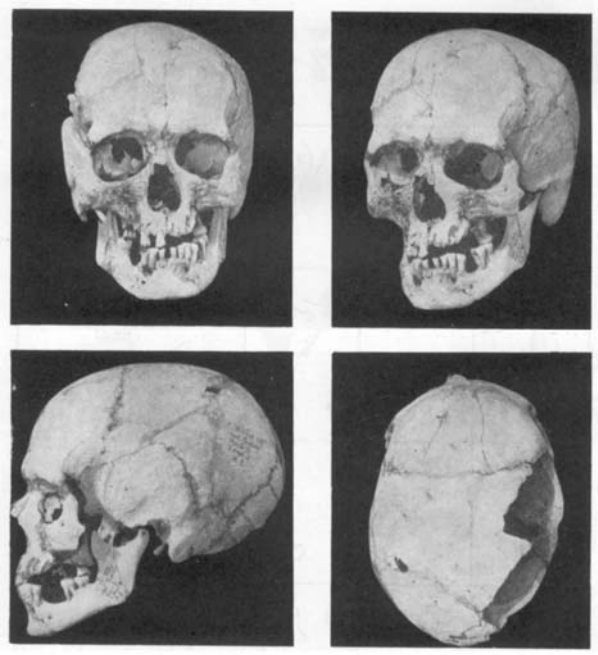

Fig. 13 - Istros. Craniul m.3 si reconstituire după tipul fizic, din tumulul XII, mormântul colectiv I (după Dardu Nicolăescu-Plopşor şi C. Riscuția, pl. 104).

Fig. 14 - Istros. Craniul m.3, din tumulul XII, din mormântul colectiv I, reconstituirea tipului fizic (după Cantemir Riscuția şi Dardu Nicolăescu-Plopşor, pl. 112).

NOTES ARCHEOLOGIQUES HISTRIENNES. DECORATIONS D'HARNAIS ACHEMENIDE A ISTROS. PERSES, SCYTHES ET SACES

Résumé

1. Dans les fouilles de 1956, Suzana Dimitriu a découvert dans l'habitat civile d'Istros, fosse α, 13 pièces de décoration d'harnais achéménide, en basalte et en os, dont 5 passe-guides, 7 baguettes à tête de champignons et une indéterminé. Les analogies des plus proches de toutes les pièces se retrouvent sur l'Apadana de Persepolis, les frises des délégations. Les passe-guides sont les plus significatifs. Le plus caractéristique est le no. 1 en forme de défense de sanglier. Les pièces les plus anciennes de ce type ont été retrouvées au pays de Saces, le tumulus d'Ardjan ; de la fin du IXe s. av. J-C. Les trois autres désignent une origine plutôt assyrienne.

2. Le contexte archéologique de cette découverte est assez bien précisé de la fin du VIe s. av. J. C. à l'aide de la céramique attique à vernis noire.

3. A la fin du VIe s. la ville d'Istros est passée par un terrible sac «(y compris la zone sacré et l'habitat civile). A ce même moment la tombe XII d'incinération sur place de la nécropole tumulaire abritait dans deux fosses un holocauste de 35 de morts et 14 chevaux et ânes misent en pièces et jetés pèle mêle les uns sur les autres. Il s'agit probablement selon l'avis de Dr . Dardu Nicolăescu Plopşor et C. Rişcuția et de Dr .A . Bolomey de guerriers d'origine irano-aphganne et d'animaux de l'Asie Antérieure.

Il est donc plus probable de mettre en rapport tous ces documents avec la marche ou la retraite de Darius I en Scythie .

VASES LYDIENS DE BEREZAN AU MUSEE ARCHEOLOGIQUE D'ODESSA

Pierre DUPONT (Franța), Vasilica LUNGU, S. B. OKHOTNIKOV

Le fonds Ehrlich Von Stern du Musée Archéologique d'Odessa renferme une très importante collection de vases archaïques de Bérézan dont la plupart proviennent des cités de Grèce de l'Est (Milet, Clazomènes etc.) et, plus accessoirement, d'Athènes et de Corinthe. A côté de ces grandes catégories, on y trouve également quelques spécimens isolés d'origine diverse, dont certaines plutôt inattendue. C'est le cas de quatre pièces de type lydien, consistant en une œnochoé trilobée trapue (A-39395), une *olpetta* fuselée (A-53540), un petit *lydion* à panse facettée (A-73156) et un autre plus gros (A-31765). Trois d'entre elles (les deux *lydia* et l'*olpetta*) présentent la pâte micacée, habituelle des productions lydiennes, et toutes les quatre sont recouvertes d'un vernis brun dilué „à la brosse", que l'on retrouve sur bon nombre de trouvailles de Sardes. A ce petit lot de facture très probablement lydienne, on peut adjoindre une œnochoé trilobée à long bec en gouttière, du type „Schnabelkanne" (A-24882), plus proche des productions phrygiennes tardives. Même si ces matériels ne proviennent pas de contextes datés, il est fort probable qu'ils sont parvenus sur place en compagnie des céramiques grecques orientales archaïques. A ce titre, leur présence dans le fonds Von Stern méritait d'être signalée, ces quelques pièces anatoliennes isolées venant s'ajouter au petit lot de même provenance conservé au Musée de l'Ermitage, que nous avons eu l'occasion de présenter dernièrement à la XIIe conférence organisée par l'Université de Rostov-sur-le-Don.

Dans les deux cas, se trouve soulevée la question de leur mode d'acheminement au nord de la mer Noire: via la Grèce de l'Est certes[1], mais à partir de quelle cité? Plusieurs éventualités se présentent à l'esprit: depuis l'Ionie du Sud[2], par Milet notamment, fondatrice de tant de colonies pontiques? ou bien

[1] Sur les rapports des cités d'Ionie avec le royaume de Lydie, cf. I. S. SVENTSITSKAYA, *Grecheskie goroda v sostave lidiiskogo tsarsva*, VDI 1 (1978), 26-38.

[2] De nombreux fragments de „Black-on-Red" et de „Bichrome Ware" anatoliens ont été trouvés à l'Artémision d'Ephèse (F. Brein, in E. Akurgal (ed.), *Proc. of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara-Izmir, 23-30 sept. 1973 [1978], 726-

par l'Ionie du Nord, de Smyrne notamment[3], capturée en 585 par Alyatte? ou encore par un établissement des Détroits, comme Daskyleion[4] par exemple? ou depuis le sud de la mer Noire, par Sinope[5]?

Encore faudrait-il, pour choisir la réponse adaptée, avoir une idée plus précise du lieu de fabrication réel de ces pièces de type anatolien. Le fait que la plupart d'entre elles semblent d'inspiration lydienne doit inciter, nous semble-t-il, à la prudence, compte tenu de la forte imbrication des civilisations hellénique et lydienne sur divers sites de la Grèce de l'Est, où des artisans lydiens établis à demeure ont très bien pu exercer leur art pour répondre à la demande d'une clientèle bigarrée. A cet égard, de grandes métropoles-carrefours comme Ephèse en Ionie du Sud, ou encore des établissements de Propontide, telle Cyzique[6], fondation de Milet adossée à un arrière-pays lydien, apparaissent comme des pistes à ne pas négliger non plus et qui pourraient nous réserver des surprises.

CATALOGUE

- OGIM A-39395: œnochoé trilobée à panse ogivale trapue. Forme complète reconstituée. Base plane débordante à semelle concave. Pâte beige clair, fine, non

727). Quant à l'"*Ephesian Ware*", que Greenewalt, *CSCA* 6 (1973), 91-122) attribuait à un centre de fabrication d'ambiance gréco-anatolienne, son cas est plus douteux: on n'en a trouvé que quelques fragments. Des *lydia*, tant de fabrication lydienne que d'imitation ionienne, ont également été exhumés en grande quantité dans les nécropoles de Samos (J. Boehlau, *Aus ionischen une italischen Nekropolen*, Leipzig 1898, 35, 145, pl. VIII: 5, 6, 10). Sur les trouvailles de céramique lydienne en Ionie et Eolide, cf. l'étude détaillée de M. KERSCHNER, *Die Ionier und ihr Verhältnis zu den Phrygern und Lydern. Beobachtungen zur archäologischen Evidenz*, dans E. Schwertheim & E. Winter, *Neue Forschungen zu Ionien*, Fahri Isik zum 60. Geburtstag gewidmet, = *Asia Minor Studien*, Bd. 54, Bonn, 2005, 129-141.

[3] Le sanctuaire d'Athéna à l'Ancienne-Smyrne a livré un certain nombre de vases lydiens (J. M. COOK, *Old Smyrna*, 1948-1951, *BSA* 53-54 (1958-1959), 21 note 87 et pl. 4: „marbled ware", *lydia* et *skyphoi* lydiens; E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961, 151, 155, fig. 106: lydion). Inversement, les fouilles de Clazomènes n'en ont pas livré un seul fragment (Y. ERSÖY, *Pottery Production and Mechanism of Workshops in Archaic Clazomenae*, in *Griechische Keramik im kulturellen Kontext*, Akten des Internationalen Vasen-Symposions in Kiel vom 24.-28.9.2001, B. Schmaltz – M. Söldner ed., Münster, 2003, 256). A noter que quelques *lydia* sont apparus aussi plus au nord, à Antandros (plusieurs exemplaires, tant lydiens que d'imitation ionienne, exposés au musée de Bursa) et dans les fouilles canadiennes du Kastro de Mytilène, de même que des *skyphoi* lydiens ont été livrés par la nécropole de Pitanè (*Izmir Arkeoloji Müzesi. Seramik katalogu*, Izmir, 1999, n° 130, 135, 136).

[4] R. GÜRTEKIN-DEMIR, *Lydian painted pottery at Daskyleion*, AnatSt 52 (2002), 111-143.

[5] Outre quelques „Schnabelkannen" phrygiennes tardives, publiées par E. Akurgal (*Phrygische Kunst*, Ankara, 1955, pl. 33), le musée de Sinope expose quelques *lydia*, tant lydiens que d'imitation ionienne, ainsi qu'un skyphos lydien à décor de triangles appendus. Quant au „Black-on-Red" anatolien, il est présent dans l'arrière-pays immédiat, à Amisos et Akalan (information aimablement communiquée par L. Summerer, Münich).

[6] Le fait que Cyzique ait été le siège d'un artisanat de parfumerie réputé à base d'essence d'une plante locale, *l'Amaracus Cyzicena* a du certainement engendrer des besoins en vases-conteneurs adaptés, peut-être à la mode lydienne du fait de la proximité de Daskyleion.

micacée, avec mini-granules de chaux. Ext. entièrement recouvert de vernis brun passé „à la brosse" **[Fig. 1]**.

H. 12. 6; diam. 10. 5; diam base 6. 6; anse ovalaire 1. 3 x 1. 2.

Comparanda: prototype en métal? Cf. A. K. Knudsen, *A Study of the Relation between Phrygian Metalware and Pottery in the Eighth and Seventh Centuries B.C.*, Diss. Philadelphia, 1961 (1979), 212sqq, + tableau p. 315.

- OGIM A-53540: olpè fusiforme à embouchure ronde. Forme à peu complète, à l'exception de l'anse. Pâte beige orangé, finement micacée avec quelques paillettes éparses. Extérieur en vernis „à la brosse" brun plus ou moins dilué **[Fig. 2]**.

Diam. emb. 4. 0; H. 14. 0; diam. base 4. 5.

Comparanda: M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucarest, 1938, fig. 116b (exemplaire à décor de bandes); H. P. Isler, *Samos* IV, Bonn, 1978, 98, n° 161 et pl. 50 (décor „à la brosse" sf. 2 bandes réservées; daté fin VIIIe s. av. J.-C.); A. Furtwängler, in *Samos* III, Bonn, 1989, 90-92, fig. 15c („Kännchen mit runder Mündung").

- OGIM A-31765: lydion. Portion d'épaule, présentant trois larges facettes de tournassage concaves, avec amorce de col évasé. Pâte beige orangé, finement micacée, chatoyante. Décor en vernis brun noir lustré: une bande en bas du col, trois filets sur l'épaule, une bande à mi-panse (ou bas de panse entièrement verni?) **[Fig. 3]**.

Diam. estimé de panse: c. 13.

Comparanda: A. I. Bilgin, R.Dinç, M. Önder, *Lydia'daki iki tümülüs'de temizlik çalismalari*, Arkeoloji Dergisi, IV, Izmir, 1996, 217 fig. 13 (ép. d'Alyattes); K. Sams, I. Temizsoy, *Gordion Museum*, s. l., s.d. (2000 ?), 51 fig. 107 (Gordion, Tumulus A); R. Gürtekin-Demir, *Lydian painted pottery at Daskyleion*, AnatSt 52, 2002, 137 fig. 19.

- OGIM A-73156: petit lydion. Partie supérieure manquante. Panse à facettes de tournassage concaves. Pied tronconique évidé. Pâte gris beige, plus orangée en surface, finement micacée, chatoyante. Surface extérieure en vernis brunâtre „à la brosse", finement micacé **[Fig. 4]**.

H. cons. 6. 3; diam. panse 7. 3; h. pied. 1. 2; diam. pied 2. 8.

Comparanda: Gürtekin-Demir, *op.cit.*, 135 fig. 18 n° 193; H. Dedeoglu, *The Lydians and Sardis*, Istanbul, 2003, 40 en bas à dr.

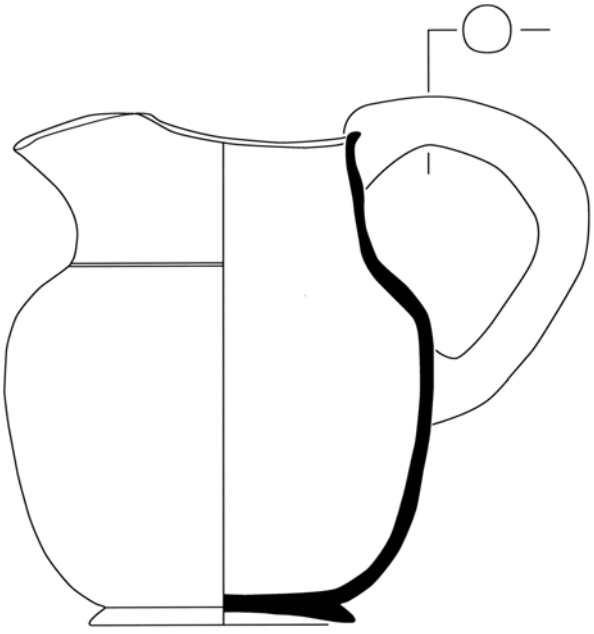

Fig. 1

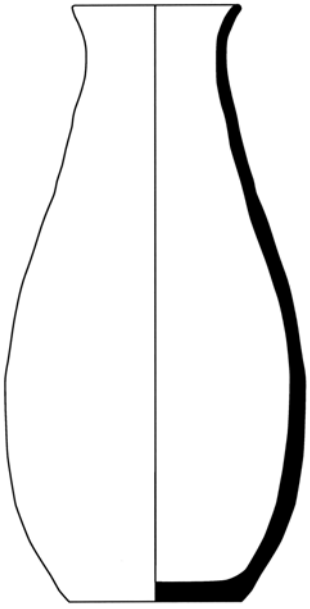

Fig. 2

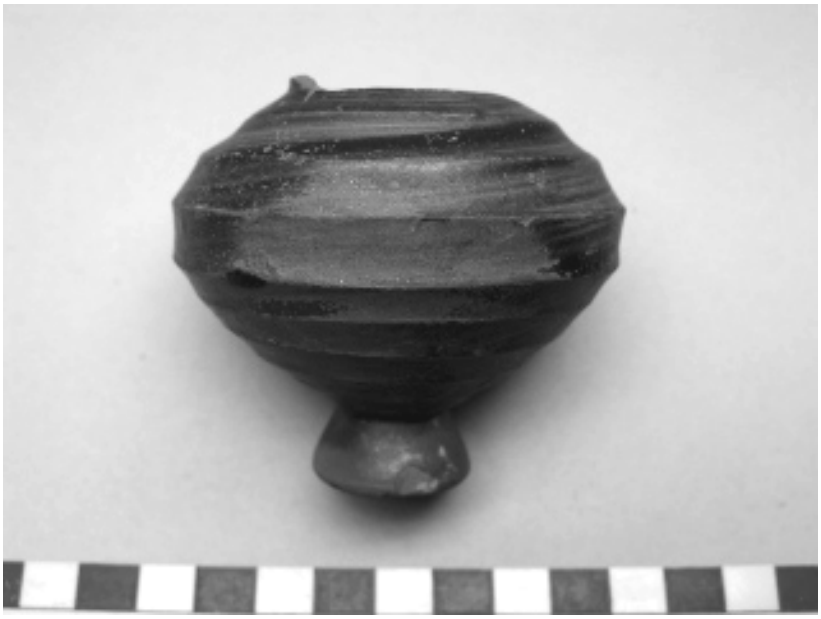

Fig. 3

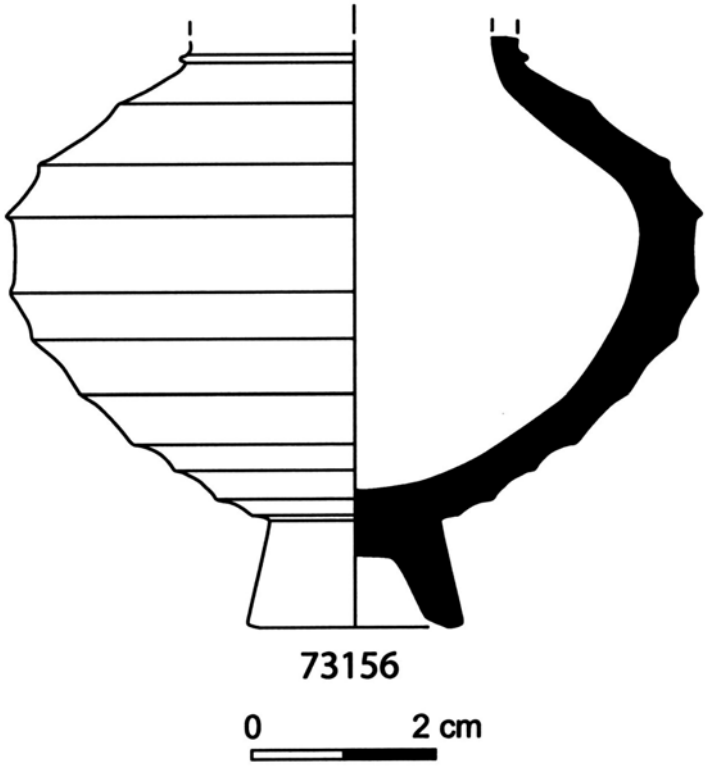

Fig. 4

ROME, TARENTUM AND THE DEFECTION OF THE LUCANIAN LEAGUE, 326-298 B.C.*

Decebal NEDU

The crisis started in 327 B.C. at Naples had a great importance for the development of the relationships between the communities of Italy during the last decays of the IVth century B.C. This led to the outbreak of the Second Samnite War, which allowed Rome to establish its power over the middle area of the peninsula, after twenty years of fights. In the same time, the incidents which happened at Naples in 327-326 B.C. represented the opportunity to define some new systems of agreements, very important for the balance of forces in Italy.

The development of the crisis of Naples was described to us due to two versions, preserved by Livy and Dionysius of Halicarnassus. The first historian presents the following evolution of the events: in 327 B.C., the Greeks from Naples and Palaeopolis committed hostile acts against the Romans from Falernum and from Campania and they refused to discuss the possible repairs which could peaceably solve the situation; facing such an attitude, the Romans began military operations against the city, entrusting the leadership to the consul Q. Publilius Philo; the other consul, L. Cornelius Lentulus, with an army, was charged to prevent a possible Samnite intervention in favour of the Greek city (8.22.7-10); in spite of these measures, 2.000 soldiers from Nola and 4.000 Samnites managed to enter the city by intimidation rather than request (8.23.1-2); in 326 B.C., the Lucanians and the Apulians concluded treaties with Rome, promising soldiers and weapons (8.25.3); due to the siege length, the privations implicated by the isolation of the city and the numerous Samnite presence, some of the Naples inhabitants decided to come to a diplomatic solution with Rome, although there were some rumours about the arrival of some supports from Tarentum (8.25.7-8); after the negotiations with the proconsul Q. Publilius Philo, the Samnite and Nolan troops had been evacuated outside the city; this action proved to have

* This paper work had been made during the training stage financed by the Alexander von Humboldt and Fritz Thyssen foundations during the summer of 2006, at „Seminar für Alte Geschichte", Bonn University. We express our profound gratitude towards the two foundations and towards prof. dr. Gerhard Wirth and prof. dr. Vasile Lica, without support of which this training period would not have been possible.

useful consequences, because, in the same year, Naples concluded a treaty with Rome which preserved its independence (8.25.9-8.26.7).

The version of the crisis of Naples preserved in *The Roman Antiquities* of Dionysius offers a different view upon the events happened in 327-326 B.C.: the inhabitants from Naples committed hostile acts against the Campanians who were in friendly relationship with the Romans; the Roman ambassadors asked Greeks not to bring damages to the subjects of Rome and if they have any litigation they should solve it by discussing and not by war; but privately the delegates of the Roman Republic were negotiating with the weighty men of Naples the city revolt under the Samnites and its entering in good relationships with Rome (15.5.1); in the same time, ambassadors were arriving from Tarentum, refined men who had traditional relationships with the people of Naples; together with them, delegates from Nola advised the inhabitants not to make any agreement with Rome and not to abandon the Samnite friendship; the Greeks were advised not to give up in the case of open warfare with Rome, because the Samnites would send help and Tarentum would put a strong fleet to their disposal (15.5.2-3); the members of the council could not manage to take a decision and thus the debates took place in the assembly of the people; influenced by the Samnites representatives, who promissed the retrocession of Cumae which was occupied by them two generations ago, the people send the Roman ambassadors back home without any answer, thus beginning the warfare (15.6.1-5).

Among other variations of details, both versions result in the fact that four „actors" actively participated in climbing over the pressures between 327-326 B.C. In the main foreground there are Rome and Naples which were on the edge of warfare, but in the secondary ground the texts present two other powers interested in the development of the crisis, the Samnite League with its allies from Nola and the Dorian colony of Tarentum.

The participants' grouping in a coherent formula and the explanation of the role played by each and everyone in the development of the events does not represent an easy target. Either direct or indirect, the Tarentum's participation to the incidents that took place around the Greek city from Campania had been disputed by some researchers inclined to believe that the Tarentine intervention could only be an anticipation of the strained relationships between Rome and the Dorian colony of the following decades[1]. If we had in view only the Livian paragraphs, than we might have doubts concerning the Tarentine appearance in the crisis of Naples. The text of Livy includes enough elements that indicate, in all likelihood, hidden behind the narration, an annalistic source which distorted the events to Rome's advantage. The responsability of the conflict is assigned to the Greeks who committed acts of violence against the Romans from Campania and Falernum and refused to accept a diplomatic solution to end the crisis[2]. In their turn, the Samnites succeded in bringing troops within the city more by intimidation and pressures and not necessarily by the inhabitants' request[3]. These

[1] DE SANCTIS 1907, 299.
[2] Livy 8.22.7.
[3] Livy 8.23.1.

examples of the Livian version probably represent traces of the annalistic intervention upon the description of the events, meant to emphasize the ethics of the position adopted by the Romans in 327-326 B.C. They can undoubtedly be submissed to a critical examination.

But the exclusion of the Tarentine intervention cannot find arguments strong enough in the literary tradition that preserved the events of the years 327-326 B.C. If we only study the text of Livy, then the denial of the Tarentine participation would be taken into consideration. But the other version of the crisis, preserved in the work of Dionysius of Halicarnassus, offers another perspective upon the events and Tarentum appears as well in the narration of the Greek historian. Dionysius gathered many of the episodes of the history of the Roman Republic from the annalistic literature but the investigated issue seems to count among the exceptions. In accordance to his variant, the Greeks of Naples did not commit hostile acts against the Romans in close proximity, as Livy is describing, but against the Campanians[4]. During the negotiations between Rome and Naples, the Roman ambassadors were having private „underground" talks with the important members of the community, in order to take out the Samnite influence upon the city[5]. These two elements of Dionysius's version rise question marks upon the author's source of inspiration. Would an annalist really have recognized that the Roman delegates negotiated secretly and simultaneously with the official talks in order to spread the Roman influence upon the city? The most likely answer is not and thus it makes us question about the annalistic source of the paragraphes elaborated by the Greek historian about the crisis of Naples. Other short descriptions seem as well to be unknown by the annalistic horizon. The source of Dionysius had been able to inform him about the existence of a council and a public assembly at Naples which represents specific institutions of a Greek city. In accordance with the description of Dionysius, the strained situation appeared in 327 B.C. had been first discussed in the council, without any conclusion, and then the decision had been moved in the assembly of the people[6].

The elements emphasized above have little chances to be found in a work elaborated by an annalist. These component parts of the narration of Dionysius prove the existence of a Greek source as informative base for the episode of the crisis from 327-326 B.C. The political involvment scheme of the four actors, Naples, Rome, the Samnite League and Tarentum probably arises from the same literary source and there are insufficient reasons to dwell upon it with an excessive doubt[7].

From our point of view, Tarentum was one of the powers that participated to the evolution of the crisis of Naples from 327-326 B.C. Its presence is clearly certified by both of Dionysius and Livy, and political and strategical explanations

[4] Dionysius 15.5.1.

[5] Dionysius 15.5.1.

[6] Dionysius 15.6.1-2.

[7] HOFFMANN 1934, 21sq., 131sq.; FREDERIKSEN 1984, 208sq.; OAKLEY 1998, 640-642; FORSYTHE 2005, 293-294.

may be discussed in order to justify the intervention[8].

There is no doubt that Naples and Tarentum had connections before 327 B.C. The Italiote League seems to be the structure within which there have been developped the previous relations. The Greek league of the cities from Italy had been established around 396 B.C., in order to be able to withstand against the aggressiveness of the Syracusane tyrant Dionysius the Elder and against the attacks of the Italic populations in close proximity[9]. In the IVth century B.C., after the going out of Dionysius, there have been certified as the members of the league the cities of Croton, Thurii, Metapontum, Naples, Tarentum and Heraklea. Probably around the half of the century, during the the greatest flourishing of the Dorian city under the leadership of Archytas, the headquarters of the federal organism moved from the Cape of Lacinium, from the territory of Croton, to Heraklea, colony of Tarentum[10]. The settle of the league's capital at Heraklea, a city under the direct influence of Tarentum, shows that the great Dorian colony succeded to establish itself as the leadership of the Italiote federal structure.

Going back to the crisis of Naples, it is hard to believe that Tarentum together with the members of the Italiote League passively assisted to the convulsions that were about to put the city under the Roman control. The two versions that we have to our disposal only present the Tarentine reaction to the incidents that took place between 327-326 B.C., but this focus can easily be understood if we take into account the position of Tarentum within the league. The danger that threatened Naples was more likely to be the subject of the common debates between the members of the Italiote alliance[11]. The sending of a military expedition to Campania was definitely not an easy decision due to the distance and the possible implications of the intervention. The long and contradictory debates, as well as the necessary time for the equipping of the army and of the fleet that were about to leave to Naples, all these represent suppositional elements that might help us to understand however the reason why the help of the Greek league did not manage to come in the right time[12].

As the leader of the Italiotes, the Dorian colony had probably been the one

---

[8] The involvement of Tarentum had been accepted by MOMMSEN 1987, 213; CIACERI, 1927, 20-21; PAIS 1928, 134; HOFFMANN 1934, 22sq.; WUILLEUMIER 1939, 89-90; AFZELIUS 1943, 162; FREDERIKSEN 1984, 208; BRAUER 1986, 73-74; LOMAS 1993, 46sq.; OAKLEY 1998, 680-682.

[9] The set up of the Italiote League: CIACERI 1932, 413; the Greek alliance from Italy already existed in 393 B.C. when Dionysius the Elder besieged Rhegium (*ibidem*); see also WUILLEUMIER 1939, 64, BRAUER 1986, 43-44.

[10] Data concerning the history of the league and its structure: CIACERI 1932, 436-437, BRAUER 1986, 55, LOMAS 1993, 46.

[11] LOMAS 1993, 40 noticed the fact that there was a confusion in sources concerning the federal decisions and the individual initiatives of the league's members; from this point of view, it is hard to tell which actions refer only to the Tarentine affaires and what decisions resulted after the commun consultations.

[12] The relationships between Naples and Tarentum developped not only within the political sphere but also in the economic field. It is possible that Tarentum would have issued coins after the weight standard of some coins from Naples. The dating of this currency issue with „Campanian influences" is uncertain (see FREDERIKSEN 1984, 208 sq., LOMAS 1993, 202, n. 38).

that informed the Greeks of Naples that the other cities were not indifferent concerning their fate and assured them about receiving help. Another reason for which Tarentum took over the mission of encouraging the Greek resistance at Naples, facing the war with Rome, is suggested in the text of Dionysius. At Naples arrived delegates of Tarentum, selected among the elite of the city, who had traditional relationships of hospitality with the citizens of the Greek city from the Campanian coast[13]. This detail plunges an interesting view upon the relationships developped between Tarentum and Naples before 327 B.C. and explains once again the reason why the powerful Dorian city of south had been very activ diplomatically during the crisis.

In 326 B.C., after one year of siege, Naples concluded with Rome a treaty in favourable terms. Although the situation was politically solved without dramatic consequences for the Greek community, the crisis of Naples however represented an essential point for the further development of the balance of power from Italy. The premises of the Second Samnite War are found in the incidents that took place at Naples in the years 327-326 B.C. The war stained with blood the middle part of Italy til 304 B.C. but, in the same time, the strong efforts of the two adversaries determined the spreading of the war's consequences towards the south of the peninsula. From another view, the intervention of Tarentum at Naples, as well as the entering of the Greek city from Campania under Rome's protection, represent the starting points of some Roman-Tarentine relationships that had been very strained during the last years of the IVth century B.C. and the first decades of the following century. The Italiote League had lost an important member and Tarentum felt the lost of the city from its influence like a bad stroke. From this moment, Rome and Tarentum suspected each other and the political game of the alliances developped in the peninsula proves that both powers were trying to be as cautious as possible[14].

On this background, the diplomatic approaches were considerable intense. As early as 326 B.C., at the beginning of the Second Samnite War, according to Livy, the Lucanians and the Apulians concluded treaties with Rome[15]. As it was to be expected, these diplomatic connections made up the subject of some contradictory debates in the modern literature.

The evolution of the Roman-Lucanian relationships until the end of the Third Samnite War is marked by some disputed episodes: in 326 B.C., as we already noted, Livy mentioned an alliance between the two powers[16]; over only one year,

---

[13] Dionysius 15.5.2.

[14] The Roman-Tarentine strains might have older sources, during the presence of Alexander the Molossian in the south of Italy. In 331 B.C., the king expanded his area of action towards Poseidonia. This context of events led to a treaty between Rome and Alexander (Livy 8.17.10-11; Justin 12.2.12), terms of which did not preserved. It is possible that this diplomatic act would have been recepted as an hostil attitude by the Tarentines, who were in conflict with the king because his trying to assert himself independently in the Italic area.

[15] Livy 8.25.2-3: *et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes; foedere ergo in amicitiam accepti.*

[16] Livy 8.25.2-3.

this treaty had been broken due to the Tarentine incitements[17]; in 317 B.C., the author from Patavium describes in detail a Roman military expedition to Nerulum, in Lucania[18]; after the Samnites' attack over the Lucanians, in order to bring them about within the antiRoman coalition, in 298 B.C., the Lucanian League concluded an alliance with Rome[19]. The picture resulted from the connection of all these episodes must be unitary treated in order to be able to be understood and explained. From our point of view, Tarentum was doubtlessly not a negligible element in the history of Roman-Lucanian political relationships.

G. de Sanctis, E. Salmon and S. Oakley denied the authenticity of the treaty signed by Rome with the Lucanian League during 326 B.C.[20]. The rejection's motivation as an approach, ressembles to the one proposed occasionally in order to deny the Tarentine intervention at Naples: the alliance between Rome and Lucania represents only an anticipation of the diplomatic relationships developped between these two powers at the beginning of the following century. During the whole period of the Great Samnite War, as the italian historian shows, the Roman forces did never convey transit through Lucania to get to Apulia, where a second battlefield was opened. When the Rome's troops had to move towards Apulia, they always had to march through the central area of the Appennines Mountains, covering the territories of those small Sabellian federations from the north of the Samnite territory[21]. E. Salmon added to G. de Sanctis's observations another possible explanation of an antidating alliance between Rome and Lucania in 326 B.C.: the annalistic tradition or Livy probably mixed up the volscian community of Luca with the Lucanian League[22].

In the literary tradition there cannot be found a single mention about a Roman army covering the Lucanian League's territories towards Apulia. Apparently, this stillness of sources seems to be a strong argument for supporting the assumption of G. de Sanctis. Still, if we wish to make an accurate assessment of the Roman-Lucanian relationships during the Samnite Wars, then we have to admit that the material of the literary sources is only a scheme of these kind of relationships. Thus, from Livy for instance, we learn of the fact that in 326 B.C. the two powers concluded a treaty and then, during the next year, the relationships had been broken due to a Tarentine intervention, but there were resumed in 298 B.C., on the eve of the Third Samnite War. Only these brief pieces of information can not tell us for certain what was negotiated in 326 B.C. – if we accept the contacts mentioned by the historian from Patavium – or what were the terms of the alliance concluded in 298 B.C.

Among the modern researchers who placed the beginning of the Roman-Lucanian relationship in 326 B.C., the majority of them estimated that we might

[17] Livy 8.27.6-11.

[18] Livy 9.20.9-10.

[19] Livy 10.11.11-10.12.2; Dionysius 17.1.1-17.2.2.

[20] DE SANCTIS 1907, 303; SALMON 1967, 215; OAKLEY 1998, 651.

[21] DE SANCTIS 1907, 303; see also PAIS 1928, 137, CIACERI 1932, 21-22, SCULLARD 1951, 109, GIANNELLI 1974, 354-355, 362.

[22] SALMON 1967, 215.

speak, in general terms, about the concluding of an alliance[23]. On the other hand, concerning the problem of balance of forces from the central area and the meridional region of Italy, we consider that it is essential to establish, even hypothetical, if this alliance was motivated and against whom it was directed.

One of the major consequences of the crisis of Naples was probably represented by the rapprochement between Tarentum and the Samnite League. The reasons for this agreeable stand are connecting with the events happened at Naples, in which the two powers had been involved. Beginning with 327 B.C., the Samnite League was at war with Rome and the operations started the next year, in the Liris Valley and Campania. The agreement concluded between Rome and Naples in 326 B.C. was felt by Tarentum as a stroke against its personal interests and it perceived it as an intervention within its own sphere of influence. The juncture of the years 327-326 B.C. was made to establish a new polarisation of the Italic states, on the basis of some specific interests. Due to solving of the crisis of Naples in favour of the Roman Republic, Tarentum and the Samnite League had reasons to consider Rome a commun target in their foreign policy as early as 327-326 B.C.[24]. We do not know for certain if the two powers interested in Rome's fighting concluded a formal alliance, but surely the new context of the peninsula could bring in the Tarentines and the Samnites in a close relationship[25].

Rome had to find an urgent diplomatic answer to this coalition. The reinforcement of the Samnite and Tarentine relationships encouraged the extension of the Roman political relations in the southern extremity of Italy. The Lucanian League had no reason to encourage the contacts between the Dorian colony and Samnium, if we take into account the warlike relationships developped with Tarentum along its history before the Great Samnite War. The Dorian colony proved to be a strong opponent for the Lucanian League tempted to spread itself on the account of the Greek cities from Magna Graecia[26]. If Tarentum and Samnium have found commun references in the foreign policy

[23] MOMMSEN 1987, 214; HOFFMANN 1934, 46 sq.; AFZELIUS 1943, 161; HEURGON 1973, 208; FREDERIKSEN 1984, 208; BRAUER 1986, 73-74; LOMAS 1993, 47.

[24] MOMMSEN 1987, 214; HOFFMANN 1934, 46sq.; AFZELIUS 1943, 162.

[25] According to A. Afzelius and M. Frederiksen, the beginning of the Samnite-Tarentine approaching can be cronologically placed before the incidents from Naples. In 334-331 B.C., as a request of the Italiote League, the Epirot king Alexander the Molossian fighted in the south of the peninsula against the Italics who put in danger the existence of the Greek cities. The general brought from Greece respected at first his duties and acted in the name of those who called him; then, the Epirot king tried to create a personal domain in the meridional part of Italy and conflicted with Tarentum and the other Greeks. Eventually, his former protégés could freely breathe: Alexander was defeated and killed in the battle of Pandosia by the Lucanians and by the Bruttians, in 330 B.C. (Livy 8.23.4-8.23.14, Justin 12.2.1-12.2.14.). In the context of the divergences with the king, Tarentum understood that the Samnites could have been dangerous enemies for the ambitious general who had to be eliminated (AFZELIUS 1943, 162; FREDERIKSEN 1984, 208).

[26] We mention here only one episode of the near past: the Lucanians were in conflict with Tarentum and the allies of the city during the first stage of the expedition of Alexander the Molossian in Italy; beginning with 331 B.C., the Lucanians together with the Bruttians opposed to the king's tendencies of creating a domain in the south of the peninsula (Justin 12.2.1-12.2.14, Livy 8.24.4-14).

beginning with the year 327 B.C., then we do not have many reasons to doubt that Lucania had been troubled by this rapprochement and searched in its turn to respond by an alliance. In the restless context of 327-326 B.C., Rome proved to be the best partner of the Lucanian Federation in order to conclude an alliance that would answer to the new external needs, due to its war with the Samnite League and the strained relationships with Tarentum.

Thus, there is not any strong reason to allow the denial of the Roman-Lucanian alliance recorded by Livy for the year 326 B.C. Its existence seems natural within the new alignment of the Italic powers, generated in the context of the inccidents from Naples[27]. On the same background, we may hypothetical reconstitute the content of this treaty, although the historian from Patavium notes only its contraction[28].

As we pointed out above, the Lucanian Federation was harmed by the rapprochement between the Samnite League and Tarentum. This was a fear reason but probably not strong enough to begin a war against the Samnites. The main Lucanian's concern was continue to stay in the south of Italy and its feared opponent was Tarentum which exerted the hegemony upon the Greek cities from Magna Graecia. The dissensions between the Dorian colony and Rome could have been handled by the Lucanian League, at the beginning of the Second Samnite War, in order to attract the Roman Republic in its antiTarentine policy. Such an approach of its interests in the southern area became convenient for Rome as well. The war from Samnium had just begun and probably between 327-326 B.C. none of the Roman politicians did not dare to debate upon the final result or its lenght. In order that the chances of victory would increase, it was obviously that Samnium had to be isolated from its potential upholders. In the south of the peninsula, such an important mission could be accomplished by the Lucanian League which was able to keep Tarentum to distance from the Italic conflict through a permanent threat.

This appears to be the picture of the political relationships between the Italic states that took contact with the Second Samnite War. On its basis, we may suppose that the Roman-Lucanian alliance from 326 B.C. had first been conceived against Tarentum, and contained terms concerning the possibilities of a commun action in front of the danger. Still, if the text of the treaty had contained articles concerning the league from Samnium, there would probably have been arranged in a more defensive formula, following that Rome would support Lucania only in the case of a Samnite attack. Such an organization spared the troops of the Lucanian League from the presence on the Samnite front but Rome got an ally which had all the interest to be vigilent about the southern extremity of Italy and

[27] After the expression of FREDERIKSEN 1984, 209: "The main alignments of the Italian powers are clearly visible".

[28] The fact that Livy recorded the treaties without any accuracy can also be proved by other situations: concerning the Roman-Carthaginian treaty from 306 B.C., he only mentions that it had been renewed for the third time (Livy 9.43.26) while the peace from 304 B.C., between Rome and the Samnite League, is presented as a renewal of the old Roman-Samnite alliance (Livy 9.45.4); both cases urged to prudence and the Livian descriptions must not be taken literally.

about Tarentum especially[29].

The alliance's consequences, recorded by Livy in the narration reffering to the year 326 B.C., offer support for this interpretation. During this year, in accordance with the Livian narration, it broke out the war between Tarentum and Rome. According with Livy, the Tarentines were disturbed by the entering of Naples under Roman control, they feared of the Rome's alliances from Apulia and Lucania, they felt the war approaching the city's gates and they would rather had the Romans as opponents rather then masters[30]. Tarentum is not being pointed out as a direct participant to the open warfare during the Second Samnite War, but this absence could be explained by the existence of the Roman-Lucanian alliance. Having an ally of Rome in its flank, we may suppose that Tarentum hesitated to directly interfere in the operations from the center and the south-east of Italy. In exchange, its only option was to encourage the Samnite efforts and to hope that these ones would obtain the victory.

The next move concerning the Roman-Lucanian relationships is a naive exploitation of the Tarentine hostility by the annalistic historical tradition. In 325 B.C., some young Lucanians, incited by the Tarentines, claimed they were beaten with rods at the consuls' demands, on the reason that they entered the Roman camp[31]. After contradictory debates upon this incident, the Lucanians decided the breaking off of the treaty with Rome and the renewal of the alliance with the Samnite League[32]. From our point of view, the incident has little chances of having a real historical nucleus[33], although it had been some attempts in order to rehabilitate this event[34].

The third episode of the relationships between Romans and Lucanians was sometimes used as an argument against the historicity of the alliance of 326 B.C. In the context of 317 B.C., Livy mentions the extension of the military campaigns towards south, in Lucania, where the Roman troops captured Nerulum, locality placed close to the Greek colony of Thurii[35]. Due to this single recording, some historians were tempted to assert that the Lucanian Federation shared the

---

[29] FREDERIKSEN 1984, 208; LOMAS 1993, 46 foreseen in the alliance of 326 B.C. an antiSamnite project.

[30] Livy 8.27.1-3: *Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. Namque Tarentini, cum rem Palaeopolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaeopolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam magis, quod Lucanos et Apulos – nam utraque eo anno societas coepta est – in fidem populi Romani venisse allatum est: quippe propemodum perventum ad se esse, iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint.*

[31] Livy 8.27.6-9.

[32] Livy 8.27.9-10.

[33] It was rejected by HOFFMANN 1934, 49 and OAKLEY 1998, 685-686; WUILLEUMIER 1939, 90-91: the Lucanians incitement to cancel the treaty with Rome represents a tricky way of accusing the Tarentines and of hiding the failure of the Roman diplomacy who was trying to isolate Samnium.

[34] LOMAS 1993, 49: Tarentum sustained the antiRoman party from Lucania in order to protect its own interests.

[35] Livy 9.20.9-10. During the same expedition, the Roman army also captured Forentum, characterised by Livy 9.20.9 as „strong fortress from Apulia"; the position of this fortress seems to indicate that it was still on the Lucanian territory (see DE SANCTIS 1907, 320, SALMON 1967, 231).

Samnite side during the war[36]. The risks of a demonstration in the favour of the reality of this expedition were not assumed by all the researches and further on J. Beloch proposed a solution approved by E. Salmon[37]. The consuls of 317 B.C. had been C. Junius Bubulcus and Q. Aemilius Barbula, recorded also by Livy, as well as in *Fasti Consulares*[38]. Both of them are presented by Livy having military activities in Apulia, but the lack of some separated areas of operation is not doubtful concerning the year 317 B.C. The cessation of the hostilities with the Samnites, following the fight from Caudium in 321 B.C., had set free Rome by the pressure of the Samnite War. From the military point of view, the Caudine peace represented the closing of the main front from the Liris – Campania area, and the loss of it allowed the concentration of efforts in the regions where Rome wished to strenghten its presence before the reappearance of the hostilities with the Samnite League[39]. Taking into account the objectives of these years, it is not unlikely at all the fact that both of the consuls would have been sent in Apulia in 317 B.C. The name of one of them, C. Junius Bubulcus, as well as his activity in the southern region, seem to be the essential factors for separating reality from fiction and for establishing until where the Roman campaigns were taken place in 317 B.C. After Pyrrhus left Italy in 278 B.C., the Roman forces did their best to fill up the emptiness left in the south of the peninsula due to the leaving of the Epirot king. One of the consuls of 277 B.C., C. Junius Bubulcus, the son of the magistrate from 317 B.C., had been the commander of the troops sent in Lucania[40]. The similitude of name between the consul of 317 B.C. and the one of 277 B.C. is possible to have generated confusions between their actions that the annalistic tradition would have probably mixed up[41]. Accepting the dates of this interpretation, it is less venturesome to place the military activities of the year 317 B.C. in Apulia and not to drive it towards south, in Lucania, as Livy is infering.

The last episode of the Roman-Lucanian relationships that retains our attention took place at the beginning of the Third Samnite War. Further more, as it is resulting from our sources, Livy and Dionysius of Halicarnassus, this episode represented the pretext for the beginning of the hostilities. On a first stage, the narration of Livy contains attacks of the Samnites upon Lucania in order to make it to conclude an alliance and to take part to the war prepaired against Rome (10.11.11-12). But the Lucanians were ready to bear anything but they did not

[36] DE SANCTIS 1907, 303, 320; CIACERI 1927, 22.

[37] BELOCH 1926, 401-402; SALMON 1967, 231 accepts the hypothesis of J. Beloch but he also suggests that it might be another confusion between the Volscian community of Luca and Lucania.

[38] Livy 9.20.7; *Fasti consulares* 317; BROUGHTON 1951, 155.

[39] The consequences generated by the Caudine peace: SALMON 1967, 226sq., OAKLEY 2005a, 34-38.

[40] *Fasti consulares* 277; *Fasti triumphales* 277 register him having military successes against the Lucanians and the Bruttians; see BROUGHTON 1951, 194.

[41] BELOCH 1926, 401-402; SALMON 1967, 231. The conquest of Forentum is assigned to the consul C. Junius Bubulcus by Livy 9.20.9, while Nerulum was conquered by the other consul Q. Aemilius Barbula, in 317 B.C. Having the same field of operations in the south-east of Italy, it is possible that the literary tradition would have mixed up the actions of the two magistrates.

wish to bring another outrage to the Roman people (10.11.12). They asked the senators to take them under their protection and to protect them against the Samnites, by offering hostages as a guarantee of loyality (10.11.13). The Roman senate decided to accept the offered alliance, then the fetials were sent to Samnium with the request of evacuating the territories conquered in Lucania (10.12.1-2). Due to the negative response, the Roman people declared war to the Samnites (10.12.3).

The version of Dionysius contains a narrative thread close to the one preserved by Livy. This variant also mentions about the Samnite attacks against Lucania and its request addressed to Rome in search for help (17.1.1-2). Due to the fact that during the past the Lucanians had violated the alliance with Rome, this time the request was accompanied by hostages in order to guarantee the good-faith (17.1.2). The Roman senate accepted the proposal, the people ratified the alliance and an embassy went to Samnium to announce that the Lucanians were friends and allies of Rome and the Samnites had to return the conquered territories and stop the attacks (17.1.3-4). As a reply, the Samnites showed that the Lucanians were not the allies of the Roman Republic in the moment when they attacked them and the Romans signed the treaty only when the Samnite League began the war with the Lucanian Federation (17.2.1-2).

A few details make the difference between the two versions but the nucleus of the Roman-Lucanian relationships from 298 B.C. stays the same. As it indicates the numerous commun elements, the narrations are influenced by the same source or, at least, exploit the similar informative lodes[42]. Also, it contains signs that prove the annalistic source of the description and the tendency of distorting the events in a proRoman signification. Although in the past the federation canceled the alliance, the senate's goodwill demonstrated within the relationships with the Lucanian League[43] represents an obvious sign of the fact that the annalistic tradition processed the material in order to obtain an image as favourable as possible of the Roman policy at the begining of the Third Samnite War. Attacked by the Samnites, the Lucanians appealed to those whom they offended years ago, but in spite of the past inccident, the senate decided to conclude an alliance that saved the Lucanian League[44].

Many voices of the modern historiography considered this episode as the starting point of the juridical relationships between Rome and the Lucanian League, denying the alliance mentioned by Livy at the level of the year 326 B.C.[45]. Actually, if we look carefully to the two texts related to the agreement of 298 B.C., it clearly results a very important aspect of the composition: the sources of Livy and those of Dionysius distorted the diplomatic contacts which had preceded the beginning of the Third Samnite War, organizing them in such a way that it could be adjusted to the relationships from the previous period. Thus, in the „outrage" mentioned by Livy 10.11.12 and the „violated alliance" from the paragraph of Dionysius 17.1.2 we must distinguish two references to the inccident happened in

[42] OAKLEY 2005b, 167.
[43] Livy 10.11.12-13; Dionysius 17.1.2.
[44] Livy 10.12.1-2; Dionysius 17.1.3-4.
[45] OAKLEY 2005b, 167-168.

325 B.C., with the great participation of Tarentum[46]. The giving up of the hostages is also connected with this event because they were going to hinder the future turns over and represented the guarantee of the new alliance.

Other pieces of information presented in the literay tradition as well as in the epitaph of L. Cornelius Scipio Barbatus, allow us to reconstitute, at least hypothetical, the real development of the Roman-Lucanian relationships at the beginning of the IIIrd century B.C. In accordance with the Livian narration, as proconsul, in 296 B.C., Q. Fabius Rullianus suppressed some seditions broke in Lucania due to some incitements of few plebeian agitators[47]. The epitaph of L. Cornelius Scipio Barbatus, describing his achievements as consul in 298 B.C., reminds us about his activities in Lucania[48]. Due to this final piece of information, colligated with the negotiations mentioned by Livy and Dionysius, it seems to appear the existence of a possible connection between the presence of L. Cornelius Scipio in Lucania and the signing of the treaty with Rome.

In Italy, the new Gallic invasion from 299 B.C. agitated the spirits temporarly dulled by the peace signed in 304 B.C.[49]. The short period of time between 299-298 B.C. was intensely used by both Rome and the Samnite League in order to find new allies and to verify the soundness of the treaties previously signed. In the case of Lucania, it is highly possible that it might have emerged a proSamnite party, in the convulsive context of the years 299-298 B.C., that began to fear the interferences of Rome in the south. This might be the reason why Q. Fabius Rullianus, in the narration of Livy, appears to be involved in the suppression of some seditions happened in Lucania. Following the same logical thread, it is also possible that the activity of L. Cornelius Scipio in the south, two years ago, to had been connected with the political instability from Lucania, generated in the context of preparations for war from Samnium[50]. Because the outbreak of a new Samnite war was only a matter of time, Rome had to take urgent measures not to lose the Lucanian League from the its net of treaties. In these circumstances, the old alliance had been renewed but the success of the proRoman grouping is likely to have been ensured by the presence of the legions commanded by L. Cornelius Scipio Barbatus. Further more, drawing the necessary conclusions of this experience, the Roman senate tried to prevent the loss of an important ally in the

[46] It appears at Livy 8.27.6-11; it is possible that this fabricated episode to exist in *The Roman Antiquities* of Dionysius but they were preserved only in excerpts after 444/443 B.C.; the lack of a fluent narration hinders any reliable conclusion.

[47] Livy 10.18.8: *... et Lucanorum seditiones a plebeiis et egentibus ducibus ortas summa optimatium voluntate per Q. Fabium, pro consule missum eo cum vetere exercitu, compresserat*. The vocabulary seems to be inspired from the Roman realities.

[48] *CIL* I² 6,7 = *ILLRP* 309: *... subigit omne Loucanam opsidesque abdoucit*. Livy describes another distribution of the provinces: L. Cornelius Scipio Barbatus received the command in Etruria and upholded a battle at Volaterrae; the second consul from 298 B.C., Cn. Fulvius Centumalus, fighted in Samnium, where he conquered Bovianum and Aufidena (10.12.3-9). *Fasti triumphales* 298 considers the latest as the one who celebrated a victory against the Samnites and Etruscans; cf. OAKLEY 2005b, 170-175 for a discussion upon the distribution of the consular headquarters in 298 B.C.

[49] Livy 9.45.4.

[50] SALMON 1967, 260sq.; FORSYTHE 2005, 328-329.

south of Italy. For the guarantee of the loiality, the giving up of the hostages was the hardest thing to be done.

The content of the new alliance probably included differences in contrast to the old treaty signed in 326 B.C. Due to the internal agitations of the federation, the Rome's confidence in the loiality of the Lucanian League had been shaken. Because the antiRoman grouping had been supported by a Samnite military intervention, the new structure of the alliance seemed to involve terms against the league from Samnium, in contrast to the one negotiated in 326 B.C. Thus, in 294 B.C., Livy records the presence of a Lucanian cohort beside the Roman legions engaged against the Samnites[51]. Also, other political and military events developped in the south of Italy at the end of the IVth century B.C. and at the beginning of the next one are likely to impose some changes in the content of the old Roman-Lucanian alliance. These incidents connect to the presence of two disturbing characters in the south of the peninsula, Cleonymus and Agathocles.

After the peace from Bovianum in 304 B.C., it was obvious that Tarentum could not count anymore on the Samnite League against Rome. Its political and military isolation was increasing even more the fear of a possible conflict with the Lucanian League and Rome. In order to outrun the situation, there were fastly found some measures, probably even when the Romans and the Samnites were negotiating. In 303 B.C., after the Lucanians opened the warfare against Tarentum[52], the Spartan Cleonymus went to Italy, as a request of the Dorian colony, taking the commitment to protect it against the aggressions it was submissed by the Italics[53]. In 303 B.C., under his leadership, there were gathering more than 30.000 fighters[54].

During the first stage of his expedition, the main issue of Cleonymus had been the adjustement of the relationships with the Lucanian Federation. Diodorus of Sicily does not describe any military fight between the forces of Cleonymus and the ones of the league, but it only records that the Lucanians did not risk a military fight with a strong expeditionary group and they would rather signed a peace treaty[55].

Alongside with the reasons reported by the Sicilian historian, it is possible

[51] Livy 10.33.1.

[52] Diodorus 20.104.1-2. Writting down the reasons for his landing in Italy, the Sicilian historian records that Tarentum was in conflict with the Lucanians and with the Romans and this situation determined the call to Sparta. The text of Diodorus 20.104.1 seems to indicate not necessarily an open conflict between Rome and Tarentum, but moreover a worry within the Dorian colony at the same time with the isolation of the city after the exit of the Samnite League from the war. Lucania, allied with the Roman Republic from 326 B.C., was waiting for this moment for many years and the context allows us to understand the reason why, during the years 304-303 B.C., it gathered its troops against the Dorian colony: it opened the hostilities with Tarentum immediately after the concluding of the peace of Bovianum. Behind it there was the threatening shadow of Rome. From this point of view, Diodorus probably noted only a frame of mind and the fear that Rome would send its troops towards south for helping its ally.

[53]The western expedition of Cleonymus: Diodorus 20.104.1-4, 20.105.1-3, Livy 10.2.1-3.

[54] Diodorus 20.104.2.

[55] Diodorus 20.104.3: „Because he had a strong army under his leadership, the Lucanians concluded a treaty with the Tarentines" (*philía*).

that we might identify a succession of factors that lead to the end of the hostilities between the Lucanian League and Tarentum. The events happened in 298 B.C., as we have already mention, reveal the existence of the two groupings with different views concerning the foreign policy of the federation. One of them favoured Rome, the other one seemed to be proSamnite and it presupposes that it supported a relaxation of the relationships with Tarentum. The two groupings stand out in the history scene only in the context of the beginning of the Third Samnite War but their delimitation might be a phenomenon which happened at the end of the IVth century B.C., in the same time with the extension of the Roman influence towards the south of Italy. Probably Cleonymus knew well his opponent and he was familiar with the agitations from within the league. As it is described in another paragraph of Diodorus, the Spartan found the best way to strenghten the position of the antiRoman and proSamnite grouping. Speculating about the adversary's inclinations towards robbery and violence, he left Metapontum which refused to obey him at the Lucanian League's discretion[56].

From the point of view of the alliance contracted in 326 B.C. with Rome, the Lucanian-Tarentine agreement from 303 B.C. could not be interpreted as a violation of this juridical act. It did not canceled the alliance, but the Roman politicians were not able to see in a good way the new situation from the south of Italy. The diplomatic intrigues from 303 B.C. have doubtlessly been rcepted as an expression of a duplicitary attitude and thus, a distrusted atmosphere established between the two partners, visible in the treaty of 298 B.C.

The first years of Agathocles's career consumed in terribly fights against Carthage[57]. In 306 B.C., confronted with the resistance of some Greek cities from Sicily, Agathocles concluded a treaty with the traditional enemy of Syracuse in honourable conditions[58], which allowed him to rule upon the Sicilian territories from the east of Halycus river. Beginning with 305 B.C., when he managed to defeat the refractory cities of his domain, the tyrant was free to consolidate his position and to extend his possessions[59]. After 306 B.C., Syracuse needed to recover its strenght and Agathocles did not risk to bring about a new conflict with the African state. The necessity of finding new ressources for revival and a new action field outside Sicily urged the tyrant to look beyond the borders of the isle towards the Italic coasts[60].

---

[56] Diodorus 20.104.3-4.

[57] The great African expedition: TILLYARD 1908, 103 sq., CARY 1927, 624 sq., MEISTER 1984, 393 sq.

[58] Diodorus 20.79.5; Justin 22.8.15; TILLYARD 1908, 188-190; MEISTER 1984, 404.

[59] In the west of Sicilly any political or military interference risked to bring back the tyrant in war against Carthage. The idea of a revenge, after the defeat from the conflict of 312-306 B.C., did not left Agathocles until the last days of his life. The land troops and the fleet were prepaired in 289 B.C. for a new war but the tyrant died during the same year, leaving unfulfilled his plans against Carthage.

[60] The Syracusane presence in the affaires of southern Italy was not a fact related only to the period of Agathocles. At the apogee of its power, Syracuse showed a special interest for the Greek colonies from Magna Graecia. Dionysius the Elder led his troops many times in the south of Italy, at the beginning of the IVth century B.C., getting important achievements. By war or by diplomacy, many of the Italiote cities were brought under the

In 304 B.C., Diodorus points out the presence of Agathocles in the Italic waters, when he plundered the Lipare isles[61]. Around 300 B.C., the same author describes the repression of a rebellion of the Ligurians and the Etruscans from his army, incident followed by a conflict with the Bruttians who managed to defeat the forces of Agathocles[62]. Five years after this event, in 295 B.C., Agathocles conquered Croton, ruled by the tyrant Menedemus and concluded alliances with the Iapyges and the Peucetii[63]. Probably during the same campaign, his troops succeded to conquer Hipponion[64]. The Bruttians, frightened about the city collapse, concluded peace with the tyrant but after he left Italy, they defeated the force of occupation let by Agathocles and set them free from the Syracusane domination[65].

After the robbery of the Lipare isles in 304 B.C., the first target of the military actions developped by Agathocles in the peninsula might have been Cleonymus, who came in 303 B.C. planning to establish a personal domain in the regions occupied by Greeks in the west[66]. Agathocles probably considered him a possible enemy in the meridional part of Italy after he used force against Metapontum, in collaboration with the Lucanian League[67]. The two characters could hardly find a way to live in peace, because the intentions of the Spartan general contradicted the traditional interests of Syracuse in the southern region of Italy. In these circumstances, it seems that Agathocles tried to strenghten the Syracusane presence in the peninsula in order to anticipate a possible expansion of Cleonymus.

The second campaign, started in 295 B.C., proves that after 300 B.C. Agathocles tried to remake the traditional sphere of influence of Syracuse from Bruttium, lost due to the entirely concentration of forces against Carthage, during the previous period[68]. At the level of the year 295 B.C., after the occupation of

---

control of the Syracusane tyrant, becoming an appendix of his Sicilian kingdom. After the death of Dionysius, his descendants did not managed to stop the fission of the Syracusane domination, but his interest for the regions from the south of Italy opened a new direction in the foreign policy of the great Sicilian city (the Syracusane extension in Italy under Dionysius the Elder: CAVEN 1990, 124sq.).

[61] Diodorus 20.101.1.

[62] Diodorus 21.3. Agathocles received news about the mercenaries rebellion while he was fighting at Corcyra, against Cassandrus, who wished to occupy the isle, event happened in 300 B.C. (Diodorus 21.2-3).

[63] Diodorus 21.4. As a chronological reference, we have an important fact. Agathocles occupied Croton using a stratagem, when he accompanied his daughter Lanassa to Epir, where she became the wife of Pyrrhus; the first year of their marriage is 295 B.C. (Diodorus 21.4).

[64] Diodorus 21.8; see also Strabo 6.1.5; cf. VATTUONE 1987-1988, 66-67.

[65] Diodorus 21.8.

[66] VATTUONE 1987-1988, 63-64. The rumours about his intention of releasing Sicily from his domination, spread even from the first year of his western military adventure, probably determined Agathocles to keep an eye close to the event from the south of Italy (Diodorus 20.104.4).

[67] Diodorus 20.104.3-4.

[68] Diodorus 21.4, 21.8; see also Justin 23.1.3-23.2.2; the insurrection of the Bruttians, reported by Diodorus 21.8 immediately after the last Italic expedition of Agathocles, was probably happened after his death in 289 B.C.; Strabo 6.1.5 mentions the building of a harbour station at Hipponion by the tyrant, which suggests that the Syracusane presence in the southern area of Italy was longer than it may be understand from the text of Diodorus (see GIANNELLI 1974, 379-380, MARASCO 1984, 100).

Croton and Hipponion and the concluding of the treaty with the league from Bruttium, Agathocles succeded in giving an outline to the southern region of the peninsula where Syracuse used to have interests[69]. Moreover, his diplomatic relationships were making progresses towards north where he concluded alliances with the Iapyges and the Peucetii.

Rome's response in front of the new balance of forces from the meridional region of the peninsula can only be supposed, in the circumstances of the sources' reticence. The restoration of the Syracusane domination in Bruttium after 304 B.C. as well as the possible contacts of the tyrant with Tarentum were supposed to stir the senate's fears. The alliances contracted by Agathocles with the Iapyges and the Peucetii, in a region where Tarentum also had the tendency of demonstrating its influence, seem to prove that the tyrant and the Dorian colony found a commun point concerning the balance of power from the south of Italy. In 298 B.C., Rome renegotiated the alliance with the Lucanian League first taking into consideration its relationships with Tarentum and the reopening of the hostilities against the Samnites. On the other hand, we must keep an eye on the Roman-Lucanian alliance which had again been discussed in 298 B.C., in times when Agathokles was already been operating in Bruttium and he was probably in contact with Tarentum. The chronological arrangement of events and the equation of power from the south of the Italic peninsula makes us believe that the presence of Agathocles imposed the acceleration of contacts settlement of Rome with the Lucanian League. If he was planning to cross over the borders of the Bruttian region, the tyrant announced himself as a possible enemy and could not be meaningless to suppose that the Roman-Lucanian alliance of 298 B.C. also included stipulations in order to block his advance.

Drawing a conclusion of the relationships between Rome and Lucania at the end of the IVth century B.C. and at the beginning of the next one, we may assert that Tarentum played a leading part in the developping of these relations. Among the four episodes mentioned in the literary tradition, only two of them can be considered as being historical realities. Rome signed an alliance with Lucania in 326 B.C. and then, in 298 B.C., it renewed this treaty essential for its meridional policy. The antiTarentine policy of the two partners represented for over more than 20 years the leading idea of the external positions adopted by Rome and the Lucanian League in the southern area of the peninsula.

BIBLIOGRAPHY

AFZELIUS 1943 - A. Afzelius, *Die römische Eroberung Italiens (340-264 a. Chr.)*, Aarchus.

BELOCH 1926 - J. Beloch, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, Berlin.

[69] GIANNELLI 1974, 373 sq.; VATTUONE 1987-1988, 66-67; LOMAS 1993, 43; MARASCO 1984, 104-105 also investigated the possibility that the Italiotes would have called the help of Agathocles, offering him a reason for his interventions in the peninsula.

BRAUER 1986 - G. Brauer, *Taras. Its History and Coinage*, New York.

BROUGHTON 1951 - T. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic* I – *509 BC-100 BC*, New York.

CARY 1927 - M. Cary, *Agathocles*, *CAH* VII, 1927.

CAVEN 1990 - B. Caven, *Dionysius I, War-Lord of Sicily*, London.

CIACERI 1927 - E. Ciaceri, *Storia della Magna Grecia* II – *La Grande civiltà del mezzogiorno d'Italia. Sviluppo, potenza ed azione politica degli stati italioti dal. sec. VII alla metà del sec. IV*, Milano.

CIACERI 1932 - E. Ciaceri, *Storia della Magna Grecia* III – *Decadenza e fine degli stati italioti. Romanizzazione del mezzogiorno d'Italia dalla metà del. IV sec. A.C. al sec. VI D.C.*, Milano.

FORSYTHE 2005 - G. Forsythe, *A Critical History of Early Rome. From Prehistory to the First Punic War*, London.

FREDERIKSEN 1984 - M. Frederiksen, *Campania*, Oxford.

GIANNELLI 1974 - A. Giannelli, *Gli interventi di Cleonimo e di Agatocle in Magna Grecia*, Critica Storica 11 (1974).

HEURGON 1973 - J. Heurgon, *The Rise of Rome to 264 B.C.*, London.

HOFFMANN 1934 - W. Hoffmann, *Rom und die griechische Welt im 4. Jahrhundert*, Philologus, Suppl. 27, Leipzig.

LOMAS 1993 - K. Lomas, *Rome and the Western Greeks, 350 BC-AD 200. Conquest and Acculturation in Southern Italy*, London.

MARASCO 1984 - G. Marasco, *Agatocle e la politica siracusana agli inizi del III secolo A.C.*, Prometheus 10 (1984).

MEISTER 1984 - K. Meister, *Agathocles*, *CAH* VII.1, 1984.

MOMMSEN 1987 - Th. Mommsen, *Istoria romană I*, Bucharest.

OAKLEY 1998 - S. Oakley, *A Commentary on Livy. Books VI-X* II – *Books VII-VIII*, Oxford.

OAKLEY 2005a - S. Oakley, *A Commentary on Livy. Books VI-X* III – *Book IX*, Oxford.

OAKLEY 2005b - S. Oakley, *A Commentary on Livy. Books VI-X* IV – *Book X*, Oxford.

PAIS 1928 - E. Pais, *Storia di Roma. Dalle origini all'inizio delle guerre puniche* V – *Dalla resa di Napoli all'intervento di Pirro. Roma alla testa della confederazione italica*, Rome.

SALMON 1967 - E. Salmon, *Samnium and the Samnites*, Cambridge.

DE SANCTIS 1907 - G. de Sanctis, *Storia dei romani* II – *La Conquista del primato in Italia*, Torino.

SCULLARD 1951 - H. Scullard, *A History of the Roman World from 753 to 146 B.C.*, London.

TILLYARD 1908 - H. Tillyard, *Agathocles*, Cambridge.

VATTUONE 1987-1988 - R. Vattuone, *Linee della politica di Agatocle in Magna Graecia*, RSA 17-18 (1987-1988).

WUILLEUMIER 1939 - P. Wuilleumier, *Tarente des origines à la conquête romaine*, Paris.

MILESTONES FROM DOBRUJA IN THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF NATIONAL HISTORY AND ARCHAEOLOGY CONSTANȚA

Maria BĂRBULESCU, Livia BUZOIANU, Zaharia COVACEF

The pieces we are going to dwell upon in this study have been included rather recently in the patrimony of MINAC, either they have been discovered accidentally in the villages Cheia and Arsa (Constanța county), or they have been found in systematical diggings in Capidava; only one milestone, found in Mangalia, is inlcuded for a longer period into the collection of Constanța museum[1].

1. Fragment of a lime milestone (inv. 43454), discovered in Cheia[2]. Sizes: h.= 0,48 m; d. = 0,25 m, letters height = 6-7,2 cm (Fig. 1 a-b).

There are preserved partially the last three lines from the text, with letters evidently cut, but less accurate letters. On the first line, the last letter seems to be M, with short median hastae (there is poorly seen the left one in the digging)[3].

Few of preserved letters on the 1st line allow us to restore the legate's name, of which we know the end of a *cognomen* in accusative, NVM, followed by a second *cognomen* beginning with M; this reading lead us to the following completion of the text:

---

[1] Milestones in MINAC collection, including the present unpublished ones, have been recorded in order to includ them in CIL XVII, the chapter destined to Moesia Inferior; the study has been made in summer 2007, by a team led by prof. dr. Anne Kolb, from Zürich University, to whom we express our gratitude also on this occasion for the photos of the pieces 1 and 2.

[2] The milestone was found and donated to MINAC by teacher Anghel Bardac from Grădina village (Contanța county), who offered us the sample in order to be published; we express our gratitude on this occasion.

[3] The letter M cut with short median hastae can be seen on the epigraphical monuments in the area dated in the 2nd century A.D., see ISM II, 61, 64, 65, 69, 68 (= ISM III, 198); ISM II, 196 (both forms) etc..; parallel with the median hastae, up to the bottom of the letter M, as appears on other inscriptions, too, in the 3rd century A.D. as well; it is possible that the paleographical letters on the milestone from Cheia to be dated in the 3rd century A.D., without being identified, based on the preserved letters, the name of a governor of the province Moesia Inferior, from the 3rd century A.D.

[. . . . . .res]-
[tituerunt per M(arcum)]
[Servilium Fabi]-
[a]num M[aximum]
[l]eg(atum) Aug(usti) [pr(o) pr(aetore)]
m(ilia) p(assuum).

„..... have rebuilt (this road) by care of Marcus Servilius Fabianus Maximus, pretorian rank imperial legate, thousands of steps".

Therefore, the work was done under the care of an well-known governor of Moesia Inferior, under Marcus Aurelius and Lucius Verus, M. Servilius Fabianus Maximus[4].

The legate's name is mentioned, in nominative, this time, on a milestone discovered in Sinoe, dated by the name of the two associated emperors, in 162 A.D., milestone with the distance of XIX *m.p.* on it[5]. In this case, it is a milestone placed on the coast road, in an area identified as *vicus Quintionis*[6], marked also by two other milestones[7]; it is to be added another sample discovered in Histria, but uncertainly dated[8].

The road on the West–Pontic coast was rebuilt near the city of Callatis, as show us few milestones discovered in 23 August (former Tatlageac), Mangalia and 2 Mai, pieces written in 163 A.D., after a rough draft written in the previous year[9], without mentioning the name of the governor.

The constructions attested on the coast in 162 A.D. and continued in the following year were done in the same time with those on the Danube *limes*, as an evidence we have the two milestones in the NV area of the province, near Dinogetia, in 162 A.D., and the third one found as well in the North of Dobruja[10], as it is known, on the same road, to the South, a milestone from *Sexaginta Prista* (Ruse)[11].

The milestone from Cheia could come from the coast road[12], the „travelling stone"[13] being well-known in ancient times as well in the modern time. We can't exclude the milestone placement on the secondary road Histria-Capidava[14], which function is supposed to have existed in the 2nd century, as a consequence

[4] THOMASSON 1984, col. 136, nr. 93: A. 162 (162/ 164?); DID II, p. 161-162, n. 194-198; p. 168, n. 230-236 (161-163 A.D.); DORUȚIU-BOILĂ 1992, p. 26-27.

[5] ISM I, 318 (= CIL III, 12514).

[6] BĂRBULESCU 2001, p. 35-36.

[7] ISM I, 317 (= CIL III, 12513, 159 A.D.); 322 (CIL III, 12515, Decius).

[8] ISM I, 319 (M. Aurelius, Caracalla or Elagabalus; uncertain dated in 162 A.D.); HOLLENSTEIN 1975, p. 31, nr. 25 (Antoninus *incertus*).

[9] ISM III, 195-199; ȘTEFAN 1984, p. 95-107.

[10] ISM V, 256-258; ARICESCU, 1977, p. 158-159.

[11] SEURE, RA 2 (1915), p. 181-184, nr. 137; DID, II, p. 161, n. 194; HOLLENSTEIN 1975, p. 29, nr. 8; ȘTEFAN 1984, p. 103, n. 25.

[12] The milestone from Cheia doesn't complete the fragmentary milestones from Histria, ISM I, 316 and mostly 319, as we are tempted to say according to their writing.

[13] PIPPIDI 1988, p. 166-172.

[14] DID II, the map II; SUCEVEANU 1977, fig. 3; PANAITE 2006, p.60.

of a an important *vicus* on its route, *Ulmetum* (Pantelimonul de Sus)[15], without being aware to what extent the road attracted the attention of the imperial authorities at that moment[16].

2. The second milestone holding our attention was discovered in Arsa, near the cemetery in 1994[*]; the piece, included recently into the MINAC collection (inv. 43455) has a rectangular large sizes basis, the inscription being cut on the upper part of the milestone, which general sizes are: h.=2,31 m; d.=0,36 m; height of the letters = 5-6 cm (Fig 2 a-c).

The lime milestone is a palimpsest, including an older inscription (a) and an newer one (b). The text is erased at the beginning and most at the end of the lines[**]. There were used again or transformed certain letters on the second inscription, and partially the stone was hammered to be written again; on the 2nd line, the letter S was changed in L; N is smaller in size and inscribed inside O, on the 6th line; M has a different aspect compared to the same letter from the 1st line, on the 7th line, because some previous medial hastae were used again.

a. We can distinguish (sometimes unclearly) from the first inscription the following letters:

the 2nd line, IVS;
the 4th l, AVR, linked;
the 5th l, ANT, linked;
the 6th l, E.O;
the 7th l, TV(L)L, linked?
the 8th l, EGA (the last two letters used in text *b*).
the 9th l, M (unclearly written).

The letters parts lead us an inscription from Severi time; the text size and the arrangement on lines of the preserved letters don't allow a restoration of it, according to the formula seen on the milestones from Septimius Severus time[17], suggesting us a shorter imperial name, possibly of Caracalla or Elagabalus[***].

---

[15] ISM V, p. 78-116, nr. 57-91. As regarding the Roman epoch discoveries from Cheia, mainly coins, see BĂRBULESCU 2001, p. 44, n. 136 and p. 292, nr. 26; TALMAȚCHI, BARDAC 2006, p. 377-380.

[16] OPRIŞ, POPESCU 1986, p. 190, n. 3; on the milestone from Capidava it is mentioned III *m.p.* and the initial placement is unknown; the authors suppose a connection between this milestone and the secondary road through Bălţăgeşti to Tomis or Histria.

[*] The discovery of the piece was reported to us by our departed colleague N. Cheluță-Georgescu, with whom we went to Arsa in 1994.

[**] The milestone - fallen down on the ground- was preserving the text better on this side.

[17] The letters identified on the 7th line of the first inscription don't ensure a clear reading of the name of the legate of Moesia Inferior, C. Ovinius Tertullus (198-201 A.D.); for the milestones raised by his care, see HOLLENSTEIN 1975, p. 30-31. BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980, p. 140-148, nr. 1-3; IIDEM 1991, p. 123-126, nr. 1; BĂRBULESCU, CÂTEIA 1998, p. 123-124, n. 41-52.

[***] There are not known in the region certain milestones from these emperors periods, the pieces being rather dated during Marcus Aurelius time, see ISM I, 319; ISM III, 196; but see in the following the notes 21 and 22.

b. On the other hand, the second inscription can be completed as follows:

Imp(eratori) Caes(ari)
[M(arco)] Iul(io) Phi-
lippo Pio [Fe-
lici invic[(to)]
Aug(usto) et M(arco) I[ul(io)]
[P]hilippo no-
bilissimo
Caes(ari).

„To the emperor Caesar Marcus Iulius Phillipus, Pius, Felix, unvanquished August and to Marcus Iulius Philippus the noblest Caesar".

The text could allow us the identification of a fragmentary milestone from Capidava, uncertainly dated under the common rule of Philip the Arab and his son[18], piece on which, similar as here, there isn't mentioned the name of the governor who ordered the restoration of the road[19].

As regarding a hammered milestone found in Topalu, on the same Danube road, after the initial reading *Phi]li[ppo,* it was assumed that the legate who ordered the milestone to be built, Sallius Aristaenetus, functioned in Moesia Inferior during Philip the Arab[20].

As the identification of the above mentioned governor with a famous person attested by literary, epigraphical and numismatic sources, during Caracalla it is more real[21], the legation of C.Sallius Aristaenetus in Moesia Inferior was dated during Elagabalus period[22].

M. Iulius Philippus is mentioned together with his son, on the Northen area of the province Moesia Inferior, two times in *regio Histriae*[23], then on the Danube *limes*, possibly at Troesmis[24], as we have seen, the same at Capidava. Farther on, to the South, at Sacidava (Muzait-Dunăreni), a dedication is addressed to the Caesar M. Iulius Philippus by *cohors I Cilicum* in the name of the governor C. Prastina Messalinus[25].

The Carpi attack against Dacia in 245-247 A.D.[26], had consequences in

[18] ISM V, 9 (also to be dated: Maximin the Thracian and his son Verus).

[19] For the governors between 244-247, see THOMASSON 1984, col. 145, nr. 137 (Severianus-A 244) and nr. 138 (Prast(ina) Messallinus, 244-247A. D.).

[20] BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1993, p. 197-206, fig. 1-3; BĂRBULESCU, CÂTEIA 1998, p. 125-126, n . 70.

[21] PETOLESCU, Ann.Ép., 1994, 1532; Idem 1996, p. 409-410, nr. 691.

[22] PETOLESCU 1994 and 1996 suggests Elagabalus period. To be added PUECH 2002, p. 137-138, n . 39, cf. AVRAM, *Prosopographia* nr. 609; see as well the nr. 833 bis.

[23] ISM I, 349 (*Vicus Secundini*, 246 A.D.); ISM V, 124 (years 244-246 A.D.).

[24] ISM V, 152 (years 244-245 A.D.; possible completion); 153 (inscription from the middle of the 3rd century A.D. with hammered imperial names).

[25] SCORPAN 1980, p. 204-205, nr. 3, fig. 5-6. Ann.Ép. 1981, 743; PETOLESCU 2001-2002, p. 287, nr. 892.

[26] RUSCU 2002, p. 150-158 (the subject bibliography).

Moesia Inferior[27], even they didn't aim directly this province, as the inscriptions dedicated the two regents prove as well.

If in Thracia, the effort of building roads in the years mentioned before is more obvious[28], in Moesia Inferior this effort seems to be diminished (maybe precisely because of the Carpi danger), activity attested now by the milestone from Arsa and uncertainly by that from Capidava.

The milestone from Arsa could come from the coast road, rebuilt in different stages around Callatis, as we had the opportunity to mention[29].

It is possible that the ancient road route to go to the West, rounding the existent lagoons at that time, that meaning a common route with the *semita* Callatis-Tropaeum Traiani[30], situation when the milestone from Arsa[31] could be important for both roads[32].

The few milestones built at Tomis between the rule of Gordian the 3rd and Claudius the 2nd Gothic[33], during the empire crisis, of that long *bellum Scythicum*, beginning in 238 A.D. [34], shows us, beside other discoveries in the province, that there were enough the rebuilding moments, now confirmed as well by the milestone from Arsa. This one was placed between 244-247, when Philippus II had only the title of Caesar[35], together with other monuments in Moesia Inferior[36].

3. Fragmentary lime milestone discovered in Capidava, in 1999, in the diggings situated in the Eastern *intra muros* area inside one of C10 building walls[37]. In order to used again, the piece back side was cut, so it had the aspect of 0,20 m thick plate. The milestone preserved height reaches 0,67 –0,70 m, d= 0,33 m; the letters height= 3,5-5 cm (inv. 43459). (Fig. 3 a-b).

The text, set on nine lines is fragmentary preserved, on the left side, and some lines-3,4-6-are totally or partially erased. Some letters are poorly printed (or they were erased later on). The milestone is a palimpsest with an inscription from the Tetrarchy period, *a*, written uncertain on an older text, *a'*, the stone was

---

[27] DID II, p. 240; POENARU BORDEA 1971, p. 91-103; PETOLESCU 1987, p. 57; MITREA, RĂDULESCU 1975, p. 125-148 ; see also GEROV 1963, p. 127-146.

[28] HOLLENSTEIN 1975, p. 35-36, nr 43-46, the milestones don't include the name of the young Philippus; GERASIMOVA TOMOVA, HOLLENSTEIN 1978, p. 102 (nine milestones dated 244-247).

[29] *Supra*, n. 9. For Callatis see *infra* , n. 54 and 55 (Vama Veche).

[30] For *semita* Callatis - Tropaeum Traiani-Durostorum, see BĂRBULESCU - MUNTEANU, RĂDULESCU 1980, p. 146-148, nr. 3, fig. 3 a-b. Add PANAITE 2006, p. 60-68; PANAITE, ALEXANDRESCU 2008. We express our gratitude to our collegues A. Panaite and Cr. G. Alexandrescu for the information offered.

[31] For Arsa see BĂRBULESCU 2001, p. 67, 160 and the table from p. 296, nr. 110.

[32] In this way, IONESCU, PAPUC 2005, p. 91, n. 569.

[33] BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1991, p. 126-141; BĂRBULESCU, CÂTEIA 1998, p. 125-127.

[34] SHA, *Vita Maximini et Balbini*, 16, 3. DORUȚIU-BOILĂ 1975, p. 635-642; BOUNEGRU 2003, p. 98-102.

[35] Philippus Iunior is named *Augustus* in the summer of 247, see, PIR², IV, 3 I 461-462 (L. PETERSEN); LORIOT 1975, p. 792-793; TUDOR 1976, p. 90.

[36] DID II, p. 239-241; SUCEVEANU, BARNEA 1991, p. 33-34.

[37] The milestone appeared at 1,5 m from the entrance in C10, near the NV wall of the room, used again as basis for a partition wall. As regarding the archaeological context, see COVACEF 2000, p. 26, nr. 31.

used again later on during Constantine the Great and Licinius, the inscription *b.*

As regarding text *a,* it was assigned to Diocletian based on the paleographical letters, on the general aspect,as well as on the recognition of the imperial name „*[Au/re]l(io) Val[(erio)*", with the letters RE erased on the 2nd line, to copy the *praenomen C* on the inscription *b*, and the same, L changed in FL linked.

It is- also- added, the identification at the beginning of the 7th line of the letter A with a middle broken hasta (as in the entire text, and that brings the text unity)* and after two erased letters, there can be partially seen R and I (the latter was changed further on), this aspect allows us to read *[G]a[le]ri[o]***, mentioning the last letters of the 7th line are uncertain, they were written again on inscription *b.*

On the 8th line there can be seen four vertical hastae on the stone, followed by the well-known abbreviation COS. The hastae could indicate the number IV*** from an older inscription *a'*, where there were mentioned, according to the frecquent order, *trib.pot]/IV*, *cos*.[...; the imperial salutation appear often on milestones until to the middle of the 3rd century, without being mentioned usually later on[38].

The letters COS seem to be also more accurated comparing to those on the previous line (or this is to be own that on this line probably there were copied less words), without excluding the letters belonging to the inscription *a*, as we 'll mention further on.

Based on this analysis and on the samples from the Tetrarchy period (293-305 A.D.) in Scythia, the inscription *a*** can be completed as follows:

1 Imp(eratoribus) C[aes(aribus) C(aio) Au]-
[re]l(io) Val[(erio) Diocletiano]
e[t M(arco) Aur(elio) Val(erio) Maximiano]
P(iis) F(elicibus) inv[ic(tis) Aug(ustis)]
5 [et M(arco) Fl(avio) Valerio]
[Constantio et C(aio)]
[G]a[le]ri[o Val(erio) Maximiano]
IIII con(n)s(ulibus) [nob(ilissimis)]
Caes(aribus).

---

* Thus the letter A appears on the lines 2, 7 and 9.

** The end of the name *Galerius* is not preserved, and its completion in dative was done as consequence of the majority of the known samples, though there are written texts in nominative in the same period, see IGLR, 84=ISM III, 196 b; IGLR, 230 and some Tetrarchic inscriptions (*infra*, n. 48-50).

*** The consulate appears more rarely mentioned on milestones, though see *supra*, n. 5and 9; ISM V, 1 (160 A.D.); 96 (200 A.D.); 223 (237 A.D.), 250 bis (236 A.D.) and other samples.

[38] IGLR, *passim*. For the milestones, see more recently CIL XVII/2 and XVII/4, *passim.*

**** Due to the different length of the names, we must admit a variable number of letters on lines, the different use of the abbreviations and probably some links.

Inscription *b*.

1 Imp(eratores) C[aes(ares)]
C(aius) Fl(avius) Val[(erius) Constantinus]
e[t Val(erius) Licin(ianus) Licinius]
P(ii) F(elices) inv[ic(ti) Aug(usti) et Fl(avius)]
5 [Val(erius) Crispus et Lici]-
[nia]nus [Licinius Iun(ior) et
Fl(avius) C[l(audius) Constantinus]
[nob(ilissimi)]
Caes[(ares)].

As regarding the inscription *b******, there were used again in the text the common parts: there can be seen poorly on the 1st line the letter P linked with the median vertical left hasta inside the letter M; C was written again in an angulary manner. The same letter C can be seen as well on the 2nd line, written again on a part previously erased, and FL appears linked. On the 4th line, the first P hardly can be distinguished, and inside the broken part after the second P, only the basis of some vertical median hasta of an F letter can be clearly seen. At the beginning of the 6th line, the letter is unclear (F or P or only marks on the stone), but, there can be seen after 2-3 erased letters, N (poorly) and VS clearly, that showing us that the text *b* was written in nominative, offering as well an evidence to complete the text. The letters at the end of the 7th line are unclear, their interpretation is still a hypothesis: FLC? On the 8th line it can be seen after COS, the basis of a vertical median hasta slightly inclined, probably from N, and on the 9th line it can be seen inside the broken area the upper part of the letters ES (the last one maybe double).

Thus, we notice, that in the text *b* there were used parts of the old inscription and there were preserved sometimes its scraps, situation frecquently seen on the milestones in the province[39].

The inscription *a* from Capidava belonged to an ample series of a milestones if the first Tetrarchy period, illustrated on the road to the Scythian *limes* by the milestones found in Rasova,[40] Carsium[41], Arrubium[42] and Dinogetia[43], but also placed on the coast road, on the central-Dobrujan route, and more recently on the secondary roads, too[44].

***** It is possible the imperial names to be written abreviated and not complete written here, mentioned similarly on some milestones.

[39] We mention only some examples, IGLR, 82, 84, 167, 190, 276 etc.

[40] IGLR, 190: a) 293-305; b) 367-375 A.D.

[41] IGLR, 230: a) 200 (= ISM V, 95); b) 293-305; IGLR, 231: a) Gordianus III (= ISM V, 98); b) 293-305; 232: a) 293-305; b - not dated; c) 323-337 A.D.

[42] IGLR, 239: 293-305 A.D.

[43] IGLR, 240: 293-305 A.D.

[44] BĂRBULESCU, CÂTEIA 1997, p. 193-197; ZAHARIADE 2006, p. 43-49. About the two milliaries from the Tetrarchic period, discovered in M. Kogălniceanu (Constanța county), see Pontica 42(2009) (forthcoming). To be added the milestone near Crângu (former Caramat): Gr. Tocilescu, Mss 5312, p. 178-179 and 194; see now PANAITE, ALEXANDRESCU 2008 (which date the milestone during the Tetrarchic period; the presentation of the milestones of this period in the same article).

As regarding the same inscription, we add the median hastae at the beginning of the 8th line could mention the IVth consulate[45] of the two *Caesares*- M. Flavius Constantius and C. Galerius Valerius Maximianus, previously mentioned in the text, owned by both in 302 A.D.[46]; it is possible that their common consulate determined this mention, thus we are meeting an exacte dating of the text *a,* with the caution already expressed of the lack of analogies in the province Scythia for the discussed period[47].

The above mentioned date corresponds to a very intense building stage on the Scythian *limes,* at the end of the 3rd century-the beginning of the 4th century A.D., illustrated archaeologically and epigraphically, for the second situation, as we can see the Tetrachic inscriptions on the occasion of some cities rebuilding, discovered at Sexaginta Prista[48] , Transmarisca[49] ,Durostorum[50] and Halmyris, the last dated between 301-305 A.D[51].

The inscription *b* from Capidava doesn't have added, as usually, the formula *Domini nostri,* if it wasn't possible to have been written on the broken part of the stone.

The text *b*, written in nominative is similar to a milestone, unknown source, dated between 313-323 A.D.[52].

To the period when the born nr 4 from Capidava was supposed to have been written, meaning the 1st of March 317, the date when there were proclaimed the three *Caesares* - Crispus, Licinius *filius* and Constantinus II, until the moment when Licinius *pater* was eliminated, in 324[53], it is known a milestone discovered in Mangalia[54]; we add to this one another milestone discovered on the same coast road, in Vama Veche[55], where the name of Licinus who suffered *damnatio memoriae* was erased (as well as on the previous piece).

The names of Licinus (r.3) together with Crispus and Licinius Iunior (r. 5-6) are erased (the last one partially) on the milestone discovered in Capidava; in the same time, probably, the double letters reffering to the two *Augusti* (l. 4) are reduced to one.

The milestone from Capidava, together with the fragmentary one from

---

[45] Usually, the numbers are placed according the indicated function-COS; there are also situations when the numbers of the archaeological context are situated before or there are used both methods, see ISM V, 8 landmark from Capidava and 57, identical sample from Ulmetum etc.

[46] CAGNAT 1914, p. 236; DEGRASSI 1952, p. 77, nr. 1055.

[47] IGLR, *passim*; though, see the notice COS on the milestones in other areas, CIL XVII/2, 613, 368, 186 (the period of the 1st Tetrarchy).

[48] Ann.Ép. 1966, 357 (298-299 A.D.).

[49] ILS, 641 (294-299 A.D.).

[50] Ann.Ép. 1936, 10 (292-299 A.D.).

[51] ZAHARIADE 1994, p. 173-186; ZAHARIADE 1997, p. 228-236 (= Ann.Ép. 1997, 318).

[52] IGLR, 274.

[53] CAGNAT 1914, p. 239, 242 (307-323); LIEBENAM 1909, p. 120 (308-324). For the imperial cognomen Licinianus written completely, see IGLR 237; add also 170 (the erased name); see also CIL XVII/2, 608, 610, 293 and 183 a (Licinianus Iunior).

[54] BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980, p. 151-155, nr. 5 (317-324).

[55] IGLR, 108 (307-323 A.D.); *supra* n. 54; the name of Licinius is erased also on other monuments, see mostly IGLR, 170 (Tropaeum Traiani).

Troesmis, dated between 308-323[56] indicate the reconstruction of the road on the *limes*, otherwise known in the whole province of Scythia and continued during the Constantinian period[57].

The milestones discovered in Capidava until now, dated in 159 A.D., then a sample from the middle of the 3rd century (as we have mentioned, probably from Philip the Arab[58]) and now the milestone from the first Tetrarchy and the Constantinian period, undeline the well-known importance of this centre on the Danube *limes*[59], centre situated on a trade and strategic, route constantly repaired in the 2nd-4th century; Capidva was, in the same period, a connection, by the secondary roads[60], with the West-Pontic cities Tomis and Histria.

4. The milestone discovered ocassionaly in Mangalia (Callatis), included for a long time in MINAC collection, inv nr. 47[*]. Both the upper part and the lower parts of the milestone are broken, the actual sizes are: h.= 0,37 [**]; d. = 0,28 m; the letters height = 4,5-5 cm(Fig. 4 a-c).

The stone is eaten away considerably, some poor carved letters hardly can be distinguished, others, on the 2nd-3rd line, were carved deeper, probably when the inscription was written again.

The milestone is a palimpsest, with a fragmentary text preserved on six lines, still having between few letters to 10-11 letters. Thus, on 1st line there can be seen the letter M, followed by A; on the 2nd line F was transformed in P, L has the lower line inclined, and C is rectangular in shape with opened hastae; the 2nd line final is unclear, B (or S?) can be seen and hastae traces. In the end of the 3rd line, AVG can be distinguished, as well as an A inclined to the left, V better carved and G as well. On the 4th line, the first preserved letter could be T, then a broken part, it is to be seen M, probably linked with A[***]. On the 5th line, the letters NS have a special shape, probably a consequence of using the old hastae; then letters traces are to be seen and on the end of the line there are two vertical hastae. On the 6th line, only the upper part of some letters is still preserved, among which there are to be distinguished unclearly ET GA… and letters traces.

---

[56] IGLR, 237 (308-323 A.D.).

[57] HOLLENSTEIN 1975, p. 39-40; BĂRBULESCU, CÂTEIA 1997, p. 195.

[58] OPRIŞ, POPESCU 1986, p. 189-190; ISM V, 9 and *supra* n. 18.

[59] FLORESCU 1958, *passim*; ISM V, p. 30-76; IGLR, p. 230-236; SUCEVEANU 1977, *passim*. ZAHARIADE 1988, p.123-125 ; ZAHARIADE, GUDEA, 1997, p.79; ZAHARIADE 2006, *passim*.

[60] A recent discussion about the categories of roads at FODORAN 2006, p. 17-50; PANAITE 2006, p. 57-70.

[*] The piece evidence card was made on the 5th December 1960 by Adrian Rădulescu, indicating also older inventory numbers of the piece (191; 33177), evidence the milestone was included in the collection of Constanța museum for a long time; the date when the piece entered in the collections, 1956, corresponds to the museum reorganisation.

[**] The same source defines that the „both the upper and the lower parts of the milestone are broken". As the card has enclosed a photo identical with the actual stone situation, we belive the indicated height of 0,940 m is not real. As far as we know, the piece doesn't complete neither of the already published milestones in the area, though, according to the fragmentary aspect of the inscription, this is not to be excluded for the future.

[***] The left hasta of the letter M is deeper, being probably a letter not mentioned, written at the beginning as CA.

The milestone from Mangalia offers us some hints to include the last text among those of the first Tetrarchy (293-305 A.D.):

. . . . . .
Ma[ximiano]
Piis Felici[(bus)]
invictis Aug(ustis)
[e]t M(arco) [Fl(avio) Val(erio)]
[C]ons[tantio]
et Ga[lerio Val(erio)]
[Maximiano]
[nob(ilissimis) Caes(aribus).

According to the letters and the name position in the text, this one seems to belong to the *Caesar* M. Flavius Valerius Constantius, mentioned both with *praenomen* on a milestone of the same period[****]; mentioning again the present milliary, the name of the other *Caesar*, Galerius, on the 6th line is not enough clear.

We are also interested by the imperial epitheticals-*pii felices* (in dative), written almost *in extenso,* as there can be seen on some samples in the 3rd century A.D.[61], maybe an evidence of the fact that we are in front of an inscription of this period, partially used, without having enough elements to date it exactly.

We mentioned previously the milestone discovered in an unknown area, on which there was identified an inscription (*a*) dated during Marcus Aurelius time (163 A.D.) (found also on some milestones in the area of the city of Callatis) and another text (*b*) dated during Diocletian's period, with a more accurate writing than the present one and with the imperial names written in nominative, evidence the work was done by imperial command[62].

The milestone above mentioned has some paleographical similarities with the inscription on the milestone found in Dorobanțu[63] and, of course with other inscriptions of the same period.

The part of the road in the neighbourhood of the city of Callatis attracted the attention of the imperial authorities in a first stage of Marcus Aurelius period, when the building efforts aimed a section of about 14 km, along the coast (between the villages 23 August and 2 Mai)[64] and less in the 3rd century A.D. (Philip the Arab), as the milestone of Arsa shows us, consequences of very well

[****] Studying the rests of the letters on the 1st row indicating Maximianus and the two *Augusti* mentioned in the text (on the 2nd and the 3rd row), it is less probably to speak about another *Caesar* with a similar name: Constantinus the IInd, Constans or Constantius II , the sons of Constantine the Great, see as well *infra* n. 62 .

[61] BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980, p. 148-151, nr. 4; IIDEM 1991, p. 132-136, nr. 3: two milestones from Tomis, during Valerianus and Gallienus period, on which the written words are similar: „piis felic[is] *sic* invictis Aug(ustis)".

[62] IGLR, 84= ISM III, 196; ŞTEFAN 1984, p. 95-100, nr. 1, fig. 1-5; Ann.Ép. 1985, 757: „et M(arcus) / [Fla(vius) Val(erius) Constant]iu[s..."

[63] IGLR, 83 (293-305).

[64] *Supra* n. 9; ŞTEFAN 1984, p. 105.

known causes; new works to restore the coast road are better done during the first Tetrarchy, by the two milestones from Mangalia previously mentioned; these works were continued during Constantine's period on the section between Callatis-Vama Veche, where also come from other two milestones[65].

The four milestones above discussed as well as other samples[66], complete a well-known description of the itineraries of the ancient roads and their restoring stages in the area, from the Mouths of the Danube and in the West-Pontic area[67].

The discovery of numerous *milliaria* in the last decades in the North area of Moesia Inferior, later on Scythia leads to a more ample discussion (taking into consideration all the categories of sources), on the Roman communication ways in the province and in a larger region[68].

BIBLIOGRAPHY

ARICESCU 1977 - A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977.

AVRAM, PROSOPOGRAPHIA - Al. Avram, *Prosopographia Ponti Euxini externa* (forthcoming).

BARNEA 1997 - Al. Barnea, *Voies de communications au Bas-Danube, aux IV-e-VI-e s. ap. J.C.*, in Etudes byzantines et post-byzantines, III, Bucureşti, 1997, p. 29-43.

BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980 - M. Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, *Stâlpi miliari inediți din Scythia Minor*, Pontica 13 (1980), p. 140-156.

BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1991 - M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *Contribuții privind seria guvernatorilor Moesiei Inferioare în sec III p. Chr*., Pontica 24 (1991), p. 123-141.

BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1993 - M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *Un nou guvernator al provinciei Moesia Inferior, Sallius Aristaenetus,* Pontica 26 (1993), p. 197-206.

BĂRBULESCU, CÂTEIA 1997 - M. Bărbulescu, A. Câteia, *Stâlpi miliari descoperiți în Dobrogea,* Pontica 30 (1997), p. 183-198.

BĂRBULESCU, CÂTEIA 1998 - M. Bărbulescu, A. Câteia, *Drumurile din Dobrogea romană, pe baza stâlpilor miliari din sec II-III p. Chr.*, Pontica 31 (1998), p. 119-129.

BĂRBULESCU 2001 – M. Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec I-III p. Chr*), Constanța, 2001.

BOUNEGRU 2003 - O. Bounegreu, *Economie şi societate în spațiul ponto-egeean (sec II a.C-III p. C)*, Iaşi, 2003.

CAGNAT 1914 - R. Gagnat, *Cours d'épigraphie latine*[4], Paris, 1914.

COVACEF 2000 - Z. Covacef, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța*, in CCA, Campania 1999, Deva 2000, p. 26, nr. 31.

DEGRASSI 1952 - A. Degrassi, *I Fasti consolari dell' Impero Romano. Dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952.

DID II - R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, vol II. Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968 .

[65] BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980, p. 151-155, nr. 5; IGLR, 108 (307-323).

[66] To be added other milestones already published: two samples from Carsium, cf. NICOLAE 1995-1996, p. 143, n. 76, pl. 5, 1A and B; pl. 5, 2; NICOLAE, NICOLAE 2004-2005, p. 393-394 and p. 402, pl. VII. For some unpublished pieces, see BĂRBULESCU, CÂTEIA 1998, p. 127, n. 89 and *supra* n. 44 (Mihail Kogălniceanu).

[67] BARNEA 1997, p. 29-43; BĂRBULESCU, CÂTEIA 1997, p. 183-198; Eaedem 1998, p. 119-129.

[68] *Supra,* n. 1; ZAHARIADE 2006, p. 43-49; PANAITE 2006, p. 57-70; PANAITE, ALEXANDRESCU 2008; see also MROZEWICZ [2004], p. 345-359.

DORUȚIU-BOILĂ 1975 - Em. Doruțiu-Boilă, *Excidium Histriae* (*H.A., Vita Maximini et Balbini, 16, 3)* in *Actes de la XII-e Conférence internationale d'études classiques, Eirene, Cluj-Napoca 2-7 octobre 1972*, Bucureşti-Amsterdam, 1975, p. 635-642.

DORUȚIU-BOILĂ 1992 - Em. Doruțiu-Boilă, *Die Statthalter Niedermösiens zwischen 161 und 175*, Dacia N.S., 36 (1992), p. 23-26.

FLORESCU 1958 - Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava.Monografie arheologică. I.* Bucureşti, 1958.

FODORAN - Fl. Fodoran, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2006.

GERASIMOVA TOMOVA, HOLLENSTEIN 1978 - V. Gerasimova Tomova, L. Hollenstein, *Neue Meilensteine aus Bulgarien*, Epigraphica 40 (1978), p. 91-121.

GEROV 1963 - B. Gerov, *Die gotische Invasion in Moesien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, in Acta Antiqua Philippolitana. Studia Historica et Philologica, Serdicae, 1963, p. 127-146.

HOLLENSTEIN 1975 - L. Hollenstein, *Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia Inferior*, in Studia Balcanica. 10. Recherches de géographie historique, Sofia, 1975, p. 23-44.

IONESCU, PAPUC 2005 - M. Ionescu, Gh. Papuc, *Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane (sec I-VII p. Chr.),* Constanța, 2005.

LIEBENAM 1909 - W. Liebeman, *Fasti Consulares Imperii Romani*, Bonn, 1909.

LORIOT 1975 - Xavier Loriot, *Chronologie du règne de Philippe l'Arab (244-249 après J.C.),* in Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung (Hrsg. von H. Temporini), II, 2 Prinzipat, Berlin-New York, 1975, p. 788-797.

MITREA, RĂDULESCU 1975 - B. Mitrea, A. Rădulescu, *Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea*, Pontica 8 (1975), p. 125-173.

MROZEWICZ [2004] - L. Mrozewicz, *Via et imperium*-Straseenbau und Herrschaft in römischer Welt, in SIEDLUNG UND VERKEHR IM RÖMISCHEN REICH (Regula Frei-Stolba (Hrsg). *Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H.E. Herzig, vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, Bern, Berlin..., 2004, p. 345-359.

NICOLAE 1995-1996 - C. Nicolae, *Descoperiri de epocă romană şi bizantină la Carsium,* Pontica 28-29 (1995-1996), p. 135-160.

NICOLAE, NICOLAE 2004-2005 - C. Nicolae, V. Nicolae, *Cercetări arheologice în împrejurimile oraşului Hârşova, punctul „Celea Mică",* Pontica 37-38 (2004-2005), p. 385-405.

OPRIŞ, POPESCU 1986 - I.C. Opriş, M. Popescu, *Une borne miliaire de Capidava*, Thraco-Dacica 17 (1986), 1-2, p. 189-190.

PANAITE 2006 - A. Panaite, *Drumurile romane din teritoriul oraşului Tropaeum Traiani,* SCIVA 57 (2006), 1-4, p. 57-70.

PANAITE, ALEXANDRESCU 2008 – A. Panaite, C-G. Alexandrescu, *A „rediscovered" inscription from Dobrudja. Roads and milestones in Scythia (3rd – 4th centuries A.D.)*, in Dacia N.S. 52 (2008) (forthcoming).

PETOLESCU 1987 - C.M. Petolescu, *Aspecte ale istoriei Daciei oglindite în emisiunile monetare din timpul lui Filip Arabul,* StCl 25 (1987), p. 57-61.

PETOLESCU 1996 - C.C. Petolescu, *Cronica epigrafică a României (XIV-XV, 1994-1995),* SCIVA 47 (1996), p. 401-419.

PETOLESCU 2001-2002 - C.C. Petolescu, *Cronica epigrafică a României (XIX-XX, 1999-2000),* SCIVA 52-53 (2001-2002), p. 267-300.

PIPPIDI 1988 - D.M. Pippidi, *Studii de istorie şi epigrafie,* Bucureşti, 1988.

POENARU BORDEA 1971 - Gh. Poenaru Bordea, *Numismatica şi distrugerea Histriei în secolul al III-lea*, SCN 5 (1971), p. 91-113.

PUECH 2002 - B. Puech, *Orateurs et sophistes grecs dans les inscriptions d'époque imperiale,* Textes et traditions, 4, Paris.

RUSCU 2002 - D. Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2002.

SCORPAN 1980 - C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications on the Lower Danube*, BAR International Series 88, 1980.

SUCEVEANU 1977 - Al Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e.n.*, Bucureşti, 1977.

SUCEVEANU, BARNEA 1991 - Al Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991.

ŞTEFAN 1984 - A. Ştefan, *Callatis şi artera rutieră litorală în secolul al II-lea e.n.*, StCl 22 (1984), p. 95-107.

TALMAȚCHI, BARDAC - G. Talmațchi, A. Bardac, *Descoperiri monetare romane imperiale în satul Cheia (com Târguşor, jud. Constanța)*, Pontica 39 (2006), p. 377-380.

THOMASSON 1984 - B.E. Thomasson, *Laterculi praesidium*, Göteborg, 1984.

TUDOR 1976 - D. Tudor, *În legătură cu războiul lui Filip Arabul împotriva carpilor*, Pontica 9 (1976), p. 89-97.

ZAHARIADE 1988 - M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum*, Bucureşti, 1988.

ZAHARIADE 1994 - M. Zahariade, *Inscripția de fundație din timpul primei tetrarhii de la Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea)*, Pontica 27 (1994), p. 173-186.

ZAHARIADE 1997 - M. Zahariade, *The Halmyris Tetrarchic Inscription*, in Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 119(1997), p. 228-236.

ZAHARIADE, GUDEA 1997 - M. Zahariade, N. Gudea, *The Fortification of Lower Moesia (A.D. 86-275)*, Amsterdam, 1997.

ZAHARIADE 2006 – M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)*, Amsterdam, 2006.

CIL III - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1873, 1902.

CIL XVII/2-*Miliaria provinciarum Narbonensis Galliarum Germaniarum* (editit G. Walser), 1986.

CIL XVII/4-*Illyricum et provinciae Europae Graecae.* Facs. 1. *Miliaria provinciarum Raetiae et Norici* (ediderunt A. Kolb, G. Walser, G. Winkler), 2005.

IGLR – Em Popescu, *Inscripțiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti 1976.

ILS - H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin, I, 1892, II, 1902, III, 1916.

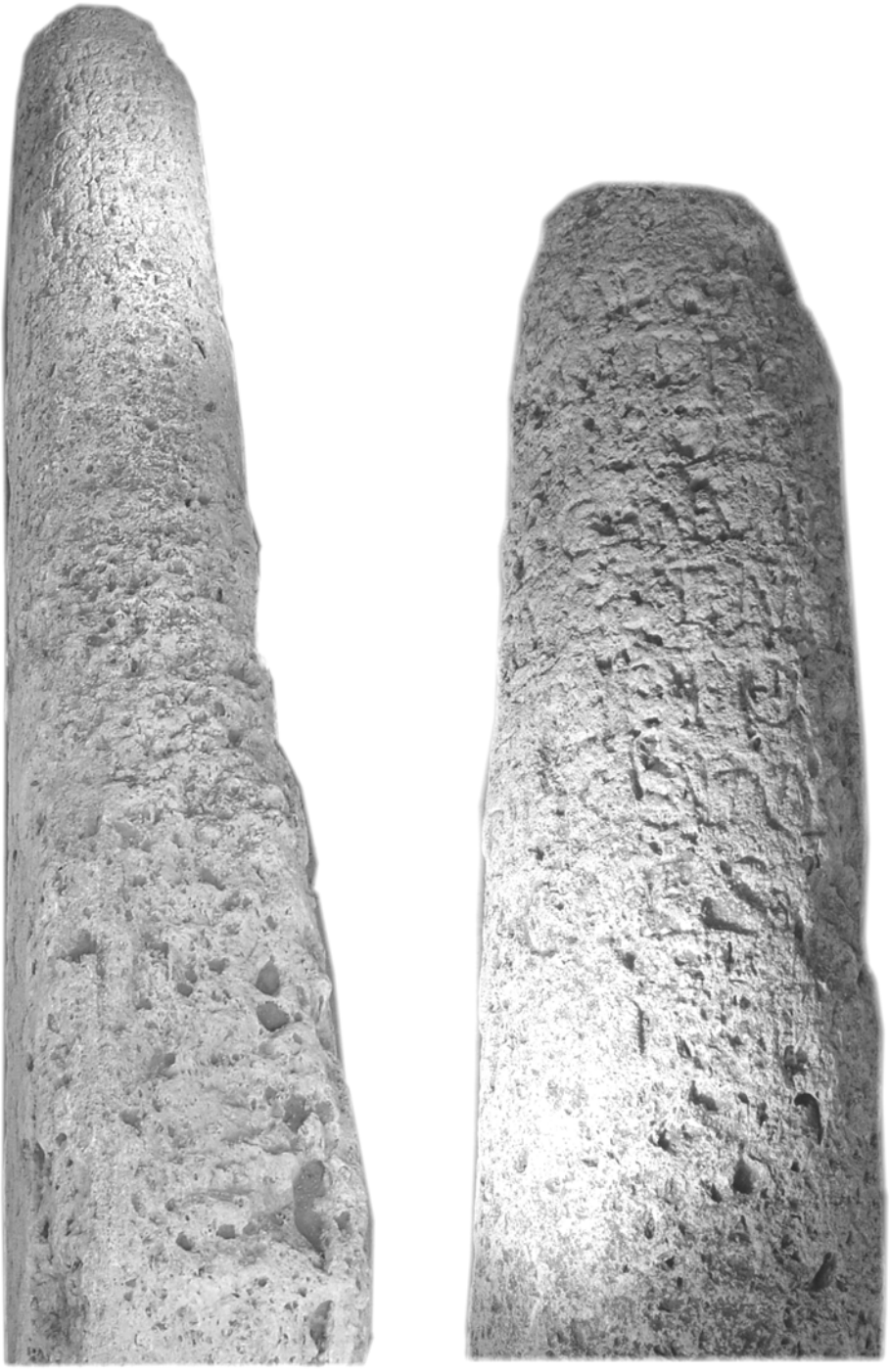
ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor greceşti şi latine*, Bucureşti. I: *Histria şi împrejurimile* (D.M. Pippidi), 1983; II: *Tomis şi teritoriul său* (Iorgu Stoian), 1987; V: *Capidava-Troesmis-Noviodunum* (Em. Doruțiu- Boilă), 1980; III: *Inscriptions grecques et latines de Scythie Mineure. Callatis et son territoire* (Al. Avram), Bucarest-Paris, 1999.

PIR² - *Prosopographia Imperii Romani, saec. I. II. III.* Berlin, 1933, sqq; IV/3, 1966.

a b

Fig. 1 a-b

a b

Fig. 2 a-b

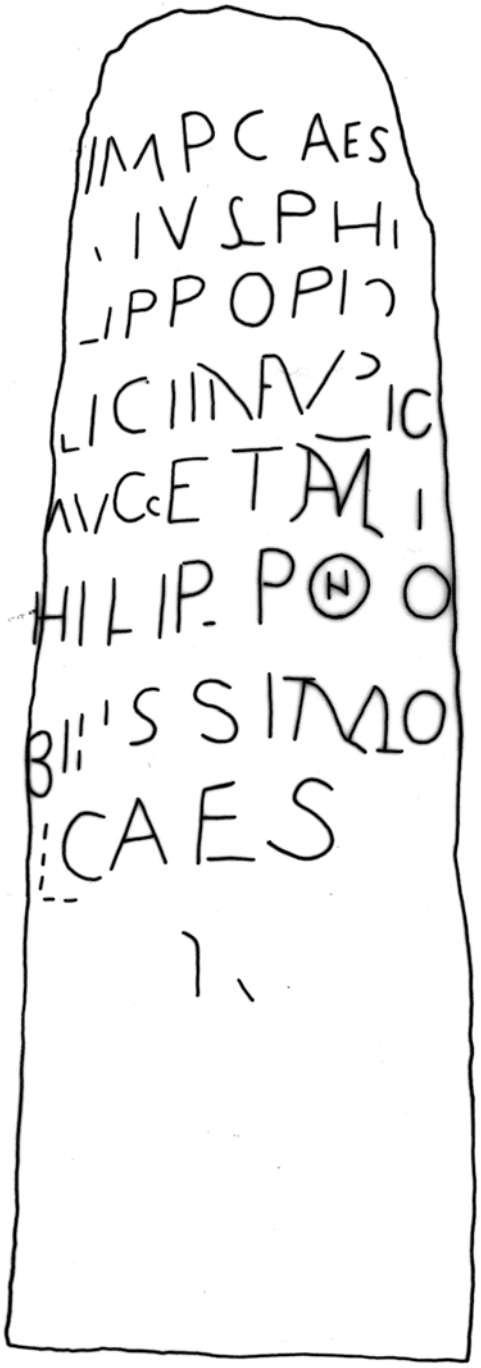

IMPC AES
IVSPHI
IPPOPI
ICIINAVIC
VCETAM
HILIP. PO
S SITVO
CAES

Fig. 2c

a b

Fig. 3 a-b

a. **b.**

Fig. 4 a-b

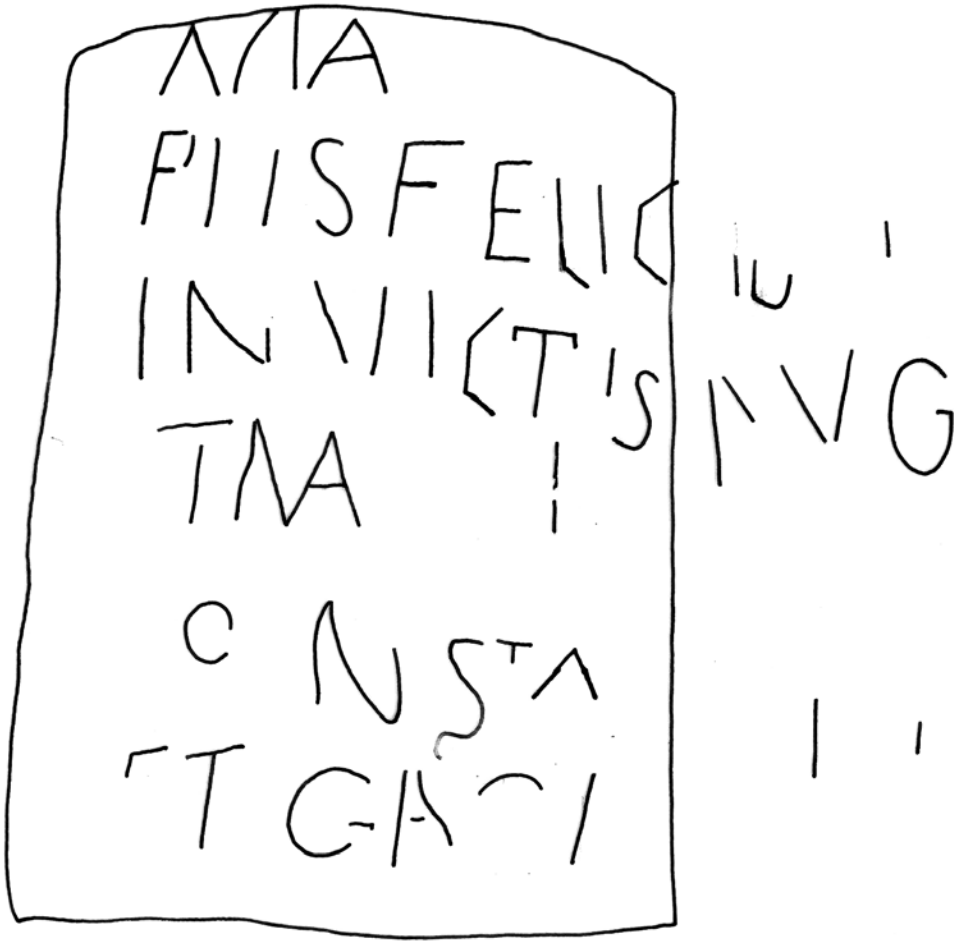

Fig. 4c

SĂPĂTURI DE SALVARE ÎN NECROPOLA ROMANĂ A TOMISULUI

Constantin BĂJENARU,
Cătălin DOBBRINESCU

Cuvinte cheie: necropolă, Tomis, epocă romană.

În lunile februarie-martie 2006 am efectuat cercetări arheologice de salvare pe str. George Enescu, nr. 22 din Constanța[1]. Terenul în cauză se află în apropiere de Piața Griviței şi Magazinul Tomis, un sector binecunoscut al necropolei tomitane de epocă romană (Pl. 1).

După degajarea fundațiilor unei clădiri moderne, până la aproximativ – 1,20 m față de nivelul actual, am procedat la cercetarea în suprafață a perimetrului de 15 x 13 m. În aria cercetată – aproximativ 185 mp – am identificat şi cercetat douăsprezece morminte din sec. II-III şi patru din sec. V-VI p.Chr.(Pl. 2).

Au fost determinate următoarele tipuri de morminte:

A. Morminte de incinerație (groapă rectangulară cu şanț de tiraj) – 3 (M3, M12, M15)
B. Morminte de inhumație
1 – în groapă simplă – 6 (M2, M5, M8, M9, M14, M16)
2 – în groapă simplă, cu protecție de țigle – 1 (M6)
3 – cameră de acces cu firidă laterală – 3 (M1, M4, M13)
4 – cameră de acces cu firidă longitudinală – 1 (M7)
5 – cu pereții din cărămidă (cavou?) – 1 (M10)
6 – colective, în groapă simplă, cu margini protejate de țigle – 1 (M11).

[1] La săpături au participat şi studenții George Neagu, Vitalie Bodolică şi Marius Lascu (Universitatea „Ovidius" Constanța). Identificarea monedelor a fost realizată de colegul Gabriel Talmațchi.

CATALOG

1. Morminte romane timpurii (sec. II – prima jumătate a sec. III p.Chr.)
1.1. Morminte de incinerație de tip „rug-busta”[2]

M 3 (Pl. 3.a). Groapă rectangulară cu colțurile rotunjite (L = 2,00 m, LA = 1,20 m, Ad = -2,00 m)*; șanțul de tiraj pe mijloc (Lp = 1,15 m, LA = 0,60 m, Ad = -2,25 m). Este tăiat în partea de est de o groapă modernă. Au fost recuperate resturi de oase calcinate şi cuie de la sicriu. Orientare VNV-ESE. Inventar:

1. **Opaiț**. Inv. 45735. Cioc rotunjit, toarta inelară, bordura decorată cu ove, disc cu reprezentarea unui cocoş. Pastă cărămizie, puternic ars secundar; discul spart ritual. L = 8,2 cm; D = 6,3 cm; Î = 2,6 cm. Pentru forma ciocului, *cf. KUZMANOV 1992, tip XXI, var. 3, p. 25, nr. 129 (sec. II-III).* Imaginea de pe disc derivată din prototipuri databile în sec. I p.Chr., *cf. LOESCHCKE 1919, nr. 523, pl. XIII; GOETHERT-POLASCHEK 1985, p. 47, nr. 138, p.70, nr. 263, pl. 40 (vezi şi motiv M 198, p. 260).*

Datare: sec. II p.Chr.

M 12 (Pl. 3.b). Probabil groapă asemănătoare cu a precedentului; se mai păstrează doar şanțul de tiraj de pe mijloc (Lp = 1,45 m, LA = 0,48 m, Ad = -1,80 m). Este tăiat de groapa M 11. Resturi de oase calcinate şi lemn carbonizat. Orientare VNV-ESE. Inventar (depus după cremație):

1. **Vas de sticlă**. Inv. 45744. Sticlă puternic irizată, culoare alb-verzuie, „pontil-mark”. Dg = 3,5 cm; Db = 4,3 cm; Î = 12 cm. *BUCOVALĂ 1968, tip XXX, p. 66, nr. 93 (sec. II-III)*.
2. **Bol**. Fragmentar, profil întregibil. Pastă cărămizie deschisă, slip maroniu. Dg = 13 cm; Db = 6,5 cm; Î = 3,6 cm. *HAYES 1985, forma 1, p. 93, pl. XXII/10, XXIII/1 (sigillata pontică, sec. I-II). Cf. LUNGU, CHERA 1986, p. 91, M 22, pl. V/51 (sec. I-II).*
3. **Opaiț**, fragment. Cioc cordiform, bordura decorată cu ove. Pastă maronie, angobă proprie. *Cf. ICONOMU 1967, p. 152, nr. 790, fig. 197*.

Datare: sec. II p.Chr.

M 15 : Este tăiat şi distrus aproape complet de M 10. Se mai păstrează fundul şanțului de tiraj: L = 1,60 m, LA = 0,40 m, Ad = -1,90 m. Orientare VNV-ESE. Nu s-a mai descoperit inventar.
Datare: sec. II p.Chr.

1.2. Morminte de inhumație în groapă simplă[3]

M 2 (Pl. 3.c). Groapă simplă, rectangulară: L = 1,80 m, LA = 0,58 m; Ad = -2,20/

[2] BARBU 1971, p. 50, tip II/2 (datat mai ales în sec. I – prima jumătate a sec. II p.Chr.); LUNGU, CHERA 1986, p. 93-95, tip 1.

* Prescurtări folosite: L = lungime; Lp = lungime păstrată; LA = lățime; Ad = adâncime (față de nivelul actual al străzii); D = diametru; Dg = diametrul gurii; Dm = diametrul maxim; Db = diametrul bazei; Î = înălțime; Îp = înălțimea păstrată; Gr = grosime.

[3] BARBU 1971, tip VI, p. 52.

-2,30 m. Schelet foarte prost păstrat, având o lungime de aproximativ 1,32 m. Am recuperat cuie de la sicriu. Orientare NNE-SSV. Inventar:

1. **Opaiț**. Inv. 45734. Fragmentar, restaurat. Cioc cordiform, toarta lamelară perforată şi canelată, bordura decorată cu şase grupuri de câte patru granule, disc fără decor (cu orificiul de alimentare dispus central), baza delimitată de două cercuri concentrice. Pastă bej-cărămizie, angobă maronie. L = 9 cm; D = 6,2 cm; Î = 2,7 cm. Imitație pontică după prototipuri italice sau microasiatice. *Cf. ICONOMU 1967, tip XX; KUZMANOV 1992, tip XXI, var. 3, p. 25, nr. 129.*
2. **Vas de sticlă**. Fragmentar, formă indeterminabilă. Culoare albastră deschisă, translucidă. Dg = 6,6 cm; Db = 8,6 cm. Pentru forma buzei cf. *ZUBAR 1982, p. 88, fig. 58/1 (sec. I-II); JACENKO 2005, p. 294, nr. 77-79, fig. 7 (sfârşitul sec. I – prima jumătate a sec. II).*
3. **Monedă** de bronz: MARCVS AVRELIVS CAESAR (?), emisiune Tomis (anii 139-161). Tocită.

Datare: a doua jumătate a sec. II p.Chr.

M 5 (Pl. 4). Groapă simplă, rectangulară: L = 2,40 m, LA = 1,20 m, Ad = -3,00 m (la –2,10 m apar pe laturile lungi trei nişe de o parte şi de alta, care probabil susțineau pari sau un capac). Schelet prost păstrat (lungime aprox. 1,50 m, mâna dreaptă pe bazin, stânga pe piept). S-au găsit cuie de la sicriu. Orientare NE-SV. Inventar:

1. **Căniță**. Inv. 45718. Pastă cărămizie, angobă roşie slab aderentă. Dg = 6,6 cm; Db = 4 cm; Î = 10,7 cm. *SUCEVEANU 2000, tip XXXII C, nr. 32, 42, pl. 43 (sec. II-III)*. Un exemplar aproape identic la *VASILIU, PARASCHIV 1999, p. 253-255 , pl. 4/2 (M 1, sec. II).*
2. **Opaiț**. Inv. 45719. Cioc cordiform, fără toartă, disc decorat cu rozetă (spart ritual). Pastă cărămizie, angobă maronie. L = 8,4 cm; D = 7,3 cm; Î = 3,4 cm. *BAILEY 1988, Q 2819, pl. 88 (Cnidos); KUZMANOV 1992, tip XXI, var. 4, p. 26, nr. 140 (în general sec. II); CHRZANOVSKI, ZHURAVLEV 1998, p. 99, nr. 50 (sec. II, import).*
3. **Vas de sticlă**. Inv. 45740. Culoare albăstruie, uşor translucidă. Spart ritual. Dg = 5,8 cm; Dm = 13 cm; Db = 7,6 cm; Î = 21,5 cm. *BUCOVALĂ 1968, tip XXXIV, p. 71 şi urm., nr. 105-120 (sec. II-III).*
4. **Cupă de sticlă**. Fragmente. Culoare verde deschis, irizație puternică. Sub buză sunt aplicate fire de sticlă verde. Dg = 7 cm. *RÜTTI 1991, forma AR 98.2 (Steilwandige Becher mit Fadendekor), p. 95, nr. 1845, pl. 84 (anii 125/150-275).*
5. **Ac din bronz**. Fragmentar, se păstrează partea dinspre gămălie. Lp = 3,2 cm.
6. **Strigiliu din fier**. Inv. 45741. Lucrat dintr-o singură lamă. L = 21 cm.
7. **Resturi casetă de lemn cu plăcuțe din bronz**. Inv. 45742.

La acestea se adaugă două fragmente ceramice găsite în umplutura gropii:

8. **Bol**, fragment buză. Pastă cărămizie deschisă, slip roşu-maroniu. Dg = 11 cm. *HAYES 1972, tip 3 Çandarli, p. 321, fig. 64 (a doua jumătate a sec. II – prima jumătate a sec. III).*
9. **Amforă**, fragment buză. Pastă cărămizie, nisip, calcar şi mica în

compoziție, angobă maronie-roşcată. Dg = 18 cm. Amforă de producție pontică, *cf. ZEEST 1960, tip 76, pl. XXXII/76g (sec. II-III).*

Datare: sec. II p.Chr.

M 9 (Pl. 5.a). Groapă simplă, rectangulară: L = 1,80 m, LA = 0,50 m, Ad = -1,90 m. La capete sunt practicate două mici şanțuri (late de 0,17 m, adânci de 0,12 m), probabil cu rolul de susținere a sicriului. Schelet prost păstrat. Am recuperat cuie de la sicriu. Orientare NE-SV. Inventar:

1. **Bol**. Inv. 45721. Pastă cărămizie deschisă, angobă maronie-roşiatică. Dg = 13,1 cm; Db = 4 cm; Î = 4,3 cm. *SUCEVEANU 2000, tip IV, p. 15, nr. 4, 9, pl. 2 (sec. II-III).*
2. **Opaiț**. Inv. 45720. Cioc cordiform, flancat pe bordură de două mlădițe, bordură decorată cu ove, discul cu reprezentarea unui *kantharos*, toarta inelară. Pe fund marcă tip *planta pedis*. L = 7,7 cm; D = 5,9 cm; Î = 2,4 cm. *ICONOMU 1967, tip XX, p. 73, nr. 257, fig. 115* (exemplar identic).
3. **Vas de sticlă**. Inv. 45730. Corp globular, gât în formă de pâlnie, buza nefinisată. Sticlă puternic irizată, culoare verde. Dg = 6 cm; Dm = 10,5 cm; Db = 4 cm ; Î = 15,8 cm. *Cf. ISINGS 1957, forma 104 b (sec. III).*
4. **Vas de sticlă**. Inv. 45739. Fragmentar, profil întregibil. Corp în formă de clopot larg, gura-pâlnie, buza nefinisată. Culoare verde-oliv, translucidă. Dg = 2,6 cm; Db = 9 cm; Î = 13 cm. *BUCOVALĂ 1968, tip XLV/e, p. 113-115 (sec. II-III).*
5. **Monedă** de bronz: ANTONINVS PIVS, emisiune Roma, anul 138 p.Chr. BMC IV, pl. 24, nr. 3, p. 170, nr. 1111 (a treia emisiune; revers: P M TR POT COS DES II SC). Tocită.

Datare: a doua jumătate a sec. II p.Chr.

M 14 (Pl. 5.b). Groapă simplă, rectangulară: L = 2,00 m, LA = 1,20 m, Ad = -2,25. Fundul gropii era denivelat. Schelet bine păstrat, depus în partea stângă a gropii, pe un pat de pământ de umplutură gros de 0,25 m (lungime aprox. 1,60 m, mâna dreaptă pe bazin, stânga pe piept). Au fost recuperate cuie de la sicriu. Orientare ENE-VSV. Inventar:

1. **Căniță**. Inv. 45725. Pastă maro-cărămizie, glazură brun-negricioasă, pictură de culoare albă. Dg = 6,5 cm; Db = 3,2 cm; Î = 8,8 cm. *SUCEVEANU 2000, tip XXXII, nr. 14, pl. 42 (sec. II-III) şi tip XLIV, nr. 15, pl. 67 (anii 170-250). Cf. ROBINSON 1959, M 145-149 (anii 250-267); ZUBAR 1982, p. 76-77, fig. 50/5,6 şi fig. 51.*
2. **Opaiț**. Inv. 45724. Cioc uşor alungit, toarta inelară, bordură îngustă, discul decorat cu rozetă. Pastă cărămizie deschisă, angobă roşiatică slab aderentă. L =8,9 cm; D = 6,3 cm; Î = 2,4 cm.

Datare: sec. III p.Chr.

M 16 (Pl. 6.a). Groapă simplă, rectangulară: L = 1,50 m, LA = 0,50 m, Ad = -2,00 m. Schelet putrezit complet, s-au mai găsit doar doi dinți de lapte (copil mic). Am recuperat cuiele de la sicriu. Orientare ENE-VSV. Inventar:

1. **Unguentariu de sticlă**. Inv. 45726. Culoare maronie deschisă, puțin translucidă, „pontil-mark". Dg = 2,1 cm; Db = 3,5 cm; Î = 11,2 cm. Tip

„candlestick", *cf. ISINGS 1957, forma 82.A.1 (sec. II-III); BUCOVALĂ 1968, tip XLV/b, p. 99 şi urm., nr. 183-195 (sec. II-III); ZUBAR 1982, p. 87, tip 7, fig. 56/19 (sec. II – începutul sec. III); RÜTTI 1991, forma AR 135, p. 119, nr. 2347-2357, pl. 101-102 (mijlocul sec. I – prima jumătate a sec. III).*

2. **Unguentariu de sticlă**. Inv. 45728. Culoare albastră deschisă, uşor translucidă. Dg = 3,5 cm; Db = 4,4 cm; Î = 11 cm. Acelaşi tip ca exemplarul precedent.

Datare: sec. II- prima jumătate a sec. III p.Chr.

1.3. Morminte de inhumaţie cu cameră de acces şi firidă longitudinală[4]

M 7 (Pl. 6.b). Camera de acces: L = 2,60/2,70 m, LA = 1,30 m, Ad = -3,10 m. În ea s-au găsit cuie de la sicriu şi oase răvăşite (jefuire?). Firida (longitudinală spre ESE): L = 1,70 m, LA = 0,65 m, Ad = -3,10 m (bolta apare la –2,60 m). Schelet destul de bine păstrat (lungime aprox. 1,80 m), cu excepţia craniului; se observă că nu este introdus complet în firidă (partea superioară a corpului a fost trasă afară din firidă, probabil cu scop de jefuire – aşa s-ar explica şi lipsa aproape integrală a craniului, ale cărui resturi s-au reperat în pământul de umplutură al camerei de acces). Orientare VNV-ESE. Inventar (nr. 1-4 în camera de acces, nr. 5 în firidă):

1. **Castron**. Inv. 45731. Pastă bej-cărămizie, angobă proprie, vopsea roşie la partea superioară. Dg = 18 cm; Db = 6,8 cm; Î = 8,7 cm. *SUCEVEANU 2000, tip VI B,nr. 32-46, pl. 9 (sec. I-II).*
2. **Borcan de sticlă**. Inv. 45756. Fragmentar, profil întregibil. Sticlă puternic irizată, culoare verzuie. Toartă aplicată (de aceeaşi culoare cu a vasului). Dg = 8 cm; Db = 5,2 cm; Î = 11 cm. *Cf. COOL, PRICE 1995, nr. 997, fig. 8.8 (short-necked globular jug, sec. I-II, tip Isings 57).*
3. **Vas de sticlă**, fragment fund concav (pahar ?). Sticlă puternic irizată, culoare verzuie. „Pontil-mark". Db = 5,4 cm.
4. **Strigiliu din fier**. L = 3,4 cm.
5. **Cataramă din bronz**. Inv. 45755. Placa decorată cu incizii punctiforme.

În umplutura camerei de acces au apărut mai multe fragmente de la o amforă şi de la un castron, ambele nerestaurabile şi fără profil elocvent.

Datare: sec. II p.Chr.

1.4. Morminte de inhumaţie cu cameră de acces şi firidă laterală[5]

M 1 (Pl. 7). Camera de acces: L = 2,00 m, LA = 1,50 m, Ad = -2,70 m. Firidă laterală dreapta: L = 1,20 m, LA = 0,40 m, Ad = -2,95 m. Schelet prost păstrat (numai fragmente din craniu), aparţinând probabil unui copil. Cuie sicriu. Orientare NNE-SSV. Inventar (nr. 1 în umplutura camerei de acces, nr. 2-7 în camera de acces, nr. 8-9 în firidă):

---

[4] BARBU 1971, tip VIII/2, p. 53. Datarea începând cu a doua jumătate a sec. III este infirmată de descoperirile mai noi.

[5] BARBU 1971, tip VIII, p. 53 (sunt tratate împreună cu mormintele cu firidă longitudinală). Remarca autorului după care mormintele cu firidă laterală sunt foarte rare este infirmată de descoperirile mai noi, care atestă o frecvenţă destul de bună, mai ales pentru sec. II-III p.Chr.

1. **Amforă, fragment buză**. Pastă bej-cărămizie, angobă proprie. Dg = 15 cm; Îp = 6 cm. Amforă de producție pontică, cf. *ZEEST 1960, tip 84, pl. XXXV (sec. II-III); SUCEVEANU 2000, tip LVIII, nr. 10, 15 sau tip LIX, nr. 10 (sec. II-III)*.
2. **Oală cu o toartă**. Inv. 45722. Pastă maro-cărămizie, angobă negricioasă la exterior. Dg = 11,3 cm; Db = 5,8 cm; Î = 14,7 cm. *SUCEVEANU 2000, tip XXXIII, p. 107 şi urm., pl. 45-46 (sec. II-III)*.
3. **Bol**. Inv. 45717. Pastă cărămizie, slip roşu cu nuanțe maronii. La interior, sub buză, decor incizat în bandă. La exterior, pe buză, urmele a două anse aplicate (rupte din antichitate). Dg = 16 cm; Db = 6,7 cm; Î = 10 cm. *KRAPIVINA 1993, boluri tip 1, p. 113-114, fig. 54/1-8 (sec. I-III); SUCEVEANU 2000, tip XX (nord-pontic), p. 80, pl. 30,31 (îndeosebi nr. 3, 5, 7) (sec. I-III)*.
4. **Unguentariu sticlă**. Inv. 45715. Culoare albastră, translucidă, „pontil-mark". Dg = 2,4 cm; Db = 4,9 cm; Î = 13,2 cm. Pentru analogii vezi mai sus M 16, nr. 1.
5. **Unguentariu sticlă**. Inv. 45716. Culoare verde-oliv, translucidă. Dg = 2,2 cm; Db = 3,3 cm; Î = 10,7 cm. Acelaşi tip ca exemplarul precedent.
6. **Frecător (lustruitor ?) din os**. Inv. 45737. Os de sepie (?). Formă conică. D = 7,4 cm; Î = 3,4 cm.
7. **Elemente din bronz provenind de la o casetă de lemn**: ținte, cuişoare, belciuge, două apucători, o cheiță. Inv. 45736. *M'NZOVA 1965, p. 38 şi urm., fig. 1-4 (exemplare identice). Cf. SIMION 2007, p. 309-310, fig. 12, 2 (T1, M2 – incinerație „rug-busta", sec. II).*
8. **Unguentariu sticlă**. Inv. 45723. Culoare verzuie, opacă, „pontil-mark". Dg = 2 cm; Db = 4 cm; Î = 11,6 cm. *Acelaşi tip ca nr. 4, 5*.
9. **Ac din bronz**. Inv. 45738. L = 11,5 cm; Gr = 2 cm.

Datare: a doua jumătate a sec. II- prima jumătate a sec. III p.Chr.

M 4 (Pl. 8). Camera de acces: L = 1,50 m, LA = 0,60 m, Ad = -2,30. Firida laterală dreapta: L = 1,30 m, LA = 0,70 m, Ad = -2,65 m. Schelet de copil, răvăşit. Cuie sicriu. Orientare VNV-ESE. Din pământul de umplutură al camerei de acces s-au recuperat numeroase fragmente de la o amforă (întregibilă în mare parte).

Inventar:

1. **Amforă**. Fragmentară, parțial întregibilă. Pastă cărămizie, angobă proprie. Dm = 32 cm; Îp = 47 cm. Tipul probabil identificat la *ZEEST 1960, tip 85, pl. XXXV (sec. II-III). Cf. PARASCHIV 2006, tip 4 pontic, p. 46, nr. 29 (Arrubium, mijlocul sec. II).*
2. **Opaiț**. Inv. 45726. Cioc cordiform, toartă inelară, bordură şi disc fără decor (disc spart ritual). Pastă bej, angobă maronie deschisă aplicată la partea superioară. L = 9,6 cm; D = 6,7 cm; Î = 2,8 cm. Imitație pontică după produse mediteraneene sau italice din sec. I-II, *cf. KUZMANOV 1992, tip XXI, var. 4, p. 26, nr. 142 (fără toartă şi dimensiuni mai mari); HEIMERL 2001, grupa 9g, p. 135, nr. 459, 460, pl. XI (a doua jumătate a sec. I – prima jumătate a sec. II p.Chr.)*.

Datare: sec. II – prima jumătate a sec. III p.Chr.

M 13 (Pl. 9). Camera de acces: L = 2,00 m, LA = 0,60 m, Ad = -2,20 m. Firidă laterală dreapta: L = 2,00 m, LA = 0,55 m; Ad = -2,30 m (bolta la –1,70 m). Schelet slab conservat (lungime 1,60 m, mâna stângă pe bazin, dreapta pe lângă corp). Am recuperat cuie de la sicriu. Orientare SE-NV. Inventar:

1. **Opaiț**. Inv. 45746. Cioc alungit, flancat înspre bordură de un buton în relief, bordura decorată cu incizii radiale, toartă de tip rulou. Incizii radiale mai slab imprimate apar şi pe fundul opaițului. Pastă bej-gălbuie, angobă roşie-portocalie. L = 7,2 cm; D = 5,1 cm; Î = 2,6 cm. *KUZMANOV 1992, tip XXVII, p. 38, nr. 277, 278 (sec. III); CHRZANOVSKI, ZHURAVLEV 1998, p. 136-137, nr. 77 (sec. III-IV).*
2. **Cupă de sticlă**. Fragmente din partea superioară. Culoare verzuie, translucidă. Dg = 9 cm. *ISINGS 1957, forma 85 (sec. II-III); RÜTTI 1991, forma AR 98.1.A, p. 90, nr. 1692-1713, pl. 77 (Steilwandige Becher, anii 125/150-300).*
3. **Brățări** din bronz aurit – pereche. Inv. 45753, 45754. Un capăt este perforat, celălalt îndoit pentru a permite prinderea. D = 6,5 cm.
4. **Brățări** din tablă de bronz – pereche. Inv. 45751, 45752. D = 7,7 cm.
5. **Colan** din bronz aurit. Inv. 45749. Formă ovală, capetele mai subțiri şi terminate cu butoni de formă conică. D = 13,5/11 cm. *ZUBAR 1982, p. 94, tip II, fig. 61/8,10*.
6. **Brățară** din bronz, fragmentară. Inv. 45750.
7. ***Stillus*** de bronz. Inv. 45748. L = 7 cm. *Cf. BOESELAGER 1989, p. 222, fig. 2*.
8. **Mărgele** de sticlă. Inv. 45747. Forme diferite: poliedrice (culoare verde), tubulare (culoare roşie), sferoidale (culoare albă, albastră), ultimele de mici dimensiuni.
9. **Monedă** de bronz: IVLIA DOMNA, emisiune Tomis (anii 193-217), în stare bună de conservare.

Datare: primul sfert al sec. III p.Chr.

2. Morminte din perioada romano-bizantină (a doua jumătate a sec. IV – sec. VI p.Chr.)

M 10 (Pl. 10.a). Mormânt de inhumație în groapă rectangulară cu marginile realizate din cărămidă[6]. Posibil cavou, deoarece de o parte şi de alta a camerei funerare se conturează alte două camere (platforme?, îngrădiri?), fără rol funerar, care aveau pereții realizați din piatră legată cu pământ, tencuiți la interior cu mortar. Dimensiunile exterioare ale întregului complex: L = 6,05 m, LA = 3,30 m; îngrădirea din piatră lată de 0,50 m; camerele-platforme: L = 2,30 m, LA = 1,80 m. Camera funerară – dimensiuni la interior: L = 2,30 m, LA = 1,10 m, Ad = -1,80 m. Doar pereții de pe laturile lungi sunt amenajați din cărămizi sparte pe jumătate (se păstrează patru asize; dimensiunile unei cărămizi 32,5 x 32,5 x 4 cm). Schelet în mare dezordine, jefuit din antichitate. Cuie de la sicriu. Orientare V-E. Inventar:

1. **Castron**. Inv. 45729. Pastă brună-cărămizie, angobă proprie. Buza decorată în val. Dg = 21,5 cm; Db = 7 cm; Î = 6,4 cm. *OPAIȚ 1985, tip X*

[6] BARBU 1971, tip IX, p. 55, fig. 3 (foarte rar la Tomis).

produs pontic, c. 350-435).

2. **Mărgică** de sticlă. Inv. 45743. Decorată cu „ochi" din pastă de sticlă de culoare albă. *Cf. PREDA 1980, p. 56, pl. XXVI/M 329, M 344 (a doua jumătate a sec. IV).*
3. **Ulcior**, fragment fund. Decupat intenționat pentru refolosire (drept capac ?). Pastă cărămizie, angobă roşiatică. Db = 6,8 cm.
4. **Fragment ceramic** cu decor incizat. Pastă brun-cenuşie, angobă maronie deschisă.

Complexul taie sau acoperă mai multe morminte romane timpurii (M7, M14, 15).
Datare: a doua jumătate a sec. IV – prima jumătate a sec. V p. Chr.

M 11 (Pl.10.b). Mormânt colectiv de inhumație, probabil în groapă simplă, cu două margini protejate cu fragmente de cărămizi[7] (46 x 46 x 4 cm). Partea dinspre SE intră în profilul săpăturii de fundație a imobilului şi a fost cercetată doar parțial. Dimensiunile gropii: L = ?; La = 2,00/2,20 m; Ad = -3,00 m. Au fost recuperate cuiele de la sicriu. Depuşi trei defuncți (schelete bine păstrate, în centru un matur cu mâinile pe bazin). Orientare NV-SE. Inventarul lipseşte, dar e posibil să fi existat în zona nesăpată, către picioarele scheletelor. Singurele elemente de datare rămân materialele găsite în umplutura gropii:

1. **Ulcior**, fragment buză. Pastă roşie-portocalie, angobă proprie. Dg = 7,5 cm.
2. **Cercel** din sârmă de bronz. Formă ovală. D = 2/1,5 cm.

Complexul taie M 12 (incinerație).
Datare: sec. V-VI p.Chr.

M 6 (Pl. 10.c) Mormânt de inhumație în groapă simplă, rectangulară, cu scheletul protejat de țigle (dispuse pe lungime)[8]. Dimensiunile gropii: L = 2,00 m, LA = 0,65 m, Ad = -1,60 m. Schelet bine păstrat (lungime 1,66 m, capul într-o parte, mâinile pe bazin). Fără sicriu. Orientare V-E. Inventar:

1. **Cataramă** din fier. Inv. 45745. Formă aproximativ ovală. L = 5,5 cm; LA = 4 cm. *Cf. PREDA 1980, M 304, pl. XVI, LXXX (sec. IV, exemplar de dimensiuni mai mici); CHERA-MĂRGINEANU, LUNGU 1984, p. 124, M 30, pl. 6/53 (sec. VI).*

Datare: sec. V-VI p.Chr.

M 8 : Mormânt de inhumație în groapă simplă, rectangulară: L = 2,00 m, LA = 0,55 m, Ad = -1,90 m. Schelet bine păstrat (lungime circa 1,65 m, capul la V, lăsat într-o parte, mâna dreaptă pe bazin, stânga pe lângă corp). Fără sicriu. Orientare V-E. Fără inventar.
Datare: sec. V-VI p.Chr.

Concluzii. Chiar dacă s-a efectuat pe o suprafață limitată, cercetarea acestui sector din necropola tomitană relevă faptul că peste nucleul principal de înmormântări din secolul al II-lea şi din prima jumătate a secolului al III-lea se suprapune un altul din secolele V-VI (poate cu începuturi în ultimele decenii ale

[7] BARBU 1971, tip VII, p. 52.
[8] BARBU 1971, tip VII/1, p. 52 (sec. IV-VI p.Chr.).

secolului al IV-lea), mai disipat însă[9]. Lipsesc înmormântări care să poată fi atribuite cu certitudine celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea, precum şi cele specifice secolului al IV-lea. Acest fapt denotă că necropola corespunzătoare acestei perioade se concentrează în alte perimetre ale oraşului actual, două nuclee importante fiind delimitate pe faleza de est (Str. Mircea cel Bătrân, Biblioteca Județeană)[10] şi în zona de vest (Gară, Spitalul Municipal, Policlinica nr. 2, Casa de Cultură)[11]. În ceea ce priveşte riturile funerare putem spune că pentru perioada romană timpurie avem documentată practicarea în acelaşi timp a inhumației şi incinerației, dovadă în acest sens fiind organizarea foarte clară a spațiilor funerare şi probabila contemporaneitate dintre unele morminte cu inventar specific secolului al II-lea p.Chr. (M 2, M 3, M 9 şi M 12).

BIBLIOGRAFIE

BAILEY 1988 – D. M. Bailey, *Roman Lamps in the British Museum. III. Roman Provincial Lamps*, London, 1988.

BARBU 1971 – V. Barbu, *Din necropolele Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca romană*, SCIV 22 (1971), 1, p. 47-68.

BOESELAGER 1989 – D. von Boeselager, *Funde und Darstellungen römischer Schreibzeugfutterale zur deutung einer Beigabe in Kölner Gräbern*, KölnerJahrb 22 (1989), p. 221-239.

BUCOVALĂ 1968 – M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968.

BUCOVALĂ, PAŞCA 1988-1989 – M. Bucovală, C. Paşca, *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană şi romano-bizantină la Tomis*, Pontica 21-22 (1988-1989), p. 123-161.

BUCOVALĂ, PAŞCA 1992 – M. Bucovală, C. Paşca, *Cercetări în necropola romană de vest a Tomisului*, Pontica 25 (1992), p. 241-272.

CHERA-MĂRGINEANU, LUNGU 1984 – C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, *Noi descoperiri din necropolele tomitane*, Pontica 17 (1984), p. 109-130.

CHRZANOVSKI, ZHURAVLEV 1998 – L. Chrzanovski, D. Zhuravlev, *Lamps from Chersonesos in the State Historical Museum - Moscow*, Roma, 1998.

COOL, PRICE 1995 – H.E.M. Cool, J. Price, *Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971-85*, Colchester, 1995.

GOETHERT-POLASCHEK 1985 – K. Goethert-Polaschek, *Katalog der römischen Lampen des Rheinischen Landesmuseums Trier. Bildlampen und Sonderformen*, Mainz am Rhein, 1985.

HAYES 1972 – J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972.

HAYES 1985 – J. W.Hayes, *Sigillate orientali*, în *Atlante delle forme ceramiche. II. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (tardo Elenismo e primo Imperio)*, Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientali, Roma, 1985, p. 1-96.

HEIMERL 2001 – A. Heimerl, *Die römischen Lampen aus Pergamon. Vom Beginn der Kaiserzeit bis zum Ende des 4. Jhs. n.Chr.*, Berlin/New York, 2001.

[9] Situație întâlnită şi în alte perimetre cercetate în zona centrală a Constanței (cf. BUCOVALĂ, PAŞCA 1992, p. 241 şi urm., săpături efectuate pe str. I. G. Duca, colț cu str. Constantin Brătescu, unde din 47 de morminte cercetate, toate de inhumație, 45 sunt datate în sec. II-III şi doar două aparțin sec. V-VI).

[10] Cercetări inedite C. Chera.

[11] LUNGU, CHERA-MĂRGINEANU 1982; CHERA-MĂRGINEANU, LUNGU 1984; BUCOVALĂ, PAŞCA 1988-1989.

ICONOMU 1967 – C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967.

ISINGS 1957 – C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen/Djakarta, 1957.

JACENKO 2005 – E. G. Jacenko, *Glasgefässe der Römerzeit und Spätantike aus Tanais. Funde aus Grabungsareal XIX der Kampagnen 1993-2000*, Eurasia Antiqua 11 (2005), p. 277-312.

KRAPIVINA 1993 – V. V. Krapivina, *Ol'vija. Material'naja kultura I-IV vv. n.e.*, Kiev, 1993.

KUZMANOV 1992 – G. Kuzmanov, *Antični lampi. Kolektzija na Natzionalnija Arheologičeski Muzej,* Sofia, 1992.

LOESCHCKE 1919 – S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich, 1919.

LUNGU, CHERA 1986 – V. Lungu, C. Chera, *Contribuții la cunoaşterea complexelor funerare de incinerație cu „rug-busta" de epocă elenistică şi romană la Tomis*, Pontica 19 (1986), p. 89-114.

LUNGU, CHERA-MĂRGINEANU 1982 – V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, *Contribuții la cunoaşterea unei necropole creştine a Tomisului (I)*, Pontica 15 (1982), p. 175-199.

M'NZOVA 1965 – L. M'nzova, *Dr'žki i aplikatzii na kasetki ot rimskata epoha v Arheologičeskija muzej v Sofija*, Arheologija-Sofia 7 (1965), 1, p. 38-43.

OPAIȚ 1985 – A. Opaiț, *Einige Betrachtungen zur spätrömischen Keramik mit rotem Überzug*, Dacia NS, 29 (1985), 1-2, p. 153-163.

PARASCHIV 2006 – D. Paraschiv, *Amfore romane şi romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p.Chr.)*, Iaşi, 2006.

PREDA 1980 – C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980.

ROBINSON 1959 – H. S. Robinson, *The Athenian Agora V. Pottery of the Roman Period*, Princeton, 1959.

RÜTTI 1991 – B. Rütti, *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*, Augst, 1991.

SIMION 2007 – G. Simion, *Noi descoperiri în necropola tumulară romană de la Isaccea (Noviodunum), jud. Tulcea*, Pontica 40 (2007),p. 307-338.

SUCEVEANU 2000 – Al. Suceveanu, *Histria X. La céramique romaine des Ier – IIIe siècles ap. J.-C.*, Bucureşti, 2000.

VASILIU, PARASCHIV 1999 – I. Vasiliu, D. Paraschiv, *Cercetări arheologice în necropola romană timpurie de la Babadag*, Pontica 32 (1999), p. 253-266.

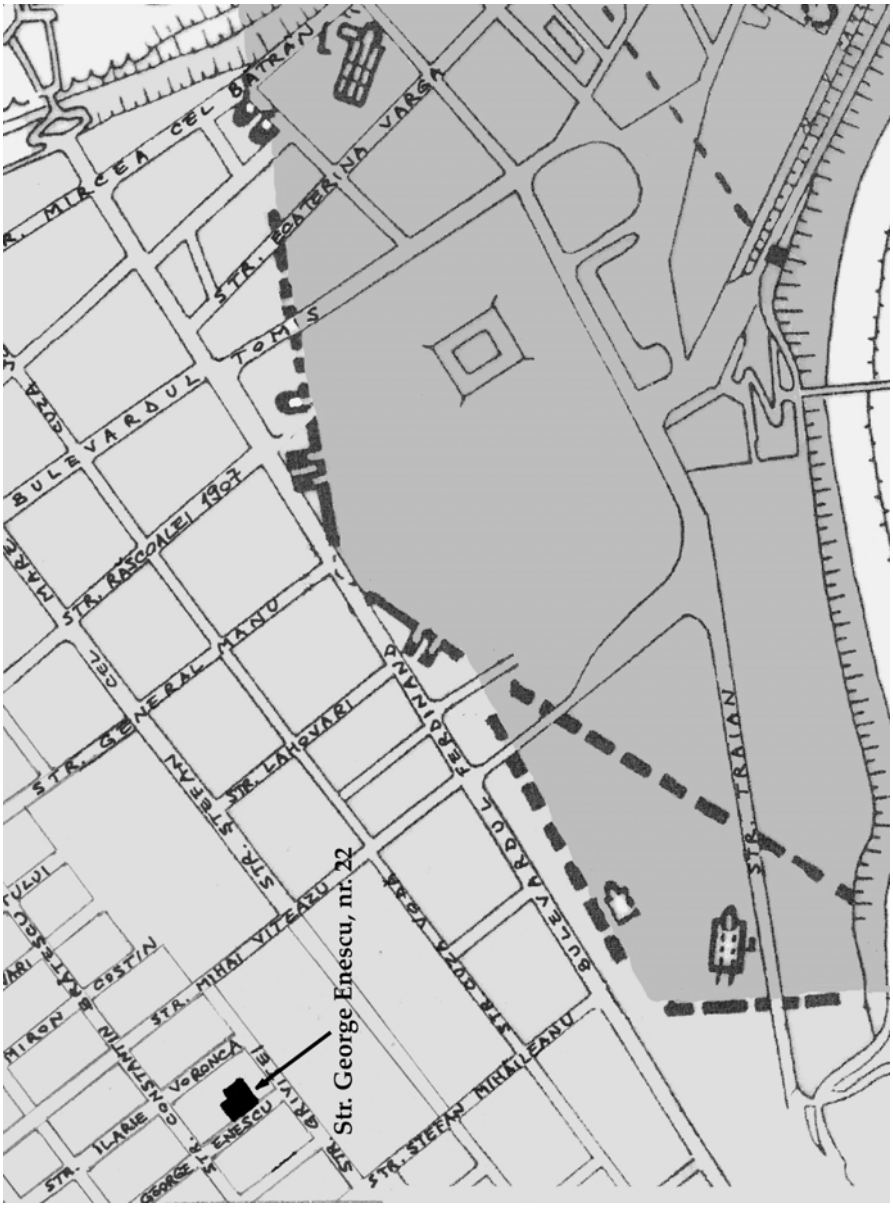
ZEEST 1960 – I. B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora*, [MIA 83], Moskva, 1960.

ZUBAR 1982 – V. M. Zubar, *Nekropol' Hersonesa Tavričeskogo, I-IV vv. n.e.*, Kiev, 1982.

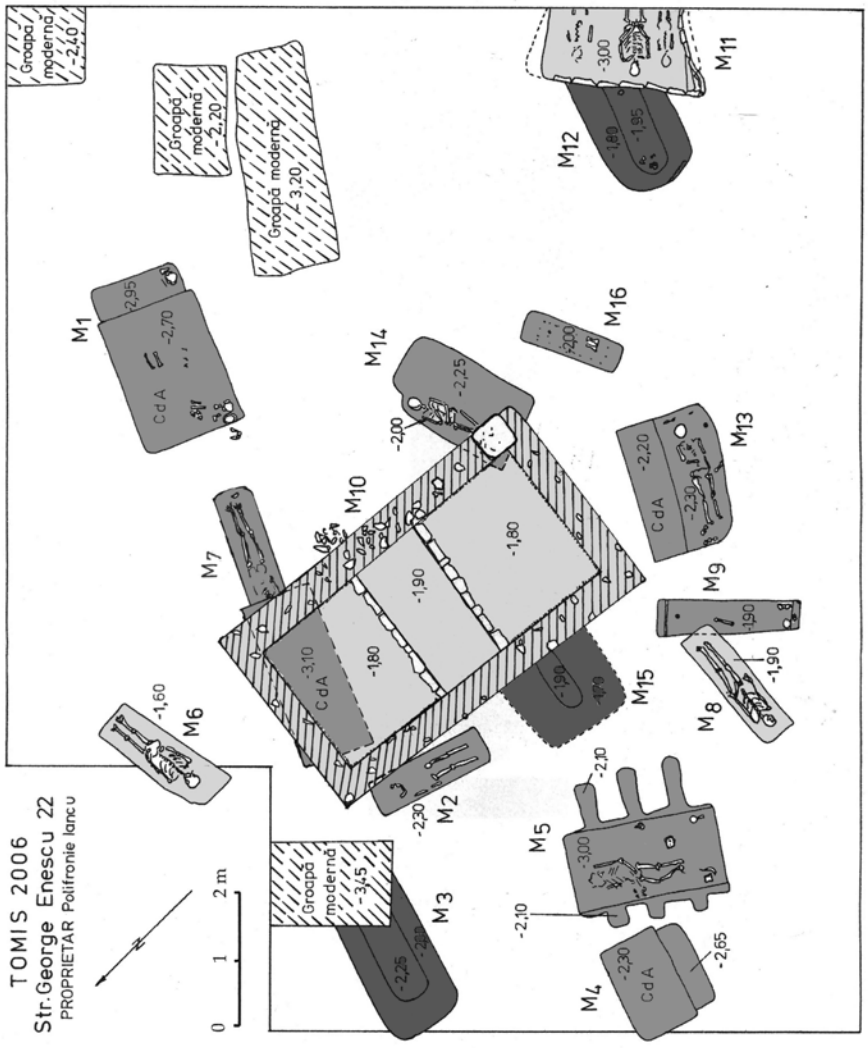
EXCAVATIONS IN THE ROMAN NECROPOLIS OF TOMIS

Abstract

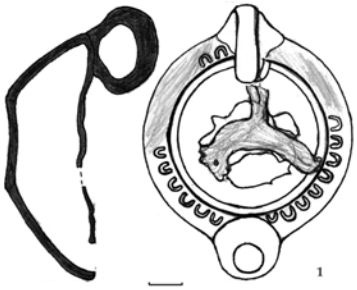
The archaeological salvage excavations on the area at 22, George Enescu Str. in Constanța have evidenced 16 graves from Roman and Roman-Byzantine epochs (12 from the 2nd-3rd cent. and 4 from the 5th-6th cent. A.D.). Research in this new sector of Tomitan necropolises has shown that over the main nucleus from the 2nd cent. and the first part of the 3rd cent. another one was applied (maybe beginning with the last decades of the 4th cent.), but more rarefied.

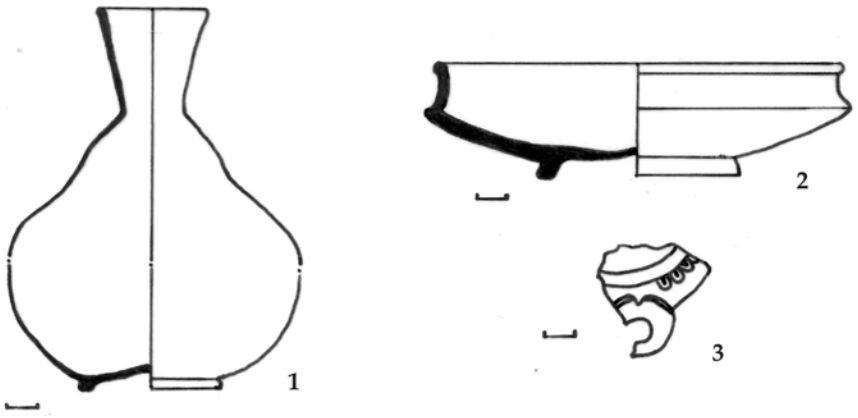
Pl. 1 – Plan de încadrare zonală.

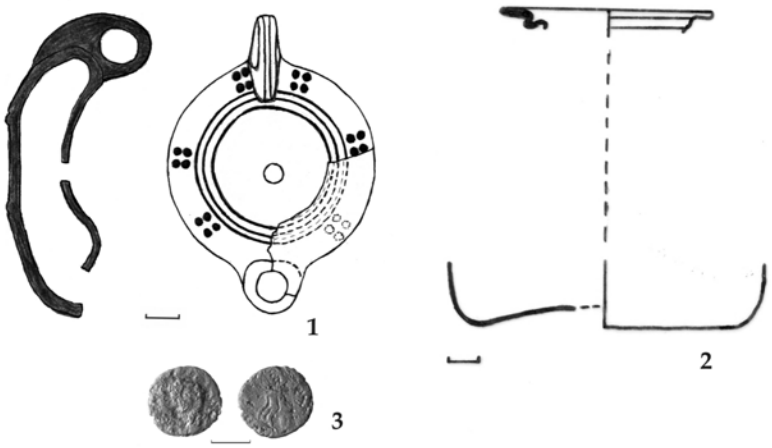
Pl. 2 – Dispunerea mormintelor în suprafața cercetată.

M 3 **a.**

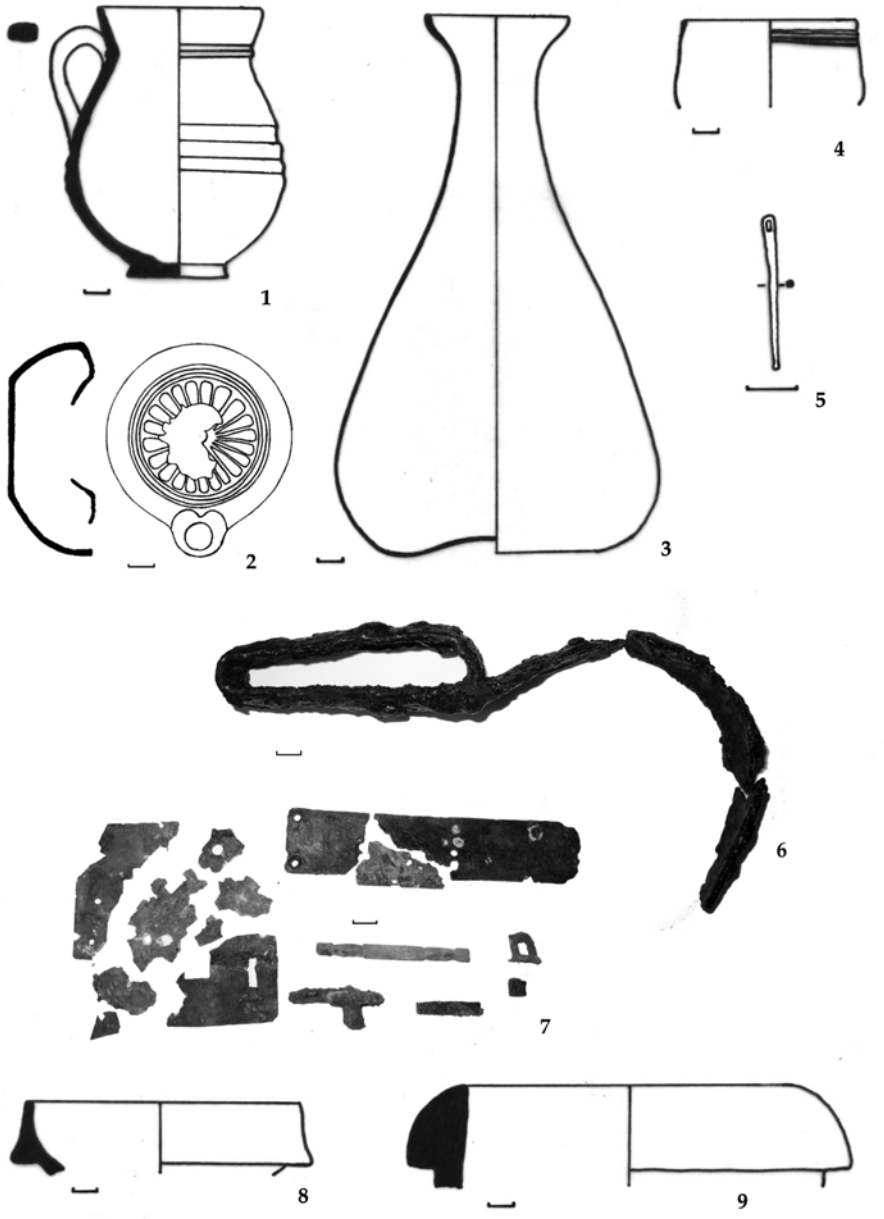

M 12 **b.**

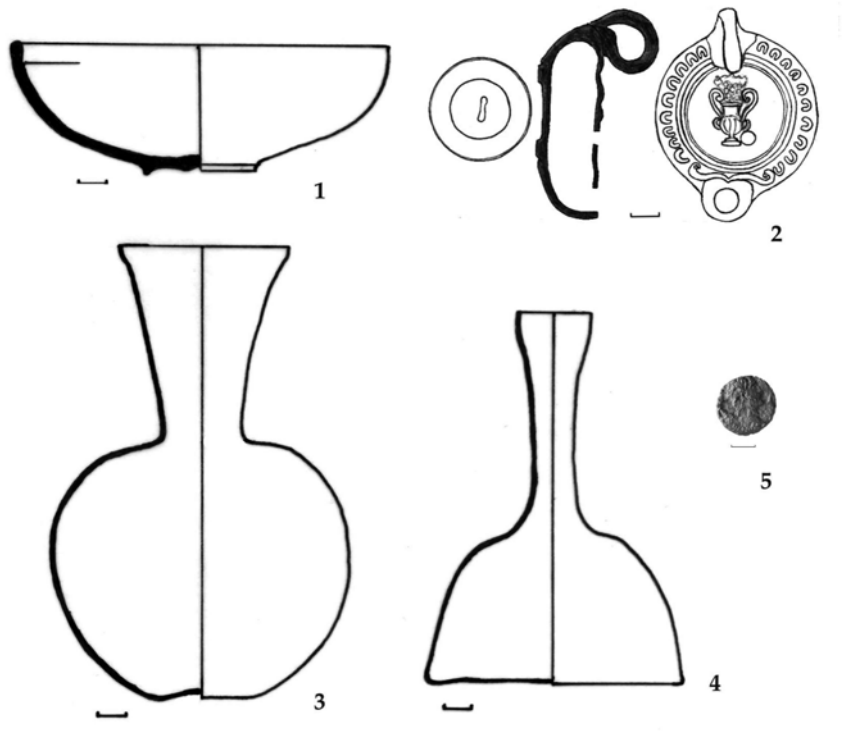
M 2 **c.**

Pl. 3 a-c

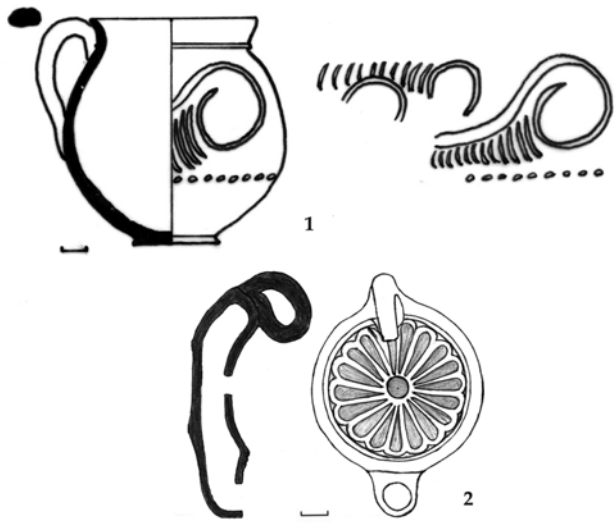

M 5

Pl. 4

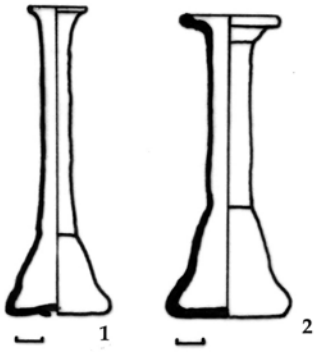

M 9 **a.**

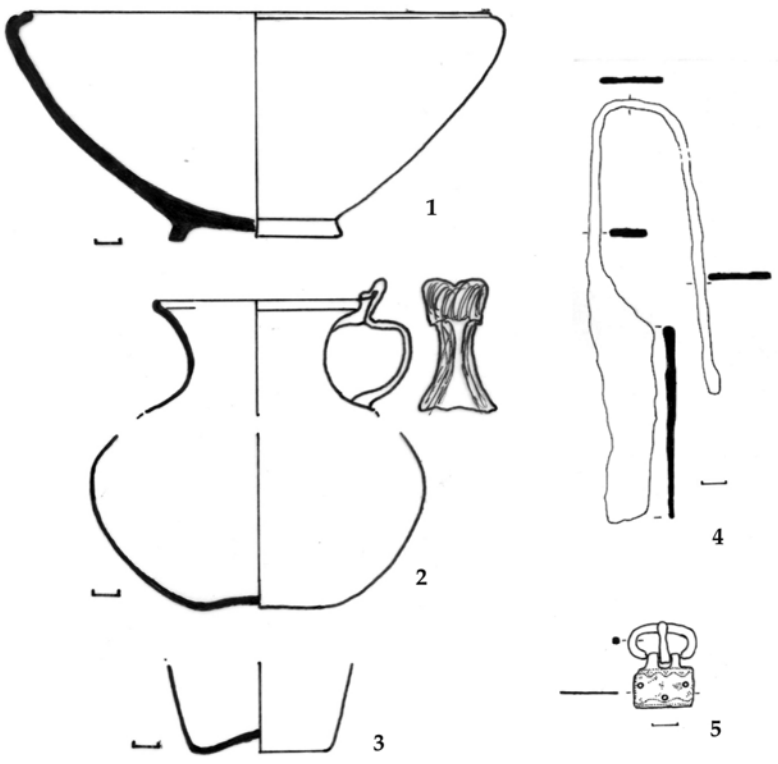

M 14 **b.**

Pl. 5 a-b

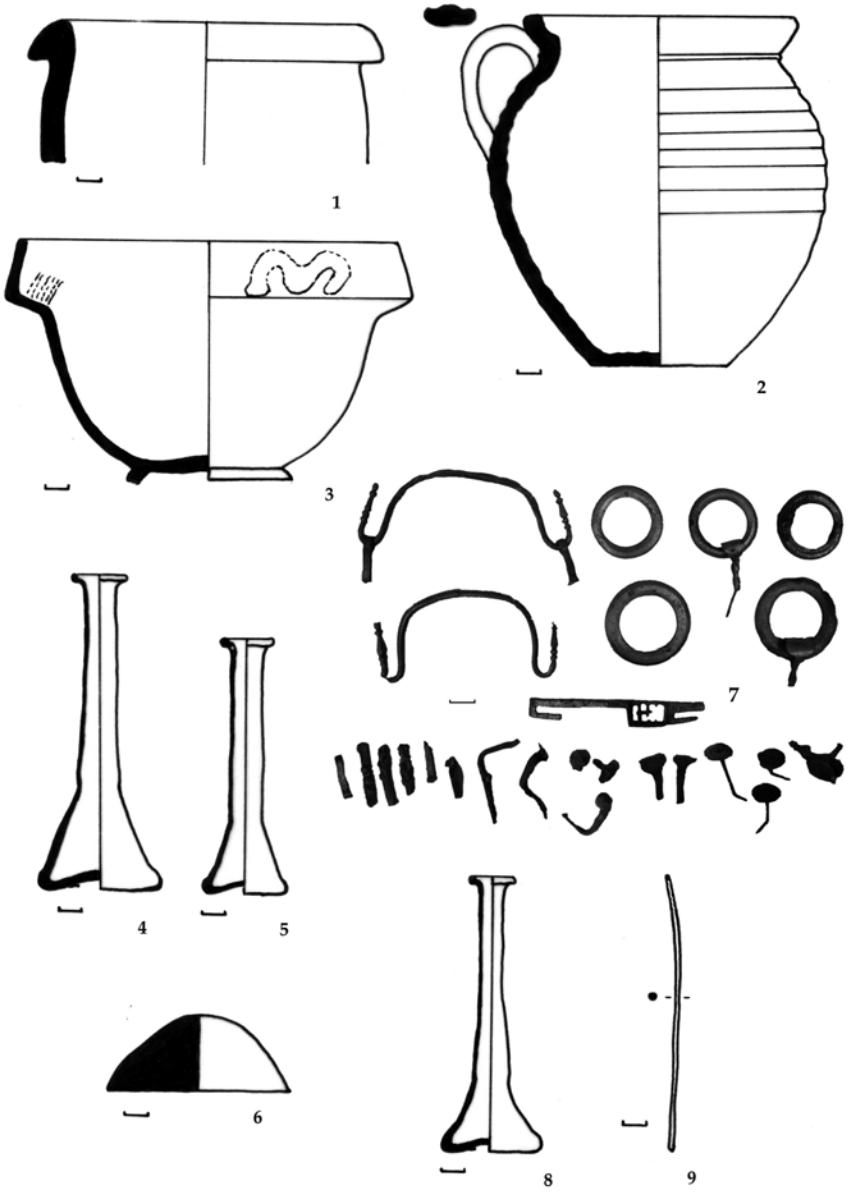

M 16 **a.**

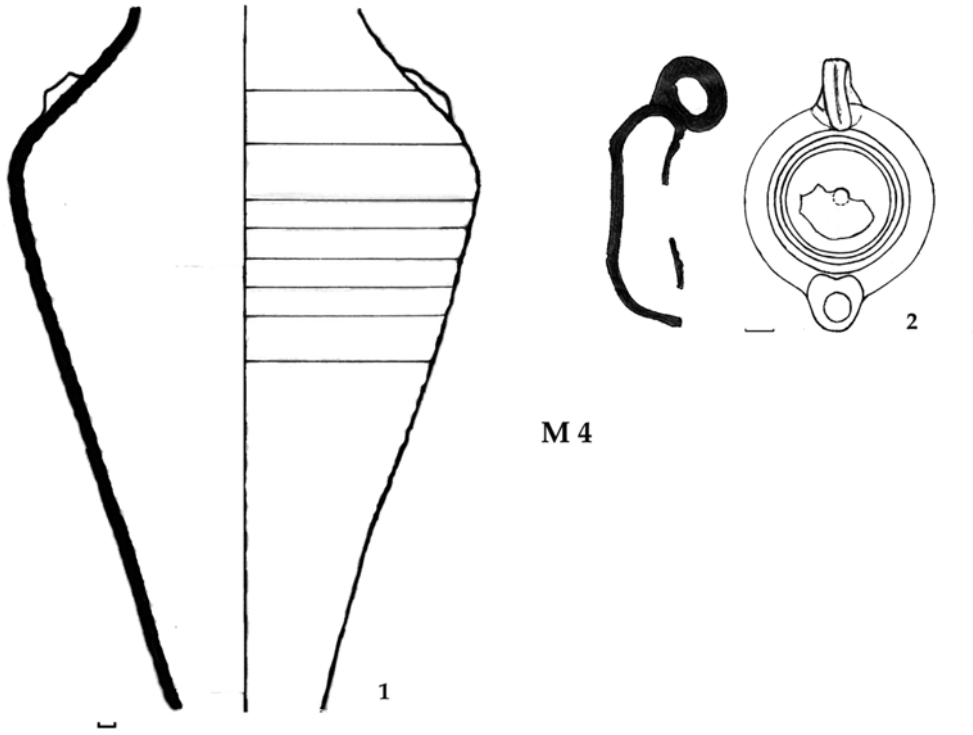
M 7 **b.**

Pl. 6 a-b

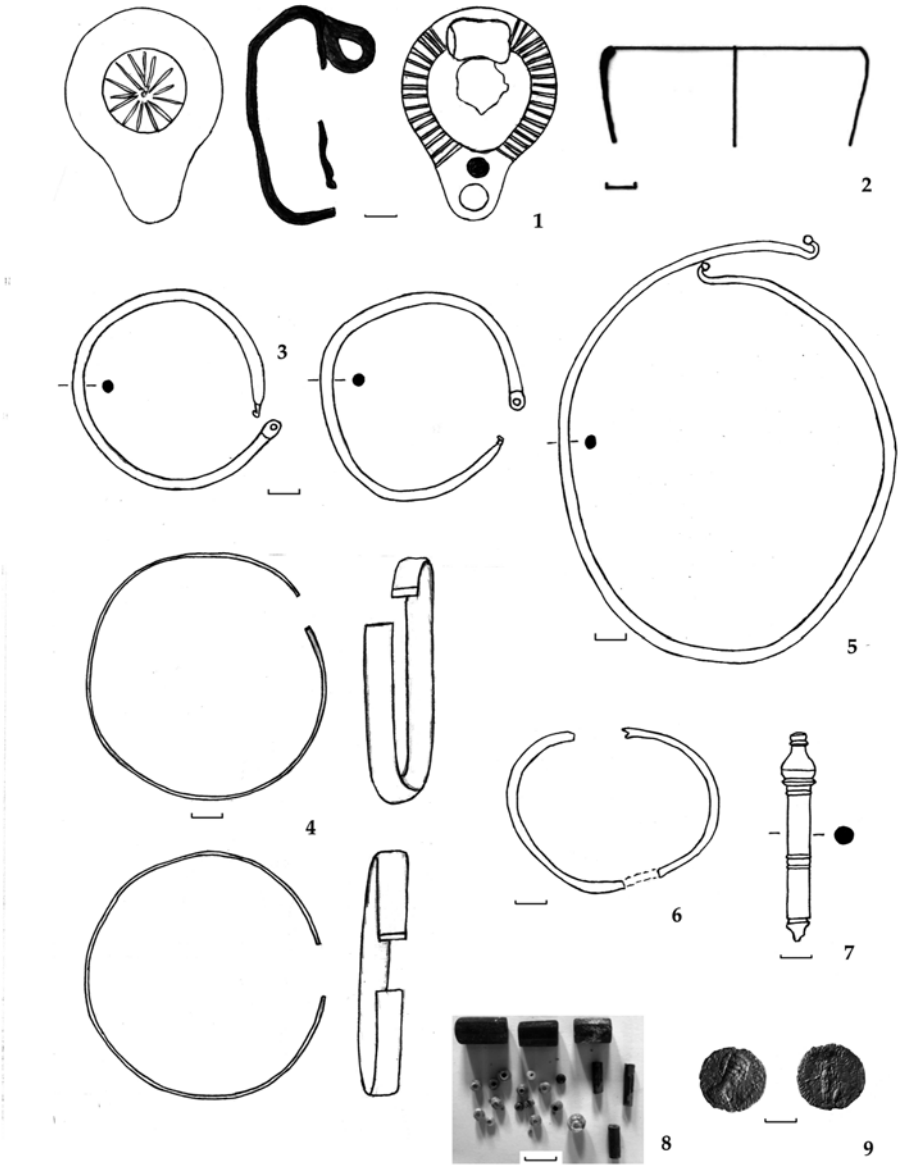

M 1

Pl. 7

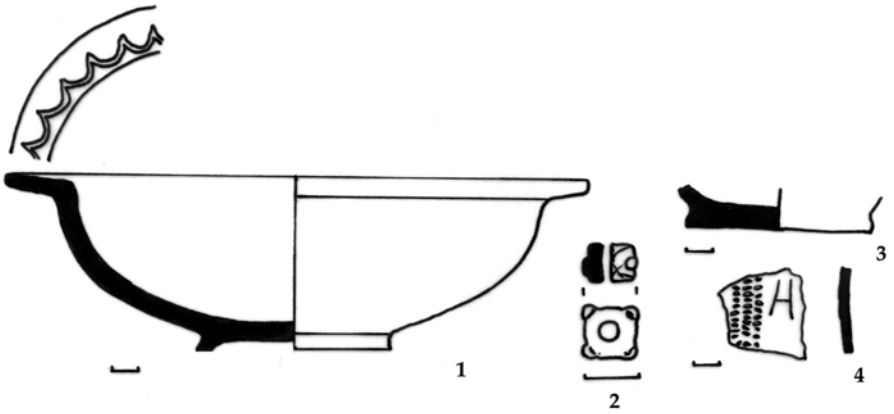

Pl. 8

M 13

Pl. 9

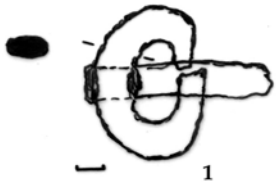
M 10

a.

M 11

b.

M 6

c.

Pl.10 a-c

SARCOFAGELE ROMANE DIN PIATRĂ DESCOPERITE LA APULUM

Radu OTA

Atestarea celor două necropole romane descoperite în punctele „Podei”[1], respectiv „Staţia de salvare”[2], „Stadion”[3] şi „Profi”[4], ultimele trei făcând parte din necropola nordică romană, este prea puţin cunoscută în literatura de specialitate[5]. Dacă în ceea ce priveşte mormintele romane descoperite la „Staţia de salvare” sunt slabe speranţe să le mai vedem publicate vreodată[6], există încrederea că valorificarea celorlalte săpături arheologice va depăşi stadiul unui simplu raport de săpătură publicat în revistele de specialitate. În acest articol urmează să se prezinte mai detaliat patru sarcofage din calcar, întregi sau fragmentare, trei capace şi o cutie de sicriu, descoperite în mod fortuit. Dintre aceste piese

[1] MACREA, PROTASE 1959, p. 433-452; PROTASE 1960, p. 397-405; PROTASE 1961, p. 407-410; PROTASE 1974, p. 134-159; CIOBANU 2004, p. 25-26; GLIGOR *et alii* 2005, p. 252-253.

[2] BLĂJAN, POPA 1983, p. 375-381; *Rep. Alba* 1995, p. 43.

[3] INEL *et alii* 2002, p. 142-146. Din cele 192 de morminte, 90% erau romane, majoritatea de incineraţie.

[4] DRAGOTĂ *et alii* 2003, p. 35; DRAGOTĂ *et alii* 2004, p. 30-31. În acest punct au fost dezvelite în cursul a două campanii de cercetare 381 de morminte, din care majoritatea sunt romane de incineraţie şi înhumaţie (ritul predominant era incineraţia).

[5] DRÂMBĂREAN 1999, p. 241-249. Pe baza unor descoperiri de monumente sepulcrale romane, cu caracter fortuit, făcute în albia râului Mureş în 1999, în apropierea laturii sudice a coloniei *Aurelia Apulensis* (*extra muros*), autorul se pronunţă în favoarea existenţei unei a treia necropole romane (în punctul Mureş-Port), având ca argument monumentalitatea acestor piese sepulcrale. Realizarea unor săpături arheologice în această zonă ne-ar putea confirma sau nu existenţa celei de-a treia necropole romane de la Apulum. Nu ar fi de mirare să existe în acest loc o a treia necropolă, ţinând cont de diversitatea pieselor sepulcrale găsite aici.

[6] CIUGUDEAN, CIUGUDEAN 2000 a, p. 341-345; CIUGUDEAN, CIUGUDEAN 2000 b, p. 203-217. Din cele 149 de morminte romane găsite în această zonă a necropolei, publicat unul singur! Nici măcar înmormântările din evul mediu timpuriu, care reprezintă majoritatea mormintelor descoperite aici, nu au fost valorificate ştiinţific şi sunt slabe şanse să mai vadă lumina tiparului. Mă bazez pe faptul că au trecut mai mult de 20 de ani de la încheierea săpăturilor arheologice şi nimic nu pare a se mişca în acest sens. Încă 10 morminte din această necropolă ne sunt amintite de V. Moga, fără a avea însă o descriere amănunţită a acestora; vezi, MOGA 1987, p. 166.

sepulcrale doar un sarcofag şi un capac de sicriu au fost publicate de O. Floca[7] şi M. Bărbulescu[8]. Celelalte monumente sunt inedite şi se va încerca cu această ocazie introducerea lor în circuitul ştiinţific[9].

Asemenea piese sepulcrale, azi dispărute, sunt amintite de primul custode al Muzeului din Alba Iulia, A. Cserni[10]. Ştim doar că, de-a lungul ultimelor trei secole, au fost găsite în necropola din punctul „Podei" mai multe sarcofage de piatră, din care două cu inscripţii[11]. Primul custode şi director al muzeului albaiulian menţionează opt pietre de sicriu întrebuinţate la diferite treburi casnice în mai multe gospodării ale oraşului, un sarcofag uriaş de piatră decorat cu frunze de palmier, descoperit în panta estică a Podeiului şi trei sicrie neornamentate, din calcar, găsite în aceeaşi necropolă, prin în urma unor săpături arheologice efectuate în anul 1899[12]. Acestea din urmă erau orientate NE-SV, iar unul din ele nu avea capac. Cel mai mare dintre ele avea următoarele dimensiuni[13]: L -2,2 m; l -1,08 m; h -1,37 m (împreună cu capacul); gros. peretelui -0,15-0,17 m; ad. Interioară -0,6 m[14]. În interior se afla un schelet, iar ca inventar, o lampă cu marcă, în varianta grafică VIBIVS[15]. Toate aceste sarcofage prezentau urme de profanare.

Monumentele sepulcrale, care vor fi descrise acum, fac parte din aceeaşi necropolă, mai precis din panta dealului, care coboară spre strada Viilor, paralelă cu şoseaua naţională ce înaintează spre Partoş, via Sibiu[16]. Majoritatea sarcofagelor din piatră de la Apulum s-a aflat în cimitirul menţionat anterior[17]. Din săpăturile efectuate cu peste două decenii în urmă în cealaltă necropolă de la Apulum, mai precis în cea nordică, din punctul „Staţia de salvare", cunoaştem două sarcofage din piatră[18], dintre care unul se află în incinta ansamblului arhitectonic dreptunghiular care înconjură Catedrala Reîntregirii din Alba Iulia, în latura nordică a acestuia, alături de alte două sarcofage pe care le prezentăm în continuare. În curtea muzeului se aflau, de asemenea, un sarcofag întreg de copil, o cutie şi două capace, în stare fragmentară. Fiecare cutie de sarcofag are perforată câte o gaură pe unul din pereţii laterali, în scopul „vizitării" mormântului de către sufletul decedatului. Se va proceda în continuare, la o descriere mai amănunţită a pieselor:

---

[7] FLOCA 1941, p. 9.

[8] BĂRBULESCU 2003, p. 250, pl. XX, 1.

[9] Prelucrarea imaginilor a fost realizată de colegul G. Bounegru, căruia îi mulţumesc pe această cale.

[10] CSERNI 1901, p. 149, 241-242, 247-275;

[11] CIL, III, 1198, 1236; CSERNI 1901, p.149, 241-242, 247-275; CSERNI 1908, p. 51-52; FLOCA 1941, p. 4-9, fig. 1 şi 2; *Rep. Alba* 1995, p. 40-41.

[12] CSERNI 1901, p. 238-241.

[13] L-lungimea, l-lăţimea, h-înălţimea, gros. - grosimea, ad. - adâncimea.

[14] CSERNI 1901, p. 240-241.

[15] CSERNI 1901, p. 240-241; BĂLUŢĂ 2003, p. 180-182, nr. 1.

[16] Informaţii dr. Gh. Anghel, căruia îi mulţumesc pentru sprijinul acordat.

[17] Informaţii dr. Gh. Anghel. În anii '60, lângă capela veche a cimitirului bisericilor din cartierul Maieri existau câteva fragmente de capace de sarcofag din calcar provenite în mod sigur din necropola romană din punctul „Podei".

[18] BLĂJAN, POPA 1983, p. 375. În raportul de cercetare aflăm că în interiorul sarcofagelor s-au aflat schelete. Nu se cunoaşte situaţia stratigrafică în care au fost găsite.

1. Capac de sarcofag (*operculum*); inedit; în stare fragmentară; de mari dimensiuni; provenit din punctul „Podei" aflat acum în curtea muzeului. Din acesta se mai păstrează doar două acrotere. Dimensiuni: L -2,15 m; l -1,28 m; h fronton -0,6 m; h acroteră -0,41 m; gros. capac -0,14-0,21 m. Creasta mediană a frontonului depăşeşte în înălțime nivelul acroterelor cu 0,01-0,02 m (Pl. 1b).

2. Capac de sarcofag (*operculum*); inedit; în stare fragmentară; provenit din punctul „Podei" aflat în curtea muzeului. Se mai păstrează doar o acroteră şi o parte din creasta mediană a frontonului. Dimensiuni: L -0,65 m; l -0,54 m; h acroteră -0,32 m; gros. capac -0,10 m.

3. Cutie de sarcofag (*arca*); inedită; în stare fragmentară, de mari dimensiuni; provenită din punctul „Podei" aflată în curtea muzeului. Se mai păstrează doar două laturi (una lungă şi una scurtă). Dimensiuni: L -2,40 m; l -0,88 m; h -0,9 m; gros. perete -0,22 m; gros. fund -0,28 m (Pl. 2a).

4. Sarcofag de calcar; inedit; h totală -0,66 m; aflat într-unul din depozitele muzeului. Este un sicriu de nou-născut[19], cu loc de descoperire nesigur. Provine probabil din cimitirul de pe „Podei". Una din laturile scurte ale cutiei este spartă. Cutia (*arca*) de formă rectangulară este cioplită dintr-un singur bloc. Capacul (*operculum*), este realizat în formă de acoperiş în două ape, cu fronton triunghiular pe laturile scurte şi acrotere la colțuri. Se păstrează doar trei acrotere, care au forma unor sferturi de sferă. Nivelul crestei mediane a capacului îl depăşeşte pe cel al acroterelor. Dimensiunile cutiei: L -0,8 m; l -0,51 m; h -0,44 m; gros. fund -0,13 m; gros. laturii lungi -0,07 m; gros. laturii scurte -0,10 m. Dimensiunile capacului: L -0,8 m; l -0,58 m; h -0,22 m; gros. -0,1 m; h acroteră -0,1 m (Pl. 2b).

5. Sarcofag din calcar; inedit; h totală-1,38 m; în stare foarte bună de conservare; aflat acum la Catedrală. Acesta provine din punctul „Podei". Se păstrează cutia (*arca*) şi capacul (*operculum*). Cutia, de formă dreptunghiulară, este lucrată dintr-un singur bloc. Dimensiuni: h -0,84 m, L -2,1 m, l -0,9 m. Capacul este realizat în formă de acoperiş în două ape, cu fronton triunghiular pe laturile scurte şi patru acrotere la colțuri. Dimensiuni: h -0,54 m, L -2,15 m, l -0,96 m, h fronton -0,54 m, h acroteră -0,46 m. După cum observăm, creasta mediană a frontonului se ridică deasupra înălțimii acroterelor, iar lungimea şi lățimea capacului sunt mai mari decât ale cutiei. Acroterele au forma unor sferturi de sferă. Nu am întâlnit spărturi în cutia sau capacul sarcofagului care să ateste urmele unui jaf produs în antichitate (obicei practicat frecvent şi constatat cu ocazia săpăturilor arheologice). Din păcate, am reuşit să dăm doar dimensiunile exterioare ale sarcofagului, capacul acestuia fiind zidit împreună cu *arca* (evident că este o intervenție recentă). Nu prezintă urme de decor sau inscripții. Lipsesc, de altfel, informațiile despre conținutul cutiei. Chiar dacă nu am găsit urme de

[19] Un alt sicriu de nou născut se află în expoziția permanentă a muzeului, mai precis în lapidariu, alături de un sarcofag cu boltă, din cărămidă, descoperite cu mulți ani în urmă de regretatul profesor I. Berciu. Vezi, BERCIU, WOLSKI 1971a, p. 375-433; BERCIU, WOLSKI 1971b, p. 919-965; WOLSKI, BERCIU 1972, p. 107-121. Este vorba despre un sarcofag de copil, din calcar, cu capacul în dublă pantă, prevăzut cu acrotere la colțuri. Pe mijlocul crestei acoperişului este perforat un orificiu pentru libații. În interior s-a aflat un schelet de copil de vârstă mică. Sicriul a fost găsit într-o cameră funerară, împreună cu un sarcofag cu boltă, din cărămidă, pictat pe exterior, în interiorul acestuia din urmă aflându-se o urnă cu cenuşă şi oase calcinate, alături de patru mici ulcioare.

profanare, aceasta nu este exclusă (Pl. 2c).

6. Sarcofag din calcar; inedit; în stare bună de conservare; aflat acum în curtea muzeului. Cutia (*arca*) are formă dreptunghiulară, fiind cioplită dintr-un singur bloc de piatră. Dimensiuni: L -1,09 m, l -0,6 m, h -0,43 m, gros. perete -0,12 m. Capacul (*operculum*), realizat în formă de acoperiş în două ape, are fronton trapezoidal, fără acrotere la colţuri. Dimensiuni: h totală -0,76 m, L -1,12 m, l -0,61 m, h fronton -0,3 m. Este un sarcofag de copil în vârstă de maxim 5 ani; prezintă uşoare deteriorări pe una din laturile lungi ale bazei cutiei. Provine din necropola din punctul „Podei" (Pl. 1c).

7. Capac de sarcofag din calcar, aflat acum la Catedrală; stare fragmentară; nr. de inv. R172. Provine din punctul „Podei". Se mai păstrează doar o acroteră şi o parte a liniei mediane a frontonului. Piesa este în formă de acoperiş de casă, în pantă dublă, cu fronton triunghiular. După dimensiuni (L -1,28 m, l -0,65 m, h acroteră -0,25 m). Se pare că a aparţinut unui adolescent. Pe ambele feţe ale acroterei apar sculptate în relief două palme ridicate, cu degetele răsfirate, cu podul palmei îndreptat spre privitor. Palmele înălţate semnifică protestul împotriva unei morţi violente, invocându-se astfel răzbunarea divină asupra vinovatului sau împotriva unei morţi premature, când un zeu este mustrat sau chiar învinuit de dedicant[20]. Analogii ale acestei teme funerare există la Tomis, pe o stelă, unde dedicantul, tată a doi copii, deplânge moartea prematură a acestora prin încadrarea textului inscripţiei de două palme înălţate, în semn de protest către zeul sau zeii care i-au răpit atât de prematur copiii[21]; alte analogii aflăm la Roma[22], Rheneia[23] (Delos) dar şi în Asia Mică[24]. Pe fiecare latură a acroterei este reprezentată în relief câte o mână ridicată spre cer. Este, probabil, singurul sarcofag din Dacia romană care are reliefat acest simbol funerar (Pl. 1a).

8. Sarcofag din calcar; h totală-1,05 m; se păstrează cutia (*arca*) şi o parte din capac (*operculum*)[25]. Se află la Catedrală şi provine din necropola din „Podei". Dimensiunile cutiei: h -0,75 m, L -2,24 m, l -0,87 m. Aceasta are formă dreptunghiulară; este cioplită dintr-un singur bloc de calcar şi are pe una din laturile principale o frumoasă *tabula ansata* cu marginile puternic profilate. În interiorul acesteia era pictată o inscripţie care astăzi nu se mai păstrează. *Ansae*-le, în formă de triunghi, sunt decorate cu câte o meduză în relief, cunoscut simbol apotropaic. Meduzele au faţa umanizată, părul răvăşit, prins cu două corpuri de şarpe încolăcite sub bărbii. Deasupra şi dedesubtul *ansae*-lor, în chenare diferite,

[20] PIPPIDI 1998, p. 247-261; BĂRBULESCU 2003, p. 249-250.

[21] PIPPIDI 1998, p. 247-249.

[22] PIPPIDI 1998, p. 253.

[23] PIPPIDI 1998, p. 224, pl. XXIV.

[24] CUMONT 1966, p. 431-432, fig. 87. Este vorba despre o stelă funerară pe care sunt reprezentate în relief două palme cu podul îndreptat către privitor. Semnificaţia însă este alta în raport cu ce am analizat mai sus. Aici defunctul şi soţia sa sunt redaţi împreună cu carul cu boi, lucrând pământul. Palmele simbolizează ruga adresată divinităţilor pentru acordarea unei recompense în viaţa viitoare. Conform savantului belgian, se resimte influenţa pitagoreică privind recompensa divină acordată după moarte celor care au o muncă grea în timpul vieţii.

[25] FLOCA 1941, p. 8, fig. 2. Am considerat necesară republicarea acestuia în scopul completării informaţiilor.

sunt reprezentaţi în relief doi delfini şi două rozete. Capacul prezintă crăpături la ambele frontoane. Dimensiunile capacului: h -0,3 m, L -2,32 m, l -0,94 m, h acroteră -0,3 m. Creasta mediană a frontonului este la acelaşi nivel cu înălţimea acroterelor, care au forma unor sferturi de sferă. Capacul sarcofagului este în formă de acoperiş de casă, în pantă dublă, cu fronton triunghiular şi patru acrotere la colţuri.

Acest sarcofag reprezintă una din cele mai reuşite lucrări de acest gen din Dacia. Gorgona-Medusa este larg răspândită pe monumentele funerare din Dacia Superior şi Inferior[26], având rol apotropaic[27]. Rozetele şi delfinii sunt simboluri siderale legate de ideea sufletului celest, aerian, la care se recurge des în reprezentările funerare din Dacia[28]. Delfinul, cu rol de *psychopompos*, are misiunea de a transporta sufletul defunctului spre tărâmul fericiţilor[29]. Acesta este des reprezentat pe monumentele funerare ale provinciei[30]. Prin această lucrare putem constata nivelul înalt al măiestriei artistice atins de meşterii pietrari apulensi (Pl. 2d).

Analogii pentru sarcofagele cu acoperişul în formă de casă, în dublă pantă, cu fronton triunghiular şi acrotere la colţuri, întâlnim în necropola de sud-est a oraşului Napoca prin cele cinci sarcofage monolitice din calcar[31]; în cea sudică a Potaissei[32], la Apulum[33], Tomis[34], Romula[35] etc. Majoritatea sarcofagelor de piatră din Scythia Minor, Dacia Inferior[36] şi Dacia Superior[37] sunt de tip greco-oriental, pătruns pe filieră sudică[38] din lumea greacă clasică şi elenistică[39]. În Pannonia, la Aquincum, acest tip de sarcofage se datează în a doua jumătate a secolului II p. Chr. şi sunt puţin decorate[40].

Ţinând cont de faptul că era frumos ornamentat şi cu inscripţie, acest sarcofag nu era îngropat în pământ, tocmai pentru a putea fi admirat de trecători şi pentru a marca memoria defunctului (acesta din urmă făcând parte cu siguranţă din elita municipală urbană apulensă).

În concluzie, toate sarcofagele la care ne-am referit sunt de tip greco-oriental, cu acoperişul în două ape sau dublă pantă, cu fronton triunghiular şi acrotere la

---

[26] BĂRBULESCU 1984, p. 189.

[27] GRIMAL 2001, p. 207; FERRARI 2003, p. 390-391.

[28] FERRARI 2003, p. 192-193.

[29] CUMONT 1949, p. 286.

[30] BĂRBULESCU 1984, p. 193.

[31] BODOR 1994, p. 253-256; HICA 1999, p. 100.

[32] RUSSU 1936-1940, p. 333-337. Autorul ne prezintă nouă sarcofage de acest tip; FLOCA 1941, p. 21; LUCA, HOPÂRTEAN 1980, p. 116. Aici există două sarcofage.

[33] FLOCA 1941, p. 4-7; WOLSKI, BERCIU 1972, p. 107, fig. 1a, 1c; DRÂMBĂREAN 1999, p. 242, nr. 3-4; GRAMATOPOL 2000, p. 206-207.

[34] ALEXANDRESCU 1970, p. 288, nr. 13, fig. 58; ALEXANDRESCU-VIANU 2000; GRAMATOPOL 2000, p. 203; COVACEF 2002, p. 227-228.

[35] TUDOR 1968, p. 411-412, fig. 120-121. Este vorba despre sarcofagul lui Aelius Iulius Iulianus, decurion al Romulei.

[36] TUDOR 1968, p. 406.

[37] GRAMATOPOL 2000, p. 206.

[38] BERCIU, WOLSKI 1971a, p. 389.

[39] MARINESCU-ŢEPOSU 1972, p. 216; GRAMATOPOL 2000, p. 203.

[40] DREWNIEWSKA 1966, p. 381-388; GRAMATOPOL 2000, p. 207.

colțuri. De fapt, aceste monumente sepulcrale nu sunt altceva decât temple greco-romane în miniatură şi au fost lucrate cel mai probabil într-unul din atelierele de lapicizi care au funcționat la Apulum[41]. Trebuie menționat că piesele sepulcrale nr. 1 şi 3 ar putea constitui un singur sarcofag. Mai trebuie amintit că în localitatea Pâclişa, acum suburbie a oraşului Alba Iulia, a fost descoperit în anii '20 ai secolului trecut, cu ocazia plantării viței de vie, un capac de sarcofag din piatră, provenit probabil din una din necropolele celor două oraşe romane de la Apulum[42].

Măreția pieselor sepulcrale prezentate ne arată opulența elitelor municipale locale, care se înmormântau mai ales în necropola din punctul „Podei". Ele probează şi apariția şi dezvoltarea atelierelor de lapicizi care îşi procurau materia primă din carierele de calcar de la Ighiu, Țelna şi Ighiel (jud. Alba).

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1970 - M. Alexandrescu, *Les sarcophages romains de la Dobrudjia*, *RESEE* 7 (1970), 2, p. 288.

ALEXANDRESCU-VIANU 2000 - M. Alexandrescu-Vianu, *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre*, Bucureşti-Paris.

BĂLUȚĂ 1977 - C. L. Băluță, *Monuments épigraphiques d'Apulum*, Epigraphica VII, p. 233-238.

BĂLUȚĂ 2003 - C. L. Băluță, *Lămpile antice de la Alba Iulia (Apulum), I. Lămpile epigrafice*, Alba Iulia.

BERCIU, WOLSKI 1971a - I. Berciu, W. Wolski, *Un nou tip de mormânt descoperit la Apulum şi problema sarcofagelor cu boltă din Imperiul roman*, Apulum 9 (1971), p. 375-433.

BERCIU, WOLSKI 1971b - I. Berciu, W. Wolski, *Un nouveau type de tombe mis au jour à Apulum et le problème des sarcophages à voûte de l'Empire Romain*, Latomus 29 (1971), 4, p. 919-965.

BĂRBULESCU 1984 - M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca.

BĂRBULESCU 2003 - M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, (ediția a II-a), Cluj-Napoca.

BLĂJAN, POPA 1983 - M. Blăjan, Al. Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia „Stația de salvare"*, Materiale 15 (1983), p. 375-381.

BODOR 1994 - A. Bodor, *Contribuții la istoria oraşului Napoca pe baza monumentelor sale sculpturale în piatră (III)*, ActaMN, I (1994), p. 253-256.

CIOBANU 2004 - R. Ciobanu, *Alba Iulia-Dealul Furcilor (Podei)*, *CCA* (2004), p. 25-26.

CIUGUDEAN, CIUGUDEAN 2000a - D. Ciugudean, H. Ciugudean, *Un mormânt de militar roman de la Apulum*, Apulum 37 (2000), 1, p. 341-345.

CIUGUDEAN, CIUGUDEAN 2000b - D. Ciugudean, H. Ciugudean, *A Military Roman Grave at Apulum*, Army and Urban Development, Alba Iulia, p. 203-217.

COVACEF 2002 - Z. Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I-III*, Cluj-Napoca.

[41] BĂLUȚĂ 1977, p. 235-236; BĂRBULESCU 1984, p. 43; HUSAR 2002, p. 318. Pe „Platoul romanilor" au fost descoperite un altar cu inscripție din calcar de Ighiu, două altare anepigrafe şi resturi de piatră. Se presupune că aici ar fi existat unul din atelierele de pietrari de la Apulum.

[42] DRÂMBĂREAN, RUSTOIU 2003, p. 244.

CSERNI 1901 - A. Cserni, *Alsófehérvármegye monográphiája*, vol. II, partea I, *Alsófehérvármegye történelme*, Aiud.

CSERNI 1908 - A. Cserni, *Apulumi maradvanyok. Tizenötödik közlemény*, *ATÉ* 14 (1908), p. 34-52.

CUMONT 1949 - F. Cumont, *Lux perpetua*, Paris.

CUMONT 1966 - F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris.

DRAGOTĂ *et alii,* 2003 - A. Dragotă, G. T. Rustoiu, D. S. Brânda, *Alba Iulia-„Profi"*, în CCA (2003), p. 35.

DRAGOTĂ *et alii,* 2004 - A. Dragotă, C. Plantos, D. S. Brânda, G. T. Rustoiu, *Alba Iulia-„Profi"*, în CCA (2004), p. 30-31.

DRÂMBĂREAN 1999 - M. Drâmbărean, *Monumente sculpturale romane descoperite recent la Partoş*, Apulum 36 (1999), p. 241-249.

DRÂMBĂREAN, RUSTOIU 2003 - M. Drâmbărean, G. T. Rustoiu, *O villa suburbana de la Apulum*, Sargetia 31 (2003), p. 241-253.

DREWNIEWSKA 1966 - B. Drewniewska, *Monuments funéraires en Hongrie*, în *Mélanges offerts à Kazimierz Michalowski*, Varşovia, p. 381-388.

FERRARI 2003 - A. Ferrari, *Dicţionar de mitologie greacă şi romană*, Bucureşti-Iaşi.

FLOCA 1941 - O. Floca, *Sistemele de înmormântare din Dacia Superioară romană*, în *Sargetia* 2 (1941).

GLIGOR *et alii* 2005 - M. Gligor, P. Mazăre, M. Breazu, *Un mormânt din epoca romană descoperit la Alba Iulia-Dealul Furcilor (str. Izvor, f. nr.)*, în *AUA, series historica* 9/I (2001), p. 251-263.

GRIMAL 2001 - P. Grimal, *Dicţionar de mitologie greacă şi romană*, Bucureşti.

GRAMATOPOL 2000 - M. Gramatopol, *Arta romană în România*, Bucureşti.

HICA 1999 - I. Hica, *Necropola din zona de sud-est a municipiului Napoca*, în *Napoca 1880 de ani de la începutul vieţii urbane*, Cluj-Napoca, p. 97-104.

HUSAR 2002 - A. Husar, *Din istoria Daciei romane*, Cluj-Napoca.

INEL *et alii,* 2002 - C. Inel, M. Drâmbărean, A. Gligor, A. Dragotă, R. Ciobanu, G. T. Rustoiu, D. O. Dan, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Alba Iulia-Apulum II-„Stadion"*, în *Patrimonium Apulense* II, p. 142-146.

LUCA, HOPÂRTEAN 1980 - C. Luca, A. Hopârtean, *Noi descoperiri în necropola sudică a Potaissei*, Potaissa 2 (1980), p. 115-122.

MACREA, PROTASE 1959 - M. Macrea, D. Protase, *Şantierul Alba Iulia şi împrejurimi*, Materiale 5 (1959), p. 433-452.

MARINESCU-ŢEPOSU 1972 - L. Marinescu-Ţeposu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, SCIV 23 (1972), 2, p. 215-223.

MOGA 1987 - V. Moga, *Cercetări arheologice la Apulum*, Apulum 24 (1987), p. 157-169.

*** *Rep. Alba* 1995 - *** *Repertoriul arheologic al judeţului Alba*, Alba Iulia.

PROTASE 1960 - D. Protase, *Şantierul arheologic Alba Iulia*, Materiale 6 (1960), p. 397-405.

PROTASE 1961 - D. Protase, *Săpăturile de la Alba Iulia*, Materiale 7 (1961), p. 407-410.

PROTASE 1974 - D. Protase, *Necropola oraşului Apulum. Săpăturile din anii 1970-1971*, Apulum 12 (1974), p. 134-159.

RUSSU 1936-1940 - I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, AISC 3 (1936-1940), p. 333-337.

TUDOR 1968 - D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti.

WOLSKI, BERCIU 1972 - W. Wolski, I. Berciu, *Contribuţii la problema mormintelor romane cu dispozitiv pentru libaţiile funerare*, Apulum 10 (1972), p. 107-121.

THE STONE ROMAN COFFINS DISCOVERED AT APULUM

Summary

The development of the Roman cities around *municipium Aurelium/colonia Aurelia* and *municipium Septimium/colonia Nova*, shows us the opulence of the citizens' life which is evidenced by a lot of artefacts found every year on the occasion of the archaeological excavations or the accidental findings. The author talks about several stone Roman coffins found in the old collections of the Museum from Alba Iulia. He also describes two babies'coffins found in a good state of preservation. The others are in a fragmentary state, only one being preserved intact. We don't know the spot where these sepulchral stones were found, but we suppose that the majority of these artefacts were found in the Roman cemetery situated between two Roman cities, precisely in the spot called „Podei", and the other burial area, which is also divided into three zones called „Stația de salvare", „Stadion" and „Profi". According to the theory concerning the existance of the third necropolis near the southern limit of the *municipium Aurelium/colonia Aurelia*, elaborated by M. Drâmbărean, the author agrees with this new hypothesis. Today this last necropolis is flooded by the Mureş river. Finally, the author speaks about the theme of the hands stretched to the sky, appearing on each face of an acroteria. It is probaly the single funerary artefact on which we found this funerary symbol in Roman province Dacia. What is the significance of this funerary symbol? This theme is explained by M. Bărbulescu, in the second edition of the book „Interferențe spirituale în Dacia romană" (Spiritual interferences in Roman Dacia)[43]. He explainss that this symbol shows us the pain related to the early dissapearance of someone. The dedicants protest against the deities who have taken their relative so early. In other cases, the relative asks the deities to revenge the premature death of a person.

[43] BĂRBULESCU 2003, p. 249-250.

a

b

c

Pl. 1

a

b

c

d

Pl. 2

OBIECTE DIN OS DE LA DUROSTORUM. I.

Dan ELEFTERESCU

Obiectul prezentei lucrări îl constituie un număr de aproximativ 600 piese, într-o covârşitoare proporţie de epocă romană, din os, corn şi fildeş, artefacte aflate în cvasitotalitatea lor în depozitele muzeului călărăşean. Ele provin din aşezarea romană de la Km 132 DN 3A, Bucureşti-Constanţa, (cod sit 62547.01)[1]. Aşa cum am mai menţionat[2], aşezarea avea un profund caracter meşteşugăresc, caracter certificat de recoltarea din zonă a mii de piese mărunte din lut, metal, os şi sticlă, multe rebutate, numeroase urme de cuptoare şi gropi cu deşeuri.

Alături de alte categorii de piese „mărunte", piesele de os au început în ultimile decenii să facă obiectul unor studii monografice şi, pentru a nu repeta, semnalăm celor interesaţi capitolele introductive din lucrarea (relativ recentă) a Danielei Ciugudean[3] şi, cu o privire specială asupra Daciei, lucrarea lui Călin Timoc[4].

Simplitatea majorităţii pieselor din colecţia noastră - simplitate ce face greu sezizabilă „amprenta" meşterului -, dimensiunile mici şi rezistenţa fizică în repaus - ce fac posibil şi fiabil - economic transportul pe distanţe lungi -, mediul socio-economic din care provin - mediu în care artefactele sunt strict funcţionale şi în care ele pot avea, ocazional, numeroase întrebuinţări secundare[*] -, şi nu în ultimă instanţă, nivelul actual al cercetării ne-au convins să nu încercăm depăşirea graniţelor unui simplu catalog. Din aceleaşi motive nu vom discuta despre prelucrarea şi comercializarea acestor artefacte decât strict legat de piesele din catalog şi numai în măsura aducerii de informaţii noi, certe.

Numărul mare de piese, raportat la spaţiul redacţional oferit ne-au obligat să împărţim textul în două.

Aceast fapt face, credem, necesară o foarte scurtă prezentare a situaţiei

---

[1] Aşezare cunoscută în literatura de specialitate (ARGINTEANU 1920, p. 1; CULICĂ 1978, p. 113; MUŞEŢEANU 2003) ca având legături economice şi foarte probabil administrative cu Durostorum-ul antic aflat la mai puţin de 3,5 Km spre vest.

[2] ELEFTERESCU 2005, p. 221.

[3] CIUGUDEAN 1997, p. 7-16.

[4] TIMOC 2007.

[*] Considerăm că dacă o societate este mai primitivă sau mai ruralizată, polifuncţionaliatea pieselor uzuale, şi nu numai, creşte.

descoperirilor numismatice din zonă, rezultată în urma discuțiilor cu domnul Mihai Dima, cel care s-a ocupat şi se ocupă de studiul circulației monetare la Durostorum; prezentarea va oferi cititorului reperele cronologice ale aşezării, adăugând şi câteva repere de natură numismatică pentru unele complexe.

Cele aproximativ 1500 de monede descoperite în decursul anilor pe teritoriul aşezării sunt dispuse temporal astfel:

6 piese preromane (4 găsite însă pe nivel roman);

239 piese pentru perioada Augustus-Commodus (din care 9 piese în două mici depozite);

837 piese databile între anii 193-260 (6 piese făcând parte dintr-un mic depozit);

379 piese dintre anii 294-498 (din care 25 de piese sunt de la sfârşitul sec. III p. Chr.). Trebuie menționat că o bună parte din acestea provin din donații mai vechi şi au fost recoltate probabil cu predilecție din zona Silistrei. Numărul de piese din sec. IV-V din lotul, provenit din cercetările subsemnatului şi din cercetări sistematice, fiind mult mai mic.

Datarea (pe bază numismatică) a zonei menajere din SIIC ocupă prima jumătate a secolului II p. Chr.

Arătam în 1985[5] că „din studierea ceramicii culese din complexele prezentate reiese că avem de a face cu gropi ce se plasează cronologic în veacul al II-lea, cel mai probabil spre a doua jumătate a lui şi în prima parte a celui următor. Această datare este întărită şi de celelalte materiale descoperite în gropile studiate". Această concluzie este susținută pe baze ceramice şi numismatice pentru aproape toate complexele (gropi menajere) descoperite în urma prăbuşirii malurilor şi al căror material a fost recuperat prin săpături de salvare.

Aşa cum am arătat, vom prezenta câteva din monedele apărute în complexe:

- din G2 provine o monedă de bronz de la Faustina Senior[6];
- din G3 un as Antoninus Pius: Diva Faustina;
- din G6 provine o imitație turnată (Marcianopolis/Elagabal);
- din G13 provine o imitație turnată (Marcianopolis/Gordian III);
- din G14 un as Caius: Agrippa;
- din G17 o monedă de bronz de la Caracalla[7];
- din G21 provin monede bătute la Nicopolis (Septimius Severus: Caracalla Augustus), Philippopolis (Commodus), Nicae (Septimius Severus: Caracalla Augustus), Marcianopolis (Diadumenian, Elagabal);
- din G32 un dupondius de la Antoninus Pius;
- în G41 au fost descoperiți patru aşi de la Traian, Hadrian, Antoninus Pius şi Faustina[8] şi un dupondius de la Antoninus Pius;
- din G60 provin monede de la Marcus Antonius.

[5] MUŞEȚEANU, ELEFTERESCU 1985, p. 76, cu referire la complexele notate G1-G7.
[6] MUŞEȚEANU, ELEFTERESCU 1985, nr. 45, p. 78.
[7] MUŞEȚEANU, ELEFTERESCU 1988-1989, p. 100.
[8] DIMA 2001.

I. PODOABE, PIESE DE TOALETĂ ŞI DE IGIENĂ PERSONALĂ*

I a. Ace de păr (acus crinalis, spina crinalis, crinale, comatoria).

Făcând parte din categoria pieselor de toaletă şi podoabă şi (secundar, în epoca romană), de accesorii (ace de haine), acele de păr alături de acele de cusut sunt de departe artefactele din os cel mai des întâlnite în aşezările romane (un exemplu ni-l oferă situația de la Nîmes)[9].

Cu toate că pot avea forme simple, sau din contră, mult elaborate, şi în pofida numărului foarte mare de exemplare descoperite, încă mai există neclarități în privința modului de utilizare a acestor piese, cunoscute generic sub numele de „ace de păr".

Gladys Davidson arată clar că în lumea greacă piese aproape identice erau folosite pentru prinderea hainelor[10], autoarea citată urmărind şi evoluția funcționalității acestor piese de la ace de prindere a hainelor (*pins*/ace cu gămălie), uneori de foarte mari dimensiuni, având probabil o funcție mai mult simbolică**, la acele de dimensiuni medii folosite, foarte probabil în pereche la prinderea/susținerea unor lanțuri ornamentale ce înconjurau pieptul sau pentru închiderea *chitonului* (în Grecia clasică). Tot G. Davidson afirmă că folosirea acelor cu gămălie la prinderea părului a fost preluată de romani de la etrusci şi că, în continuare, în anumite cazuri, aceste piese au avut o dublă funcționalitate. Ca o confirmare vine, credem, reprezentarea unei matroane a cărei podoabă capilară este acoperită cu un voal foarte subțire, prins de numeroasele şi desele bucle, cu un fel de cârlige (sigur nu ace de păr)[11].

Tot de dubla funcționalitate şi imposibilitatea departajării lor vorbeşte şi Maria Bíró, arătând că în ciuda apariției lor pe numeroase reprezentări plastice şi a numeroaselor nume date de autorii clasici, nu putem încă lega termenii antici de artefactul arheologic[12].

Într-un articol despre bijuteriile romane de la Aventicum, M.Guisan afirmă că „folosit de femeile din toată antichitatea, acul de păr, asemenea fibulelor, avea mai multe întrebuințări"[13].

Astfel o piesă fragmentară, descoperită în necropola de la Callatis, având în treimea superioară doi bulbi („proeminențe globulare"), găsită împreună cu monede din perioada 330-346 p. Chr., şi datată către mijlocul secolului al IV-lea p. Chr. este considerată, cu probabilitate (datorită poziționării în zona piciorului

---

*Includem în această categorie şi piese (linguriţe, sonde auriculare, spatule), care de obicei sunt considerate instrumentar medical. Considerăm (în pofida apariției lor în truse medicale, unde uneori se întâlnesc de exemplu şi ace de cusut) că numărul lor mare în comparație cu instrumentarul strict medical descoperit nu numai la Durostorum ci şi în alte părți, face mult mai probabilă apartenența lor la trusele cosmetice, iar folosirea în scopuri medicale să fie secundară.

[9] FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, p. 270, din cele 161 de piese de os rezultate în urma săpăturilor din cartierul Z.A.C. des Halles din Nîmes (piese ce reprezintă 28,7% din totalul pieselor mărunte), 97 sunt ace de păr.

[10] DAVIDSON 1952, p. 276-280.

** Nr.2258-2259, 2264-2265, ultimile două de 300 mm lungime fiind descoperite într-un mormânt, datat în sec.VIII a. Chr.

[11] HILL 1945, p. 13, vas pictat, sud-italic, sec. IV a. Chr.

[12] BÍRÓ 1994, p. 30.

[13] GUISAN 1975, p. 30.

stâng), ca servind la prinderea îmbrăcămintei sau chiar a giulgiului[14]. La fel, fără a nega posibilitatea folosirii acelor de păr de către bărbați pentru aranjarea părului, credem că prezența lor în număr relativ mare în zone în care nu intrau, de obicei, persoane de sex feminin se datorează în special folosirilor secundare (prinderea hainelor)[15].

Acele de păr puteau, de asemenea, să fie folosite la prinderea/fixarea voalului ce acoperea capul[16], şi binenţeles a plaselor de păr. O astfel de plasă pentru păr (din aur) se află în colecțiile Muzeului Național din Roma[17].

Dacă în primele secole ale republicii, coafura foarte simplă nu necesita multe accesorii, schimbarea mentalităților şi, implicit, a modei face ca mai târziu, în timpul imperiului, coafura să devină un adevărat eşafodaj de bucle şi accesorii necesitând un număr sporit de sisteme de prindere şi apariția unei sclave specializate (*ornatrix)*, ce se ocupa cu coafură[18]. Pentru cât de bogat şi variat ornamentată putea fi coafura pledează şi încercarea de reconstituire a coafurii adolescentei descoperite la Noviodunum, în tumulul XXX[19], şi meşa falsă de păr de la Fayoum, la care s-au folosit (ca o exepție, credem) pentru fixare 60 de ace din bronz[20]. De asemenea, vezi tipologia reprezentării (coafurii) pe statuetele din lut produse în atelierele din Gallia în sec. I-III p. Chr.[21] şi pe plastica minoră din colecțiile Muzeului Național de Antichități de la Paris[22]. Legat de cele două monografii şi nu numai de ele, personal, contrar celor afirmate de M. Bíró (vezi nota 12), am fost frapat de lipsa reprezentării acelor de păr. O explicație posibilă ar fi aceea că în arta majoră, păstrată cu predilecție datorită materialelor folosite şi a valorii de piață, avem reprezentarea unor persoane din clasele bogate, care probabil nu foloseau astfel de accesorii, timpul şi banii permițându-le folosirea sclavelor specializate în crearea complicatelor coafuri (o posibilă confirmare - lipsa unor elemente de prindere/susținere de acest gen a diademei de aur din mormântul de la Callatis[23], a coroniței din flori din mormântul tinerei femei descoperit la Marsilia[24] şi câteva exemple de portrete în marmură[25]). Femeile din clasele medii şi mici, recurgeau probabil la împletirea rapidă, simplă a părului şi prinderea cosițelor într-un coc, operație ce necesita cu siguranță folosirea acelor de păr. De aici probabil şi puținătatea pieselor din aur şi argint şi chiar şi a celor

[14] PREDA 1980, p. 62, pl. LVII.10.

[15] GUDEA-BAJUSZ 1991, p. 89.

[16] BÍRÓ 1994, p. 30.

[17] BIAGIOTTI 1990, p. 108, nr. 218.1, fig. 37.

[18] UGAGLIA 1999, p. 59. Sugestive în acest sens sunt şi schițele după portretele romane imperiale şi după efigiile monetare făcute de Branka Vikić-Belančić (VIKIĆ-BELANČIĆ 1948, fig. 4 şi 5).

[19] SIMION 1994/1995, p. 29, fig. 15.

[20] BÉAL 1983, p. 183.

[21] DELOCHE *et alii*, 1993, p. 288-290, fig. 122-124.

[22] ROUVIER-JEANLIN 1972.

[23] ALEXANDRESCU 2007, p. 192.

[24] BOYER, FATTORI 1976, fig. 10 şi 11. Mormântul aparținând unei tinere femei şi datat în a doua jumătate a secolului V p. Chr. a fost descoperit în necropola abației Saint-Victor din Marsilia.

[25] DUMONT 1989; SALVIAT, TERRER 1980; SALVIAT, TERRER 1983; SALVIAT, TERRER 1984.

din os sau metal comun acoperite cu foiță de aur[26].

Uneori acele de păr la fel ca şi cele pentru haine, capătă un caracter votiv - vezi în acest sens acele din sticlă, descoperite în morminte[27].

O altă posibilă întrebuințare este aceea de scoatere, asemenea spatulelor, a unguentelor şi pudrelor din *balsamaria*[28].

Incorect, credem, piese descoperite într-o casă din Soissons au fost considerate poansoane[29].

În nordul Mării Negre multe ace cu cap neornamentat, scurte şi groase, au fost considerate străpungătoare[30], iar altele ce au fost depozitate în vase de bucătărie, au folosit probabil la servirea hranei solide[31]. Să nu uităm că furculița (de fapt o frigăruie cu doi dinți, micşorată) a fost utilizată prima dată în Italia spre sfârşitul secolului al XVI-lea - începutul celui următor[32]. Multe din acele noastre, atât ace de cusut cât şi ace de păr, (neexistând o diferențiere proporțională) au fost descoperite în straturile cu cenuşă ale gropilor menajere.

TIPOLOGIE

Datorită faptului că nu cunoaştem cazuri de modificare a profilului, prin îngustare în zona gâtului, la acele cu cap simplu, neornamentat - lucru ce poate ajuta la recuperarea ştiințifică a unor fragmente - am împărțit acele de păr în trei categorii:

A - ace cu cap neornamentat;

B - ace cu cap simplu ornamentat;

C - ace cu cap bogat ornamentat.

O împărțire, relativ apropiată, a fost făcută pieselor aflate în colecțiile Muzeului Național Ungar (I - ace simple, fără decor; II - ace cu capul rotund, prelucrat; III - ace cu capul bogat ornamentat, pentru care, consideră autoarea, cu

[26] Într-o necropola de pe Via Latina, într-un mormânt de copil (*infans*), au fost găsite cinci ace cu cap sferic, din care patru aveau jumătatea superioară îmbrăcată în foiță de aur. Ele susțineau o coafură foarte strânsă (*sula nuca*). De semnalat că toate au 75 mm lungime, fără a avea capetele identice (EGIDI 2003, Osteria del Curato, M 1, 100, nr. 52-55). Recent la Alba-Iulia, într-o zonă aflată în apropierea castrului, a fost descoperit un ac de păr cu cap în formă de cilindru, învelit într-o foiță de aur; capul este decorat cu cinci şănțulețe paralele. Piesa a fost datată în sec. II p. Chr. (OTA 2008 b, nr. 128). În Muzeul Național de Antichități de la Sofia se găsesc două piese din bronz, cu capul plat, acoperite cu foiță de aur, descoperite la Oescus (RUSEVA-SLOKOSKA 1991, p. 206, nr. 280 şi nr. 281). De la Pancharevo, lângă Sofia, provine o piesă din argint cu cap în formă de balustru, sub care se găsesc două mici gulere (vezi tipul C4a) (RUSEVA-SLOKOSKA 1991, p. 207, nr. 283, sec. II-III p. Chr.). De la Novae provine un ac de păr din aur masiv, ornamentat la capăt cu o mână cu degetele întinse (RUSEVA-SLOKOSKA 1991, p. 204, nr. 277, descoperire întâmplătoare, sec. II-III p. Chr. şi foto la p. 90-91).

[27] TABAKOVA-KANOVA, GETOV 1989, p. 32, fig. 8. Ace de păr din sticlă cu cap ornamentat, lungimi de 124 şi 131 mm, sec. I p. Chr.

[28] ALICU *et alii*, 1994, p. 53.

[29] ANCIEN 1977, p. 65, nr. 10-14; condiții de descoperire precare.

[30] KRUGLIKOVA 1966, p. 136; GAJDUKEVIČ 1981, p. 122-123; BURAKOV 1976, p. 126 (cf. KRAPIVINA 1993, p. 137).

[31] PETERS 1986, p. 54-56, (cf. KRAPIVINA 1993, p. 137).

[32] SZÖKE 1997, p. 672, cu bibliografia aferentă.

greu pot fi create tipologii, din cauza numărului mare de variante)[33].

În cadrul acestor trei mari categorii, grupele vor păstra, în general, împărțirile deja folosite în literatura de specialitate.

În ordonarea grupelor am ținut seama de *simpla dezvoltare mecanică, de la simplu la compus*, neavînd (cel puțin la nivelul personal de cunoaştere) criterii clare, indubitabile, de natură cronologică, geografică sau de altă natură de care să ținem seama.

Menționăm, de asemenea, că mai ales în cadrul primei categorii s-a ținut seama de forma generală, forma avută în intenție. Tehnica tăierii la strungul cu arc[34] face ca zona de rupere să aibă un anumit grad de conicitate, care a fost mai mult sau mai puțin îndepărtată la finisaj (acelaşi aspect îl vom observa şi la piesele groase la care tăierea s-a făcut circular pe exterior, urmată de desprinderea părților prin rupere). Nu o considerăm, binențeles, ca singura metodă de obținere a acelor de os; la fel de bine, dar mai greu şi necesitând pentru aceeaşi calitate o mai mare iscusință, piesele puteau fi lucrate liber.

Uneori, în general la acele cu cap neornamentat, apare o anumită aplatizare în zona superioară, aplatizare care, chiar dacă uneori este justificată de lipsa materialului (apar zone de țesut spongios), credem că, în general a fost căutată.

Chiar dacă suntem de acord cu Nicolae Gudea şi István Bajusz că destinația şi dimensiunile materialului brut puteau influența dimensiunile[35], totuşi influența materiei brute (să nu uităm că practic sunt resturi menajere) trebuie să fi fost insignifiantă.

A – ACE CU CAP NEORNAMENTAT

A1 - Ace cu cap conic

Tip: Ciugudean, 1, 2 (CIUGUDEAN 1997); Gudea-Bajusz 1/2 (GUDEA-BAJUSZ 1991); Bajusz-Isac,VII.1.2 (BAJUSZ-ISAC 2001); Béal A XX 3 (BÉAL 1983); Riha, tipul 27 (RIHA 1990); Mikler, konische Nadeln, pl. 29, 2-3, 5-6 (MIKLER 1997).

Am considerat că datorită modului de obținere, piesele din această grupă suportă cele mai puține operații de finisaj, iar faptul că este grupa cu cel mai mare număr de exemplare nu face decât să confirme că piața provincială cerea obiecte practice, cu valoare adăugată mică. Aşa cum am mai arătat, diferențele mari de conicitate ce apar datorită tehnicii de obținere, nu au fost luate în calcul. De remarcat că această conicitate datorată, clar, tehnologiei folosite în producerea pieselor lungi din os şi lemn a fost păstrată la exemplarele din metal, intenționat şi nu din necesități tehnice.

Pentru cât de comun şi reprezentativ este acest tip pledează, credem, şi reprezentarea unui ac de păr tip.*A1* alături de un pieptene dublu pe stela funerară a unei coafeze[36].

[33] BÍRÓ 1994, p. 30-35.
[34] MIKLER 1997, 8, fig. 3 (după: Chr. Vallet. Trav.Arch. Limousine 14, 1994, fig. 16).
[35] GUDEA-BAJUSZ 1991, p. 84.
[36] BÍRÓ 1987, fig. 31; BÍRÓ 1994, fig. 11.

Piesele de acest tip descoperite în Dacia au datări cuprinse în secolele II-III p. Chr.[37]; datări apropiate au şi piesele descoperite în alte provincii[38]. Tot în secolele II-III p. Chr. sunt datate şi piesele de la *Corinth*[39], de la *Lauriacum*[40]. În Gallia acele descoperite la *Aquae Siccae* (Cazéres, Haute Garonne), într-o fântână funerară, sunt datate în secolul I p. Chr.[41], iar cele la Nîmes au apărut într-un context datat între anii 220-250[42]. În Britannia tipul se datează între anii 70-200/250 p. Chr[43]. O datare târzie are o piesă descoperită într-un mausoleu aparţinând cimitirului roman II de la Nagykanizsa (Pannonia)[44].

[37] COCIŞ, ALICU 1993, p. 115-119, nr. 1-105; RODEAN, CIUGUDEAN 1999, pl. I.1,2,4,5,8-10, p. 252. În castrul de la Gilău ace de păr cu cap conic sunt datate în prima jumătate a sec. al II–lea p. Chr. (RUSU 1956, p. 697, fig. 5,15 şi 5,1), iar la *Ulpia Traiana* din prima jumătate a secolului al II-lea şi până în secolul al III-lea p. Chr. (ALICU, NEMEŞ 1982, p. 346). O datare apropiată la Ilişua (a. HICA-CÎMPEANU 1980, p. 665, fig. 1.9, sec. II-III p. Chr., COCIŞ, ALICU 1993, p. 116, pl. II.2, nr. 12, sec. II-III p. Chr., ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.47, tip. XIII; b. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.2, ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 4.43, tip. XIII; c. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.4, ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.46, tip. XIII; d. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.15, ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 4.44, tip.XIII; e. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.19, ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 4.45, tip. XIII) şi *Romula* (POPILIAN 1976, p. 250, fig. 12.16, *villa suburbana*, a doua parte a secolului II - prima parte a secolului III p. Chr.). Piese asemănătoare mai apar şi la Cristeşti (POPESCU 1956, p. 158, fig. 95.12,), Porolissum (GUDEA 1989, p. 828, pl. CCLXVI.17), Alba-Iulia, cartier Partoş (TIMOFAN 2008, p. 2, nr. 2, sec. III p. Chr.).

[38] *Moesia Inferior*: *Novae*, secolul II p. Chr. (VLADKOVA 1996, p. 144, Tip. II, nr. 3, pl. II.10), *Odessos* (therme), sec. II-III p. Chr. (HARALAMBIEVA 2006, p. 46, fig. 20, 22); *Moesia Superior*: *Viminacium*, sec. I-II p. Chr. (ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, G1-213, 2, pl. CLXX, monedă Hadrian; G1-192,2, pl. CLXI, sec.I p.Chr.; G1-188,4, pl. CLVIII, sfârşitul sec. I p. Chr.). O datare asemănătoare are o piesă de la Hrtkovci (DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1993, Pl. XI.5). La *Singidunum* o piesă din această categorie este datată cu un as de la Septimius Severus (SIMIČ 1997, p. 40 şi p. 46, M 67, fig. 7. As, anii 193/211); *Pannonia Inferior*: Piesele de la *Sirmium*, merg până în a doua parte a secolul III p. Chr. (SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 152, pl. I.4, tip. 2, din a doua parte a secolului II p. Chr. până în a doua parte a secolului III p. Chr.). Piese aparţinând acestui tip se află şi în colecţiile muzeului „Laczkó Dezsö" din Veszprém (OSIRKE, PALÁGYI 2005, Baláca, edificiul XVII, 14.9.1.21, p. 48; Kádárta, 25.1.2., p. 58; loc necunoscut, 53.212., p. 104), iar altele provin de la *Gorsium* (BÍRÓ 1987, fig. 7.22 (*vicus*), 10.63-64 (*nympheum*), 12.91 şi 93-95 (*forum*), 22.203 (edificiul VII), 26.224 (pe stradă), 32.301 (edificiul XXXVIII), 34.330 şi 334 (cimitir); BÁNKI 1990, pl. I.55, 58 şi pl. XVIII.210); Tot din Pannonia provin şi piesele aflate în Muzeul Naţional Ungar, Dunapentele, Szõny şi loc necunoscut (BÍRÓ 1994, pl. XIII.119, pl. XV.145; pl. XIV.134-137, pl. XV.138-143; pl. XV.148-151). *Pannonia Superior*: La *Carnuntum* o piesă din acest tip este datată la începutul sec. II p. Chr. (ERTEL *et alii* 1999, p. 133, pl. 22.19, M14, mormânt datat cu un dupondius de la Hadrian (119-121), ML.Nr.17). Piese de acest tip apar şi la *Poetovio* (MIKL CURK 1976, p. 20 şi 38, pl. XXX.12 şi 27, nr. 874 şi 2639; ŽIŽEK 2001, pl. 28.6 şi 9).

[39] DAVIDSON 1952, p. 286, pl. 120.2361-2362.

[40] RUPRECHTSBERGER 1979, tip 8, nr. 320, 326, 329-332.

[41] MANIÉRE 1966, p. 108, pl. II,75.

[42] FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, p. 287, fig. 260.290, faza 4e.

[43] CRUMMY 1979, p. 159-160.

[44] EKE, HORVÁTH 2006, fig. 5.15, p. 77 (monede 350-355 p. Chr.).

1. Inv. 51437. Pl. II.* SIIC, G41, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Urme foarte fine de coroziune în zona capului şi în treimea inferioară. Vârful ars. Frumoasă culoare gălbui-castanie. L = 149,3 mm; Ø cap = 7,3 / 8,1 mm.

2. Inv. 15290. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Vârful ciobit şi ars secundar. Zona capului uşor aplatizată. Culoare gălbui-lăptoasă. L = 142 mm; Ø cap = 6,4 / 7,8 mm.

3. Colecţie particulară. Plajă, *passim*. O foarte mică parte din vârf ciobită, folosit în continuare.** Culoarea alterată de un tratament necorespunzător efectuat după descoperire. L act. = 141,7 mm; Ø cap = 7 / 8,5 mm.

4. Inv. 44412. SIIC, G41, 403;*** cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Coroziune fină în suprafaţă. Culoare galbenă cu pete castanii. L = 133 mm; Ø cap = 7/ 8,5 mm.

5. Inv. 15373. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Capul uşor aşchiat, posibil chiar în timpul prelucrării, acum zona este lustruită, probabil în urma folosirii. Vârful ars. Culoare gălbui-murdar. L = 126 mm; Ø cap = 5,9 mm.

6. Inv. 15376. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Vârful ciobit şi folosit fără a mai fi retuşat (acum lustruit datorită folosirii). O foarte frumoasă culoare alb-fumurie, marmorată. L = 119 mm; Ø cap = 6,3 mm.

7. Inv. 44395. SIIC, G 41, 435B; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Finisare şi conservare foarte bună. Culoare gălbui-castanie. L = 118 mm; Ø cap = 5,3 mm.

8. Inv. 44410. SIIC, G41, 448; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Vârful uşor ciobit şi ars. Finisare şi conservare foarte bună. Culoare gălbui-castanie. L = 117 mm; Ø cap = 4 mm.

9. Inv. 44400. SIIC, 435G; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Vârful ars. Culoare gălbui-murdar. L= 116 mm; Ø cap = 4,8 mm

10. Inv. 44394. SIIC, 438B; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Vârful ciobit şi lustruit prin folosire. Culoare castaniu-gălbuie. L = 113,4 mm; Ø cap = 6,4 mm.

11. Inv. 15302. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. În zona capului urme de ţesut spongios. Reascuţit. Suprafaţa puternic corodată. Culoare galben-murdar. L= 112,8 mm; Ø cap = 6,8 mm.

12. Inv. 46050. SIIC, 499; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. În zona capului urme din ţesutul spongios. Reascuţit. Culoarea variază de la gălbui spre cenuşiu, până la castaniu. Vârful uşor ars. L = 112,7 mm; Ø cap = 7,5/8,2 mm.

13. Inv. 41621. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Treimea superioară uşor aplatizată. Reascuţit. Culoare gălbuie. L = 111,6 mm; Ø cap = 6,9/8,2 mm.

---

* Desenele, cu excepţia desenului piesei cu numărul 153, au fost executate de doamna Gabi Dobre, desenator la Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi.

** Piesele, în general ace de păr şi de cusut, care după rupere au fost folosite în continuare, le-am catalogat ca piese întregi.

*** Dat fiind faptul că deocamdată cercetările sistematice nu au beneficiat de o publicare *in extenso* şi deci trecerea la fiecare piesă a coordonatelor ar fi fost relativ inutilă, îngreunând şi mărind spaţiul redacţional, am preferat să folosim numărul de pe pachet (de situaţie), în arhiva de şantier, arhiva muzeului, registrul de inventar, existând corelarea dintre ele.

14. Inv. 27524. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Culoare cenuşiu-verzuie. L = 109,4 mm; Ø cap = 5,3 mm.

15. Inv. 47426. SIIC, G62; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. O foarte mică parte din vârf, ruptă, posibil prin ardere, după aruncare. Culoare gălbui-castaniu, murdar. L act.= 108,9 mm; Ø cap = 5,6 mm.

16. Inv. 51438. SIIC, G41, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Vârful uşor aşchiat şi tocit prin folosire. Culoare frumoasă, castaniu-gălbuie. L = 105,9 mm; Ø cap = 4,8/5,1 mm.

17. Inv. 38735. SIIC, 238; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Vârful ars. Culoare gălbui-cenuşie. L = 107 mm; Ø cap = 6,2 mm.

18. Inv. 34803. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Tocit puternic. Culoare gălbui-murdar spre crem. L = 105,3 mm; Ø cap = 6,9 mm.

19. Inv. 38733. SIIC, 255+283; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg (rupt în două). Vârful tocit. Culoare castaniu-gălbuie. L = 100 mm; Ø cap = 4 mm.

20. Inv. 22784. G20; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Culoare gălbui-murdar. În zona capului culoarea trece spre negru-castaniu în urma unei arderi secundare. L = 98,6 mm; Ø cap = 4,9 mm.

21. Inv. 27501. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Vârful rupt, pare posibil să fi fost folosit în continuare. Culoare galben-castanie. L act.= 98 mm; Ø cap = 5 mm.

22. Inv. 15307. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Reascuțit. Culoare gălbui-murdar. L= 97,2 mm; Ø cap = 6,2/7 mm.

23. Inv. 46052. G10; săpătură de salvare Dan Elefterescu. Întreg. Reascuțit. Culoare gălbui-castanie. L = 96,1 mm; Ø cap = 5,7/6,9 mm.

24. Inv. 15295. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Reascuțit. Culoare castaniu-murdar cu pete brune. Urme de ardere secundară. L = 96 mm; Ø cap = 4,3 mm.

25. Inv. 22783. G20; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Vârful tocit şi ars. Culoare alburiu-gălbuie. L= 95 mm; Ø cap = 4,4 mm.

26. Inv. 44396. Pl. II. SIIC, 447; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Întreg. Foarte subțire. Culoare gălbui-castanie. L= 92 mm; Ø cap = 2,5 mm.

27. Inv. 27528. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Puternic corodat. Culoare gălbui-cenuşiu-murdar. Vârful ars. L = 90,2 mm; Ø cap = 5 mm.

28. Inv. 15289. G4; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Tocit puternic. Coroziune fină la suprafață. Culoare gălbui-castanie. L = 89,8 mm; Ø cap = 5,l mm.

Bibliografie: Muşețeanu, Elefterescu 1985, nr. 62, p. 79.

29. Inv. 15504. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Tocit puternic şi ars la vârf. Culoare gălbui-alburie. L = 87,9 mm; Ø cap = 5 mm.

30. Inv. 34133. X7; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă o parte din vârf. Folosit în continuare. Culoare galben-castanie. L act. = 87,1 mm; Ø cap = 5,4 mm.

31. Inv. 47429. SIIC, 527; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Posibil rupt şi refăcut (are aspectul unei piese noi dar este prea scurt). Culoare castaniu-gălbuie. L = 86 mm; Ø cap = 5,3 / 6,8.mm.

32. Inv. 27525. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Urme din țesutul spongios. Reascuțit. Coroziune fină în pete. Culoare gălbui-castanie. L = 85,9 mm; Ø cap = 3,7/4,2 mm, diametru care îşi păstrează aceste dimensiuni pe aproximativ 70% din lungimea piesei.

33. Inv. 47435. SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt şi reascuțit exentric, prin pilire pe o singură parte. Culoare castaniu-gălbuie. Treimea inferioară arsă. L = 78,7 mm; Ø cap = 5 mm.

34. Inv. 15308. Plaje, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt şi reascuțit. Coroziune fină în suprafață. Culoare gălbui-murdar. L = 77,4 mm; Ø cap = 4,8 mm.

35. Inv. 44397. SIIC, curățenie profil G60, 444; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt şi reascuțit exentric, prin pilire pe o singură parte. Capul uşor aplatizat. Culoare gălbui-murdar, spre crem. L = 76,9 mm; Ø cap = 4,3/5,6 mm.

36. Colecție particulară. Plajă, *passim*. Întreg. Puternică coroziune pe toată suprafața. Culoare cenuşiu-brună cu tente uşor măslinii. L = 76,6 mm; Ø cap = 6,3 mm.

37. Inv. 15301. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Puternic corodat. Rupt şi reascuțit. Culoare alb-murdar. Vârful foarte gros. L = 75,3 mm; Ø cap = 5,3/6 mm.

38. Inv. 15380. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt şi reascuțit prin frecare pe o singură parte. Culoare gălbui-cenuşie cu pete castaniu-închis. L = 70,8 mm; Ø cap = 4 mm.

39. Inv. 47428. SIIC, G62, 530; cercetări sistematice, Dan Elefterescu.. Întreg. După ruperea treimii inferioare a fost folosit fără a fi reascuțit. Frumoasă culoare măslinie. L = 62,7 mm; Ø cap = 4,2 mm.

40. Inv. 44398. Pl. II. SIIC, G41, 459; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt şi reascuțit prin frecare pe o parte. Culoare maroniu-gălbuie. L = 61,1 mm; Ø cap = 5,7 mm.

41 Inv. 34137. Pl. II. X7; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt şi reascuțit prin frecare pe o singură parte. Culoare verzui-cenuşie. L = 56,1 mm; Ø cap = 4,8 mm.

42. Inv. 47466. Pl. II. SIIC, G60, 492; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt de la jumătate şi reascuțit. Culoare gălbui-murdar. L = 52,1 mm; Ø cap = 6,1 mm.

Analogii: *Singidunum*.[45]

43. Inv. 15374. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Urme de țesut spongios în zona capului. Culoare gălbuie. L act. = 127,6 mm; Ø cap = 6,8 mm.

44. Inv. 44393. G41, SIIC,448; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. În zona capului urme de țesut spongios. Culoare castaniu-gălbuie. L act. = 122 mm; Ø cap = 6,2 / 8,9 mm.

45. Inv. 15291. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Coroziune fină în suprafață. Culoare galben-castanie cu pete

[45] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.1.

fumurii. L act.= 116,7 mm; Ø cap = 7 / 8,5 mm.

46. Inv. 15304. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Vârful rupt şi ars puternic. Frumoasă culoare crem-gălbuie. L act.= 107 mm; Ø cap = 5,1 mm.

47. Inv. 38737. SIIC, 1998; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Folosit după rupere. Culoare gălbui-cenuşie. L act = 95,4 mm; Ø cap = 7 mm.

48. Inv. 27500. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă o parte din vârf. Urme de țesut spongios în zona capului. Culoare castaniu-gălbuie. L act.= 92,4 mm; Ø cap = 5,1 mm.

49. Inv. 38748. SIIC,353; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă treimea terminală. În zona capului urme de țesut spongios. Culoare castaniu-gălbuie în pete. L act.= 90 mm; Ø cap = 7,8 / 8,9 mm.

50. Inv. 22980. G9; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă 10% din partea terminală. Culoare alb-gălbuie. L act.= 89,9 mm; Ø cap = 6,2 mm.

51. Inv. 41661. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Culoare gălbui-cenuşie, în pete. L act. = 88,2 mm; Ø cap = 7 mm.

52. Inv. 15293. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă peste o treime din corp. Zona capului uşor aplatizată Culoare castanie cu pete mai închise. L act = 87,6 mm; Ø cap = 6,7/8 mm.

53. Inv. 51435. SIIC, G41, 556; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă 10% din partea terminală. Zona capului uşor lățită. Culoare alb-gălbuie cu pete slabe crem. L act. = 82,6 mm; Ø cap = 4,8/4,2 mm.

54. Inv. 15296. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Coroziune fină în suprafață. Zona capului puternic aplatizată. Culoare castaniu-gălbuie. L act. = 80,2 mm; Ø cap = 5,8/6,9 mm.

55. Inv. 44411. SIIC, 435; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă 10% din partea terminală. Urme de țesut spongios în zona capului. Diametru constant (aprox. 3 mm) pe toată lungimea păstrată. Culoare castanie, uniformă. L act. = 76,9 mm; Ø cap = 2,6/3,1 mm.

56. Inv. 15297. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Urme de țesut spongios. Se poate observa forte bine în zona capului cum a fost practicată o incizie circulară după care piesa a fost desprinsă din eboşă prin rupere. L act. = 78 mm; Ø cap = 5,5/6,2 mm.

57. Inv. 15292. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Urme de țesut spongios. Culoare gălbui-alburie. L act. = 76,3 mm; Ø cap = 5,4 / 6,8 mm.

58. Inv. 46047. SIIC, *passim*; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Frumoasă culoare măslinie. L act = 76 mm; Ø cap = 6,3 mm.

59. Inv. 27532. Plajă, *passim*; cercetări de teren, colectiv muzeu. Lipsă treimea inferioară. Urme de țesut spongios. Culoare castaniu-gălbui, murdar. L act. = 74 mm; Ø cap = 6 mm.

60. Inv. 15378. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Culoare gălbui-castanie. L act.= 69,4 mm; Ø cap =5/6,2 mm.

61. Inv. 15495. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare gălbui-castanie cu nuanțe fumurii. Foarte apropiat ca aspect cu piesa inv. 15291 (nr. 45), posibil acelaşi producător. L act. = 68,2 mm;

Ø cap = 6,3/7,8 mm.

62. Inv. 15498. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare alb-fumurie. L act. = 65,9 mm; Ø cap =7,1 mm.

63. Inv. 15501. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Diametrul capului este egal cu diametrul corpului la jumătatea lungimii. Culoare gălbui-castanie. L act. = 65,7mm; Ø cap = 4,8 mm.

64. Inv. 15309. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă pătrimea inferioară. Coroziune fină în suprafață, Culoare bej, marmorată, cu nuanțe măslinii. L. act. = 64mm; Ø cap = 3,4 mm.

65. Inv. 47427. SIIC, 417; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Urme de țesut spongios în zona capului. Posibil ca partea superioară să fi fost ascuțită intenționat. Culoare gălbui-castanie. L act = 63,7 mm; Ø cap = 4 / 5,3 mm.

66. Inv. 41677. SIIC, 194II; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Culoare verde-oliv. L act. = 63 mm; Ø cap = 4,7/5,2 mm.

67. Inv. 27503. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Culoare castaniu-gălbuie. L act. = 61,2 mm; Ø cap = 4,6 mm.

68. Inv. 38775. SIIC, 289; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Culoare gălbui-castanie. L act. = 59,9 mm; Ø cap = 4,2 mm.

69. Inv. 15312. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Urme de țesut spongios şi de ardere secundară în zona capului. Culoare gălbui-murdar spre cenuşiu. L act. = 59,8 mm; Ø cap = 5,6 mm.

70. Inv. 27504. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Datorită arderii secundare culoare în degrade de la castaniu la negru, în funcție de grosime. Se observă foarte bine cum zonele mai subțiri se înnegresc mai repede. L act. = 59,7 mm; Ø cap = 4,5/5 mm.

71. Inv. 47430. SIIC, 527; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Coroziune fină a suprafețelor. Posibil ca partea superioară să fi fost ascuțită intenționat. Culoare gălbui-murdar. L act. = 59 mm; Ø cap = 4,9 mm.

72. Inv. 15379. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare alburiu-cenuşiu, murdar. L act. = 57 mm; Ø cap = 6,2 mm.

73. Inv. 41670. SIIC, G33; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Frumoasă culoare gălbuie. L act. = 56,9 mm; Ø cap = 4,4 mm.

74. Inv. 15300. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Folosit după rupere, posibil altă întrebuințare, capătul rămas este prea gros, nu este reascuțit, dar totuşi marginile sunt uşor tocite. Culoare castaniu-roşcat. L act. = 56,8 mm; Ø cap = 5,4/5,9 mm.

75. Inv. 15311. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Culoare gălbui-castanie. L act. = 56,2 mm; Ø cap = 5 mm.

76. Inv. 47431. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare galben-castanie. L act. = 55,3 mm; Ø cap = 4/5,2 mm.

77. Inv. 15310. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare alburiu-gălbuie. L act. = 51,1 mm; Ø cap = 4/4,8 mm.

78. Inv. 46044. SIIC, 435; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare gălbui-castanie. L act. = 50 mm; Ø cap = 4,3 mm.

79. Inv. 15305. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Culoare verde-măslinie. L act. = 48,5 mm; Ø cap = 4,2 mm.

80. Inv. 27526. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Urme de țesut spongios. Culoare gălbui-castanie. L act. = 45,9 mm; Ø cap = 4/5,1 mm.

81. Inv. 41623. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Se păstrează sfertul superior. Culoare gălbui-castanie. L act. = 37,1 mm; Ø cap = 5,9 mm.

82. Inv. 53376. SIIC, 435; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Se păstrează aproximativ sfertul superior. Culoare gălbui-castanie. L act. = 31,1 mm; Ø cap = 4/4,6 mm.

A2 - Ace cu cap rotunjit

Tip: Ciugudean, 1,4; Gudea-Bajusz 1/3; Bajusz-Isac,VII.2.

Piese din acest tip sunt prezente la Osijek (*Mursa*)[46], *Porolissum*[47], Ilişua[48], Dunapentele[49], *Gorsium*[50], şi în colecțiile muzeului „Laczkó Dezsö" din Veszprém[51]. Piesele descoperite în thermele de la *Odessos* au fost datate în secolele II-III p. Chr.[52]; exemplare identice, descoperite în sanctuarul rural de la Bennecourt, sunt încadrate între ultimul sfert al secolului III – prima parte a secolului IV p. Chr[53].

La acest tip distingem două variante:

A2a- în zona capului secțiunea este relativ circulară.

Tip: Beal A XX 3.

Piese identice la *Romula*[54], Ilişua[55], *Sirmium*[56], Nîmes[57].

---

[46] VIKIĆ-BELANČIĆ 1948, fig. 2.9.

[47] GUDEA 1989, p. 828, pl. CCLXVI.16.

[48] PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, p. 423, pl. LXXXII.3, ISAC, GAIU 2006, pl. 5.50, tip. XIII.

[49] BÍRÓ 1994, pl. XII.109 şi pl. XIII.124.

[50] BÍRÓ 1987, 10.61-62 şi 77 (*nympheum*), 12.96-97 (*forum*), 18.156 (locuință, perioada Severilor), BÁNKI 1990, pl. XVIII.241; BÁNKI 1998, pl. II.102.

[51] OSIRKE, PALÁGYI 2005, Baláca, edificiul I, 14.2.8, p. 35; Baláca, edificiul II, 14.4.7, 14.4.10, 14.4.13, p.43; Baláca, edificiul XVII, 14.9.1.12, p. 47; loc necunoscut, 53.207 şi 209, p. 103.

[52] HARALAMBIEVA 2006, p. 46, fig. 21.

[53] BOURGEOIS *et alii* 1999, p. 124 şi 184, Tip A.

[54] POPILIAN 1976, p. 250, fig.12.10, *villa suburbana*, a doua parte a secolului II - prima parte a secolului III p. Chr.

[55] a. HICA-CÎMPEANU 1980, p. 665, fig. 1.8, sec. II-III p. Chr., COCIŞ, ALICU 1993, p. 116, pl. III.5, nr. 26, sec. II-III p. Chr., ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.48, tip. XIII; b. HICA-CÎMPEANU 1980, p. 665, fig. 1.5, sec. II-III p. Chr., ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.49, tip. XIII; c. PROTASE, GAIU 1997, pl. 3.1; d. COCIŞ, ALICU 1993, p. 116, pl. IV.6,nr. 36, sec. II-III p. Chr., ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.51, tip. XIII.

[56] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 151-152, pl. I.2, tip. 1, sec. II-III p. Chr.; SARANOVIĆ-SVETEK 1988-1989, p. 123, tip. 1, sec. II - a doua parte a sec. III p. Chr.

[57] FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, p. 283, fig. 257.156, faza 4 cd (70/220) şi p. 288, fig. 261.302, faza 5 (250/400).

83. Inv. 15299. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Culoare alburiu-gălbuie. L act. = 113 mm; Ø cap = 4,1 mm.

84. Inv. 52340. SIIC, G41, 514; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. După dimensiuni sigur s-a rupt şi a fost reascuțit (foarte bine). Fisuri fine longitudinale. Culoare gălbuie cu pete închise. L = 100,4 mm; Ø cap = 8,2 mm.

85. Inv. 15499. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă aproximativ 10% din vârf. Culoare alburiu-gălbuie. L act. = 85,3 mm; Ø cap = 4 mm.

86. Inv. 15314. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Puternic corodat. L act. = 75,8 mm; Ø cap = 4,1 mm.

87. Inv. 41662. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea superioară. Se observă țesutul spongios. Diametrul corpului mai mare decât diametrul capului. Culoare alb-gălbuie. L act. = 52,9 mm; Ø cap = 5 mm.

A2b- în zona capului secțiunea este ovalizată, turtită.

Piese identice aflăm în Dacia la Cristeşti[58], *Apulum*[59], Ilişua[60], *Romula*[61]; la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* piese asemănătoare încadrate în varianta b sunt datate începând cu a doua parte a secolului al II-lea şi în tot secolul III p. Chr.[62]. La Augst sunt încadrate în tipul 27[63].

88. Inv. 15375. Pl. II. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Treimea superioară puternic aplatizată. Culoare alburiu-gălbui-fumurie. L.= 114,7 mm; Ø cap = 3,3/5,4 mm.

89. Inv. 15496. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Urme de țesut spongios. Tocit. Culoare alb-fumurie. L = 117,3 mm; Ø cap = 3,9/5,8 mm.

90. Inv. 38741. SIIC, 281; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Culoare gălbuie cu pete fine castaniu-cărămizii. L = 92 mm; Ø cap = 4,1/5,3 mm.

91. Inv. 46041. SIIC, 473; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Folosit şi după ruperea vârfului. Culoare gălbui-castanie. Vârful ars la castaniu. L act = 114,5 mm; Ø cap = 6,1/7 mm.

92. Inv. 44399. SIIC, G60, 445D; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează aproximativ 15% din corp. Capul mai îngust decât corpul. Culoare alburiu-gălbuie. L act = 28,5 mm; Ø cap = 3,7/4,5 mm.

[58] POPESCU 1956, p. 158, fig. 95.22.

[59] RODEAN, CIUGUDEAN 1999, p. 252, pl. I.7, sec. II-III p. Chr.; TIMOFAN 2008, p. 22, nr. 3, cartier Partoş, sec. III p. Chr.

[60] a. HICA-CÎMPEANU 1980, p. 665, fig. 1.10, sec. II-III p.Chr., ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.54, tip. XIII (par, totuşi, două ace diferite); b. PROTASE, GAIU 1997, pl. 3.2-3.

[61] POPILIAN 1976, p. 250, fig. 12.15, *villa suburbana*, a doua parte a secolului II - prima parte a secolului III p. Chr.

[62] ALICU, NEMEŞ 1982, p. 346.

[63] RIHA 1990, pl. 63.2629.

A3 - Ace cu cap plat sau aproape plat[*].

Tip: Ciugudean, 1,3; Gudea-Bajusz 1/1; Bajusz-Isac,VII.3; Beal A XX 1(sec. I-IV p. Chr.).

Două piese descoperite în aşezarea rurală de la Fântânele sunt datate în secolele II-III p. Chr.[64]. O datare asemănătoare a primit-o şi o piesă descoperită recent la Alba-Iulia[65]. O datare mai timpurie (sec. I-II) o are o piesă descoperită la *Corinth*[66]. La *Novae* un exemplar asemănător este datat în prima parte a secolului al II-lea p. Chr.[67]. La *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* toate cele patru piese asemănătoare încadrate în varianta **c** se pot data în sec II p. Chr.[68]. O piesă asemănătoare se află în colecţiile muzeului „Laczkó Dezsö" din Veszprém[69]. Piese asemănătoare notăm şi la *Gorsium*[70]. Şi tot din Pannonia provin piese descoperite la Dunapentele[71], Koroncó[72] şi Szõny[73]. Din templul lui *Mithras* de la *Poetovio* provine o piesă din acest tip cu o datare largă (sec. I-IV)[74]. La Augst sunt încadrate în tipul 27[75], iar la *Lauriacum* în tipul 8[76]. La Avenches sunt prezentate 11 piese asemănătoare[77].

Şi aici distingem doua variante:
A3a- în zona capului secţiunea este relativ circulară.
O piesă identică aflăm în Dacia la Cristeşti[78].

93. Colecţie particulară. Plajă, *passim*. Întreg. Corodat relativ puternic în pete. Culoarea, probabil alb-gălbui, culoarea alterată datorită unui „tratament" de conservare. L = 124 mm; Ø cap = 5,1/5,3 mm.

94. Inv. 15303. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful, folosit după rupere. Zona terminală puternic arsă. Culoare castaniu-deschis, gălbuie. L act. = 96,3 mm; Ø cap = 5,8 mm.

95. Inv. 51660. SIIC, 419; cercetări sistematice Dan Elefterescu. Rupt în două.

---

[*] Cele cu capul aproape plat le-am introdus în aceasta categorie dată fiind clara dorinţă şi intenţie pentru această formă. Descrierea s-a făcut de la cele cu tendinţă la cele plate.

[64] SUCEVEANU 1998, p. 191, pl. V.7 şi V.10.

[65] BOUNEGRU 2008 c, nr. 75.

[66] DAVIDSON 1952, p. 287, pl. 120.2385.

[67] VLADKOVA 1996, p. 143, Tip. II, nr. 2, pl. II.9.

[68] ALICU NEMEŞ 1982, p. 346.

[69] OSIRKE, PALÁGYI 2005, p. 35, Baláca, edificiul I, 14.2.10.

[70] BÍRÓ 1987, fig. 7.20 şi 23 (*vicus*), 10.66 şi 78 (*nympheum*), 26.222-223 şi 225 (pe stradă), 38.431 (*passim)*; BÁNKI 1998, pl. XXX.37.

[71] BÍRÓ 1994, pl. XII.99,102, pl. XIII.115,116,123; pl. XIV.128, 130.

[72] BÍRÓ 1994, pl. XIV.131.

[73] BÍRÓ 1994, pl. XII.111, pl. XIII.112; pl. XIV.132, 133.

[74] ŽIŽEK 2001, pl. 28.8.

[75] RIHA 1990, pl. 64.2648.

[76] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 39, nr. 313, 314, 316, 318, 324, sec. II-III p. Chr.

[77] GUISAN 1975, p. 30, pl. 17.51.

[78] POPESCU 1956, p. 158, fig. 95.8.

Lipsă o mică parte din vârf. Corpul strâmb. Culoare castaniu-gălbuie. În treimea inferioară o zonă verzuie prin migrare în timpul zacerii. L act = 110,2 mm; Ø cap = 4,1 mm.

96. Inv. 15315. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Urme de țesut spongios. Culoare alb-gălbuie. L act. = 101,5 mm; Ø cap = 7 mm.

97. Inv. 41622. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Culoarea alburiu-gălbuie. L act. =90 mm; Ø cap = 5,1 mm.

98. Inv. 15313. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Foarte subțire. Coroziune fină în suprafață. Culoare murdar-măslinie, marmorată. L act. = 57 mm; Ø cap = 3,8 mm.

99. Inv. 15503. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea superioară. Culoare castaniu-gălbuie, marmorată. L act. = 45,8 mm; Ø cap = 5,8 mm.

A3b- în zona capului secțiunea este ovalizată, turtită.

Piese identice se cunosc în Dacia la Cristeşti[79], Ilişua[80] şi *Apulum*[81].

100. Inv. 15287. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Urme slabe din țesutul spongios. Culoare castaniu-gălbuie, murdară. L = 122,7 mm; Ø cap =5,4/6,5 mm.

Analogii: O*dessos*[82].

101. Inv. 52339. SIIC, G41, 569; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Sigur avem de a face cu refolosirea unui ac de cusut, la care, după ruperea capului în zona inferioară a urechii, s-a făcut o finisare a zonei (se mai observă foarte puțin, dar clar, restul de ureche). Culoare gălbuie cu pete castanii. Vârful uşor ars. L = 110 mm; Ø cap = 2/4,8 mm.

102. Inv. 15284. Plajă, *passim*, cercetări de teren, Dan Elefterescu. Vârful rupt şi reascuțit. Urme din țesut spongios. Frumoasă culoare gălbuie. L = 105,9 mm; Ø cap = 4,9/6,5 mm.

103. Inv. 53377. SIIC, 435; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreg. Rupt în două. Culoare castaniu-gălbuie. L = 80,3 mm; Ø cap =2,8/4,4 mm.

104. Inv.15306. Pl.II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă o foarte mică parte din vârf, folosit în continuare. Vârful uşor castaniu datorită unei încălziri secundare. Culoare măslinie-deschisă. L = 77,4 mm; Ø cap = 3,4/4,2 mm.

Analogii: *Singidunum*[83].

105. Inv. 15500. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Vârful rupt şi reascuțit grosolan. Urme din țesutul spongios. Culoare brun-castanie cu zone gălbui. L = 89,2 mm; Ø cap = 4,7/7mm.

106. Inv. 27527. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă

---

[79] POPESCU 1956, p. 158, fig. 95.14.

[80] a. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.17, ISAC, GAIU 2006, pl. 5.52; b. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.18, ISAC, GAIU 2006, p. 423, pl. 5.53, tip. XIII.

[81] RODEAN, CIUGUDEAN 1999, p. 252, pl. I.3, sec. II- III p. Chr.

[82] HARALAMBIEVA 2006, p. 45, fig. 19, therme, sec. II-III p. Chr.

[83] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.3.

treimea inferioară. Zona de rupere a fost refăcută prin crestare în forma literei M sigur cu un scop practic. Urme din țesutul spongios. Culoare castaniu-gălbuie, murdară. L act. = 70,9 mm; Ø cap = 4,3/5,6 mm.

107. Inv. 15298. Pl. II. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Rupt şi refolosit. Pare să aibă acelaşi tip de crestare ca precedentul. Urme din țesutul spongios. Coroziune fină pe toată suprafața. Culoare alb-gălbuie. L act. = 57,6 mm; Ø cap = 5,8/7,1 mm.

108. Inv. 46045. SIIC, 502; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă o foarte mică parte din vârf (pare roasă). Partea terminală arsă uşor. Culoare măsliniu-castanie. L act. = 88 mm; Ø cap = 2/4 mm.

109. Inv. 15506. G6; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Urme de țesut spongios. Culoare gălbui-castanie, cu pete roşcate. L act. = 104,9 mm; Ø cap = 4,6/6,9 mm.

110. Inv. 15294. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Urme din țesutul spongios. Culoare castanie. L act. = 91,3 mm; Ø cap = 5,6/7,9 mm.

111. Inv.15377. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Țesutul spongios poate fi observat pe toată jumătatea superioară. Culoare castaniu-roşcată. L act.= 86,1 mm; Ø cap = 4,4/7 mm.

B - ACE CU CAP SIMPLU-ORNAMENTAT

Tip: Ciugudean, 1,1; Gudea-Bajusz II/6.

Am inclus în această grupă piesele ce au în regiunea capului ornamente simple.

B1- Cu cap sferic (cu măciulie)

Datorită materialului, execuției precare, valorii de piață mici, există diferențe foarte mari de execuție şi formă (sferică, aproximativ sferică, sferic-alungită, sferic-fațetată, ciupercă).

Vom încerca o subîmpărțire fără a avea convingerea relevanței acesteia pentru cercetare.

Piese asemănătoare puteau fi întâlnite din Moesia până în Lusitania[84]. În Britannia tipul este datat de pe la anul 200 până spre începutul secolului V

[84] În *Moesia Inferior* piese asemănătoare au datări din secolele II-IV p. Chr. (VLADKOVA 1996, Tip II, nr. 6a, pl. II.13, sec. II-III p. Chr., nr. 6b, pl. II.14, a doua parte a primului secol, prima parte a secolului II p. Chr., p. 144, nr. 6c, pl. II.15, secolul IV p. Chr.). Acele cu cap sferic descoperite în thermele de la *Odessos* sunt datate în sec. II-III p. Chr. (HARALAMBIEVA 2006, p. 44-45, fig. 10-13). Tot din *Moesia* (Dana Bunar) provin şase piese descoperite într-o locuință datată la mijlocul sec. III p. Chr., (PENCHEVA 2005, p. 584, nr. 3 şi nr. 5-9), iar acele de păr şi cele de cusut descoperite într-un complex rezidențial de la *Philippopolis* sunt datate în sec. II p. Chr. (KESYAKOVA 1998, p. 162). În *Pannonia Inferior*, ace de păr s-au aflat la *Mursa,* într-o locuință datată la începutul secolului III p. Chr. (PINTEROVIĆ 1974, fig. 5.4); la *Sirmium,* un atelier ce producea în special ace de păr (cu cap poligonal şi cu măciulie) este datat din a doua parte a secolului III până la sfârşitul sec. IV p. Chr. (SARANOVIĆ-SVETEK 1980, p. 132, pl. 1, pl. 2.1-3, pl. 3.5). Şi tot în *Pannonia*, notăm piesele din colecțiile muzeului „Laczkó Dezsö" din Veszprém (Baláca,

p. Chr.[85]. Urmele unui (sau unor) posibile ateliere de produs ace de păr au fost descoperite recent la Alba-Iulia[86]. Piesele descoperite pe teritoriul sloven ce pot fi încadrate în grupele **A** şi **B** sunt încadrate larg în primele patru secole ale erei noastre[87].

Distingem trei variante:

B1a - Cu cap sferic şi aproximativ sferic

Tip: Bajusz-Isac, VI.3.1; VI.3.2; Béal A XX 7 (sfârşitul sec. I – sec. IV p. Chr.); Mikler p1. 28/1 (Nadeln mit kugeligem Kopf).

Din Moesia Superior (Hrtkovci), provin două piese datate în sec. I-II p. Chr.[88]. O piesă descoperită în bazilica de la *Cabyle* (Moesia) este datată între a

edificiul I, p. 34, 14.2.1, p. 35, 14.2.2, p. 39, 14.2.39, p. 40, 14.2.49; Baláca, edificiul II, p. 42, 14.4.6, p. 43, 14.4.9 şi 14.4.11; Baláca, edificiul X, p. 44, 14.6.1; Baláca, edificiul XVII, p. 48, 14.9.1.22; Syentkirályszabadja, p. 69, 47.5 şi p. 71, 47.25-26; loc necunoscut, p. 101, 53.193, p. 102, 53.194-197şi p. 108, 53.239, (OSIRKE, PALÁGYI 2005) şi de la *Gorsium* (BÁNKI 1983, pl. LIX.171-175 şi 177-180; BÁNKI 1986, pl. XI.206-207, 209, 211; BÍRÓ 1987, fig. 7.17-18 (*vicus*), 15.106-127 (*forum*), 18.142 şi 144-152 (locuinţă din perioada Severilor), 21.182 şi 184-185 (edificiul VII), 26.220-221 şi fig. 27.232-233 (pe stradă), 27.238, piesa are pe gât un ornament simplu din şase linii incizate (edificiul XV), 29.254-274 (*tabernae*), 32.288 şi 290-291 (edificiul XXXVIII), 33.304-326 (cimitir), 38.432-434 (*passim*); BÁNKI 1987, pl. III.200, 204, 205, pl. IV.200,202,206,214, pl. XXXVIII.152,155; BÁNKI 1990, pl. XVIII.212,217,220, 223-225, 228, pl. IXI.211-212, 215,238; BÁNKI 1998, pl. XXX.39a). Acele cu cap sferic (globular pins), constituie de departe cel mai numeros grup în colecţia Muzeului Naţional Ungar (BÍRÓ 1994, nr.152-293). Din *Gallia* de la *Avenches* provin 205 piese, GUISAN 1975, p. 30, pl. 17.46-48; ANCIEN 1977, p. 63, nr. 1-7, condiţii precare de descoperire; MEFFRE 1987, Rasteau (Vaucluse), fig. 12.4, sec. III p. Chr.; LEGLAY 1966, p. 134, fig. 31, şase ace cu cap globular, descoperite în templul Cybelei de la Vienne (Isére); *Gallia Belgica*, (SĂRĂŢEANU-MÜLLER 2000, fig. 23.6); La Bliesbruck (v*icus*), pl. 13.1-6, (SĂRĂŢEANU-MÜLLER 2003, p. 201); În cartierul Z.A.C. des Halles (Nîmes), aici cele 24 de ace cu cap sferic (ce constituie majoritatea din cele 32 identificate tipologic) sunt considerate ca aparţinând unui tip apărut în a doua jumătate a sec. II şi ajungând (puţine exemplare) până în sec. IV p. Chr. (FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, p. 270). Datări mai târzii o au piesele din sanctuarul rural de la Bennecourt (ultimul sfert al secolului III – prima parte a secolului IV p. Chr. (BOURGEOIS *et alii* 1999, p. 124, tip D) şi piesele produse în atelierul de la Arras (BOURGEOIS et TUFFREAU-LIBRE 1981, p. 120, fig. 5.2-4, piese aflate în curs de prelucrare; începutul sec. IV p. Chr.). Piesele descoperite în *Lusitania* la *Conimbriga* (ÁVILA FRANÇA 1968, pl. I.28-51, 53-56, tip. AIV-VIII şi X) şi la Faro (GAMITO 1992, pl. X.4-5), cu numeroase variante sunt datate în secolele I-II p. Chr.

[85] CRUMMY 1979, p. 161.

[86] OŢA 2008 a. În urma unei săpături de descărcare de sarcină arheologică au fost prinse porţiuni de la două locuinţe, prima (L1) datată între a doua jumătate a secolului II şi prima jumătate a celui următor şi a doua (L2) ce o suprapune, datată în a doua jumătate a secolului III p. Chr.(locuinţele aparţineau foarte probabil *canabaelor* dezvoltate în jurul castrului legiunii XIII Gemina). Pe lângă numărul mare de piese descoperite în timp în zonă şi în cele două locuinţe, personal, credem că pentru existenţa unor ateliere pledează şi unitatea stilistică a pieselor. Avem (cel puţin în această săpătură) două tipuri mari (binenţeles cu variante), o grupă a acelor cu cap sferic (nr. 100, 102, 115, 117, datate în sec. II p. Chr. şi 97, 101, 103, 104, 105, 116, datate de autorul săpăturii în sec. III p. Chr.) şi patru piese având în zona „gâtului"diverse ornamente circulare, obţinute cu ajutorul strungului, dar toate având capul mai mult sau mai puţin conic (nr. 106-109).

[87] DULAR 1979, p. 278, pl. 1/1-15 şi 3/1.

[88] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1993, Pl. XI.3,4.

doua parte a secolului al II-lea şi începutul secolului IV p. Chr.[89], iar două piese descoperite la *Gomolava* sunt datate în secolele III-IV p. Chr.[90]. Din Dacia provin piese descoperite la *Porolissum*[91], Ilişua[92], *Apulum*[93], *Apulum* (Partoş)[94]. În Pannonia Superior o piesă din acest tip a fost descoperită la *Poetovio*[95]. În Antiquarium-ul de la *Ostia* un astfel de ac este datat în secolele II-III p. Chr.[96]. O datare apropiată este stabilită şi pentru două piese din aşezarea gallo-romană de la *Rodumna*[97]. O piesă asemănătoare a fost descoperită în *vicus*-ul de la *La Grande Raye* (Pithiviers-le-Vieil)[98], iar la Bayeux (*d`Augustodurum*), într-un atelier de prelucrare a osului situat în zona *intra muros* şi datat înainte de secolul IV p. Chr. au fost găsite nouă piese de os, din care, trei ace de păr cu cap sferic (**B1a**), un ac cu cap „ciupercă„ (**B1b**), un ac de cusut (**A1x,B0,C3,D3**)[*], un jeton ornamentat cu cercuri concentrice[99]. În Britannia două piese asemănătoare s-au aflat la Gravesend[100].

112. Inv. 15327. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Coroziune uşoară în suprafață. Culoare gălbui-alburie. L= 113,7mm; Ø cap = 5,2 mm.

Analogii: *Apulum*[101], *Singidunum*[102], *Sirmium*[103], *Efes*[104], Montmaurin[105].

113. Inv. 15489. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Cap globular-turtit. Se observă țesutul spongios. Folosit după rupere. Culoare alb-cenuşie. L act. = 68,7 mm; Ø cap = 4,4/5,4 mm.

Analogii: *Sirmium*[106], Montmaurin[107].

114. Inv. 44414. Pl. III. SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Vârful rupt. Pe măciulie se observă țesutul spongios. Culoare gălbui-castanie. L act = 97 mm; Ø cap = 4,5 mm.

Analogii: *Sirmium*[108], *Poetovio*[109].

---

[89] DIMITROVA 1982, pl. IX.9, p. 155 şi p. 157.
[90] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1992, p. 106, fig. 21.111 şi 113.
[91] GUDEA 1989, p. 827-828, pl. CCLXVI.12, 14,15.
[92] a. PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXII.10, ISAC, GAIU 2006, p. 422, pl. 4.41, tip. XII; b. COCIŞ, ALICU 1993, p. 117, pl. V.14, nr. 53, sec. III p. Chr., ISAC, GAIU 2006, p. 422, pl. 4.42, tip. XII; c. PROTASE, GAIU 1997, pl. 3.5.
[93] OȚA 2008 b, nr. 129, sec. II p. Chr.
[94] BOUNEGRU 2008 a, p. 44, nr. 34, sec. II-III p. Chr.
[95] ISTENIČ 2000, pl. 32.3, M143 (incinerație).
[96] SHEPHERD 2001, p. 421, X11.
[97] FEUGÉRE 1997, pl. 8.713-714, G48, orizontul 12 (190 - sec. III p. Chr.).
[98] FERDIÉRE 1985, fig. 54,b.
[*] Vezi partea a doua a acestui articol într-un viitor număr al revistei.
[99] VERRON, PILET 1986, fig. 3, p. 335-336.
[100] JOHNSTON 1972, p. 139, fig. 17.6-7.
[101] RODEAN, CIUGUDEAN 1999, p. 252, pl. I.6, sec. II-III p. Chr.
[102] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.9.
[103] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, pl. IV.2.
[104] MERIÇ 2002, p. 140-141, B8, pl. 88.
[105] FOUET 1969, p. 181, pl. LVII.7.
[106] SARANOVIĆ-SVETEK 1980, pl. 3.4.
[107] FOUET 1969, p. 181, pl. LVII.13.
[108] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 152, pl. II.9, tip. 6, sec. IV p. Chr.
[109] ŽIŽEK 2001, pl. 28.2.

115. Inv. 15382. Pl. III. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Vârful rupt. Culoare castaniu-roşcată. L act .= 92 mm; Ø cap = 5,1 mm.

116. Inv. 44413. SIIC, G41, 419; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Coroziune fină. Culoare de la alb-lăptos la gălbui-murdar. L act = 64,5 mm; Ø cap = 5,4 mm.

117. Inv. 15334. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Cap globular-alungit. Lipsă jumătatea inferioară. Se observă țesutul spongios. Culoare castaniu-gălbuie. L act. = 57,2 ; mm; Ø cap = 5,2 mm.

118. Inv. 15330. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Coroziune fină pe jumătatea inferioară. Culoare alb-murdar. L act. = 53,5 mm; Ø cap = 4,8 mm.

119. Inv. 15335. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimile inferioare. Cap globular uşor fațetat (finisare slabă). Culoare castaniu-gălbuie. L act. = 46,9 mm; Ø cap = 5 mm.

120. Inv.53380. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Se păstrează sfertul superior. Cap globular uşor fațetat (finisare slabă). Culoare gălbuie. L act .= 35 mm; Ø cap = 4,5 mm.

B1b - Cu cap „ciupercă"- cap aproximativ sferic, terminat brusc în zona inferioară, chiar uşor în negativ, aspect de ciupercă tânără.

Tip: Béal A XX 8 (sec. I – sec. V p. Chr.; Mikler p1.28/6,10,13 (Nadeln mit kugeligem Kopf).

O piesă asemănătoare în Gallia, în *vicus*-ul din La Grande Raye (Pithiviers-le-Vieil)[110].

121. Inv. 15383. Pl. III. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Aspect îngrijit. Culoare castaniu-cenuşie. Chiar dacă forma este uşor diferită aspectul piesei ne face să credem ca a fost produsă de acelaşi meşter ca şi piesa inv. 15382 (115 B1a). L= 95,5 mm; Ø cap = 3,9 mm.

Analogii: Ilişua[111], *Sirmium*[112], Roma (via Tor de Specchi)[113].

122. Inv. 15385. Pl. III. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Aspect îngrijit. Culoare gălbui-fumurie. L= 98 mm; Ø cap = 4,5 mm.

123. Inv. 15325. Pl. III. Plajă; *passim*, cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Coroziune uşoară şi şanțuri fine, produse de rădăcini. Tocit puternic prin folosire. Culoare gălbuie. L= 80,4 mm; Ø cap = 5,2 mm.

Analogii: *Singidunum*[114], *Sirmium*[115], Montmaurin[116].

124. Inv. 34804. Pl. III. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreg. Aspect îngrijit. Foarte scurt. Vârful ars. Culoare galben-aurie. L = 49,2 mm; Ø cap = 3,6 mm.

---

[110] FERDIÉRE 1985, fig. 54,b.
[111] COCIŞ, ALICU 1993, p. 116, nr. 63, pl. VI/9, sec. II-III p. Chr.
[112] SARANOVIĆ-SVETEK 1988-1989, p. 123, nr. 72, pl. I.2, tip. 6, sec. IV p. Chr.
[113] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 107, fig. 215.
[114] NICOLIĆ, LAZIĆ 2005, p. 26, fig. 9.7.
[115] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 153, pl. II.3, tip. 8.
[116] FOUET 1969, p. 181, pl. LVII.2.

125. Inv. 15329. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Coroziune fină pe jumătatea inferioară. Culoare gălbui-castanie. L act. = 51,2 mm; Ø cap = 4,1 mm.

126. Inv. 15333. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Pe corp urme de rădăcini. Culoare gălbui-aurie. L act. = 46,9 mm; Ø cap = 4,2 mm.

B1c - Cu cap oval.

Tip: Bajusz-Isac,VI.4; Mikler p1. 28/ 16,17.

Sunt întâlnite la *Histria*[117], Fântânele[118], *Novae*[119], *Viminacium*[120], *Porolissum*[121], *Istria*[122], *Poetovio*[123], agora Atenianã[124], Roma[125]. Două piese din Sicilia care sunt datate în prima parte a sec. II p. Chr. se remarcă prin capul mult alungit[126].

127. Inv. 15323. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Capul alungit, fațetat. Vârful puternic tocit. Se observă țesutul spongios. Culoare alburie. L = 97,2 mm; L cap = 10 mm; Ø cap = 6,4/7,2 mm.

Analogii: Osijek (*Mursa*)[127], *Corinth*[128], *Poetovio*[129], *Sirmium*[130], Gallia[131], Britannia (Gloucester)[132], Sudan (*Tamerit*)[133].

128. Inv. 27529. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Coroziune puternică pe toată suprafața. Culoare alb-gălbui murdar. L. act. = 93,1 mm; L cap = 7,4 mm; Ø cap = 5,9 mm.

129. 15326. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă o parte din vârf. Cap globular mult alungit. Coroziune puternică pe toată suprafața. Culoare galben-murdar. L act. = 89,4 mm; L cap = 7; Ø cap = 5 mm.

130. Inv. 15494. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Culoare auriu-castanie. Jumătatea inferioară corodată. L act. = 89,3 mm; Ø corp = 3,6 mm; Ø cap = 3,4/3,6 mm.

---

[117] SUCEVEANU *et alii* 1982, p. 124, pl. 22, IIA, 2 (a doua parte a secolului III p. Chr.) şi IC,1 (a doua parte a secolului II - prima parte a secolului III p. Chr.).

[118] SUCEVEANU 1998, p. 191, pl. V.9, sec. IV p. Chr.

[119] DIMITROV *et alii* 1967, p. 96, două piese, nr. 22, fig. 29.b şi nr. 25, fig. 29.d.

[120]ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, G 94,10, pl. XXIII, perioada de la Antoninus Pius la Severus Alexander - de remarcat că piesa era aşezată în partea dreaptă a toracelui, (prindea veşmântul?) şi pl. 2, piesă descoperită la sud-vest de necropolă.

[121] GUDEA 1989, p. 828, pl. CCLXVI.13.

[122] DŽIN 2003, p. 151-152, necropolă (Medulin-Burle), M90 (nr. 203, 204), M201 (nr. 202, 205-207), M210 (nr. 197-201), toate piesele sunt încadrate larg între sec. I-IV p. Chr.

[123] MIKL CURK 1976, p. 20, pl. XXX.1, nr. 867.

[124] ROBINSON 1959, p. 81, pl. 56, L 73, posibil a doua jumătate a sec. III p. Chr.

[125] SPADANI 2003, p. 101,Via Lucrezia Romana I, M44, nr. 61.

[126] WILSON 1985, p. 17, fig. 8.

[127] VIKIĆ-BELANČIĆ 1948, fig. 2.5, piesă ce pare în curs de prelucrare.

[128] DAVIDSON 1952, p. 284, pl. 119.2327-2328, sec. III-IV p. Chr.

[129] ISTENIČ 2000, p. 152, pl. 95.12, M 469, sec. I-IV p. Chr.

[130] SARANOVIĆ-SVETEK 1980, pl. 3.3.

[131] BORRÉANI, BRUN 1990, fig. 24.5-6, M1 (mormânt de incinerație).

[132] HEIGWAY, GARROD 1980, p. 109, nr. 12, fig. 15.2, descoperit printre resturile locuinței nr. 2 (perioada 3D - monede 270-378 p. Chr.).

[133] HORAK 2001, fig. 42.c, perioadă romană.

Analogii: Britannia (Gloucester)[134].

131. Inv. 15490. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Culoare castanie, datorată unei uşoare arderi secundare în jumătatea superioară. Posibil să nu fi fost folosit; se simt şi se văd urmele unei finisări grosiere, probabil primare, oblice, care începe să îndepărteze fațetele longitudinale. L act. = 76,8 mm; L cap = 6,8 mm; Ø cap = 3,1/4,2 mm.

Analogii: Gherla-castru[135].

132. Inv. 15332. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Treimea mijlocie cu o față uşor aplatizată. Culoare auriu-fumurie. L act. = 72,4 mm; L cap = 6,1 mm; Ø cap 5 mm.

133. Inv. 15336. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Culoare gălbui-murdar. Diametrul corpului aproximativ egal cu cel al capului. L act. = 63,4 mm; L cap = 5,8 mm; Ø cap = 3,4 mm.

Analogii: *Singidunum*[136], *Gorsium*[137].

134. Inv. 15328. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă zona inferioară. Se observă țesutul spongios. Culoare gălbui-murdar. L act. = 81,2 mm; L cap = 6,4 mm; Ø cap = 6,4 mm.

135. Inv. 27531. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Se păstrează partea superioară. Treimea superioară puternic corodată. Culoare alburiu-murdar. L act. = 53,7 mm; L cap = 5,6 mm; Ø cap = 4 mm.

B2 - Cu cap conic-profilat

Tip: Bajusz-Isac,V.3.2; Béal A XX5; Mikler, pl. 29/15 (Nadeln mit spitzkegeligem Kopf) - asemănător.

Catalogăm un singur exemplar cu toate că, în principiu, realizarea acestui tip este mult mai uşoară (practic se subțiază gâtul unui exemplar cu cap conic). Credem că avem aici o exemplificare a influenței modei asupra producției (vezi în acest sens şi procentul pieselor cu cap conic față de cele cu cap semicircular).

136. Inv. 34383. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Culoare gălbui-castanie. L act = 86,6 mm; L cap = 4,4 mm; Ø cap = 4,6 mm.

Analogii: Piese asemănătoare au fost descoperite la Osijek (*Mursa*)[138], *Corinth*[139], *Gomolava*[140], *Gorsium*[141], Dunapentele[142], Augst[143], *Lauriacum*[144], Villà

---

[134] HEIGWAY, GARROD 1980, p. 105, nr. 5, fig. 14.5, descoperit printre resturile locuinței nr. 1 (perioada 3A - monede 364-370 p. Chr.).

[135] COCIŞ, ALICU 1993, p. 117, nr. 50-51, pl. V/11-12, „ace cu cap poliedric", a doua jumătate a sec III p. Chr.

[136] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.13.

[137] BÍRÓ 1987, fig. 18.154, locuință din perioada Severilor.

[138] VIKIĆ-BELANČIĆ 1948, fig. 2.10.

[139] DAVIDSON 1952, p. 285, piese relativ asemănătoare, pl. 119.2342 (sec. I-II p. Chr.), 2343 (sec. II-III p. Chr.).

[140] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1992, fig. 21.114.

[141] BÍRÓ 1987, fig. 12.105 şi fig. 15.128 (*forum*), 32.269 (*tabernae*).

[142] BÍRÓ 1994, pl. XXVII.286, apropiat.

[143] RIHA 1990, tip. 20, varianta 2, pl. 55.2332, 2338, 2340.

[144] RUPRECHTSBERGER 1979, nr. 201, sec. II-III p. Chr.

Reinheim (Gallia Belgica)[145], Bliesbruck (*vicus*)[146], *Conimbriga*[147], Faro[148]. În Britannia tipul este datat între anul 250 şi începutul secolului V p. Chr.[149].

B3 - Cu cap în formă de tambur

Tip: Riha tipul 26, varianta 4.

Un singur exemplar. Practic un ac cu capul plat (A3), căruia i-a fost practicată o canelura în zona gâtului.

O piesă relativ asemănătoare (are şi un mic guler), considerată poanson a fost descoperită în Gallia, într-o locuinţă din Soissons[150]. Aceeaşi întrebuinţare este atribuită şi piesei de la *Apulum*, ce se află în colecţiile Muzeului Brukenthal[151]. Personal, considerăm această ipoteză greşită, lipsită de o bază practică. Şi vom încerca să justificăm această afirmaţie, pornind de la textul articolului din Apulum 36(1999): *„Comform opiniei specialiştilor, aceste ace serveau la mărirea orificiilor făcute în piele pentru facilitarea trecerii diverselor curele cu secţiune circulară şi au fost utilizate din sec.I până la sfârşitul sec. III d. Chr."*[152]. În primul rând nu există curea circulară, profilul circular apărând numai prin împletirea mai multor fâşii, caz în care diametrul obţinut depăşeşte clar grosimea acestor poansoane. Dacă s-ar fi dorit obţinerea unui orificiu circular, mult mai uşoară, mai practică, ar fi fost folosirea unui dorn (termenul folosit în tinichigerie pentru poansoanele din metal) sau şi mai bine, a unei preducele metalice. Vârful lung şi foarte ascuţit pe lângă fragilitatea excesivă, ar fi şi inutil din moment ce teoretic ar trebui să existe un orificiu realizat în prealabil şi având dimensiuni apropiate diametrului mare al poansonului. Dacă orificiul ar fi prea mic şi pielea groasă, rezistentă, există pericolul ruperii poansonului; dacă pielea ar fi subţire, posibil ca ea să fie sfâşiată. Dacă adăugăm şi faptul că nu poţi lega o curea de un şanţ atât de mic şi, oricum nu ar avea sens din moment ce orificiul era mărit, rezultă că oricare din acele de păr, acele de cusut, fusele şi orice obiect cu profil circular şi un capăt ascuţit, putea (sau nu putea) îndeplini această funcţie şi probabil, ocazional, chiar erau folosite, dar pentru perforarea materialelor textile şi în broderie (broderii cu găuri, dacă astfel de broderii erau produse în epocă)[153].

Din Gallia, de la Nîmes, provine o piesă de mari dimensiuni (L act.= 157 mm) ce prezintă şi numeroase intervenţii (reparaţii) la partea superioară[154]. În muzeul din Enns se află o piesă din bronz, fără loc de descoperire[155].

---

[145] SĂRĂŢEANU-MÜLLER 2000, 23.3 (identică).

[146] SĂRĂŢEANU-MÜLLER 2003, p. 201, pl. 13.15 (identic); pl. 13.9-14 şi 16 (apropiate).

[147] ÁVILA FRANÇA 1968, p. 73, pl. I.18, tip. AI5, începutul sec. I - mijlocul sec. II p. Chr.

[148] GAMITO 1992, pl. X.15, de fapt un cap discoidal, cu parte inferioară mult aplatizată, necropolă de sec. II-III p. Chr.

[149] CRUMMY 1979, p. 161.

[150] ANCIEN 1977, p. 65, nr. 9, condiţii de descoperire precare.

[151] RODEAN, CIUGUDEAN 1999, p. 253, pl. II.8, sec. II-III p. Chr.

[152] RODEAN, CIUGUDEAN 1999, p. 251.

[153] „Unealtă cilindrică de os, cu vârful ascuţit, cu care se perforează pânza şi se dă formă rotundă unor puncte de broderie cu găuri", *DEX*, p. 813.

[154] FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, p. 279, fig. 256.93, faza 4c (70/180).

[155] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 152, nr. 394.

137. Inv. 38758. Pl. III. G32, SIIC,78B; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Exemplar întreg (rupt şi lipit). Culoare gălbui-castanie. L = 86,4 mm; L cap = 3,3 mm; Ø cap = 4,2 mm.

C - ACE CU CAP BOGAT-ORNAMENTAT

C1 - *Cu două gulere*

Tip: apropiat Bajusz-Isac,V.2.2 (apropiat); Riha 1990, tip 26, varianta 4, (din plumb); Mikler 30/19 (dar fără gâtuitură).

În zona capului, aşa cum arată şi numele apar două gulere.

138. Inv. 38755. Pl. IV. SIIC, 153; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Culoare castaniu-gălbuie. L act = 90 mm; L cap = 4 mm; Ø cap = 4,1 mm.

Analogii: *Corinth*[156], *Viminacium*[157], *Sirmium*[158], Szõny[159], *Conimbriga*[160], Gravesend (Britannia)[161].

C2 - *Cap hemisferic şi „mosorel" pe gât*

Tip: apropiat Bajusz-Isac,V.2.2; Riha 1990, tip. 26, varianta 1, pl. 59.2543 (datată cu monede de la Tiberius şi Hadrian, p. 179 şi tip. 23, pl. 58.2492); Mikler 30/5, cap turtit, plat şi 30/7, mai înalt, nici unul însă identic (Nadeln mit profilierten Köpfen).

Notăm două exemplare. Capul hemisferic suprapune o mulură concavă.

Două piese, relativ asemănătoare, cu datare în secolele II-III p. Chr. au fost descoperite în thermele de la *Odessos*[162]. În Dacia tipul apare la Cristeşti, Veţel şi *Apulum*[163]. În mormântul nr. 5 din tumulul 1 (Pet Mogili- Nova Zagora) o piesă identică, este datată foarte larg, prin analogii, în sec. I-IV p. Chr.[164]. În agoraua Athenei tipul este datat în a doua parte a secolului II p. Chr.[165]. În Pannonia Superior, la *Poetovio*, o piesă relativ asemănătoare este datată cu o monedă de la sfârşitul de secolului I (anul 96)[166]. Tot în Pannonia provin piese asemănătoare descoperite la *Gorsium*[167], Koroncó[168], în edificiul I de la Baláca[169] şi foarte probabil

[156] DAVIDSON 1952, p. 285, (piesă relativ asemănătoare), pl. 119.2337, perioadă romană.

[157] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, pl. 2, la sud-vest de necropolă.

[158] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 155, pl. I.3, tip. 17, sec. III-IV p. Chr.

[159] BÍRÓ 1994, pl. XXIX.321.

[160] ÁVILA FRANÇA 1968, pl. II.74-75, tip. BI3.

[161] JOHNSTON 1972, p. 139, fig. 17.11.

[162] HARALAMBIEVA 2006, p. 44, fig. 8-9.

[163] POPESCU 1956, p. 158, fig. 95.10; COCIŞ, ALICU 1993, p. 117, nr. 64, pl. VI/9, sec. II-III p. Chr.; CIUGUDEAN 2002, p. 293, nr. 11, pl. III/4, sec. II-III p. Chr.

[164] IGNATOV 1996, p. 81, pl. III.6.

[165] ROBINSON 1959, p. 83, pl. 56, M 110.

[166] ISTENIČ 2000, pl. 119.8, M 566.

[167] BÍRÓ 1987, fig. 10.76 (*vicus*); BÁNKI 1998, pl. II.100.

[168] BÍRÓ 1994, pl. XXIX.318.

[169] OSIRKE, PALÁGYI 2005, p. 36, 14.2.12.

o piesă aflată în colecţiile muzeului naţional[170]. Din *vicus*-ul de la Bliesbruck provin patru piese asemănătoare.[171] Trei piese relativ asemănătoare, din care una din fildeş, au fost descoperite la *Aquae Siccae* (Cazéres, Haute Garonne), într-o fântână funerară de sec. I p. Chr.[172]. Tot din Gallia, din atelierul de la Saint-Denis (Paris), provin piese datate în sec. IV p. Chr.[173].

139. Inv. 15491. Pl. IV. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Puternic corodat. L act. = 81,1 mm; L cap = 9 mm; Ø cap = 4,1 mm.

140. Inv. 15317. Pl. IV. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Culoare gălbui-murdar cu pete castaniu-roşcat. L act. = 70,8 mm; L cap = 9,8 mm; Ø cap = 6 mm.

C3 - Cap oval sau sferic şi gât profilat

Tip: Ciugudean aprox. 1.7; Riha 1990, tip. 26, varianta 1, pl. 59.2548; Mikler aprox. 28/14 (Nadeln mit spitzkugeligem Kopf).

Şi aici notăm două exemplare.

141. Inv. 53381. Pl. III. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Puternic corodat (descoperit în apropierea unei gropi cu var, antice). Capul hemisferic, bine delimitat de corp printr-o gâtuitură. Culoare alb-lăptoasă (datorată în mare parte coroziunii). L act. = 66,5 mm; Ø cap = 5,7 mm.

Analogii: *Singidunum*[174], Dunapentele[175], *Conimbriga*[176].

142. Inv. 15316. Pl. IV. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea terminală. Se observă ţesutul spongios. Cap puternic ovalizat, continuat de un gât ornamentat cu şase gulere intercalate de un ornament discoidal. Lucrat foarte îngrijit. Culoare castaniu-gălbuie. L act. = 72,6 mm; Ø cap = 8,2 mm.

Analogii: Exemplare, practic identice, la Telița- „*Izvorul Maicilor*"[177], la Moghileț (Raionul Târgoviște)[178], *Romula*[179], *Singidunum*[180], Szõny[181], Roma (Antiquarium Comunale)[182], Sudan (*Tamerit*)[183]. O piesă din bronz, relativ asemănătoare, dar de dimensiuni mai mici, se află în muzeul din Enns[184]. O datare mai târzie (începutul secolului IV) o are o piesă practic identică descoperită la

[170] BÍRÓ 1994, pl. XXIX.319.
[171] SĂRĂȚEANU-MÜLLER 2003, p. 201, pl. 14.16-19.
[172] MANIÉRE 1966, p. 108, pl. II,1, 29, 52.
[173] BELARBI-R, VAN OSSEL 2003, p. 333, fig. 8.9.
[174] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.15.
[175] BÍRÓ 1994, pl. XXIX.313-316 (apropiate).
[176] ÁVILA FRANÇA 1968, pl. I.69, tip. AXV.
[177] BAUMANN 1983, pl. XLIII,4; BAUMANN 1984, pl. VI.1.
[178] GINEV 1986, p. 21, fig. 16, uşor îndoit, Tumulul II, M 2, monede din prima jumătate a sec. II p. Chr.
[179] POPILIAN 1976, p. 250, fig. 12.13, *villa suburbana*, a doua parte a secolului II - prima parte a secolului III p. Chr.
[180] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.16.
[181] BÍRÓ 1994, pl. XXIX.317.
[182] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 107, fig. 210.
[183] HORAK 2001, fig. 42.e (perioadă romană).
[184] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 150, nr. 386.

Corinth[185].

C4 - Cu balustru

Tip: Ciugudean 1.9, cap în forma de balustru şi vârf piramidal, X/4 identic; Bajusz-Isac, IV; Mikler aprox. 30/12 si 30/20 (Nadeln mit profilierten Köpfen).

Distingem doua variante:

C4a Cap în formă de balustru, sub care se găsesc două mici gulere.

Un singur exemplar.

143. Inv. 15487. Pl. IV. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea inferioară. Corpul, oval în secţiune, păstrează acelaşi diametru pe toată lungimea păstrată. Culoare frumoasă, măsliniu-gălbuie. Lucrat îngrijit. L act. = 70 mm.

Analogii: Augst[186], Enns (muzeu)[187], Britannia (Gravesend)[188].

C4b Cap în formă de balustru cu vârful turtit, tronconic continuat de un gât în formă de tambur.

Un singur exemplar.

144. Colecţie particulară. Pl. V. Plajă, *passim*. Întreg. Lucrat îngrijit. Culoarea influenţată de tratamentul de conservare efectuat, foarte posibil castaniu-gălbuie. Atât aspectul, culoarea cât şi tehnica (urme de finisare oblică, fără o finisare fină) apropie piesa de exemplarul cat.131/inv. 15490 de tip **B1c**. L = 118,7 mm.

Analogii: O piesă apropiată a fost descoperită într-un mormânt (G1-273) din necropola de la *Viminacium*, datat cu monedă de la Antoninus Pius[189].

C5 - *Cap în formă de con de pin*

Tip: Ciugudean 1.6 cap în forma de con de pin; Gudea-Bajusz I VI 6; Bajusz-Isac, III/2 datare din a doua jumătate a sec. II, până în sec. V p. Chr., p. 403; Beal A XXI.1a; Riha 1990, tip. 10, varianta 2, Pl. 42, 1402, p. 163, cu monede sec. III-IV p. Chr. şi Pl. 42, 1398, p. 163, cu monedă 364-378 p. Chr.; Mikler 33.1,2,3,4,11-17 (Nadeln mit pinienzapfenähnlichen Köpfen).

Catalogăm două exemplare.

Datarea acelor cu cap în formă de con de pin - conul de pin simbolizând nemurirea - [190], se întinde din a doua jumătate a sec. II[191] până în sec.V p. Chr.[192].

O piesă asemănătoare a fost descoperită, alături de mărgele din os, la

[185] DAVIDSON 1952, pl. 119.2332, p. 285.

[186] RIHA 1990, tip. 23, pl. 58.2488 şi 2502.

[187] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 145, nr. 365, din bronz, sec. II-III p. Chr.; p. 145, nr. 366 (posibil instrument chirurgical); p. 145-146, nr. 367; p. 146, nr. 368 (din castru), sec. II-III p. Chr.

[188] JOHNSTON 1972, p. 139, fig. 17.12.

[189] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, pl.CXCVII,7.

[190] UGAGLIA 1999, p. 59.

[191] DULAR 1979, p. 290, pl. 2/1 şi 3/7, Ptuju, sfârşitul sec. II- sec. IV p. Chr.; ROBINSON 1959, pl. 56, L 74 (81, posibil a doua jumătate a sec. III p.Chr.).

[192] BAJUSZ-ISAC 2001, p. 403.

Tropaeum Traiani, într-un mormânt de inhumaţie datat în a doua jumătate a sec. II şi prima jumătate a sec. III p. Chr.[193]. Tot dintr-o necropolă provine şi o piesă descoperită la *Viminacium*[194]. Din *Colonia Aelia Mursa* (Osijek), provine o piesă în curs de prelucrare[195]. Din cercetările recente de la Ilişua provin patru ace cu capul în formă de con de pin, din bronz[196]. În Dacia mai apar astfel de ace la Gherla[197], Odorhei[198], Cristeşti[199]. Din necropola de la Tüskevár, provin două piese apropiate ca formă[200]. De la *Poetovio* provine o piesă lucrată, se pare, mai grosolan[201]. De remarcat, credem, că la *Gorsium* o singură piesă se înscrie în tipul clar cu „con de pin"[202] restul pieselor având ornamente mult simplificate[203], mergând până la geometrizare[204]. Astfel de ornamente, geometrizate, apar la Durostorum pe acele de păr din bronz. Pentru cele 12 piese de la *Lauriacum* se acceptă ca datare sec. II (a doua jumătate) - sec. III p. Chr.[205]. La o piesă descoperită în necropola de la Burle în apropiere de Medulin (Istria), piesă datată larg, în sec. I-IV p. Chr., capătul în formă de con de pin este mult alungit[206]. Tot cu ornamentul alungit avem două piese de la Ostia (din Antiquarium), datate în secolele II-III p. Chr.[207]. În Gallia, o piesă din această categorie a fost descoperită într-o fântână datată în sec. II p. Chr.[208]. Toate piesele cu ornament în formă de con de pin descoperite în *vicus*-ul de la Bliesbruck au ornamentul alungit, mai mult sau mai puţin conturat, unele chiar spiralat[209]. Tot din Gallia, din atelierul de la Saint-Denis (Paris), din sec. IV p. Chr., provin două piese identice, al căror cap se termină cu un ornament spiralat pe o singură direcţie (con de pin sau flacără?), sprijinit pe două gulere (de remarcat că cele două gulere apar la toate piesele din atelier, indiferent de ornamentul terminal).[210] Şi tot din Gallia, din atelierul de la Arras[211] şi din colecţiile muzeului lyonez provin piese asemănătoare[212].

---

[193] PANAITESCU 1976, fig. 5.10a-c.

[194] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, Pl. 2 (la sud-vest de necropolă).

[195] VIKIĆ-BELANČIĆ 1948, p. 45, fig. 2.4 (din vremea lui Hadrian).

[196] PROTASE, GAIU 1997, pl. 3.13-16.

[197] COCIŞ, ALICU 1993, p. 117, 55, pl. VI.1; p. 118, 66, pl. VII.1 (din castru), sec. II-III p. Chr.

[198] COCIŞ, ALICU 1993, p. 118, 69, 71, 72, 74, 76, pl. VII.4.6.7.9.11.

[199] POPESCU 1956, p. 158, fig. 95.19.

[200] OSIRKE, PALÁGYI 2005, p. 77, 50.2.2.7 şi 50.2.2.9.

[201] MIKL CURK 1976, p. 38, pl. XXX.29, nr. 2662.

[202] BÍRÓ 1987, fig. 22.192-193 (edificiul VII).

[203] BÍRÓ 1987, fig. 12.102 (*forum*), 17.138 (locuinţă din perioada Severilor), 22.192 (edificiul VII), 28.244-245 (*tabernae*).

[204] BÍRÓ 1987, fig. 28.246 (*tabernae*), 32.297-298 (edificiul XXXVIII), 36.405 (cimitir).

[205] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 26, tip. 2, nr. 3-12.

[206] DŽIN 2003, p. 152, M 210 (nr. 208).

[207] SHEPHERD 2001, p. 421, X8 şi X10.

[208] DUMULIN 1965, p. 44, fig. 49g.

[209] SĂRĂŢEANU-MÜLLER 2003, p. 201, pl. 14.1-12. De remarcat faptul că, cel puţin după imaginile publicate, toate piesele din os din acest complex par a fi produsul unui singur atelier.

[210] BELARBI-R, VAN OSSEL 2003, p. 333, fig. 8.6,7.

[211] BOURGEOIS et TUFFREAU-LIBRE 1981, p. 120, fig. 5.10 apropiată de piesa cat. 145/inv. 15286 şi 5.11 având ornamentul mult alungit; datarea atelierului: debutul secolului IV p. Chr.

[212] BÉAL 1983, p. 222-223, tip. A XXI,1, nr. 727-729, pl. XXXIX.

145. Inv. 15286. Pl.V. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreg. Urme de rădăcini. Lucrat îngrijit. Sub cap un tambur discoidal. Culoare gălbui-castanie. Vârful, ars uşor, castaniu. L= 122 mm; Ø cap = 8,3/9,7 mm.

Analogii: *Corinth*[213], *Sirmium*[214], *Gorsium*[215], Roma (Antiquarium Comunale)[216].

146. Inv. 15486. Pl.V. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă vârful. Lucrat îngrijit. În treimea superioară profilul puternic turtit. Sub cap un tambur semidiscoidal urmat de un mic guler. Culoare gălbui-fumurie. L act. = 108,4 mm; L cap =18,8 mm; Ø cap = 5,8/9,2 mm.

Analogii: *Romula*[217], Dunapentele[218], Montmaurin[219].

C6- *Cu con de pin în treimea superioară*

Notăm patru exemplare.

În Moesia Inferior la *Novae*, piese asemănătoare sunt datate din a doua parte a secolului I până în prima parte a secolului al II-lea p. Chr.[220]. Piese asemănătoare se cunosc la *Viminacium*[221], şi în Dacia la *Apulum*[222] şi Cristeşti[223]. O piesă descoperită în castrul de la Gilău, având un con de pin alungit (dar aflat, se pare, la capătul acului), suprapunând un ornament din trei cercuri adâncite, este datat în prima jumătate a sec. II p. Chr.[224].

147. Inv. 15283. Pl.V. Plajă, *passim*; cercetări de teren, colectiv muzeu. Întreg (foarte mica parte din vârf lipsă este nesemificativă). Vârful puternic tocit. Realizare relativ grosolană. Capul în formă de balustru se continuă cu o *pinea* uşor alungită, încadrată de doi tamburi uşor discoidali şi de o mulură convexă. Partea ornamentată se termină cu un mic guler. Culoare cenuşiu-murdar. L = 110,4 mm. Existența unei linguriţe cu un mâner aproape identic ne face să punem totuşi sub semnul întrebării această încadrare[225].

148. Inv. 38776. Pl.IV. SIIC, G33; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează un mic fragment din treimea superioară. Foarte posibil asemănător cu piesa precedentă. L act. = 24,1 mm.

149. Inv. 38740. Pl. V. SIIC, G43, 260; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din cap şi vârf. Folosit după ruperea vârfului. Lucrat îngrijit.

---

[213] DAVIDSON 1952, p. 284, pl. 118.2316 (context de sec. II p. Chr.), 2317 (sec. III-IV p.Chr.).

[214] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 153-154, pl. I.14, tip. 11, sec. II-IV p. Chr.; p. 154, pl. II.14, con de pin răsucit ca o flacără, tip. 12; p. 154, pl. I.11, tip. 14.

[215] BÁNKI 1998, pl. XXX.38.

[216] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 107, fig. 206.

[217] POPILIAN 1976, p. 250, fig. 12.14, *villa suburbana*, a doua parte a sec. II - prima parte a sec. III p.Chr.

[218] BÍRÓ 1994, pl. XXXI.339.

[219] FOUET 1969, p. 181, pl. LVII.10.

[220] DIMITROV *et alii* 1967, p. 96, nr. 23, fig. 29.a; VLADKOVA 1996, p. 144-145, tip III, nr. 4, pl. III.20-22.

[221] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, pl. 5.

[222] COCIŞ, ALICU 1993, 117, 57, pl. VI.3.

[223] POPESCU 1956, 158, fig. 95.15.

[224] RUSU 1956, p. 697, fig. 5,17. Piesa s-a aflat în secțiunea C la –0,60 m.

[225] IGNATOV 1996, p. 83-84, pl. VI.2, M 10.

Profilul jumătății superioare turtit. Ornamentul este compus din două gulere, o *pinea* alungită şi se termină foarte probabil cu un mic balustru. Culoare gălbuie cu pete slab castanii. L act. = 111,2 mm; Ø cap = 5,9/7,2 mm.

Analogii: Sicilia[226].

150. Inv. 15288. Pl.V. Plajă, *passim*; cercetări de teren, colectiv muzeu. Lipsă o mică parte din cap şi vârf. Realizare grosolană. Coroziune fină în suprafață. Profilul puternic ovalizat în treimile superioare. Probabil asemănător cu precedentul. Zona superioară de rupere pare crestată. Culoare cenuşiu-alburie. L act. = 100,6 mm. Existența la Singidunum şi Sirmium a unor mânere de linguriță, având practic acelaşi ornament în sfertul superior, pune sub semnul întrebării această încadrare[227].

C7- *Cu cap în formă de altar cu flacără.*

Includem în catalog un singur exemplar; posibil din fildeş.

În Moesia, în marele centru meşteşugăresc descoperit/distrus în cartierul Arbanas din Radomir (datare sec. II - mijlocul sec. III p. Chr.), s-au găsit printre alte piese mărunte peste patru mii de fragmente de ace de păr, de cusut, de țesut, şi de împletit din os. Printre acestea multe exemplare sunt apropiate sau identice cu piesele noastre încadrate în tipurile **C4b**, **C6**, **C7**[228]. Tot din Moesia (Dana Bunar) provine o piesă descoperită într-o locuință datată la mijlocul sec. III p. Chr.[229]. O piesă asemănătoare apare şi în Dacia, la Odorhei[230]. De la *Sirmium* provine o piesă cu corpul simplu şi cap alungit, cu ornament torsionat asemănător unei torțe[231]. De la Augst provine o piesă destul de apropiată ca formă[232]. Se poate observa pe piesele (tip 10) de la Augst cât de fină trebuie să fie delimitarea modelului şi cât de uitată (nebăgată în seamă) era uneori simbolistica acestuia[233]; aceeaşi situație o remarcăm la *Lauriacum*[234]. O piesă aproape identică apare şi într-o vilă din Gallia Belgica[235]. Din termele de la Annecy (Haute-Savoie) provine o piesă identică din punct de vedere al calității materialului şi al manoperei. Piesa, datată în sec. III p. Chr., este ornamentată cu un con de pin pe o structură în formă de altar, identică cu cea a piesei noastre, susținută la rândul ei pe o sferă ce se continuaă cu un corp larg torsat[236].

---

[226] WILSON 1985, p. 17, fig. 8 (stânga), prima parte a sec. II p. Chr.

[227] IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997, pl. 59.23; SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 159 şi pl. IV.5, linguriță tip. 1.

[228] LJUBENOVA 1985, p. 30, fig. 4a-b şi fig. 5.

[229] PENCHEVA 2005, p. 584, nr. 2.

[230] COCIŞ, ALICU 1993, p. 118, 75, pl. VII.10.

[231] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 155, pl. I.13, tip. 21.

[232] RIHA 1990, tip. 10, varianta 3, pl. 42.1408.

[233] RIHA 1990, asemănătoare unei torțe, tip. 10, varianta 3 (Pl. 42.1408-1409); asemănătoare unei capsule de mac cu ornament răsucit, tip. 10, varianta 2 (Pl. 42.1406) şi varianta 3 (Pl. 42.1407); ornamentul transformat într-un simplu trunchi de con (în sens geometric), ornamentat cu spirale, tipul 10 varianta 3 (Pl. 43.1411-1414). Putem remarca faptul că piesele 1404 şi 1405 par neterminate (chiar dacă au fost folosite).

[234] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 176, în formă de trunchi de con (în sens geometric), nr. 10 şi 11 (sec. III p. Chr.) şi p. 76, în, formă de torță (mult stilizată), nr. 12, sec. III p. Chr.

[235] SĂRĂȚEANU-MÜLLER 2000, p. 42, fig. 23.2 şi 38.2.

[236] SERRALONGUE 2002, p. 135.

151. Inv. 15488. Pl.V. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefteresc. Se păstrează pătrimea superioară. Realizare de exepție. Corp cu profil circular, capul în forma unui altar alungit cu flacără aprinsă. L act. = 37,7 mm.

C8- *Cu cap în forma mâinii drepte.*
Tip: Beal A XXI.2b (sec. I p. Chr.); Riha 1990, pl. 40, 1371, încadrată în tipul 2.
Un singur exemplar.

Tipul se datează larg între a doua parte a secolului I p. Chr.[237] şi până în secolul IV p. Chr.[238], reprezentarea având un clar şi profund caracter apotropaic[239].

Piese apropiate din bronz sau din os apar la *Corinth*[240], Constanța[241], *Histria*[242], *Viminacium*[243], *Poetovio*[244], *Intercisa*-Papsziget (cimitir)[245], *Gorsium*[246], *Lauriacum*[247], Toulouse[248]. Trei ace terminate cu o mână (*manina apotropaica*), din care unul (nr.204) identic, practic, cu piesa noastră se află în colecțiile din Roma[249]. Tot în forma unei mâini (cu rol apotropaic) se termină şi mânerul unei linguri din bronz, considerată piesă cu rol medical[250]. Şi tot din bronz este şi o piesă aflată în colecțiile Muzeului Național de Antichități din Sofia[251]. O atenție sporită, în timp (în funcție de noi descoperiri), merită să o primească o piesă aflată în colecțiile Muzeului Național Ungar[252], piesă ce se termină nu cu un capăt ascuțit ci, clar voit, cu o mică sferă (asemănătoare cu terminațiile sondelor de explorare).

Dat fiind indiscutabilul caracter magico-religios al reprezentării avem şi numeroase variante, sigur multe ascunzând, credem, interpretări şi înțelegeri uşor

---

[237] La *Novae*, a doua parte a secolului I p. Chr. (VLADKOVA 1996 p. 142-143, Tip. I, nr. 1, pl. II.5), *Augusta Rauricorum,* sfârşitul sec. I p. Chr. (RIHA 1990, pl. 40.1367,1370).

[238] *Pannonia* (BÍRÓ 1994, pl. XXXIV.374). La Lyon o piesă cu o mulură şi cu ornament spiralat pare să nu depăşească cel de al II-lea secol (BÉAL 1983, p. 224, tip. AXXI, 2, nr. 731, pl. XXXIX). O datare asemănătoare are o piesă de la Nîmes (cartierul Halelor) (FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, p. 279, fig. 256.91, faza 4c (70/180)).

[239] CIUGUDEAN 1997, p. 23; BÍRÓ 1994, p. 34.

[240] DAVIDSON 1952, p. 286 şi pl. 120.2351 (începutul sec. I, probabil elenistic), 2352 (având mânerul torsionat şi atribuit perioadei bizantine).

[241] BUCOVALĂ 1977, p. 95, fig. 12; dintr-o descoperire întâmplătoare provine un ac de bronz având capul ornamentat cu o mână; piesa este considerată „ustensilă farmaceutică".

[242] COJA 1975, p. 557, fig. 3.2, posibil import italic şi considerată (sic!) mâner de cuțit.

[243] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, G1-246,7, pl. CLXXXV, (sfârşitul sec. II- sec. III p.Chr.); piesă fragmentară, aproape identică.

[244] Mai multe piese asemănătoare la: DULAR 1979 p. 282 şi pl. 2/10 şi 3/6, cu datare în ultimul sfert al sec. I p.Chr.; ISTENIČ 2000, pl. 75.2, M 365 (cu monedă sec. I-II p.Chr.) şi pl.146.1, M 649; MIKL CURK 1976, p. 38, pl. XXX.26, nr. 2663.

[245] VĂGÓ, BONA 1976, p. 120, pl. 28.

[246] BÍRÓ 1987, fig. 34.339 (necropolă).

[247] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 141, nr. 345; piesă din bronz descoperită în *hipocaustum*-ul castrului.

[248] UGAGLIA 1999, p. 59.

[249] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 106-107, fig. 202-204.

[250] КРУНИЋ 1992, p. 72-73, pl. XII, XXII, 89.

[251] RUSEVA-SLOKOSKA 1991, p. 207, nr. 285.

[252] BÍRÓ 1994, pl. XXXIV.373.

diferite[253].

Credem că este demn de remarcat apropierea cronologică, stilistică şi realizarea, în general, grosolană dintre acele cu reprezentarea mâinii drepte şi cele având reprezentări figurate (înspecial cele cu capete feminine) şi dintre acestea şi o parte a celor cu con de pin. O posibilă explicaţie ţine, credem, de scăderea siguranţei pe drumurile imperiului, piaţa fiind astfel asigurată de piese produse în mici ateliere locale, fără tradiţie şi fără pretenţii. Credem că afinitatea pieţei (târzii) pentru acele cu ornamente figurate (inclusiv cele slab geometrizate) reflectă, clar, schimbări apărute în mediul social (apariţia unor noi faciesuri/subculturi cu substrat demografic, religios, etc.). În acelaşi timp, mai putem remarca că avantajul pieselor cu cap neornamentat şi a celor cu ornamente geometrice era acela că permite folosirea acului în orice poziţie (în orice unghi), fără răsturnarea eventualei imagini.

152. Inv.38764. Pl.IV. SIIC, G35; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă extremităţile. Capul reprezintă mâna dreaptă cu degetele întinse, iar gâtul ornamentat cu două gulere ce încadrează o mulură concavă. Realizare grosolană, scurtă şi îndesată. L act. = 92,1 mm.

C9- *Cu cap în formă de capsulă de mac*.

Un singur exemplar publicat deja[254], foarte probabil rupt şi reparat. Dacă s-a rupt în timpul executării sau în timpul folosirii, ne este bineînţeles greu de spus, aşa cum nu excludem posibilitatea (ne mai putând analiza piesa) ca cele două fragmente să provină de la două piese separate din care în urma unor mici ajustări să fi fost obţinută această piesă. Capsula de mac poate avea după opinia lui F.Cumont, alături şarpe, de conul de pin şi de ou o semificaţie comună în simbolismul funerar[255].

---

[253] Din săpăturile lui A. Cserni la termele romane de la *Apulum* provine o piesă ce are în jurul gâtului înfăşurat un şarpe (CIUGUDEAN 2002, p. 22-23, pl. XI.1). Din colecţia Torma Károly, provine o piesă din bronz, descoperită în zona Ilişua - Cristeştii Ciceiului, având capul în forma mâinii drepte, ţinând între degete un ou sau un con de pin (HICA-CÎMPEANU 1980, p. 657, fig. 1.2; ISAC, GAIU 2006, p. 422, pl. 2.28, tip. I.3). O piesă asemănătoare există în colecţiile Muzeului Naţional Ungar (BÍRÓ 1994, pl. XXXIV.374). Din *canabae*-le de la *Intercissa* provine un ac de păr terminat cu o mână ce ţine între degete o frunză (VĂGÓ 1971, p. 113, pl. 40.4). Din necropola de la *Viminacium* provine o piesă cu ornamentul în formă de picior, grosolan executat (ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, pl. 12). Două piese relativ asemănătoare, fără mulura de gât, (au în schimb un şnur sau şarpe încolăcit), au fost descoperite în Agora Atenianâ (ROBINSON 1959, pl. 56, J 8, datare 138-150 p. Chr., p. 52) şi în cimitirul II de la *Poetovio* (ISTENIČ 2000, pl. 76.1, M 649, epoca Flaviilor; idem, 1999, I, fig. 68). O reprezentare asemănătoare (şnur, şarpe) se întâlneşte şi la o piesă descoperită la Óbuda (BÍRÓ 1994, pl. XXXIV.372). Şi tot de la *Poetovio*, din acelaşi cimitir, provine o piesă cu poziţia mâinii în *benedictio latina*" (ISTENIČ 2000, pl. 75.2, M 365, sec. I-II p.Chr.; idem, 1999, p. 82, I, posibil import). La *Aventicum*, s-a descoperit un ac de păr relativ asemănător - trei degete întinse susţin un, probabil, vas, iar două sunt îndoite (BÖGLI 1970, pl. 31; GUISAN 1974, p. 31, nr. 45, pl. 15.5). Dintr-un mormânt de incineraţie din localitatea Više Grobalja provine o piesă la care în vârful celor două degete întinse se află un *calceus* (GOLUBOVIĆ 2000, fig. 10, p. 91).

[254] MUŞEŢEANU 1999.

[255] cf. CIUGUDEAN 1997, p. 23, nota 76.

153. Inv. 38726. Pl.IV. SIIC, G33 (□3b, -1,23m); cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Piesa nefiindu-ne disponibilă, sperăm, deocamdată, vom prelua descrierea din articolul menționat în nota 254 „…fragmentar, format dintr-o tijă rotundă în secțiune, căreia i se ataşează un cap format din trei trunchiuri de con, care, pe fața superioară, are traforată o rozetă cu cinci petale….Dim.: lung. tijă = 55mm; lung.cap = 12 mm; Ø = 10 mm".

De la *Potaissa* provine o piesă aproape identică[256]. Un ac din fildeş identic, cu cap detaşabil, datat în epoca elenistică sau chiar mai devreme a fost descoperit la *Corinth*[257]. O piesă relativ asemănătoare cunoaştem la *Gorsium*[258]. Un ornament asemănător (în formă de stea), apare pe un ac de păr din bronz de la *Poetovio*[259]. Câteva piese de la Augst, încadrate în tipul 12 (din bronz şi din os) se apropie uşor de piesa noastră[260]. Din colecțiile muzeului din Linz au fost publicate două piese, din care una este datată în sec.II-III p.Chr.[261]. Printre piesele descoperite la Saint-Denis (Paris) se află şi un ac de păr aproape identic. Diferența constă în faptul că piesa din Gallia are gâtul ornamentat cu două gulere şi, bineînțeles, nu are capul demontabil[262].

D. ACE DE PĂR FRAGMENTARE.

D1. *Fragmente de la ace de păr cu gât lung, subțiat*.

154. Inv. 15497. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară (10%). Culoare maronie cu linii fine negricioase. L act. = 123,9 mm.

155. Inv. 15381. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă capul. Culoare gălbui-maronie. Foarte probabil de la un ac de tip B1-B3. L act. = 115,1 mm.

156. Inv. 15324. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară (10%) şi vârful. Culoare gălbuie cu pete fumurii. L act. = 107,3 mm.

157. Inv. 15384. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă capul şi vârful. Foarte probabil de la un ac de tip B1-B3. Culoare maroniu-roşcată. L act. = 86,5 mm.

158. Inv. 53382. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă capul şi vârful. Sigur de la un ac de tip B1-B3. Coroziune puternică a suprafețelor (aceeaşi locație cu nr. 53381 (C3-141). Culoare alb-lăptoasă şi datorită coroziunii. L act. = 81,5 mm.

159. Inv. 27533. Plajă, *passim*; cercetări de teren, colectiv muzeu. Lipsă capul şi treimea inferioară. Coroziune fină în suprafață. Foarte probabil de la un ac de tip B1-B3. Culoare gălbui-alburie. L act. = 76,8 mm.

---

[256] BĂRBULESCU 1994, p. 121, fig. 25.3.

[257] DAVIDSON 1952, p. 282, pl. 118.2291. Ace având capul în forma capsulei de mac (în numeroase variante) sunt cunoscute la *Corinth* din perioada elenistică până în al II-lea secol al erei noastre; p. 279 pl. 118.2291-2299.

[258] BÍRÓ 1987, fig. 33.328.

[259] ISTENIČ 2000, pl. 51.4, M 252.

[260] RIHA 1990, p. 165, pl. 46.1482, 1483 (o monedă Antoninus Pius), 1484 şi din bronz, pl. 42. 1470, 1472, 1473.

[261] RUPRECHTSBERGER 1979, p. 143-144, nr. 357, 362.

[262] BELARBI-R, VAN OSSEL 2003, p. 333, fig. 8.8 (sec. IV p. Chr.).

160. Inv. 15492. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă capul şi zona inferioară. Sigur de la un ac de tip B1-B3. Culoare alburiu-gălbuie cu pete fumurii. L act. = 76,4 mm.

161. Inv. 15386. G21; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă capul şi porţiunea inferioară. Foarte probabil de la un ac de tip B1-B3. Culoare maronie-roşcată. L act. = 76,3 mm.

162. Inv. 15331. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă capul). Foarte probabil de la un ac de tip B1-B3. Reascuţit. Frumoasă culoare alburie-gălbuie. Finisată cu grijă. L act. = 63,9 mm.

163. Inv. 15505. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă capul şi treimea inferioară. Probabil de la un ac de tip B1-B3. Culoare gălbui-aurie. L act. = 50,5 mm.

D2. *Piese cu zona superioară ornamentată.*

Suntem conştienţi că nu toate fragmentele prezentate în continuare sunt fragmente de ace de păr (ele pot fi de exemplu, fragmente de mânere de linguriţe).

Printre piesele rebutate sau neterminate din atelierul de *Sirmium* se găseşte o piesă la care, datorită faptului că pedunculul era prea subţire pentru scopul propus, acestuia i s-a confecţionat un manşon[263].

164. Inv. 27502. Pl. IV. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă extremităţile. Culoarea castaniu-gălbuie, culoare ce trece sensibil spre castaniu în treimea inferioară datorită arderii secundare. La partea superioară se păstrează un ştift de montare. Apariţia unor piese cu astfel de ştifturi sunt rezultatul, credem, fie al lipsei de volum al materialului folosit, piesa fiind făcută din două părţi, fie avem de-a face cu reparări ale unor piese (foarte probabil se lua ornamentul de la o piesă şi corpul de la alta); eventuala influenţă a pieselor din două bucăţi (în general corp din os şi ornament din fildeş), piese datate în perioada elenistică şi chiar mai devreme este greu de dovedit, mai ales că în cazul acestora din urmă este clară valoarea de piaţă, relativ ridicată (prin material şi realizare), şi a pretenţiilor de obiecte de lux[264]. L act. = 82,1 mm.

Analogii: *Sarmizegetusa*[265], *Gorsium*[266]. Piese cu cap ovoidal, având diametrul foarte mare în comparaţie cu corpul (credem că intră direct pe gâtul acului, neexistând o tijă), au fost descoperite la *Sarmizegetusa*[267] şi la *Gorsium*[268]. Există însă la *Gorsium* ace de păr la care, cu toate că diametrul ornamentului globular

[263] SARANOVIĆ-SVETEK 1980, pl. 3.13.

[264] DAVIDSON 1952, p. 278 şi pl. 148.b. Posibil, credem, ca aceste ornamente (seturi) să poată fi schimbate, înşurubate, în funcţie de dorinţa propietarei în ziua respectivă, existând mai multe capete ornamentale, eventual produse de meşteri diferiţi, pentru acelaşi corp de ac de păr (sau de haine).

[265] ALICU, NEMEŞ 1982, p. 352, nr. 21, pl. I/22 („ ..se termină la partea inferioară a unei tije în care se înfigea probabil un cap decorat."); ALICU, POPA, BOTA 1994, p. 503, nr. 8, pl. IX/8.

[266] BÍRÓ 1987, fig. 12.98 (*forum*); BÁNKI 1990, pl. XIX.221.

[267] ALICU, NEMEŞ 1982, p. 347 şi p. 352, nr. 18, pl. I/9.

[268] BÁNKI 1990, pl. XVIII.226; BÁNKI 1998, pl. XXX.39b.

este supradimensionat în raport cu restul piesei, se vede clar că sunt produse dintr-o singură bucată[269]. Putem, credem, să legăm numărul mare de astfel de piese descoperite la *Gorsium* de faptul că, de departe acele cu cap globular sunt cel mai des întâlnite, cele mai preferate în zonă, şi normal, cu cât există mai multe exemplare cu atât posibilitatea apariției de „variante" este mai mare.

165. Inv. 52344. Pl. V. SIIC, 578; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Fildeş? Lipsă extremitățile. O foarte frumoasă culoarea gălbuie cu nuanțe castanii. La partea inferioară ars secundar până la calcinare. Deasupra zonei calcinate o crestătură, clar antropică, denotă o încercare de reabilitare a piesei, reabilitare nedusă la capăt datorită faptului că piesa a plesnit pe verticală. La partea superioară se păstrează un ştift de montare foarte gros. În acest caz este clar că piesa a fost creată de la început din două bucăți. Neexcluzând posibilitatea să avem de-a face cu fragmentul unui ac de păr de dimensiuni mari, luăm în calcul şi variantele fus sau andrea (din zonă provenind o andrea de bronz). L act. = 126,7 mm.

166 Inv. 34944. G27, săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din zona capului. Se mai observă că zona superioară era ornamentată. Culoare gălbui-aurie. Vârful ars la maroniu. L act. = 97,7 mm.

167. Inv. 15502. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Vârful ciobit. Se observă începutul unei gâtuituri. După rupere, sigur a fost folosit ca ac de păr (zona rupturii, lustruită). Culoare gălbui-verzuie. L act. = 94,1 mm.

168. Inv. 15318. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Se observă începutul zonei ornamentate. Culoare gălbui-alburie. Vârful încălzit la maroniu. L act. = 90,7 mm.

169. Inv. 27530. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Din zona superioară ornamentată se mai păstrează un element discoidal. Sigur ac de păr. Culoare maronie cu linii fine, negricioase. L act. = 79,7 mm.

170. Inv. 38746. G33, SIIC, 257; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Din zona superioară ornamentată se mai păstrează trei elemente (doi tamburi şi un ornament discoidal). Sigur ac de păr. Culoare gălbuie cu pete fine, maronii. L act. = 72,9 mm.

171. Inv. 15319. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Din zona superioară, ornamentată se mai păstrează doi tamburi. Culoare gălbuie cu pete fine maronii L act. = 73,3 mm.

172. Inv. 52341. SIIC, G41; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Coroziune fină pe toată suprafața. Datorită dimensiunilor, sigur ac de păr. Culoare gălbuie. L act. = 65 mm.

173. Inv. 15322. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară. Coroziune fină pe toată suprafața. Din zona superioară, ornamentată se mai păstrează doi tamburi ce încadrează un ornament spiralat. Culoare alburiu-gălbuie. L act. = 64,4 mm.

[269] BÍRÓ 1987, fig. 15.107 şi 126 (*forum*), 18.150 (locuință din perioada Severilor), 29.271-272 şi 274 (*tabernae*), 33.326 (cimitir).

174. Inv. 38769. G33, SIIC, 336; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară şi treimea inferioară. Se mai observă că zona superioară era ornamentată. Datorită dimensiunilor, sigur ac de păr. Culoare gălbuie cu pete fine maronii. L act. = 59,8 mm.

175. Inv. 15493. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară şi treimea inferioară. Din zona superioară, ornamentată se mai păstrează doi tamburi. Datorită dimensiunilor, sigur ac de păr. Culoare maronie. L act. = 55 mm.

176. Inv. 15321. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară şi jumătatea inferioară. Coroziune fină în suprafață. Se mai observă că zona superioară era ornamentată. Culoare gălbui-maronie. L act. = 45,5 mm.

177. Inv. 44416. G41, SIIC, 448; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă partea superioară şi treimile inferioare. Din zona superioară, ornamentată se mai păstrează un tambur. Culoare maronie cu pete negricioase. L act. = 40 mm.

D3 *Piese fără zona superioară.*

Piesele prezentate în continuare sunt fragmente de la piese lungi, subțiri, putând proveni de la ace de păr, ace de cusut, sonde, mânere, etc.

178. Inv. 34132. X7; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Dimensiuni foarte mari. Posibil ac de păr. Culoare gălbui-negricioasă. L act. = 110,1 mm.

179. Inv. 47437. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie. L act. = 100 mm.

180. Inv. 38751. G33, SIIC, 136; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Posibil ac de păr. Culoare gălbui-maronie. Vârful ars uşor. L act. = 97,6 mm.

181. Inv. 47438. SIIC, 419; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Culoare gălbui-maronie. Vârful ars la maroniu. L act. = 97,3 mm.

182**.** Inv. 47436. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie. L act. = 92,6 mm.

183. Inv. 47445. SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Posibil ac de păr. Culoare gălbui-maronie. Vârful ars uşor. L act. = 86,1 mm.

184. Inv. 47440. SIIC, 370; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie cu pete fumurii- negricioase în urma arderii. Vârful puternic ars. L act. = 84,9 mm.

185. Inv. 52343. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară şi o mică parte din vârf. Culoare gălbuie cu urme de ardere slabă (pete fumurii). L act. = 84,2mm.

186. Inv. 47464. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Culoare gălbuie cu urme de ardere slabă (pete fumurii) în treimea inferioară. L act. = 79,9mm.

187. Inv. 52023. SIIC, 507; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă

treimea superioară. Vârful rupt, pare folosit (uşor lustruit) şi după rupere. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare alburiu-maronie cu pete fumurii-negricioase în urma arderii. L act. = 77,5 mm.

188. Inv. 47448. SIIC, 239; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Culoare gălbuie cu urme de ardere slabă (pete fumurii). Vârful încălzit la maroniu. L act. = 74,1 mm.

189. Inv. 47439. SIIC, 322 + 333; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Două bucăți. Lipsă extremitățile. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie, negricioasă. L act. = 73,8 mm.

190. Inv. 47462. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Foarte gros, probabil şi foarte lung. Posibil ac de păr. Culoare gălbuie cu linii fine, negricioase. Vârful ars uşor. L act. = 71,2 mm.

191. Inv. 47447. SIIC, 469; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maroniu. L act. = 70,7 mm.

192. Inv. 47441. SIIC, 469; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie. L act. = 70 mm.

193. Inv. 47444. SIIC, 543; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Culoare gălbui-maronie cu pete fumurii. Vârful puternic ars. L act. = 69,7 mm.

194. Inv. 47442. G33, SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-murdar. L act. = 66,8 mm.

195. Inv. 47452. SIIC, 282; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă zona superioară. Culoare gălbui-maronie. L act. = 66,7 mm.

196. Inv. 52024. SIIC, 556; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară, vârful ciobit. Profilul jumătății inferioare mult aplatizat. Culoare gălbui-maronie. L act. = 66,4 mm.

197. Inv. 47449. SIIC, 418; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Culoare gălbui-maronie cu pete negricioase. L act. = 66,3 mm.

198. Inv. 47451. SIIC, 361; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Culoare gălbui-maronie cu pete negricioase. L act. = 63,5 mm.

199. Inv. 47450. SIIC, 490; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Culoare maroniu-negricioasă. L act. = 63,1 mm.

200. Inv. 47456. SIIC, 403; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Culoare gălbui-alburie cu pete fumurii. L act. = 60,9 mm.

201. Inv. 52026. SIIC, 560; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară. Culoare verde-oliv. Vârful ars la maroniu. L act. = 60,8 mm.

202. Inv. 47446. SIIC, 280; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt şi reascuțit. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie. L act. = 60,5 mm.

203. Inv. 47457. SIIC, 438B; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Vârful rupt. Posibil ac de păr. Culoare gălbuie cu pete negricioase. L act. = 60,2 mm.

204. Inv. 52025. SIIC, 435; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară, vârful ciobit. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare maronie cu pete maronii-roşcate. L act. = 59,7 mm.

205. Inv. 47454. G33, SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară. Culoare maroniu-gălbuie. Vârful ars la maroniu. L act. = 57,4 mm.

206. Inv. 47455. SIIC, 153, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară. Culoare oliv. Porțiunea inferioară maronie (s-a aflat în afara zonei de contact cu piesa metalică). L act. = 56,5 mm.

207. Inv. 47443. G60, SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea superioară. Vârful rupt. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie cu pete fumurii. L act. = 52,5 mm.

208. Inv. 53383. G10; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Vârful puternic ars. Culoare gălbui-maronie. L act. = 52,6 mm.

209. Inv. 52028. SIIC; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară. Culoare gălbui-negricioasă. L act. = 51,7 mm.

210. Inv. 52027. SIIC, 573; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară. Culoare gălbui-aurie. Vârful ars. L act. = 51,4 mm.

211. Inv. 47453. G60, SIIC, *passim*; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Vârful ciobit. Foarte probabil, după profilul corpului, ac de cusut. Culoare gălbui-maronie cu pete mai închise. Zona vârfului maronie. L act. = 50,8 mm.

212. Inv. 47465. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă jumătatea superioară. Culoare gălbuie cu urme de ardere slabă (pete fumurii) în treimea inferioară. L act. = 50,3mm.

213. Inv. 47460. SIIC, 258; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară Vârful rupt. Culoare gălbuie cu pete maronii. L act. = 50 mm.

214. Inv. 52342. SIIC, G41, 580; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Vârful ars puternic. Culoare verzui-măslinie. L act. = 48,8 mm.

215. Inv. 47458. SIIC, 435B; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Culoare gălbui-maronie. L act. = 45,9 mm.

216. Inv. 47459. SIIC, 256; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează treimea inferioară. Foarte posibil ca diametrul corpului să fie constant (să fie deci un ac de cusut). Culoare gălbui-maronie. L act. = 45,2 mm.

Ib. Specillum oricularium, auriscalpium

Tipul este reprezentat prin trei exemplare.

Sunt piese simple cu multiple posibilități de folosire (cel mai des, extragerea din recipiente a unguentelor, pomezilor, remediilor pentru îndepărtarea pistruilor şi a ridurilor, cremelor depilatoare şi a parfumurilor)[270], unele, sigur, atribuite

[270] VIRGILI 1990, p. 22.

greşit[271]. O abordare largă şi bine documentată o aflăm la Paola Virgili şi Claudio Viola care se referă la piesele din bronz (se face diferența între aceste piese subțiri din bronz şi o parte din cele mai groase, din os, numite spatule cu linguriță - *piccole spatole a cucchiaino*-). „A*uriscalpium*-ul este descris ca instrument constituit dintr-un mic bazin hemisferic sau o mică plăcuță circulară, cu un mâner ascuțit la celălalt capăt, folosit pentru curățarea urechilor, dar şi de oftalmologi, medici şi chirurgi pentru preluarea, amestecarea şi aplicarea unguentelor şi compozițiilor medicamentoase şi, poate, pentru explorarea şi curățarea plăgilor. Extremitatea ascuțită poate servi şi la întreținera şi curățarea unghiilor şi dinților, în acest caz numindu-se *dentiscalpium* (**Mart. VII, 53**: *instrumentum quo scalpuntur dentes*; **Daremberg-Saglio I, 1877**, p. 572; II, 1892, p. 102)"[272]. În acelaşi catalog se află şi trei piese, din os, considerate *auriscalpia* (pentru curățarea şi îngrijirea urechilor şi a unghiilor), având la un capăt o mică linguriță ovală, celălalt capăt fiind uşor lățit şi decupat în semicerc pe lateral (formă ce apare şi pe instrumentele actuale de curățare şi îngrijire a manichiurii)[273]. Piese asemănătoare (tip. A XXIII1, nr.248-251) aflate în muzeul din Nîmes, sunt considerate spatule şi se consideră că funcționalitatea lor este greu de definit, posibil să facă parte din *mundus muliebris*[274]. Şi tot din Gallia două piese aflate în colecțiile muzeului de antichități din Toulouse sunt prezentate alături de un mic recipient (borcănel) pentru farduri[275]. Tot legate de „lumea femeilor" sunt şi cele două piese descoperite în *nympheum*-ul de la *Gorsium*[276]. O dublă funcționalitate este atribuită unei piese de la *Lauriacum*[277], iar o piesă relativ asemănătoare, descoperită în ansamblul Hesperidelor (Nîmes) în timpul cercetărilor din 1986, este considerată linguriță pentru parfum[278]. Binențeles că unele au putut avea şi întrebuințări în medicină şi farmacie, existența lor în truse medicale fiind certificată. De altfel, I.H. Crişan consideră că „Numărul mare al sondelor auriculare şi al ştampilelor de oculişti

[271] În Gallia, trei piese identice, din bronz, descoperite la Arras şi împrejurimi cu datări din sec. I până în secolul IV p. Chr. sunt considerate styluri (*Arras* 1986, p. 137, nr. 287). Pentru a putea fi folosite ca styluri ar fi trebuit să fie încălzite (pentru nivelarea stratului de ceară), încălzire ce, măcar pe câteva piese, ar fi lăsat urme. Mai mult, o piesă din această categorie, descoperită la *Durostorum* pe plajă, este produsă din sârmă de bronz cu un diametru de 1mm, iar „lopățica" are în jur de 1,5 mm diametru, dimensiune ce face puțin probabilă folosirea ei ca *stylum*.

[272] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 100.

[273] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 103, fig. 169-171, piesele 170-171 au fost descoperite la Roma.

[274] BÉAL 1984, p. 63.

[275] UGAGLIA 1999, p. 59; trusă (descoperită într-o *villa* din Gallia Belgica) pentru prepararea fardurilor şi a cosmeticelor, putând fi folosită şi în farmacie sau medicină. Trusa cuprinde spatule şi pensete din bronz şi este datată la sfârşitul sec. I începutul secolului următor. PETIT 2005, p. 159.

[276] BÍRÓ 1987, fig. 10.66-67.

[277] RUPRECHTSBERGER 1979, nr. 56; capătul lățit putea să sfarme, să amestece, să aplice fardul pe gene sau pe păr, capătul ascuțit având funcția de ac de păr, aşa cum s-a găsit o piesă (aşezat lângă osul temporal al unei femei) în necropola de la *Intercisa* (VĂGÓ, BONA, 1976, taf. 21 = taf. 41/5, Grab 1184, cf. RUPRECHTSBERGER 1979, p. 31).

[278] HERVÉ 2000, p. 127, 129 şi fig. 118.30 (datare: faza 4, între anii 70-80 şi anii 130-140 p.Chr., p. 127).

(*signaculae ocullariorum*) găsite în diverse oraşe atestă existenţa unor medici pricepuţi în boli de urechi şi ochi"[279]. Lungimea mânerelor, credem, face extrem de periculoasă folosirea lor ca sonde de ureche, direct de către pacient. Mult mai posibilă pare astfel folosirea majorităţii pieselor descoperite în cosmetică, pentru aplicarea fardurilor, uleiurilor parfumate, etc. Nu trebuie uitat că aplicarea fardurilor şi a uleiurilor parfumate nu se limita la zona feţei, ele erau aplicate şi pe sâni, braţe, etc.[280]. Vezi în acest sens şi sondele auriculare (*auriscalpia*), din bronz, de la *Singidunum*, pentru care se face o clară delimitare între cele lungi (pl. III, 21, 27-29), ce au un scop medical şi cele scurte (pl. III, 20, 22-26), folosite pentru pudrele farmaceutice şi cosmetice[281].

În Moesia Inferior, piese identice, dar din bronz, sunt datate în sec. III p. Chr.[282]. Piese asemănătoare sunt cunoscute şi la *Apulum* (Partoş)[283].

În locuinţa de la Soissons există trei piese care, după modul de execuţie, par produse ale aceluiaşi lucrător (vezi modul de îngustare, relativ brusc, al gâtului)[284].

217. Inv. 34943. Pl.VI. G27; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Lucrată îngrijit. Căuşul mic, uşor ovalizat. Frumoasă culoare gălbui-aurie. L = 124,7 mm.

Analogii: Transilvania-locaţie necunoscută[285], *Corinth*[286], Muzeul din Mainz[287], Roma[288].

218. Inv. 15507. Pl.VI. G1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Lucrată îngrijit. Căuşul se deschide spre mâner. Frumoasă culoare cenuşiu-aurie. L = 112 mm.

Bibliografie: Muşeţeanu, Elefterescu 1985, p. 77, nr. 13.

Analogii: Piese relativ asemănătoare la *Mursa*[289], *Poetovio*[290], *Corinth*[291] şi Toulouse[292].

---

[279] CRIŞAN 2000, p. 45.

[280] UGAGLIA 1999, p. 59.

[281] KRUNIĆ 1992, p. 37.

[282] TSAROV 1992, p. 149-150, nr. 8-12, pl. III. 1-6.

[283] TIMOFAN 2008, p. 24, nr. 6, sondă (pentru probe), *specillum ,utilizată ca instrument medical sau cosmetic*; sec. III p. Chr.

[284] ANCIEN 1977, p. 65, nr. 15-17.

[285] COCIŞ, ALICU 1993, sondă de ureche, nr. 108, pl. XI/2, sec. II-III p. Chr.

[286] DAVIDSON 1952, p. 184-185, linguriţă de ureche, perioadă romană; pl. 82.1325, pl.83.1342, spatulă, sec. I - începutul sec. II p. Chr.

[287] MIKLER 1997, pl. 27.9-14.

[288] VIRGILI, VIOLA 1990, p.103 şi fig. 185-192, nr. 191 (descoperită la Roma). Numite mici spatule cu linguriţă sunt utilizate pentru întinderea unguentelor, cosmeticelor, parfumurilor şi posibil pentru scris.

[289] VIKIĆ-BELANČIĆ 1948, fig. 6b.

[290] ISTENIČ 2000, pl. 91.1, M 455, considerată linguriţă pentru cosmetice şi, relativ asemănătoare, piesa de la pl. 141.1, M 637, sec. I-II poate chiar sec. III; MIKL CURK 1976, p. 38, pl. XXX. 9,10, nr. 2780, 2781.

[291] DAVIDSON 1952, p. 184, pl. 82.1327, linguriţă pentru ureche sau pentru unguente, sec. I sau începutul secolului II; pl. 82.1336-1337, spatule, perioadă romană, p. 184; p. 184-185, pl. 82.1338, sec. I - începutul sec. II p. Chr.

[292] UGAGLIA 1999, p. 59.

219. Inv. 41620. Pl.VI. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Vârful pare tocit prin folosire. Realizare simplistă, căuşul devenind o paletă relativ semicirculară. Culoare cenuşiu-negricioasă. L act. = 88,3 mm.

Analogii: *Sirmium*[293], Nîmes[294].

Ic. Spatule.

Exemplificăm prin patru exemplare pe trei paliere calitative.

220. Inv. 41671. Pl.VI. G33, SIIC; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Vârful lustruit prin folosire. Paleta, de mici dimensiuni, aproximativ triunghiulară, cu capătul rotunjit. Culoare verzui-cenuşie. L. act. = 98,8 mm.

Analogii: O piesă relativ asemănătoare descoperită în Transilvania este considerată, în ciuda dimensiunilor, sondă de ureche[295]. O piesă datată în a doua parte a secolului I - prima parte a secolului II p. Chr., a fost descoperită în Gallia[296]. Dintr-o groapă menajeră închisă în jurul anilor 70-80 p. Chr., de la Saintes (Charente-Maritime), provine o spatulă în curs de prelucrare[297]. În Creta, la *Knossos*, o spatulă identică, produsă, probabil, local a fost descoperită într-un complex de la mijlocul sec. II p. Chr.[298]. O piesă aproape identică, dar din bronz, folosită la scoaterea unguentelor din recipiente, descoperită la *Singidunum*, este datată între sfârşitul secolului II - începutul secolului III[299]. Aceeaşi întrebuinţare le-a fost atribuită şi celor două piese aflate în Muzeul Naţional al Ungariei[300]. La *Sirmium* piese asemănătoare sunt datate până în sec. IV p. Chr.[301]. Piese relativ asemănătoare se află şi în colecţiile Muzeului din Mainz[302]. Două spatule din os sunt publicate de Carla Rubino[303]. De la *Poetovio* provine o piesă, relativ asemănătoare, considerată linguriţă pentru cosmetice[304]. Aceeaşi întrebuinţare (îngrijirea pielii şi machiaj) este atribuită şi celor opt spatule, confecţionate din chihlimbar, ce făceau parte din trusa unei tinere femei, descoperită într-un mormânt la *Vetralla* (Viterbo), mormânt datat în a doua parte a secolului I

---

[293] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p.157, Pl. V.4, spatulă pentru cosmetice, tip. 2, sec. IV p. Chr.

[294] FEUGÉRE, MANNIEZ 1993, fig. 263, nr. 483, linguriţă de parfum, relativ asemănătoare.

[295] COCIŞ, ALICU 1993, nr. 107, pl. XI.1, sec. II-III p. Chr.

[296] LEMAN 1982, p.214, fig. 20.

[297] SANTROT, SANTROT, TASSAUX 1975, p. 121, fig. 3.2; autorii consideră greşit, că piesa reprezintă un ac în curs de prelucrare şi, corect, că în apropiere s-ar putea afla un atelier de prelucrare artizanală a osului (în fântână descoperindu-se şi trei deşeuri).

[298] SACKETT 1972-1973, p. 68, fig. 23.

[299] NICOLIĆ, LAZIĆ 2005, p. 23, fig. 7.5.

[300] BÍRÓ 1994, p. 98, pl. LII, 452 şi 453, spatule pentru unguente. După opinia autoarei astfel de piese sunt din ce în ce mai puţin folosite, dispărând spre sfârşitul secolului II p.Chr. (vezi, *Ibid*., p. 42).

[301] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 157, Pl. V.1-3, tip. 1(spatule cosmetice).

[302] MIKLER 1997, pl. 27.1-8.

[303] RUBINO 2003, p. 106, nr. 75, *Osteria del Curato*, M7, L = 102 mm, din os de bovideu, înpreună cu o pixidă tot din os de bovideu; p. 106, nr. 78, *Via Casale Ferranti* 1991, sett. 1-1, stratul superior, L = 115 mm.

[304] ISTENIČ 2000, pl. 167.4, M 747, sfârşitul sec. I - prima parte a sec. III p.Chr.

p. Chr.[305]. Despre spatulele descoperite la *Conimbriga* se afirmă că erau piese de toaletă cu aplicații în farmacie, medicină, chirurgie, pictură şi alte activități; este subliniată şi asemănarea lor cu sondele de explorare (din bronz) folosite în chirurgie (*specillum*), instrumente destinate explorării chirurgicale, aplicării de medicamente acolo unde nu pot ajunge degetele şi în prepararea culorilor în pictură (morajare, amalgamare)[306].

221. Inv. 38784. Pl.VI. G33, SIIC, 261; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă treimea inferioară. Realizare relativ grosolană. Formă asemănătoare cu piesa precedentă, dar de dimensiuni mai mari. Mânerul strâmb. Culoare maroniu-gălbuie cu pete brune. L. act. = 83,7 mm.

Analogii: O piesă asemănătoare, datată în a doua parte a sec. I - prima parte a sec. II p. Chr., a fost descoperită în Gallia[307].

222. Inv. 53379. Pl.VI. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreagă. Realizată simplu, dar eficent, dintr-un os de mici dimensiuni. Un capăt, mai lat natural, a fost decupat în formă de triunghi, la celălalt fiind îndepărtătă (grosolan) diafiza. Culoare gălbuie. L. act. = 90,3 mm.

Analogii: Piese asemănătoare, dar realizate mult mai îngrijit, la *Gorsium*[308] şi în muzeul din Nîmes[309].

223. Inv. 51432. Pl.VI. G41. SIIC, 557; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Întreagă. Dintr-un os de pasăre. Un capăt rotunjit şi tăiat oblic. Intervențiile antropice asupra piesei sunt clare; faptul că zona activă nu este finisată şi nici nu este lustruită prin folosire, poate fi o simplă întâmplare, sau, putem avea de-a face cu o piesă făcută ad-hoc în timpul mesei, piesă ce a servit probabil la scoaterea măduvei din oase. L = 98 mm.

Id. COCHLEAR

Catalogăm şase exemplare.

Mirella Cisotto Nalon consideră că linguriţele erau folosite (în afară de farmacie şi medicină) pentru consumarea moluştelor, care erau scoase din cochilie cu ajutorul părții ascuțite şi luate cu ajutorul căuşului[310]. O linguriță din os cu căuşul circular, pentru farduri, a fost descoperită la *Aquae Siccae* (Cazéres, Haute Garonne), într-o fântână funerară de sec. I p. Chr.[311]. În general piesele descoperite la sud de Dunăre şi în România sunt considerate ca aparținând truselor medicale[312]. Două piese, descoperite în necropola de la *Viminacium* sunt datate în vremea lui Hadrian[313].

---

[305] BORDENACHE BATAGLIA 1983, p. 64, nr. 15-22, fig. 18-20; BIAGIOTTI 1990, p. 109, nr. 11-18.

[306] ÁVILA FRANÇA 1971, p. 14-15, pl. II. 3-4.

[307] LEMAN 1982, 214, fig. 20.

[308] BÍRÓ 1987, fig. 10.81.

[309] BÉAL 1984, p. 64, nr. 255, pl. 12.

[310] CISOTTO NALON 1984, p. 136.

[311] MANIÉRE 1966, 109, nr. 68.

[312] LAZAROV 2001, p. 64, nr. 145 (linguriță din bronz).

[313] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, G1-263,2. Pl. CXCII (fragmentară) şi G1-44,8. Pl. LXXVIII (întreagă, relativ grosolană).

224. Inv. 46066. Pl. VII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă cea mai mare parte a căuşului. Execuție de exepție. Mânerul lucrat cu o adevărată artă, este bogat ornamentat. Culoare maroniu-gălbuie cu luciu puternic. L act. = 131, 9 mm;

Faptul că se termină cu reprezentarea unei copite de căprioară, denotă, credem, folosirea lor cu predilecție de către femei.

Mânere în formă de copită apar şi pe piese din metal[314]. Ornamentul se pare că se păstrează şi pe mânerul uneia din puținele furculițe de epocă romană cunoscute[315]. De la *Aventicum* provine un foarte frumos mâner de scalpel din bronz cu intarsii de argint, având forma unui picior de patruped (probabil țap/căprioară), terminat cu o copită[316]. De la *Efes* provine o linguriță identică, în partea păstrată (căuş şi nervura de întărire) cu piesa noastră[317]. La *Corinth* o piesă din fildeş, având acelaşi tip de întărire a căuşului, iar mânerul simplu terminat cu un ornament în formă de pion este datată, cu probabilitate, în secolul II p. Chr.[318]. Şi tot de la *Corinth* provine un mâner, fragmentar, lucrat îngrijit şi terminat cu un ornament în formă de copită[319].

225. Inv. 44415. Pl. IX. G41, SIIC, 435; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Realizare simplă, neornamentată. Culoare maroniu-gălbuie cu pete brune.

L act. = 139,2 mm; Ø căuş = 28,3 mm.

Analogii: În Moesia Inferior, o piesă identică, descoperită în apropiere de Nicopolis este datată în sec. III p. Chr.[320], iar o piesă asemănătoare ca formă, descoperită la Butovo, este datată în secolul II p. Chr.[321]. În Creta, la Knossos, o linguriță asemănătoare, produs, probabil, local a fost descoperită într-un complex de mijloc de secol II p. Chr.[322]. O piesă identică, descoperită la Corinth este datată în primele două secole ale erei noastre[323]. O datare largă (sec. I-IV p. Chr.) o are o linguriță descoperită în templul lui Mithras de la Poetovio[324]. Piese apropiate

[314] Două lingurițe (din bronz) aflate în depozitele muzeului din Padova păstrează terminația în formă de copită de cervid sau caprid. (CISOTTO NALON 1984, 3,4, p.135) şi o lingură foliformă, din argint, descoperită la *Équevillon* (Mont-Rivel), JACOB, JEANNIN 1986, p. 251, fig. 16). O lingură de argint cu coada terminată în copită se află şi la British Museum, WALTERS 1921, p. 26, fig. 36.95, alta la Muzeul Național, *Toplica, Prokuplje*, POPOVIĆ 1996, p. 93, nr. 196, sfârşitul sec. II - începutul sec. III p. Chr.; o lingură descoperită în împrejurimile *Singidunum*-ului este datată în a doua parte a sec. III - prima parte a sec. IV p. Chr., KRUNIĆ 1992, p. 71-72, pl. X, 85.

[315] FIRMANI 1985, p. 314, nr. 13, fig. 8.

[316] HIRT 2000, p. 123, fig. 4, pl. 1.5.

[317] MERIÇ 2002, p. 140-141, B4, Pl. 88 (epoca Flavilor).

[318] DAVIDSON 1952, p. 190, pl. 84.1394.

[319] DAVIDSON 1952, p. 195, pl. 89.1485.

[320] TSAROV 1992, p. 150, nr. 19, pl. V.2.

[321] TSAROV 1992, p. 150, nr. 20, pl.V.3.

[322] SACKETT 1972-1973, p. 68, fig. 23.

[323] DAVIDSON 1952, p. 191, pl. 85.1396.

[324] ŽIŽEK 2001, pl. 28.1.

cunoaştem la Gorsium[325] şi la Szõny[326]. Câteva linguriţe asemănătoare se află în Muzeul din Mainz[327]. La Rodumna, în Gallia, o piesă asemănătoare a fost descoperită într-o groapă menajeră (G37) aparţinând orizontului 8, orizont datat în anii 30-70 ai erei noastre[328]. Patru exemplare, cu loc de descoperire necunoscut se află în colecţiile unui muzeu din Roma[329]. O piesă identică este semnalată în Sicilia la Monte Iato[330].

226. Colecţie particulară. Pl. IX. Plajă, *passim*. Lipsă o mică parte din vârf. Realizare simplă, neornamentată, asemănătoare cu piesa precedentă. Culoare maroniu-gălbuie cu pete brune. L act. = 107,2 mm; Ø căuş = 26 mm.

Analogii: Agnita[331]. O piesă identică descoperită la *Singidunum* şi considerată spatulă medicală este datată în sec. II-IV p. Chr.[332]. O piesă descoperită la *Sirmium*, grosolan executată, prezintă pe mâner un ornament[333]. Şi tot cu o execuţie precară, posibil nefinisate, sunt două piese fără loc de descoperire cunoscut, aflate în Muzeul Naţional al Ungariei[334]. La *Rodumna*, în Gallia, şase piese asemănătoare au fost descoperite în gropi menajere (cinci exemplare în G40 aparţinând orizontului 9, datat în anii 70-110 p. Chr. şi un exemplar în G48 aparţinând orizontului 12, datat în anii 20 şi sec. III p. Chr.)[335].

227. Inv. 38777. Pl. VII. G33, SIIC; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Lipsă o mică parte din vârf. Realizare grosolană, căuşul oval, aproape plat şi probabil nefuncţional. Mânerul, în zona gâtului, imită piesele ornamentate. Culoare gălbuie, uniformă. L act. = 123,3 mm; Ø căuş = 21,7/26,2 mm.

Analogii: la fel de grosolan executată se prezintă şi o piesă descoperită la *Nicopolis ad Istrum*, piesă datată în secolul al III-lea p. Chr.[336].

228. Inv. 27536. Pl.VIII. G1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Se păstrează căuşul şi o parte din mâner. Din categoria pieselor simple, se remarcă prin grija cu care a fost lucrată. Pe mâner se mai observă începutul unui registru ornamental. Culoare maroniu-gălbuie. Pereţii căuşului sunt foarte subţiri, aproape translucizi. L act. = 54,2 mm; Ø căuş = 27,6/27,8 mm.

Bibliografie: Muşeţeanu, Elefterescu 1985, nr. 12, p. 77.

Analogii: o piesă relativ asemănătoare, descoperită la *Tomis*, a fost datată către jumătatea sec. II p. Chr., pe baza a două monede de la Antoninus Pius [337]; la

---

[325] BÍRÓ 1987, fig. 30.284; 38.424.

[326] BÍRÓ 1994, pl. LIV.474.

[327] MIKLER 1997, pl. 13.1-4.

[328] FEUGÉRE 1997, p. 61, Pl. 4.38 (tip Béal AXXV.1).

[329] VIRGILI, VIOLA 1990, p.103-104, fig. 177-180 şi 184 (căuşul circular putea fi folosit şi ca măsură).

[330] ISLER 1998, Pl. XIX.3.

[331] COCIŞ, ALICU 1993, p. 119, nr. 113, pl. XII.1, sec. II-III.

[332] KRUNIĆ 1992, p. 73, pl. XIII.92.

[333] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 159, Pl. IV.5, tip. 1.

[334] BÍRÓ 1994, pl. LV. 477-478.

[335] FEUGÉRE 1997, p. 63, Pl. 5.380-384, G40 (tip Béal AXXV.1) şi p. 65, Pl. 8.646, G 48, (tip. Béal AXXV.1).

[336] TSAROV 1992, p. 150, nr. 21, pl. V.1.

[337] CHERA, LUNGU 1985, p. 211, pl. III.1.

Nicopolis ad Istrum o piesă, posibil identică, este datată tot în sec. II p. Chr.[338]. Din Dacia, de la Ilişua, este publicată o piesă, probabil identică (tot fragmentară), datată în sec. II-III p. Chr.[339]. Din Gallia, de la Nîmes, provine o piesă din bronz, asemănătoare, datată între anii 70/80 şi 130/140 ai erei noastre[340]. O piesă, din argint, se află în colecțiile de la British Museum[341].

229. Inv. 46067. Pl. VII. SIIC, 472; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Se păstrează numai căuşul. Identică cu precedenta; pare să aibă acelaşi producător. Culoare gălbui-maronie. Ø căuş = 25,8 / 26 mm.

Analogii: la *Olbia* aflăm o piesă identică, realizată simplu, aproape grosolan[342]. Identică este şi o piesă ce provine din *villa* de la Montmaurin[343].

Cu toate că este un material mult mai uşor de prelucrat, nu totdeauna lemnul putea înlocui osul sau metalul. Astfel, confecționarea unor lingurițe din lemn, le-ar fi făcut practic inutilizabile, din cauza fragilității (un argument, dacă mai era nevoie, ar fi lipsa unor lingurițe de lemn, printre numeroasele produse de lemn actuale). Justificarea lipsei linguriților în Dacia romană („*..foarte probabil erau confecționate din materiale perisabile cum este lemnul..*")[344] nu ni se pare veridică. Şi piesele din lemn la care se face trimitere în nota 36 (BUCOVALĂ 1977, p. 95, fig. 13, 15.) sunt, cu exepția uneia singure (o lingură), din os[345].

Mâner

230. Inv. 41663. Pl. VIII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Se păstrează o parte din mânerul unei lingurițe sau, mai puțin probabil, al unei linguri; mâner ornamentat simplu. Coroziune fină în suprafață. Culoare alb-gălbuie. L act. = 67,1 mm.

Analogii: Roma (Antiquarium Comunale)[346].

If. LIGULA

Reținem un singur exemplar.

231. Inv. 38778. Pl. VIII. G33, SIIC, 310; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Fragmentară. Se păstrează o parte din căuş şi o foarte mică parte din mâner. Pe mâner se observă urmele unui ornament simplu. Pe spate legătura dintre mâner şi căuş rigidizată printr-o nervură. Culoare maroniu-gălbuie cu pete închise. L act. = 53,9 mm.

---

[338] TSAROV 1992, p. 150, nr. 23, pl. V.6.

[339] COCIŞ, ALICU 1993, p. 120, nr. 116, pl. XII.4.

[340] HERVÉ 2000, p. 129, fig. 118.61.

[341] WALTERS 1921, p. 28, fig. 37.102.

[342] KRAPIVINA 1993 , fig. 87, 38.

[343] FOUET 1969, pl. LVIII.22.

[344] SUCIU 2006, p. 278.

[345] BUCOVALĂ 1977, fig. 13 b; aspectul poros al marginilor, aspectul zonei de fractură ne fac să credem că această linguriță este din os; şi în cazul celor două linguri de la fig.15 b,c materialul din care sunt confecționate este specificat clar în mai multe rânduri (RĂDULESCU *et alii* 1973, p. 258; BIAGIOTTI 1990, p. 112, fig. 221.15.16; BARBET 1998, p.137, 67q, (bois et *trois cuillers en os*).

[346] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 104, fig. 181.

Analogii: *Callatis*[347], *Olbia*[348], Niculițel[349], Transilvania[350], *Sirmium*[351], Agoraua Atheniană[352], *Efes*[353], Aquileia[354], Roma (Antiquarium Comunale)[355].

Ligula, asemănătoare lingurilor moderne, folosită pentru lichide şi semilichide; avea mânere de obicei poligonale, uneori circulare sau plate, terminate cu un motiv ornamental, de obicei cu valoare simbolică[356]. Demn de semnalat că până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când apare şi mânerul plat cu profil arcuit mult mai comod de folosit -, forma lingurei era: căuş uşor adâncit, mâner în formă de balustru sau cu secțiune poligonală sau circulară şi capătul de obicei ornamentat, nervură de rigidizare. Forma nu s-a schimbat, chiar dacă trecuseră peste două sute de ani de când lingura era folosită ca ustensilă pentru mâncatul ca atare[357].

Forma lanceolată, puternic ascuțită la capăt, putea funcționa şi ca o mică presă pentru cosmetice şi medicamente[358].

Considerăm că dimensiunile căuşului şi utilizările mult mai comune fac ca, spre deosebire de lingurițe, unde există o oarecare egalitate între numărul de piese din os şi cel din metal, numărul descoperirilor de linguri din os să fie net inferior celor din metal (bronz sau argint)[359].

---

[347] RĂDULESCU *et alii* 1973, p. 258, pl.III.a-d. În inventarul, foarte bogat, al unui mormânt de femeie se găsesc şi două linguri, din care una are mânerul terminat cu o sferă ornamentală şi o linguriță cu mânerul frumos ornamentat.

[348] KRAPIVINA 1993, p. 39, fig. 87.

[349] BAUMANN 1983, 1-5, p. 172-173, pl. XLIII, 3, 10. Dintr-o *villa* provin patru ace de os (două de păr şi două de cusut), şi o linguriță (lingură) de os cu mânerul ornamentat.

[350] COCIŞ, ALICU 1993, p. 120, nr. 121, pl. XIII.4, considerată linguriță dar lungimea căuşului este de 70 mm; sec. II-III.

[351] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 159, Pl. VI. 5, tip. 2.

[352] ROBINSON 1959, pl. 56, J 68; M 111, a doua parte a secolului II d.Ch.

[353] MERIÇ 2002, p. 140-141, B1-3, pl. 88, foto 105; linguri cu căuşul oval, formă neschimbată din perioada elenistică până în vremea lui Hadrian.

[354] GIOVANNINI 1998, nr. 13, Pl. 11.13, M 31 (ultimul sfert al secolului I p. Chr. Annalisa Giovannini consideră că piesa putea face parte dintr-un set pentru machiaj sau, la fel de bine, putea fi folosită la hrănirea copiilor (sorbirea lichidelor), ca instrument de prelevare şi dozare a unguentelor sau a substanțelor uleioase, la aplicarea acestora (ungerea tegumentelor), la fel ca lingurile (lingurițele) cu căuş circular (vezi p. 316).

[355] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 103, fig. 172-174, nr. 173 fiind din fildeş.

[356] CISOTTO NALON 1984, p. 136; CHEW 2005, p.135 *„Partea terminală a mânerului era folosită, se pare, pentru scoaterea moluştelor din cochilii"*.

[357] SZÖKE 1997, p. 671.

[358] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 103.

[359] La *Histria*, în sectorul Z_2, într-un mormânt de copil (M16), o lingură fragmentară din bronz cu un probabil mâner din os, nepăstrat, şi trei mărgele din os, hexagonale în secțiune sunt datate în secolele II-III p. Chr.; CONDURACHI şi colaboratori 1957. Două linguri foliforme din argint având mânerele ornamentae cu muluri, au fost descoperite într-un mormânt de incinerație, dintr-un tumul thracic, descoperit la *Ljublen* (Tărgovište), mormânt datat în primul sfert al sec. III p. Chr.; OVČAROV 1979, fig. 5.6, e; CHEW 2005, p. 130-132 linguri de argint: 1, pl. 1.1; 2, pl. 1.2; 4, pl. 2.4; 5, pl. 2.5, 6, pl. 2.6, 7, pl. 3.7 şi p. 141 linguriță de argint 3, pl. 2.3, p. 132, toate cu datare sec. II-III p. Chr.

II. Piese ornamentale

II.a Set de intarsii.

Set ce ornamenta cel mai probabil o cutie pentru farduri şi uleiuri parfumate; piesele au fost găsite într-un mormânt descoperit înspre marginea de vest a aşezării[360]. Descoperit în urma prăbuşirii malului, mormântul (din care s-a păstrat o mică parte) notat M.a(nafor)1, este datat cu ajutorul unei monede de la Traian (a doua jumătate a domniei).

232. **Baghetă**. Inv. 41678. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Profil semicircular. Ornamentată cu caneluri oblice, largi, cu profil albiat, pe aproximativ 60% din lungime. Finisaj exelent. Produsă dintr-un corn(?); finisat circular, ornamentat cu o canelură înfăşurată, obținută cu ajutorul strungului, după care piesa era tăiată în două. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 144 mm; l = 11,2 mm; grosimea = 7,3 mm.

Analogii: O piesă identică a fost descoperită la Szõny[361]. Din cercetările mai vechi (1912) de la „Derrière-la-Tour"(Avenches), provine o piesă identică, cu datare largă sec. I - III p. Chr.[362]. O piesă asemănătoare este cunoscută la Montmaurin[363]. Din thermele de la *Odessos* a fost publicat recent un mâner de oglindă (de la care se mai păstrează ştiftul), cu profil de la circular la oval, ornamentat identic[364].

233. **Aplică-Buton**. Inv. 41679. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Dintr-un os lung(?). În formă unei baze de coloană. Începe cu o zonă dreptunghiulară, continuată cu două ornamente semidiscoidale. Partea superioară ornamentată cu o jumătate de punct înscrisă în trei semicercuri. Evident că modul de producere este identic cu cel baghetelor (prelucrată la strung şi tăiată în două). Profil semicircular, capetele tăiate oblic. Culoare alburie-lăptoasă, posibil datorită calității mai slabe a osului din care a fost făcută. L = 16,2 mm; l = 9,3/11,9 mm; H = 11,5 mm.

Analogii: Montmaurin[365].

234. **Aplică**. Inv. 41680. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Dintr-un os lung(?). Profil semicircular, capetele tăiate oblic. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 9,7 mm; l = 10 mm; grosimea = 12,4 mm.

235. **Aplică**. Inv. 41681. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu piesa precedentă. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 9,4 mm; l = 10 mm; grosimea = 11,8 mm.

---

[360] În următorii ani, din păcate tot în urma prăbuşirii malurilor, au mai apărut unul sau două morminte tot în casete de cărămidă, unul având şi piese din aur. Considerăm că avem de a face cu un mic grup de morminte, fără legătură cu necropolele aşezării şi sigur nici cu probabila necropola getică aflată la mai puțin de 100m (vezi IRIMIA 2006, p. 136-137).

[361] BÍRÓ 1994, pl. LXVII. 575.

[362] BÖGLI, MEYLAN 1980, p. 42, fig. 35.

[363] FOUET 1969, pl. LVIII.6 şi 10.

[364] HARALAMBIEVA 2006, p. 51 şi 59, fig. 34, sec. II-III p. Chr.

[365] FOUET 1969, pl. LVIII.12 şi 17.

236. **Aplică**. Inv. 41682. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu piesa precedentă. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 9,2 mm; l = 10,3 mm; grosimea = 11,9 mm.

237. **Aplică**. Inv. 41683. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Aşchiată uşor. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,5 mm; l = 9,8 mm; grosimea = 6,2 mm.

238. **Aplică**. Inv. 41684. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu exemplarele precedentele. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,2 mm; l = 10,1 mm; grosimea = 6,5 mm.

239. **Aplică**. Inv. 41685. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,9 mm; l = 9,2 mm; grosimea = 6,9 mm.

240. **Aplică**. Inv. 41686. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,8 mm; l = 8,6 mm; grosimea = 6,1 mm.

241. **Aplică**. Inv. 41687. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,3 mm; l = 9,1 mm; grosimea = 6,6 mm.

242. **Aplică**. Inv. 41688. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,6 mm; l = 9,6 mm; grosimea = 5,9 mm.

243. **Aplică**. Inv. 41689. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,7 mm; l = 10 mm; grosimea = 5,4 mm.

244. **Aplică**. Inv. 41690. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,9 mm; l = 9,7 mm; grosimea = 6,1 mm.

245. **Aplică**. Inv. 41691. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Identică cu precedentele. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie. L = 8,1 mm; l = 9,3 mm; grosimea = 6 mm.

246. **Aplică**. Inv. 41692. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă (trei fragmente). Dreptunghiulară, neornamentată. Foarte subțire. Finisaj exelent. Frumoasă culoare gălbuie-aurie cu uşoare tente verzui. L = 63,2 mm; l = 5,4 mm; grosimea = 0,9/1,2 mm.

247. **Aplică**. Inv. 41693. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragmentară. Se păstrează patru fragmente din care unul nu are puncte de contact cu celelalte ceea ce face probabilă existența a două piese asemănătoare şi cu acelaşi rol decorativ. Asemănătoare cu precedenta. Dreptunghiulară, neornamentată. Foarte subțire. Finisaj exelent. Frumoasă culoare maroniu-aurie cu uşoare tente verzui. L = 59,7; l = 59,5 mm; grosimea = 1,1 mm.

Analogii: Montmaurin.[366]

248. **Aplică**. Pl. X M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragment. Dreptunghiulară, neornamentată; cel puțin un capăt tăiat oblic. Foarte subțire. Culoare gălbuie-aurie. L act. = 10,1 mm; l = 5,1 mm; grosimea = 1,1 mm.

[366] FOUET 1969, pl. LVIII.8.

249. **Aplică**. Inv. 41694. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Culoare maroniu-aurie. L = 5,9mm; l = 5,5 mm; grosimea = 1,1 mm.

250. **Aplică**. Inv. 41695. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedenta. Culoare maroniu-aurie. L = 5,9 mm; l = 5,5 mm; grosimea = 1,1 mm.

251. **Aplică**. Inv. 41696. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată, neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare maroniu-aurie. L = 5,7 mm; l = 5,5 mm; grosimea = 1,1 mm.

252. **Aplică**. Inv. 41697. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Două colțuri au fost retezate, probabil pentru a intra în lăcaşul de intarsiere. Culoare maroniu-gălbuie. L = 5,9 mm; l = 5,5 mm; grosimea = 0,7 mm.

253. **Aplică**. Inv. 41698. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbuie. L = 5,4 mm; l = 5 mm; grosimea = 1,1 mm.

254. **Aplică**. Inv. 41699. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragmentară; lipsă o foarte mică parte dintr-un colț. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbui-alburie. L = 5,5 mm; l = 5,3 mm; grosimea = 1,2 mm.

255. **Aplică**. Inv. 41700. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare alburiu-aurie. L = 5,5 mm; l = 4,9 mm; grosimea = 1,7 mm.

256. **Aplică**. Inv. 41701. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Culoare alburiu-aurie. L = 3,1 mm; l = 2,9 mm; grosimea = 1,6 mm.

257. **Aplică**. Inv. 41702. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedenta. Culoare gălbuie. L = 3,1 mm; l = 2,8 mm; grosimea = 1,5 mm.

258. **Aplică**. Inv. 41703. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbuie. L = 3 mm; l = 2,9 mm; grosimea = 1,4 mm.

259. **Aplică**. Inv. 41704. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Pătrată (în intenție); neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare alburiu-aurie. L = 3,2 mm; l = 2,3 mm; grosimea = 1,8 mm.

260. **Aplică**. Inv. 41705. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Rombică; neornamentată. Foarte subțire. Culoare gălbui-aurie. L = 12,5 mm; l = 6,6 mm; grosimea = 0,9 mm.

261. **Aplică**. Inv. 41707. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragmentară. Rombică; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedenta; dimensiuni sensibil mai mici. Culoare gălbui-aurie. L act. = 7,7 (întreagă 7,9) mm; l = 3,7 mm; grosimea = 0,7 mm.

262. **Aplică**. Inv. 41706. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Triunghiulară; neornamentată. Un colț tăiat intenționat. Foarte subțire. Culoare gălbui-aurie. L = 6,4 mm; H = 4 mm; grosimea = 2 mm.

263. **Aplică**. Inv. 41708. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu.

Întreagă. Romboidal rotunjită; neornamentată. Foarte subțire. Culoare gălbui-aurie. L= 13 mm; l = 3,8 mm; grosimea = 0,9 mm.

264. **Aplică**. Inv. 41709. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Romboidal-rotunjită; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedenta. Culoare gălbui-aurie. L = 13,7 mm; l = 3,9 mm; grosimea = 1,4 mm.

265. **Aplică**. Inv. 41710. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Romboidal-rotunjită; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbuie-aurie. L = 14,4 mm; l = 4,1 mm; grosimea = 1,4 mm.

266. **Aplică**. Inv. 41711. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Romboidal-rotunjită; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbuie-aurie. L = 14,1 mm; l = 4,1 mm; grosimea = 1,1 mm.

267. **Aplică**. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragmentară. Romboidal- rotunjită; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbuie-aurie. L act. = 8,6 mm; l act. = 4 mm; grosimea = 1,4 mm.

268. **Aplică**. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragmentară. Romboidal- rotunjită; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedentele. Culoare gălbuie-aurie. L act. = 5,8 mm; l act. = 4 mm; grosimea = 0,9 mm.

269. **Aplică**. Inv. 41712. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Dreptunghiulară cu profil pătrat; neornamentată. Foarte subțire. Culoare gălbuie-aurie. L = 7,5 mm; l = 2 mm; grosimea = 1,6 mm.

270. **Aplică**. Inv. 41713. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Dreptunghiulară cu profil pătrat; neornamentată. Foarte subțire. Asemănătoare cu precedenta. Culoare gălbuie-aurie. L = 7,3 mm; l = 1,8 mm; grosimea = 1,5 mm.

271. **Aplică**. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Întreagă. Dreptunghiulară, neornamentată; capetele tăiate oblic. Foarte subțire. Culoare gălbuie-aurie. L = 11,2 mm; l = 1,9 mm; grosimea = 0,7 mm.

272. **Aplică**. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragment. Dreptunghiulară, neornamentată. Foarte subțire. Culoare gălbuie-aurie. L act. = 13,5 mm; l = 2 mm; grosimea = 1/1,2 mm.

273. **Aplică**. Pl. X. M.a1; săpătură de salvare, Dan Elefterescu. Fragment. Dreptunghiulară, neornamentată. Foarte subțire. Culoare gălbuie-aurie. L act. = 16,3 mm; l = 1,1/1,5 mm; grosimea = 0,9 mm.

Plăcuțe practic identice (71 de bucăți, romboidale, triunghiulare, dreptunghiulare, pătrate având grosimi de 1 mm şi dimensiuni până la 15 mm), ce sigur provin de la o cutie, au fost descoperite în Bulgaria, într-un mormânt din apropierea oraşului Mogilec. Mormântul este datat cu monede în prima parte a secolului al III-lea[367]. Aspectul, dimensiunile, manopera par a indica acelaşi producător. În inventarul, foarte bogat, al unui mormânt de femeie găsit într-una din necropolele callatiene, mormânt datat cu două monede de la Faustina Senior, se află şi o cutie pentru flacoane de sticlă „alabastrothèque", ornamentată cu

[367] GINEV 1986, p. 26 şi fig. 11, 20.

plăcuțe de os triunghiulare[368]. Tot din necropolele callatiene, plăcuțe din os, pătrate, bine şlefuite au fost descoperite în morminte datate în sec. II, poate începutul sec. III p. Chr.[369]. În aceeaşi necropolă, în M15 (mormânt datat cu monedă Antoninus Pius la mijlocul sec. II p. Chr.) au fost descoperite bucățele de lemn pe care erau aliniate ținte din fier, o balama, o încuietoare şi o cheiță de bronz, toate provenind de la o casetă din lemn[370]. Tot din zona litorală a Mării Negre, din necropola thracică de la Anchialos, dint-un mormânt de femeie, provin câteva plăcuțe din fildeş, dreptunghiulare cu capete tăiate în verif, şi două plăcuțe din lemn, din care una cu capătul tăiat tot în verif, toate provenind de la o cutie[371]. Şi tot dintr-un mormânt provine o cutie având o parte din ornamentele intarsiate asemănătoare[372]. O plăcuță (placaj) din os de dimensiuni apropiate pieselor noastre (22 x 21,5 x 1,1 mm) a fost descoperită în ansamblul Hesperidelor din Nîmes[373]. O datare mai timpurie (prima parte a secolului I p. Chr.) o au patru plăcuțe, din care una (B24) dreptunghiulară, descoperite la *Efes*[374]. Există şi cutii cu ornamente (intarsii din os sau fildeş) figurate[375]. În villa de la Montmaurin s-au găsit mai multe elemente decorative şi din construcția unei lădițe, probabil din lemn[376].

Foarte apropiate ca formă şi dimensiuni (şi probabil ca mod de organizare spațială) sunt intarsiile din sticlă colorată descoperite la *Corinth* într-o locuință datată în secolul IV p. Chr.[377]. Tot de la *Corinth* provine o plăcuță romboidală din fildeş ce ornamenta probabil capacul unei cutii sau o placă de joc[378].

Din Galia dintr-un tumul cu înmormântări din prima epocă a fierului, provin câteva plăcuțe identice (unele deformate de foc) ce ornamentau, foarte probabil, mânerul unui cuțit[379].

IIb. Baghete

274. Inv. 21302. Pl. XI. G14; săpătură de salvare, Dan Elefteresc. Întreagă. Dintr-un corn de cerb. Profil semicircular. Asemănătoare cu piesa cat. 232 (inv.

---

[368] RĂDULESCU *et alii* 1973, p. 254-256, pl. I.1-2,.

[369] ZAVATIN-BÂRLĂDEANU 1977, p. 131, M 3.10; p. 147; M 16.5, p. 141; „plăcuțele de os şlefuit din M3 şi M16 par să fi ornamentat prin încastrarea lor, dacă nu cutii de lemn - cum e cazul casetei din sarcofagul descoperit la Mangalia - atunci un alt obiect perisabil de acelaşi gen-penar, pixidă."

[370] ZAVATIN-BÂRLĂDEANU 1977, p. 140, M 15.4.

[371] BALABANOV 1979, p. 29.

[372] GÁSPÁR 1997, p. 76, nr. 2124, M 322 (sec. IV), necropola de la Dunaújváros. Pl.XXXV şi pl. XXXVII.

[373] HERVÉ 2000, p. 131, fig. 121.87 (datare: faza 5, din anii 140-200, până la abandonare; vezi *Ibid*., p. 127).

[374] MERIÇ 2002, p. 140-141, B 23-26.

[375] BECK 1977, p. 55 şi urm., pl. 5, 6, cutii care erau folosite la păstrarea bijuteriilor, fardurilor şi a truselor medicale, acestea din urmă fiind ornamentate cu reprezentări ale lui Esculap, Higiei.

[376] FOUET 1969, p.184, pl. LVIII.

[377] DAVIDSON 1952, p. 143-144, pl. 73.1060. e, f, d. (pătrate, dreptunghiulare, triunghiulare, romboidale, ovale cu dimensiuni între 3,5 - 40 mm).

[378] DAVIDSON 1952, p. 136, pl. 69.959, nu mai târziu de secolul III p. Chr.

[379] BÉRARD 1980, fig. 22c.10-13 şi 22d.15-17.

41678). Ornamentată cu caneluri oblice, largi, cu profil albiat. Capetele tăiate oblic. Finisaj grosolan datorat probabil şi faptului că structura osului nu a îndeplinit condițiile de calitate (vezi numeroasele zone cu țesut spongios) ; piesa a fost abandonată. Este însă clar că era pregătită pentru a fi montată pe o casetă în forma unei rame. Culoare alburiu-gălbuie. L = 159 mm; l = 15,4 mm; grosimea max. = 10 mm.

275. Inv. 46062. Pl. XI. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Fragmentară. Identică cu precedenta. Dintr-un corn de cerb. Profil semicircular. Ornamentată cu caneluri oblice, largi, cu profil albiat. Culoare maronie cu pete brun-gălbui. L act. = 53 mm; l = 14,9 mm; grosimea max. = 9,5 mm.

IIc. Aplice dreptunghiulare

276. Inv. 41630. Pl. XIII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreagă. Pe o mică zonă, coroziune în suprafață. Dintr-un os lung; subțire, profil uşor semicircular; neornamentată. Lucrată îngrijit. Frumoasă culoare gălbuie. Pe margini urme de ardere secundară. Faptul că laturile mici sunt tăiate oblic şi arderea secundară de pe laturile lungi ne face să credem că era montată pe o casetă prin intarsiere. L act. = 79,2 mm; l = 14,7 mm; grosimea max. = 3 mm.

Analogii: Ilişua[380].

277. Inv. 38783. Pl. XIII. G33, SIIC, 315; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Fragmentară. Dintr-un os lung; subțire, simplă, neornamentată. Lucrată îngrijit. Culoare gălbui-roşcată. Marginile perfect lustruite pot indica şi folosirea ei ca spatulă pentru pomezi. L act. = 69,7 mm; l = 10,6 mm; grosimea = 2,2 mm.

Analogii: *Ulpia Traiana*[381].

278. Inv. 42655. Pl. XII. Plajă, *passim*; descoperire colectiv muzeu. Fragmentară; dintr-un os lung. Profil uşor semicircular. Coroziune în suprafață. În forma unei *tabula ansata*, ornamentată pe mijloc cu un şir de orificii circulare (Ø = 3,5 mm), posibil şapte (se mai păstrează patru). Lucrată îngrijit. Culoare gălbuie-aurie. L act. = 27,5 mm; l = 15 mm; grosimea max. = 3,9 mm.

Analogii: O piesă relativ asemănătoare la Gomolova[382].

IIe. Aplică circulară?

279. Inv. 41631. Pl. XIII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Fragmentară; dintr-un os lung de bovină. Lucrată sigur într-un atelier specializat. Pe porțiunea păstrată se observă două caneluri verticale adânci ce se continuă cu o zonă bogat ornamentată. În registrul mijlociu o serie (se păstrează două) dreptunghiuri ornamentate cu un X; acest registru este mărginit de două benzi ornamentate cu puncte înscrise în cerc urmate până în marginea piesei de câte două caneluri. Între aceste caneluri sunt plasate orificii de prindere, din care se mai păstrează două, unul conținând şi o bucată din ținta sau nitul din fier. Piesa se monta şi pe verticală, fapt certificat de existența unui orificiu pe una din laturile scurte. Culoare maroniu-cafenie. L act. = 32,4 mm; H = 42,2; grosimea max. = 7,7 mm.

---

[380] PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997, pl. LXXXIII.11 (formă uşor curbată).

[381] ALICU, NEMEŞ 1982, p. 355 şi nr. 91, pl. VII/8; nr. 92, pl. VII/7; nr. 93, pl. VII/6.

[382] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1992, p. 106, pl. 22.119, nr. 217.

Din colecţiile muzeului din Nîmes sunt publicaţi 12 cilindri ornamentaţi (cilindri-muluri), împărţiţi în trei tipuri şi a căror funcţionalitate nu este stabilită[383]. O piesă mult mai simplu ornamentată, relativ circulară, a fost descoperită la Gomolova[384], iar din aşezarea geto-dacică de la Poiana, provine un „tub de os" cu ornamente circulare asemănătoare datat în sec. I p. Chr.[385]. O plăcuţă ce ornamenta foarte probabil o cutie, având ornamente identice, organizate însă diferit, atribuită perioadei bizantine, a fost descoperită la *Corinth*[386].

III. Amulete

IIIa. Defense de mistreţ.

Folosirea colţilor de mistreţ şi a dinţilor de animale ca amulete se pierde în negura timpurilor. Vom menţiona o singură descoperire, mai apropiată de perioada romană, descoperire ce se remarcă prin numărul relativ mare de artefacte din os, puţin prelucrate, toate având, se pare, semificaţii mistice[387].

280. Inv. 41637. Pl. XIII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Aproape întreagă (lipsă mici porţiuni din zona de inserţie). Stare de conservare foarte slabă. Capătul de inserţie în maxilar, întărit printr-un manşon din tablă de metal (bronz antic), prins de defensă cu ajutorul unei mici ţinte. L = 81,9 mm; L manşon = 29 mm; L act. a ţintei (îndoită şi fără floare) = 13,9 mm.

281. Inv. 41636. Pl. XIII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Lipsă mici porţiuni din zona de inserţie, unde în momentul descoperirii se mai observau urmele unei perforaţii circulare. Stare de conservare bună. Asemănătoare cu piesa precedentă, sigur nu avea manşon (metalul ar fi pătat suprafaţa). L act. = 84 mm.

Un colţ de mistreţ, puţin prelucrat, descoperit în thermele de la *Histria* a fost datat în a doua parte a sec. II - prima parte a sec. III p. Chr.[388]. Printre materialele arheologice descoperite de Gr.G. Tocilescu în săpăturile efectuate în 1894 la Copăceni se află şi o amuletă din defensă de mistreţ[389]. O piesă asemănătoare a fost descoperită în Moesia Inferior la Pavlikeni[390]. Din Pannonia, de la *Gorsium* provin patru piese[391]. Şi tot din Pannonia mai provin două piese aflate în Muzeul Naţional[392]. Din *villa* de la „Derrière-la-Tour"(Avenches), provine o piesă aproape

[383] BÉAL 1984, p. 21, AVIII, nr. 39-50.

[384] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1992, p. 107, pl. 22.123, nr. 221.

[385] TEODOR, NICU, ŢAU 1997, p. 84, fig. 28.5, nr. 486.

[386] DAVIDSON 1952, p. 136, pl. 69.955.

[387] SOLIER 1968, p. 33, fig. 20, colier "talisman" (ce putea fi folosit şi ca element de parură) din 78 de astragale de berbec (găurite), defensă de mistreţ, rondele din os, tuburi, etc. Datarea mormântului (ce aparţinea unui şef local din zona Marsiliei), sec. III a. Chr.

[388] SUCEVEANU *et alii* 1982, p. 124, pl. 22, IC,7.

[389] TUDOR 1982, p. 72, nr. 5, fig. 19.15 (citarea în articol greşită).

[390] VLADKOVA 1998, p. 103-104, tip. I, nr. 1, fig. 1, darea largă pentru tip (sec. II-V p. Chr.); VLADKOVA 1999, p. 285-287, tip. I, fig. 1.

[391] BÍRÓ 1987, două piese dint-o locuinţă ce datează din epoca Severilor (fig. 19.166 şi 168) şi două piese descoperite fortuit (fig. 37.413 şi 416).

[392] BÍRÓ 1994, pl. LVII. 490 (*Dunapentele*) şi pl. LVIII.493 (*Szõny*).

identică (manşonul mult mai elaborat, obținut prin turnare, cu o prelungire pătrată pentru prindere/fixare), asemănătoare piesei din M85 de la *Tolosa*[393]. Tot de pe teritoriul helvet provine şi piesa de la *Augusta Raurica*[394].

Alături de *bulla*, credem, că amuletelelor din colți de animale li se atribuiau un rol important în protejarea copiilor (băieților). În inventarul unui mormânt de copil (băiat, *bulla*) din necropola de la *Viminacium* se găsesc două amulete din dinți de animal (canini, probabil de porc), având câte un anou de prindere din sârmă de bronz antic[395]. Pandantive din colți de animal descoperite la *Gorsiu*m alături de alte piese mărunte (considerate ca având de asemenea puteri faste) erau ataşate la o *crepundia*[396]. În două morminte de copilaşi descoperite în necropola orientală a *Tolosei* printre numeroasele ofrande cu vocații profilactice depuse se găsesc cîteva obținute din dinți şi colți de animale[397].

IIIb. Amuletă „măciuca lui Hercule"

282. Inv. 53378. Pl. XII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreagă. Tronconică cu capătul inferior rotunjit. Capătul superior, mai subțire terminat cu un anou de prindere, este delimitat de corp printr-o mulură încadrată de câte un guler. Exepțional este faptul că se păstrează şi două verigi (prinse unul în altul), din sârmă. Lucrate simplu din sârmă subțiată la un capăt (capăt ce este înfăşurat pe după îndoire), astfel de verigi (inele, cercei, anouri) sunt bine documentate în lumea romană, uneori fiind produse chiar şi din metale nobile. Culoare alb-gălbuie în sfertul inferior, pe restul suprafeței culoare verzui-măslinie în urma contactului cu cele două verigii metalice. L totală= 120 mm; L = 72 mm; Ø vârf = 5,8 mm; Ø bază = 7,3 mm.

283. Inv. 41635. Pl. XII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Întreagă. Tronconică cu capetele rotunjite. Capătul superior, mai subțire, ornamentat cu patru caneluri ce delimitează o zonă mai lată pe care se află orificiul de prindere. Lucrătură îngrijită, fără pretenții. Culoare gălbui-maroniu-roşcat. L = 69,4 mm; Ø vârf = 5,4 mm; Ø bază = 10,3 mm.

Analogii: Poiana (aşezarea geto-dacă)[398].

284. Inv. 41634. Pl. XII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Fragmentară. Tronconică. În jumătatea superioară profilul uşor turtit. Capătul superior, aplatizat, pare asemănător cu al piesei precedente. Lucrătură îngrijită, fără pretenții. Culoare alburie cu pete negricioase. L act. = 64 mm; Ø bază = 8,9 mm.

Analogii: Poiana (aşezarea geto-dacă)[399].

---

[393] BÖGLI, MEYLAN 1980, p. 49, fig. 65.

[394] KAUFMANN, *Die römischen Bronzen der Schweiz*, I, nr. 270, pl. 168 (cf. BÖGLI, MEYLAN 1980, 49, nota 116).

[395] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, G1-247, 18, 19, Pl. XX (cu monedă de la Domițian).

[396] BÍRÓ 1987, fig. 8.39a-c (edificiul XI) şi fig. 5. Un alt pandantiv a apărut într-o locuință din epoca Severilor (fig. 19.167).

[397] GEORGES 2007, p. 99, M 84 şi M85, metrou (stația François-Verdier), debutul sec. II p. Chr., fig. 114 a, b.

[398] TEODOR, NICU, ȚAU 1997, p. 85, fig. 33.3, nr. 547, considerat ac de păr, sec. I p. Chr.

[399] TEODOR, NICU, ȚAU 1997, p. 85, fig. 33.5, nr. 548, considerat ac de păr, sec. I p. Chr.

285. Inv. 38785. Pl. XII. G33, SIIC, 166; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Fragmentară. Aproximativ dreptunghiulară cu capătul inferior rotunjit. Profil turtit. Capătul superior, pare asemănător cu al pieselor precedente. Lucrătură îngrijită. Culoare gălbui-maronie. L act. = 64,2 mm; Ø = 6,9 / 9,2 mm.

Subscriem părerii cvasigenerale că astfel de piese reprezintă copii modeste (atât din punct de vedere al materialului, cât şi al execuţiei) după pandantivele-amuletă, din aur, de tip „Măciuca lui Hercules"(„Herkuleskeule"), din care unele sunt găsite chiar pe teritoriul Dobrogei[400]. Piese din aur au mai fost descoperite şi la *Serdica*[401] şi la *Potaissa*[402].

Ca o confirmare vine o piesă, de mici dimensiuni (L = 28 mm), descoperită la Sávgár şi aflată actualmente în colecţiile Muzeului Naţional al Ungariei, piesă aproape identică cu cele din aur[403].

Sunt cunoscute peste 100 de astfel de amulete descoperite pe tot întinsul lumii romane - din Britannia până în Ucraina -, cu o datare foarte largă, din secolul III până în secolul X p. Chr.[404].

De la Novae provin două piese asemănătoare, ce sunt datate în sec. III-IV p. Chr.[405]. În Dacia piese asemănătoare apar la *Apulum*[406], Veţel[407], Agnita[408], *Sucidava*-Celei[409]. Din necropola romană târzie (sec. IV p. Chr.) de la Ságvár, dintr-un mormânt de copil, provine o amuletă uşor diferită, de dimensiuni foarte mici[410]. O datare mai târzie (sfârşitul sec. V – sec. VI p. Chr.) o are o piesă descoperită în Gallia[411].

Mânerul din os (de tip „Măciuca lui Hercules") al unei oglinzi, descoperit într-un mormânt la periferia Romei, a fost datat la sfârşitul secolului I şi începutul celui următor[412]. Tot o datare mai timpurie o are o piesă cu clare asemănări, descoperită la *Corinth*[413].

Considerăm posibil ca pandantivele prismatice (din corn), descoperite în necropolele sarmatice şi în cele aparţinând culturii Sântana de Mureş-Cerneahov[414] să-şi aibă originea, eventual cu o nuanţare a semnificaţiilor, în acest

---

[400] Durostorum (POPOVIĆ, DONEVSKI 1999, p. 27, fig. 3.6, sarcofag de piatră, cu monedă de la Elagabal, prima jumătate a sec. III p. Chr.); *Noviodunum* (SIMION 1977, p. 130-131, Pl. X.7); *Beroe*-Piatra-Frecăţei (PETRE 1987, p. 38-39 şi pl. 73 bis, nr. 107d, piesa apare alături câteva mărgele din sticlă în mormântul C135. Mormântul, ce aparţine unui copil, este datat pe baza obiectelor ceramice în sec. IV p. Chr.

[401] RUSEVA-SLOKOSKA 1991, p. 151, nr. 133, sec. II-III p. Chr.

[402] BĂRBULESCU 1994, p. 178, fig. 37.1.

[403] BÍRÓ 1994, p. 29, pl. XI.92.

[404] VLADKOVA 1998, p.106.

[405] VLADKOVA 1998, p. 105-106, tip. III, fig. 4, VLADKOVA 1999, p. 287-288, tip. III, fig. 4.

[406] RODEAN, CIUGUDEAN 1999, p. 253, pl. III.2, sec. II-III.

[407] COCIŞ, ALICU 1993, p. 124, 194, pl. XVI.3, sec. II-III p. Chr.

[408] COCIŞ, ALICU 1993, p. 121, 150, pl. XVI.5, sec. II-III p. Chr.

[409] TOROPU, TĂTULEA 1987, p. 126, fig. 38, 39, sec. IV-VI.

[410] BURGER 1966, M 131, fig. 85, 102 şi 131.7.

[411] D`ARCHIMBAUD 1994, p. 221, fig. 165.262, II. fosse 712, faza IV-V.

[412] VIRGILI, VIOLA 1990, p. 104, fig. 194.

[413] DAVIDSON 1952, p. 195, pl. 89.1487, obiect din os (L= 93 mm), perioadă elenistică sau romană.

[414] DIACONU 1962.

tip (vezi în acest sens şi cele două pandantive neornamentate, mai apropiate de piesele noastre descoperite la Târgu-Mureş)[415].

Foarte recent (1-2 august 2008), cu ocazia celei de-a VII-a ediţii a Sesiunii de Comunicări Ştiinţifice „Arheologia mileniului I p. Chr.", organizată de Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, dl. Alexandru Niculescu mi-a atras atenţia (fapt pentru care îi mulţumesc şi pe această cale) că o astfel de supoziţie (legătura dintre pandantivele prismatice şi, direct, amuletele de tip „Măciuca lui Hercules") a fost făcută de Joachim Werner încă din anii '60 ai secolului trecut (JOACHIM WERNER, *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, în JRGZM 11, 1964, p. 176-199).

IIIc. Amuletă "phallus"

286. Inv. 41115. Pl. XII. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Fragmentară; dintr-un os lung de bovină. Aproximativ dreptunghiulară; un capăt modelat în forma glandului, la celălalt se mai văd urmele scrotului. Profil semicircular, datorat lipsei de material (se observă pe spate o albiere naturală a osului). În treimea medie un orificiu de prindere. Lucrată grosolan. Culoare gălbui-maronie. L act. = 53,2 mm.

Analogii: o piesă aproape identică ne este cunoscută în Britannia[416]. De la *Viminacium* provine o piesă având capătul probabil antropomorf[417]. O piesă terminată, la capătul opus, cu reprezentarea mâinii drepte (posibil într-un gest obscen, piesa fiin fragmentară) a fost descoperită la Mainz[418].

Nu putem trece cu vederea amuletele phallice din bronz descoperite în aceleaşi condiţii şi aceeaşi locaţie, existente în colecţiile muzeului din Călăraşi şi aplica în formă de phallus descoperită la *Durostorum* (Silistra) în 1976, într-un sarcofag de piatră, datat în a doua parte a sec. II p. Chr.[419].

IV. INSTRUMENTE MUZICALE

IVa. Fluier

287. Inv. 53387. Pl. XI. Plajă, *passim*; cercetări de teren, Dan Elefterescu. Fragmentar. Obţinut foarte probabil din ulna unei păsări de mari dimensiuni din ordinul *Accipitres*[420]. Modificări minime, realizare grosolană. Se mai păstrează pe

[415] IONIŢĂ 1966, p. 236, fig. 22.8-9.
[416] MANN 1987, p. 365-366, fig. 2.
[417] ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990, Pl. 12.
[418] MIKLER 1997, pl. 8.9.
[419] POPOVIĆ, DONEVSKI 1999, p. 24, fig. 2.5.
[420] Cele 21 fragmente de fluiere descoperite în grota d`Isturitz (Pyrénées Atlantiques) au fost obţinute din *ulnae* de *Gypaetus barbatus* (zăgan), *Gyps fulvus* (vultur sur), *Aegypius monachus* (vultur brun) şi probabil dintr-un os de *Aquila chrysaetos* (acvilă), BUISSON, DARTIGUEPEYRON 1996, 145. Este de remarcat că aceste păsări trăiau şi pe teritoriul ţării noastre până la mijlocul secolului trecut, când toate speciile de hoitari au dispărut în urma campaniei de combatere a "răpitoarelor", campanie susţinută şi supervizată chiar de specialişti din domeniul ornitologiei şi economiei vânatului. De asemenea credem că trebuie subliniat că 20 de ulne provin de la vulturi hoitari, fapt explicabil credem, nu numai datorită anvergurii aripilor dar şi prin numărul mare de păsări (prinderea lor era relativ uşoară - la groapă cu hoit; hrănirea până la saturaţie poate duce până la incapacitate temporară de zbor.

spate orificiul de schimbare a tonului, iar pe față cinci orificii din care unul, cel de la capătul opus orificiului de schimbare a tonului, ar putea fi orificiul de suflat (vrana). Distanțele dintre orificii nu sunt egale. Tehnica de obținere a fost următoare: după însemnarea distanțelor, s-au practicat două crestături, care au străpuns osul, după care au fost obținute orificiile prin decupare oblică din ambele părți. După decupare zona orificiilor a fost uşor şi grosolan albiată pentru o mai bună priză a degetelor. Culoare crem-gălbuie. L act. = 121,4 mm.

Fiind o descoperire fortuită şi făcând parte dintre obiectele care, datorită simplității şi cerințelor de funcționalitate, şi-au schimbat foarte puțin sau deloc, în timp, forma, existența în zonă a unor urme de locuire aparținând culturii Dridu, ne obligă la o încadrare largă între secolele II-XII p. Chr.[421]. Menționăm, de asemenea, că nu există deosebiri notabile între piesele din os/fildeş şi piesele, contemporane lor, din lemn sau bronz[422].

IVb. Cheie de harpă

288. Inv. 45987. Pl. IX. SIIC, 448; cercetări sistematice, Dan Elefterescu. Ivoriu. Fragmentară. Un capăt tăiat drept şi finisat, se continuă cu o porțiune cu profil triunghiular lungă de 35,7 mm, după care profilul devine aproximativ circular (posibil spre partea lipsă să se subțieze). Lungimea păstrată a acestei zone este de 44 mm. Culoare maroniu-gălbui. L act. = 79,7 mm; Ø = 11,3 / 12,8 mm.

Analogii: de la *Intercisa*, din M2, provin mai multe plăcuțe ornamentale şi 17 chei de la o liră[423]. Piese asemănătoare se află la *Sirmium*[424] şi în Muzeul din Mainz[425].

---

[421] O piesă de excepție, paleolitică, provine din Pirinei (BUISSON 1990, p. 424, cf. GONIDEC, GARCIA, CAUSSÉ 1996, p. 149, fig. 1). Notăm şi piesele de la *Apulum* (CIUGUDEAN 1997, p. 45-46, Pl. XXXIV.1, sec. II-III) sau piesele de la *Sucidava* Celei (TUDOR 1978, p. 107, fig. 14.6.7, „datate după poziția stratigrafică, în secolul al IV-lea e.n."; cele două fragmente sunt considerate ca făcând parte dintr-un fluier dublu, cu tuburi inegale, de tip frigian, cf. NICOLAE 1996, p.151; TOROPU, TĂTULEA 1987, p. 126, fig. 39.1-3, sec. III-IV. De remarcat, că cel puțin ilustrația, arată piese foarte apropiate ca tehnică şi material). Alte piese au apărut la *Dinogeția* (MITREA 1962, p. 197, fig. 1,2, sec. X-XII; şantierul arheologic Garvăn-Dinogeția, SCIV, 6 (1955), p. 724 şi fig. 14/1 de la p. 726 cf. MITREA 1962, p. 199) şi *Histria* (CONDURACHI şi colaboratorii 1957, p. 19, fig. 6, fragment de fluier din os lung de 165 mm, la care se mai păstrează patru găuri, descoperit în clădirea A, alături de o cantitate mare de oase de animale şi multe fragmente ceramice din perioada târzie bizantină (sec. V-VI); între piese nu sunt diferențe semificative. Asemănătoare par şi piesele de la *Gorsium* (BÁNKI 1986, pl. XI.215) şi din Muzeul din Mainz (MIKLER 1997, pl. 23.1,3 fără loc de descoperire şi pl. 23.2 exemplar descoperit la Mainz).

[422] O piesă identică, din lemn, a fost descoperită la *Vindonissa* (HEDINGER, LEUZINGER 2003, p. 121 şi fig. 2, p. 3, nr. 107); două frumoase piese din bronz sunt prezentate într-o lucrare de popularizare (editura Blum) (DRINKWATER, DRUMMOND, p. 47).

[423] ALFÖLDI 1957, p. 477-478, pl. LXXXII-LXXXIII. BÍRÓ 1994, pl. LXXII-LXXIV.606-622.

[424] SARANOVIĆ-SVETEK 1981, p. 162, Pl. IX.3-4, tip. 1a.

[425] MIKLER 1997, pl. 23.4.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 2007 - Cristina-Georgeta Alexandrescu, *Aspecte ale vieții cotidiene în epoca romană la nordul Dunării cu specială privirere asupra pielăriei şi textilelor: o potențială direcție de cercetare*, în BHUT VIII, p. 189-200.

ALFÖLDI 1957 - R. Alföldi, *Knochengegenstände, Intercisa II*, în Arch Hung, 1957, p. 477-495.

ALICU, NEMEŞ 1982 - D. Alicu, E. Nemeş, *Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Acta MN 19(1982), p. 345-365.

ALICU, POPA, POP, BOTA, VOMIR 1994 - D. Alicu, Victor Popa, Constantin Pop, Emilian Bota, Marinela Vomir, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa, campania 1992-1993; Clădirile EM30-EM31*, Acta MN 31(1994), p. 461-486.

ALICU *et alii* 1994 - D. Alicu, Sorin Cociş, Constantin Ilieşi, Alina Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca.

ALICU, POPA, BOTA 1994 - D. Alicu, Victor Popa, Emilian Bota, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa, campania 1993: amfitreatul* , Acta MN 31 (1994), p. 487-521.

ANCIEN 1977 - Anne-Marie et Jean Ancien, *Matériel gallo-romain découvert sous une maison de Soissons*, în Bulletin de la Sociétè Archéologique Champenoise, 4 (1977), p. 61-69.

ARGINTEANU 1920 - I. D. Arginteanu, *Pe ruinele Durostorului*, conferință, Silistra 1920, Călăraşi.

Arras 1986 - Alain Jacques, Annick Davy (coordonatori), *Arras-Nemetacum et la partie méridionale de la cité des Atrébates*, catalog de expoziție Arras-Musée des Beaux-Arts, 28 mai-19 août 1986.

Aspetti 2003 - Roberto Egidi, Paola Catalano, Daniela Spadoni, *Aspetti di vita quotidiana dalle necropoli della Via Latina, località Osteria del Curato*. Roma.

ÁVILA FRANÇA 1968 - Elsa Ávila França, *Alfinetes de toucado, romanos, de Conimbriga*, Conimbriga, 7 (1968), p. 67-95.

ÁVILA FRANÇA 1971 - Elsa Ávila França, *Objectos de toilette de Conimbriga*, Conimbriga, 10 (1971), p. 5-23.

BAJUSZ, ISAC 2000 - István Bajusz, Adriana Isac, *Podoabele din amfitetrul de la Porolissum*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea dicata*, Bibliotheca Musei Porolissensis 4 (2000), p. 397-430.

BALABANOV 1979 - P. Balabanov, *Sépulture tumulaire d`une Thrace riche d`Anchiale*, Arheologija, 21/3 (1979), p. 23-32.

BÁNKI 1983 - Zs. Bánki, *Forschungen in Gorsium im den Jahre 1980,* Alba Regia 20 (1983), p. 201-228.

BÁNKI 1986 - Zs. Bánki, *Forschungen in Gorsium im den Jahre 1981/1982,* Alba Regia 22 (1986), p. 109-160.

BÁNKI 1987 - Zs. Bánki, *Forschungen in Gorsium im den Jahre 1983/1984,* Alba Regia 23 (1987), p. 179-240.

BÁNKI 1990 - Zs. Bánki, *Forschungen in Gorsium im den Jahre 1985/1986,* Alba Regia 24 (1990), p. 93-136.

BÁNKI 1998 - Zs. Bánki, *Forschungen in Gorsium im den Jahre 1990-1997,* Alba Regia 27 (1998), p. 237-309.

BAUMANN 1983 - V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea.

BAUMANN 1984 - V. H. Baumann, *Raport cu privire la rezultatele cercetărilor arheologice de la Telița - "Izvorul maicilor" (Jud.Tulcea), 1979*, Peuce 9 (1984), p .41-49.

BĂRBULESCU 1994 - Mihai Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda.

BÂRLĂDEANU-ZAVATIN 1977 - E. Bârlădeanu-Zavatin, *În legătură cu o necropolă de epocă romană timpurie la Callatis*, Pontica 10 (1977), p. 127-152.

BÉAL 1983 - J.C. Béal, *Catalogue des objets de tabletterie du Musée de la Civilisation Gallo-Romaine de Lyon*, Lyon.

BÉAL 1984 - J.C.Béal, *Les objets de tabletterie antique du Musée archéologique de Nîmes*, Cahiers des Musées et Monuments de Nîmes 2 (1984).

BECK 1977 - Françoise Beck, *Objets gallo-romains découverts à Echevronne (Côte d`Or)*, Antiquités Nationales, 9 (1977), p. 50-65.

BELARBI, OSSEL 2003 - Isabelle Rodet-Belarbi et Paul Van Ossel, *Les épingles à tête anthropomorphe stylisée. Un accesoire de la coiffure féminine de l'Antiquité tardive*, în Gallia, Tom. 60, p. 319-368.

BÉRARD 1980 - Georges Bérard, *La nécropole de La Guérine à Cabasse (Var)*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 13 (1980), p. 19-64.

BIAGIOTTI 1990 - Laura Biagiotti, *Bellezza e seduzione nella Roma Imperiale*. Catalog de expoziție, Roma, Palazzo dei Conservatori 11 Giugno-31 Luglio 1990. (De Luca Edizioni d`Arte).

BÍRÓ 1987 - M. T. Bíró, *Gorsium bone carvings*, Alba Regia 23 (1987), p. 25-65.

BÍRÓ 1994 - M. T. Bíró, *The bone objects of the Roman Collection.* Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Archaeologica II, Budapest.

BORDENACHE BATAGLIA 1983 - G. Bordenache Bataglia, *Corredi funerari di etá imperiale e barbarica nel Museo Nazioanale Romano*, Roma.

BORRÉANI, BRUN 1990 - Marc Borréani et Jean-Pierre Brun, *Une exploatation agricole antique à Costebelle (Hyéres, Var): huilerie et nécropole (I er s. av. J.-C.-VI e s .ap. J.-C)*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 23 (1990), p. 117-151.

BOUNEGRU 2008 a - George Bounegru, *Cercetare arheologică preventivă. Str. Dacilor, nr.4, Cartier Partoş, proprietar Anghel Traian*, în *Descoperă arheologia urbană*!, catalog de expoziție, Alba Iulia 2008, p.42-53.

BOUNEGRU 2008 c - George Bounegru, *Cercetare arheologică preventivă. Str. Timotei Cipariu,nr. 17, proprietar Neag David*, în *Descoperă arheologia urbană*!, catalog de expoziție, Alba Iulia 2008, p. 70-77.

BOURGEOIS, TUFFREAU-LIBRE 1981 - A. Bourgeois, Tuffreau-Libre, *Un atelier gallo-romain de taille de l`os à Arras (Pas–de-Calais)*, în Latomus, 40, fasccicule I, ian. - mars. 1981, p. 112-120, Bruxelles.

BOURGEOIS *et alii* 1999 - Luc Bourgeois, Silvia Païn, Pierre Pallier, Nicole Vanpeene, Marie-Aline Charier, *Le petit mobilier*, în *Le sanctuaire rural de Bennecourt (Yvelines). Du temple celtique au temple gallo-romain* (sous la direction de Luc Bourgeois), d.A.f. 77, p. 136-150.

BOYER, FATTORI 1976 - Raymond Boyer, Yves Fattori, *Aperçus sur une technique de fouille des Inhumations habillées* , Revue Archéologique de Narbonnaise, 9 (1976), p. 271-284.

BÖGLI 1970-1971 - H. Bögli et collaborateurs, *Insula 16 Est. Rapport sur les fouilles exécutées en 1965-1966*, Bulletins de l'Association Pro Aventico 21 (1970-1971), p. 19-39.

BÖGLI, MEYLAN 1980 - H. Bögli, Ch. Meylan, *Les fouilles de la région "Derrière-la-Tour"à Avenches (1704-1977)*, Bulletins de l'Association Pro Aventico 25 (1980), p. 15-52.

BUCOVALĂ 1977 - M. Bucovală, *Atestări arheologice ale practicilor medico- farmaceutice în Dobrogea*, Pontica 10 (1977), p. 91-96.

BUISSON 1990 - Dominique Buisson, *Les flûtes paléolithiques d'Isturitz (Pyrénnés-Atlantiques)*, Bulletin de la Société Préhistorique Française, p. 420-433.

BUISSON, DARTIGUEPEYRON 1996 - D. Buisson, S. Dartiguepeyron, *Fabriquer une flûte au Paléolithique supérior: récit d`une expérimentation*, Antiquités Nationales 28 (1996), p. 145-148.

BURGER 1966 - A.Sz. Burger, *The Late Roman Cemetery at Ságvár*, în ActaArchHung, tomul 18 (1966), 1-4, p. 99-233.

BURAKOV 1976 - А. В. Бураков, *Козырское городище рубежа и первых столетий нашей зры*.-Киев: Наук. Думка.

CISOTTO NALON 1984 - Mirella Cisotto Nalon, *Cucchiai*, în *Le divisioni agrarie romane nel territorio patavino. Testimonianze Archeologiche* (cord. Girolamo Zampieri şi Stefania Pesavento Mattioli), p. 135-136.

CIUGUDEAN 1997 - Daniela Ciugudean, *Obiectele din os, corn şi fildeş de la Apulum*, Bibliotheca Musei Apulensis 5 (1997), Alba Iulia.

CIUGUDEAN 2002 - Daniela Ciugudean, *Noi artefacte din os de la Apulum*, Apulum 39 (2002), p. 289-300.

CHERA, LUNGU 1985 - C. Chera, V. Lungu, *Un complex funerar inedit de la Tomis*, Pontica 18 (1985), p. 203-214.

CHEW 2005 - Hélène Chew avec la participation de Marie-Laure Berdeaux-Le Brazidec, *Un nouveau trésor d`époque romaine en Beauce?*, Antiquités Nationales, 37 (2005), p. 129-147.

COCIŞ, ALICU 1993 - S. Cociş, D. Alicu, *Obiecte din os din Dacia Apulensis şi Dacia Parolissensis*, ActaMP 17 (1993), p. 113-149.

COJA 1975 - M. Coja, *Importuri italice la Histria. În legătură cu un nou mormînt de incineraţie din epoca romană*, SCIVA, 26 (1975), 4, p. 551-560.

CONDURACHI şi colaboratorii 1957 - Em. Condurachi şi colaboratorii, *Şantierul arheologic Histria*, Materiale 4 (1957), p. 9-101.

CRIŞAN 2000 - I.H. Crişan, *medicina*, în *Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României*, Bucureşti.

CRUMMY 1979 - N. Crummy, *A Chronology of Romano-British Bone Pins*, în Britannia 10 (1979), p. 157-165.

CULICĂ 1978 - V. Culică, *Cu privire la lagărul legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de Jos*, Pontica 11 (1978), p. 113-118.

D`ARCHIMBAUD 1994 - Gabrielle Démians d`Archimbaud, *Objets divers*, în *L`oppidum de Saint-Blaise du Ve-au VIIe s.* (sous la direction de Gabrielle Démians d`Archimbaud), d.A.f. 45 (1994), p. 219-222.

DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1992 - Velika Dautova-Ruševljan, *The Culture Layer*, în *Gomolava-Rimsski period*, Novi-Sad, p. 81-166.

DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1993 - Velika Dautova-Ruševljan, *Rescue Excavations of the Roman Settlement in Hrtkovci (1991*), RAD, 35 (1993), Novi-Sad, p. 53-70.

DAVIDSON 1952 - Gladys R. Davidson, *Corinth XII. The minor objetcts*, Princenton.

DELOCHE *et alii* 1993 - Bernard Deloche, Cristian Labanier, Micheline Jeanlin, *Attribution automatique des figurines au moyen d`un système expert*, în *Colette Bémont, Micheline Jeanlin et Christian Labanier* (sous la direction de), *Les figurines en terre cuite gallo-romaines*. dAf 38 (1993), p. 281-298.

DEX - Dicţionarul Explicativ al Limbii Române, Academia Română. Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", Bucureşti, 1996.

DIACONU 1962 - Gheorghe Diaconu, *Despre pandantivele prismatice de os din necropola de la Târguşor*, SCIV, 13 (1962), 2, p. 441-445.

DIMA 2001 - Mihai Dima, în *Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2000*.

DIMITROV *et alii* 1967 Д. П. Димитров, М. Чичикова, А. Димитрова, В. Найденова, *Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1965 г*, în Известия на Археологическия Институт(ИАИ) 30 (1967) , p. 75-100.

DIMITROVA 1982 - Alexandra Dimitrova, *Fouilles de la Basilique nr.1 à Cabylé*, în *Kabyle*, vol. 1, Sofia, p. 115-157.

DRINKWATER, DRUMMOND - J.F. Drinkwater, Andrew Drummond (consultant ştiinţific pentru ediţia spaniolă Dr. José Remesal Rodriquez), *El Mundo de los Romanos*, Blum.

DULAR 1979 - Anja Dular, *Rimske Koščene igle iz Slovenije*, Arheološki vestnik 30 (1979), p. 278-293.

DUMONT 1989 - Nadine Dumont, *Un portrait d`Agrippine la jeune trouvé en Narbonnaise à Négrepelisse (Tarn-et-Garonne)*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 22 (1989), p. 391-390.

DUMULIN 1965 - André Dumulin, *Les puits et fosses de la colline Saint-Jacques à Cavaillon (Vaucluse)*, Gallia 23 (1965), fasc. 1, p. 1-86.

DŽIN 2003 - Kristina Džin, *Catalogue*, în *Vesna Girardi Jurkić, Kristina Džin, The Splenndour of the Antique Necropolises of Istria*. Monographies and Catalogues Archaeological Museum of Istria 13, Pula, p. 132-161.

EGIDI 2003 - Roberto Egidi, în *Aspetti di vita quotidiana dalle necropoli della Via Latina, località Osteria del Curato.*

EKE, HORVÁTH 2006 - István Eke, László Horváth, *Late Roman Cemeteries at Nagykanizsa*, în Archaeological Investigations in Hungary 2005, p. 73-86.

ELEFTERESCU 2005 - Dan Elefterescu, *Statuete votive din plumb de la Durostorum*, Pontica 37-38 (2004-2005), p. 221-238.

ERTEL *et alii* 1999 - Cristin Ertel, Verena Gassner, Sonja Jilek, Herma Stiglitz. *Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum. Band I: Der archäologische Befund. Der Römische Limes in Östereich, Heft 40,* Wien 1999.

FERDIÉRE 1985 - A. Ferdiére, *Imformations Archéologiques (Centre)*, Gallia 43 (1985), 2, p. 297-357.

FEUGÈRE 1997 - Michel Feugère, *Le mobilier autre que céramique,* în *Martine Genin et Marie-Odile Lavenhomme, Rodumna (Roanne, Loire) le village gallo-romain. Évolution des mobiliers domestiques*. dAf 66 (1997), Paris, p. 59-65.

FEUGÉRE, MANNIEZ 1993 - Michel Feugére, Yves Manniez *Le petit mobilier,* în *Martial Monteil* (sous la direction de), *De la Z.A.C. des Halles à Nîmes (Gard)*. Bulletin de l`École Antique de Nîmes, Supplément 1 (1993), Nîmes, p. 267-300.

FIRMANI 1985 - Massimo A.S. Firmani, *„Instrumentum domesticum" Bronzo nel Musea Cenedese a Vittorio Veneto*, Aquileia Nostra 56 (1985), p. 313-336.

FOUET 1969 - G. Fouet, *La villa gallo-romaine de Montmaurin*, Gallia. Suppl. 20.

GAJDUKEVIČ 1981 - В. Ф. Гайдукевич, *Боспорские города (уступчатые склепы, эллиниртическая усадъба. Илурат.). –Л.*

GAMITO 1992 - Teresa Júdice Gamito, *Cemitério romano do século II/III-Faro, Rua das Alcaçarias*, Conimbriga, 31 (1992), p. 99-118.

GÁSPÁR 1997 - D. Gáspár, *Kästchenbeschläge und kästchenbestandteile aus den komitat Fejér,* Alba Regia 26 (1997), p. 75-81.

GEORGES 2007 - Patrice Georges, în *Metropolis. Transport sauterrain et archéologie urbane à Toulouse 1990-2007*. Toulouse.

GINEV 1986 - G. Ginev, *Nécropole de l`époque romaine près du village de Mogilec, département de Tărgoviště*, Arheologija, 28 (1986), 4, p. 18-26.

GIOVANNINI 1998 - Annalisa Giovannini, Luciana Mandruzzato, Maria Rosa Mezzi, Daniele Pasini, Paola Ventura, *Recenti indagini nelle necropoli Aquileiesi: Beligna, scavo 1992-1993*, Aquileia Nostra, 69 (1998), p. 205-358.

GOLUBOVIĆ 2000 - Snezana Golubović, *Shoes findings from the three-conched tomb Viminacium*, Viminacium 11 (2000), p. 84-100.

GONIDEC, GARCIA, CAUSSÉ 1996 - Marie-Barbara Le Gonidec, Léonardo Garcia, René Caussé, *Au sujet d'une flûte paléolithique. En sauvenir de Dominique Buisson*, Antiquités Nationales 28 (1996), p. 149-152.

GUDEA 1989 - N. Gudea, *Porolissum un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman,* Acta MP 13 (1989), p.

GUDEA, BAJUSZ 1991 - N. Gudea, I. Bajusz, *Ace de păr de la Porolissum,*Acta MP 14-15 (1991), p. 81-126.

GUISAN 1975 - M. Guisan, *Bijoux romains d'Avenches*, Bulletins de l'Association Pro Aventico 23 (1975), p. 5-39.

HARALAMBIEVA 2006 - Anna Haralambieva, *Die Beifunde aus den römischen Thermen in Odessos*, Izvestija-Varna, 42(57) (2006), p. 39-63.

HICA-CÎMPEANU 1980 - Ioana Hica-Cîmpeanu, *Din colecţiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei -Donaţia Torma Károly-* , Acta MN 17 (1980), p. 653-665.

HILL 1945 - Dorothy Kent Hill, *Ancient greek dress*, Baltimore.

HIRT 2000 - Marguerite Hirt, *Les médecins à Avenches/Aventicum. Étude basée sur l'ensemble du matériel relatif aux médecins*, în Bulletins de l'Association Pro Aventico 42 (2000), p. 93-208.

HEDINGER, LEUZINGER 2003 - Bettina Hedinger et Urs Leuzinger, *Tabula Rasa Les Helvétes et l`artisanat du bois. Les découvertes de Vitudurum et Tasgetium*. Documents du Musée Romain d`Avenches 8 (2003), Avenches.

HEIGHWAY, GARROD 1980 - Carolyn Heighway and Patrick Garrod, *Excavations at Nos.1 and 30 Westgate Street, Gloucester: The roman levels`*, Britannia, 11 (1980), p. 73-114.

HERVÉ 2000 - Marie-Laure Hervé, *Le petit mobilier du site des Hespérides*, în Pierre Garmy et Martial Monteil, *Le quartier antique des Bénédictins à Nîmes (Gard)*, dAf 81 (2000), Paris, p. 127-133.

HORAK 2001 - Ulrike Horak (Mit einem Beitrag von Erwin M. Ruprechtsberger), *Katalog der Exponaten*, în Ulrike Horak - Hermann Harrauer, *Kopten. Nachbarn des Sudan*, Linzer Archäologische Forschungen. Sonderheft 34, Linz 2001, p. 21-98.

IGNATOV 1996 - Veselin Ignatov, *Thracin Tumulus from The Roman Period near the Village of Pet Mogili, Nova Zagora Region*, în Tatiana Kliceva- Ruseva, Krasimir Velcov, Veselin Ignatov, *Investigation of tumuli in the region of Nova Zagora*, p. 71-124.

IONIŢĂ 1966 - Ion Ioniţă, *Cultura Sântana de Mureş-Cerneahov pe teritoriul României*, ArhMold., 4 (1966), p. 189-259.

IRIMIA 2006 - Mihai Irimia, *Noi descoperiri getice şi greceşti din Dobrogea şi din stânga Dunării*, Pontica 39 (2006), p. 123-168.

ISAC, GAIU 2006 - Adriana Isac, Corneliu Gaiu, *Roman jewellery from Ilişua. A tipological study (I)*, în *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, (ed. Corneliu Gaiu, Cristian Gâzdac), Complexul Muzeal Bistriţa-Năsăud, 2006, p. 415-436.

ISLER 1998 - Hans Peter Isler, *Monte Iato: la ventottesima campagna discavo*, în Sicilia Archaeologica, 31 (1998), 96, p. 17-24.

ISTENIČ 2000 - Janka Istenič, *Poetovio, The Western Cemeteries II. Grave-groups in the Laudesmuseum Joanneum, Graz, II*, Lubliana 2000.

IVANIŠEVIČ, DORDEVIČ-NIKOLIČ 1997 - V. Ivaniševič, Snežana Dordevič-Nikolič, *New traces of roman fortification in Singidunum: 30 Knez Mihailova Street site*, în Singidunum 1 (1997), p. 65-150.

JACOB, JEANNIN 1986 - J.-P. Jacob et Y. Jeannin, *Imformations Archéologiques (Franche-Comté)*, în Gallia, 44 (1986), 2, p. 235-260.

JOHNSTON 1972 - David E. Johnston, *A roman building at Chalk, near Gravesend*, Britannia, 3 (1972), p. 112-148.

KESYAKOVA 1998 - Elena Kesyakova, *A residential complex from Philippopolis*, Thracia, 12 (1998), Studia in honorem Cristo M. Danov, Serdicae, p. 159-171.

KRAPIVINA 1993 - В.В. Крапивина, Олъия Материальная культура I-IV вв.н.э., Kiev.

KRUGLIKOVA 1966 - И. Т. Кругликова, Боспор в поздиеантичное время (очерк зкономической истории).

KRUNIĆ 1992 - Славица Крунић, *Римски медицински и фармацеутски инструменти из ингидунума и околинелена*, Belgrad.

LAZAROV 2001 - Lachezar Lazarov, *Historical museum-Dalgopol*, Katalog.

LEGLAY 1966 - M. Leglay, *Les fouilles du "Temple de Cybéle" à Vienne (Isére)*, Revue Archéologique, N.S. 1 (1966), p. 113-150.

LEMAN 1982 - Pierre Leman, *Un quartier romain de Beauvais (Oise)*, Gallia 40 (1982), 1, p. 195-218.

LJUBENOVA 1985 - V. Ljubenova, *Centre de production et commercial antique près de Radomir (communication préalable)*, în Arheologija, 27 (1985), 3, p. 26-37.

MANIÈRE 1966 - Gabriel Manière, *Un puits funéraire de la fin du Ier siècle aux Aquae Siccae (Cazéres, Haute Garonne)*, Gallia 24 (1966), 1, p. 101-160.

MANN 1987 - J. E. Mann, *Recent roman finds from Lincoln: a phallic amulet and a finger-ring*, The Antiquaries Journal, 67 (1987), part II, p. 365-366.

MEFFRE 1987 - Joël-Claude Meffre, *Un dépotoir du IIIe siècle de notre ère au Rasteau (Vaucluse): Les Fouquesses*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 20 (1987), p. 369-385.

MERIÇ 2002 - Recep Meriç, *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*, Forschungen in Ephesos IX/3, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

MIKL CURK 1976 - Iva Mikl Curk, *Poetovio I*, Ljubjana.

MIKLER 1997 - Hubertus Mikler, *Die römischen Funde aus Bein im Andesmuseum Mainz*, Monographies *instrumentum* I, éditions Monique Mergoil, Montagnac.

MITREA 1962 - Bucur Mitrea, *Un instrument muzical din perioada feudală timpurie descoperit la Bisericuța-Garvăn*, SCIV 13 (1962), 1, p. 197-200.

MUŞEȚEANU 1999 - Crişan Muşeţeanu, *Un poanson din os de la Durostorum*, SCIVA 50 (1999), 1-2, p. 83-84.

MUŞEȚEANU 2003 - Crişan Muşeţeanu (în colaborare cu Dan Elefterescu), *Ateliere ceramice romane de la Durostorum*, Monografii IV, Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti.

MUŞEȚEANU, ELEFTERESCU 1985 Crişan Muşeţeanu, Dan Elefterescu, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (I)*, CCDJ 1 (1985), p. 67-81.

MUŞEȚEANU, ELEFTERESCU 1988-1989 - Crişan Muşeţeanu, Dan Elefterescu, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (II)*, CCDJ 5-7 (1988-1989), p. 89-119.

NICOLAE 1996 - Eugen Nicolae, *Fluier*, în *Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României*, Bucureşti.

NICOLIĆ, LAZIĆ 2005 - Snežana Nicolić, Ştefan Pop-Lazić, *Romains of Antique Urban Zone on the Danube Slape*, Singidunum 4 (2005), p. 7-44.

OSIRKE, PALÁGYI 2005 - Orsolya Osirke, Silvia Palágyi, *Römerzeitliche Schmuck und Trachtgegenstände des Museums"Laczkó Dezsö" von Veszprém*, Veszprém.

OTA 2008 a - Radu Ota, *Cercetare arheologică preventivă. Str. Moților, nr. 66A, proprietar Săvuț Silvia*, în *Descoperă arheologia urbană!*, catalog de expoziție, Alba Iulia 2008, p. 78-102.

OTA 2008 b - Radu Ota, *Cercetare arheologică preventivă. Bdul. Încoronării, proprietar Tăuțan Alexandru*, *Ibid.*, catalog de expoziție, Alba Iulia 2008, p. 104-108.

OVČAROV 1979 - D. Ovčarov, *Tumulus funéraire et sanctuaire thraces du IIIe s. de n.è. près du village Ljublen, département de Tărgovište*, Arheologija, 21 (1979), 3, p. 33-46.

PANAITESCU 1976 - A. Panaitescu, *Morminte din necropolele cetății Tropaeum Traiani*, Pontica 9 (1976), p. 207-211.

PENCHEVA 2005 - Elena Pencheva, *Bone implements found in a building from roman period in Dana Bunar locality (in the territory of the village of Georgi Dobrevo, municipality of Lujbimets)*, Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. IV, *Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov*, Sofia, p. 581-590.

PETERS 1986 - Б. Г. Петерс, *Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья*.

PETIT 2005 - Jean-Paul Petit, *Aspects de la romanisation d'une petite ville*, în JEAN-PAUL PETIT *et alii*, *Bliesbruck-Reinheim. Celtes et Gallo-Romaines en Moselle et en Sarre*, Paris 2005. Catalog expoziție.

PETRE 1987 - Aurelian Petre, *La romanité en Scythie Mineure*, Bucureşti.

PINTEROVIĆ 1974 - Danica Pinterović , *Ostaci rimskih kuća i kućanstava u Osijeku*, Osječki Zbornik, 14-15 (1974), p. 57-166.

POPILIAN 1976 - G. Popilian, *Un quartier artisanal à Romula*, Dacia, N.S., 20 (1976), p. 221-250.

POPESCU 1956 - Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (I-IV)*, Materiale 2 (1956), p. 41-250.

POPOVIĆ 1996 - Ivana Popović (coordonator), Tatjana Borić-Cvjetićanin, Bojana Borić- Brešković, Jelena Kondić, *Antique Silver from Serbia, Exhibition of National Museum of Belgrade*, November1996-January 1997, Bucharest.

POPOVIĆ, DONEVSKI 1999 - Ivana Popović, Peti Donevski, *Gold and Silver Jewelry from Durostorum Burials*, Svishtov.

PREDA 1980 - C. Preda, *Callatis, necropola romano-bizantină*, Bucureşti.

PROTASE, GAIU, MARINESCU 1997 - Dumitru Protase, Corneliu Gaiu, George Marinescu, *Castrul roman şi aşezarea civilă de la Ilişua (jud Bistriţa-Năsăud).Rapoartele preliminare şi concluziile asupra săpăturilor arheologice efectuate în anii 1978-1995*, Revista Bistriţei, 10-11 (1997), p. 27-110.

PROTASE, GAIU 1997 - Dumitru Protase, Corneliu Gaiu, *Ilişua*, în CCA 1997, p. 33-34.

RĂDULESCU *et alii* 1973 - A.V. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, *Un sarcofago di eta romana scoperto nella necropoli tumulare di Callatis (Mangalia)*, Pontica 6 (1973), p. 247-265.

RIHA 1990 - Emilie Riha, *Der römischen Schmuck aus Augst und Kaiseraugst, Forschungen in Augst 10*, Augst.

ROBINSON 1959 - Henry S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. The Athenian Agora V*, Princeton, New Jersey.

RODEAN, CIUGUDEAN 1999 - Nicolae Rodean, Daniela Ciugudean, *Obiecte romane din os şi corn din colecţia Muzeului Brukenthal*, Apulum 36 (1999), p. 249-256.

ROUVIER-JEANLIN 1972 - Micheline Rouvier-Jeanlin, *Les figurines gallo-romaines en terre cuite au Musée des Antiquités Nationales*, Gallia, Suppl. 24 (1972).

RUBINO 2003 - Carla Rubino, *Aspetti di vita quotidiana dalle necropoli della Via Latina, località Osteria del Curato.*

RUPRECHTSBERGER 1979 - G. M. Ruprechtsberger, *Die römischen Bein und Bronzenadeln aus den Museen Enns, Linz*, vol. I, 1979, vol. II, 1978, Linz.

RUSEVA-SLOKOSKA 1991 - Ljudmila Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery. A Collection of the National Archaeological Museum* - Published by the Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, Cromwell Edition London.

RUSU 1956 - M. Rusu, *Cercetări arheologice la Gilău*, Materiale 2 (1956), p. 687-716.

SACKETT 1972-1973 - L.H. Sackett, *Post-minoan Occupation above the Unexplored Mansion* (M.R. Pophan, L.H. Sackett, *The unexplored mansion at Knossos: A prelyminary report on the excavations from 1967 to 1972*, p. 50-71), Archeological Reports, 19 (1972-1973), p. 62-71.

SALVIAT, TERRER 1980 - François Salviat, Daniéle Terrer, *Un portrait officel à Narbonne: Agrippa Postumus?*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 13 (1980), p. 65-72.

SALVIAT, TERRER 1983 - François Salviat, Daniéle Terrer, *Portraits d'Auguste à Vienne, de Tibère au Musée de Lyon: un relief "dynastique" en Gaule*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 16 (1983), p. 135-160.

SALVIAT, TERRER 1984 - François Salviat, Daniéle Terrer, *Portraits officiels sévériens en Narbonnaise*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 17 (1984), p. 273-288.

SANTROT, SANTROT, TASSAUX 1975 - Marie-Hélène Santrot, Jacques Santrot, Danielle Tassaux, *Le mobilier d'un puits gallo-romain à Saintes (Charente-Maritime)*, Gallia, 33 (1975), 1, p. 117-158.

SARANOVIĆ-SVETEK 1980 - Vesna Saranović-Svetek, *A study of the ancient bone-cutting and carving craft on the territory of South Pannonia with special reference to Syrmium*, RAD, 26 (1980), p. 121-132.

SARANOVIĆ-SVETEK 1981 - Vesna Saranović-Svetek, *Typologie der Bein und Knochengegenstände aus Syrmium*, RAD, 27 (1981), p. 149-179.

SARANOVIĆ-SVETEK 1988-1989 - Vesna Saranović-Svetek, *Topographie und Katalog römischer Kknochengegenstände aus Syrmien*, RAD, 31 (1988-1989), p. 107-153.

SĂRĂȚEANU-MÜLLER 2000 - Florian Sărățeanu-Müller, *Saarfalz – Blätter für Geschichte und Volkskunde*, Sonderheft.

SĂRĂȚEANU-MÜLLER 2003 - Florian Sărățeanu-Müller, *Vicus Bliesbruck, Gebäude 0501 zur Bautätigkeit in der 1. Hälfte des 4. Jahrhunderts n. Chr. Ein Vorbericht*, Sastuma 9 (2003), Bonn, p. 189-234.

SERRALONGUE 2002 - Joël Serralongue, *Les thermes d`Annecy (Haute-Savoie)*, în Jean-Pascal-Jospin (coordonator), *Les Allobroges. Gaulois et Romains du Rhône aux Alpes. De l`indépendance à la période romaine (4e siècle av. J.-C.- 2e siècle apr. J.-C.)*, Musée Dauphinois, *In folio*, p. 134-135.

SHEPHERD 2001 - Elizabeth Jane Shepherd, în *Catalogue de l`exposition Ostia port et porte de la Rome antique*, Genève, Musée Rath, février-22 juillet 2001.

SHEPHERD 2001 - Elizabeth Jane Shepherd, în *Ostia port a porte de la Rome antique*. Sous directionn de Jean-Paul Descoeudres. Catalogue de l`exposition, Genève, Musée Rath, 23 février-22 juillet 2001, p.421.

SIMIČ 1997 - Zoran Simič, *Results of protective archaeological research in the area of the south-eastern Singidunum necropolis*, Singidunum 1 (1997), p. 21-56.

SIMION 1974 - G. Simion, *Descoperiri noi pe teritoriul Noviodunensis*, Peuce 6 (1974), p. 123-148.

SIMION 1994-1995 – Gavrilă Simion, *Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Noviodunum (Isaccea) avec une expertise de S. Apostolescu, T. Apostolescu, A. Scarlat et V. Zoran*, Dacia, N.S., 38-39 (1994-1995, p. 121-149.

SOLIER 1968 - Y. Solier, *Une tombe de chef à l`oppidum de Pech Maho (Singean, Aude)*, Revue Archéologique de Narbonnaise, 1 (1968), p. 7-38.

SPADONI 2003 - Daniela Spadoni, în *Aspetti di vita quotidiana dalle necropoli della Via Latina, località Osteria del Curato*.

SUCEVEANU *et alii* 1982 - Alexandru Suceveanu şi colab., *Histria VI. Les thermes romains*, Bucureşti.

SUCEVEANU 1998 - Alexandru Suceveanu, *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*. Bucureşti.

SZÖKE 1997 - Ana Maria Szöke, *Tacâmuri din secolele XVI-XVIII în colecțiile Muzeului Transilvaniei*, Apulum 34 (1997), p. 669-684.

TABAKOVA-KANOVA, GETOV 1989 - G. Tabakova-Kanova, L. Getov, *Tombes tumulaires du village Tulovo, dép. de Stara Zagora*, Arheologija, 11 (1989), 4, p. 29-40.

TEODOR, NICU, ȚAU 1997 - Silvia Teodor, Mircea Nicu, Stela Țau, *Aşezarea geto-dacică de la Poiana (Jud. Galați). Obiecte de port şi podoabă (II). Oglinzi, ace, obiecte de os*, ArhMold., 20 (1997), p. 27-88.

TIMOC 2007 - Călin Timoc, *Prelucrarea osului şi cornului în provincia Dacia*, BHUT 8 (2007), p. 171-188.

TIMOFAN 2008 - Anca Timofan, *Cercetare arheologică preventivă. Str. Regimentul V Vânători, nr. 104G, cartier Partoş, proprietar Marin Pastiu*, în *Descoperă arheologia urbană!*, catalog de expoziție, Alba Iulia 2008, p. 16-31.

TOROPU, TĂTULEA 1987 - Octavian Toropu, Corneliu Tătulea, *Sucidava Celei*, Bucureşti.

TUDOR 1978 - D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. IV, Bucureşti.

TUDOR 1982 - Dumitru Tudor, *Materiale arheologice din Castrul Praetorium I (Copăceni, județul Vâlcea) descoperite de Gr.G. Tocilescu (1894)*, Drobeta 5 (1982), p. 49-77.

TSAROV 1992 - Ivan Tsarov, *Medical and pharmaceutical equipment and instruments from Nicopolis ad Istrum and pertaining territory*, Izvestija, Veliko Târnovo 7 (1992), p. 147-152.

UGAGLIA 1999 - Évelyne Ugaglia, *La toilette*, în Daniel Cazes *et alii*, *Les Musée Saint-Raymond. Musée des Antiques de Toulouse*, Somogy, Paris 1999.

VÀGÓ 1971 - Eszter B. Vàgó, *Ausgrabungen in Intercisa (1957-1969)*, Alba Regia, 11 (1971), p. 109-119.

VÀGÓ, BONA 1976 - E. B. Vàgó, I. Bona, *Die Gräberfelder von Intercisa. Der spätrömische Südostfriedhof*, Budapest.

VERRON, PILET 1986 - G. Verron, Chr. Pilet 1986, *Imformations Archéologiques (Basse-Normandie)*, Gallia, 44 (1986), 2, p. 335-360.

VIKIĆ-BELANČIĆ 1948 - Branka Vikić-Belančić, *Rimski koštani predmeti iz Osijeka u Arheološkom Muzeju u Zagrebu*, Osječki Zbornik, 2-3 (1948), p. 36-47.

VIRGILI 1990 - Paola Virgili, *Culto della bellezza e della seduzione*, în Laura Biagiotti, *Bellezza e seduzione nella Roma Imperiale*. Catalog de expoziție, Roma, Palazzo dei Conservatori 11 Giugno-31 Luglio 1990, p. 77-119.

VIRGILI, VIOLA 1990 - Paola Virgili, Claudio Viola, *Catalogo*, în Laura Biagiotti, *Bellezza e seduzione nella Roma Imperiale*. Catalog de expoziție, Roma, Palazzo dei Conservatori 11 Giugno-31 Luglio 1990, p. 77-119.

VLADKOVA 1996 - Pavlina Vladkova, *Bone toilet personal belongings from Novae*, Izvestija Veliko Târnovo 11 (1996), p. 141-153.

VLADKOVA 1998 - Pavlina Vladkova, *Bone and horn amulets from Moesia Inferior*, Izvestija Veliko Târnovo 13 (1998), p. 103-110.

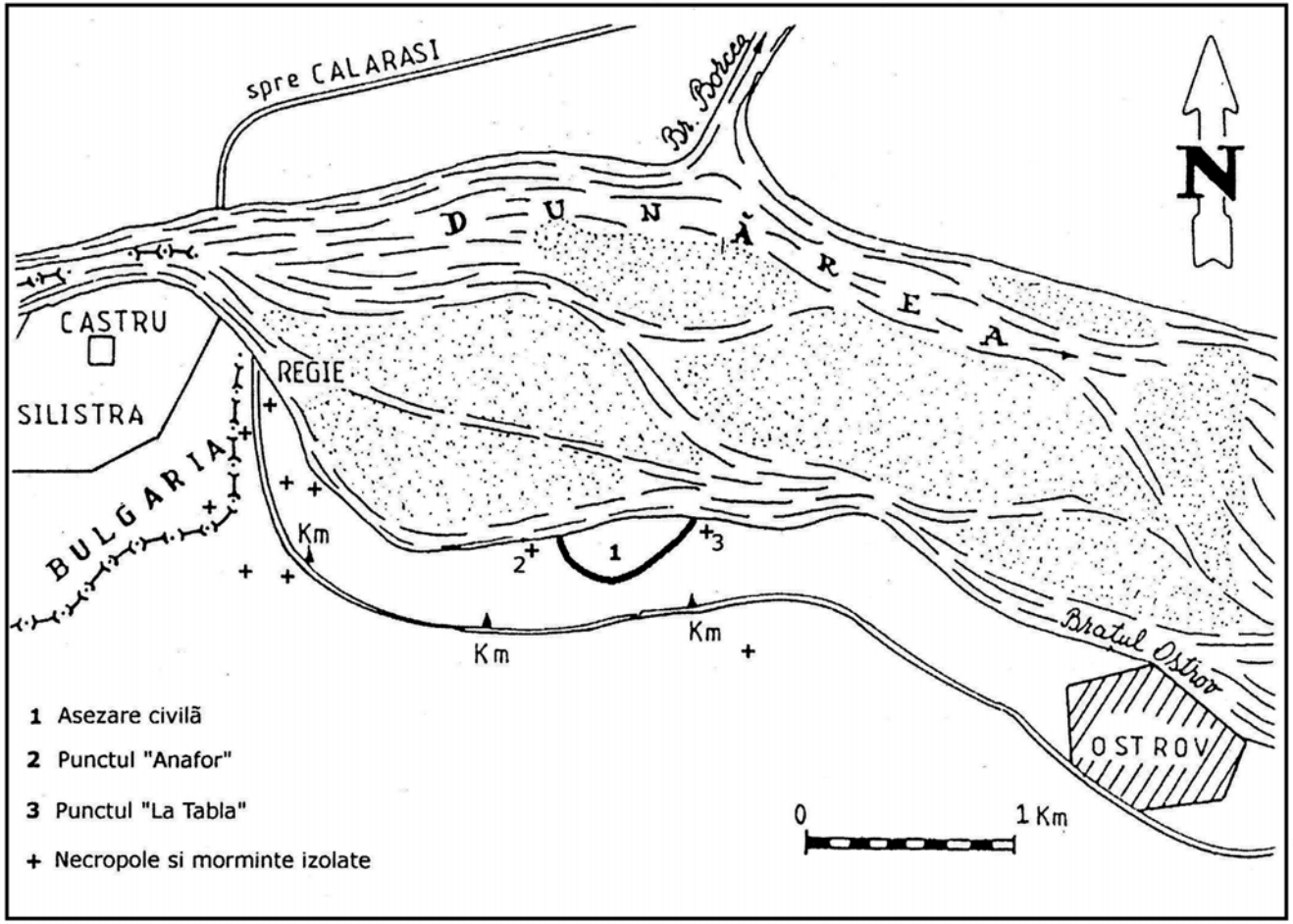
VLADKOVA 1999 - Pavlina Vladkova, *Amulets mode of bone and horn from Lower Moesia*, în *Der Limes on der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios-Vorträge der Internationalen Konferenz Svištov (1-5 Septemmber 1998)*, Sofia 1999, p. 285-289.

WALTERS 1921 - H.B. Walters, M.A., F.S.A., O.B.E., *Catalogue an the Silver Plate (Greek, Etruscan and Roman) in the British Museum*, London.

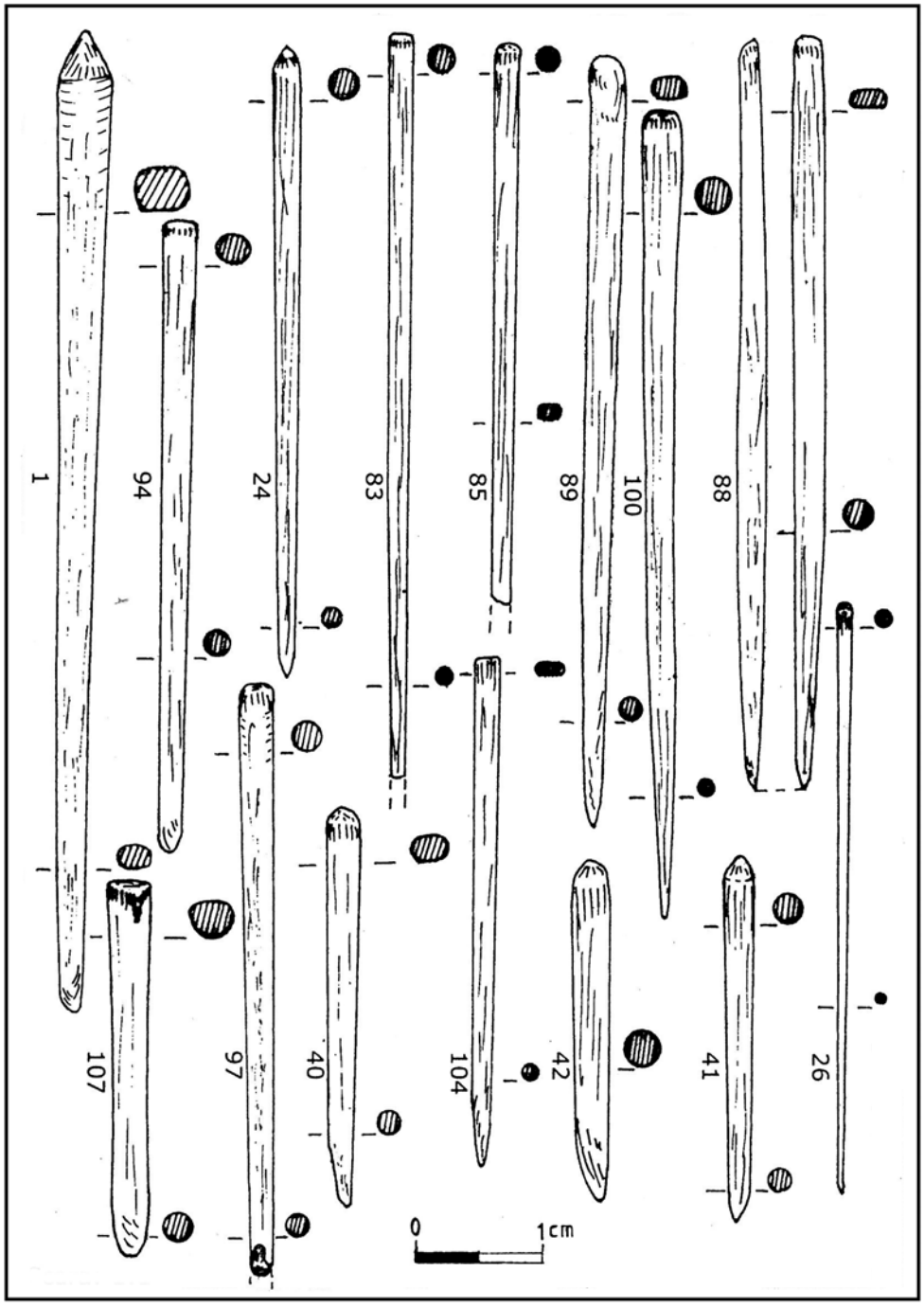
WILSON 1985 - R.J.A. Wilson, *Un insediamento agricolo romana a Castagna (comune di Cattolica Eraclea, AG)*, Sicilia Archeologica, Anno XVIII/57-58, p. 11-35.

ŽIŽEK 2001 - Ivan Žižek, *Tretji ptujski mitrej v luči materialne kulturen*, Archaeologia Poetovionensis, Ptuj, 2, p. 125-166.

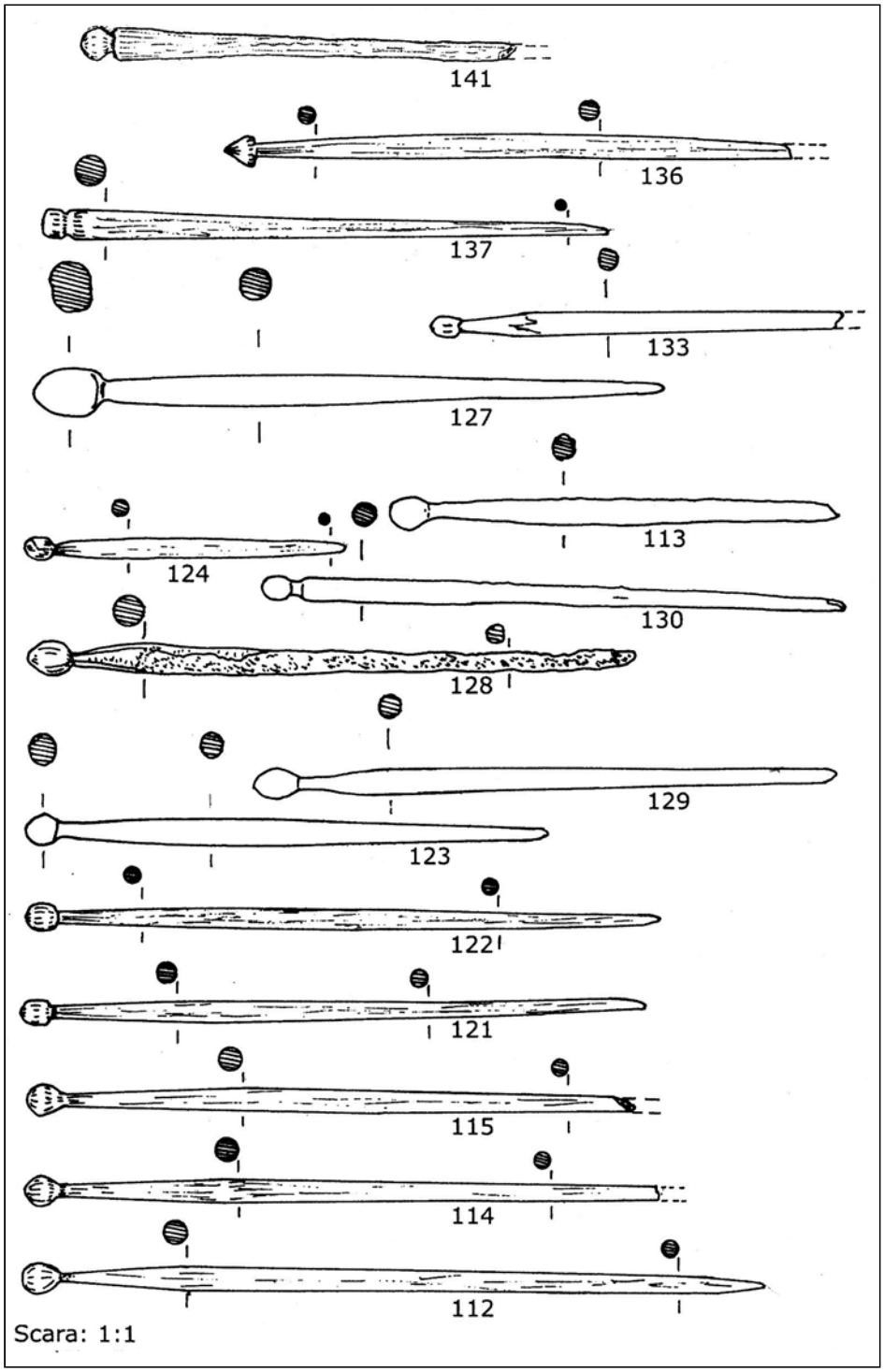
ZOTOVIĆ, JORDOVIĆ 1990 - Ljubica Zotović, Časlav Jordović, V*iminacium I nekropole "Više Grobalja"*, Belgrad.

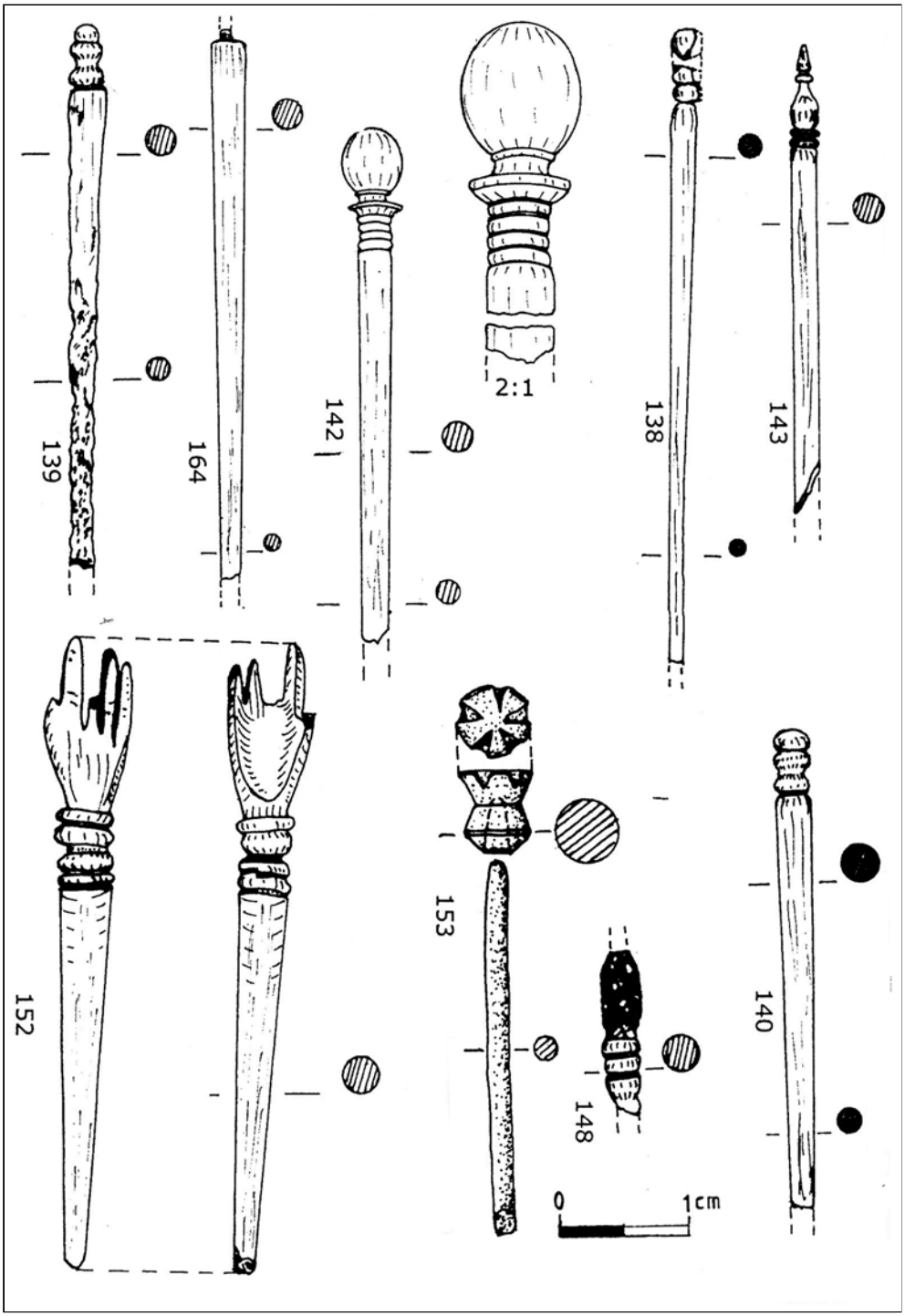
Pl. I – Harta zonei.

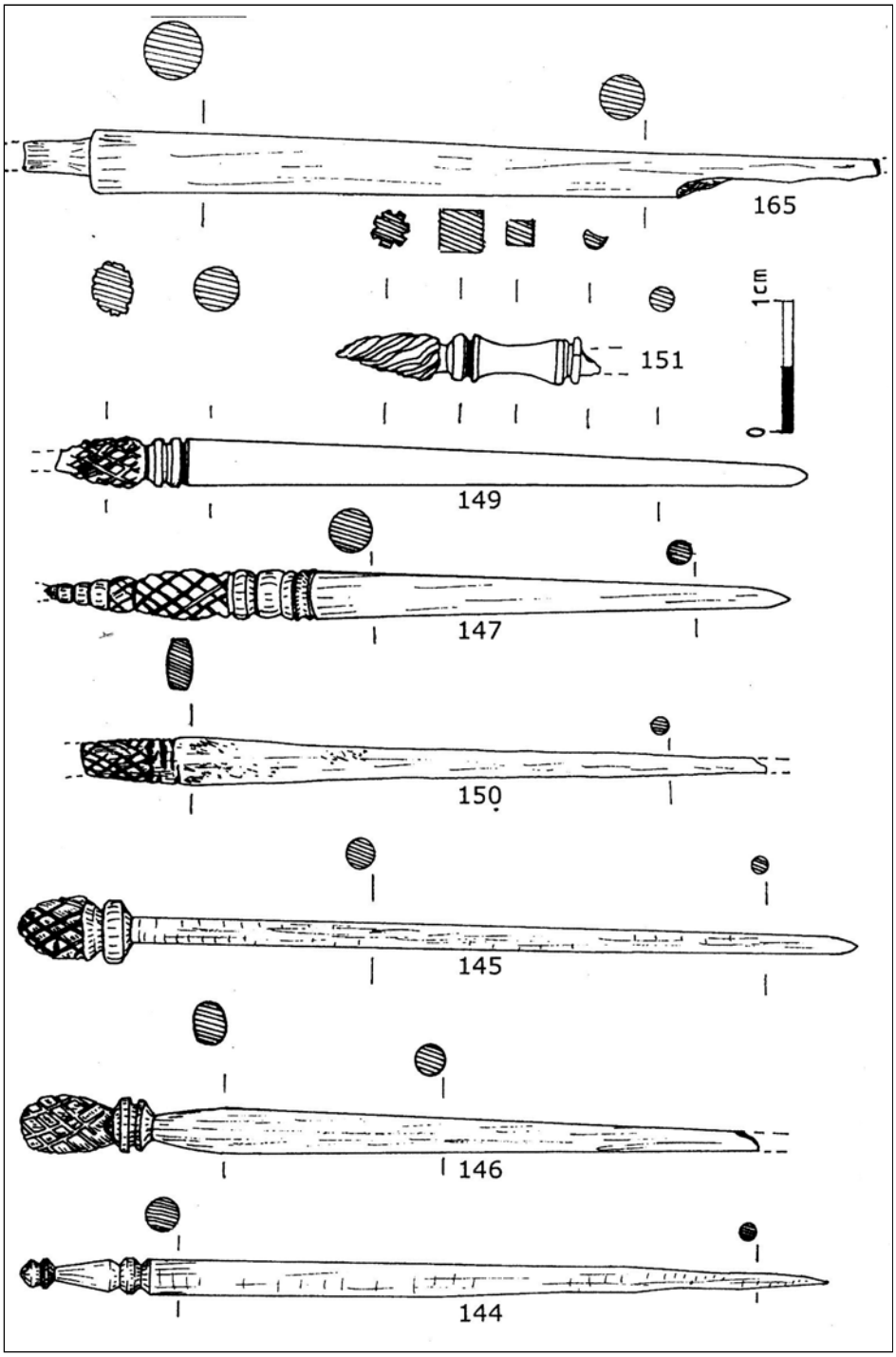
Pl. II – Ace de păr cu cap neornamentat.

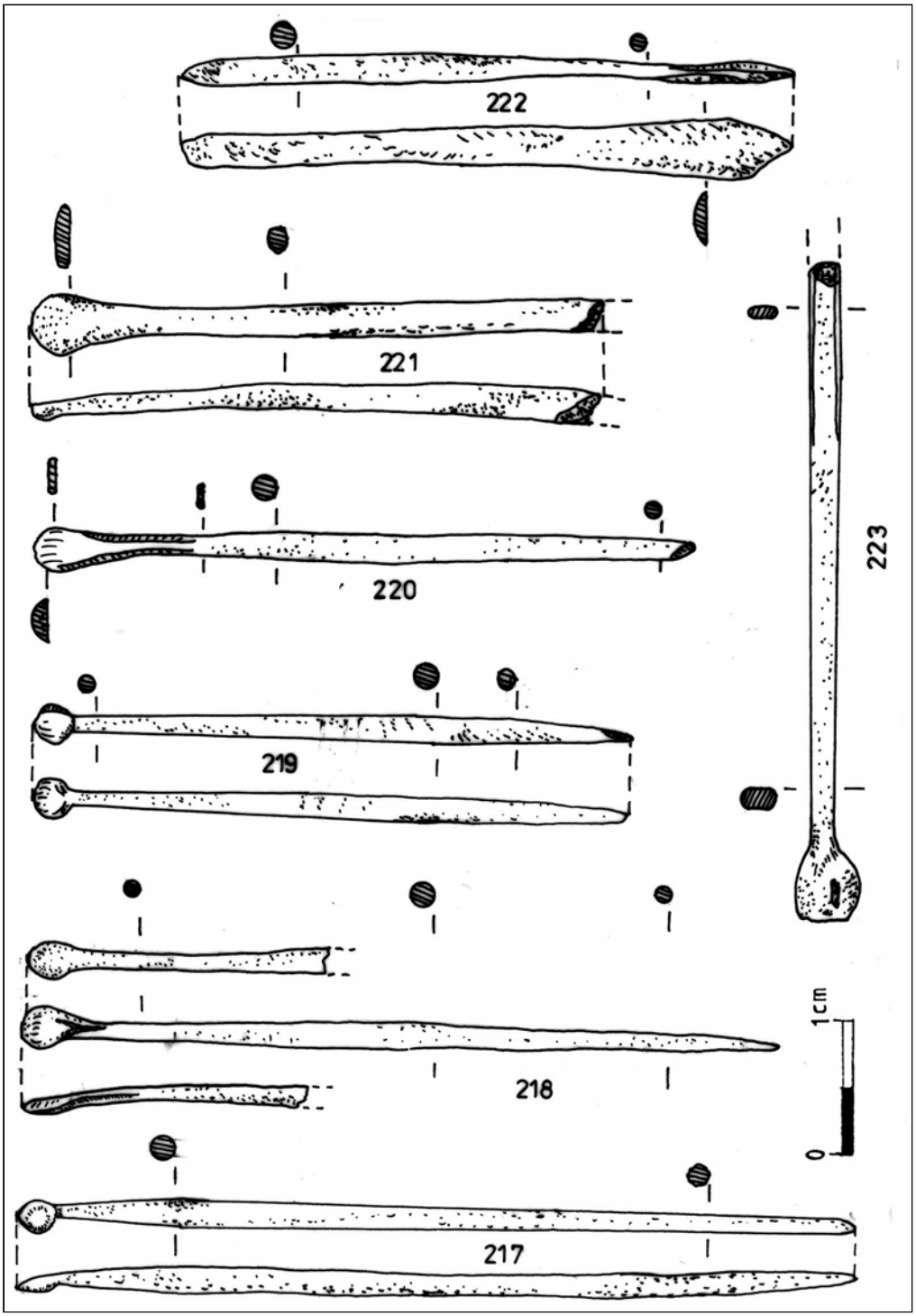
Pl. III – Ace cu cap simplu ornamentat.

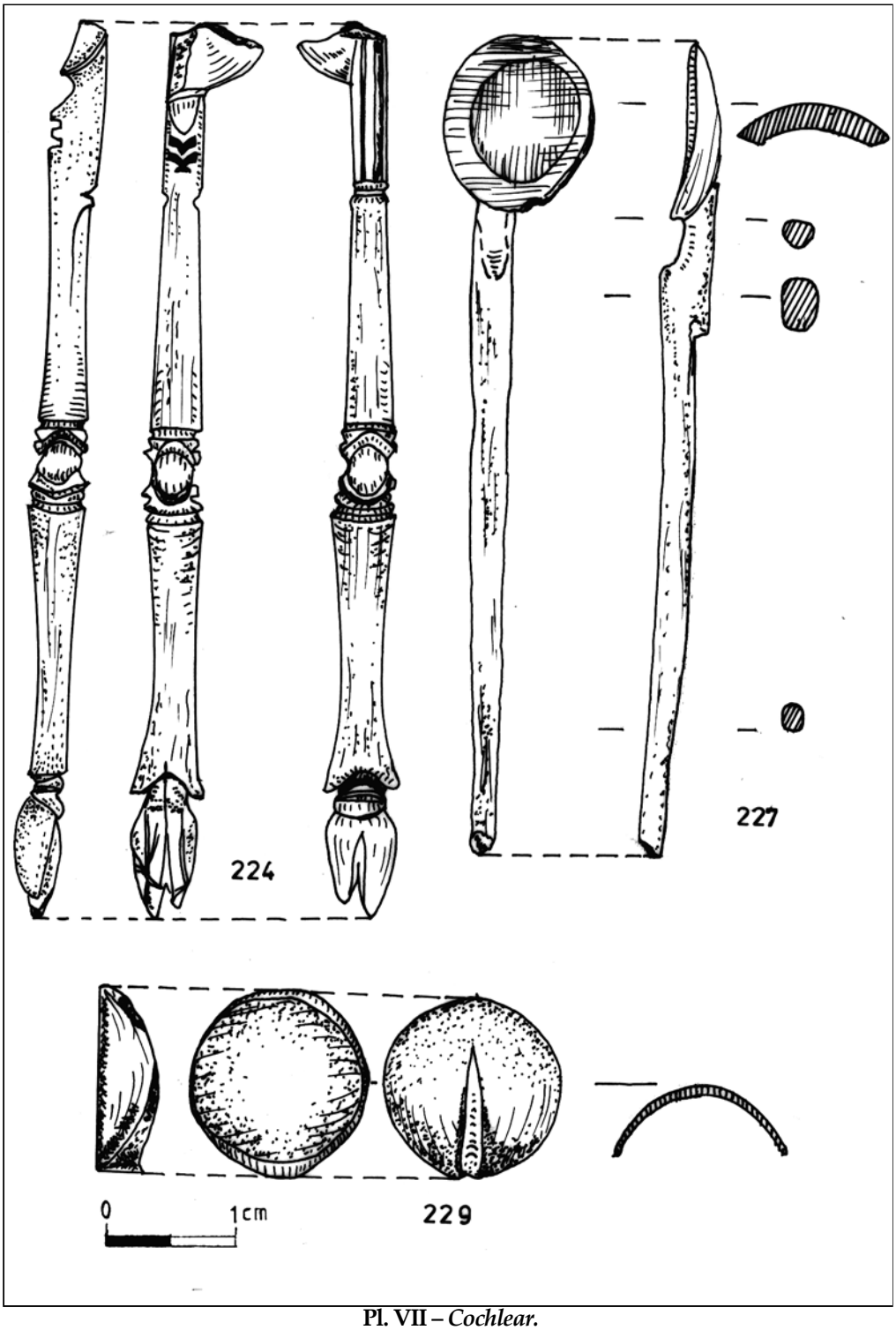
Pl. IV – Ace cu cap bogat ornamentat.

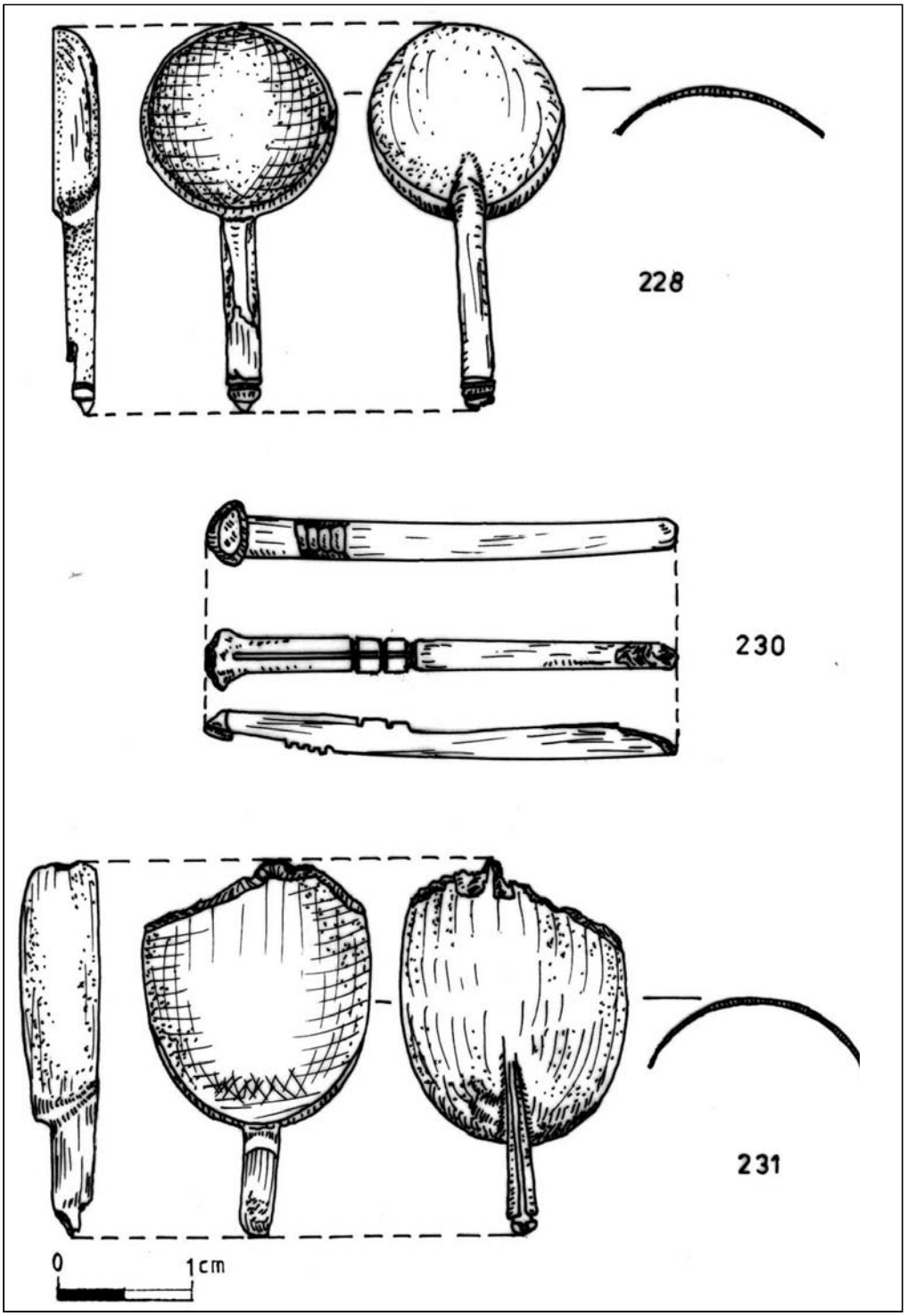
Pl. V – Ace cu cap bogat ornamentat.

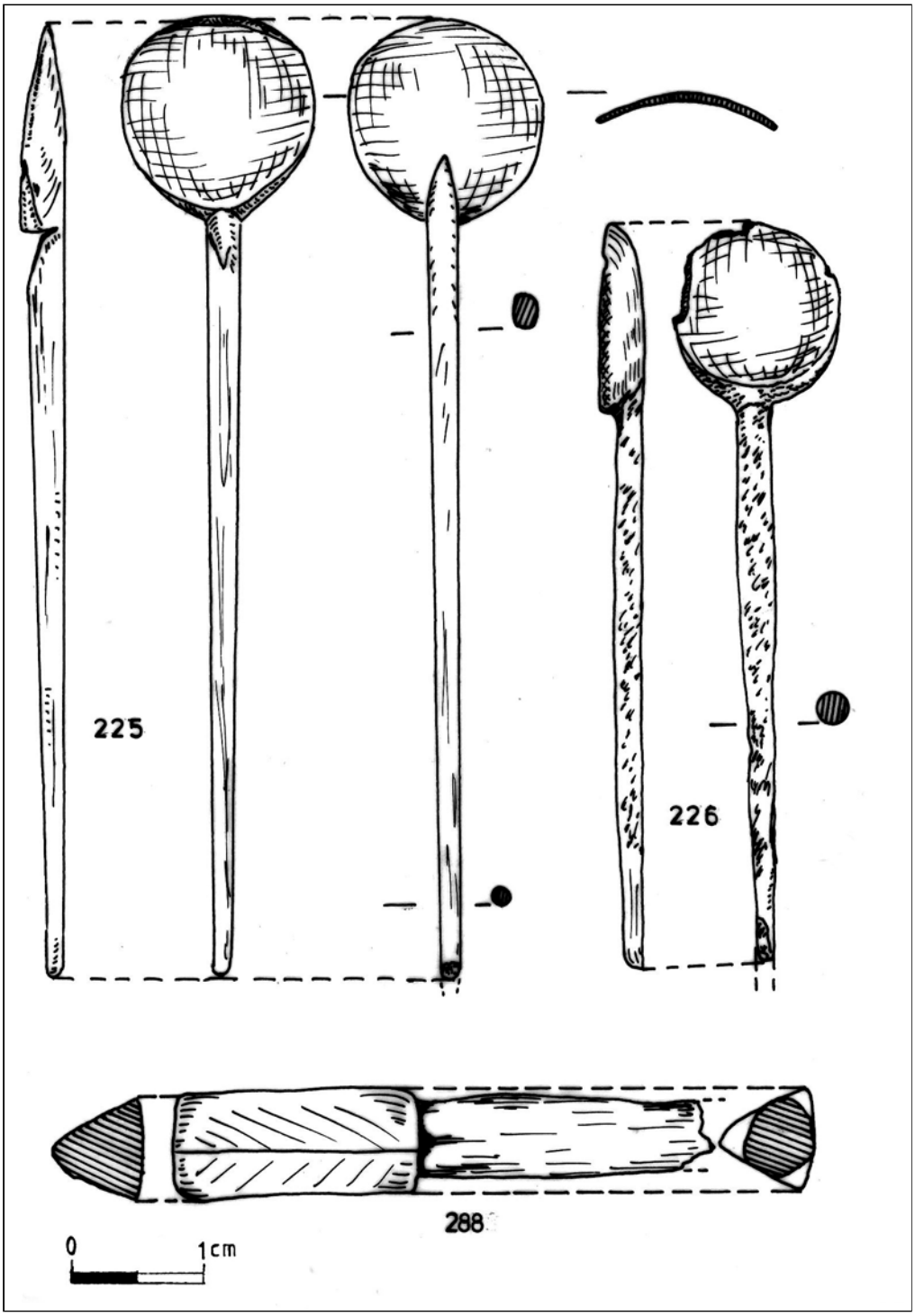
Pl. VI – *Auriscalpium,* Spatule.

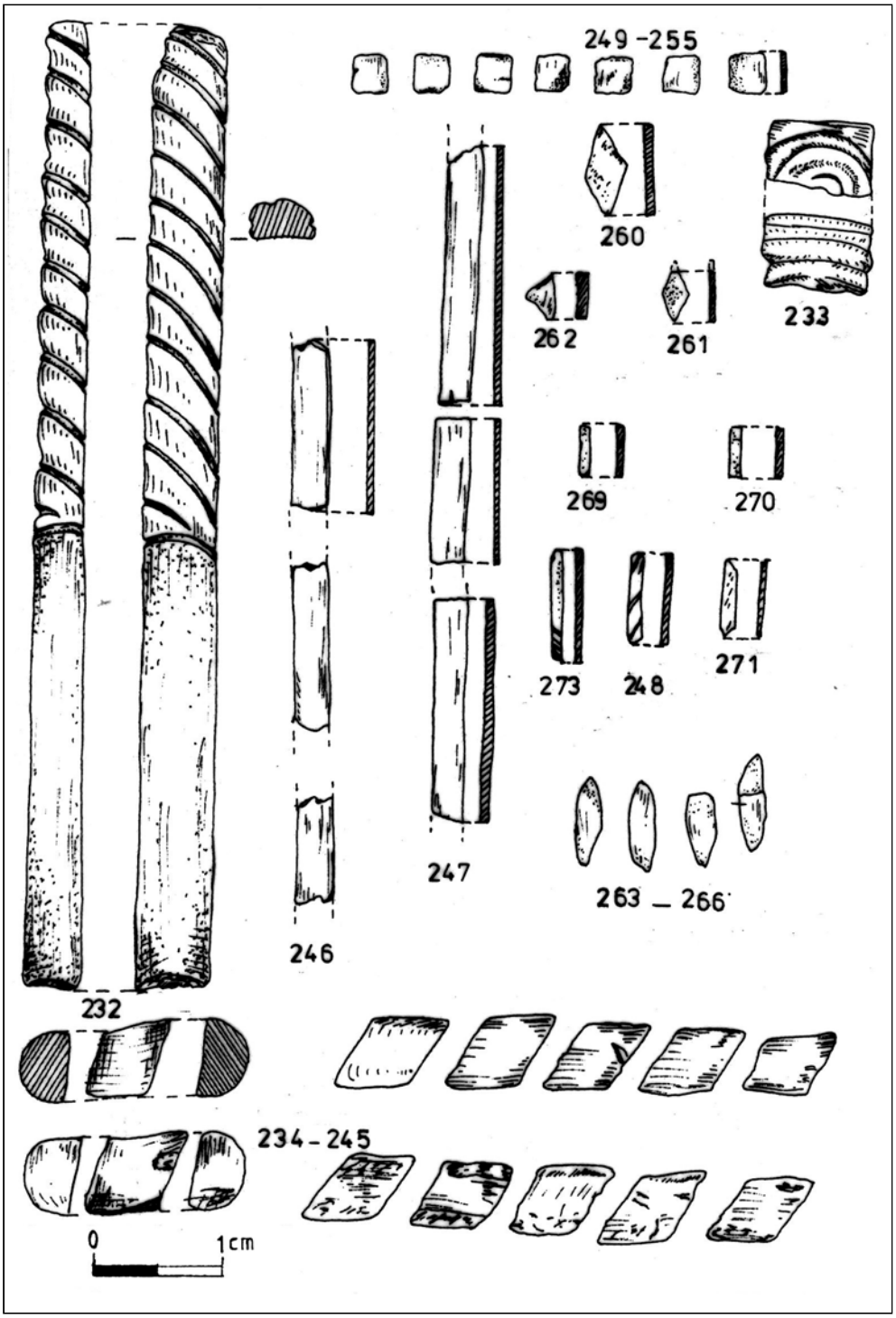
Pl. VII – *Cochlear.*

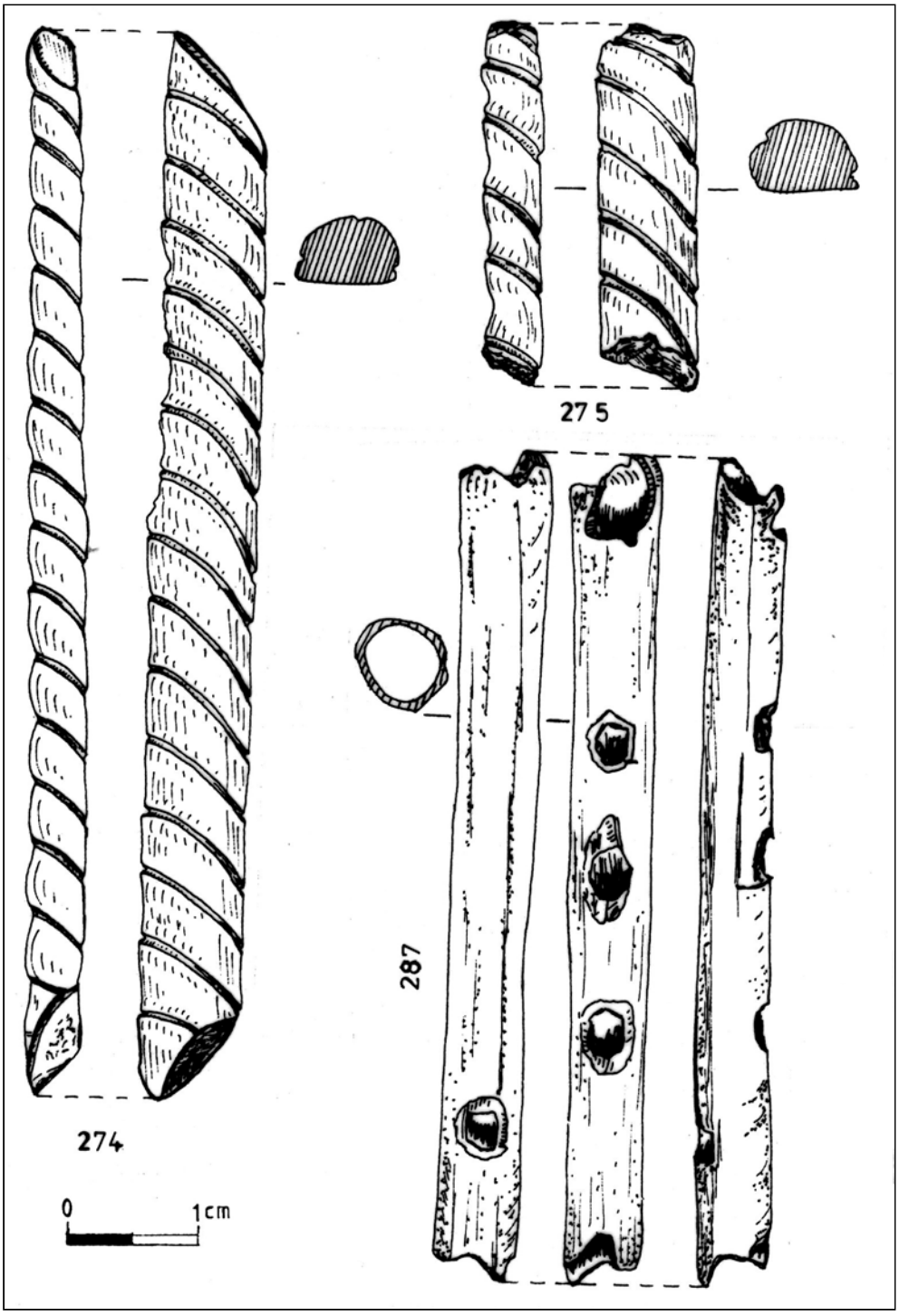
Pl. VIII – *Cohlear, ligula.*

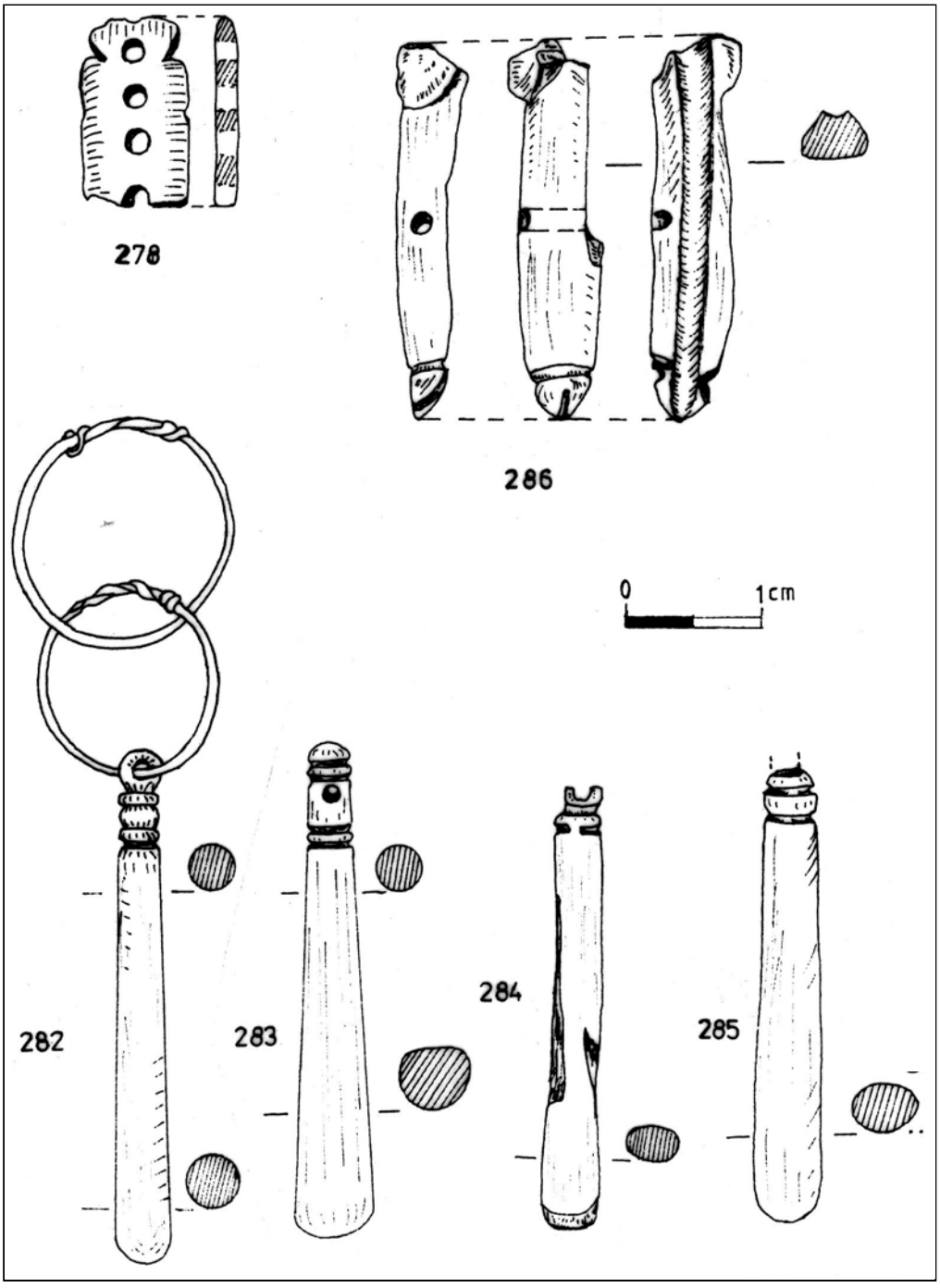
Pl. IX – *Cohlear, cheie de liră.*

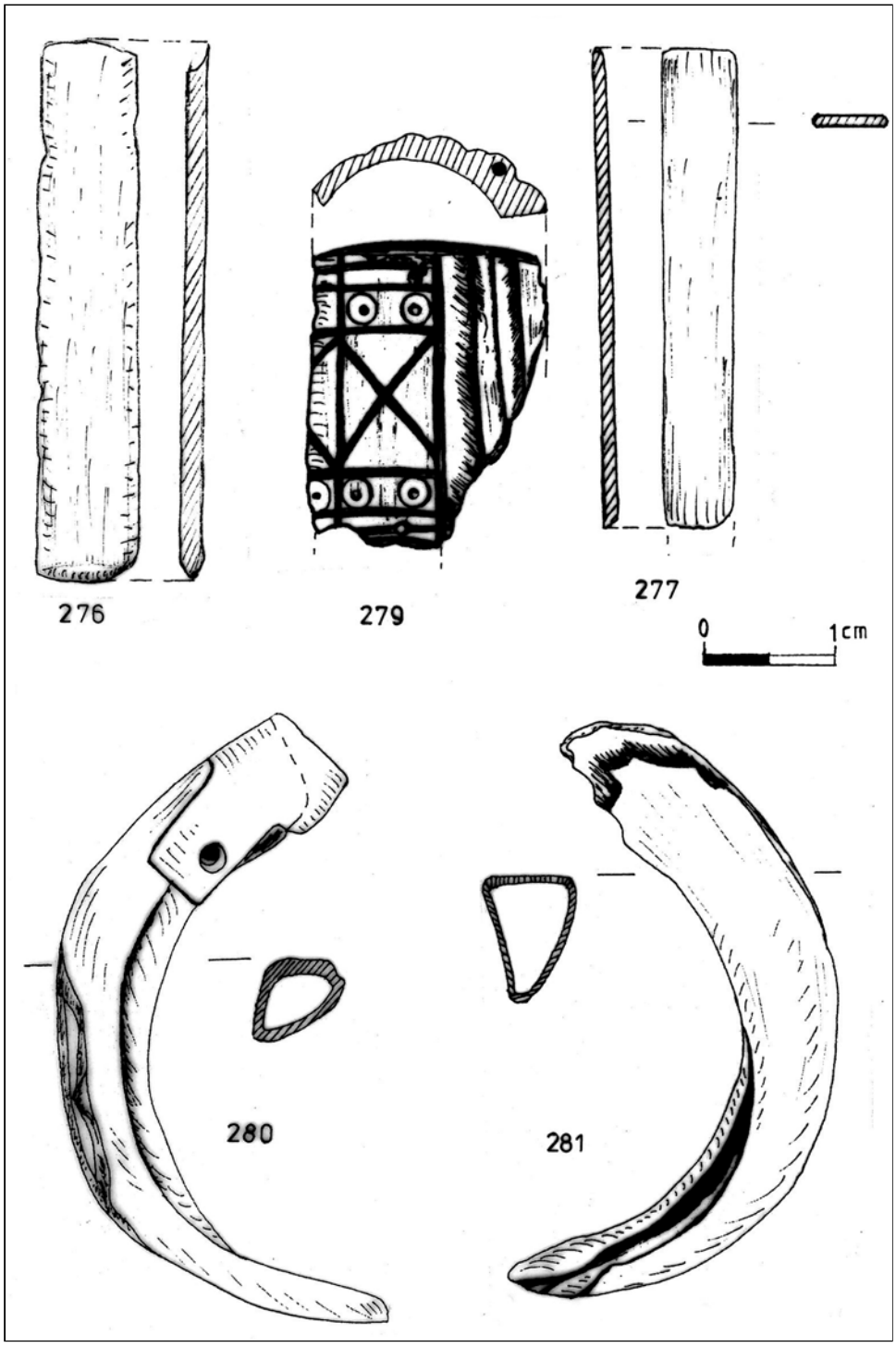
Pl. X – Elemente decorative de la o cutie.

Pl. XI – Elemente decorative. Fluier.

Pl. XII – Element decorativ. Amulete.

Pl. XIII – Elemente decorative. Amulete.

BONE OBJECTS FROM DUROSTORUM. I.

Abstract

Subject of the present paper is a number of 600 pieces, their utmost majority from Roman epoch, made of bone, horn and ivory. The artefacts were found in the Roman settlement at km 132 DN 3A, Bucharest-Constanța (site code 62547.01), having a profound workshop character, certified by collecting thousands of little pieces made of clay, metal, bone and glass, many of them rejected. A large number of ovens and pits with workshop rests were also found. Most pieces date to the settlement maximum activity period (2nd-first half of the 3rd cent. A.D.).

The simple shape of most pieces in our collection is making master „stamp" difficult to be recognized. Reduced sizes and stable physical resistence, determining a possible and easy economic transport on long distances, the social-economic environment they are coming from (in which artifacts are strictly functional and occasionally can have numerous secondary functions – as we consider that the more a society is primitive or rural, the more usual pieces, and not only, various functionality increases), and not last, the actual research level have determined us not to go beyond the limits of a simple catalogue. For the same reasons we shall not discuss these artifacts processing and trade but only strictly regarding the pieces in the catalogue and only as far as new and exact information is given.

As the paper is large, it will be published in two successive volumes of the yearbook.

In the first part we shall deal, apart from some exceptions, with objects considered to be from *mundus muliebris*.

We consider a discussion to be premature after presenting only half the material and before concluding we mention that the monetary discoveries situation in the area is shortly presented at the beginning.

UN PROBLEME DE GEOPOLITIQUE DE LA POLITIQUE DANUBIENNE DU CONSTANTIN LE GRAND (324-337): LA RECONQUETE ET LA DOMINATION DE LA DACIE MERIDIONALE

Vasile MĂRCULEȚ

Mots clef: Constantin le Grand, la Dacie méridionale, Brazda lui Novac de Nord (Le Sillon de Novac de Nord), Visigoths, Taïfales, Sarmathes argaraganthes, Sarmathes limigantes, ripa Gothica, Sucidava, Constantiniana Daphne, limes Transalutanus, limes transdanubien, foedus, foederati.

La victoire décisive de Constantin le Grand (306-337), *augustus* en *pars Occidentis* contre Licinius (308-324), l'empereur de la parte Orientale de l'Empire Romain, de l'an 324, avait mener au plan politique, aux mutations fondamentales dans le cadre de l'État romain: l'instauration de la monarchie de type orientale; le transfère de la capitale de Rome à Constantinople et implicitement *translatio imperii* en *pars Orientis*; la constitution du premiere empire chrétien. Au plan de la politique externe, en même temps avec la victoire de Constantin et le transfert de la capitale de l'empire de Rome à Constantinople, la politique danubienne de l'empire recevait des nouvelles valences accordées par le dévélopement substantiel de l'importance géopolitique et stratégiques des territoires du Bas-Danube.

La réconquête de la Dacie méridionale. Environ les années 324/325, on assiste dans la politique danubienne de l'Empire Romain à l'ouverture d'une nouvelle étape: reprénant l'initiative militaire et politique, Constantin le Grand abandonne la défensive active du Bas-Danube, promovée dans l'intervale 312-323[1], en faveur d'une politique offensive de grandes proportions dirigées contre les peuples barbares établies au nord du fleuve, qui par leurs incursions répétées au sud du Danube, représentaient une permanente ménace pour les provinces nord-balkaniques de l'empire, y compris même pour la nouvelle capitale. Dans cette étape, le rôle déterminant dans l'imposition de la politique de l'empire au

[1] Pour la politique danubienne de Constantin le Grand pendant la période 312-323, voire: BARNEA, ILIESCU 1982, p. 95-107; MĂRCULEȚ 2002, p. 65-71; MĂRCULEȚ 2003, p. 7-13.

nord du Danube est revenu au facteur militaire. L'offensive romaine – précédée et annoncée d'une puissante riposte donnée à l'invasion des Gothes dans l'an 323, qui conduit les forces impériales jusqu'à la plaine valaque, où ils écrasent les Germaniques[2] – qui avait mener à la réinclusion dans les frontières de l'Empire Romain de la Dacie méridionale, depuis les régions du Banat et jusqu'aux bouches du Danube et le bord du Tyras (Nistre), après une moitié de siècle de son abandon.

La nouvelle politique danubienne de l'Empire Romain enrégistrait un moment de pointe dans l'an 326, matérialisé par une ample campagne militaire entreprise au nord du Danube. L'action de force romaine a eu comme objectif l'apport à l'obéissance des peiples récalcitrants barbares de la région, fait confirmé par quelques sources tardives, inspirées, certainement, des autres plus anciennes. «*Pendant cette année* – relate le chroniqueur byzantin Théophanes Confessor (le VIIIe siècle) – *le grand Constantin est parti avec l'armée contre les Germaniques* (les Taïfales, n.n.), *les Sarmathes et les Gothes et a remporté une victoire solide à l'aide de la croix; et après qu'il les a dévastés, il les a emmenés finalement à l'esclavage*»[3]. Des informations pareilles ont été prises après et transmises aussi par un autre chroniqueur byzantin Georgios Kedrenos (les XIe-XIIe siècles), mais qui date la campagne romaine en Dacie dans l'an 328[4].

Les sources en discution nous permettent, parmi les autres, même la poursuite aproximative de l'itinéraire suivi par les forces romaines. Conformément à celles-ci nous considérons que, declanchée dans la zone de l'actuel Banat, la campagne s'achevait quelque part dans les régions méridionales de la Moldavie, probablement dans les territoires du nord des bouches du Danube, contrôlés par les Visigothes. Nous tirons aussi la conclusion, comme nous l'avons fait aussi avec autre occasion, qu'après les succès militaire enrégistré par ses forces, l'Empire Romain s'est assuré, autant *la domination sur les territoires du droit de l'Alutus* (l'Olt), mais aussi la préeminence incontestable dans les rapports avec les Visigothes[5]. Ainsi, après environ une moitié de siècle depuis leur abandon, les régions méridionales des anciennes provinces romaines la Dacie Apulensis et la Dacie Malvensis revenaient dans la componence de l'État romain.

L'action militaire de l'an 326 a été suivie toute de suite par des consistentes démarches diplomatique, subordonnées au même objectif: la faiblesse au masimum des barbares qui contrôlaient les régions de la rive gauche du Bas-Danube en vue de la facilitation de la réconquête totale de ceux-ci. Dans ce but, aucun moyen n'a pas été omis par la diplomatie impériale pour l'attouchement de l'objectif politique-territorial suivi. Par suite, ont été investi des grandes sommes d'argent et des dons en quantité pas du tout négligeable destinées à achéter des dirigeants de quelques groupements barbares, pour qu'ils soient jettés après l'un

[2] ZOSIMUS 1837, II, 21, p. 85-86; Cf. *Fontes*, II, p. 306-307.

[3] THEOPHANES 1839, A.M. 5818 (A.C. 326); Cf. *Fontes*, II, p. 590-591.

[4] CEDRENUS 1838, p. 517; Cf. *Fontes*, III, p. 120-121: «*Pendant le vingt année [de règne], le pieux Constantine, partant à la lutte contre les Germaniques et les Sarmathes et les Gothes, a obtenu une grande victoire, à l'aide du pouvoire de la croix et a emené ceux-ci finalement au esclavages*».

[5] MĂRCULEȚ 2002, p. 72.

contre l'autre pour s'annihiler réciproquement. Se rapportant à ces actions de la diplomatie constantinopolitaine, le chroniqueur Léon Grammaticus (le Xe siècle) consigne que *«de ces pierres précieuses, l'empereur [Constantin] a fait un objet de parure et l'a envoyé aux peuples de délà du Danube, écrivant sur lui: «Seulement pour les plus appliqué». Cet objet est devenu pour eux une occasion des massacres, à cause des mots écrits sur lui»*[6]. Faisant abstraction de la forme métaphorique qui habille le texte, qui paraphrase jusqu'à l'identité celui homérique, les informations qui les contient, nétoyées de leurs fioritures littéraires, nous relèvent un incontestable succès diplomatique romain, daté par les auteurs mentionnés dans l'an 327.

En même temps avec les actions diplomatiques présentées, Constantin a réalisé aussi une série de constructions avec caractère militaire-stratégique sur la ligne du Danube. Parmi celles-ci on compte la construction d'un pont en pierre de grandes dimensions qui liait la forteresse Oescus (Gygen/Ghighen en Bulgarie), de la rive droite du Danube, de la cité Sucidava (Celei) située sur la rive gauche, inauguré avec grand pompe à 5 juillet 328[7]. L'imposante construction avait, sans doute, le but, autant de faciliter la transition rapide en Dacie des armées impériales, mais aussi pour assurer une permanente et sûre liaison entre l'empire est ses nouvelles acquisitions territoriales situés au nord du Danube. Conformément à ces constatations, nous tirons la conclusion que, la construction du pont de Oescus-Sucidava représente la confirmation certe du fait qu'à la date son construction les territoires du sud de la Dacie, de l'ouest de l'Olt étaient entrés sous la domination ferme de l'Empire Romain.

Une fois achevés les préparatifs présentés, Constantin a repris les opérations de réconquête de la toute Dacie méridionale[8]. Une nouvelle campagne militaire était entreprise au nord du fleuve par les forces impériales pendant la deuxième moitié de l'an 328. Dirigée avant tout contre les Visigothes de la Plaine Valaque et du sud de la Moldavie, les plus dangereux et les plus puissants ennemis de l'empire du Bas-Danube, la campagne romaine de l'an 328 achevait l'action de réconquête de la Dacie méridionale. «*Constantin le pieux* – relate Théophanes Confessor – *a passé le Danube, après qu'il a construit à travers celui-ci un pont en pierre, et il a asservi les Scythes* (les Visigothes, n.n.)»[9].

Les informations des chroniqueurs byzantins, prises comme nous avons déjà souligné des sources plus anciennes, qui font référence à l'action romaine de réconquête de la Dacie méridionale, nous permettent tirer la conclusion que celle-ci s'est réalisée en deux étapes distinctes: a) *dans un première étape consommée entre les années 324/325-326, l'Empire Romaine s'est assuré la souveraineté sur les régions méridionales du droit de l'Olt et de la zone du Banat actuel*, des régions contrôlées par les Taïfales et les Sarmathes, assurant, en même temps, aussi la préeminence dans

[6] GRAMMATICUS 1843, p. 86; Cf. *Fontes*, II, p. 646-647; Cf. CEDRENUS 1838, p. 517; Cf. *Fontes*, III, p. 120-121: *«Des ces pierres précieuses, donc, l'empereur a fait un objet [de parrure] et l'a envoyé aux populations de délà du Danube, gravant sur lui l'inscription «le don appartient à celui les plus grand»; cet objet est devenu pretexte de carnage entre eux à cause de l'inscription»*.

[7] BARNEA, ILIESCU 1982, p. 107-111; ODAHL 2006, p. 204.

[8] Cf. TUDOR 1941-1942, p. 134-148.

[9] THEOPHANES 1839, A.M. 5820 (A.C. 328); Cf. *Fontes*, II, p. 590-591.

les relations avec les Visigothes de la Plaine Valaque et du sud de la Moldavie; b) *dans une deuxième étape déroulée entre 327-328, sous l'autorité de l'empire sont entrées les régions de gauche du Danube, respectivement du Sud de la Valachie et de la Moldavie actuelle*, controlées par les Visigothes. Ainsi, au bout de quelques grandes opérations militaires et des démarches politiques-diplomatiques couronnées de succès, étendues pendant les ans 324/325-328, l'Empire Romain réussissait englober sous ses dominations la totalité des régions de la rive gauche du Danube, rivéraines au fleuve, de l'aval de son confluence avec Sava ou la Tise et jusqu'au bord du Nistre.

La réconquête de la Dacie méridionale par Constantin le Grand trouve sa confirmation totale dans quelques sources écrites de l'époque. Nous retenons parmi celles-ci l'affirmation que l'empereur Julien l'Apostate (361-363) attribue au Constantin pendant une rencontre imaginaire avec les empereurs morts. À cette occasion, Constantine aurait affirmé que *«par les faits commis contre les usurpateurs je suis au-dessus de Trajan; et je suis dans doute son égale reprenant ses pays qu'il vient de les conquérir avant* (la Dacie, n.n.), *si non par hasard il vaut mieux regagner une chose que le gagner»*[10].

La consolidation de la domination romaine sur la Dacie méridionale. L'action de réconquête des territoires Nord-danubiens a été suivie par une intense activité constructive, de nature militaire-strategique, en vue de la consolidation de la présence romaine en Dacie. Pour ce but, Constantin fortifie et élargre les système de fortifications qui flanquait la rive gauche du Danube, quelques-unes restées sous le contrôle de l'empire même après la retrait aurélienne. Plus de vingt têtes de ponts, depuis du Banat jusqu'au Danube maritime – Moldova Nouă, Moldova Veche, Putinei, Pojejena, Dierna, Drobeta, Hinova, Desa, Caronini, Gornea, Drencova, Sucidava, Piua Pietrei, Constantiniana Daphne, Barboşi et des autres – sont reconstruites ou construites de nouveau. Aux cités de la rive gauche s'ajoutaient les fortifications insulaires tel que: Ostrovul Corbului, Ostrovul Mare, Ostrovul Banului, ou celles situées à l'intérieur comme Romula (Reşca) ou Pietroasele[11].

Des puissantes garnisons étaient instalées dans les cités de la rive gauche du Danube. Ainsi, à Drobeta avaient la garnison un *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* et un *auxilium primorum Daciscorum*, à Dierna-Zernis était installé un *Praefectus legionis tertiaedecimae Geminae*, et à Sucidava un *Praefectus legionis quintae Macedonicae*, toutes ces unités militaires se trouvant *«sub dispositione viri spectabilis ducis Daciae Ripensis»*[12]. Avec certitude, de la même époque de Constantin le Grande, à Constantiniana Daphne avaient leur garnison deux unités militaires: *Constantini Daphnenses* et *Balistari Daphnenses*, trouvés *«sub dispositione viri illustris*

[10] *Fontes*, II, p. 30-31/ Împăratul Iulianus.

[11] FLORESCU 1972, p. 23-26; TOROPU 1976, p. 23-29; DIACONU 1980, p. 1063-1069; PETOLESCU 2000, p. 325-342; TUDOR 1968, p. 17-79, 289-376; BÂRZU, BREZEANU 1991, p. 191, avec la bibliographie du problème; POPILIAN 2001, p. 608-610.

[12] *Notitia Dignitatum*, Or. XLII, 12, 16, 24, 28, 37, 39; Cf. *Fontes*, II, p. 210-213. Pour autres unités militaires qui ont stationnés temporairement à Drobeta, Sucidava ou d'autres centres Nord-danubiens, voir: POPESCU 1976, p. 298-308, 351, 354-356, 359-361, nr. 284-297, 401, 403-406, 413-416; TOROPU 1976, p. 19-23.

magistri militum per Thracias»[13].

L'empereur établie comme principales bases de ses futures campagnes en Dacie, trois points importants pour traverser le Danube: Drobeta, Sucidava et Constaniniana Daphne, la nouvelle cité construite par lui près de la confluence de l'Argeş avec le Danube, située devant la cité Transmarisca (Turtucaia-Tutrakan)[14]. Par motifs d'ordre stratégique Sucidava était liée d'Oescus, comme nous l'avons montré, d'un imposant pont en pierre[15]. En même temps, la route qui partait de Sucidava vers Romula, et délà plus loin vers la Transylvanie, était refaite dans une partie importante, jusqu'à moins de la limite nordique des posséssions impériales[16]. L'intense activité constructive, avec caractère stratégique, entreprise par Constantin le Grand trouve sa refléxion dans quelques sources du temps. Ainsi, l'historien Sextus Aurelius Victor (le IVe siècle), consigne brièvement mais édifié que *«sur le Danube on a fait un pont; on en a construit en plusieurs lieux, convenablement, des camps fortifiés et des châteaux militaires»*[17].

La protection des possessions Nord-danubiennes de l'empire a été assurée par Constantin par un ample système de fortifications formé d'un *vallum* de terre avec une fossé longue d'environ 700 km, connue sous le nom de *Brazda lui Novac de Nord (Le Sillon de Novac de Nord)*, qui partait de Drobeta, parcourait l'Olténie et la Valachie, coupait *limes Transalutanus* à Urluieni (le département Argeş) s'arrétant probablement au camp fortifié de Pietroasele (le département Buzău)[18]. Il est très possible que cette vague aurait en un correspondant même au Sud de la Moldavie, dans toute la portion trouvée entre Siret et le Nistre, probablement ce *vallum* attribué par des spécialistes à Athanarich. La vague a été renforcée avec beaucoup de camps fortifiés comme ceux de Drobeta, Hinova et Pietroasele et des tours d'observation comme celles de Gârjei ou de la colline de Bucovăţ, située dans territoire du village Sărbătoarea. Ainsi il naissait un puissant système de fortifications, un véritable *limes transdanubien* qui, après notre avis, représentait la plus avancée ligne de défense de *limes danubien* à proprement parler[19].

Même si quelques têtes de points situées à l'ouest de Drobeta sont restées au délà du système de fortifications, par la soumission des Sarmathes de la zone de

---

[13] *Ibidem*, Or. VIII, 45-46; Cf. *Fontes*, II, p. 208-209.

[14] Pour la contruction de la cité Constantiniana Daphne par Constantin le Grand, voir: PROCOPIUS 1939, IV, 6, en *loc. cit.*, p. 62, 102-103; Cf. MADGEARU 2000, p. 133-136, avec les débats sur la localisation de le cité et la bibliographie du problème.

[15] TUDOR 1934, p. 107-124 ; TUDOR 1941-1942, p. 134-149 ; TUDOR, 1966, p. 33-35 ; TUDOR, 1971, p. 155-192 ; TUDOR, 1978, p. 416-422; TOROPU 1972, p. 20-32; GHERGHE, AMON 2007, p. 359-363.

[16] Cf. BÂRLEA 1990, p. 69, où il considére que *«cette route a été refaite jusqu'à Apulum»*.

[17] VICTOR 2006, XLI, 18: *«Pons per Danubium ductus; castra castellaque pluribus locis commode posita»*; Cf. *Chronicon Paschale*, p. 527, CCLXXVII, 15, anno 328: *«Κωνσταντῖνος ὁ ἐὐσεβὴς τὸν Δανοῦβιν πλειστάκις ἐπέρασεν καὶ γέφυραν αὐτῷ λιθίνην ἐποίησεν»*; Cf. *Fontes*, II, p. 24-25, 584-585. Pour quelques de ces constructions, voir aussi: PROCOPIUS 1939, IV, 7, en *loc. cit.*, p. 65, 106.

[18] Cf. ZAHARIADE 1988, p. 39; Cf. TOROPU 1976, p. 28, où il considère que l'empereur Constantin le Grand a construit ou réamanégé seulement la portion d'entre Hinova et *limes Transalutanus*.

[19] MĂRCULEŢ 2002, p. 75; MĂRCULEŢ 2003, p. 18; Cf. TOROPU 1976, p. 28, où il considère que *Brazda lui Novac de Nord (Sillon de Novac de Nord)* a été élévé après 332.

Banat, l'Empire Romain s'assurait la prépondérence même dans cette région. Par suite, quelques spécialistes qui se sont occupés de ce problème tirent la conclusion que, «*l'empire s'est assuré la possession éfective d'une étendue lopin de terre située entre le Danube de Banat et les bouches du Nistre*»[20]. Les territoires étendues entre *Brazda lui Novac de Nord (Le Sillon de Novac de Nord)*, ce *limes transdanubien*, et le Danube, consituant la soi-disante *ripa Gothica*[21], entrée sous la possession de l'empire, devenaient une véritable *zone tampon* entre l'Empire Roman et *Barbaricum*[22]. Constantinople exercitait aussi même le surveil et un contrôle militaire sur les territoires situés entre *Brazda lui Novac de Nord (Le Sillon de Novac de Nord)* et les Carpathes[23].

Les facteurs qui ont conféré une telle importance à la Dacie méridionale ont été nombreux, mais leur action a été une jumelée convergente. Parmi ceux-ci, le déplacement du centre de poids, économique et politique, de l'État romain en *pars Orientis*, pendant la première moitié du IVe siècle et *translatio imperii Romani* de Rome sur la rive européenne du Bosphore, à Byzantion-Constantinople (324-330), ont augumenté l'importance stratégique de la frontière sur le Danube, de la confluence avec le Sava jusqu'aux bouches. La garantie de cette defebse éficiente arouvait, ainsi, une importance vitale, autant por la sécurité des provinces nord-balkaniques, mais même pour la capitale de l'empire. L'importance géopolitique des territoires de la rive gauche du fleuve, au sud de l'ancienne Dacie, situés *„près du bout «du couloir de la stèppe», cette route parcourue par des envahisseurs nomades"* qui, après le passage du Danube, qui *„ne représentait pas un obstacle insurmontable"*, avaient largement la route à travers les Balkans vers Constantinople[24], a imposé aux autorités impériales une complèxe politique, diplomatique et militaire pour attirer et mentenir ces régions sous son contrôle ou, au moins, dans sphère d'influence de l'empire. Pendant la troisième partie du règne de Constantin le Grand ce contrôle désiré sur la Dacie méridionale avait se transformer, comment on a vu, dans une domination directe de l'empire.

Quelle a été l'organisation donnée par Constantin le Grand aux possessions de l'Empire Romain du sud de la Dacie, nous ne la savons pas exactement, mais une série de chercheurs ont formulé des différentes réponses à ce problème. En ce qui nous concerne, nous considérons qu'elle corresponde à celle suggérée par *Notitia Dignitatum* (le Ve siècle), une source qui nous présente une situation existente dan une époque juste suivante au règne de l'empereur[25]. Sur la foi des informations succintes transmises par cette source, nous tirons la conclusion, qu'après la réconquête, les régions du droit de l'Olt correspondantes au sud de l'Olténie et du Banat actuel, ont été mises sous la jurisdiction du gouverneur de la Dacie Ripensis, soyant donc incorporées à la diocèse Dacie, pendant que les

[20] BÂRZU, BREZEANU 1991, p. 192; Cf. TUDOR 1968, p. 458.

[21] *Excerpta Valesiana*, VI, 35; Cf. *Fontes*, II, p. 48-49.

[22] MĂRCULEȚ 2002, p. 76; MĂRCULEȚ 2003, p. 18.

[23] TOROPU 1976, p. 28.

[24] OBOLENSKY 1963, p. 50; MĂRCULEȚ 1999, p. 38-39; Cf. MARCELO 2002, p. 6-7; Cf. MUSSET 1965, p. 58-65; Cf. MUSSET 2002, p. 49: «*La stèppe eurasiatique est devenue, commençant avec le IVe siècle, le principal couloir par où sont venus les cavaliers nomades en route vers l'Ouest*».

[25] *Notitia Dignitatum*, Or. VIII, 45-46, Or. XLII, 12-39; Cf. *Fontes*, II, p. 208-213.

régions du gauche de l'Olt, respectivement celles du sud de la Valachie et la Moldavie actuelle, ont reçu, il paraît une organisation propre et ont été incorporées dans la diocèse Thracie[26].

L'an 332 ouvre une nouvelle étape dans la politique nord-danubienne de Constantin le Grand, déterminé par l'augmentation de la ménace germanique pour les pouvoirs romains du sud de la Dacie[27]. Dans les conditions du renforcement du péril et de la préssion germaniques, l'empereur passe maintenat aux actions militaires, quelques unes de grande ampleur, contre les barbares, pensant ainsi affirmer sa domination sur la Dacie méridionale même avec les armés.

La tension périleuse des rapports entre les populations barbares établies au nord du Danube, qui ménaçaient même les positions de l'empire en zone, va offrir à l'empereur le motif d'une intervention militaire décisive pour trancher défeinitivement le problème. L'action militaire romaine a été determinée par l'éclat, pendant l'an 331, d'un violent conflit entre les Sarmathes de la région du Banat, clients (*foederati*) de l'empire d'un part, les Visigothes et les Taïfales d'autre part, qui voyant bloqué leur accès ver de sud du Danube, se sont précipités sur les voisins de l'ouest. Selon les opinions de quelques spécialistes, il paraît que, loin de limiter leurs attaques aux territoires controlés par les Sarmathes, pendant l'hiver des ans 331-332 quelques bandes visigothes-taïfales auraient débouché quand même au sud du Danube frappant quelques régions des provinces rivéraines au fleuve de la diocèse Thracie[28]. En ce qui nous concerne, dans les conditions de l'absence de toutes les informations qui le concernent, nous considérons que l'attaque visigothe-taïfale au sud du Danube reste seulement l'un hyopthètique, fait qui nous détermine avoir des sérieuses rétentions concernant la véridicité de sa production.

Devant l'attaque visigothe-taïfale, les Sarmathes argaraganthes (*Sarmathes argaraganthes*), le rameau dominant, ont armé même leurs asservis Sarmathes limigantes (*Sarmathes limigantes*), sollicitant en même temps l'aide militaire de l'empire. Connaissant par intuition l'importance du moment, l'empereur a répondu favorablement à la demande des Sarmathes et a disposé le déclenchement d'une puissante et à l'instalant offensive militaire contre les Visigothes et les Taïfales, opération qui, par ampleur et, surtout, par ses conséquences, a dépassé le caractère d'une simple action de représailles.

Le déroulement des opérations militaires, bien qu'on ne le connaît pas avec exactité, quand même, il pourait être, au moins, approximativement réconstituit conformément aux sommaires informations dont nous disposons. Au début de l'an 332, en plein hiver ou au début du printemps, une puissante armée romaine, commandée par le *caesar* Constantin II, le fils de l'empereur, et par le général Valerius Maximus, *praefectus pretorio Orientis*, déclanchait les opérations militaires contre les Visigothes et les Taïfales. Très probablement, l'entière armée impériale, ou la plus grande partie, a traversé le Danube à Sucidava, a avensé dans l'itinéraire Sucidava-Drobeta-Dierna, où il n'est pas exclus qu'elle s'était

[26] Cf. TOROPU 1976, p. 28; Cf. PETOLESCU 2000, p. 328-331.
[27] Cf. FLETCHER 1852, p. 114.
[28] GIBBON, 1843, p. 371

rencontrée avec autre corps militaires, qui avaient débouché en Dacie par les autres deux points (Dierna et Drobeta), et d'ici a pénetré dans les zones contrôlées par les Sarmathes, où se déroulaient des luttes entre les barbares. À une date pas précisée exactement par les sources, étendue après notre avis, entre le 18 fevrier et le 20 avril 332, l'armée romaine écrase dans une lutte destructive les forces visigothes-taïfales, commandées par *«le roi»* visigothe Ariaricus, auxquelques il provoque des immenses partes[29]. À ces pertes s'ajoutaient de nombreux prisonniers faits par l'armée romaine, qui vont être collonisés en diverses provinces de l'empire, y compris dans celles micro-asiatiques.

La violece des représailles et des dimensions des dévastations romaines, coroborées aux températures très froides de la saison, achevaient dramatiquement pour les deux populations germaniques, surtout pour les Visigothes, l'écrasante défait subie devant les forces romaines. Conformément aux informations transmises par Anonymus Valesianus, *«par suite aux opérations militaires conduites par le caesar Constantin, environ cent milles d'hommes* (des Germaniques, n.n.) *sont morts de froid et de faim»*[30]. Les pertes enrégistrées par les barbares, bien évidément éxagérées par la source analysée, restent quand même considérables, fait confirmé par l'évolution même ultérieure aux rapports des Germaniques avec l'empire.

La catégorique victoire romaine trouve sa confirmation ainsi d'autres sources des IVe et Ve siècles, bien que les références à elle sont très lapidares. Par exemple, Sextus Aurelius Victor affirme que les *«peuples des Gothes […] ont été écrases»*[31], et Paulus Orosius (le Ve siècle), conclue, sans doute inspiré des sources plus anciennes, que l'empereur Constantin *«a détruit […] même les plus courageux el les grandes peuples de Gothes, juste en milieu du pays des Barbares, c'est à dire dans la région des Sarmathes»*[32].

Faisant abstraction des exagération évidentes des historiens antiques, réalisées avec le but de louer la victoire et le pouvoir de l'empire, dans notre opinion il reste certenaiment le fait que la destructive défaite subie par les barbares a donné un coup destructif même à leur potentiel militaire. Nous croyons que la plus édifiante confirmation de notre opinion c'est celle que les invasions des Visigothes au sud du Danube ont été interrompues pour plus de trois décennies (332-364/365), une période où ceux-ci sont restés dans une totale défensive et obeissance envers Constantinople, y compris pendant les périodes de crise politique et de luttes internes dans l'empire. Aux barbares vaincus, Constantin a imposé un *foedus*, devenu juste la base juridique du pouvoir de l'empire sur la Dacie méridionale. En qualité de *foederati*, même les Visigothes étaient considérés les asservis de l'empire, une chose que les auteurs antiques,

[29] Pour quelques propositions concernant la datation du conflit entre l'Empire Romain et les Visigothes et les Taïfales, voir: SCHMIDT 1969, p. 227-228, où il propose comme date 18 fevrier 332; ILIESCU 1970, p. 49, la note 12, où il opte pour le 12 avril 332; BARNEA, ILIESCU 1982, p. 118; PETOLESCU 2000, 339, qui avance comme date le 20 avril 332; ODAHL 2006, p. 224, où il avence *«le printemps de 332»*; Cf. GIBBON, 1843, p. 371-372.

[30] *Excerpta Valesiana*, VI, 31: *«Ita per Constantinum Caesarem centum prope milia fame et frigore extincta sunt»*.

[31] VICTOR 2006, XLI, 13; Cf. *Fontes*, II, p. 24-25.

[32] OROSIUS 1883, VII, 28, 29: *«Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est Sarmatarum regione, delevit»*; Cf. *Fontes*, II, p. 194-195.

apologétiques de Constantin, qui n'ont pas hésité l'exagérer en manière intentionée. Par exemple, le contemporain de l'empereur, Eusebius de Caesarea soutient que celui-ci, «*a soumis entièrement au pouvoire romain les tribus barbares, lui, le premier a apporté sous le joug des peuples des Scythes* (des Visigothes, n.n.) *[…]. Il les a obligé réconnaître les Romains pour des maîtres, bien qu'ils ne le voulaient pas. Levant le trophée de victoire et, contre à ceux-ci, en peu de temps, il a subjugué tous. Il les a assagi sur place, avec ses soldats, ceux qui étaient obstinés […]. Par suite, comme ça, les Scythes ont reconnu alors qu'ils sont les esclaves des Romaines*»[33]. Les Visigothes s'engageaient aussi participer à la défense de l'empire. En qualité de *foederati*, ils s'obligeaient fournir à l'armé impériale, quand les autorités constantinopoléennes les auraient solicité cette chose, jusqu'à 40.000 hommes recevant en échange des subsides annuelles (*annonae foederaticae*) en nourriture et argent. Ils recevaient, en même temps, la permission de faire du commerce dans les cités romaines des deux rives du fleuve[34]. Pour obliger les Germaniques à respecter le traité, les autorités romaines les imposaient à envoyer à Constantinople, comme otages, des quelques membres à l'aristocratie visigothe, «*parmi lesquels même de fils du roi Ariaricus*»[35], très probablement, le futur *judex* Athanarich.

Après les événéments du début de l'an 332, Constantin a donné une nouvelle organisation aux territoires de la Dacie méridionale. Ainsi, pendant que les régions de l'ouest de l'Alutus restaient sous la domination complète de Constantinople, conformément aux stipulations du traité de 332, les territoires nord-danubiens de l'est de cette rivière, compris dans les frontières de l'empire, respectivement le Sud de la Valachie et de la Moldavie actuelle étaient confiés pour garde et défense aux Germaiques, dans leur qualité de *foederati*, qui gardaient toute leur autonomie et adminstration[36]. Par suite à ces mésures, les régions de l'est de *limes Transalutanus*, étaient ainsi incorporées, du point ce vue administratif-territorial, dans le système d'un *condominium* romain-germanique. Mais l'empire exercitait sur ceux-ci un rigoureux contrôle militaire par intermé de ses forces cantonnées dans les cités de la ligne du Danube ou de l'intérieur gardées sous sa domination.

L'importance de la victoire de l'an 332 résulte clairement inclusivement du faste avec lequel elle a été fêtée en empire. Constantin recevait pour la deuxième fois le titre de *Gothicus Maximus*, et à Constantinople on lui élevait une colonne avec l'inscription: «*Fortunae reduci ob devictos Gothos*». Avec la même occasion était battue une médaille d'or avec la légende «*Debellatori gentium barbarorum – Victoria Gothica*» et en exergue *GOTHIA* et on été émises des monnaies de bronze, qui célébraient le succès de l'armée avec la légende: «*Gloria Exercitus*»[37].

Après une courte période d'accalmie, pendant l'été de l'an 334 des graves

---

[33] EUSEBIUS 1844, IV, 5, 1-2; Cf. *Fontes*, II, vol. II, p. 14-15.

[34] SOZOMENOS 1855, p. 21; Cf. FHDR, II, p. 222-223; Cf. HÖNN 1940, p. 133-135; Cf. CHRIST 1988, p. 752-754; Cf. BARNEA, ILIESCU 1982, p. 118-119; Cf. POPILIAN 2001, p. 611.

[35] *Excerpta Valesiana*, VI, 31: «*tunc et obsides accepit, inter quos Ariarici regis filium*»; Cf. *Fontes*, II, p. 48-49.

[36] MITREA, PREDA 1966, p. 155-160; TOROPU 1976, p. 28.

[37] BARNEA, ILIESCU 1982, p. 119; ZAHARIADE 1988, p. 39; ODAHL 2006, p. 224.

événements consommés au Danube réclamaient Constantin en zone. La présence de l'empereur était réclamée par le violent conflit interne éclaté parmi les Sarmathes du sud-ouest de la Dacie (de la zone du Banat et de la Tise inférieure), qui a opposé la branche des *Sarmathes argaraganthes*, qui détenait le pouvoir, à la branche des *Sarmathes limigantes*, subordonnés aux premiers mais plus nombreux et plus puissants, qui pouvait compromettre par son dénouement tout l'échafaudage politique et territorial construit par Constantine en région[38].

L'importance accordée par l'empereur à résoudre *le problème sarmathe* réside juste dans sa présence dans le voisinage de la zone de conflit. Constantin a établi son quartier général à Sirmium, point stratégique d'où il pouvait surveiller toute la région, pouvant intervenir en même temps rapidement et efficacement dans chaque point du sud-ouest de la Dacie et de la ligne du Danube, de la confluence avec la Tise et jusqu'aux cataractes (Cazane).

Mais Constantin a évité s'engager directement dans la dispute entre les deux parties, optant pour une expectative active, politique et militaire[39]. Son attitude a été, sans doute, le résultat d'un calcul politique pragmatique et froid qui lui montrait que si chaque groupement sarmathe aurait gagné, il sortait si affaibli du conflit interne qu'il ne présentait pour une longue période de temps aucun péril pour les positions et les intérêts de l'empire. Par suite, l'empereur s'est limité finalement recevoir dans l'empire une grande partie des Sarmathes argaraganthes, vaincu par le groupement rival. Ceux-ci, estimés exagérément par les unes des sources à «*plus de trois cents milles gens d'âges et de sexes différents*», qui ont été dispersés et colonisés en différentes provinces de l'empire, comme la Scythie Minor, la Thracie, la Macédonie et même en Italie[40].

La région du Danube inférieure, y compris les territoires de la Dacie méridionale, a continué bénéficier de maxime attention de Constantin et après le rétablissement de la paix en zone dans l'an 334, pendant les ans suivants l'empereur a achevé l'œuvre de renforcement de leur système défensif[41]. Après cette date, la défense des possessions romaines de la Dacie méridionale, la soi-dite «*ripa Gothica*», est revenu à Flavius Dalmatius, le neveu de l'empereur, un talentueux militaire, investit comme *caesar* dans l'an 335, à qui a été donné l'administration de la Thracie. Les informations comprises dans *Excerpta Valesiana* confirment cet opinion, montrant clairement que «*Dalatianus, le fils de son frère Dalmatius, l'a fait caesar […]. Dalmatius défensait la ripa Gothica*»[42].

Après les actions politiques-militaires des années 332 et 334 la possession romain sur la Dacie méridionale devenant incontestable pour plus de trois

---

[38] GIBBON, 1843, p. 372-373; Cf. FLETCHER 1852, P. 114.

[39] ODAHL 2006, p. 226; TREADGOLD 2004, p. 61, les deux auteurs soutiennent que l'empereur aurait vaincu les Sarmathes Limigantes.

[40] *Excerpta Valesiana*, VI, 32: «*sed servi Sarmatarum omnes adversum dominos rebellarunt, quos pulsos Constantinus libenter accepit et amplius trecenta milia hominum mixtae aetatis et sexus per Thraciam, Scythiam, Macedoniam, Italiamque divisit*». Cf. *Fontes*, II, p. 48-49.

[41] TREADGOLD 2004, p. 61.

[42] *Excerpta Valesiana*, VI, 35: «*Dalmatianum, filium fratris sui Dalmati, Caesarem fecit. […] ripam Gothicam Dalmatius tuebatur*»; Cf. *Fontes*, II, p. 48-49; Cf. GIBBON 1843, p. 369: «*He fixed Dalmatius on the Gothic frontier, to which he annexed the government of Thrace, Macedonia and Greece*».

décennies. Des nombreuses sources dont nous disposons – des ouvrages des historiens contemporains ou tardifs, des sources épigraphiques, des découvertes archéologiques etc.[43] – confirment cette réalité et, implicitement, le statut politique-juridique de ces territoires.

Considérations finales. Les résultats auxquels nous sommes arrivé réalisant cet étude nous permettent la synthétisation à plusieurs conclusions:

Le déplacement du centre d'influence, économique et politique de l'État romain en *pars Orientis*, pendant la première moitié du IVe siècle et *translatio imperii romani* de Rome sur le bord européen de Bosphore, à Byzance-Constantinople (324-330), ont augmenté l'importance stratégique de la frontière au Danube depuis confluence avec la Sava jusqu'aux bouches. Par suite, environ les années 324/325, dans la politique européenne de l'Empire Romain s'ouvrait une nouvelle étape: reprenant l'initiative militaire et politique, Constantin le Grand abandonne la défensive active du Bas-Danube en faveur d'une politique offensive de grandes proportions dirigée contre les populations barbares établies au nord du fleuve, qui avait mener à la reinclusion dans les frontière de l'Empire Romain de la Dacie méridionale, de la région du Banat et jusqu'aux bouches du Danube et le bord du Tyras (Nistre).

L'action romaine de reconquérir la Dacie méridionale s'est réalisée en deux étapes distinctes: a) *pendant une première étape consommée entre les années 324/325-326, l'Empire Romain s'est assuré la domination sur les régions méridionales du droit de l'Olt et de la zone du Banat actuel*, contrôlées par les Taïfales et les Sarmathes, assurant en même temps, la préeminence aussi dans les relations avec les Visigothes de la Plaine Valaque et du sud de la Moldavie; b) *dans une deuxième étape déroulée entre 327-328, sous la domination de l'empire sont entrées les régions du gauche de l'Olt, respectivement du sud de la Valachie et de la Moldavie actuelle*, contrôlées par les Visigothes. Ainsi, au bout des amples opérations militaires et des démarches politiques-diplomatiques couronnées de succès, étendu pendant la durée des années 324/325-328, l'Empire Romain réussissait englober dans ses possessions la totalité des régions de la rive gauche du Danube, riveraines au fleuve, de l'aval de sa confluence avec la Sava et la Tise et jusqu'au bord du Dnistre.

Les dominations nord-danubiennes de l'empire ont été protégées par Constantin à l'aide d'un vaste système de fortifications formé d'un *vallum* de terre avec une fossé long d'environ 700 km, connu sous le nom de *Brazda lui Novac de Nord (Sillon de Novac de Nord)*, qui partait de Drobeta, traversait l'Oltenie et la Valachie, entrecroisait *limes Transalutanus* à Urluieni s'arrêtant probablement au castre de Pietroasele, mais ayant, très probablement, un autre correspondant dans le sud de la Moldavie d'entre le Siret et le Nistre. Il prenait ainsi naissance un puissant système défensif, un véritable *limes transdanubien* qui représentait la plus avancée ligne de défense du *limes danubien*. Les territoires englobés entre *Brazda lui Novac de Nord* et le Danube, constituait la soi-nommée *ripa Gothica*, entrés sous

[43] POPESCU 1976, p. 295, 298-310, 349-357, 359-367, 370-372, 375-375, 397-398, no. 278, 284-301, 399-410, 413-423A, 426-427, 428A-430, 439-440; Cf. IORGA 1998, p. 111: il conteste la durabilité de l'œuvre de reconquête réalisée par Constantine le Grande au sud de la Dacie.

la domination de l'empire, qui devenaient une véritable *zone tampon* entre l'Empire Romain et *Barbaricum*. Constantinople exercerait aussi la surveillance et un contrôle militaire sur les territoires situés entre *Brazda lui Novac de Nord* et les Carpates.

Après la réconquête, les régions du droit de l'Olt, correspondantes au sud de l'Olténie et du Banat actuel, ont été mises sous la juridiction du gouverner de la Dacie Ripensis. Les régions du gauche de l'Olt, respectivement celles du sud de la Valachie et Moldavie actuelle, ont recevu probablement une organisation propre et elles ont été subordonnées du gouverner de la diocèse Thracie.

L'an 332 ouvre une nouvelle étape dans la politique nord-danubienne de Constantin le Grand. Dans les conditions du renforcement du péril et de la pression germanique sur les dominations romaines du sud de la Dacie, l'empereur passe maintenant aux actions militaires, une de grandes ampleurs, contre les barbares, pensant ainsi affirmer même à l'aide des armées sa domination sur la Dacie méridionale. Pendant l'an 332, l'empire écrase les Visigothes et les Taïfales, auxquels il est imposé un *foedus*. À cette occasion, Constantine recourt à la réorganisation des territoires possédés au nord du Danube. Ainsi, pendant que les régions de l'Ouest d'Alutus restaient sous la domination complète et directe de Constantinople, conformément aux prérogatives du traité de 332, les territoires nord-danubiens de l'est de *limes Transalutanus*, respectivement le sud de la Valachie et de la Moldavie actuelle, étaient confiés pour surveillance et défense aux Germaniques, dans leur qualité de *foederati*, mais qui préservaient tout leur autonomie et autoadministration, soyant englobés ainsi, du point de vue administratif-territorial, dans le système d'un *condominium romain-germanique*. Mais l'empire exercerait un rigoureux contrôle militaire par l'intermède de ses forces cantonnées dans les cités de la ligne du Danube ou de l'intérieur restées sous sa domination.

Pendant l'année 334 Constantin solutionne le problème sarmathe, colonisant dans l'empire une grande partie des Sarmathes argaraganthes du sud-ouest de la Dacie, expulsés par leurs adversaires, les Sarmathes limigantes. Après les actions politiques-militaires des années 332 et 334 la domination romaine sur la Dacie méridionale devenait incontestable pour plus de trois décennies. La défense des possessions romaines de la Dacie méridionale, la soi-nommée *ripa Gothica*, est revenue à Flavius Dalmatius, le neveu de l'empereur, un talentueux militaire, investit comme *caesar* dans l'an 335, à qui a été confié, autant l'administration de la Thracie, mais aussi la commande militaire au Danube.

BIBLIOGRAPHIE

CEDRENUS 1838 – Georgii Cedreni, *Compendium historiarum*, en Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae *ope* ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, t. I, Bonnae.

EUSEBIUS 1844 – Eusebii Pamphili, *De vita Beatissimi Imperatoris Constantini*, dans J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, t. VIII, Paris.

EUSEBIUS – Eusebius of Caesarea, *The Life of the Blessed Emperor Constantine*, en site Medieval Sourcebook.

GRAMMATICUS 1843 – Leonis Grammatici, *Chronogrphia*, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae.

OROSIUS 1883 – Pauli Orosii, *Historiarum adversus paganos libri septem*, recensuit Carolus Zangenmeister, Vindobona.

PROCOPIUS 1939 Procopius, *De aedificiis*, en G. Popa-Lisseanu, *Fontes Historiae Daco-Romanorum*, vol. XV, Bucureşti.

SOZOMENOS 1855 – Sozomen, *The Ecclesiastical History* comprising a *History of the Church from A.D. 324 to A.D. 440*, from the Greek: with a memoir of the author, en Sozomen, *The Ecclesiastical History* comprising a *History of the Church from A.D. 324 to A.D. 440*, from the Greek: with a memoir of the author also *The Ecclesiastical History* of Philostorgius as epitomised by Photius, patriarch of Constantinople, translated by E. Walford, London.

THEOPHANIS 1839 – Theophanis, *Chronographia*, ex recensione Ioannis Classeni, vol. I, Bonnae.

VICTOR 2006 – Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus / Despre împărați*, ed. Gh. I. Ştefan, Brăila.

ZOSIMUS 1837 – Zosimus comitis et exadvocati fisci, *Historiae*, interpretante Leunclavio, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae.

Chronicon Paschale – Chronicon Paschale. Ad exemplar Vaticanum recensuit Ludovicus Dindorfius, vol. I, Bonnae, MDCCCXXXII.

Excerpta Valesiana – Excerpta Valesiana, recensuit J. Moreau, Teubner, Leipzig, 1961.

Fontes II-III – Fontes Histoirae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României), vol. II: *Scriptores: 2. Ab anno CCC usque ad annum M (Autori:2. De la anul 300 până la anul 1000)*, ed. H. Mihăescu, Gh. Ştefan, R. Hîncu, Vl. Iliescu, V.C. Popescu; vol. III: *Scriptores byzantini saec. XI-XIV (Scriitori bizantini, sec. XI-XIV)*, ed. Al. Elian, N.Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1970-1975.

Notitia Dignitatum – Notitia Dignitatum, accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Provinciarum, ed. O. Seek, Berlin, 1876.

Œuvres généraux et spéciales

BARNEA, ILIESCU 1982 – I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti.

BÂRLEA 1990 O. Bârlea, *Limes-ul roman şi urmele lui. Valahi, Wallons şi Wales: consecinţele Vallum-ului roman (Der römische limes und seine Spuren. Walachen, Wallonen und Wales: Konsequenzen des römischen Wallum's)*, «Perspective», XII, 1990, 47-48, p. 3-123.

BÂRZU, BREZEANU 1991 – Ligia Bârzu, S. Brezeanu, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, Bucureşti.

CHRIST 1988 – K. Christ, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*, München.

DIACONU 1980 – Gh. Diaconu, *Noi descoperiri privind prezența romană la nordul Dunării în secolul al IV-lea*, RdI, 33, 6, p. 1066-1071.

FLETCHER 1852 – J. Fletcher, *Life of Constantine the Great*, London.

FLORESCU 1972 – R. Florescu, *Limesul danubian în perioada târzie a Imperiului Roman*, BMI, 41, 3, p. 23-26.

GHERGHE, AMON 2007 – P. Gherghe, L. Amon, *Noi date în legătură cu podul lui Constantin cel Mare de la Sucidava*, «Pontica», XL, 2007, p. 359-368.

GIBBON 1843 – E. Gibbon, *The History of the Declin and Fall of the Roman Empire*, vol. I, New York.

HÖNN 1940 – K. Hönn, *Konstantin der Grosse*, Leipzig.

ILIESCU 1970 – Vl. Iliescu, *Note istorice* en *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, Bucureşti.

IORGA 1998 – N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie)*, Iaşi.

MADGEARU 2000 – Al. Madgearu, *Three problems of Historical Geography: Daphne, Montes Serrorum and Caucaland*, EB, 3, p. 132-143.

MARCELO 2002 – L. Marcello, *Sălbatica civilizație a stepelor*, Bucureşti.

MĂRCULEȚ 1999 – V. Mărculeț, *Imperiul Romano-Bizantin la Dunărea de Jos în secolele IV-VI – o problemă de geopolitică*, en vol. «Colaborări Geografice», Bucureşti, p. 38-45.

MĂRCULEȚ 2002 – V. Mărculeț, *Considerații asupra politicii dunărene a lui Constantin cel Mare între 312-337. Importanța Daciei*, en vol. «Interferențe», Mediaş, p. 65-71.

MĂRCULEȚ 2003 – V. Mărculeț, *Imperiul Romano-Bizantin la Dunăre (312-626)*, Bucureşti.

MITREA, PREDA 1966 – B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti.

MUSSET 1965 – L. Musset, *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris.

MUSSET 2002 – L. Musset, *Invaziile*, vol. II: *Al doilea asalt asupra Europei creştine (secolele VI-XI)*, Bucureşti.

OBOLENSKY 1963 – D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, CIEB, XII, I, Beograd, p. 45-61.

ODAHL 2006 – Ch. M. Odahl, *Constantin şi imperiul creştin*, Bucureşti.

PETOLESCU 2000 – C.C. Petolescu, *Dacia şi Imperiul Roman*, Bucureşti.

POPESCU 1976 – *Inscripțiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, culese, traduse în româneşte, însoțite de indici şi comentate de E. Popescu, Bucureşti.

POPILIAN 2001 – Gh. Popilian, *Stăpânirea romano-bizantină la nordul Dunării*, en «Istoria românilor, vol. II: Daco-romani, romanici, alogeni», Bucureşti, p. 607-616.

SCHMIDT 1969 – L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München.

TOROPU 1972 – O. Toropu, *Noi contribuții privitoare la Podul lui Constantin cel Mare de peste Dunăre*, AUC. IGF, I, p. 20-32.

TOROPU 1976 – O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III-XI)*, Craiova.

TREADGOLD 2004 – W. Treadgold, *O istorie a statului şi societății bizantine*, vol. I: *(284-1025)*, Iaşi.

TUDOR 1943 – D. Tudor, *Podul de la Celei al lui Constantin cel Mare*, AO, 13, 1934, 71-73, p. 107-124.

TUDOR 1941-1942 – D. Tudor, *Constantin cel Mare şi recucerirea Daciei Traiane*, RIR, XI-XII, p. 134-148.

TUDOR 1966 – D. Tudor, *Sucidava*, Bucureşti.

TUDOR 1968 – D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti.

TUDOR 1971 – D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, Bucureşti.

TUDOR 1978 – D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucueşti.

ZAHARIADE 1988 – M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum*, Bucureşti.

ASPECTE NOI PRIVIND TOPOGRAFIA CETĂȚII DE LA HÂRŞOVA (JUD. CONSTANȚA)

Constantin NICOLAE,
Daniela BĂNOIU,
Vlad NICOLAE

Comparativ cu celelalte fortificații de pe linia Dunării de Jos, cetatea de la Hârşova prezintă caracteristici cu totul aparte: o succesiune de construcții, reconstrucții şi refaceri, în acelaşi spațiu, pe acelaşi amplasament, timp de mai bine de 18 secole. Este o perioadă mare dacă avem în vedere faptul că cetatea romană *Carsium* a fost ridicată, într-o primă fază, cel mai probabil, în timpul împăratului Vespasianus (69 -79 p. Chr.), de când se face dovada activității primei unități militare, aici - *Alla (Gallorum) Flaviana,* prin ştampile tegulare[1]. A funcționat în perioada romană şi romano-bizantină, apoi în evul mediu până după anul 1829, fiind distrusă de turci, potrivit tratatului de pace de la Adrianopol[2]. În acest interval s-a ridicat şi a funcționat practic, un sistem de fortificații complex, documentat prin izvoare istorice dar şi arheologic, care a avut ca obiectiv să apere cel mai important vad de trecere a Dunării menit să asigure legătura dintre oraşele vest-pontice şi lumea extracarpatică[3]. Ansamblul este alcătuit, potrivit descrierilor din evul mediu dar şi după resturile de ziduri care se întâlnesc la tot pasul, în diferite părți ale oraşului modern, dintr-o fortificație mare, plasată în *Dealul Cetății,* şi alta, de dimensiuni mult mai mici, în *Dealul Belciug* (*Dealul Monumentului*). Între ele se identifică o incintă, de formă trapezoidală, cu turnuri încă vizibile la suprafață, în colțurile de NE şi NV, aşezată pe coama unei înălțimi calcaroase, ce închidea depresiunea dinspre Dunăre. De aici perspectiva exterioară devenea, prin impozanță, una deosebit de descurajantă pentru năvălitori, iar din interior, zidurile plasate sus ofereau climatul de siguranță de care locuitorii oraşului aveau atâta nevoie.

Constatând de mai multă vreme existența unui viciu de cercetare asupra sistemului de apărare al cetății de la Hârşova, datorat în primul rând faptului că urme de ziduri apar frecvent în diferite părți ale localității, fără să fi fost luate în

[1] CHIRIAC, NICOLAE, TALMAȚCHI 1998, p. 145-149.
[2] BRĂTULESCU 1940, p. 3-24.
[3] NICOLAE, NICOLAE 2006, p. 179-293.

discuție până acum, ne propunem, în paginile ce urmează, să-l corectăm într-o oarecare măsură, analiza rămânând deschisă pe măsură ce se vor întreprinde săpături arheologice de amploare asupra acestui ansamblu. Pentru înțelegerea cât mai corectă a demersului nostru, alături şi în sprijinul informațiilor oferite de izvoarele supuse atenției în paginile ce urmează, vom aduce ca argumente rezultatele mai vechi şi mai noi obținute prin săpături arheologice ori prin simpla cercetare din teren. Necesitatea unei astfel de analize este acută, - şi chiar noi o resimțim din plin, cu atât mai mult cu cât, dacă în cazul descrierilor istorice sau reprezentărilor de orice natură, acestea pot dăinui în arhivele diferitelor instituții, cu resturile de ziduri din diferite părți ale oraşului, situația se poate schimba dramatic. Ele sunt supuse distrugerii, aşa cum s-a întâmplat în vechime[4], când cetatea a fost utilizată drept „carieră" pentru nevoile de construire ale oraşului modern; acțiunea continuă şi astăzi, din nefericire, sub masca nevoii de progres şi de confort urban, cum se poate deduce cu uşurință din paginile următoare. Prin urmare, inițiativa noastră îşi propune o mai bună valorificare ştiințifică a informațiilor, de orice natură, dobândite până în prezent; conturarea premiselor în vederea atragerii în circuitul cultural-turistice a vestigiilor se constituie într-un semnal de alarmă tras pentru salvarea acestora.

Cu toate că cetatea de la Hârşova este menționată în documentele antichității romane[5], romano-bizantine[6] cu numele antic, *Carsium* dar şi în prima parte a evului mediu (vezi, toponimele *Linokastro, Grosseto=Grosea, Jurcova,* care sunt identificate de unii cercetători cu aşezarea noastră)[7], cea mai veche imagine a sa o datorăm călătorului turc *Evlia Celebi.* În anul 1651, cu prilejul trecerii sale prin Dobrogea[8], el notează că aceasta *este o cetate întărită şi trainică pe pământul Babadagului, aşezată în partea dreaptă a Dunării,...De jur împrejur are trei mii de paşi. Omul nu îndrăzneşte să privească jos, spre Dunăre, din partea de apus a acestei cetăți. (..)Cetatea are două porți, dintre care una se deschide spre răsărit, iar cealaltă spre apus...* Rezultă, cu destulă claritate că exista, la vremea respectivă, deja, o „parte de Apus" a cetății, care i-a atras atenția călătorului prin înălțimea abruptă, ce se poate identifica în fortificația din *Dealul Belciug*, la vest de cetatea propriu-zisă, şi că ambele erau înconjurate de un zid cu lungimea de trei mii de paşi. (Este, probabil, o evaluare la prima vedere, exagerată, în realitate lungimea maximă a traseului incintei nu depăşeşte 1500 m). Trebuie să precizăm că şi în cazul de față, ca în multe altele, *Evlia Celebi* a urmărit, în relatările sale, în primul rând, aspectele de ordin general, urbanistic, economic, religios, generoase în cazul nostru, si mai puțin pe cele militare[9].

O descriere asemănătoare, dar ceva mai exactă, o face contele *de Langeron* şi

[4] PÂRVAN 1913, p. 478.

[5] *Fontes I*, p. 553, 739, 747.

[6] *Fontes II*, p. 209, 351, 475, 581, 671.

[7] PANAITESCU 1940, p. 208-211; *DID III*, p. 164-165; BARASCHI 1988-1989, p. 274; CHIRIAC 1993, p. 447-456, precum şi nota 17, mai jos.

[8] *Călători VI* 1976, p. 450.

[9] Descrierile de acest tip se dovedesc, în cazul fortificației de la Hârşova, mult mai apropiate de realitate decât un plan militar pe care se schițează doar amplasamentul forțelor combatante, cum este cel întocmit la 1773. Vezi, KUZEV 1969, fig. 4 şi nota 86, p. 153.

este datată, mult mai târziu, în anul 1809[10]. Potrivit acestuia, *Hârşova este aşezată pe malul drept al Dunării, la 50 de versete mai sus de Măcin. (...)* [Oraşul] *este înconjurat de o întăritură care cuprinde şi cele două stânci; deasupra uneia din ele este un castel din piatră, fortificație de tip gotic, pe cealaltă stâncă mai puțin înaltă este un turn din piatră, dar acesta este dominat de o înălțime pe care se văd încă urmele unei întăriturі...*

Elementele descrise cu atâta precizie pot fi uşor reperate în teren. Avem, aşadar, în față planul cu fortificația din *Dealul Cetății* şi cea din *Dealul Belciug*, unite printr-o incintă, aşa cum rezulta şi din documentul de la mijlocul secolului al XVII-lea despre care s-a vorbit mai sus. Întăriturile de pe înălțimea din apropiere, amintite de contele *de Langeron*, sunt *tabiile* din *Dealul Băroi,* cel care mărgineşte localitatea spre vest, pe ultima terasă înaltă a Dunării, de unde se controla mult mai eficient vadul de trecere de la Gurile Ialomiței spre Dobrogea. Dintre toate, doar una se păstrează mai bine[11]. Este un fort circular construit din două valuri de pământ, cel superior mai restrâns, peste care se ridica un turn de veghe din lemn de unde se supraveghea tot vadul de trecere a Dunării. Dealul, cu peste 80 m înălțime, asigura o mare vizibilitate în față şi era uşor de reperat, de pe partea stângă a Dunării, din *Oraşul de Floci,* cap de pod al frontierei, cel mai important oraş din Câmpia de Răsărit, port şi în acelaşi timp punct de vamă al Tării Româneşti în secolele XV-XVIII[12].

Primul plan al fortificațiilor de la Hârşova, cunoscut de noi până acum, datează din prima parte a secolului al XIX-lea (1826) şi a fost desenat de *H. von Moltke*[13] (Fig. 1). Potrivit acestuia, din vechiul castel (*alter Schlof)*, incinta fortificată porneşte spre interiorul oraşului, către N-NV. Aici se închide într-un turn de colț de unde îşi schimbă direcția spre vest. Pe frontul de nord al incintei este semnalat un turn, după care urmează altul în capătul vestic. Mai departe, zidul îşi schimbă direcția către Dunăre. La mijlocul distanței se plasează încă un turn, apoi incinta se închide, pe malul apei, tot printr-un punct fortificat.

În 1826 sunt executate, de către *A. von Saar*, două litografii ale Hârşovei după desene semnate de *Erminy*[14]. Deşi au suscitat tot timpul un interes deosebit, au fost privite, în primul rând, din punct de vedere artistic şi mai puțin ca documente istorice, aşa că trebuiesc reevaluate astăzi. Probabil, nu au beneficiat de o analiză critică, ceva mai detaliată, şi nici nu s-au comparat cu alte surse istorice pentru a se demonstra dacă pot fi luate în considerație şi în ce măsură. Din aceste considerente le supunem, în rândurile următoare, unei analize mai detaliate.

Prima litografie zugrăveşte imaginea din *Dealul Cetății* unde se află fortificația propriu-zisă (Fig. 2). In imagine, pe malul Dunării, este supus atenției, în prim plan, zidul instalației portuare, având cele două ferestre, prevăzute în

[10] *Călători*, SN, I 2004, p. 334.

[11] Vizibil la apropierea de localitate, dinspre Giurgeni-Vadu Oii, de dreapta; la ieşire, pe partea stângă.

[12] PĂUNESCU 2005, p. 6-7. Pentru câteva repere istorice cu privire locul şi rolul cetății de la Hârşova între secolele XIV- XIX, vezi, TALMAȚCHI, PARASCHIV-TALMAȚCHI 1999, p. 32- 46.

[13] BOJILOV, GJUZELEV 2004, p. 291.

[14] BOCA 1970, nr. 28, p. 484; nr. 29, p. 485.

partea superioară, cu mult-discutatele ancadramente în stil gotic[15]. După cele mai multe opinii, acceptate de specialişti, împărtăşite şi de noi, construcţia a fost executată de meşterii italieni, -respectiv de genovezi, în secolul al XIII-lea şi nu de bizantini[16] care în secolul al X-lea reclădesc întreaga cetate. Trebuie să presupunem că atunci când a vorbit despre o fortificaţie de tip gotic aici, contele *de Langeron* a avut în vedere, fără îndoială, tocmai caracteristica ferestrelor. Cum s-a demonstrat în numeroase rânduri genovezii au stăpânit oraşele dunărene, trecerea lor pe aici lăsând multe urme atât în istoria regiunii cât şi în cartografia epocii[17]. Pe înălţimea maximă, deasupra, în litografie, se distinge latura de sud a fortificaţiei, cu turnuri patrulatere pe colţurile de est şi vest, precum şi zidul de apărare dinspre răsărit. În interiorul cetăţii se plasează un turn mare, de formă patrulateră, posibil actualul „turn comandant", ale cărui resturi se ridică, în zilele noastre, până la înălţimea de 9 m. Tabloul este completat de clădirile văzute de autorul desenului, la momentul respectiv, în fortăreaţă, asupra cărora nu putem face, deocamdată, nici o precizare. Pe pantele de răsărit, în afara zidurilor cetăţii, sunt înfăţişate privirii mai multe construcţii mici, iar în stânga, în zona depresionară, surprinsă parţial, este plasată, aşa după cum există şi în realitatea curentă, o geamie. Imaginea, văzută de pe malul opus, puţin dinspre amonte, este armonizată, în plan apropiat, de arbuşti şi o corabie, cu 12 vâsle, al cărui catarg se ridică, în perspectivă, puţin deasupra fortificaţiei.

Cea de-a doua litografie se constituie într-o imagine de ansamblu a cetăţii (Fig. 3). Distanţa de la care se face proiecţia nu mai permite o serie de detalii, dintre care cel mai important, dar şi cel mai discutat, este redarea instalaţiei portuare, schimbată mult faţă de desenul anterior. Practic, aceasta nu se mai vede. Este ascunsă de noul unghi de la care se priveşte către fortăreaţă. Castelul mare este desenat identic ca în prima litografie. Documentul surprinde, în plus, în adâncime, incinta mare, de pe latura de răsărit, care înaintează mult din cetate, spre NV, după care se pierde. Poate fi urmărită, însă, din sens invers, de la vest spre est. În partea stângă a stâncii pe care se ridică cetatea, este reprezentat, în plan îndepărtat, o parte dintr-un zid al cărui traseu are această direcţie. În capătul său vestic se închide într-un turn - identificat de noi ca fiind cel de nord-vest, de la intersecţia actualelor străzi Carsium şi Venus, după cum apare desluşit în imagine. Nu se vede însă partea centrală şi nici capătul de răsărit al incintei mari, dar cu siguranţă se leagă de zidul ce porneşte din turnul de nord-est, care nu a putut fi reprezentat, plasat astăzi în spaţiul din curbura străzii Carsium. Mai departe, din imagine se observă cum incinta de vest urmează cursul către cealaltă înălţime de pe malul Dunării, unde se afla o mică fortificaţie zidită, cu două turnuri pe colţ. Zona depresionară de acces de pe apă spre oraş, portul civil cu

[15] TEODORESCU 1976, p. 298 cu nota 38, consideră că imaginea este exagerată, autorii fiind sub influenţa „neogoticului" urmărind sa dea construcţiei, în ansamblul ei, un aspect deosebit. Criticii stampelor au în vedere şi unele nepotriviri între mediul actual şi cel ilustrat de realizatorii imaginilor.

[16] CIOBANU 1970 a, p. 27.

[17] Despre activitatea genovezilor în Dobrogea şi prezenţa localităţii în cartografia epocii, a se vedea, între altele, BRĂTESCU 1920, p. 29; POPESCU-SPINENI 1938, p. 83; CIHODARU 1968, p. 238; CIOBANU 1969, p. 407-408; CIOBANU 1970 b, p. 300-304; *DID III*, p. 351-355; MĂRCULEŢ 2007, p. 373-374.

alte cuvinte, este apărată de un zid cu o poartă mare. Între întăriturile oraşului, dar şi în afara acestuia, apar construcţii civile şi multe geamii. Un element de natură să pună sub semnul întrebării realitatea imaginii, pentru cine cunoaşte destul de bine locurile, îl constituie plasarea în dreapta, pe malul opus, a unei stânci, cu vârfurile despicate şi abrupte, ştiindu-se că aşa ceva nu există aici. O sută de metri de cetate, în amonte, atunci când cotele apelor sunt scăzute, iese la lumină din albia Dunării, pe malul drept, până aproape de mijlocul fluviului, un rest de stâncă rotunjită de curenţi şi aproape aplatizată astăzi. Probabil că în secolele din urmă să fi fost ceva mai înaltă, după cum este foarte posibil ca autorul desenului să fi urmărit să dea mai multă culoare imaginii şi pentru aceasta a ridicat exagerat stânca şi a fixat-o pe malul opus chiar în dreapta sa. Astfel a putut, din punct de vedere tehnic, să pună mai multă lumină asupra fortificaţiei şi să o scoată în evidenţă. Ansamblul tabloului este umanizat de trei personaje, cu turbane şi fesuri, care pescuiesc.

Aşa cum rezultă din prezentarea sumată făcută de noi, aici, reiese că diferenţa dintre cele două imagini nu constă decât în perspectiva cu care obiectivul a înregistrat realitatea: în primul caz, una mai restrânsă, focalizată doar pe cetatea mare, iar în al doilea, o panoramă largă, generoasă, care surprinde practic întregul sistem de fortificaţii al aşezării, în toată complexitatea sa, la care se pun adausurile, din motive pe care numai autorul le ştie dar noi le putem însă bănui ca fiind de ordin pur artistic, care au întreţinut o anumită stare de suspiciune cu privire la veridicitatea lor. Dacă luăm în calcul numai a doua stampă, cea mai completă, încercăm să o transpunem în plan şi raportăm imaginea obţinută la descrierile făcute de *Evlia Celebi* şi contele *de Langeron*, sau planul lui *von Moltke*, comentate de noi mai sus, ne dăm seama că suntem în faţa unui excelent izvor istoric, trecut, din păcate, multă vreme, cu vederea, luat în calcul prea puţin până acum (Fig. 4).

Toate indiciile celor cinci surse se completează şi pot fi uşor reperate în teren doar prin simple observaţii. Un sistem defensiv de proporţii mari nu putea să nu lase urme pe suprafaţa localităţii. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea era încă bine reprezentat.

În anul 1898 Pamfil Polonic, cu prilejul cercetării malului drept al Dunării, între Tulcea şi Ostrov, ajunge şi la Hârşova. Aici, el identifică atât conturul zidului care a înconjurat oraşul în vechime, fără să specifice turnurile şi porţile, cât şi şanţul acestuia pe care le pune pe hartă[18] (Fig. 5). Cetatea de pe malul Dunării este considerată, de prestigiosul inginer topograf, ca fiind de origine turcească, construită cu materialul rezultat din distrugerea fortificaţiei romane din care nu a mai rămas nimic. După cum arată P. Polonic, *prin oraş s-au găsit urme de ziduri romane, cărămizi romane, un stâlp miliar, pietre cu inscripţii şi monede romane dar nici o urmă de cetate veche*[19]. Acelaşi contur îl găsim pe harta Marelui Stat Major al Armatei, din anul 1900, (Fig. 6). În anul 1904, se publică, pe un desen, planul

[18] Planurile Marelui Stat Major al armatei cât şi cel cu adnotările făcute de Pamfil Polinic ne-au fost oferite cu generozitate de doamna Cristina Crăciun. Îi mulţumim cu toată căldura şi pe această cale.

[19] POLONIC 12, p. 1-2.

sumar al oraşului[20] (Fig. 7) pe care se marchează numai traseul incintei de vest. Aici se individualizează şi cele trei turnuri, aşa cum apar şi în planul lui *von Moltke*.

Acumularea, chiar şi sumară, a unor informaţii din descoperiri arheologice cât şi observaţiile mai vechi şi mai noi, coroborate cu izvoarele prezentate mai sus, întregesc imaginea sistemului de fortificaţii de la Hârşova. Ne-au ajutat mult, în demersul nostru, rezultatele obţinute până acum în cercetarea obiectivului, urmărirea, cât a fost posibil, a diferitelor lucrări de pe traseul ipoteticului zid de incintă, efectuate în decursul anilor, precum şi toate celelalte informaţii strânse.

Suntem nedumeriţi de faptul că existenţa fragmentelor de ziduri, în diferite părţi ale oraşului, nu a fost semnalată de la începuturile cercetării arheologice aici. Nici la Victor Brătulescu, care a lucrat la Hârşova în anul 1939, nici la Grigore Florescu, care a desfăşurat o campanie în anul 1943, în cetate, nu găsim informaţii despre acestea. Greu de crezut că cei doi nu le-au văzut. Anumite indicii, despre care vom vorbi în finalul acestor pagini, ne sugerează, mai degrabă, altceva. Mai mult chiar, în amintirile unor localnici în vârstă, la mijlocul secolului trecut, poarta de intrare în cetate de pe incinta mare de nord era încă vizibilă.

Primul care atrage atenţia asupra rămăşiţelor din vechea cetate răspândite pe suprafaţa localităţii a fost Andrei Aricescu. În anul 1963 el le urmăreşte şi fără a le descrie, să le înregistreze pe hartă sau măcar fotografic, încearcă să ridice anumite probleme de topografie istorică. Pornind de la faptul că ultima incintă a cetăţii mari, cea mai restrânsă, fusese plasată cronologic de Radu Ciobanu în secolul al X-lea[21], Andrei Aricescu a considerat că cea mijlocie, datată cu mult înainte, a cărei limită este mai mare, închizând *Dealul Cetăţii,* putea pătrunde, la un moment dat, spre interiorul localităţii ajungând să închidă şi *Dealul Bisericii*. Se marca astfel, potrivit opiniei sale, extinderea maximă cunoscută de aşezarea antică, care a funcţionat în vremea împăratului *Justinian*, nefiind anterioară, însă, începutului de secol IV [22]. Într-o analiză amplă asupra sistemelor de fortificaţie de epocă romană din Dobrogea, A. Aricescu identifică în cele două fortificaţii, pe care le observase în teren, la Hârşova, din *Dealul Cetăţii* şi în *Dealul Bisericii*, aşezarea civilă şi respectiv castrul în care a staţionat *Ala II Hispanorum,* unite, în secolul al IV-lea, printr-o singură incintă[23].

Cercetările efectuate între anii 1987-1989 în necropolele antichităţii de la *Carsium*[24], pe turnul de NE[25], în imediata apropiere a zidurilor cetăţii, în presupusa aşezare urbană[26], sau într-o aşezare rurală dezvoltată nu departe de fortificaţie[27], au oferit suficiente argumente pentru o discuţie preliminară cu privire la topografia aşezării în antichitate[28]. La vremea respectivă, întreaga discuţie s-a axat pe identificarea sistemului de fortificaţie specific epocii şi

[20] IONESCU 1904, crochiu nr. 2.
[21] CIOBANU 1970, p. 25.
[22] ARICESCU 1971, p. 356.
[23] ARICESCU 1977, p. 191.
[24] PETOLESCU, POPOVICI 1989, p. 241-247; BUZDUGAN *et alii* 2000, p. 425-458.
[25] CANTACUZINO 1992, p. 58-67.
[26] DAMIAN, DAMIAN 1997, p. 231-240.
[27] BOUNEGRU, HAŞOTTI, MURAT 1989, p. 273-293.
[28] NICOLAE 1993, p. 217, planul cu dispunerea obiectivelor arheologice la *Carsium*.

raportarea celorlalte elemente de arhitectură urbană față de acesta. Astăzi, stadiul cercetărilor, descoperirile fortuite, observațiile din teren şi nu în ultimul rând valorificarea izvoarelor istorice, sunt în măsură să ne ofere datele necesare pentru a aduce în discuție elemente noi în problema topografiei fortificației de la Hârşova, în ansamblul ei. Între timp, s-au efectuat săpături de salvare pe turnul de NV al incintei, în anul 2003, la intersecția străzilor Carsium şi Venus - Lunei, au fost realizate observații şi înregistrări cu ocazia unor lucrări edilitare care au afectat sistemul de fortificații de pe partea de vest, au avansat, în ultimele trei campanii, cercetările în cetate, unde au fost înregistrate situații ce aduc elemente noi, de natură să schimbe oarecum datele cunoscute până acum doar din interpretarea speculativă a unor observații şi măsurători asupra resturilor de zidurilor de pe latura de nord. Coroborarea tuturor informațiilor prezentate mai sus cu datele publicate până acum şi cu rezultatele cercetării arheologice oferă, în opinia noastră, o bază solidă de discuție dar şi pentru afirmarea unor puncte de vedere noi. Dificultatea unei astfel de analize rezultă, acum, - şi asta va fi o piatră de încercare pentru oricine îşi va propune în viitor o astfel de abordare, din complexitatea situației arheologice. Cetatea de la Hârşova, văzută în ansamblu, se încadrează, din acest punct de vedere, în categoria siturilor cu întindere neobişnuită, atât din punct de vedere cronologic, cât şi ca suprafață; zidurile au fost refăcute în nenumărate rânduri, aşa că un segment descoperit şi o anumită situație, nu pot fi generalizate pentru tot întregul. Strădania noastră va conține, deci, multe lacune, datorate în principal şi unei cercetări arheologice nesusținute, însă până la abordarea exhaustivă a problemei - dacă se va putea face vreodată, va trece, din nefericire, timp mult şi informația acumulată acum se poate risipi. Analiza de față are, în primul rând, şi un conținut critic la adresa tuturor informațiilor şi materialelor utilizate de noi. Vom aborda elementele constitutive ale sistemului de fortificații de la Hârşova având la bază, aşa cum se poate bănui din introducerea făcută, datele puse la dispoziție de izvoarele istorice, rezultatele oferite de cercetarea arheologică şi observațiile din teren. Pentru aceasta vom vorbi, mai întâi, despre fortificația din *Dealul Cetății*, apoi de turnurile de NE şi NV, urmărind mai departe traseul zidului mare de incintă. În cele din urmă ne vom opri la fortificația din *Dealul Belciug.*

Fortificația din Dealul Cetății. Aici se identifică, potrivit celor mai mulți specialişti, cetatea romană şi romano-bizantină *Carsium*, precum şi cetatea medievală. Suprafața se prezintă sub forma unui platou, de cca. 1,5 ha, cu depuneri arheologice consistente. În realitate, la bază avem de-a face cu un pinten stâncos pe vârful căruia s-a plasat cetatea. Din rațiuni de ordin practic, la fiecare reconstruire, mai ales în evul mediu, se executau nivelări masive către laturi pentru a obține, după cerințe, o suprafață plană şi cât mai înaltă în spatele incintelor. Aşa se face că, dacă în partea centrală depunerile au grosimea de 0, 40 m, la „turnul comandant" aceasta este de peste 3 m[29], spre incinta mică, în S II, pe direcția vestică, stânca se află la -4 m[30], pentru ca în fața celei mai largi

[29] PANAIT *et alii* 1995-1996, p. 127.
[30] RĂDULESCU *et alii* 2000, p. 43.

incinte, într-un sondaj executat în campania 2007 (Sj.5) adâncimea să fie mult sub 5 m[31].

Primele referiri la originea zidurilor de aici au fost făcute de Gr. Florescu. Cu prilejul campaniei pe care o întreprinde în cetatea de la Hârşova, în anul 1943, în secţiunea de pe latura de vest, ceva mai spre Dunăre faţă de sectorul „incinte vest" de care ne ocupăm noi astăzi, acesta notează că a identificat, pe pantă, zidurile celor trei incinte ale cetăţii turceşti, iar pe platou, unde ajunge la adâncimea de 4,50 m, dă peste resturile unui zid, probabil roman, după cum scrie în raport, insuficient cercetat pentru că avea traseul pe sub malul secţiunii, cu temelia înfiptă printre dărâmături, până la stâncă[32]. Nu cunoaştem alte detalii asupra descoperirilor şi nici observaţii pe zidurile de pe platou, cu toate că la vremea respectivă acestea se păstrau mult mai bine.

Două decenii mai târziu, analizând întregul *limes*, din nevoia lăudabilă a integrării fortificaţiei de la Hârşova în sistemul de apărare al lumii romane, Emil Condurachi avansează primele ipoteze cu privire la fazele de construcţie ale cetăţii prin valorificarea observaţiilor asupra resturilor de ziduri pe care le găseşte pe latura de nord şi întocmeşte un plan al acesteia[33] (Fig.8), utilizat, mai apoi, de toţi cercetătorii[34]. Aşa cum începe prezentarea sa, E. Condurachi lasă să se înţeleagă că ar utiliza o serie de ,,indicii valoroase privind construcţia şi sistemul defensiv ale lagărului roman de la *Carsium*" evidenţiate de săpăturile efectuate în 1964[35]. Astfel, notează că „noile săpături" au pus în evidenţă cele trei perioade constructive importante: prima, identificată cu zidurile care închid cea mai mare suprafaţă, cu o lungime de 140 m, înguste de 1, 30 m, ridicate în anul 103 de militarii din *Ala II Hispanorum et Aravacorum*; a doua se plasează, probabil, în a doua jumătate a secolului al III-lea, zidurile fiind mai groase de 1,80 m; a treia fază, cea bizantină, se datează la sfârşitul secolului al X-lea, când se construieşte o nouă fortificaţie, prevăzută cu ziduri groase de 3,50 m, lungi de 90 m şi cu turnuri înalte. Atât noul plan întocmit cât şi cel cu secţiunea prin zidurile fortăreţei sunt repede adoptate în literatura de specialitate, simţindu-se, în mod firesc, nevoia umplerii golului de informaţie despre cetatea de la Hârşova, considerată, de toată lumea, un punct strategic important pe limesul dunărean[36].

După numai un an, Radu Florescu într-o lucrare destinată mai mult popularizării monumentelor arheologice din Dobrogea, face o analiză interesantă a zidurilor de pe platoul cetăţii. El introduce în circulaţie, cu această ocazie, în mod nejustificat, ideea că aici se află, de fapt, două fortificaţii: „cetatea se sus" şi „cetatea de jos"[37]. Dacă prima se află în partea superioară, pe platou, şi se compune din incintele de nord, închise pe laturile de est şi vest, cea de-a doua

[31] COVACEF, NICOLAE 2008, p. 150.

[32] FLORESCU 1946, p. 179-180.

[33] CONDURACHI 1967, p. 169-170.

[34] Cu toate că a fost folosit, vreme de câteva decenii, s-a spus, la un moment dat, că are multe lacune, datorită complexităţii situaţiei din teren, fără să se specifice care sunt acestea. Vezi, PANAIT *et alii* 1995-1996, p. 122, nota 11.

[35] În realitate, campania, întreprinsă de Andrei Aricescu, la Hârşova, a avut loc în anul 1963, dacă la asta se referă autorul.

[36] *DID III*, p. 79.

[37] FLORESCU 1968, p. 19-23.

cetate este identificată, după părerea sa, cu zidul instalației portuare prins între cele două stânci, ajustate vertical, cu aspect de turnuri rotunjite. Punctul de vedere este împărtăşit şi de alți cercetători care au cunoscut prea puțin sau aproape deloc monumentul şi s-au mulțumit să preia, ca atare, ideea[38]. Realitatea este că zidul instalației portuare nu poate fi rupt de restul cetății pentru că reprezintă, în fapt, latura sudică, de la Dunăre, a acesteia, evident, mult mai jos, aşa după cum a impus planimetria. Cum şi de aici veneau dese pericole în epoca marilor migrații, dar şi mai târziu, în evul mediu, zidul a fost ridicat cu mult peste necesitățile unei amenajări portuare, servind, în situația de față, în caz de pericol, şi pentru nevoi de apărare. Imediat în stânga zidului, în falia stâncoasă ce porneşte de la nivelul solului şi merge până sus, au fost întărite mai multe praguri, penetrabile, de stâncă, cu segmente de zidărie din piatră prinsă cu mortar, cu scopul de a împiedica escaladarea, pe acolo, către interiorul cetății. Toate acestea demonstrează că latura de sud a cetății nu se opreşte pe buza platoului, spre prăpastia cu înălțimea de peste 30 m, ci pe malul Dunării.

Deschiderea şantierului, după 1993, a prilejuit efectuarea unor observații mai complexe asupra zidurilor aflate la suprafața cetății.

Un studiu dedicat valorificării parțiale a descoperirilor din campania anului 1995 face descrierea sumară, cu multe inexactități, a incintelor de pe latura de nord, singurele la lumină la vremea respectivă[39] (Fig.9). Vom supune atenției doar câteva observații pe marginea acestuia. Astfel, se scrie aici că incinta exterioară nu este uniformă ca grosime având, pe latura de nord, 1,10 m. După cum arată situația la fața locului, această dimensiune a zidului de nord nu se poate stabili cu exactitate pentru că este acoperit de pământ, la zi aflându-se doar emplectonul de pe partea de mijloc şi din cea de-a doua jumătate, spre vest. Cu atât mai mult, în această situație, nu se poate aprecia lungimea zidului, pentru că cealaltă parte, de răsărit, este suprapusă de gospodării, construcții şi de extinderile care s-au făcut, în cadrul acestora, chiar în ultimii ani cu îngăduința autorităților locale. Nu este exclus ca lungimea să depăşească suprafața rezervată şi să urmeze traseul pe sub carosabil. Pe latura de vest a incintei, se plasează, în noul plan, poarta principală de intrare în cetate, străjuită de un turn de apărare, obturată, după cum se precizează, de diverse lucrări contemporane. La cea de-a doua incintă, se măsoară grosimea de 1,90 m, iar la tiranții longitudinali se indică, în mod cu totul exagerat, dimensiunea de 0,70 x 0,14 m (!). Pentru poarta de nord, la care se pot propune dimensiunile doar ipotetic, deoarece paramentul zidului a fost distrus, se apreciază că ar fi avut lărgimea de 1,15 m, prea mică însă în raport cu lespedea acesteia de peste 2 metri. În cazul incintei mici, se propun chiar dimensiunile aproximative ale celor trei laturi, asta în condițiile în care acest lucru nu este posibil, cel puțin deocamdată, chiar cu titlul preliminar.

Rezultatele parțiale obținute de noi în cercetarea incintelor din cetatea de la Hârşova, în sectorul „incinte-vest", arată şubrezenia ipotezelor, chiar de lucru, avansate până acum (Fig.10). Cele 18 secole de istorie, desele refaceri, fiecare cu

[38] Îl întâlnim şi la Radu Ciobanu. CIOBANU 1970, p. 25-26. Mai nou, abundă în majoritatea materialelor de prezentare turistică (şi de pe internet) care îşi propun să ilustreze cetatea de la Hârşova.

[39] PANAIT *et alii* 1995-1996, p. 122-127.

caracteristicile şi filosofia tipică arhitecturii militare specifice unei anumite epoci, determină o complexitate nemaiîntâlnită pe linia Dunării. Acestea ne impun o anumită rezervă în aprecierile cronologice şi ne obligă să reformulăm toată teoria, cunoscută până acum, cu privire la identitatea şi datarea incintelor. După experiența acumulată aici, în lipsa extinderii săpăturilor pe laturile de nord ori de răsărit, nu avem deocamdată curajul să formulăm opinii pe care să le extindem la întreaga fortificație, ci ne mulțumim să relevăm anumite descoperiri şi situații care să corecteze parțial inexactitățile perpetuate până acum.

Astfel, în campania anului 2004, s-a demonstrat că ceea ce s-a considerat a fi un turn al incintei mari, pe partea de vest a cetății, reprezintă, de fapt, un rest de zid de apărare aşezat peste o nivelare masivă de peste 2 m, cu materiale medievale timpurii. Zidul se păstrează mai bine pe capătul de SE, unde a fost multă vreme vizibil, până la înălțimea maximă de 2 m, şi mai puțin în S II A, carou 17 (1, D,E, fig. 10), unde a fost supus demantelării şi acoperit cu pământul scurs de pe versant şi materiale moderne. A fost datat preliminar, după caracteristici, în secolul al XIV-lea[40]. În ceea ce priveşte incinta cea mai mare cunoscută până acum, aceasta a fost cercetată pe o lungime de peste 20 m, se păstrează la o înălțime maximă de cca. 4 m, are o fundație mică de 0,50-0,60 m. Zidul a fost reconstruit, poate, de la jumătate, o singură dată, şi supus mai multor reparații. În prima fază, fundația sa intră într-un nivel cu materiale ceramice aparținând culturii „Dridu"[41]. Se infirmă, astfel, din punct de vedere stratigrafic, originea sa romană (Fig. 11). Grosimea zidului este de 1,55 m (posibil ± câțiva centimetri). Următoarele două incinte de pe latura de nord îşi găsesc corespondența în sector astfel: cea mijlocie este mult afectată, se mai păstrează doar 2-3 asize din piatră cioplită pe toate fețele, de dimensiuni diferite, are o fundație mică, atipică pentru zidurile antice, grosimea actuala este de cca. 3 m; cercetarea incintei mici în acest sector nu s-a încheiat, grosimea ei fiind de 2, 40 m. În S II, carourile 73 -77, încă din campania anului 1999 a fost scoasă la zi, pe traseul acesteia, o platformă mare de turn cu o lățime de peste 10 m, similară, oarecum, celei de pe latura nordică („turnul comandantului"). Iată, prin urmare, date cu totul diferite față de situația înregistrată pe latura de nord, daca nu cumva cercetarea arheologică nu va aduce şi alte elemente aici. În plus, în sectorul de vest, au mai fost identificate şi alte resturi de ziduri care au asigurat apărarea cetății, pe această direcție, în epoci diferite. Este vorba despre un zid din piatră legată cu pământ, cu două faze majore de construcție, refăcut într-o anumită perioadă a evului mediu, cu o sumedenie de bombarde din fontă printre dărâmăturile sale din etapa a doua de funcționare. Acesta se sprijină, cu jumătatea din spate pe un aranjament liniar din pietre mari, cu urme de mortar din nisip, var şi cărămidă pisată, despre care nu ştim deocamdată dacă este fundația unei incinte mai vechi, cu toate că inițial am fost convinşi de acest lucru. Pentru epoca romană, sigur, avem în acest sector două resturi de ziduri. Primul a fost descoperit în S II, pe stâncă, lipit sau poate afectat mai mult de traseul incintei interioare (cea mai restrânsă). Cel de-al doilea a fost identificat în

[40] NICOLAE 2005, nr. 112.
[41] NICOLAE 2007, p. 178.

campania anului 2007[42] când s-a pus în evidență restul unui turn în forma literei „U", peste care se suprapun atât „incinta mare" cât şi zidul din piatră cu pământ despre care s-a vorbit mai sus (Fig. 12). Este posibil ca între cele două să existe o legătură.

Am insistat doar pe prezentarea sumară a zidurilor descoperite în sectorul de vest pentru a atrage atenția asupra situației stratigrafice a cetății, în ansamblu, una deosebit de complexă. Se dovedeşte prin aceasta că doar simpla prezență a resturilor de ziduri, la suprafață, şi avansarea unor ipoteze, chiar cu titlul preliminar, extinzând situația la întreaga fortificație, reprezintă un risc major care deviază, pe alte căi, înțelegerea şi cunoaşterea evoluției istorice adevărate.

Acum ne dăm seama, mai bine ca altădată, că planurile fortificației, bazate pe observațiile de teren la incintele de nord şi extinse pentru laturile de vest ori est, puse în circulație de diferite publicații, în anii din urmă, nu mai pot fi de actualitate.

Incinta mare de răsărit şi turnul de NE. Din cetate porneşte, dintr-un punct despre care nu avem deocamdată ştiință, un zid care merge, spre NV, pe sub proprietățile din zonă, cca. 230 m[43]. Acesta se identifică prin diferența mare de nivel dintre str. Carsium şi str. Călăraşi şi prin câteva descoperiri accidentale[44]. Lipsa unor cercetări, la care se adaugă faptul că incinta nu este vizibilă pentru a permite eventuale observații, ne împiedică să facem alte comentarii. În schimb, vom aduce în atenție unele observații asupra „turnului de NE" de unde incinta îşi schimbă traseul spre vest. În perimetrul cuprins între str. Carsium şi str. Unirii s-au desfăşurat săpături arheologice de salvare, în două campanii, în anii 1988 şi 1989[45]. Aici s-au identificat două turnuri în forma literei „U", dintre care, unul, discutabil, aproape de str. Unirii. Pe mijlocul acestei străzi sunt sesizabile, chiar cu ochiul liber, resturi de zid din piatră cu cărămidă. O groapă, pentru construcția unei instalații sanitare, executată cu mai mulți ani în urmă, într-o curte, lângă gard, a picat exact peste un astfel de zid mare, proprietarul fiind nevoit să o mute ceva mai departe. De pe noul loc s-au scos numeroase materiale ceramice, dintre care la noi a ajuns un fragment dintr-un vas tip *terra sigillata.* Celălalt zid, de lângă str. Carsium, în grosime de 3,30 m, are paramentul ridicat din asize de 4 cărămizi alternând cu piatră cioplită, ceea ce îl plasează în epoca romană. Întreaga construcție se datează, după materialele descoperite, în secolele IV-VI. Acestora li se adaugă zidurile care se văd, pe strada Carsium. Aici este frontul altui turn (aparent, cel al incintei mari) al cărui traseu merge pe sub carosabil şi se închide, cel mai probabil, în incinta de est. Are la exterior o îmbrăcăminte din piatră bolovănoasă, prinsă cu un mortar slab, căzută între timp în cea mai mare parte. Pentru fixarea paramentului se folosesc, la colțuri, pietre mici. Adaosul se datează, după toate probabilitățile, în epoca medievală (Fig.13). Din acest punct,

[42] COVACEF, NICOLAE 2008, p. 150-151.

[43] Măsurătorile pe traseul incintei mari sunt, în stadiul actual al cercetărilor, estimative. Cercetarea nu poate, deocamdată, să ne ofere indicii exacte cu privire la dimensiunile exacte ale zidurilor.

[44] NICOLAE 1993, p. 220.

[45] CANTACUZINO 1992, p. 58-67.

linia incintei urmăreşte strada Carsium, spre vest, cca. 620 m.

Incinta mare de nord şi turnul de NV. Traseul zidului nu mai poate fi urmărit astăzi decât prin săpături de salvare, în proprietățile din partea de sud a străzii Carsium. După ce se desprinde din turnul de NE, zidul este secționat de un garaj. A fost afectat, în continuare, de construcțiile moderne, şi mai apoi, irevocabil, de fundația blocului V9 M. Lucrări de canalizare pe strada Vadului, în fața Cinematografului, ne-au permis în urmă cu câteva decenii să identificăm resturi de piatră cioplită şi de emplecton pe stânca aflată aproape la zi[46]. În vara anului 1996 RENEL a efectuat o lucrare, la intersecția străzilor Carsium şi Vadului, spre partea de sud, pe traseul ipotetic al incintei. Pentru instalarea unui cablu, muncitorii au fost nevoiți să scoată blocuri mari de piatră, cioplite pe toate părțile, ce păreau să vină dintr-o construcție defensivă[47]. Mai departe, zidul trece pe lângă latura de nord a Cinematografului, unde un ciot de emplectom a rămas, multă vreme, în deceniile din urmă, la vedere. Până în capătul vestic al străzii, nu se mai observă nimic. Este posibil ca şi plasarea, mai mult, către interiorul proprietăților să fie o cauză a „ascunderii" sale. Apare însă în cealaltă extremitate în perimetrul cuprins între intersecția străzilor Carsium şi Venus – Lunei. Aici, vreme de mai mulți ani, au existat, la suprafață, mai multe fragmente de fundații şi elevații. Prin anii '70 ai secolului trecut, când s-au construit în partea centrală a oraşului blocuri, pământul excavat a fost depus peste acestea şi s-a creat, astfel, o suprafață plană. Intenția Primăriei din localitate de a executa chiar pe acest amplasament, în 2003, mai multe investiții ne-a prilejuit efectuarea unui număr de 15 secțiuni arheologice[48] (Fig.14) . Majoritatea nu au fost finalizate pentru că, la un moment dat, sub presiunea timpului, se urmărea doar identificarea spațiului necesar plasării construcțiilor. Cu toate acestea, săpătura a avut un rol deosebit de important deoarece, în afara de faptul că amplasamentul investiției s-a mutat în altă parte şi zidurile au fost salvate de la distrugere, s-a putut vedea pentru prima dată, chiar dacă nu s-a ajuns nici măcar la concluzii preliminare, care este situația arheologică, şi mai ales aceasta a putut fi legată de descoperiri şi semnalări din zona apropiată. Un interes aparte l-au prezentat câteva din secțiunile trasate pe care le vom prezenta pe scurt mai departe[49].

S 1 (5 x 7 m) s-a deschis pe locul în care se vedeau la suprafață, dintre ierburi, mai multe pietre prinse cu mortar. Aici, s-a pus în evidență un zid cu paramentul demantelat, cu traseul curb, de la EV, către sud. Emplectonul acestuia este alcătuit din piatră mică, bolovănoasă, prinsă cu un mortar consistent, din nisip şi var, cu bârne din lemn. Grosimea actuală, păstrată a zidului este de 1,70 m, iar înălțimea este de 2,76 m. În emplecton, spre exterior, în curbura zidului, se vede capătul unui miliar, secționat pe verticală, pe care se disting literele (M) PXI(...).

[46] NICOLAE 1993, fig. 2 b şi 3 b.

[47] Activitatea s-a desfăşurat dimineața la prima oră, şanțul fiind astupat imediat fără ca noi să avem posibilitatea să vedem care este situația. Muncitorii ne-au mărturisit ca pentru a efectua lucrarea au recurs la distrugerea unui zid.

[48] MINA Constanța a alcătuit un colectiv din Z.Covacef, C. Nicolae, G.Talmațchi, C. Dobrinescu, C. Băjenaru.

[49] NICOLAE 2004, nr. 86.

S 3 (20 x 3m) a fost singura secțiune în care s-au putut face observații mai amănunțite asupra zidului de mai sus. Cu acest prilej s-a putut constata modul în care a fost utilizată roca vie, probabil şi ajustată, pentru a servi nevoilor de apărare (Fig. 15). Într-un sondaj, de 1 x 1 m, executat în fața construcției, până la stâncă, s-au surprins anumite particularități. Astfel, s-a constatat că talpa zidului, alcătuită dintr-un rând de blocheți de calcar de 30 x 10 cm, se aşează direct pe rocă cu 10 cm în față în raport cu peretele construcției. Se păstrează, din zid, doar un rând al paramentului, alcătuit din blocheți cu dimensiunile de 27 x 17,5 cm (este posibil ca acestea sa fie variabile). Rândurile superioare au fost demantelate servind probabil la diferite construcții civile din zonă. Emplectonul este la fel de consistent şi prins cu bârne, ca în cazul precedent. O spărtură prin zid lasă să se vadă că acesta se pliază, în spate, cu partea superioară, de stânca aproape verticalizată până jos, la adâncimea de 2, 68 m, ceea ce reprezintă un detaliu interesant asupra utilizării cu maximă eficiență a particularităților locului. Grosimea totală estimată a construcției păstrate, între partea superioară spate şi talpă, este de 2,38 m. Nu au putut fi făcute observații de ordin stratigrafic.

S 9 (3 x 35 m) s-a executat paralel cu str. Luminilor. În capătul de sud al secțiunii, la adâncimea de 0,50 m, s-a descoperit emplectonul unui zid, din piatră bolovănoasă, mare, amestecată cu piatră mică, legate cu un mortar slab cu mult nisip (Fig.16). Se păstrează pe înălțimea de peste 2 m. Cea mai mare parte a paramentului a fost demantelată. La bază se mai văd două rânduri de piatră cioplită pe o singură față. Grosimea întregului zid depăşeşte 2 m. Orientarea către răsărit, pe direcția care pleacă din turnul de NE, sugerează că acesta poate fi un rest al incintei mari de nord. Aproape de construcție au fost descoperite două fragmente de cărămizi de epocă romană, cu urme de mortar pe suprafață. Nu ştim dacă au făcut parte din acest zid sau au ajuns aici pe alte căi.

S 11 (2 x 15 m) se plasează spre partea de sud a suprafeței. În capătul de răsărit al secțiunii, la 0,60 - 0,80 m, apare la zi stânca şi o masă de emplecton care s-a dovedit a fi frontul unui zid adosat peretelui vertical al acesteia. Paramentul construcției este făcut din piatră de talie medie, cioplită pe o față, legată cu mortar consistent. Grosimea zidului este de 1,20 m, cu înălțimea de 3,20 m (Fig. 17). Direcția către care merge, spre nord, surprinsă în S 12 (2 x 5 m), indică o legătură cu zidul descoperit în S1 - S4. Mai departe, spre sud, traseul acestuia poate fi urmărit sub forma unei denivelări care trece prin gospodăriile din zonă. Cu peste două decenii, în şanțul făcut pe traseul acestuia de către cei care scoteau piatra în diverse scopuri, mai puteau fi observate, încă, resturi de emplecton. Acum nu a mai rămas nimic din el, fiind în cea mai mare parte nivelat.

S 13 (5 x 5 m) continuă secțiunea precedentă. Zidul descoperit, care urmează traiectoria celui din S 11, prezintă însă, în mod inexplicabil, cu totul alte caracteristici: paramentul este format din blocuri ce calcar de dimensiuni egale (0,30 x 0,20 m), fasonate cu grijă şi tot aşa de bine prinse în construcție (Fig.18). Aici apare în zid şi un unghi interior de 90^0, spre vest, ceea ce indică o schimbare de direcție sau poate fi pus pe seama altei situații, lămurite numai prin cercetarea sistematică.

La vremea respectivă, având în vedere sărăcia materialului, lipsa unei stratigrafii, dar şi cele câteva caracteristici constructive, nu s-a putut avansa o cronologie şi am convenit, cu titlu preliminar impus şi de o săpătură de salvare,

cu precizarea că vom reveni asupra ei şi vom vedea mai pe îndelete despre ce este vorba, că ne aflăm în faţa unei fortificaţii bizantine târzii. Am crezut atunci, şi continuăm şi astăzi să credem, că pe această suprafaţă înaltă, la aprox. 800 m în linie dreaptă de *Dealul Cetăţii*, îşi putea găsi locul şi o fortificaţie mai timpurie, poate chiar de epocă romano-bizantină, zona fiind mult mai potrivită pentru controlul vadului Dunării de la Gurile Ialomiţei şi spre Balta Brăilei, decât cele prezentate anterior.

Incinta de vest şi fortificaţia din Dealul Belciug. Zidul incintei mari de vest porneşte din fortificaţia sau turnul de colţ din NV (cum se va dovedi prin cercetări sistematice, mărimea zidului din primele secţiuni conduce mai repede către prima variantă), şi se închide, spre sud, la Dunăre. Pe această direcţie nu s-au făcut nici un fel de săpături dar anumite lucrări edilitare, cât şi observaţiile atente, au permis identificarea traseului acesteia. De fapt, considerăm că este vorba de cel puţin două incinte, corespunzător diferitelor faze de construcţie. Un posibil traseu este cel care continuă traiectoria zidului din S 11 şi merge mai departe spre *Biserica Sf. Imp. Constantin şi Elena*. Nu se ştie ce se întâmplă cu el, de aici, mai departe. Am văzut, însă, că în faţa Bisericii în ultimele decenii au fost descoperite, întâmplător, mai multe ziduri din piatră cu mortar. Prima dată, s-a întâmplat, în anul 1987. Atunci în localitate o echipă de la Muzeul de Istorie a României din Bucureşti[50] efectua cercetări într-una din necropolele antice. Membrii acesteia s-au deplasat la faţa locului şi au constatat că lucrările de instalare a conductei de aducţiune a apei potabile au intersectat mai multe resturi de ziduri, distrugându-le. Dintre dărâmături a fost recuperată o piatră din calcar, cu dimensiunile 54 x 46 x 49, aspect uşor conic, ceea ce indică faptul că a fost executată pentru a fi aşezată într-un zid (!?!), cu un motiv heraldic pe una din feţe, reprezentând doi grifoni ridicaţi pe picioarele din spate, cu gurile deschise, şi un vultur bicefal la nivelul capetelor lor (Fig.19). În colţurile de sus, două feţe umane prinse în câte o lavalieră privesc către animale. Greu de spus de către cine şi în ce scop a fost executată piesa. Nici nu ne propunem să abordăm acum această problemă. În treacăt, doar, amintim că grifonii şi vulturii bicefali sunt întâlniţi, frecvent, în heraldica medievală din Tara Românească şi Transilvania. Împreună sunt atestaţi extrem de rar, doar în cazurile unor steme boiereşti, în secolul al XVIII-lea[51]. Observaţii în sector s-au făcut a doua oară, în anul 1997, când a existat iniţiativa prelungirii instalaţiei de aducţiune a apei, până la str. Independenţei, şi s-a săpat, cu ajutorul unui utilaj mecanic, şanţul conductei pe str. Venus. În faţa Bisericii, pe traseu, au fost identificate resturi de emplecton compact sparte de excavator, dar şi un zid pe sub marginea de vest a şanţului (Fig. 20-22). În toate cazurile, au fost puse în lumină ziduri a căror înălţime şi grosime nu a putut fi stabilită. Lucrările au fost stopate pentru a se trece la cercetare, lucru care nu s-a întâmplat, din motive independente de noi, şi şanţul a fost astupat, în cele din

[50] La data respectivă din echipă mai făceau parte Dragomir Popovici, Lia şi Adrian Bătrâna, Costache Buzdugan. Piatra ce a stat câţiva ani în îngrijirea lui Tănase Dinu, a fost expusă în 1987 în Expoziţia Arheologică a oraşului şi mai apoi la Muzeul „Carsium" Hârşova.

[51] CERNOVODEANU 1977, p. 401, 2.

urmă. Aceste ziduri, pe direcții diferite, adică şi E/V şi N/S, pot sugera existența unei porți de intrare pe latura vestică a incintei, sau a unui turn, aşa cum apare pe planul generalului *von Moltke* sau cel din 1904. Un al doilea traseu al incintei mari de vest se poate identifica prin proprietățile cetățenilor de pe str. Venus, paralel cu strada, şi la intersecția acesteia cu str. Independenței. În curtea familiei Gogoaşă apare la zi frontul zidului paralel cu strada (Fig. 23), după care traversează carosabilul, aşa cum indică o spinare de emplecton, tocită, din fața casei familiei Tănase. Mai departe nu se mai vede. Fie se află sub pământ, fie a fost distrus. Prezența unor resturi de emplecton, compact, la baza promontoriului de pe *Dealul Belciug*, forma regulată a acestuia, corelată cu informațiile istorice, nu poate să indice decât faptul că incinta de vest se închidea aici, într-o fortificație de mici dimensiuni. Laturile de est şi sud, cel mai bine păstrate ale promontoriului, au dimensiunile de 35 x 68 m. Spre vest şi nord, unde stânca iese la zi, cel mai probabil, resturile fortificației au fost distruse din vechime. Un ciot de emplecton din piatră măruntă aflat încă pe buza abruptului, spre Dunăre, ne arată că incinta se sfârşea aici. Nu putem face aprecieri cu privire la datarea acestui segment al incintei. Cercetarea ultimei fortificații ar fi în măsură să lămurească, fie şi cu titlul preliminar, problema.

O construcție de dimensiuni aşa mari, pe care se va dezvolta mai târziu oraşul modern (Fig.24), nu se poate explica decât prin importanța strategică a aşezării şi existența, din belşug, a materiei prime pentru zidărie. În cazul de față, ambele cerințe au fost îndeplinite. Dacă despre aşezare s-a vorbit mult în ultimii ani, materiei prime i s-a acordat, însă, o atenție mai mică. Nu vrem decât să subliniem faptul că, pentru realizarea unor construcții atât de impunătoare, indiferent când, în ce epocă, şi de către cine, piatra de calcar a existat pe loc fără să mai fie nevoie de transport chiar şi de la distanță mică. Tot ansamblul este plasat direct pe stâncă. În *Dealul Cetății* sunt încă vizibile în relieful calcaros, amprentele dălților mari bătute cu ajutorul ciocanelor. Tot aici se mai păstrează o parte din cariera de unde s-a recurs la extragerea blocurilor de calcar în trepte, după cum au fost dispuse straturile jurasice. O simplă privire pe *Dealul Belciug* ne arată că şi aici, cel puțin spre faleza Dunării, începând de sus în jos, pe planuri oblice, s-a extras piatră din abundență. Această aşezare pe orizontală constituie o particularitate a calcarelor jurasice de la Hârşova care a uşurat mult exploatarea manuală, aici, în toate timpurile. Aşa se face că atunci când începeau activitatea, meşterii care pregăteau materia primă nu făceau altceva decât să deschidă carierele chiar acolo unde se muta şantierul de construcție, ceea ce reprezenta un avantaj extrem de mare, favoriza şi chiar impulsiona această activitate.

Nu se poate stabili, deocamdată, când a fost edificată această incintă mare care închide o suprafață de cca. 22 ha. Cert este că în secolul al XVII-lea funcționa. Greu de crezut că a fost construită în epoca otomană. Mai degrabă se poate admite că la venirea turcilor aici acest sistem funcționa, în cea mai mare parte a lui. În spatele incintei se afla aşezarea urbană, cu o anumită prosperitate, descrisă de izvoarele medievale, cum am arătat la început. Legătura dintre elementele componente ale sistemului defensiv identificat la Hârşova şi mai ales cronologia acestuia, ne scapă în stadiul actual al cercetărilor, pentru perioada antichității, cu toate că, de-a lungul timpului, cei care l-au cunoscut şi au avut ceva de spus, au

făcut-o indirect sau direct. O privire atentă asupra unor remarci, din scrierile mai vechi ne dă de gândit. Spre exemplu, Victor Brătulescu, în studiul său[52], publică şi două fotografii cu ridicăturile pe care se află sistemul de apărare analizat în paginile de faţă, şi scrie sub imagini, fără alte explicaţii, următoarele: pentru *Dealul Cetăţii*, cu zidul instalaţiei portuare, se notează: „Cetatea Hârşova. Vedere de peste Dunăre", iar sub imaginea *Dealului Belciug,* unde numai cine ştie exact identifică în fotografie resturile de zid de la suprafaţă, scrie: „Hârşova. Stânca pe care se află cetatea Carsium"! Asta lasă să se înţeleagă, implicit, că autorul a identificat pe o înălţime cetatea medievală, iar pe alta cetatea romană? Este posibil! La rândul său, Andrei Aricescu, singurul care a scris clar că a cercetat fortificaţiile de la *Carsium*, făcea următoarele precizări: *...cele două fortificaţii - cea de pe Dealul cetăţii, şi cea de pe Dealul bisericii- despărţite doar de depresiunea portului, au fost cuprinse la un moment dat într-o singura incintă - ridicată, se pare, în veacul al IV-lea-, ceea ce ar putea sugera unirea aşezării dezvoltate pe vechiul castru în care staţionase Ala II Hispanorum et Arauacorum cu aşezarea civilă (locus?) apărută în vecinătatea taberei militare*[53]. În cazul acesta, se face trimitere directă la *Dealul Bisericii,* ceea ce este cu totul altceva faţă de *Dealul Belciug*. Doar dacă, nu cumva, A. Aricescu a folosit acest toponim pentru a defini întreaga ridicătură din partea de apus a depresiunii pe care s-a dezvoltat oraşul modern, în centrul căreia se află Biserica Sf. Împ. Constantin şi Elena. Şi Gh. Cantacuzino, care a cercetat turnul de NE al incintei, acceptă cu prudenţă ipoteza unui sistem de fortificaţii care înconjura oraşul încă din antichitate[54], opinie cu care suntem şi noi de acord. Este foarte posibil ca acesta să fi fost construit, încă din antichitate, în mai multe etape. Despre funcţionarea acestui sistem în evul mediu nu mai încape însă nici o urmă de îndoială din moment ce dispunem de mai multe surse care-l identifică. În plus, datele acumulate de cercetarea din teren, săpăturile de salvare şi mai ales sursele istorice, dovedesc aceasta.

Rămân, mai departe, în suspensie numeroasele întrebări la care numai cercetarea sistematică a obiectivului poate da răspunsurile aşteptate.

BIBLIOGRAFIE

ARICESCU 1974 – Andrei Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârşova,* Pontica, 4 (1971), p. 351-369.

ARICESCU 1977 – Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană,* (1977).

BARASCHI 1988-1989 – Silvia Baraschi, *Din toponimia medievală ponto-danubiană,* Pontica, 21-22 (1988-1989), p. 271-286.

BOCA 1968 – M. Boca, *Dobrogea veche în stampe şi gravuri (1826-1882),* Pontice, 1 (1968), p. 455-507.

BOJILOV, GJIUZELEV 2004 – Ivan Bojilov, Vasil Gjuzelev, *Istorija na Dobroudja, Vol. 2, Srednevekovîe,* Veliko Târnovo (2004).

BOUNEGRU, HAŞOTTI, MURAT 1989 – *Aşezarea daco-romană de la Hârşova şi unele aspecte ale romanizării în Dobrogea,* SCIVA, 40, 3 (1989), p. 273-293.

[52] BRĂTULESCU 1940, p. 7, fig. 3 şi p. 9, fig. 4.

[53] ARICESCU 1977, p. 191.

[54] CANTACUZINO 1992, p. 66.

BRĂTESCU 1920 – C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII: Bergeam. Paristrion.* AnDob, 1 (1920), p. 3-38.

BRĂTULESCU 1940 – Victor Brătulescu, *Cetatea Hârşova în legătură cu Dobrogea şi ţinuturile înconjurătoare,* BMI, 33, 105 (1940), p. 3-24.

BUZDUGAN *et alii* 2000 – Constantin Buzdugan, Dragomir Popovici, Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Actuan Murat, *Cercetările preliminare în necropola tumulară de la Hârşova, judeţul Constanţa,* CA, 11 (2000), p. 425-458.

CANTACUZINO 1992 – Gh. I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la fortificațiile de la Hârşova*, BCMI, 3 (1992), p. 58-67.

Călători, VI 1976 – Mustafa Ali Mehmet, *Călători străini despre Țările Române,* Vol. VI, Partea II, Bucureşti, 1976.

Călători, SN, I 2004 – *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea,* red. Paul Cernovodeanu, Serie nouă, Vol. I, Bucureşti, 2004.

CERNOVODEANU 1977 – Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977.

CHIRIAC 1993 – Costel Chiriac, *Despre Linokastro (Cetatea Lânii) din „Georgafia" lui Idrisi*, AnBr., I, 1 (1993), p. 447-456.

CHIRIAC, NICOLAE, TALMAȚCHI 1998 – C. Chiraic, C. Nicolae, G. Talmaţchi, *Noutăți epigrafice de epocă romană la Carsium (Hârşova, jud.Constanța),* Pontica 31 (1998), p. 139-162.

CIHODARU 1968 – C. Cihodaru, *Litoralul de Apus al Mării Negre şi cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XII-XIV)*, Studii de istorie, 21, 2 (1968), p. 217-241.

CIOBANU 1969 – Radu Ştefan Ciobanu, *Genovezii şi rolul lor în Dobrogea în sec. XIV.* Pontica 2 (1969), p. 401-426.

CIOBANU 1970 a – Radu Ciobanu, *Un monument istoric mai puţin cunoscut: cetatea feudală de la Hârşova,* BMI, 39, 1 (1970), p. 25-29.

CIOBANU 1970 b – R. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfârşitul secolului XIII şi în secolul al XIV-lea*, Pontica 3 (1970), p. 297-329.

CONDURACHI 1967 – Emil Condurachi, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limes Forschung in Scythia Minor,* SMR (1967), p. 162-174.

COVACEF, NICOLAE 2008 – Zaharia Covacef, Constantin Nicolae, Raport de cercetare, Campania 2007, *Hârşova, Cetate. Sector: Incinte Vest*, CCA (2008), p. 149-152.

DAMIAN, DAMIAN 1997 – Oana Damian, Paul Damian, *Date preliminare despre un edificiu romano-bizantin descoperit la Hârşova (campaniile 1990, 1992),* CA, 10 (1997), p. 231-240.

DID III – Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei, Vol. III, Bizantinii, românii şi bulgarii la Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1971.

FLORESCU 1946 – Gr. Florescu, *Raport asupra activităţii arheologice de la Hârşova în 1943,* ACMI, 1943 (1946), p. 179-180.

FLORESCU 1968 – Radu Florescu, *Ghid arheologic al Dobrogei*, 1968.

IONESCU 1904 – Căpitan M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea,* Bucureşti, 1904.

KUZEV 1969 – Alexandăr Kuzev, *Prinosti kăm istorijata na srednekovite kreposti po dolnija Dunav,* INM Varna, 5 (20) (1969), p. 137-155.

MĂRCULEȚ 2007 – Vasile Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387)- componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, Pontica, 40 (2007), p. 371-398.

NICOLAE 1993 – Constantin Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium,* Pontica 26 (1993), p. 215-229.

NICOLAE 2004 – Constantin Nicolae, Raport de cercetare, *Hârşova, jud. Constanța, Fortificația bizantină târzie. Campania 2003.* CCA (2004), nr. 86.

NICOLAE 2005 – Constantin Nicolae, Raport de cercetare, *Hârşova, jud. Constanţa. Campania 2004*, CCA (2005), nr.112.

NICOLAE 2006 – Constantin Nicolae, Raport de cercetare, *Hârşova, jud. Constanţa, Cetate, Sector Incinte Vest*, CCA, Campania 2005 (2006), p. 173-176.

NICOLAE, NICOLAE 2006 – Constantin Nicolae, Vlad Nicolae, *Vadul Dunării de la Hârşova şi rolul său în epoca romană şi romano-bizantină*, Pontica 39 (2006), p. 279-293.

PANAIT *et alii* 1995-1996 – Panait I. Panait, Adrian Rădulescu, Aristide Ştefănescu, Daniel Flaut, *Cercetările arheologice de la Cetatea Hârşova, campania 1995*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 121-134.

PANAITESCU 1940 – P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1940.

PĂUNESCU 2005 – Anca Păunescu, *Oraşul de Floci, un oraş dispărut din Muntenia meridională*, Târgovişte, 2005.

PÂRVAN 1913 – Vasile Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, AARMSI, 35 (1913), p. 478- 491.

PETOLESCU, POPOVICI 1989 – Constantin C. Petolescu, Dragomir Popovici, *O inscripţie inedită de la Carsium*, SCIVA, 40, 3 (1989), p. 241-247.

POLONIC 12 – Pamfil Polonic, *Manuscrise, Cetăţi romane şi preistorice, Caiet 12, Cercetările de la Hârşova până la Ostrov (Silistra), p. 1-2, Urme de ruine romane la Hârşova (Carsum)*, Biblioteca Academiei Române, Fond Manuscrise.

RĂDULESCU *et alii* 2000 – Adrian Rădulescu, Constantin Nicolae, Gabriel Talmaţchi, Costel Chiriac, Raport de cercetare, *Hârşova, jud. Constanţa, Campania 1999*. CCA (2000), p. 42-43.

SPINENI 1938 – M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei până la 1600*, Bucureşti, 1938.

TALMAŢCHI, PARASCHIV-TALMAŢCHI 1999 – Gabriel Talmaţchi, Cristina Paraschiv –Talmaţchi – *Un fragment din istoria Hârşovei redat prin prisma mărturiilor documentare*, AnDob., V, 2 (1999), p. 31-46.

TEODORESCU 1975 – Răzvan Teodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1976.

Fig. 1- Planul cetății de la Hârşova (după *von Moltke*).

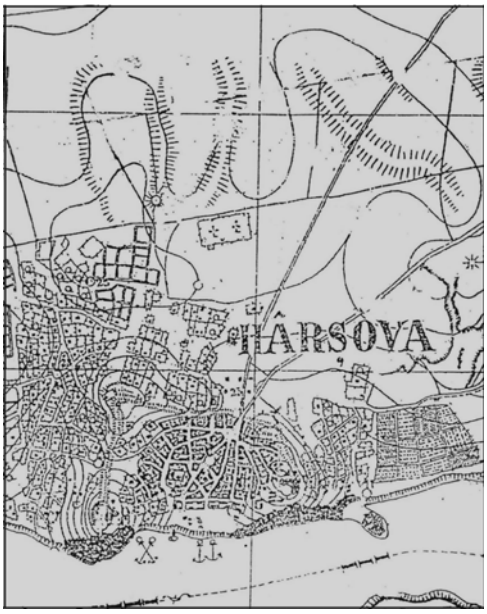

Fig. 6 - Hârşova pe harta Marelui Stat Major de la 1900 (detaliu pe şanțul incintei)

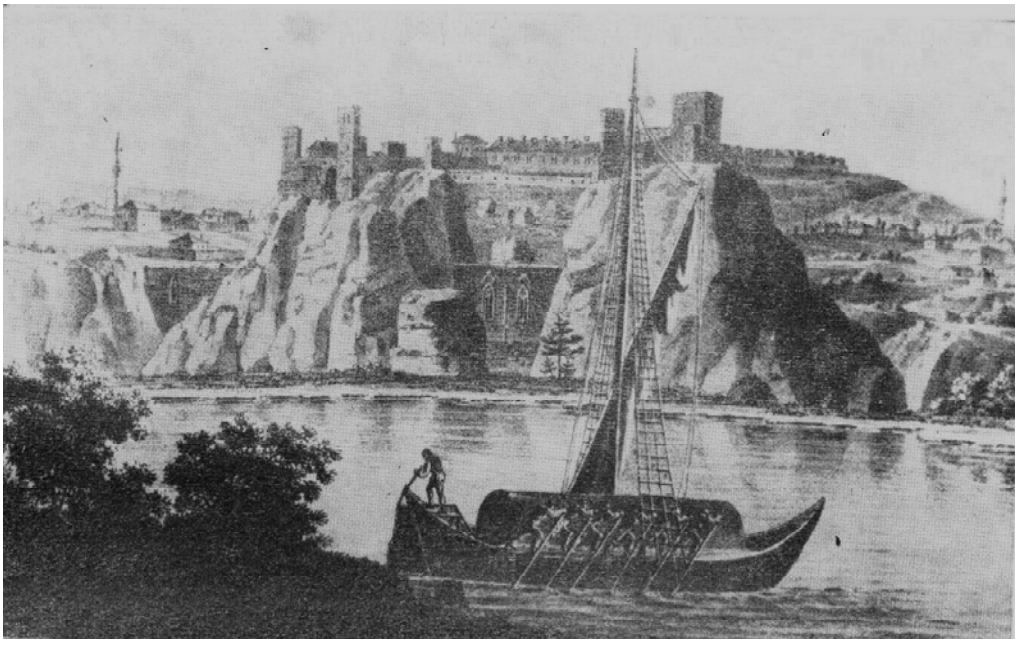

Fig. 2 - Cetatea Hârşova la 1826. Litografie de *A. von Saar*. MINAC, inv. 22/5308.

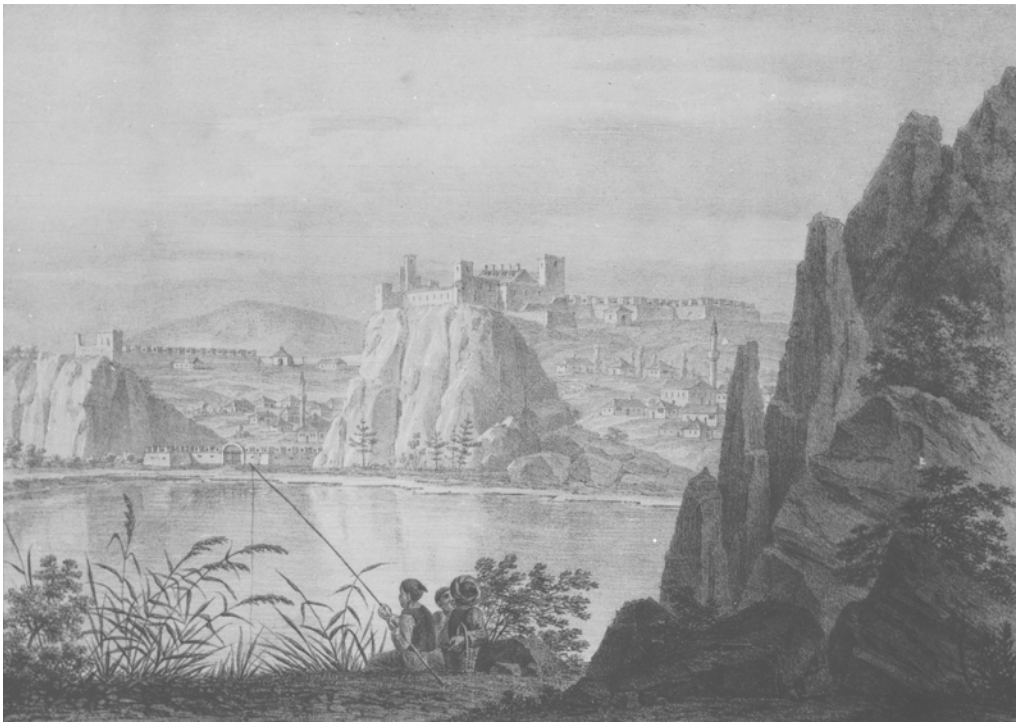

Fig. 3 –Hârşova la 1826. Litografie de *A.von Saar*. MINAC, inv. 21/5336.

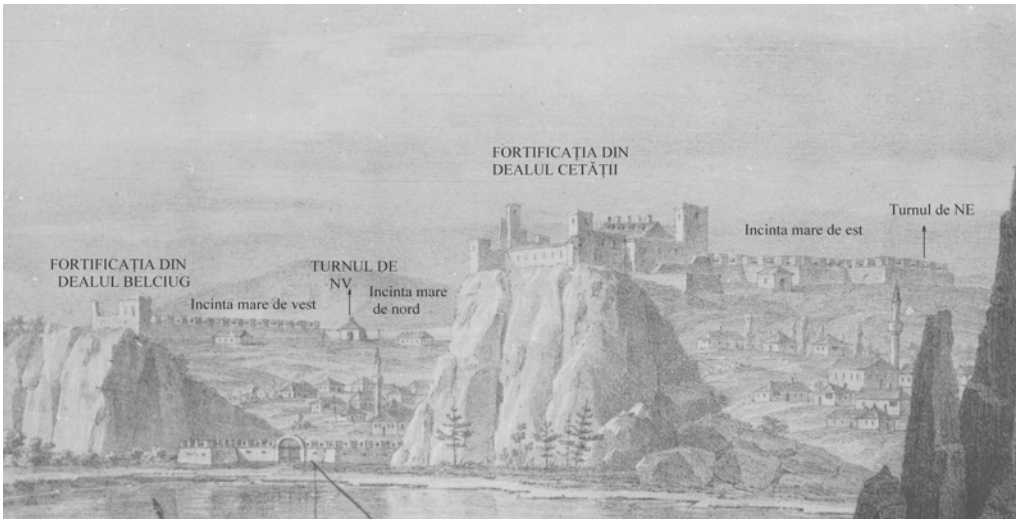

Fig. 4 – Sistemul de fortificaţii al cetăţii de la Hârşova pe litografia din 1826. Încercare de reconstituire.

Fig. 5 - Incinta cetății pe planul oraşului (după P. Polonic).

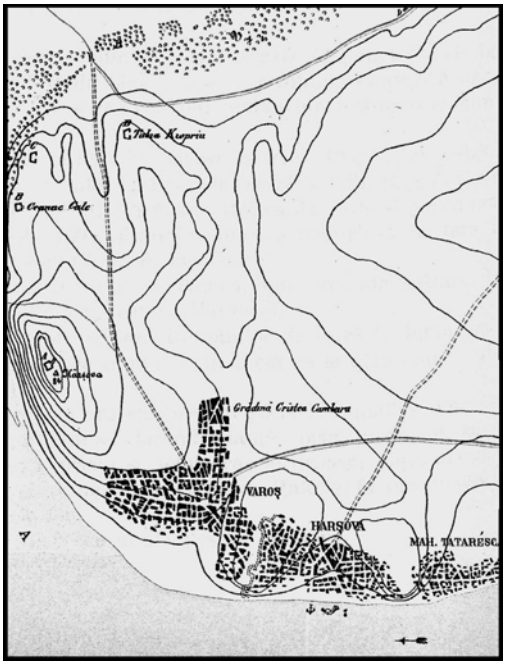

Fig. 7 – Incinta de vest pe planul oraşului (după cpt. M.D. Ionescu).

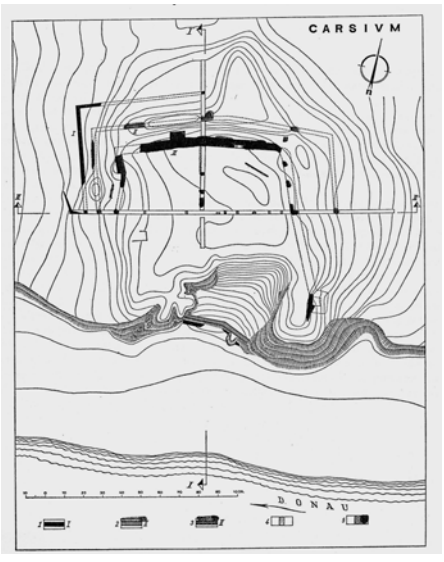

Fig. 8 –Planul cetății *Carsium* (după Em. Condurachi).

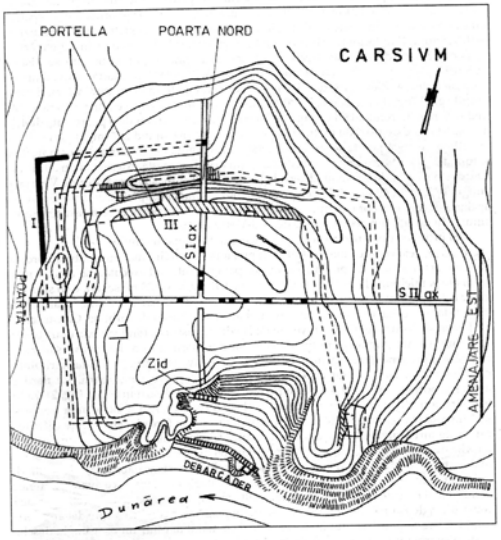

Fig. 9 –Planul cetății *Carsium* (după Panait I. Panait).

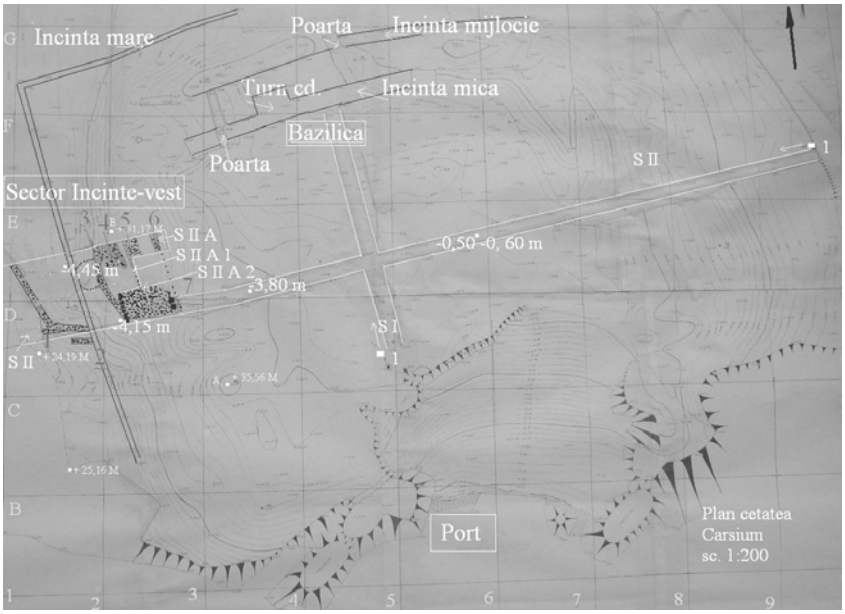

Fig. 10 – Planul topografic al cetății cu zidurile la vedere, secțiunile magistrale, sectoarele, cotele adâncimilor din săpături.

Fig. 11 – Profilul din fața incintei mari, socotită de epocă romană, de pe latura de vest a cetății.

Fig.12 – Detaliu cu zidurile descoperite în Sectorul Incinte Vest.

Fig.13 – Turnul de NE de pe str. Carsium.

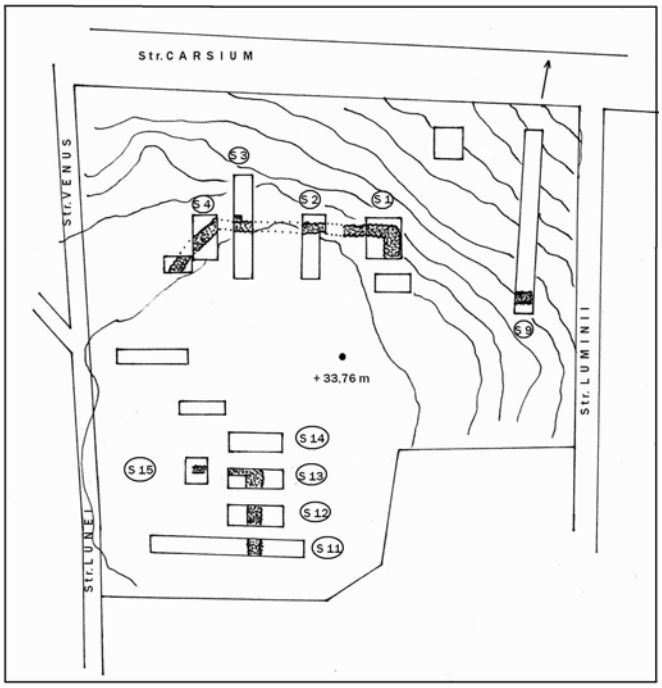

Fig. 14 – Planul general al secțiunilor trasate pe turnul de NV al incintei mari.

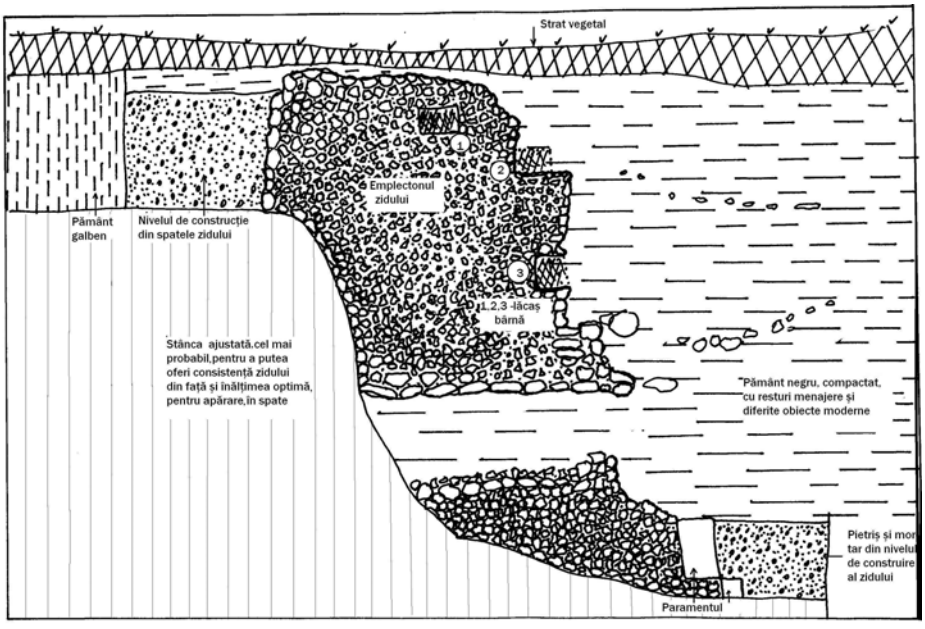

Fig. 15 – Zidul din S 3.

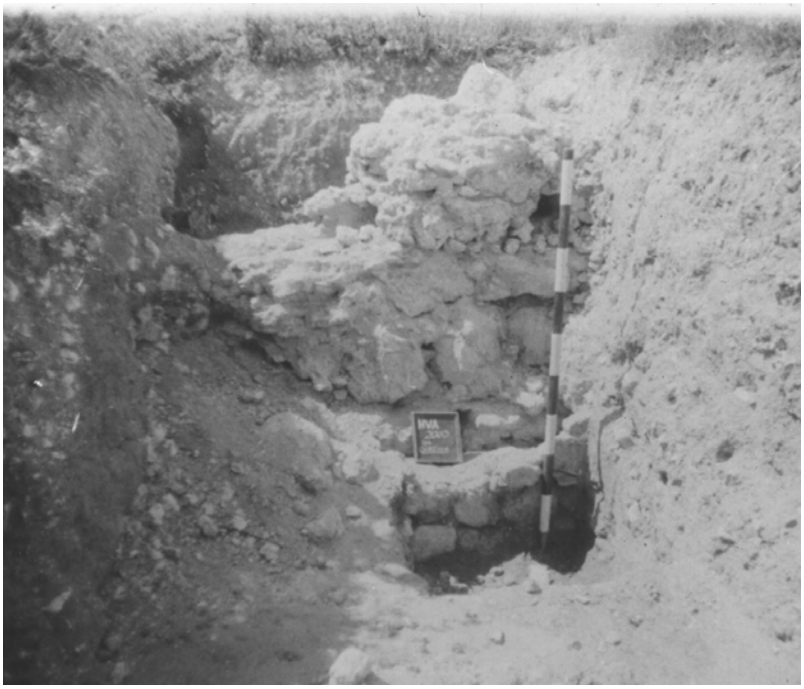

Fig. 16 – Zidul din S 9 cu traseul pe direcția E-V.

Fig. 17 - Zidul în S 11.

Fig. 18 – Zidul din S 13.

Fig. 19 – Piatră cu simboluri recuperată din fața bisericii.

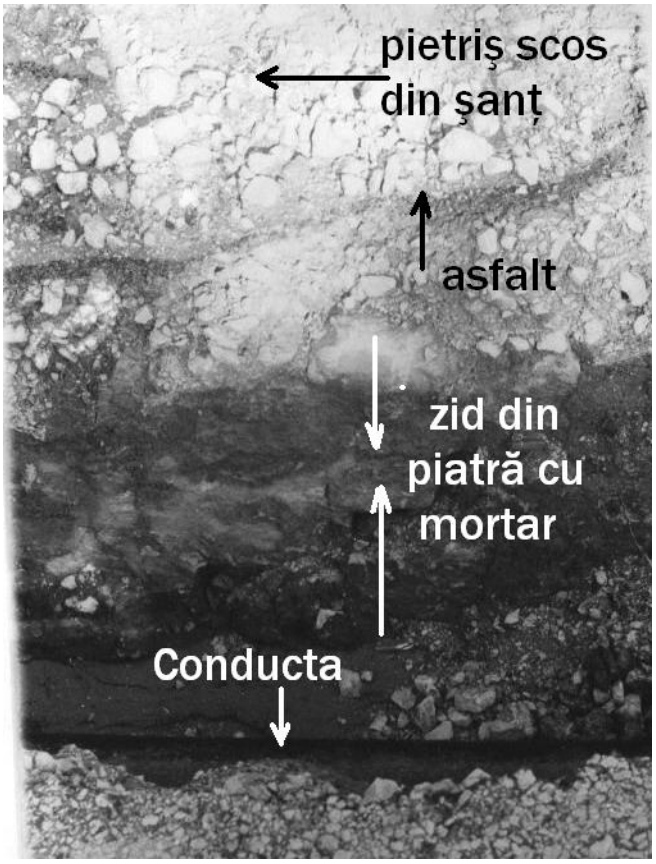

Fig. 20 – Zid paralel cu şanțul conductei.

Fig. 21 – Zid spart de şanțul conductei.

Fig.22 – Emplectonul zidului spart de şanțul conductei.

Fig. 23 – Rest de zid în curtea familiei Gogoaşă.

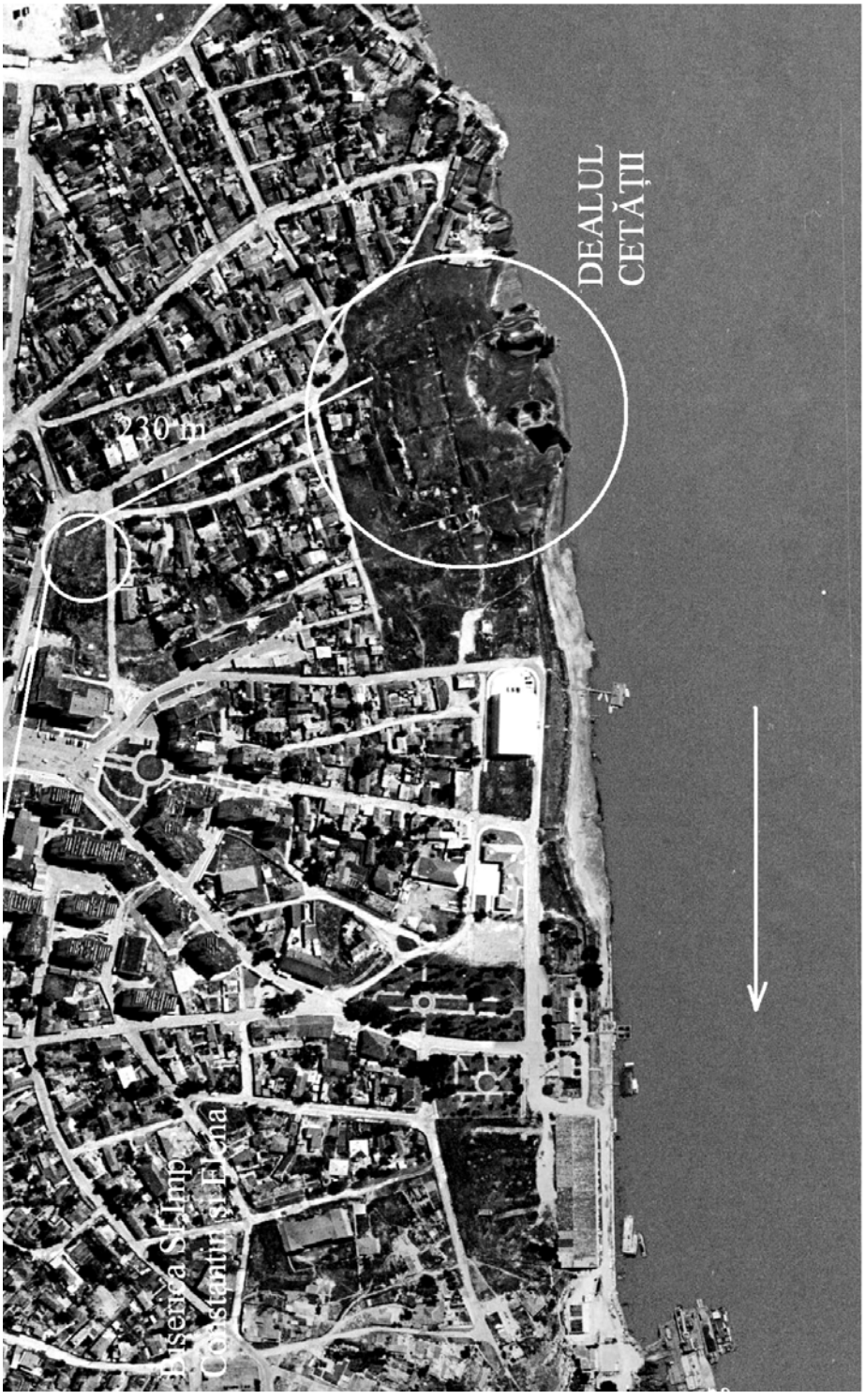

Fig. 24 – Plasarea sistemului de fortificații de la Hârșova pe ortofotoplanul localității.

NEW CONSIDERATIONS ON THE TOPOGRAPHY OF THE FORTRESS OF HARSOVA (CONSTANTZA COUNTY)

Abstract

The first phase of construction of the fortress of Harsova can probably be traced back to the second half of the first century AD. Destroyed and rebuilt several times both in Antiquity and in the Middle Ages, the fortress was functional until 1829 when, according to the Adrianopol Treaty, it was destroyed by the Turks.

The fortress consists of a citadel placed on top of *Fortress Hill* and a small defense on *Belciug Hill*, both connected by a large trapezoidal enclosure, with imposing towers placed at the northeastern and northwestern corners. The modern city is built on top of the remains and, unfortunately, the stone was taken out of the fortress walls and reused in modern constructions. In certain areas, the walls have been completely destroyed. Remains of the fortress can still be seen in a few places.

The first aim of the present study is to correlate the little information offered by written historical records with the data gathered during archaeological research and with significant archaeological findings that were made in a rather random manner. Another objective of this analysis is to validate the importance of a series of historical data, some of which have been for a long time unjustly considered implausible.

The need to address this problem also arises from the fact that in recent years there has been a significant development in the archaeological research in this area which led to a better understanding of the true significance of these vestiges both from a scientific point of view as well as from a cultural perspective.

The earliest image of the Harsova Fortress is described by the Turkish traveler Evlia Celebi in 1651. He portrays a strongly enforced fortress situated on the cliffs facing the Danube which was surrounded by a wall 3000 steps long, with two gates on its western and eastern sides. An identical description is made by the Count of Langeron in the year 1809. He writes that the fortress is surrounded by a defensive wall which protects a stone citadel and a tower, both situated on the right bank of the Danube.

In 1826 H. von Moltke sketches the first known plan of the fortress (Fig.1). Two lithographs dating from the same period were also found, one of them depicting the image of the citadel itself (Fig.2) and the second (Fig.3) offering a panoramic view of the entire fortification. By projecting these two images into the X-Y plan we find a striking similarity between the two images, von Moltke's plan and the remains of ancient Roman walls still visible among modern constructions in the present-day city (Fig. 4).

At the end of the nineteenth century and in the early twentieth century, remains of the fortification system were still visible. They are illustrated on an army map from 1900 (Fig.5) on top of which Pamfil Polonic drew the perimeter of the largest enclosure (Fig.6). About the citadel itself the well known topographer notes that the visible remains belong to the Turkish fort while the roman fortress remains unidentified. At the same time D.M Ionescu draws on an existing city

plan only the western wall of the same enclosure but this is probably because it was better preserved than the rest of the remains (Fig.7). In the first part of the twentieth century there isn't any known written record referring to the fortress despite the fact that digs have been carried out in the area in 1939 by Victor Bratulescu and in 1943 by Grigore Florescu.

In 1963, during his archaeological campaign at Harsova, Andrei Aricescu suggests that both the large fortification (the object of his study) as well as the small one, which is placed on the opposite hill, can be dated in the Roman period. In his opinion the small fortification represented the roman castrum while the large one was the civil settlement. Because of the fact that his hypothesis is based on simple observations of archaeological remains without any further detailed analysis, his point of view is mainly speculative and should be approached cautiously.

In the years 1987-1989 more ruins and two Romano-Byzantine towers were discovered during a rescue dig performed on the northeastern tower. More ruins have been uncovered in 2003, following a decision of the City Hall to invest in the area where the NV tower was placed.

In addition, we have to take into consideration several random discoveries inside the perimeter of the larger fortification, along the Carsium, Lunei,Venus and Independentei streets.

The second part of this report intends to give a preliminary account on the fortification system of Harsova which deals sequentially with its composing elements: the citadel, its enclosures and its towers.

The Citadel of the Fortress Hill. According to most specialists, this is where the Roman fortress, the Romano-Byzantine fortress and the Medieval fortress are situated. The first specialist who tries to establish the origin of the walls in this area is Grigore Florescu. Based on his findings, he spoke of three walls belonging to the Turkish fortress, and at a depth of 4.50 meters he found remains of Roman walls. Using information from A. Aricescu, Emil Condurachi drew the first modern plan of the fortress (Fig.8). The smallest precinct is dated in the tenth century, the middle one in the third century and the largest one is thought to belong to a construction of stone made in the year 103 A.D. His plan is quickly accepted by other specialists and even completed (Fig. 9). What is more, they propose certain dimensions for the walls and gates, despite the fact that the site was not sufficiently investigated. The excavations in the latest campaigns demonstrate a complex situation; a simple analysis on all walls discovered cannot lead to any conclusion (Fig.10). It has been proven from a stratigraphical point of view that the basis of the largest enclosure, considered the first phase of the construction, can be dated back to the 9th-11th centuries (Fig. 11). In 2007 we uncovered the foundation of a "U" shaped tower placed directly on the rock, on top of which lay later walls. The tower is the first architectural element from the Romano-Byzantine era ever discovered here (Fig. 12).

The big eastern enclosure and the northeastern tower. A wall starts from the citadel in the N-NV direction, heading towards the center of the modern city on a distance of 230m. The present state of research cannot lead to any conclusion about the purpose of this wall. It can be easily identified between the Carsium and Calarasi streets because of a substantial difference in height. At its end, Gh. Cantacuzino discovered another wall, 3,30m wide, dated between the 4th -6th centuries (Fig. 13).

The big northern enclosure and the N-V tower are aligned on an E-W direction on a length of 620 m, on the southern side of Carsium Street, parallel with the Danube, closing the valley between the two cliffs that enclose the fortress. Construction works carried out on Carsium Street revealed fragments of stone and Roman mortar from a wall, however, it was not possible to identify the actual wall. In 2003, 15 sections were opened at the west-end of the street, crossing Luna and Venus streets (Fig. 14), where several walls, belonging to a small area fortification, were discovered. Most of them were attached to the exterior wall of the cliff (Fig.15). In S9 we identified a wall heading east, which may actually represent the northern enclosure (Fig. 16). The walls are from different eras (Fig. 17, 18).

The big eastern enclosure and the fortification from the Belciug Hill. The enclosure starts from the northwestern tower and continues, heading to the Danube, over a length of 444m, closing towards the fortification from *Belciug Hill*. Through field survey but also by chance, we have found two different walls, probably corresponding to different periods. One of the walls has been observed while construction works were in progress on the western side of Venus Street. A stone carved with heraldic symbols was recovered in front of the modern church, along the path of this wall (Fig. 19). During constructions, the wall has been broken two times by workers (Fig.20-22). The access gate mentioned in historical records must be somewhere on its path. The second wall goes under modern houses, on the eastern side of Venus Street, and can be easily seen on Gogoasa family's property (Fig. 23). Unfortunately it cannot be seen any further. At the end of the street there is a small plateau about 68m long and 35m wide at the southern edge of which you may find ruins that probably belong to the fortress.

The perimeter of the fortress and field discoveries mentioned earlier concord with the historical sources listed above and together they represent irrefutable evidence that at Harsova existed one of the most powerful defense systems on the line of the Danube, hitherto unknown and insufficiently investigated.

A fortress of such a large scale, which occupies a good part of the city's current area can be explained not only by the need to defend the most important crossing on the Danube near the city but also by the existence of an abundance of construction material. Careful observations of the two cliffs where the fortifications lay show that the stone was extracted from the very place where the constructions were made, namely the Fortress and Belciug hills, where traces of stone exploitation are still visible.

In the current state of research we cannot say when the fortress from Harsova was built. Although there is confirmed archaeological evidence of Roman and Romano –Byzantine structures on Fortress Hill and the NE tower, in the absence of systematic research, it is difficult but not impossible to admit that such constructions exist in other sectors. On the other hand the existence, in the middle of the 17th century, of the larger enclosure raises a series of questions, among which the most important is whether or not, in the 15th century, when the Turks occupied the place, the defense was already built.

For now, one thing is clear: we are in front of a fortified ensemble which encloses an area of about 22 ha, confirmed by historical records for more than three and a half centuries.

LE THEME BYZANTIN, LA THRACE, IÔANNOUPOLIS ET LA QUESTION DES TERRES BULGARES DU NORD-EST A LA FIN DU Xe – PREMIERES ANNEES DU XIe SIECLES[1]

Valeri YOTOV (Bulgaria)

Nous connaissons le thème de Thrace et Iôannoupolis grâce au *Taktikon Scorialensis* (*Taktikon Oikonomides* – OIKONOMIDES 1972), ainsi qu'à 11 sceaux de ses trois (ou quatre?) stratèges. Il est clair qu'il s'agit d'une alliance territoriale de l'ancien thème de Thrace et de celui d'Iôannoupolis après la campagne militaire de l'empereur Jean Tzimiskès[2], favorable à Byzance (969–976)[3]. Il est probable que le thème englobait les terres au sud et au nord du Haimos (Stara planina) – des alentours de la capitale de l'empire, Constantinople, jusqu'aux environs de l'ancienne capitale du Premier royaume bulgare, Preslav (BOŽILOV 1988, p. 24; STOIMENOV 1988, note 108).

Il y a, en revanche, des opinions divergentes en ce qui concerne *le moment* de l'existence du thème de Thrace et Iôannoupolis la *succession* de ses stratèges[4].

– Ivan Božilov (BOŽILOV 1988, p. 22 (B, 2), p. 24–26): a) 971–976 – juste « après la conquête de la ville bulgare Veliki Preslav (et son changement de nom en Iôannoupolis), l'empereur (Jean Tzimiskès) aura crée la stratégie de Thrace et Iôannoupolis; b) protospathaires Théophane, Nicéphore Xiphias (« le gouvernement des deux premiers a été assez court ») et, en dernier, Léon Saracénopoulos (« période plus longue »).

---

[1] Cet article est une variante revue d'une première publication dans *Trakia i Xemimont*, 1, Varna, 2007, p. 183–189.

[2] Le premier thème sur la péninsule Balkanique à être créé, selon Constantin Porphirogénète (*De thematibus*, 44, 16; 45, 18), par Constantin IV aux temps après le passage du Danube par les Bulgares, probablement en 680. Voir les notes et les renvois : OSTROGORSKI 1952, p. 65.

[3] Sur les questions concernant les changements de l'administration byzantine en Bulgarie du Nord-Est il y a une littérature abondante: OIKONOMIDES 1972 ; BOŽILOV 1988, p. 18–27; JORDANOV, TĂPKOVA-ZAIMOVA 1988, p. 119–126; STOIMENOV 1988, p. 39–66; JORDANOV 1993; *Histoire de Dobroudja*, 2004, p. 78–81.

[4] Je ne m'arrête pas ici aux discussions concernant le changement du nom de Dristra en Théodoroupolis et le gouverneur – *katepano* Sisinios, tout comme je ne discuterai pas la stratégie mentionnée dans *le Taktikon Scorialensis*, la Mésopotamie de l'Ouest.

– D. Stoimenov (STOIMENOV 1988, p. 51): a) 972/3–974/5 – l'un des arguments serait la datation du *Taktikon Scorialensis*, « années 972–973 »; b) le premier gouverneur serait le protospathaire Léon Saracénopoulos, suivi des protospathaires Staurakios (néanmoins, tous les savants sont d'avis que la lecture du sceau de cet officier est incertain) et Nicéphore Xiphias.

– I. Jordanov (JORDANOV 1993, p. 117: lors du commentaire sur le thème Dorostolon; 128–132): a) le thème de Thrace et Iôannoupolis daterait généralement de la période 971–986; b) les gouverneurs en seraient les protospathaires Léon Saracénopoulos, Théophane, Staurakios et Nicéphore Xiphias.

– A. Madgearu (MADGEARU 2007, p. 70–71: lors du commentaire sur le thème Iôannoupolis) : a) ?–975, surtout en 975–986 ; b) tout comme pour I. Jordanov, les gouverneurs en seraient les protospathaires Léon Saracénopoulos, Théophane, Staurakios et, en dernier, Nicéphore Xiphias (975–986).

Hormis les sources écrites et les légendes des sceaux byzantins, les commentaires et les conclusions de ces auteurs reposent sur des *raisonnements* plus ou moins réussis[5].

Les difficultés empêchant l'éclaircissement définitif du problème furent maintes fois signalées (STOIMENOV 1988, p. 40; BOŽILOV 2004, p. 78). En effet, les sources dont nous disposons permettent des solutions différentes tant pour l'époque d'existence du thème de Thrace et Iôannoupolis que pour la succession de ses stratèges ; cependant, certaines opinions sont inacceptables.

La possibilitéé que le thème de Thrace et Iôannoupolis ait été le premier que Jean Tzimiskès aura créé (idée soutenue par le seul I. Božilov) se fonde surtout sur une logique voulant que les changements soient liés aux étapes de la conquête des régions bulgares[6]. J'estime comme I. Jordanov (JORDANOV 1993, p. 117, 143-137) et D. Stoimenov (STOIMENOV 1988, p. 48) que les changements militaires et administratifs eurent lieu après la fin des actions militaires (août 971) et non pas pendant la guerre même. Cela étant, je donne dans ce qui suit ma propre hypothèse sur la succession des changements.

Dorostolon

La première stratégie organisée par Jean Tzimiskès avant son voyage vers Preslav en août 971, et de là vers Constantinople, est Dorostolon (la ville bulgare conquise Dristra, à laquelle on redonna l'ancien nom). L'administrateur de la stratégie Dorostolon fut sûrement Léon Saracénopoulos, comme il est indiqué sur deux sceaux de Preslav (JORDANOV 1993, p. 117–119). Il n'est pas de grande importance s'il est le premier stratège ou non.

Dans le *Taktikon Scorialensis* il n'y pas de stratégie Dorostolon ; ce toponyme

[5] De tels raisonnements sont plus nombreux chez I. Božilov et D. Stoimenov. Voir par exemple I. Božilov: « les changements ont suivi une logique qui ne peut être négligée lors de la délimitation militaire administrative d'un pays », ou à autres endroits: BOŽILOV 1988, p. 24; BOŽILOV, GJUZELEV 2004, p. 75. Ce genre de raisonnement est discuté par D. Stoimenov; voir STOIMENOV 1988, note 140.

[6] Après l'article *Belejki varhu vizantijskata admistracia...* (BOŽILOV 1988), la même datation et la succession des gouverneurs du thème de Thrace et Iôannoupolis sont discutées par I. Božilov dans *Bălgarskiat apokalipsis* (976–1018); BOŽILOV, GJUZELEV 1999, p. 309; BOŽILOV 2004, p. 75.

est écrit Dristra. I. Božilov accepte que Léon Saracénopoulos fût le dernier gouverneur du thème de Thrace et Iôannoupolis, afin de réconcilier la contradiction issue du fait que ce dernier était aussi stratège (BOŽILOV 1988, p. 25–26). Il convient de renvoyer à la note analytique de D. Stojmenov, selon laquelle, « vu le temps d'existence de l'ordre administratif, non mentionné dans le *Taktikon* (*Taktikon Scorialensis*), la période de son existence peut se situer dans les années 972–973 »[7]. Autrement dit, le thème de Thrace et Iôannoupolis n'existait pas en 971. Au contraire, le nom du thème devrait être écrit Dorostolon dans le *Taktikon Scorialensis*[8].

Il est hors de doute que Léon Saracénopoulos était la personne bénéficiant du crédit de la part de Jean Tzimiskès et qui dirigeait les nouveaux territoires. Il est probable aussi qu'il les organisait (ou les réorganisait), d'où les changements dans les intitulés et les toponymes. Sur deux sceaux, Léon Saracénopoulos est stratège de Dorostolon. L'ancien nom de la stratégie montre qu'il est question d'un moment que l'on peut situer juste après la conquête, avant que l'on ne revienne au nom bulgare déjà consacré, Drastar. Auparavant, Léon Saracénopoulos avait été le gouverneur des *ikanat* de l'ouest et avait participé à la campagne militaire contre Sviatoslav comme commandant de l'unité dont la garnison se situait dans la partie européenne de la Byzance (JORDANOV 1993, p. 95, 168–174).

Iôannoupolis

Après la conquête de Preslav (le 5 avril 971), Jean Tzimiskès laisse des garnisons dans l'ancienne capitale des Bulgares (nommée déjà Iôannoupolis) et dans les forteresses conquises et se dirige vers Drastar. Les troupes laissées en garnison sont appelées en renfort lors du siège de Drastar. Cela signifie vraiment qu'il y a eu une coordination qui, selon moi, aurait pu être d'ordre militaire et tactique, mais dont il est peu probable qu'elle eût des conséquences administratives, par exemple une réorganisation allant jusqu'à la création de thèmes à vocation stratégique.

Quant aux protospathaires à la tête de Preslav pendant le bref laps de temps entre la conquête et la fin du siège de Dristra, les suppositions sont contradictoires: Jean (JORDANOV 1993, p. 146–147, n° 291–297), connu par 7 sceaux de Preslav; Katakalon ou Pierre (JORDANOV, 1993, p. 134–135, n° 252–258). Le protospathaire Jean fut probablement le stratège de l'ancienne capitale bulgare pas tout de suite après 971, mais au XIe siècle, après l'installation durable de la domination byzantine, quand on rencontre le nom Preslav[9]. I. Božilov propose d'autres raisons pour une telle thèse (BOŽILOV 1988, p. 22–23). S'il est question de Katakalon, on ne saurait le dire, car la lecture est incertaine.

Mais il y a encore autre chose. J'estime qu'au cours du siège de Drastar, le

[7] STOIMENOV 1988, p. 50. La première datation du *Taktikon Scorialensis* de 975–979 est corrigée plus tard par Oikonomidès en 971–975 : TĂPKOVA-ZAIMOVA 1976, p. 38 et note 11.

[8] L'autre possibilité suppose que le changement des noms des villes soit de brève durée (quelques mois seulement ?).

[9] I. Jordanov admet deux possibilités pour le temps où Jean était le stratège de Preslav : immédiatement après sa conquête en avril 971 ou après 1000; voir JORDANOV 1993, p. 146–147, n° 291–297.

soi-disant « édifice administratif » de la stratégie à Preslav (Iôannoupolis pendant ces mois) ne fonctionnait pas comme centre de destination de la correspondance[10]. Autrement dit, il est normal d'avoir des sceaux de l'empereur Jean Tzimiskès et de certains personnages connus grâce aux chroniques comme ayant participé à l'expédition militaire. À cette marche prennent part le maître Bardas Skléros, le drongaire Léon, le parakoimomène Basile, le *proédarios* Basile, Théodore de Mistie, le *stratoperdathès* Pierre, le maître Jean, fils de Roman Kurkua, Anema, le patrice Roman, fils de l'empereur Constantin (voir les chroniques de Léon le Diacre et de Jean Skilitzès: GIBI, V, p. 245–276, GIBI VI, p. 198–340). Dans la grande collection de 552 sceaux il n'y a pour autant aucun exemplaire à les mentionner. Certes, l'absence de témoignages n'est pas un argument en soi, mais elle intrigue.

La stratégie d'Iôannoupolis fut créée après la fin de la guerre, peut-être lors du retour de l'empereur de Dristra « dans les terres des Byzantins », lorsqu'il prit avec soi le roi bulgare capturé Boris II. Son gouverneur sûrement attesté (le premier peut-être) fut le protospathaire Pierre, plus tard stratège de Drastar.

Iôannoupolis et Dorostolon

Après un certain temps, la stratégie de Dorostolon fut rattachée à Iôannoupolis et le premier stratège est de nouveau Léon Saracénopoulos, ce qui résulte de ses 19 sceaux. (JORDANOV 1993, p. 136–137, n° 259–277). Vu que le nom du thème plus haut en rang est généralement écrit à la fin, ce stratège aurait probablement résidé dans la ville danubienne, ce qui explique la grande quantité des sceaux à son nom découverts à Preslav[11].

Drastar

Après 972, l'on revint au nom Dristra et une stratégie se constitua, comme l'attestent le *Taktikon Scorialensis* et les nombreuses occurrences du nom de la ville chez Jean Skilitzès et Jean Zônaras. Stratège de Dristra aurait été éventuellement Pierre, auparavant gouverneur d'Iôannoupolis (JORDANOV 1993, p. 117–119, n° 218–219).

Thrace et Iôannoupolis

Un nouveau changement eut lieu dans les années suivantes. Les stratégies de Thrace et Iôannoupolis furent englobées en une seule unité administrative. La constitution de cet ensemble fut probablement dictée par la séparation de Dorostolon (déjà Drastar) du thème uni Iôannoupolis et Dorostolon.

Quant à la chronologie des gouverneurs du thème, j'accepte la succession exposée par I. Jordanov. Le premier stratège fut le même Léon Saracénopoulos, attesté par 6 sceaux de la stratégie à Preslav et un autre figurant dans la collection de l'Ermitage à Saint-Pétersbourg. Font suite Théophane, Staurakios (incertain) et Nicéphore Xiphias (JORDANOV 1993, p. 128–132).

Je pense que le thème de Thrace et Iôannoupolis est probablement l'une des formations les plus durables (voir plus bas).

---

[10] I. Jordanov admet que Jean, stratège de Preslav, a participé au siège de Dristra et écrit à son subordonné à Preslav (?) – JORDANOV 1993, p. 16, p. 147.

[11] Le thème Dorostolon est de plus haut rang et est inscrit après Iôannoupolis. Voir VASILEVSKI 1997, p. 101 (*Katepanstvo i dukztvo v Paristrion prez XI v.*). Selon Jordanov Léon réside à ce titre à Dristra, tout en estimant que la ville principale était Iôannoupolis; voir JORDANOV 1993, p. 117.

Il n'est pas clair jusqu'à quand continue la stabilité du gouvernement byzantin dans les nouveaux territoires. L'historiographie bulgare du temps de V. Zlatarski et de P. Mutaftchiev accepte que ces terres avaient été conquises par les comitopoules, avec Samuel Ier de Bulgarie en tête, alors que l'historiographie roumaine estime en général que Byzance ait conservé son influence sur le bas Danube. Comme je l'ai déjà noté souvent, il ne s'agit que de réflexions qui ne trouvent que difficilement appui dans les sources historiques[12].

Pour « la chute » ou « l'abandon » de la Bulgarie du Nord et du Nord-Est conquise par les Byzantins dans les dernières décennies il n'y a pas d'autres données à l'exception de la notice, « étonnante » pour certains chercheurs (JORDANOV 1993, p. 145), de Jean Skilitzès et de Jean Zônaras concernant la marche du patrice Théodorokanos et du protospathaire Nicéphore Xiphias en 1000 au nord du Haimos. Jean Skilitzès: « En 6508, 13 indiction (l'an 1000), l'empereur envoya une forte armée contre les forteresses bulgares au-delà du Haimos sous le commandement du patrice Théodorokanos et du protospathaire Nicéphore Xiphias. L'armée conquit le grand et le petit Preslav, ainsi que Pliska, et rentra invincible et victorieuse ». Jean Zônaras: « il (l'empereur Basile II) conquit le grand et petit Preslav et Pliska ». Ces passages sont d'ailleurs les seules sources qui invitent à admettre que l'État de Samuel Ier de Bulgarie s'élargit vers le nord-est. Une autre source est la soi-disant « Notice du toparque goth » (= « Anonyme de Haze ») qui a tant retenu l'attention des savants. Dans cet ouvrage, il est question d'un voyage d'un dignitaire byzantin au fleuve du Dnjepr et d'événements le poussant à s'adresser à un roi au nord de Danube. I. Božilov, lequel s'est occupé plus en détail de ce document incertain, estime que le « gouverneur d'au-delà du Danube » était Samuel Ier de Bulgarie et cette opinion s'imposa dans l'historiographie bulgare (BOŽILOV 1979, p. 125–126; *Histoire de la Bulgarie* 1981, p. 401–402; I. BOŽILOV 2004, p. 75). Si l'on admet l'historicité de ce document, je partage l'opinion de V. Tăpkova-Zaimova que dans ce gouverneur mal défini (« gouvernant au-delà du Danube ») il faudrait plutôt voir le prince russe (TĂPKOVA-ZAIMOVA 1976, p. 44–51). Je ne m'arrête pas ici sur la thèse erronée, selon laquelle Samuel Ier de Bulgarie rétablit le pouvoir bulgare également dans les terres de la Bulgarie récente au-delà du Danube. Même si on accepte que la « Notice » est une oeuvre authentique, elle reste assez solitaire et entre en contradiction avec toutes les autres données sur la mise à la disposition de ces terres aux Petchenègues, sur la puissance des princes russes et sur les possibilités de Byzance de contrôler l'embouchure et le bas Danube.

Il n'est pas clair non plus pourquoi l'on répète obstinément que la marche de Nicéphore Xiphias et de Théodorokanos aurait rétabli le pouvoir de Byzance dans la Bulgarie de Nord-Est et aurait entraîné la libération du Grand et du Petit Preslav, ainsi que de Pliska. Car l'on néglige une circonstance assez importante: les sources ne disent rien pour Drastar, autant dire que la ville était tenue par les

[12] L'une des analyses les plus réussies de cette période est celle due à I. Božilov. Aboutie, il est vrai, mais dans la partie concernant les premières actions des komitopoules et ceux qui ont suivi Samuel Ier de Bulgarie comme autocrate (comme celui-ci est nommé dans l'inscription de Bitolia). Voir I. Božilov, *L'apokalipsis bulgare (976–1018)*; BOŽILOV, GJUZELEV 2004, p. 312–324.

Byzantins[13].

Il est sûr que le contrôle des terres bulgares du nord-est continua à être stable même après la mort de Jean Tzimiskès (976)[14].

L'une des hypothèses pour la datation d'une inscription grecque de Silistra concernant la construction d'une église prend en compte la période 976–981 (soit une époque à laquelle la ville est byzantine – SALAMON 1971, p. 487–496); d'autre part, le traité anonyme de 982 révèle que la province « Bourdjan » était une « partie de Byzance et payait impôt à l'empereur byzantin » – STOIMENOV 1988, p. 54).

Quelques sceaux de la stratégie de Preslav indiquent (selon leur éditeur) d'une manière encore plus catégorique jusqu'à quand, après 971, ce centre fonctionna activement et jusqu'à quel moment les terres restèrent sous le contrôle byzantin. Deux sceaux appartiennent à Stéphane Kontostéphanos et deux à Léon Mélissinos (JORDANOV 1993, n° 159–160, 161–162). Ces données trouvent appui dans les chroniques. Il est question des chefs militaires byzantins du temps des marches de l'empereur Basile II contre Samuel Ier de Bulgarie. Stéphane Kontostéphanos est accusé comme ayant été le principal coupable de la défaite près de « Trayanova vrata » (986 – Porte Trajane, dans les Balkans). D'après I. Jordanov, il y a quelques possibilités de reconstituer quelques étapes dans la carrière des deux chefs militaires (JORDANOV 1993, p. 88–90), mais il est presque sûr que la découverte de leurs sceaux à Preslav est l'un des derniers témoignages de l'existence de leurs destinataires (stratèges ou autres) dans l'ancienne capitale bulgare. Cela se rapporte à un moment situé après la défaite du défilé près de « Trayanova vrata ». Jusqu'en 987/8 ces terres étaient donc byzantines.

Par conséquent, le thème de Thrace et Iôannoupolis existe probablement jusqu`à 987/8, comme le suppose I. Jordanov. Mieux encore : à mon avis, le thème continue à exister, quoique nominalement, pendant la dernière décennie du Xe siècle. Je trouve convaincante la supposition de I. Jordanov, selon laquelle en 1000 Nicéphore Xiphias était stratège du thème de Thrace et Iôannoupolis (même si certains territoires du thème échappaient au contrôle) et qu'en tant que stratège il participa avec le patrice Théodorokanos à une campagne pour la libération des terres au nord du Haimos, lesquelles faisaient partie du thème qui lui est soumis. L'autre possibilité, plutôt « banale », comme le dit l'auteur même, serait d'en voir le père et son fils (JORDANOV 1993, p. 132, note 3). L'ancienne capitale bulgare Preslav s'appelle en 1000 Iôannoupolis, ou bien elle existe du moins dans le nom du thème. Il n'y a rien de troublant lorsque Jean Skilitzès et Jean Zônaras mentionnent d'autres noms, le Grand et le Petit Preslav, car ils écrivent leurs oeuvres au milieu du XIe siècle, quand ces épithètes sont déjà en usage (JORDANOV 1995, p. 76–77). D'après moi, tout cela conforte l'opinion que, bien que les Byzantins aient perdu le contrôle sur certaines terres au nord du Haimos, comme il résulte de la notice sur la campagne de 1000, Samuel Ier de Bulgarie n'est

[13] La marche en 1000 est par terre. S'il y avait des possessions des Bulgares le long du Danube et le littoral de la mer Noire, alors, à en juger d'après la pratique byzantine usuelle, la flotte aurait dû y participer.

[14] I. Božilov accepte aussi que la « libération » éventuelle des terres bulgares du nord-est eut lieu après 986, à l'été 990 au plus tard.; BOŽILOV 1979, p. 125.

pas parvenu à rétablir le territoire complet du Premier Royaume bulgare. Il n'est pas un hasard que les campagnes de l'empereur Basile II le Bulgaroctone lui-même soient à l'ouest ou au nord-ouest. De plus, Roman, le fils du roi Pierre, malgré les obscurités qui règnent sur son destin après sa fuite de la captivité byzantine (976), est roi des Bulgares, bien qu'à titre nominal, et domine même la ville éloignée de Skopje. De plus, il est important de noter qu`a la fin du Xe et vers le début du XIe siècle, nous apercevons beaucoup d'exemples de décisions indépendantes prises par les pouvoirs locaux[15] : c'est peut-être ce qui provoqua la marche de 1000. Un fait non commenté par les historiens est par exemple la production des imitations coulées des *foles* anonymes byzantins de la classe A (969–1028). Ce phénomène non éclairci « passa » par la datation du troisième quart du XIe siècle (JORDANOV 1980, p. 9; PENCHEV 1990, p. 190), tandis que les trouvailles des forteresses Skala et Odarci n'en permettent pas, en particulier pour les petits modules (type « Zlataritza »), une datation avant les premières décennies du même siècle (YOTOV 1998, p. 130–134; PARUSHEV 1999, p. 132–133 : l'opinion corrigée de V. Penchev – PENCHEV 2000, p. 40–48). C'est E. Oberländer-Târnoveanu qui, le premier, attire l'attention (bien que de façon plutôt liminaire) que ces monnaies ont été probablement émises à l'époque de la révolte des komitopoules[16].

Il est important de noter aussi qu'à la différence de la description des marches vers le sud, où l'on mentionne presque chaque gouverneur de région ou de forteresse, pour la marche au nord du Haimos, aucune personne n'est attestée – au point que l'on dirait qu'il manquait des commandants à Samuel Ier de Bulgarie.

Quelques notes également sur Nicéphore Xiphias. Il est communément accepté que Nicéphore Xiphias gouverne le thème de Thrace et Iôannoupolis en 986–988, c'est-à-dire avant la seconde conquête des terres bulgares de l'est par les Byzantins. Cette proposition est tirée de l'opinion que pendant la campagne de 1000 au nord du Haimos, la stratégie de Thrace et Iôannoupolis n'existait déjà plus. Est-ce pourtant vrai ? D'après Jean Skylitzès, en 1003, Nicéphore Xiphias est stratège de Philippopolis : « À Philippopolis, le protospathaire Nicéphore Xiphias était stratège, car Théodorokanos s'était retiré à cause de la vieillesse »[17]. De l'avis de la plupart des auteurs, on comprend que de 986–988 à 1003 (soit plus de 15

[15] Rappelons ceux qui sont venus de Constanca et d'autres forteresses d'au-delà de l'Istar pour demander pardon à Jean Ier Tzimiskès et se rendre prisonniers avec leurs forteresses en 971: le frère et le fils de Krakra, lesquels ont cédé Pernik et 35 forteresses à Basile II. Dans les décennies suivantes, les révoltes de certaines villes et régions sont fréquentes.

[16] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1983, note 6 : « les émissions anépigraphes de *folles* anonymes classes A-1 et A-2 ont été frappées par les autorités bulgares pendant la révolte des *komitopouloi*".

[17] Être stratège de Philippopolis n'est pas rétrogradation. Le patrice Théodorokanos est stratège de Philippopolis avant Nicéphore Xiphias. D'après les sources, il est dans un premier temps commandant de la marche au nord du Haimos. Dans ces années, Philippopolis était le centre de dislocation des armées pendant les campagnes contre Samuel Ier de Bulgarie. Ayant en vue la promotion tardive de Nicéphore Xiphias comme principal chef militaire de Basile II, il est évident qu'il était stratège de Philippopolis.

ans) le protospathaire et gouverneur d'un territoire d'une telle importance, englobant des territoires de Constantinople jusqu'au Danube, n'a pas élevé en rang. Dans l'histoire de Jean Skylitzès, Nicéphore Xiphias occupe une place importante comme chef militaire de l'empereur avec des missions spéciales, dont quelques-unes méritent notre attention. En 1014, lors de la bataille près de Belassica (Kleidion), Samuel Ier de Bulgarie rejeta dans un premier temps les attaques byzantines et « l'empereur avait déjà perdu l'espoir de passer, lorsque Nicéphore Xiphias, alors stratège de Philippopolis, le persuada d'y rester… Il retourna avec ses soldats et contourna la montagne assez haute au sud de Kleidion… et passant par des endroits impraticables et escarpés, le 29 juin, 12 indiction, surgit de la hauteur au dos des Bulgares. Effrayés par son apparition soudaine, ceux-ci prirent la fuite »[18]. Grâce à cet exploit, il fut élevé au rang de patrice. Jean Skylitzès: « L'empereur … envoya dans la région de Maglen une armée avec, aux commandes, les patrices Nicéphore (Xiphias) et Constantin Diogène, lequel est devenu stratège de Solun après Votaniat ». En 1016, Nicéphore Xiphias est l'un des plus actifs chefs militaires de Basile II dans les terres bulgares et prend part à la conquête de certaines villes et forteresses. En 1019, il reçut la mission de détruire complètement toutes les forteresses en Serbie. En 1022 il est stratège de l'Anatolie, où il participe avec Nicéphore II Phokas à un complot contre l'empereur ; après l'échec de cette entreprise, il fut pardonné « grâce à ses mérites dans la guerre contre les Bulgares ». Il est mort entre 1028 et 1034.

Il faut nous demander quel âge il aurait pu avoir en 986, compte tenu du fait qu'en 1016 il avait les moyens d'organiser un passage difficile par la montagne, que dans la même année il était tenu pour chef militaire actif, ayant participé à beaucoup de campagnes, qu'en 1019 il avait assumé des tâches importantes dans la conquête de plusieurs forteresses et qu'en 1022 il finit par prendre l'initiative d'un complot contre l'empereur. Si par exemple, il avait 50 ans en 1014, en 1000 il aurait eu 36 (un âge tout à fait normal dans le contexte en question), mais en 986 (lorsque, à en croire certains exégètes, il gouvernait la Thrace et Iôannoupolis – un thème situé à proximité de Constantinople et du bas Danube) il aurait dû avoir 22 ans (!). Je rappellerais que d'après le *Stratégikon* de l'empereur Maurice, il y avait beaucoup d'exigences à l'égard des militaires byzantins, parmi lesquelles un âge de 40 ans environ. Nous rencontrons la même exigence quelques décennies plus tard dans le traité attribué à l'empereur Nicéphore II Phokas (KUCHMA, 1979, p. 65).

Vue de cette manière, la carrière de Nicéphore Xiphias semble aider plutôt que d'empêcher la conclusion sur les questions concernant le thème byzantin Thrace et Iôannoupolis.

[18] Le passage de ronde du détachement commandé par Nicéphore Xiphias dura 3–4 jours. Voir CVETKOV 1992, p. 87–91 et la littérature indiquée.

BIBLIOGRAPHIE

BOŽILOV 1979 – I. Božilov, *Anonimat na Xaze. Balgaria i Vizantia na Dolni Dunav v kraja na X vek*, Sofia, 1979.

BOŽILOV 1988 – I. Božilov, *Belejki varhu vizantijskata admistracia v Severoiztočna Balgarija*, in *Sbornik v chest na akademik Hristo Hrstov*, Sofia, 1988, p. 18–27.

BOŽILOV, GJUZELEV 1999 – I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istorija na srednovekovna Balgarija,* Sofia, 1999.

BOŽILOV, GJUZELEV 2004 – I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istorija na Dobrudja*, 2. Veliko Târnovo, 2004, p. 78–81.

CVETKOV 1992 – B. Cvetkov, *Kluchkata otbranitelna linia na car Samuil ot 1014 godina nauchni postijenia, problemi i novi Danni*, in Prinosi kam balgarskata arheologia, I. Sofia, 1992, p. 87–91.

JORDANOV 1980 – I. Jordanov, *Ranni formi na monetno proizvodstvo (XI–XII v.) v balgarskite zemi*, Numizmatika, 2 (1980).

JORDANOV 1993 – I. Jordanov, *Pechatite ot stratejijata v Preslav,* Sofia, 1993.

JORDANOV 1995 – I. Jordanov, *Imeto na Preslav v pismenite iztochnici*, in Pliska – Preslav 7 (1995), p. 71–80.

JORDANOV, TĂPKOVA-ZAIMOVA 1988 – I. Jordanov, V. Tăpkova-Zaimova, *Quelques nouvelles données sur l'administration byzantine au Bas Danube (Xe–XIe s.)*., in Géographie historique du monde méditerranéen, Paris, 1988, p. 119–126.

JURUKOVA, PENCHEV 1990 – J. Jurukova, V. Penchev, *Balgarski srednovekovni pechati i moneti*, Sofia, 1990.

KUCHMA 1979 – V. Kuchma, *Vizantijskie voennie traktatij VI–X vv. Kak istoricheskij istochnik*, Viazantijskij vremennik, 40 (1979), p. 49–75.

MADGEARU 2007 – A. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X–XII*, Târgovişte, 2007.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1983 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Un atelier monétaire byzantin inconnu de la deuxième moitié du XIe siècle dans le thème de Paristrion*, RESEE, 21 (1983), p. 3.

OIKONOMIDES 1972 – N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantine des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.

OSTROGORSKI 1952 – G. Ostrogorski, *Postanak tema Helada i Peloponez*, Zbornik radova vizantoloshkog instituta, 1 (1952), p. 65.

PARUSHEV 1999 – V. Parushev, *Molivdovuli i moneti*, in L. Doncheva-Petkova *et alii*, *Odarci. Selishte ot Parvoto balgarsko carstvo*, 1. Sofia, 1999, p. 131–136.

PENCHEV 2000 – V. Penchev, *Ranni balgarski imitacii na vizantijski moneti, namereni pri arheologicheskite razkopki v Silistra*, Numizmatika i sfragistika, VII, 2 (2000), p. 40–48.

SALAMON 1971 – M. Salamon, *Some notes on a inscription from medieval Silistra*, RESEE, 9 (1971), 3, p. 487–496.

STOIMENOV 1988 – D. Stoimenov, *Vremenna vizantijska voenna administracia v balgarskite zemi (971–987/989)*, Godishik na Sofijskia universuitet, 82 (2). Sofia, 1988, p. 39–66.

TĂPKOVA-ZAIMOVA 1976 – V. Tăpkova-Zaimova, *Dolni Dunav – granichna zona na vizantijskia zapad*, Sofia, 1976.

VASILEVSKI 1997 – T. Vasilevski, *Balgarija i Vizantia IX–XV v.*, Sofia, 1997.

YOTOV 1998 – V. Yotov, *Pechati i moneti*, in V. Yotov, G. Atanasov, *Skala. Krepost ot X–XI v. do s. Kladenci, Tervelsko*, Sofia, 1998, p. 125–134.

NOTE

NOTES

STRUCTURI ANTICE DESCOPERITE PRIN FOTOINTERPRETAREA IMAGINILOR AERIENE

Cristina CRĂCIUN

Utilizarea fotografiei aeriene în descoperirea siturilor arheologice este de mult cunoscută. Acestei metode de investigație i se adaugă încă două categorii de date:

- ortofotoplanurile, fotografii aeriene asamblate şi corectate geometric (ortorectificate pentru ca scara fotografiei să fie identică);
- imaginile satelitare, dintre care, disponibile tuturor, sunt cele din programul Google Earth[1].

Utilizarea combinată a celor trei surse, ultimele dintre ele dezvoltări tehnologice ale fotografiei aeriene de tip clasic, este exemplificată în cele ce urmează.

1. Fortificația de tip *quadriburgium* de la Poiana şi drumul de la Tomis (fostul cartier Anadalchioi) – către nord-nord-vest.

Fortificația se află la circa 2 km sud față de axa est-vest a străzii principale a satului Poiana[2], în proximitatea movilelor figurate pe hartă sub toponimul Movila Cocoşu. Locul se află la sud de văile care se deschid spre valea Carasu dinspre Palazu Mare, Nisipari şi Sibioara şi la nord de văile care plecând de la Topraisar, debuşează spre valea Carasu prin localitățile Valul lui Traian, Bărăganu, Straja. Aceasta explică de ce, deşi altitudinea este numai de +81 m, locul are o poziție dominantă, care permite supravegherea terenului sau semnalizare optică[3] până la Ovidiu pe direcția nord-est, până la Straja pe direcția sud şi până la Nisipari-dealul Castelu pe direcția vest-nord-vest (Fig. 1).

Relevată inițial de o fotografie aeriană din 1994[4], fortificația este vizibilă cu oarecare dificultate pe imaginile satelitare[5], dar perfect vizibilă pe ortofotoplanuri

---

[1] ©2007 Google; ©2008 Tele Atlas; © 2008 Basarsoft; Image © 2008 DigitalGlobe; ©2008 Europa Technologies.

[2] Localitate denumită anterior Horoslar, apoi Cocoşu.

[3] Această calitate a amplasamentelor a fost evidențiată şi în alte provincii, POIDEBARD 1934, p. 168.

[4] Înregistrare IGFCOT 1994, scara de zbor 1.7000 şi proiect *Studiu de fezabilitate privind traseul autostrăzii Cernavodă - Constanța*, DMASI 1994-1995 (autori Cristina Crăciun, Anişoara Sion).

[5] Google - Image@2008 Digital Globe.

(Fig. 2 a-b).

Atât ca dimensiuni (40 x 40 m, calculate de noi aproximativ pe mijlocul urmei albe a zidurilor de piatră), cât şi planimetric (eventual cu dublu zid de incintă), fortificaţia se încadrează tipologic în seria fortificaţiilor minore de tip *quadriburgium*. Este de formă patrulateră cu turnuri rotunde la colţuri.

Fortificaţia se alătură celor deja cunoscute pe malul nordic al văii Carasu şi până la malul mării, respectiv Mircea Vodă – Castelu - Ovidiu. Primele două - Mircea Vodă[6] şi Castelu[7], se află în locurile de trecere mai uşoară peste balta Carasu (pe direcţiile Ivrinezu - Mircea Vodă - Gherghina şi Valea Dacilor - Poarta Albă - Nisipari), unde lipsesc şi forme mai înalte de relief în spatele malurilor[8].

La vest de Mircea Vodă, fortificaţia[9] sau fortificaţiile de la Seimeni asigurau frontul nordic către Axiopolis, dar şi *limes*-ul, prin fortificaţia de pe malul Dunării de la Seimeni, semnalată de P. Polonic[10].

Alături de repertorierea unei noi fortificaţii de mici dimensiuni în Dobrogea, după cele cercetate arheologic la Mihai Bravu[11] şi Castelu[12] sau de cele de la Mircea Vodă, Traian şi Peceneaga, descoperirea de la Poiana ridică o altă categorie de probleme care decurg din relaţiile dintre fortificaţie şi celelalte situri relevate de fotografiile aeriene sau imaginile satelitare. Dacă pentru Mihai Bravu este clar că este vorba de o fortificaţie care controla drumul de la Babadag pe valea Taiţei, drum intuit încă de la descoperirea fortificaţiei de la Topraichioi[13], în cazul de faţă lucrurile par mai complicate datorită celorlalte elemente relevate de înregistrările aeriene.

Astfel, înregistrarea satelitară Google Earth, confirmată de ortofotoplanuri, arată conexiunea dintre curtina vestică a fortificaţiei, imediat sau foarte aproape de turnul de colţ nord-vestic şi o structură liniară, care poate fi urmărită pe direcţia nord-vest până la cel puţin 1310 m vest de fortificaţie (Fig. 3).

O situaţie similară este cunoscută la Castelu. Dacă fortificaţia de la Castelu amplasată, după informaţiile disponibile, la sud-est de sat, lângă calea ferată Bucureşti-Constanţa, este mai greu decelabilă, fotografiile aeriene din anii 1959, 1973, 1976, 1994[14] indică existenţa certă a unei fortificaţii liniare[15] la sud–est de

[6] COMŞA 1957, p. 326, fig. 1.

[7] Cercetări inedite, Tr. Cliante - fortificaţie la sud est de sat, cf. BĂRBULESCU 2001, p. 56 şi n. 272.

[8] Harta publicată de K. Schuchardt în legătură cu valurile dobrogene este, de departe, cea mai expresivă privind altimetria zonei.

[9] Vezi schiţa topografică publicată de ZAHARIADE, GUDEA 1997, p. 78-79, nr. 39, reluată de GUDEA 2005, p. 447-448.

[10] Bibl.Acad.Rom., mss. Polonic, f. 187. Schiţa de plan din fondul Polonic indică o fortificaţie aflată pe malul Dunării, apărată atât pe frontul dinspre Dunăre, cât şi spre lacul Domneasca Mare de un val de pământ. Acelaşi amplasament apare şi pe harta M.St.Major, ediţia 1885-1886, adnotată de acelaşi autor.

[11] A.Opaiţ, cercetări inedite. Pentru elemente vizând tipologia fortificaţiei, evoluţie şi datare vezi C. Băjenaru, *Fortificaţii minore în spaţiul balcanic de la Diocleţian la Iustinian*, rez. tezei de doctorat, Bucureşti, 2007, p. 29.

[12] Vezi *supra,* nota 6.

[13] OPAIŢ, 1977-1978, p. 430.

[14] Inregistrări aeriene IGFCOT (1959, 1976, 1994) şi înregistrare aeriană IPTANA 1973 (scara de zbor 1.7000).

Castelu (Fig. 4 a-c). Punctul de plecare al valului (cel pe care-l vedem astăzi, pentru că nu avem certitudinea că nu continua spre nord-vest, în intravilanul actual al satului Castelu) notat **a 1**, se află pe un mic promontoriu de la sud-est de localitate, pe malul estic al bălții Castelu. Uşoara buclă descrisă de val închide până în punctul **a 2** depresiunea naturală dintre pantele nord-vestice şi sud-estice ale dealului Agi Cabul. Din acest punct valul poate fi urmărit până în zona dintre decantorul şi fosta fermă de porcine de la sud de satul Nisipari (punctul **a 3**). De aici şi până la debuşeul văii Nisipari spre valea Carasu traseul fortificației liniare se pierde (punctul **a 4**?), iar la sud-est de canalul Dunăre-Midia Năvodari nu mai apare pe imaginile aeriene pe care le-am putut studia.

Ar mai fi de notat, fără a încerca vreo conexiune cronologică, că traseul *clausurii* **a 1-a 3**, asemeni structurii liniare de la vest de *quadriburgium*-ul de la Poiana este aproape paralel cu traseul valului mare de pământ, în ambele împrejurări concepția tactică fiind identică. Conexiunea celor două fortificații printr-un val de tip *clausura* poate fi reținută ca ipoteză de lucru într-o cercetare arheologică, astfel de fortificații fiind deja repertoriate pentru perioada secolelor IV-VI p. Chr. şi în alte provincii[16].

Rolul fortificațiilor de mai mici dimensiuni, inclusiv *quadriburgia,* în supravegherea căilor rutiere, aprovizionarea trupelor etc. este extrem de cunoscut chiar din descoperirile din sec. IV-VI p. Chr. de pe teritoriul Dobrogei. Drumurile antice care se observă pe fotografiile aeriene, imagini satelitare şi ortofotoplanuri din zona fostului sat Anadalchioi[17] (azi intravilan Constanța) către nord-vest şi drumul, doar parțial reperat, pe directia nord-sud de la vest de satul Poiana[18] explică rosturile amplasării *quadriburgium*-ului în acest punct. Menționăm că de la Anadalchioi (cartierul Poporului) provine un stâlp miliar din anul 200, descoperit, se pare, *in situ*[19].

Un prim tronson al drumului dinspre cartierul Anadalchioi către nord-vest (V1-V2) a apărut pe o înregistrare aeriană din anul 1973 (Fig. 5 a), între calea ferată şi drumul european E 87[20].

---

[15] *Studiu de fezabilitate privind traseul autostrăzii Cernavodă - Constanța*, DMASI 1994-1995 (autori Cristina Crăciun, Anişoara Sion).

[16] Astfel de situații mai sunt cunoscute pentru perioada sec. IV-VI p. Chr. în alte provincii; cf. C.Băjenaru, *op. cit.*, p. 29.

[17] *Vicus Turris Muca...* comunitate de *cives Romani et Lae consistentes* având în frunte doi *magistri* (ISM II,141). Vezi şi BĂRBULESCU 2001, p. 48-49; IONESCU, PAPUC 2005, p. 131. Este de remarcat poziția exprimată tranşant în repetate rânduri de Al. Suceveanu, care consideră că este vorba de o comunitate de *cives Romani* cu drepturi teritoriale alături de o populație cu statut de coloni, de asemenea *consistentes* organizată în jurul uneia din micile fortificații care asigurau apărarea litoralului; cf. SUCEVEANU, 1981, p. 613; SUCEVEANU, BARNEA 1991, p. 42, 77, 120; SUCEVEANU, 1998, p. 123- 124; idem, 1992, p. 212-213.

[18] Localitatea a fost identificată cu *vicus Narcissiani* (ISM II, 133); vezi şi SUCEVEANU, BARNEA 1991, p. 42; SUCEVEANU 2001-2002, p. 169; BĂRBULESCU 2001, p. 55-56 şi nota 267.

[19] BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980, p. 140-148; vezi şi BĂRBULESCU 2001, p. 48-49.

[20] C.Crăciun, A. Sion, *Studiu de fezabilitate privind traseul autostrăzii Cernavodă - Constanța*, DMASI 1994-1995, contract IPTANA, unde era menționat ca structură liniară – toponim Islaz Mizar.

Urmărirea observației din 1994 pe imaginile satelitare şi verificarea imaginilor de pe ortofotoplanuri[21] au întregit traseul aproape rectiliniu al drumului antic care, plecând din Constanța, se îndreaptă spre nord-nord-vest (288°), pe la nord de satul Poiana şi Nazarcea către actualul canal Dunăre - Midia - Năvodari, de unde nu-l mai putem urmări.

Tronsonul V1-V2 este intersectat de drumul european E 60, de calea ferată Constanța-Tulcea la sud de linia stâlpilor pentru transportul energiei electrice. La nord de intersecția cu drumul european E 87 (V2) se observă o necropolă tumulară (Fig. 5 b).

Tronsonul V2-V3. Ductul drumului antic poate fi urmărit pe culmile domoale ale dealului Poluzului, pe la nord de movilele Anadalchioi şi la sud de drumul comunal Poiana-Palazu Mare, de care se apropie cel mai mult în dreptul movilei Butunoaia (Fig. 5 c). Distanța dintre V1- V2 este de 1413 m.

Tronsonul V3-V4 - între movila Butunoaia şi valea Siliştei este mai dificil de sesizat, dar este asigurat de urma clară a traseului în punctul în care este tăiat de drumul comunal Poiana-Palazu Mare şi de reapariția clară a urmei drumului pe valea Siliştei. La nord de drumul antic, pe direcția movila Butunoaia – pepiniera de la sud de Valea Adâncă – apare un şir de tumuli (toponim „Între movile"), care marchează un drum secundar ce urma cota de nivel dominantă (Fig. 5 d).

Tronsonul V4-V5 este uşor reperabil pe pantele dinspre sud-est ale dealului Siliştea, la sud-est şi nord-vest de drumul comunal Poiana–Ovidiu (Fig. 5 e).

Lungimea totală a drumului antic pe distanța dintre punctele V1-V5 este de aproape 9 km[22] (Fig. 5 f).

Prelungirea ideală a liniei drumului către intravilanul constănțean ajunge în apropierea bisericii de lângă Spitalul județean Constanța, adică pe traseul drumului Anadalchioi-Constanța de la sfârşitul secolului XIX.

Nu avem certitudinea că acesta era singurul drum care pleca din Tomis, *via* Anadalchioi către alte direcții, aşa încât nu-l putem lega direct de construcția de drumuri din timpul lui Traian (cum ne sugerează descoperirea la Anadalchioi a unei inscripții pusă în cinstea guvernatorului Moesiei Inferior, *Q.Roscius Murena Coelius Pompeius Falco* de un anume *Annaeus Vibianus*)[23]. Totuşi, având în vedere că miliarul descoperit aici indică un punct de bifurcație important, rosturile dedicației către Traian făcute sub acelaşi guvernator (fost legat al legiunii V Macedonica în primul război dacic) de către *respublica Tomit(anorum)*[24], pot fi bănuite a avea legătură şi cu noua rețea de drumuri ale provinciei.

2. Drumul Durostorum-Axiopolis şi rolul fortificațiilor de la Almalău şi Viile

Fortificația de mici dimensiuni[25] de la sudul văii Almalăului, amplasată la

[21] INMI/2006-2007- Studiu privind marcarea pe ortofotoplanuri a siturilor arheologice şi zonelor de protecție ale siturilor arheologice din județul Constanța - coordonator dr. Dana Mihai .

[22] V1-V2 =1413m V2-V3 = 2230 m V3-V4 = 3623m V4-V5 = 1654 m.

[23] ISM II, 46.

[24] ISM II, 43. Din timpul mandatului său ca legat al Moesiei Inferior datează şi celebra inscripție dedicată lui Traian de *Traianenses Tropaeenses* (CIL III, 12470) ca şi cea de la Tyras, cf. NICORESCU 1944, p. 501 şi urm.

[25] Dimensiuni: 85 x 85 m, măsurate pe conturul exterior.

coada lacului Gârlița apare cu claritate pe imaginile satelitare Google Earth şi pe ortofotoplanuri (Fig. 6 a-b). După forma rotunjită a colțurilor şi absența turnurilor exterioare este anterioară sec. IV-VI. Imediat la nord de fortificație, peste valea lui Moş Marinciu se află aşezarea getică de epocă romană[26].

Amplasarea fortificației la debuşeul văii Almalăului spre Dunăre prin balta Gîrlița îşi găseşte o primă explicație în geomorfologia sectorului dunărean dintre localitățile Popina (Bulgaria) şi Dunărea-Capidava: malul drept al Dunării este „franjurat" la fiecare 5-7 km, de bălți tributare Dunării sau de văi dispuse perpendiculare pe fluviu, lungi de circa 10-12 km care facilitează posibilele incursiuni dinspre est prin balta Borcei. Aşa se explică amplasarea unor fortificații de o parte şi de alta a gurii lacurilor, fapt constatat şi în cazul lacului Bugeac (Fig. 7 a-b).

O altă explicație rezultă din observațiile făcute pe fotografiile aeriene, care indică o linie de comunicație alternativă pe la coada lacurilor[27] şi văilor de pe malul Dunării, care este de fapt drumul Durostorum – Axiopolis.

Mai amintim că recenta verificare a traseului drumului Durostorum – Marcianopolis[28] (Fig. 8) a identificat un fragment de drum la Bogorovo, în punctul de formare al uneia din văile ce se îndreaptă spre lacul Gârlița prin satul Almalău.

În afară de drumul dinspre Durostorum sau dinspre *vicus*-ul de la Ostrov, pentru joncțiunea din punctul Almalău mai poate fi luată în considerare şi o rută care ajungea la Durostorum pe un alt traseu: drumul dinspre Kuciuk-Kainargi, pe care armata otomană îl mai putea folosi în secolul al XVII-lea şi despre care aflăm informații la Evlia Celebi[29].

Gura lacului Gârlița era controlată de cele două fortificații: Bugeac pe malul vestic al lacului[30] şi fortificația de la Dervent, pe malul estic[31]. Cele două drumuri vizibile pe fotografia aeriană la vest şi sud de fortificația de la Bugeac, unul direct spre fortificația din acest punct, celălalt către malul lacului (Fig. 7 b) sugerează că

---

[26] SCORPAN 1969, p. 43-79.

[27] C.Crăciun, *Situri arheologice descoperite prin fotografie aeriană*, comunicare la sesiunea Pontica, 2008.

[28] TORBATOV 2000a, p. 58-77şi fig. 1, p. 66.

[29] *Călători străini prin Țările Române*, vol. VI, p. 403. Ruta a fost următoarea: Silistra, spre sud, Almalău, Cifud Pinair (neidentificat), Kara Agaci (lângă Kuciuk Kainargi), Kilisedgik (Kesedgik), Bozavurd (Bazaurt), Sogutgiak (lângă Dobrici), Bazargik (Dobrici).

[30] Al.S. Ştefan - Contract ISPIF 1985, *sub voce* Bugeac – *Incintă fortificată cu val şi şanț, cu o alta inclusă în interior. Latura de vest este perpendiculară pe Dunăre, latura de sud este paralelă cu Dunarea. Latura de nord este erodată, ca şi o parte din latura de est. Baza valului şi şantul sunt colmatate sub nivelul actual al arabilului. Datare de la epoca romană până la medievală. Situl este menționat ca cetate romană şi aşezare pe harta MSt.Major, ediția 1885-1886, adnotată de Polonic. Limita de nord este apărată natural de brațul Ostrov; laturile de sud şi vest sunt fortificate artificial cu val de pământ şi şanț. Fortificația este tăiată în diagonală de DN 3. La 300 m de malul drept al Dunării şi dincolo de extremitatea de nord-est a fortificației, a fost cercetat un cuptor de ars oale din sec. IX-XI. Din periegheză au rezultat materiale din Hallstatt, romane, romano-bizantine şi de sec. IX-XI.*

[31] Al.S. Ştefan - Contract ISPIF 1985, *sub voce* Dervent. *Fotografia aeriană sesizează existența unei linii de fortificații cu o desfăşurare topografică mai amplă, detectată pe platoul dealului spre est şi sud-est. Între cele două valuri de pământ, se pot detecta urme slabe de tumuli, care ipotetic pot fi puşi în legătură cu un drum roman anterior fortificației bizantine. Informația se cere verificată de săpături arheologice.*

trecerea se făcea folosind pârâul Dervent, prin care lacul comunica cu Dunărea[32].

Între *via militaris* de pe malul Dunării şi drumul de la coada lacurilor s-a dezvoltat[33] o amplă reţea de *semitae*. Sistemul de drumuri descris funcţiona cu siguranţă şi la sud-vest de Ostrov[4], unde imaginile satelitare indică un drum, orientat aproape direct spre coada lacului Gârlița, între pompa de irigaţii din vecinătatea frontierei cu Bulgaria şi zona de la nord-vest de rezervorul de apă din satul Almalău (Fig. 9 a-b). Drumul pare a fi confirmat de descoperirile arheologice întâmplătoare [34], altele decât cele din necropolele de la Durostorum.

Drumul de pe malul sudic al lacului Gârlița, la care se racordau cele dinspre fortificaţiile de la Dervent, Canlia şi două din *semitae*-le din zona Izvoarele[35] (Fig. 10, 11 a-b), traversa zona de altitudine medie dintre lacul Oltina şi balta Iortomac[36], urmându-şi cursul spre vest şi nord-vest (Fig. 12).

Pe sectorul Durostorum - Axiopolis a mai fost identificată pe fotografiile aeriene fortificaţia[37], probabil târzie, situată la coada lacului Dunăreni, la sud-est de satul Viile[38] şi apărată de valuri şi şanţuri în partea dinspre sud-vest.

Drumurile sesizate pe fotografiile aeriene la sudul lacului Dunăreni demonstrează că reţeaua de artere de circulaţie a Dobrogei romane şi romano-bizantine era mult mai complexă decât se putea bănui din itinerarii sau alte izvoare istorice.

Astfel, către coada lacului Dunăreni se îndreptau *semitae*-le dinspre Oltina şi Dunăre care făceau joncţiunea în punctul **V1 a** (Fig. 13 a-b). Din punctul **V1 b**, drumul se pierde, fiind probabil rupt de apa lacului, dar direcţia către drumul **V2** este clară.

Drumul **V2**, cu direcţia est-vest, după ce face joncţiunea cu *semita* care venea din sud, se îndreaptă spre zona de la sud-vest de lacul Dunăreni. Pe malul vestic al lacului, se face racordul cu drumul **V 3**.

---

[32] Această ipoteză nu vine în contradicţie cu adnotările demne de toată încrederea făcute de P. Polonic pe hărţi, care consemnează la gura lacurilor Bugeac, Oltina, Dunăreni existenţa unor *diguri de piatră.* Existenţa lor ca diguri sau ca drumuri deasupra digurilor nu exclude soluţii alternative.

[33] În legătură cu numărul mare de fortificaţii getice din zonă, cel puţin egal cu fortificaţiile romane de pe *limes*, nu este exclusă posibilitatea ca drumuri mai vechi să fie suprapuse sau să fie incluse în reţeaua de drumuri romane, exemplul cel mai pertinent fiind drumul de pe malul Dunării dintre Ostrov şi Bugeac, care suprapune drumul marcat de necropolele tumulare getice.

[34] Punctul „*La pietre*", la 6 km vest de Ostrov, cf. DIACONU, ANGELESCU 1968, p. 349. Cavoul descoperit pe colina Parapet, la 3 km sud de Ostrov (*Cronica săpăturilor arheologice*, Dacia NS 22 (1978), p. 357, nr. 93), ar putea indica un alt drum secundar care lega situl de la Ostrov de drumul din sudul lacului Bugeac. De la Almalău provine şi portretul unei tinere femei, piesă sculpturală, datată în prima jumătate a sec. II p. Chr., cf. COVACEF 1990, p. 153.

[35] Pentru *semita* care pleca din punctul „Cetate" vezi Al. S. Ştefan, Archéologie aérienne en Roumanie (Photo-interprétation, 25, 1986, 1 et 2 (numéro spécial), Paris, 1986.

[36] Toponim „*Podul pelii*".

[37] Fortificaţia de la Viile este cunoscută de la sfârşitul secolului trecut. Ceea ce a relevat fotografia aeriană este rolul ei în supravegherea drumurilor, confirmat şi de un miliar inedit (cf. SUCEVEANU 1998, p.153) şi sistemul de fortificaţii exterioare.

[38] Pentru fortificaţie, vezi C. Crăciun, *Via militaris pe sectorul Durostorum-Rasova*, comunicare la sesiunea Pontica, 2007.

Drumul de la coada lacurilor Gârlița, Oltina, Dunăreni, Vederoasa, Baciului ş.a.m.d., este dublat spre Tropaeum Traiani de câteva intersecțiii rutiere importante, care la rându-le generează „expandarea" rețelei rutiere antice. Una dintre ele este la Ion Corvin de unde drumurile spre Viile - lacul Dunăreni, cât şi spre Lipnița - lacul Oltina şi de aici mai departe spre lacul Gârlița sunt reconstituibile (Fig. 14 a-b). De la Ion Corvin *via* Abrud, Hațeg, Tropaeum Traiani se realizează legătura cu Deleni şi Pietreni (Fig. 15 a-b). Aici rețeaua prezintă o altă serie de ramificații pe direcțiile Ivrinezu Mare, Izvoru Mare (care este un alt punct nodal al sistemului) Viişoara – Cobadin, dar şi către Şipote – Dobromir (Fig. 16 a-b).

Sesizarea acestei rețele arborescente pe fotografiile aeriene dovedeşte încă o dată intuiția istorică excepțională a lui Vasile Pârvan[39] care, plecând de la datele din *Tabula Peutingeriana* şi raportate la informațiile lui Procopius sugera că fortificațiile *Palmatae, Questris, Adina, Tilicium* erau fortificații ce marcau un drum interior median: *Tropaeum Traiani – Ulmetum* - Slava Rusă - *Noviodunum.*

În final, este necesară următoarea precizare: rețeaua de drumuri pe care o trasăm pe hărți sau planuri pe baza fotografiilor aeriene sau satelitare este palimpsestul întregului sistem rutier antic şi probabil pentru anumite zone, cum este cea în discuție, şi a celui bizantin. Ceea ce pare o *semita* poate să fi fost într-o anume perioadă artera principală, dar rareori fotografia aeriană oferă informații suficiente pentru a trage astfel de concluzii, rezolvabile, de fapt, în urma cercetărilor arheologice. În cazul de față, descoperirea unor *cross-points* ale rețelei rutiere, eşalonate în adâncime pe direcția nord-sud, cum sunt cele de la Almalău, Viile, Ion Corvin, Pietreni sau Izvoru Mare, unele situate departe de *limes*-ul danubian, toate cunoscute prin descoperiri întâmplătoare, puțin obişnuite într-un *vicus*[40] oarecare, implică cel puțin nuanțarea concluziilor privind organizarea militară şi sistemul de drumuri ale Dobrogei romane şi romano-bizantine.

3. Structura rectangulară cu dublă incintă de la Cobadin

Localitatea Cobadin figurează în repertoriile arheologice cu câteva descoperiri remarcabile, fie şi numai dacă am aminti-o pe cea mai recentă – stela care se adugă seriei de documente relative la *horothesia* Callatidei[41].

Pe imaginile satelitare apare la est-nord-est de sat (Fig. 17) o structură rectangulară cu dublă incintă, de formă aproape patrată. Tipologia fortificației o înscrie fie în categoria unui sit din prima epocă a fierului – structură funerară cu palisadă[42], fie în categoria castrelor romane (Fig. 18).

Cum astfel de structuri hallstattiene nu au apărut până acum la est de spațiul franco-german, iar materialele ceramice descoperite în periegheza din mai 2008

[39] V. Pârvan, *Sur un relief inédit du VII-ème siècle représentant la Sainte Vierge* – Académie Roumaine, Bulletin de la Section historique, XI, p. 217. Un drum interior, pe granița dintre Scythia şi Moesia Secunda a fost adus în discuție şi de ARICESCU 1977, p. 152-154. În favoarea drumului din interior, cu o propunere de stabilire a graniței dintre Scythia şi Moesia Secunda pe râul Suha, vezi TORBATOV 2000 b, p. 72-77.

[40] Calitatea deosebită a artefactelor descoperite a dus la interpretarea lor drept *spolia* din epoca modernă.

[41] ISM III, 55, descoperit la 8 km sud-est de sat. Pentru alte descoperiri vezi *Repertoriul arheologic al Institului de Arheologie Bucureşti*, cf. www.cimec.ro.

[42] BECKER 1996, p. 299-303.

sunt romane, ipoteza că avem de-a face cu un castru roman este mai mult decât plauzibilă. Dimensiunile măsurate pe imaginea satelitară şi măsurate la exteriorul celui de-al doilea *vallum* sunt între 190 x 190 şi 200 x 200 m[43].

Acestei concluzii i se adaugă următoarele observaţii:

- structura sitului, perfect vizibilă pe imaginile satelitare, a fost afectată de eroziunea solului, ceea ce se observă cel mai bine în imaginea de detaliu;

- orientarea fortificaţiei este foarte apropiată de axele nord-sud şi est-vest. Pe aceste axe s-au marcat coordonatele punctelor;

- intrările de pe laturile de nord şi sud sunt vizibile;

- structurile din vecinătate, dintre care două au formă rectangulară (una la est de fortificaţie şi cealaltă, mai amplă, la vest de marea incintă fortificată) au pierdut din integralitate.

În zona dintre fortificaţie şi structura liniară de la nord de castru (val?) se constată că nivelele superioare ale sitului au fost mult afectate.

La vest de întregul ansamblu se află un grup de tumuli, de dimensiuni mici şi mijlocii, cu o dispunere aleatorie în teren, care pot reprezenta un alt sit.

La vest de Cobadin, la nord de satul Viişoara a fost identificat un drum antic.

Pe linia mediană a Dobrogei au mai fost sesizate fortificaţii de tip *castra* la Pantelimonul de Sus[44], Lespezi (*„fortificaţie rectangulară cu dimensiunile de 120 x 75 m, cu sistem dublu de valuri şi şanţuri"*), Bărăganu[45] şi Satu Nou (jud. Tulcea)[46]. Dacă pentru castrul de la Lespezi se pot găsi explicaţii legate de cariera de piatră din apropiere, deschisă în timpul lucrărilor la Monumentul triumfal de la Adamclisi[47], castrul de la Satu Nou se dovedeşte a fi, pe baza studiului reţelei de drumuri romane[48], fortificaţia ce controla drumul care, trecând prin zona Slava Rusă, se îndrepta la nord şi nord-est de lacul Babadag către Dunăre.

Niciuna dintre fortificaţiile menţionate nu este cercetată arheologic pentru a dispune de o cronologie mai fermă, dar tipologic, toate se încadrează în perioada largă a sec.I-III p. Chr.

Dincolo de nuanţarea imaginii noastre despre organizarea militară a teritoriului dobrogean, aceste fortificaţii delimitează o zonă de interes major pentru romani încă de la începuturile provinciei Moesia Inferior. Ea permitea un control dinspre litoral asupra Dobrogei continentale, având în spate teritoriile sau

---

[43] Ceea ce am măsurat pe ortofotoplan sunt urmele structurii castrului, aplatizate şi măcinate de lucrările agricole intensive şi nu dimensiunile exacte ale acestuia, pe care numai săpătura arheologică, integrată în GIS le poate preciza.

[44] PARVAN 1913, p. 526-531; VULPE 1938, p. 171; ŞTEFAN 1972, p. 95-108.

[45] BOGDAN-CĂTĂNICIU 1996, p. 206 şi fig. 17 a şi 17 b; p. 224. În cazul fortificaţiei de la Palanca nu este exclusă descoperirea unei structuri mai mici în interior, ceea ce nu contravine schiţei de fotointerpretare a autoarei privind fazele diferite ale fortificaţiei.

[46] RADA *et alii* 1988, p. 197-205 şi fig. 9; p. 200 (Lespezi) şi p. 198, fig. 4 (Satu Nou). Pentru Satu Nou, citäm *in extenso*: pătrat cu latura de 250 m, pus în evidenţă de aerofotografierile din 1964, 1969, 1981, pe malul stâng al Taiţei şi văii Begeni, la confluenţa celor două văi, pe un platou orizontal. Latura de sud-vest este paralelă cu malurile văilor. La colţuri pare a fi avut turnuri circulare.

[47] PASCU 1928, p. 107. Vezi şi RĂDULESCU 1972, p. 195; BARNEA 1979, p. 23. Localitatea este recenzată cu descoperiri monetare din timpul lui Nero şi Titus, cf. VERTAN 2003, p. 403-404. Vezi şi BĂRBULESCU 2001, p. 123 şi PANAITE 2006, p. 63.

[48] C. Crăciun, comunicare la sesiunea Pontica, 2008.

spațiile de influență ale fostelor colonii greceşti, cu care romanii, chiar cuceritori fiind, împărtăşeau modele culturale şi de comportament politic similare[49]. În secolele următoare, zona respectivă, care este şi limita geografică a Dobrogei maritime[50], va fi la fel de importantă. Este mai mult decât o coincidență faptul că limita spre Dobrogea continentală[51], coincide pentru localitățile Babadag[52], Mihai Viteazu[53], Săcele[54], Kogălniceanu[55], Miriştea[56] cu stații importante ale drumurilor romane şi romane-târzii, ca să nu mai pomenim acei *vici* cu nume de fondator roman[57] sau alte exemple care ilustrează conceptele de *ratio* şi *disciplina* prin care imperiul pregătea luarea în stăpânire a teritoriului şi controla apoi provincia anexată.

Anexa 1. Coordonatele punctelor marcate pe ortofotoplanuri pentru siturile Poiana, Almalău, Cobadin

Poiana

punct	coord_x	coord_y
A	780166,64215100000	306428,57833900000
B	780270,74554700000	306429,09885600000
C	780272,30709800000	306328,11856200000
D	780165,08060000000	306328,63907900000

Almalau

punct	coord_x	coord_y
A	692491,07886100000	289351,04900100000
D	692540,88964300000	289286,20100100000
B	692557,80651300000	289399,91995700000
C	692603,85799000000	289337,89143600000

Cobadin

punct	coord_x	coord_y
x1	761581,26876300000	291561,89908400000
x2	761901,13153700000	291575,30750900000
y1	761683,90386600000	291744,50462200000
y2	761695,95216400000	291443,32207300000

[49] Remarca lui Tacitus, *Hist*.III, 46, 2, *Dacorum gens numquam fida* este ilustrativă, chiar dacă se referă la altă zonă geografică.

[50] IANCU 1966, p. 125-129.

[51] Mahmudia,vest Agighiol şi Zebil, estul dealului Denis-Tepe, localitățile Turda, Mihai Bravu, Babadag, Enisala, estul dealului Caramanchioi, dealul Hamangia, localitățile Mihai Viteazu, Cogealac, Săcele, Mihail Kogălniceanu, Basarabi, Bărăganu, Topraisar, Amzacea, până la Cotu Văii. Geografia fizică dă astfel dreptate lui P. Nicorescu privind limitele teritoriului fixate de *horothesia* histriană (IDR I, p. 196) şi se va dovedi relevantă în tratarea altor probleme ale organizării militare şi administrative ale provinciei.

[52] SUCEAVEANU 1992, p. 200 şi nota 66.

[53] IGLR, 167 - anii 305 şi 324-326 p. Chr.

[54] CIL III 14461 (inscripție datată în anul 200 p. Chr.

[55] Cf. BĂRBULESCU, CÂTEIA 1997, p. 190, nota 5 (datare în timpul împăraților Diocletian, Maximian, Constantin, Galeriu).

[56] CIL III, 12518; DID II, Bucureşti 1968, p. 396, n. 130; IGLR, nr. 81.

[57] *Vicus Clementianensis* (Mihail Kogălniceanu?), *vicus Quintionis*(Sinoe), etc.

a2	761686,42228500000	291676,26407000000
a1	761686,42228500000	291688,63163600000
a3	761687,07320900000	291664,54742900000
a4	761687,39867200000	291652,83078800000
a5	761692,60606800000	291522,64589000000
a6	761692,93153000000	291511,58017300000
a7	761693,58245400000	291497,91075900000
a8	761694,23337900000	291486,51958000000
b1	761613,19327900000	291563,00320800000
b2	761621,65529800000	291563,32867000000
b3	761754,11843200000	291569,18699100000
b4	761764,85868600000	291569,51245300000
b5	761777,87717600000	291570,16337800000
b6	761790,57020400000	291570,48884000000
c1	761743,37817800000	291673,66037200000
c2	761765,50961100000	291533,06068100000

BIBLIOGRAFIE

ARICESCU 1977 – A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977.

BARNEA 1979 – I. Barnea, *Tropaeum Traiani I. Cetatea* (coord. Al. Barnea, I. Barnea), Bucureşti, 1979.

BĂRBULESCU 2001 – M. Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană*, Bibliotheca Tomitană III, Constanța, 2001.

BĂRBULESCU, CÂTEIA 1997 – M. Bărbulescu, A. Câteia, *Stâlpi miliari descoperiți în Dobrogea*, Pontica 30 (1997), p. 183-198.

BĂRBULESCU-MUNTEANU, RĂDULESCU 1980 – M. Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, *Stâlpi miliari inediți din Scythia Minor*, Pontica 13 (1980), p. 140-156.

BECKER 1996 – H. Becker, *Zusammenwirken von Luftbild und Bodenmagnetik zur Prospektion des Hallstattzeilichen Grabenwerkes bei Holzen-Essenbach, Landkreis Landshut*, în *Archaologische Prospektion. Luftbildarchaologie und Geophysik*, Munchen, 1996.

BOGDAN-CĂTĂNICIU 1996 – I. Bogdan-Cătăniciu, *I valli di Traiano nella Dobrugia. Considerazioni sulle fotografie aeree*, în Omagio a Dinu Adamesteanu, Cluj-Napoca1996, p. 201-227.

COMŞA 1957 – Eug. Comşa, *Câteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia*, Materiale 4 (1957), p. 325-334.

COVACEF 1990 – Z. Covacef, *Unele considerații privind sculptura laică în Dobrogea romană*, Pontica 23 (1990), p. 129-159.

DIACONU, ANGELESCU 1968 – P. Diaconu, M. Angelescu, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, RevMuz 5 (1968), p. 348-351.

GUDEA 2005 – N. Gudea, *Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord- und Westküste des Schwarzen Meeres*(*Limes et litus Moesiae Inferioris)*, în Jahrbuch des Rőmisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 52, p. 319-551.

IANCU 1966 – M. Iancu, *Considerații fizico-geografice asupra Dobrogei maritime*, în vol. *Dobrogea maritimă*, Bucureşti,1966.

IONESCU, PAPUC 2005 – M. Ionescu, Gh. Papuc, *Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane. Sec. I-VII p. Chr.*, Constanța, 2005.

MITREA 1983 – B. Mitrea, *Un tezaur de monede bizantine descoperit la Constanța*, Pontica 16 (1983), p. 239-262.

NICORESCU 1944 – P. Nicorescu, *O inscripție a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, ARMSI, nr. 3, t. 26.

OPAIȚ 1977-1978 – A. Opaiț, *O nouă fortificație romano-bizantină în nordul Dobrogei. Topraichioi. Raport preliminar*, Peuce 8 (1977-1978), p. 415-436.

PANAITE 2006 – A. Panaite, *Drumuri romane din teritoriul oraşului Tropaeum Traiani*, SCIVA 57 (2006), 1-4, p. 57-70.

PASCU 1928 – R. Pascu, *Carierele şi apele minerale din Dobrogea*, Bucureşti, 1928.

PÂRVAN 1913 – V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, Bucureşti, 1913 (ARMSI, ser. II, t. 35).

POIDEBARD 1934 – A. Poidebard, *Le tracé de Rome dans le désert de Syrie*, Paris.

RADA *et alii* 1988 – M. Rada, N. Cochină, Gh. Corcodel, M. Iuga, *Aşezări antice dobrogene identificate cu ajutorul fotografiilor aeriene*, Thraco-Dacica, 9 (1988), 1-2, p.197-205.

RĂDULESCU 1972 – A. Rădulescu, *Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană*, Pontica 5 (1972), p. 177-204.

SCORPAN 1969 - C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din aşezarea getică de la Bugeac*, Pontice 2 (1969), p. 43-79.

SUCEVEANU 1981 – Al. Suceveanu, *Encore sur la défence du littoral de la Dobroudja*, RRH 20(1981), 4, p. 605-614.

SUCEVEANU 1992 – Al. Suceveanu, *Die rőmischen Verteidigungsanlagen der Küste der Dobroudscha,* Bonner Jahrbücher, 192 (1992), p. 195-223.

SUCEVEANU 1998 – Al. Suceveanu, *Fântânele*, Bucureşti, 1998.

SUCEVEANU 2001-2002 – Al. Suceveanu, *Contribuții la cunoaşterea satului dobrogean din Dobrogea romană*, SCIVA 52-53 (2001-2002), p. 157-172.

SUCEVEANU, BARNEA 1991 – Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobrouja romaine*, Bucureşti, 1991.

ŞTEFAN 1972 – Al.S. Ştefan, *Recherches de photointerprétation archéologique sur le limes de la Scythie Mineure à l'époque romaine*, în D.M. Pippidi (ed.), Actes du IX-eme Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6-13 septembre, Bucureşti, 1972.

TORBATOV 2000a – S. Torbatov, *The Roman Road Durostorum -Marcianopolis*, Archaeaologija Bulgarica 4 (2000), 1, p. 59-72.

TORBATOV 2000b – S. Torbatov, *Procopius, De aedif., IV, 7, 12-14 and the historical geography of Moesia Secunda*, Archaeologija Bulgarica 4 (2000), 3, p. 58-77.

VERTAN 2003 – A. Vertan, *Circulația monetară în Dobrogea romană,* Cluj-Napoca, 2003.

VULPE 1938 – R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.

ZAHARIADE, GUDEA 1997 – M. Zahariade, N. Gudea, *The Fortifications of Lower Moesia (A.D. 86-275)*, Amsterdam.

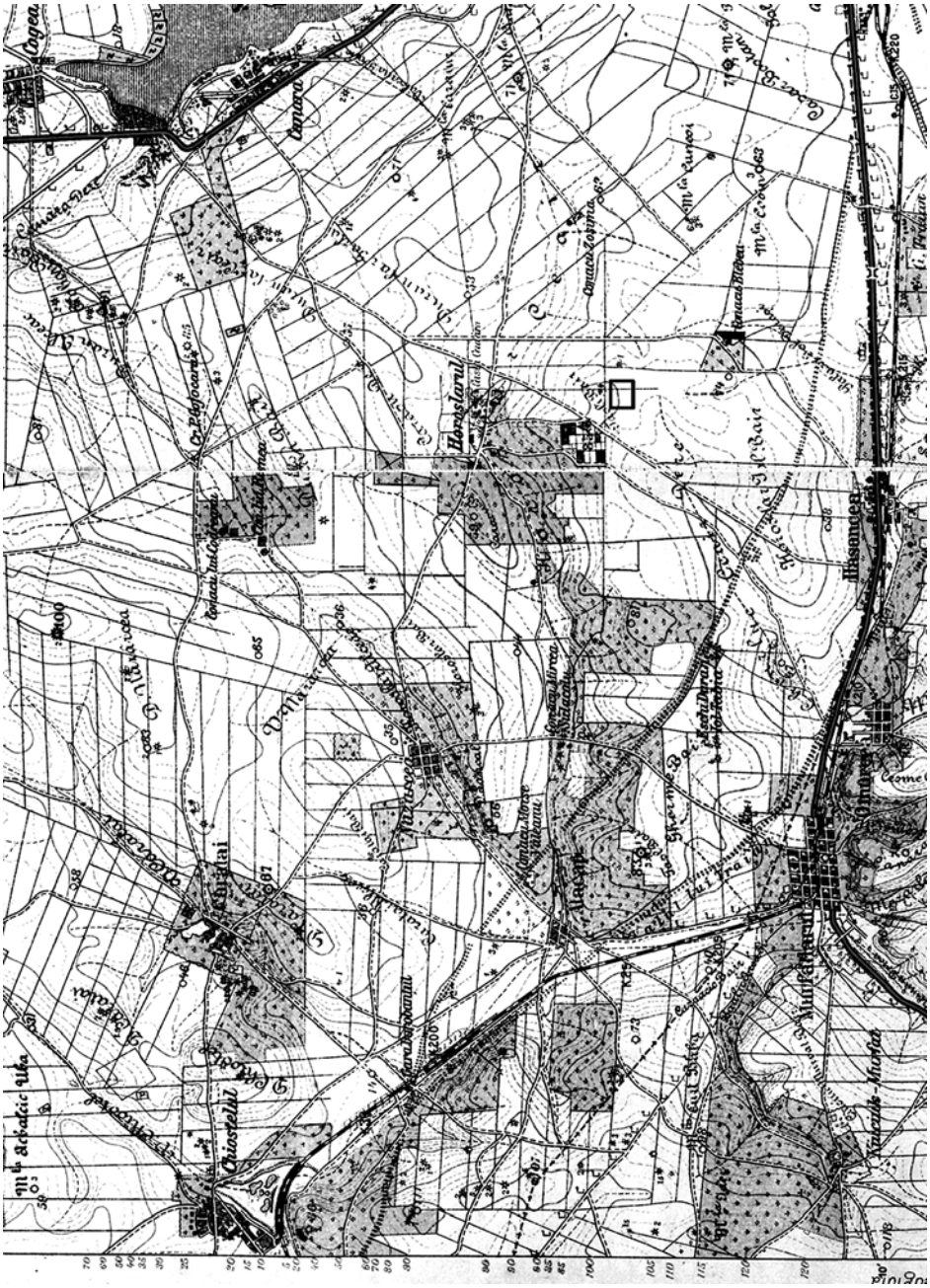

Fig. 1- Extras din harta României scara 1: 100.000, an 1912.

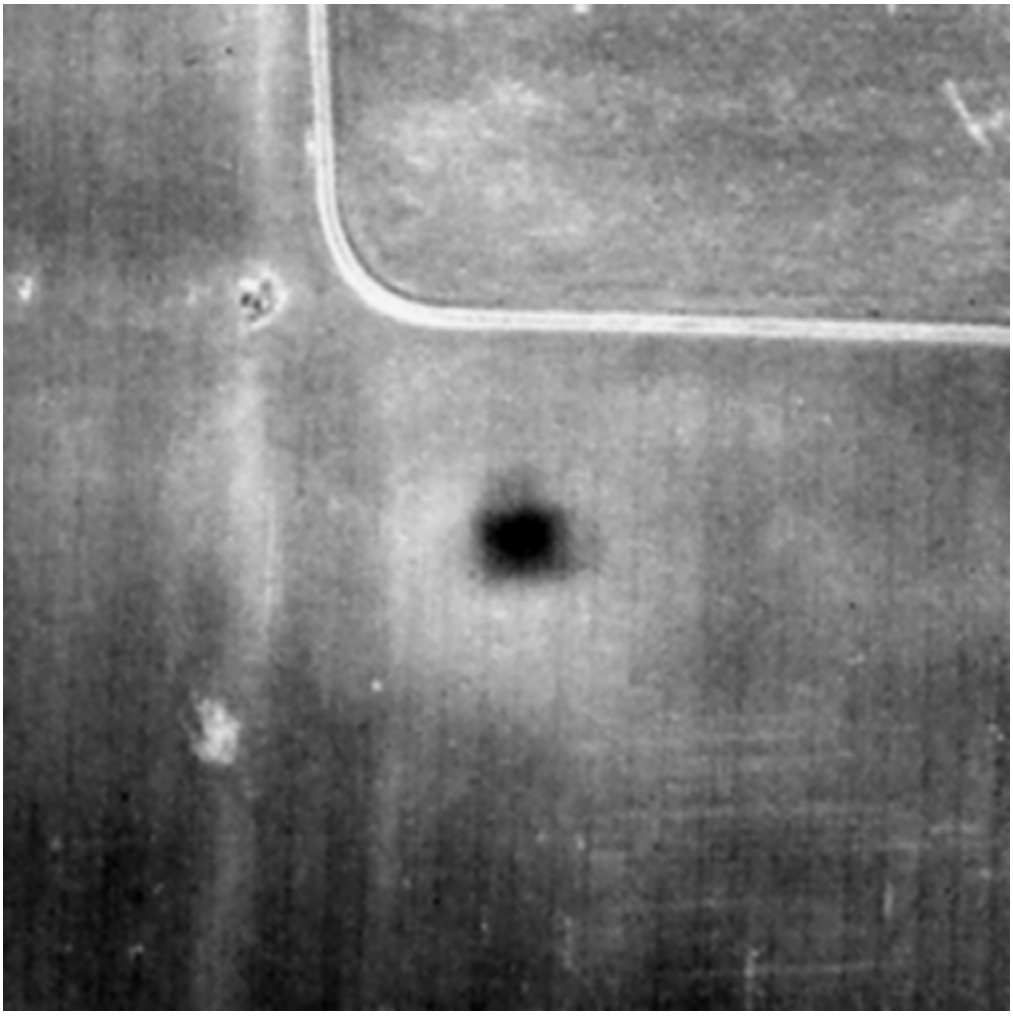

Fig. 2a - Detaliu mărit din înregistrarea aeriană din anul 1994 (IGFCOT). Pata neagră din imagine reprezintă interiorul fortificației.

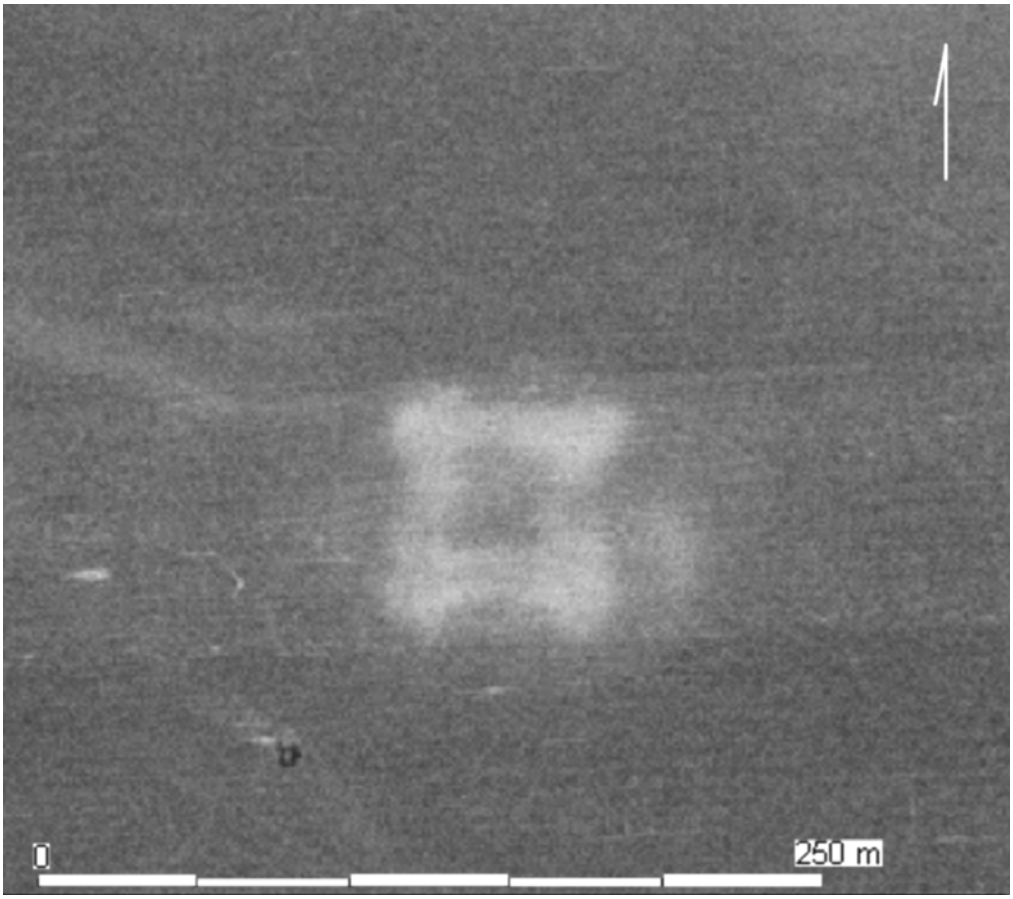

**Fig. 2b - Detaliu mărit după ortofotoplan,
cu limitele perimetrului în care se află fortificația.**

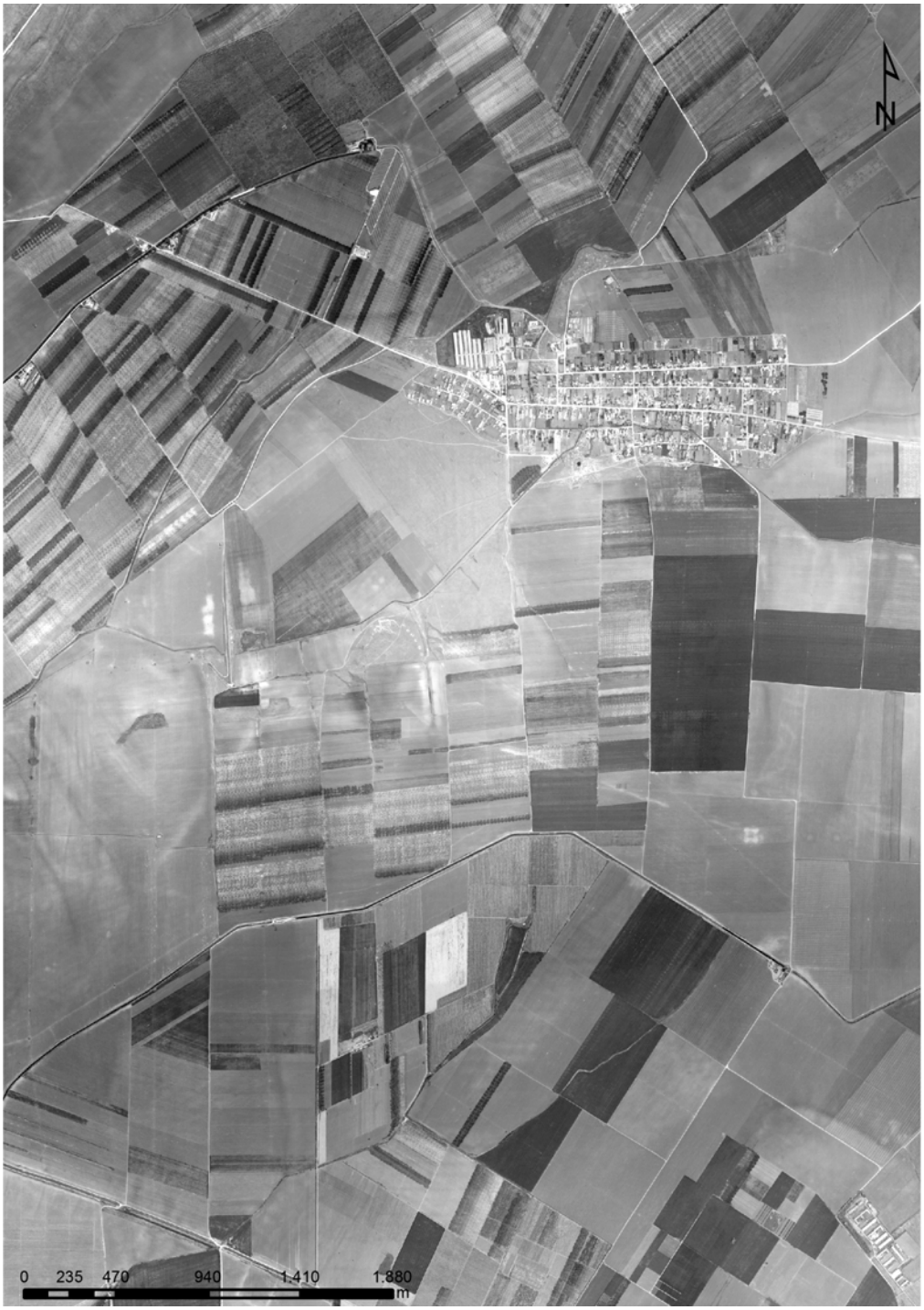

Fig. 3 - Ortofotoplanul zonei de la sud şi nord de satul Poiana (imediat la vest de *quadriburgium* - structură liniară).

Fig. 4a - Valul de la Castelu-înregistrare aeriană din anul 1959 (IGFCOT).

Fig. 4b - Valul la sud de satul Nisipari-înregistrare aeriană din anul 1959 (IGFCOT).

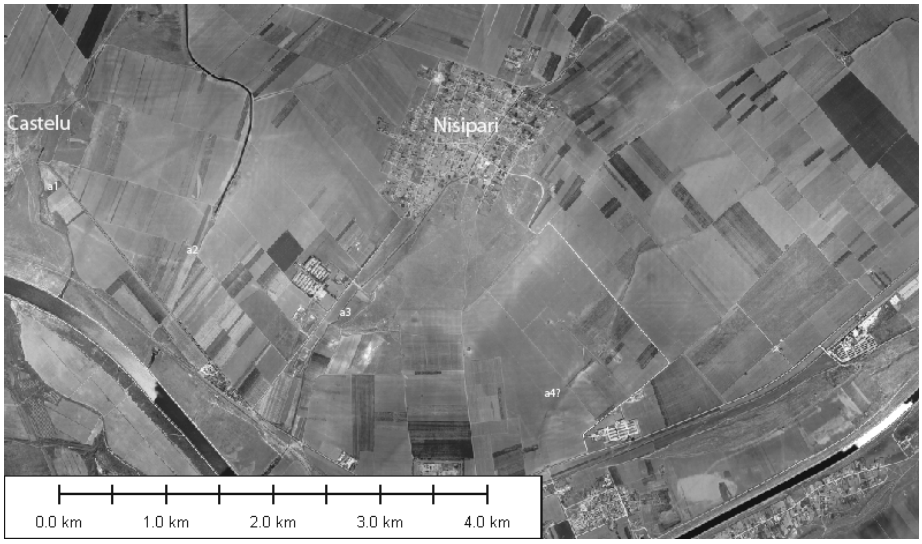

Fig. 4c - Ortofotoplanul zonei Poiana. Conturul *quadriburgium*-ului şi a structurii liniare de la vest de fortificație. La est şi la nord, tumuli şi urme difuze ale unui traseu liniar (drum antic?). In plan îndepărtat urma albicioasă a drumului Poiana – Nisipari - Castelu, identică cu traseul înregistrat de harta din 1912 (Fig.1).

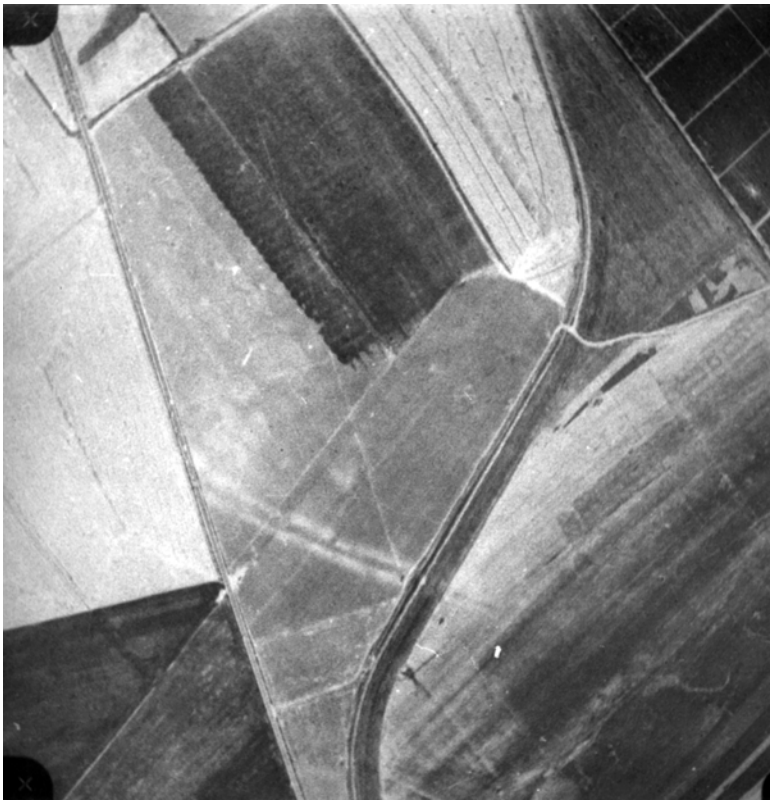

Fig. 5a - Drumul antic între calea ferată Constanța- Tulcea şi actualul drum E 87 - înregistrarea aeriană din 1973 (IPTANA).

Fig. 5b - Drumul antic (tronsonul V1-V2) între drumul E 60 şi E 87.

Fig. 5c - Tronsonul drumului antic, între punctele V2 şi V3.

Fig. 5d - Tronsonul drumului antic, între punctele V3 şi V4.

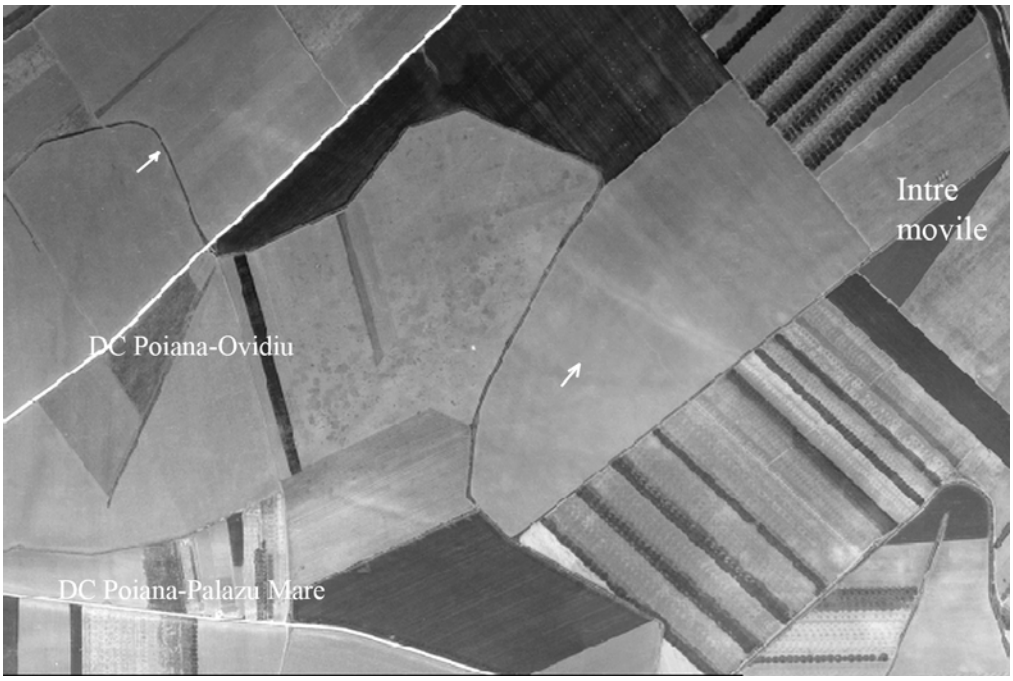

Fig. 5e - Tronsonul drumului antic, între punctele V4 şi V5.

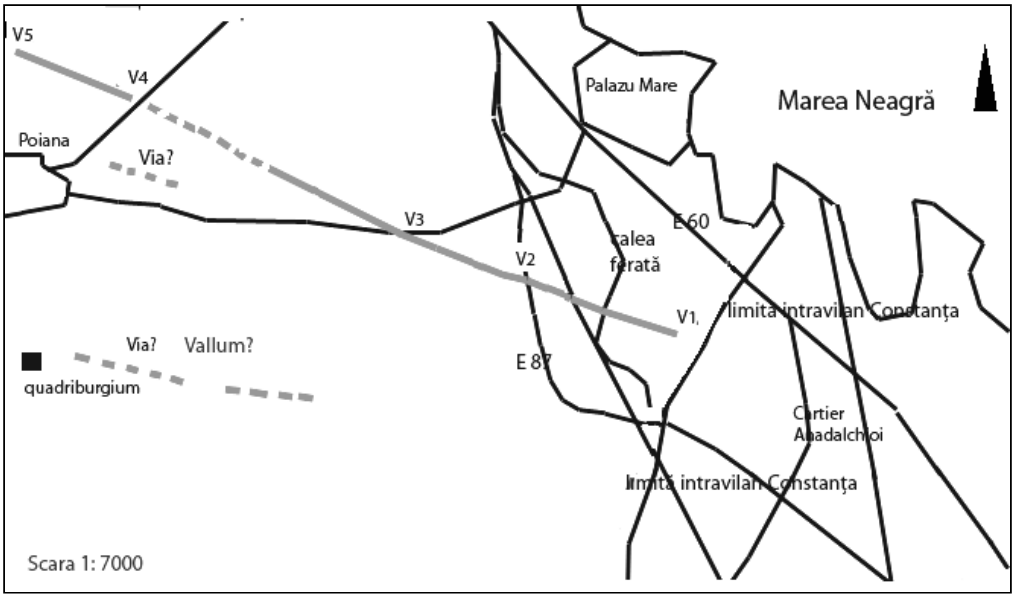

Fig. 5f - Traseul reconstituit al drumului antic.

Fig. 6a - Structura fortificată de la Almalău, probabil castru roman (Google Earth).

Fig. 6b - Almalău: ortofotoplan
(punctele A,B,D pe conturul fortificației, punctul l C în interior).

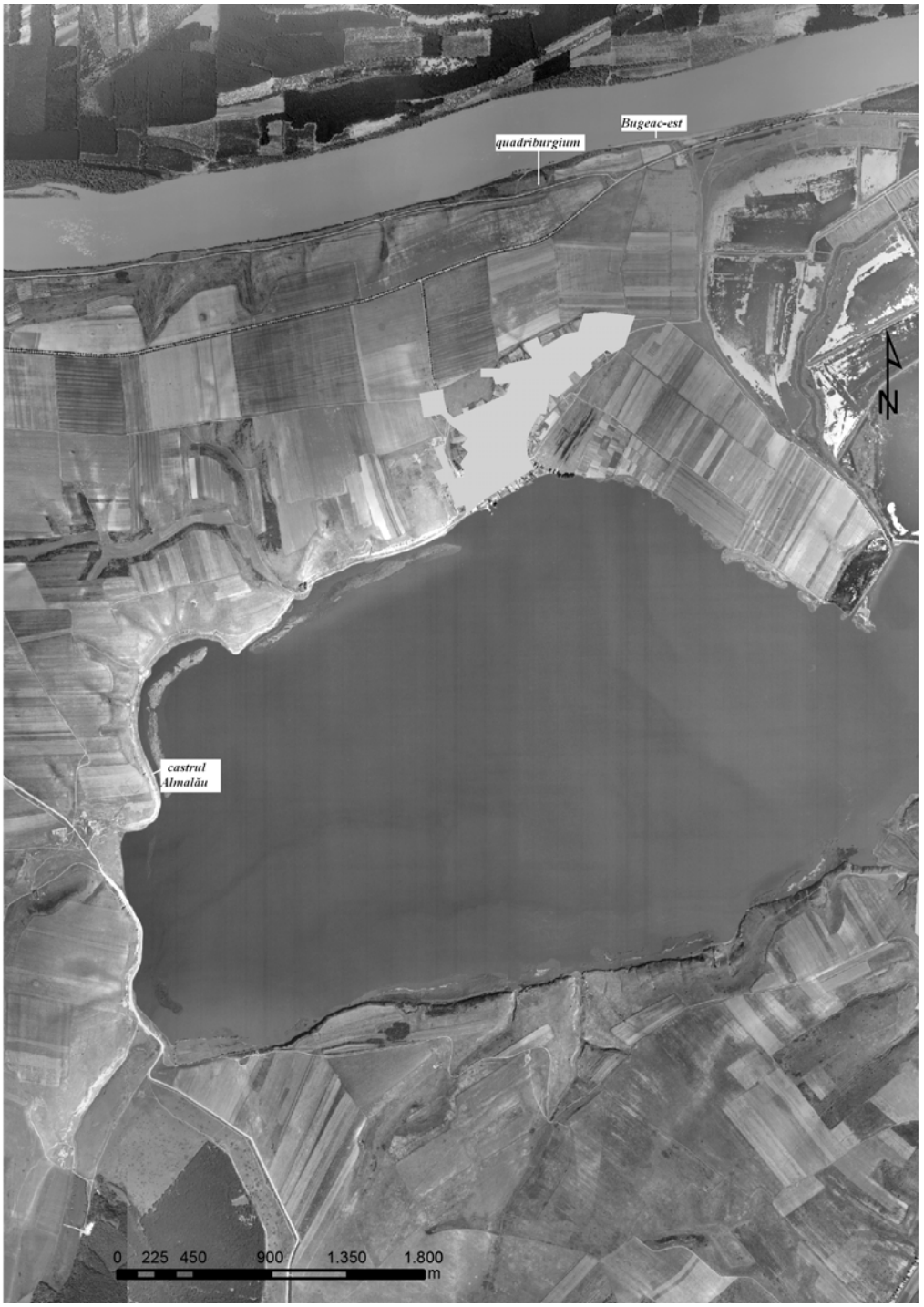

Fig. 7a - Fortificații de epocă romană, romană bizantină şi de sec. IX-XI pe malul lacului Bugeac.

Fig.7b - Fortificația din punctual Bugeac-est. La vest de fortificație, din drumul roman se desprinde o *semită* care se îndreaptă spre malul lacului.

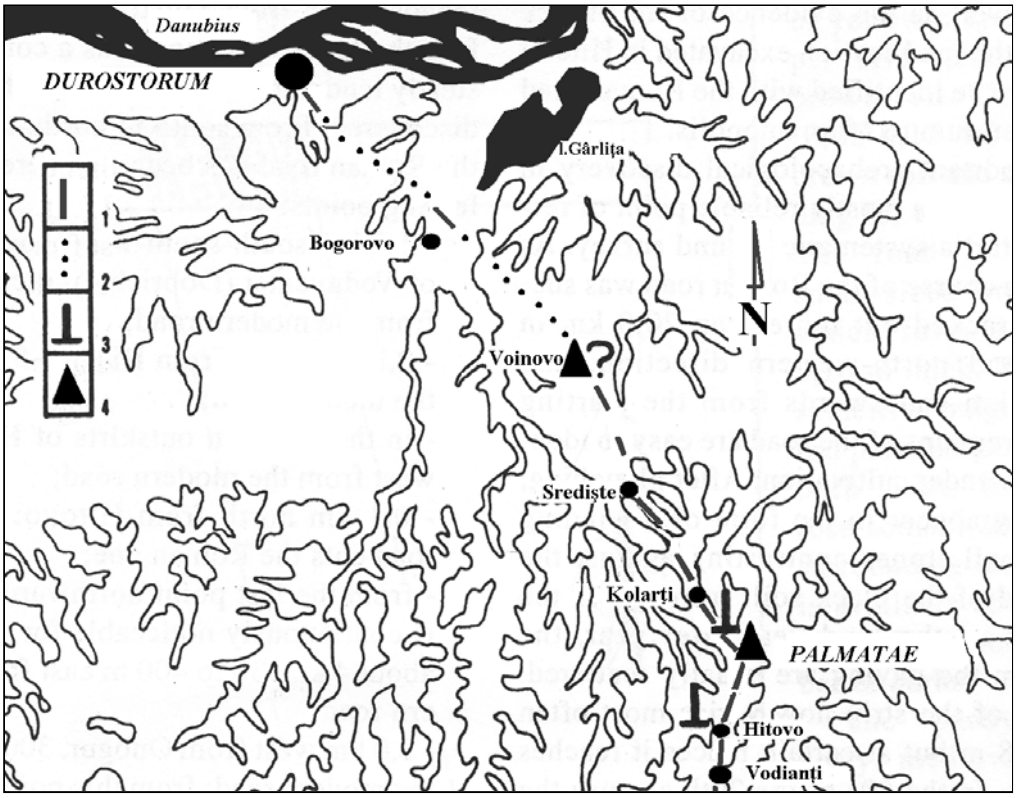
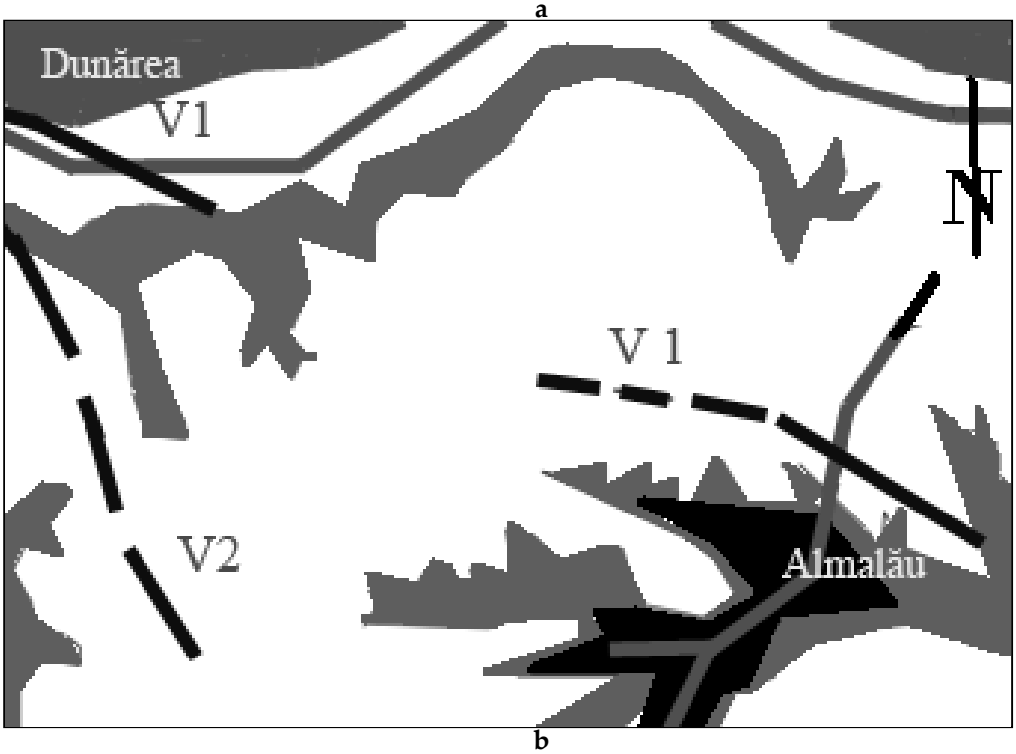

Fig.8 - Drumul Durostorum-Marcianopolis (după S. Torbatov).

a

b

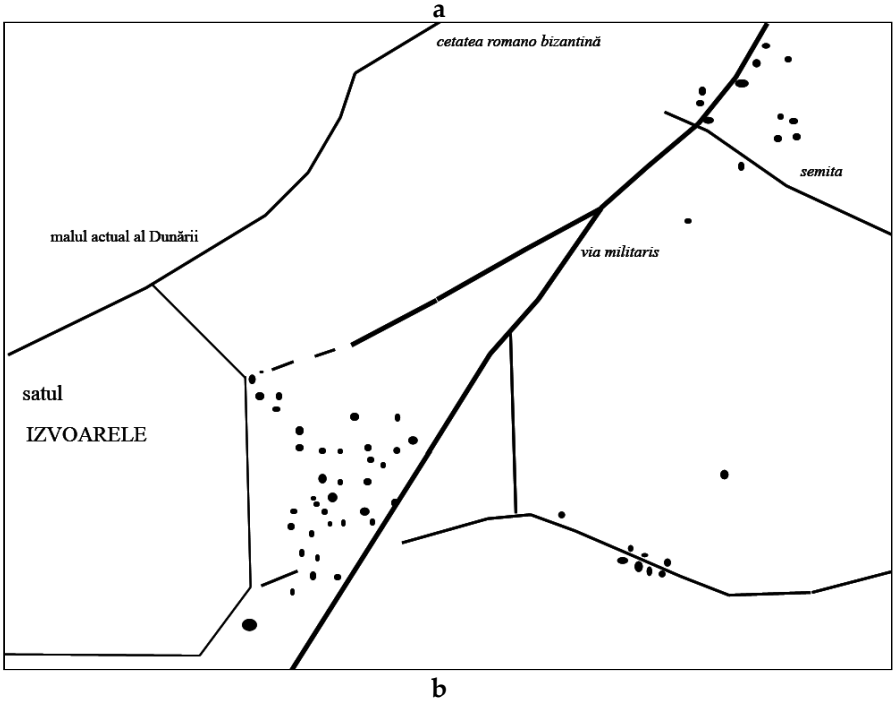
Fig.9a b - Drumuri spre fortificația de la Almalău din direcția Silistra şi Ostrov.

Fig. 10 - Drumuri antice la vest de satul Coslugea (dreapta sus - fortificația getică de la Coslugea).

a

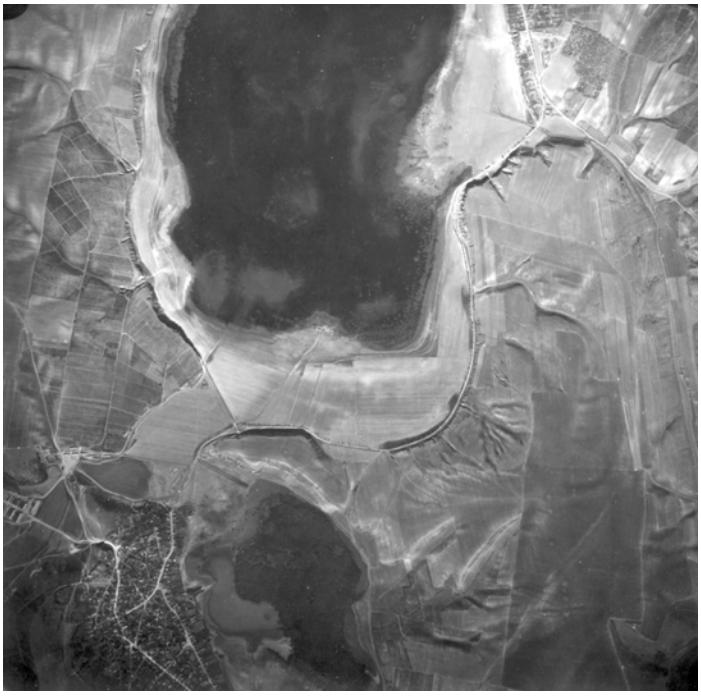

b

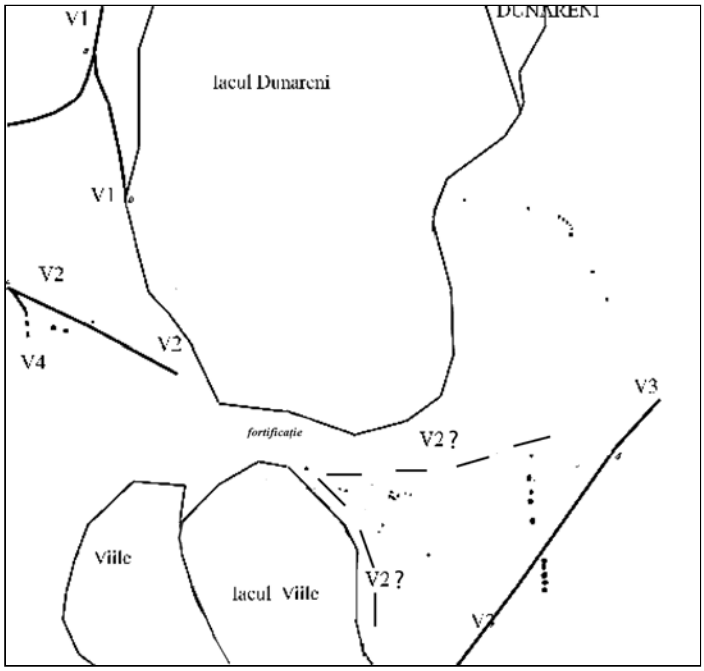
Fig. 11a b - ***Via militaris*** **şi** ***semitae*** **la Izvoarele.**

Fig.12 - Drumul de la coada lacurilor la sud de balta Iortomac (lacul Oltina).

a

b

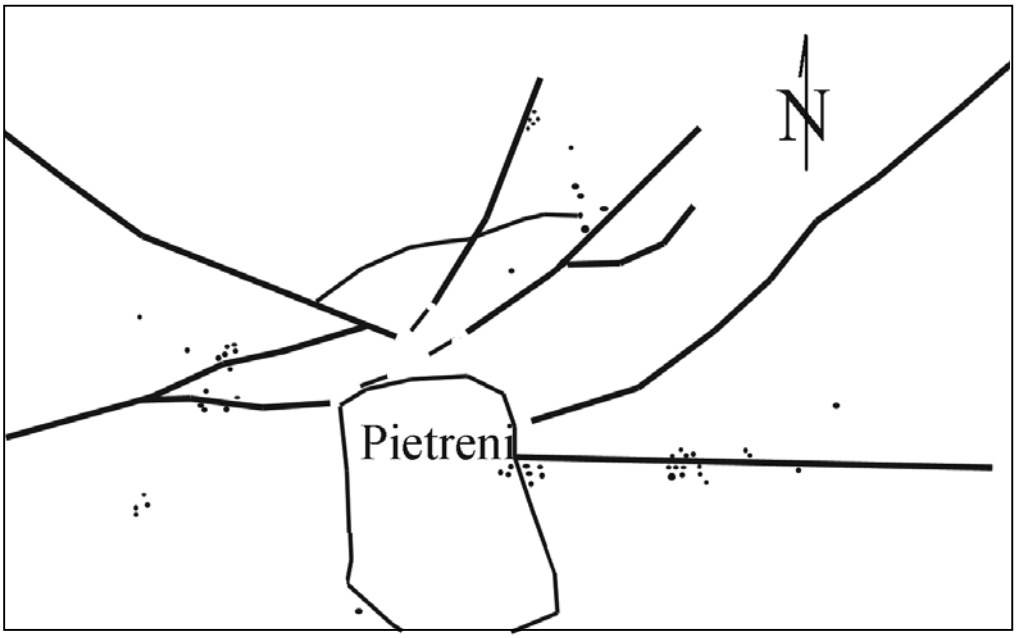
Fig.13.a b - Drumuri antice la sudul lacului Dunăreni.

Fig. 14 - Intersecții de drumuri lângă satul Ion Corvin (Peştera Sf. Andrei).

a

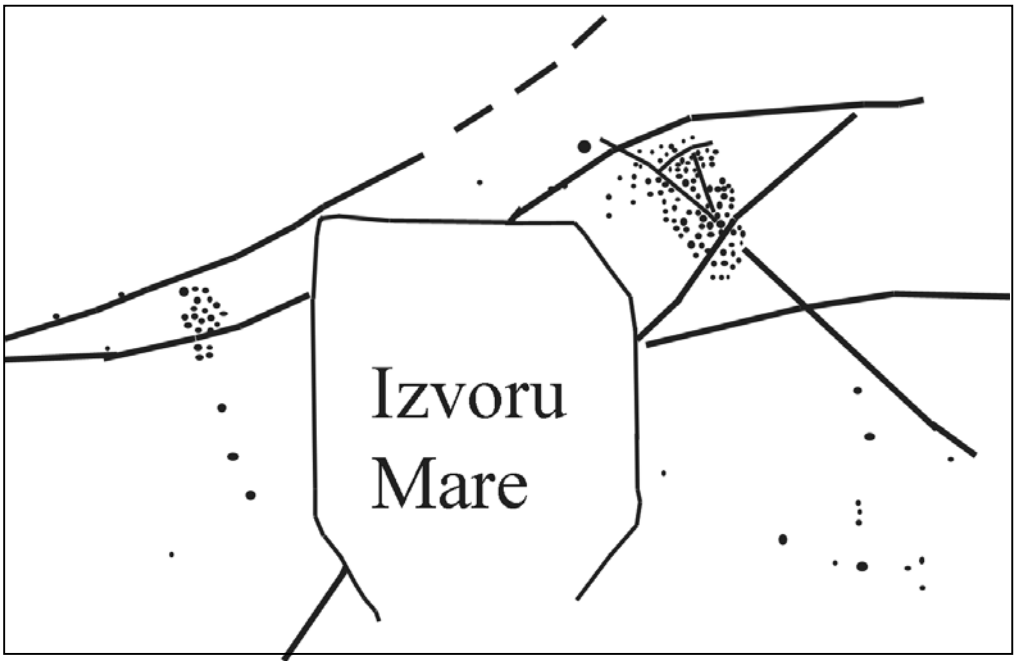

b

Fig. 15a,b - Intersecții de drumuri la Pietreni.

a

b

Fig. 16 a,b - Intersecții de drumuri la Izvoru Mare.

Fig. 17 – Cobadin, imagine generală.

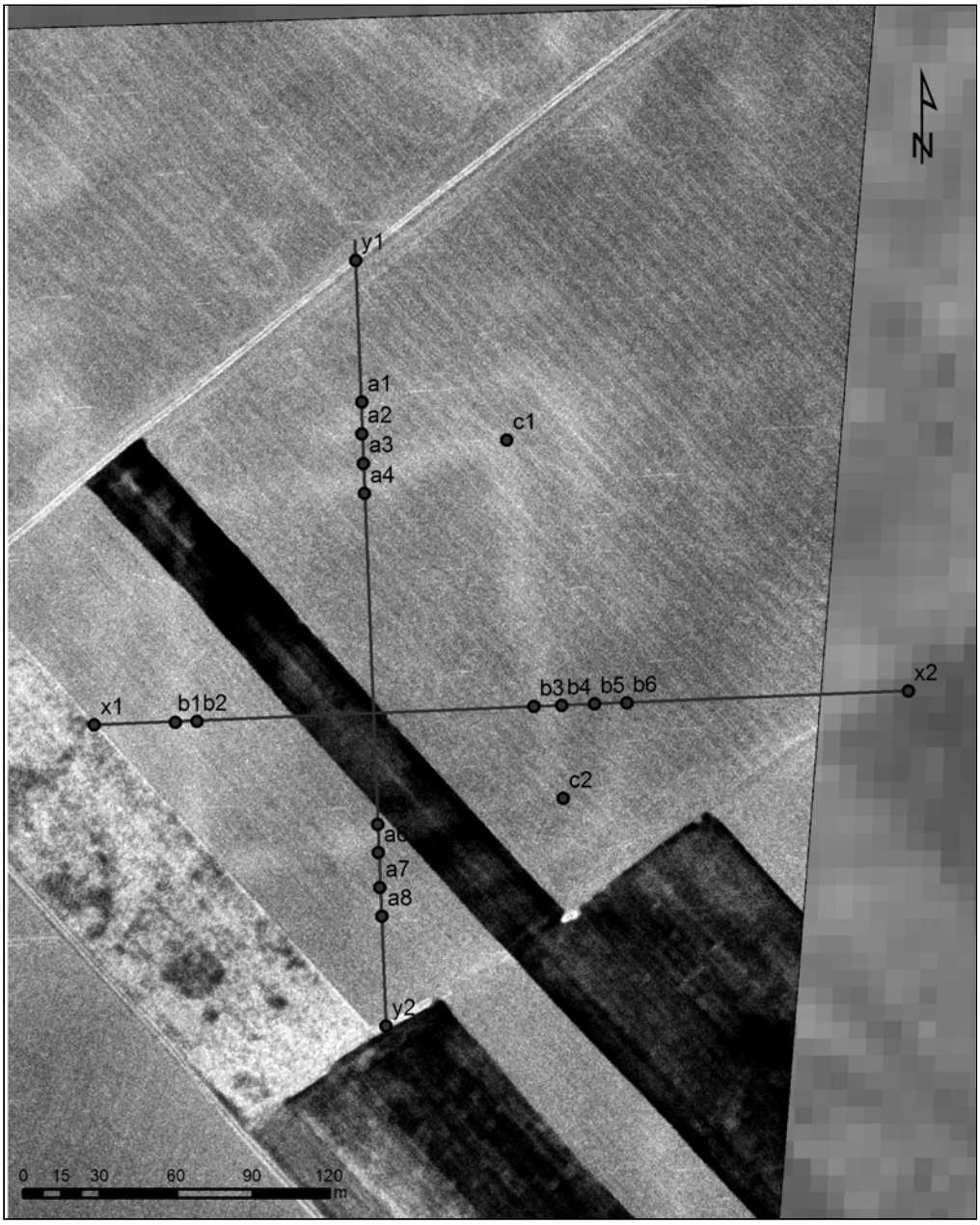

Fig. 18 – Structura fortificată Cobadin (castru ?).

STRUCTURES ANTIQUES DECOUVERTES PAR PHOTOINTERPRETATION ARCHEOLOGIQUE

Résumé

L'utilisation combinée des prises de vue aériennes et des images disponibles sur le service publique Google Earth peut contribuer à une meilleure compréhension des structures antiques.

On y analyse les cas suivants :

1. La route antique Tomis-Anadalchioi vers nord ouest (trajet partiellement visible sur les prises de vue aériennes et la récupération du trajet jusqu'au nord du village Poiana grâce aux images Google Earth et aux ortophotoplans. Le *quadriburgium* de Poiana surveillait le croissement de cette route avec une autre, qui avait la direction sud-ouest/nord-est. La structure linéaire visible à l'ouest de la petite fortification pourrait être ou non en relation avec *clausura* Castelu-Nisipari visible sur les photos aériennes et les cartes anciennes. La série des *quadriburgia* Mircea Vodã, Castelu, Poiana peut être mise en relation avec une route sur le bord nord de la vallée Carasu.

2. La route antique, Durostorum-Axiopolis, qui doublait *via militaris* du bord du Danube. On y met en relation la fortification d'Almalãu, antérieure typologiquement au IVe – VIe siècles ap. J.-C. avec les routes Durostorum-Marcianopolis et Durostorum-Axiopolis.En discutant le trajet de cette dernière route antique, reliée aux nombreuses *semitae* et *castra* du *limes* on y présente les routes reconnues sur les prises de vue aériennes, qui s'acheminaient vers le sud du lac Dunãreni, surveillées par la fortification tardive de Viile.

D'autres croissements des routes visibles sur les prises de vue aériennes à Pietreni, Izvoru Mare, Ion Corvin font penser à un système routier plus arborescent, qu'on doit expliquer au niveau de notre connaissance actuelle, par le caractère palimpseste des données des images aériennes et la longue histoire romaine, romaine tardive et même byzantine de la Dobroudja

3. La fortification rectangulaire à double enceinte de Cobadin est visible seulement sur les images Google Earth et les orthophotoplans, en étant bien endommagée par l'érosion du sol. Cette typologie est spécifique aux enceintes funéraires de type *Viereckschänze*, inconnues dans la Dobroudja, et aux *castra*. Les artefacts trouvés sur le lieu, les deux structures rectangulaires, plus petites, à l'ouest et à l'est de celle grande, à double enceinte, l'ensemble des données épigraphiques qui montre Cobadin aux confins des *territoria* des Tomis et Callatis avec le reste de la région et enfin, l'argument d'une route antique dans la proximité, à Viişoara, représente, de notre point de vue, un ensemble de données qui peut soutenir l'existence d'un *castrum* romain dans ce point.

On souligne la préoccupation constante des Romains pour assurer la ligne qui sépare la Dobroudja maritime de la partie continentale, du commencement du contrôle romain sur le territoire de la Dobroudja jusqu'à la configuration administrative et l'organisation militaire de la province conquise.

DESPRE AMPLASAREA METOPELOR DE LA MONUMENTUL TRIUMFAL TROPAEUM TRAIANI

Ghiorghe PAPUC,
Vitalie BODOLICĂ

Încă din secolul al II-lea a. Chr. romanii îşi fac simțită prezența pe teritoriul locuit de daci. Incursiunile lor spre nord sunt tot mai dese, deşi nu aveau un caracter organizat de cucerire. Expedițiile erau mai mult pentru intimidarea unor căpetenii trace sau gete care deranjau nu atât pe romani, cât pe unii dintre aliații Romei. Caracterul şi planul de cucerire se observa o dată cu expansiunea romană din Orient, în primele decenii ale secolului I a. Chr.

Regatul dac, care se afla într-o continuă dezvoltare economică şi militară, prezenta o amenințare permanentă pentru Imperiul roman. Astfel, în a doua jumătate a secolului al I p. Chr. izbucneşte conflictul militar dintre Dacia şi Imperiul roman. Se dau lupte grele în sudul Dunării, în Moesia Inferior în anul 101 p. Chr. între romani, daci şi aliații lor. În timp ce romanii trec Dunărea şi îşi concentrează principalele forțe în Banat şi în zona Munților Orăştiei pentru victoria de la Tapae, dacii trec în Dobrogea ajutați de buri şi sarmați, iar lupta are loc în apropiere de actualul sat Adamclisi[1]. În toamna anului următor, 102 p. Chr. s-a încheiat un tratat de pace, prin care regatul dac devenea stat clientelar Imperiului roman şi era obligat să se alinieze politicii externe a Romei. În 105 p. Chr. a izbucnit un alt război intre statul dac condus de regele Decebal şi Imperiul roman, iar în vara anului 106 p. Chr. Dacia a fost transformată în provincie romană[2].

În legătură cu primul război din sudul Dunării şi cu luptele date aici, pentru măreața victorie a lui Traian asupra dacilor şi aliaților, lângă actuala comună Adamclisi s-a ridicat un ansamblu comemorativ de monumente.

În secolul I a. Chr. – I p. Chr. pe platoul de vest al satului Adamclisi s-a dezvoltat o aşezare getică, distrusă în primul război daco-roman. Pe locul fostei aşezări a fost ridicat un centru roman, ai cărui locuitori pun în 116-117 p.Chr. o inscripție în cinstea împăratului victorios[3].

---

[1] BARBU 1965, p. 9.
[2] SÂMPETRU 1984, p. 13.
[3] BĂRBULESCU 2001, p. 191.

Monumentul de la Adamclisi (Tropaeum Traiani), care face parte dintr-o serie de construcții romane, este aşezat pe dealul Adamclisi într-o regiune deluroasă, la nord de podişul Deliorman. Se află la circa 22 km de Dunăre şi circa 50 km de Marea Neagră. Dealul face parte din podişul Dobrogei dunărene; are coma alungită de circa 7 km, cu o lățime de aproximativ 1-3 km şi o orientare de la nord-vest spre sud-est. Se întinde spre nord până către dealul Rabagi Ceair cu care se uneşte. Spre nord valea Ghiol Punar îl desparte de dealul Viilor, pe al cărui versant estic se află localitatea Şipotele, iar spre vest coboară către valea Urluia. Spre est şi sud-est se întinde până către dealul Enigea, cu care se uneşte[4]. Dealul de la Adamclisi are o înălțime de aproximativ 155 m deasupra nivelului mării, iar coama lui aflată la 161 m oferă o bună vizibilitate la mari distanțe[5].

Monumentul triumfal de la Adamclisi a stârnit interesul cercetătorilor din secolul al XIX-lea, însă primele săpături au fost interprinse începând cu anul 1882 de către Grigore Tocilescu. Din primele campanii cercetătorii au fost tentați să dateze monumentul în secolul IV p. Chr., în timpul împăratului Valens. După ce a fost descoperită inscripția ce închina construcția zeului Marte Răzbunătorul şi în care era menționat „împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian" atribuirea a fost sigură: monumentul a fost ridicat de Traian[6].

În a cincea campanie şi ultima a lui Grigore Tocilescu, de săpături arheologice la monument, care avut loc în 1890, au fost chemați să colaboreze doi vienezi, arhitectul George Niemann, profesor la Academia Artelor Plastice din Viena şi profesorul de arheologie clasică de la Universitatea din Viena, Otto Benndorf. Grigore Tocilescu a apelat la aceşti doi profesori pentru că avea nevoie de un arhitect care să-i facă calculele tehnice pentru asamblarea pieselor şi reconstituirea monumentului, dar şi de un specialist în artă clasică[7]. Pe baza ruinelor păstrate şi a pieselor simple sau ornamentale descoperite, Grigore Tocilescu împreună cu arhitectul George Niemann au făcut prima reconstituire grafică a monumentului, aşa cum credeau că ar fi fost proiectat în vremea lui Traian[8] (Fig. 1).

Scara este singurul element din îmbrăcămintea exterioară a monumentului care s-a păstrat aproape în întregime pe locul inițial. Treptele scării sunt aşezate pe o fundație făcută din bolovani din piatră de calcar şi mortar; grosimea acestei fundații nu a fost cercetată complet în timpul campaniei lui Tocilescu. Un sondaj făcut la nivelul primelor trepte a constatat că ele erau aşezate pe un strat de mortar şi piatră nefasonată, gros de 1,5 m. Tocilescu remarcă numai şapte rânduri de trepte, dar ulterior după descoperirea altor două rânduri, s-a stabilit că în realitate au fost nouă rânduri de trepte. Scara dădea iluzia că edificiul era ridicat de la sol.

Cea de-a noua treaptă se continuă cu o platformă lată de 1,75 m, construită din lespezi înşirate pe două rânduri concentrice şi dispuse radial (platforma promenoar). De pe marginea interioară a platformei promenoar se înalță corpul

[4] FLORESCU 1965, p. 15.
[5] *Ibidem*.
[6] BARBU 1965, p.12-14.
[7] BARBU 1987, p. 53.
[8] *Ibidem*, p. 60; VULPE 1968, p. 101.

cilindric al monumentului, placat în partea inferioară cu un rând de blocuri. Blocurile de piatră ale soclului erau legate între ele cu scoabe de metal plumbuite.

Peste soclul amintit urmau şase rânduri de blocuri neornamentate, mărginite pe faţa vizibilă de un chenar uşor adâncit. Muchiile blocurilor se fixau între ele prin scoabe de lemn sau de piatră prinse în găuri în formă de coadă de rândunică (Fig. 2).

Friza inferioară este primul element arhitectonic ornamentat. Pe blocuri paralelipipedice limitate pe laturile lungi de chenare cu astragale, este sculptat un vrej de acant în spirală, terminat prin capete de lup[9]. Friza susținea brâul de metope şi pilaştri.

Metopele şi piliaştrii formează registrul principal din întreaga îmbrăcăminte a corpului cilindric. Acesta era alcătuit din 54 de metope şi tot atâția pilaştri.

Pilaştrii sunt de două feluri: unii cu caneluri, alții cu două vrejuri în spirale desfăşurate pe verticală.

Metopele erau lespezi dreptunghiulare înalte cât pilaştrii (1,48-1,49 m). Din numărul de 54 se mai păstrează 48. Friza superioară formează pandant cu friza inferioară. Blocurile erau mai înalte cu 67 de cm decât cele ale frizei inferioare[10]. Ornamentul constă din spirale împletite ca nişte funii, alternante cu palmete.

Cornişa este executată foarte simplu, având la bază un torus lucrat în formă de spirală (torsadă). Blocurile erau mai scurte decât ale celor două frize, dar mai late. Parapetul crenelat forma decorul părții superioare al corpului cilindric. Crenelurile erau formate din succesiunea unor lespezi dreptunghiulare; pe suprafața exterioară a fiecărui crenel este sculptat câte un captiv legat de un arbore. Din spatele parapetului crenelat pornea acoperişul conic făcut din lespezi de piatră, în formă de solzi dispuşi în 25 de rânduri concentrice; solzii erau mai mari în primele rânduri descrescând treptat în partea superioară. Niemann a calculat înclinația pantei acoperişului la 30 de grade.

Pe turnul interior din miezul corpului cilindric, construit din blocuri fasonate, se sprijinea o construcție hexagonală în două etaje, care susținea trofeul propriu-zis. În reconstituirea lui Tocilescu-Niemann[11] construcția hexagonală avea un singur etaj; prin descoperirea unor noi piese s-a constat că avea de fapt două etaje.

S-au descoperit câteva fragmente din inscripția închinată de Traian lui Marte Răzbunătorul.

Trofeul era un trunchi gros format din tamburi mari de piatră cu diametrul de peste 2 metri îmbrăcat cu arme, din care se mai păstrează o *lorica*, o tunică, două perechi de scuturi şi două perechi de pulpare. După reconstituirea lui Tocilescu-Niemann partea inferioară a trofeului era formată din patru tamburi[12].

Aşa arăta Trofeul de la Adamclisi în reconstituirea lui Grigore Tocilescu şi George Niemann; şi tot ei au afirmat că monumentul a fost ridicat simultan şi nu în etape succesive sau în epoci diferite.

Asemănător ca structură monumentului de la Adamclisi este cel din

[9] *Ibidem*, p. 62.
[10] *Ibidem*, p. 63, BARBU 1965 p. 17-19.
[11] *Ibidem*, p. 65.
[12] *Ibidem*, p. 66-67.

localitatea La Turbie, din vremea lui Augustus, monumentul se află în Alpii Maritimi, pe drumul dintre Nice şi Monaco. După ce George Niemann a colaborat la reconstituirea Monumentului Triumfal de la Adamclisi din 1890-1895, sub îndrumarea lui Grigore Tocilescu şi alături de Otto Benndorf, a ajutat la reconstituirea Monumentului Triumfal din Alpi (Fig. 3). Acesta a fost reconstituit grafic în trei rânduri, mai întâi de George Niemann şi apoi de J. C. Formige[13]. Reconstituirea Trofeului din Alpi s-a realizat prin integrarea pieselor, ceea ce a dus la întregirea imaginii de ansamblu. Noua reconstituire modifică sensibil partea conică, acoperişul surmontat de un etaj hexagonal cu bază circulară, pentru susținerea statuilor lui Augustus şi a celor doi captivi aşezați la picioarele sale. Astfel reconstituit, monumentul din localitatea La Turbie prezintă o mare asemănare a liniilor arhitecturale de contur cu Monumentul Triumfal de la Adamclisi, lipsindu-i doar stereobatul cu trepte din imaginea de profil a ansamblului. J. C. Formige consideră că partea principală a monumentului de la Adamclisi ar reproduce formele arhitecturale ale celui aflat în localitatea La Turbie, mai ales că autorul atribuie şi alte identități monumentului dobrogean cu cel din Alpi (piramidă, o bază hexagonală, doi captivi, egalitatea înălțimii tamburului cilindric cu cea a suprastructurii), afirmație care în opinia noastră nu pare să corespundă realității. Aşadar Formige a fost atras de arhitectura monumentului de la Adamclisi pentru a reconstitui partea superioară a Trofeului din Alpi[14].

După reconstituirea Monumentului Triumfal Tpropaeum Traiani de la Adamclisi apare în anul 1895 la Viena lucrarea "*Monumentul Triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi*", autorii fiind Grigore Tocilescu, G. Niemann şi Otto Benndorf[15]. După zece ani Teohari Antonescu publică la Iaşi "*Le trofée d'Adamclisi*"[16]. În anul 1961 Florea Bobu Florescu a publicat "*Monumentul Triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi*"[17], iar în 1984 apare la Bucureşti la Editura Academiei volumul al doilea din monografia *Tropaeum Traiani* cu subtitlu *Monumentele romane*, autorul fiind Mihai Sâmpetru[18]. Alături de cele patru monografii, amintim şi un studiu apărut în anul 1964 al lui Radu Florescu, intitulat *Noi puncte de vedere şi noi propuneri cu privire la reconstituirea Monumentului Triumfal de la Adamclisi*[19]. Articolul este concretizarea unei comunicări ținute de autor pe 9 decembrie 1960 şi reprezintă punctul de vedere cu privire la reconstituirea grafică a monumentului de la Adamclisi[20].

Fiecare din lucrările enumerate au contribuit la o cât mai bună cunoaştere a monumentului de la Adamclisi, pe care Grigore Tocilescu, autorul primelor

[13] SÂMPETRU 1984, p. 56.
[14] *Ibidem,* p. 57.
[15] TOCILESCU, BENNDORF, NIEMANN, 1895.
[16] ANTONESCU 1905.
[17] FLORESCU 1961.
[18] SÂMPETRU 1984.
[19] FLORESCU 1964.
[20] Comunicare ținută pe 9-XII-1960 la DMI; punctul de vedere al autorului ralativ la reconstituirea grafică a Monumentului Triumfal Tropaeum Traini de la Adamclisi (în Monumente Istorice, Studii şi Lucrări de Restaurare).

cercetări arheologice asupra obiectivului, l-a numit "certificatul de naştere în piatră al poporului român". În anii '60 pentru recontituirea monumentului Tropaeum Traiani au fost readuse, într-o primă etapă, la Adamclisi piesele ce fuseseră transportate la Bucureşti de Grigore Tocilescu.

În 1966 pe dealul monumentului au fost aranjate piesele trofeului propriu-zis, un brâu de metope separate de pilaştri şi încadrate între cele două frize. Spre nord de emplectonul monumentului triumfal au fost aranjate în arc de cerc crenelurile cu prizonieri.

Lucrurile au staționat până în 1976, când s-a hotărât restaurarea autoportantă a monumentului şi construirea în Adamclisi a unui muzeu care să adăpostească piesele originale. Reconstituirea autoportantă a reprezentat protejarea emplectonului cu ajutorul unor copii de pe piesele originale ce urmau a fi prinse pe un schelet metalic. În luna mai 1977 a avut loc inaugurarea restaurării monumentului şi a muzeului Tropaeum Traiani, cu ocazia aniversării independenței de stat a României.

La realizarea restaurării autoportante a monumentului triumfal s-a avut în vedere studiul lui Radu Florescu, publicat în 1964, şi care, printre altele, schimba poziția brâului de metope față de modul la care se realizase restaurarea grafică a monumentului de Grigore Tocilescu, Otto Benndorf şi G. Neimann. În viziunea acestora metopele se aflau încadrate de cele două frize sub atticul festonat sau crenelul cu prizonieri.

Radu Florescu a cercetat emplectonul monumentului şi a constatat "necesitatea modificării în succesiunea elementelor pe verticală a dispunerii elementelor componente[21]. Monumentul este construit în *opus cementicium* şi constă în înălțarea treptată a masei de zidărie. Se monta un rând de blocuri de parament care se prindeau unele de altele; acestea reprezentau cofragul pentru umplutura alcătuită din piatră şi mortar. Stratul de umplutură era de înălțimea blocurilor de parament din rândul respectiv. Pentru a se realiza stratul de umplutură acesta nu putea fi făcut decât orizontal, deci fiecare asiză de *opus cementicium* avea partea superioară orizontală şi netedă formată din sfărmătură de piatră măruntă, mortar şi nisip. Realizarea asizei se făcea după întărirea celei pe care se suprapunea, fapt firesc în astfel de construcții.

Radu Florescu afirma că tocmai indentificarea şi relevarea acestor straturi l-au determinat să propună reconstituirea imaginii acceptate anterior. S-a observat că pe tamburul cilindric se disting 11 asize, din care zece au înălțimea în jur de două picioare (60 cm), dar nu în succesiune continuă. Una din asize are înălțimea de 140-150 cm, corespunzătoare înălțimii unei metope şi ea se află exact la mijlocul tamburului cilindric, deci brâul de metope se află la jumătatea tamburului şi nu sub cornişă. Succesiunea elementelor de jos în sus era următoarea : soclul, trei rânduri de blocuri de parament, friza cu vrejuri şi volute, metope şi piliaştri, arhitrave cu spirale şi palmete, trei rânduri de blocuri de parament şi cornişa[22].

Mihai Sâmpetru în volumul *Tropaeum Traiani II, Monumentele romane*, în

[21] FLORESCU 1964, p.164.
[22] *Ibidem*, p. 162.

capitolul al doilea intitulat *Trama modulară* desemnează trasee regulatoare; mai precis, la sfârşitul capitolului amplasează brâul de metope sub atticul fastonat, deci revine la restaurarea grafică Tocilescu-Neimann. Autorul precizează că „s-a presupus, pe baza unor observaţii făcute pe emplectonul ruinei monumentului cu câţiva ani în urmă şi că o asiză de beton mediană de înălţimea unei metope era delimitată prin paturile de egalizare cu pietriş ce corespundea fiecărei asize de blocuri de parament". În acest caz, afirmă acelaşi autor „registrul decorativ al coronamentului şi cornişa ar fi fost separat de cel al frizelor şi metopelor prin trei rânduri de blocuri de parament lipsite de orice decoraţie. Dacă am admite această ordonanţă, ne dăm seama că privite de la 29,57 m (=100 de picioare), cele două registre decorative nu pot fi cuprinse dintr-o ochire cu capul ţinut vertical şi în nemişcare cu privirea îndepărtată"[23]. Continuarea demonstraţiei autorului arată că pentru a percepe cele două registre trebuie ca ele să fie privite pe rând prin ocolirea monumentului de două ori, fie alternativ ceea ce ar impune mişcarea capului şi schimbarea direcţiei generale a privirii. Autorul consideră că este greu ca arhitectul să fi găsit o astfel de soluţie incomodă ce ar contrazice regulile perspectivei.

Dar dacă se confirmă plasarea mediană a metopelor, înseamnă că ea a fost făcută în timpul execuţiei lucrărilor şi în lipsa arhitectului, deci ar aparţine constructorului şi ar fi o abatere de la proiect. Mihai Sâmpetru a remarcat că verticala emplectonului din spatele paramentului nu se mai păstrează[24].

În capitolul al cincilea este prezentată perspectiva monumentului în care autorul caută să descifreze raportul dinamic dintre om (privitor) şi monument „subordonat criteriului static în cadrul legilor perspectivei ca viziune"[25] (Fig. 4).

Categoric, chiar dacă nu se mai păstrează verticala emplectonului, asizele sunt vizibile; prin aceasta se confirmă opiniile lui Radu Florescu. Am văzut acea asiză mediană pe centrul monumentului[26] înaltă de 140-150 cm (Fig. 5) fapt ce plasează poziţia brâului de metope. Este o dovadă indubitabilă că metopele se aflau în zona mediană a monumentului şi nu puteau fi amplasate aici fără respectarea proiectului în „lipsa maestrului"[27].

În concluzie, asiza de 140 cm indică cu precizie locul unde erau amplasate metopele pe modulul monumentului triumfal de la Adamclisi. Metopele separate de pilaştri, încadrate între friza inferioară şi friza superioară cu rol de arhitravă, se aflau în zona mediană a monumentului triumfal.

Deci, vizitatorului i se oferă o imagine cât mai veridică a monumentului ridicat de împăratul Traian în cinstea zeului Marte Răzbunătorul între anii 106-109 p. Chr., pe platoul de la Adamclisi unde s-au dat luptele.

---

[23] SÂMPETRU 1984, p. 68.

[24] *Ibidem,* p. 69.

[25] *Ibidem,* p. 72.

[26] Asiza mare de pe relieful emplectonului a fost observată de Gh. Papuc, ea este vizibilă şi în imaginea pe care o reproducem.

[27] SÂMPETRU 1984, p. 69.

BIBLIOGRAFIE

ANTONESCU 1905 – T. Antonescu, *Le trophée d'Adamclisi,* Iaşi, 1905.

BARBU 1965 – V. Barbu, *Adamclisi*, Bucureşti, 1965.

BARBU 1987 – V. Barbu, *Trofeul lui Traian,* Bucureşti, 1987.

BĂRBULESCU 2001 – M. Bărbulescu, *Viaţa rurală în Dobrogea romană,* Constanţa, 2001.

FLORESCU 1961 – F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, Bucureşti, 1959; ed. 2, Bucureşti, 1961.

FLORESCU 1964 – R. Florescu, *Noi puncte de vedere la reconstituirea Monumentului Triumfal de la Adamclisi,* în Monumente Istorice, Studii şi Lucrări de Restaurare, Bucureşti, 1964.

FORMIGE 1949 – J. Formige, *Le Trophée des Alpes (La Turbie),* Paris, 1949.

SÂMPETRU 1984 – M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani II, Monumente romane,* Bucureşti, 1984.

TOCILESCU, BENNDORF, NIEMANN 1985 – Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, , *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, Viena, 1895.

VULPE 1968 – R. Vulpe, *Sciţia Minoră şi războaiele dacice*, în *Din istoria Dobrogei II,* Bucureşti, 1968, p. 68-116.

ABOUT THE WAY THE METOPES OF TROPAEUM TRAIANI MONUMENT WERE PLACED

Abstract

In 1977 the Monument Tropaeum Traiani from Adamclisi was inaugurated; at that time the adopted solution being a modern restauration that consisted in fixing the copies of the original pieces on a metalic framework.

The authors accept the theory of Radu Florescu regarding the existence of a middle layer of metopes on the core of the Triumphal Monument and do not agree to the 1984 theory of Mihai Sâmpetru, published in the volume Tropaeum Traiani, II, - Roman Monuments, about the placement of the metopes on the upper part of the monument, under the figured attic.

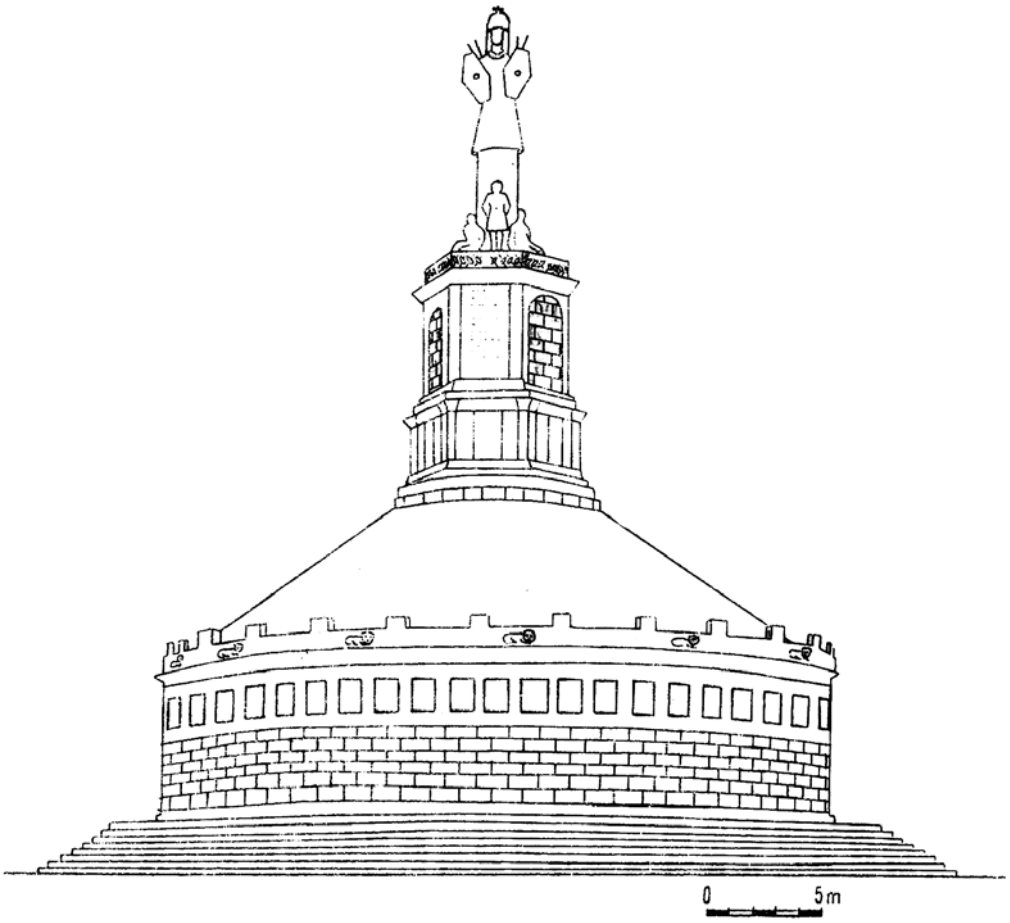

Fig. 1 – Monumentul Triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi (reconstituire); (*apud* SÂMPETRU 1984, p. 68).

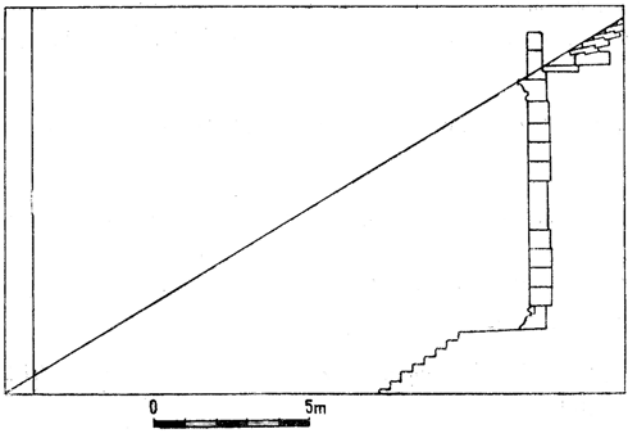

Fig. 2 – Secțiune a paramentului cu așezarea mediană, în construcție(?) a asizei metopelor; (*apud* SÂMPETRU 1984, p. 69).

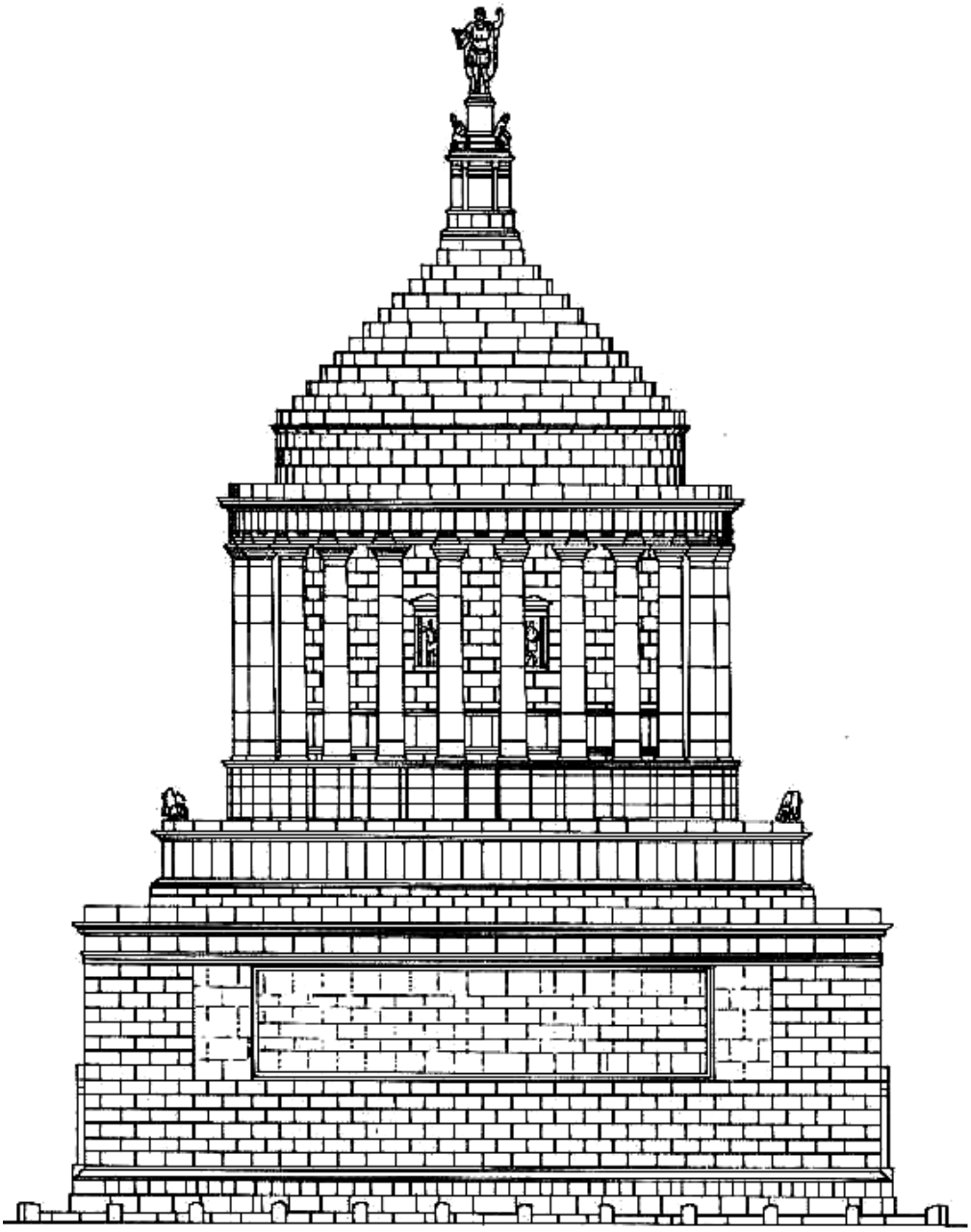

Fig. 3 – Monumentul triumfal din La Turbie – reconstituire; (*apud* FORMIGE 1949).

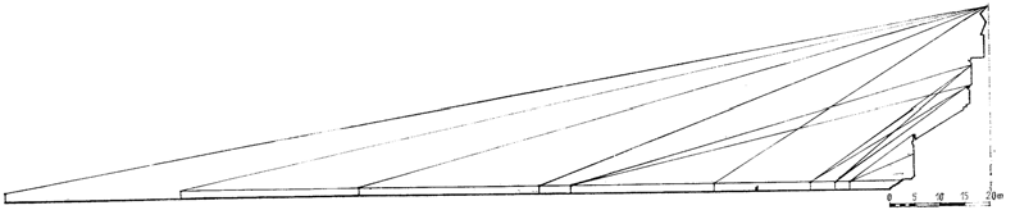

Fig. 4 – Raportul dinamic privitor-monument;
(*apud* SÂMPETRU 1984, p. 73).

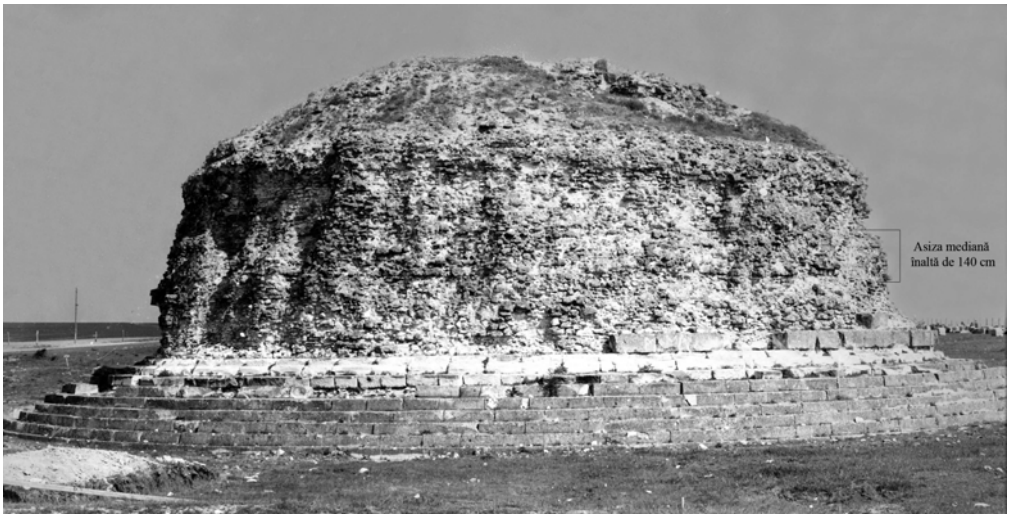

Fig. 5. - Nucleul monumentului triumfal cu locul de amplasare a asizei mediane;
(*apud* TOCILESCU, BENNDORF, NIEMANN 1895).

BRĂZDARE DE PLUG MEDIEVALE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ŞI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

Cristina PARASCHIV-TALMAȚCHI,
Gabriel CUSTUREA

Cuvinte cheie: *Dobrogea, unelte agricole, arheologie, Evul Mediu.*
Key words: *Dobruja, agricultural tools, archeology, Middle Age.*

În ultimul deceniu au fost achiziționate de către instituția constănțeană mai multe brăzdare şi cuțite de plug din fier. Dintre acestea, atenția ne-a fost atrasa de şapte exemplare, care prin formă şi dimensiuni par a se încadra în perioada de început a evului mediu. Cum pentru această secvență cronologică nu sunt cunoscute pe teritoriul dobrogean decât două astfel de descoperiri[1], la Garvăn-*Dinogetia*[2] şi Capidava[3], am considerat necesară punerea lor în circuitul ştiințific, apropiind, din punct de vedere cantitativ, arealul respectiv de situația prezentă la sud şi est de munții Carpați, unde astfel de piese au fost semnalate atât izolat[4], cât şi în depozite de unelte şi arme[5].

CATALOG

1. Brăzdar simetric în formă de limbă având lungimea de 21,6 cm, iar lățimea maximă, existentă în partea superioară a bucşei de înmănuşare, de 9,5 cm. Grosimea acestuia, în partea superioară, este de 0,64 cm, iar aripile bucşei, a căror grosime este de 0,63 cm, au o deschidere de 4,4 cm (Pl. I/1, III/1).

---

[1] Cf. CANACHE, CURTA 1994, p. 188, 206-207 în rândul obiectelor ce aparțineau plugului ar trebui introdusă şi „rama de hârleț" fără orificii de prindere în partea superioară; în acest sens vezi şi HENNING 1981, p. 66-70.

[2] ŞTEFAN *et alii* 1959, p. 575, fig. 8; ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 58, fig. 36/1 la p. 59.

[3] FLORESCU, FLORESCU, DIACONU 1958, p. 233, fig. 117/1 la p. 234.

[4] OLTEANU 1983, p. 60-61, nota 5 la p. 133-134 ; CANACHE, CURTA 1994, p. 204-205.

[5] COMŞA, CONSTANTINESCU 1969, p. 425-436; OLTEANU 1983, p. 61, nota 14 la p. 136; CANACHE, CURTA 1994, p. 185, 199-203 ; OLTEANU 1997, p. 71.

Loc de descoperire Casimcea (com. Casimcea, jud. Tulcea); colecția MINAC, inv. 41977.

2. Brăzdar simetric în formă de limbă având lungimea de 15,8 cm, iar lățimea maximă, existentă în partea superioară a bucşei de înmănuşare, de 9,4 cm. Grosimea acestuia, în partea superioară, este de 0,74 cm, iar aripile bucşei, a căror grosime este de 0,92 cm, au o deschidere de 5,2 cm. Pe partea interioară prezintă o îngroşare a lamei, pe o lățime variabilă de 1,8 – 2,7 cm, realizată prin îngroşarea metalului în această zonă. Vârful brăzdarului este uşor îndoit spre interior, iar lama prezintă o tocire mai accentuată pe partea dreaptă (Pl. I/2, III/2).

Loc de descoperire Casimcea (com. Casimcea, jud. Tulcea); colecția MINAC, inv. 41971.

3. Brăzdar simetric în formă de limbă având lungimea de 18,4 cm, iar lățimea maximă, existentă în partea superioară a bucşei de înmănuşare, de 9,6 cm. Grosimea acestuia, în partea superioară, este de 0,53 cm, iar aripile bucşei, a căror grosime este de 0,42 cm, au o deschidere de 4,4 cm (Pl. I/3, III/3).

Loc de descoperire Dobrogea, *passim*; colecția MINAC, inv. 45554.

4. Brăzdar simetric de formă triunghiulară (cu umerii lamei ieşiți în afară comparativ cu lărgimea bucşei) având o lungime de 16,8 cm, iar lățimea maximă de 9,5 cm. Lățimea în partea superioară a bucşei este de 8,9 cm, grosimea de 0,57 cm, iar aripile manşonului de fixare pe capătul plazului au o grosime de 0,65 cm şi o deschidere de 4,3 cm. Lama prezintă urme de tocire pe partea dreaptă (Pl. II/4, IV/4).

Loc de descoperire Casimcea (com. Casimcea, jud. Tulcea); colecția MINAC, inv. 41978.

5. Brăzdar simetric de formă triunghiulară (cu umerii lamei ieşiți în afară comparativ cu lărgimea bucşei) având o lungime de 16,4 cm, iar lățimea maximă de 9,8 cm. Lățimea în partea superioară a bucşei este de 9 cm şi grosimea de 0,70 cm, iar aripile manşonului de fixare pe capătul plazului au o grosime variabilă de 0,62 – 0,93 cm şi o deschidere de 4,4 cm. Lama prezintă urme de tocire pe partea stângă, care este totodată şi mai ascuțită (Pl. II/5, IV/5).

Loc de descoperire Dobrogea, *passim*; colecția MINAC, inv. 45553.

6. Brăzdar simetric de formă triunghiulară (cu umerii lamei ieşiți în afară comparativ cu lărgimea bucşei) având o lungime de 24,5 cm, iar lățimea maximă de 13,5 cm. În partea superioară a bucşei lățimea este de 9,5 cm şi grosimea de 0,84 cm, iar aripile manşonului de fixare pe capătul plazului, a căror grosime este de 0,61 cm, au o deschidere de 4,4 cm (Pl. II/6, IV/6).

Loc de descoperire Casimcea (com. Casimcea, jud. Tulcea); colecția MINAC, inv. 41973.

7. Brăzdar simetric de formă triunghiulară (cu umerii lamei ieşiți în afară comparativ cu lărgimea bucşei) având o lungime de 19,5 cm, iar lățimea maximă de 12 cm. În partea superioară a bucşei lățimea este de 9 cm şi grosimea de 0,22

cm, iar aripile manşonului de fixare pe capătul plazului, a căror grosime este de 0,54 cm, au o deschidere de 5 cm. Pe partea dreaptă lama prezintă o ruptură, iar vârful ei este uşor îndoit spre exterior (Pl. II/7, IV/7).

Loc de descoperire Dobrogea, *passim*; colecţia MINAC, inv. 42986.

Lipsa unui context arheologic, situaţie des întâlnită în cazul pieselor ce provin din achiziţii, a determinat şi în acest caz apelul la bibliografia de specialitate şi la identificarea de analogii, ca repere pentru încadrarea cronologică a obiectelor noastre. Brăzdarele de plug descrise la poziţiile nr. 1 - 3 din catalog par a avea corespondenţă cu descoperiri de acest gen de la Garvăn (com. Jijila, jud. Tulcea; lungimea 18 cm, lăţimea maximă de 9,2 cm)[6], din secolul al XI-lea[7] şi Dodeşti (com. Viişoara, jud. Vaslui)[8] – cu o datare mai timpurie, în veacurile V-VII. În rândul acestora am putea încadra şi brăzdarul de la Ghenci (com. Căuaş, jud. Satu Mare)[9] - lung de 16 cm şi lat de 9 cm -, datat în secolele VIII-IX.

Piesa de la poziţia nr. 4 s-ar încadra în rândul descoperirilor de la Dragosloveni (com. Dumbrăveni, jud. Vrancea)[10] – veacul al X-lea, iar aceea de la poziţia nr. 5 este asemănătoare cu brăzdare de plug apărute la Dragosloveni[11] (secolul al X-lea), Budeşti (com. Coteşti, jud. Vrancea)[12] – secolele X-XI şi Elisaverca (raion Donduşeni, Republica Moldova)[13] - veacurile XI-XIII.

Brăzdarul de la poziţia nr. 6 pare a avea analogii cu cele semnalate la Capidava (com. Topalu, jud. Constanţa)[14] – prima jumătate a secolului al XI-lea, Dragosloveni[15] – secolul al X-lea, Bârlogu (comuna Negraşi, judeţul Argeş)[16] – sfârşitul secolului al IX-lea, probabil Cornăţel (com. Urecheşti, jud. Bacău)[17] – veacurile X-XI şi Pogoneşti (com. Iveşti, jud. Vaslui)[18] – secolele VIII-IX. Piesa nr. 7 pare a fi asemănătoare cu exemplarele descoperite la Giurcani (com. Găgeşti, jud. Vaslui)[19] – secolele VIII-IX, Mânăstirea (com. Măluşteni, jud. Vaslui)[20] –

[6] ŞTEFAN *et alii* 1959, p. 575, fig. 8; NEAMŢU 1966, p. 296, fig. 1/ 2 la p. 297; ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 58, fig. 36/1 la p. 59; BARNEA, ŞTEFĂNESCU 1971, p. 284, fig. 94/1.

[7] NEAMŢU 1975, p. 55.

[8] TEODOR 1985, fig. 2/13 la p. 52.

[9] COSMA 2002, p. 191, pl. 103/8 la p. 440.

[10] COMŞA, CONSTANTINESCU 1969, fig. 3/5 la p. 430.

[11] COMŞA, CONSTANTINESCU 1969, fig. 3/8 la p. 430.

[12] PARAGINĂ, CONSTANTINESCU 1980, p. 71, fig. 4/3 la p. 78 şi fig. 12/2 la p. 86; CONSTANTINESCU *et alii* 1995-1996, p. 171 nr. 767, pl. XXXV/767.

[13] TENTIUC 1996, p. 60, fig. 16/14 la p. 259.

[14] FLORESCU, FLORESCU, DIACONU 1958, p. 233, fig. 117/1 la p. 234; ENDROIU, GYULAI 1965, p. 317.

[15] COMŞA, CONSTANTINESCU 1969, fig. 3/7 la p. 430.

[16] NANIA 1969, fig. 2/1 la p. 123.

[17] COMAN 1979 b, p. 89, fig. 10/2 la p. 90; COMAN 1983, pl. II/5 la p. 56, unde denumirea localităţii este dată, dintr-o regretabilă eroare, Corlăteni – Bacău, aşezare nemenţionată pentru acest judeţ în GHINEA, GHINEA 2000, p. 153; TEODOR 1997, p. 71.

[18] COMAN 1979 a, p. 187, fig. 1/1 la p. 183.

[19] COMAN 1983, pl. I/4 la p. 54; TEODOR 1997, p. 94, unde este datat în veacurile IX-X.

[20] COMAN 1969, p. 310, fig. 16/14 la p. 309; COMAN 1979 a, fig. 1 /2 la p. 185; TEODOR 1980, fig. 25/6; COMAN 1983, pl. I/2 la p. 54.

secolul al IX-lea, Echimăuți (raion Rezina, Republica Moldova)[21] – veacurile IX-XI şi, probabil, Budeşti (jud. Vrancea)[22] – secolele X – XI.

Evident se impun şi câteva observații. Astfel, menționăm asemănarea brăzdarului descris la poziția nr. 2 cu cel apărut la Babadag-Topraichioi (jud. Tulcea) într-un nivel datat în al doilea sfert al secolului al V-lea[23] (lungimea 12 cm, lățimea 8,1 cm, fără îngroşarea lamei pe interior), precum şi cu cel apărut la „Bălăcel" (Surduleşti, jud. Teleorman)[24], a cărui datare este destul de largă[25] (lungimea 11 cm, lățimea maximă 7,14 cm, fără acea îngroşare a lamei pe interior)[26]. Remarcăm dimensiunile reduse ale celor două, comparativ cu cele ale uneltei descoperite la Casimcea, şi semnalăm apariția urmelor de locuire romană pe teritoriul acestei aşezări[27], nefiind exclusă, aşadar, posibilitatea unei alte încadrări cronologice decât cea propusă de noi. Tot de aici provine şi o monedă bizantină (secolul XI)[28], precum şi alte descoperiri din perioada medievală[29].

Analog piesei de la poziția nr. 7 poate fi şi brăzdarul de plug de la Căianul Mic (jud. Bistrița-Năsăud) – lungime 19 cm, lățimea lamei 10,8 cm, lățimea bucşei de înmănuşare 9 cm –, cu precizarea că acesta a primit două încadrări cronologice diferite, secolele II – III[30], respectiv evul mediu timpuriu[31].

Piesele de la pozițiile 1 – 3 din catalogul nostru sunt de tipul brăzdare simetrice în formă de limbă cu manşon mai larg decât lama[32], două dintre acestea prezentând o lamă alungită (1 şi 3), spre deosebire de a treia (2) care are bucşa de înmănuşare mult mai înaltă decât lama scurtă şi îngroşată. Ele sunt specifice uneltelor de tipul aratrului fără plaz (talpă)[33] şi au, în general, dimensiuni cuprinse între 15 – 18 cm lungime, respectiv 6,5 – 9,5 cm lățime[34]. În urma unor cercetări mai ample, s-a admis că terenurile lucrate cu acest tip de unelte, fără plaz, aveau o productivitate redusă, ele fiind cu adevărat utile pentru lucratul terenurilor cu piatră şi al celor proaspăt defrişate[35]. Piesele de la pozițiile 4 – 7 sunt de tipul brăzdare simetrice, de formă triunghiulară şi manşon larg[36]. Ele sunt

[21] FEDOROV 1974, fig. 35/5; TEODOR 1996, p. 27, fig. 7/12 la p. 121; TENTIUC 1996, p. 60, fig. 16/18 la p. 259.

[22] PARAGINĂ, CONSTANTINESCU 1980, p. 71, fig. 4/2 la p. 78.

[23] OPAIȚ 1991, p. 322 în vol. I, fig. 55/6 la p. 273 şi fig. 79/3 la p. 297 în vol. II.

[24] SPIRU 1959, p. 701-702, fig. 6/5.

[25] NEAMȚU 1975, p. 55 nota 53 (secolele IV – X).

[26] NEAMȚU 1975, p. 55, fig. 3 /4 la p. 53.

[27] ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC 1986, p. 247; LMI 2004, p. 2255.

[28] CUSTUREA 2000, p. 134.

[29] ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC 1986, p. 247; CUSTUREA 1995-1996, p. 324.

[30] MARINESCU, RETEGAN 1979, p. 257, fig. 1/1 la p. 254, acest brăzdar de plug provine dintr-o descoperire întâmplătoare şi a fost datat pe bază de analogii.

[31] J. Henning plasează piesa în evul mediu timpuriu, cf. CANACHE, CURTA 1994, p. 183 nota 16.

[32] NEAMȚU 1975, p. 53.

[33] NEAMȚU 1970, p. 433; BUTURĂ 1978, p. 145-146; pentru descrierea acestei unelte vezi COMAN 1983, p. 57.

[34] NEAMȚU 1966, p. 296; NEAMȚU 1970, p. 433.

[35] NEAMȚU 1966, p. 299.

[36] NEAMȚU 1975, p. 54.

specifice uneltelor de tipul aratrului cu plaz, mult mai eficiente decât cele fără plaz mai ales prin poziția orizontală a brăzdarului, care uşura despicarea brazdei, permițând lucrarea unor terenuri mai întinse[37], iar confecționarea lor se făcea „cu maximum de economie de metal"[38].

Prezența acestor brăzdare pe teritoriul dunăreano-pontic reprezintă încă o dovadă a practicării agriculturii de către locuitorii aşezărilor existente în evul mediu timpuriu în acest areal. Ele se alătură descoperirilor mai vechi care atestă practicarea acestei îndeletniciri, dintre care amintim: cuțitul de plug de la Tulcea - *Aegyssus* (jumătatea secolului al XI-lea)[39], „ramele de hârleț" de la Capidava (veacurile X-XI)[40] şi Garvăn (secolele XI-XII)[41], secerile de fier[42] sau bronz[43] (un exemplar) de la Garvăn, pietrele de râşniță de la Garvăn (peste 150 de exemplare întregi sau fragmentare)[44], Capidava[45] etc., hambarul de la Garvăn (pe a cărui podea se aflau, la momentul descoperirii, circa 50 – 60 kg de orz)[46], gropile de provizii (la Garvăn[47], Hârşova[48] etc.), semințele unor plante cerealiere sau textile, precum grâu, mei, orz, secară, in şi cânepă[49] etc.

Chiar dacă pentru unele aşezări cultivarea pământului nu reprezenta principala îndeletnicire[50], totuşi practicarea ei avea o mare pondere în economia timpului, fapt dovedit, de altfel, de numeroase descoperiri atât de pe teritoriul Dobrogei, cât şi din zona carpato-danubiană. Pentru inventarul agricol al secolelor VIII – XII brăzdarul de plug are o importanță deosebită şi tocmai de aceea am considerat necesară punerea pieselor noastre în circuitul ştiințific. De subliniat prezența celor trei brăzdare de fier simetrice în formă de limbă, instrumente destul de rare ca descoperiri pentru teritoriul țării noastre, dar reprezentând piese ale unor unelte folosite frecvent la începutul evului mediu într-un areal mai larg[51]. Fără a considera definitive datările propuse de noi, sperăm ca informațiile aduse să contribuie la conturarea diferitelor aspecte privitoare la ocupațiile agrare.

---

[37] NEAMȚU 1966, p. 302.

[38] NEAMȚU 1975, p. 58 „construit avec le maximum d'économie de métal".

[39] VASILIU 1980, pl. III/6 la p. 440 ; VASILIU, MĂNUCU-ADAMEŞTEANU 1984, p. 147.

[40] FLORESCU, FLORESCU, DIACONU 1958, p. 139; CANACHE, CURTA 1994, p. 207.

[41] BARNEA, ŞTEFĂNESCU 1971, p. 283, fig. 94/4 la p. 284; CUSTUREA 2000, p. 41; CANACHE, CURTA 1994, p. 207.

[42] ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 58-60; BARNEA, ŞTEFĂNESCU 1971, p. 283; BARNEA 1973, p. 314; CUSTUREA 2000, p. 41.

[43] ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 58.

[44] ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 61.

[45] FLORESCU, FLORESCU, DIACONU 1958, p. 140, 143.

[46] ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 61.

[47] CUSTUREA 2000, p. 41.

[48] PANAIT, RĂDULESCU, ŞTEFĂNESCU, FLAUT 1995-1996, p. 128.

[49] ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 58, 60-61; BARNEA, ŞTEFĂNESCU 1971, p. 283; CUSTUREA 2000, p. 41-42.

[50] ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967, p. 58.

[51] NEAMȚU 1970, p. 433.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC 1986 – E. Alexandrescu, A. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)*, Pontica, 19 (1986), p. 243 – 252.

BARNEA 1973 – I. Barnea, *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogetia – Garvăn, jud. Tulcea (1963 – 1968)*, Materiale, 10 (1973), p. 291 – 331.

BARNEA, ŞTEFĂNESCU 1971 – I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei. Vol. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti.

BUTURĂ 1978 – V. Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca.

CANACHE, CURTA 1994 – A. Canache, Fl. Curta, *Depozite de unelte şi arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, Mousaios. Buletin ştiinţific al Muzeului Judeţean Buzău, 4/1 (1994), p. 179-221.

COMAN 1969 – Gh. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V – XI*, SCIV, 20 (1969), 2, p. 287 – 314.

COMAN 1979 a – Gh. Coman, *Contribuţii la cunoaşterea fondului etnic al civilizaţiei secolelor V – XIII în jumătatea sudică a Moldovei*, Carpica, 11 (1979), p. 181 – 216.

COMAN 1979 b – Gh. Coman, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V – XI în partea de sud a Moldovei*, Acta Moldaviae Meridionalis, 1 (1979), p. 71 – 100.

COMAN 1983 – Gh. Coman, *Contribuţii la cunoaşterea vieţii agrare din Moldova în secolele V – XII*, în Ialomiţa. Materiale de istorie agrară a României, Slobozia, p. 53-66.

COMŞA, CONSTANTINESCU 1969 – M. Comşa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, SCIV, 20 (1969), 3, p. 425-436.

CONSTANTINESCU *et alii* 1995-1996 – E. M. Constantinescu *et alii*, *Expoziţia „Rădăcini ale civilizaţiei străromâneşti în Muntenia de Răsărit, Moldova de Sud şi Centrală în sec. III – XI p.Ch.". Catalog*, Vaslui.

COSMA 2002 – C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII – X d.H.*, Cluj-Napoca.

CUSTUREA 1995-1996 – G. Custurea, *Câteva ponduri medievale descoperite în Dobrogea*, Pontica, 28-29 (1995-1996), p. 323 – 328.

CUSTUREA 2000 – G. Custurea, *Circulaţia monedei bizantine în Dobrogea (secolele IX – XI)*, Constanţa.

ENDROIU, GYULAI 1965 – N. Endroiu, P. Gyulai, *Evoluţia plugului în Ţările Române în epoca feudală*, ActaMN, 2 (1965), p. 307 – 344.

FEDOROV 1974 – G. B. Fedorov, *Drevnerusskaja kul'tura Podnestrov'ja (X – XX vv.)*, Drevnjaja kul'tura Moldavii, Chişinău.

FLORESCU, FLORESCU, DIACONU 1958 – Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti.

GHINEA, GHINEA 2000 – E. Ghinea, D. Ghinea, *Localităţile din România. Dicţionar*, Bucureşti.

HENNING 1981 – J. Henning, *Ostasiatische Einflüsse auf die landwirtschaftliche Produktion Ost- und Südosteuropas im frühen Mittelalter*, Pliska-Preslav, 3 (1981), p. 66 – 70.

LMI 2004 – *Lista Monumentelor Istorice 2004. Judeţul Tulcea*, Monitorul Oficial al României, 646 bis/I (16 iulie 2004), vol. III.

MARINESCU, RETEGAN 1979 – G. Marinescu, A. Retegan, *Depozitul de obiecte romane de la Căianul Mic (jud. Bistriţa-Năsăud)*, SCIVA, 30 (1979), 2, p. 253-260.

NANIA 1969 – I. Nania, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, comuna Negraşi, judeţul Argeş*, Studii şi comunicări, Piteşti, 2 (1969), p. 117 – 132.

NEAMŢU 1966 – V. Neamţu, *Contribuţii la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală*, ArhMold, 4 (1966), p. 293 – 316.

NEAMȚU 1970 – V. Neamțu, *Aratrul fără plaz. Contribuții la cunoaşterea vechilor unelte de arat pe teritoriul României*, MemAntiq., 2 (1970), p. 423 – 439.

NEAMȚU 1975 – V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, Bucureşti.

OLTEANU 1983 – Şt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Bucureşti.

OLTEANU 1997 – Şt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV – XI. Structuri demo-economice şi social-politice*, Bucureşti.

PANAIT, RĂDULESCU, ŞTEFĂNESCU, FLAUT 1995-1996 – P. I. Panait, A. Rădulescu, A. Ştefănescu, D. Flaut, *Cercetările arheologice de la cetatea Hârşova. Campania 1995*, Pontica, 28 – 29 (1995-1996), p. 121 – 134.

PARAGINĂ, CONSTANTINESCU 1980 – A. Paragină, Gh. Constantinescu, *Descoperiri arheologice din sec. IX – XI pe teritoriul localității Budeşti (jud. Vrancea)*, Studii şi comunicări, Focşani, 3 (1980), p. 71 - 87.

SPIRU 1959 – I. Spiru, *Aşezări străvechi în raionul Roşiorii de Vede*, Materiale 5 (1959), p. 695-707.

ŞTEFAN *et alii* 1959 – Gh. Ştefan, I. Barnea, E. Comşa, M. Chişvasi-Comşa, B. Mitrea, *Săpăturile arheologice de la Garvăn (r. Măcin, reg. Galați)*, Materiale, 5 (1959), p. 565-586.

ŞTEFAN, BARNEA, COMŞA, COMŞA 1967 – Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia. I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, Bucureşti.

TENTIUC 1996 – I. Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI – XIII*, Iaşi.

TEODOR 1980 – D. Gh. Teodor, *The East Carpathian Area of Romania in the V – XI Centuries A.D.*, BAR International Series 81, Oxford.

TEODOR 1985 – D. Gh. Teodor, *Autohtoni şi migratori la est de Carpați în secolele VI – X e.n.*, ArhMold, 10 (1985), p. 50 – 73.

TEODOR 1996 – D. Gh. Teodor, *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV – XI d.Hr.*, Iaşi.

TEODOR 1997 – D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpați în secolele V – XI*, Bucureşti.

VASILIU 1980 – I. Vasiliu, *Două locuințe feudale timpurii de la Aegyssus*, Peuce 8 (1980), p. 437 – 449.

VASILIU, MĂNUCU-ADAMEŞTEANU 1984 – I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Considerații finale asupra locuirii feudal-timpurie (sec. X – XI) de la Aegyssus – Tulcea (campaniile 1959 – 1980)*, Peuce, 9 (1984), p. 143 – 155.

MEDIEVAL PLOUGH COULTERS FROM THE COLLECTION OF THE MUSEUM FOR NATIONAL HISTORY AND ARCHAEOLOGY CONSTANȚA

Abstract[*]

During the last decade the Museum for National History and Archaeology Constanța has purchased a number of iron plough coulters and blades. Among them seven pieces have drawn our attention; by shape and dimensions they seem to date from the medieval epoch beginning. The lack of archaeological context, a

[*] Rezumatul a fost tradus în limba engleză de ***Corina Apostoleanu.***

situation often to be found in cases of purchased pieces, determined us in this case also to appeal to specialty bibliography and to analogies identification as references for our objects chronological framing.

The plough coulters described at positions no. 1-3 in the catalogue seem to correspond with this kind of discoveries from Garvăn, Tulcea county)length 18 cm, maximum width 9.2 cm), dated to the 11th century and Dodeşti (Vaslui county) – with an earlier dating to the 5th – 7th centuries. The coulter from Ghenci (Căuaş com., Satu Mare county) – 16 cm long and 9 cm wide – dated to the 8th – 9th centuries can also be framed here. The piece at position no. 4 would frame among the discoveries from Dragosloveni (Dumbrăveni com., Vrancea county) – 10th cent and the one at position no. 5 is similar to the coulters discovered in Dragosloveni (10th century), Budeşti (Coteşti com., Vrancea county) – 10th – 11th century and Elisaverca (Donduşeni county, Moldavia Republic) – 11th – 13th centuries. The coulter at position no. 6 seems to have analogies with the ones mentioned in Capidava (Topalu com., Constanța county) – first half of the 11th century, Dragosloveni – 10th century, Bârlogu (Negraşi com., Argeş county) – end of the 9th century, probably Cornațel (Urecheşti com., Bacău county) – 10th – 11th centuries and Pogoneşti (Iveşti com., Vaslui county) – 8th – 9th centuries. The piece no. 7 seems to be similar to the ones discovered in Giurcani (Găgeşti com., Vaslui county) – 8th – 9th centuries, Mânăstirea (Măluşteni com., Vaslui county) – 9th century, Echimăuți (Rezina county, Moldavia Republic) – 9th – 11th centuries and probably Budeşti (Vrancea county) – 10th – 11th centuries.

The pieces at positions no. 1-3 in our catalogue are the symmetric type coulters, tongue shaped and with coupling clutch larger than the blade; two of them present a prolonged blade (1 and 3), different from a third one (2) which has a much higher coupling clutch than the short and thickened blade. They are specific for objects of type plough without socket rod (sole). The pieces at positions no. 4-7 are of symmetric coulter type, triangle shaped and with large clutch, specific for tools of type plough with socket rod.

For the agricultural inventory from the 8th – 12th centuries the plough coulter is of special importance and that is why we considered necessary to put our pieces in scientific circuit. The presence of the three symmetric iron tongue shaped coulters must be stressed, rather rarely discovered instruments in our country, but representing pieces of frequently used tools at the beginning of the medieval period in a large space. We hope that the given information, without considering the dating proposed by us to be final, will contribute to outline different aspects regarding agriculture occupations.

1

2

3

1 4 cm.

Planşa I

4

5

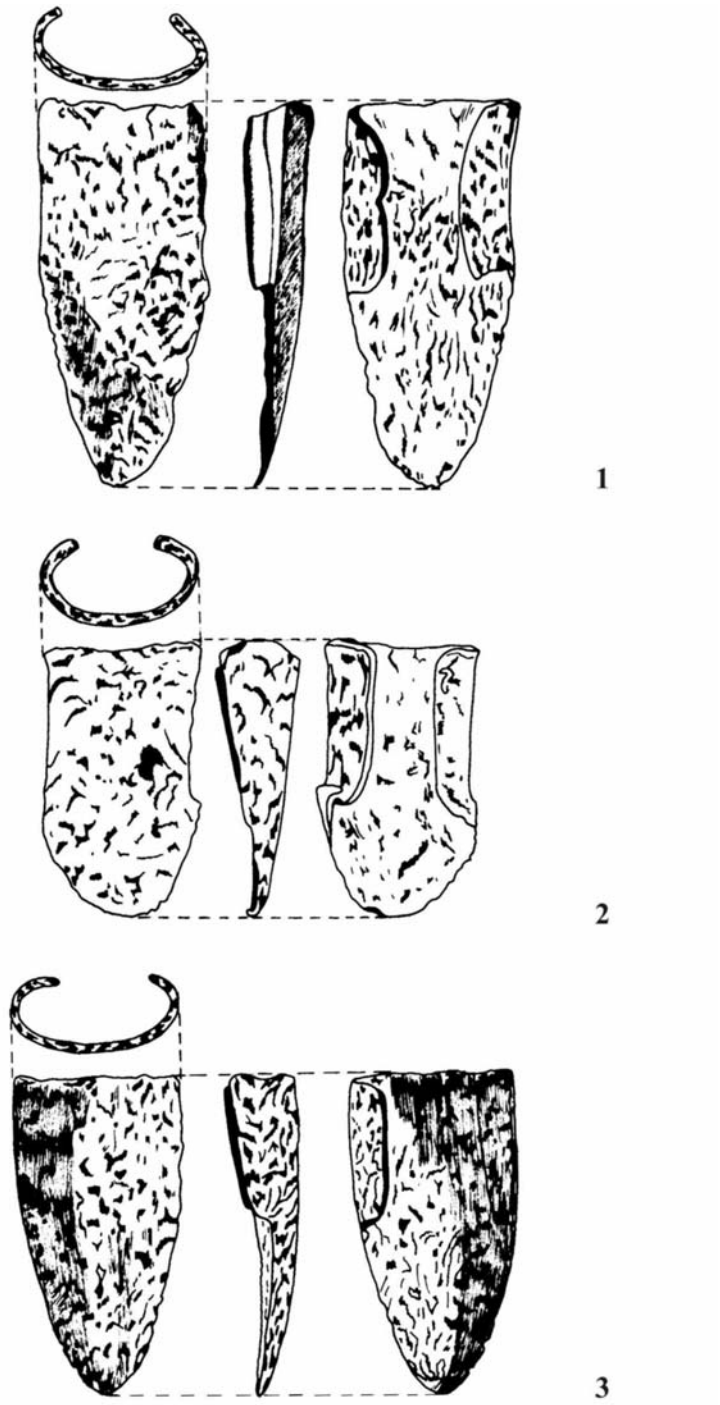
6

7

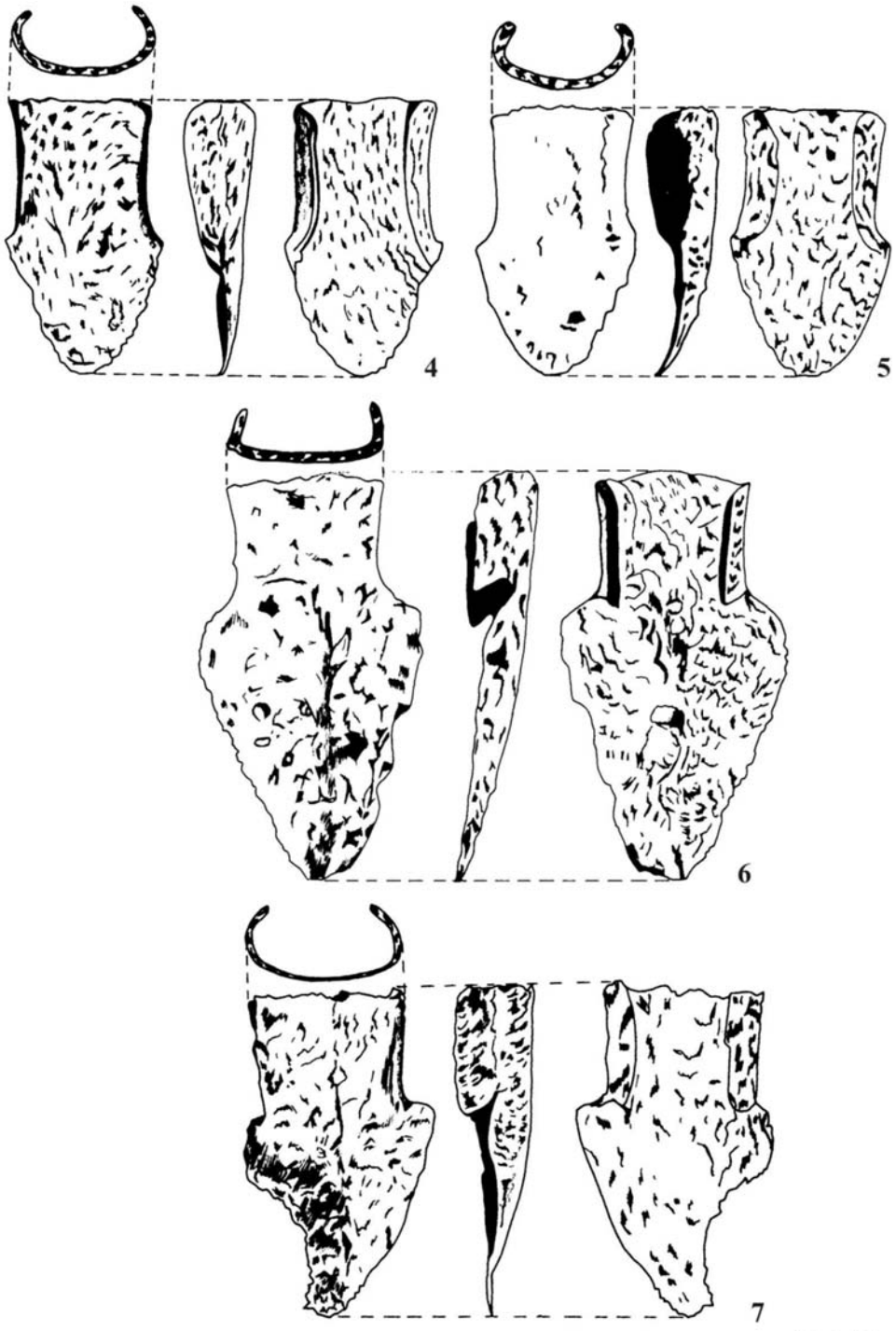
1 4 cm.

Planşa II

Scara 1: 4

Planşa III

Scara 1:4

Planşa IV

CAPSULE DE TERIAC DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

Gabriel CUSTUREA

În ultimii ani publicarea capsulelor de teriac a revenit în actualitate[1]. Este de menționat că astfel de descoperiri de pe teritoriul românesc s-au aflat în atenția cercetătorilor încă de acum jumătate de secol[2].

Teriacul, medicament cu tradiție din epoca elenistică, avea în evul mediu târziu şi perioada modernă reputația unui panaceu şi din acest motiv prepararea şi distribuția sa erau foarte importante. Un centru producător dintre cele mai faimoase era Veneția, de unde produsul se comercializa în întregul Orient[3].

Nu fac obiectul intervenției noastre rețetele de teriac, care au circulat de-a lungul secolelor şi nici descrierea tratamentului. Au făcut-o mai bine, atât specialiştii străini[4] cât şi români[5], ajungând până în mediul virtual[6].

Ca orice produs scump, cu căutare pe piață, substanța a fost masiv falsificată. În acest sens trebuie să amintim descoperirile din Bulgaria[7] sau de la Mangalia[8] şi cazul a două piese descrise în nota de față, nr. 5 şi 6. Pentru capsulele produse de farmacia Cedro Imperiale nu ne putem pronunța cu siguranță datorită stării precare de conservare a pieselor (nr. 3 şi 4). Pe teritoriul nostru sunt cunoscute până în prezent produsele farmaciilor venețiene *Struzzo d'oro, Cedro Imperiale, Testa d'oro*, şi *Aquila Nera*. Subliniem că ultimele două firme funcționează şi în prezent la Veneția respectiv în nordul Italiei la Bolzano[9].

În încheierea comentariului să remarcăm că prezența acestor capsule împreună cu greutățile de cântar de mică valoare constituie dovezi clare ale unui

---

[1] NICOLAE, 2004, p. 181-184; CÂNDEA, 2007, p. 232-335.

[2] SAUCIUC-SĂVEANU, 1940, p. 1-8; LAURENT, 1947, p. 205-217; VĂTĂMANU, 1967, p.183-188.

[3] LAURENT 1947, p. 213-216; SAUCIUC-SĂVEANU, 1940, p. 4-6.

[4] LAURENT, 1947, p. 217, cu bibliografia din secolele XVI-XVIII; CÂNDEA, 2007, p. 325-327.

[5] VĂTĂMANU, 1967, p. 186-187.

[6] http://en.wikipedia.org/wiki/Theriac.

[7] GERASIMOV, 1963, p. 278, fig.1.

[8] SAUCIUC-SĂVEANU, 1940, p.3.

[9] www.annunci.kataweb.it/…/salute-belezza/farmacie-erboristerie; www.initalia.it/en/cavalese.htm.

comerț intens cu medicamente, cosmetice şi mirodenii[10]. De asemenea, răspândirea acestor piese arată dezvoltarea economică a unor centre dobrogene – Constanța, Mangalia, Isaccea, Silistra, Târguşor-Ester-, ca şi legăturile provinciei cu Veneția şi posesiunile sale[11].

CATALOG

1. ● TERIACA F[ALLA]Q[VILA]NERAVEN.
Acvilă încoronată, spre dr.(heraldic), cu aripile desfăcute, sub aripa dr. semilună şi punct (luna nouă şi luceafărul ?).
Plumb, d: 24 mm; gr.4,5 mm ,G=9,00 g. Isaccea. Inv. 47361.

2. ● TERIACAFALLAQVILANERAVEN
Acvilă încoronată, spre dr(heraldic), cu aripile desfăcute, sub aripa dr. semilună şi punct (luna nouă şi luceafărul ?).
Plumb, d =24 mm; gr. 5,5 mm, G=10,31 g., Târguşor-Ester, Fn.

3. ● TERIACA·F·[ALCED]ROI[MPE]RIA[LE·]VEN
Acvilă bicefală cu aripile desfăcute aşezată pe un cedru, flancată la dreapta şi stânga de capete de lei.
Plumb, d=24,5 mm; gr. 7 mm; G=14,75 g, deformată, Isaccea. Inv. 47363.

4. ● TE……..VEN
Acvilă bicefală cu aripile desfăcute aşezată pe un cedru, flancată la dreapta şi stânga de capete de lei.
Plumb, d= 25,5 mm; gr.= 5 mm; G= 13,64 g, deformată, Isaccea. Inv. 47362.

5. ●
Acvilă încoronată, spre dr. (heraldic), cu aripile desfăcute, sub aripi două semilune cu punct (luna nouă şi luceafărul ?). Acvila este mai zveltă decât la piesele nr. 1, 2.
Plumb, d= 24 mm; gr. =5,5 mm; G=7,62 g, Târguşor-Ester. Inv. 67704.

6. ●
Acvilă încoronată, spre dr. (heraldic), cu aripile desfăcute. Sub aripa dreaptă semilună şi punct (lună nouă şi luceafărul ?). Acvila este mai zveltă decât la piesele nr. 1 şi 2.
Plumb, d= 24 mm; gr. =5 mm; G.= 5,73 g, Târguşor-Ester. Fn.

[10] CUSTUREA, 1995-1996, p. 323-324, nr. 1-4, 6-10; CUSTUREA, 1998, p. 307, nr. 1, 2; CUSTUREA, 2002-2003, p. 441, nr. 3-11.

[11] Un aspect important al legăturilor cu Veneția îl constituie şi descoperirile monetare izolate sau în tezaure. Descoperiri izolate s-au făcut la Mangalia, cf. CUSTUREA 1983, p. 297, nr. 7, 8; Târguşor-Ester, cf. CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI, 1999, p. 356, nr. 2151-2152; Pecineaga (CT), cf. VERTAN, CUSTUREA, 1983, p. 307, nr. 838; passim, cf. *ibidem*, nr. 839. Monede venețiene de aur se găsesc în componența tezaurelor de la Eforie Sud (I), cf. VELTER, CUSTUREA, 2007, p. 122, nr. 1, 2 şi Vadu, cf. IOSIPESCU, 1987, p. 26-27.

BIBLIOGRAFIE

CÂNDEA, 2007 - I.Cândea, *Alcuni coperchi in piombo appartenuti a capsule di terica veneziana e conservati nel Museo di Brăila,* in *L'Europa Centro-Orientale e la Peninsola italiane: quattro secoli di rapporti e influssi intercosi tra Stati e civiltá (1300-1700),* a cura di C.Luca e G.Masi, Brăila-Venezia, p. 323-335.

CUSTUREA, 1983 - G.Custurea, *Monede de aur medievale descoperite în Dobrogea,* Pontica 16 (1983), p. 295-298.

CUSTUREA, 1995-1996 - G.Custurea, *Câteva ponduri medievale descoperite în Dobrogea,* Pontica 28-29 (1995-1996), p. 323-328.

CUSTUREA, 1998 - G.Custurea, *Noi ponduri medievale din Dobrogea*, Pontica 31 (1998), p. 307-308.

CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI, 1999 - G.Custurea, A.Vertan, G.Talmațchi, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII),* Pontica 32 (1999), p. 347-365.

CUSTUREA 2002-2003 - G.Custurea, *Ponduri antice şi medievale descoperite în Dobrogea,* Pontica 35-36 (2002-2003), p. 439-443.

GERASIMOV, 1963 - T.Gerasimov, *Olovni pohlupaceta za opakovka na Venețianski teriak,* Izvestija-Sofia, 26 (1963), p. 277-280.

IOSIPESCU, 1987 - S.Iosipescu, *O excepțională descoperire arheologică: Tezaurul monetar din cetatea Armanul Negru,* MagIst., 21, 12, p. 26-28.

LAURENT, 1947 - V.Laurent, *Capsules métalliques de thériaque vénitienne a la tésta d'oro,* BSH, 28 (1947), p. 205-217.

NICOLAE, 2005 - E.Nicolae, *O capsulă de teriac descoperită la Orheiul Vechi,* în *Simpozion de Numismatică. Dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003), Chişinău, 26-28 noiembrie 2003. Comunicări. Studii şi note,* Bucureşti, p. 181-184.

SAUCIUC-SĂVEANU, 1943 - Th.Sauciuc-Săveanu, *Inscripția unui capac de vas farmaceutic găsit la Mangalia,* RIR, 13 (1943), 2, p. 1-8.

VĂTĂMANU, 1967 - N.Vătămanu, *Teriaca în Țările Româneşti,* în Farmacia, 15 (1967), 3, p. 183-188.

VELTER, CUSTUREA, 2007 - A.M.Velter, G.Custurea, *Medieval Coins Hoards from 16 th – 17 th Century found in Dobrudja,* în vol. G.Custurea, M.Dima, G.Talmațchi, A.M.Velter, *Coin Hoards of Dobrudja, I, Constanța,* p. 115-293.

VERTAN, CUSTUREA, 1983 - A.Vertan, G.Custurea: *Descoperiri monetare în Dobrogea (V)*, Pontica, 16 (1983), p. 301-323.

CAPSULES OF THERIAC DISCOVERED IN DOBRUDJA

Abstract

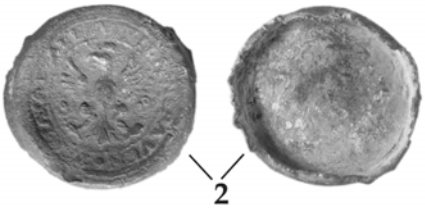
The author presents six capsules of theriac discovered at Isaccea, nos. 1, 3, 4 and Târguşor-Ester, nos. 2, 5, and 6. These kind of pieces had been discovered at Constanța, Silistra and Mangalia and publisted 50 years ago.

Together with the original pieces we also find counterfeits, two of them being described by the author (nos. 5, 6). Testa d'oro, Struzzo d'oro, Cedro Imperiale and Aquila Nera are names of Venetian chemist's shops found on the territory of Romania, where these kind of products were mentioned.

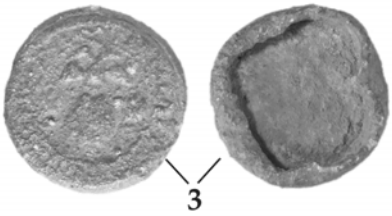
The existence of these kind of objects, together with some small value weights, certifies the practice of a trade with medicines and cosmetics and the existence of some Venetian coins certifies, at the same time, the relations of this province with the city of Venice.

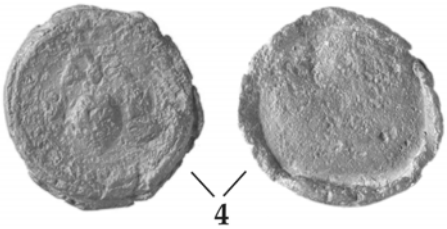
1

2

3

4

5

6

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE

RECHERCHES INTERDISCIPLINAIRES

TRANSGRESIUNEA URIAŞĂ ŞI VIJELIOASĂ A APELOR MĂRII NEGRE DIN NEOLITICUL TIMPURIU DOBROGEAN, AVÂND CA URMARE APARIŢIA A DOUĂ SPECII ACVATICE MEDITERANEENE: *SPONDYLUS GAEDEROPUS* ŞI *SPARUS AURATA* LA LITORALUL ROMÂNESC AL ACESTEI MĂRI

Sergiu HAIMOVICI

Marea Neagră actuală, cunoscută din vechime cu denumirea de *Pontus Euxinus*, este de fapt, din punct de vedere geologic o formaţiune tânără. O vom prezenta ca atare, aşa cum este ea acum, pentru a putea apoi înţelege ce am vrut să arătăm şi prin titlul lucrării noastre.

Ea este situată în partea de SE a Europei, dar şi a României, ocupând un bazin intercontinental de 413488 km², aproape de două ori mai mare de cei 237000 km² cât are actual România. Este o mare aproape cu totul continentală în raport de Oceanul Planetar, legată indirect de acesta prin strâmtoarea Bosfor, situată în SE ei. Strâmtoarea face de altfel legătura cu oceanul prin intermediul Complexului mediteranean, ce este reprezentat de Marea Mediteraneană propriu-zisă şi prin alte câteva mări adiacente ce se deschid în ea. Prin strâmtoarea Kerci se leagă în NNE de o mare mult mai mică, Marea de Azov, care pare o prelungire a ei; aceasta este încă şi mai puţin salmastră decât Marea Neagră şi totodată foarte puţin adâncă, neajungând la −50 m. Ţărmurile Mării Negre au o lungime de 4074 km, prezentând o mare variabilitate de relief: în S şi E datorită lanţurilor muntoase (Munţii Pontici şi Caucaz) ele sunt înalte şi platforma continentală (până la −100 m) foarte îngustă; în SV ele sunt mai joase şi platforma continentală se mai lărgeşte; în NV şi N însă această platformă devine foarte largă şi mărgineşte formaţiuni joase: câmpii litorale, plaje, cordoane nisipoase, sau ceva mai înalte, dând faleze ce nu trec de 50 m (Fig. 1).

Adâncimea medie a ei este de −1282 m cu o maximă de −2245 m, către centru-sud, în dreptul portului Sinope din Turcia, dar cu adâncimi mici în NV, aşa cum am arătat; adâncimea de sub −200 m acoperă o zonă de cca 36% din suprafaţa reliefului submarin.

Singura peninsulă mai mare care schimbă mult configuraţia generală a ţărmului este Crimeea, care în nordul ei are o porţiune foarte joasă, iar către sud, înălţimi – asa-zişii ,,munţi ai Crimeii'' – ce au o origine geologică foare veche în

raport de zonele din împrejurimi. Golfurile nu sunt prea mari sau adânci, iar ca insule marea are doar două, ambele în zone de platformă: Insula Şerpilor în NV şi Insula Kafken în apropiere de Bosfor.

Ţărmul românesc actual la Marea Neagră, cu o lungime de 244 km se împarte, în raport de configuraţia reliefului, în două sectoare oarecum diferite: unul nordic de la braţul Chilia al Dunării până la capul Midia – se caracterizează prin forme foarte joase de relief – cordoane nisipoase, grinduri, plaje; şi altul sudic – de la capul Midia la Vama Veche – cu faleze înalte, de până la 50 m, întrerupte în dreptul lagunelor şi limanelor de plaje. Unele dintre ele au dispărut actualmente fiind transformate în lacuri, cele mai multe cu ape dulci, iar unele au devenit hipersaline.

Marea Neagră colectează azi o bogată reţea hidrografică ce drenează o bogată suprafaţă bazinală de 2400 km^2. Dintre fluviile ce se varsă în ea trebuie să menţionăm mai întâi Dunarea ce are o lungime de 2860 km şi asigură 50% din volumul de apă anual al tuturor tributarilor; mai menţionăm Niprul, Kizil-Iermak, Nistrul, Bugul Sudic şi adugăm noi, şi Donul ce se varsă în Marea de Azov, care introduce prin Strâmtoarea Kerci printr-un curent, apă ce reprezintă 11% din bilanţul hidrologic al Marii Negre. Nu intrăm în detaliile bilanţului hidrologic, dar trebuie să menţionăm că prin Bosfor, trece continuu dinspre Marea Marmara către Marea Neagră un curent foarte puternic de apă mai sarată – mai grea – şi de aceea el este mai profund – dar că există concomitent şi un curent mai de suprafaţă între Marea Neagră şi Marea Marmara prin care se pierde un volum însemnat de apă. Este bine să menţionăm acum că Bosforul (în greceşte „Strâmtoarea Boului") este oarecum scurt (de 30 km), îngust (0,76 – 3,6 km) şi puţin adânc (32-34 m la prag).

Oscilaţiile de nivel se datoresc bilanţului hidrologic, dar nu sunt deloc mari. De asemenea, mareele, atât de tipice pentru ocean, aproape că nu sunt evidenţiate la Marea Neagră şi la Complexul mediteranean (legătura fiind doar prin strâmtori, amplitudinea mareelor este doar cu ceva peste 10 cm). Variaţii de nivel mai puternice sunt date mai cu seamă de vânturi; la litoralul nostru vânturile de E şi NE produc ridicarea nivelelor cu 80-100 cm, iar cele din V şi NV, denivelări negative de cca. 40-60 cm. Valurile de suprafaţă ale Marii Negre sunt de fapt de origine eoliană. În zona românească valurile sunt provocate în proporţie de 60% de vânturile care bat din N şi NE, încât la furtuni foarte puternice pot să ajungă la 5-6 m; sub influenţa vânturilor dominante NNE – SSV se formează un curent de vânt ce urmăreşte linia de ţărm pe o direcţie inversă mersului acelor unui ceasornic. Astfel, în dreptul ţărmului românesc se remarcă doi curenţi - unul de la N la S şi altul de la S la N. Cel din direcţia N/S se menţine 75% din timpul anului, fiind acţionat aşa cum am aratat de vânturile de N şi NE. Curentul de S/N se formează în perioada dominării vânturilor de sud. Am aratat acest fenomen, asupra căruia vom reveni pe parcurs, întrucât are o importanţă mare în transformarea în timp a caracteristicilor malurilor Marii Negre (Fig. 2).

Temperatura apei variază actualmente de la un anotimp la altul, de la suprafaţă şi până pe la cca. 200 m adâncime. Temperatura medie actuală oscilează pentru suprafaţă de la 11^0 C la nivelul Odesei la 16^0 C în SE; în februarie ea are valori medii de 0^0 C în partea de NV – cam 1,9^0 C la Sulina şi 2,9^0 C la Constanţa;

în august este între 22-25^0 C - aproximativ 23,1^0 C la Sulina şi 22,4^0 C la Constanța. Pe verticală ea variază de asemenea după anotimpuri până pe la −70-80 m şi apoi se stabileşte constant la 8-9^0 C şi 9^0 C în adâncuri. Am arătat acest lucru deoarece cu privire la temperatura Mării Negre vom reveni mai târziu.

Salinitatea variază în Marea Neagră în medie între 17-18 ‰ la suprafața apei şi până la 22,6‰ spre cele mai mari adâncuri. Se apreciază că salinitatea medie este de 21,8‰ şi ea reprezintă deci o mare cu totul salmastră în raport cu apa Oceanului Planetar, dar şi a Complexului mediteranean unde salinitatea este de 38‰. La malul românesc ea este cam de 18‰, iar către NV, spre gurile Dunării, poate fi doar de 3 până la 10‰ după cum fluviul varsă mai puțină sau mai multă apă. În nord, spre Odesa, ea este şi mai scăzută.

Viața în Marea Neagră are caracteristici specifice; se dezvoltă pe verticală până la adâncimea de cca. −200 m unde formează orizontul biotic bine luminat, dar concomitent şi oxigenat; oxigenul scade totuşi cu adâncimea. După -200 m adâncime se află un strat gros de apă de tip ,,euxinic'', unde oxigenul dispare cu totul şi se găsesc în schimb, printre altele, H_2S şi metan; acolo există doar nişte pre-sau parabiote anaerobe, asemănătoare cu cele ce s-au dezvoltat acum două miliarde de ani în apele Oceanului Planetar; ele sunt încă formațiuni acelulare, dar care totuşi se pot divide. Aceste parabiote descompun metanul şi CO_2 eliberând probabil oxigenul. Pe fundul mării se formează astfel un tip de noroi închis la culoare, deasupra căruia se găseşte porțiunea moartă. Vom mai reveni pe parcurs cu privire la ceea ce se numeşte în engleză *dead zone*.

Fauna (dar şi flora) Mării Negre de azi este bogată, până la adâncimea de 200 m. Nu o vom prezenta, dar ea este socotită a fi pe de o parte sarmatică – în cantitate mai mică (adică cu mai puține specii), unele din ele însă cu origine mai veche; iar pe de altă parte, una mai bogată în specii - cea de tip mediteranoid. Pe parcurs au apărut şi specii intrusive aduse prin curentul bosforean şi prin păsările de apă marine (acestea pot purta pe penaj sau picioare unele specii care pe parcurs se transformă din plancton în forme mai mari). De asemenea, şi navele aduc, lipite de coca lor, specii în diferite stadii de creştere, sau unele mai mari, chiar mature. Aşa cum am spus nu vom arăta care este în totalitate fauna, ci ne vom opri la unele dintre specii. Unele dintre lamelibranhiatele marine, de la care civilizațiile vechi au folosit valvele pentru a le transforma în diverse artefacte, se mai găsesc şi azi în dreptul litoralului românesc al Mării Negre: (*Mityllus*, midia), foarte comună şi astăzi, rar *Ostrea* (stridia de piatră), *Cardium* (inimioară); lipsesc cu totul însă *Pectunculus* (*Glycymeris*) şi *Spondylus*, dar şi *Dentalium* (ce este de fapt un scaphopod şi nu o scoică). De asemenea, ,,aurata'' (*Sparus aurata*), un peşte marin, nu mai apare astăzi decât cu totul excepțional, poate unul doi indivizi pe vară, în apa mării din dreptul litoralului românesc (el nu are un nume popular în limbile circumpontice - rusă, ucraineană, turcă, bulgară şi română).

Geologic vorbind, se cunoaşte faptul că până de curând - adică încă de la sfârşitul paleoliticului şi chiar ceva mai târziu (după nomenclatura arheologică)-, actuala Marea Neagră era reprezentată de un lac devenit deja slab salmastru, fără vreo legătură cu oceanul; el provenea din departajarea unei mări de la începutul terțiarului, ce s-a transformat – în timp geologic – în acest lac, precum şi în Marea Caspică şi Lacul Aral, ultimile două de asemenea, cu totul bine îndepărtate de

ocean, fiind doar continentale. Fauna acestui lac a fost numită sarmatică după denumirea Sarmațianului, formațiune geologică din partea de sfârşit a Miocenului.

Se ştie de asemenea, că oarecum, începând chiar cu mezoliticul s-a instalat un climat mult mai cald, la început uscat, dar apoi în neolitic şi până la sfârşitul eneoliticului chiar mult mai cald, dar şi umed, ce a alcătuit Optimul Climateric Postglaciar şi care a avut punctul cel mai înalt între 4200-3800 a. Chr.; el a fost denumit şi Perioada antlantică. Din păcate arheologii nu prea au înțeles acest lucru ce a influențat pe deplin civilizațiile şi culturile umane din acea perioadă Noi am arătat[1] încă de la mijlocul sec. XX importanța sa, bazându-ne pe faptul că în aşezarea culturii Hamangia de la Techirghiol a fost găsită specia pe atunci denumită A*urata aurata*, peşte tipic de zone calde, inclusiv mediteranean. Mai tarziu E. Comşa[2], când vorbeşte de scoicile ce s-au găsit în cadrul diverselor culturi neolitice şi eneolitice din România, arăta şi el că era posibil ca *Spondylus* să fi existat şi atunci în Marea Neagră, pe baza tocmai a prezenței pe litoralul românesc a lui *Sparus aurata*, la Techirghiol. Mai de curând C. Schuster[3], ce are o lucrare stufoasă referitoare la *Spondylus,* crede oarecum şi el că acest lamelibranhiat ar fi fost adus din Mediterana în aşezările din neolitic şi eneolitic, dar chiar şi direct din Marea Neagră. Cercetătoarea bulgară H. Todorova[4], într-o lucrare din 1993, arăta ce mare influență a avut Optimul Climateric, asupra culturilor din mileniul VII-III a. Chr., ele fiind astfel evident sub tutela acestuia. Mai târziu[5] considera că *Spondylus* găsit în necropola hamangiană de la Duranculac, este precis provenit din Marea Neagră şi nu din Mediterană, tocmai datorită faptului că acest Optim l-a făcut să existe în ea în acea perioadă. Foarte de curând, în 2007[6], cel ce scrie aceste rânduri, dat fiind faptul că fauna din multe situri dobrogene aparținând neoliticului şi eneoliticului a fost bine studiată, a arătat ce specii mediteraneene, de la lamelibranhiate la mamifere, s-au găsit în această provincie, ca urmare în primul rând a Optimului climateric, dar şi altor cauze.

Să trecem acum la ce s-a întâmplat cu Marea Neagră într-o perioadă nu prea îndepărtată de cea actuală, ea transformându-se dintr-un lac slab salmastru, în ceea ce este ea astazi, având particularități şi caracteristici singulare în raport cu alte mări ale globului (adică ea are zona moartă de la circa −200 m în jos).

Încă din sec. XIX unii biologi au constatat că fauna şi flora actuală din sudul Crimeii şi cea din sudul Dobrogei şi din zona de la N de portul Varna se aseamănă; mai mult chiar, că ambele se apropie de cea a Caucazului[7].

La începutul sec. XX, marina țaristă ce sonda în NV fundul Mării Negre, a constatat că exista o vale submersă ce porneşte din dreptul actualului braț Sf. Gheorghe, prin care Dunărea se întindea spre Est către Crimeea astfel încât

[1] NECRASOV, HAIMOVICI 1959, p. 563-566.
[2] COMŞA 1973, p. 61-76.
[3] SCHUSTER 2002, p. 37-84.
[4] TODOROVA 1993, p. 77-81.
[5] TODOROVA 2000, p. 415-422.
[6] HAIMOVICI 2007, p. 291-302.
[7] VERESCIAGHIN 1959.

fluviul se vărsa atunci într-o mare (de fapt lac) mai scurtă decât cea de astăzi. Ca urmare a acestui fapt, Nistrul, Bugul sudic şi Niprul aveau de asemenea în prelungirea lor văi submerse ce se îndreptau spre SE, către valea submersă a Dunării, toate aceste trei fluvii fiind deci doar afluenți ai acesteia. Datele descrise mai sus au fost bine cunoscute de oamenii de ştiință ruşi dar nu au fost luate în seamă de mulți alții. Arătam că A.A. Brauner, cunoscut ca foarte mare ihtiolog, spunea la începutul sec. XX că râurile ce se vărsau în nordul Mării Negre de astăzi, îşi aveau gurile mai la sud de țărmul actual şi că Insula Şerpilor ar fi de fapt un rest din dreptul marginii Dunării prelimanice, iar Bancul Nistrului, situat în mare la 8 mile spre răsărit de Bugazul basarabean al limanului, nu ar fi altceva decât rămăşite din malurile Nistrului prelimanic. Nistrul ar fi fost un afluent al Dunării înainte de ridicarea nivelului Mării Negre în urma pătrunderii în ea a apelor Mediteranei; el considerea ca sigur acest lucru căci arăta, că doar în Dunăre şi Nistru, s-au găsit speciile de peştişori de apa dulce *Aspro Zingel* şi *Umbra Krameri*. T. Poruciuc, într-o lucrare aparută în 1924 publicată în România (Basarabia era atunci românească), arăta şi el că grindurile submarine erau doar vestigii din malurile prelimanice ale râurilor ce se vărsau într-o mare Pontică ce era mai joasă decât Marea Neagră actuală cu cca −50 m; Insula Şerpilor era de fapt un deal pe malul mării şi pe coasta dreaptă a Nistrului. Marina Britanică, care s-a găsit în Marea Neagră în 1919, a sondat fundul mării şi a alcătuit harta generală a ei (cu numărul 2214); de asemenea, marina românească sub conducerea comandorului Cătuneanu (1988-1989), a făcut acelaşi lucru însă doar pentru zona de coastă a Dobrogei; s-a constatat că izobatele au fost cam aceleaşi. Pe baza acestor date considerând şi o hartă geologică a României, C. Brătescu (1927) spune că fenomenul arătat la început trebuie să fie general, pe toată latura de nord şi vest a Mării Negre, dar totodată şi la Gura Bosforului.

Gh. Năstase, fost profesor la Facultatea de geografie din Iaşi şi fost cadet în armata țaristă, cunoscând bine ceea ce au făcut oamenii de ştiință ruşi a alcătuit o lucrare de primă mână (1936)[8], de unde eu am luat şi datele arătate mai sus; era prezentată pe larg evoluția Mării Nege (ce a fost de fapt un lac sarmatic, sau să zicem pontic), descriind îndeaproape văile submerse ale Dunarii, Cogâlnicului, Nistrului şi Niprului (mă miră de ce nu a spus şi a Bugului Sudic). În lucrarea sa, se arăta clar că Marea Neagră (lacul sarmatic) era cu cel puțin −50 m mai jos decât marea actuală, încât o bună parte din zona de N şi NV a ei era teren uscat în care apele enumerate mai sus şi-au săpat cursul lor ca afluenți ai Dunării. El susține că nivelul de atunci al mării era dat de izobata de −30 Phantomi englezi (un phantom = 1,828 m); tot în această lucrare se arăta că V. Mihăilescu (1928) credea că Marea Neagră înaintea inundării postloessiene avea țărmul la 100 km mai către E şi nivelul cu cel puțin −100 m față de cel actual.

Mulți oameni de ştiință, mai ales români, s-au ocupat de evoluția Deltei Dunării care a mers concomitent cu cea a Pontului Euxin; dar aproape toți au aratat cum s-a transformat delta, doar, din sec. V a. Chr., când ea era deja în parte constituită (având în vedere relatările din izvoarele scrise de greci şi romani în antichitate şi cele din ultimele două secole ale mileniului II p. Chr.). O lucrare de

[8] NĂSTASE 1936, p.1-34.

referință foarte nouă este aceea a lui Gh. Romanescu, din 1995[9], unde se vede clar golul între ceea ce ar fi trebuit să se ştie despre Dunărea din mileniul X a. Chr. şi datele găsite la antici şi cele mai actuale. Vom încerca pe cât posibil să eliminăm acest gol şi de aceea citǎm iar o serie de lucrări.

Menționăm mai întâi o lucrare din 1999, în limba rusă, a lui K.D. Mihăilescu, care se referă la limanurile dunărene din sudul Basarabiei[10]. Ea este foarte bine pusă la punct şi la început dă o serie de date despre Marea Neagră din perioadele ei mai vechi şi despre deltă. Autorul citat susține că acum cca. 10 000 ani Marea Neagră datorită dezgheţului (dat fiind o temperatură mai înaltă), avea în aşa numita perioada neo-euxinică un nivel mai înalt, iar Dunărea se prezenta la capătul ei cu un estuar, ce se vărsa într-o lagună, care cu timpul, prin aducerea de aluviuni, s-a transformat în Deltă. Partea cea mai mare a lucrării se referă însă la acele limane, care deşi, nu ne mai interesează oarecum direct, sunt legate indirect de evoluția Mării Negre şi a Deltei Dunării. O altă lucrare pe care o considerăm importantă cu privire la ,,delta foarte veche" a fost scrisă de N. Panin în 1983 şi publicată în revista Dacia[11] (ea nu a fost însă deloc folosită de către arheologi şi alți specialişti). Studiul arată că formarea de la început a deltei a fost legată de cea a Mării Negre, care şi-a modificat suprafața. Cam la 10 mii – 8 mii ani BP, se formează la gura fluviului, aşa numitul golf al Dunării ce avea o limbă de pământ numită ,,Letea-Caraorman inițială". Ea s-a format, în opinia lui N. Panin, pe reclive predeltaice, peste care s-au depus depozite de loess. Este stadiul aşa-numitei ,,delte blocate", când aceasta se forma în interiorul unei lagune. În spatele limbii de pământ (grindului) inițial, s-au dezvoltat apoi cele două subdiviziuni ale Deltei: cea fluvială la V şi cea fluvio-maritimă la E. De asemenea, în lucrare (vezi şi hărțile), se arată că Marea Neagră a suferit ridicări şi coborâri - înălțarea acesteia este în perioada zisă neo-euxinică. Mai târziu, în perioada atlantică din etapa Mării Negre vechi, s-au găsit sedimente sapropelice ce s-au format de fapt peste un nivel în care au existat scoici ale genului *Dreissenia* (care se ştie, spunem noi, că se dezvoltă doar în ape dulci sau foarte uşor salmastre). Acelaşi autor, are şi o lucrare mult mai nouă, apărută în 2001[12], sub forma unui capitol din volumul I al *Istoriei Românilor*. Ceea ce a arătat este de mare importanță şi de aceea noi am transcris *ad litteram* considerațiile lui Panin în această parte a lucrării noastre:

,,Încălzirea postglaciară a climei a început cu cca 15 mii ani înainte de prezent şi a determinat topirea ultimei calote glaciare şi o creştere treptată a nivelului mării. În Marea Neagră aportul de apă din gheţari a fost foarte mare şi s-a realizat prin fluviile Paleo-Niprul şi Paleo-Nistrul (pentru apa de topire a gheţarilor de pe Platforma Rusă) şi prin Paleo-Dunăre (pentru gheţarii din Carpați). În acest fel, acum cca 12 mii de ani nivelul apei din Marea Neagră a ajunsă până la pragul Bosforului şi chiar mai sus, ridicarea făcându-se mult mai repede decât în Marea Mediterană. S-a format astfel un curent important de apă dulce, care a curs prin Bosfor şi Dardanele spre Marea Egee. Când nivelele din

[9] ROMANESCU 1995.
[10] MIHĂILESCU 1990.
[11] PANIN 1983, p. 175-184 (cu hărți).
[12] PANIN 2001, p. 28-30.

mările Neagră şi Mediterană s-au egalizat, acum cca 7,5 mii ani, a început şi schimbul bidirecțional de apă ale celer două mări, ceea ce a dus la transformarea treptată a Mării Negre în bazin anoxic. În ultimii ani a fost elaborată o nouă ipoteză asupra evoluției post-glaciare a Mării Negre. Noua ipoteză ce acreditează ideea că, după un episod relativ scurt de încălzire substanțială a climei şi de topire rapidă a ghețarilor (acum cca. 15 mii ani), timp în care nivelul Mării Negre a crescut suficient pentru ca apa pontică să fi curs prin Bosfor spre Marea Egee, retragerea prin topire a calotelor glaciare a determinat, începând cu aproximativ 12 mii ani în urmă, o redirecționare, pe o perioadă limitată de timp, a aportului de apă provenită din topirea ghețarilor către Marea Nordului. În aceste condiții, în Marea Neagră, lipsită de aportul de apă provenit din topirea ghețarilor, în timpul *Dryas*-ului tânăr (cca. 11 000 ani BP) şi până la aproximativ 9 mii de ani BP, în condiții aride şi cu vânturi puternice, s-a produs o nouă coborâre foarte importantă a nivelului (până la cca. −156 m). În acest timp, nivelul Mării Mediterane a continuat să crească, depăşind acum 7 500 ani înălțimea pragului Bosforului, ceea ce a generat un masiv aport de apă sărată înspre Marea Neagră. Fluxul a fost de câteva sute de ori mai mare decât cele mai mari cascade din lume şi a cauzat o creştere catastrofală a nivelului Mării Negre de 30-60 cm pe zi şi o umplere a bazinului într-o perioadă foartă scurtă (doi-trei ani). Noua ipoteză susține că această creştere catastrofală a nivelului mării a determinat un exod nemaiîntâlnit până la acea dată, a unor populații care locuiau în zonele în prezent submerse ale platoului continental al Mării Negre, populații cu nivel de dezvoltare superior comunităților umane din alte regiuni ale Europei şi Asiei. Aceste populații, care au trăit până atunci (în intervalul cca. 9 000 – 7 500 BP) pe cursul văilor şi în zona litorală a Mării Negre (de fapt a giganticului lac Pontic), au fost nevoie să fugă din fața mării, care le invada aşezările. Astfel, s-ar explica apariția aproape simultană a unor culturi, cum ar fi Vinča, Hamangia, şi cea a Ceramicii lineare, în diferite părți ale continentului european. Cascada de apă mediteraneană de la Bosfor şi creşterea catastrofală a nivelului mării ar fi rămas în memoria populațiilor din jurul mării şi ar fi constituit nucleul mitului Potopului lui Noe. Este poate prea devreme să acceptăm fără rezerve această ipoteză. Oricum după aceste schimbări continuie, uneori catastrofice, la ultima ridicare a nivelului Oceanului Planetar şi Mării Negre, cu particularitățile ei, acum 7 500 ani, a avut loc egalizarea nivelurilor din bazinele pontic şi mediteranean şi, drept consecință, pătrunderea apei saline mediteraneene în Marea Neagră. Condițiile ambientale din această mare s-au definitivat şi stabilizat (la scară temporală umană, nu geologică!), iar în ultimii 3000 ani nu au fost puse în evidență, decât schimbări ambientale minore. Se raportează variații de nivel al mării de câțiva metri (aşa-numita ,,regresiune" phanagoriană, când nivelul a scăzut cu 3-7 m)".

Considerăm că unele date arătate de Panin sunt într-adevăr cu totul veridice dar constatăm că unele din ele nu sunt cu totul exacte. Mai ales ridicarea nivelului Mării Negre şi a Mediteranei nu s-a făcut aşa cum arată el. Este adevărat că apa Mării Negre, de fapt lacul sarmatic sau pontic, a crescut în aşa-zisul neo-euxinic, datorită încălzirii ce a condus la topirea ghețarilor de pe o bună parte a Europei. Nu putem însă fi de acord cu redirecționarea apei rezultate din topirea ghețarilor către Marea Nordului. Aceasta s-ar fi făcut, spunem noi, desigur doar printr-o

încălzire mai puternică în Europa Centrală, fapt care este cu totul ireal - clima nu se schimbă uşor, pe zone relativ mici. De altfel, apa rezultată din gheţarii din Alpi trebuia să fie absorbită de Dunăre, ce se găsea şi atunci pe panta nordică a acestor munţi, întrucât Dunarea îşi are originea în Pădurea Neagră, ea îndreptându-se apoi către Est. Către Marea Nordului şi Baltică îşi au izvoarele alte fluvii (cu excepţia Rinului ce vine din Elveţia), aflat mult mai la Nord faţă de Dunărea superioară, care străbate sudul Germaniei, Austria, înainte de a ajunge în Câmpia Panonică. Aceste fluvii se îndreaptă într-adevăr spre Nord, zonă mai joasă şi sunt (împreună cu Rinul) fluvii ce se varsă în Marea Nordului: Weser şi Elba şi mai spre Est în Marea Baltică, Oderul şi Vistula. Desigur că cel mai târziu în paleoliticul superior toate aceste ape erau formate, iar Dunărea îşi făcea colectarea apelor din Alpi şi alţi munţi legaţi de aceştia. Marea Neagră (lacul Pontic), deşi şi-a ridicat nivelul odată cu topirea gheţarilor, nu a ajuns să aibă atunci acelaşi nivel cu Marea Mediterană – *recte* Oceanul Planetar, care nu coboară sau se urcă decât foarte puţin (aşa cum este situaţia şi astăzi). Este posibil totuşi ca nivelul lacului să fi scăzut, puţin mai târziu, datorită unei încălziri de după paleoliticul superior dar nu prea mult, pentru că în el se vărsau ape mari - în special Dunărea care aşa cum s-a văzut avea ca afluenţi în zona sa inferioară: Bugul, Nistrul, Niprul. De altfel, Marea Mediterană deoarece este legată de ocean nu a putut niciodată să-şi schimbe nivelul în sus şi în jos prea mult, existând doar nişte nivele eustatice. Putem spune că în timpul mezoliticului, Marea Mediterană avea un nivel mai scăzut, poate cu 10-15 m şi la malul ei, în dreptul muntelui Carmel, din actualul Israel, ea era cu puţin mai retrasă ca astăzi cam cu 2-3 km şi pe spaţiul lăsat liber, s-au dezvoltat atunci aşezări umane, ce au fost scoase la iveală prin arheologie submersă. Noi credem că nici lacul sarmatic nu a avut decât schimbări mici de nivel şi că el a rămas înainte de 7 000 BP cu mult mai jos decât Mediterana – Oceanul Planetar. Astfel, lacul pontic a devenit Marea Neagră de azi mai târziu, - anume atunci când Marea Mediterană s-a revărsat în acest lac; atunci a avut loc apariţia strâmtorii Bosfor ce a legat cam la 7 000 BP Mediterana de lacul respectiv ce s-a transformat, ridicându-şi nivelul, în Marea Neagră Nouă. Prin această revărsare Marea Neagră capătă caracteristicile ei actuale - de a fi în profunzime abiotică; şi, atunci probabil, a avut loc acel ,,potop", la care se referă N. Panin.

Nu se ştie bine datorită căror cauze s-a prăbuşit zona care astăzi formează strâmtoarea Bosfor: mişcări telurice, cutremur puternic, poate deriva continentelor, dar ea a vut loc cam la 7000 BP. Am arătat la început ce se ştia oarecum despre Marea Neagră prin cercetători din prima parte a sec. XX. În cele ce urmează, în baza unor date certe, vom arăta că toate aceste tranformări s-au datorat apariţiei Bosforului[13].

Amintim ca şi Panin, arătat în prima sa lucrare, că în etapa Mării vechi s-au găsit sedimente sapropelice, peste un nivel cu scoici de apă dulce. Acest lucru a fost observat bine de marina sovietică în 1938, când prin carotaj în paltforma continentală a Mării Negre s-a găsit la un nivel de cam −200 m un nisip umed, arătând o apă relativ dulce, peste care exista însă sapropel. Datarea a fost cam

[13] CHAIROPOULOS 2000, p. 142-146.

7 000 BP. Formarea sapropelului s-ar fi datorat penetrării unei ape marine mai grele, mai saline, ce s-a infiltrat sub apa doar salmastră; apele nu s-au amestecat, iar oxigenul nu a mai ajuns în profunzimi, alcătuindu-se o zonă de sapropel (noroi închis la culoare) unde puteau exista doar bacteriile anaerobe. Ar fi acea zonă moartă desemnată ca ,,*dead zone*" în engleză. În 1993 o misiune oceanografică ruso-americană a constatat în zona Crimeii, unde au făcut carotaje cam la −120 m adâncime, un nivel de argilă ce reprezenta urme de eroziune, un indiciu de un țărm sau o deltă acoperită de mare. S-au găsit scoici de *Drayssena* dar şi rădăcini de plante a căror vechime a fost apreciată pe la cca. 5 100 a. Chr. Deasupra acestora exista o cantitate mare de scoici de *Mityllus* care, prin C_{14}, s-a constatat că aveau o vechime de 6900 BP. S-a văzut de asemenea că trecerea de la un nivel la altul s-a făcut foarte rapid şi nu aşa cum de fapt se distinge atunci când apa creşte cu încetul şi lasă urme clare. În 1998, o misiune franco-română denumitaă ,,Blason" a reuşit prin mijloce moderne să facă o imagine tridimensională a fundului mării şi acolo s-au găsit sedimente lacustre sub forma unui nivel subțire de *Drayssena* peste care existau scoici de *Mityllus* vechi de peste 7000 ani. De asemenea, au fost găsite, tot în NE Mării Negre, dune submarine la o adâncime de −90 m, în cadrul platoului continental, care arătau o eroziune eoliană cu o strucutură şi morfologie caracteristică unui mediu de deşert (am arătat la început că în mezolitic −9000 ani a existat în actuala zona de NV a Mării Negre o epocă aridă destul de importantă). S-a găsit, de asemenea, nisipul rezultat prin eroziune eoliană, arătând şi el o trecere bruscă şi nu lentă a sa, astfel că dunele respective au ajuns submerse într-un timp foarte scurt (2-3 ani?). Le apreciem drept indicii că a avut loc o umplere de tip potop a Mării Negre, când ea a ajuns la nivel cu Mediterana – Oceanul Planetar. O misiune franceză a ajuns la aceeaşi concluzie lucrând în Marea Marmara şi strâmtoarea Bosfor. Astfel, Marea Neagră aşa cum o ştim noi acum, a ajuns în forma actuală destul de curând - cam acum 7000 ani; ea este, de un tip special, aproape unic: că sub −200 m este reprezentată de o zonă moartă pentru fauna marină. Acest lucru se datorează evident faptului că Marea Mediterană sub forma unui ,,potop" s-a revărsat în Marea Neagră Veche , ce era un lac, doar uşor salmastru şi a suferit ceea ce am arătat mai sus; totuşi ea a rămas salmastră în raport cu Mediterana şi Oceanul Planetar, care, după cum se ştie, sunt mult mai saline. Este evident că platoul marin al Mării Negre după acest potop s-a mărit mult, mai ales în N şi NV ei. Desigur, toată această zonă submersă a Mării Negre şi Azov era deja locuită, iar oamenii ce alcătuiau de acum chiar culturi arheologice neolitice, au murit, credem, prin înec. Nu pot fi de acord cu Panin care arăta că aceşti oameni erau mai evoluați ca civilizație decât cei din restul României şi Peninsulei Balcanice – ei erau tot pe aceeaşi treaptă, ceva mai joasă poate, decât cei ce au existat în Semiluna fertilă vest-asiatică şi în Egipt. Trebuie să arăt că înainte de lucrările lui Panin din anul 1978 şi 2001, prietena mea Alexandra Bolomey[14], ce a contribuit mult alături de subsemnatul la dezvoltarea arheozoologiei în România şi-a pus în 1978 întrebarea de ce în Dobrogea lipseşte cu totul cultura Criş (Körös), răspândită în restul României dar şi în nordul Bulgariei, Serbiei, şi Ungariei, iar în Dobrogea neoliticul începe doar cu cultura

[14] BOLOMEY 1978, p. 5-8.

Hamangia din neoliticul terminal? (lucrarea nu a avut răsunet pentru arheologii de atunci poate pentru că a fost scrisă în limba engleză). Ea şi-a pus problema dacă în Dobrogea nu a existat un fel de potop datorat la un moment dat de revărsarea fie a Dunării, fie împreună cu ea şi a altor ape curgătoare din regiune, ce a dus la dispariția prin înec a oamenilor imediat după mezolitic (paleoliticul şi mezoliticul sunt bine cunoscute în Dobrogea). Desigur că revărsarea acestor ape ce s-ar fi ridicat la cel mult cca. 10 m înalțime (aşa cum se întâmplă şi azi după furtuni şi ploi multe) nu a putut duce la eliminarea cu totul a oamenilor; ar exista, spunem noi, şi alte cauze necunoscute până acum, de ce lipseşte începutul neoliticului în Dobrogea, dar este posibil, ca ,,potopul" din Marea Neagră ce a avut loc acum aproape 7 000 ani sa fie şi el, în parte, răspunzător la această absență.

Să ne întoarcem acum să rezumăm oarecum ce a avut loc acum circa 7 000 ani BP.

Prin formarea strâmtorii Bosfor, Mediterana prin Marea Marmara, ce se afla cam la 150 m mai sus de lacul sarmatic slab salmastru, s-a revărsat printr-o transgresiune uriaşă sub forma unui ,,potop" în viitoarea Mare Neagră ce era, aşa cum am arătat, cam cu 150 m mai jos. Apele acesteia (ca şi ale Oceanului Planetar) erau cu mult mai saline decât cea a respectivului lac. Acestea fiind mai grele, s-au scufundat şi s-a ajuns la formarea sub 200 m adâncime a acelei zone moarte prin pierderea oxigenului. ,,Potopul" a ținut oarecum puțin timp, se pare că doar 2-3 ani, până când apele au ajuns la acelaşi nivel. Marea Neagră nouă s-a înalțat astfel cam cu 150 m şi desigur platoul continental mai ales în N şi NV s-a acoperit cu apă (formându-se şi Marea Azov), pe o suprafață de cca. 100 mii Km² (Fig. 1). Dunărea şi-a scurtat cu mult albia şi a ajuns probabil să se verse într-un golf al noii mări, care cu timpul s-a transformat în delta sa. Nistrul, Bugul şi Niprul au ajuns să se verse direct în mare scurtându-şi şi ele albia care a fost inudată pe o porțiune a ei, aceste fluvii varsându-se în mare actualmente prin limane. Apa mării noi a rămas totuşi doar salmastră şi nu asemănătoare cu Mediterana şi Oceanul Planetar (la care salinitatea este 38‰). Evident, cantitatea de apă pierdută prin umplerea Mării Negre noi, nu a influențat deloc nivelul acestuia, fiind pentru el doar o mică picătură. Țărmul Mării Negre mai ales în N şi NV s-a schimbat mult apropiindu-se de cel actual, existând o serie de golfuri şi golfulețe. Aşa cum s-a arăt la început, în Marea Neagră s-a format un curent circular ce a dus, în timp, la schimbarea caracteristicilor țărmului. S-au format pe parcurs nişte grinduri ce au schimbat foarte mult forma malului (vezi de exemplu cum arată astăzi Complexul Sinoe). Noi, pe baza unor specii găsite din neolitic şi eneolitic pe țărmul dobrogean al Mării Negre, am arătat printr-o lucrare[15] ceea ce a avut loc pe parcurs de atunci şi până acum în zona românească a mării.

Am arătat la început că lacul sarmatic avea o faună mai săracă şi mai puțin diversificată decât Marea Neagră. Evident că apele mediteraneene au adus cu ele o faună mult mai bogată ce s-a amestecat cu cea sarmatică, încât fauna actuală a Mării Negre este mai ales mediteraneană şi mai puțin sarmatică – se găsesc însă şi specii caracteristice, poate mai primitive, ce nu există în Mediterana. Natura a

[15] HAIMOVICI 1998, p. 57-59.

lucrat continuu şi s-au format tipuri şi subspecii care sunt caracteristice doar Mării Negre. Trebuie însă să amintim că deschiderea Bosforului a avut loc din plin în Optimul Postglaciar şi de aceeea şi caracteristicile Mării Negre noi erau altele decât ale celei strict actuale. Astfel, la țărmul mării din neolitic şi eneolitic, din partea sa dobrogeană, au existat cele două specii marine ce au fost arătate în titlul lucrării noastre – moluscul (scoica) *Spondylus* şi peştele *Sparus aurata* denumit de asemenea *Chrysophis aurata*.

Înainte de a arăta ce reprezintă cele două specii, ne întoarcem şi la Dunăre; aceasta a trebuit să-şi schimba gura ei către mare datorită inundării unei mari părți a platoului continental. În vremurile mult mai vechi, dar evident după 7000 BP, s-a considerat că fluviul se termina cu un fel de estuar prin care Dunărea se deschidea printr-un golf. Aşa cum am arătat la început, autorii ce s-au ocupat de Delta Dunării nu prea au mers înapoi, către 5500 ani a. Chr. când, datorită transformării ,,mării vechi" în cea ,,nouă", Dunărea şi-a schimbat şi ea deschiderea către mare şi nu s-au preocupat de cum arăta la început viitoarea deltă a fluviului. S-a preluat doar ce au spus grecii antici, care au ajuns doar în sec. VII a. Chr. la malul pontic – deci perioada Mării Negre Noi-, şi au construit cetăți maritime. Linia țărmului s-a modificat mult şi în cei 2500 ani ce s-au scurs de atunci. Nefiind direct specialist în această problemă vreau doar să punctez unele lucruri care nu ştiu de ce se țin orecum ascunse şi azi. De aceea avem în vedere fig. 5. din lucrarea lui Gh. Romanescu[16], în care se prezintă cum a văzut Ptolemeu, cam acum 2000 ani Delta Dunării, el stabilind pentru prima dată şi coordonatele Deltei (care sunt oarecum diferite de cele de astăzi); Ptolemeu arată că existau în deltă şapte brațe, la Nordul lor existând lacul Thiagola, iar la Sud insula Peuce. După câte ştiu eu, pe lângă cele trei brațe actuale au mai existat, nu prea de demult altele două sau trei, situate mai la Sud de cel denumit Sf. Georghe. De asemenea, că actualul braț Chilia ce îşi are ceatalul, din păcate, mai la Vest de celelalte două, conduce acum mai bine de 2/3 din apele de vărsare a fluviului. Brațul Chiliei este, spre binele nostru, transformat în mai multe porțiuni scurte, paralele şi chiar încâlcite, prin care se strecoară mai greu apa care este astfel încetinită. De aceea, vasele mari nu prea circulă pe acest braț. Evident că printr-o regularizare a sa, aşa cum se pare că se face actualmente prin lucrarea Bîstroe, o cantitate încă şi mai mare de apă va fi preluată de brațul Chilia care va deveni apt pentru vasele de orice mărime. Se ştie de asemenea că în toată Câmpia Siretului Inferior, Deltă şi mai spre răsărit, sudul Basarabiei, ce ține actualmente de Ucraina, s-a sesizat un fenomen de subsidență, care cred că nu a atins însă şi horstul dobrogean. Scufundarea este evident înceată, dar a început mai de demult. Martori sunt afluenții Siretului, Râmnicul Sărat şi Buzăul, ce fac pe parcurs o buclă spre NE pentru a se vărsa în acest râu şi chiar o îndreptare către Est a cursului său inferior. De asemenea, se scufundă şi Delta, după cum o arată faptul că brațul Chilia conduce cea mai mare parte a apei fluviului, şi brațele mai vechi de la Sud de Sf. Gheorghe au dispărut. În scurtă vreme (din punct de vedere geologic!) brațele actuale sudice ale Dunării se vor împotmoli şi ele, rămânând doar Chilia care va deveni aşa cum am arătat calea cea mai bună pentru vasele

[16] Vezi lucrarea de la n. 9.

mari. Delta, cu încetul se va usca şi va dispărea.

Să trecem acum la descrierea celor două specii şi începem cu aurata (*Sparus aurata*). Peştele aurata este o specie ce se găseşte actualmente în Marea Mediterană şi în cele adiacente ei; dar şi în Atlanticul ce mărgineşte de exemplu Franța este relativ comun. Este un peşte comestibil, fiind apropiat sistematic şalău. El ajunge la mărimi relativ mari şi la o greutate de 4-5 kg. Aurata reprezintă un malacofag tipic, având nişte dinți turtiți, cu care sparge valvele lamelibranhiatelor, mănâncă cu partea moale a acestora, aruncând sfărâmăturile scoicilor (Fig. 3). Adulții şi maturii se găsesc mai ales în golfurile şi lagunele suprasaline ale mărilor şi oaceanelor. Atunci când ajung la sorocul înmulțirii, se retrag în apa mării şi atunci se pot pescui uşor în zonele înguste (canalele de intrare) ale lagunelor. Peştele are o înmulțire interesantă care arată ce poate face natura: nu este hermafrodit, ci acelaşi organ genital este mai întâi ovar şi indivizii depun icrele, iar apoi tot acesta se transformă în testicul şi acelaşi individ se duce şi aruncă lapții peste icre şi are loc evident fecundarea. Astfel este destul să ai doar un peşte matur ca acesta să se înmulțească. Puii mici se găsesc în plancton şi când cresc mai mari se îndreaptă către lagune unde încep să se hrănească cu scoici. La țărmul dobrogean peştele este actualmente extrem de rar, iar specialiştii în lucrările lor arată că a fost găsit în mare doar la punctul Agigea[17] (Universitatea din Iaşi are la Agigea o Stațiune de Cercetări Marine iar, subsemnatul, care am lucrat acolo 12 ani –am găsit în toți aceşti ani doar un individ de doradă, păstrată acum în formol la Laboratorul de Morfologie Animală din Iaşi. Pescarii, când l-au văzut, nu au cunoscut ce reprezintă peştele respectiv, el neavând, aşa cum am arătat, nici nume popular în limbile ce le vorbesc pescarii de la talianele de pe țărmul dobrogean). Aurata a fost găsită mai întâi de către arheozoologi în aşezarea hamangiană de la Techirghiol[18], lac actualmente hipersalinizat, care probabil atunci era o lagună. Au fost descoperite mai multe resturi mai ales de maxilare, dar după spusele lui E. Comşa, ce a condus sapăturile în respectivul sit, au existat şi multe formațiuni mici cât un bob de fasole care erau evident dinți ai speciei (între timp aceştia s-au pierdut). Amintim că era atunci în plină perioadă Optimul Climateric Postglaciar, iar peştele se găsea desigur în cantitate mare în Marea Neagră Nouă. Mai târziu, temporal, a fost semnalat şi în aşezarea gumelnițiană de pe Insula ,,La Ostrov"[19], ce aparține lacului Taşaul de lângă Năvodari, lac care actualmente este de apă dulce şi nu mai reprezintă un golf marin. Acesta este în prezent cam la 3 km de mare şi pârâul Casimcea, ce se varsă în el, îi dă apa necesară existenței sale. Probabil aurata a fost pescuită de către gumelnițeni în micul lac Corbu, ce era pe vremuri o lagună marină. Să amintim că aşezarea aparține, ca şi cea de la Techirghiol, tot perioadei de vârf a Optimului Climateric Postglaciar. Încă o dată constatăm cum s-a transformat pe parcurs litoralul dobrogean, dar Marea Neagră Nouă nu s-a mai ridicat şi coborât în aceste mii de ani existând doar unele variații eustatice de câțiva metri.

Problema lamelibranhiatului *Spondylus* este mai complicată, aşa cum vom arăta pe larg mai jos.

---

[17] CĂRĂUŞU 1952, p. 669; BĂNĂRESCU 1964, p. 706.

[18] Vezi lucrarea de la n. 1.

[19] VALENTIN 2001, p. 165-169

Genul *Spondylus* a apărut încă din era secundară şi anume în Jurasic, acum mai bine de 150 milioane de ani. Evident că au existant pe parcurs multe specii ale acestuia, care au devenit fosile şi au luat parte la formarea unor roci, aceste specii fiind descoperite şi descrise de specialişti paleontologi. Doar pentru a arăta acest lucru vom spune că şi pe teritoriul României s-au găsit şi în Miocen *S. crassicosta* şi *S. miocaenicus.* Actualmente în Oceanul Planetar se găsesc mai multe specii de *Spondylus,* dar noi ne vom opri doar la două din cele existente astăzi (desigur ele erau şi în neolitic şi eneolitic) în Mediterana şi mările adiacente ei. Prima se numeşte *S. gussoni*, este de talie mică şi se găseşte doar la mari adâncimi (astfel nu era şi nu este folosită de către om). Cea de a doua este *S. gaederopus*, relativ destul de mare; a fost pe parcursul preistoriei foarte întrebuințată pentru a se executa o serie de artefacte (şi azi unii cumpără scoica pentru a o ține acasă datorită frumuseții sale). Amintim că specia este concomitent şi comestibilă, mai ales în zona de pe malul stâng al Adriaticii unde a fost multă vreme folosită alături de *Ostrea* în diferite mâncăruri. Înainte de a intra în detalii este bine să arătăm că datorită unor cauze necunoscute (maladie virală, microbiană sau fungică), actualmente specia a ajuns aproape cu totul stinsă. Specia a trăit sute de mii de ani (se găsesc actualmente în unele locuri scoici de *S. guederopus* în rocă), iar acum dispare aproape brusc. *Spondylus* este un bivalv mai deosebit de cele mai multe lamelibranhiate, care se ştie că prezintă o valvă dreaptă şi una stângă. Ca şi la stridii cele două valve se aşează una peste alta: cea dreaptă, ce devine mai mare, este inferioară şi cea stângă, mai mică, devine superioară. Cea inferioară apare convexă şi are 60-70 mm., ajungând însă uneori chiar până la 10-15 cm; este de obicei lamelată prezentând numeroase coaste şi este groasă de cca. 3 cm. Cea superioară, mai mică, are forma unei copite de măgar şi unii locuitori de pe coasta Mediteranei numesc scoica „copita măgarului". Valvele sunt de obicei acoperite de spini, dar există o mare variabilitate; unele din ele apar fără spini, fiind chiar glabre. Mai ales arheologii au distins multe tipuri având în vedere pilozitatea, dar şi culoarea externă a valvelor, ce merge de la roşu corai pâna la brun şi chiar violet – ele nu au importanță sistematică deoarece variabilitatea este individuală. În interior scoica este albă mat; având în vedere grosimea, poate fi foarte bine prelucrată. Scoica este solitară sau se găseşte în bancuri şi trăieşte prinsă de un substrat pietros, de care este foarte bine legată, la o adâncime în apă de la 2-30 m.; suprafața este adesea acoperită de nevertebrate incrustante, mai ales briozoare. Scoica se desprinde greu de substrat şi este evident că, pentru a o scoate, omul trebuie să se scufunde în apă şi să o tragă cu putere. Doar furtuni puternice, pot scoate scoica uneori la mal, dar ea este rostogolită şi rulată de valuri şi îşi pierde din frumusețe – s-au găsit de altfel de către arheologi şi asemenea resturi. Ca artefacte, dată fiind mărimea valvei inferioare, s-au putut executa din această scoică brățări, iar din resturi, amulete, mărgele ce se adunau în coliere. Este bine de amintit că s-au făcut şi nişte figurine mici antropomorfe (idoli?).

Alături de *Spondylus* au fost folosite şi alte scoici care se găsesc acum tot în Mediterana şi există artefacte făcute din ele. De aceea vom prezenta şi un alt gen de scoică, ce are de asemenea două valve ca toate lamelibranhiatele, dar ele sunt egale şi reprezentate prin una dreaptă şi alta stângă. El se numeşte *Pectunculus* şi are două şiruri de dinți mici (*pectunculus* în latineşte se cheamă pieptenuț).

Denumirea de *Pectunculus* nu se prea foloseşte, şi scoica este cunoscută mai degrabă cu numele de *Glycymeris*. Actualmente, în Mediterana şi mările adiacente ei se găsesc două specii, ambele cam de aceeaşi mărime, ale căror valve au fost şi ele transformate în artefacte.

a) *Glycymeris glycymeris*: Valva are 6,5 cm şi este aproape circulară, valvele fiind simetrice. Marginea este crenelată existând două şiruri de dinţi pe fiecare valvă; ligamentul este extern; exteriorul este sculptat; coloraţia are exteriorul pătat cu brun şi interiorul brun sau alb. Habitatul este nisipos uneori chiar mâlos; ajunge până la –80 m. În afară de Complexul mediteranean este întâlnită şi în Atlantic, Marea Mânecii, Marea Baltică.

b) *Glycymeris pilosa*: este puţin mai mare - în jur de 7 cm şi are periostracumul pilos. Coloraţia: violet. Acelaşi habitat ca prima, dar distribuţia este strict mediteraneană. Genul arătat apare în Cretacic, deci ceva mai târziu decât *Spondylus*, dar tot în Era secundară. În România se găsesc depozite din Miocen. Pentru scoica actuală noi punem aceeaşi problemă cu privire la găsirea ei – poate se rupe mai uşor de substrat decât *Spondylus*, dar probabil era necesară o acţiune de grup din partea scufundătorilor.

Cele două specii de *Glycymeris* au valvele groase şi de aceea sunt bune pentru a fi prelucrate în artefacte. Pe parcurs s-a constatat ca alături de artefacte făcute pe *Spondylus* s-au făcut şi altele, pe scoica *Glycymeris*. Trebuie să spunem că pentru brăţări apartenenţa la specie se vede uşor pentru că apare clar cum arată marginea scoicii dar şi alte porţiuni; pentru artefacte mai mici, este aproape imposibil să se contureze la ce gen aparţin acestea. Personal am intuit acest lucru şi o lucrare a unui arheolog din Serbia[20], care şi-a alăturat un bun specialist malacolog şi paleontolog constată că între artefactele găsite aparţinând Culturii Vinča, 60% provin lui *Spondylus* şi 40% aparţin lui *Glycymeris*. Mai mult chiar, s-a arătat că a a fost găsită o valvă de *Cardium* de la un individ precis fosil, care are o gaură – făcută deci de mână umană; şi este posibil deci să se fi folosit pe parcurs şi scoici fosile ce s-au transformat de asemenea în artefacte. Nu doar lamelibranhiatul *Spondylus* a fost în neoliticul – eneoliticul european transformat în diverse artefacte, ci şi alte scoici de talie mai mare au putut sa ajungă să fie şi ele origine de artefacte. Mai mult, s-a constatat că unele artefacte au avut drept origine calcar scos direct din rocă.

Mulţi arheologi s-au ocupat de un număr mai mare de specii de lamelibranhiate care s-au transformat pe parcurs în artefacte. O lucrare bine circumscrisă pentru România este aceea a lui Schuster – vom reveni cu privire la ea. Cel ce se preocupă de multă vreme de *Spondylusul* mediteranean şi din alte mări şi oceane este M. Seferiades care lucrează la Paris. Vom cita doar o lucrare mai veche de a sa deşi între timp a mai publicat şi altele[21]. El scoate toate celelalte scoici din context, considerând că doar *Spondylus* s-a găsit ca atare sau ca artefact în aşezări neolitice începând cu cele din bazinul Parisului şi Germania sudică, din vestul Poloniei, din Cehia, Slovacia, Austria, Ungaria, Serbia, România şi Bulgaria. Originea sa ar fi, după el, estul Mării Mediterane, mai ales Marea Egee

[20] DIMITRIJEVIĆ, TRIPKOVIĆ 2006, p.237-252.

[21] SEFERIADES 1995 (a), p. 289-356; idem 1995 (b), p. 238-245; idem 2000, p. 423-437; idem 2003, p. 353-367.

şi probabil Adriatica, scoica urmând deci un lung drum terestru pentru a ajunge la respectivele aşezări. Arată clar că scoica nu exista atunci în Marea Neagră şi culturile din România, Bulgaria şi Serbia au adus-o tot din Mediterana, contrar celor afirmate de Eug. Comşa şi mai ales de H. Todorova potrivit cărora *Spondylus* găsit în necropolele de la Durankulak şi Varna provine din Marea Neagră. Eu, care nu sunt arheolog, constat că în toate aceste situri Spondylus s-a găsit alături de alte scoici mai mari sau mai mici şi probabil de *Dentalium,* care nici măcar nu este o scoică. Oamenii din neolitic foloseau aceste scoici, care circulau astfel de la om la om şi din aşezare în aşezare, chiar şi din cultură în cultură până ajungeau departe de originea lor din mare. Toate aceste scoici, nu numai Spondylus, îşi pierdeau repede, să spunem cu un termen german, Weltanschaungul. Cred că este clar că cei din bazinul Parisului, aparţinând Culturii liniare de exemplu, nu ştiau ce reprezintă o scoică şi de asemenea ce reprezenta marea şi cum se scotea aceasta din apă. Totodată era clar că nu ştiau, căci doar specialiştii cunosc că, la lamelibranhiate, specia se recunoaşte după anumite caracteristici, de exemplu, cum arată ubonul, dinţii lor, a urmei pe valvă a muşchiului aductor şi a liniei valvei ş.a.m.d. Este sigur că neoliticii mai depărtaţi de Marea Mediterană nu puteau să ştie nimic despre aceste lucruri. Pentru ei *Spondylus,* dar şi scoicile asemănătoare şi ale altor specii era doar ceva palpabil bun ca atare, sau tranformat în artefacte, ce erau frumoase şi pe care, eventual, le dădeau celui ce purta un anumit rang în societatea de atunci. Nu înţeleg de ce Seferiades nu vrea să înţeleagă ce a reprezentat Optimul Climateric Postglaciar, care a schimbat mult din caracteristicile climatului faţă de cel actual şi că atunci specii din fauna mediteraniană de azi au ajuns şi în Marea Neagră aduse prin curentul Bosforului dar nu numai. *Spondylus* alături de celelalte scoici, să spunem mai ales *Glycymeris*, exista şi în Marea Neagră, care avea în perioada neolitico-eneolitică o altă caracteristică: era mult mai calda ca azi. Ştiu foarte bine că mulţi arheozoologi din Franţa vorbesc şi au vorbit de importanţa Optimului Climateric Postglaciar şi prin el de răspândirea unor specii. Clima face mereu o serie de salturi şi nu ramâne toată vremea pe loc. De exemplu, din perioada deja istorică, se ştie că la sfârşitul mileniului I p. Chr. a fost doar o uşoară creştere a temperaturii, vikingii au profitat de acest lucru, au descoperit Groenlanda, ce era atunci nu plină de gheţuri, ci verde cum a botezat-o Erik cel Roşu în anul 985, au ajuns în America, cam unde acum se găseşte Terranova şi cu drakarele lor au pus piciorul pe viitoarea Normandie şi au prădat până şi Constantinopolul; peste vreo 500 ani, a fost o mică glaciaţiune, care a făcut ca gheţarii din Alpi să se întindă mult mai mult şi a cam încurcat ruta vapoarelor în mările nordice. Constat că Seferiades, în lucrările sale, arăta că *Spondylus* a fost foarte mult folosit, mai ales la recunoaşterea rangului celui ce se împodobea cu Spondylus sau artefactele făcute din acesta. El se referă la civilizaţiile precolumbiene din cele două Americi: mayaşii şi astecii, ce au folosit scoici de Spondylus, din Marea Caraibilor (alte specii decât cele mediteraneene); cei din Anzi au avut la îndemână specii de Spondylus din Pacific.

Seferiades este de asemenea, şovăitor la un fapt de prim ordin. El îşi pune cu drept cuvânt problema dacă *Spondylus* era transformat în artefacte undeva la ţărmul mării, de unde el era scos la suprafaţă, sau scoica (poate diferitele scoici

spunem noi) era transportată până departe de mare, aşa cum a fost găsită în situri aparţinând la diverse culturi cu totul foarte depărtate de aceasta şi abia acolo era prelucrată. Pare să încline, având în vedere celebra brăţară din necropola de la Varna, ce a fost ,,reparată", adăugându-i-se cele două plăcuţe de aur şi care a aparţinut unei mari ,,personalităţi", că scoica era transformată departe de mare, deci în situl în care a devenit prin prelucrare artefact. Să-i amintim lui Seferiades că Varna se găseşte la un pas de Marea Neagră şi că, după cum considerăm noi, *Spondylus* exista şi în Pontul Euxin. Deci această problemă de prim rang nu a putut fi rezolvată de Seferiades, deşi lucrarea sa[21a], foarte stufoasă, şi pe un număr mare de pagini arăta cum a ajuns Lapis-lazulis din actualul Afganistan până la civilizaţiile de pe Tibru şi Eufrat, asemănând-o cu drumul urmat în Europa de *Spondylus* (cred că şi aici greşeşte – civilizaţiile din Mesopotamia erau cu mult mai evoluate şi poate mai noi în ani, ca origine, decât cele din neoliticul European care au fost după el pline doar de *Spondylus,* dar deloc şi alte scoici). Seferiades mai arată că tot *Spondylus* s-a cam asemănat ca funcţie, cu melcul Cauris care a ţinut loc de monedă nu prea de demult în Africa de vest şi în Peninsula Indiană. Nu pot să spun ce l-a făcut să afirme acest lucru. *Spondylus* este o scoică de mărime mult mai mare decât gastropodul Cauris, cântăreşte destul de mult, se mânuieşte mai greu şi totodată, că are, nu doar o cochilie ca acesta, fiind gastropod, ci două valve ca orice lamelibranhiat. Mă miră faptul că M. Seferiades nu spune nimic de artefactele reprezentând figuri antropomorfe – poate idoli care s-au găsit pe vremuri în neo-eneolitic, credem, nu doar pe teritoriul României-, despre care vorbeşte Schuster[22]; nu ştia despre aceste artefacte? Sau nu-i convenea să le prezinte?

Poate că l-am supărat pe M. Seferiades, cu cele spuse de noi, dar consider că nu este bine să clădeşti un imobil mare cu cărămizi ,,de gumă". Ca om al ştiinţelor zise exacte, nu am putut să fac altfel, căci ştiinţa nu evoluează doar prin diverse presupuneri.

Mă voi întoarce acum la cele două lucrări româneşti ce s-au ocupat de *Spondylus*; prima din ele mai veche, a lui Eug. Comşa[23] în care se vorbeşte despre *Spondylus* şi de alte scoicuţe care au fost găsite o dată cu el în siturile neo-eneolitice. Noi spunem că acest autor a avut cu totul dreptate când a afirmat că *Spondylus*, împreună cu toate celelalte scoici găsite, provin din Marea Neagră, evident doar din cea de atunci şi nu din cea de azi.

C. Schuster a făcut cu privire la *Spondylus* o monografie foarte detaliată[24]. El arată la început ca probabil *Spondylus* a existat şi în Marea Neagra de atunci, dar nu îl combate cu totul pe Seferiades. Se sprijină în această privinţă mai ales pe lucrările cercetătoarei bulgare H. Todorova, care într-adevăr a găsit, în NE Bulgariei, în multe situri (aşezări şi necropole), frecvent resturi ale respectivei scoici; Todorova consideră scoica *Spondylus* ca existentă în Marea Neagră de atunci, adică de la începutul neoliticului şi până la sfârsitul eneoliticului – atâta timp cât a ţinut şi Optimul Climateric Postglaciar[25]. Amintim de asemenea, că în

[22] Vezi lucrarea de la n. 3.
[23] Vezi lucrarea de la n. 2.
[24] Vezi lucrarea de la n. 3.
[25] Vezi lucrările de la n. 4 şi 5.

mai multe cazuri vorbind despre *Spondylus*, Schuster arată că el s-a găsit împreună cu *Cardium şi Dentalium.* Schuster trece mai întâi în revistă toate siturile în care a existat *Spondylus* arătând ce artefacte s-au făcut din respectiva scoică, începând cu brățări şi terminând cu mici mărgele, trecând totodată şi peste idoli. A arătat acest lucru nu numai pentru siturile din România ci şi în diverse aşezări din Europa, iar lucrarea poate fi folosită şi de specialişti străini. În a doua parte a lucrării se prezintă în ordinea alfabetică a siturilor catalogul descoperirilor, numerotate şi pe o hartă (harta 1). Cu privire la această lucrare noi considerăm că ar fi fost bine să se arate frecvența fiecăruia dintre artefactele găsite pentru a se putea pune în evidență cât a reprezentat un tip de artefact în raport de alt artefact. Schuster face şi o greşeală[26]. Pe harta nr. 1 sunt trecute la nr. 32, 33, 35 situri aparținând culturii Cucuteni, chiar din mijlocul provinciei Moldova, în care s-ar fi găsit Spondylus. Noi considerăm că purtătorii culturii Cucuteni nu au agreat scoica respectivă, care, în schimb era bine folosită de gumelnițeni, situați ceva mai la sud. De altfel, Magda Mantu ce a făcut săpături în situl cucutenian de la Scânteia (indicată de către Schuster ca aşezare în care s-a găsit *Spondylus)*, ne-a spus prin viu grai că această scoică nu a existat deloc la Scânteia, ci s-au găsit acolo doar scoici ale genului *Unio* – care se ştie ca trăiesc doar în ape dulci. De altfel şi Seferiades a cosiderat că purtătorii culturii Cucuteni nu au folosit scoica *Spondylus*[27]. Ea s-a găsit într-adevăr doar la Cărbuna, în Republica Moldova, sub forma unei amulete, dar acolo a fost de fapt un tezaur, în care s-au adunat diverse obiecte cu o oarecare valoare[28].

BIBLIOGRAFIE

BĂNĂRESCU 1964 – P. Bănărescu, *Fauna Republicii Populare Române – Pisces, osteichtiyes*, vol. XIII, Bucureşti.

BOLOMEY 1978 – A. Bolomey, *Why no Early Neolithic in Dobrogea*, Dacia, N.S., 22 (1978), 1-2, p. 5-8.

CĂRĂUŞU 1952 – S. Cărăuşu, *Tratat de Ihtiologie*, Bucureşti.

CHAIROPOULOS 2000 – P. Chairopoulos, *Sur les traces du déluge*, în Science & Vie, n. 213, décembre, p. 142-146.

COMŞA 1973 – E. Comşa, *Parures néolithiques en coquillages marins découvertes en territoire roumain*, Dacia N.S., 17 (1973), p. 61-76.

DERGACEV 2002 – V. Dergacev, *Die äneolithische und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF 20 (2002), 9.

DIMITRIJEVIĆ, TRIPKOVIĆ 2006 – V. Dimitrijević, B. Tripković, *Spondylus and Glycymeris Bracelets: Trade Reflection at Neolithic Vinća-Bela Brodo*, Documenta Praehistorica, 33 (2006), p. 237-252.

HAIMOVICI 1998 – S. Haimovici, *Sur certaines caractéristiques de la configuration du littoral de la mer Noire durant le V-e millénaire av.n.è. en considérant l'écologie du deux espèces de poisson Silurus glanis et Aurata-aurata*, în Analele Ştiințifice ale Universității ,,Al.I.Cuza'' Iaşi, s. II a, Biologie, 34 (1998), p. 57-59.

[26] Vezi lucrarea de la n. 3

[27] Vezi lucrarea de la n. 21 (a)

[28] DERGACEV 2002.

HAIMOVICI 2007 – S. Haimovici, *Mediterranean Species Discovered among the Animal Remains from Dobrogea Province, Neolithic-Eneolithic Period*, în Analele Ştiintifice ale Universităţii ,,Al.I.Cuza" Iaşi, s. Biologie animală, 53 (2007), p. 291-302.

MIHĂILESCU 1990 – K.D. Mihăilescu, *Proishojdenie limanov Delte Dunaia*, Chişinău.

NĂSTASE 1936 – G. Năstase, *Văile submerse ale Dunării, Cogâlnicului, Nistrului şi Niprului*, în Bul. S.R.R. de Geografie, 54 (1936), p.1-34.

NECRASOV, HAIMOVICI 1959 – O. Necrasov, S. Haimovici, *Sur la présence de la dorada (Aurata aurata) dans les eaux du littoral roumain de la mer Noire, pendant le Néolithique*, în *Lucrările Staţiunii Zoologice marine*, Agigea, I, p. 563-566.

PANIN 1983 – N. Panin, *Black Sea Coast Line Changes in the Last 10 000 Years*, Dacia N.S., 27 (1983), 1-2, p. 175-184.

PANIN 2001 – N. Panin, *Oscilaţiile de nivel ale Mării Negre şi evoluţia climei în Pleistocen*, în *Istoria Românilor*, vol I, Bucureşti.

RADU 2001 – V. Radu, *Studiul materialului arheoihtiologic,* în Silvia Marinescu Bâlcu *et alii*, *Aşezarea eneolitică de pe insula ,,La Ostrov" Lacul Taşaul (Năvodari), jud. Constanţa. Raport preliminar – Campaniile 1999-2000*, Pontica 33-34 (2001), p. 165-169.

ROMANESCU 1995 – G. Romanescu, *Delta Dunării – privire geografică*, Iaşi.

SCHUSTER 2002 – C. Schuster, *Zu den Spondylus – Funden in Romänien*, Traco-Dacica, 23 (2002), 1-2, p. 37-84.

SEFERIADES 1995 (a) – M. Seferiades, *La route néolithique des Spondylus de la Mediterranée à la Manche*, M. Otte (ed.), *Nature et Culture. Colloque de Liège (13-17 déc. 1993)*, Liège E.R.A.U.L., 68, p. 289-356.

SEFERIADES 1995 (b) - M. Seferiades, *Spondylus Gaedoropus: The Earliest European Long Distance Exchange System, a Symbolic and Structural Archaeological Approach to Neolithic Societies*, în *Poročlo o roziskovanjuniji paleolitika, neolitika in eneolitika v Slavonij*, 22 (1995), Ljubljana, p. 238-245.

SEFERIADES 2000 - M. Seferiades, *Spondylus Guederopus: some Observation on the Earliest Europpean Long Distance Exchange System*, în St. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.), *Karanovo III, Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Wien, p. 423-437.

SEFERIADES 2003 - M. Seferiades, *Note sur l'origine et la signification des objets en Spondyle de Hongrie dans le cadre du Néolithique et l'Énéolothique européen*, în *Frühe Etappen der Menschgeschichte in Mittel und Südeuropa*, Archaeolingua 15, p. 353-367.

TODOROVA 1993 – H. Todorova, *Klima und Strandverschiebung in der postglazial Bulgariens*, în *The Fourth Millennium B.C.*, în *Proceedings of the International Symposium*, Sofia, p. 77-81.

TODOROVA 2000 – H. Todorova, *Die Spondylus-Problematik heute*, în St. Hiller, V. Nicolov (hrgs), *Karanovo III, Beitrage zum Neolithikum in Sudeurope*, Wien, p. 415-422.

VERESCIAGHIN 1959 – H.K. Veresciaghin, *Mlecopitaiuschie Kavkaza*, Moskva.

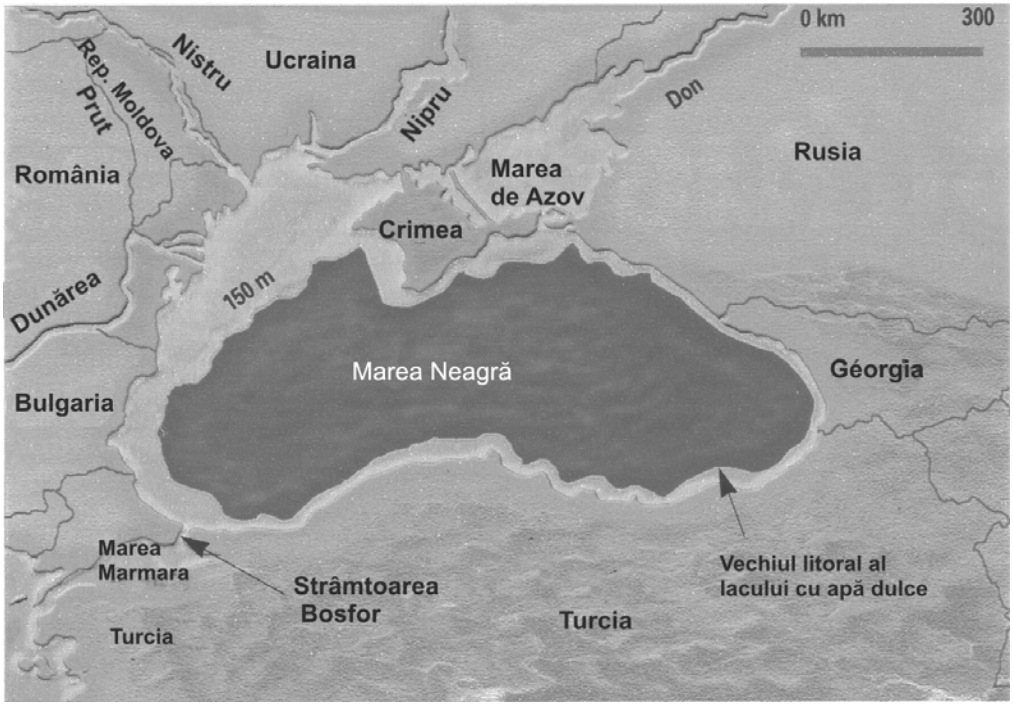

Fig. 1 - Harta Mării Negre Noi pentru a se observa zona pe care a fost acoperită în cadrul platoului continental (gri deschis).

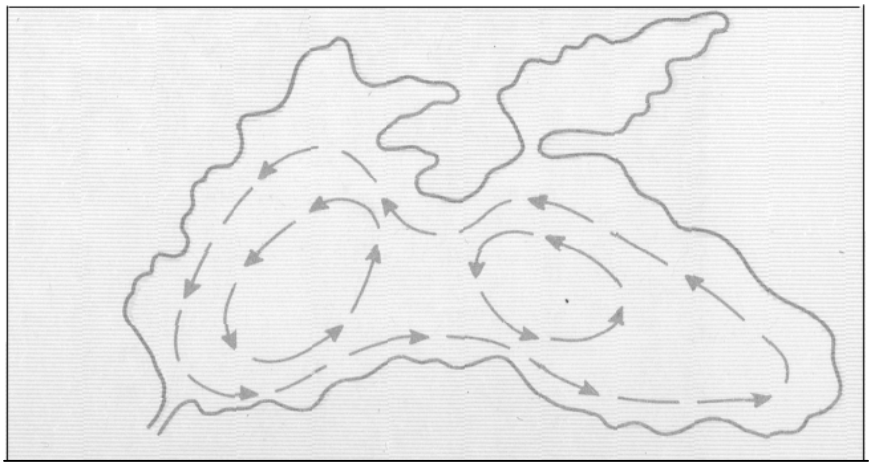

Fig. 2 – Schema curenților.

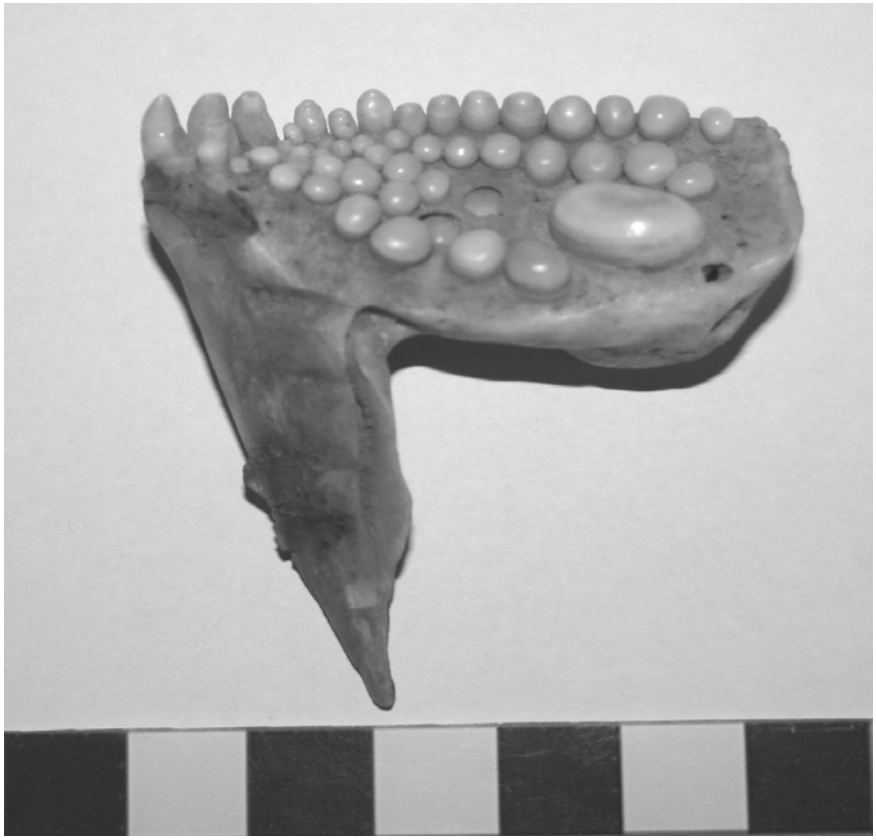

Fig. 3 - Maxilă de *Sparus aurata* – peştele malacofag

THE HUGE AND FAST BLACK SEA TRANSGRESSION IN THE EARLY DOBROGEA NEOLITHIC RESULTING IN TWO SPECIES *SPONDYLUS GAEDEROPUS* AND *SPARUS AURATA* ON THE ROMANIAN SEA –SHORE

Abstract

Starting from the XIX th century, it was ascertained that some geological characteristics as well as the flora and fauna of the Crimea peninsula were similar to those from the south of Dobrogea, the so-called Cadrilater.

At the beginning of the XX th century, the Tsarist Marine outlined by mapping the existence of some underwater valleys on the north – west of the Black Sea that continue the Danube valley to the east (towards Crimea) and to the south of Nistru, South Bug and Nipre.

The modern researches that followed, undertaken by the English, French, Russian, American and partly the Romanian Marine stood out that around 7000 years BP, the Black Sea was an easily salmaster lake (the Sarmatic Lake) that connected with the Mediteranean Sea through the Bosfor Strait, and due to the level difference a real cascade of salt water from the Mediteranean sea rushed into the Sarmatic Lake causing a level raising of the Black Sea with more than 100 meters .

So, a large territory from the north and north-west of the Black Sea, an extension of the nowadays low field, was covered by water and the Black Sea developed very special and well known characteristics.

Sea waters coming from Mediterana through the Marmara Sea and the Bosfor Strait have also brought a mediteranean fauna (even today the fauna in the Black Sea is more mediteranean than sarmatic) among which the two species mentioned in the title. They have lived on the Romanian sea shore for millenniums until the end of the post-glacier climate "climate optimum", the last part of the Eneolithic (Copper epoch).

ANALIZA DE LABORATOR A UNOR ARTEFACTE PROVENITE DIN SITUL ARHEOLOGIC DE LA SATU NOU – „VADU VACILOR" (COM. OLTINA, JUD. CONSTANȚA)

Leonid CĂRPUŞ, Cornelia CĂRPUŞ

Materialul analizat provine din groapa nr. 5 a aşezării, datată în sec. II a. Chr.[1] Acesta conține:

- fragmente osteologice, valve de scoici, sol organic, polen şi fragmente de lemn ars.

Probele au fost analizate într-un laborator cu profil medical, folosindu-se tehnici uzuale sau cu grad mediu de dificultate. S-a realizat adaptarea unor tehnici uzuale pentru examen parazitologic, biochimic şi microbiologic. Într-o scurtă enumerare a lor, amintim folosirea următoarelor metode:

- examenul direct, macro- şi microscopic (la lupă şi microscop binocular);
- concentrare, cu soluții suprasaturate;
- colorații;
- fluorescență;
- examenul bacteriologic;
- reacția la benzidină.

Din toate acestea s-au obținut imagini captate pe suport digital, prezente în lucrare.

La examenul macroscopic, am început cu materialul osteologic. Acesta este puternic fragmentat. Între acestea se disting resturi de vertebre cervicale, coaste, o mandibulă de porc cu dentiția intactă, chiar cu un molar neieşit, semn că era un individ tânăr, un astragal etc. Unele dintre aceste resturi osoase aveau în porțiunea distală o culoare roşiatică, de un roşu aprins. Se punea întrebarea dacă sunt urme de sânge (deşi puțin probabil întrucât culoarea era prea vie) sau colorant. De aceea am încercat folosirea unei tehnici din practica medicală de laborator şi anume reacția cu benzidină, utilizată în depistarea hemoragiilor oculte.

---

[1] În legătură cu aşezarea de la Satu Nou – „Vadu Vacilor", vezi M. Irimia, N. Conovici, A. Ganciu, *La site gétique de Satu Nou (comm. d'Oltina, dép. de Constanța), le lieu dit „Vadu Vacilor". Observations préliminaires*, Istros 14 (2007), p. 81-118.

Reacţia cu benzidină a fost efectuată în paralel, pe o porţiune de os fără pigment roşu şi pe zonele cu pigment. Reacţia, care s-a urmărit sub lupa binoculară, nu s-a pozitivat pe porţiunea colorată, ci pe zona diafizală unde nu există urme de colorant. Reacţia pozitivă este dată de apariţia culorii albastre specifică, care denotă prezenţa hemoglobinei în preparatul respectiv (fig. 3). Deşi vechi de peste două mii de ani aceste resturi osoase, provenind de la animalele din aşezare, mai conţin încă urme de sânge, iar petele roşii care erau în porţiunea epifizală a unui os lung reprezintă mai mult ca sigur un colorant. Nu putem şti dacă au fost vopsite intenţionat sau, mai probabil, peste aceste resturi au fost aruncaţi unii coloranţi folosiţi poate în gospodărie sau la diverse ritualuri. Alte fragmente aveau urme de arsură, semn că provin dintr-un incendiu sau au suferit o ardere prealabilă (ori ulterioară?), depunerii lor în groapă.

Deoarece nu ne-am aşteptat la reacţie negativă la benzidină în zona epifizală a osului, am repetat reacţia prin fotografiere sub microscop a unor fragmente mai mici din osul colorat intens. În fig. 4 se observă clar lipsa reacţiei pozitive la benzidină, ceea ce confirmă că pigmentul roşu nu este de origine sanguină.

Pe fragmentul al doilea de os am obţinut însă o reacţie de efervescenţă, dată mai mult ca sigur de reactivitatea apei oxigenate din reactivul de benzidină. Aşa numita reacţie „catalază pozitivă" poate fi obţinută la nivelul celulelor „vii", inclusiv a celulelor sanguine. Dar cum acestea provin din sec. II a. Chr., reacţia catalază pozitivă putea fi dată numai de prezenţa bacteriilor aerobe catalazo-pozitive. De aceea am efectuat culturi bacteriene din pământul de pe oase şi am obţinut o diversitate de specii aerobe. Aproape toate coloniile au fost catalazo-pozitive, remarcând însă prezenţa coloniilor de *Actynomicete*.

Scoicile prezente în materialul nostru, sunt reprezentate prin valve nepereche, aparţinând genului *Unio*, cu specii ca:

- *Unio pictorum*, două valve;
- *Unio tumidus*, trei valve;
- *Unio crassus*, şase valve.

Marea lor majoritate sunt deteriorate mai mult sau mai puţin, iar o valvă de *Unio crassus* are decupată în spatele umbonelui o perforaţie circulară, poate în scop de ornament, căci pentru nasturi decupajul este prea mic. Mai sunt prezente cochilii de gasteropode mici, intacte şi parţial degradate şi un *Helix* mare.

În majoritatea cazurilor, scoicile găsite în situri arheologice sunt tratate din punct de vedere al cantităţii lor, precum şi al importanţei lor ca aliment, ca obiect de podoabă sau de schimb, la speciile valoroase. Noi încercăm să le studiem ca indicatori ecologici şi climatici. Astfel, grosimea valvelor este strict legată de salinitatea şi duritatea apei, care la rândul lor sunt influenţate de factori climatici. Se ştie că în apele dulci predomină bicarbonaţii, iar în cele sărate clorurile. Evoluţia în straturi a acestor scoici este strict legată de variaţiile de salinitate ale apei în care trăiau. În perioadele secetoase evaporarea apei era mai mare şi concentraţia în săruri creştea, ceea ce influenţa grosimea striurilor de creştere la bivalve şi alte specii, asemănător inelelor de creştere la arbori.

Ceea ce am observat şi la aceste scoici, deşi periostracumul este puternic afectat de timp, este existenţa ritmicităţii de aproximativ 11 ani a „inelelor" mai groase de creştere, ritmicitate observată de noi la mai multe specii actuale. Dar

acest lucru face obiectul altui studiu în curs de publicare, legat de ritmicitatea bolilor epidemice, dezvoltarea microbiană în straturi, inclusiv la nivelul faunei terestre şi acvatice, corelate cu ritmicitatea activității solare.

Ultimele elemente studiate în acest eşantion sunt reprezentate de grăuncioarele de polen, care au fost fotografiate şi schițate într-un desen. Majoritatea aparțin plantelor din familia cruciferelor, cu excepția unui grăuncior de polen inedit a cărui imagine o redăm mai jos, negăsindu-l în determinatoare (Fig. 6-7).

Concluzii.

Aplicarea unor tehnici de laborator medical pentru artefactele din siturile arheologice poate aduce numeroase informații asupra mediului, vegetației, faunei, climei, dar şi epidemiologiei populației existente în zona acestora. Chiar dacă, aparent, cantitatea de probă analizată este nesemnificativă (1,2 kg), iar tehnicile folosite sunt cele uzuale, considerăm că informațiile obținute, chiar dacă vor ridica un număr mare de întrebări, pot deschide cu certitudine noi căi de abordare în cercetarea interdisciplinară.

Fig. 1 - Fragmente de oase, sol, fragmente ceramice din groapa nr. 5 din aşezarea Satu Nou – „Vadu Vacilor".

Fig. 2 - Fragmente osoase.

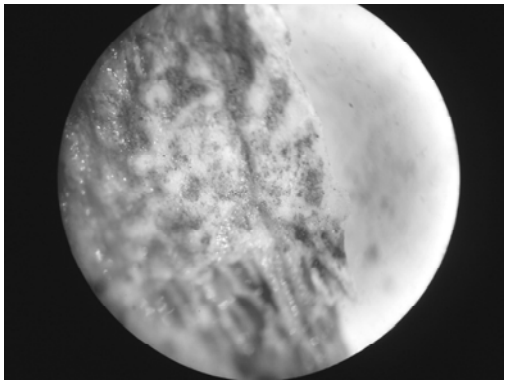

Fig. 3 - Reacția pozitivă la benzidină- culoarea închisă a porțiunii diafizale a osului.

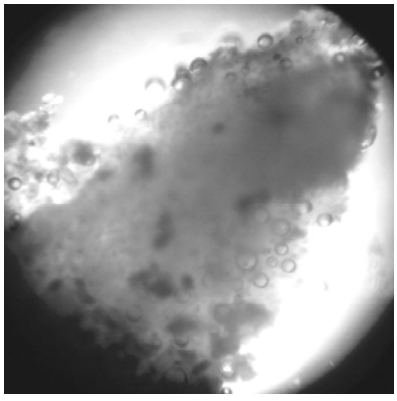

Fig. 4 - Reacția catalazică pozitivă.

Fig. 5 - Speciile de bivalve recoltate din groapa nr. 5.

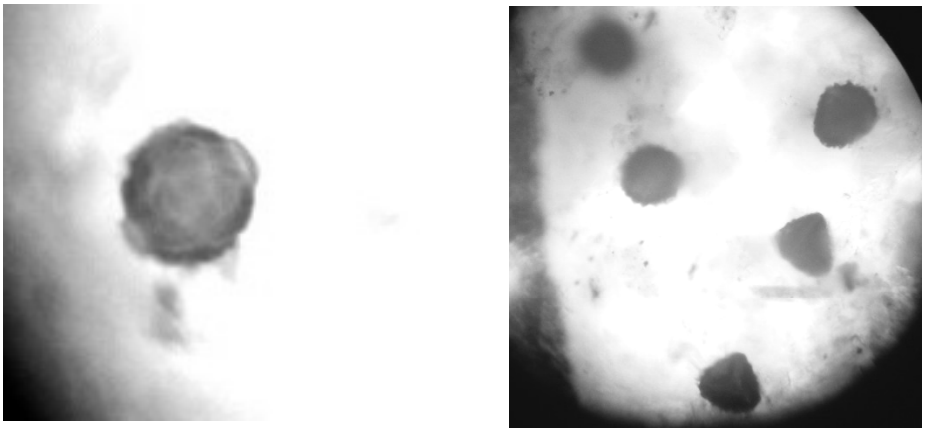

Fig. 6, 7 - Grăuncioare de polen separate din sol prin soluții suprasaturate.

LABORATORY ANALYSIS OF ARTIFACTS FROM ARCHAEOLOGICAL SITE SATU NOU – „VADU VACILOR" (OLTINA COM., CONSTANTA COUNTY)

Abstract

The authors present the analysis results on pit Nr. 5 materials, represented by: bone fragments, shell valves, organic soil, pollen, burnt wood fragments. The samples were analyzed in a medical laboratory with specific methods.

Bone materials macroscopic analysis has shown on one hand the presence of hemoglobin traces and on the other of a natural paint, probably thrown into the pit. Some bones presented burning traces. As result of the catalatic-positive reaction, it was established that the blood cells do not belong to the bones, but to aerobic bacterium existing in the soil.

The present shells, belonging to a variety of species, were also analyzed depending on climate factors they have developed in. The larger part of examined pollen belongs to crucifer family plants.

NUMISMATICĂ

NUMISMATIQUE

MONEDE DE „TIP SCITIC" AFLATE ÎNTR-O COLECȚIE PARTICULARĂ DIN CONSTANȚA

Gabriel TALMAȚCHI
Gheorghe ANDREESCU

Cuvinte cheie: Dobrogea, numismatică, monede de „tip scitic", perioada preromană.

Key words: Dobruja, numismatics, „scythian" type coins, Hellenistic period.

Cei mai de seamă reprezentanți ai comunității scitice din Dobrogea sunt regii Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios şi Sariakes, păstrați pentru eternitate cu precădere pe baza documentului monetar (de bronz şi de argint). Exemplarele respective au fost cercetate cu temei de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi prima parte a secolului al XX-lea[1], pentru ca ulterior cercetările numismatice privind monedele de „tip scitic" din Dobrogea să îmbogățească substanțial bagajul informațional şi să permită elaborarea de noi ipoteze în ceea ce priveşte domeniile iconografic, metrologic, cronologic, respectiv rolul, locul de batere, circulația etc[2].

Pe lângă puținele piese de „tip scitic" aflate în cadrul colecțiilor publice, au fost strânse şi în varii colecții particulare astfel de monede ce au atras întotdeauna prin raritate, inedit, varietate iconografică, contramarcare multiplă, diferențieri

[1] PICK 1898, pl. XIII, nr. 8; TACHELLA 1900, p. 397-401; TACHELLA 1903, p. 31-39; REGLING 1906, p. 259-265; KNECHTEL 1912, p. 219-224; MUŠMOV 1912, tab. XXXIX, p. 98; NETZHAMMER 1912, p. 127-133; SUTZU 1916/a, p. 1-3; SUTZU 1916/b, p. 523-531; RUZICKA 1917, p. 104; KNECHTEL 1919, p. 25-34; MOISIL 1928, p. 44; CANARACHE 1933-1934, p. 60-83; MOISIL 1936, p. 175-177; BECKER 1938, p. 24-25; SAINT-GEORGE 1942, p. 114-115; CANARACHE 1942, p. 3-5 etc.

[2] CANARACHE 1950, p. 213-257; GERASIMOV 1953, p. 53-58; ROGALSKY 1956/a, p. 26-27; ROGALSKY 1956/b, p. 119-123; ANOCHIN 1965, p. 3-15; ŠELOV 1965, p. 16-40; GERASIMOV 1972, p. 3-16; ANOCHIN 1973, p. 20-41; GERASIMOV 1975, p. 25-26; YOUROUKOVA 1977, p. 105-121; ANDDROUCH 1984, p. 117-161; LAZAROV 1985, p. 47-50; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 89-90; TAČEVA 1995, p. 7-17; ANDDROUCH 1995, p. 117-147; PREDA 1998, p. 120-129, pl. VIII, nr. 1-14; TALMAȚCHI 1999, p. 307-312; MANOV 2001, p. 956-957; LAZARENKO 2002, p. 130-147; TALMAȚCHI, DIACONU 2006-2007, p. 43-46; TALMAȚCHI, SANDOR 2006-2007, p. 47-50 etc.

ponderale etc. În continuare sunt prezentate un număr de 18 monede de bronz de „tip scitic" provenind dintr-o colecție particulară creată în Constanța de-a lungul timpului.

*

CATALOGUL COLECȚIEI PARTICULARE COMPUSE DIN MONEDE DE „TIP SCITIC" DIN CONSTANȚA

Monede emise pentru Kanites

TIP HERAKLES

1. AE; 6 h; 5,61 g; 22,5 x 21,5 mm; planşa I, nr. 1[3].
Av: Capul lui Herakles cu trăsături tinere, văzut din profil şi orientat spre dreapta; personajul poartă pe cap blana leului din Nemeea.
Rv: Măciucă cu vârful în jos; tolbă şi arc ieşit din teacă, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***BAΣIΛE/KAN(I)*** poziționată pe verticală dreapta/stânga.
Conservare relativ bună.
Bibliografie: CANARACHE 1933-1934, p. 69, nr. 11; CANARACHE 1950, p. 241, nr. 20, tab. V, nr. 20; H. D. RAUCH 1997, p. 21, nr. 125; SNG XI 2000, pl. XV, nr. 315; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2003, nr. 85; GORNY 2006, p. 30, nr. 1235.

TIP MARELE ZEU

2. AE; 12 h; 7,75 g; 24,5 x 23,5 mm; planşa I, nr. 2.
Av: Capul Marelui Zeu văzut din profil, orientat spre dreapta, împodobit cu o panglică.
Rv: Acvilă orientată spre dreapta stând pe un mănunchi de fulgere, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***BA(ΣIΛE)/KANI*** poziționată pe verticală dreapta/stânga.
Stare de conservare relativ satisfăcătoare.
Bibliografie: CANARACHE 1950, p. 230, nr. 2, dar fără contramarca de pe avers; GORNY 2007, p. 26, nr. 1182.

TIP DEMETRA ŞI CORE

3. AE; 12 h; 9,66 g; 26,5 x 24,5 mm; planşa I, nr. 3.
Av: Capetele acolate ale Demetrei şi Corei, văzute din profil, orientate spre dreapta, împodobite cu văl şi coroană de spice.
Rv: Un spic şi două facle în poziție verticală, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***BAΣIΛE/KANI*** dispusă pe verticală dreapta/stânga; abrevierea magistratului monetar ***APIΣ*** poziționat pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare foarte bună.
Bibliografie: MUŠMOV 1912, tab. XXXIX, fig. 8; SUTZU 1916, p. 1, fig. 2; CANARACHE 1933-1934, p. 67, nr. 7; CANARACHE 1950, p. 236-237, nr. 12, tab. III, nr. 12.

[3] Procesarea ilustrației şi imaginile foto ale articolului au fost realizate de ***Cristina Paraschiv-Talmațchi***.

4. AE; 12 h; 6,79 g; 24 x 23 mm; planşa I, nr. 4.
Av: Capetele acolate ale Demetrei şi Corei, văzute din profil, orientate spre dreapta, împodobite cu văl şi coroană de spice.
Rv: Un spic şi două facle în poziție verticală, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***(B)ΑΣΙΛΕ/ΚΑΝΙ*** dispusă pe verticală dreapta/stânga; abrevierea magistratului monetar ***APIΣ*** poziționat pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare bună.
Bibliografie: MUŠMOV 1912, tab. XXXIX, fig. 8; SUTZU 1916, p. 1, fig. 2; CANARACHE 1933-1934, p. 67, nr. 7; CANARACHE 1950, p. 236-237, nr. 12, tab. III, nr. 12.

5. AE; 11 h; 8,18 g; 22,5 x 23 mm; planşa I, nr. 5.
Av: Capetele acolate ale Demetrei şi Corei, văzute din profil, orientate spre dreapta, împodobite cu văl şi coroană de spice.
Rv: Două spice de grâu şi tije şi cu câte două perechi fiecare de frunze, aşezate în poziție verticală, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΚΑΝΙΤΟΥ*** dispusă pe verticală dreapta/stânga; abrevierea magistratului monetar ***BAK*** poziționat pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare foarte bună.
Bibliografie: TACHELLA 1903, p. 31; SUTZU 1916, p. 1, fig. 1; CANARACHE 1933-1934, p. 66, nr. 5; CANARACHE 1950, p. 236-237, nr. 12, tab. III, nr. 12; H. D. RAUCH 1997, p. 21, nr. 122; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 1997, p. 32, nr. 226; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/a, p. 37, nr. 304; SNG XI 2000, pl. XV, nr. 314; GORNY 2003/a, nr. 1132; GORNY 2004, nr. 1082; BALDWIN`S 2004, nr. 12.

TIP APOLLON

6. AE; 12 h; 5,18 g; 18 x 17 mm; planşa I, nr. 6.
Av: Capul lui Apollon laureat, văzut din profil şi orientat spre dreapta.
Observație: în partea central-stângă a câmpului monetar, în zona cefei personajului, este imprimată o contramarcă circulară (7,5 mm) cu capul lui Hermes, cu petasos, văzut din profil şi orientat spre dreapta.
Rv: Trepied aşezat pe verticală, cu baza în jos, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***(B)ΑΣΙΛΕ/ΩΣ/ΚΑΝΙΤΟΥ*** dispusă pe verticală dreapta/stânga; abrevierea magistratului monetar ***BAK*** poziționat pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare mediocră.
Bibliografie: CANARACHE 1933-1934, p. 65, nr. 3, dar fără contramarca de pe avers; CANARACHE 1950, p. 234, nr. 5, tab. II, nr. 5; H. D. RAUCH 1997, p. 22, nr. 126; SNG XI 2000, pl. XIV, nr. 308.

7. AE; 12 h; 3,51 g; 17 x 15 mm; planşa I, nr. 7.
Av: Capul lui Apollon laureat şi orientat spre dreapta.

Rv: În partea centrală a câmpului monetar, în poziție verticală, spre stânga un ciorchine de strugure cu vrej, iar în dreapta un thyrsos; ambele elemente apar pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***ΒΑΣΙΛ(Ε)/ΚΑΝΙ*** pe verticală dreapta/stânga.
Conservare mediocră.
Bibliografie: CANARACHE 1942, p. 4, fig. 1; MOISIL 1944, p. 38, nr. 329; CANARACHE 1950, p. 233, nr. 6, tab. II, nr. 6; SNG IX 1993, pl. XIII, nr. 351.

Monede emise pentru Charaspes

TIP DIOSCURI

8. AE; 12 h; 8,43 g; 24 x 23 mm; planşa I, nr. 8.
Av: Capetele acolate ale Dioscurilor, cu cununi de lauri, acoperite de bonete şi orientate spre dreapta; urme de cerc perlat.
Rv: Acvilă stând pe un mănunchi de fulgere şi orientată spre dreapta pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***ΒΑΣΙΛΕΩ(Σ)/ΧΑΡΑΣΠΟΥ*** dispusă pe verticală dreapta/stânga; sub mănunchiul de fulgere, abrevierea magistratului monetar ***ΜΕ*** în ligatură, poziționat pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare bună.
Bibliografie: CANARACHE 1933-1934, p. 64, nr. 1; CANARACHE 1950, p. 244, nr. 25, tab. VI, nr. 25; SNG IX 1993, pl. XIII, nr. 350; H. D. RAUCH 1997, p. 22, nr. 131; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/a, p. 37, nr. 305; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2000, nr. 173; SNG XI 2000, pl. XIV, nr. 305; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2002, nr. 113; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2006/a, nr. 73; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2006/b, p. 19, nr. 94; MÜNZ ZENTRUM RHEINLAND 2002, p. 9, nr. 68; GORNY 2003/a, nr. 1130-1131; http://www.odophil.ch/numismatik/griechen/thrakien/0245.html.

9. AE; 12 h; 10,47 g; 23 x 22 mm; planşa I, nr. 9.
Av: Capetele acolate ale Dioscurilor, cu cununi de lauri, acoperite de bonete şi orientate spre dreapta; urme de cerc perlat.
Rv: Acvilă stând pe un mănunchi de fulgere şi orientată spre dreapta pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***ΒΑΣΙΛΕ(ΩΣ)/(ΧΑ)ΡΑΣΠΟ(Υ)*** dispusă pe verticală dreapta/stânga; sub mănunchiul de fulgere, abrevierea magistratului monetar ***ΜΕ*** în ligatură, poziționat pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare bună.
Bibliografie: CANARACHE 1933-1934, p. 64, nr. 1; CANARACHE 1950, p. 244, nr. 25, tab. VI, nr. 25; SNG IX 1993, pl. XIII, nr. 350; H. D. RAUCH 1997, p. 22, nr. 131; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/a, p. 37, nr. 305; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2000, nr. 173; SNG XI 2000, pl. XIV, nr. 305; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2002, nr. 113; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2006/a, nr. 73; NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2006/b, p. 19, nr. 94; MÜNZ ZENTRUM RHEINLAND 2002, p. 9, nr. 68; GORNY 2003/a, nr. 1130-1131;
http://www.odophil.ch/numismatik/griechen/thrakien/0245.html.

Monedă emisă pentru Akrosas

TIP ZEUS

10. AE; 12 h; 3,30 g; 16 x 14,5 mm; planşa I, nr. 10.
Av: Capul lui Zeus cu păr buclat, cu barbă scurtă şi coroană de lauri, orientat spre dreapta.
Rv: Cornul abundenței, pe verticală, orientat în jos, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***BAΣI(ΛE)/AKPO(ΣA)*** poziționată pe verticală; prescurtarea magistratului monetar ***MH*** poziționată pe orizontală, sub cornul abundenței, la baza câmpului monetar.
Conservare mediocră.
Bibliografie: CANARACHE 1950, p. 245, nr. 27, dar la noi prescurtarea altui magistrat monetar; GORNY 2003/b, p. 22, nr. 1159.

Monede emise pentru Ailios

TIP DIOSCURI

11. AE; 12 h; 10,24 g; 23,5 mm; planşa II, nr. 11.
Av: Capetele acolate ale Dioscurilor, cu coroane din foi de lauri, acoperite de bonete şi orientate spre dreapta; urme de cerc perlat.
Observație: în partea central stângă a câmpului monetar este imprimată o contramarcă aproximativ circulară (5 x 6 mm) ce prezintă capul lui Hermes cu petasos, văzut din profil şi orientat spre dreapta.
Rv: Două protome ale cailor Dioscurilor pe mijlocul câmpului monetar; legenda ***BAΣIΛEΩΣ/AIΛIOΣ*** poziționată pe verticală; sub protome monograma magistratului monetar aşezată pe orizontală la baza câmpului monetar.
Observație: moneda nu are o mică parte, fiind fragmentară.
Conservare bună.
Bibliografie: CANARACHE 1950, p. 248, nr. 34, tab. VII, nr. 34; H. D. RAUCH 1997, p. 22, nr. 133; GORNY 2002/a, p. 18, nr. 1092.

12. AE; 12 h; 8,05 g; 23,5 mm; planşa II, nr. 12.
Av: Capetele acolate ale Dioscurilor, cu coroane din foi de lauri, acoperite de bonete şi orientate spre dreapta; urme de cerc perlat.
Observație: în partea central stângă superioară a câmpului monetar, pe boneta primului Dioscur este imprimată o contramarcă aproximativ circulară (7,5 mm) ce prezintă capul lui Hermes cu petasos, văzut din profil şi orientat spre dreapta.
Rv: Două protome ale cailor Dioscurilor pe mijlocul câmpului monetar; legenda ***(BAΣIΛEΩΣ)/AIΛI(OΣ)*** poziționată pe verticală; sub protome monograma magistratului monetar aşezată pe orizontală la baza câmpului monetar.
Conservare mediocră.
Bibliografie: CANARACHE 1950, p. 248, nr. 34, tab. VII, nr. 34; H. D. RAUCH 1997, p. 22, nr. 133; GORNY 2002/a, p. 18, nr. 1092.

13. AE; 12 h; 5,02 g; 22,5 x 21,5 mm; planşa II, nr. 13.
Av: Capetele acolate ale Dioscurilor, cu coroane din foi de lauri, împodobite cu căciuli ţuguiate şi orientate spre dreapta; urme de cerc perlat.
Observaţie: în partea centrală a câmpului monetar, pe capul primului Dioscur apare o contramarcă circulară (7,5 mm) reprezentând capul lui Hermes cu petasos, văzut din profil şi orientat spre dreapta.
Rv: Două protome ale cailor Dioscurilor pe mijlocul câmpului monetar; legenda ***ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΑΙΛΙΟ(Σ)*** poziţionată pe verticală; sub protome monograma magistratului monetar pe orizontală **(*TK*?)** la baza câmpului monetar.
Conservare slabă.
Bibliografie: CANARACHE 1950, p. 248, nr. 33 ?, tab. VII, nr. 33; H. D. RAUCH 1997, p. 22, nr. 132; GORNY 2002/a, p. 18, nr. 1092; GORNY 2002/b, p. 23, nr. 1152.

Monede emise pentru Sariakes

TIP MARELE ZEU

14. AE; 12 h; 6,76 g; 23 x 21,5 mm; planşa II, nr. 14.
Av: Capul Marelui Zeu bărbos, orientat spre dreapta.
Rv: Acvilă orientată spre dreapta stând pe un mănunchi de fulgere, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***(B)ΑΣΙΛΕ/ΣΑΡΙΑ*** poziţionată pe verticală; între literele I şi A din numele ***ΣΑΡΙΑ*** apare o globulă; o a doua globulă apare în spatele picioarelor acvilei;
Observaţie: ultima literă din numele personajului (A) este redată într-un mod aparte.
Conservare mediocră.
Bibliografie: H. D. RAUCH 1997, p. 23, nr. 135; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/b, p. 61, nr. 502.

15. AE; 12 h; 6,05 g; 24,5 x 24 mm; planşa II, nr. 15.
Av: Capul Marelui Zeu bărbos, orientat spre dreapta.
Rv: Acvilă orientată spre dreapta stând pe un mănunchi de fulgere, pe partea centrală a câmpului monetar; legenda ***ΒΑΣΙΛΕ/(Σ)ΑΡΙΑ*** poziţionată pe verticală.
Conservare foarte bună.
Bibliografie: H. D. RAUCH 1997, p. 23, nr. 135; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/b, p. 61, nr. 502.

TIP DEMETRA

16. AE; 1 h; 4,91 g; 20 x 19 mm; planşa II, nr. 16.
Av: Capul Demetrei cu văl orientat spre dreapta; de sub văl, pe frunte, apar cununi de spice.
Rv: Două spice, cu tije şi frunzuliţe, în poziţie verticală, pe partea centrală a câmpului monetar: legenda ***ΒΑΣΙΛΕ/ΣΑΡΙΑ*** poziţionată pe verticală.
Conservare satisfăcătoare.

Bibliografie: TACHELLA 1900, tab. V, fig. 2; SUTZU 1916, p. 2, fig. 3; CANARACHE 1950, p. 252, nr. 39, tab. VIII, nr. 39; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/b, p. 61, nr. 504; SNG XI 2000, pl. XV, nr. 325-326.

17. AE; 2 h; 5,48 g; 20 x 19 mm ; planşa II, nr. 17.
Av: Capul Demetrei cu văl orientat spre dreapta; de sub văl, pe frunte, apar cunune de spice.
Rv: Două spice, cu tije şi frunzulițe, în poziție verticală, pe partea centrală a câmpului monetar: legenda ***(B)AΣIΛE/ΣAPIA*** poziționată pe verticală.
Conservare relativ bună.
Bibliografie: TACHELLA 1900, tab. V, fig. 2; SUTZU 1916, p. 2, fig. 3; CANARACHE 1950, p. 252, nr. 39, tab. VIII, nr. 39; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/b, p. 61, nr. 504; SNG XI 2000, pl. XV, nr. 325-326.

18. AE; 1 h; 5,79 g; 19,5 mm; planşa II, nr. 18.
Av: Capul Demetrei cu văl orientat spre dreapta; de sub văl, pe frunte, apar cunune de spice.
Rv: Două spice, cu tije şi frunzulițe, în poziție verticală, pe partea centrală a câmpului monetar: legenda ***BAΣIΛE/ΣAPIA*** poziționată pe verticală.
Conservare relativ bună.
Bibliografie: TACHELLA 1900, tab. V, fig. 2; SUTZU 1916, p. 2, fig. 3; CANARACHE 1950, p. 252, nr. 39, tab. VIII, nr. 39; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/b, p. 61, nr. 504; SNG XI 2000, pl. XV, nr. 325-326.

*

În total sunt prezenți basileii Kanites (7), Charaspes (2), Akrosas (1), Ailios (3) şi Sariakes (5 exemplare). Emisiunile monetare sunt realizate în bronz, ca majoritatea descoperirilor de acest gen, cu excepția unei drahme bătută pentru Sariakes[4]. Printre cele mai numeroase în catalog sunt exemplarele bătute pentru Kanites (ca şi în general pentru toate descoperirile de „tip scitic" cunoscute)[5], urmate de cele emise pentru Sariakes. Acestea din urmă aparțin unui personaj prescurtat ca *Σαρια*, numele său întreg, de origine iraniană fiind, după unele păreri, *Σαριαχος* („supremul" sau „principalul"[6]).

Din punct de vedere ponderal pot fi observate o serie de abateri de la valorile repertoriate de la descoperiri mai vechi sau mai noi pentru fiecare din tipurile monetare specifice fiecărui suveran. Tipul Herakles emis pentru Kanites prezintă exemplare care se situează în general între 6,40/50 şi 8 grame, piesa noastră fiind cu aproape 1 g mai uşoară, poate şi datorită modului de prezervare. Piesa din tipul Marele Zeu, deşi într-o stare de conservare precară, se apropie de valoarea de 8 g, în jurul căreia se distribuie şi alte descoperiri. Piesele din tipul Demetra şi Core sunt cuprinse între 6,79 şi 9,66 g, altele atestate până în prezent fiind cuprinse între 8,05 şi 10,40 g, cu o densitate a lor în jurul valorii de 9,70 g.

[4] CRONICAR 1935, p. 155.
[5] PREDA 1998, p. 123.
[6] LAZAROV, POPOV 1985, p. 157.

Piesa din tipul Apollon (trepied pe revers) are o greutate de 5,18 g şi se înscrie în valorile specifice cuprinse între 4,74 şi 8,36 g. Cea de a doua piesă din tipul Apollon dar pe revers cu reprezentarea unui ciorchine de strugure cu vrej, iar în dreapta un thyrsos, are un pond de 3,51 g (în ciuda unei stări de conservare precare), valorile generale între care variază greutatea acestui tip monetar fiind de 3 şi 4 g. Monedele pentru Charaspes corespund unui singur tip monetar, cel cu Dioscurii. Greutățile pieselor din catalog sunt de 8,43 şi 10,47. Cele repertoriate pentru celelalte descoperiri sunt cuprinse între 7,60 şi 11,19 g, cea mai mare densitate grupându-se între 9,55 şi 11,19 g. Unica piesă din catalog emisă pentru Akrosas este din tipul Zeus şi are o greutate de 3,30 g, integrându-se între valorile ponderale specifice care variază între 3 şi 3,50 g. Monedele emise pentru Ailios aparțin tipului monetar cu Dioscurii. Greutatea lor se încadrează între 5,05 şi 10,24. Diferența mare de greutate se datorează în mod cert uzurii avansate, probabil creată prin circulație, întrucât valorile generale cunoscute pentru acest tip monetar sunt cuprinse între 8 şi 10,50 g. În sfârşit ultimele tipuri monetare din catalog îi aparțin lui Sariakes. Menționăm în acest sens tipul Marele Zeu cu două exemplare cu greutăți de 6,76 şi 6,05 g, care se încadrează între valorile „normale" cuprinse între 5,50 şi 7 g. Tipul Demetra şi ultimul cuprinde trei piese cu greutăți de 4,91, apoi 5,48 şi 5,79 g, din nou integrate valorilor ponderale specifice ce variază între 4,50 şi 6 g. Cea mai mare parte a monedelor au greutăți care se înscriu în mod lejer în valorile ponderale ale respectivului tip monetar. Atunci când ele nu corespund, s-ar putea să exprime o uzură datorată circulației monetare şi mai puțin existența din start a unor ştanțe tocite prin folosință îndelungată. Tocmai atenția acordată exprimată şi prin calitatea excepțională a majorității exemplarelor cunoscute pot infirma existența ştanțelor cu o lungă durată de funcționare.

Din punct de vedere iconografic monedele din catalog oferă o varietate de teme specifice panteonului grec, sub forma zeităților şi a atributelor lor sau al altor detalii însoțitoare. Deşi sunt emisiuni reduse cantitativ, de cele mai multe ori, din punct de vedere artistic, asistăm la manifestarea unui înalt grad calitativ, specific monetăriilor pontice. Chiar dacă apar destul de des stângăcii de execuție sau greşeli în transcrierea legendelor, ceea ce rămâne important după părerea noastră, este redarea unor figuri de divinități greceşti „populare", iar arta şi tehnica lor este specifică aceleiaşi lumi greceşti[7]. Pentru locul lor de producere au fost nominalizate cu precădere doar două ateliere - Callatis şi Dionysopolis -[8], dar şi Tomisul, pe deplin temei, poate fi considerat un posibil centru emitent[9] sau chiar toate trei - Callatis, Dionysopolis şi Tomis -[10]. Şi din punctul nostru de vedere, care coincide cu al altor specialişti, monedele de „tip scitic" sunt piese de factură greacă, produse ale monetăriilor oraşelor din Pontul Stâng[11].

[7] CRONICAR 1935, p. 155; MOISIL 1936, p. 177.

[8] POENARU BORDEA 1973-1975, p. 25, nota 98; PREDA 1973-1975, p. 66; PREDA 1998, p. 126.

[9] ANNDROUCH 1984, p. 146.

[10] CANARACHE 1942, p. 5.

[11] Aceeaşi părere şi la SUTZU 1916/b, p. 527; CANARACHE 1942, p. 5; PREDA 1964, p. 406; PREDA 1973, p. 182 etc.

Realizând un studiu parțial al prezenței diferitelor teme iconografice pe monedele de „tip scitic" în raport cu cele existente în iconografia monetăriilor vest-pontice am surprins mai multe aspecte relevante[12]. Noi am nominaliza teoretic piesele de bronz ale lui Kanites (spic sau spice[13]; tolbă şi măciucă[14]; măciucă şi arc în teacă[15]; Herakles/măciucă[16]; Herakles/măciucă şi arcul în teacă[17]; spic de grâu cu două frunze şi făclie[18]; două făclii cu spic[19]; spic de grâu cu două frunze şi două spade[20]; tolbă[21]; Demetra/ciorchine de strugure şi spic de grâu[22]), piesele de bronz (capetele acolate ale Demetrei şi ale Corei/două spice[23]) ale lui Tanusa, piesele de bronz (capetele acolate ale Demetrei şi Corei/două spice de grâu cu pai lung şi patru foi[24]) ale lui Akrosas, piesele de bronz (spic[25]; Apollon/trepied[26]; Demetra/două spice de grâu cu frunze[27]; Herakles bătrân şi cu barbă/teacă cu arc[28]; Hera/spic de grâu, torță[29]) şi de argint ale lui Sariakes (Apollon/arc, tolbă cu săgeți, spic[30]) etc. ca fiind bătute de monetăria de la Callatis. Apoi am face legătura între piesele de bronz (spic sau spice, cu sau fără făclii[31]; Marele Zeu/spic de grâu, arc în teacă[32]; Marele Zeu/acvilă orientată spre dreapta stând pe fulgere[33]; Hermes cu petasos/kerykeion fără aripi[34] sau cu aripi[35]; Hermes/caduceu şi spic[36]) ale lui Kanites, piesele de bronz (capetele acolate ale Dioscurilor/acvilă orientată spre dreapta stând pe fulgere[37]) pentru Charaspes, piesele de bronz (capetele acolate ale Dioscurilor/două protome de cai spre

[12] Acest studiu va vedea lumina tiparului într-un viitor apropiat, nefiind încă finalizat.

[13] TACHELLA 1903, p. 31.

[14] TALMAȚCHI 1999, p. 307, nr. 1-2.

[15] CANARACHE 1933-1934, p. 69, nr. 12.

[16] CANARACHE 1933-1934, p. 70-71, nr. 13, 15; TALMAȚCHI 1999, p. 308, nr. 4-5.

[17] CANARACHE 1933-1934, p. 69, nr. 11, p. 70, nr. 14; RUZICKA 1917, p. 104.

[18] KNECHTEL 1919, p. 26-27; CANARACHE 1933-1934, p. 65-66, nr. 4; SNG STANCOMB 1994, nr. 310; GORNY 2002/a, p. 18, nr. 1091.

[19] SUTZU 1916, p. 1-2.

[20] CANARACHE 1933-1934, p. 67-68, nr. 5-7.

[21] GORNY 1998, p. 16, nr. 77.

[22] CANARACHE 1942, p. 4.

[23] SUTZU 1916, p. 2; CANARACHE 1933-1934, p. 64-65, nr. 2; SNG IX 1993, pl. XI, nr. 307; GORNY 1998, p. 16, nr. 76.

[24] CANARACHE 1933-1934, p. 72, nr. 19-20.

[25] CANARACHE 1933-1934, p. 75-76, nr. 28, p. 76, nr. 30.

[26] CANARACHE 1933-1934, p. 65, nr. 3, p. 75, nr. 26; TALMAȚCHI 1999, p. 308, nr. 3.

[27] SUTZU 1916, p. 2; CANARACHE 1933-1934, p. 74, nr. 25.

[28] CANARACHE 1933-1934, p. 77-78, nr. 31-32 (60-83).

[29] CANARACHE 1933-1934, p. 76, nr. 29.

[30] MOISIL 1936, p. 177; CRONICAR 1935, p. 155.

[31] TACHELLA 1903, p. 31.

[32] CANARACHE 1933-1934, p. 68-69, nr. 10.

[33] SAINT-GEORGES 1942, p. 114, nr. 1; CANARACHE 1933-1934, p. 68, nr. 9.

[34] CANARACHE 1933-1934, p. 71, nr. 16-17.

[35] CANARACHE 1933-1934, p. 71-72, nr. 18.

[36] OCHEȘEANU 1972, p. 485-486, nr. 1.

[37] CANARACHE 1933-1934, p. 64, nr. 1; ANDDROUCH 1984, p. 145; TALMAȚCHI 1999, p. 308, nr. 6; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2001, p. 36, nr. 236-237.

dreapta[38]) ale lui Ailios, pe piesele de bronz (capetele acolate ale celor doi Dioscuri/protomă de cal înstelat[39] sau două protome de cai[40]; Zeus/cornul abundenței[41]) ale lui Akrosas, pe piesele de bronz (spic[42]; Hermes/kerykeion fără aripi[43]; capetele acolate ale Dioscurilor/două protome de cai[44]) ale lui Sariakes etc. ca fiind bătute la Tomis. Şi acestea doar pentru a ne referi la cele două posibile ateliere greceşti de pe coasta dobrogeană. Ce se poate observa, chiar şi pentru aceste puține exemplare, este asemănarea izbitoare dintre iconografia monedelor de „tip scitic" şi iconografia monetăriilor vest-pontice dobrogene. Sigur că este destul de dificil să considerăm prezența spicului o certitudine pentru emiterea lor doar la Callatis, căci imaginea este comună şi pentru monetăria de la Tomis. Dar reprezentarea Marelui Zeu (exemplare cu aversul foarte bombat şi reversul plat; modul de execuție este identic cu cel al monedelor din tipul Marele Zeu, ca şi metalul folosit!) provine de la Tomis, iar cea a lui Herakles (cu trăsături tinere sau îmbătrânite) provine de la Callatis. De multe ori ştanțele executate pentru tipul Marele Zeu (la Tomis) par a fi folosite şi pentru monedele de „tip scitic". Şi nu ar fi singurul exemplu în acest sens.

Este de remarcat o varietate specială în ceea ce priveşte prezența magistraților monetari pe reversul exemplarelor: ***APIΣ*** (tip Demetra şi Core la Kanites, nr. 3-4), ***BAK*** (tip Demetra şi Core la Kanites, nr. 5; tip Apollon, nr. 6), ***ME*** în ligatură (tip Dioscuri la Charaspes, nr. 8-9), ***MH*** (tip Zeus la Akrosas, nr. 10), ***TK*** (tip Dioscuri la Ailios, nr. 13). Dintre aceştia, pe unii s-ar putea să-i identificăm şi pe monedele emise de monetăriile vest-pontice de la Histria (!) şi Tomis. Abrevierea numelui magistratului ***APIΣ*** apare pe monedele histriene autonome din tipul Atena sub forma ***APIΣT***[45], ca şi pe cele din tipul Apollon pe omphalos sub forma ***APIΣT***[46], respectiv ***APIΣTA***[47]. Aşa cum am şi demonstrat nu există nici o legătură între acest magistrat şi cel prezent pe monedele histriene, fiind o falie cronologică între cei doi[48]. Monograma ***ME*** în ligatură se întâlneşte pe monedele din tipurile Helios[49], Dionysos[50], Hermes[51] şi Demetra[52] de la Histria;

[38] SAINT-GEORGES 1942, p. 115; MOISIL 1944, p. 38, nr. 327; SNG STANCOMB 1994, nr. 320; MÜNZEN STUTTGART 2000, p. 14, nr. 65; GORNY 2002/a, p. 18, nr. 1092; GORNY 2002/b, p. 23, nr. 1152.

[39] CANARACHE 1933-1934, p. 73, nr. 22.

[40] CANARACHE 1933-1934, p. 74, nr. 23-24; MOISIL 1944, p. 38, nr. 328; TALMAȚCHI 1999, p. 308, nr. 7; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2001, p. 36, nr. 238.

[41] CANARACHE 1933-1934, p. 73, nr. 21.

[42] CANARACHE 1933-1934, p. 75-76, nr. 28.

[43] CANARACHE 1933-1934, p. 75, nr. 27.

[44] CANARACHE 1933-1934, p. 67-68, nr. 8.

[45] STAMBULIU 2004, p. 69, nr. 307.

[46] PICK 1898, p. 152; PREDA, NUBAR 1973, p. 43.

[47] KNECHTEL 1917, p. 65; MUŠMOV 1912, p. 16, nr. 138, p. 17, nr. 151; SNG XI 2003, pl. X, nr. 215.

[48] TALMAȚCHI, SANDOR 2006-2007, p. 47-50

[49] SNG XI 2003, pl. IX, nr. 195; MÜNZEN STUTTGART 2005, p. 16, nr. 170.

[50] TALMAȚCHI 2003, 277, nr. 146; SNG XI 2003, pl. X, nr. 212.

[51] POENARU BORDEA 1997, p. 16.

[52] MOISIL 1944, p. 24, nr. 216.

s-a propus şi posibilitatea ca ele să fie bătute la Tomis[53]. Monograma ***MH*** apare pe piesele tomitane autonome de modul mic din tipul Marele Zeu[54].

Din punct de vedere cronologic, în ceea ce priveşte datarea emisiunilor monetare bătute pentru basileii sciți, sunt propuse mai multe intervale temporale cvasi-apropiate. Astfel, ele au fost integrate perioadei specifice debutului secolului al III-lea a. Chr.[55], la cumpăna dintre secolul al III-lea a. Chr. şi secolul al II-lea a. Chr. (pentru monedele lui Ateas[56]), în cursul secolului al II-lea a. Chr.[57], în ultimele trei sferturi ale secolului al II-lea a. Chr[58] şi la sfârşitul secolului al II-lea a. Chr. şi începutul secolului I a. Chr.[59] În general, şi din punctul nostru de vedere perioada secolelor II-I a. Chr. pare a reprezenta intervalul cronologic cel mai apropiat de realitățile iconografice, ponderale, etc. privitoare la aspectele monetare, raportându-ne la datele cunoscute privind situația monetăriilor vest-pontice capabile de a fi emis astfel de piese la comandă sau din interese economico-politice.

Relațiile existente între suveranii sciți şi oraşele greceşti credem că s-au bazat pe legături probabil contractuale, sub aspect politic şi economic, existând din partea ambelor părți, aşa cum s-a şi demonstrat, destulă disponibilitate în acest scop[60]. Între comunitățile scitice şi cele greceşti în spațiul de nord-vest şi vest al Pontului Euxin asistăm la crearea şi permanetizarea unor relații paşnice[61], de colaborare aşa cum pare să ne releve descoperirile arheologice şi numismatice. Monedele puteau fi bătute în baza unor comenzi acoperite de plăți făcute nu sub formă financiară ci contra anumitor produse (cerealiere, animaliere, metale prețioase şi semi-prețioase, etc.). Ele puteau fi bătute probabil şi cu un scop politic. Semnificativă este prezența lor în Dobrogea în cadrul unor mici „regate" conduse de basileii sciți, probabil cu o evoluție succesivă într-un anumit interval de timp[62]. Monedele emise pentru căpeteniile scitice din Dobrogea au avut probabil în epoca elenistică o prezență mai mult decât discretă în cadrul realităților economice şi comerciale locale vest-dobrogene, fiind antrenate în circulație tocmai prin caracterul lor grecesc, ca tehnică de realizare, stil de prezentare şi motive iconografice[63]. De altfel aceste piese au fost folosite fără nici o reținere de autoritățile locale pentru acoperirea necesităților de monedă avute spre sfârşitul mileniului I a. Chr., fiind implicate în masa monetară supusă procesului contramarcării, ştiind că se preferau monedele cu pastilă mare pentru a realiza acest procedeu. Cu excepția lui Ataias, toți regişorii sciți prezintă pe aversul monedelor numeroase contramărci, spre exemplu Demetra la Kanites,

[53] CANARACHE 1933-1934, p. 64, nr. 1; ANDDROUCH 1984, p. 145-146; TALMAȚCHI 1999, p. 308, nr. 6; CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2001, p. 36, nr. 236-237.
[54] REGLING 1910, p. 644, nr. 2449.
[55] CANARACHE 1950, p. 226.
[56] POENARU BORDEA 1973-1975, p. 24.
[57] PIPPIDI 1967, p. 151-152.
[58] PREDA 1998, p. 126.
[59] POENARU BORDEA 1979, p. 98.
[60] KNECHTEL 1919, p. 28.
[61] COJOCARU 2007, p. 117.
[62] IRIMIA 2000-2001, p. 306.
[63] MOISIL 1936, p. 176.

Zeus la Kanites, Charaspes, Akrosas şi Ailios, Herakles la Kanites, Hermes la Kanites şi Tanusa, etc. Printre contramărcile prezente în general pe monedele de „tip scitic" cea mai interesantă este cea care redă imaginea roții cu patru spițe imprimată pe aversul unor exemplare ale lui Kanites pe care apare capul lui Herakles văzut din profil, orientat spre dreapta[64]. În catalog, din cele 18 exemplare, patru dețin contramărci. Amintim în acest caz un exemplar (nr. 6) din tipul Apollon (Kanites) care prezintă pe avers, în partea central-stângă a câmpului monetar, în zona cefei personajului, o contramarcă circulară (7,5 mm) cu capul lui Hermes, cu petasos, văzut din profil şi orientat spre dreapta. Pe un exemplar (nr. 11) din tipul Dioscuri (Ailios), pe avers, în partea central stângă a câmpului monetar, este imprimată o contramarcă aproximativ circulară (5 x 6 mm) ce prezintă capul lui Hermes cu petasos, văzut din profil şi orientat spre dreapta. Un al doilea exemplar (nr. 12) are imprimată, pe avers, în partea central stângă superioară a câmpului monetar, pe boneta primului Dioscur, o contramarcă aproximativ circulară (7,5 mm) ce prezintă capul lui Hermes cu petasos orientat spre dreapta, situație şi contramarcă identică ca în cazul unei a treia piese (nr. 13). După cum remarcăm, toate contramărcile redau capul lui Hermes cu petasos, văzut din pofil şi orientat spre dreapta. S-a afirmat de-a lungul timpului că anumite contramărci pot fi identificate ca aparținând, în mod special, unor ateliere. Astfel contramarca circulară cu capul lui Hermes acoperit de petasos ar aparține Tomis-ului (dar apare inclusiv pe piese de la Histria[65]). Nu toate au fost aplicate în acelaşi timp, existând, în cazul exemplarelor noastre, două etape de contramarcare, fiind diferențe de diametru şi iconografice între contramarca ovală şi celelalte două circulare. Este foarte posibil ca şi ultimele două să fie diferite ca etnic al emitentului, fiind mai multe cetăți care le puteau imprima. Cu alte cuvinte avem cel puțin două urme de poanson şi două sau chiar trei posibile centre capabile de a efectua procedeul monetar. Diferențele iconografice şi implicit de poanson, uneori doar de detaliu, prezente de la o contramarcă la alta, de acelaşi tip, ne fac să ne gândim la posibilitatea disocierii originii emitentului. Sigur că acolo unde un anumit tip monetar este emis doar de o singură cetate, contramărcile cu chipul aceleiaşi zeități pot aparține, înainte de toate, respectivului centru monetar. Tot atât de adevărat este şi faptul că unele tipuri de contramărci pot să aparțină mai multor centre, ele regăsindu-se pe monede diferite din punct de vedere al emitentului. Apariția uneori a unei singure contramărci, sau a două-trei, respectiv chiar patru poate fi explicată şi prin imprimarea monedelor în mod variat (adică nu este absolut nevoie ca aproximativ aceeaşi masă monetară să fie supusă repetat acestui proces). O monedă nemarcată până la un moment dat putea fi imprimată abia într-o a doua sau a treia etapă de contramarcare.

Contramarcarea unei monede era realizată de către o instituție emitentă a unui oraş grec, dispunând de un atelier monetar şi de posibilitățile tehnice de realizare. Astfel, prin intermediul unei autorități politice, o monedă, care de cele

[64] CANARACHE 1933-1934, p. 69, nr. 12; NETZHAMMER 1912, p. 127-128; TALMAȚCHI, SANDOR 2006-2007, p. 47-50.

[65] GERASIMOV 1946, p. 56, nr. 8; POENARU BORDEA 1996, p. 357; GRĂMĂTICU, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003-2005, p. 33.

mai multe ori era scoasă din uz, prin primirea uneia sau a mai multor contramărci oficiale succesive, căpăta din nou valoare de piață în interiorul oraşului respectiv sau a teritoriului de influență[66]. Aceasta devine o marcă cu origine, identificabilă[67]. Contramarca era un semn de control pus pe o monedă deja bătută, cu ajutorul unui poanson[68]. Acest procedeu putea fi aplicat asupra monedelor locale sau a celor venite din afară, aparținând altor centre greceşti emitente de monedă. Prin astfel de măsuri se producea, în mod clar, o dezavantajare a unor emisiuni monetare în raport cu altele[69], acordându-li-se preferențial o valoare convențională, favorabilă pieței locale. Era unul din procedeele comode prin care se obținea rapid un beneficiu financiar substanțial, solicitând cheltuieli minime[70]. Acțiunea era necesară atunci când statul sau oraşul respectiv, din cauze diverse (puteau fi şi cauze pur ocazionale sau accidentale[71]), dar cu precădere din necesități economice, avea o nevoie imediată de numerar[72]. Cu alte cuvinte, o monedă demonetizată putea fi din nou acceptată dacă primea una sau mai multe contramărci. De asemenea, procedeul, în anumite condiții, asigura o supraevaluare a unor emisiuni locale în raport cu monedele altor centre concurente[73]. De la bun început ținem să subliniem faptul că procedeul contramarcării a apărut în perioada elenistică, atunci când situația economică a multor oraşe greceşti era în declin, fiind stringentă nevoia de a supraveghea administrativ-financiar operațiunile monetare[74], situație valabilă şi pentru cele trei colonii vest-pontice dobrogene.

Pe coasta de vest a bazinului pontic, contramarcarea a fost preferată pe monedele de bronz[75], deşi în restul lumii greceşti s-a practicat şi pe cele din argint[76]. Însă, contramarcarea monedelor de argint nu a fost făcută în acelaşi timp cu cea petrecută pe monedele de bronz, fiind mai timpurie[77]. Interesant este că acest procedeu a continuat pe monedele de bronz şi în perioada timpurie a dominației romane, în oraşele din Dobrogea şi din Thracia. Numărul mare al contramărcilor şi diversitatea modelelor alese de către respectivele ateliere monetare a permis realizarea unor grupe tipologice, pentru perioada romană, pentru o contramarcă (cu mai multe variante), pentru două contramărci, etc[78].

Am preferat să nu luăm în discuție problemele privind circulația monetară a monedelor de „tip scitic", cu atât mai mult cu cât piesele prezente în catalog nu

---

[66] CALLATAŸ 2000, p. 119.
[67] PRICE 1983, p. 7.
[68] LE RIDER 1975, p. 30.
[69] SEYRING 1966, p. 1-11.
[70] SEYRING 1968, p. 185-192.
[71] LE RIDER 1975, p. 38.
[72] CALLATAŸ 1999, p. 110.
[73] MØRKHOLM 1982, p. 298-300.
[74] LENORMANT 1897, p. 45.
[75] Pentru monetăria de la Odessos găsim informații la TOPALOV 2004, p. 52-67, pentru cele de la Mesambria şi Apollonia Pontica la LAZARENKO 2004-2005, p. 143-163.
[76] REBUFFAT 1996, p. 120.
[77] POENARU BORDEA 1968, p. 113.
[78] DRAGANOV 1991, p. 504, 506; MARTINI 2002, p. 215-226; MARTINI, PAUNOV 2004, p. 159-173.

au un loc clar de descoperire. Cu excepția unei singure piese de la Kanites despre care ştim că este descoperită la Costineşti (jud. Constanța), pentru celelalte nu cunoaştem decât o localizare mai largă din sud-estul teritoriului dobrogean, mai exact între localitatea 2 Mai şi municipiul Mangalia[79]. Totuşi, contramarcarea lor în cel puțin o etapă, atestă în mod clar participarea acestora la circulația monetară prezentă de-a lungul coastei litorale în secolele II-I a. Chr.

În concluzie monedele de „tip scitic" oferă date de un real interes istoric pentru evoluția comunităților locale în perioada elenistică, în menționarea unor căpetenii scitice acolo unde alte izvoare, cu foarte puține excepții[80], sunt extrem de lacunare. Ele „ajută la reconstituirea istorică şi economică, socială a unui teritoriu"[81], în speță cel dobrogean.

BIBLIOGRAFIE

ANDDROUCH 1984 - S. I. Anddrouch, *Moneta Skifskogo Carea Haraspa iz raskopki Tiră*, RJVSZP, Kiev, 1984, p. 117-161.

ANDDROUCH 1995 – S. I. Anddrouch, *Niznedunajskaja Skifija v VI-načale I v. do. n. e.*, Zaporojie, 1995.

ANOCHIN 1965 - V. A. Anochin, *Monety skifskogo Caria Ateia*, Numizmatika i Sfragistika, Kiev, 2 (1965), p. 3-15.

ANOCHIN 1973 – V. A. Anochin, *Moneti Ateia*, *Skifskie drevnosti*, Kiev, 1973, p. 20-41.

BECKER 1938 - E. Becker, *Monete şi ponduri inedite din Kallatis şi Dionysopolis*, CNA, 13 (1938), 109, p. 24-25.

CALLATAŸ 1999 - Fr. de Callataÿ, *Fiscalité et monnayage dans l' oeuvre de Georges Le Rider*, în *Travaux de Numismatique Grecque offerts à Georges Le Rider*, édités par Michel Amandry et Silvia Hurter avec la collaboration de Denyse Bérend, London, 1999, p. 109-121.

CALLATAŸ 2000 – Fr. de Callataÿ, *Les monnayages ciliciens du premier quart du IVè s. av. J.-C*, în *Varia Anatolica XII. Mecanismes et innovations monétarires dans l' Anatolie Achéménide. Numismatique et histoire. Actes de la Table Ronde Internationale d' Istambul, 22/23 mai 1997*, édités par Olivier Casabonne, Institut Français d' Etudes Anatoliennes d' Istambul, Paris, 2000, p. 93-127.

CANARACHE 1933-1934 – V. Canarache, *Regii sciți şi regatele lor dintre Istru şi Pontul Euxin – în lumina monetelor -*, BSNR, 27-28 (1933-1934), nr. 81-82, p. 60-83.

CANARACHE 1942 - V. Canarache, *O monedă inedită a regelui scit Kanites*, CNA, 16 (1942), 121-122, p. 3-5.

CANARACHE 1950 – V. Canarache, *Monetele sciților din Dobrogea*, SCIV, 1 (1950), 1, p. 213-257.

[79] Un studiu amplu privind descoperirile monetare de „tip scitic" (inclusiv o serie de descoperiri noi) şi numeroase informații privind inclusiv circulația lor monetară va vedea curând lumina tiparului.

[80] Este vorba, pe de o parte, de atestarea epigrafică a regelui Kanites într-o inscripție descoperită la Dousa şi provenind fie din Odessos, fie din Dionysopolis, cf. MIHAILOV 1970, nr. 2056.1843; pentru proveniența sa de la Odessos se pronunță PÂRVAN 1957, p. 109; pe de altă parte, cu prilejul unor cercetări arheologice submarine efectuate în apropierea anticei Tirizis (Cap Caliacra) a fost descoperită partea superioară a unui altar ce deține o inscripție în limba greacă în care este menționat *βασιλέως Σαρια*, cf. LAZAROV, POPOV 1985, p. 156-157.

[81] GORINI 1980, p. 698.

COJOCARU 2007 - V. Cojocaru, *Despre aşa-numitul „protectorat" scitic asupra oraşelor greceşti nord vest-pontice*, Peuce, 3-4 (2005-2006), p. 109-120.

CRONICAR 1935 - Cronicar, *Congresul Național de Numismatică şi Arheologie din Cernăuți*, CNA, 11 (1935), nr. 103-104, p. 142-158.

DRAGANOV 1991 – D. Draganov, *The Contermarks of Moesia Inferior and Thrace*, Klio, 73 (1991), 2, p. 495-509.

GERASIMOV 1946 – T. Gerasimov, *Antični moneti s kontramarki ot Dolna Misija i Trakija*, Izvestija Sofia, 15 (1946), p. 51-81.

GERASIMOV 1953 - T. Gerasimov, *Монети от Каним, Тануза, Харасп, Акроза и Сария*, Izvestija Varna, 9 (1953), p. 53-58.

GERASIMOV 1972 - T. Gerasimov, *Otnovo za falšivite moneti s nadpisi ATAIAΣ i ATAIA*, Izvestija Varna, 8 (23) (1972), p. 3-16.

GERASIMOV 1975 – T. Gerasimov, *Un trésor de monnaies antiques du sud de la Dobroudja*, SCN, 6 (1975), p. 25-26.

GORINI 1980 – G. Gorini, *La Monetazione*, în *Da Aquaileia a Venezia, Cultura, Contatti e Tradizioni*, Milano, 1980, p. 697-749.

GRĂMĂTICU, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003-2005 – S. Grămăticu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Un depozit de monede autonome histriene descoperit la Călan, jud. Hunedoara*, CN, 9-11 (2003-2005), p. 25-36.

IRIMIA 2000-2001 - M. Irimia, *Despre sciți şi Sciția Mică în ultimele secole ale mileniului I a. Chr.*, Pontica, 33-34 (200-2001), p. 299-317.

KNECHTEL 1912 - W. Knechtel, *O monedă scitică a regelui Canitu*, Revista Catolică, 1 (1912), p. 219-224.

KNECHTEL 1917 – W. Knechtel, *Oraşul Istros şi importanța lui monetară. Traducere după B. Pick, 2. Monetele*, BSNR, 14 (1917), 28, p. 60-71.

KNECHTEL 1919 - W. Knechtel, *O nouă monetă a regelui scit Kanites*, BSNR, 16 (1919), p. 25-34.

LAZARENKO 2002 – I. Lazarenko, *Notes on the history and coinage of the Scythian Rulers Atheis and Sariakes*, Bulletin du Musee National de Bourgas, 4 (2002), p. 130-147.

LAZARENKO 2004-2005 – I. Lazarenko, *About the dating and the site of strinking of some hellenistic countermarks*, Bulletin des Musées de la Bulgarie du Sud-Est, 21 (2004-2005), p. 143-163.

LAZAROV 1985 – M. Lazarov, *Novootkritainya nadnis Antigona za skifskogo tzarya Sariaka*, VDI, 3 (1985), p. 47-50.

LAZAROV, POPOV 1985 – M. Lazarov, V. Popov, *Une inscription récemment découverte relative au roi scythe Sariac*, în *Tracia Pontica II, Deuxième Simposium International, „Le littoral thrace et son role dans le monde ancien*, Sozopol, 4-7 octobre 1982, Jambol, 1985, p. 156-163.

LENORMANT 1897 – F. Lenormant, *La Monnaie dans l'antiquité*, Paris, 1897.

MANOV 2001 – M. Manov, *Two new types of bronze coins of the Scythian ruler Sariakes*, Annotazioni Numismatiche, 41 (2001), p. 956-957.

MARTINI 2002 – R. Martini, *Monete romane imperiali contromarcate di bronzo dall`area delle province della Moesia de della Thracia di I secolo d. C. Volume I; Parte 1. Tipologia delle contromarche; Parte 2. Catalogo Del materiale (Censimento delle monete dalla Moesia e dalla Thracia e delle contromarche dall`area pannonica); Parte 3. Monete*

ausiliarie e falsificazioni. (= Collezione numismatiche 2 – Civiche raccolte numismatiche), Milano, 2002, p. 215-226.

MARTINI, PAUNOV 2004 – R. Martini, E. Paunov, *Early Roman Imperial Countermarked Coins from Moesia: First Critical Observation (Tipology, Frequency, Chronology and Analysis of Distribution*, în *Acta Musei Varnensis II, Numismatic and sphragistic contributions to history of the Western Black Sea Coast, International Conference, Varna, septembre 12th – 15th, 2001*, 2004, p. 159-173.

MIHAILOV 1970 – G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I², Sofia, 1970.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990.

MOISIL 1928 - C. Moisil, *Jubileul dobrogean şi numismatica*, BSNR, 65-68 (1928), p. 43-47.

MOISIL 1936 – F. Moisil, *Două monete scitice inedite*, CNA, 12 (1936), 105, p. 175-177.

MOISIL 1944 – C. Moisil, *Creşterea colecțiilor cabinetului numismatic, Creşterea Colecțiunilor în anii 1938-1942. Stampe, Manuscrise, Documente, Numismatică*, Bucureşti, 1944, p. 1-125.

MØRKHOLM 1982 – O. Mørkholm, *Some reflections on the production and use of coinage in Ancient Greece*, Historia, 21 (1982), p. 290-305.

MUŠMOV 1912 - N. Mušmov, *Monete antice din Peninsula Balcanică*, Sofia, 1912.

NETZHAMMER 1912 – R. Netzhammer, *Mărunțişuri arheologice. Două monete ale regelui sciților Kanites*, Revista Catolică, 3 (1914), p. 127-133.

OCHEŞEANU 1972 – R. Ocheşeanu, *Monede rare şi inedite din colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța*, Pontica, 5 (1972), p. 485-495.

PÂRVAN 1957 – V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, Bucureşti, 1957.

PICK 1898 – B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898.

PIPPIDI 1967 - D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967.

POENARU BORDEA 1968 – Gh. Poenaru Bordea, *Un tezaur de monede callatiene din perioada autonomiei*, SCN, 4 (1968), p. 103-125.

POENARU BORDEA 1973-1975 - Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1947 şi 1974*, BSNR, 67-69 (1973-1975), 121-123, 1975, p. 17-41.

POENARU BORDEA 1979 - Gh. Poenaru-Bordea, *Hellenistic, Les régions balkaniques et le littoral septentrional du Pont Euxin*, în *A Survey of Numismatic Research 1972-1977*, International Commision Numismatic, Berna, 1979, p. 98-105.

POENARU BORDEA 1992-1993 – Gh. Poenaru Bordea, *Recenzie la Sylloge Nummorum Greacorum, vol. IX, The British Museum, part 1, The Black Sea*, London, 1993, 69 pl., BSNR, 86-87 (1992-1993), 140-141, 1996, p. 353-360.

POENARU BORDEA 1997 – Gh. Poenaru Bordea, *Supliment la descoperirile monetare 1914-1970 de la Histria, Al XIV-lea Simpozion Național de Numismatică. Rezumatele comunicărilor, Tulcea, 16-18 mai 1997*, 1997, p. 16-17.

PREDA 1964 – C. Preda, *Monede de un tip necunoscut provenind din Dobrogea*, SCIV, 15 (1964), 3, p. 401-410.

PREDA 1973 – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.

PREDA 1973-1975 - C. Preda, *De ce nu s-au emis monede geto-dacice în Dobrogea*, BSNR, 67-69 (1973-1975), 121-123, 1975, p. 63-68.

PREDA 1998 – C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Bucureşti, 1998.

PREDA, NUBAR 1973 – C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, Bucureşti, 1973.

PRICE 1983 – M. J. Price, *Thoughts on the beginnings of coinage, în Studies in Numismatic Method*, edit. by C. N. L. Brooke, B. H. I. H. Stewart, J. G. Pollard şi T.R. Volk, Cambridge, London, New York, Melbourne, Sydney, 1983, p. 1-10.

REBUFFAT 1996 – F. Rebuffat, *La monnaie dans l`Antiquité*, Paris, 1996.

REGLING 1906 – K. Regling, *Charaspes*, în *Corolla Numismatica, numismatic essays in honor of Barclay. V. Head*, London/New York/Toronto, 1906, p. 259-265.

REGLING 1910 – K. Regling, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, 2.1., Die Münzen von Odessos und Tomis*, Berlin, 1910.

LE RIDER 1975 – G. Le Rider, *Contramarques et surfrappes dans l' Antiquité grecque*, în *Numismatique antique. Problémes et méthodes, Actes du colloque organisé à Nancy du 27 septembre au 2 octobre 1971 par l`Université de Nancy et l`Université Catholique de Louvain*, édités par J. M. Dentzer, Ph. Gauthier et T. Hackens, Nancy-Louvain, 1975, p. 27-56.

ROGALSKY 1956 a - A. Rogalski, *Moneta na imeto na Skitkia Ţar Atei*, Izvestija-Varna, 10 (1956), p. 26-27.

ROGALSKY 1956 b - A. Rogalski, *L`effigie d`Artémis sur des monnaies de Callatis*, Izvestija Varna, 10 (1956), p. 119-123.

RUZICKA 1917 – L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ, 50 (1917), p. 73-173.

SAINT-GEORGE 1942 - A. Saint-George, *Monete rari de la regii sciți Canites şi Ailios*, CNA, 16 (1942), 121-122, p. 114-115.

SEYRING 1966 – H. Seyring, *Monnaies contremarquée en Syrie*, Antiquités Syriennes, 6, 1966, p. 1-11.

SEYRING 1968 – H. Seyring, *Monnaie hellénistique de Byzance et de Calcedoine*, în *Essays in Greek coinage presented to Stanley Robinson*, ed. C. M. Kraay and G. K. Jenkins, Oxford, 1968, p. 185-192.

SNG IX 1993 - *Sylloge Nummroum Graecorum. Vol. IX. The British Museum, part. 1: The Black Sea*, London, 1993.

SNG STANCOMB 1994 – W. Stancomb, *The History and Coinage of the Greek cities on the coast of the Black Sea from the time of the Greek colonization to the period of Roman domination with particular reference to the mint of Olbia, volume II, Appendix, Sylloge Nummorum Graecorum*, University of Warwick, 1994.

SNG XI 2000 - *Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. XI, The Wiliams Stancomb collection of coins of the Black Sea region*, Oxford, 2000.

SUTZU 1916/a - M. C. Sutzu, *Monetele regilor sciți din Dobrogea*, BSNR, 13 (1916), p.1-3;

SUTZU 1916/b - M. C. Sutzu, *Contribuțiunea numismaticei la istoria antică a*

României transdunărene, AARMSI, 2 (1916), 38, p. 523-531.

SUTZU 1918 - M. C. Sutzu, *Monetele regilor sciți din Dobrogea. Regele Tanusa*, BSNR, 13 (1916), 27, p. 1-3.

ŠELOV 1965 - B. Šelov, *Car Atei*, Numizmatika i Sfragistika, 2 (1965), p. 16-40.

TAČEVA 1995 - M. Tačeva, *About the so-called scythian kings and their coinage in the greek cities of Thracia Pontica (the end of the 3rd – 2nd century B.C.)*, în Dobroudja, 12, Numismatic and Sphragistic contributions to ancient and medieval history of Dobrudja. International symposium, Dobrich *1993*, 1995, p. 7-17.

TACHELLA 1900 - D. E. Tacchella, *Acrosandre, roi des gètes*, RN, 4 (1900), 4, p. 397-401.

TACHELLA 1903 - D. E. Tacchella, *Cinq rois des gètes*, RN, 4 (1903), 7, p. 31-39.

TALMAȚCHI 1999 – G. Talmațchi, *Monede scitice descoperite în Dobrogea*, Pontica, 32 (1999), p. 307-312.

TALMAȚCHI 2003 – G. Talmațchi, *Descoperiri monetare autonome la Histria,* Peuce, 1 (XIV) (2003), p. 267-282.

TALMAȚCHI, SANDOR 2006-2007 – G. Talmațchi, I. Sandor, *Despre o monedă de „tip scitic" aparținând lui Kanites*, CN, 12-13 (2006-2007), 2007, p. 47-50.

TALMAȚCHI, DIACONU 2006-2007 – G. Talmațchi, R. Diaconu, *Monede autonome greceşti şi de „tip scitic" descoperite în Dobrogea*, CN, 12-13 (2006-2007), 2007, p. 43-46.

TOPALOV 2004 – S. Topalov, *Countermarking and overstriking of coins in the mint of Odessos during 3rd – 1st C. BC*, în *Acta Musei Varnensis II, Numismatic and sphragistic contributions to history of the Western Black Sea Coast, International Conference, Varna, septembre 12th – 15th, 2001*, 2004, p. 52-67.

YOUROUKOVA 1977 – J. Youroukova, *Novelles données sur la chronologie des rois scythes en Dobroudza*, Thracia, 4 (1977), p. 105-121.

CATALOAGE DE LICITAȚIE

BALDWIN`S 2004 - *Baldwin`s Auctions Ltd., Baldwin`s Auctions Ltd, Dmitry Markov Coins & Medals, M & M Numismatics Ltd, Auction 36*, May 4th, 2004.

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 1997 - *Classical Numismatic Group, Inc. (Incorporating Seaby Coins), Auction 43*, A Public & Mail Bid Sale closing September 24, 1997, Lancaster/London.

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/a - *Classical Numismatic Group, Inc., Auction 53*, A Mail Bid Sale closing March 15, 2000, Lancaster/London.

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2000/b - *Classical Numismatic Group, Inc., Auction 54, A Mail Bid Sale* closing June 14, 2000, Lancaster/London.

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP 2001 - *Classical Numismatic Group, Auktion 57, A Mail Bid Sale*, aprilie 4, 2001, Inc Lancaster/London.

H. D. RAUCH 1997 - *Auktionshaus H. D. Rauch, 60. Münzenauktion* 3. bis 5. November 1997, Antike Katalog I, Wien.

GORNY 1998 - *Giessener Münzhandlung, Auktion 92, Antike Münzen, Literatur, Mittelalter und Neuzeit*, 20-21 november, 1998, München.

GORNY 2002/a - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion 115, Antike Münzen und Lots,* Dienstag, 5. März 2002, 156, München.

GORNY 2002/b - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion 118, Antike Münzen und Lots*, Mo.-Di., 15.-16. Oktober 2002, München.

GORNY 2003/a - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion 122, Antike Münzen und Lots*, 10. Märtz 2003, München.

GORNY 2003/b - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion 126, Antike Münzen und Lots*, Mo./Di., 13/14 Oktober 2003, München.

GORNY 2004 - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion 130, Antike Münzen und Lots*, 8. Märtz 2004, München, nr. 1082.

GORNY 2006 - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion Antike Münzen und Lots*, 9./10. Oktober 2006, 152, München.

GORNY 2007 - *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auktion Antike Münzen und* Lots, 06. März 2007, 156, München.

MÜNZ ZENTRUM RHEINLAND 2002 - *Münz Zentrum Rheinland, Auktion 109*, 9. bis 11. Januar 2002, Köln.

MÜNZEN STUTTGART 2000 - *Münzen & Medaillen* Deutschland *GmbH, Stuttgart*, Auktion 6, 23 Märtz, 2000.

MÜNZEN STUTTGART 2005 - *Auktion 16, Sammlung J.-P. Righetti Teil 5 Römische Provinzialprägungen, Artuqiden und Zengiden Schwäbish Hall, Griechenland Nach 1828, Italienische Münzen des Mittelalters, Numismatische Literatur*, 19-20. 05 2005, Münzen & Medaillen GmbH, Stuttgart.

NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2000 - *Numismatik Lanz München, Auktion 97*, *Münzen der Antike*, 22. May 2000, München.

NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2002 - *Numismatik Lanz München, Auktion 112*, *Münzen der Antike*, 25. Nov. 2002, München.

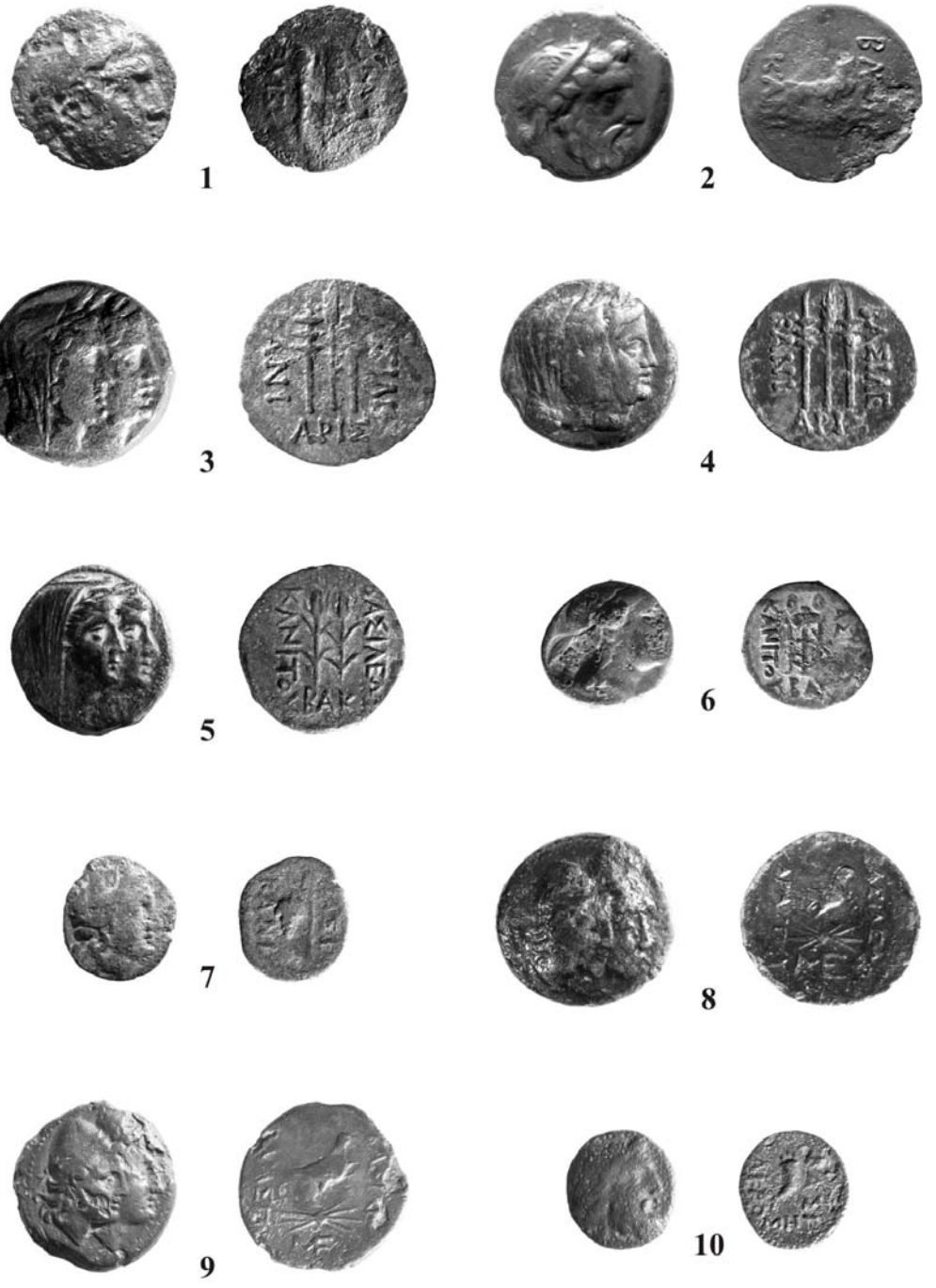
NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2003 - *Numismatik Lanz München*, *Auktion 114*, *Münzen der Antike*, May 26th, 2003.

NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2006/a - *Numismatik Lanz München, Auktion 128*, *Münzen der Antike*, 22. May. 2006, München.

NUMISMATIK LANZ MÜNCHEN 2006/b - *Numismatik Lanz München, Auktion 132*, *Münzen der Antike*, Montag, 27. Nov. 2006, München.

STAMBULIU 2004 - *La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Vente aux Encheres IV*, Laussane, Dimanche, 28 Novembre 2004.

adresă pagină Web:
http://www.odophil.ch/numismatik/griechen/thrakien/0245.html.

Planșa I

11

12

13

14

15

16

17

18

Planșa II

„SCYTHIAN TYPE" COINS FROM A PRIVATE COLLECTION IN CONSTANȚA

Abstract*

The two authors present 18 bronze coins issued for five Scythian basileis, namely Kanites, Charaspes, Akrosas, Ailios and Sariakes. All these coins belong to a private collection and they have been gathered along time, by a deliberate selection. The four pieces, issued for Kanites, correspond to Herakles, The Great God Type, Demeter and Core, as well as Apollon. There are two pieces issued for Charaspes, and they correspond to Dioscuri Type. The piece for Akrosas, belongs to Zeus type. The three coins issued for Ailios belong to one coin type, the Dioscurii one. Finally, the five samples issued for Sariakes belong to the types with the Great God and Demeter as well. All the coins in the catalogue have been discovered in the area situated around Mangalia (the ancient Callatis) or to the South of this town, along the sea coast. Actualy, these sites correspond to the majority of this type discoveries.

The authors, taking into consideration the 18 coins described in the catalogue, make a serious analyse of the different aspects regarding iconography, epigraphy, metrology and cronology, as well as the situation of these coin types in the framework of this kind of discoveries known until now. There are also analysed the checks present on the observe side of these coins, integrated into the „universe" of checks present of the „Scythian" type coins as well as on those identified in some mints on the Dobrujan West-Pontic side. There are also suggested in this manner some common features between some coin types and the pieces made on the West Coast of Pontus Euxinus.

As concerning the relationships between these Scythian kings and the Greek cities, the authors are of the opinion they probably had political and economical contracts, as they both had will enough for this, as it has been proved. The coins issued for the Scythian leaders in Dobruja were probably discreetly present in the framework of the Dobrujan economical and trade relationships, being put into circulation precisely due to their Greek features, as work techinque, presentation style and iconographical patterns. The possible payments of the Greeks could have done in exchange for agricultural goods using these coins, not the official and „common" ones of the Greek mints, but issued on purpose for this change, with a special dedication. In the same time, they could have been issued also for political purpose above all.

The very important aspect is their presence in Dobruja and they were used by some „kingdoms" led by Scythian basileis, probably more or less simultaneous as existence.

Explanation of plates:
Plate I: „Scythian" type coins issued for Kanites, Charaspes and Akrosas discovered in Dobruja.
Plate II: „Scythian" type coins issued for Ailios and Sariakes discovered in Dobruja.

* Rezumatul a fost tradus de ***Corina Apostoleanu.***

ASPECTE ALE PREZENȚEI MONEDELOR GETO-DACICE ÎN TERITORIUL PONTIC PRIN PRISMA NOILOR DESCOPERIRI[1]

Gabriel TALMAȚCHI

Cuvinte cheie: Dobrogea, numismatică, monede geto-dacice, perioada preromană.

Key words: Dobruja, numismatics, gethian-dacien coins, Preroman period.

Istoria politică şi militară a teritoriului istro-pontic specifică întregii perioade preromane este marcată de numeroase evenimente care au influențat în mod direct viața şi activitatea comunităților umane, fie autohtoni, fie colonişti greci. Dacă la început, din diferite cauze, coloniştii grecii au avut un puternic ascendent economic şi politic asupra localnicilor, în ultimele trei decenii ale secolului I a. Chr., situația s-a inversat. Dar, cu puține excepții, cele două comunități au avut o evoluție caracterizată prin coabitare şi colaborare, din punct de vedere economico-comercial şi militar, făcând față realităților specifice cadrului istorico-militar din diferite secvențe cronologice.

Anterior venirii coloniştilor milesieni, pe coasta de vest a Pontului Euxin şi în interiorul teritoriului istro-pontic, este atestată prezența unor importante elemente locale. Acestea aparțineau spațiului de difuziune a aspectului cultural de tip Babadag III[2]. Din cauze considerate până în prezent ca indefinite, asistăm la dispariția acestui aspect, în mod violent, cândva în prima jumătate a secolului al VII-lea a. Chr[3] (şi aşa cum s-a subliniat deja nu există o legătură sau un raport direct între dispariția sa şi venirea coloniştilor[4]), şi la apariția, mai ales de-a lungul Dunării, a unor orizonturi culturale locale ce aparțin Hallstattului târziu, de tip Ferigile Sud - Bârseşti I[5]. Acesta, pentru Dobrogea, a deținut o particularitate remarcabilă, definită de existența a trei componente culturale şi

[1] O parte dintre aceste noi descoperiri monetare au fost comunicate la „Al XXV-lea Simpozion Național de Numismatică", 29-31 mai 2008, Alexandria.

[2] MORINTZ 1964, p. 101-118; MORINTZ 1984, p. 39-71; IRIMIA 1993, p. 156.

[3] SIMION 1976, p. 143; ALEXANDRESCU, MORINTZ 1982, p. 42-55.

[4] COJA 1972, p. 34; AVRAM 2003, p. 280; AVRAM 2006, p. 59.

[5] IRIMIA 1993, p. 157.

anume locală, grecească şi scitică[6]. Astfel s-ar putea descrie, conform datelor actuale, momentul contactului dintre comunitatea autohtonă şi coloniştii greci. Pentru o perioadă de timp semnificativă, puterea politică, economică şi militară a autohtonilor a fost limitată, înlesnind activitatea complexă de colonizare a coastei litorale dobrogene şi a zonelor de interes aflate în imediata apropiere. Civilizația populației getice din teritoriul dobrogean s-a manifestat în mod constant, în cea de a doua epocă a fierului, ca o prezență semnificativă, atât în mediul grecesc în relația dintre *polis* şi *chora*), cât şi în cel autohton (aşezări, fortificații etc.)[7]. Pot fi amintite în acest sens câteva aşezări importante locale cum sunt cele de la Adâncata (com. Alimanu, jud. Constanța), Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța), Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța), Hârşova (jud. Constanța), Aegyssus (Tulcea, jud. Tulcea), Murighiol (jud. Tulcea) etc., unele probabil chiar emporii[8]. Ulterior, în epoca elenistică, cu precădere în secolele II-I a. Chr., situația coloniilor de pe litoralul occidental al Mării Negre a fost adesea precară; viața economică se dovedeşte dificilă într-o perioadă tulbure din punct de vedere politic şi militar, marcată uneori şi de o stare de încordare internă[9]. La Histria cunoaştem preocupările şi încercările repetate de eliminare a numeroşilor atacatori ce jefuiau resursele din teritoriu[10]. Totodată, implicarea din punct de vedere economic şi comercial a Egiptului lagid pe piața grânelor ca producător şi exportator a dus la apariția unui puternic concurent cu efecte directe asupra comerțului cetăților vest-pontice[11]. Pe de altă parte, în această perioadă, populația autohtonă reuşeşte să atingă o treaptă de organizare socio-politică suficient de avansată pentru a ajunge să dețină o forță militară; în schimbul unor consistente subsidii, se erijează ca protectoare a coloniilor greceşti. Astfel este capabilă, şi din punct de vedere economic, să-şi susțină ascendetul în zonă[12]. Formarea şi desăvârşirea civilizației celei de a doua epoci a fierului în sânul comunităților getice a dus la o stare de lucruri favorabilă privind politica internă şi externă, structura economică, socială şi militară. Comerțul începe să fie practicat pe spații foarte mari, cu implicații directe asupra circulației şi prezenței diferitelor produse (de uz casnic, podoabe, materiale de vestimentație militară etc.) greceşti, italice şi vest-balcanice[13]. Fenomenul amplu de cristalizare a aristocrației militare a dat naştere la posibilitatea creării de formațiuni unionale tribale, aşa cum sunt cele cunoscute în Dobrogea, în nordul Moldovei şi sudul Olteniei, începând cu secolul al IV-lea a. Chr.[14] Ele beneficiau de „capitale" administrative (reşedințe-cetăți), de suprafețe variabile, ce se constituiau la nevoie şi în locuri de refugiu[15]. Au rămas posterității, prin rolul lor de proteguitori pentru cetățile vest-pontice, unii şefi geți

[6] BERCIU 1966, p. 259; SIMION 1989, p. 220-221; BUZOIANU 2001, p. 191.
[7] IRIMIA 1989, p. 94-114.
[8] IRIMIA 2006/b, p. 242-250; IRIMIA 2007, p. 141-147, 150-152, 154-156, 159-161, 173-178.
[9] CONDURACHI *et alii* 1954, p. 44-45; PIPPIDI 1967, p. 275-276.
[10] PIPPIDI 1998, p. 84, n. 46.
[11] PIPPIDI 1967, p. 42; BRUJAKO 1997, p. 75.
[12] PIPPIDI 1966, p. 763-770.
[13] DUMITRESCU, VULPE 1988, p. 98.
[14] TURCU 1979, p. 32.
[15] DUMITRESCU, VULPE 1988, p. 98.

(basilei), probabil nord-dunăreni sau nord-dobrogeni, ca Zalmodegikos[16] (la Histria) şi Rhemaxos (la Histria şi în alte oraşe greceşti contra tracilor conduşi de căpetenia Zoltes)[17]; raportul de forțe în noul context este favorabil triburilor locale, practicându-se în mod curent plata de către cetăți pentru protecție a unor *χρύσοι*. Ilustrativ în acest sens este decretul în onoarea lui Agathocles al lui Antiphilos, datat, probabil, la limita secolelor III-II a. Chr (sau cca. 200 a. Chr.)[18].

O componentă importantă a relațiilor greco-autohtone în Dobrogea a constituit-o moneda. În evoluția societății autohtone din a doua jumătate a mileniului I a. Chr. pot fi urmărite transformările survenite în diferite etape de dezvoltare ale culturii sale materiale şi spirituale, modul de organizare şi de manifestare pentru fiecare din etapele parcurse şi deosebirile existente de la o microzonă la alta. Modificările petrecute pe parcurs în organizarea ei socială şi economică au permis o dezvoltare semnificativă a societății autohtone creând, şi pe fondul influenței greceşti, posibilitatea utilizării monedei venită din atelierele monetare coloniale. Problema relațiilor apărute între diversele oraşe greceşti, atât pentru perioada clasică, cât şi pentru cea elenistică este complexă, dar moneda, în anumite condiții poate să concure la înțelegerea diferitelor aspecte specifice comunităților autohtone. Nu sunt cercetate universuri economice diferențiate, ci poate doar unele diferențe apărute în mecanismele schimbului pe fondul unei inițiale infrastructuri arhaice, moneda străină apărând pe fondul dezvoltării producției şi a schimbului. Comerțul se constituie într-un perfect liant pentru diferite arii geografice, creând spații de rezonanță în sisteme economice robuste dar şi simple.

*

Începem prezentarea noilor descoperiri din categoria monedelor geto-dacice cu tezaurele care ne pot oferi numeroase indicii privind cronologia unor tipuri monetare. Primul analizat este găsit în anul 2006, în raza localității Somova (com. Somova, jud. Tulcea), în apropierea punctului „La batace", unde sunt atestate o aşezare şi o necropolă datând din perioada Latène[19]. Din zonă, prin prospecțiuni, au fost descoperite cantități importante de fragmente ceramice cenuşii, unele cu motive decorative sub forma brăului alveolat şi al butonilor, lucrate la roată sau la mână. După informațiile existente în bibliografia de specialitate existau şi câteva fragmente ceramice de epocă romană[20]. Nu departe de acest punct, dar de data aceasta într-un defileu îngust, de o parte şi de alta a sa fiind dealurile numite „Cortel" şi „Vărăriei", spre nord, în punctul „La Izvor", a fost descoperită o cantitate impresionantă de fragmente ceramice de culoare roşie (elenistică) şi multe gâturi de amfore de factură greacă (Thasos şi Cnidos)[21]. Cele două

[16] PIPPIDI 1963b, p. 150.

[17] PIPPIDI 1963a, p. 91-98; RUSSU 1964, p. 123-138; PIPPIDI, BERCIU 1965, p. 229; PIPPIDI 1967, p. 167-221; TURCU 1979, p. 24-25; BABEŞ 2001, p. 504-505.

[18] PIPPIDI 1963b, p. 141-142 şi 150.

[19] LMI III, p. 2281, nr. 405-406.

[20] Despre descoperirile de aici vezi la ŞTEFAN 1954, p. 37; PIPPIDI, BERCIU 1965, p. 128.

[21] ŞTEFAN 1954, p. 38; PIPPIDI, BERCIU 1965, p. 128.

descoperiri sunt considerate ca fiind complementare (primul punct ar indica o aşezare iar cel de al doilea un târg comercial)[22]. Respectivul tezaur a fost descoperit la intrarea într-o peşteră[23] şi era compus din „câteva zeci de monede de argint geto-dacice"[24]. Au fost identificate 24 de monede din *tipul Vârteju - Bucureşti*, 13 monede din *tipul Inoteşti - Răcoasa*, 16 exemplare din *tipul Măcin* şi trei piese de argint din *tipul Moskon* (două drahme şi o jumătate de drahmă). În total au fost repertoriate 56 de piese de argint din tipurile amintite[25].

*

CATALOGUL DEPOZITULUI DESCOPERIT LA SOMOVA ÎN ANUL 2006[26]

Emisiuni monetare geto-dacice din nordul Dunării

Tip monetar VÂRTEJU – BUCUREŞTI

1-24. AR.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar (la noi nelizibil), fruntea lată, ochiul şi gura sunt reprezentate fiecare printr-o globulă, bărbia prin două globule (în total patru); părul este redat sub forma unor linii înclinate spre partea stângă; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi, de la care, în partea stângă pornesc alte linii (trei); în partea stângă jos apare un alt oval (?) şi alte trei linii descendente în unghi ascuțit.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga cu detalii iconografice extreme de schematizate; călărețul apare sub forma a trei globule aşezate aproximativ în formă de triunghi deasupra calului, cu vârful în sus; corpul calului este format din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară şi jumătatea inferioară), coada este de forma unui cârlig în partea sa finală, botul proeminent (în formă de cioc de pasăre?); picioarele sunt sub forma a două linii frânte şi prezintă globule în zona

[22] ŞTEFAN 1954, p. 38-39.

[23] În cadrul verificărilor preliminare am fost sceptici privind localizarea respectivei descoperiri având în vedere menționarea unei peşteri tocmai în partea de nord a teritoriului dobrogean, pornind de la structura rocilor componente ale Munților Hercinici. Dar, în urma unei discuții privind această descoperire de la Somova cu şeful Cabinetului Numismatic şi al Tezaurului Muzeului Național de Istorie a României, dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, ni s-a confirmat existența unei peşteri în apropierea localității, unica astfel de formațiune cunoscută pentru întreaga zonă de nord a teritoriului dobrogean. Îi mulțumim şi pe această cale pentru informațiile oferite privind zona de la Somova şi despre foarte întinsa aşezare getică cunoscută aici.

[24] Aceasta a fost prima semnalare verbală a respectivei descoperiri.

[25] Ulterior am aflat că întreg depozitul a fost împrăştiat pe piața „spontană" a anticarilor bucureşteni.

[26] Am reuşit să facem doar o identificare primară, mai precis de selectare a monedelor pe tipuri şi de extras câteva observații într-un interval foarte scurt de timp. Singurele piese la care am putut stabili detaliile tehnice sunt cele din *tipul Moskon*.

încheieturilor şi a copitelor.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 216, nr. 1, tip general.

Stare de conservare foarte bună (existau şi un număr redus – 3 sau 4 exemplare acoperite doar cu o foiță de argint).

Tip monetar INOTEŞTI – RĂCOASA

1-13. AR.

Av: Capul masculin (probabil Zeus) orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar, fruntea lată, ochiul, gura şi bărbia sunt reprezentate fiecare de câte o globulă (în total trei), părul este redat sub forma a şase linii fie oblice, fie paralele; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi, neregulat; adăugăm prezența unei rozete compuse din cinci sau şapte globule.

Rv: Imaginea unui cal, văzut din profil, care se deplasează la pas spre stânga, cu detalii iconografice extreme de schematizate; corpul calului este formaat din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară şi jumătatea inferioară), coada este arcuită şi are un snop de fire neregulate în capăt, cap rectangular şi picioare sub forma liniilor frânte dar groase, prezentând globule în zona încheieturilor şi a copitelor; deasupra calului literele M barat însoțit sub burta calului sau sub picioare de acelaşi simbol sau literele T, respectiv N; cerc perlat.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 248, tip general, nr. 1.

Stare de conservare bună (existau şi un număr redus – 2 sau 3 exemplare acoperite doar cu o foiță de argint).

Emisiuni monetare geto-dacice dobrogene

Tip monetar MOSKON

1. AR (didrahmă); 12 h; 7, 96 g ; 25 x 23, 8 mm.

Av: Cap masculin cu trăsături tinere, văzut din profil şi orientat spre dreapta. Prezintă plete pe ceafă, buzele sunt redate schematic prin două mici globule, iar barba şi fruntea sunt puternic reliefate; de o parte şi de alta a capului apar două cercule realizate în relief care au fost considerate ca semnificând o diademă[27].

Rv: Cal şi călăreț deplasându-se la pas, văzuți din profil, orientați spre stânga; calul are în loc de coamă şi bot mici globule; fața călărețului este decorată cu barbă; sub cal apare monograma AY (în ligatură). Legenda cuprinde titulatura şi numele: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* (în partea superioară a câmpului monetar, deasupra călărețului)/*ΜΟΣΚΟΝΟΣ* (în partea inferioară a câmpului monetar, sub cal).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 181.

Stare de conservare foarte bună.

2. AR (didrahmă); 12 h; 8, 10 g; 25 x 24,6 mm.

Av: Cap masculin cu trăsături tinere, văzut din profil şi orientat spre

[27] PREDA 1964, p. 402.

dreapta. Prezintă plete pe ceafă, buzele sunt redate schematic prin două mici globule, iar barba şi fruntea sunt puternic reliefate; de o parte şi de alta a capului apar două cerculeţe realizate în relief care au fost considerate ca semnificând o diademă.

Rv: Cal şi călăreţ deplasându-se la pas, văzuţi din profil, orientaţi spre stânga; calul are în loc de coamă şi bot mici globule; faţa călăreţului este decorată cu barbă; sub cal apare monograma AY (în ligatură). Legenda cuprinde titulatura şi numele: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* (în partea superioară a câmpului monetar, deasupra călăreţului)/*ΜΟΣΚΟΝΟΣ* (în partea inferioară a câmpului monetar, sub cal).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 181.

Stare de conservare foarte bună.

3. AR (hemidrahmă); 12 h; 3, 28g ; 18 x 19 mm.

Av: Cap masculin cu trăsături tinere, văzut din profil şi orientat spre dreapta. De o parte şi de alta a capului apar două cerculeţe realizate în relief care au fost considerate ca semnificând o diademă.

Rv: Cal şi călăreţ deplasându-se la pas, văzuţi din profil, orientaţi spre dreapta; calul are în loc de coamă mici globule; faţa călăreţului este decorată cu barbă; sub cal apare sigla A (?). Legenda cuprinde titulatura şi numele: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* (în partea superioară a câmpului monetar, deasupra călăreţului)/*ΜΟΣΚΟΝΟΣ* (în partea inferioară a câmpului monetar, sub cal).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 181.

Stare de conservare foarte bună.

Tip monetar MĂCIN

Faza I-a

1-10. AR.

Av: Cap masculin văzut din profil, orientat spre dreapta; detalii ca barba şi părul sunt reprezentate sub forma unor bucle ondulate care se reunesc în creştetul capului; partea frontală trădează o mână calificată de execuţie în ceea ce priveşte nasul şi gura; în partea inferioară a câmpului monetar capul este delimitat de marginea piesei prin reprezentarea clară a gâtului.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreţ care se deplasează la pas spre stânga, fiind văzuţi din profil; călăreţul poartă pe cap un coif cu panaş bogat; calul are o formă uşor alungită şi subţire; coama este redată liniar iar coada este groasă şi ridicată la pornire uşor în sus.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 152, pl. XXXII, nr. 13; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 143.

Stare de conservare foarte bună.

Faza a II-a

11-16. AR.

Av: Cap masculin văzut din profil, orientat spre dreapta; detalii ca barba şi părul sunt reprezentate sub forma unor bucle ondulate care se reunesc în creştetul capului; partea frontală trădează o mână calificată de execuţie în ceea ce priveşte nasul şi gura; în partea inferioară a câmpului monetar capul este delimitat de

marginea piesei prin reprezentarea clară a gâtului; totul este mult mai schematizat.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț care se deplasează la pas spre stânga, fiind văzuți din profil; călărețul (de dimensiuni mai mici) poartă pe cap un coif cu panaş mai puțin bogat; calul are o formă uşor alungită şi subțire; coama este redată liniar iar coada este altfel arcuită sau mult mai schematizată; capul şi picioarele calului fie sunt mai mici, fie sunt mai mari sau chiar groase.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 152, pl. XXXII, nr. 14-15; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 143.

Stare de conservare foarte bună.

*

Din bibliografia existentă, este cunoscut faptul că, tot la Somova, a mai fost descoperită o monedă de argint din *tipul Moskon* (o didrahmă)[28]. Dorința de a emite monedă la fel ca şi geții de la nord de fluviu s-a manifestat în Dobrogea şi în cazul autohtonilor. Pe baza documentului numismatic cunoaştem unica atestare a basileului Moskon (considerat „regişor traco-getic”[29]), catalogat ca reprezentat al comunității locale. Titlul de *basileu* pe care şi l-a arondat pare a avea legătură cu influența manifestată de numeroşii suverani şi generali macedoneni, respectiv sciți cu care au intrat în contact începând cu secolul al IV-lea a. Chr. comunitățile locale[30]. În privința originii sale etnice, pe lângă o componentă geto-dacică[31], nu putem elimina din ecuație, ca ipoteză de lucru, şi pe cea scitică.

Numele său apare pe emisiuni de argint (didrahme şi hemidrahme), ce prezintă prin modul de realizare o accentuată influență grecească, dar cu o posibilitate redusă de emitere în cadrul unui atelier vest-pontic[32]. R. Ocheşeanu propunea, având în vedere unele stângăcii de execuție (iconografice şi epigrafice[33]), emiterea didrahmelor şi a hemidrahmelor într-un „atelier monetar local nord dobrogean”[34].

Stilul barbar poate fi identificat la didrahme, dar pare mult mai bine remarcat în cazul hemidrahmelor. S-ar putea să existe cel puțin două ştanțe de execuție, ca şi, în mod evident, doi gravori separați[35]. Probabil că acestea sunt bătute într-un atelier de factură locală[36].

Pentru o analiză completă a informațiilor privind monedele din *tipul Moskon* prezentăm în continuare o listă a tuturor descoperirilor monetare corespunzătoare făcute în mod izolat (în afara celor inedite publicate în prezentul studiu), menționând faptul că tezaurul descoperit la Somova este unica atestare în cadrul

[28] PREDA 1965, p. 263; PREDA 1973, p. 181.
[29] PREDA 1969, p. 17; PREDA 1973, 181.
[30] SÎRBU, FLOREA 2000, p. 55 şi 108.
[31] PIPPIDI, BERCIU 1965, p. 128.
[32] PREDA 1998, p. 177.
[33] PIPIDI, BERCIU 1965, p. 128.
[34] OCHEŞEANU 1970, p. 126.
[35] OCHEŞEANU 1970, p. 126.
[36] PREDA 1998, p. 177.

unui complex închis a unor astfel de monede.

*

MIHAI VITEAZU (com. Mihai Viteazu, jud. Constanța). Cu prilejul lucrărilor agricole, pe teritoriul administrativ al comunei, probabil făcând parte din inventarul unui mormânt tumular destul de aplatizat, a apărut o didrahmă din *tipul Moskon*. A fost achiziționată pentru instituție de fostul director Adrian Rădulescu de la descoperitor. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța la nr. de inv. 6576.

Bibliografie: PREDA 1964, p. 401; PREDA 1965, p. 263-264; MITREA 1966, p. 405, nr. 10; OCHEŞEANU 1970, p. 125-126, nr. 1; PREDA 1973, p. 181; PREDA 1998, p. 177; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 10.

REVĂRSAREA (fostă localitate, actual încorporată la oraşul Isaccea, jud. Tulcea). O hemidrahmă de *tip Moskon* a fost descoperită în zona localității înainte de cel de al doilea război mondial, pe când purta numele de Mihai Vodă sau Principile Mihai (?!). Pe parcurs a făcut parte din colecția privată Vasile Canarache, acesta din urmă donând-o în anul 1972 muzeului constățean[37]. Se păstrează la nr. de inv. 6575.

Bibliografie: OCHEŞEANU 1970, p. 125-126, nr. 2; PREDA 1998, p. 177; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 12.

SOMOVA (com. Somova, jud. Tulcea). Pe teritoriul comunei a apărut o didrahmă de *tip Moskon*. Se păstrază în colecția particulară Traian Darie.

Bibliografie: PREDA 1964, p. 401-402; PREDA 1965, p. 263-264; MITREA 1966, p. 418-419, nr. 10; MITREA 1966, p. 405, nr. 10; PREDA 1973, p. 181; PREDA 1998, p. 177; TALMAȚCHI 2006, p. 184, nr. 13.

TULCEA (jud. Tulcea). Din împrejurimile oraşului provin mai multe didrahme din *tipul Moskon*. Se păstrează în colecția numismatică a Bibliotecii Academiei Române la nr. de inv. 1421. Una dintre acestea ar putea proveni dintr-o comună aflată în apropierea oraşului.

Bibliografie: PREDA 1964, p. 401; MITREA 1966a, p. 418-419, nr. 10; MITREA 1966b, p. 405, nr. 10; PREDA 1973, p. 181; TALMAȚCHI 2006, p. 184, nr. 15.

*

Revenind la zona de la Somova, remarcăm atestarea unui important şi puternic centru al comunității locale, getice, ca şi un eventual nod comercial unde erau valorificate numeroase produse de origine grecească. La Somova, pe dealurile din zonă, sunt prezente cernoziomuri carbonatice care asigurau culturi agricole foarte bogate[38]. Aceste dealuri formează două aliniamente pe care putem

[37] Informații preluate din registrul inventar nr. 6 al colecției numismatice al MINA Constanța cu nr. de inv. de la 5896 la 7051.

[38] POSEA *et alii* 2005, p. 703.

să le considerăm chiar „linii strategice"ce închid o zonă cuprinsă între centrul de la Aegyssus şi pasul Sarica[39]. Să fie această mare aşezare centrul cunoscutului ***ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΟΝ*** ? Aici să fie centrul unui „regat" condus de un rege? Întinderea sa, bogăția în ceea ce priveşte concentrarea materialelor arheologice şi nu în ultimul rând tezaurul amintit ca şi descoperirea izolată monetară pot fi argumente importante în acest sens? Oare locul de descoperire al monedelor să fie în interiorul sau să contureze spațiul său de influență? Sunt numeroase întrebări la care un răspuns pozitiv s-ar constitui doar în ipoteze de lucru (sugestii de urmărit), pasibile oricând de eventuale amendamente odată cu apariția altor descoperiri. Sigur că trebuie să ne manifestăm din plin prudența privind unele concluzii finale, cu atât mai mult cu cât totuşi este o descoperire fortuită, realizată într-un context relativ cunoscut, iar piesele monetare componente ale tezaurului s-au împrăştiat deja în varii colecții prin intermediul tranzacțiilor specifice pieții „spontane" de antichități. Basileul respectiv a fost considerat ca un conducător ce deținea un teritoriu aflat în partea de nord a teritoriului dobrogean[40], poate chiar prin împrejurimile oraşului actual Tulcea (jud. Tulcea)[41]. S-a afirmat şi faptul că geții din nordul Dobrogei nu ar fi reuşit să atingă capacitățile economice şi politice pe care le-au avut cei din nordul Dunării[42]. Ne exprimăm rezerva privind această teorie, mai ales din punct de vedere economic. Poate că sub aspect politic sunt defazați (etapele cronologice nu coincid); dorința însă de a bate monede de argint la fel ca şi cei din stânga Dunării poate fi valabilă pentru a reduce unele decalaje. Examinând hărțile descoperirilor monetare de acest tip (planşele X şi XI) observăm înşirarea lor de-a lungul malului drept al Dunării, spre nordul regiunii, de la Isaccea la Tulcea. După cum se poate observa, descoperirile nu părăsesc nordul Dobrogei. Este posibil ca acest suveran să fi controlat în mod direct doar segmentul amintit, spațiul mai larg al munților Măcinului fiind doar posibil supravegheat. Şi acest lucru s-ar fi putut manifesta începând cu jumătatea secolului al II-lea a. Chr. Emisiunile de argint din *tipul Moskon* au fost considerate „o manifestare izolată şi limitată în spațiu şi timp"[43], deşi dorința de a escamonta la maximum relevanța unui proces monetar geto-dacic şi a prezenței monedelor din diverse tipuri geto-dacice din nordul fluviului în Dobrogea nu s-a dovedit (ca întotdeauna) de bun augur pentru cercetarea de specialitate.

În privința datării unor astfel de monede din *tipul Moskon*, până în acest moment au fost propuse două momente cronologice: sfârşitul secolului al IV-lea - începutul secolului al III-lea a. Chr.[44]; secolul al III-lea a. Chr.[45]; mijlocul secolului al III-lea a. Chr.[46], respectiv secolul al II-lea a. Chr.[47] (această ultimă datare a fost avansată având în vedere etalonul ponderal care a stat la baza emiterii lor). Pornind de la asocierea monedelor din *tipul Moskon* cu piese geto-dacice specifice

[39] POSEA *et alii* 2005, p. 724.
[40] PREDA 1973, p. 181.
[41] PREDA 1969, p. 17.
[42] PREDA 1973, p. 270; PREDA 1985, p. 317.
[43] PREDA 1980, p. 339.
[44] PREDA 1969, p. 17.
[45] PREDA 1980, p. 339; PREDA 1998, p. 177.
[46] OCHEŞEANU 1970, p. 128; PREDA 1998, p. 181; BABEŞ 2001, p. 511.
[47] POENARU BORDEA 1978, p. 19; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 148.

celei de a doua etape de funcționare a monetăriei de la nordul Dunării, suntem tentați să-i atribuim şi noi apartenența emiterii lor secolului al II-lea a. Chr. Din cercetările efectuate se pare că monedele din *tipul Măcin* sunt precedate de cele din *tipul Moskon*[48]. În sfârşit, depozitul pare a fi fost ascuns sau pierdut în cadrul secolului I a. Chr. datorită unei cauze care pentru moment nu ne este foarte clară[49].

Cel de al doilea depozit, relevant pentru cunoaşterea realităților monetare din interiorul comunităților locale, este cel descoperit la Hârşova (jud. Constanța). Se pare că momentul găsirii sale aparține anilor 1993-1994[50]. Acesta era compus din şase drahme/imitații din *tipul monetar Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul* şi a apărut după o ploaie puternică într-o crăpătură proaspăt creată în solul aflat înspre partea superioară a dealului de la Celea Mică, pe marginea abruptă a unei pante. În apropierea dealului de la „Celea Mică" au fost desfăşurate o serie de cercetări de suprafață în perioada anilor 1959-1963[51], pentru ca de curând să apară un articol dedicat descoperirilor arheologice de suprafață realizate în punctul respectiv în ultimii ani[52]. Din datele deja publicate este cunoscută localizarea în acest punct a unei aşezări specifice epocii bronzului târziu (cultura Coslogeni)[53], a unei aşezări romane târzii[54] (în partea superioară a dealului) şi chiar a unui posibil turn de apărare care să supravegheze Dunărea şi centrul de la Carsium[55]. Descoperirea depozitului atestă şi existența unei probabile locuiri preromane ce pare a fi scăpat descoperirilor de până acum, dar de înțeles având în vedere caracterul lor. În consecință, pornind de la caracterul întâmplător al descoperirii depozitului, ca şi de la imposibilitatea de a cunoaşte vreun context arheologic, credem că depozitul a fost ascuns sau pierdut în a doua jumătate a secolului I a. Chr. sau debutul secolului I p. Chr.[56] De asemenea, cariera aflată la Celea Mică[57] a fost considerată, probabil (alături de alte puncte aflate la „Celea Mare" şi „Celea Lac"), ca eventual furnizoare de material litic pentru ridicarea castrului roman, a cetății şi „legăturii" făcute între „Dealul Cetății" şi „Dealul Belciug", a refacerilor petrecute sub împărații Constantin cel Mare şi Justinian etc.[58] Întreg depozitul a fost împrăştiat pe piața „spontană" a

[48] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 147.

[49] Sunt de rememorat pentru secolul I a. Chr. numeroase evenimente politico-militare care ar fi putut provoca respectiva îngropare. Totuşi, în acest stadiu al cercetării, preferăm să lăsăm problema cronologică deschisă mai multor posibilități.

[50] Depozitul a ajuns la vânzare pe piața de antichități din Constanța, iar de aici la Bucureşti.

[51] MORINTZ, ŞERBĂNESCU 1974, p. 54 (în apropiere de dealul „Celea Mare").

[52] NICOLAE, NICOLAE 2004-2005, p. 385-405.

[53] NICOLAE, NICOLAE 2004-2005, p. 389.

[54] NICOLAE 1995-1996, p. 140, fig. 1 (harta cu obiectivele arheologice de epocă romană de la Hârşova şi împrejurimi).

[55] NICOLAE, NICOLAE 2004-2005, p. 392.

[56] O discuție privind prezența şi circulația în Dobrogea a acestui tip de imitații o realizăm spre finalul articolului.

[57] Este o carieră compusă din calcare curate şi calcare marnoase, jurasice, de culoare cenuşiu-deschisă, compacte, dispuse în bancuri groase de 0,40/0,80 m, cu înclinații mici spre sud-est şi numeroase fisuri, rezistență mică şi mijlocie la şocuri mecanice sau la fenomenul de îngheț/dezgheț conform ANASTASIU 1917, p. 75; PASCU 1928, p. 87; *Documentația 1991*, passim.

[58] TALMAȚCHI 1998a, p. 166-168.

anticarilor bucureşteni.

*

CATALOGUL DEPOZITULUI DESCOPERIT LA HÂRŞOVA ÎN ANII 1993 - 1994

IMITAȚII TIP ALEXANDRU AL III-LEA – FILIP AL III-LEA ARIDEUL

1. AR (drahmă); 11 h; 2,38 g; 17 x 16 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabil reprezentarea lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală sunt urme extrem de stilizate ale unei legende.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 6.

Stare de conservare bună.

2. AR (drahmă); 12 h; 2,41 g; 17 x 16,5 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabil reprezentarea lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală sunt urme extrem de stilizate ale unei legende.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 6.

Stare de conservare bună.

3. AR (drahmă); 1 h; 2,43 g; 18 x 16, 8 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabil reprezentarea lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală sunt urme extrem de stilizate ale unei legende.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 9.

Stare de conservare bună.

4. AR (drahmă); 12 h; 2,68 g; 18 x 17 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabil reprezentarea lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală sunt urme extrem de stilizate ale unei legende.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 9.

Stare de conservare bună.

5. AR (drahmă); 10 h; 2,71 g; 18 x 17 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabil reprezentarea lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală sunt urme extrem de stilizate ale unei legende.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 11.

Stare de conservare bună.

6. AR (drahmă); 11 h; 2,81 g; 18,2 x 17 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabil reprezentarea lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală sunt urme extrem de stilizate ale unei legende.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 11.

Stare de conservare bună.

*

Un alt capitol al analizei noastre îl constituie descoperirile monetare geto-dacice izolate din Dobrogea. Ultimii ani au adus în bibliografia de specialitate numeroase descoperiri de interes pentru tema noastră, amplificând imaginea acestei componente, parte integrantă a realităților monetare caracteristice secolelor II-I a. Chr.[59] La acestea adăugăm noile descoperiri izolate dintre care enumerăm mai întâi *tipul monetar geto-dacic Dumbrăveni*. Acesta corespunde categoriei monedelor emise în spațiul Daciei extracarpatice[60], fiind cunoscut odată cu tezaurul descoperit în anul 1966 în localitatea eponimă[61]. El este o creație nouă, fără altă filiație la un tip monetar anterior[62]. De asemenea,

[59] TALMAȚCHI 2000, p. 393-394; TALMAȚCHI 2001/a, p. 133, nr. 101; TALMAȚCHI 2001/b, p. 44-49; TALMAȚCHI 2002-2003, p. 366-367, nr. 11; TALMAȚCHI 2006-2007, p. 75-77.

[60] PREDA 1973, p. 185.

[61] PREDA, CONSTANTINESCU 1968, p. 21-45.

[62] PREDA 1998, p. 179.

pare a fi bătut într-un centru (considerat „formațiune politică tribală sau unional tribală") localizat în spațiul dintre Siretul inferior şi Buzău (conform densității descoperirilor monetare), spre mijlocul secolului al II-lea a. Chr[63]. Există şi opinii care consideră emiterea sa până către mijlocul secolului I a. Chr.[64] Arealele de descoperire din sudul Moldovei şi nord-estul Munteniei, ar putea aparține regatelor lui Zamoldegikos şi Rhemaxos, supoziție ce pare a fi confirmată şi de alte opinii[65]. Din punct de vedere stilistic prezintă elemente preluate de la *tipul Prundu-Jiblea*, fiind contemporan cu *tipul Adâncata-Mânăstirea*[66]. Tipul monetar geto-dacic *Dumbrăveni* este prezent în noile descoperiri din Dobrogea printr-o primă semnalare la Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța) şi o a doua la Histria (com. Istria, jud. Constanța), în punctul „Movilele Dese".

Tipul Adâncata - Mânăstirea şi-a primit titulatura de la două tezaure descoperite la Adâncata (com. Goieşti, jud. Dolj)[67] şi Mânăstirea (com. Mânăstirea, jud. Călăraşi)[68] în perioada interbelică. Şi acesta, ca şi cel anterior pare a fi preluat, din punct de vedere stilitic, elemente de la *tipul Prundu-Jiblea*[69]. A fost emis de un centru politic autohton (o uniune tribală) care a fost fixat, pe baza densității descoperirilor monetare, în jumătatea vestică a teritoriului Munteniei, în apropierea văii Oltului, cu unele posibile extinderi spre valea Jiului[70]. Din punct de vedere cronologic monedele care fac parte din acest tip monetar sunt datate între mijlocul şi a doua parte (deceniile doi-trei) a secolului al II-lea a. Chr.[71] Reținem şi părerea conform căreia s-ar putea ca tipul monetar să fie emis între mijlocul secolului al II-lea şi finalul secolului I a. Chr.[72]. Prezența lor pe o arie mare de descoperiri le-a conferit calitatea de cele mai „sigure şi curente emisiuni din monetăria locală din Dacia"[73]. Din acest tip monetar au fost descoperite în Dobrogea două noi piese la Ceamurlia de Jos (com. Ceamurlia de Jos, jud. Tulcea) şi alte două exemplare la Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța).

Tipul Vârteju - Bucureşti a primit această titulatură în baza tezaurului descoperit în localitatea Vârteju (com. Măgurele, jud. Ilfov)[74]. Caracterizate printr-un accentuat stil schematizat, piesele de argint sunt descoperite în numeroase aşezări getice ce par să fie contemporane din punct de vedere cronologic[75]. Din punct de vedere stilistic ele continuă trăsăturile iconografice de execuție ale

[63] PREDA, CONSTANTINESCU 1968, p. 37; PREDA 1973, p. 197; PREDA 1980, p. 336; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 76; PREDA 1998, p. 179 şi 182.

[64] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 118; PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 88.

[65] PREDA, CONSTANTINESCU 1968, p. 41-45; PREDA 1973, p. 197-198 şi p. 268-270; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 76.

[66] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 76.

[67] MOISIL 1914, p. 23; POPP 1916, p. 57-60.

[68] ILIESCU *et alii* 1965, p. 6-12.

[69] PREDA 1973, p. 198; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 77; PREDA 1998, p. 180.

[70] PREDA 1973, p. 212-213; PREDA 1998, p. 183-184.

[71] PREDA 1973, p. 213.

[72] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 118; PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 90.

[73] PREDA 1973, p. 214.

[74] MITREA 1954, p. 290-302.

[75] PREDA 1973, p. 215.

pieselor din *tipul Adâncata - Mânăstirea*[76]. Baterea lor pare să fie executată într-o singură mare monetărie oficială.[77]Aceasta ar trebui în mod direct să fie amplasată într-un centru local geto-dacic, care este posibil să se fi aflat în zona centrală a Munteniei, cu două concentrări ale descoperirilor monetare fie pe cursul inferior al râului Argeş, fie pe cursurile superioare ale râurilor Prahova şi Ialomița[78]. După unele păreri acest centru ar aparține populației autohtone a piefigilor[79]. *Tipul monetar geto-dacic Vârteju - Bucureşti* s-a îmbogățit cu noi descoperiri din Dobrogea la Hârşova (jud. Constanța)[80] şi Sibioara (jud. Constanța)[81]. Datarea monedelor din *tipul Vârteju - Bucureşti* debutează odată cu mijlocul sau următoarele trei decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea a. Chr. şi se încheie odată cu deceniile doi sau trei ale secolului I a. Chr.[82] După alte păreri este foarte posibil ca aceste piese să fie folosite şi spre mijlocul secolului I a. Chr.[83] sau chiar în cea de a doua jumătate a aceluiaşi secol[84], să rămână mai departe în „circulație" şi după data finală de emitere a lor[85]. Apariția unor monede *fourrées* în cadrul acestui tip (ca şi cele descoperite la Hârşova şi Sibioara[86]) ar corespunde practicii existente şi pe coasta vest-pontică în monetăriile greceşti[87]. De remarcat descoperirea unor astfel de exemplare în numeroase aşezări autohtone aflate la sud şi est de Carpați[88], sugerându-se pe această cale posibilitatea apariției germenilor specifici circulației monetare[89]. Adică există posibilitatea creării unui anumit stadiu de dezvoltare economică, în care o monedă, în ciuda unei valori reduse sau chiar îndoielnică, să poată fi folosită, în anumite condiții interne[90].

Tipul Inoteşti - Răcoasa este numit astfel pe baza a două importante descoperiri de tezaure făcute în anul 1914 la Inoteşti (com. Colceag, jud. Prahova)[91] şi în anul 1961 la Răcoasa (com. Răcoasa, jud. Vrancea)[92]. Din punct de vedere stilistic emisiunile din *tipul Inoteşti-Răcoasa* au folosit modelul monedelor din *tipul Vârteju - Bucureşti*[93]. Cea mai mare parte a descoperirilor monetare se

[76] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 77.

[77] PREDA 1973, p. 233-234.

[78] PREDA 1973, p. 242-243; PREDA 1980, p. 336; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 78; PREDA 1998, p. 188.

[79] PREDA 1973, p. 246.

[80] Piesa a fost descoperită întâmplător în anul 1998 pe malul Dunării, după o scădere semnificativă a nivelului fluviului, nu departe de „zidul genovez", în zona bazei unui pinten de stâncă.

[81] Piesa a fost descoperită întâmplător în anul 1996.

[82] PREDA 1973, p. 245.

[83] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 79.

[84] PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 94.

[85] PREDA 1973, p. 245.

[86] Despre practicarea procedeului la PREDA 1998, p. 187.

[87] TALMAȚCHI 2004, p. 179.

[88] PREDA 1973, p. 246-247; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 77-78.

[89] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 79; PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 94.

[90] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 79.

[91] SEVEREANU 1926, p. 7-10.

[92] PREDA, DRAGOMIR 1975, p. 27-40.

[93] PREDA 1973, p. 247; PREDA, DRAGOMIR 1975, p. 31; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 79; PREDA 1998, p. 194.

concentrează între cursurile inferioare ale râurilor Siret şi Buzău[94], mai precis în două centre (în jurul municipiului Buzău, respectiv între râurile Argeş şi Ialomița)[95]. Cu alte cuvinte, formațiunea politică (posibilă uniune de triburi) care a bătut astfel de monede trebuie căutată în jumătatea de sud a Moldovei şi în cea de est a Munteniei[96]. Spațiul geografic amintit (poate în Muntenia mai mult spre nord-est) a fost propus ca aparținând formațiunii conduse de Zalmodegikos şi apoi de către Rhemaxos. Datarea lor se face în intervalul delimitat de sfârşitul secolului al II-lea şi prima jumătate a secolului I a. Chr. (primele două decenii)[97], în contextul realizării unificării tuturor elementelor geto-dacice sub conducerea lui Burebista[98]. Există şi opinii diferite privind emiterea lor până către jumătatea secolului I a. Chr. sau „chiar mai recent"[99], la sfârşitul secolului I a. Chr. şi chiar începutul secolului I p. Chr.[100] *Tipul monetar geto-dacic Inoteşti - Răcoasa* este prezent în noile descoperiri din Dobrogea printr-o monedă cvasi-distrusă (fragmentară) descoperită la Ulmetum-Pantelimonul de Sus (com. Pantelimon, jud. Constanța), cu prilejul săpăturilor arheologice desfăşurate în anul 2007[101]. La aceasta adăugăm un alt exemplar fără un loc precis de descoperire (Dobrogea, *passim*), posibil provenind din jumătatea sudică a teritoriului dobrogean, spre malul drept al Dunării. Noile piese descoperite în Dobrogea dovedesc un titlu al argintului scăzut, datorat probabil existenței în compoziția monedei a unei cantități importante de aramă, fapt relevat şi cu alte prilejuri[102].

Singurele exemplare prezente în catalog care nu se constituie în imitații ale tetradrahmelor lui Filip al II-lea sunt cele din *tipul monetar Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul*. Ele copie pe avers şi pe revers monedele lui Alexandru al III-lea, respectiv Filip al III-lea Arideul (cel mai probabil prototip este Filip al III-lea Arideul)[103]. Aceste imitații sunt consemnate în Dobrogea şi prin noi descoperiri (toate drahme): două exemplare la Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța), tot două piese la Floriile (com. Aliman, jud. Constanța), o alta la Moşneni (com. 23 August, jud. Constanța), două monede la Pecineaga (com. Pecineaga, jud. Constanța)[104] şi un ultim exemplar la Parcheş (com. Somova, jud. Tulcea). Astfel de piese cu o greutate ce variată în jurul valorilor de 2-3 g au fost considerate ca monede divizionare, fiind şi exemplare care coboară sub 2 g, extrem de tocite şi

[94] PREDA 1973, p. 248.

[95] PREDA 1973, p. 266; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 80; PREDA 1998, p. 194.

[96] PREDA 1973, p. 268.

[97] PREDA 1973, p. 267; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 81; PREDA 1998, p. 187.

[98] PREDA 1960, p. 71; PREDA 1971, p. 75-76; PREDA 1973, p. 404-406; PREDA, DRAGOMIR 1975, p. 38.

[99] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 81.

[100] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 81 şi 118.

[101] Piesa monetară a apărut în data de 29. 09, în SB, caroul 44, la o adâncime de 50 cm față de profilul de vest. Ea ne-a fost pusă la dispoziție pentru studiu şi publicare de către colegul Constantin Băjenaru căruia îi mulțumim şi pe această cale.

[102] PREDA, DRAGOMIR 1975, p. 33; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 80.

[103] PREDA 1973, p. 329; PREDA 1980, p. 337; PREDA 1998, p. 212.

[104] Moneda a fost achiziționată alături de alte peste 300 de exemplare preromane, romane şi bizantine de muzeul constănțean la de Țințu Ion din Pecineaga. Monedele ar fi fost strânse din localitate şi din împrejurimi.

poate în acest context folosite intens într-o perioadă mai lungă de timp[105]. Prezența lor se face simțită în descoperiri pe ambele maluri ale Dunării, aproape în mod egal[106]. Piesele din *tipul Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul* sunt emise probabil de către tracii aflați în zona localităților Ruse-Razgrad-Târnovo[107] sau poate şi la nordul Dunării prin intermediul unor ateliere itinerante, la populația getică din zona Argeşului inferior[108]. Circulația lor şi la nordul Dunării reflectă bunele relații aflate între diversele triburi sau uniuni de triburi getice[109]. Astfel de piese sunt emise odată cu mijlocul secolului al II-lea a. Chr. până către sfârşitul aceluiaşi secol[110]. Totodată, în anumite contexte, este posibil ca astfel de exemplare să fi circulat şi în secolul I a. Chr. (invocându-se schimburile inter-tribale)[111], în perioada sa de început[112]. De asemenea nu a fost exclusă nici o emitere şi circulație a lor chiar mai recentă[113]. De interes, deşi nu ştim dacă au vreo legătură, remarcăm faptul că piesele descoperite (în general) în interiorul arcului carpatic sunt diviziuni[114], la fel ca şi în Dobrogea.

Tipul Măcin (numit aşa după descoperirea eponimă), singurul de factură dobrogeană de până acum (dacă excludem teoretic emiterea monedelor basileului *Moskons* într-un atelier de factură locală), poate fi considerat fie ca derivat din *tipul Prundu-Jiblea* (seria adiacentă a şi b), fie este de consemnat şi ca un tip aparte[115]. Intitulat şi *tipul Niculițel-Parcheş*[116], a fost catalogat în două grupe stilistice şi totodată cronologice, şi anume faza I-a (fosta serie adiacentă a) şi faza a II-a (fosta seria adiacentă b)[117]. În prima serie stilul este îngrijit şi realist (fiind utilizate două sau trei perechi de ştanțe diferite). În cea de a doua serie imaginile sunt realizate stângaci, stilizarea caracterizând detaliile şi ansamblul iconografic (par a fi fost folosite două ştanțe aparte[118]). E. Oberländer-Târnoveanu atrăgea atenția asupra stilului superior de execuție a monedelor din *tipul Măcin* raportându-se la produsele monetăriei geto-dacice din nordul fluviului, sugerând o abilitate mult mai complexă pe care ar fi deținut-o meşterii originari din teritoriul pontic[119]. Din punct de vedere cronologic a fost propusă emiterea lor începând cu jumătatea secolului al II-lea şi până către sfârşitul aceluiaşi secol sau începutul secolului I a. Chr.[120] După alte păreri acest tip ar trebui situat stilistic între *tipurile Prundu - Jiblea* şi *Adâncata - Mânăstirea* şi datat, în consecință, în a

[105] PREDA 1973, p. 331-332; PREDA 1998, p. 213.
[106] PREDA 1998, p. 215-216.
[107] PREDA 1973, p. 342.
[108] PREDA 1998, p. 216.
[109] PREDA 1980, p. 337.
[110] PREDA 1973, p. 343.
[111] PREDA 1973, p. 343.
[112] PREDA 1998, p. 216.
[113] PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 111.
[114] PREDA 1973, p. 341.
[115] ILIESCU 1987, p. 261.
[116] PREDA 1998, p. 175.
[117] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144.
[118] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144.
[119] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144.
[120] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 145-147.

doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr.[121] În cadrul noilor descoperiri din Dobrogea semnalăm un singur exemplar apărut la Poiana Teilor (com. Izvoarele, jud. Tulcea), în punctul Valea Teilor.

Modul de descoperire a tuturor acestor monede (cu excepția celei de la Pantelimonul de Sus) este întâmplător, favorizat de anumite condiții datorate factorului natural sau uman. Ele sunt descoperite după anul 1990, cu precădere între anii 1994-2005 şi au ajuns preponderent în colecții private. Totuşi o parte a lor au intrat şi în colecția numismatică a muzeului constănțean datorită eforturilor deosebite manifestate pentru achiziționarea şi prezervarea lor, pentru o reală valorificare ştiințifică şi expozițională.

*

CATALOGUL NOILOR DESCOPERIRI IZOLATE MONETARE GETO-DACICE DIN DOBROGEA (ANII 1994-2005)

Emisiuni monetare geto-dacice nord dunărene

Tip monetar DUMBRĂVENI

1. AR; 9 h; 4,38 g; 22, 4 x 21, 3 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil; nasul este proeminent, ochiul este punctat, gura reprezentată printr-o linie şi o globulă; barba şi obrazul apar sub forma unor forme liniare în unghiuri iar părul este redat sub forma unor linii foarte subțiri; cerc perlat; multe dintre detaliile iconografice au trăsături schematizate.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga; călărețul apare sub forma unui triunghi (semiascuțit) cu vârful în jos, iar capul este doar o globulă; piciorul este imprimat mai degrabă simbolic (o proeminență) şi nu apar mâinile; calul are o coamă realizată din liniuțe succesive iar coada se aseamănă probabil cu un baston; picioarele calului se termină prin globule şi o mică linie, iar cel din dreapta față şi cel din stânga spate sunt ridicate; în spatele călărețului este reprezentat probabil un X şi două linii sugerând un trident; sub cal apare un alt simbol, o ramură.

Bibliografie: PREDA 1973, p. 190, nr. 29, pl. XXXIX, nr. 7.

Loc de descoperire: DUNĂRENI (com. Aliman, jud. Constanța).

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ bună.

2. AR; 6 h; 4,40 g; 22 x 21 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil; nasul este proeminent, ochiul este punctat, gura reprezentată printr-o linie şi o globulă; barba şi obrazul apar sub forma unor forme liniare în unghiuri, iar părul este redat sub forma unor linii foarte subțiri; cerc perlat; multe dintre detaliile

[121] PREDA 1998, p. 176.

iconografice au trăsături schematizate.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga; călărețul apare sub forma unui triunghi (ascuțit) cu vârful în jos iar capul este doar o globulă mare; piciorul este imprimat mai degrabă simbolic (o proeminență) şi nu apar mâinile; calul are o coamă realizată din liniuțe scurte succesive, iar coada se aseamănă probabil cu un baston; picioarele calului se termină prin globule şi o mică linie, iar cel din dreapta față şi cel din stânga spate sunt ridicate; în spatele călărețului este reprezentat probabil un X şi două linii sugerând un trident; sub cal apare un alt simbol, o ramură cu patru rânduri de frunze.

Loc de descoperire: HISTRIA (com. Istria, jud. Constanța), în punctul „Movilele Dese".

Bibliografie: PREDA 1973, p. 187, nr. 3, pl. XXXVII, nr. 8.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ bună.

Tip monetar ADÂNCATA – MÂNĂSTIREA

1. AR; 12 h; 7,69 g; 22,4 x 23, 5 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil; nasul este redat liniar plus o globulă, ochiul printr-o globulă; în locul urechii apare un oval; barba este reprezentată prin inele izolate sau unite între ele, iar părul este redat sub forma a trei linii; multe dintre detaliile iconografice au trăsături schematizate.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga; călărețul apare sub forma a două globule, iar capul este aproape inexistent; corpul calului este format din două părți circulare alăturate, coada este depărtată de corp şi picioarele sunt simple linii foarte subțiri alungite care prezintă globule în zona încheieturilor şi a copitelor.

Loc de descoperire: CEAMURLIA DE JOS (com. Ceamurlia de Jos, jud. Tulcea).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 201, nr. 22, pl. XLI, nr. 7.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare satisfăcătoare.

2. AR; 12 h; 7,89 g; 22 x 23 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil; nasul este redat liniar plus o globulă, ochiul printr-o globulă; în locul urechii apare un oval mare; barba este reprezentată prin inele izolate sau unite între ele, iar părul este redat sub forma a trei linii care pleacă dinspre creştet spre partea frontală; multe dintre detaliile iconografice au trăsături schematizate.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga; călărețul apare sub forma a două globule, iar capul este slab conturat; corpul calului este format din două părți circulare alăturate, coada este depărtată de corp şi picioarele sunt simple linii foarte subțiri care prezintă globule în zona încheieturilor şi a copitelor.

Loc de descoperire: CEAMURLIA DE JOS (com. Ceamurlia de Jos, jud. Tulcea).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 202, nr. 24, pl. XLI, nr. 9.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare satisfăcătoare.

3. AR; 12 h; 8,20 g; 23,8 x 24, 5 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil; nasul este redat liniar plus o globulă, ochiul printr-o globulă; în locul urechii apare un oval; barba este reprezentată prin inele izolate sau unite între ele, iar părul este redat sub forma a trei linii; multe dintre detaliile iconografice au trăsături schematizate.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga; călărețul apare sub forma a două globule iar capul este aproape inexistent; corpul calului este format din două părți circulare alăturate, coada este depărtată de corp şi picioarele sunt simple linii foarte subțiri alungite care prezintă globule în zona încheieturilor şi a copitelor.

Loc de descoperire: DUNĂRENI (com. Aliman, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 201, nr. 22, pl. XLI, nr. 7.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ bună.

4. AR; 11 h; 8,37 g; 23, 6 x 25 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil; nasul este redat liniar plus o globulă, ochiul printr-o globulă; în locul urechii apare un oval mare; barba este reprezentată prin inele izolate sau unite între ele, iar părul este redat sub forma a trei linii care pleacă dinspre creştet spre partea frontală; multe dintre detaliile iconografice au trăsături schematizate.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga; călărețul apare sub forma a două globule, iar capul este aproape inexistent; corpul calului este format din două părți circulare alăturate, fără coadă, botul proeminent şi picioarele sunt simple linii foarte subțiri care prezintă globule în zona încheieturilor şi a copitelor.

Loc de descoperire: DUNĂRENI (com. Aliman, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 202, nr. 25, pl. XLI, nr. 10.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare bună.

Tip monetar VÂRTEJU – BUCUREŞTI

1. AR; 12 h; 6,37 g; 21 x 21,5 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar, fruntea lată, ochiul şi gura sunt reprezentate fiecare printr-o globulă, bărbia prin două globule (în total patru); părul este redat sub forma unor linii înclinate spre partea stângă; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi de la care, în partea stângă, pornesc alte linii (trei); în partea stângă jos apare un alt oval (?) şi alte trei linii descendente în unghi ascuțit.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga cu detalii iconografice extrem de schematizate; călărețul apare

sub forma a trei globule aşezate aproximativ în formă de triunghi deasupra calului, cu vârful în sus; corpul calului este format din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară şi jumătatea inferioară), coada este de forma unui cârlig în partea sa finală, botul proeminent (în formă de cioc de pasăre?) şi picioarele sunt sub forma a două linii frânte şi prezintă globule în zona încheieturilor şi a copitelor.

Loc de descoperire: HÂRŞOVA (jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 219, nr. 29, pl. XLIII, nr. 14.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ bună.

2. AR; 12 h; 7,20 g; 22 x 21,5 mm.

Av: Capul lui Zeus orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar, fruntea lată, ochiul şi gura sunt reprezentate fiecare printr-o globulă, bărbia prin două globule (în total patru); părul este redat sub forma unor linii înclinate spre partea stângă; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi, de la care, în partea stângă pornesc alte linii (trei); în partea stângă jos apare un alt oval (?) şi alte trei linii descendente în unghi ascuțit.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț, văzuți din profil, care se deplasează la pas spre stânga cu detalii iconografice extrem de schematizate; călărețul apare sub forma a două globule; corpul calului este format din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară şi jumătatea inferioară), coada este de forma unui cârlig în partea sa finală, botul proeminent (în formă de cioc de pasăre?), crupa mică şi picioarele sunt sub forma a două linii frânte şi prezintă globule în zona încheieturilor şi a copitelor.

Loc de descoperire: SIBIOARA (jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 220, nr. 36, pl. XLIV, nr. 6.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ bună.

Tip monetar INOTEŞTI – RĂCOASA

1. AR; 2 h; 2,32 g; 22,5 x 21,5 mm.

Av: Capul masculin (probabil Zeus) orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar, fruntea lată, ochiul, gura şi bărbia sunt reprezentate fiecare de câte o globulă (în total trei), părul este redat sub forma a şase linii fie oblice, fie paralele; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi, neregulat; adăugăm prezența unei rozete compuse din globule (cinci-şapte ?).

Rv: Imaginea unui cal, văzut din profil, care se deplasează la pas spre stânga cu detalii iconografice extrem de schematizate; corpul calului este format din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară şi jumătatea inferioară), coada este arcuită şi are un snop de fire neregulate în capăt, cap rectangular şi picioare sub forma liniilor frânte dar groase, prezentând globule în zona încheieturilor şi a copitelor; deasupra calului litera M; urme de cerc perlat.

Observație: moneda este găurită şi îi lipseşte un mic fragment.

Loc de descoperire: DOBROGEA, *passim* (provine probabil din jumătatea de sud, din apropierea Dunării).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 257, nr. 80, pl. LIV, nr. 4.

Inv. MINA Constanța nr. 933; stare de conservare extrem de precară.

2. AR; 12 h; 4,19 g; 23 x 21,5 mm; fragmentară (planşa I, nr. 1[122]).

Av: Capul masculin (probabil Zeus) orientat spre dreapta, văzut din profil, extrem de schematizat (combinații de linii, ovale etc.); nasul este liniar (la noi nu este vizibil), fruntea lată, ochiul, gura şi bărbia sunt reprezentate fiecare prin câte o globulă (în total trei), părul este redat sub forma a şase linii fie în unghi, fie paralele; în partea centrală a câmpului monetar un cvasi-oval alungit care se închide sub ochi, neregulat; adăugăm prezența unei rozete compusă din globule (şase ?).

Rv: Imaginea unui cal, văzut din profil, care se deplasează la pas spre stânga cu detalii iconografice extrem de schematizate; corpul calului este format din două părți circulare alăturate (jumătatea superioară şi jumătatea inferioară), coada este arcuită şi are un snop de fire neregulate în capăt, cap rectangular şi picioare sub forma liniilor frânte dar groase, prezentând globule în zona încheieturilor şi a copitelor; urme de cerc perlat ?.

Observație: moneda este fragmentară.

Loc de descoperire: PANTELIMONUL DE SUS (com. Pantelimonul, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 216, nr. 1, tip general.

Piesa se află în custodia cabinetului numismatic al MINA Constanța urmând a fi inventariată.

Stare de conservare extrem de precară.

Imitații de tip ALEXANDRU AL III-LEA - FILIP AL III-LEA ARIDEUL

1. AR; 9 h; 2,17 g; 17 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: DUNĂRENI (com. Aliman, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 6.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ satisfăcătoare.

2. AR; 8 h; 2,19 g; 17 x 16,5 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de

[122] Procesarea ilustrației şi imaginile foto ale articolului au fost realizate de ***Cristina Paraschiv-Talmațchi***.

blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât lini fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: PARCHEŞ (com. Somova, jud. Tulcea).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 6-7.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ satisfăcătoare.

3. AR; 5 h; 2,20 g; 18 x 16,5 mm; (planşa I, nr. 3).

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea; cerc perlat.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende; cerc perlat.

Loc de descoperire: DUNĂRENI (com. Aliman, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 11-13.

Inv. MINA Constanța nr. 69980.

4. AR; 11 h; 2,24 g; 16 x 15 mm; (planşa I, nr. 4).

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: MOŞNENI (com. 23 August, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 4-a, pl. LXXIV, nr. 6-7.

Inv. MINA Constanța nr. 69979.

5. AR; 10 h; 2,81 g; 18 x 17 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: FLORIILE (com. Aliman, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 10.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de

conservare bună.

6. AR; 12 h; 2,67 g; 17 x 16,5 mm; (planşa I, nr. 2).

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: PECINEAGA (com. Pecineaga, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 4-a, pl. LXXIV, nr. 14-15.

Inv. MINA Constanța nr. 530; stare de conservare relativ bună.

7. AR; 12 h; 2,82 g; 17,5 x 16,7 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: PECINEAGA (com. Pecineaga, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 4-a, pl. LXXIV, nr. 15.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare relativ bună.

8. AR; 11 h; 2,88 g; 18x 17,5 mm.

Av: Capul lui Herakles, văzut din profil, orientat spre dreapta, acoperit de blana leului din Nemeea.

Rv: Probabila reprezentare a lui Zeus Aetophoros care ar sta pe un tron, orientat spre stânga; în mâna dreaptă ține o acvilă, iar pe cea stângă o sprijină de un sceptru (din cauza stilizării accentuate nu se mai remarcă decât linii fragmentare şi globule); în partea dreaptă a câmpului monetar, pe verticală, urme extrem de stilizate ale unei legende.

Loc de descoperire: FLORIILE (com. Aliman, jud. Constanța).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 331, grupa a 3-a, pl. LXXIV, nr. 14-15.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare foarte bună.

Emisiuni monetare geto-dacice dobrogene

Tip monetar MĂCIN

Faza I-a

1. AR; 11 h; 7,77 g; 23,5 x 22,5 mm.

Av: Cap masculin văzut din profil, orientat spre dreapta; detalii ca barba şi

părul sunt reprezentate sub forma unor bucle ondulate care se reunesc în creştetul capului; partea frontală trădează o mână calificată de execuție; în partea inferioară a câmpului monetar capul este delimitat de marginea piesei prin reprezentarea clară a gâtului.

Rv: Imaginea unui cal şi a unui călăreț care se deplasează la pas spre stânga, fiind văzuți din profil; călărețul poartă pe cap un coif cu panaş bogat; calul are o formă uşor alungită şi subțire; coama este redată liniar, iar coada este groasă şi ridicată la pornire uşor în sus.

Loc de descoperire: POIANA TEILOR (com. Izvoarele, jud. Tulcea), în aşezarea aflată în punctul „Valea Teilor"[123].

Bibliografie: PREDA 1973, p. 152, pl. XXXII, nr. 13; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 143.

Moneda se păstrează într-o colecție particulară din Constanța; stare de conservare foarte bună.

*

Pentru o analiză completă a informațiilor privind monedele geto-dacice găsite în Dobrogea prezentăm în continuare o listă a tuturor descoperirilor monetare corespunzătoare fiecărui tip în parte, aflate în tezaure –A- şi provenind din descoperiri izolate – B - (în afara celor inedite publicate în prezentul studiu).

*

A.

CAVARNA (Bulgaria). În anul 1910 a fost descoperit un tezaur compus dintr-un număr de 42 de monede de argint din *tipul Adâncata - Mânăstirea*. Cea mai mare parte din tezaur se păstrează în colecția numismatică a Muzeului de Istorie din Sofia la nr. de inv. XVIII, 1910.

Bibliografie: MUŠMOV 1911, p. 281-282; PREDA 1973, p. 209, nr. 34; TALMAȚCHI 2006, p. 182, nr. 1.

NICULIȚEL (com. Niculițel, jud. Tulcea). În punctul „Bădila" a fost descoperit, înainte de anul 1970, cu prilejul plantării de viță de vie, un tezaur de monede de *tip Măcin*. Păstrate în colecția şcolii generale din Carcaliu, ulterior au dispărut.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144; MITREA 1984, p. 186, nr. 52; PREDA 1998, p. 176; TALMAȚCHI 2006, p. 181, nr. 1.

În punctul Sarica a apărut un tezaur compus din monede de *tip Măcin*, asociate cu monede thasiene şi imitații ale acestora. Se păstrează în colecția numismatică a Bibliotecii Academiei Române.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144; PREDA 1998, p. 176; TALMAȚCHI 2006, p. 181, nr. 1.

[123] Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, şeful Cabinetului Numismatic şi al Tezaurului Muzeului Național de Istorie a României, ne-a confirmat existența la Valea Teilor a unei importante aşezări. Mulțumim din nou pentru informațiile oferite.

PARCHEŞ (com. Somova, jud. Tulcea). Este semnalată descoperirea unui tezaur compus din circa 70 monede de argint, din care s-a recuperat doar o monedă din *tipul Măcin*. Se păstrează într-o colecție particulară Cucala Elefterie.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144 şi 148, nr. 4; MITREA 1984, p. 186, nr. 53; TALMAȚCHI 2006, p. 181, nr. 2.

B.

CHEIA (com. Grădina, jud. Constanța). În condiții întâmplătoare, nu departe de Cheile Dobrogei, s-a găsit o emisiune de argint din *tipul Vârteju - Bucureşti*. Se păstrează în colecția particulară L. Gramă.

Bibliografie: TALMAȚCHI 2002-2003, p. 366-367, nr. 11; TALMAȚCHI 2006, p. 182, nr. 2.

CONSTANȚA (jud. Constanța). În zona portului a fost descoperită întâmplător o monedă din *tipul Dumbrăveni*. Se păstrează în colecția particulară D. Nicolae.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 147; TALMAȚCHI 2006, p. 182, nr. 3.

Ca provenind din colecția particulară C. Băcăoanu amintim o drahmă din *tipul Vârteju - Bucureşti*. Aceasta a fost descoperită în împrejurimile apropiate ale oraşului. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța la nr. de inv. 1621. La momentul publicării a fost eronat introdusă la categoria Dobrogea, *passim*.

Bibliografie: TALMAȚCHI 1999-2001, p. 143-144, nr. 7.

DUNĂRENI (com. Aliman, jud. Constanța). Dintr-o fortificație de mici dimensiuni (de tip *oppidum*), aflată în apropierea castrului roman, provine o monedă de *tip Inoteşti - Răcoasa*. Ea a fost descoperită în anul 1995 în apropierea malului Dunării. Piesa este subaerată. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța la nr. de inv. 59068.

Bibliografie: TALMAȚCHI 2000, p. 394, nr. 3 ; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 4.

HÂRŞOVA (jud. Constanța). Cu prilejul săpăturilor arheologice de la cetatea Carsium desfăşurate în anul 1995 (secțiunea a II-a, caroul 59, la o adâncime de 2,60 m), a apărut o imitație barbară din *tipul Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul*. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța la nr. de inv. 59706.

Bibliografie: CHIRIAC, GRĂMĂTICU, TALMAȚCHI, NICOLAE 1999, p. 318, nr. 1; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 5; TALMAȚCHI 2001/b, p. 46.

ISACCEA (jud. Tulcea). A fost descoperită în oraş (fără alte precizări) o monedă de *tip Vârteju - Bucureşti*.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 147; PREDA 1998, p. 190; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 6.

IZVOARELE (com. Lipnița, jud. Constanța). Sunt menționate ca fiind descoperite în zona aşezării de la Sucidava (punctul „Kala Gherghi") şi în punctul „La Tablă" o drahmă din *tipul Vârteju - Bucureşti* (mai multe exemplare?) şi o alta din *tipul imitații Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul*.

Bibliografie: IRIMIA 1980, p. 74, n. 69, p. 75; IRIMIA 1988, p. 36, n. 43; PREDA 1998, p. 190, p. 217; IRIMIA 2006/b, p. 250; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 7; IRIMIA 2007, p. 146.

Câte un exemplar din *tipurile Vârteju - Bucureşti* şi *Inoteşti - Răcoasa* au fost descoperite în vara anului 1995 pe malul Dunării, în punctul „La Tablă", în raza aşezării getice. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța la nr. de inv. 59435 şi 59590. Piesa din cel de al doilea tip este subaerată.

Bibliografie: TALMAȚCHI 2000, p. 394, nr. 1-2; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 7.

MAHMUDIA (com. Mahmudia, jud. Tulcea). Este amintită ca fiind descoperită în zonă o monedă din *tipul Măcin*. Se păstrează în colecția Muzeului de Istorie din Galați la nr. de inv. 6600.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144 şi 148, nr. 2; MITREA 1984, p. 186, nr. 48; PREDA 1998, p. 176; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 8; TALMAȚCHI 2001/b, p. 46.

MĂCIN (jud. Tulcea). În anul 1961, pe dealul Urliga, a fost găsită o monedă de argint din *tipul Măcin*. Se păstrează în colecția particulară I. Tăune.

Bibliografie: *Expoziție* 1977, p. 6, 40-41; MITREA 1978, p. 365, nr. 7; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 143 şi 148, nr. 1; MITREA 1984, p. 186, nr. 50; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 9.

În localitate a fost descoperită o altă monedă din *tipul Măcin*. Se păstrează în colecția numismatică a Bibliotecii Academiei Române.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144.

OSTROV (com. Ostrov, jud. Constanța). Pe insula de la Păcuiul lui Soare, în perioada săpăturilor arheologice din campania anului 1982, a fost găsită o monedă fragmentară din *tipul Inoteşti - Răcoasa*. Exemplarul nu provine dintr-un context clar, ci dintr-un pământ de umplutură. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța la nr. de inv. 65544.

Bibliografie: TALMAȚCHI 2001, p. 133, nr. 101; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 11.

TELIȚA (com. Frecăței, jud. Tulcea). Găsită probabil aici sau în zona delimitată de oraşele Măcin şi Tulcea o monedă de *tip Măcin*. Se păstrează în colecția numismatică a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale la nr. de inv. 10411.

Bibliografie: OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 148, nr. 3; TALMAȚCHI 2006, p. 184, nr. 14.

DOBROGEA. În mod întâmplător a fost descoperită o monedă din *tipul Vârteju - Bucureşti*. Se păstrează în colecția numismatică a MINA Constanța.

Bibliografie: TALMAȚCHI 2002-2003, p. 381, nr. 217, p. 390, pl. VIII, nr. 217; TALMAȚCHI 2006, p. 184, nr. 16.

DOBROGEA DE NORD. În zona delimitată de oraşele Măcin şi Tulcea sau poate din zona Telița a fost descoperită o monedă de argint din *tipul Măcin*. Se păstrează în colecția numismatică a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale la nr. de inv. 10411. La acestea se adaugă alte două exemplare ce făceau parte dintr-o colecție particulară (Col. Darie).

Bibliografie: PREDA 1973, p. 152; *Expoziție* 1977, pl. 2, nr. 3 a şi b; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 144 şi 148, nr. 3.

În jumătatea de nord a teritoriului dobrogean a fost descoperită o piesă de argint geto-dacică din *tipul Dumbrăveni*. Exemplarul este de nominal mic (2,72 g), sub limita cunoscută pentru acest tip monetar. Se păstrează în colecția numismatică a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale la nr. de inv. 51091.

Bibliografie: TALMAȚCHI 2006-2007, p. 75, nr. 1, pl. I, nr. 1.

*

Locurile de aflare a noilor piese de argint din catalogul descoperirilor făcute între anii 1994-2005 pare a fi, în general, corespunzător unor centre getice cunoscute în bibliografia de specialitate. Începem enumerarea lor cu cele din jumătatea de sud a teritoriului dobrogean. Cea de la Floriile, cunoscută în bibliografie şi ca Adâncata-Floriile, a fost semnalată încă din anul 1993[124], iar complexul de aşezări situat în raza comunei Aliman (jud. Constanța) oferă în continuare noi şi noi materiale monetare de un real interes pentru istoria monetară a teritoriului dobrogean în perioada secolelor VI-I a. Chr. Din păcate, aceste materiale provin, ca şi alte piese arheologice, din descoperiri întâmplătoare făcute la suprafața terenului sau în fracturi ale solului, de specialiştii muzeului constănțean şi de către diverşi pasionați colecționari amatori. De curând ansamblul de aşezări a fost ordonat cronologic, menționându-se o aşezare getică fortificată (Adâncata I[125]), o altă aşezare getică (Adâncata II[126]), o aşezare romană[127] şi o aşezare medievală[128]. Revenind la prima aşezare, identificată în punctul „Dealul Cişmelei"(pe platoul nordic al dealului Dedibal), specificăm că ea beneficiază de numeroase descoperiri de materiale arheologice, pe de o parte ceramice (ceramică getică lucrată cu mâna, ceramică lucrată la roată, ceramică grecească de lux, amfore greco-elenistice de Chios, Samos, de Thasos, Heracleea Pontică (?), Menda, Sinope, Rhodos şi pseudo-Cos; torți de amfore ştampilate de

[124] Menționăm descoperirea încă din anii 1972-1973 a unei amfore produsă la Heraclea Pontică în perioada secolelor V-IV a. Chr. care ar putea proveni dintr-un mormânt conform IRIMIA 1983, p. 91-92.

[125] IRIMIA 2007, p. 150.

[126] IRIMIA 2007, p. 150-151.

[127] Din aşezarea romană provin patru denari emişi pentru Faustina II (Antoninus Pius), Severus Alexander, Septimius Severus şi Iulia Domna (Septimius Severus). Se păstrează într-o colecție particulară.

[128] IRIMIA 2004-2005, p. 319; doar pentru aşezările Adâncata I şi Adâncata II conform IRIMIA 2006/b, p. 243.

Thasos, Sinope, Rhodos şi Cos), pe de altă parte de unelte (brăzdar, topor plat cu aripioare, cosor[129]), podoabe (fibulă de bronz de schemă tracică[130]), arme (patru vârfuri de săgeți de luptă şi un vârf de suliță[131]), un clopoțel de bronz[132]. Notăm de asemenea şi semne monetare, respectiv monede turnate şi bătute în mai multe centre importante ale lumii greceşti din intervalul cronologic deja enunțat. La acestea se adăugă alte materiale ceramice (două străchini, din care una de factură greacă), podoabe şi accesorii de îmbrăcăminte (patru verigi, o fibulă, un inel fragmentar, o mărgică din pastă de sticlă cu măşti umane), provenind din inventarele a două morminte getice aflate în vecinătatea aşezării fortificate[133]. La acestea s-ar mai adăuga o verigă de bronz, considerată ca făcând parte din categoria cingătorilor sau a pandantivelor, căreia nu i se cunoaşte contextul descoperirii[134]. Un fapt relevant pentru înțelegerea unor aspecte tehnice ale pătrunderii monedelor şi a altor piese arheologice în complexul de la Adâncata, într-un mediu greco-autohton avizat, l-ar putea constitui distanță mică, de aproximativ 9-10 km, față de Dunăre, ca şi posibilitatea ca acest complex de aşezări să fi avut o legătură directă cu apele fluviului[135], cum deja s-a observat foarte bine[136]. Materialul amforic din secolul al V-lea a. Chr. corespunde cu perioada de penetrație a vârfurilor de săgeți–semne monetare descoperite într-un număr neaşteptat de mare. Dar tocmai aceste descoperiri atestă rolul pe care s-ar putea sa-l fi jucat aşezarea fortificată Adâncata I. **De ce nu, s-ar putea să avem aici sediul unui important centru rezidențial autohton[137], cu relații importante în lumea greacă de pe litoralul dobrogean, în special cu Histria.**

La Hârşova şi împrejurimile imediate sunt cunoscute descoperiri monetare preromane cu precădere sub forma monedelor histriene de argint şi de bronz (izolate şi în tezaure[138]). În zonă mai sunt cunoscute câteva puncte unde au fost descoperite vestigii getice. Amintim „Dealul Cetății"[139], punctul „La Moară"[140]

[129] IRIMIA 1999, p. 73-74, nr. 1-3; IRIMIA 2000, p. 102-103, nr. 1-3; IRIMIA 2006/b, p. 244.

[130] IRIMIA 2004-2005, p. 339.

[131] IRIMIA 2004-2005, p. 339.

[132] IRIMIA 2004-2005, p. 340.

[133] CHIRIAC, ICONOMU 2005, p. 209-217.

[134] CHIRIAC, ICONOMU 2005, p. 212.

[135] Cu prilejul unei periegheze efectuate de autor în anul 2005, pe unul din colții de stâncă de calcar aflați în apropierea complexului, pe valea Palucci, a fost observat un cârlig de acostare a navelor, înfipt la o înălțime apreciabilă, de aproximativ 8-10 metri. Şi acest fapt ar putea fi un indiciu pentru luarea în considerație, pentru epocă antică, a existenței unui microcanal de navigare până la Dunăre. Probabilul canalul de odinioară pare a corespunde cu drumeagul de trecere prin zonă, folosit curent de populația rurală de astăzi (cale de acces pentru căruțe), pe drumul care porneşte din localitatea Adamclisi, apoi pe lângă Urluia spre fosta localitate Adâncata, şi este paralel pentru o bună bucată de drum cu traseul şoselei Constanța-Ostrov.

[136] IRIMIA 2004-2005, p. 348.

[137] IRIMIA 2004-2005, p. 357.

[138] TALMAȚCHI 1997, p. 113; PARASCHIV-TALMAȚCHI 1999, p. 80.

[139] ARICESCU 1971, p. 352; PÂRVAN 1974, p. 55; NICOLAE 1993, p. 215.

[140] IRIMIA 1980, p. 77; NICOLAE 1993, p. 227; despre cercetările arheologice de salvare din acest punct vezi la BOUNEGRU, HAŞOTTI, MURAT 1989, p. 273-293.

(aflat în amonte de localitate pe malul Dunării) şi probabil punctul „La Rasim”[141]. V. Pârvan a enunțat posibilitatea existenței în „Dealul Cetății” a unei fortificații getice, premergătoare castrului roman[142]. La acestea adăugăm existența unei necropole getice aflate în apropierea malului fluviului la aproximativ 1 km, pe direcția nord-vest față de localitate[143], respectiv poate o a doua în sudul respectivului centru danubian[144]. Menționăm descoperirea unei urne în cadrul unui cimitir de incinerație din a doua jumătate a secolului al V-lea a. Chr.[145] Toate piesele descoperite la Dunăreni provin din interiorul aşezării fortificate getice, aflate în apropierea celei romane[146], datată în secolele IV-I a. Chr. În raza localității, în interiorul fostului IAS, a mai fost descoperit un mormânt de incinerație ce poate fi datat pe baza inventarului ceramic în secolul al III-lea a. Chr.[147] Piesa de la Moşneni provine din apropierea fostului IAS al localității. Din zonă mai sunt cunoscute din descoperiri de suprafață numeroase materiale ceramice getice şi greceşti datate în perioadă elenistică[148]. Aşezarea de la Moşneni era parte componentă a *chorei* callatiene şi punct important aflat pe traseul ce lega colonia dorianăde Dunăre[149].

La Pecineaga (jud. Constanța) este cunoscută, la aproximativ 5 km în direcția nord-vest față de localitate, o aşezare rurală romană care suprapune o alta preromană aşa cum au dovedit-o diversele materiale ceramice descoperite şi datate în secolul al III-lea a. Chr.[150] O a doua aşezare elenistică este poziționată la doar 1 km depărtare în direcția sud-est de precedentul punct, putând fi datată în secolele IV-II a. Chr.[151] Aşezările făceau parte din teritoriul de influență al coloniei Callatis[152].

La Sibioara (jud. Constanța), în capătul de nord-vest al lacului Taşaul, a fost descoperită o aşezare în care sunt prezente şi materiale ceramice preromane, datate în ultima parte a secolului al IV-lea a. Chr.[153] Mormântul descoperit la Mihai Viteazu (jud. Constanța) poate avea un caracter princiar[154], constituindu-se într-o movilă de mari dimensiuni în care inventarul ceramic (*lekane* şi amfore) datează complexul, „în al doilea sau al treilea sfert al secolului al IV-lea”[155].

[141] IRIMIA 1983, p. 112.
[142] PÂRVAN 1967, p. 93-94.
[143] ARICESCU 1971, p. 352.
[144] IRIMIA 1975, p. 104.
[145] ARICESCU 1970, p. 222-223.
[146] IRIMIA 2007, p. 214, fig. 27.
[147] IRIMIA 1973, p. 12-13; IRIMIA 1983, p. 84.
[148] GRAMATOPOL, POENARU BORDEA 1969, p. 267, nr. 1175-1176; IRIMIA 1973, p. 56-60; IRIMIA 1980, p. 70; RĂDULESCU, BĂRBULESCU, BUZOIANU 1985, p. 56; IRIMIA 2006, p. 133-134.
[149] IRIMIA 1980, p. 70-78; RĂDULESCU, BĂRBULESCU, BUZOIANU 1985, p. 65.
[150] IRIMIA 1980, p. 102, nr. 1.
[151] IRIMIA 1980, p. 102, nr. 2.
[152] IRIMIA 1980, p. 70.
[153] IRIMIA 1980, p. 105-106.
[154] IRIMIA 1983, p. 72.
[155] IRIMIA 1983, p. 130; IRIMIA 1984, p. 72-74.

Aşezarea de la Valea Teilor este însoțită şi de descoperirea unor morminte datate în a doua epocă a fierului[156]. De asemenea, din acelaşi punct, mai provin o amforă de Heracleea datată de la jumătatea spre ultima partea a secolului al IV-lea a. Chr.[157] Mormintele negreceşti descoperite la Ceamurlia de Jos[158] par să facă parte din *chora* coloniei Orgame, remarcându-se prezența mormintelor plane de înhumație şi a mormintele tumulare de înhumație[159] care par a aparține perioadei Latène[160].

Apoi observăm aceeaşi posibilă legătură (monedă-aşezare) în cazul restului monedelor din tipurile geto-dacice nord-dunărene şi dobrogene descoperite până în prezent, enumerând centrele sau necropolele din jumătatea nordică de la Aegyssus, Isaccea, Mahmudia, Măcin, Niculițel, Parcheş şi Telița, respectiv din jumătatea sudică de la Cheia şi Izvoarele.

La Aegyssus sunt cunoscute urme materiale care atestă o prezență getică[161] ca şi produse greceşti elenistice pătrunse pe cale comercială aşa cum este o amforă de Thasos datată în anii 350-270 a. Chr.[162] Un punct important în descoperiri este semnalat în „Dealul Monumentului", cu o aşezare getică (datată în secolele IV-III a. Chr.[163]) în care apar şi materiale greceşti, printre care sunt de amintit două mănuşi de amfore thasiene datate în anii 350-270 a. Chr.[164]. Se adaugă aşezarea getică datată în secolele IV-III a. Chr. din „Dealul Taberei"[165] (aici a fost descoperită ceramică getică şi o mănuşă de amforă de Cnidos datată în secolul I a. Chr.[166]) sau cele din punctul „Via Judecătorului", în apropierea municipiului, unde s-au descoperit două mănuşi de amfore rhodiene datate în secolul al II-lea a. Chr.[167] Mai amintim din raza municipiului o necropolă plană birituală datată în secolele II-I a. Chr.[168] şi un mormânt plan datat la mijlocul secolului al III-lea a. Chr.[169]

În zona cetății romane şi romano-bizantine de la Isaccea (aflată la est de oraş), sunt descoperite numeroase fragmente ceramice din a doua epocă a fierului[170], putând fi amintite şi două amfore de Thasos (sfârşitul secolului al IV-lea) şi de Heracleea Pontică (datată în anii 300-250 a. Chr.)[171]. În zona localității Niculițel, mai exact pe Valea Bâdâc (aflată între dealurile Bădila), au fost descoperite şi fragmente ceramice din cea de a doua epocă a fierului[172]. Centrele

[156] IRIMIA 1983, p. 78.
[157] BAUMANN 1973-1975/a, p. 36, nr. 14.
[158] IRIMIA 1983, p. 70.
[159] IRIMIA 1983, p. 90.
[160] IRIMIA 1984, p. 75.
[161] ŞTEFAN 1954, p. 36.
[162] BAUMANN 1973-1975/a, p. 36-37, nr. 16-17.
[163] IRIMIA 2007, p. 159.
[164] BAUMANN 1973-1975/a, p. 38, nr. 22.
[165] BAUMANN 1973-1975/b, p. 222; IRIMIA 2007, p. 159.
[166] BAUMANN 1973-1975/a, p. 39, nr. 24; BAUMANN 1973-1975/b, p. 219.
[167] BAUMANN 1973-1975/a, p. 40, nr. 27.
[168] LUNGU 1996, p. 53-60; 65-70.
[169] LUNGU 1996, p. 61-64.
[170] ŞTEFAN 1954, p. 37.
[171] BAUMANN 1973-1975/a, p. 38, nr. 20.
[172] ŞTEFAN 1954, p. 37.

de la Valea Teilor şi Niculițel se aflau pe o cale comercială prin care se făcea legătura între cetatea Histria şi Dunăre, parcurgând valea Slavelor, a Ciucurovei, dealurile Niculițelului şi se oprea în dreptul actualului oraş Isaceea[173]. La Telița este cunoscut un tumul, cu şapte morminte interioare de incinerație[174]. Necropola descoperită în zonă aduce noi contribuții la cunoaşterea civilizației populației autohtone în perioada secolului al III-lea a. Chr.[175] La Mahmudia este amintit un mormânt de incinerație[176], un altul de înhumație (punct „La Lutărie")[177] şi diferite fragmente ceramice din cea de a doua epocă a fierului[178] etc. De la Parcheş (jud. Tulcea) provine o amforă de Thasos datată în secolul al IV-lea[179]. La Măcin au fost descoperite în apropierea cetății romane diferite materiale getice[180], la care se adaugă fragmente ceramice de amfore produse la Thasos, Heracleea Pontică şi Sinope, ceea ce ar atesta prezența activității comerciale începând cu al doilea sfert al secolului al III-lea a. Chr.[181]

În jumătatea sudică a teritoriului dobrogean notăm zona din jurul localității Izvoarele (jud. Constanța), cunoscută pentru numeroase vestigii preromane, inclusiv existența unei aşezări geto-trace[182], în punctul „La Tablă" (datată în secolele VI-I a. Chr.[183]). Prin cercetări de suprafață de aici au fost strânse numeroase materiale ceramice şi monetare[184]. În punctul „Kala Gherghi" se păstrează ruinele fortificației Sucidava Moesica din provincia Moesica Secunda[185]. Apoi, în spațiul central dobrogean, la aproximativ 2 km în direcția est-sud-est față de comuna Cheia, a fost descoperită, în urma cercetărilor de suprafață[186], o mare aşezare datată pe baza materialelor ceramice în perioada elenistică. Din localitate mai provine şi o toartă de amforă de Thasos din perioada elenistică[187].

În finalul acestui studiu, pornind de la totalitatea descoperirilor monetare izolate şi în tezaure de monede geto-dacice nord-dunărene şi dobrogene (având în vedere şi hărțile întocmite cu răspândirea descoperirilor pentru fiecare tip monetar în parte) ne propuem comentarea câtorva aspecte privind prezența, circulația şi rolul respectivelor piese în cadrul societății locale.

Lipsa inițială a descoperirilor monetare de tip geto-dacic în Dobrogea a fost privită şi explicată ca o curiozitate[188]. Ulterior datele s-au îmbogățit semnificativ, oferind noi direcții de cercetare. Monedele din tipurile geto-dacice apărute în

[173] BAUMANN 1973-1975/a, p. 44; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1978, p. 65.
[174] SIMION, CANTACUZINO 1962, p. 373-381; IRIMIA 1983, p. 90; SIMION 2003, p. 362.
[175] BAUMANN 1973-1975/a, p. 32; SIMION 1976, p. 157-159; SIMION 1977, p. 57; SIMION 2003, p. 362.
[176] BUJOR 1957, p. 250.
[177] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/b, p. 55-76.
[178] ŞTEFAN 1954, p. 37.
[179] BAUMANN 1973-1975/a, p. 36, nr. 15.
[180] IRIMIA 2007, p. 158.
[181] LUNGU 1994, p. 138, nr. 10.
[182] CULICĂ 1967, p. 681.
[183] IRIMIA 2007, p. 146.
[184] IRIMIA 1988, p. 36, n. 43.
[185] ZAHARIADE 1988, p. 117.
[186] ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC 1986, p. 247.
[187] IRIMIA 1973, p. 46.
[188] PREDA 1973, p. 180; PREDA 1980, p. 338-339.

Dobrogea fac parte din cea de a doua etapă şi tot odată finală a monetăriei din nordul Dunării, fiind din *tipurile Dumbrăveni*, *Adâncata – Mânăstirea*, *Vârteju - Bucureşti*, *Inoteşti - Răcoasa* şi *Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul*. Mergându-se doar pe principii economice s-a considerat absolut normală lipsa emiterii sau a necirculării monedelor geto-dacice în Dobrogea. Faptul a fost explicat pe de o parte prin prezența monedelor greceşti din perioadă autonomă, prin întreținerea unui comerț înfloritor cu coloniile pontice[189]. Pe de altă parte, se recurgea pentru acoperirea necesităților inclusiv la monedele macedonene[190]. În perioada secolelor II-I a. Chr., în spațiul de contact din stânga şi din dreapta Dunării, moneda de tip geto-dacic şi-a găsit un vad de trecere acolo unde, teoretic, monedele de altă factură emitentă (Histria, Callatis şi Tomis) acopereau, conform unor păreri, necesarul reclamat de stringențele comerciale locale[191]. Perioada secolelor II-I a. Chr., din punct de vedere politic şi militar, a adus importante transformări în ceea ce priveşte relațiile dintre comunitățile greceşti şi cele getice. Dar sunt de făcut observații privitoare şi la situația comunităților autohtone în perioada aceloraşi secolelor II-I a. Chr. Este cunoscut şi demonstrat deja faptul că perioada cea mai bogată din punct de vedere calitativ şi cantitativ, susținută şi de o locuire intensă, pentru *davae*-le aflate în spațiul Daciei Răsăritene aparține sfârşitului secolului al II-lea/debutului secolului I a. Chr.; ea durează până la conflictele daco-romane din finalul secolului I p. Chr. şi începutul secolului al II-lea p. Chr.[192] Trebuie amintită existența legăturilor puternice manifestate la nord şi sud de Dunăre, malul stâng, puternic populat, fiind şi beneficiarul unei vieți economice şi comerciale semnificative. Deşi se aflau în relații permanente cu lumea greacă, activitatea monetară a atelierelor de pe litoral în secolele amintite decăzuse vizibil (cu precădere la Histria)[193]; monedele de bronz (slabe în cea mai mare parte din punct de vedere calitativ şi cantitativ) nu au putut să acopere prin circulația lor expansiunea monedelor de argint anterioare (înregistrată cu precădere în aşezările locale aflate pe malul drept al Dunării).

Descoperirea unor monede geto-dacice pe malul drept al Dunării, ca şi cele cu lumea greacă de pe litoral sunt o dovadă, printre altele[194], a existenței conexiunilor existente între populația autohtonă aflată pe ambele maluri[195]. Apariția lor nu sunt rezultatul unei „înregistrări sau o informare greşită”[196], ci concludente pentru cunoaşterea raporturilor getice de la nordul şi sudul Dunării dar şi poate, colateral, a celor geto-greceşti. Emisiunile geto-dacice au trecut în mod firesc „bariera” Dunării, chiar dacă destul de timid şi cu precădere în fază târzie a monetăriei geto-dacice. După cum se observă toate importantele vaduri de trecere din Muntenia spre Dobrogea şi invers prezintă descoperiri monetare de

[189] PREDA 1980, p. 339; PREDA 1998, p. 175.

[190] PREDA 1973-1975, p. 65.

[191] PREDA 1973, p. 180; despre prezența în special a monedelor histriene şi a diverselor materiale ceramice greceşti pe malul dobrogean al Dunării în perioada secolelor VI-II a. Chr. cf. CONOVICI 1979, p. 87-93.

[192] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1993, p. 291-296; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1998, p. 117.

[193] PREDA, NUBAR 1973, p. 45-46.

[194] IRIMIA 2007, p. 168.

[195] IRIMIA 1980, p. 75.

[196] PREDA 1973, p. 212.

tip geto-dacic. Astfel, Izvoarele[197], Hârşova[198] şi Isaceea[199] se constituie în cele mai accesibile locuri de trecere între cele două maluri prin vadurile de sud, de centru şi de nord. De aici până la preluarea tehnicii monetare n-a mai fost decât un pas, făcut, credem noi, de geții din partea de nord a teritoriului dintre Dunăre şi Mare, sub forma monedelor de *tip Măcin*. Sau, pe baza creşterii puterii politice, se ajunge la comandarea unor exemplare (tot în argint!) cu însemne proprii dar cu o iconografie şi cu o legendă de inspirație greacă. Comanda în argint (şi nu în bronz) poate fi explicată tocmai prin cunoaşterea emisiunilor geto-dacice de argint produse în nordul Dunării de diferite uniuni de triburi. Ele sunt mai apropiate de ceea ce se întâmplă la nordul Dunării decât de ceea ce se cunoaşte la sudul fluviului sau pe coasta pontică[200]. Tocmai lipsa legendei pe reversul monedelor din *tipul Măcin* poate sugera includerea lor în marea familie a tipurilor produse de monetăria geto-dacică de la nordul Dunării[201]. De altfel, piesele de *tip Moskon* nu copie modelul în argint al cetății Histria, ci tot iconografia monedelor macedonene de tip Filip al II-lea, prezentă şi pe monedele geto-dacice din spațiul aflat pe malul stâng dunărean. Ipoteza unei eventuale bateri a lor pare la rândul ei perfect posibilă[202], poate într-un atelier monetar itinerant deplasat special în mediul autohton. Despre probabile imitații histriene de argint în centre mari autohtone sau prin monetării aflate în mişcare se pot face câteva observații. Din punctul nostru de vedere acest fapt este posibil pentru unele spațiii ale comunităților autohtone aflate în Dobrogea; din păcate însă puține sunt cercetate din punct de vedere arheologic şi ne referim aici în primul rând la unele aşa-numite centre de putere politică[203]. Bănuiala noastră se îndreaptă spre importantul centru de la Adâncata-Floriile (jud. Constanța) unde sunt cunoscute două aşezări getice – Adâncata I şi II-[204]. Deocamdată nu acelaşi lucru îl putem afirma cu privire la aşezarea de la Satu Nou (Oltina), cu cele două puncte „Valea lui Voicu" şi „Vadul Vacilor"[205], unde descoperirile de piese de argint (1) şi de bronz (2) histriene şi altele autonome din Tomis şi Callatis sunt extrem de modeste până în acest moment[206]. Oricum, capacitatea de a copia o monedă originală de către mediul autohton trădează prezența unei componente importante a elenizării, fapt asemănător petrecut şi în spații geografice aflate la o

[197] TALMAȚCHI 1998/b, p. 26-27.

[198] NICOLAE 1995-1996, p. 135; TALMAȚCHI 1997, p. 113; NICOLAE, NICOLAE 2006, p. 278-279.

[199] SIMION 1996, p. 124.

[200] Fapt remarcat de prof. Constantin Preda încă de acum aproape 40 de ani, cf. PREDA 1973, p. 182.

[201] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 147.

[202] PREDA 1973, p. 182.

[203] IRIMIA 2007, p. 140.

[204] IRIMIA 2000, p. 102-112; IRIMIA 2004, p. 177-192; IRIMIA 2004-2005, p. 319-384; CHIRIAC, ICONOMU 2005, p. 217 (unde se menționează doar o singură aşezare); IRIMIA 2007, p. 152.

[205] IRIMIA, CONOVICI 1989, p. 115-154; IRIMIA, CONOVICI 1990, p. 81-96; CONOVICI, IRIMIA 1991, p. 139-175; CONOVICI, IRIMIA 1999, p. 196-211; CONOVICI 2000, p. 69-77; IRIMIA, CONOVICI, GANCIU 2007, p. 81-118.

[206] MITREA 1959/a, p. 157, nr. 4; MITREA 1959/b, p. 603, nr. 4; MITREA 1965/a, p. 608, nr. 4; MITREA 1965/b, p. 490, nr. 4; POENARU BORDEA, MITREA 1991, p. 218, nr. 9.

distanță apreciabilă de zona noastră[207]. În final, notăm şi poziția adoptată de T. Gerasimov cu trei decenii în urmă conform căreia monedele de argint de la Histria, cele cu un stil de realizare „incorect", ar fi falsuri contemporane şi nu antice[208], idee cu care nu putem fi de acord în totalitate. Şi aceasta deoarece studiile noastre şi ale unor colegi numismați au evidențiat numeroase exemplare considerate ca imitații de epocă şi alteori, piese emise chiar de monetăria histriană. Stilul de redare a aversurilor şi reversurilor nu ține de incapacitatea sau de „talentul" falsificatorilor actuali, ci de capacitățile tehnice şi artistice ale anticilor doritori de a concura monetăriile oficiale. După părerea noastră, informațiile certe ne orientează, în general, spre două grupe mari, una reprezentând emisiuni considerate ca imitații deşi credem că sunt bătute în atelierul histrian în mod oficial, iar a doua reprezintă imitații bătute cu mare probabilitate în ateliere locale, aparținătoare populației autohtone, deşi tot atât de bine ar putea fi realizate pe baza unor ştanțe itinerante, deservite chiar de personal elen[209].

Un aspect extrem de sensibil este cel ce priveşte circulația monetară. Aceasta reprezintă cel mai fin şi exact indicator al dezvoltării economice. După cum se cunoaşte ea poate fi surprinsă fie la distanță de sursă, fie în regiunea apropiată, pe piața oraşului şi în zona controlată de către *polis* (dacă ne referim la monedele greceşti). Dacă în ceea ce priveşte prezența monedelor oraşelor vest-pontice în Dobrogea am tinde să acceptăm existența unei circulații monetare (dar doar ca un concept, ea neîntrunind toate componentele definitorii), pentru zona din nordul Dunării sau în alte direcții am fi tentați să vorbim, aşa cum s-a considerat şi pentru alte regiuni[210], de o penetrare şi nu neapărat de o circulație, nefiind vorba de o corespondență absolută între cei doi termeni. Numeroasele tezaure compuse din monede histriene, identificate la sudul şi estul Carpaților, atrag atenția asupra fenomenului de tezaurizare constatat la populația locală sau a pătrunderii unor loturi ce au fost păstrate ca atare, trădând uneori unul sau mai multe aspecte corespunzătoare acestui proces. Tezaurele puteau aparține unui sau unor comercianți, cu care s-a plătit la fața locului sau de care a fost deposedat prin violență, puteau fi considerate ca tributuri destinate unei autorități locale în scopul rezolvării unor probleme de interes pentru cetatea respectivă etc. A existat, fără îndoială, o legătură puternică între monedă şi ceea ce denumim mediul local,

[207] Aspecte privind situația din Sicilia la HANSEN, NIELSEN 2004, p. 148.

[208] GERASIMOV 1972, p. 32.

[209] Credem că, dacă nu cumva piesele găsite până în acest moment în mod izolat în aşezare ar putea să fi apaținut unui tezaur împrăştiat din perioada lor de emitere, s-ar putea să fi fost emise printr-un astfel de „atelier itinerant" cu ştanțe portabile. Este vorba de exemplare care sunt bine realizate din punct de vedere iconografic şi epigrafic. Pe avers cele două personaje sunt redate cu ochi extrem de expresivi, aproape bulbucați. Ele sunt piese ce prezintă, în totalitate, un argint de o culoare gri mat, respectiv aceeleaşi ştanțe de avers şi revers, conform pieselor aflate în col. numismatică a MINA Constanța la nr. 59186, 59187 etc.; la acestea adăugăm câteva zeci de exemplare ce au făcut parte la un moment dat dintr-o colecție privată din Constanța; despre prezența unor nuclee greceşti în aşezări autohtone cf. IRIMIA 2007, p. 169.

[210] GORINI 1998, p. 71.

fie ca instrument de schimb, fie sub imaginea de „bun deosebit", cu o multitudine de aplicabilități, „religiozitatea" ei nefiind de exclus.

Revenind la monedele de tip geto-dacic din Dobrogea, după cum se observă din enumerarea tipurilor prezente, din punct de vedere cronologic, rămânem în limita secolelor II-I a. Chr. Acestea au folosit, în general, ca prototip tetradrahma lui Filip al II-lea[211]. Cea de a doua fază a monetăriei geto-dacice corespunde mai exact mijlocului secolului al II-lea până către anul 70 a. Chr., fiind caracterizată de reducerea accentuată a tipurilor monetare (inclusiv a pondurilor şi a titlului argintului) ca şi de extindere ariei de descoperiri[212]. În general, în Dobrogea, pentru descoperirile izolate, numărul pieselor din cadrul tipurilor monetare este mic, cele mai reprezentative, din punct de vedere cantitativ, fiind *Alexandru al III-lea – Filip al III-lea* (8 exemplare), *Vârteju – Bucureşti* (7 exemplare sau mai multe), *Măcin* (5 exemplare) şi *Inoteşti – Răcoasa* (4 exemplare). *Tipul Dumbrăveni* este prezent surprinzător pe litoral şi în colțul sud-vestic dobrogean (Pl. II). *Tipul Adâncata – Mânăstirea* este reperat prin două descoperiri, una spre linia Dunării (spe sud-vest), cealaltă spre mare (Pl. IV). *Tipul Vârteju – Bucureşti* este semnalat de-a lungul malului drept al Dunării, dar şi spre litoral (s-ar putea ca aceste piese să fi venit de-a lungul râului Casimcea, Pl. V). *Tipul Inoteşti – Răcoasa* este de găsit spre colțul de sud-vest al teritoriului dobrogean şi din nou de-a lungul râului Casimcea (Planşa VI). *Imitațiile de tip Alexandru al III-lea – Filip al III-lea Arideul* se concentrează în sudul Dobrogei, de la vest la est; există şi o descoperire singulară în nordul teritoriului, pe malul fluviului, respectiv la Hârşova (Pl. VII). În privința monedelor dobrogene de *tip Măcin* remarcăm şi în cazul descoperirilor izolate (Pl. VIII) şi al tezaurelor (Pl. IX) concentrarea lor spre partea nordică a teritoriului dobrogean, chiar la extremitatea nordică. Pentru circulația monedei getice de *tip Măcin* în extremitatea de nord-vest a Dobrogei s-a pronunțăt şi V. H. Baumann[213]. Nu credem că trebuie să insistăm foarte mult asupra relevanței acestor descoperiri în masa monetară existentă pe plan local, a reprezentativității acestora[214]. Depinde de locul de descoperire, de rolul jucat de monedele respective pe plan local sau zonal, existând multe variabile de interpretare. În ceea ce priveşte tezaurele monetare, dacă facem abstracție de cele care conțin monede din *tipul Macin*, datele sunt sărace iar locurile de descoperire se află la distanțe mari unele de altele (Pl. III). Tezaure care au în componență un singur tip monetar sunt două (*tipul Adâncata – Mânăstirea*) la Cavarna şi (*tipul Alexandru al III-lea – Filip al III-lea Arideul*) la Hârşova. Cel mai bogat depozit din punct de vedere al tipurilor monetare este cel de la Somova care conține monede *Moskon*, *Măcin*, *Vârteju – Bucureşti* şi *Inoteşti – Răcoasa*. Însumând toate tezaurele descoperite în Dobrogea (Pl. III, VIII şi X) remarcăm concentrarea acestora tot în jumătatea de nord a teritoriului, ilustrând încă o dată existența unei comunități importante în acestă

[211] PREDA 1998, p. 220; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1997, p. 72.

[212] PREDA 1980, p. 335; PREDA 1985, p. 325; PREDA 1998, p. 177-178.

[213] BAUMANN 2005, p. 13.

[214] Conform părerii lui V. Mihăilescu-Bîrliba „monedele de mică valoare se pierd mai uşor, ceea ce înseamnă că, între structura descoperirilor şi structura reală a circulației monetare pot exista mari diferențe", MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1998, p. 119; vezi în acest sens şi MATUSZEWSKI, WIELOWIEJSKI 1973, p. 17-19; HACKENS 1975, p. 3-15.

zonă (trib sau uniune de triburi), ca şi a rolului jucat de aceasta în intervalul cronologic cercetat. De asemenea, amintim asocierea monedelor geto-dacice cu tetradrahme thasiene şi imitații după tetradrahme thasiene la Niculițel (punctul Sarica). Este de altfel unica asociere de acest gen, ca şi unica asociere cu alte monede în afară de cele getice.

Ca rute comerciale importante pentru circulația mărfurilor, a monedelor şi a oamenilor, se individualizează cele ce legau pe valea Carasu centrele de la Tomis şi Axiopolis, cele ce legau Callatis şi (separat) Histria de spațiul dunărean şi cel dinspre Argamum şi Dunăre (urmând râurile din partea central-nordică a teritoriului dobrogean). Aceasta din urmă trecea printr-o serie de aşezări greco-autohtone dintre care, pentru analiza noastră, ne interesează cele de la Valea Teilor şi Telița[215].

Un alt fapt ce trebuie amintit este identificarea în sânul comunităților locale sau greceşti a unor monede intitulate *fourrées*, în fapt piese de bronz ce erau acoperite în mod intenționat de către autoritatea emitentă cu o peliculă de argint (la Histria şi Callatis) sau de aur (la Callatis)[216]. Au emis cetățile vest-pontice, la un moment dat, astfel de monede din cauze de criză economică sau au fost măsuri deliberate, indiferent de situația existentă, având în vedere că piesele respective erau destinate mediului autohton ? Probabil că motivația apariției lor trebuie căutată în chestiuni ce țin de politică şi economie, specifice epocii respective[217]. Această tentativă de fraudă n-ar fi fost un fapt inedit pentru monetăriile din spațiul vest-pontic sau în general din lumea greacă[218], el fiind des folosit şi în epocile istorice ulterioare, pe scară largă, atât de către particulari, cât şi de către autoritățile statale. Prezența monedelor subaerate sau *fourrées* în cadrul tipurilor *Vârteju - Bucureşti* şi mai ales *Inoteşti - Răcoasa* în descoperirile din Dobrogea nu exclude emiterea lor în centrul oficial, în monetăria respectivei formațiuni politice[219]. Dar realizarea unui asemenea procedeu presupune cunoaşterea foarte bine a procesului tehnologic monetar şi nu în ultimul rând prezența probabilă a unor meşteri monetari proveniți din sudul tracic sau vestul şi sud-vestul Pontului Euxin, angajați pe plan local doar pentru a realiza acest dificil procedeu monetar.

Din păcate, aşa cum este şi cazul noilor descoperiri, majoritatea lor apar în contexte întâmplătoare sau chiar neclare. Ne-a atras atenția un fapt care la prima vedere părea puțin relevant. Piesele geto-dacice descoperite în urma săpăturilor arheologice apar în contexte irelevante sau care nu au nici o legătură cu perioada propriu-zisă de penetrație sau circulație a monedelor respective. Să fie doar o întâmplare sau expresia unei realități concrete? S-ar putea ca în epoca romană (mai ales în cea timpurie, pe fondul penuriei monetare, în tranzacțiile mai mult sau mai puțin oficiale), cu precădere în regiunile rurale, să se folosească astfel de exemplare dar doar la stadiul de "monedă de argint". Sau erau păstrate ca „bun de argint" care într-un anumit context putea fi valorificat. Astfel de piese sunt foarte tocite, în general nemaipăstrând detalii iconografice sau eventuale legende

[215] BAUMANN 2005, p. 13.
[216] TALMAȚCHI 2004, p. 179.
[217] DEPEYROT 2002, p. 18.
[218] POENARU BORDEA 1996, p. 355.
[219] PREDA 1973, p. 234.

pe avers şi revers, făcându-le mai uşor de folosit într-o epocă ulterioară. Drahmele din *tipul de imitații Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul* au un pond destul de asemănător cu cel al denarilor romani republicani aflați în circulație[220]. De asemenea, *drahme/imitații din tipul Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul* au fost descoperite la nordul Dunării în asociere cu emisiuni thasiene, apolloniene şi dyrrhachiene, cu imitații thasiene, cu denari romani republicani şi cu monede de bronz romane imperiale timpurii din prima jumătate a secolului I p. Chr.[221]. Astfel de piese au jucat, din punct de vedere ponderal, un rol foarte important, acela de monede divizionare, iar denumirea de *drahmă* este pur convențională[222].Teritoriul dobrogean face parte din spațiul de rezonanță al monetăriei de tip geto-dacic, pe de o parte prin prezența unui atelier funcțional în interiorul comunităților autohtone, pe de altă parte prin prezența pieselor de argint din câteva tipuri monetare specifice Munteniei şi Moldovei. Deşi s-a afirmat chiar existența prin intermediul acestor monede a unei circulații monetare[223], rămânem circumspecți, întrucât credem că asistăm mai degrabă la o simplă prezență a lor, fapt dublat de împrumutarea de către elita autohtonilor, din punct de vedere simbolic şi politic, a unei tendințe manifeste pregnant în nordul fluviului, de a bate monedă de argint. Absolut la stadiu de ipoteză s-a afirmat posibilitatea existenței unei continuități între formațiunea politică a lui *Moskon* şi cea care a emis monedele din *tipul Măcin*, dublată şi de o diferență de câteva decenii între cele două tipuri monetare[224]. Cea mai mare parte dintre monedele prezente în catalog provin din colecții particulare[225]. Prezentele descoperiri, izolate şi tezaure, aproape că dublează numărul de exemplare cunoscute până în acest moment, ceea ce ne poate sugera cantitatea de monede „circulantă" în afara lumii ştiințifice, ceea ce poate impieta asupra stabilirii şi fundamentării unor teorii sau chiar cvasi-certitudini privitoare la tema analizată. Recuperarea lor, fizică sau doar informatică, rămâne pentru autor pe mai departe o activitate absolut imperativă, reclamată de necesitatea cunoaşterii la adevărata valoare şi imagine a aspectului monetar specific lumii autohtone dintr-un teritoriu avansat din punct de vedere economic, comercial şi îndeosebi monetar (datorită activității monetăriilor vest-pontice dobrogene, a circulației monedelor macedonene şi a celor provenind din alte areale geografice).

---

[220] Greutatea teoretică a unui denar roman republican este de 3,90 (HACKENS 1962, p. 29-47) sau de 3,86 g (CRAWFORD 1974, p. 594) dar sunt numeroase descoperiri romane republicane de denari în Dobrogea a căror greutate variază (datorită uzurii în circulație) în jurul valorii de 2,50-2,80 g.

[221] PĂRPĂUȚĂ 2006, p. 111.

[222] PREDA 1998, p. 222-223.

[223] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 148.

[224] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 148.

[225] Subliniem meritul deosebit pe care îl au şi astăzi colecționarii particulari oneşti ce îşi aduc o reală contribuție la dezvoltarea numismaticii româneşti, prin punerea în valoare a diferitelor tipuri monetare bătute în lumea antică, fie în metale nobile, fie în metale fără valoare implicită. De asemenea, aceştia îşi aduc contribuția, în general, la întreținerea, manifestarea şi confirmarea unui interes deosebit al societății asupra numismaticii româneşti şi străine, şi, totodată, a cercetării de profil.

Piesele din etapa târzie de funcționare a monetăriei geto-dacice par a fi fost emise din rațiuni economice, fiind descoperite în aşezările autohtonilor[226]. Dar rolul monedelor geto-dacice nu este doar economic, ci şi social-politic[227]. Şi atunci trebuie avută în vedere aceeaşi dorință a comunităților getice din sudul fluviului, ca şi a celor din nordul fluviului, de a emite direct sau la comandă tipuri monetare care să reprezinte un însemn de natură politică, un simbol al puterii locale. De asemenea, emisiunile de argint şi de aur pseudo-Alexandru şi pseudo-Lysimach ale atelierelor monetare litorale au fost bătute în contexte discutabile, fiind postume şi credem noi în cantitate mică, având mai puțin un rol economic[228] şi mai mult politic, manifestat în cele mai multe cazuri spre şi în nordul Dunării. Monedele de dimensiuni mari şi implicit cu valoare ridicată aveau în primul rand un rol religios şi politic, fiind în afara a ceea ce presupune economia monetară şi circulația monetară[229]. În sfârşit, la toate acestea, deja au mai fost aduse şi alte argumente pertinente de ordin stilistic, istoric, arheologic, metrologic şi economic[230]. Aşa numitele „inițiative limitate şi izolate"[231] se înscriu într-un proces monetar amplu, este adevărat specific mai ales spațiului geografic aflat la nordul Dunării. Aceste procese monetare nu sunt neapărat comune[232], dar sunt fără discuție asemănătoare; cel de la sud este de certă inspirație nord-danubiană, acesta din urmă manifestându-şi influența spre zona aflată de-a lungul malului drept al fluviului, apropierea fiind importantă din acest punct de vedere.

Oricum, pentru localnici, moneda a reprezentat un pas înainte în ceea ce priveşte contactul cu un instrument de schimb necesar, din punct de vedere economic şi comercial, în cadrul societăților respective. Şi chiar dacă, în anumite zone, nu a jucat un rol la adevărata sa valoare şi funcție, moneda, prin tezaurizare, a însemnat acumularea unor resurse reprezentative pentru societatea locală, care au permis dezvoltarea unor forme de organizare în jurul unor nuclee stabile, conducând în timp la crearea de forțe politice şi militare în fruntea cărora s-au aflat şefi de triburi sau uniuni de triburi. Treptat aceştia au început, datorită forței militare de care dispuneau, să aibă pretenții asupra resurselor agricole şi financiare ale cetăților greceşti, ei cunoscând deja, credem noi gradat, importanța monedei. De asemenea, Dunărea rămâne pe mai departe principala cale de comunicație economico-comercială, atât pentru populația getică, cât şi pentru cea greacă.

Moneda greacă, mai ales în perioada elenistică, începe să cunoască, de la caz la caz, o întrebuințare curentă, răspunzând diferitelor cerințe comerciale pe care le dezvolta fie oraşul grec din epocă (transformat într-un organism complex, dar niciodată atât de strălucitor şi puternic ca în perioada arhaică), fie anumite centre selective din lumea rurală dobrogeană. Pe fondul prezenței monedelor histriene,

[226] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1997, p. 73-74.
[227] BABEŞ 2001, p. 511.
[228] MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 64.
[229] POLANYI, ARENSBURG, PEARSON 1957, *passim*; HALPERIN 1994, p. 136-142; MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1998, p. 118.
[230] ILIESCU 1987, p. 261.
[231] PREDA 1998, p. 175.
[232] PREDA 1973, p. 180-182; PREDA 1998, p. 175.

tomitane şi callatiene în teritoriu, apar emisiuni din tipurile geto-dacice nord dunărene. Nu ştim în ce măsură acestea au jucat un rol important pe plan local, dar ştim că au fost duse şi în contexte unde există susceptibilități în ceea ce priveşte existența germenilor circulației monetare. Tot aşa cum au ajuns şi în spații extracirculatorii, unde rolul lor pare să fi luat un aspect politic şi chiar religios. Odată „smulse" dintr-un context real monetar, monedele respectiv au fost „îngropate" pentru totdeauna. Şi aceasta pentru că, aşa cum a consemnat Aristotel, moneda este „principiul şi tema schimbului"[233], ori scoasă din context într-un mediu complet diferit şi orientat spre depozitare şi tezaurizare (poate şi schimb), îi erau ciuntite caracteristicile pentru care fusese destinată. *Într-o asemenea situație moneda nu are nici o legătură cu dinamica economiei băneşti, cu circulația monetară propriu-zisă*. Oricum, indiferent de proveniența lor, termenul de circulație monetară nu se potriveşte întotdeauna cu realitățile monetare din cadrul comunităților locale pentru intervalul cronologic analizat, nefiind întrunite mereu numeroase caracteristici ale fenomenului considerat ca atare[234]. De asemenea, îmbogățirea numărului de descoperiri monetare prin intermediul săpăturilor arheologice, cercetărilor de suprafață şi a descoperirilor întâmplătoare, va întregi tabloul difuziunii acestor emisiuni în spațiile vizate. Trebuie spus că, probabil, nu avem siguranța receptării totalității descoperirilor existente, dar, în contextul dat, credem că beneficiem de un inventar cvasi-complet, relevant, concluziile şi observațiile având la bază o masă monetară stabilă. O dificultate în demersul nostru s-a datorat publicării lacunare a multora dintre descoperiri, uneori simple menționări, fără alte precizări. Şi într-un asemenea context trebuie păstrate rezervele cuvenite, de unde şi ideea necesității formulării unor concluzii care să țină seama de situația informației existente, ele fiind până la urmă perfectibile. Înregistrarea pertinentă a diferitelor materiale şi publicarea lor sperăm să ofere, odată cu trecerea timpului, o platformă tot mai bogată pentru discuțiile şi interpretările viitoare referitoare la rolul, locul şi importanța monedei de tip geto-dacic pătrunsă în mediul local dobrogean, ca şi a pieselor de acelaşi tip dobrogene, în spații de interes politic şi comercial din secolele II-I a. Chr.

Descoperirile monetare geto-dacice mai vechi sau mai noi aflate în Dobrogea asigură, după părerea noastră, integrarea acestui teritoriu în aria de circulație a monedei geto-dacice[235], dar nu în întregime, aflându-ne mai degrabă la una din periferiile acesteia, cu un indice de penetrație cvasi-modest dar totuşi existent, atât pe "extremități" (linia Dunării şi cea a litoralului pontic), cât şi în interiorul regiunii. Aşa cum s-a remarcat în urmă cu aproape 20 de ani[236], cercetarea diferitelor aspecte specifice monetăriei geto-dacice poate şi trebuie să ofere unghiuri diferite de abordare şi, de asemenea, propuneri în conformitate cu

[233] PIERRE 2002, p. 81.

[234] Despre necesara prudență ce trebuie manifestată privind transpunerea mecanică a unor concepte (economie monetară şi circulație monetară) la MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2003-2005, p. 100.

[235] OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a, p. 147.

[236] ILIESCU 1987, p. 275.

argumentele susținute în cadrul analizei monetare. Iar aici un rol central îl ocupă însăşi descoperirile monetare.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1968 – P. Alexandrescu, *Une nouvelle synthèse de l`histoire des villes grecques de la Dobrudja à l`époque preromaine*, RRH, 7 (1968), 2, p. 263-279.

ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC 1986 – E. Alexandrescu, A. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)*, Pontica, 19 (1986), p. 243-252.

ALEXANDRESCU, MORINTZ 1982 – P. Alexandrescu, S. Morintz, *À propos de la couche précoloniale de Mésambria*, Pontica, 15 (1982), p. 42-55.

ANASTASIU 1917 – V. Anastasiu, *Étude géologique de la Dobroudja*, Paris, 1917.

ARICESCU 1970 – A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării, în Dobrogea*, în *Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie*, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 222-239.

ARICESCU 1971 – A. Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârşova*, Pontica, 4 (1971), p. 351-370.

AVRAM 2003 – Al. Avram, *Histria*, în *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, volume I (ed. by D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos), Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, nr. 4, Thessaloniki, 2003, p. 279-340.

AVRAM 2006 – Al. Avram, *The Territories of Istros and Kallatis*, în *Surveying the Greek Chora, Black Sea Region in a Comparative Perspective*, edited by Pia Guldager and Vladimir F. Stolba, Black Sea Studies 4, The Danish National Research Foundation`s Centre for Black Sea Studies, Aarhus University Press, Aarhus, 2006, p. 59-80.

BABEŞ 2001 – M. Babeş, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr. Cultura populației băştinaşe în secolele III-II a. Chr.*, în *Istoria Românilor, vol. I., Moştenirea timpurilor îndepărtate*, (coord. Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe), Bucureşti, 2001, p. 501-532.

BAUMANN 1973-1975/a – V. H. Baumann, *Considerații asupra importului de amfore greceşti în nordul Dobrogei*, Peuce, 4 (1973-1975), 1975, p. 29-60.

BAUMANN 1973-1975/b – V. H. Baumann, *Noi mărturii istorice dintr-un sondaj arheologic*, Peuce, 4 (1973-1975), 1975, p. 213-232.

BAUMANN 2005 - V. H. Baumann, *Prezența elenilor la Tulcea*, Bucureşti, 2005.

BERCIU 1966 – D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966.

BOUNEGRU, HAŞOTTI, MURAT 1989 – O. Bounegru, P. Haşotti, A. Murat, *Aşezarea daco-romană de la Hârşova şi unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, SCIVA, 40 (1989), 3, p. 273-294.

BRUJAKO 1997 – I. Brujako, *Despre evenimentele din secolul al III-lea a. Chr. din nord-vestul Mării Negre*, Istros, 8 (1997), p. 63-81.

BUJOR 1957 – Exp. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, Materiale, 3 (1957), p. 247-254.

BUZOIANU 2001 – L. Buzoianu, *Civilizația greacă în zona vest-pontică şi impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII-IV a. Chr.)*, Constanța, 2001.

CHIRIAC, GRĂMĂTICU, TALMAȚCHI, NICOLAE 1999 - C. Chiriac, S. Grămăticu, G. Talmațchi, C. Nicolae, *Noi descoperiri monetare la Carsium-Hârşova (jud. Constanța)*, Pontica, 32 (1999), p. 317-342.

CHIRIAC, ICONOMU 2005 - C. Chiriac, C. Iconomu, *Descoperiri arheologice din zona aşezării getice de la Floriile (jud. Constanța)*, ArhMold, 28 (2005), p. 209-217.

COJA 1972 – M. Coja, *Cercetări noi în aşezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum (?)*, BMI, 41 (1972), 3, p. 33-42.

CONDURACHI *et alii* 1954 – E. Condurachi, Gr. Florescu, V. Canarache, S. Dimitriu, D. M. Pippidi, G. Cantacuzino, I. Stoian, Vl. Zirra, *Histria, Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, 1954.

CONOVICI 1979 – N. Conovici, *Contribuții numismatice privind legăturile Histriei cu geții de la Dunăre în secolele VI-II î.e.n.*, SCIVA, 30 (1979), 1, p. 87-93.

CONOVICI 1980 – N. Conovici, *Les relations entre les Gètes des deux rives du Bas-Danube à la lumière des données archéologiques et numismatiques (IVe-IIe siècles av.n.è.)*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976), II. Histoire et Archéologie*, édités par R. Vulpe, C. Preda, A. Vulpe et A. Stoica, Bucureşti, 1980, p. 43-54.

CONOVICI 2000 – N. Conovici, *Satu Nou – "Valea lu Voicu", centre politique et commercial gète sur le Danube*, în *Pistiros et Thasos. Structures économiques dans la Péninsule Balcanique aux VIIe – IIe siècles avant J.-Chr.*, éd. M. Domaradzki, Opole, 2000, p. 69-77.

CONOVICI, IRIMIA 1991 - N. Conovici, M. Irimia, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découvertes à Satu Nou (comm. d'Oltina, dép. de Constantza)*, Dacia NS, 35 (1991), 1-2, p. 139-175.

CONOVICI, IRIMIA 1999 – N. Conovici, M. Irimia, *Sistemul defensiv al davei getice de la Satu Nou – „Valea lui Voicu"*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chişinău, 1999, p. 196-211.

CRAWFORD 1974 – M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, vol. I-II, 1974.

CULICĂ 1967 – V. Culică, *O unealtă scitică de orfevrărie la Dunărea de Jos*, SCIV, 18 (1967), 4, p. 677-685.

DEPEYROT 2002 - G. Depeyrot, *Numismatique antique et médiévale en Occident, Problèmes et méthodes*, Paris, 2002.

Documentația 1991 – Documentația cu calculul rezervelor din calcar din zăcământul Celea - Hârşova, jud. Constanța, Departamentul minelor. Regia Autonomă Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 1991.

DUMITRESCU, VULPE 1988 – V. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, Bucureşti, 1998.

Expoziție 1977 – *2500 de ani de circulație monetară la Gurile Dunării. Expoziție numismatică dedicată centenarului independenței de stat a României, aprilie-mai 1977*, Comitetul de Cultură şi educație socialistă a județului Tulcea, Muzeul Deltei Dunării, Tulcea, 1977.

GERASIMOV 1972 – T. Gerasimov, *Falshivi moneti v Rumania i u nas*, Numizmatika, 4 (1972), 2, p. 31-33.

GORINI 1998 - G. Gorini, *La penetrazione della moneta greca in Italia settentrionale*, în *Forme di contactto tra moneta locale e moneta straniera nel Mondo antico, Atti del Convegno Internazionale, Aosta, 13-14 ottobre 1995*, Padova, 1998, p. 71-79.

GRAMATOPOL, POENARU BORDEA 1969 – M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobrudja*, Dacia NS, 13 (1969), p. 127-282.

HACKENS 1962 – T. Hackens, *Considération sur le poids du denier romain vers la fin de la République*, Revue belge de numismatique et sigillographie, 1962, p. 29-47.

HACKENS 1975 – T. Hackens, *Terminologie et technique de fabrication*, în *Numismatique Antique. Problèmes et Methodes, Actes du colloque organisé à Nancy, du 27 septembre au 2 octobre 1971 par l`Université de Nancy II et l`Université Catholique de Louvain*, édités par J. M. Dentzer, Ph. Gauthier, T. Hackens, Nancy-Louvain, 1975, p. 3-15.

HALPERIN 1994 – R. Halperin, *Cultural economies past and present*, Austin, 1994.

HANSEN, NILSEN 2004 – M. H. Hansen, T. H. Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis. An investigation conducted by the Copenhagen polis centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 2004.

ILIESCU 1987 - O. Iliescu, *Precizări cu privire la rezultatele unor cercetări de numismatică geto-dacică*, SCIVA, 38 (1987), 3, p. 259-275.

ILIESCU *et alii* 1965 – O. Iliescu, E. Isăcescu, M. Gramatopol, C. Popescu, *Cabinetul Numismatic. Creşterea colecţiilor. Caiet selectiv de informare*, 13-14 (1965), iulie-decembrie.

IRIMIA 1973 – M. Irimia, *Descoperiri noi privind populaţia autohtonă a Dobrogei şi legăturile ei cu coloniile greceşti (sec .V-I î .e. n.)*, Pontica, 6 (1973), p. 7-71.

IRIMIA 1975 – M. Irimia, *Observaţii privind arheologia secolelor VII-V î.e.n. în Dobrogea*, Pontica, 8 (1975), p. 89-114.

IRIMIA 1980 – M. Irimia, *Date noi privind aşezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 13 (1980), p. 66-118.

IRIMIA 1983 – M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 16 (1983), p. 69-148.

IRIMIA 1984 – M. Irimia, *Morminte plane şi tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II î.e.n.) şi problema apartenenţei lor entice*, Thraco Dacica, 5 (1984), 1-2, p. 64-83.

IRIMIA 1988 – M. Irimia, *Unele consideraţii privind sfârşitul Latènului geto-dacic şi continuitatea civilizaţiei autohtone în Dobrogea*, SCIVA, 39 (1988), 1, p. 33-44.

IRIMIA 1989 – M. Irimia, *Unele consideraţii privind civilizaţia geţilor din Dobrogea în a doua epocă a fierului în lumina descoperirilor arheologice*, Symposia Thracologica, 7 (1989), Tulcea, p. 94-114.

IRIMIA 1993 – M. Irimia, *Geţii din Dobrogea în a doua jumătate a mileniului I a. Chr. şi legăturile lor cu alte populaţii*, în *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu". Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea, dedicat Centenarului Şcolii Normale „Constantin Brătescu" din Constanţa şi aniversării a 115 ani de la reintegrarea Dobrogei la Statul Român*, Constanţa, 1993, p.156-176.

IRIMIA 1999 – M. Irimia, *Unelte din aşezarea getică fortificată de la Adâncata (com. Aliman, jud. Constanţa)*, Pontica, 32 (1999), p. 73-81.

IRIMIA 2000 – M. Irimia, *Outils de fer du site gète fortifié d'Adâncata (commune d'Aliman, dép. de Constanţa)*, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, Bucarest, 2000, p. 102-110.

IRIMIA 2004 – M. Irimia, *Die getische Befestigung von Adâncata (Gem. Aliman, Kr. Constanţa) und einige Fragen über die Beziehungen zwischen der autochtonen Zivilisation und der griechisch-hellenistischen Welt*, în *Daco-geţii. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetăţile dacice din Munţii Orăştiei*, Deva, 2004, p. 177-192.

IRIMIA 2004-2005 - M. Irimia, *Descoperiri getice în zona Adâncata (com. Aliman, jud. Constanţa)*, Pontica, 37-38 (2004-2005), p. 319-384.

IRIMIA 2006/a – M. Irimia, *Noi descoperiri getice şi greceşti din Dobrogea şi din stânga Dunării*, Pontica, 39 (2006), p. 123-168.

IRIMIA 2006/b – M. Irimia, *Les rapports entre les autochtones et les grecs et le problème des emporia de la zone du Danube Inférieur*, în *Orgame / Argamum, Supplementa 1, A la recherche d'une colonie, Actes du Colloque International 40 ans de recherche archéologique à Orgamè / Argamum, Bucarest – Tulcea –Jurilovca, 3-5 octobre 2005*, textes réunis par Mihaela Mănucu-Adameşteanu, Bucarest, 2006, p. 241-261.

IRIMIA 2007 – M. Irimia, *Consideraţii privind aşezările getice din Dobrogea şi problema existenţei unor emporia în zona Dunării inferioare*, Pontica, 40 (2007), p. 137-225.

IRIMIA, CONOVICI 1989 – M. Irimia, N. Conovici, *Aşezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu"(com. Oltina, jud. Constanţa).Raport preliminar*, Thraco-Dacica, 10 (1989), p. 115-154.

IRIMIA, CONOVICI 1990 - M. Irimia, N. Conovici, *Săpăturile arheologice în aşezarea fortificată de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanţa*, Pontica, 23 (1990), p. 81-96.

IRIMIA, CONOVICI, GANCIU 2007 – M. Irimia, N. Conovici, A. Ganciu, *Le site gétique de Satu Nou (comm. d' Oltina, dép. de Constanţa), le lieu dit „Vadu Vacilor". Observations préliminaires*, Istros, 14 (2007), p. 81-118.

LMN III – *Lista Monumentelor Istorice 2004*, în M. O. al României, anul 172 (XVI), nr. 646 bis, vineri, 16 iulie 2004, vol. III.

LUNGU 1994 – V. Lungu, *Amfore ştampilate din nordul Dobrogei*, Pontica, 27 (1994), p. 133-155.

LUNGU 1996 – V. Lungu, *Aegyssus – documentare arheologică preromană*, Peuce, 12 (1996), p. 47-101.

MATUSZEWSKI, WIELOWIEJSKI 1973 – A. Matuszewski, J. Wielowiejski, *Statistical Method of Investigating the Structure of Currency Circulation from Coin Finds*, Wiadomosci Numizmatyczne, Warzawa, 17 (1973), p. 17-19.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n.. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1993 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Les dates numismatiques et la chronologie des sites de type La Tène de la Dacie*, în *Actes de XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 septembre 1991*, ed. J. Pavúk, 3, Bratislava, 1993, p. 291-296.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1998 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Circulația monetară din Dacia Răsăriteană şi civilizația orăşenească timpurie*, CercetIst, *Omagiu lui Dan Gh. Teodor la a 65-a aniversare*, 17/1 (1998), p. 113-127.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1997 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Câteva remarci privind cronologia monetăriei geto-dacice*, în *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, Bucureşti, 1997, p. 71-75.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2003-2005 – V. Mihăilescu-Bîrliba, *Comerț fără monedă şi monedă fără comerț în Dacia preromană*, CN, 9-11 (2003-2005), 2005, p. 99-103.

MITREA 1954 – B. Mitrea, *Un tezaur cu monede dacice descoperit la Bucureşti de o echipă de muncitori a întreprinderilor Sfatului Popular*, în *Studii şi referate*, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 290-302.

MITREA 1959 a – B. Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul R. P. R.*, SCIV, 10 (1959), 1, p. 155-158.

MITREA 1959 b – B. Mitrea, *Découvertes récentes de monnaies anciennes sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, Dacia NS, 3 (1959), p. 603-605.

MITREA 1965/a – B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 16 (1965), 3, p. 605-618.

MITREA 1965/b – B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Romaine*, Dacia NS, 9 (1965), p. 489-501.

MITREA 1966/a - B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 17 (1965), 2, p. 415-427.

MITREA 1966/b – B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Romaine*, Dacia NS, 10 (1966), p. 403-414.

MITREA 1978 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1977 (XXI)*, Dacia NS, 21 (1977), p. 363-369.

MITREA 1984 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie: 1981, 1982 et 1983 (XXV, XXVI et XXVII*), Dacia NS, 28 (1984), p. 183-190.

MOISIL 1914 – C. Moisil, *Monete şi tezaure monetare găsite în România şi în Ținuturile româneşti învecinate (vechiul teritoriu geto-dac)*, BSNR, 11 (1914), 21, p. 23-27.

MOISIL 1943 – C. Moisil, *Tetradrahmele oraşului Thasos şi ale regiunii Macedonia Prima*, CNA, 17 (1943), p. 149-165.

MORINTZ 1964 - S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia NS, 8 (1964), p. 101-118.

MORINTZ 1984 - S. Morintz, *Noi date şi probleme privind perioadele hallstattiene timpurie şi mijlocie în zona istro-pontică*, Thraco-Dacica, 8 (1984), p. 39-71.

MORINTZ, ŞERBĂNESCU 1974 – S. Morintz, D. Şerbănescu, *Cercetări arheologice la Hârşova şi împrejurimi*, SCIVA, 25 (1974), 1, p. 47-70.

MUŠMOV 1911 – N. Mušmov, *Kolektivni Nahodki na Moneti*, IzvestijaBAD, 2 (1911), p. 281-282.

NICOLAE 1993 – C. Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica, 26 (1993), p. 215-229.

NICOLAE 1995-1996 – C. Nicolae, *Descoperiri de epocă romană şi bizantină la Carsium*, Pontica, 28-29 (1998-1999), p. 135-160.

NICOLAE, NICOLAE 2004-2005 – C. Nicolae, V. Nicolae, *Cercetări arheologice în împrejurimile oraşului Hârşova, punctul – „Celea Mică"*, Pontica, 37-38 (2004-2005), p. 385-405.

NICOLAE, NICOLAE 2006 – C. Nicolae, V. Nicolae, *Vadul Dunării de la Hârşova şi rolul său în epocă romană şi romano-bizantină*, Pontica, 39 (2006), p. 279-293.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1978 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei greceşti în Dobrogea de Nord (sec. VI î. e. n.-I e. n.)*, Pontica, 11 (1978), p. 59-87.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/a – E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiuni monetare ale geților nord-dobrogeni. Monedele de tip Măcin*, Peuce, 8 (1980), p. 143-150.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980/b - E. Oberländer-Târnoveanu, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (jud. Tulcea)*, Peuce, 8 (1980), p. 35-76.

OCHEŞEANU 1970 - R. Ocheşeanu, *Monedele basileului Moskon aflate în colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța*, Pontica, 3 (1970), p. 125-129.

PARASCHIV-TALMAȚCHI, TALMAȚCHI 1999 – C. Paraschiv-Talmațchi, G. Talmațchi, *Studiu statistic asupra monedelor greceşti, romane, romano-bizantine şi medievale aflate în colecția Ana Crăciun (MINA Constanța)*, AnDob, 5 (1999), 2, p. 80-96.

PĂRPĂUȚĂ 2006 – T. Părpăuță, *Moneda în Dacia Preromană. Secolele IV a. Chr. – I p. Chr.*, Iaşi, 2006.

PÂRVAN 1967 – V. Pârvan, *Dacia*, Bucureşti, 1967.

PÂRVAN 1974 – V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1974.

PASCU 1928 – R. Pascu, *Carierele şi apele minerale din România. Carierele şi apele minerale din Dobrogea, cu o hartă a carierelor*, fascicula 1, vol. VI, Bucureşti, 1928.

PIERRE 2002 – H. N. Pierre, *Numismatique Grecque*, Paris, 2002.

PIPPIDI 1963/a – D. M. Pipidi, *À propos du Basileus Rhemaxos*, Acta Antiqua Phillipopolitana, 1963, p. 91-98.

PIPPIDI 1963/b - D. M. Pipidi, *Histria şi geții în sec. II î.e.n. Observații asupra decretului în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos*, StCl, 5 (1963), p. 137-164.

PIPPIDI 1966 - D. M. Pipidi, *Les rois gètes et les colonies grecques de Scythie Mineure*, în *Mélanges d`archéologie d`épigraphie et d`histoire offert à Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 763-770.

PIPPIDI 1967 – D. M. Pipidi, *Contribuții la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967.

PIPPIDI 1998 – D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte şi interpretări*, Bucureşti, 1998.

PIPPIDI, BERCIU 1965 – D. Pippidi, D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei, I, Geți şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, Bucureşti, 1965.

POENARU BORDEA 1973-1975 – Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1947-1974*, BSNR, 67-69 (1973-1975), 121-123, 1975, p. 17-41.

POENARU BORDEA 1978 – Gh. Poenaru Bordea, *Viața economică în Pontul Stâng în epoca elenistică în lumina izvoarelor arheologice şi numismatice*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1978.

POENARU BORDEA 1996 - Gh. Poenaru Bordea, *Recenzie, Sylloge Nummorum Graecorum. Vol. IX, The British Museum, part. 1: The Black Sea*, Londra, 1993, BSNR, 86-87 (1992-1993), 140-141, 1996, p. 353-360.

POENARU BORDEA, MITREA 1991 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1990 (XXXIV)*, Dacia NS, 35 (1991), p. 215-228.

POLANYI, ARENSBURG, PEARSON 1957 – K. Polany, C. M. Arensburg, H. Pearson, *Trade and Markets in the Early Empires*, New York, 1957.

POPP 1916 – V. N. Popp, *Monete barbare din Adâncata-de-Jos (jud. Dolj)*, BSNR, 13 (1916), 28, p. 57-60.

POSEA *et alii* 2005 – Gh. Posea, O. Bogdan, I. Zăvoianu, M. Buza, D. Bălteanu, Gh. Niculescu, *Geografia României, V. Câmpia Română, Dunărea, Podişul Dobrogei, Litoralul românesc al Mării Negre şi platforma continentală*, Bucureşti, 2005.

PREDA 1948-1972 – C. Preda, *Numismatica geto-dacică după un sfert de veac de cercetare*, BSNR, 42-46 (1948-1972), 96-120, 1974, p. 13-22.

PREDA 1958 – C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, SCN, 2 (1958), p. 380-389.

PREDA 1960 – C. Preda, *Probleme de numismatică geto-dacică*, SCN, 3 (1960), p. 43-79.

PREDA 1964 – C. Preda, *Monede de un tip necunoscut provenind din Dobrogea*, SCIV, 15 (1964), 3, p. 401-410.

PREDA 1965 – C. Preda, *Münzen eines unbekannten Typs aus der Region Dobrogea: Βασιλέως Μόσχωνος*, Klio, 46 (1965), p. 263-271.

PREDA 1969 – C. Preda, *Moneda antică în România*, Bucureşti, 1969.

PREDA 1971 – C. Preda, *Monedele getice de tip Vârteju-Bucureşti*, SCN, 5 (1971), p. 51-79.

PREDA 1973 – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.

PREDA 1973-1975 – C. Preda, *De ce nu s-au emis monede geto-dacice în Dobrogea*, BSNR, 67-69 (1973-1975), 121-123, 1975, p. 63-68.

PREDA 1980 – C. Preda, *Din numismatica geto-dacică*, SCIVA, 31 (1980), 3, p. 333-342.

PREDA 1985 – C. Preda, *Puncte de vedere referitoare la unele aspecte din numismatica geto-dacică*, SCIVA, 36 (1985), 4, p. 316-331.

PREDA 1987 – C. Preda, *Între ipoteză, certitudine şi adevăr în interpretarea şi înțelegerea monetăriei geto-dacice*, SCIVA, 38 (1987), 4, p. 323-334.

PREDA 1998 – C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Bucureşti, 1998.

PREDA, CONSTANTINESCU 1968 – C. Preda, Gh. Constantinescu, *Geții dintre râul Buzău şi Siretul inferior în lumina descoperirii monetare de la Dumbrăveni*, SCN, 4 (1968), p. 21-45.

PREDA, NUBAR 1973 – C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, Bucureşti, 1973.

PREDA, DRAGOMIR 1975 – C. Preda, I. T. Dragomir, *Tezaurul de la Răcoasa (jud. Vrancea) şi unele considerații asupra monedelor getice de tip Inoteşti*, SCN, 6 (1975), p. 27-40.

RUSSU 1964 – I. I. Russu, *Zoltes şi Rhemaxos. Tracii, sciții şi Istria în sec. III.-II î. e. n.*, Apulum, 6 (1964), p. 123-138.

SEVEREANU 1926 – G. Severeanu, *Le trésor monétaire d'Inoteşti*, BSNR, 21 (1926), 57-58, p. 7-10.

SIMION 1976 – G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du Vie au Ier siècle av.n.è.*, în *Thraco-Dacica, Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, edité par les soins de C. Preda, A. Vulpe et C. Poghirc, Bucureşti, 1976, p. 143-163.

SIMION 1977 – G. Simion, *Necropolele getice de la Enisala şi Telița*, Peuce, 6 (1977), p. 49-72.

SIMION 1996 – G. Simion, *Vase de bronz descoperite la Noviodunum*, Peuce, 12 (1996), p. 113-142.

SIMION 2003 - G. Simion, *Nécropoles des Bouches du Danube – pratiques, rituels funéraires et ethnicité (VIe s. av. J.-C. – IIe s. ap. J.-C.)*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării, vol. I., Preistorie şi protoistorie*, Cluj-Napoca, p. 359-378.

SIMION, CANTACUZINO 1962 – G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița (com. Poşta, r. Tulcea, reg. Dobrogea)*, Materiale, 8 (1962), p. 373-381.

SÎRBU, FLOREA 2000 – V. Sîrbu, G. Florea, *Les Géto-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj-Napoca, 2000.

ŞTEFAN 1954 – Gh. Ştefan, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea Dacilor din Dobrogea de Nord*, în *Studii şi Referate privind Istoria României*, din lucrările sesiunii lărgite a secţiunii de ştiinţe istorice, filozofice şi economico-juridice (21-24 decembrie 1953), partea I-a, Bucureşti, 1954, p. 29-40.

TALMAȚCHI 1997 – G. Talmațchi, *Considerații istorice asupra anticului Carsium (Hârşova) pe baza izvoarelor istorice, epigrafice şi numismatice*, Istros, 8 (1997), p. 113-124.

TALMAȚCHI 1998/a – G. Talmațchi, *Aspecte ale exploatării pietrei la Carsium (Hârşova) în primul mileniu p. Chr.*, CercetIst, *Omagiu lui Dan Gh. Teodor la a 65-a aniversare*, 17/1 (1998), p. 163-184.

TALMAȚCHI 1998/b – G. Talmațchi, *Unele considerații privind evoluția Sucidavei Moesice în sec. IV a. Chr.-VI p. Chr.*, AnDob, 4 (1998), 1, p. 25-34.

TALMAȚCHI 2000 - G. Talmațchi, *Monede geto-dacice descoperite în Dobrogea*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955-2000*, ed. M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, F. Topoleanu, Tulcea, 2000, p. 393-396.

TALMAȚCHI 1999-2001 - G. Talmațchi, *Monede greceşti din colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională şi Arheologie Constanța*, CercetIst, 18-20 (1999-2001), 2002, p. 139-147.

TALMAȚCHI 2001/a – G. Talmațchi, *Contribuții privind circulația monetară dobrogeană în secolele VI-I a. Chr.*, AUDC, 4 (2001), p. 120-145.

TALMAȚCHI 2001/b – *Aspecte ale prezenței monedelor greceşti, dacice şi republicane în Dobrogea, sec. V-I a. Chr.*, CCDJ, 18 (2001), p. 44-49.

TALMAȚCHI 2002-2003 - G. Talmațchi, *Descoperiri premonetare şi monetare în Dobrogea (sec. VI – I a.Chr.)*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 357-394.

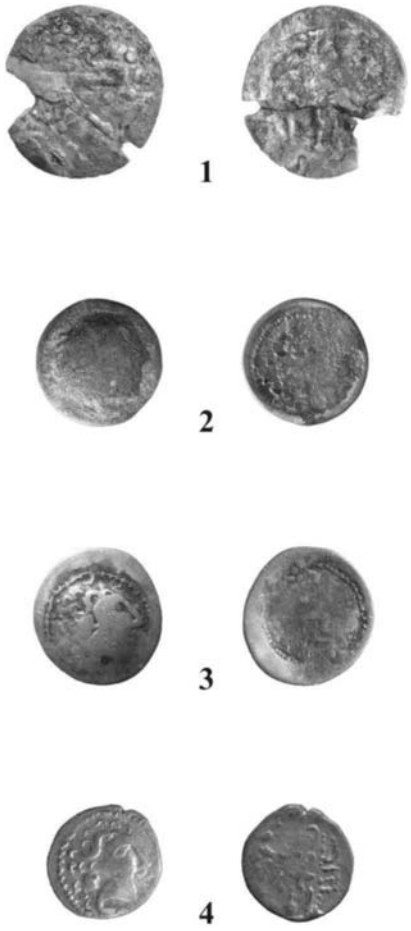
TALMAȚCHI 2004 – G. Talmațchi, *Aspecte privind circulația monedelor în spațiul extracarpatic dintre Dunăre şi Nistru emise de coloniile greceşti vest-dobrogene (sec. V-I a. Chr.)*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Călăraşi-Brăila, 2004, p. 175-182.

TALMAȚCHI 2006 – G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis, Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.

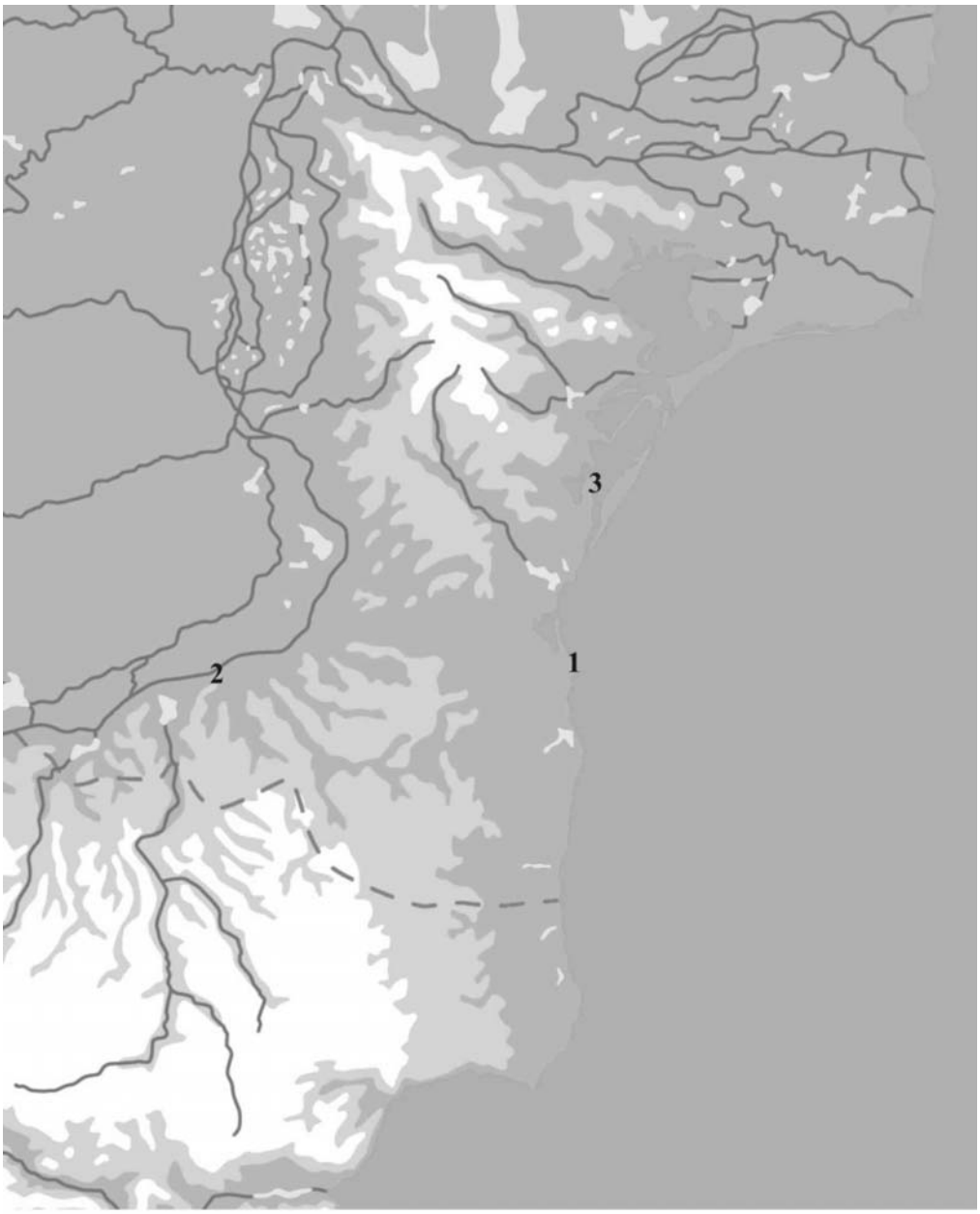
TALMAȚCHI 2006-2007 – G. Talmațchi, *O nouă descoperire monetară de tip geto-dacic în Dobrogea*, CN 12-13 (2006), p. 75-77.

TURCU 1979 – M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979.

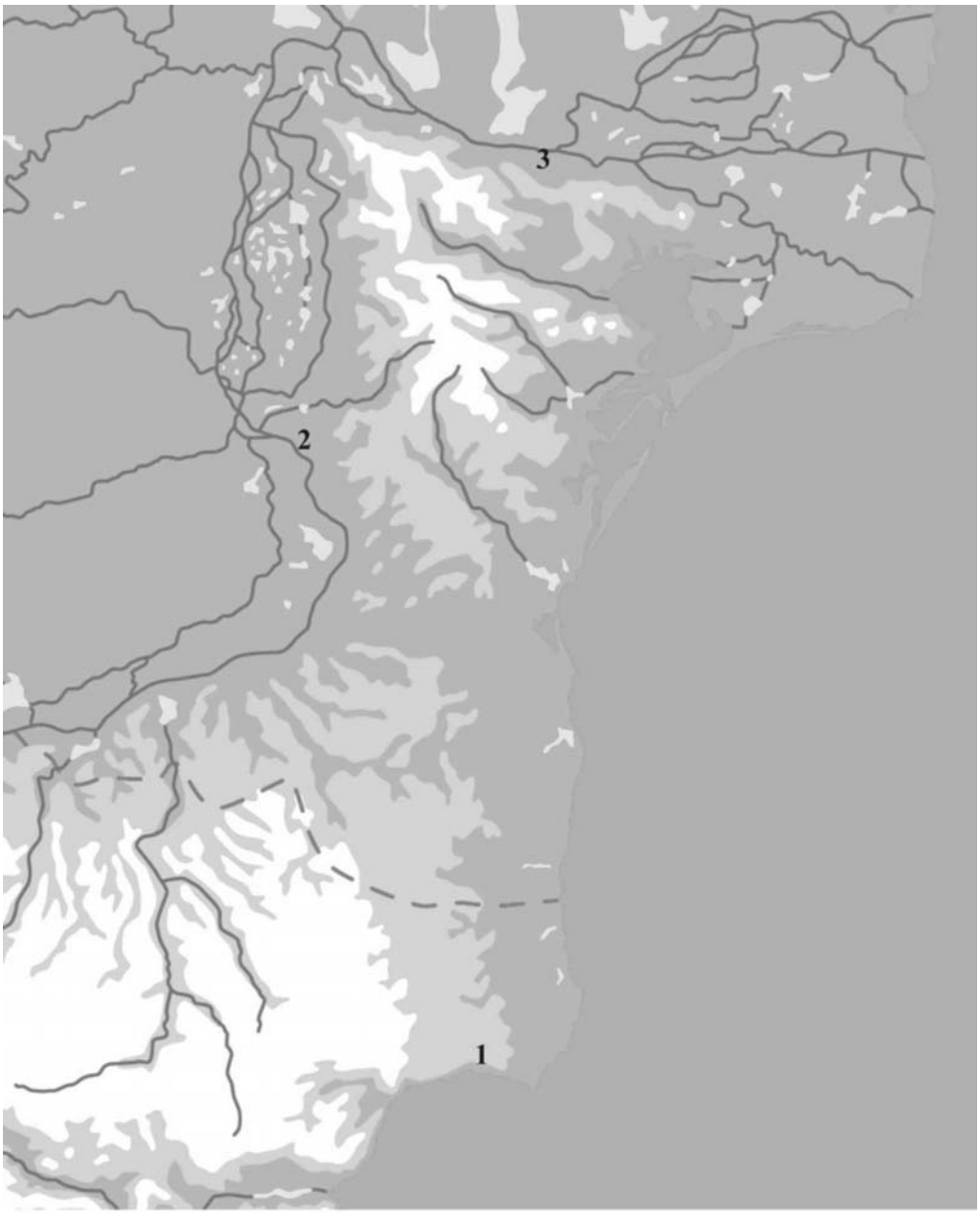
ZAHARIADE 1988 – M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum*, Bucureşti, 1988.

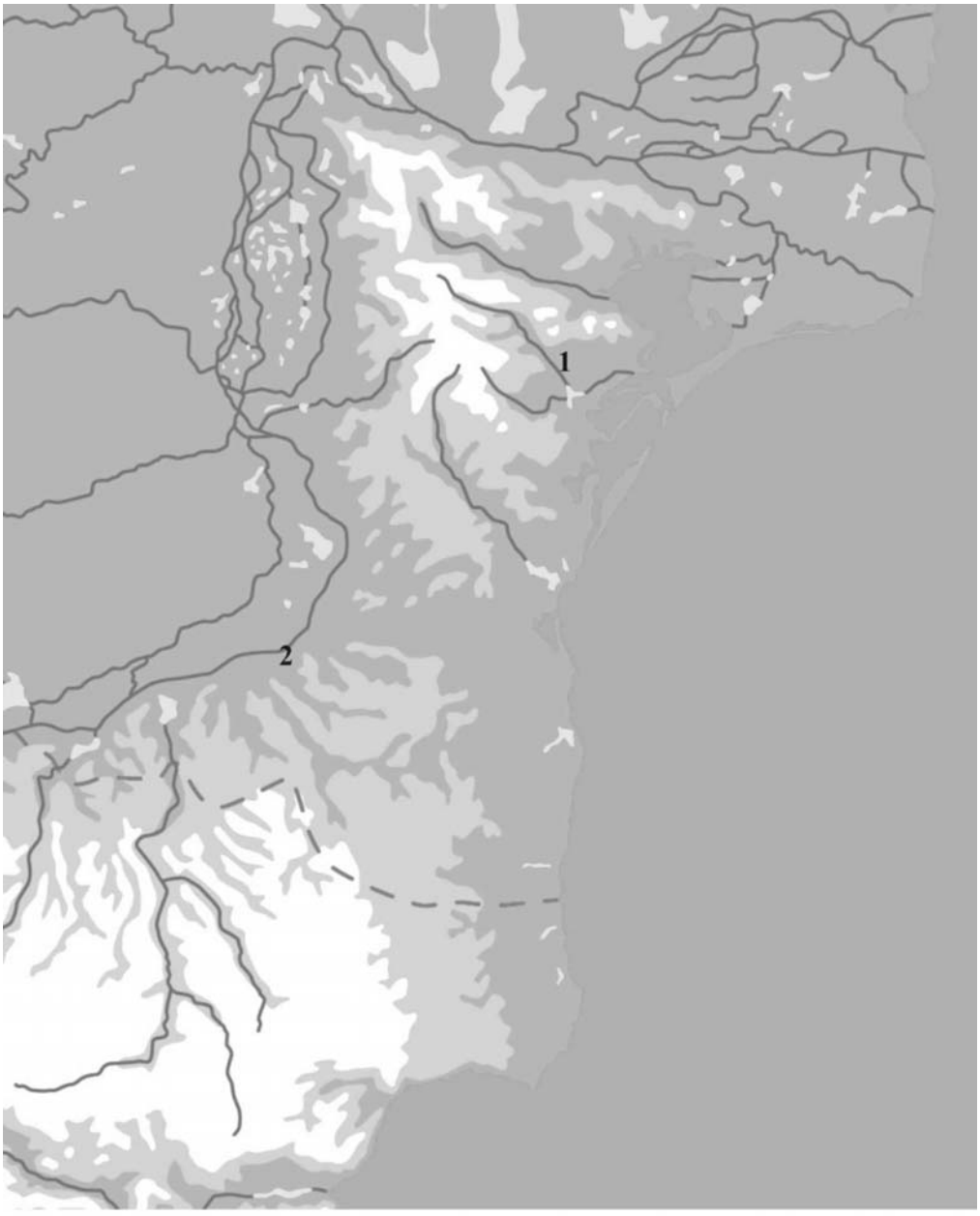
Pl. 1 - Monede geto-dacice descoperite la Pantelimonul de Sus (com. Pantelimon, jud. Constanța), Dobrogea *passim*, Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța) şi Moşneni (com. 23 August, jud. Constanța).

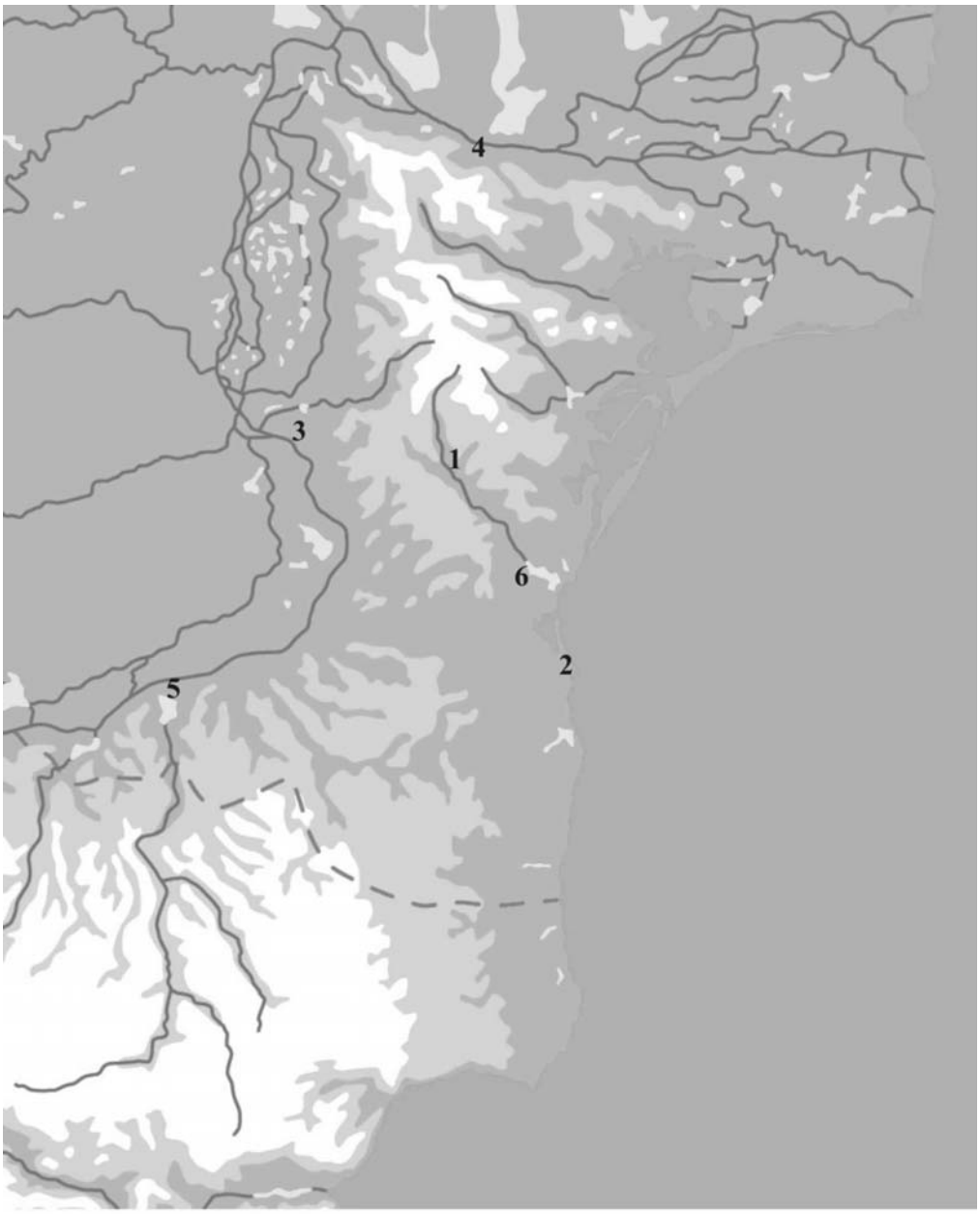
Pl. 2 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Dumbrăveni* în Dobrogea. 1- Constanța (jud. Constanța); 2 – Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța); 3 - Histria (com. Istria, jud. Constanța).

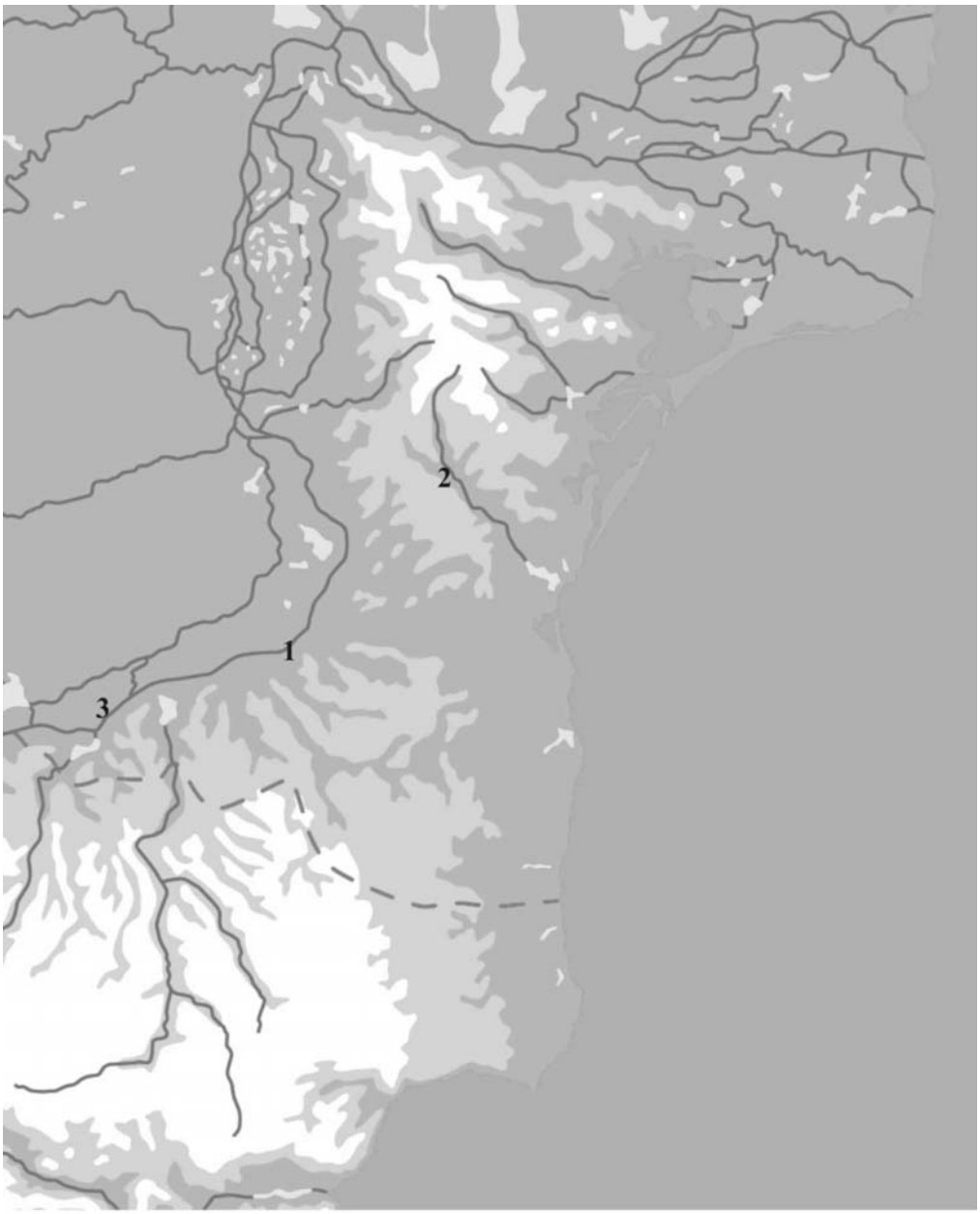
Pl. 3 - Harta distribuției descoperirilor monetare (tezaure) din *tipurile Adâncata – Mânăstirea, Vârteju – Bucureşti, Inoteşti – Răcoasa* şi *Alexandru al III-lea – Filip al III-lea Arideul* în Dobrogea. 1 - Cavarna/Byzone (Bulgaria); 2 - Hârşova (jud. Constanța); 3 - Somova (com. Somova, jud. Tulcea).

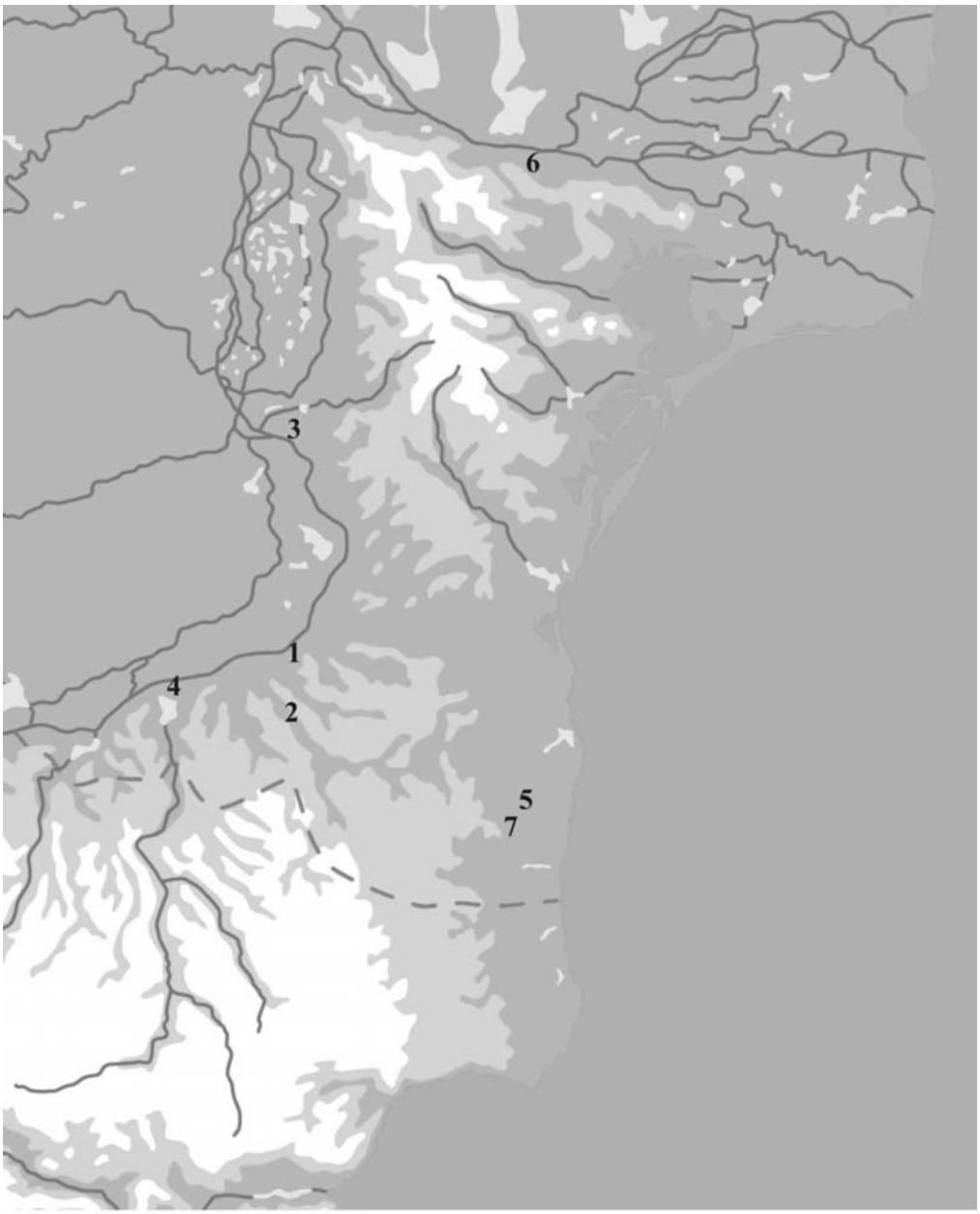
Pl. 4 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Adâncata - Mânăstirea* în Dobrogea. 1- Ceamurlia de Jos (com. Ceamurlia de Jos, jud. Tulcea); 2 - Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța).

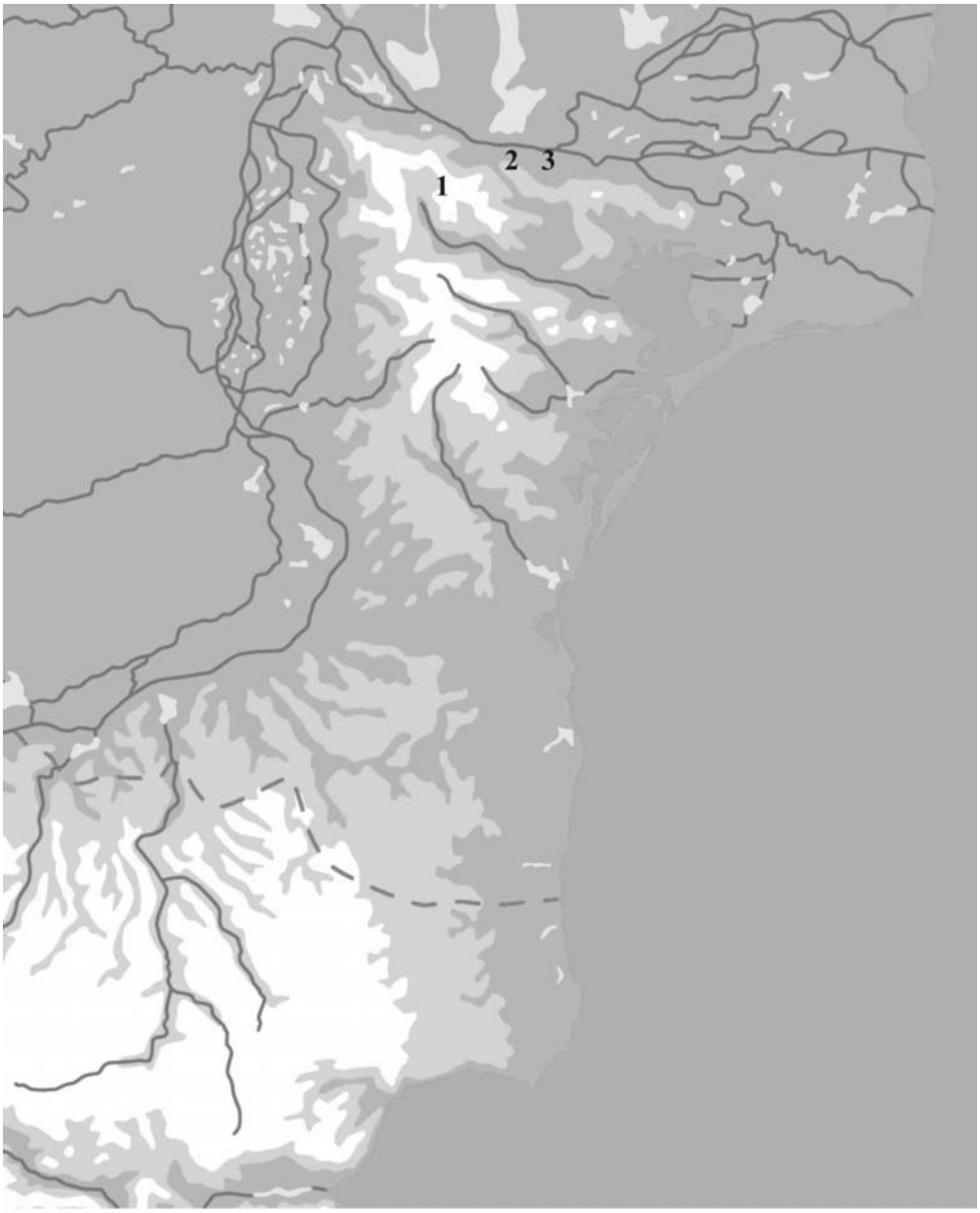
Pl. 5 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Vârteju - Bucureşti* în Dobrogea. 1 - Cheia (com. Grădina, jud. Constanța); 2 - Constanța (jud. Constanța); 3 - Hârşova (jud. Constanța); 4 - Isaccea (jud. Tulcea); 5 - Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța); 6 - Sibioara (com. Lumina, jud. Constanța).

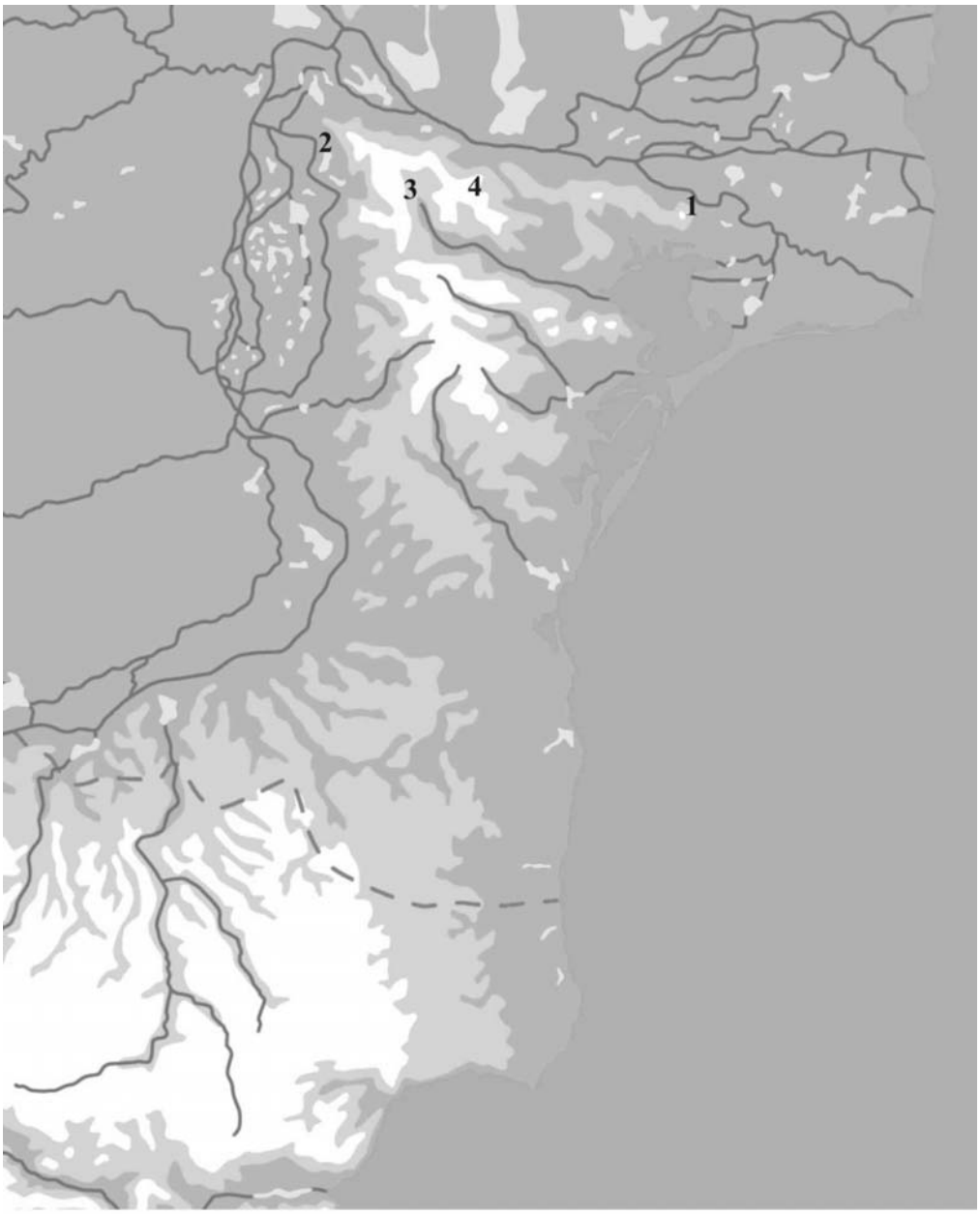
Pl. 6 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Inoteşti – Răcoasa* în Dobrogea. 1 - Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța); 2 - Pantelimon (com. Pantelimon, jud. Constanța); 3 - Păcuiul lui Soare (com. Ostrov, jud. Constanța).

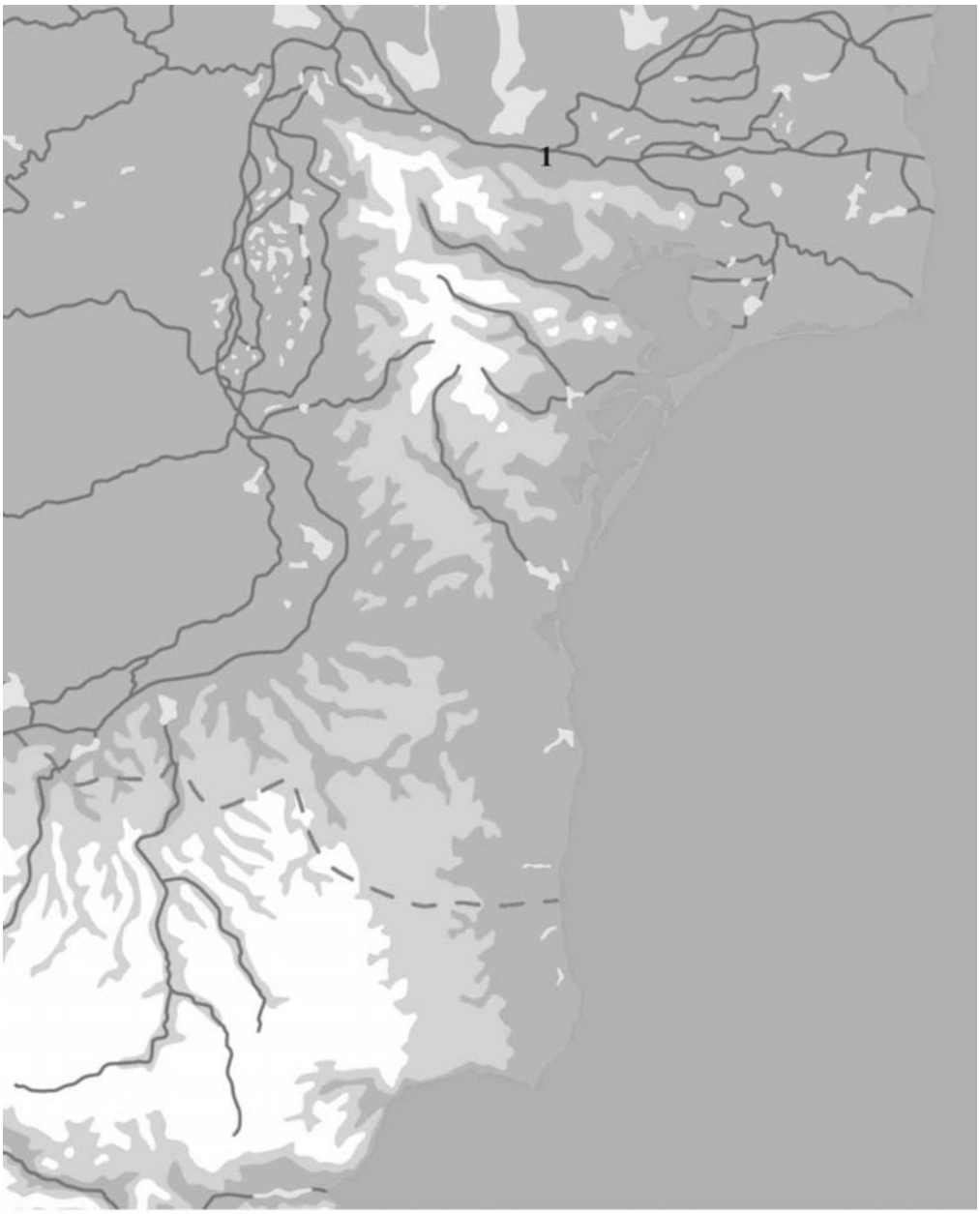
Pl. 7 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Alexandru al III-lea – Filip al III-lea Arideul* în Dobrogea. 1 - Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța); 2 - Floriile-Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța); 3 - Hârşova (jud. Constanța); 4 - Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța); 5 - Moşneni (com. 23 August, jud. Constanța); 6 - Parcheş (com. Somova, jud. Tulcea); 7 - Pecineaga (com. Pecineaga, jud. Constanța).

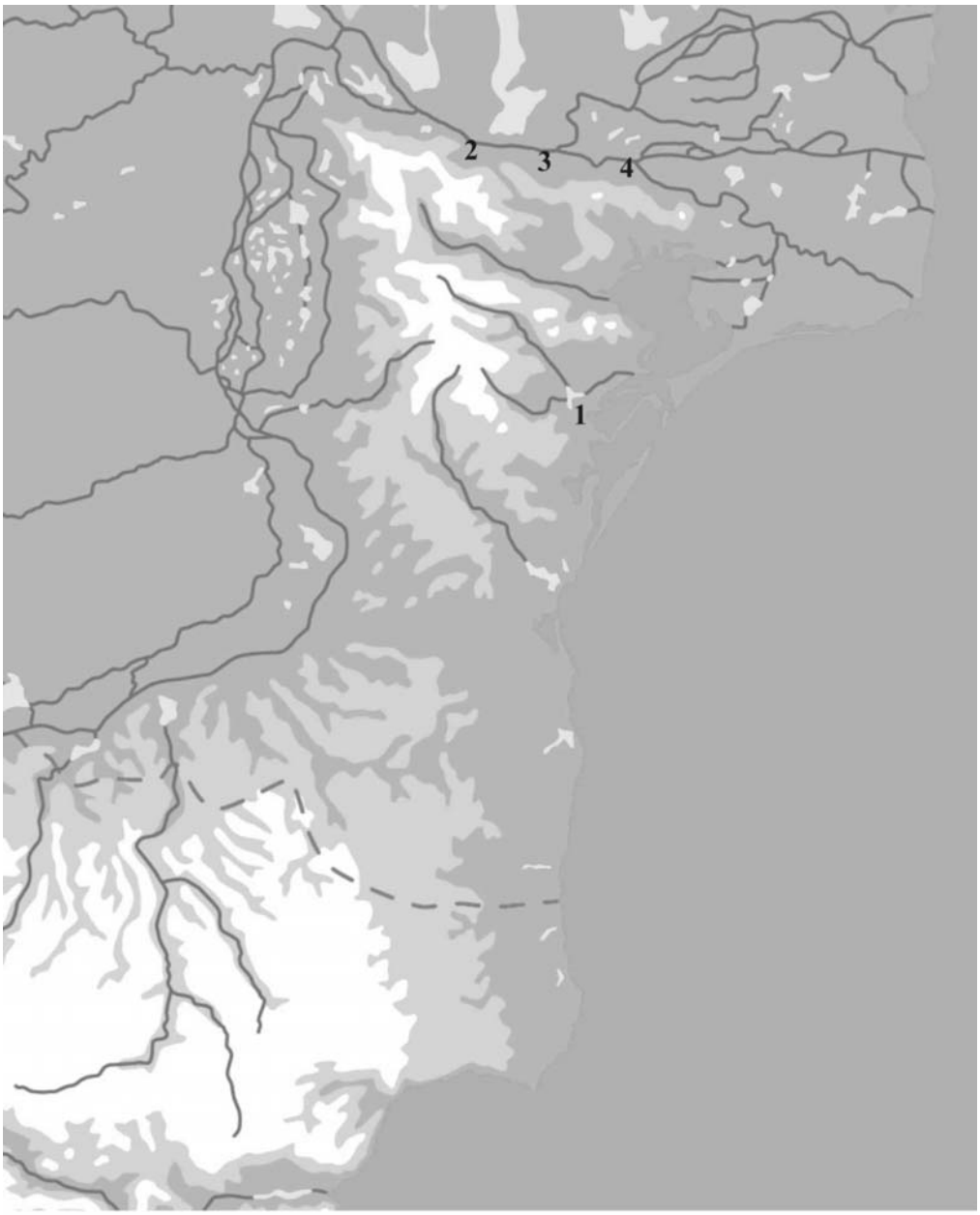
Pl. 8 - Harta distribuției descoperirilor monetare (tezaure) de *tip Măcin* în Dobrogea. 1- Niculițel (com. Niculițel, jud. Tulcea); 2 - Parcheş (com. Somova, jud. Tulcea); 3 - Somova (com. Somova, jud. Tulcea).

Pl. 9 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Măcin* în Dobrogea. 1 - Mahmudia (com. Mahmudia, jud. Tulcea); 2 - Măcin (jud. Tulcea); 3 - Poiana Teilor (com. Izvoarele, jud. Tulcea); 4 - Telița (com. Frecăței, jud. Tulcea).

Pl. 10 - Harta distribuției descoperirilor monetare (tezaure) de *tip Moskon* în Dobrogea. 1 - Somova (com. Somova, jud. Tulcea).

Pl. 11 - Harta distribuției descoperirilor monetare (izolate) de *tip Moskon* în Dobrogea. 1 - Mihai Viteazul (com. Mihai Viteazu, jud. Constanța); 2 - Revărsarea (Isaccea, jud. Tulcea); 3 - Somova (com. Somova, jud. Tulcea); 4 - Tulcea (jud. Tulcea).

ASPECTS OF THE PRESENCE OF THE GETHIAN-DACIAN COINS ON THE PONTIC TERRITORY IN THE LIGHT OF THE NEW DISCOVERIES

Abstract*

The last years have brought *via* the special bibliography numerous discoveries important for our subject, enlarging the perspective of this component, incorporate part of the monetary aspects from the 2nd - 1st century B.C.

The author intends a presentation rather succint of some more recent or older discoveries but unpublished until today, items coming from archaeological excavations as well from incidental diggings. These discoveries are included, specially, in various private collections, and less in the collection of the Numismatic department of the Museum in Constanța or other public collections. However, an important part of them have been included in museum collections or they are to be bought as part of the extensive process of salvation, preservation and revaluation of the national historical patrimony goods. All the information include discoveries mostly from 1994-2007 and have a special importance as concerning the monetary aspects specific for the 2nd - 1st century B.C. in Dobruja. In the framework of the new isolated discoveries, we mention *the Dumbrăveni type* (one emission) at Dunăreni (Aliman commune, Constanța county), the second one from Histria (Istria commune, Constanța county), in the area – „Movilele dese"-; *Adâncata-Mânăstirea type* (two items from Ceamurlia de Jos, Tulcea county and two items from Dunăreni (Aliman commune, Constanța county), *Vârteju – Bucureşti type* (two items from Hârşova and Sibioara, Constanța county); *Inoteşti Răcoasa type* (an almost destroyed coin discovered at Ulmetum, at the edge of Pantelimon commune, Constanța county, during the archaeological diggings in 2006 and the Dobrugea *passim*; *the Alexander the 3rd type-Phillippe the Arrydhaeus* (two items from Dunăreni (Aliman commune, Constanța county), another two items from Floriile (Aliman commune, Constanța county), a coin from Moşneni (23 August commune, Constanța county), an item from Parcheş (Tulcea county), two items from Pecineaga (Constanța county) and *Măcin type* (from Poiana Teilor, Izvoarele commune, Tulcea county, in "Valea Teilor" area). All the items discovered at Dunăreni are coming from „Gura Zăvalului" area, from a settlement dated in the 4th - 1st century B.C. The item from Moşneni was found at about 2.5 km SV from the settlement an the last one a Dobrujan *passim*. The author notices the Gethian-Dacian pieces discovered in the diggings appear in irrelevant situations or having no connection with the very period of penetration and circulation of these coins. It is possible to be only an occurence or a real fact ? It is

* Rezumatul a fost tradus în limba engleză de ***Corina Apostoleanu.***

possible that during the Roman epoch (in different periods, but mostly in the early period, against the background of a monetary penury, in more or less official transactions), mostly in the rural area, to use such samples only in the situation of "silver coin". Or, they were kept as "silver coins", which, in a certain moment could be valorized. These kind of samples are very dulled, generally not preserving iconographical details or legends on the observe or the reverse side, being easier to be used lately. The imitation *Alexander the 3rd - Phillip the 3rd Arrydhaeus type* drachmas have a weight similar to the Roman Imperial denarii in circulation.

Not last it is to be noticed the thesaurus discovered at Somova. In 2006, in the area of Somova (Somova commune, Tulcea county), near the area „La batace", where there are attested a settlement and a necropolis dated from Latène period, where at the entrance of a cave (or rather a grotto) was discovered a thesaurus including some dozens of Gethian-Dacian silver coins. It seems there are 24 *Vârteju - Bucureşti type* coins, 13 *Inoteşti - Răcoasa type* coins, 16 items of *Măcin type*, and not last three *Moskon type* silver coins (two drahma and a half of drahma). Starting from this discovery, the author suggests, on one side, as a hypothesis, a location for *Moskon basileus* in the area of the great settlement from Somova, and, in the same time, its maintainance as a tribal centre to the end of the 1st century B.C. On the other side, regarding the date of the *Moskon*, type coins, there have been proposed three chronological moments: the end of the 4th century - the beginning of the 3rd century B.C.; the 3rd century B.C. and the 2nd century B.C. (this last datation has been done in accordance with the weight standard used for their emission). Taking into consideration the association of the *Moskon* type coins with Gethian-Dacian coins specific to the second stage of the Northen Danube mint, we are inclinded to attribute as well their emission beginning with 2nd B.C.

The second deposit discovered at Hârşova (Constanța county) is not so important as that one mentioned previously, bur relevant for understanding the monetary aspects inside the local communities. Is seems that the deposit was found by an inhabitant in 1993-1994. The deposit includes six drahmas imitations *type of Alexander the 3rd - Phillip the 3rd Arrydhaeus* and appeared after a heavy rain in a new crack in the soil in the upper part of the hill at Celea Mică, on the steep edge of a slope.

EXPLANATION OF PLATES

Plate I: Gethian-Dacian coins discovered at Pantelimon (Constanta county), Dobruja *passim*, Dunăreni (Constanta county) and Moşneni (Constanta county).

Plate II: The distribution map of *Dumbrăveni type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

Plate III: The distribution map of *Adâncata-Mânăstirea, Vârteju – Bucureşti, Inoteşti - Răcoasa and Alexander the 3rd - Phillip the 3rd Arrydhaeus* types monetary discoveries (hoards) in Dobruja.

Plate IV: The distribution map of *Adâncata-Mânăstirea type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

Plate V: The distribution map of *Vârteju - Bucureşti type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

Plate VI: The distribution map of *Inoteşti - Răcoasa type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

Plate VII: The distribution map of *Alexander the 3rd - Phillip the 3rd Arrydhaeus type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

Plate VIII: The distribution map of *Măcin type* monetary discoveries (hoards) in Dobruja.

Plate IX: The distribution map of *Măcin type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

Plate X: The distribution map of *Moskon type* monetary discoveries (hoards) in Dobruja.

Plate XI: The distribution map of *Moskon type* monetary discoveries (isolated) in Dobruja.

NOI DESCOPERIRI MONETARE BIZANTINE DIN DOBROGEA (SEC. V-VII)

Gabriel CUSTUREA

Cuvinte cheie: *numismatică, Dobrogea, Imperiul Bizantin*
Key words: *numismatics, Dobruja, Byzantine Empire*

Atenția acordată de cercetători descoperirilor monetare bizantine timpurii din provincia danubiano-pontică[1] primeşte o nouă justificare prin numărul important de piese pe care le prezentăm în lucrarea noastră. Fără să se lase prea mult aşteptate, iată încă 267 de noi monede provenite din săpături sistemetice – Adamclisi, Capidava, Hârşova, Pantelimonu de Sus – sau colecții private, care completează în mod fericit informațiile noastre privind economia monetară a Dobrogei. În cazul celor din urmă, frecvența monedelor de acelaşi nominal, atelier şi an de emisiune poate să indice că printre ele sunt şi fragmente de tezaure dispersate. Din păcate, există încă loturi importante care rămân în afara evidenței noastre – Adamclisi, Isaccea, Ostrov (TL), Slava Rusă[2], Silistra (colecția Papahagi)[3] – iar cercetătorii bulgari au publicat doar sporadic unele loturi din sudul Dobrogei – Balcic[4], Caliacra[5], Odărți[6] -, sau tezaure monetare[7] .

Intrând în subiectul cercetării noastre vom începe prin a sublinia câteva aspecte legate de piesele prezentate. Astfel, remarcăm pentru raritatea ei[8] piesa nr. 2 – 5 *nummia* emisiune de Antiochia a lui Justinus I. De asemenea, piesa cu nr. 102 – *follis* emis la Constantinopol în anul 570/71 – nu este consemnată în cel mai

[1]Pentru bibliografia problemei vezi: CUSTUREA 2004-2005, p. 491-492, n.1-6; GÂNDILĂ, 2003-2005, p. 109-112, n.1-10; TORBATOV, 2002a, p. 152-160.

[2] IACOB, 2007.

[3] Colecția este publicată parțial până în momentul actual, vezi: DOBRE, 1995, p. 122-132; OBERLÄNDER TÂRNOVEANU, 1996, p. 97-127.

[4] DIMITROV, 1982, p. 33-40; DIMITROV, 1995, p. 173-179.

[5] PARUŞEV, 1991, p. 20-31.

[6] TORBATOV, 2002a, p. 86-137.

[7] KUZMANOV, 1975, p. 77-80, ANGELOVA, PENCEV, 1989, p. 38-43; IVANOV, 1995, p. 310-312; TORBATOV, 1998, p. 64-69; vezi mai recent MORRISSON, POPOVIĆ, IVANISEVIĆ, 2004,passim.

[8] În vasta colecție a MINAC este unicul exemplar, Cf. POENARU – BORDEA, OCHEŞEANU, POPEEA, 2004, p. 22-32.

nou determinator cu *officina* Є, ca de altfel şi cea de la nr. 111 – jumătate de *follis*, emis la Constantinopol în anul 571/72- pentru care nu este consemnată *officina* B[9]. Să mai precizăm că piesele nr. 202 şi 262 – *follisi* emişi la Constantinopol în timpul lui Mauriciu Tiberiu -, au legende ce se constituie în variante la catalogul amintit[10].

Ținând seama de mărimea lotului, dar şi de studiile foarte recente privind moneda bizantină timpurie pe teritoriul Dobrogei[11], se impune să facem câteva precizări referitoare la circulația acestor nominaluri. Nu mai există nici o îndoială că după dezastrul de la Adrianopol (378), apoi raidurile succesive din secolul al V-lea p.Chr., economia monetară a provinciei se găsea într-o stare precară[12], dar reformele inițiate de Anastasius I au repus-o în stare de funcționare. Să mai adăugăm aici şi politica de refacere a oraşelor şi fortificațiilor începută de împărat şi continuată de urmaşii săi, care a dat, de asemenea, un impuls circulației monetare în zonă. Se observă apariția monedelor reformate de la Anastasius I mai întâi în marile oraşe ale provinciei şi în fortificații şi doar simbolic în mediul rural[13]. Se constată că sub loviturile repetate ale raidurilor de pradă mediul rural se depopulează, locuitorii refugiindu-se la adăpostul zidurilor oraşelor[14]. Apare astfel fenomenul de ruralizare a oraşelor provinciei, fenomen care se întâlneşte în întregul imperiu. De asemenea, nu mai există nici o îndoială că fortificațiile care au rezistat raidurilor avaro-slave au fost părăsite la un moment dat de apărătorii lor, care s-au retras în marile oraşe[15].

Înainte de a continua am dori să facem câteva precizări cu privire la descoperirile monetare. Întemeiați pe lipsa descoperirilor monetare de peste patru decenii, ca şi pe lipsa unor informații din periegheze, despre vreo aşezare antică în zona Pecineaga, înclinăm să credem că monedele din colecția V.Țințu, locuitor al acestei comune îşi au locul de găsire cu foarte mare probabilitate în Mangalia. În acelaşi registru, considerăm că piesele de aur descoperite la începutul secolului al XX-lea la Pantelimonu de Sus – Ulmetum aparțin unui mic depozit[16], neremarcat la timpul său datorită modului "industrial" de săpătură. Se cuvine să menționăm că piesa nr. 220, descoperită la Târguşor-Ester marchează un nou punct pe harta descoperirilor, alături de aşezarea de la nord-est de Ester[17].

Din analiza descoperirilor monetare se constată că dintr-un număr de 101

[9] HAHN, 1975, p.95, nr. 43 c şi p.97, nr. 44 c.

[10] HAHN, 1973 p. 112, nr. 65 C, p. 113, nr. 67D.

[11] CUSTUREA, 2004-2005, p. 491-536; CUSTUREA, CLIANTE, 2006, p. 423-434; GÂNDILĂ, 2003-2005, p. 109-166; GÂNDILĂ, 2007, p. 607-623, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, 2003, p. 341-410; TORBATOV, 2002a, p. 86-137.

[12] OBERLÄNDER- TÂRNOVEANU, 2003, p.346.

[13] CUSTUREA, 2004-2005, p. 493.

[14] ZUGRAVU, 2005, p. 88-114; SÂMPETRU, 1994, p. 96-115.

[15] Asupra destrămării limes-ului dobrogean şi a vieții urbane din regiune, vezi MADGEARU, 1997a, p. 138-149; MADGEARU, 1997b, p. 315-336; MADGEARU, 1998, p. 221-228; MADGEARU, 2007, p. 151-168; BOUNEGRU, ADUMITROAEI, 2005-2006, p. 259-282.

[16] Vezi tezaurele cu monede din metal prețios descoperite pe teritoriul Dobrogei: Cernavodă, Ostrov, Slava Rusă, Zaldapa, cf. CUSTUREA 2004-2005, p. 529-534.

[17] Un număr de alte trei piese au fost găsite în aceeaşi zonă, dar din cauza unei erori de redactare ele apar cu alt loc de descoperire, cf. CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI, 1999, p. 355, nr. 2088-2090.

puncte în 40 s-a descoperit doar câte o monedă[18], fapt ce probează slaba circulație monetară în mediul rural provincial. Cele cinci puncte în care s-au descoperit în mod exclusiv monede de la Focas (Corbu de Sus, Eforie, Iulia, Lazu şi Osmancea), contrazic aprecierile conform cărora circulația monetară din acel timp a fost sistată şi *limes*-ul abandonat. Între anii 614-619, în urma marilor raiduri avaro-slave, economia de schimb a provinciei este bulversată, chiar şi în marile oraşe, rămânând până spre anul 680 doar slabe urme ale acesteia. Nu putem fi de acord cu afirmațiile cercetătorului bulgar S.Torbatov, care consideră că sistemul defensiv al Dobrogei este anihilat în anii 80 ai secolului al VI-lea[19]. Întreaga evidență numismatică contrazice o astfel de ipoteză. Economia monetară capătă un caracter insular, limitându-se la marile oraşe şi zonele adiacente lor până în deceniul al doilea al secolului al VII-lea. Să mai remarcăm faptul că înmulțirea monedelor de metal prețios în a doua jumătate al secolului al VII-lea relevă aspectul militar al penetrației monetare din epocă[20]. Vor trece aproape trei secole până la reluarea penetrației, mai apoi a circulației monedei bizantine pe teritoriul danubiano-pontic.

[18] CUSTUREA, 2004-2005, p. 506-528; GÂNDILĂ, 2003-2005, p. 129-144.

[19] TORBATOV, 2002b, p. 424-433 şi p. 463.

[20] Vezi descoperirile izolate de la Agighiol, Histria – sat, Lunca , Niculițel, Silistra şi tezaurul de la Valea Teilor.

CATALOG

ADAMCLISI-TROPAEUM TRAIANI

Justin I

1. AE ↑ 15,60 g, 29 mm,
   MIBE, p. 96, nr. 13, M,
   CON, Є, a: 518-522.

2. AE ↓ 1,75 g, 14,5 mm,
   MIBE, p. 104, nr. 67, Є,
   ANT, a: 522-527.

Justinian I

3. AE ↓ 8,03 g, 22x21 mm,
   MIBE, p. 128, nr. 91, K,
   CON, A, a: 537.

4. AE ↓ 19,38 g, 41 x 39 mm,
   MIBE, p. 129, nr. 95 a, M,
   CON, B, a: X/III = 539/40.

Justin II

5. AE ↓ 12,28 g, 32 x 28 mm,
   MIB II, p. 98, nr. 46 a, M,
   NIK, A, a: Ч = 569/70.

6. AE ↓ 6,75 g, 19 mm,
   MIB II, p. 96, nr. 44 a, K,
   CON, ?, a: Ч = 569/70.

7. AE ↓ 7,28 g, 24 mm,
   MIB II, p. 97, nr. 44 d, K.
   CON, Γ , a: Ꝯ = 570/71.

8. AE ↑ 6,00 g, 23 mm,
   MIB II, p. 99 nr. 51-K, var,
   KYZ, a: III Ꝯ = 573/74.

9. AE ↓ 11,03 g, 27 mm,
   MIB, II, p. 99, nr. 50a, M,
   KYZ, A, a:X = 574/75.

BAIA

Justin II

10. AE ↖ 14,46 g, 31,5x30,5 mm,
    MIB II, p. 94, nr. 43a, M,
    CON, B a: II/II = 568/69.

CAPIDAVA

Justin I

11. AE ↓ 6,21 g, 25x22,5 mm,
    MIBE, p. 97, nr. 19, K,
    CON, B, a: 522-527.

Justinian I

12. AE ↓ 15,27 g, 29 mm,
    MIBE, p. 126, nr. 84, M,
    CON, A, a: 527-537.

13. AE ↓ 6,77 g, 27x24,5 mm,
    MIBE, p. 131, nr. 96, K,
    CON, A, a: XII ? = 538/39?

14. AE ↘ 21,25 g, 40,5x38mm,
    MIBE, p. 129, nr. 95 a, M,
    CON, Γ , a: X/II/II = 540/41.

15. AE ↓ 16,60 g, 35x32 mm,
    MIBE, p. 129, nr. 95 a, M,
    CON, Δ, a: X/ Ч /III = 546/47.

16. AE ↓ 3,47 g, 19 mm,
    MIBE, p. 133, nr. 96, K,
    CON, A?, a: XXX/ Ч = 563/64.

Justin II

17. AE ↓ 6,06 g, 23x31,5 mm,
    MIB, II, p. 96, nr. 44 a, K,
    CON, Γ , a: II = 566/67.

18. AE ↓ 4,63 g, 20 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70c, K,
TES, a: Є = 569/70.

Mauriciu – Tiberiu

19. AE ↓ 4,80 g, 21 mm,
MIB II, p. 124, nr. 113D, K,
TES, a: /II = 588/89.

DUNĂRENI-SACIDAVA

Anastasius I

20. AE ↓ 7,66 g, 24 mm,
MIBE, p. 86, nr. 23, M,
CON, A , a: 507-512.

21. AE ↓ 7,80 g, 21,5 mm,
MIBE, p. 86, nr. 23, M,
CON, B , a: 507-512.

22. AE ↑ 18,35 g, 38x31,5 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON, A , a: 512-517.

23. AE ↓ 15,68 g, 31 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON, Γ , a: 512-517.

24. AE ↓ 15,23 g, 32x30,5 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON, Є , a: 512-517.

25. AE ↓ 8,50 g, 27 mm,
MIBE, p. 88, nr. 33, K,
CON, A , a: 512-517.

26. AE ↑ 9,45 g, 27,5 mm,
MIBE, p. 88, nr. 33, K,
CON, Γ , a: 512-517.

27. AE ↓ 16,62 g, 34x32 mm,
MIBE, p. 87, nr. 28 b, M,
CON, Є , a: 517/18.

Justinus I

28. AE. ↓ 14,66 g, 31 mm,
MIBE, p. 76, nr. 11, M,
CON, B , a: 518-522.

29. AE ↓ 17,82 g, 34,5 x 29 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, Γ , a: 518-522.

30. AE ↓ 18,00 g, 32,5 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M
CON, Є , a: 518-522.

31. AE ↓ 15,24 g, 29,5 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, Є , a: 518-522.

32. AE ↓ 15,50 g, 32 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, ? , a: 518-522.

33. AE ↑ 8,30 g, 25,5x24 mm,
MIBE, p. 102, nr. 56, K,
KYZ, B , a: 518-522.

34. AE ↓ 17,37 g, 29,5 mm,
MIBE, p. 96, nr. 12, M,
CON, A , a: 522-527.

35. AE ↓ 16,58 g, 31 mm,
MIBE, p. 96, nr. 12, M,
CON, B , a: 522-527.

36. AE ↑ 7,02 g, 24,5 mm,
MIBE, p. 97, nr. 19, K,
CON, B , a: 522-527.

37. AE ↑ 5,87 g, 25 mm,
MIBE, p. 97, nr. 19, K,
CON, Γ , a: 522-527.

38. AE ↘ 7,60 g, 24 mm,
MIBE, p. 100, nr. 42 a, K,
NIK, B, a: 518-527.

39. AE ↘ 7,58 g, 25 mm,
MIBE, p. 100, nr. 42 a, K,
NIK, B, a: 518-527.

Justin I şi Justinian I sau
Justinian I

40. AE ↓ 10,60 g, 27,5x25,5 mm,
MIBE, p. 111(142), nr. 10(125
sau N125), M,
ANT, Γ, a: 527.

Justinian I

41. AE ↓ 17,98 g, 32x30 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, A , a: 527-537.

42. AE ↑ 17,32 g, 30 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, A , a: 527-537.

43. AE ↘ 16,96 g, 31x28,5 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, A , a: 527-537.

44. AE ↓ 14,91 g, 30 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, Γ , a: 527-537.

45. AE ↓ 12,42 g, 29 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, Γ , a: 527-537.

46. AE ↑ 17,60 g, 31x29 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, Δ , a: 527-537.

47. AE ↓ 17,02 g, 32x30 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, Δ , a: 527-537.

48. AE ↓ 15,05 g, 29,5 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, ? , a: 527-537.

49. AE ↑ 15,68 g, 30 mm,
MIBE, p.128, nr. 88, M,
CON, Є , a: 527-537.

50. AE ↓ 14,98 g, 30 mm,
MIBE, p. 127, nr. 87, M,
CON, Γ , a: 527-537.

51. AE ↓ 14,93 g, 28 mm,
MIBE, p.127, nr. 87, M,
CON, Є , a: 527-537.

52. AE ↑ 8,75 g, 24 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, A , a: 527-537.

53. AE ↓ 7,40 g, 25,5x24,5 mm,
dublă frapă Rv.,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, A , a: 527-537.

54. AE ↑ 7,14 g, 25x22 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, A , a: 527-537.

55. AE ↑ 6,92 g, 28x21,5 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, A , a: 527-537.

56. AE ↑ 7,75 g, 22,5x21 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, Γ , a: 527-537.

57. AE ↗ 6,80 g, 24x22 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, Δ, a. 527-537.

58. AE ↓ 8,90 g, 27x24 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, Є, a: 527-537.

59. AE ↓ 6,03 g, 22,5x21,5 mm,
MIBE, p.128, nr. 90, K,
CON, Є, a: 527-537.

60. AE ↘ 17,17 g., 31 mm,
MIBE, p. 127, nr. 85, M,
CON, A, a: 537/38.

61. AE ↑, 9,83 g, 26,5 mm,
MIBE, p. 131, nr.96, K,
CON, A, a: XII= 538/39.

62. AE ↓ 10,30 g, 28 mm,
dublă frapă Rv.,
MIBE, p. 132, nr. 96, K,
CON, Γ , a: XIII= 539/40.

63. AE ↗ 12,11 g, 28,5x26,5 mm,
MIBE, p. 160, nr. 196, K,
KAR, SO , a: XIII = 539/40.

64. AE ↓ 10,40 g, 31,5x29 mm,
MIBE, p. 132, nr. 96, K,
CON, Γ , a: X/II/II = 540/41.

65. AE ↓ 9,28 g, 29,5 mm,
MIBE, p. 141, nr. 121, K,
KYZ, a: X/ = 542/43.

66. AE ↓ 9,73 g, 26 mm,
MIBE, p. 132 nr. 96, K,
CON, A , a: X/ /III=544/45.

67. AE ↓ 9,87 g, 28x26 mm,
MIBE, p. 138, nr. 116 b, K,
NIK, a: X/ /II = 544/45.

68. AE ↓ 5,84 g, 21x19 mm,
MIBE, p. 153, nr. 169 a, IS,
TES, a: 538-552.

69. AE ↓, 6,52 g, 20 mm,
MIBE, p.153, nr. 169 d, IS,
TES, a:552-562.

70. AE ↑10,12 g, 26x24 mm,
MIBE, p. 150, nr. 155 d, K,
ANT, a: XXX = 556/57.

71. AE ↙ 18,72 g, 32,5 mm,
MIBE, p. 148, nr. 147 a, M,
ANT, A , a: X/X/XI = 557/58.

72. AE ↙ 19,13 g, 32 mm,
MIBE, p. 148, nr. 147 a, M,
ANT, Γ , a: X/X/XI = 557/58.

73. AE ↓ 13,83 g, 29 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a. M,
CON, B , a: X/X/X/I = 557/58.

74. AE ↑ 3,70 g, 17,5x15 mm,
MIBE, p. 133, nr. 99, I,
CON, a: X/X/X/II = 558/59.

75. AE ↑ 2,53 g, 14,5 mm,
MIBE, p. 138, nr. 118 a, I,
NIK, a: X/XX/II = 558/59.

76. AE ↓, 6,26 g, 24,5x23 mm,
MIBE, p. 157, nr. 180, K,
TES, a: ? = 562-565.

77. AE ↓ 5,00 g, 22x20,5 mm,
MIBE, p. 157, nr. 180, K,
TES, a: XXX/ = 563/64.

78. AE ↓ 8,95 g, 29,5x28 mm,
MIBE, p. 131-132, nr. 96, K,
CON,Δ,a: X? = ?(538/39-546/47).

Justin II

79. AE ↓ 5,00 g, 22,5x21 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 68b, K,
TES, a:I = 565/66.

80. AE ↓ 5,50 g, 20,5x19 mm,
MIB II, p. 102, nr. 68 b, K,
TES, a: II = 566/67.

81. AE ↓ 4,25 g, 23x21,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 68 b, K,
TES, a: III = 567/68.

82. AE ↓ 4,72 g, 19,5 mm, MIB, II, p. 102, nr. 70a, K, TES, a: Δ = 568/69.

83. AE ↓ 6,20 g, 21 mm, MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K, TES, a IIII = 568/69.

84. AE ↑ 12,28 g, 28 mm, MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M, CON, A, a: Ч = 569/70.

85. AE ↑ 13,15 g, 29x27,5 mm, MIB II, p. 94, nr. 43 a, M, CON, B, a: Ч = 569/70.

86. AE ↓ 14,90 g, 32x29,5 mm, MIB II, p. 94, nr. 43 a, M, CON, Δ, a: Ч = 569/70.

87. AE ↓ 7,15 g, 23 mm, MIB II, p. 94, nr. 44 a, K, CON, B, a: Ч = 569/70.

88. AE ↓ 6,05 g, 22x20,5 mm, MIB II, p. 102nr. 70 a, K, TES, a: Є = 569/70.

89. AE ↓5,87 g, 22,5 x 20 mm, MIB II, p. 102, nr. 70 c, K, TES, a: Є = 569/70.

90. AE ↓ 5,40 g, 24x18 mm, MIB, II, p. 102 nr. 70 c, K, TES, a: Є, = 569/70.

91. AE ↓ 5,50 g, 20 mm, MIB II, p. 102, nr. 70 a, K, TES, a: Є = 569/70.

92. AE ↓ 5,23 g, 21x19,5 mm, MIB II, p. 102 nr. 70 a, K, TES, a: Ч = 569/70.

93. AE ↓ 4,90 g, 21,5x20,5 mm, MIB II, p. 102, nr. 70 a, K, TES, a: Є = 569/70.

94. AE ? 4,90 g, 21,5x19 mm, MIB II, p. 102, nr. 68 b, K, TES, a: Ч = 569/70.

95. AE ↓ 4,70 g, 19x17 mm, MIB II, p. 102, nr. 68 b, K, TES, a: Ч = 569/70.

96. AE ↙ 15,70 g, 29,5 mm, MIB II, p. 95, nr. 43 d, M, CON, B , a: Ꞓ = 570/71.

97. AE ↓ 14,45 g, 29 mm, MIB II, p. 94, nr. 43 a, M, CON, B , a: Ꞓ = 570/71.

98. AE ↖ 13,90 g, 28,5 mm, MIB II, p. 94, nr. 43 a, M, CON, B , a: Ꞓ = 570/71.

99. AE ↓ 14,40 g, 32x30,5 mm, MIB II, p. 95, nr. 43 c, M, CON, Γ , a: Ꞓ = 570/71.

100. AE ↑ 15,35 g, 31 mm, MIB II, p. 95, nr. 43 d, M, CON, Є , a: Ꞓ = 570/71.

101. AE ↘ 15,25 g, 29,5 mm, MIB II, p. 95, nr. 45 d, M, CON, Є , Ꞓ = 570/71.

102. AE ↑ 14,70 g, 28 mm, MIB II, p. 95, nr. 43 c, M, CON, Є , off. inedită, a: Ꞓ = 570/71.

103. AE ↑ 8,00 g, 25x23,5 mm, MIB II, p. 96. nr. 44 a, K, CON, B , a: Ч = 570/71.

104. AE ↑ 12,60 g, 32x30 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, B , a: Γ = 570/71.

105. AE ↑ 6,85 g, 23,5x21,5 mm,
MIB II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: Γ = 570/71.

106. AE ↓ 6,10 g, 24x22,5 mm,
MIB II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: Γ = 570/71.

107. AE ↓ 4,61 g, 22 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 b, K,
TES, a: Γ = 570/71.

108. AE ↘ 14,37 g, 29 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, A , a: ΓI = 571/72.

109. AE ↘ 14,00 g, 29 mm,
MIB , II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Є , a: ΓI = 571/72.

110. AE ↑ 13,40 g, 29 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Є , a: ΓI = 571/72.

111. AE ↘ 8,60 g, 24x22,5 mm,
MIB II, p. 97, nr. 44 c, K,
CON, B, off. inedită, a: ΓI = 571/72.

112. AE ↓ 14,35 g, 29,5 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 b, M,
NIK, B , a: ΓI = 571/72.

113. AE ↓ 13,42 g, 29 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, B , a: ΓI = 571/72.

114. AE ↓ 5,48 g, 23x20,5 mm,
MIB II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: ΓI = 571/72.

115. AE ↓ 14,90 g, 29,5 mm,
MIB, II, p. 95, nr. 43 d, M,
CON, A , a: Γ /II = 572/73.

116. AE ↖ 16,00 g, 32x30 mm,
MIB, II, p. 95, nr. 43 d, M,
CON, B , a: Γ /II = 572/73.

117. AE ↓ 12,46 g, 28,5x27 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, A, a: Γ/II = 572/73.

118. AE ↑ 13,52 g, 29 mm,
MIB II, p: 98, p. 46 a, M,
NIK, B, a: Γ/II = 572/73.

119. AE ↓ 5,60 g, 24 mm,
MIB, II, p. 99, nr. 51 b, K,
KYZ, a: Γ / II = 572/73.

120. AE ↓ 5,60 g, 20 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: Γ II? = 572/73 ?

121. AE ↓ 6,28 g, 22x20 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 b, K,
TES, a:? = 569/70-572/73.

122. AE ↓ 12,70 g, 30,5 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 c, M,
CON, Є , a: Γ /II/I = 573/74.

123. AE ↓ 5,40 g, 21x19 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: ΓI /II = 573/74.

124. AE ↓ 12,70 g, 29,5x28 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, B , a: X = 574/75.

125. AE ↑ 7,30 g, 23x21 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: X = 574/75.

126. AE ↓ 6,22 g, 22,5x21 mm,

MIB, II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: X = 574/75.

127. AE ↑ 13,18 g, 30 mm,
MIB, II, p. 99, nr. 50 b, M,
KYZ, B , a:X = 574/75.

128. AE ↓ 5,87 g, 21 mm,
MIB, II, p. 102, 70 c, K,
TES, a:X = 574/75.

129. AE ↓ 6,42 g, 21,5 x19,5 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 e ?, K,
TES, a: X(?) = 574/75?.

130. AE ↓ 5,25 g, 20 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 e, K,
TES, a:XI = 575/76.

131. AE ↓ 5,88 g, 20 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 e, K,
TES, a : XI = 575/76.

132. AE ↓ 6,22 g, 21,5x19,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: ? = 568/69-575/76.

133. AE ↓ 5,54 g, 20 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 e, K,
TES, a: ? = 574/75-576/77.

134. AE ↓ 6,88 g, 18,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 f, K,
TES, a: XI/II = 577/78.

135. AE ↑ 2,58 g, 14,5 mm,
MIB, II, p. 97, nr. 45, Є,
CON, Δ, a: 565-578.

136. AE ↓ 5,73 g, 21x19 mm,
MIB, II, p. 96-97, nr. 44 ?, K,
CON, B, a: ?/II/II = ??

Tiberiu II

137. AE ↖ , 6,45 g, 26 mm,
MIB II, p. 106, nr. 29,XX,
CON, a : 578.

Mauriciu Tiberiu

138. AE ↓ 6,80 g, 19 mm,
MIB, II, p. 124, nr. 112D, K,
TES, a: III = 584/85.

139. AE ↓ 5,05 g, 20 mm,
MIB, II, p. 124, nr. 112, D, K,
TES, a: III = 584/85.

140. AE ↓ 5,22 g, 22 x18 mm,
MIB II, p. 124, nr. 112 D, K,
TES, a: III? = 584/85?.

141. AE ↓ 4,30 g, 20 mm,
MIB, II, p. 124, nr. 113 D, K,
TES, a: V/II = 588/89.

142. AE ↓ 5,40 g, 20 mm,
MIB, II, p. 124, nr. 113 D, K,
TES, a: VI/II = 589/90.

143. AE ↓ 12,35 g, 29 mm,
MIB, II, p. 112, nr. 65Da, M,
CON, Є, a : X/I = 592/93.

144. AE ↓ 13,13 g, 26,5 mm,
MIB, II, p. 114, nr. 67D, M,
CON, Є, a : X/I = 592/93.

145. AE ↓ 5,35 g, 22 mm,
MIB, II, tip general, K,
Portret cu coif şi panaş.
??, a : XII = 593/94.

HÂRŞOVA

Justin II

146. AE ↓ 6,27 g, 19,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 f, K,
TES, a: XI/II = 577/78.

IGLIȚA- TROESMIS (EST)

Anastasius I

147. AE ↓ 14,32 g, 31x30 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON, Γ , a:507-517.

148. AE ↓ 15,35 g, 35 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON Δ, a: 512-517.

Justin I

149. AE ↓ 15,32g, 31,5x29 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, Γ, a: 518-522

150. AE ↓ 9,55 g, 28 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, Γ , a:518-522.

Justinian I

151. AE ↓ 13.02 g, 28 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, ? , a:527-537.

152. AE ↑, 7,04 g, 23 mm,
MIBE, p. 128, nr. 90, K,
CON, a: 527-537.

153. AE ↓ 7,04 g, 23,5x22 mm,
MIBE, p. 128, nr. 90, K,
CON, a: 527-537.

154. AE ↓ 4,85 g, 19 mm,
MIBE, p. 128, nr. 92, I,
CON, a: 527-537.

155. AE ↓ 4,28 g., 19 mm,
MIBE, p. 128, nr. 92, I,
CON, a: 527-537.

156. AE ↓ 2,69 g, 21x16,5 mm,
MIBE, p. 128, nr. 92, I,
CON, a: 527-537.

157.AE ↓ 4,80 g, 26x24,5 mm,
MIBE, p. 144, nr. 136, K,
ANT, Γ , a:536/37.

158. AE ↙ 11,10 g, 27,5 mm,
MIBE, p. 132, nr. 96, K,
CON, Δ, a: XII = 538/39.

159. AE ↓ 19,41 g, 32 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a, M,
CON, Є , a : X/X/II = 548/49.

160. AE ↓, 4,29 g, 19 mm,
MIBE, p. 133, nr. 99, I,
CON, a: X/X/II/I = 549/50.

161. AE ↓ 15,14 g, 31x28 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a, M,
CON, A, a: X/X/Ϛ II/II = 555/56

162. AE ↑ 17,98 g, 32,5 mm,
MIBE, p. 139, nr. 12 a, M,
KYZ, B , a:X/X/ Ϛ II /I = 555/56.

163. AE ↑ 3,65 g, 15 mm,
MIBE, p. 138, nr. 118a, I,
NIK, a: IX/X/X = 557/58.

164. AE ↘ 5,37 g, 25x21,5 mm,
MIBE, p. 157, nr. 180, K,
TES, a: XXX/VII =563/64

165. AE ↓ 2,98 g, 21,5 mm, ruptă,
MIBE, p. 157, nr. 180, K,
TES, a: XXX/ϚII = 563/64.

Justin II

166. AE ↓ 15,22 g, 30,5 mm,
MIB, II, p. 93, nr. 43 a, M,
CON, B, a: I=565/66.

167. AE ↖ 7,37 g, 23,5 mm,
MIB, II, p. 96, nr. 44 a, K,
CON, B, a: III =567/68.

168. AE ↓ 5,75 g, 20,5x19 mm,
MIB, II, p. 101, nr. 68 a, K,
TES, a: III = 567/68.

169. AE ↙ 5,48 g, 22x20 mm,
MIB, II, p. 101, nr. 68 a, K,
TES, a: III = 567/68.

170. AE ↑ 13,20 g, 28 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Є, a: II/II = 568/69.

171. AE ↓ 5,45 g, 23x21 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70a, K,
TES, a: Δ=568/69.

172. AE ↙ 4,80 g, 19 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: Δ = 568/69.

173. AE ↘ 14,54 g, 30 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Є, a: = 569/70.

174. AE ↑ 12,19 g, 28,5 x27 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Є, a: = 569/70.

175. AE ↓ 5,67 g, 20x19 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: Є = 569/70.

176. AE ↓ 5,60 g., 21,5x19 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70a, K,
TES, a: Є=569/70

177. AE ↓ 5,30 g., 18,5 mm
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: = 569/70.

178. AE ↓ 14,03 g, 29,5x28 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, A, a: = 570/71.

179. AE ↘ 7,77 g, 24x21,5 mm,
MIB II, p. 97, nr. 44 d, K,
CON, A, a: ? = 570/71 ?

180. AE ↙ 12,39 g, 27,5 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, A, a: = 570/71.

181. AE ↑ 10,34 g, 29x26 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, B, a: = 570/71.

182. AE ↓ 4,32 g, 20x19 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 c, K,
TES, a: = 570/71.

183. AE ↑ 11,37 g, 27 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, A, a: = 571/72.

184. AE ↓, 7,52 g, 23 mm,
MIB, II, p. 97, nr. 44d, K,
CON, B, a: =571/72.

185. AE ↑ 14,44 g, 29x27,5 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, B, a: = 571/72.

186. AE ↓ 6,66 g, 18 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: Z = 571/72

187. AE ↓ 5,46 g, 21x20 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K,
TES, a: Z= 571/72.

188. AE ↓ 3,07 g, 19,5x17 mm,
dublă frapă Av.,
MIB II, p. 102, nr. 71, I,
TES, a: Z = 571/72.

189. AE ↓ 13,97 g, 32x27 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK,A, a: Ϛ /I? = 571/72sau 572/73.

190. AE ↓ 12,64 g, 30 mm,
MIB, II, p. 100, nr. 56 a(57 a), M,
ANT, Γ, a: ϚII =572/73.

191. AE ↓ 6,80 g, 23x22 mm,
MIB, II, p. 98, nr. 47 a, K,
NIK, a: Ϛ I/II = 573/74.

192. AE ↑ 7, 20 g, 21 mm,
MIB, II, p. 99, nr. 51b, K,
KYZ, a: Ϛ/III = 573/74.

193. AE ↓ 15,28 g, 29 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, B, a: X = 574/75.

194. AE ↓ 6,20 g, 20 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70e, K,
TES, a:X=574/75.

195. AE ↓ 5,85 g, 21x19,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 f, K,
TES, a: XI/II = 577/78.

196. AE ↓ 4,44 g, 19 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 f, K,
TES, a: XI/II = 577/78.

197. AE ↘ 1,14 g, 14,5 mm,
MIB, II, p. 97, nr. 45, Є,
CON, a: 565-578.

198. AE ↑ 14,50 g, 29 mm,
MIB, II, p. 93-95, nr. 43 a, M,
CON, A , a: ?/II = 565-578.

Tiberiu II

199. AE ↓ 5,60 g, 27,5x26 mm,
MIB,II,p.105(106),nr. 24(35),M,
CON(NIK), ?, a : Ϛ I = 580/81.

200. AE ↓ 4,03 g, 22 mm,
MIB, II, p. 106, nr. 31A, X,
CON, a: 578/582.

Mauriciu Tiberiu

201. AE ↓ 5,13 g, 21 mm,
MIB, II, p. 123, nr. 112 B, K,
TES, a: I(II)= 582/83.

202. AE ↓ 12,61 g, 31x28,5 mm,
MIB, II, p. 112, nr. 65 C, M,
CON, A, a: II =583/84.
Av. DNMAV-RASPPA

203. AE ↓ 6,07 g, 23x22 mm,
MIB, II; p. 115, nr. 70 D, K,
CON, ?, a: Ϛ = 586/87.

204. AE ↓ 5,11 g, 20 mm,
MIB, II, p. 115, nr. 70 D, K,
CON, A, a: Ϛ I = 588/89.

205. AE ↑ 5,85 g, 23 mm,
MIB, II, p. 116, nr. 70 D, K,
CON, Δ, a: ϚII =589/90.

206. AE ↓ 5,45 g, 19x17,5 mm,
MIB, II, p. 124, nr. 113D, K,
TES, a: X = 591/92.

207. AE ↘ 3,90 g, 21,5x20 mm,
MIB, II, p. 116, nr. 69 D, K,
CON, A, a: X= 591/92.

208. AE ↓ 5,23 g, 20x18,5 mm,
MIB, II, tip general, K,
CON, ?, a: 582-602.
Av: …….. TIbPPAV

NĂVODARI-Limba Oii

Justin II

209. AE ↓, 1,72 g, 17x14 mm,
MIB, II, p. 97, nr. 45, Є,
CON, Δ, a: 565-578.

OLTINA-Capu Dealului

Justinian I

210. AE ↓ 16,02 g, 30 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, B, a: 527-537.

211. AE ↓ 18,00 g, 30,5 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, Γ, a: 527-537.

OVIDIU
Justinian I

212. AE ↓ 14,97 g, 34,5 mm,
MIBE, p. 129, nr. 95 a, M,
CON, A, a: X/ VI = 542/43.

PANTELIMONU DE SUS-ULMETUM

Anastasius I

213. AE ↓ 17,64 g, 34,5 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON, B, a: 512-517.

Justin I

214. AE ↘ 6,21 g, 24x22 mm,
MIBE, p. 100, nr. 42 a, K,
NIK, A, a: 518-522.

Justinian I

215. AE ↙ 14,54 g, 29,5x28 mm,
MIBE, p.127, nr. 85, M,
CON, B, a: 537/38.

216. AE ↖ 1,67 g, 14 mm,
MIBE, p. 133, nr. 99, I,
CON, a: X/X/II = 548/49.

217. AE ↘ 17,50 g, 33x31 mm,
MIBE, p.130, nr. 95 a, M,
CON, Є, a: X/X/Ϛ =552/53.

218. AE ↓ 2,82g, 18x16 mm,
MIBE, p. 133, nr. 99, I,
CON, a: X/X/X/II ? = 558/59 ?

Justin II

219. AE ↓ 5,34 g, 21x18,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES, a: Δ = 568/69.

220. AE ↓ 12,22 g, 30,28 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 b, M,
NIK, B, a: XI = 575/76.

Mauriciu-Tiberiu

221. AE ↓ 4,86 g, 23x20 mm,
MIB, II, p. 115, nr. 69 B, K,
CON, ?, a: ? = 582/83-583/84.

222. AE ↓ 4,79 g, 21 mm,
MIB, II, p. 115, nr. 70 D, K,
CON, B, a: II Ϛ = 589/90.

223. AE ↓ 4,55 g, 21 mm,
MIB, II, p. 115, nr. 70 D, K,
CON, B, a: Ϛ I /I = 589/90.

TÂRGUŞOR-ESTER

Focas

224. AE ↓, 12,16 g, 33 mm,
surfrapare pe Justinian I, M,
CON, a: 527-537.
MIB, II, tip general, XXXX,
CON, a: 603-610

TOPALU

Anastasius I

225. AE ↓ 11,21 g, 26 mm,
MIBE, p. 86, nr. 26, M,
CON, A, a: 507-512.

226. AE ↓ 14,13 g, 32 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27 M,
CON, A (Δ), a: 512-517.

227. AE ↓ 15,60 g, 30,5 mm,
MIBE, p. 87, nr. 27, M,
CON, Δ, a: 512-517.

Justin I

228. AE ↓ 16,22 g, 29 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, A, a: 518-522.

229. AE ↓ 15,95 g, 33,5 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11 M,
CON, A, a: 518-522.

230. AE ↑ 15,65 g, 30 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, A, a: 518-522.

231. AE ↑ 15,13 g, 32 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, B, a: 518-522.

232. AE ↑ 16,86 g, 31,5 x30 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11 M,
CON, Δ, a: 518-522.

233. AE ↑ 15,36 g, 30,5x29 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, Δ, a: 518-522.

234. AE ↓ 18,30 g, 31,5x30 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, Є, a: 518-522.

235. AE ↓ 16,62 g, 30 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11 M,
CON, Є, a: 518-522.

236. AE ↓ 14,62 g, 30 mm,
MIBE, p. 96, nr. 11, M,
CON, ?, a: 518-522.

237. AE ↑ 15,69 g, 29 mm,
MIBE, p. 96, nr. 12, M,
CON, Δ, a: 522-527.

238. AE ↑, 6,32 g, 25 mm,
MIBE, p. 97, nr. 19, K,
CON, Γ, a: 522-527.

239. AE ↓14,55 g, 32 mm,
MIBE, p. 102, nr. 61, M,
KYZ, A, a: 522-527.

Justinian I

240. AE ↑ 14,78 g, 31 mm,
MIBE, p. 126, nr. 84, M,
CON, A (Δ), a: 527-537.

241. AE ↓ 14,70 g, 32,5 mm,
MIBE, p. 126, nr. 83, M,
CON, A, a: 527-537.

242. AE ↓ 22,57 g, 38x36 mm,
MIBE, p. 129, nr. 95 a, M,
CON, Δ, a: X/III = 539/40.

243. AE ↑, 4,30 g, 19 mm,
MIBE, p. 133, nr. 96, I,
CON, a: X/ ЧI= 542/43.

244. AE ↓ 19,22 g, 34 mm,
MIBE, p. 136, nr. 113 a, M,
NIK, A, a: X/ Ч /II = 543/44.

245. AE ↓ 17,00 g, 35 mm,
MIBE, p. 140, nr. 120 c, M,
KYZ, A, a: X/Ч II = 543/44.

246. AE ↓ 17,29 g, 36 mm,
MIBE, p. 136, nr. 113 b, M,
NIK, B, a: X/ II/I = 544/45.

247. AE ↓ 17,77 g, 31,5 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a, M,
CON, Δ, a: X/X/II = 548/49.

248. AE ↘ 16,02 g, 29,5 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a, M,
CON, A, a: X/X/II/II = 550/51.

249. AE ↘ 16,18 g, 29,5 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a, M,
CON, A, a: X/X/I I/= 554/55.

250. AE ↓ 15,90 g, 32 mm,
MIBE, p. 130, nr. 95 a, M,
CON, Δ, a: X/X/ /II = 555/56.

251. AE ↓ 19,02 g, 34x31 mm,
MIBE, tip general, M,
??, B, a: X/X/X/I (I) = 557/58 sau
558/59.

Justin II

252. AE ↓ 13,08 g, 27x26 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Є, a: II/II = 568/69.

253. AE ↓ 13,42 g, 30x28 mm,
dublă frapă Rv.
MIB, II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, A, a: II/II, 568/69.

254. AE ↘ 13,52 g, 31,5x27,5 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, B, a: = 570/71.

255. AE ↘ 13,59 g., 30 mm,
MIB, II, p. 95, nr. 43 d, M,
CON, Δ, a: = 570/71.

256. AE ↑ 5,38 g, 22x21 mm,
MIB, II, p. 96, nr. 44 a, K,
CON, Δ, a: = 570/71.

257. AE ↑ 12,42 g, 30x28 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 a, M,
NIK, B, a: = 570/71.

258. AE ↓ 6,07 g, 20 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 a, K,
TES., a:Z = 571/72.

259. AE ↑ 5,56 g, 20x19 mm,
MIB, II, p. 182, nr. 70 a, K,
TES., a: ?/II= 571/72 ?

260. AE ↑ 11,31 g, 27,5 mm,
MIB, II, p. 99, nr. 50 b, M,
KYZ, A, a: X/II = 576/77.

261. AE ↓ 5,40 g, 21,5x19,5 mm,
MIB, II, p. 102, nr. 70 f., K,
TES., a: X/II = 576/77.

Mauriciu-Tiberiu

262. AE ↑ 9,40 g, 30 mm,
MIB, II, p. 113, nr. 67 D, M,
CON, Є, a: = 587/88, var.
TIbERPPA.

263. AE ↓ 11,47 g, 27 mm,
MIB, II, p. 117, nr. 75 D, M,
NIK, A, a: = 587/88.

264. AE ↑ 5,61 g, 24x22 mm,
dublă frapă Rv.,
MIB, II, tip general, ??

VADU
Justin II

265. AE ↓ 12,60 g, 31x29,5 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, M,
CON, Δ, a: II/II = 568/69.

266. AE ↑1,80 g, 16x13,5 mm,
MIB, II, p. 97, nr. 45, Є,
CON, ?, a: 565-578.

PASSIM
Mauriciu-Tiberiu

267. AE ↓ 4,31 g, 21 mm,
MIB, II, p. 115, nr. 70 D, K,
CON, ?, a: Ϛ = 587/88.

BIBLIOGRAFIE

ANGELOVA, PENCEV 1989 - St. Angelova, Vl.Pencev, *Srebărno săkrovisce ot Silistra,* Archeologija, 31 (1989), 2, p. 38-43.

BOUNEGRU, ADUMITROAEI 2005-2006 - O.Bounegru, M.Adumitroaei, *„Life (after Town) in Town" in Scythia Minor. Interpretări stratigrafice,* Peuce, 3-4 (2005-2006), p. 259-282.

CUSTUREA 2004-2005 - G. Custurea, *Date noi privind circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. V-VII),* Pontica, 37-38 (2004-2005), p. 491-536.

CUSTUREA, CLIANTE 2006 - G. Custurea, Tr.Cliante, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea (sec. VI-VII),* Pontica, 39 (2006), p. 423-434.

CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1999 – G.Custurea, A. Vertan, G. Talmațchi, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII),* Pontica, 32 (1999), p. 347-365.

DIMITROV 1982 - M.Dimitrov, *Preglead vîrhu monetnata țirkulația v. Dionisopolis prez rannoto srednovekovie (VI-XI v.),* Numizmatika, 16 (1982), 1, p. 33-40.

DIMITROV 1995 - M.Dimitrov, *Monetite ot Dionisopolis-Kavarna: izvor za administrativnata, politiceskata i stopanskata istorija na Severozapadnoto cernomorie ot IV v. pr X r. do predata na XV vek,* Dobrudja, 12 (1995), p. 173-179.

DOBRE 1995 - M.Dobre, *L'impact de la réforme d'Anastase sur la circulation monetaire à Durostorum*, Dobrudja, 12 (1995), p. 122-132.

GÂNDILĂ 2003-2005 - A.Gândilă, *Sixth-to-Seventh Century coin Circulation in Dobrudja,* CN, 9-11 (2003-2005), p. 109-166.

GÂNDILĂ 2007 - A.Gândilă, *Greek imperial, Roman, Byzantine and Ottoman coin finds from Capidava (1966-2006) in the Collection of the National History Museum of Romania,* Pontica, 40 (2007), p. 607-623.

HAHN 1975 - W.Hahn, *Moneta Imperii Byzantini, von Justinus II. bis Phocas (565-610), II,* Viena.

IACOB 2007 - M. Iacob, *La circulation monétaire à (L)ibida (Mésie Inférieure) du Ve jusqu'au début du VIIe siècle,* comunicare la Congresul internațional „Monety bizantynskie w Europie Środkowej miedzy V a X wickiem", Krakow, 23-26 IV. 2007.

IVANOV 1995 - V.Ivanov, *Niakolko monetni nahodki ot Iuzna Dobrudja,* Dobrudja, 12 (1995), p. 310-312.

KUZMANOV 1975 - G.Kuzmanov, *Săkrovişte ot rannovizantiiski moneti va nos Kaliakra,* Vekove, 4 (1975), 4, p. 77-80.

MADGEARU 1997a - Al.Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII,* Bucureşti.

MADGEARU 1997b - Al.Madgearu, *The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier,* RRH, 36 (1997), 3-4, p. 315-336.

MADGEARU 1998 - Al.Madgearu, *The Last period of the Danubian Limes (576-619 A.D.),* Studia Danubiana, Pars Romaniae. Series Symposia, I, Bucureşti, p. 221-228.

MADGEARU 2007 - Al.Madgearu. *The End of the Lower Danubian Limes: a violent or a Peaceful process?*, Studia Antiqua et Archaeologica, 12, p. 151-168.

MORRISSON, POPOVIĆ, IVANISEVIĆ 2004 - C.Morrisson, Vl.Popocić, V.Ivanisević, *Les Trésors monétaire byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713),* Réalités Byzantines, 13, Paris.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996 - E.Oberländer-Târnoveanu, *Monnaies byzantines des VIIe – Xe siècles découvertes à Silistra dans la collection de l'académicien Péricle Papahagi conservées au Cabinet des medailles du Musée National d'Histoire de Roumanie,* CN, 7 (1996), p. 97-127.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003 - E.Oberländer-Târnoveanu, *La monnaie dans l'espace rural byzantin des Balkans orientaux – un essai de synthèse au commencement du XXI- siècle,* Peuce, 1(14) (2003), p. 341-412.

PARUŞEV 1991 - V.Paruşev, *Anticini moneti ot Kaliakra,* Izvestija-Varna, 27 (42) (1991), p. 20-31.

POENARU-BORDEA, OCHEŞEANU, POPEEA 2004 - Gh.Poenaru Bordea, R.Ocheşeanu, Al.Popeea, *Monnaies byzantines du Musée de Constanța (Roumanie),* Wetteren

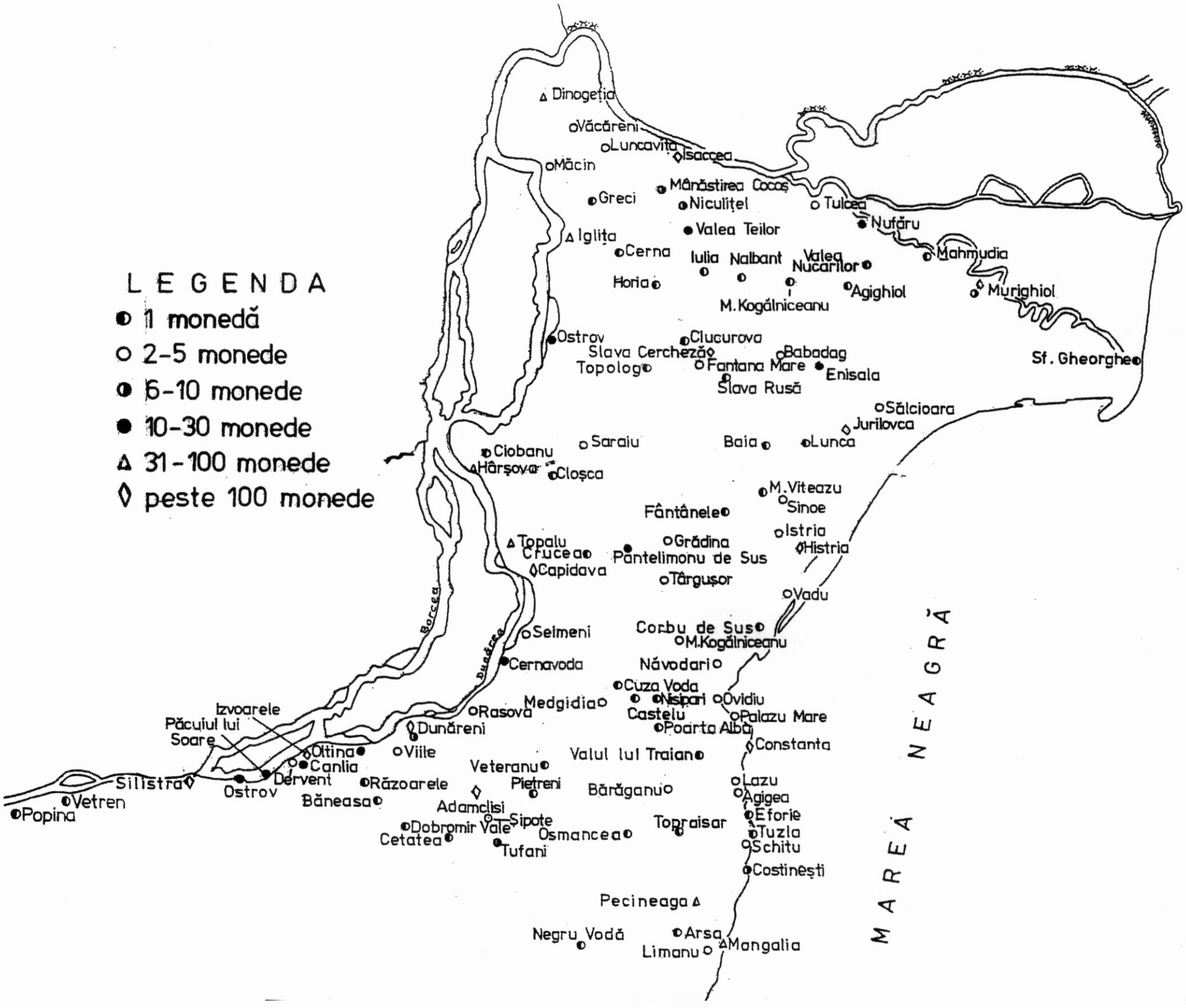
SÂMPETRU 1994 - M.Sâmpetru, *Oraşe şi cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, Bucureşti.

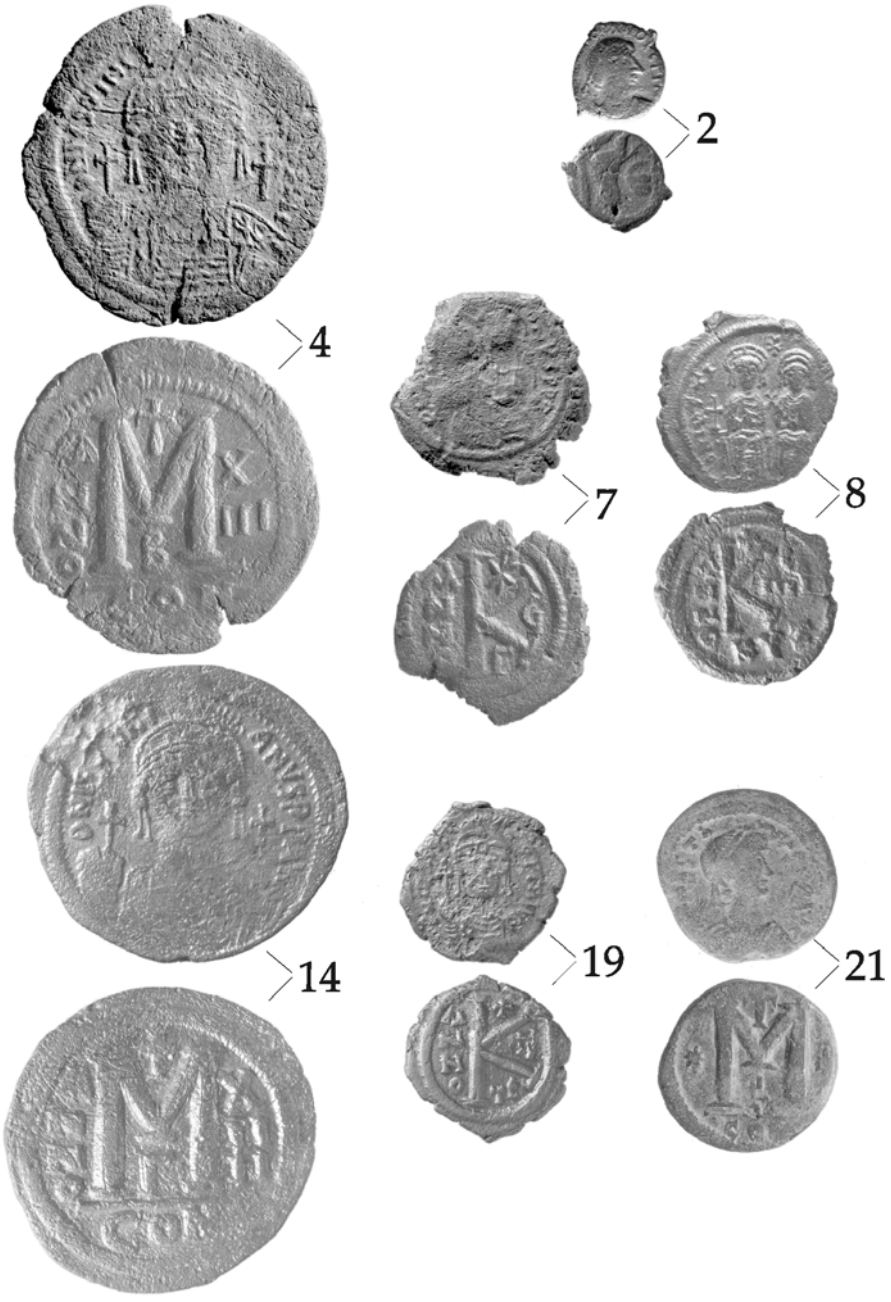
TORBATOV 1998 - S.Torbatov, *Rano vizantitijsko zlatno monetna săcrovişce ot Zaldapa (Provincija Skitija)*, Num. i Sfrag. 5 (1998), 1, p. 64-69.

TORBATOV 2002a - S.Torbatov, *Monetnata țirkulația v gradişceto krai Odărți, 310 g. pr. XR- 610 g. sl. HR,* Veliko Târnovo.

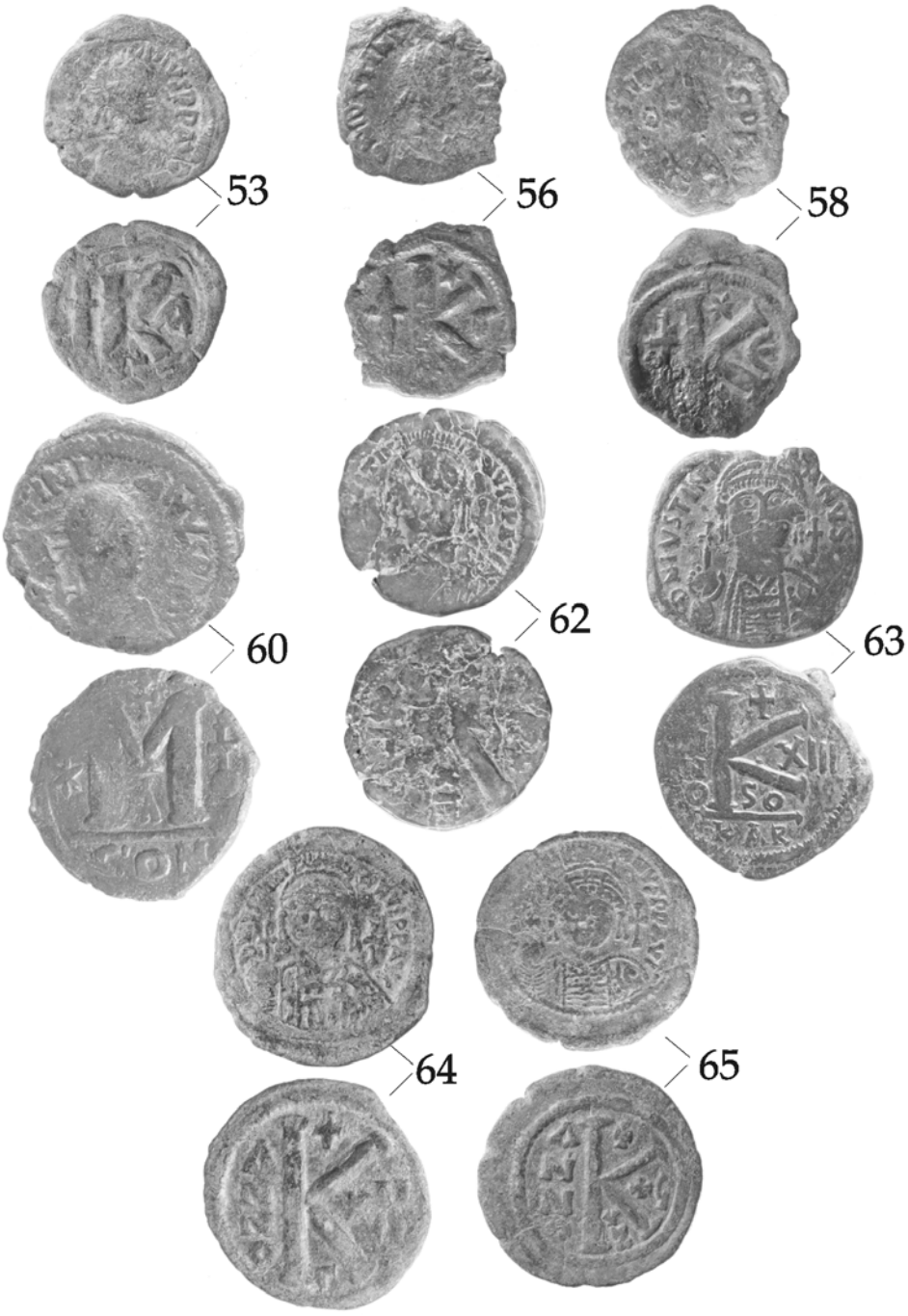
TORBATOV 2002b - S.Torbatov, *Ukrepiternata sistema na provinția Skitija (kraija na III-VII v.),* Veliko Târnovo

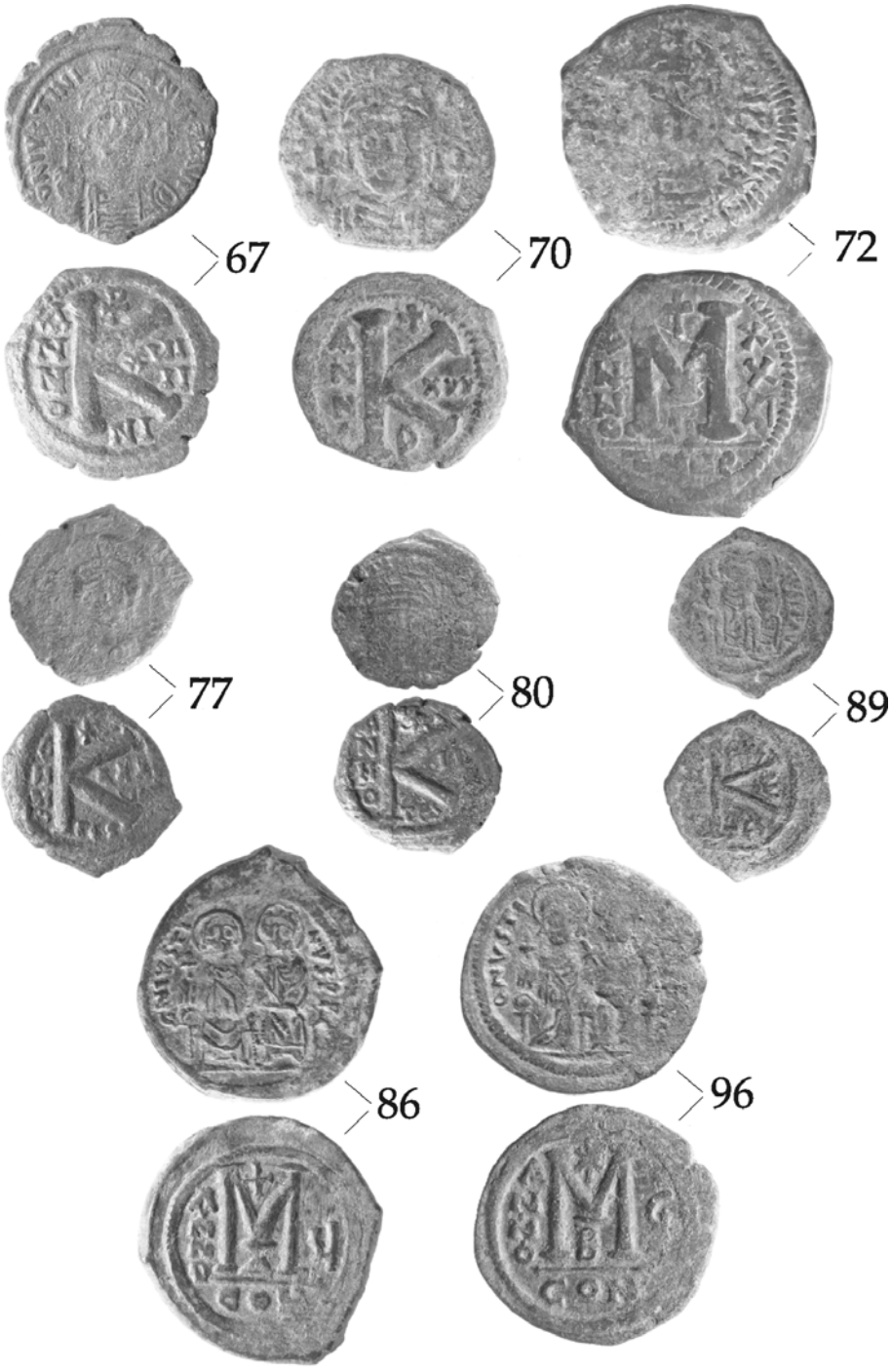
ZUGRAVU 2005 - N.Zugravu, *Antichitatea târzie*, Iaşi.

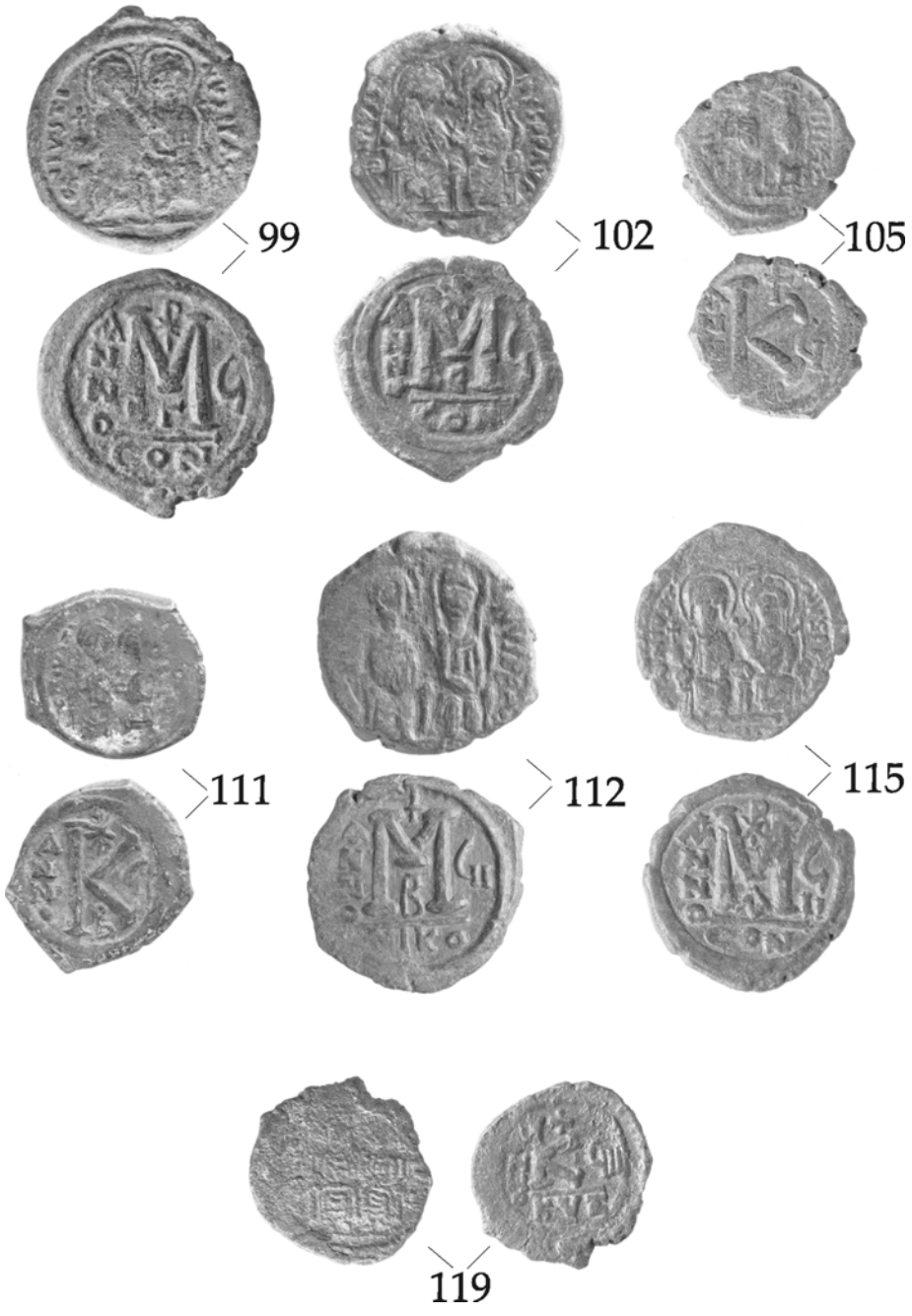

LEGENDA
1 monedă
2-5 monede
6-10 monede
10-30 monede
31-100 monede
peste 100 monede
Dinogeția
Văcăreni
Luncavița
Isaccea
Măcin
Mănăstirea Cocoș
Greci
Niculițel
Tulcea
Nufăru
Valea Teilor
Iglița
Cerna
Iulia
Nalbant
Valea Nucarilor
Mahmudia
Horia
Agighiol
Murighiol
M. Kogălniceanu
Ostrov
Clucurova
Slava Cercheză
Babadag
Topolog
Fantana Mare
Enisala
Sf. Gheorghe
Slava Rusă
Sălcioara
Jurilovca
Saraiu
Baia
Lunca
Ciobanu
Hârșova
Cloșca
M. Viteazu
Sinoe
Fântânele
Istria
Topalu
Grădina
Histria
Crucea
Pantelimonu de Sus
Capidava
Târgușor
Vadu
Corbu de Sus
Seimeni
M. Kogălniceanu
Cernavoda
Năvodari
Cuza Vodă
Nisipari
Ovidiu
Medgidia
Rasova
Castelu
Palazu Mare
Izvoarele
Păcuiul lui Soare
Dunăreni
Poarta Albă
Constanța
Oltina
Viile
Valul lui Traian
Canlia
Veteranu
Dervent
Pietreni
Lazu
Silistra
Răzoarele
Bărăganu
Agigea
Ostrov
Vetren
Băneasa
Adamclisi
Eforie
Popina
Sipote
Dobromir Vale
Topraisar
Tuzla
Cetatea
Osmancea
Schitu
Tufani
Costinești
Pecineaga
Negru Vodă
Arsa
Mangalia
Limanu
MAREA NEAGRĂ
Dunărea
Borcea

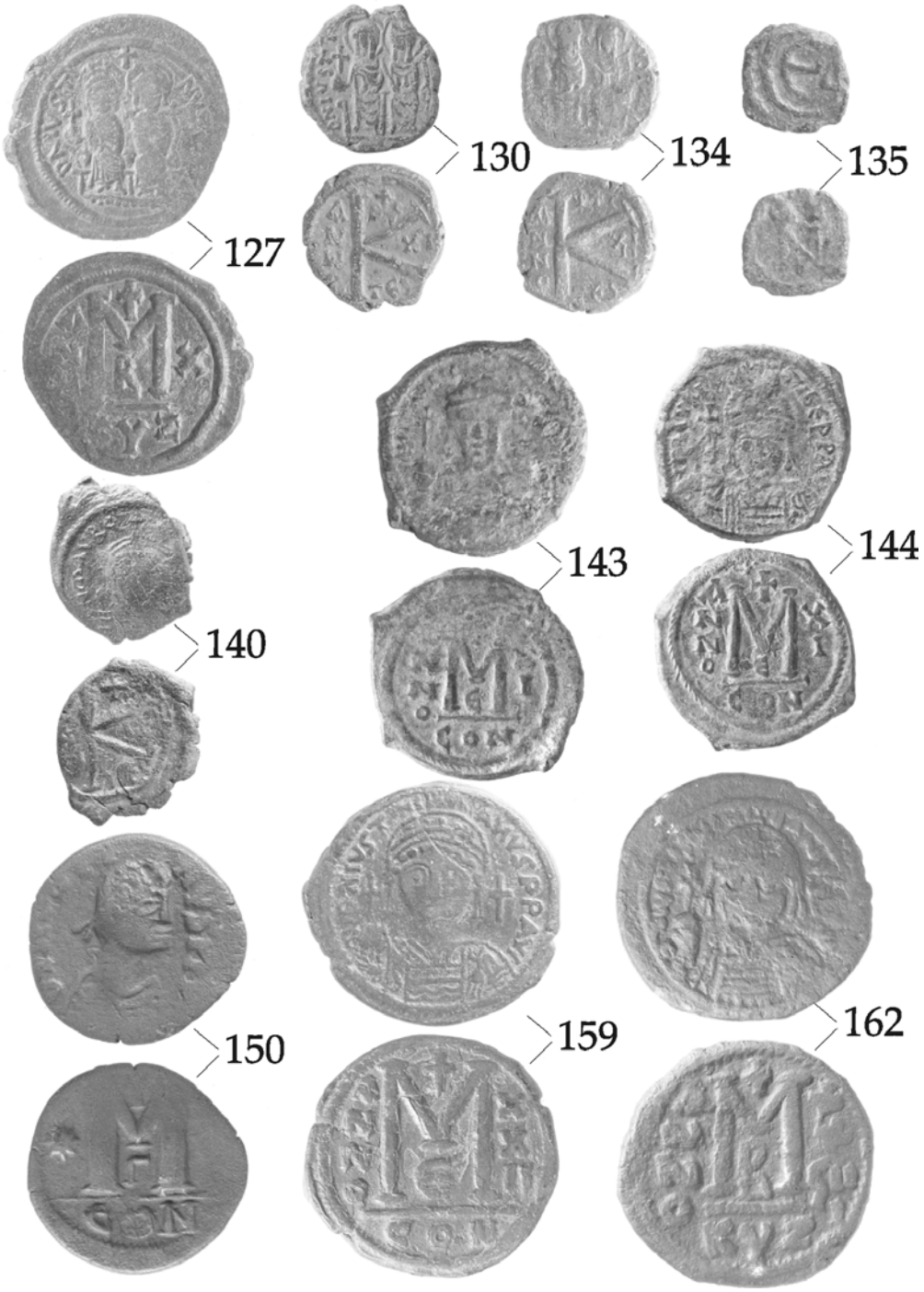

2
4
7
8
14
19
21

27
30
35
39
44
49
51

53
56
58
60
62
63
64
65

67
70
72
77
80
89
86
96

99
102
105
111
112
115
119

127
130
134
135
140
143
144
150
159
162

166
167
169
170
188
190
192
195
200
202
203

207
213
220
224
225
227
229

233
235
238
239
242
243
244

245
246
253
255
258
260
261

262 263 264

265

NEW BYZANTINE MONETARY DISCOVERIES IN DOBRUDJA (5th – 7th CENT)

Abstract

The author publishes a number of 267 Byzantine coins from the 5th – 7th cent. discovered in Dobrudja. The pieces come either from archaeological sites like Adamclisi, Capidava, Hârşova, Pantelimonul de Sus, either from private collections.

Some pieces worth being individualized. Piece no. 2 is a rare issue from Justinus I, the "*officina*" of pieces no. 102 and no. 111 is original and piece no. 202 has a different reading legend to the MIB, II catalogue.

The author is also making some remarques concerning the circulation of the early Byzantine coin on the territory of Dobrudja. Starting with the monetary reform of Anastasius I, the emperors` issues spread in the towns and the big fortresses and only sporadically in the rural area. From the analyze of the spreading discoveries one can notice that from a number of 101 sites, in 40 among them only one coin has been discovered. We notice, therefore, a weak monetary circulation in the rural area. After the first half of the 6th cent., the monetary circulation gets a "isolated" character, limited to towns and their surroundings. Only after the years 616-619 this phenomenon becomes symbolic up to its total disappearance after 680. The multiplication of the precious metal coins during the second half of the 7th cent. shows the military aspect of the monetary penetration in the epoch.

RECENZII

COMPTES RENDUS

Rome and the Black Sea Region. Domination, Romanisation, Resistance, Black Sea Studies 5, edited by Tønnes Bekker-Nielsen, Aarhus University Press, 2006, 186 p.

Centre for Black Sea Studies a fost înființat în luna februarie, 2002. Ca centru de cercetare interdisciplinară are scopul de a studia lumea circumpontică, prin accentuarea relațiilor etnice, a contactelor culturale şi economice, a fenomenelor politice şi sociale din zona de legătură dintre Europa şi Asia.[1] Activitatea acestuia s-a remarcat şi prin organizarea de conferințe internaționale, fiecare cu o temă privitoare la spațiul pontic. Unele comunicări, prezentate în acest context, au fost publicate în seria Black Sea Studies (BSS), care a ajuns de curând la numărul 7. Am ales să prezentăm BSS 5, apărut în anul 2006.

Rome and the Black Sea Region. Domination, Romanisation, Resistance reuneşte nouă articole, inițial comunicări susținute la cea de-a V-a Conferință Internațională a centrului amintit, care a avut loc la Esbjerg, între 23-26 ianuarie 2005. Asemenea conferinței, volumul are ca fir conducător tema „Impactul Romei asupra spațiului circumpontic".

Tønnes Bekker-Nielsen, editorul lucrării, în *Introducere,* familiarizează cititorul cu domeniul şi punctele de abordare folosite de autorii articolelor. Esențial pentru înțelegerea raporturilor lumii romane cu zonele din jurul Mării Negre este sistematizarea lor în trei termeni cheie, anunțați încă din titlu. Aceştia sunt însoțiți de câteva detalii geografice şi cronologice, care creează premisele proiectării fenomenelor tratate în contextul mai larg al istoriei romane.

Dimensiunile clarificate de T. Bekker-Nielsen se referă la trei noțiuni interconectate: dominația (cucerirea romană), romanizarea (ca justificare a dominației) şi rezistența (ca răspuns la romanizare). Fraza aleasă de T. Bekker-Nielsen pentru a caracteriza raporturile Romei cu spațiile supuse şi pentru a ilustra universalitatea şi valabilitatea acestui tipar în orice perioadă şi în orice spațiu, este foarte potrivită pentru întreg conținutul volumului: „all history is contemporary history" (Benedetto Croce). Într-adevăr, autorii prezintă, ca analogii la subiectele tratate, exemple similare din modernitate şi contemporaneitate.

Articolele sunt organizate în funcție de conținutul lor şi se succed logic dând cursivitate şi unitate volumului.

În primul, *From Kingdom to Province: Reshaping Pontos after the Fall of Mithridates VI,* Jacob Munk Højte prezintă etapele parcurse de Pontos, de la un regat cu o viață urbană nesemnificativă, materializată în coloniile greceşti de pe țărmul mării, puternic influențate de elenism, la o provincie romană în care urbanizarea a depăşit litoralul şi a pătruns în interiorul continentului. Autorul analizează schimbările pe care cucerirea romană le-a determinat în regiunea amintită. Prima observație ar fi aceea că densitatea de locuire a crescut, apărând nu numai noi centre urbane, ci şi aşezări rurale. Observațiile se bazează pe rezultatele cercetărilor arheologice făcute în siturile din zona promontoriului Sinope şi din Paphlagonia. O altă schimbare impusă de noua configurație politică

[1] Informații despre activitatea acestu centru, precum şi publicațiile sale, în format pdf., pot fi accesate pe site-ul: http://www.pontos.dk/

a fost şi cea legată de modul de măsurare a timpului. Era bithyno-pontică a fost abandonată poate şi din cauza legăturii cu regalitatea (anul de pornire era cel în care Zipoites devenise rege al al Bithyniei, în 297/96 a.Chr.). Aceasta nu a fost însă o modificare impusă, ci s-a produs la inițiativa autorităților locale.

Metamorfozele Pontos-ului, în special cele petrecute la nivel social, sunt sesizabile în inscripții, datorită a ceea ce el numeşte „the epigraphic habit". Corelând informațiile epigrafice şi arheologice cu cele numismatice, autorul concluzionează că în majoritatea oraşelor transformările au avut loc concomitent şi treptat, chiar dacă unele procese sunt mai puțin vizibile şi mai greu de datat.

Liviu Petculescu conturează, în *The Roman Army as a Factor of Romanisation in the North-East Part of Moesia Inferior*, unul din factorii care au purtat romanizarea în teritoriile cucerite, referindu-se la partea de NE a Moesiei Inferior. Sunt tratate în special consecințele cuceririi şi reorganizării militare a provinciei. Spre deosebire de spațiul amintit în primul articol, în care prezența militară era redusă, întărirea *limes*-ului moesiac a presupus şi cantonarea de unități auxiliare şi chiar legiuni în centrele fortificate aflate pe linia Dunării. Astfel, zona romanizată cel mai puternic a devenit cea întinsă de-a lungul fluviului, spre deosebire de litoral, unde romanii s-au lovit de tradiționalismul oraşelor greceşti şi al teritoriilor lor. Influența militară de pe *limes*-ul danubian, mult mai extinsă, ajungea atât în partea centrală, cât şi în cea litorală a Moesiei Inferior. Această implicare a armatei în teritoriile ce țineau de oraşele greceşti sau de centrele din mijlocul provinciei este ilustrată de izvoarele epigrafice, principala sursă cu care autorul îşi susține aserțiunile.

Următorul grup de articole surprinde punctele de vedere ale celor cuceriți, modul în care noii veniți erau percepuți şi mai ales deschiderea către romanitate sau respingerea sa de către populațiile indigene din provincia romană Bithynia – Pontus.

Astfel, Daniela Dueck introduce şi explică în *Memnon of Herakleia on Rome and the Romans* conceptul de *identitate multiplă*, tratat sau numai amintit în încă două din articolele componente ale volumului. Este un fenomen specific mai ales ariei circumpontice, unde tradiția elenistică, bine înrădăcinată în aspectele sociale, culturale, politice, religioase locale, a venit în contact cu cea romană. Existența uneia nu a exclus-o pe cealaltă, populația din zonă fiind perfect adaptabilă şi la influențele nou venite, tocmai datorită posibilității de asumare a unei identități multiple: cea locală, cea greacă şi cea romană. Şi Jesper Majbom Madsen ilustrează capacitatea locuitorilor provinciei Bithynia-Pontus de a avea o „suprastructură" a unei identități deja existente. Însuşirea unei identități romane nu aducea cu sine o criză existențială, ci doar completa trăsăturile locale formate anterior. Jørgen Christian Meyer ne oferă un contraexemplu: poporul evreu. Autorul vorbeşte despre incapacitatea acestuia de a se adapta la noua situație impusă de imperiul roman. Identitatea sa este exclusivă şi singulară având la bază motivații religioase – destinul comun dat de Dumnezeu evreilor şi cărțile sfinte. Mai multe detalii despre aceste două contribuții vom furniza mai jos, deoarece ținem să păstrăm ordinea stabilită în cuprinsul volumului.

Revenind la articolul Danielei Dueck, amintim câteva aspecte analizate în acesta: opera *Περί Ήρακλεία* a heracleeanului Memnon, al cărei rezumat ne-a

parvenit prin Photios, patriarh al Constantinopolului în secolul IX; evenimentele la care Memnon s-a referit în lucrarea sa (cele relevante pentru Heracleea sunt preponderente); constatările de natură politică, socială, morală pe care acesta le face; asemănări şi deosebiri între textul său şi cele ale altor autori antici (Strabon) în ceea ce priveşte relaţiile romanilor cu heracleenii şi cu alte populaţii cucerite. Autoarea oferă, deci, imaginea unui heracleean despre patria sa, pe care el o vede ca punct central în raport cu periferia, simbolizată de restul lumii. Perspectiva este opusă cu cea a scriitorilor romani, care văd în provinciile cucerite periferia, iar în Roma centrul.

Jesper Majbom Madsen are ca punct de plecare, în *Intelectual Resistance to Roman Hegemony and its Representativity*, izvoarele literare antice ale autorilor locali din Bithynia-Pontus. Madsen vorbeşte despre rezistenţa intelectuală şi reprezentanţii săi din provincia amintită, manifestată prin mişcarea literară denumită „the Second Sofistic", între secolele I-III p.Chr. Este numită astfel deoarece promotorii săi s-au inspirat din stilul literar folosit de atenieni mai ales în secolul V a. Chr. Cei care se încadrează în acest curent pledează pentru păstrarea culturii greceşti în oraşele cu tradiţie elenistică din zona menţionată, fără sa nege cucerirea romană şi acceptând unele modificări politice, sociale şi religioase aduse de ea. Este intr-adevăr o formă de rezistenţă, nu numai prin conţinutul scrierilor ce îi aparţin, ci şi prin simplul fapt că, prin numele adoptat, aminteşte de perioada de aur a literaturii şi a culturii greceşti în general. Nu este însă o formă de negare sau inadaptare a întregii populaţii, ci un fenomen izolat, care vine în contrast cu tendinţa elitei locale de a se considera romană. Astfel, Plutarch, Dion din Prusa şi Philostratos din Athena critică influenţa culturii romane şi pe grecii care au îmbrăţişat-o uitându-şi originile. Ei însă recunosc şi acceptă superioritatea militară romană. Arrianus din Athena şi Cassius Dion din Nikaia oferă imaginea unor intelectuali locali integraţi în sistemul administrativ-politic roman, fiecare deţinând funcţia de guvernator în diferite provincii. Deşi Dion dezaprobă, într-o oarecare măsură, practicarea cultului imperial şi critică domnia lui Domitian, el se consideră ca aparţinând elitei romane, când foloseşte pronumele „noi", pentru rangul senatorial. Aristeides este favorabil romanităţii apreciind capacitatea Romei şi a conducătorilor ei de a menţine un imperiu atât de întins, spre deosebire de imposibilitatea de supravieţuire a imperiului constituit de Alexandru cel Mare. Prin urmare, opiniile autorilor antici sunt diferite şi nu corespund de fiecare dată cu atitudinea întregii elite locale. Numele romane, preponderente , sunt un indiciu că elita trece printr-un proces de romanizare sub toate aspectele, chiar şi sub cel al onomasticii.

La fel ca Højte şi Madsen, Thomas Corsten are în vedere, în *The Rôle and the Status of the Indigenous Population in Bithynia*, importanţa numelor locuitorilor din Bithynia. Punctul său de vedere este, însă, diferit. Cercetătorul consideră că preponderenţa numelor romane în inscripţiile funerare ilustrează o schimbare completă a vechii elite, tracă la origine, cu una romană, care acumula din ce în ce mai mult pământ, în defavoarea nobililor indigeni. Procesul de trecere a proprietăţilor funciare din mâna elitei locale în cea a noii păturii romane a început din secolul III a.Chr. şi s-a desăvârşit în timpul lui Augustus. Articolul este însoţit şi de un *Appendix*, care cuprinde inscripţii descoperite la Nikaia, Nikomedia,

Prusa şi Kios.

Următoarele două contribuții prezintă, după cum constata T. Bekker-Nielsen în introducere, spațiul circumpontic din perspectiva unor romani stabiliți acolo.

Provinica lui Plinius cel Tânăr, la care se referă articolul lui Greg Woolf, *Pliny's Province*, este Bithynia-Pontus. Izvorul literar folosit este cartea a 10-a a *Scrisorilor* lui Plinius cel Tânăr, care cuprinde corespondența dintre acesta, în calitate de guvernator al provinciei, şi împăratul Traian. Din punct de vedere al poziției față de cea de-a zecea carte a *Scrisorilor*, G. Woolf face parte din rândul cercetătorilor care îi contestă caracterul de simplă corespondență personală, pe care Plinius nu a gândit-o ca publicabilă. G. Woolf îşi argumentează punctul de vedere, concluzionând că scopul volumului epistolar era propagandistic, de oglindire a unei relații perfecte dintre împăratul ideal şi guvernatorul ideal. Autorul consideră că Plinius nu prezintă o provincie, ci o creează atent, conturând portrete pozitive ale conducătorilor romani şi evitând să amintească şi tulburările care au avut loc. În acest mod, scriitorul oferă o imagine parțială şi reflectă clar numai atitudinea şi ideologia clasei din care face parte.

Cel de-al şaptelea articol, *Local Politics in an Imperial Context*, este semnat de editorul lucrării, T. Bekker-Nielsen. Prin utilizarea izvoarelor scrise, dar şi a unor descoperiri epigrafice, acesta distinge patru moduri de a obține influență, respect şi anumite facilități în spațiul provincial roman. Prin urmare, direcțiile politicii locale, sunt trasate de tipul de putere deținut:

-puterea banilor era exercitată de aşa-zişii binefăcători, care îşi ofereau ajutorul financiar oraşelor aflate în criză, provocând, în cele din urmă, acumularea unor datorii imense şi imposibilitatea centrelor urbane de a le plăti.

-puterea micilor funcționari era importantă datorită funcțiilor cheie pe care le deținea; ei controlau accesul la superiorii lor; prin prisma permanței postului ocupat, aveau, de asemenea, avantajul de a cunoaşte mai bine situația oraşului în care trăiau, spre deosebire de magistrații numiți anual.

-puterea Romei se manifesta la nivel judiciar, domeniu în care provincialii intrau cel mai des în contact cu centrul imperiului. Influența Romei în această sferă era asigurată de legăturile avute de nobilii locali cu oficialii romani, relații care îi favorizau în fața legii.

-puterea zvonului, cum o numeşte autorul, era accesibilă oricui, indiferent de statut social, funcție sau avere; utilizarea sa în spațiul asiatic este confirmată în corespondența dintre Cicero şi fratele său Quintus.

T. Bekker-Nielsen mai prezintă şi două studii de caz, *Reading the Riot Act in Ephesos* şi *Friends in High Places.*

În *Cultural Contact and Cultural Change: Colonialism and Empire*, Anne Marie Carstens conceptualizează o serie de sintagme, care pot fi incluse în aria tematică a unui fenomen mai larg, cel al romanizării. Principala rezultantă a acestui proces se manifestă atât la nivel material cât şi la nivel mental, prin modificări succesive. Metamorfoza se produce datorită influențelor diferite, care îmbracă elementele tradiționale, locale ale unei populații, prin permanent contact cultural. Printre conceptele analizate se numără: cultura, stilul, identitatea (culturală), aculturația etc. Utilizând considerațiile lui Chris Gordon, din *Archaeology and Colonialism-Culural Contact from 5000 B.C. to the Present* şi exemple referitoare la un caz

concret – arta greco-persană, A.M. Carstens concluzionează că ridicarea şi menţinerea unui mare imperiu nu se pot baza exclusiv pe puterea politică, dominaţie şi supunere, ci şi pe puterea creativă pe care o deţine cultura.

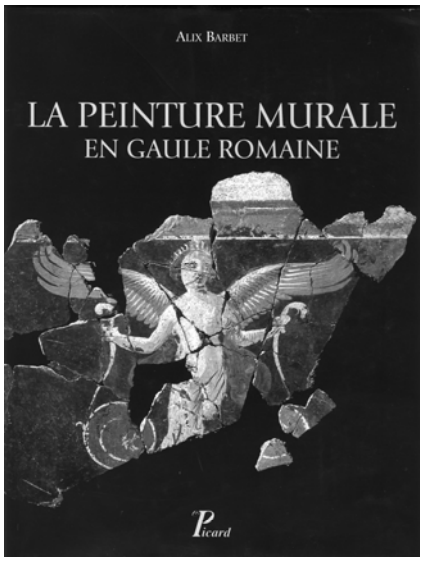
J.C. Mayer, în *What Have the Romans ever Done for Us? How to win wars and also peace*, tratează două caracteristici ale politicii Imperiului roman, aparent incompatibile, dar în mod surprinzător legate printr-o relaţie cauză-efect. Nici un imperiu nu poate rezista fără măsuri brutale şi coercitive. După cucerire urmează pacea. Dar, poate pacea să fie menţinută fără mijloace militare? Se complac oare toate popoarele supuse în această postură de inferioritate, în ciuda avantajelor oferite de cuceritor? Răspunsul dat de autor este negativ, exemplificat şi cu evenimentele contemporane din Irak („americanizarea Irakului"). Totuşi, lumea antică era una deschisă interconexiunilor culturale. Atât elenismul cât şi romanitatea s-au impus în majoritatea cazurilor. Există însă o excepţie: poporul evreu, care s-a opus atât elenizării cât şi romanizării. J.C. Mayer tratează acest fenomen interesant apelând, după cum am specificat, la conceptul de *identitate multiplă*, dimensiune la care poporul iudaic nu s-a putut adapta. Cercetătorul defineşte şi etapele prin care romanii, prin romanizare, au reuşit să construiască o identitate bine conturată, adoptată de cei cuceriţi, de-a lungul timpului: cucerire (dominaţie), consolidare, adaptare, integrare deplină.

Apărut într-un format de calitate şi în bune condiţii grafice, volumul devine un instrument foarte util pentru cei care sunt interesaţi de istoria spaţiului pontic în perioada romană.

Subliniem, de asemenea, importanţa iniţiativei centrului danez de a aduce laolaltă şi de a publica studii ale cercetătorilor din diferite instituţii şi institute de profil din străinătate, atât de necesare lămuririi aspectelor privitoare la antichitatea circumpontică.

Irina NASTASI

Alix BARBET, *La peinture murale en Gaule romaine*, Ed. Picard, Paris, 2008, 391 pag., 565 photos couleur + carte.

L'ouvrage sur lequel nous allons nous arrêter en ce qui suit couronne pour son auteur plusieurs décennies d'activité prestigieuse mise au service d'une discipline relativement récente, quoique le sujet de cette discipline remonte bien loin dans le passé, aux débuts de l'antiquité même. Il faudrait préciser premièrement que la peinture murale antique, dont les plus anciens exemples connus remontent au milieu du II-e millénaire av. J.-C., c'est-à-dire depuis quand datent les fragments du décor du palais détruit d'Akrotiri, sur l'île de Thera, ou Santorin d'aujourd'hui, a fait l'objet d'une approche scientifique systématique seulement au XIX-e s., lorsque les vestiges de Pompéi venaient d'être mis au jour. Mais la peinture murale romaine, dont le centre initial d'intérêt a été localisé dans la ville ensevelie par la lave du Vésuve, n'est pas liée uniquement à la péninsule italique.

Dans les provinces de l'empire, dont la Gaule fut l'une des plus fleurissantes, ce chapitre de l'histoire de l'art antique a connu des aspects particulièrement originaux et spectaculaires, quoiqu'ils viennent d'être mis en évidence seulement aux années 70 du XX-e s., grâce justement aux efforts soutenus de l'auteur de ce livre. Car du nom d'Alix Barbet se lient non seulement un impressionnant volume d'ouvrages et études scientifiques, qui dépassent déjà 200 titres, mais aussi toute une série d'activités concrètes, au sein du Conseil de l'Europe ou d'autres organismes internationaux, pour le sauvetage et la mise en valeur de plusieurs ensembles de peinture murale, au point d'être perdus à jamais pour les chercheurs et le grand public. De son nom se lient davantage la création du Centre d'Etudes des Peintures Murales Romaines de Soissons (CEPMR) le premier de ce type de la France et l'un des premiers au monde, aussi bien que la formation de plusieurs séries de chercheurs et de restaurateurs qui allaient partager la passion pour la mise en valeur des peintures murales.

Ayant en vue tout cela, on peut dire que l'ouvrage que nous allons présenter est l'un des plus beaux accomplissements d'une véritable profession de foi, dirigée constamment vers un aspect partiellement ignoré par beaucoup à cause de la fragilité de toute découverte de fragments de décor mural peint.

Dans une brève *introduction* nous est présentée une évaluation globale du volume des ouvrages déjà existants sur les peintures murales de la Gaule, accompagnée par l'observation constante qu'il n'existe pas encore pour la plupart

des provinces de l'empire romain un répertoire complet sur les découvertes de ce type. Des le début le lecteur est introduit dans la problématique de la terminologie, c'est à dire si l'on peut parler d'une peinture exclusivement autonome, spécifique uniquement à la Gaule romaine, ou au contraire, la peinture de cette province suivait, d'une manière plus ou moins fidèle, les modèles venus d'Italie. Dans la même logique de la démarche peuvent se préciser les problèmes dans les autres provinces, où la découverte des ensembles des peintures murales devient de plus en plus actuelle.

L'auteur assume directement l'initiative d'aborder la substance de son ouvrage, l'analyse des dates, des styles, des tendances originelles provinciales, etc…, dans une manière semblable à celle de bâtir une maison. En premier lieu, ont été établies des fondations solides, c'est-à-dire qu'en accord avec les informations stratigraphiques accessibles, les analogies connues dans le milieu hellénistique et romain, ont été interprétés les plus anciens ensembles picturaux. Ensuite, gardant toujours la métaphore du début, ont été érigés les échafaudages de la construction, c'est-à-dire qu'ont été élaborées des hypothèses capables d'assurer la cohésion des dates et des constatations, apparemment isolées, afin de les comparer et de les analyser ensembles. Enfin, les lecteurs pourraient avoir à la fin la perspective d'un édifice solide, en train de s'articuler devant leurs propres yeux, car « *le chantier reste ouvert, de toute façon, à chacun d'y ajouter sa pierre… et non pas de la jeter* », comme l'indique l'auteur même, consciente du risque de son entreprise, essayant d'aborder une synthèse trop fragile par son ampleur.

Structurée en deux partie, la première intitulée *Etude chronologique*, la deuxième *Peinture de genre*, le livre comprend à la fin de chaque chapitre une série de conclusions, permettant ainsi une meilleure coordination du riche matériel documentaire.

Les premiers chapitres sont consacrés au *Cadre de l'étude et méthodes* (I) et à la *Réalisation technique des peintures* (II). En premier lieu sont présentées d'une manière synthétique les analyses les plus significatives concernant les découvertes de peintures murales, à partir de l'ouvrage d'Adrien Blanchet, « *Etude sur le décor des édifices de la Gaule romaine* », publié en 1913, qui avait le mérite d'établir un inventaire relativement complet des ensembles connus jusqu'à la date de la parution du livre. Ensuite sont discutées les diverses méthodes d'étude des fragments de peintures, surtout lorsqu'ils n'ont pas été récupérés d'une manière systématique. Il y a souvent des cas où les fragments de différentes séquences décoratives des peintures de la plinthe, c'est-à-dire la zone inférieure des parois, ne collent pas avec ceux de la zone moyenne et supérieure et en absence de ces morceaux clés, la restitution complète du décor d'une paroi et ensuite celui de l'édifice entier, reste impossible. Pour éviter ces situations désagréables et frustrantes, surtout lorsqu'il s'agit d'hypothèses de restitutions complètes, sont passés en revue les procédés techniques qui puissent aider considérablement la récupération des fragments découverts *in situ*. A ce point le relevé, exécuté à l'échelle 1/1 sur plastique transparent, ainsi que les détails des photos prises lors de la découverte, s'avèrent essentiels. Une fois parcourues ces opérations et les morceaux clés identifiés, les correspondances entre les zones décoratives des parois deviennent plus faciles à déterminer. Dans le deuxième

chapitre sont présentées d'une manière détaillée, la technique de la fresque, à partir des sources écrites, mais aussi par rapport aux réalités effectives enregistrées sur le terrain qui ne respectent que partiellement les sources classiques. Ensuite sont détaillées les techniques d'application du mortier, du support pictural les tracées préparatoires des schémas décoratives, lorsqu'ils sont visibles.

Le IIIe chapitre, *Naissance de la peinture murale du Ve siècle au I^-er^ siècle. av. J.-C.*, est consacré à la tradition préromaine du décor monumental peint en Gaule, avant la conquête. Une place à part dans l'analyse est occupée par l'ensemble monumental découvert à La Rocquepertuse, où un sanctuaire consacré à des dieux-héros gaulois avait partiellement un décor peint, exécuté directement sur pierre. Dans le même contexte sont analysé d'autres découvertes en provenance de Glanum, Nimes et Saint Chapte. Ensuite est discuté *le premier style* de la peinture pompéienne et les découvertes par lesquelles il est illustré en Gaule, c'est-à-dire celles enregistrées sur l'ile Sainte Marguerite et Lyon. Le deuxième style est discuté dans le contexte des découvertes de Glanum, Nîmes, Ensérune, etc.…, c'est-à-dire la partie sud de la Gaule, située au voisinage des frontières d'Italie, d'où venaient la plupart des artisans itinérants.

Un rôle important dans l'ouvrage occupe le IVe chapitre, *Naissance, diffusion et évolution du IIIe style pompéien* car justement ce style a été considérablement enrichi par les apports extrêmement originaux des ateliers de la Gaule romaine. Sont passées en revue par ordre chronologique, sous la forme de fiches dossiers de chaque site, les découvertes de Lyon, Saint Romain en Gal, Orange, qui illustrent le « IIIe style sévère », l'étape la plus ancienne en Gaule, pour passer ensuite aux autres sites localisés en Narbonnaise, Lyonnaise, Aquitaine et la Belgique, qui témoignent de l'éblouissement de la peinture murale dans toute cette zone de l'empire, due à l'influence constante exercée aussi par les ateliers provinciaux de Lyon.

Dans les chapitres V, VI et VII est analysée l'évolution de la peinture murale entre la dernière moitié du I^e^ s. apr. J.-C. et les III et IVe s., période pendant laquelle se développe la tradition originelle d'une véritable école provinciale. L'auteur met en évidence qu'à partir même de la dynastie flavienne était en train de se produire une révolution stylistique remarquée au niveau d'un répertoire décoratif élaboré au début par les ateliers italiques mais richement transformé et adapté par les artisans et ateliers locaux, qui allaient s'affirmer pleinement partout. Il s'agit surtout du développement d'un motif décoratif très connu par ailleurs, la bordure ajourée, ainsi que la nouvelle distribution des motifs figuratifs à l'intérieur des compositions. D'autre part, une évolution extrêmement originelle allait connaître aussi le motif du « candélabre », avec plusieurs variantes typologiques propres aux provinces gauloises. La peinture murale tardive, du III et IVe s., est interprétée par l'auteur sous le signe d'un maniérisme archaïsant, avec des personnages grandeur nature au milieu de vastes compositions figuratives, adoptées aussi par les mosaïques de l'époque, ce qui aurait pu suggérer des options stylistiques communes de la part des commanditaires. Ces options témoignent d'une préoccupation constante de leur part de se synchroniser avec les exigences artistiques venues de Rome, où toute une série de découvertes,

comme celles du *Pedagogium* ou de la Piazza Cinquecento, viennent d'offrir justement la clé de cette nouvelle tendance dans la peinture murale monumentale.

La deuxième partie de l'ouvrage, *La peinture de genre*, comprend un répertoire exhaustif des thèmes iconographiques examinés par rapport aux divers emplacements décoratifs. L'auteur fournit de riches dossiers descriptifs pour chaque site analysé ce qui permet au lecteur d'avoir un tableau complet des découvertes et de les comparer d'une manière cohérente.

Le VIIIe chapitre, *Décors en plein air*, passe en revue plusieurs types de jardins ou d'espaces ouverts qui comprennent aussi des paysages aquatiques, en tant que sujets pour le décor peint. Sont analysés les jardins comme motifs décoratifs intervenant dans les compositions intérieures, *hortus conclusus*, ainsi que le décor peint des jardins réels, *viridarii*, développés souvent autour d'un portique monumental. Une sorte de catégorie de motifs à part est constitué par les peintures à sujets aquatiques, présentes surtout sur les parois des bassins ou des espaces organisés autour des bassins.

Le chapitre IX est consacré aux peintures de plafonds et des voûtes, analysées par rapport aux types de compositions décoratives. L'auteur discute plusieurs catégories d'entre elles dont les compositions linéaires les compositions isotropes ou en réseaux (avec différentes variantes typologiques), les compositions centrées, les compositions centrées à diagonales et médianes affirmées, les compostions centrées à cases écartées et symétriques, les compositions rayonnantes, les compositions libres et les compositions indéterminées. Parmi les conclusions de ce chapitre, l'auteur met en évidence une importante diffusion, surtout à partir du IIe s. apr. J.-C., des compositions en réseaux, développées selon des formules originelles locales, indépendamment des modèles italiques. Une seule exception à cette tendance pourrait être enregistrée toutefois en Narbonnaise où les compositions centrées semblent s'organiser par rapport à de trames venues de la peinture campanienne.

Dans le Xe chapitre, *Transformations des thèmes au fil des siècles*, sont analysés les thèmes iconographiques proprement dites et les modifications qui leurs ont été apportées au cours du temps, en accord avec de différentes exigences artistiques locales. Dans ce contexte sont passées en revues les palettes chromatiques, et les genres picturaux, dont les dauphins sur candélabres, le trompe l'œil, les paysages idyllico-sacrés, les scènes aquatiques, les natures mortes (fruits et vases) les oiseaux, les portraits (*imagines clipeatae*, masques, têtes joufflues, têtes de Méduse) et les scènes figurées (frises et prédelles, tableaux, scènes de grand format, scènes de culte, scènes mythologiques, scènes de spectacle).

L'ouvrage comprend, en dehors des conclusions finales, un glossaire élaboré de termes, un index de noms et de lieux, avec des renvois précis au glossaire où cela est nécessaire.

Ceea ce se desprinde din parcurgerea acestei cărți, ea însăşi un monument impresionant de erudiție şi de limpezime logică, este o extraordinară actualitate a picturii murale romane. În fond, aşa cum remarca pe bună dreptate autoarea, pictura romană nu poate fi interpretată prin ea însăşi, izolată de contextul mult mai larg al artei şi al mentalităților. În acest sens, se poate spune că există o punte

deschisă peste timp între pictura murală romană provincială din Galia şi pictura de şevalet a unor artişti de talia lui Cezanne sau Puvis de Chavannes, în direcţia unor preocupări constante în abordarea naturilor statice sau a temelor clasicizante, de pildă. Este de descifrat şi în acest din urmă caz evocat de autoare, o neobosită căutare de repere valorice clare aflate de fapt la temelia oricărei arte

Ce qui reste à la fin de la lecture de cet ouvrage, un véritable monument d'érudition et logique impeccable, c'est l'actualité extraordinaire de la peinture murale romaine. En effet, elle ne pourrait pas être interprétée par elle-même, d'une manière isolée, « *elle n'existe pas en soi* » comme l'auteur nous le dit, mais elle s'inscrit dans un contexte beaucoup plus large des réalités artistiques et des mentalités qui traversent les époques. En ce sens, comme l'auteur le suggère déjà, il existe un lien évident entre l'héritage de la peinture de la Gaule romaine et les préoccupations artistiques d'un Cézanne, dans les natures mortes ou d'un Puvis de Chavannes, dans les portraits, par exemple. Il y a ici, comme dans beaucoup d'autres cas d'ailleurs, l'expression d'une formidable unité des valeurs solides de l'art qui essayent de se retrouver à travers le temps. Ce livre vient de le démontrer pleinement.

Radu CIOBANU

IN MEMORIAM

CONSTANTIN PREDA
(1 noiembrie 1925 – 28 martie 2008)

În luna martie a anului 2008 a trecut în lumea umbrelor un prieten apropiat al arheologiei şi numismaticii dobrogene, distinsul profesor dr. Constantin Preda. A plecat dintre noi o personalitate marcantă a istoriografiei naţionale, încărcată de un deosebit prestigiu naţional şi internaţional, câştigat în decenii de cercetări.

Constantin Preda s-a născut la data de 1 noiembrie 1925 în satul Moruneşti, comuna Morunglav (jud. Olt). Şcoala generală şi liceul le-a urmat între anii 1938-1946 în municipiul Râmnicu Vâlcea, pentru ca studiile universitare să le parcurgă între anii 1947-1951 la Facultatea de Istorie, secţia de Istorie Veche a Universităţii Bucureşti. În anul 1951 a fost angajat la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti (la Cabinetul Numismatic), al cărui director va ajunge începând cu 1 octombrie 1981.

Activitatea arheologică a lui Constantin Preda însumează un mare număr de cercetări, în colectiv sau individual, legate în special de Dobrogea, dar şi de alte puncte de interes aflate pe harta arheologică a teritoriului românesc. Această apropiere de valorile istorice şi arheologice s-a manifestat începând încă din vremea studenţiei - spre exemplu la Histria (1950-1954). De asemenea, a efectuat cercetări la Sinoe (1952), Tariverde (1955-1959) şi Mangalia (începând din 1959), studiind printre altele mediul grecesc sau greco-indigen, situaţia societăţii geto-dacice din Muntenia, Moldova şi Dobrogea sub diferitele sale aspecte, evoluţia centrelor urbane de la Callatis şi Tomis în epocile greacă, romană şi romano-bizantină etc. Săpăturile arheologice desfăşurate în necropola de la Callatis datată în secolele IV-VI p.Chr. au fost încununate (ca şi mare parte din alte cercetări ale domniei sale) cu un volum apărut în anul 1980.

Din anul 1983 devine preşedinte al Societăţii Numismatice Române, funcţie pe care a deţinut-o până la decesul său. După anul 1989, devine şeful Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române. De altfel, cea mai de seamă activitate a desfăşurat-o în domeniul numismaticii. Se remarcă în acest sens, mai întâi, prin lucrarea „*Monedele geto-dacilor*" (unde sunt studiate exhaustiv toate

tipurile monetare specifice monetăriei geto-dacice, stabilindu-se arii de influenţă şi manifestare ale unor importante uniuni de triburi pre-Burebista, şi unde se face o mai bună distincţie dintre monedele celtice şi cele geto-dacice). În anul 1998 apare volumul „*Istoria monedei în Dacia preromană*" care reprezintă o sinteză de mare amploare privind prezenţa şi circulaţia documentului monetar, de la semnele premonetare la denarul roman imperial pe teritoriul Daciei preromane.

Dobrogea şi descoperirile sale monetare au rămas mereu sub directa sa atenţie. În acest sens a descoperit şi cercetat marele tezaur de la la Mangalia (1968), tipurile monetare emise de monetăria Histriei în epocă preromană şi romană pe baza descoperirilor rezultate din săpăturile arheologice desfăşurate în cetate şi împrejurimi între anii 1914-1970, emisiunile de argint ale basileului Moskon, circulaţia monedelor romane imperiale şi a celor bizantine etc.

A obţinut titlul de doctor în istorie în anul 1971 cu lucrarea "*Monedele geto-dacilor*". Pe parcusul deceniilor de activitate ştiinţifică, datorită meritelor sale remarcabile, i s-a acordat de două ori premiul "Vasile Pârvan" al Academiei Române (în anii 1968 şi 1975).

A îndeplinit şi funcţiile de redactor şef al revistelor *Dacia*, *Studii şi Cercetări de Numismatică* şi al *Buletinului Societăţii Numismatice Române*, respectiv redactor responsabil adjunct al revistei *Thraco-Dacica* până la dispariţia sa. Nu în ultimul rând amintim şi participarea sa la realizarea *Enciclopediei arheologiei şi istoriei vechi a României* (trei volume) apărute în calitate de coordonator şi autor.

Printre multiplele şi variatele activităţi amintim şi pe cele din domeniul universitar, unde profesorul Constantin Preda a condus lucrări de doctorat la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, a predat cursuri universitare la Universitatea din Târgovişte (1996-2003) şi la Universitatea "Hyperion" (1992-2005).

Meritele sale au fost recunoscute şi prin disctincţia primită din partea Preşedinţiei României, Ordinul "Meritul Cultural" în grad de ofiţer, în anul 2003.

Profesorul Constantin Preda va rămâne pentru cei care l-au cunoscut un exemplu de determinare, hărnicie şi altruism, oferind tuturor celor interesaţi ajutor şi consiliere de specialitate. Nu încheiem fără a sublinia încă o dată deosebitele merite şi contribuţii ştiinţifice aduse la evoluţia arheologiei româneşti, dar mai ales la cea a numismaticii naţionale şi internaţionale. Fără discuţie că dispariţia sa lasă un gol important în cercetarea de specialitate, adăugându-se listei, din nefericire bogată, a celor care ne-au părasit în ultimul timp din lumea numismaticii de vârf româneşti.

Sit sibi terra levis!

Gabriel TALMAŢCHI

I. Sinteze istorice, monografii, enciclopedii[1]

1. *Callatis*, Bucureşti, 1963, 48 p.; *Callatis*[2], 1968, 47 p.
2. *Necropole din sec. IV e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, 403 p. (coautor).
3. *Zidul de apărare din epoca elenistică*, în *Histria, II*, Bucureşti, 1966, p. 295-334 (coautor).
4. *Moneda antică în România*, Bucureşti, 1969, 48 p.
5. *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, 563 p.
6. *Histria, III, Descoperirile monetare 1914-1973*, Bucureşti, 1973, 258 p. (coautor).
7. *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976 (coautor).
8. *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978 (coautor).
9. *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980, 224 p.
10. *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982 (coautor).
11. *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata*, Bucureşti, 1986, 200 p.
12. *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, Bucureşti: I, 1994; II, 1996; III, 2000 (coordonator şi coautor).
13. *Istoria monedei în Dacia preromană*, Bucureşti, 1998, 376 p.
14. *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines*, Collection Moneta, 56, Wetteren, 2006 (coautor).

II. Studii şi note

15. *Urme de viaţă la Histria din secolele XII-XIII*, SCIV, 5 (1954), 3-4, p. 531-538.
16. *Triburile geto-dacice şi circulaţia monedelor lui Filip II la nord de Dunăre*, SCIV, 7 (1956), 3-4, p. 267-288.
17. *Contribuţii la problema provenienţei argintului din tezaurele geto-dacice în lumina descoperirii monetare de la Stăncuţa*, SCIV, 8 (1957), 1-4, p. 113-124.
18. *Tezaurul monetar de la Dâmbău şi tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antoninus Pius*, SCN, 1 (1957), p. 113-131.
19. *Ponduri antice de la Callatis şi Histria*, SCN, 1 (1957), p. 297-306.
20. *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, SCN, 1 (1957), p. 370-399.
21. *Descoperiri monetare în raionul Buzău*, SCN, 1 (1957), p. 463-465.
22. *Contribution à l'étude du système pondèral d'Histria*, Dacia, N.S., 2 (1958), p. 451-461.
23. *Monede inedite şi puţin cunoscute de la Histria, Callatis şi Tomis*, SCN, 2 (1958), p. 111-122.
24. *Asupra descoperirii monetare de la Stăncuţa*, SCN, 2 (1958), p. 239-251.
25. *Alte descoperiri monetare*, SCN, 2 (1958), p. 465-467.
26. *New aspects of early La Tène epoch in Dacia discovered at Alexandria*, Dacia, N.S., 3 (1959), p. 179-194.
27. *Cimitirul de la Olteni şi unele probleme privind cultura materială a sec. IV e.n.*

[1] Mulţumim şi pe acestă cale colegului şi prietenului Aurel Vîlcu de la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" care ne-a pus la dispoziţie lista contribuţiilor ştiinţifice ale profesorului Constantin Preda.

pe teritoriul R.P. Române, SCIV, 10 (1959), 2, p. 355-369.
28. *Un aspect al începuturilor epocii La Tène în Dacia (descoperirea de la Alexandria)*, SCIV, 11 (1960), 1, p. 25-38.
29. *Monedele histriene cu roata şi legenda IΣT*, SCN, 3 (1960), p. 21-38.
30. *Probleme de numismatică geto-dacică*, SCN, 3 (1960), p. 43-79.
31. *Descoperirea de monede romane republicane de la Locusteni*, SCN, 3 (1960), p. 135-170.
32. *Monede găsite la Novaci*, SCN, 3 (1960), p. 467-475.
33. *Tezaurul cu monede romane imperiale descoperit la Lungulețu*, SCN, 3 (1960), p. 487-491.
34. *Un tezaur cu monede romane republicane descoperit în Dobrogea*, SCN, 3 (1960), p. 545-546 (coautor).
35. *Archaeological Discoveries in the Greek Cemetery of Callatis – Mangalia IVth-IIIth Centuries Before Our Era*, Dacia, N.S., 5 (1961), p. 275-303.
36. *Date şi concluzii preliminare asupra tezaurului descoperit la Mangalia în anul 1960*, SCIV, 12 (1961), 2, p. 240-251.
37. *Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia – Callatis*, Dacia, N.S., 6 (1962), p. 157-172.
38. *Date noi cu privire la necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Olteni*, SCIV, 14 (1963), 2, p. 427-435.
39. *Quelques problèmes ayant trait aux nécropoles du type Sântana-Tcherniakov découvertes en Valachie*, Dacia, N.S., 8 (1964), p. 353-361.
40. *Monnaies imitant le type "Larissa" et à tête janiforme découvertes à Bugiuleşti (Olténie)*, Dacia, N.S., 8 (1964), p. 353-361.
41. *Câteva ponduri antice de la Callatis şi Tomis*, SCIV, 15 (1964), 1, p. 53-57 (rezumat în franceză şi rusă în SCIV, 15 (1964), 2, p. 277-278).
42. *Monede de un tip necunoscut provenind din Dobrogea*, SCIV, 15 (1964), 3, p. 401-410.
43. *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis*, Dacia, N.S., 9 (1965), p. 233-251.
44. *Noi descoperiri arheologice în necropola din sec. al IV-lea e.n. de la Spanțov*, SCIV, 16 (1965), 2, p. 261-274.
45. *Münzen eines unbekannten Typus aus Region Dobrogea – Basileus Móskonos*, Klio, 46 (1965), p. 263-271.
46. *Notă la recenzia lui D. Protase cu privire la tezaurul de la Dâmbău*, SCIV, 16 (1965), 1, p. 207-208.
47. *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Gétique et la datation des premières imitations du type Philippe II (Trésor de Scărişoara, district d'Olteniţa)*, Dacia, N.S., 10 (1966), p. 221-235.
48. *Câteva morminte din epoca elenistică descoperit la Callatis*, SCIV, 17 (1966), 1, p. 137-146.
49. *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, JNG, 16 (1966), p. 63-82.
50. *Câteva tezaure monetare descoperite în regiunea Bucureşti*, SCIV, 17 (1966), 2, p. 363-374.
51. *Tezaurul de la Vovrieşti şi unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova*, ArhMold, 4 (1966), p. 137-173.

52. *Tezaurul de drahme din Histria şi imitaţii Filip II descoperit la Crivăţ*, RevMuz, 3 (1966), p. 67-70 (coautor).
53. *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e.n. descoperit la Olteni*, SCIV, 18 (1967), 3, p. 513-520.
54. *Geţii dintre Siretul inferior şi râul Buzău în lumina descoperirii monetare de la Dumbrăveni (jud. Vrancea)*, SCN, 4 (1968), p. 21-46.
55. *Unele consideraţii asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jiblea (jud. Vâlcea)*, SCN, 4 (1968), p. 47-68.
56. *Tezaurul monetar de la Bârca (jud. Dolj) şi unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 şi 245 în Dacia romană*, SCN, 4 (1968), p. 175-196.
57. *Monede coloniale rare şi inedite – Histria, Tomis, Callatis – din tezaurul de la Mangalia*, SCN, 4 (1968), p. 223-237.
58. *Un tezaur de monede de bronz din Cyzic descoperit la Curcani*, SCN, 4 (1968), p. 331-333 (coautor).
59. *Încă două drahme histriene şi o "imitaţie"tip Filip II din tezaurul de la Scărişoara*, SCN, 4 (1968), p. 441-442.
60. *Un tezaur de monede romane republicane descoperit la Şopotu (jud. Dolj)*, SCN, 4 (1968), p. 450-452 (coautor).
61. *Despre începuturile imitaţiilor de tip Filip II*, StCl, 11 (1969), p. 69-73.
62. *Din nou despre cultura Alexandria*, SCIV, 21 (1970), 4, p. 571-578.
63. *Über die Anfänge der "barbarischen" Münzprägung vom Typ Philipps II*, JNG, 20 (1970), p. 63-77.
64. *Monedele getice de tip Vârteju-Bucureşti*, SCN, 5 (1971), p. 51-79.
65. *"Monedele dacice din bazinul Oltului mijlociu" sau falsuri monetare?*, SCN, 5 (1971), p. 247-249.
66. *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Isaccea şi atacul gotic din vremea lui Gallienus*, Peuce, 2 (1971), p. 167-178.
67. *Circulaţia monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, SCIV, 23 (1972), 3, p. 375-415.
68. *Tariverde – aşezare băştinaşă sau "factorie" histriană?*, Pontica, 5 (1972), p. 77-88.
69. *Tezaurul monetar din epoca romană descoperit la Gârla Mare (jud. Mehedinţi)*, Historica, 3 (1974), p. 67-91.
70. *Numismatica geto-dacică după un sfert de veac de cercetări*, BSNR, 42-66 (1948-1972), 1974, p. 13-22.
71. *În legătură cu circulaţia staterilor din Cyzic la Dunărea de Jos*, Pontica, 7 (1974), p. 139-146.
72. *Tezaurul monetar descoperit la Ostrovul Şimian (Drobeta-Turnu Severin)*, Drobeta, 1 (1974), p. 77-102 (coautor).
73. *Über die Silbermünzen der Stadt Istros*, Dacia, N.S., 19 (1975), p. 77-85.
74. *Circulaţia monedelor romane postaureliene în Dacia*, SCIVA, 26 (1975), 4, p. 441-486.
75. *The Byzantine Coins – an Expression of the Relation between the Empire and the Populations North of the Danube in the 6th-13th centuries*, în *Relations between Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucureşti, 1975, p. 219-233.

76. *Tezaurul de la Răcoasa (jud. Vrancea) şi unele consideraţii asupra monedelor getice de tip Inoteşti*, SCN, 6 (1975), p. 27-39 (coautor).
77. *Tezaurul de denari romani republicani de la Târnava (jud. Teleorman)*, SCN, 6 (1975), p. 41-54 (coautor).
78. *Cu privire la proveniența "tezaurului monetar de la Copăceni"*, SCN, 6 (1975), p. 167-172.
79. *Câteva descoperiri de monede antice*, SCN, 6 (1975), p. 207-208.
80. *De ce nu s-au emis monede geto-dacice în Dobrogea*, BSNR, 67-69 (1973-1975), 1976, p. 63-68.
81. *Sur les monnaies thraco-gètes, imitations de type macédonien*, Thraco-Dacica, 1 (1976), p. 169-173.
82. *Pe marginea unor observaţii şi rectificări la "Monedele geto-dacilor"*, SCIV, 27 (1976), 3, p. 363-368.
83. *Mărturii ale unei existenţe multimilenare*, Era Socialistă, 56 (1976), 9, p. 39 şi 35-37.
84. *Factorul autohton şi romanizarea în formarea poporului român*, Era Socialistă, 56 (1976), 17, p. 35-41.
85. *Formarea limbii şi a poporului nostru. Continuitatea românească pe cuprinsul vechii Dacii*, Revista Istorică, 1976, p. 11-23 (coautor).
86. *Momente din lupta geto-dacilor pentru apărarea libertăţii*, în *Independenţa României*, Bucureşti, 1977, p. 23-38.
87. *Politica externă a regilor geto-daci de la Burebista la Decebal*, Studii şi Articole de Istorie, Bucureşti, 35-36 (1977), p. 5-15.
88. *Die Münzen vom 4. bis 6. Jh. im Donau-Karpaten Gebiet*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau (V-VI Jh.)*, Symposion Zwettl-Austrich, 1978, p. 11.
89. *Les monnaies des Géto-Daces. A Survey of Numismatic Research, 1972-1977*, Berne, 1979, p. 155-160.
90. *La continuité géto-dace*, Revue de la Commission Nationale Roumaine pour UNESCO, 21 (1979), 3-4, p. 305-309.
91. *Über die geto-dakischen Münzen vom makedonisch und römisch-republikanischen Typus*, Dacia, N.S., 24 (1980), p. 127-131.
92. *Descoperirea de la Murighiol (jud. Tulcea) şi unele aspecte ale circulaţiei monedei olbiene la Dunărea de Jos*, SCN, 7 (1980), p. 35-42.
93. *Tezaurul monetar getic descoperit la Gheboieni (jud. Dâmboviţa)*, SCN, 7 (1980), p. 43-52.
94. *Pond histrian descoperit în satul Histria (jud. Constanţa)*, SCN, 7 (1980), p. 117-119.
95. *Din numismatica geto-dacică*, SCIVA, 31 (1980), 3, p. 333-342.
96. *Die geto-dakische Numismatik. Ergebnisse und Aussichten*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti, 1980, p. 151-158.
97. *Contribuţia cercetărilor arheologice la cunoaşterea istoriei vechi a României*, Revista Istorică, 33 (1980), 7-8, p. 1253-1279.
98. *Monedele*, în Transilvania, 9 (1980), 6, p. 22-23.
99. *Burebista, regele tuturor dacilor*, în *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent şi centralizat al geto-dacilor*, Bucureşti, 1980, p. 7-20.

100. *Monedele descoperite în aşezarea getică de la Sprâncenata (jud. Olt)*, Thraco-Dacica, 2 (1981), p. 65-71 (coautor).
101. *Monetăria geto-dacică din epoca lui Burebista*, BSNR, 70-74 (1976-1980), 1981, p. 93-100.
102. *Monede romane şi bizantine de la Oltenița şi Ulmeni*, BSNR, 70-74 (1976-1980), 1981, p. 239-245.
103. *Davae-Cetățeni*, România-pagini de istorie, 6 (1981), 3-4, p. 146-148.
104. *Unele considerații privind geții din Dobrogea în sec. VI-IV î.e.n.*, Thraco-Dacica, 3 (1982), p. 19-24.
105. *Numismatische Beiträge zur Kenntnis der sozial-politischen Organisation der Geto-Dakes (3.-1. Jh. v. Chr.)*, în *Palast und Hütte*, Mainz am Rhein, 1982, p. 473-482.
106. *Monede daco-getice descoperite pe teritoriul județului Argeş*, BSNR, 75-76 (1981-1982), 129-130, 1983, p. 89-100.
107. *L'Ethnogenèse des Roumains*, Revue Roumaine, 37 (1983), 11-12, p. 56-67.
108. *Circulația monedelor antice şi bizantine timpurii la nordul Dunării de Jos*, în *Spiritualitate şi istorie la Întorsura Carpaților*, Buzău, 1983, p. 43-60.
109. *Tezaurul monetar getic de la Urseiu (jud. Dâmbovița)*, SCN, 8 (1984), p. 37-52 (coautor).
110. *Puncte de vedere referitoare la unele aspecte din numismatica geto-dacică*, SCIVA, 36 (1985), 4, p. 317-333.
111. *Cu privire la data şi cauzele dispariției unor dave geto-dacice sud-carpatice*, Thraco-Dacica, 6 (1985), p. 86-92.
112. *Über die Beziehungen zwischen Histria und Geten im 6. und 5. Jh. v. u. Z.*, Thracia Pontica, Sozopol, 1985, p. 264-276.
113. *Arheologia românească la un secol de la naşterea lui Vasile Pârvan*, Era Socialistă, 62 (1982), 21, p. 14-17.
114. *Vasile Pârvan. Ein Jahrhundert nach seiner Geburt*, Dacia, N.S., 26 (1982), p. 13-18.
115. *Vasile Pârvan. La un secol de la naştere (1882-1982)*, Thraco-Dacica, 3 (1982), p. 13-18.
116. *Aus der Geschichte des Nationalen Antiqitätenmuseums und Archäologischen Instituts – 150 Jahre archäologischer und museistischer Tätigkeit*, Dacia, N.S., 28 (1984), p. 13-22.
117. *Din istoricul Muzeului Național de Antichități – 150 de ani de activitate arheologică şi muzeistică*, Thraco-Dacica, 5 (1984), p. 5-14.
118. *Istoricul Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie. De la Muzeul Național de Antichități la Institutul de Arheologie (1956-1984)*, SCIVA, 35 (1984), 3, p. 222-233.
119. *Griechen und Geten am Unterlauf der Donau im 5-4 Jh. v. Chr.*, în *Praktika. Actes du Congrès International d'Archéologie Classique*, Athènes, 1985, p. 232-236.
120. *Prinos kăm Getot-dakiiskoto monetosečene*, Numizmatika-Sofia, 3 (1985), p. 3-11.
121. *La numismatique est-celtique et géto-dace*, în *A Survey of Numismatic Research (1978-1984)*, I, Londra, 1986, p. 77-86.

122. *Contribuții la cunoaşterea civilizației geto-dacice. Aşezarea de la Pleaşov, jud. Teleorman*, Thraco-Dacica, 7 (1986), p. 71-100.
123. *Contribuții la circulația monetară din Dacia în sec. I î.e.n. Tezaurul de la Şieul-Odorhei, jud. Bistrița Năsăud*, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 19-57 (coautor).
124. *Tezaurul monetar geto-dacic din dava de la Tinosu*, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 11-18.
125. *Tipar de lut pentru turnat oglinzi cu tamga descoperit la Buriaş-Periş, jud. Prahova*, SCIVA, 37 (1986), 4, p. 341-344.
126. *Civilizația geto-dacică. Tradiție şi continuitate, File de istorie militară*, Bucureşti, 1987, p. 43-62.
127. *Între ipoteză, certitudine şi adevăr în interpretarea şi înțelegerea monetăriei geto-dacice*, SCIVA, 38 (1987), 4, p. 323-334.
128. *Einige Betrachtungen zu Dakien in der Zeit Decebalus*, Dacia, N.S., 21 (1987), p. 5-10.
129. *Contribuții la studiul circulației denarilor romani imperiali în Muntenia. Tezaurul de la Mogoşoaia-Bucureşti*, SCN, 9 (1989), p. 29-36.
130. *Contribuția cercetărilor arheologice din sud-vestul României la cunoaşterea istoriei vechi şi medievale a țării noastre*, Banatica, 9 (1989), p. 7-12.
131. *Aus den ergebnissen der unterwasser-forschungen in den griechischen stadden aus der Dobrudscha*, în Quatrieme Symposium International, Thracia Pontica, 4, Sozopol, 6-12 octobre 1998, Sofia, 1991, p. 161-166.
132. *Prämonetäre Zahlungsmittel in Form vom Pfeilspitzen an der West-Nordküste der Schwarzes Meeres*, Klio, 73 (1992), p. 20-27.
133. *Descoperiri inedite de monede antice şi bizantine*, BSNR, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 289-296.
134. *De la studiul monedei la denaturări ale istoriei*, BSNR, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 307-309.
135. *Cercetările arheologice din aşezarea civilă a castrului roman de la Enoşeşti-Acidava (Piatra Olt, jud. Olt)*, Arhivele Olteniei, S.N., 1993, p. 43-57.
136. *Einige Betrachtungen über den Münzumlauf im 1. Jh. v. Chr. in Dakien*, în *Actes du XXe Congrès International de Numismatique, Bruxelles 8-13 septembre 1991*, Louvain-La-Neuve, 1993, p. 133-137.
137. *Noi date şi considerații asupra tezaurului descoperit la Mangalia în 1960. Lotul de monede romane imperiale*, SCN, 10 (1993), 1996, p. 27-42.
138. *Tezaurul monetar roman imperial de la Pădureț u, jud. Vâlcea*, BSNR, 86-87 (1992-1993), 1996, p. 109-116.
139. *Unele considerații referitoare la religia geto-dacilor*, Pontica, 27 (1994), p. 85-90.
140. *Einige Betrachtungen über den Münzumlauf im I. Jh. v.Chr. in Dakien*, în *IIe Symposium des Études thraciennes*, Kommotini, 1997, p. 671-175.
141. *Dosarul stratigrafic al zonei sacre de la Histria – între realitate şi improvizație*, Dacia, N.S., 20 (1997), p. 181-185.
142. *Ein neue Vorschlag zur Chronologie der Koson-Münzen*, în *Stephanos nomismatikos, Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, p. 555-561.

143. *Artă traco-getică sau curent artistic scitic*, Pontica, 32 (1999), p. 83-88.
144. *Cu privire la retragerea romană din Dacia*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chişinău, 1999, p. 231-238.
145. *Die Keramik aus römisch-bizantinischen Gräberfeld von Kallatis*, RCRF Acta, 36 (2000), p. 241-244.
146. *Cu privire la începuturile oraşului Tomis*, în *Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p. 111-114.
147. *Tezaurul monetar cu emisiuni getice şi greceşti descoperit la Videle (jud. Teleorman)*, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, p. 9-21 (coautor).
148. *Scurtă privire asupra descoperirilor monetare bizantine din Dobrogea*, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, p. 97-126.
149. *Un nou lot de monede din tezaurul roman imperial de la Gura Padinii, jud. Olt*, în *Simpozion de Numismatică, dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chişinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii şu note*, Bucureşti, 2001, p. 85-91.
150. *Noutăți numismatice histriene*, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 9-17.
151. *Descoperiri de monede antice*, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 335-345.
152. *Un tezaur de tetradrahme din Macedonia Prima şi Thasos descoperit la Vlădicească, com. Snagov, jud. Ilfov*, în *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003), Chişinău, 26-28 noiembrie 2003, Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, 2005, p. 23-28.
153. *Cu privire la localizarea agatirşilor,* Ephemeris Napocensis, 11 (2001), p. 5-14.
154. *Unele observații cu privire la Tratatul de „Istoria Românilor", I*, SCIVA, 58 (2007), 3-4, p. 353-364.

III. Rapoarte arheologice

155. *Şantierul arheologic Verbicioara*, SCIV, 2 (1951), 1, p. 229-245 (coautor).
156. *Şantierul Verbicioara*, SCIV, 3 (1952), 1, p. 141-183 (coautor).
157. *Şantierul Histria*, SCIV, 3 (1952), 1, p. 231-279.
158. *Şantierul Histria (Străzi între Casa romană şi Terme; Sinoe)*, SCIV, 4 (1953), 1-2, p. 103-104; 133-145.
159. *Şantierul Spanțov*, SCIV, 4 (1953), 1-2, p. 220-239 (coautor).
160. *Şantierul arheologic Histria (Sectorul străzii); Zidul de incintă din valul III*, SCIV, 5 (1954), 1-2, p. 71-79 şi p. 87-91 (coautor).
161. *Şantierul arheologic Histria (1954). Sectorul zidul elenistic de incintă de sub valul III. Străzi din epoca romană sec. III-VI e.n.*, SCIV, 6 (1955), 3-4, p. 520-526 şi p. 538-541 (coautor).
162. *Săpăturile de salvare de la Gogoşari şi Cacaleți*, SCIV, 6 (1955), 3-4, p. 627-642 (coautor).
163. *Şantierul arheologic Histria. Săpăturile de la Tariverde*, Materiale, 4 (1957), p. 77-88 (coautor).
164. *Şantierul arheologic Giurgiu*, Materiale, 4 (1957), p. 219-237 (coautor).
165. *Săpăturile de la Spanțov*, Materiale, 5 (1959), p. 167-171 (coautor).
166. *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, Materiale, 5 (1959), p. 175-181

(coautor).
167. *Raport asupra activității şantierului Histria în campania 1956. Sectorul Tariverde*, Materiale, 5 (1959), p. 318-322 (coautor).
168. *Săpăturile de la Alexandria*, Materiale, 6 (1959), p. 251-263.
169. *Săpăturile arheologice de la Sâncrăieni*, Materiale, 6 (1959), p. 825-869.
170. *Săpăturile de la Alexandria*, Materiale, 7 (1961), p. 209-217.
171. *Săpăturile de salvare de la Satu Nou. Cimitirul geto-dacic I*, Materiale, 7 (1961), p. 283-289 (coautor).
172. *Săpăturile de la Tariverde*, Materiale, 7 (1961), p. 273-281 (coautor).
173. *Săpăturile de salvare de la Olteni*, Materiale, 7 (1961), p. 503-511.
174. *Şantierul Satu Nou. Necropola geto-dacică*, Materiale, 8 (1962), p. 369-372 (coautor).
175. *Săpăturile arheologice de la Mangalia (Callatis)*, Materiale, 8 (1962), p. 439-455 (coautor).
176. *Săpăturile de salvare de la Spanțov*, Materiale, 8 (1962), p. 615-621.
177. *Necropola feudală timpurie de la Izvoru. Săpăturile din 1963-1966*, Materiale, 9 (1970), p. 329-335 (coautor).
178. *Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972. Necropola callatiană din zona stadionului*, Pontica, 8 (1975), p. 55-75 (coautor).
179. *Aşezarea getică de la Sprâncenata (jud. Olt). Săpăturile din 1978*, Materiale, 13 (1979), p. 115-117 (coautor).
180. *Săpăturile arheologice de salvare din zona şantierului naval de la Mangalia (1974)*, Pontica, 12 (1979), p. 97-107.
181. *Dava de la Sprâncenata – Jud. Olt*, Documente recent descoperite şi informații arheologice, 1984, p. 3-10.
182. *Aşezarea getică de la Pleaşov (jud. Teleorman)*, Documente recent descoperite şi informații arheologice, 1985, p. 3-11.
183. *Săpăturile arheologice din aşezarea getică de la Pleaşov (jud. Teleorman)*, SCIVA, 44 (1993), 2, p. 185-196.
184. *Mormântul cu boltă şi dromos din vestul Mangaliei*, în *Comisia Națională de Arheologie. Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993*, Satu Mare, 1994, p. 39.

IV. Recenzii, cronici, editoriale

185. A.N. Zograf, *Monedele antice (1951)*, SCIV, 4 (1953), 3-4, p. 806-807.
186. Em. Condurachi, *Der Beitrag der Münzumlauf von Istros…*, Wissenschaftliche Annalen, mai, 1957, p. 289-304, SCN, 2 (1958), p. 477-478.
187. *Noutăți numismatice din R.P. Bulgaria*, SCN, 2 (1958), p. 503-504.
188. A.N. Zograf, *Monety Tiry*, Moscou, 1957, 130 p., SCIV, 10 (1959), 1, p. 188-192.
189. Iudita Winkler, *O mincich Dàcu a Gètu (Monedele daco-geților)*, Numismaticky Sbornik, 5 (1958), p. 5-43, SCN, 3, 1960, p. 570-572.
190. K. Christ, *Ergebnisse und Probleme der keltischen Numismatik und Geldgeshichte*, Historia, 6 (1957), p. 215-247, SCN, 3 (1960), p. 572-574.

191. Em. Condurachi, *În jurul reformei monetare a lui Polycrate din Samos*, StCl, 1 (1958), p. 9-16, SCN, 3 (1960), p. 588-589.
192. K. Castelin, H. J. Kellner, *Die glatten Regenbogenschüsselchen*, JNG, 13 (1963), p. 105-130, SCN, 4 (1968), p. 495-496.
193. *Note de numismatică din R.P. Bulgaria*, SCN, 20 (1969), p. 347-352.
194. Iudita Winkler, *Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, ActaMN, 3 (1966), p. 75-89, SCIV, 20 (1969), p. 347-352.
195. Iudita Winkler, *Über dako-getische Münzschätze*, AAC, 8 (1966), 1-2, p. 83-110, SCIV, 21 (1970), 4, p. 705-707.
196. Iudita Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geților şi aria lor de răspândire*, ActaMN, 5, 1968, p. 33-48 et ActaMN, 6 (1969), p. 57-88, SCIV, 22 (1971), 1, p. 135-137.
197. M. Gramatopol, *Iconografia monetară dacică autohtonă*, RevMuz, 1 (1969), p. 23-32, SCN, 5 (1971), p. 433-435.
198. Efrem Pegan, *Die frühesten Tetradrachmen Alexanders des Grossen mit dem Adler . . .*, JNG, 18 (1968), p. 91-111, SCN, 5 (1971), p. 430.
199. S.A. Bulatovici, *Klad kizikinov iz Orlovki*, VDI, 2 (1970), p. 73-86, SCN, 6 (1975), p. 281-282.
200. R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande, 2, Bibliographische Nachträge und Ergänzungen*, Graz, 1969, 245 p., SCN, 6 (1975), p. 283-284.
201. Slovenska Numizmatika, 1 (1960), 206 p., SCN, 6 (1975), p. 295-296.
202. H.W. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts, Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 19 (1974), 384 p., SCIV, 26 (1975), 2, p. 302-305.
203. D. Berciu, *Formarea poporului român în lumina cercetării arheologice*, Era Socialistă, 55 (1975), 20, p. 57-58.
204. Eva Kolniková, *Keltské mince na Slovensku*, 1978, 106 p., SCN, 7 (1980), p. 200-201.
205. Sabine Schultz, *Die Münzprägung von Magnesia am Mäander in der römischen Kaiserzeit*, Berlin, 1975, 136 p., SCN, 7 (1980), p. 205-206.
206. I. Pereira, J. P. Bost şi J. Hiernard, *Fouilles de Conimbriga, III. Les monnaies*, Paris, 1974, 359 p., SCN, 7 (1980), p. 207-208.
207. T. Gerasimov, *Anticini i sredovecovni moneti v Bălgaria*, Sofia, 1975, 159 p., SCN, 7 (1980), p. 211-212.
208. Dušanka Vucković-Todorović, *Ostava greciko-keltskog novța iz III veka pre naşe ere*, Starinar, 20 (1969), p. 391-403, BSNR, 70-74 (1976-1980), 1981, p. 679-680.
209. D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, 176 p., Thraco-Dacica, 3 (1982), p. 192-193.
210. Maria Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Republican Coinage in Dacia und Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR, International Series, 112, oxford, 1981, 367 p., Thraco-Dacica, 3 (1982), p. 193-194.
211. Acta Musei Porolissensis, 5 (1981), SCIVA, 35 (1982), p. 260.
212. Simone Scheers, *Traité de numismatique celtique, II. La Gaule Belgique*,

Paris, 1977, 986 p., SCN, 8 (1984), p. 134-140.
213. V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980, 312 p., SCN, 8 (1984), p. 143-145.
214. Carpica, 15 (1983), SCIVA, 35 (1984), 3, p. 279-280.
215. Acta Musei Porolissensis, 9 (1985), SCIVA, 37 (1986), 3, p. 280-281.
216. Jordanka Jouroukova, *Monetosečeneto na gradovete Dolna Mizia i Trakia II-III v. Hadrianopol*, Sofia, 1987, 268 p., SCN, 9 (1989), p. 130-140.
217. Jordanka Jouroukova, *Griechisches Münzwerk. Die Münzprägung von Bizye*, Berlin, 1981, 94 p., SCN, 9 (1989), p. 140-141.
218. D. Allen, *Catalogue of the Celtic Coins in the British Museum, with Supplementary Material from Other British Collection, I, Silver Coins of the East Celt and Balkan Peoples*, (édité par J. Kent et Melinda Mays), London, 1987, 80 p., BSNR, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 310-311.
219. *Le professeur Dumitru Berciu à son 70e anniversaire*, Dacia, N.S., 22 (1978), p. 343-347.
220. *Le professeur Dumitru Tudor à son 70e anniversaire*, Dacia, N.S., 23 (1979), p. 347-353.
221. *Bucur Mitrea la 70 de ani*, SCN, 7 (1980), p. 15-24.
222. *Le professeur Emil Condurachi à son 70e anniversaire*, Dacia, N.S., 26 (1982), 1-2, p. 175-179.
223. *Dorin Popescu à ses 80 ans*, Dacia, N.S., 28 (1984), p. 181-182.
224. *Dare de seamă asupra Sesiunii ştiinţifice a Institutului de Arheologie, 15-21 mai 1961*, SCIV, 12 (1961), 2, p. 195-202 (coautor).
225. *Sesiunea de comunicări organizată cu prilejul centenarului sistemului monetar naţional*, SCN, 4 (1968), p. 521-522.
226. *Al II-lea Congres Internaţional de tracologie. Rezultate şi perspective*, RevIst, 29 (1976), 10, p. 1465-1475.
227. *Al II-lea Congres Internaţional de tracologie, Bucureşti 4-10 septembrie 1976*, SCIVA, 28 (1977), 1, p. 3-18.
228. *Al II-lea Congres Internaţional de tracologie, Bucureşti, 1976*, Dacia, N.S., 21 (1977), p. 5-12 (coautor).
229. *Al IX-lea Congres Internaţional de numismatică de la Berna*, SCIVA, 31 (1980), 4, p. 643-644.
230. *Al III-lea Congres Internaţional de tracologie, Viena, 2-6 iunie, 1980*, Thraco-Dacica, 2 (1981), p. 237-238.
231. *Principalele rezultate ale cercetării arheologice din anul 1982*, RevIst, 36 (1983), 8, p. 842-844.
232. *A XIX Sesiune naţională de arheologie*, Ştiinţele sociale şi politice din România (ASSP), 2-3 (1985), p. 86-92.
233. *Al XVI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe istorice, Stuttgart, 25 august-1 septembrie 1985*, SCIVA, 37 (1986), 1, p. 3-4.
234. Edith Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Trakiens und Mösiens (Griechisches Münzwerk)*, Branderburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1999, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, p. 275-277.
235. *Societatea Numismatică Română la un secol de la înfiinţare*, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 9-17.

236. *Simpozioanele Naționale de Numismatică*, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 467-469.

V. Necrologie

237. *Prof. dr. docent Theofil Sauciuc Săveanu (1884-1971)*, SCIV, 23 (1972), 1, p. 165-167.
238. *Radu Vulpe (1899-1982)*, Thraco-Dacica, 4 (1983), 1-2, p. 158-162.
239. *Iorgu Stoian (1903-1983)*, SCIVA, 35 (1984), 1, p. 94-95.
240. *Maria Chițescu (1934-1982)*, SCN, 8 (1984), p. 153-155.

VI. Lucrări de popularizare

241. *Un atelier monetar în Dacia*, Magazin istoric, 1 (1968), p. 33-35.
242. *Neamuri şi triburi geto-dace şi trace,* în Magazin istoric, 9 (1986); 1, 5, 9 (1976); 3, 4, 6, 7, 11 (1977); 2 (1980); 3 (1981).
243. Articole similare în: Actualitatea Românească, 28/III, 1978; Apărarea Patriei, 36 (1978); Astra, 11 (1976), 103; În slujba patriei, 46 (1987), 3.
244. *Poziția fermă împotriva falsificărilor şi denigratorilor istoriei noastre*, România Literară, 15 (1986), 5, p. 14-15.
245. *Civilizația geto-dacică*, România Liberă, 18/XII (1986), p. 1-3.
246. *Articole de arheologie şi istorie veche*, în Contemporanul, 1, 6 (1978); 1 (1979); 11, 27 (1980); 25, 35 (1982).
247. *Continuitatea şi romanizarea – temelie a formării limbii şi poporului român*, Orizont (Timişoara), 15/VIII (1986), p. 3.
248. *Monedele geto-dacilor din Banat*, Flamura-Caraş Severin (Reşița), 29/VII (1986), p. 4.
249. *Geto-dacii, ramura nordică a tracilor*, Flacăra, 17/X (1986).
250. *Istoria politică până la Burebista*, Flacăra, 24/X (1986).
251. *Civilizația geto-dacilor în sec. IV-II î.e.n.*, Flacăra, 31/X (1986).
252. *Monede în Dacia*, Flacăra, 7/XI (1986).
253. *Burebista, regele tuturor geto-dacilor*, Flacăra, 14/XI (1986).
254. *Războaiele daco-romane*, Flacăra, 21/XI (1986).
255. *Civilizația geto-dacică în perioada Burebista – Decebal*, Flacăra, 28/XI (1986).
256. *Continuitatea dacică*, Flacăra, 5/XII (1986).
257. *De la daco-romani la români*, Flacăra, 13/XII (1986).
258. *Monedele geto-dacilor*, Ştiință şi tehnică, 1 (1987), p. 25.
259. *Rezultate recente în cercetarea arheologică*, Magazin, II, 7, 13 (1987).
260. *Realizări şi perspective ale arheologiei româneşti*, Magazin, IV (1988), 1.
261. *Cultura materială pe teritoriul țării noastre între sec. VII-I î.e.n.*, Contemporanul, 19 mai (1989), p. 8-9.

LISTA ABREVIERILOR

AAC	- Acta Archaeologica Carpathica, Krakow.
(A)ARMSI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, Bucureşti.
ACMI	- Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Prolissensis, Zalău.
Aegaeum	- Aegaeum: Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
AJA	- American Journal of Archaeology, Boston.
AMIT	- Archäologische Mitteilungen aus Iran.
AnatSt	- Anatolian Studies Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
AnDob	- Analele Dobrogei, Constanța.
AnBr	- Analele Brăilei.
AnnÉp	- L'Année Épigraphique, Paris.
Antaeus	- Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
AO	- Arhivele Olteniei, Craiova.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
Archeologija Sofia	- Archeologija Organ na Archeologiceskija Institut i Muzei, Sofia.
ArchHung	- Archaeologia Hungarica, Budapesta.
ArhMold	- Arheologia Moldovei, Iaşi-Bucureşti.
ArhVestnic	- Arheloski Vestnik, Ljubljana.
ATÉ	- Az alsófehérmegyei történelmi régészeti és természettudomány évkönyve, Cluj-Napoca, Aiud, Alba Iulia, I(1888), XVIII (1916).
AUA	- Annales Universitatis Apulensis, Alba Iulia.
AUC.IGF	- Analele Universității din Craiova. Seria Istorie, Geografie, Filologie.
AUDC	- Analele Universității „Dimitrie Cantemir", Bucureşti.

Banatica	- Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reşiţa.
BAR	- British Archaeological Reports. Oxford.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BMI	- Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.
Britannia	- Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies.
BSA	- Annual of the British School at Athens.
BSH	- Bulletin de la Section Historique, Bucureşti.
BSNR	- Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti.
CA	- Cercetări arheologice, Bucureşti.
CAH	- The Cambridge Ancient History, Cambridge.
Carpica	- Carpica. Muzeul de Istorie (şi Artă), Bacău.
CCA	- Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti.
CCDJ	- Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi.
CercetIst	- Cercetări Istorice, Iaşi.
CIEB XII, 1	- Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantiness, Ochride 10-16 septembre 1061, Belgrad, 1963.
CIL	- Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
CN	- Cercetări Numismatice, Bucureşti.
CNA	- Cronica Numismatică şi Arheologică, Bucureşti.
CRAI	- Comptes rendus des seances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
CSCA	- University of California Studies in Classical Antiquity.
Dacia	- Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie. Bucureşti, seria nouă (N.S.).
Danubius	- Danubius. Muzeul de Istorie, Galaţi.
DID	- Din istoria Dobrogei, Bucureşti, 1965-1971.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porţilor de Fier, Drobeta-Turnu Severin.
Dobrudja	- Dobrudža, Istoričeski Muzej v Dobriči v Silistra, Silistra.
EB	- Études Balcaniques.
EphemNap	- Ephemeres Napocensis, Cluj-Napoca.
Epigraphica	- Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine, Bucureşti, 1977.
Fontes	- Fontes Historiae Dacoromanae (= Izvoare privind istoria României).
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Komission des Deutschen Archäologischen Instituts.
ГНМ (GNM)	- Godişnik na Narodnija Muzej v Sofia.
Historia	- Historia. Zeitschrift für alte Geschichte, Wiesbaden.
ИАИ (IAI)	- Izvestija na Archeologiceskija Institut, Sofia.
ИБАД (IBAD)	- Izvestija na Bîlgarskoto Archeologiceska drujestvo, Sofia.

ИИ (II)	- Izvestija na Istoričeskija Muzej, Shumen.
Izvestija-Varna (= INM Varna)	- Izvestija na Narodnija Muzei, Varna.
Izvestija Sofia	- Izvestija na Archeologiceskija Institut, Sofia.
Izvestija Veloko-Târnovo	- Izvestija na Okraznija Istoriceskii Muzej, Veliko-Târnovo.
JCSt	- Journal of Classical Studies.
JNG	- Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
Klio	- Klio. Beiträge zur alten Geschichte.
Kölner Jahrb	- Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte.
Materiale	- Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti.
MIA	- Materialy i Issledovanija po Aecheologii SSSR, Moscova-Leningrad (St. Petersburg).
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MINA Constanța (MINAC)	- Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie Constanța.
Numizmatika	- Numizmatika. Komitet za Kultura, Sofia.
Num. I Sfrag.	- Numizmatika i sfragistika, Kiev.
NZ	- Numismatische Zeitschrift, Viena.
PAS	- Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin.
PA	- Patrimonium Apulense, Alba Iulia.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde, München.
Peuce	- Peuce. Studii de comunicări de istorie şi arheologie. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
PM(RP)	- Razkopki i Proučvanija, Sofia.
Potaissa	- Potaissa. Turda.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RACF	- Revue Archéologique du Centre de la France. Direction des Antiquites'Historiques du Centre, Orleans.
RCRFActa	- Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
RdI	- Revista de Istorie.
RepAlba	- Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba Iulia.
RevIst	- Revista Istorică, Bucureşti.
RevMuz	- Revista Muzeelor, Bucureşti.
RÉSEE	- Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti.
RIR	- Revista Istorică Română, Bucureşti.
RJVSZP	- Ranîi Jeleynîi vek Severo-Zapadnogo Peičernomor'ja, Kiev, 1984.
RN	- Revue Numismatique, Paris.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti.
RSA	- Rivista storica dell'antichità, Bologne.
SA(CA)	- Savetskaja Archeologija, Moscova.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
Sastuma	- Saarbrücker Studien und zur Altertumskunde.
SCIV(A)	- Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti.
SCN	- Studii şi Cercetări Numismatice, Bucureşti.

SHA	- Scriptores Historiae Augustae.
SMR	- Studien zu der Militärgrenzen Roms.
Starinar	- Starinar. Archeoloski Institut Beograd.
StCl	- Studii Clasice, Bucureşti.
Thracia Pontică	- Thracia Pontica, Sozopol.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti.
VDI	- Vestnik Drevnej Istorii, Moscova.
Viminacium	- Viminacium. Narodni Muzej Pojareveț, Pojareveț.

Les manuscris, les livres et les revues proposés en échange, ainsi que toute correspondance seront adressés à la Rédaction: Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie, 12 Place d'Ovide, 900745, Constantza, Roumanie, Tél./Fax 0040-241-618763, E-mail: archmus@minac.ro.

Manuscrisele, cărțile propuse la schimb şi toată corespondența vor fi adresate redacției: Muzeul de istorie națională şi arheologie, Piața Ovidiu 12, 900745, Constanța, România, Tel./Fax. 0040-241-618763, E-mail: archmus@ minac.ro.

Tehnoredactare computerizată, procesare ilustrație MINAC :
Ada-Adina Marcu
Vasilica Podariu
Imagini foto, grafice MINAC :
Doina Banciu
Elena Cuzmin
Oltița Țiței
Traducere rezumate limba germană: Constantin Chera
Traducere rezumate limba franceză: prof. Virginia Moise